

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE

SZILY KÁLMÁN
elnök

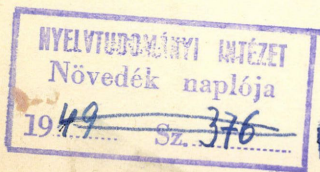
MELICH JÁNOS
titkár

XI. KÖTET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1915.

F4176/75

A M. Nyelvtudományi Társaság Alapító Tagjai 1915-ben.

	† Baksay Sándor, Kun-Szentmiklós (1914)	200 kor.
	Berczik Árpád, Budapest (1906)	200 „
	Budapest: Első m. Ált. Biztosító Társaság (1912)	200 „
	Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200 „
5	Budapest: Orsz. központi takarékpénztár (1908)	200 „
	Csorna: Prémontrei könyvtár (1905)	200 „
	Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200 „
	Gombocz Zoltán, Kolozsvár (1908 és 1910)	300 „
	Győr: Pápóczy prépostság könyvtára (1908)	200 „
10	† Gyulai Pál, Budapest (1904)	200 „
	Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200 „
	† Herman Ottó, Budapest (1912)	200 „
	Hirschler József, Kolozsvár (1909)	200 „
	Horger Antal, Budapest (1915)	200 „
15	Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400 „
	Hornyánszky Viktor, Budapest (1904)	200 „
	Horváth János, Budapest (1915)	200 „
	† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200 „
	† Joannovics György, Budapest (1906)	200 „
20	† Katona Lajos, Budapest (1906)	200 „
	Kolozsvár: Tud. egyet. m. nyelvészeti seminarium (1908)	200 „
	Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200 „
	† Gróf Kuun Géza, Maros-Némedi (1904)	200 „
	Latzkó Antal, Budapest (1904)	200 „
25	Lehr Albert, Budapest (1910)	200 „
	Gróf Mailáth Gusztáv Károly, Gyula-Fehérvár (1908)	200 „
	Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200 „
	Óvári Ferencz, Veszprém (1905)	200 „
	Pécs: Főgimnáziumi Önképzőkör (1906)	200 „
30	Péller Pál, Veszprém (1905)	200 „

	Pintér Jenő, Budapest (1913)	200 kor.
	† Pór Antal, Esztergom (1904)	200 "
	Rada István, Veszprém (1905)	200 "
	Rust József, Budapest (1906)	500 "
35	Semsey Andor, Budapest (1904 és 1912)	4000 "
	Szily Kálmán, Budapest (1904)	200 "
	Ifj Szinnyei József, Budapest (1906)	200 "
	Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200 "
	Szöts Ferencz, Budapest (1904)	200 "
40	Vargha Damján, Budapest (1912 és 1913)	200 "
	Veszprém: Papnövelde könyvtára (1906)	200 "
	Wodianer Arthur, Budapest (1904)	200 "
	Zirc: Apátsági könyvtár (1905)	200 "
	Zolnai Gyula, Kolozsvár (1913/I. részl.)	100 "

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XI. KÖTET.

1915 JANUÁR

1. SZÁM.

A magyar tárgyias igeragozás.

I.

Még csak nemrégiben is azt a nézetet vallottuk, hogy az a *j*, a mely a tárgyias igealakok egy részében (magában vagy velejáró magánhangzóval) mutatkozik, pl. *várja, várjuk, kérjük, várjátok, várják* stb., a 3. személyű tárgynak a jele, s a mely alakokban nincsen meg, azokból valahogy kiveszett.

Már évekkkel ezelőtt tisztában voltam azzal, hogy ennek a fölfogásnak van egy bökkenője. A birtokos személyragozásbeli 3. szem. alakokról u. i. már régóta azt valljuk és tanítjuk, hogy a *j*-nélküliek (*foga, keze, foguk, kezük*) az eredetibbek, s az *órája, ekéje, karjuk, kertjük*-félék *j*-je nem a névmási elem maradványa, hanem későbbben közbejárult hang (vö. a birtokos személyragozásról szóló értekezésemet: Nyr. XVII.). Ha tehát a 3. személy ragjának *-j* (o:-*ȷ*)-je a névszókban egybeolvadt a tövégi magánhangzóval (*foga, keze* < *fogá[t], kezé[t]* < **fogai, *kezei*), miért maradt meg a tárgyias igealakok egy részében? Munkácsinak az a régi föltevése, hogy „a *várja, várjuk* stb. alakokban a *j*-t az eredeti (*γ*) praesensképző és a harmadik személyű tárgyjelölő *l* egybehasonulásának kell tartanunk“ (NyK. XXV. 267) *mutato mutando* megadta volna a feleletet a kérdésre, ha nem idézett volna föl mindjárt maga is egy kérdést, t. i. azt, hogy a vogul praesensképző magyar megfelelőjének mért nem találjuk nyomát az alanyi ragozásban is, holott a vogulban megvan ott is. Magam arra gondoltam, hogy a praesensbeli *-j* talán a fölszólitó alakok hatása alatt maradt meg, a melyeknek *-j*-jét a módképző *-χ* és az *-ȷ* tárgyszemélyrag egyesüléséből előállottnak tartottam. De e hatás föltevése pusztán ötlet volt, a melyet nem fűztem tovább, csak följegyeztem magamnak. Én nekem azonban nemcsak e vélt névmási elem megmaradása tűnt föl, hanem még az is, hogy ha a *várja* alakot így elemezzük:

vár-j-a, akkor ebben nemcsak a tárgy, hanem az alany is meg van jelölve (még pedig — a mi megint föltűnő — úgy, hogy ugyanaz a névmási elem előbb mássalhangzós, aztán magánhangzós alakban van meg), holott a megfelelő vogul és osztják alakokban csak egy személyrag van (vog. *ēli* ,öl': *ēli-tā* ,öli'; osztj. *уә.л* ,vesz': *уә.л-лi* ,veszi').

Mielőtt e homályos pontokra világot tudtam volna deríteni, újra napirendre került a tárgyas igeragozás, és rövid idő alatt hárman is foglalkoztak vele: THOMSEN és SIMONYI (Nyr. XLI. és XLII.) rövidebben, MELICH pedig (MNy. IX.) terjedelmes tanulmányban. A két utóbbi arra az eredményre jutott, hogy a tárgyas ragozásban eredetileg nem volt *j* elem; a praesensbeli *j* a fölszólító módból vonódott át, a többi alaké pedig hiátustöltő vagy a praesens analógiájára belevitt elem lehet. Tehát a *j* nem a 3. szem. tárgy jele.

Ezt az új elméletet én fönnebb előhozott kétségeim miatt örömmel üdvözlöm és különösen MELICHnek rengeteg adathalmazra támaszkodó okvetésétől meggyőzve hozzájárulok ahhoz a föltevéshez, hogy a *j* nem eredeti, hanem másodlagos elem. Ezzel ki van egyenlítve az az ellentét, a mely a birtokos személyragozás és a tárgyas igeragozás korábbi fölfogása között volt.

Ha azonban a földologban egyetértek is MELICHHEL és SIMONYIVAL, a tárgyas ragozás kialakulásának részleteire nézve egyikükkel sem vagyok teljesen egy véleményen. Különösen MELICH értekezése ellen igen sok a kifogásom, de ezeket nem akarom most mind elmondani, csupán arra szoritkozom, a mi szorosan a dologra tartozik. Csak azt akarom előadni, hogy én — a három értekezés hatása alatt — a tárgyas ragozás kialakulását miképen képzelem, és csak annyit polemizálok, a mennyi elkerülhetetlen.

Hogy a praesensbe a *j* a fölszólító módból vonódott volna át, azt nem tartom valószínűnek. Okaim a következők:

1. Igaz ugyan, hogy sok nyelvjárásban vannak a fölszólító módból a praesensbe áterjedt alakok (pl. *tudhassa*, *arassuk*, *vögyétök*, *vigyék* ,tudhatja, aratjuk, veszitek, viszik'), de ennek az áterjedésnek épen az volt az előföltétele, hogy a legtöbb igének tárgyas ragozású praesensében és fölszólító módjában a *j*-vel való alakok (*várja*, *várjuk*, *kérjük*, *várjátok*, *várják*) és megfelelőik (pl. *mossa*, *huzzuk*, *keressük*, *halászsátok*, *foltozzák*) teljesen egyformák voltak.

2. Ezt az átterjedést határozottan újabbkori fejleménynek kell tartanunk, mert a codexekből se MELICH (a ki pedig ugyan-csak argusi szemekkel vizsgálta át valamennyit), se más nem idézett eddigelé kétségtelen példáját annak, hogy fölszólító alak átterjedt volna a praesensbe. Az egyetlen elfogadható példa ez lehetne: „Itaque qui se *existimat* stare, videat ne cadat“ = DöbrC. 361 „Azert es ki *aleyča* magat allania, lassa hog' ne essek“ (109),* de azt hiszem, nem alaptalan az a föltevés, hogy azért van itt *aleyča* helyett *aleyča*, mert a jámbor fordító a *videat* és *cadat* társaságában talált *existimat*-ot conjunctivusnak vette. A következő példákban pedig: „donec *inveniat* eam“ = DöbrC. 352 „mig nem *meg le'e* űket“, MünchC. „mignem *meg le'l'e* azt“ (108) egészen kétségtelen, hogy a magyar fölszólító alak a latin conjunctivus szolgál fordítása. Ha megállana az, a mit MELICH állit, hogy „a nyelvtörténeti kor egész folyamán látjuk a fölszólítónak a jelentő mód jelen idejére való befolyását“ (109), akkor egyebek közt *zoboducha*, *tanoha*, *fordohatok*, *elrehec* (szabadítsa, tanítsa, fordítsátok, elrejtsek)-féle alakoknak is csak elő kellene fordulniuk indic. praesens szerepében, de ilyeneket MELICH nem tud fölmutatni.

3. A mélyhangú *várja*, *várjuk*, *várjátok*, *várják* praesens-alakoknak a magyarság legnagyobb részének nyelvében *kéri*, *kérjük*, *kéritek*, *kérik* magashangúak felelnek meg, vagyis csak egy alak egyezik meg az imperativusival. Se MELICHNél, se SIMONYINál nem találok a magyarozatát annak, hogy a magashangúakra miért hatott a fölszólító mód kevésbbé, mint a mélyhangúakra.

4. Ha a fölszólító módnak csakugyan olyan nagy hatása lett volna a praesensre, mint MELICH fölteszi, mégis csak föltűnőnek kellene tartanunk azt, hogy épen a leggyakrabban használt fölszólító alak, az egyesszámi 2. személyé (*várjad*, *kérjed*) nem volt semmi hatással a megfelelő praesens-alakra (*várod*, *kéred*).

Hiátustöltő *j*-re már inkább gondolhatunk, mert ilyen a birtokos személyragozásban is van.

II.

Annak a föltevésnek, hogy a tárgyias ragozásbeli *j* másodlagos elem, az az alapja, hogy 1) a perfectumban és az imperativusban semmi nyoma sincs; 2) a többi idő- és mód-alakban sincsen meg minden személyben; 3) a praesensbeli többesszámi

* A magukban álló számok a MNy. IX. kötetének lapszámái.

első személyben is hiányzik több egymástól távolesó, nagyrészt régóta elszigetelt nyelvjárásban (pl. *aduk, tuduk, szabuk, foguk, dobuk, fektetük, kírük, ütük, kötük*), a mi — mint SIMONYI helyesen mondja — „kizárja azt a lehetőséget, hogy itt újabkori fejlődésről s így véletlen találkozásról lehetne szó“ (Nyr. XLII. 3), s MELICH idéz is ilyen alakokat a codexekből (pl. *keuanok, diéerók, tezők, hyzvc* 158, 159).

Mármost, hogy a *j* eredetét megmagyarázhassuk, induljunk ki a perfectumból, a melyben sehol az egész magyar nyelvtörténet folyamán nem mutatkozik ez a szóelem.

A perfectumban az alanyi *várt, kért* (= ragtalan igenév) alakkal szemben a tárgyias ragozásban *várta, kérte*, plur. *várták, kérték* áll. Világos, hogy ezekben az *a, e* \sim *á-, é-* a 3. személy jele s azonos azzal, a mely a *foga, keze* \sim *fogá[t], kezé[t]* alakokban van. A *keze*-féle alakoknak a régi nyelvben és a nép nyelvében tudvalevőleg *kezi*-féle változatuk is előfordul, s MELICH a régi nyelvből a perfectumi alaknak is idéz ilyen változatát: *vitty, vytty, vitte'* (11); a *kérték* alak ragjának pontos megfelelőjét is megtaláljuk a moldvai csángóknál: *d'jürüek, ekék, kínerék, gyürüjük, ekéjük, kenyerek'* (MNY. IV. 166). Valamint *foga, keze* \leftarrow **foga* (illeszk. \leftarrow **fogé*), **kezé* (vö. *fogát, kezét*) \leftarrow **fogaj, *kezéj* (a 3. személy *-j* \leftarrow **-j.* ragjával, úgy *várta, kérte* is korábbi **vártá* (illeszk. \leftarrow **várté*), **kérté* alakból fejlődött (vö. *vártá-k, kérté-k*, az előbbi illeszkedéssel **várték*-ből, vö. moldvai csángó *molomék, malmuk'* MNY. IV. 166), s **vártá, *kérté* \leftarrow **vártaj, *kértéj*.

Az imperativusbeli egyes- és többesz. 3. szem. alak ragja azonos a perfectumival: *várj-a, kérj-e, várj-ák, kérj-ék*.

Az *a, e* és a plur. *ék* rag a praesensben is előfordul. A régi nyelvből MELICH a régóta ismert *furiscte* 'fűrösztí' (KT.) alakon kívül még ezeket idézi: *idvőzeite* 'salvabit', *yegyze* 'jegyzí', *meg tekynte* 'megtekinti', *kywe yelente* 'kijelenti' (3, 4). Ő a *furiscte* alakot *fűrisztlé*-nek s a többit is nyilván *é*-vel olvassa, de én ezeknek szóvégző *e* betűjét nyílt *e* jelének (*fűriszte* stb.) tartom; hogy miért, azt kifejtettem a NyK. XLIII. 123—125. lapján. A többesszámi *ézéc* (olv. *észék*) 'eszik', *hizéc* (olv. *hiszék*) 'hiszik', *težéc* 'teszik', *vézéc* 'veszik', *yzenek* 'üzenik', *kerethék* 'kéretik'-féle alakok már korábban ismeretesek voltak.*

* Hogy MELICH a **fűriszték, vészék, tészék, viszék* (5) szavakbéli *é*-vel minő hangot akar jelölni, azt nem tudom.

Kétségtelen dolog, hogy a *kéri, kérik* alakok ragja ennek az *-e, -ék*-nek a változata (vö. fönnebb *keze* ~ *kezi, vitte* ~ *vitty, vytty*; moldvai csángó *djürüék, ekék, kiürék* ~ *rethenetyk, tiszteletik, kózié* a régi nyelvben és *késik, körmik, ökrük* a nép nyelvében: TMNy. I. 715).

Mélyhangú példák MELICH-nél: *ira, monda, byra* ,irja, mondja, bírja' a régi nyelvben (159); többesszámiak nincsenek, de a fönnebbiek szerint kellett lenni **várák* (várják')-féle alakoknak.

Az elbeszélő mult és a föltételes jelen egyessz. 3. szem. tárgyias alakja ragtalan és csak abban különbözik az alanyitól, hogy a véghangzója hosszú: *vára, kéré, várná, kéré* (alanyi: *vára, kére, várna, kérne*). Ezt a különbséget azelőtt úgy magyaráztuk, hogy abban az időben, mikor a szóvégi hosszú magánhangzók megrövidültek, a tárgyias alakok *á, é*-je még a szó belsejében volt, mert utána még a *-ja, -je* személyrag következett: **várája, kéréje, várnája, kéréje* (az utóbbiak, mint tudjuk, gyakran előfordulnak irott nyelvemlékeinkben és régibb nyomtatványainkban egészen a XVII. század második feléig). Nekem most az a nézetem, hogy a tárgyias alakok mostani hosszú véghangzóját csakugyan a személyrag óvta meg a megrövidüléstől, csak hogy az a személyrag nem a *-ja, -je*, hanem az eredeti *-i* volt; tehát ezek valamikor így hangzottak: **várái, kéréi, várnái, kéréi*. Ennek a teljesebb ragozásnak a maradványai az ilyenek: *köldei, tenney, kyldeney, remeytheney, felemelney, arvlna* (olv. *-náj*) (209); SYLVESTERNél: *kóuetc, viue, illete, lelnc, itilnc, tennc* (olv. *-éj*; ellenben 1. és 2. szem. *-im, -id, -nim, -nid*) (vö. TRÓCSÁNYI Z.: MNY. X. 213). — A többesszámi *várák, kérék, várnák, kérék* szerintem szintén korábbi diftongusos alakból való: **váráik, kéréik, várnáik, kéréik*; vö. SYLV.: *kóuetek, diczirek, kezdék, illetnek, meg ólnék, sértének* (olv. *-éik*; ellenben: *meninek, időinek, szedinek, menninek, lenninek, úlninek* (vö. TRÓCSÁNYI, A XVI. századbéli nyomtatványok e-jelölései: NyK. XXXVIII.).

A *i* hang elveszése után a praes. *vára, kére, *várák, kérék,** perf. *várta, kérte, várták, kérték, imperat. várja, kérje, várják,*

* Rövidség okaért *a-t, e-t* és *á-t, é-t* irok a régi és a föltett alakokban; de természetesen úgy kell érteni a dolgot, hogy a föltett alakulások korában ezeknek a hangoknak valamelyik megelőzője volt meg; hogy melyik, azt úgysem lehet megállapítani.

kérjék alakok *-a*, *-e* és *-ák*, *-ék* személyragja átterjedt az elbeszélő multba és a föltételes jelenbe, s így ilyen alakok keletkeztek:

<i>*váráa</i> , <i>*kérée</i>		<i>*váráák</i> , <i>*kéréék</i>
<i>*várnáa</i> , <i>*kérnée</i>		<i>*várnáák</i> , <i>*kérnéék</i> .

(Így terjedt át a finnben a praesens plur. 3. szem. *-vat*, *-vát* ragja a praeteritumba és a conditionalisba, pl. *tuli-t* 'jövénék', *meni-t* 'menénék', *tulisi-t* 'jönnének', *menisi-t* 'mennének' > *tuli-vat*, *meni-vát*, *tulisi-vat*, *menisi-vát*; továbbá a praesens plur. 1. és 2. szem. *-mme* és *-tte* ragja az imperativusba, pl. *laulaka-me* 'énekeljünk' > *laulaka-mme* > *laulakaa-mme* | *menküü* 'menjettek' > *menküü-tte*; és ilyen átterjedéssel magyarázom én a m. *tön*, *lön*, *vön*, *adának*, *vettenek*, *járnának*, *kérjenek*-féle alakokat: NyK. XXXIII. 251, 258 és FUF. V. 70. 80.)

Mint a csillag is jelzi, **váráa*, **kérée* stb.-féle alakok a nyelvtörténeti korban tudomra nem fordulnak elő. MELICH szerint előfordulnak. Ilyeneknek tekinthetjük szerinte az efféle alakokat: *elvetee*, *kezdee*, *noytaa*, *meg maslanaa* (Érdy- és JordC.), *zvlnee*, *benyelnee*, *nezneek* (CornC.), mert ezeket így is olvashatni: *elveté-ë*, *kezdé-ë*, *nyojtá-a*, *megmáslaná-a*, *szülné-ë*, *benyelné-ë*, *nézné-ék* (161, 208—210). Hiszen én örülnék, ha ilyenek csakugyan volnának, mert a csillagtalán alak többet ér a csillagosnál; csak hogy ha ezt az olvasást megengedjük, akkor meg kell engednünk a következő alakoknak is: *elee* 'éle', *eredee* 'eredé', *evezee* 'eveze', *meg yedee* 'megijede', *eelnee* 'élne', *esnee* 'esne', *kellenee* 'kellene', *lennee* 'lenne' illetén olvasását: *élé-ë*, *eredé-ë*, *evezé-ë*, *megijedé-ë*, *élné-ë*, *esné-ë*, *kellené-ë*, *lenné-ë*, sőt még azt sem tagadhatjuk, hogy az efféléket is: *bezedee* 'beszédje', *ekree* 'ökre', *eeteee* 'élete', *bennee* 'benne', *ellenee* 'ellene', *fyzessee* 'fizesse', *keressee* 'keresse', *ysmertee* 'ismerte', *neveztee* 'nevezte', *edee* 'ide', *myndden felee* 'mindenféle' (Érdy- és JordC.: NyK. XXXI. 217—221) így olvashatni: *beszédé-ë*, *ökré-ë*, *életé-ë*, *benné-ë*, *ellené-ë*, *fizessé-ë*, *keressé-ë*, *ismerté-ë*, *nevezté-ë*, *édé-ë*, *mindénfélé-ë*, s így aztán annyi nyelvészeti csodabogarunk lesz, hogy nem érünk rá tőlük az igazán meglevő alakokkal foglalkozni. Azért én — még a maradiság vádjával is daczolva — inkább a régi olvasáshoz ragaszkodom és a **váráa*, **kérée* stb.-féle alakok előtt meghagyom a csillagot.

Ezekből az alakokból hiátustöltő *j*-vel a következők fejlődtek:

<i>*várája</i> , <i>*kéréje</i>		<i>*váráják</i> , <i>*kéréjék</i>
<i>várnája</i> , <i>kérnéje</i>		<i>várnáják</i> , <i>kérnéjék</i> .

A föltételesek ki vannak mutatva a régi nyelvből és a nép nyelvéből. Az elbeszélő multbeliek egykori megvoltát csak fölteszszük. Erre a föltevésre az jogosít föl, hogy az elbeszélő mult és a föltételes jelen ragozása máskülömben teljesen egyező. (A *várája, *kéréje alak megelőzőjének, a *váráa, *kérée-nek egykori megvoltát pedig kétségbevonhatatlanul bizonyítják a HB.-beli *hadlaau, veteve* [olv. *hädllává, vetéve*]-féle alakok, a melyeknek *v*-je csak hiátustöltő lehet, bármily különös is ez a hiátustöltő ilyen hangtani helyzetben. Mert hogy a *v* ezekben a 3. személy-névmás kezdőhangjának a maradványa volna, mint MELICH [397] gondolja — azaz hogy „állítja“ —, változata a *h*-nak és *O*-nak, vagyis mássalhangzó-hiánynak, azt a finnugor nyelvészet mai állásában nem tarthatjuk lehetségesnek.)

Az én fölfogásom szerint tehát a *várnája, kérnéje, várnáják, kérnéjék*-féle alakok újabbak, mint a *várná, kérné, várnák, kérnék*-félék, de minden bizonynyal a nyelvtörténeti kor előtt keletkeztek. Viszonyuk ugyanolyan, mint a *vártak, kértek* és a *vártanak, kértének*-féléké. T. i. a rövidebb, régibb alakok az analógia útján keletkezett hosszabbak mellett tovább éltek és végre a magyar nyelverterület legnagyobb részén diadalmaskodtak fölöttük.

Mármost, mikor az imperat. *várja, várják* alakok mellett még kétféle *-ja* és *-ják*-végű igealak volt a nyelvben, ennek a három alakpárnak elegendő ható-ereje lehetett arra, hogy a praesens-beli *vára, *várák*-ot a maga képeré formálja, s így lett ezekből *várja* és *várják*.

A megfelelő magashangú alakokba azért nem hatolt bele a fölsz. *kérje, kérjék, fölt. kérnéje, kérnéjék*, elb. **kéréje, *kéréjék* alakok *j*-je, mert azoknak eredetibb magánhangzója (*é) a magyarság legnagyobb részének nyelvében már korábban *i*-vé (*kéri, kérik*) fejlődött, tehát a *j*-s alakok magánhangzójától eltérővé.*

* Azt lehetne gondolni, hogy a népnyelvi *kérje, kérjétek, kérjék*-féle praesens-alakok ilyen átterjedéssel alakultak *kére, *kérétek, kérek*-ből azokban a nyelvjárásokban, a melyekben *-i, -itck, -ik* helyett *-e, *-étek, -ék* volt a végzet. De *kérje, kérjétek, kérjék*-féle praesens-alakok a régi nyelvben nincsenek. A MELICH-idézte *lette* alakról már szoltam; a DöbrC.-beli *viziek, viszik* és *teszik, teszük* alakok, a melyeket ő a népnyelvi *összék, tösszék, eszik, teszük* alakokkal állít párhuzamba (109), nyilvánvaló iráshibák, hiszen maga is idézi a *viziek* alak mellett a két sorral alább előforduló *vizyk*-et. Ne feledjük, hogy a *tesz, visz* igeének megfelelő fölszólító alakja: *tegyék, vigyék*, s így mondták a DöbrC. írása korában is; tehát *teszjék, viszjék* csak

Most már, hogy a *j* behatolt a praesensbe, és két praesens-alak (*várja, várják*) összeesett a megfelelő fölszóító alakokkal, lehetővé vált ennek az egyformaságnak analógiás továbbterjedése; vagyis azok az alakok, a melyeket csak a *j* megvolta és meg nem volta különböztetett meg, egyenlőkké válhattak:

imp.	{	<i>várja</i> = praes. <i>várja</i>
"	{	<i>várják</i> = " <i>várják</i>
"	{	<i>várjuk</i> " <i>váruk</i> > <i>várjuk</i>
"	{	<i>kérjük</i> " <i>kérük</i> > <i>kérjük</i>
"	{	<i>várjátok</i> " <i>*várátok</i> > <i>várjátok</i> .

Ellenben *várom, kérem, várod, kéred, kéri, kéritek* és *kérik* megmaradt, mert ezeket a fölsz. *várjam, kérjem, várjad, kérjed, kérje, kérjétek* és *kérjék*-től nem csupán a *j* meg nem volta különböztette meg.

A fölsz. *várjátok, kérjétek*, a perf. *vártatok, kértétek* és a praes. *várjátok* (= **várátok*), *kéritek* alakban a *-tok, -tek, -tök* személyrag előtt *á, é, i* van. Ez elemek az alanyi ragozásban nincsenek meg (vö. *várjátok, kérjétek, vártatok, kértétek, vártok, kérték*).

Ez a különbség annak a föltevésére csábít, hogy az az *-á-, -é-, -i-* a tárgy jele, s mint ilyen a vele azonos plur. 3. szem.-beli *-á-, -é-, -i-*vel és sing. 3. szem.-beli *-a, -e, -i-*vel együtt az egykori teljes tárgyas ragozás maradványa. Hiszen a *várlak, kérlek* alakban is ott van az alanyi személyrag előtt a tárgyszemély ragja. A legközelebbi rokon nyelvekben is elegyes a tárgyas ragozás: vannak két személyraggal való alakok, és vannak olyanok, a melyekben a tárgyszemély nincsen megjelölve, s a 3. szem. alakokban ott is csak egyszer van meg a 3. személy ragja; sőt még az is előfordul, hogy teljesebb (vagyis tárgy-személyraggal való) és kevésbé teljes (vagyis tárgyszemélyrag nélküli) alakok egyazon nyelvjárásban váltakoznak. Sajnos azonban, hogy a legközelebbi rokon nyelveknek alig van történetük, s a mi keveset a multjukról tudunk, az épen a tárgyas ragozás kifejlődéséről nem ad semmi fölvilágosítást. Sőt az osztják-

másodlagos imp. > praes.-alakok lehetnének, s ez esetben elvárhatnók, hogy *kérje, kérjétek, kérjék*-féle praesens-alakok is legyenek a régi nyelvemlékekben. — Sokkal valószínűbb az, hogy a *kérje, kérjétek, kérjék*-féle praesens-alakok újabb korban a *várja, várjátok, várják*-félék mintájára alakultak, és megfordítva: a *vári, várítok, váríték*-félék a *kéri, kéritek, kérik*-félék mintájára.

nak még a jelen állapotát sem ismerjük annyira, mint a vogulét, s nevezetesen a két nyelv tárgyias ragozásának egymáshoz és a birtokos személyragozáshoz való viszonya sem világos előttünk. Azért én nem merném oly határozottan állítani, mint MELICH, hogy a 3. személyű tárgy jelének a vogul és az osztják tárgyias igealakokban való megvolta „nem lehet eredeti állapot“, és hogy „ha ismerhetnők a vogul és az osztják nyelv történetét, kiderülne, hogy eredetileg a két ragozás* teljesen azonos volt“ (249). De ilyen határozottan az ellenkezőjét sem merném állítani.

Hagyjuk tehát a rokon nyelveket és keressük a dolog magyarázatát a magunk nyelvében. Mielőtt ehhez hozzáfogunk, meg kell állapítanunk azt, hogy a szóbanforgó plur. 2. szem. alakokon kívül van-e még olyan 3. szem. tárgyra vonatkozó alak, a melyben két névmási elemnek egykori megvoltát jó okkal föl lehetne tenni.

Az egyessz. 1. szem.-ben (*várom, kérem* stb.) minden alakban csak *-m*, az egyessz. 2. szem.-ben (*várod, kéred* stb.) pedig csak *-d* van; az előbbi nem egyéb, mint a *fogam, kezem, iszom, eszem* alakok *-m*-je, az utóbbi pedig a *fogad, kezéd* alakok *-d*-jével azonos; tehát ezekben semmi nyoma sincs másik névmási elemnek. Az *-m* nem szorul magyarázatra, de a *-d* igen, mert a névmás kezdőhangjának és a többessz. 2. személy *-tok, -tek, -tők* ragjának megfelelően *-t*-t várnánk. Szerintem (vö. NyK. XXXV. 446 és NyH.⁴ 108) a tárgyias ragozásba a *-d* a birtokos személyragozásból terjedt át, ebben pedig eredetileg a több-birtokú paradigmába tartozott (*-d* < [**-nt* ∞] **-nd*, a birtok többségét jelölő *-n* képzővel). A több-birtokú paradigmának az egybirtokúra, valamint a névszói és az igei személyragozásnak egymásra hatására példákkal igazoltam, s a fölhozott példák korántsem állanak egyedül. Akkori nézetemet most is fönntartom, mert semmi okot sem látok arra, hogy megmásítsam. MELICH codexekből és SYLVESTERBŐL olyan igei és névszói alakokat idéz, a melyeknek a végén *-d* helyett *-t* van, pl. *kerdet* ‚kérded‘, *serczet* ‚sértsed‘, *meg íítat* ‚megnyitád‘, *yo voltot* ‚jóvöltöd‘, *előttet* ‚előtted‘, *teneket* ‚teneked‘, s ezekből azt következteti, hogy „a 2. személyű egyes rag a nyelvtörténeti korban lett *-d*-vé“ (339). A fölhozott példák azonban csak annyit érnek, mint a következők: *dauid* ‚Dávid‘ TihC. 3, *teneged* ‚teneked‘ GömC. 97 (két sorral föllebb: *teneket*), *monta-*

* T. i. a birtokos személyragozás és a tárgyias igeragozás.

tec ,mondaték' TelC. 147, *enkemet* ,engemet' uo. 297, *kezdegh* ,kezdek' uo. 302, *bangodwan* ,bánkódván' uo., *engevdent* ,enge-
dend' MargL. 29, *gyappodpan* ,gyapotban' EhrC. 69, *zozad* ,szó-
zat' uo. 72, *keuregh* ,görög' ÉrsC. 334, *zegegel* ,szegekkel'
GömC. 105, *nemzednek* uo. 111, *zagaduan* ,szakadván' uo. 118,
oldaladad ,oldaladat' uo. 119, *vyzed* ,vizet' uo., *kisdedeg* ,kis-
dedek' DöbrC. 419, *iozak* ,jóság' GömC. 65, *kondolgottam* ,gon-
dolkodtam' LobkC. 197, *emlegez* ,emlékez-' GömC. 97, 100, 102,
106, 107 (de: *emlekez*- 103, 104, 106), *eedessegeg* ,édességek'
uo. 99, *tanyduan* ,tanítvány-' uo. 100, 110, *imadsak* ,imádság'
uo. 101, *banadyaerth* ,bánataért' uo. 13, *zokod* ,szokott' LobkC.
33 (a következő sorban: *zockot*), *besedóg* ,beszédek' uo. 35, *kon-
dolny* ,gondolni' uo. 36, *gondolgodnia* ,gondolkodnia' uo. 41,
tetchig ,tetszik' uo. 38, *igegőzic* ,igyekezik' uo. 41, *kóddá* ,köl-
tőd' uo. 43, *tvtnia* ,tudnia' uo., *ağanfya* ,atyámfia' uo. 44, *tyhős*
,dühös' uo. 65, *kaztag* ,gazdag' uo. 72, *adattatod* ,adattatott'
uo. 80, *tamadant* ,támadand' NádC. 26, *remensek* ,reménység'
TihC. 1, 2 (de: *-seg* 3), *zyzesek* ,szüzesség' uo. 2 (de uo. *-segh*
is), *bodokok* ,boldogok' uo. 3. — Töméntelen sok az ilyen
példa. Ha ezekből azt következtetjük, hogy a többes szám *-k*
képzője és a *-k* igei személyrag valamikor *-g*, az *-ik* rag *-ig*, a
-ség képző *-sék*, az *-ít* képző *-íd*, a perfectum *-tt*-je *-d* volt, stb.,
akkor elfogadhatjuk azt is, hogy a *-d* rag a nyelvtörténeti kor-
ban fejlődött *-t*-ből, nem törődve sem azzal, hogy a tárgyeset
-t-je, az *-at*, *-et*, *-tat*, *-tet*, *-gat*, *-get*, *-hat*, *-het* képző *-t*-je és
számos más szóvégi *-t* megmaradt *-t*-nek, sem azzal, hogy szó-
végi *t > d* változás csak szórványosan és csakis mássalhangzó
vagy előbb megvolt mássalhangzó után történt (*majd*, *fajd*, *azon-
naid*, *pünközd* stb. MNy. IV. 297 s köv.). Én azonban nem fogadom
el. (A szóbanforgó *-t*-knek ZÁDOR BÉLA Nyr. XLIII. 118 azt a figye-
lemreméltó magyarázatát adta, hogy azok „helyesírási elvonások“.)

A többesz. 1. személy ragja *-(j)uk*, *-(j)ük*: praes. *vár(j)uk*,
kér(j)ük, perf. *vártuk*, *kértük*, imp. *várjuk*, *kérjük*, az idő- és a
módtó képzőjével összevonva: elb. *várók*, *kérők*, fölt. *várnók*,
kérnök. Hogy itt két névmási elemnek nyoma sincs, azt mondani
sem kell, hiszen még az alanyi és a birtokos személyragozásbeli
-nk (*-unk*, *-ünk*) személyragnak tulajdonképeni névmási eleme,
az *-n* (*< -m*) is hiányzik. Hogy viszonylanak egymáshoz ezek
a személyragok? Ez igen nehéz kérdés. THOMSEN azt a föltevést
vetette föl, hogy a *-(j)ok*, *-(j)uk* személyrag eredetileg a plur.

3. személyű birtokos személyraggal volt azonos, és a *-(j)uk-*ragos igealak — a mely a rendes *-(j)ák-*ragos mellett az *-m* és a *-d-*ragos analógiájára keletkezett — határozatlan többest vagyis határozatlan alanyt jelentett (= ném. *man*, fr. *on*), s mint ilyent aztán a többesz. 1. személy alakjául használták (Nyr. XLI. 28). Ez a magyarázat minden bizonynyal rendkívül elmés, de a nyelvtörténet ellene szól; így vélekedik róla MELICH (303) és SIMONYI is, s az utóbbi azt is megemlíti, hogy „a jelentésbeli nehézséget se kicsinyelhetni“ (Nyr. XLII. 5).

MELICH sem ezt, sem a régibb magyarázatokat nem tartván kielégítőeknek, új föltevést koczkáztat meg. „Azt állítom tehát — úgymond —, hogy... a tárgyias és a birtokos többes 1. személyragja eredetileg egy volt“, vagyis hogy a tárgyias igealak eredetileg *várunk*, *kérünk* stb. volt, s a későbbi *vár(j)uk*, *kér(j)ük* stb. ennek a változata (304—306). Azonban a nyelvtörténet ezt sem igazolja. Való igaz ugyan, hogy a magyar nép legnagyobb része ma *várnók*, *kérnök* helyett a *várnánk*, *kérnénk* alakot használja, s ez a használat nem is újkeletű; *várnánk*, *kérnénk* és *váránk*, *kérénk*-féle alakok *várnók*, *kérnök* és *várok*, *kérők* helyett már a XVI. század közepe tájától kezdve találhatók (TMNy. I. 614); MOLNÁR ALBERT nyelvtanában (1610) egymás mellett van a kettő a tárgyias ragozásban: *látóc* vel *látánc*, *látóc* vel *látánác*, *kérnök* [vel] *kérnéc* (de csak: *kéróc*, *üc*) (Corp. Gramm. 196, 220); PERESZLÉNYINÉL (1682) szintén, még pedig az *-nk*-ragos elsőnek téve: *olvasánk* vel *olvasók*, *szereténk* vel *szeretők*, (vajha) *olvasnánk* vel *olvasnók*, *szeretnénk* v. *szeretnők* (sőt magában: mikor *olvasnánk*, *szeretnénk*) (uo. 478—481); KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGYNÉL (1655) és KÖVESDINÉL (1686) pedig *ók*, *ök*, *-nók*, *-nök*-végű alakok nincsenek is, hanem csak *ánk*, *énk* és *-nánk*, *-nénk*-végűek vannak (uo. 378, 380, 565—567). Ámde egyiknél sincsenek a tárgyias ragozásban *várunk*, *kértünk*, *várandunk*, *kérjünk*-féle alakok, s ilyenek más régi nyomtatványokban sem fordulnak elő (hacsak vétségből nem); a codexekben pedig az elbeszélő multban és a föltételes jelenben is általánosak a tárgyias-ragozású alakok (az *ók*, *ök*, *-nók*, *-nök*-végűek és változataik). A nép a *várnánk*, *kérnénk*-en kívül csak itt-ott használ a tárgyias-ragozású többesz. 1. szem. alak mellett vagy helyett *-nk*-ragosat (305),* s jóformán csupa olyan vidéken, a

* Itt a Szigetközre (NyF. XXXVIII. 24) hivatkozás nem helyes. MELICHET a nyelvjárás leírója tévesztette meg, a ki azt mondja a mondat-

hol a magyarság nyelve idegen hatásnak van kitéve. Mindez teljesen valószínűtlenné teszi MELICH föltevését. Ellenkezőleg azt kell föltennünk, hogy a hol *-nk*-ragos alak van a tárgyas ragozásban, az az alanyi ragozásból terjedt át. Ezt nem is nehéz megmagyarázni. Az elbeszélő mult és a föltételes jelen alakjainak legnagyobb részében *á, é* magánhangzó van; a tárgyas ragozásban mindenik alakban, kivéve a *várók, kérők, várnók, kérnők*-öt; ezek nagyon kirínak a többi közül, azért könnyen érthető, hogy a paradigma az *-ánk, -énk*-végű alakok átvonásával kiegyenlítődött. Egynéhány nyelvjárásban aztán a *várnánk, kérnénk* analógiájára a *várjuk, kérjük* és a *vártuk, kértük* alakok helyébe is a *várunk, kériünk, várjunk, kérjünk, vártunk, kértünk* alakok léptek. (Ezt az átterjedést részben elősegíthette az is, hogy az illető nyelvjárásra hatással volt olyan nyelv, amelyben nincsen tárgyas ragozás.)*

Azt hiszem, ezek után nem kétséges, hogy MELICHnek „azt állítom“-ja teljesen „összeomlott“ (hogy ezzel a napjainkban oly sűrűn használt szóval éljek). A föltevésnek másik része az, hogy az *-uk, -ük* az *-(u)nk, -(ü)nk*-nek a változata. Ezt az eddig tapasztaltak után igen valószínűnek kell tartanunk. De a két rag viszonyának MELICH-adta magyarázata gyenge lábon áll. Nem akarom az olvasót végigbukdácsoltatni a föltett *-miki > -mik > -mükü > -mük ∞ -muku > -muk > -imiki > -imik > -ümük ∞ -umuk* ragfejlődési fokokon, hanem csupán a két főhibára mutatok rá. T. i.: 1. Magam is azt vallom, ha más szavakkal fejeztem is ki (Finnisch-ugr. Sprachwiss. 115, 153), hogy „a birtokos és a tárgyas igeragozás eredetileg a nyelvérzék előtt érezhető összetétel volt“ (306); de az semmikép sem fér a fejembe, hogy mikor a **mik* névmás az alanyi és a birtokos ragozásban már annyira raggá vált, hogy a tövégi magánhangzót is magához lánczolta (**-imik*), ugyanabban az időben és ugyanabban a nyelvjárásban a tárgyas igealakokban még annyira külön szónak érzett volna, hogy kezdő *m*-jével megtörténhetett volna az, a mi „szókezdő magy. *m*-mel más szóban is megtörténhetett“ (306). —

tanról szóló szakasz elején: „Tárgyatlan ragozás: *most nézzünk meg, akit szombaton arattunk* (t. i. olyant)“. Ha a *nézzünk meg*-nek *olyant* a tárgya, akkor itt *nézzünk* nem *nézzük* helyett van használva.

* Vö. „azt nem *fogunk* megtunni“ (Nyitra vid.), és uo. „*haggyon* csak rá; ne tuggyak [így!], hova *visznek*; itt vóna a borocskát“, és viszont: „a mennyit szive *szeretyi*; nem *szeretyi* nagyon sokat“ (Nyr. XXXIII. 393).

2. MELICH szerint t. i. a *-mik-ből *-ik (> -ük > -uk) lett, vagyis az *m*-je elveszett. És ez teszi az előbbi pontbeli föltevést még tarthatatlanabbá. Ha a szőkezdő *m* hang elveszése a magyarban egészen közönséges dolog volna! De nem közönséges, még csak elég gyakorinak sem lehet mondani, sőt még szórványosnak sem, mert egyetlen példája a *mög* (*mög*)-nek *ög* (*ög*) változata, a mely a magyar nyelvterület délnyugati sarkában húzódik meg (vö. MTsz.). Erre ugyan nem lehet fejlődési elméletet építeni.

Az *-uk*, *-ük* és az *:(u)nk*, *:(ü)nk* rag viszonyára tehát nem sikerült MELICHnek világot derítenie. Jobb híján nem ajánlhatok egyebet, mint hogy egyelőre még érzük be azzal a föltevessel, hogy az *-nk* ∞ *-uk*, *-ük* váltakozás a finnugor **-m.k* ∞ **-β.k* váltakozás maradványa. E mellett föl lehet hozni azt, hogy a legközelebbi rokon nyelvekben a többsz. 1. szem. alakokban (az igaz, hogy valamennyiben) szintén az eredeti gyenge fok mutatkozik. Jól tudom, hogy ez a magyarázat nem teljesen megnyugtató; körül lehet rakni kérdőjelekkel (magam is szolgálhatok egygyel-kettővel), de annyi bizonyos, hogy a MELICHÉ-nél jobb.*

Akárhogy van is a dolog, annyit megállapíthatunk, hogy a megvizsgált alakokban nyoma sincs két névmási elemnek. Ha mármost visszatérünk a többsz. 2. szem. alakokra és még azt is számba vesszük, hogy a *várátok*, *kérétek*, *várnátok*, *kérnétek* alakokban a *-tok*, *-tek* személyrag előtt szintén nincs semmi más névmási elem, akkor nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy a *vár(j)átok*, *vártátok*, *kérítek*, *kértétek*, *kérjétek*-féle alakokban is valami analógiás fejlemény az az *á*, *é*, *i*. Ezt tartja MELICH is. Szerinte az imp. *várjátok*, *kérjétek*** és a perf. *vártátok*, *kértétek* alakokban a *-tok*, *-tek* előtti rövid magánhangzó a *várátok*, *kérétek*, *várnátok*, *kérnétek* hatása alatt nyúlt meg, a mely utóbbiakban az *á*, *é* etimológikus. (153. — Ellenvetés: *várátok*, *kérétek*, *várnátok*, *kérnétek* nemcsak tárgyias, hanem

* Az *-ájok*, *-éjek*, *-nájok*, *-néjek*-végű régi nyelvbeli alakok (pl. *megh adayok*, *küldéjek*, *twdnayok*, *kezdeneyek*) szerintem az *-ók*, *-ök*, *-nók*, *-nök*-végűeknél fiatalabb analógiás alakulások; az *-ójok*, *-őjök*, *-őjek*, *-őjök*, *-nőjök*, *-nőjek*-végűek pedig (pl. *oztoyok*, *hírdetőjek*, *akarnoioe*, *tenndöc*) a kettőnek összevegyülése útján állottak elő.

** Az *ő* példái *mond* és *ver*; ezek helyébe egyformaság kedvéért tettem a magaméit.

alanyi alakok is; mért nem lett tehát ezeknek a hatása alatt az alanyi *várjatosok, kérjettek, vártatosok, kértettek*-ből is *várjátok, kérjétek, vártátok, kértétek*?) A praes. plur. 2. szem. alakok fejlődését így képzelem: **várátok* ∞ *várítok*: *várítok*, \succ *várátok*, **kérétek* ∞ *kérítetek*: *kérítetek* (153). A *várátok, kérítetek* \succ *kérítetek* alakok megmagyarázására pedig a következő lehetőségeket veti föl: a) A két alak „alakjára elbeszélő mult, funkciójára jelentő mód jelen idő, finn-ugor szempontból azonban alakilag is lehet jelen idő” (153). — b) Az eredetibb **-utuk, *-ütük*-végű tárgyas alakot kiszorította a praeteritumi alanyi rag. *várátok, kérítetek*, s az utóbbiból a *kéri, kérik* hatása alatt lett *kérítetek* \succ *kérítetek*. Hogy ilyen hatás lehetséges, arra SYLVESTERBŐL idéz bizonyítékokat (pl. *kirétek, kisirtenétek* pro *-ítek*, az egyessz. *-e* és a többessz. *-ek* hatása alatt, 154). Ezt megerősíthetem azzal, hogy a finnben a *menkü-mme, menjünk'*-féle alakokból a *menküä(tte), menjetek'*-félék hatása alatt *menküä-mme*-félék lettek. — c) Hogy SIMONYI szerint ez az *-a-* megnyúlhatott „azért is, mert a második személy a fölszólító módban gyakoribb, mint a jelentőben. Az imperatívussal együtt hathatott még rá a föltételes *várnátok* s a mult *várátok* hasonló hangzása” (152). — A végeredmény az, hogy a mai *kérítetek* \leftarrow *kérítetek* \leftarrow **kérétek* „hosszú vocalisát az elbeszélő mult és a feltételes többes második személye hatása alatt is felvehette” (158).

Nem akarom ezeket a lehetőségeket bírálgatni (pedig nagy kedvem volna hozzá), csak azt mondom el, hogy szerintem hogyan lehet a fejlődést elgondolni. Én nem „állítom”, csak úgy gondolom, hogy a mai *-átok, -étek*-végű imperatívusi és perfectumi alakok megelőzője **-atok *-etek*-végű volt. A többesszámi 3. szem. alak *-ák, -ék* végzetének hatása alatt az **-atok, *-etek*-ből *-átok, -étek* lett (vö. a fönnebb idézett finn esetet), tehát a *várják, kérjék, várták, kérték* hatása alatt **várjátok, *kérjétek, *vártatok, *kértetek*-ből *várjátok, kérjétek, vártátok, kértétek*. (Az alanyi *várjátok, kérjétek, vártatok, kértetek* alakok *a, e*-je ellenben megmaradt, mert a 3. szem.-ben nem volt *á, é*.) Azután ezek az egyezések:

} <i>várátok</i> <i>kérétek</i>	} <i>várák</i> <i>kérék</i>	-tátok	-tétek	-nátok	-nétek	-játok	-jétek
		-ták	-ték	-nák	-nék	-ják	-jék

maguk után vonhatták az indic. praesens többessz. 2. szem. alakjának a 3. szem. szerint való alakulását:

*vár(ó)tok	}	*	>	*várák	>	várják		kérék	>	kérik	}
*kér(é)ték		*	>	*várátok	>	várjátok		*kéréték	>	kéríték.	

A tárgyas ragozás lényegére nézve tehát teljesen egy véleményen vagyok MELICHHEL, de a kialakulását nem úgy képezelem, a hogy ő.

SZINNYEI JÓZSEF.

A köpi szó eredete.

Vegyük ismét elő SZINNYEI MTsz.-át, gyűjtögessünk megint hangutánzó szavai között, figyeljük ilyeneknek egymásba kapcsolódó hangváltozatait, egymásból folyó jelentéseit: hátha ez úton újabb etymológiára bukkanunk.

Czuppan: czuppanó hangot ad (pl. a vízbe eső tárgy); ,hoztuk mi az iskátulát, de *beczuppan* a vízbe'. *Csubb*, *csob*: loccsanás hangja, a melyet a vízbe dobott kő v. a víznek kézzel v. lábbal csapkodása okoz; ,*csubbot* üt v. ver (az úszó)'. *Csubban*: loccsan, czuppan; ,nagyot *csobbant* a víz (mikor nagy követ dobtak bele)'. *Csubbant*: loccsant (követ dob a vízbe v. úzás közben kézzel, lábbal üti a vizet). *Csobog*: paskolja, pocskolja a vizet, lubiczkol; ,*csobog* a bujár a nád közt'. *Csubbol*: paskolja a vizet úzás közben. Ugyanazt jelenti: *csubogtat*, *csoborog*. *Csubukol*, *czubukol*: vízben, sárban gázol, lubiczkol. *Zabakol*: zagyvál (vizet valamely eszközzel, ló a lábával); bugyogtat (vizet a ló, moslékot a disznó a szájával). *Zobukol*, *zubukol*: kézzel v. lábbal csapkodja a vizet (fürdés közben). *Zubban*: csobban (a vízbe eső test), loccsan (a víz). *Zubog*, *zobog*: zuhogva hull le (a víz a gátról, zsilipről). *Zuborog*: zuhogva hull le (a víz a gátról, zsilipről); hallhatólag kavarog (a víz a fogak között szájöblítéskor). *Zuborol*, *zurubol*, *turbol* (Pinkafő, Tregényi közlése). *zurbol*: a bunkós végű halhajtó rúddal a vizet zavarva kiriasztja a halakat a rejtekhelyükből.

Göbbent: bemerít (vmit, a mi göbögő hanggal merül el). *Göbbent*, *gübbent*, *köppent*: kortyint. *Belegübben*, *elgöbben*, *legübben*: belemerül, elmerül, lemerül. *Göbbedez*: merüldöz. *Gübül*: pancsol, vajakál vmiben (vízben, piszkos lében, moslékban, ételben); ,ne *gübüjj* belé a cseberbe! *Meggübül*, *gübül*: a bunkós végű halhajtó rúddal a vizet zavarva a halakat rejtekhelyükből kiriasztja.

Ez adatok egymás mellé állítva fölöslegessé teszik annak magyarázgatását, hogy a *zurbol* és *gübül*, a halásztatás egyik ősi

* Nem bánom, korábban akár *-utiki, *-utuku, *-itiki, *-üükü (340) vagy akármilyen efféle.

módját jelölő igéink, hangutánzók. Hangutánzó eredetű tehát a belőlük származott *zurboló*, *gübülő* v. *zurboló*-, *gübülő*-fa, -*rúd* szavunk is, neve annak a szerszámnak, a melylyel zurboláskor, gübüléskor a halász a vizet csapdossa, a köveket, gyökereket megpiszkálja, hogy a halat a hálóba terelje. Hangutánzó halászmesterszók, mint a *suhé*, *bugykázó*, *bugyka*, *bukáló*, *bukló*, *botló*, *futtyogató*, *kuttyogató*, *puttyogató*, *buffogató*, *bufoló*, *bufonó* stb. Ezek mind oly elnevezések, melyek az illető eszköz vízcsapkodó hangját festik.

A *gübülő* helyett *gübü*-t, *göbü*-t is mondanak. Ezen alakok közti viszonyra nézve csak idéznem kell multkori czikkemnek következő idevágó helyét (MNy. X, 164): „Már a *suh-é* ∞ *csuh-i* ∞ *csuh-u* szókon észlelhetjük, ha a *suhog-ó* mellé tesszük őket, hogy a képző közvetlenül a hangutánzó tőhöz járult. Sereggel idézhetünk példákat, hogy az önállósult igenevek képzőit, az *-é* ∞ *-i*, *-a* ∞ *-e*, *-ó* ∞ *-ő*, *-ú* ∞ *-ü* képzőket, nem a hangutánzó tőből képzett ige, hanem maga az utánzó hang veszi föl. A *szotyogó* sár, havas eső, vízbe hullott hó *szotyé*, *szotyó*, *szotyú*, a *rotyogó*, ‚foria‘ *rotyó*, *rutyó*, a *kirittyenő* ‚semen virile‘ *rittyó*, a *püttyegető* ajak tréfás neve *pitye*, a *füttyülő* sip *füttyü*, a *picsogó* vizes árok *pícsó*, a *göbülő*-fa“ — a mi szavunkhoz érkeztünk — „*gübü*-fa“.

E szóban oly igenév a *gübü*, mely a cselekvés eszközét jelenti, mint például a *füttyü*, vagy a *szántó*-vasban a *szántó*. Ugyanazon igenév jelölheti magát a cselekvő személyt is; *szántó* a földműves is, *gübü* a vízben gübülődő, pocskolódő gyerek is: ‚te *gübü*, mit gübülődőöl annyit!‘ Ugyanazon igenév jelentheti a cselekvés helyét is; *szántó* a föld, melyben szántanak, a *gübü* pedig változataival együtt (*gübő*, *gübe*, *göbő*, *göbe*, *göbécz*, *gübécz*, *göbecz*, *köpecz*) jelöl olyan vizes gödröket, patakbeli vízvájta mélyedéseket is, teljesebb alakú néven: *gübbenő*-ket, melyekben gübülni lehet.*

„Hasonlít e munka-a köpüléshez“ — jegyzi meg az ilyen halászásra az egyik közlő (Nyr. V: 36). Valóban már a hozzávaló szer is, a *zurboló*-, *gübü*fa — melyet HERMAN OTTÓ szívességéből itt rajzban bemutatunk** — nagyon hasonlít a köpülőfához; azzal a köpülgető asszony olyan mozgású és hangzású munkát végez a tejföldben, mint zurboláskor, gübüléskor a halász a vízben. Érthető tehát, hogy a *zurbol*, *gübül* némely vidéken nemcsak azt a halzavarást jelenti, hanem a vajköpülést is, a *gübülő*fa, *gübü*-

* A *gübü*, *gübbenő*, *gübben*, *göbben* szók összetartozására nincs figyelemmel MUNKÁCSI ÁKE. I, 303.

** Elhunyt nagyunknak utolsó rajza.

fa, *gübü* pedig nemcsak azt a halzavaró rudat, hanem a vajköpülő edény verőjét, a ,köpülőfá'-t is.

Gübü tehát, a mivel halásznak, *gübü*, a mivel köpülnek; *gübü* — mint láttuk — az is, a miben *gübülnek*; az eddigi párhuzam rávezet tehát bennünket arra a kérdésre, hogy az is, a miben köpülnek, vagyis a vajköpülő edény, nem *gübü*-e, vagy nem ennek valamely változata-e.

A vajköpülő edény neve némely vidéken röviden csak *köpü* — bizony ez nagyon hasonlít a *gübü* ∞ *göbü* szóhoz. A *göbü*-nek egyik jelentésben *köpecz* változatát is látunk. ,*Gübbent*, *göbönt* egyet a pohárból' — itt még érezhető is a hangutánzás — e helyett mondják néhol s olvassuk a régi nyelvben: *köppent* = ,hörpent, (szintén hangutánzó). Tehát azon hangutánzó igének, melynek családjából (*göbben*, *göbül* ∞ *gübül*) a *gübü* származott, megvan a *göb*- mellett *köp*-tőváltozata is. A halászóhelyet jelentő *gübü*-nek *köpecz* változata szintén ily hangzású tövet mutat. Hangzása felől tehát a *köpü* bátran a *gübü* ∞ *göbü* változata lehet. A jelentésbeli összefüggést már láttuk s megtoldhatjuk még egy bizonyítékkal: a *zurbol* igének, mely mind hangutánzó voltában, mind a halászást és a vajköpülést illető jelentésében megegyezik a *gübül*-lel, ezen *zurbol*-nak igeneve, a *zurboló*, tájnyelvben szintén vajköpülő edényt jelent, *zürbölő* változatával együtt. Mind jelentésének, mind hangzásának tanúsága szerint tehát a vajkészítő *köpü* a *gübül* ige hangutánzó tövének *köp* változatából származott, a melléknévi igenév -*ü* képzőjével. *Zurbol*: *gübül* = *zurbolófa*: *gübüfa* = *zurboló*: *köpü*.

Ne gondoljuk azonban, hogy akár a halászás szavait vitték volna át a köpülésre, akár megfordítva. Ugyanazon hangutánzó szó egymástól független esetekben is lehet különböző tárgy neve: így *suhé* az ághegyháló, *suhé* a záporosó is, az ághegyháló *csuki* is, ugyanazon szó neve a *suhító*-nak is nevezett kákafajnak. Ne állítsuk azt se, hogy a *köpü* ez ő hangutánzó elnevezését éppen attól a művelettől szerezte volna, a melynek eszközéül most szolgál, tudniillik a vajköpüléstől. E kérdés eldöntését meg kell előznie annak a nyomozásnak, mely igyekszik előkeresni a *köpü* eredetibb jelentését, figyelembe véve mai egyéb jelentéseit és a régi nyelv adatait.

Én élő nyelvből csak a *köpülő*-t ismerem. Pátyon van *köpönyél*, de *köpü* nincsen, csak *köpülő* (Hegedüs akadém. szolga közl.). ERDÉLYI LAJOS barátom az ő hazájából, Háromszékből, ismeri a *gübülés*-t, *köpülés*-t, de ott nem *köpü*-ben, hanem *dézsá*-ban köpülnek. De Dunántúl nagy részén járja vajkészítő edényül a *köpü* (I. KASSAI, Tsz.). Dunántúli írónál, MÁRTON JÓZSEF 1807-diki szótárában fordul elő ,*Butterfass*', ,*Rührfass*' értelemmel irodalmunkban először. SÁNDOR ISTVÁN-nál a *köpü*: ,*vas*', ,*poculum*', ,*cupa*'. Régi szótárainkban, nyelvemlékeinkben sehol nem találjuk a *köpü*-t, vajköpülő' jelentéssel.

MOLNÁR ALBERTNÉL *Köprü* = ,Trulla', ,trulla' pedig = *öreg vizedény, valu.* PÁRIZ PÁPAI-nál: *köprü*: ,Trulla'. MOLNÁR ALBERT-nél *Köprülleni* = *rudicula agitare*, ,subigere', ,Rudicula, ae' = *Agasbogas, Nyers vefzszó, Abárlo Vefzszó.* PÁRIZ PÁPAI-nál *köprülleni* = ,rudicula agitare', subigere'; ,rudicula, ae' = *Ágasbogas fa, Sodró-fa, Valami levét sodró ágas vefzszó.* ,Rudicula crebro agitare' = *Mind egyre sodrani, mint a' 'zufát.* 'Zufa = ,jus', ,jurulentum', ,Jus' = . . . *Lév, ,Jurulentus, a ,um' = leves, ázalékos.* Többi régi szótáraink hallgatnak a ,vajköpülő' vagy más edényféle jelentésű *köprü*-ről. A NySz.-ban hiába keresünk ,vajköpülő' jelentésű *köprü*-t; gyertyahamvavévének, méhnek emlitenek *köprü*-jét az adatok. A *köprülni, zurbolni* ige nem csupán tejről, vajról van mondva, hanem ,*zürzavart köprülni, ,sarat köprülni, ,rózsaolajat tyukmony székevel öszveköprülni, ,nyárlott bort zurbolni* — efféléket olvashatunk. Az OklSz. 1559-ből idézi: ,*Dolia lignea köprü vocata.* Ezen adatok szerint tehát régebben a *köprülés* nemcsak a vajkészítést jelentette, hanem általában bármely edényben bármilyen leves anyagban való zurbolást, gubulást; *köprü* < *köprü*-nek pedig nagyobb faedényeket hívtak, melyek különféle folyadékokat tartalmazhattak. Ha éppen vajkészítésre használták a *köprü*-t, akkor hozzátették, hogy *vaj a köprü*-ről (NySz.), *vajköprü*-ről (OklSz.) van szó. A *köprü* eredetibb jelentése és a *vajköprü*-től való különbözőzése világosan látszik egy 1587-diki összeírásban, a hol a *köprü* (*köprü*) a *sajtár* mellett van, s megkülönböztetve utánuk a *vajköprü* (OklSz.).

Méhköprü-t is jelent mind ez összetételben, mind egymagában a *köprü*, mai nyelvünkben és a régiben egyaránt. Tudnunk kell ehhez azt, hogy a méhköprü ősi formája egy kivájt fatőke, fatörzsök volt. Innen van az, hogy 1685-ből Csejtén tizenöt *tőke* méh és harminczöt üres *tőke* szerepel a méheskertben (OrszLt. U. C. 133. f. 3. nr. 1685).^{*} Trencsén 1588. évi conscriptiójában olvasható a mézszedésről ez: ,minden *theökebeöl wagi kasbul* egy darabot.^{*} Sárospataki összeírás 1639-ből két méhkelenczében harminczöt *faköprü*-t említ (uo. 41. f. 1. nr. 1639).^{*} Komárom városának jegyzőkönyve fönntartotta emlékét egy pörnek, mely úgy keletkezett, hogy „Nagy Mihály *törzsököt* leásott kertje partján, hogy valamely méh reaszállana.“^{*} Tehát mikor a méhköprü e nevét kapta, éppúgy nagyobb fajta faedény volt, mint az előbb tárgyalt *köprü*.

A *köprü* egykori mivoltára mutat a mai székely *küprü* is: forrás- v. kútfaul alkalmazott tágas öblü (kioldvasodott v. kivájt) faderék.

A nagyobb faedényeket sem készítették hajdanán abroncsozott dongákból, hanem (ma is vannak még ilyen alkalmatosságok) egy-

* TAKÁTS SÁNDOR SZÍVES KÖZLÉSE.

szerűen kivájt fatörzsökből. Ez edények elsősorban a főszükségletre, vizet tartani valók voltak. Az itálnak való edények pedig sokszor veszik elnevezésüket a bennük mozgó folyadék hangjától. Mindnyájan ismerjük a „csikóbőrös kulacsocska“ „jérezeforma *kotyogás*“-át. A hangutánzó *bugyogás*-tól lett a korszó Dunántúl *bugyogó, bugyoga, bugyogós, butyogós*; ez utóbbinak összevonása a köznyelvben is elterjedt *butykos*. A *göbönt*-ről van elnevezve némely vidéken a „flaskó“ *göbencs*-nek, oly tréfás képzéssel, mint például a „zápor“ a szintén hangutánzó *zuhancs* szóval. Mindezek arra vallanak, hogy eredeti értelmében a *köpü* szintén a benne lévő víz *kotyogó, göbögő* hangjának érzékeltetésére származott a *göbencs* hangutánzó tövének már látott *köp-* változatától. Természetes, hogy e hangutánzó elnevezést megtarthatta az a faedény akkor is, mikor téjfölt tettek bele zurbolni, gübülni, köpülni, vagyis mikor *vajköpü*-nek használták. A *köpü*-k, *vajköpü*-k levet tartalmazó kivájt fatörzsökök lévén, lehetett *küpü* a neve annak a kivájt fatörzsöknek is, mely a Székelyföldön a forrás vizét fogja föl, melybe a vízmerítők *göbent* gettik korsaikat. Ennyiféle alkalmazásban lévén *köpü* a kivájt fa, megmaradhatott *köpü, küpü* neve akkor is, mikor olyan rendeltetése lett, melyben hangutánzást nem kereshetünk: így lehetett *köpü* a méhek kivájt fatókéje; így *küpü* még Erdélyben az a „teknőforma — tehát kivájt — fapalló, a mely a kapuk irányában domború felével fölfelé az utcai folyókákra (vízlevezető csatornákra) van fektetve“. Végül mindez üreges tárgynak *köpü* nevét hasonló üreges voltaért átvehette a villának, löcsnek *köpü*-je: *köpü, küpü* „a szigonynak az a része, a melybe a rúd jár; a vasvilla vasának s a löcskävänak ürege, a melybe a nyelet, illetőleg a löcs fáját szorítják.“

Most merem megemlíteni, hogy a csagatáj nyelvben *köpü*: „das gefäss, in welchem gebuttert wird“, a baskirban *göbü*: „butterfass“. Ha mindjárt ezzel kezdtem volna, talán végig sem vártak volna olvasóim, annyira bizonyosnak tartották volna azt az eddig kétségbe nem vont véleményt, hogy *köpü* szavunk török átvétel (l. Gombocz: Türk. Lehnwört. 105). Eddigi fejtegetéseim után azonban rögtön láthatjuk a törökségbeli szavakkal való egyeztetésnek azt az elháríthatatlan akadályát, hogy a mi szavunk eredeti jelentése, melyet a török szavakéval egybe kell vetnünk, nem „butterfass“, hanem kivájt fatörzsökből való „öreg vizedény“. A magyar *köpü*-nek a csagatáj *köpü*-vel való hangtani egyezése is csak látszólagos. Tudjuk, hogy *-ó ∞ -ō > -u ∞ -ü* végű honfoglalás előtti török jövevény-szavaink megfelelői az átadó nyelvben gutturalis spiranssal végződtek, mutatván ezt a mai török nyelvekbeli illető szavaknak gutturalis-végzete (vö. Gombocz id. m. 170—172). Apró a csagatájban: *oprak*; *békó, kancsó, kapu, komló, koporsó: bogak, končak, kapuk, komlak,*

koburčák; *gyeplő* > *gyöplü* a csagatájban: *jíplík*, a *gyürő* > *gyürü*: *jüzük*, a *keselő* > *keselyü*: *kočalak*. A magyar *köpő* > *köpü*-nek tehát a hangtörténet tanítása szerint nem *köpü* lenne a csagatáj párja, hanem *köpük*. Viszont az átadó török nyelv magas nyelvállású rövid vocalisa eltűnik a magyar szó végéről (vö. Gombocz id. m. 161), például a csagatáj *süki* magyar megfelelője *szék*; tehát a csagatáj *köpü*-re nyelvünkben *köp* megfelelést váránk.

A törökkel való egyeztetés nemcsak jelentéstanai szempontból nem állhat meg, hanem hangtani szempontból is kétséges. De még ha kifogástalan lenne is, véletlennek kellene tartanunk az egyezést, mikor a szónak hangzás- és jelentésbeli változatokban gazdag családja a mi nyelvünkben van, nem a törökségben, hol csak néhány árva szótári adat cselleng.

MÉSZÖLY GERDÓN.

Nátly József.

A nyelvújító harc egyik keveset emlegetett szereplője volt NÁTLY JÓZSEF. Működéséről csak a legújabb időkben emlékezett meg itt-ott az irodalomtörténet. SZINNYEI életrajzgyűjteményében jóformán csak a műveit sorolja föl, életéről alig mond valamit. Mielőtt működéséről szólánk, hadd soroljuk föl a fontosabb életrajzi adatokat.* NÁTLY JÓZSEF szül. Ócsanádton (Torontál m.), 1801 ápr. 30-án. Gimnáziumi tanulmányait Szegeden, a piaristákuál végezte. Tizenhat éves korában a posta szolgálatába lépett s előbb Szegeden, majd Budán, Varasdon, Sopronban s Temesvárott teljesített szolgálatot, a két utóbbi helyen már mint ellenőr. 1848-ban ott hagyta cs. kir. állását s a magyar kormány szolgálatába állt, mely a temesvári és eszéki postakerületek igazgatásával bízta meg. Később főigazgató lett, Szeged székhelylyel s végre a szabadságharc utolsó idejében országos főposta-igazgató. A szabadságharc után Törökországba menekült, de honvágya visszahozta. Idehaza nehéz, küzdelmes éveket élt át. 1858-ban Újszentivánon községi jegyző lett. Elvesztette szemevilágát s 1868-tól haláláig a kormánytól 300 frt kegydíjat kapott. Meghalt 1871 aug. 5-én Újszentivánon.

A nyelvújítási harcban két művével vett részt, azonkívül versei jelentek meg a „Hébe“ zsebkönyvben és MÁRTON JÓZSEF „Sokfélé“-jében. Mindössze ennyi a NÁTLY JÓZSEF írói munkásságának emléke, s ez is mind fiatal éveiből való. Első műve, a melyet sógorával, MARÓTHY MÁTYÁS földmérővel közösen írt (NÁTLY JÓZSEF első felesége MARÓTHY TERÉZIA, MÁTYÁS testvérhuga volt) az „Új szellem, vagyis újmagyarok útja Helikonra“ M. és N. Szeged, 1824. E vigjáték

* Ezeket NÁTLY JÓZSEF hasonlónevű fia, ny. m. kir. p. t. főfelügyelő, társaságunk tagja szolgáltatta. Szívességét e helyen is hálásan köszönöm.

tulajdonképen egy új Mondolat, mely azonban az elsőtől hatás tekintetében messze elmaradt. A nyelvújítás már ekkor kivívta diadalát s ez a támadás nem keltett nagy visszahatást. KAZINCZYNAK csak ez volt róla a megjegyezni valója: „Az Új Szellemre minden jegyzésem az, hogy tréfának mindég igen rövidnek kellene lenni, ez pedig igen hosszú, 's sósnak, 's ez sótalan, de keserű.“ (Lev. XIX:185.) E gúnyiratot bőven ismertette s méltatta BALASSA JÓZSEF „Vigjátékok a nyelvújításról“ című tanulmányában. (EPhK. 1900:452—58, 526—32. l.) Ugyancsak ő helyesen állapítja meg az M. és N. betűk alatt rejtőző szerzők nevét is. De hogy mennyire a közszükségletnek felelne meg egy teljes irodalomtörténeti és nyelvészeti bibliographia, annak beszédes bizonyága az is, a mit e helyütt nem hagyhatunk megjegyzés nélkül. A BALASSA J. tanulmányának megjelenése után, 1903-ban, az Irod. tört. Közl.-ben (XII:248.) a NYÚSZ. I. részének névtelen bírálója (valószínűleg maga a szerkesztő) az „Új szellem“ szerzőjének egyedül MARÓTHY MÁTYÁST mondja. Teszi pedig ezt MARÓTHYNAK egy sajátkezű bejegyzése alapján, a melyet az „Új szellem“-nek a halasi ref. főgimnáziumban levő példányában talált. VÁCZY JÁNOS pedig 1909-ben a következőket mondja a gúnyirat szerzőjére vonatkozóan: „Ki a szerzője, nem tudni; de valószínű, hogy a Czinke és Pethe iskolájából került ki, mert szellemtelen és ízetlen a legnagyobb mértékben.“ (KAZINCZY F.: Lev. XIX:604.) Íme a kérdés tisztázása után is még ennyiféle véleménynyel találkozunk!

E gúnyiratnál sokkal fontosabb s a nyelvészre nézve értéke sebb N. másik munkája, a „Némely vélekedések a' magyarnyelv [így!] ügyében“. (Szeged, 1825.) E kis mű két részből áll: egy rövid értekezésből a magyar nyelvről s a nyelvújításról és egy 18 lapnyi tájsozógyűjteményből. Az értekezés a nyelvújításnak ugyanazon túlzásait rója meg, a melyek ellen az „Új szellem“ küzd. Elsősorban a gyökér- és törzsökshóknak önálló szók gyanánt való használatát, a minők: *idv, dícs, kecs, sohaj, fohász*. Ezekre a grammatikában szükség van, „de a' Poézisban, vagy Rhetorikában a' gyökérszavakat, melyek semmit se jelentenek, éppen nem kell szépség végett felhordani“. A rövid szavak túlságos keresése és „a szokásnak megvetése okozták könyveinkben a' két mással hangzókat magyar nyelvünk természeté ellen való bevételését. Így lett *mozgóból mozg, perelből perel, malm, morg, horg* 's a' t. nyelv kifizámitó kurtítások. — *Igazságtalanságból [így!] igaztalan, romladékból rom, szerentséltlenségéből nemszerencse, tusakodásból tusa*, — melyek ha szebben hangzanának is az előbbnieknél, még sem hagyhatjuk helyben az ebből származó nagy megvesztegetését nyelvünknek“. Ide tartozik a már megmagyarosodott szavaknak, mint *plánum, polus, thronus, actus* németes ejtése: *plán, pól, thrón, act*.

„Nem a' Grammatikának a' szokást, — fúzi tovább fejtegetését — hanem a' Nemzet szokásának kell mindenkor a' Grammatikát igazgatni. . . A' nyelv dolgában egyáltalában vett szépet, meg-nem lelhetjük; mert valamint általános igaz, a' jó, 's rossz, nem igen bizonyos; úgy az általános szép is bizonytalan. . . Engedjék meg tehát azt a' *Szépészek*, hogy a' Nemzetnek nagyobb jussa legyen a' Nyelv ügyében, mint egynehány embernek, kik a' többiekhez képest számokra nézve keveset nyomnak.“ Új szóval csak akkor éljünk, ha a' kimondani való tárgyra nincs megfelelő magyar szó s akkor is „a nemzet ajakához legyen szabva“. S ha ezen új ideák mind olyanok, mint *kéjalak, létalak, tűzalak, szellemgyümölcs, viránypirány, derünyge*, „elmaradhatnak, mint héjábanvaló szószaporítások.“ Nyelvünk csinosításában azt az ösvényt kövessük, melyen megmarad a maga eredetiségében. „Megtörténhetne pedig ez úgy, ha mind azon szavak, melyek a' Nemzet szájában forognak, szorgalmasan egybe szedetnének, és közönségessé tétetnének.“ A törzsökös magyar embertől sok olyan szót hallhatunk, melyek még egy Lexiconban sincsenek följegyezve. „Olyan szavaknak magyarságát is lehet tapasztalni, melyeket az Írók Frantzia, vagy más nyelvbéli hangon ejtenek ki.“ Ha ezeket mind följegyezzük, „ezen öszveszedett szavakból egy tökéletes Nemzeti szótár készülhet. A' nyelv azzal igen sokat nyerne: az annak mélyebb titkaiban nem jártas, akadozó író feltalálná benne, a' miért idegen határon, költsönözés, szerkeztetés, vagy koholás végett még most izzadni kénytelen.“

Hogy jó példával járjon elő, értekezéséhez egy tájszógyűjteményt függeszt, tiszamelléki (szegedi) tájszókból. Könyvét azzal az ígérettel fejezi be, hogy „ha ezen szavak kedvét nyerik a' Nemzetnek“, még több hasonlókat fog gyűjteni. Mert „Litteratúránk nem kevés kárára, még eddig felényi szavaink is alig vagnak könyvekben foglalva“.

Ezt az ígéretét nem válthatta be, másnemű elfoglaltsága vagy mostoha körülményei megakadályozták őt ebben. S ezt csak sajnálni lehet, mert az, a mit művében adott, azt bizonyítja, hogy jó értekező és szeme volt a népi szók följegyzéséhez s helyes, szabatos értelmezéséhez.

PUTNOKY IMRE.

Fakutya.

A népi észjárásnak ezt az alkotását a következő szólásaink emlegetik:

Vigyorog, mint a *fakutya* (országszerte használt szólásforma). — Nevet mint a *fa kutya* (Erd., Közm. 127.). — Mindég nevet, mint a *fa kutya* az oltáron (Dug., Példb. 1 : 58.). — Röhög, mint a *fakutya*

(Komárom megyében, Csémen hallottam). — Úgy néz, mint a *fakutya* (Nyr. 23:30.). — Esendő az ember, mint *fa kutya* (Erd. 127.).

A *fakutya* elnevezést szótáraink s egyéb forrásaink szerint többféle jelentésben használja népünk: 1. csizmahuzó (ez a legközönségesebb), 2. házsarokvédő ferde czölöp (Nyr. 23:112.), 3) czifrára festett és faragott bognárczégér (Nyr. 23:112.), 4. útszéli kihajló (figyelmeztető) czölöp (Nyr. 43:176.). Sőt tudomásom szerint **5.** a balatoni halászok sajátos formájú jégszánkójukat is *fakutyának* nevezik.

E szónak eredete mindezeideig vitás, tehát tisztázásra szorul.

SZILY KÁLMÁN a Nyelvőr 1894. évfolyamában (30.) és Adalékok cz. művében (404.) azt a sejtését fejezte ki, hogy a *fakutya* a régi nyelv kutya jelentésű *fakó* szavával állana rokonságban, talán az utóbbi az elsőnek olyan elrövidülése volna, mint a milyen az „Están bá” az „Están bátyá”-nak. Újabban meg „lehetségesnek tartja” (MNy. 4:483—4.), hogy a zalai *faember*-rel és az általános *fajankó*-val együtt a SZTÁRAY-féle (Az igaz papságnak tiköre, RMK. 5:225 és 240.) *fapap*-pal rokon. „*Fakutya* — úgymond — a régi nyelvben az olyan kutya lehetett, a mely nem ugat, csak vigyorg.”

Legújabbán PROHÁSZKA JÁNOS a „vigyorog, mint a *fakutya*” szólásbeli *vigyorog* igének hízlekedik, hamiskodik jelentése alapján azt következteti, hogy a *fakutya*, valamikor hamis álnok kutyát jelentett s talán úgy is mondhatták, hogy — vigyorog, mint a hamis kutya. Ebből tovább lehetónek véli, hogy a *fakutya* „talán” a régi nyelvbéli *fapap* (= néma pap) és *néma eb* (= hamis kutya) elnevezések keveredéséből származott (Nyr. 43:176.).

SZILY és PROHÁSZKA származtatásának egy közös nagy eredeti hibája van, az, hogy valóságos élő kutyát: néma ebet látnak a *fakutya* fogalmában, holott ez kétségbevonhatatlanul csakis élettelen tárgyak neve. Ennélfogva a *fapap*-pal semmiképen se szabad ót rokonságba kapcsolni.

Véleményem szerint bármelyik jelentését tekintjük a *fakutya* összetételnek, vita tárgya nem lehet, hogy első tagja, a *fa*-jelző eredeti értelmében van benne alkalmazva, vagyis am. ligneus, fából való. Maga a *kutya* alapszó azonban könnyen érthetően metaphorikus használatú.

Abból az ismert tényből, hogy a „vigyorog, mint a *fakutya*” szólásformát jóval általánosabban használják, mint a „nevet (helylyel-közzel: röhög), mint a *fakutya*” változatot, joggal következtethetni, hogy az első az eredetibb alak, míg az utóbbi csak újabb synonyma számba megy. És ez szerintem fontos körülmény a *fakutya* eredetének megvilágításában, mert a vele kapcsolt vigyorog igét nemcsak élő lényre, hanem élettelen tárgyra is

lehet alkalmazni. Mutatja ezt a vele egyazon töből* fakadt népryelvi *vigyor* (*viccor*) szó, mely am. nyílás, hézag, hasadás repedés** (MTsz.).

Ha ehhez még hozzágondoljuk, hogy a *vigyorog* ige am. száját dísztelenül széthúzva s fogait fitogatva (vö. BSzD. Kisdedszótárában: „*vigyorogni* = fogát fitítva nevetni, száját félen vonszani“), azaz: száján rést mutatva, durván, parasztosan nevet, akkor kezünkben van a *fakutya* név megfejtésének a kulcsa. Tudniillik abból, hogy a „*vigyorog*, mint a *fakutya*“ szólást a fogvicsoritva, illetlenül nevetőkre szokták éles gúnnyal alkalmazni, következik, hogy az ebbeli *fakutya* a legnagyobb valószínűséggel azonos a csizmahúzóval, a mely nyitott, szájforma sarokfogójával jól talál a széthúzott szájjal, alpárian nevetőkre. Szabó ERNŐ ugyan nem ezt, hanem a czifrára festett és faragott bognárczégér értelmű *fakutyá*-t állítja a gúnynos népi hasonlítás alapjának (Nyr. 23:122.), csakhogy a bognárczégér bevágásai kevésbé mutatnak hasonlóságot a vigyorgó emberi szájjal, mint a csizmahúzó terpedt sarokfogója.***

Az utóbbi apperceptionnak legfeljebb a „mindég nevet, mint a *fakutya* a z oltáron“ szólásmód mondana ellen, melyben a *fakutya* semmiesetre sem jelenthet csizmahúzót. Valóban én, ki már szintén hallottam e szólást Komárom megyében, nem tudom, mily értelme van itt a *fakutyá*-nak. Ezt csak öregebb emberek mondhatnák meg. Ám a felől eleve egészen biztos vagyok, hogy az oltáron levő *fakutyá*-nak is okvetlenül valami, nyitott előrészével szembeötölő eszközt, tartót (talán misekönyvtartót), vagy dísz kell jelentenie. Tehát ez magyarázatomat nem gyengítheti.

Végül még az a kérdés: mily felfogással jött létre a *kutyával* való apperception? A felelet nem nehéz: a csizmahúzó, bognárczégér, házsarokvédő és útszéli ferde czölöp jelentésű *fakutyák* minden bizonynyal az ülő kutyáéhoz hasonlatos alakjuknál fogva lettek *kutyává*.

Ugyanilyen alaki hasonlóságból támadt elnevezések a *fabak* = ácsok és favágók faragó s fűrészelő állványa (CzF.); *faló* = deres (vö. „megültették vele a pácson a *falovat*“ szm. Dug. 1:15.;

* Vö. *viggyan* = hirtelen kisüt, kivillan (a nap a felhők közül MTsz.); *viccsad* = fakad, szétnyílik (MTsz.); *viccsan* = nyílás, repedés által rejtekéből kibukkan (*viccsan* a nap, midőn a felhőből kibuvik. CzF.)

** Ez alapon kapott a gége is tréfás *vigyorgó* nevet (vö. felönté a ort a *vigyorgóra*, gégejére. BSzD., M. Vir. 73.).

*** Az úgy néz, mint a *fakutya*, azaz: tátott szájjal bámul gúnynos népi hasonlat is nyilván a csizmahúzóra utal.

a francziában: cheval de bois, latinban: equuleus), meg a *fakecske* is, mely am. 1. lópatkoló állvány és 2. fahordó szék (CzF.).

A balatontavi *fakutya*-szánkó szintén a kutyával való valamelyes alaki hasonlatosságából kapta nevét.

A *búgócsiga* (másként: *búgató*, *búgatyú*) értelmű *fakutya* pedig, melyet a nép az „esendő az ember, mint a *fakutya*“ (így is: *famacska* vagy *famalacz*!) szokásmondásban is emleget, alkalmasint a kutyatutuláshoz hasonló hangja miatt neveződött el.*

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XXXV.

A KULTSÁR-féle pályázaton megjutalmazott feleletek között a legszűkebb körű PÁNTZÉL PÁL, kende-lónai református papnak az értekezése. A többinél kissé ódonabb nyelvű fejtegetés ugyanis nem terjeszkedik ki nyelvünk régibb állapotára, mint TELEKI, nem részletezi a kiművelt nyelvnek hatását a játékszínre, zenére, mint MÁTYÁSI, nem vitatkozik az *e*-vocalisú énekek csinoságáról, eredeti magyar szépségéről, valamint az idegen és hazai versformák elsőségéről sem, mint társai. Egész munkáján a tudománynak és nemzeti nyelvnek elválaszthatatlan összetartozásáról vallott nézetei tűnnek ki, úgy hogy a nyelvi jutalomkérdés megoldása nemzetművelődési útmutatással szélesül annyira, hogy száz év előtti megsejtésben, jámbor óhajításban bukkan föl nála népiskoláink államosításának szüksége is. De a mi még figyelemreméltóbb, még elütőbb vonása pályatársaitól, hogy nem a német nyelvtudósok és költők hirdette gondolatvilágban mozog a nyelvfejlődés irányainak, módjainak bonczolgatása közben; nem a német tudomány s költészet haladottságához méri elmaradottságunkat. PÁNTZÉL a PÉTZELY JÓZSEF iskolájából való, a Mindenés Gyűjtemény neveltje. A francziás iskola nyelv művelő irányának igazolása tulajdonképen az értekezése, mert a francia tudósok s költők elveit hirdeti, hozzájuk szabja nyelvünk gazdagításának módjait. Mintha a mindinkább erősödő német nyelvi és irodalmi befolyás mellett érvényesíteni akarná a francia befolyást is, mintha BESSENYEI, BÁRÓTZI hagyományait iparkodnék megőrizni. E mellett azonban hazai talajból is nőnek ki gondolatai, mert GYARMATHY Nyelvemesterének, mely tudvalevőleg a Debr. Grammatikának egyik főforrása volt, és ARANKÁNAK a nézetei meg-megcsillanak az újítást illető követelményeiben.

* A különös „esendő“ állítványi szó világos lesz előttünk, ha a játéksiga düllöngő ingadozásaira gondolunk.

Az előbbi sajátossága megérteti, ha KAZINCZY hitvallása néhol hajlik a PÁNTZÉLÉ felé; emez azt vonja maga után, hogy ezt az értekezést is orthologus, vagy legalább is egyeztető czélzatúnak tartsuk s benne is a Debr. Gramm. tanításainak — bár tompított — hatását lássuk. Ezért, de meg mivel KAZINCZY olvasmányai, mondhatnók tanulmányai közé tartozott abban az időben, a mikor a Debr. Gramm. ellen erős küzdelemre készült, kell vele részletesebben foglalkoznunk.

Az előbbi pályairások szerint, mint láttuk, nyelvünk egyik leg-tökéletesebb európai nyelv, s annyira bő és kifejező, hogy újításra, szaporításra csupán a tudományos ága szorul. PÁNTZÉL nyelvünk tökéletességét csak bizonyos tekintetben ismeri el; bőséget, kifejező erejét nem tartja elégségesnek, de a szógazdagítást az új ideák kitételére, nemzetivé tételére szintén csak tudományos téren követeli. Szerinte ugyanis kétféle tökéletességről lehetszó valamely nyelvben: belső, természeti, mintegy a nyelvvel együtt született, a hangok összerakásában és kitételekben megnyilatkozó tökéletességről és a mesterséggel kiművelt nyelvállapot tökéletességéről. Az első a népek változhatatlan alapcharakterük kitüntetője, s maga is állandó. A puha, lomha nemzetek nyelve is lágy, erőtelen; a parancsolásra termett nép keményebb hangú és durvább kitételű nyelven beszél. A magyar nyelvnek természeti alkotása annyira tökéletes, hogy más nyelveknek méltóságát, keménységét, kedvességét stb. mind magában hordozza, „nem erőlteti a' nyelvet, mint a' muszka és cseh; az idegen, gyenge szívet nem rémíti, mint a' Német“; de minden nyelv belső tökéletességével bír, mert „mellyik Német Dragonyosnak nem ille- nek a' keménytorkú Huszárnak lángokkal 's lántzokkal tzifrázott szitkozódása“. A kiművelés által megszerezhető tökéletessége a nyelvnek a szók bőségében és a természetével megegyező constructiókban áll. A szók bősége ugyanis az ideák bőségét jelenti. A hol kevés az idea, a hol kevés a nemzet ismerete, ott a szó is kevés. A hol a nyelv szegény, ott ezer meg ezer dolog van homályban, ott nem sokat használnak az új philosophusoknak munkái, a hol a nyelv nem ad szókat azoknak megértésére. A „regulázott stílus“ pedig, a szóknak rendes egyberakása, a lelke minden írásnak. Unalmat szerez „az ujjas, vagy innen 's amonnan költsönözött nem világos értelmű szókból készült kitételeknek rendeletlen egyben foglalása, ámbár a' dolog érdemes főnek szüleménye“. E tekintetben a nyelvtisztaság és világosság a legfontosabb követelmény, azaz: a barbarismusnak, a hibás szókkal való élésnek, továbbá a soelecismusnak, a jó szókkal hibás mondatszerkesztésnek elkerülése, a szavaknak a szokástól helyben nem hagyott alkalmazása. S ha nyelvünket ebből a szempontból is vizsgálat alá vesszük, sok részrehajló ítélkezővel szemben nyelvünknek ezirányú tökéletlenségét, szegénységét meg kell vallanunk. Igaz, hogy a magyar nyelv

gazdagsága bámulásra méltó „tenyésző voltára“ nézve a származtatás és összetétel által, de a „tenyészhető törzsőkszók“-nak nagy hijával van. Meg kell vallanunk, hogy nem elégséges minden gondolatnak előadására, és pedig azért, mert minden ideát kimerítő szókkal nem bír. Lám, GYARMATHY is azt hangoztatja Nyelv-mesterének előszavában, „hogy az Európai Nyelvek közt a' Magyar Nyelv legközelebb járúl egy . . . nagy tökéletességű képzelt Nyelvhez (VII. l.), 's hogy Nyelvünket csak azok otsárolhatják szegénységgel, a' kik azt nem tudják, vagy csak Attyok házánál, vagy pedig valami ügyefogyott Nyelvtanítóktól tanulták, nem pedig a' jártasabb útmutatók írásból“, mégis új mesterszókkal él nyelvtanában s kénytelen elismerni, hogy „mikor új dolgot kezdünk, új szókkal kell beszélnünk, mert gondolatainkat szók nélkül ki nem magyarázhatjuk“. Új szokat kitalálni a nyelvben, hogy gondolatainkat kimagyarázhassuk, mit jelenthet egyebet, mint azt, hogy a *nyelv szegény*. Ez a szegénység azonban nem oly széles értelemben veendő, mint azt az idegen írók, pl. MICHAELIS* a *De l'influence des Opinions sur les langages, et du Langage sur les Opinions* című értekezésében is, veszik, mert, mint SEGESVÁRI ISTVÁN a *Derhám-fordítás* előszavával bizonyítja, ötven év óta szembe-tünőképen kiemeltetett a szegénységből; a gazdagságnak azon mértékére azonban még nem emelkedett, hogy „a' tudományos és fenn járó szép gondolatokat hasonló természetes színnel lefesthesse“. Ez főleg más nyelvekkel való összevetés alkalmával tűnik ki, s akkor, midőn idegen nyelvből akarunk ideákat átültetni. A *szép írásból*, a stílus szépségéből nem lehet valamely nyelv gazdagságát megítélni, hisz minden nyelven lehet a szép elméknek szépen írni, de nem minden nyelv alkalmas a más nyelven kitett gondolatokat hasonló jelentésű szókkal kimeríteni. „Ellenben, ha a' fenn járó tudományos munkákat és gondolatokat nyelvünkre hasonló erőben *általtenni* igyekezzük, akkor esmérhetjük igazabban annak gazdag vagy szegény voltát.“

Nyelvünk szegénységének bizonyosságául a francia *naivité* szót hozza föl egyéb próbálgatásai közül példának. Nem tudja egy szóval kitenni, pedig értelmét MARQUIS BECCARIA: *Recherches sur le style* című fejtegetéséből jól tudja. Másik ilyen szó, melyet szintén nem tud az értelmét teljesen fődő magyar szóval nevezni, az *eloquentia*. Mert az *ékesenszólás* inkább azt teszi, a mit latinul *elegantia in sermone* kifejezés; mert az *eloquentia* „az értelem tehetségeinek szép esméretét teszi fel és azt a' mesterséget, melly azokat a' tehetségeket egyben szövetkezteti; nem azért, hogy az érzékenységeknek tessék, hanem, hogy a' szívet meggyőzze“. Az *eloquentia* meggyőző, az *elegantia* gyönyörködtet. Azért vagyunk mi nagyobb tudatlanság-

* Munkáit I. Brunet: *Manuel des Libraires* etc. 1814.

ban az *aether* fogalmára nézve is, mint a görögök és rómaiak, azért nints „semmi ideánk“ az aetherről, mert ki nem mondhatjuk magyarul. A *födolog* tehát az, hogy a szókat szaporítsuk. Ez a bővítés azonban csak a tudományos kiműveltség által lehetséges. Nem régóta „kezdetek bennünket a' Tudományoknak sugárai világosítani“, csak nemrég kezdett nyelvünk is tökéletesedni. „Nintsen t. i. két egymást segítő hívebb Társ, mint a' *Nyelv és Tudomány* egy Nemzetben . . . mikor épül egyik, épül a' másik, ha pedig romlik az egyik, romlik a' másik is“. Újra a francia nyelvet hozza föl például, RIGOLEY DE JUVIGNY szavait idézve: „A' mi napnyúgottunk a' barbariesben, 's tudatlanságban volt sok ideig elmerülve. I-ső Károly igyekezte valamennyire a' setétséget az Országból elosztatni . . . a' Tudósok munkájok, kinyitották a' vilárosságnak rejtekeit, és a' XIV-ik Lajos Századgyának szép napjait készítették. Az előmenetel lassú volt . . . A' főakadály volt a' nyelvnek tökéleteség nélkül való állapotja. Ez volt bárdolatlan, szövevényes; a szép mesterségek és tudományok azt nem esmérték; kéntelen volt azzal, hogy a' historiákba, actákba, a' köz tractákba, a' régi Romai nyelvből költsönözzön. A' *Mesék, a' Románok, költött történetek készültek tsak azon: a' fenn járó dolgokat fel nem érhette.* Durvább 's bárdolatlanabb volt, hogy sem a' gyönyörködtető dolgoknak kényes vonásait az illendőség szerint lefeshette volna“.

Rá kell itt mutatnunk arra az ellentétre, mely a francziákra támaszkodó PÁNTZÉL nézete és a német hatás alatt álló KAZINCZY fel fogása között van, látszólagos találkozásuk ellenére is. Mindkettő a nyelv szegénységét hirdeti, csak hogy míg PÁNTZÉL a tudományos nyelv készületlenségében, az idegen műszókat értelmileg teljesen fődő magyar elnevezések hiányában látja ezt, KAZINCZY a költői nyelv szűk voltát hozza föl újításának mentségéül. PÁNTZÉL tudomány útján, KAZINCZY a gyönyörködtető szépirodalom útján akarja nyelvünket tökéletesíteni, egyik értelmi, a másik érzelmi eszközzel. WIELAND követője azért panaszkodik, hogy az idegen nemzetek „*Classicus*“-át nem tudjuk átültetni, hogy nyelvünkben nincs különbség a Geist és Seele; höflich, feyerlich; ernst, erhaben stb. magyarjai között (Lev. 3 : 154, 255), PÁNTZÉL az *aether*, exactitude, relativement stb. szavakat nem tudja magyarul kitenni. Amaz költői művek fordításával fejleszti a nyelvet, emez a költészetben is elméleti fejtegetéseket óhajt először. Még inkább kitünik ez az ellentét, ha PÁNTZÉL fejtegetéseit tovább nyomon követjük.

A pályatétel első kérdésére tehát PÁNTZÉLnek is az a felelete, mint előző társaié: igaz, hogy „sok gráditsokkal felljebb vitetett annak állapotja, mint volt ez előtt tsak kevés idővel is“, mégis sokszor megtagadja tőlünk anyanyelvünk azon kívánságot, hogy erősebb vagy erőtlenebb jelentésű szókkal ne éljünk, mint a minőt

ideánk, gondolataink kívánnak. Ennek pedig nemcsak az az oka, hogy „*félénk*, a' fenn járó tudományokkal nem bátorkodik szövetségre lépni“, hanem, mivel kénytelen nemcsak a tudósabb nemzetek nyelvéből kölcsönözni szókat, hanem még a körülötte lakó műveletlen nemzetektől is. Sőt szólásformákat is átvett, a magáéiból sokat elhagyott, a kedvetlen barbarismus és alkalmatlan soelecismus melegágyává lett, melyben a szóknak egyberakása szolgálai módon követi a más nyelveket. PÁNTZÉL tehát a *tisztaságért* buzog, KAZINCZY az *újításért*; amaz szerint az idegen szólásmódok megrontották, szegénynyé tették nyelvünket, emez a soelecismus szépítő hatását hirdeti, a nyelvbővítés egyik főszeközének tartja. Itt érezhető ki PÁNTZÉLban is a debreczeni szellem.

A nyelv kiművelésének pedig a nyelvtanulás az első eszköze. A nyelvtanulás alatt az értekező PÁNTZÉL nyelvet tanító tudományt, grammatikai studiumot érti, mert, hogy nyelvünket az idegen nyelvek jármától, a tőlük okozott zavarodottságtól megmenthessük, természetét kell megismernünk, minden más európai nyelvtől különböző alkotását. A bölcs vezérlésű nyelvtanító könyvek a legjobb akadályozói lehetnek a barbarismusok és soelecismusok terjedésének. Lám, a sok tudós írók a többi európai nyelveket midőn művelni kezdték, majdnem mindet deákká tették. Mikor görög vagy római poétát fordítottak, azoknak gondolatait szóról szóra igyekeztek kitenni. Csak miután nyelvük természetével is megismerkedtek, szabadultak meg az idegen járomtól. Ezért magasztalják a francziák AMYOTOT,* „a' Frantz nyelv Mósességét, a' ki megszabadította azt a' Rabi-szolgálatból, mellynek járma alatt nyomorgott a' Deák földön“.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Herman Ottó (1835. VI. 27—1914. XII. 27).

Az élő természetnek és a magyar népeletnek páratlan tehetségű megfigyelője, a természettudományi ismereteknek nálunk senkitől meg sem közelített népszerűsítője a mult év végén kidőlt sorainkból. A Természettudományi s a Néprajzi társulatok mélyen gyászolnak, de nemcsak ők, gyászol a Magyar Nyelvtudományi Társaság is. A régi magyar halászoknak és pásztoroknak már-már eltűnedező

* AMYOTRÓL (1513—1593) ezt olvassuk GUSTAVE LANSON: Histoire de la Littérature française 269. l.-ján: le service qu'Amyot a rendu à la langue est inestimable. Montaigne loue en lui „la naïveté et pureté du langage, en quoi il surpasse tous autres“. Il a fallu pour exprimer une telle diversité de choses, faire appel à toutes les ressources du français: il a fallu en élargir les moules et les formes par toute sorte d'analogies et d'emprunts, italianismes, hellenismes, latinismes stb.

nyelvkincsét HERMAN OTTÓ mentette meg a nyelvtudomány számára. Mennyi tanulságot merítettek a nyelvészek, nemcsak a magyarok és a velünk rokonok, hanem a romanisták is az ő munkáiból, és fognak meríteni ezentúl is!

Ott állott ő Társaságunk bölcsőjénél (MNy. I. 93 és VIII. 430). Kezdetől fogva választmányi tag és a MNy-nek állandó munkatársa. Utolsó dolgozata is — csak pár nappal az őt ért szerencsétlenség előtt fejezte be — a MNy-ben (X. 435) jelent meg. Egy régóta vitás népnyelvi kérdést oldott meg véglegesen, itt is oly fényes sikerrel alkalmazott néprajzi módszerét követendő például hagyva szaknyelvészeinkre.

Szemrehányást tettek a M. Tud. Akadémiának, hogy HERMAN OTTÓ nem volt tagja. Igaz, hogy nem volt, de nem is akart az lenni. Mikor több mint harmincz évvel ezelőtt tagnak ajánlották, levelet intézett a főtítkárhoz, ARANY JÁNOSHOZ, előre elhárítva a megtiszteltetést. Kiiutetéseket nem keresett soha. Egy érdemkeresztet, a körülmények úgy hozták, mégis el kellett fogadnia: a francia becsületrendet. Most vissza akarta küldeni ezt is; barátai beszéltek le róla.

Áldás van az ő emlékezetén s lesz is mindenkor!

SZILY KÁLMÁN.

Löveg, lőszer és lövedék. A mult század elején még nem volt hadi műnyelvünk. A mi belőle a XVI. és XVII. században megvolt, azt őseink a XVIII-ban, az állandó hadsereg fölállítása után, már nem fejleszthették tovább, sőt nagyrészt el is felejtették. Íme pl. a „geschoss“ MÁRTON Szótáraiban: *lövő szerszám* (!) és *ellőni való*; a „geschütz“: *lövő eszköz és pattantyú*; a „munition“: *hadiszerek és tüzelésre szükséges, puskapor, golyóbis dolgok*; a „batterie“: *egy sánczra való ágyúk*. Nyilvánvaló, hogy mindezek (az egy *pattantyú* kivételével) nem műszók, hanem jól-rosszul sikerült körülírások. Sokat szidtuk, poeskoltuk a nyelvújítást, mert túlzásaival sokat is vétkezett, de mondhatja-e még valaki, hogy nem volt reá szükség. (Vö. MNy. X. 365.)

Tudjuk, hogy nyelvújítóink sokszor megcsináltak egy-egy új szót, anélkül hogy mindjárt megállapodtak volna a jelentésére nézve. VERSEGHY 1805-ben megcsinálja a *lövedéket*, de jelentését nem mondja meg (Tiszta Magyarország, 127); csak harmincz évvel utóbb állapítja meg a Tzs., hogy a *lövedék* am. „geschoss“. HELMECZY 1832-ben a *lőszerrel* indítja meg a *lő-* összetételű főnevek áradatát, a Jelenkor 762. lapján ezeket írván: „Két hét óta nagymennyiségű *lőszer* (munitio) és eleség vitetett Antwerpbe, s hogy e' fellegvár makacsul, rettenhetetlenül fog ellenállani, az kétségtelen“. Ő tehát meg is mondja, hogy ezen az új szón mit akar érteni. Követői elfogadják ugyan a szót, de más meg más jelentésben élnek vele.* A Tzs.-ben találom,

* A bekövetkezett zavarnak HARSÁNYI PÁL, a „Mulattató“ cz. szép-literaturai gyűjtemény szerkesztője volt a főokozója. Ő ugyancsak 1832-ben, HELMECZYT megelőzve, a *lövészert* teljesen határozatlan értelemben alkalmazta: „minden, a mi lövészkor kell“ (I. 16). — Ezt az adatot TOLNAI VII. MOSNAK, a M. Tud. Akadémia Szótári Bizottsága t. előadójának köszönöm.

hogy *lőszer*: „geschütz, geschoss, munition“, tehát három, egymástól lényegesen különböző jelentéssel. Kinek a hogyan tetszik, élhet vele ilyen vagy olyan értelemben. Sőt BALLAGINÁL még 1891-ben is *lőszer*: „schiessgewehr, geschütz, geschoss, schiesspulver, schiessbedarf, munition és sprengzeug“. Pedig FOGARASI már 1845-ben (Segédszótár) jól különböztet. Nála *lőszer* csakis „munition“ és *lövedék* csakis „geschoss“. Valószínűleg FOGARASI csinálta, de mindenestre ő szótározta ugyanitt a *löveget* legelőször: t. i. „geschütz am. *löveg*“. Ezt megelőzte ugyan a *lövőcs* KISS KÁROLYTól 1843-ban, de a *löveg*nek könnyű volt rajta diadalmaskodni, mert nemcsak a kedvesebb hangzása, hanem SZONTAGH GUSZTÁV *ütege* is, a mely már 1834-ben megvolt, hathatósan támogatta (Math. Műszótár, 13).

Íme tehát a címül irt három hadi műszó már 70—80 évvel ezelőtt is élt, de mai végleges jelentésük csak nagynehezen tudott megállapodni. A zavar és ingadozás sokáig eltartott s részben tart még ma is (l. MNy. X. 357) nemcsak a közbeszédben, hanem az irodalomban is. Csak egy példát fogok fölhozni.

Nincs magyar-német és német szótárunk, a melyben *löveg* egyebet is jelentene a „geschütz“-nél. A Pesti Napló 1860-iki évfolyamában egy cikksorozat jelent meg „Nyelvészeti körút a hadászat mezején“ egy tüzértisztól. Ebben is (január 26-án) világosan meg van állapítva a *löveg* jelentése, ú. m.: „Egy üteg rendszeren nyolcz *lövegből* — 6 ágyuból és 2 taraczkból, vagy csupán taraczkokból — van összeállítva“. Úgy látszik, hogy csak 1866-ban, az osztrák-porosz háború idejében, kezdték a *löveg* szót más értelemben is használni. A Vasárnapi Ujság 30-ik számában X. „A gyútús vagy gyorspuskákrol“ értekezvén, a 360. lapon így ír: „ha egy jól számító ember tudja, hogy nála csak 20—24 *löveg* (!) van, annál inkább vigyáz, hogy ne hibázzék“. Itt tehát *löveg* am. töltény. A Vas. Ujs. többi munkatársa azonban továbbra is megmarad a régi jelentés mellett, és csak 1869-ben indul meg a nagy kavarodás.

Ez évben és a reakövetkezésben közölte a Vas. Ujs. JULES VERNE világhírű regényének, a „De la Terre à la Lune“-nek kivonatos fordítását. Az 1905. évi M. Tud. Akadémiai Almanachból (227. l.) tudjuk, hogy SZÁSZ KÁROLY volt a fordítója. Azután könyv-alakban is megjelent s ha jól tudom, három kiadást is ért. Utóbb az egész regényt GAÁL MÓZES és ZEMPLÉNI P. GYULA is, egymástól függetlenül, lefordította s az ő fordításai is több kiadásban láttak napvilágot. A rendkívüli hatásról, a mit e regény a közönségre, különösen a fölserdült ifjúságra gyakorolt, fölösleges volna szólnunk.

Itt e fordításokban találjuk ismét a *löveg*nek egy a régítől eltérő jelentését; a fordítók tudniillik „projectile“-t értettek rajta. Vették-e valahonnan a *löveg*nek ezt a jelentését, vagy ők maguk tévesztették össze a *lövedé*ekkel, nem tudom. Annyi azonban bizonyos, hogy a nagyközönség egy része, talán éppen a fiatalokri kedves olvasmány hatása alatt, ma is azt hiszi, hogy a *löveg* egy a *lövedé*ekkel, jóllehet a Honvédelmi Minisztérium, már több mint húsz évvel ezelőtt, hivatalosan megállapította (Katonai Szótár), hogy a *löveg* am. „geschütz“ és a *lövedék* am. „geschoss“.

Sz. K.

Kluge Fr.: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. E szótár első kiadása 1881—83-ban jelent meg, a hetedik 1905-ben s most van megjelenőben a nyolczadik. A nyolczadik

kiadás három füzetben lát majd napvilágot, az első füzet (A—Geburt szóig) már meg is jelent. Rendkívül tanulságos megfigyelni, hogyan változott e szótár kiadásról kiadásra. Az első öt kiadás a legszorosabb értelemben vett etymologia; a német szavak közelebbi (germán nyelveken belül) és távolabbi rokonai vannak bennük nagy gondal egybeállítva. A hatodik kiadás kezd a szó belső történetére is ügyet vetni, s a most megjelenő nyolczadikban a szótörténet már a rokonszavak felsorolásával egyenrangú helyet foglal el. K. P.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

A Kárpátok neve. A Nyelvőr m. évi deczemberi számában SIMONYI ZSIGMOND a Kárpátok elnevezéséről cikkezik. Több téves etymologia megezőfólása után, LINDE lengyel szótárának segítségével megállapítja, hogy a *Kárpát* szó „kétségtelenül lengyel eredetű“ és fel is kutatja e nyelvben a *Kárpát* „szócsaládját“.

Cikkének eredményét így összegezi SIMONYI: „E szerint a Kárpátokat először a lengyelek nevezték el s így a név tulajdonkép anyyi, mint horpacos, vápahupás vagy darabos, szakadékos s ilyen szó nyilván nagyon alkalmas volt a hegység elnevezésére.“

Ez az etymologia merőben téves, mert a *Kárpát* szó régebbi mint a lengyel nyelv. A Kárpáthegység neve előfordul már PTOLOMAEUSnál, a nagy ókori geographusnál, a ki 150 körül Kr. után írta művét. „Karpatész hegy“-nek* nevezi oly időben, melyben lengyel nyelvről még nem lehetett szó. Némely régi nézet szerint a hegység alján lakó néptől nyerte nevét a hegláncz. Ez kérdéses; kétségtelen ellenben, hogy a *Kárpát* elnevezés lengyel nem lehet.

BARSI FIGYES.

Rákosnak hívták-e magyarul az országgyűlést? Ismeretes dolog, hogy a magyar *Rákos* helynév több velünk érintkező nyelvbe átkerült s ott köznévi használatban volt járatos vagy járatos ma is. Az adatok ezek: ném. *rakusch* ‚magyar országgyűlés‘ (adatok a XVI. sz. első feléből, első 1505-ből, utolsó a XVI. sz. huszas, harminczas éveiből, vö. Századok 1914: 760. s köv. 1. és egy 1525-iki adatot láss SCHMELLER, Bay. Wb. II.² 41) | tót *rakoš* 1. ‚zenebona, sokaság‘ BERNOLÁK; 2. ‚magyar országgyűlés‘ (idézve JUNG.-ban BERNOLÁK és PALKOWITSCH szótáraiból) | len g y. *rokosz* (olv. *rokos*): 1. ‚ein aufstand des polnischen adels wider den könig und senat; 2. versammlung, zusammenkunft; 3. aufruhr, aufstand; 4. wappen‘ LINDE (adatok

* A metanaszta jászokról irt tejezetből (Lib. 111. Cap. 7) idézek: „καὶ αὐτὸν τὸν Τιβέριον ποταμὸν, ὅς ἐπὶ τὸν Καρπάτην τὸ ὄρος λήγει.“ Ezenkívül előfordul még a Sarmatiáról szóló 5-ik, és a Dákiáról szóló 8-ik fejezetben is.

1537-től a XVIII. sz.-ig. Régibb adat alig van, noha LINDÉNÉL 1380-ból is van egy-kétes adat. A szó ma is élő szó). Egy értekezés alkalmából, a mely azt állítja, hogy a *Rákos* helynév a magyarban 'országgyűlés'-t is jelentett, tehát köznévi használatú szó is volt, SZABÓ DEZSŐ a főnti címmel tanulságos cikket írt a Századok decemberi számában (lásd 1914. évfoly. 760. s köv. l.). Szerinte a lengyel *rokosz* nem országgyűlés, hanem olyan nemesi fegyveres confoederatio, a melyhez a király nem csatlakozik. Hazánkban *rákos*-nak sem királyválasztó, sem másnemű országgyűlést nem hívtak. 1300—1540-ig csak egyszer volt királyválasztó gyűlés a Rákoson, János Zsigmond király választásakor. Az országgyűlések nagy többségét nem is tartották a Rákoson (részletesen foglalkozik az 1490—1526 közt megtartottak helyével). Az országgyűlésnek nálunk a XV—XVI. sz.-ban „diaeta v. congregatio generalis“ a neve, s ha Rákoson volt, akkor ez a név: „diaeta v. congregatio in campo Rakus, Rakos“. Mindebből következik, hogy magyarul *Rákos* mindenkor helynév; 'országgyűlés' jelentésű *rákosunk* nincs. Hogy a lengyelbe hogyan került a szó, arra SZABÓ így felel: Nagyon valószínű, hogy a XVI. sz. elején a Habsburgok kancelláriájában azonosították a *Rákost* a magyar országgyűléssel, először olyanul, a melyet a Rákoson tartottak; később azután a másutt tartott országgyűléseinket is így hívták. A német kancellária nyelvéből kerülhetett a szó a lengyelbe, a hol a fent közölt jelentésben járatos. K. P.

Czappolódik, czappolódás. A NySz. két adatot idéz a czimül írt szóra, mindkettőt ZVONARICH műveiből. Az egyik adat ez: „Sikeres posuanban *czappolódni*“ (ZVON.: PázmP. 282), a másik meg ez: „az bűnőc sárában valo sok *czáppolódás*“ (ZVON.: Post. I, 135, így az eredetiben is). E két idézet alapján a NySz. czimszónak ezt veszi: *cappolódik, cappolódás*. Erre azt jegyzem meg, hogy ez nem helyes, ZVONARICH mindakét adatát t. i. hosszú á-val kell olvasni, tehát: *cáppolódik, cáppolódás*. Hibás a NySz. értelmezése is. Szerinte *cappolódik*, a. m. 'palpito, zappeln, viczkáudozik, rángatózik', és a *cappolódás* a. m. 'volutatio, das herumwälzen'. Erre is azt mondom: nem helyes értelmezés. Már magukból az idézetekből is kivehető, az eredeti művekben levő összefüggésben azonban egész kétségtelenül kitűnik, hogy ZVONARICH *czáppolódik, czáppolódás* szavának igaz értelme ez: '(sárban, posványban való) gázolás, (sárban, posványban) gázol, (in kot) waten'.

A szó alakjának és jelentésének megállapítása után nem lesz nehéz már most eredetét megállapítanunk. MELICH, Nyr. XXIV, 102 és Deutsche Lehnwörter cz. művében a ném. *zappeln* 'mit händen oder füßen, oder auch beiden rasche kurze bewegungen hin- und her machen' igéből származtatja. Helytelen származtatás alaktanilag

is, hangtanilag is. ZVONARICH *cáppolódik* „a sárban gázol’ szava azonos a *cáfol* „schlampen, in kot waten’ stb. (I. GOMBOCZ, MNy. IX, 390) igével s ezzel egyeredetű: hangutánzó. MELEGDI J.

Ajtony (vö. MNy. IX, 352, 468, X, 342, 425). Az *Ajtony* tulajdonnévre egy olyan adatot találtam, a mely alakja miatt érdemel figyelmet. Egy 1285. évi oklevél ezt írja: „Gaspar filius Busa, Chyma et Samel filii Gula pro se, *Altun* ac Cholou fratribus suis, Mykou filius Poulus pro se et Thoma . . . de eadem generatione (t. i. „de Zeuleus“ = Szőlős; lásd Múz.: Ghyczy család levéltára). A fenti név SZÖLLÖSSY KÁLMÁN „A felsőszöllősi Szöllősy család krónikája“ (Bpest 1911, 130. lap) cz. munkájában a családfán *Altony* alakban van átírva. — Megjegyzem, hogy Felső-Szöllős Nyitra megyében, az érsekújvári járásban fekszik s hogy itt a XIII. sz.-ban kúnok laktak, a mire vö. KNAUZ, Mon. Strig. I, 52–56, FEJÉR, CD. IV, 3:184 és GYÁRFÁS, A jász-kúnok tört. II, 305, 414, 415. — A fentemlített *Altun* tehát minden bizonynyal kún ember volt.

DR. JAKUBOVICH EMIL.

Újabb adatok a *füriszté*-féle alakokra. Ismeretes dolog, hogy a magashangú igék tárgyas egyes 3. személyének ma -i a ragja s hogy ez az -i régebbi -ē-ből fejlődött. Ilyen régibb alak a KT.-beli *furiscte*, olv. *fürisztē*. „A magyar tárgyás igeragozásról“ szóló dolgozatomban kimutattam, hogy a codexekben több ilyen -ē-vel hangzós alak van. Újabban ismét találtam codexeinkben ilyen adatokat, s ezek a következők: NagyszombC. 91: „gondolyadmeg, hog mikeppen a kereztfan függő v̄ fyauul halalon valo keserűsege elős tór keppen az v̄ zyuet atal folya, es minden v̄ ziuenec góke-
ret meg zaggathya uala, Es mind v̄ belől vala tagait keserűsege *be tölte vala*, vghog, semminemű embőr tekelletősseggel megnem vel-
hetiu ala“. Azt hiszem, hogy a *be tölte vala* am. betölti vala s ez alakja *be tölte* (> *betölte*) *vala* alakkal olvasandó. — DebrC. 45: „Zentőlletők meg eh mai napon magatokat es legietők kezek mert holnapon meg lattiatok . . . az istennek felseget ez igeket Ania zenth egihaz ez Eyelih veterniei zolosmaba *enekle* meli igegeben intih . . .“. Az *enekle* am. *énekli* (vö. uo. 501: ennek okaerth *ynekly* annya zenth ech’haz), s korabeli olvasása: *énekle* > *énekte*. — Uo. 210: „ez ilien hőlcesegőt *dicüre* a: zent Iras mondvan“. Itt *dicüre* am. *dicsüre* s korabeli íjtése: *dicsüre* < *dicsüre*. . . MELICH JÁNOS.

Viganó. (Vö. MNy: III. 455–59, IV.: 129, VII.: 132, 138.) Az alábbiakban egynehány adattal akarunk hozzájárulni a *viganó* szó elterjedésének történetéhez. 1813-ban megjelent Kolozsvárt egy ily ózímű munka: „Kolo’svár. Városában lévő mester emberek’ műveinek, Irolmí portékáknak és dolgasoknak Límítatioja“. (Megvan a múzeumi könyv-

tárban, jelzése: Pol. c. 17.) Ebben a könyvben négyszer is előkerül a *viganó*. „A' Német Szabók Műveinek Limitatiojá“-ban olvassuk: „Egy kerek *Vigán* . . . 1 Rfl. 12 Xr. Egy schleppes *Vigán* . . . 1 Rfl. 24 Xr.“ (4. l.) „A' Festők' Műveinek Limitatiojá“-ban a következőket találjuk: „Egy selyem *Vigáno* [!], vagy Iberrok meg-festéséért . . . 2 Rfl. 30 Xr. Egy gyolts vagy karton *Vigánó* vagy Iberrok meg-festéséért . . . 1 Rfl. 31 Xr.“ (21. l.) Abból, hogy a *viganó* 1813-ban már hivatalosan kiadott hatósági árszabásban szerepel, azt következtethetjük, hogy ez a szó Erdélyben akkor már szelvében ismeretes volt. A közöltem adatok még egy érdekességgel szolgálnak, a „schleppes *Vigán*“-nal, melyről az eddig ismert közlések nem tesznek említést.

PUTNOKY IMRE.

Történetíró. BÁRÓTI szavaként ismerjük, mert a NyÚSz. tanúsága szerint (594. l.) az ő Kassándrájában fordul elő legegyszerűbben (7:210, 212). De megtaláltam „A' bűltességnek és jó erkölcsnek könyve“ cz. munkájában is, mely ugyanabban az esztendőben került ki a könyvnyomató keze alól, a melyikben a jeles testőr-író Calprenède-fordítása, azaz 1774-ben (Pozsonyban, LANDERER MIHÁLY költségével és betüivel): „Ez arra látzik magyaráztatni a' mit Suetonius, Tacitus, és más egyéb pogány *Történet-Írók* mondanak, hogy a' nap-keleti Tartományban emlékezhethetlen időtől fogva olly vélekedés rebez gettetett* . . .“ (137. l.).

Az említett könyvecske azonban nemcsak ezért érdemel figyelmet, hanem azért is, mert közeli atyafiságot tart FALUDI Bölts emberével. Az egyezés már az első pillanatra szembetűnő, noha FALUDI, a mint maga is megvallja, alaposan átdolgozta német eredetijét. A *Bölts ember* és *A' bűltességnek és jó erkölcsnek könyve* ugyanannak a német munkának más-más kiadása nyomán készült. Ezt a kis könyvet irodalomtörténetünk bűvárainak figyelmébe ajánlom.

CSEFKÓ GYULA.

Koltságos. A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára a IX. kötetben a „Magyar Drámai emlékeket a középkortól Bessenyeiig“ közli és ezek során a *Comico-tragoediát* 1646-ból. A szöveg következő sorához. „Még most is koltságos nyilván Ebrietas“ (182 l.) a kiadó a 477. lapon a jegyzetet írja: „*koltságos* bizonyára sajtóhiba, e helyett *kórságos*. A XVIII. századi kiadás már javítja is.“ Ez a javítás hibás. A NySz. ugyanis GELEJI KATONÁBÓL idézi a *koltságos* szót, a melynek több alakját is ismeri: *kócságos*, *kótyágos* stb. Ezek megvannak a mai nyelvben is (CzF.). Jelentése: félittas, ittas, eszelős, tehát jól ráillik Ebrietas-ra, a részegség képviselőjére.

SZIGETVÁRI IVÁN.

* Ezt a szót NySz. nem ismeri; a *rebez*-re is csak egy adata van Com: Jan-ból.

Lehota mint köznév. Ismeretes dolog, hogy sok *Lehota* nevű helységünk van. E helységek mind hazánk északnyugati részén fekszenek. A tulajdonnévről részletesen értekezik MELICH JÁNOS a „Századok“ XLI. 322 s köv. lapjain. Kimutatja, hogy *Lehota* szláv szóból ered; a csehben *lhota*, *lhůta*, az oroszban *lyota* a szó, s eredetileg „levitas“ a jelentése, majd „szabadság, bizonyos időre szóló mentesség, határidő“. E jelentésből következik, hogy minden *Lehota* telepített község volt. De *lehota* a magyarban köznév is volt. Erre becses adatot találtam a M. N. Múzeumban a Beniczky-család levéltárában. Egy 1706-ból származó okmány ugyanis ezt írja (cízime: „Cziknoka egészen eürökés“): „... *Lehotájok* pedig már in Anno 1703. sz. György nap tájban (amint reflectálok maghamot mindazon által nékiek adott levelünkből is kitetzik) ki-telik vala...“ Itt a *lehota* „adózás alól való mentességi határidőt“ jelent.

DR. BRENNDÖRFER JÁNOS.

Újabb adat a szóvégi magy. -ó < -och fejlődésre. Több ízben adtam annak a meggyőződésnek kifejezést (legutoljára lásd MNy. X, 155), hogy a mai magy. -ó, -ő s a belőle fejlődött -ú, -ü végű szavak a X—XI. sz.-i magyar nyelvben s részben még a XII—XIII. sz.-ban is, rövid tóvocalis + -ch, -h végűek voltak (vö. *aszó* : *azah*, *szedő* : *szedech* stb.). E fejlődésen át kellett menniök azoknak a jövevényszavainknak is, a melyeknek hasonló szóvégük volt s a melyek ez időben nyelvünkben már megvoltak. A megfelelésre vannak példáink török, német és szláv jövevényszavaink között is. Erre egy újabb adatot találtam helyneveink között, a mely helynévről mindedig nem történt említés. A somogymegyei *Patró* helységet 1296-ban *Patruhnak*, 1493-ban *Patrohnak* írják (l. CsÁNKI II, 635). A név előkerül Szabolcs megyében is. Itt ma van egy *Patroha* nevű község (l. LIPSZKY, Rep.); e községet régen *Patruh*, *Patroh*, *Örpatruh*, *Igyházaspatruh* (l. CsÁNKI I, 523) néven találjuk az oklevelekben. Igen valószínű, hogy ez a *Patruh* > *Patroh* > *Patró* helynév egy megfelelő *Patruh* személynévből való, s teljesen olyan, mint a mai *Pásztó* (több hely neve, l. Vár. Reg. 36. §: de Theothonicis *paztluchij* = *Pásztó*, Heves m., uo. *Paztuh* és LIPSZKY, Rep.), a mely személynévből ered (vö. Vár. Reg. 51. §: *Paztuh* férfinév; cseh oklevelekben van hasonló név, vö. *Pastucha* férfi, l. Codex dipl. regni Boh. I.). Miként a *Pásztó* szn. szláv, valószínűen cseh-tót-lengyel eredetű, azonképen a *Patruh* is. Jóllehet hasonló személynévet egyelőre nem tudok a szlávásgból kimutatni, de nem lehet benne kétség, hogy a magy. *Patruh* < régibb *Patruch* szn. a szláv *patriti* ige (vö. cseh *patřiti* ,schauen, sehen; achtgeben, rücksicht nehmen; beobachten, befolgen; anhören; gebühren' | lengy. *patrzyć* ua. | tót *patřiti* ua. l. MUKL. EtWb. | fiumei horv. *pātriti* ,gehören, pertinere' VUK.³) -uch képzős (l. VONDRÁK, Vergl. Gr. I, 476) származéka.

A mai *Patró* fejlődése tehát ez: szláv (valószínűen cseh-tót-lengyel) *Patruch* szn.-ból magy. **Patruch* szn. > hn., s ebből *Patruh* > *Patroh* > *Patró*; a fejlődésre vö. az ilyen felszólítókat: *szabadó* (= *szabadíts*) régebb *szabadohból*, l. NyK. XL, 371, 372. E *Patró* tulajdonneveinktől független az a *patró*, a melyet a népnyelvből ismerünk. Ennek a *patrónak* két jelentése van: 1. ,éjjeli ór, bakter' (két adat Erdélyből, NyF. XX, 33; 2. ,katonai őrző, patrouille' (két adat Erdélyből, MTsz.). Szerintem e kétféle jelentésű *patró* két külön szó; a ,katonai őrző' -ot jelentő *patró* népetymologia lesz a katonai műnyelvből jól ismert *patrouille* szóból (l. WEIGAND-HIRT, DWb.⁹), míg az ,ór, bakter' jelentésű *patró* a fenti személynévvel azonos szláv *patruch*, *patruh* ,őr' másának látszik. A szláv nyelvekből ,őr' jelentésű *patruch(h)* szót azonban nem tudok kimutatni; más magyarázat SIMONYI, Nyr. XLIII, 385.

MELLEGI JÁNOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Két természettudományi szójegyzék.

Közli ERNYEY JÓZSEF és JAKUBOVICH EMIL.

A természettudomány úttörő munkái közül érték, népszerűsítés dolgában egymással vetekedik az alább tárgyalandó két könyv. Az egyik címe „Ortus sanitatis“, a másiké „Herbolarium“. E művek sok kiadásban jelentek meg s belőlük vannak olyan példányok a M. N. Múzeum könyvtárában, a melyek magyar szójegyzeteket foglalnak magukban. Mint könyv, a „Herbolarium“ eredetibb, önállóbb feldolgozás, s bár sokan lefordították s képei miatt amúgy is értékesebb (vö. HAIN, 8451), mindazonáltal nem állja ki az általánosabb érdekű, a természetet mind a három osztályára terjedő „Ortus sanitatis“ versenyt (vö. HAIN, 8948). A fordítás, megjelenés elsőbbsége mindig a „Herbolarium“-ot illeti meg, de népszerűség dolgában nem vehette fel a versenyt az „Ortus“-sal, melynek francia, olasz fordításai mellett 22-féle, többnyire változatlan német kiadását ismerjük, sőt mikor a könyv maga már rég elavult, fametszetei kopottan és felújítva, tovább éltek BOCK-TRAGUS és BRUNTSCHWIG botanikáiban. A két versenyző könyv szerzőit maiglan sem ismerjük. Műveik fogalomra lettek, ők maguk nyomtalanul elenyésztek, de a rivalitás most is tart példányaink glosszáiban, melyek alább olvashatók.

Mint fentebb említettük, a két műnek múzeumi példányaiban becses magyar glosszák vannak. Az „Ortus sanitatis“ című műnek 1517. évi kiadásában található ezek. E könyvet a M. N. Múzeum könyvtára *Mat. med.* 32 jegy alatt őrzi. A bejegyzések 1520—1530 közti időből származnak. A „Herbolarium“-nak 1491. évi kiadású múzeumi példányában (jegye *Inc. c. a.* 934) vannak a magyar bejegyzések. Míg az „Ortus“ bejegyzései egy kéztől származnak, addig a „Herbolarium“ glosszáin öt-hat kéz munkáját lehet felismerni; ezek a glosszák nagyrészt a XVI. századból valók.

A glosszatorok nevét nem ismerjük, de mindegyik szakavatott természetbarát, talán orvos lehetett, ki az „Ortus“ hibás képeit orvosi hatásuk szerint ismeri fel, a jobb képeket azért nem is kíséri magyar jegyzettel, hanem *patet*, *patet ex ipsa (figura)* észrevétellel látja el.

Adataink értékéről csak annyit, hogy szám szerint is közel vannak a Besztercei szószedet, vagy Tolbý „Doroteniús“-a növényneveihez s néhány új változatot, új nevet is tartalmaznak.

1.

Az „Ortus sanitatis“ glosszái.

Tractatus de Herbis

Aroma — <i>Kegő Rokka.</i>	Brionia — <i>feoldj thewk.</i>
Abrotanum — <i>Isthenfája.</i>	Buglossa — <i>ewkeur nyjelwer fjuw.</i>
Absinthium — <i>Fejer ýrem.</i>	Buxum — <i>piczpank.</i>
Acetosa — <i>Sooska.</i>	Butirum — <i>waý.</i>
Acorus — <i>Sarga lilium.</i>	Camomilla — <i>Zeek fjuw.</i>
Affodillus — <i>wadhagýma.</i>	Canapis — <i>kender.</i>
Agaricus — <i>Faj Gomba vel, Taplo — Egeerfabjmbója.</i>	Capillus veneris — <i>Keicý Ruta vel Isthenzakala.</i>
Agrimonia — <i>Apro Bojtorijan.</i>	Cardo benedictus — <i>papafjuw.</i>
Agnus castus — <i>Kechkeragofa.</i>	Cardus — <i>Bogachkoro.</i>
Allium — <i>Foghagýma.</i>	Camepitheos — <i>Chertrank.</i>
Altea — <i>Mazola malwa.</i>	Cartamus — <i>wadh saffran.</i>
Alkekengi — <i>icereshalijagh vel pumponya.</i>	Calamus agrestis siue aquaticus — <i>Naadh.</i>
Ambrosia — <i>wad salja.</i>	Catapucia — <i>Chodafa et Saarjuw.</i>
Ameos — <i>Pachko vel pýpanch.</i>	Caulis — <i>kapoztha.</i>
Amidum vel amilum — <i>Bwzabetj.</i>	Castanea — <i>Gesthenje.</i>
Amigdala — <i>Mondola.</i>	Celidonia — <i>Menjeý aýandek.</i>
Anetum — <i>Kapor.</i>	Cepe — <i>weres hagýma.</i>
Anteflorum — <i>wadh zewlew.</i>	Centaurea — <i>Chengeokoro.</i>
Apium — <i>Meehfjuw.</i>	Cerasum — <i>Cheresnje.</i>
Aristologia rotunda — <i>Eryr vel ljkasfjuw.</i>	Cicuta — <i>Bjwrewk.</i>
Aristologia longa — <i>Farkasalma.</i>	Cicorea — <i>kathangh koro.</i>
Arbor glandis — <i>Tewlfa.</i>	Cinoglossa — <i>eb nyjelw.</i>
Arbor vel lignum vite paradisi — <i>Paradýchom alma fajja.</i>	Citonia — <i>Býff alma.</i>
Abies — <i>lwch fenjuw fa.</i>	Coloquintida — <i>olazthwk.</i>
Asarum — <i>Kapothnak.</i>	Consolida ca. de simphto — <i>Nadaljuw.</i>
Atriplex — <i>Hester.</i>	Coriandrum — <i>chjmazillathofjuw.</i>
Auena — <i>Zaab.</i>	Cornea arbor — <i>Somfa.</i>
Auricula muris — <i>Heurlghmaal.</i>	Crocus — <i>Saffran.</i>
Acetum — <i>Echeth.</i>	Cucumer — <i>wgorka.</i>
Aqua — <i>wjz.</i>	Cucurbita — <i>Thewk.</i>
Barba Jouis — <i>Zenthbenedekfjuw.</i>	Cuscuta — <i>foljo fjuw.</i>
Blaustia est flos malignanati caducus — <i>pomagranathalmarwýragh — almawýragja.</i>	Cera — <i>wjaz.</i>
Branca vrsina — <i>medice talp fjuw.</i>	Caro — <i>huc.</i>
Betonica — <i>Baak fjuw.</i>	Caseus — <i>Sajth.</i>
Berberis — <i>fajjofka.</i>	Dactilus — <i>palmafa Gjmelche.</i>
	Daucus — <i>waradých.</i>
	Dragantum vel dragagantum — <i>Galamb Bewgh.</i>
	Diptamum — <i>ezerýofjuw.</i>
	Edera arborea — <i>Faj borofthjan.</i>

- Edera terrestris — *Fewldý-borofthýan.*
 Elleborus albus — *Feýer Hunýor.*
 Elleborus niger — *er ýr vel fekethe hunýor.*
 Eupatorium — *Keral kapozthaýa.*
 Endiuiá — *wad kek.*
 Endiuiá filueftris — *erdeý keek.*
 Elitropium — *Napwthan forgo fýw.*
 Ebulus — *Fewldý bozzýa.*
 Eruca — *weres kapoztha.*
 Enula campana — *eurwen fýw.*
 Esula — *ebtheý.*
 Faba — *Baab.*
 Fagus — *Býkfa.*
 Fraxinus — *Keuresfa.*
 Fragaria — *eperý.*
 Feniculus — *Keumen.*
 Fenumgreceum — *Geureghpap-fýwce.*
 Fenum — *Zena.*
 Ficus — *Fýwge.*
 Filipendula siue viscago — *Feoldý monýoro.*
 Fungus — *Gomba.*
 Gariofilum — *Zekfýw.*
 Galla — *Gubatheremthefýw.*
 Gaallitricum (!) — *Kakas-tharaýa.*
 Gladiolus — *Keek ilium.*
 Granatum — *pomagranalma — Poma Granath.*
 Gramen — *perýe.*
 Genciana — *Kesserw Gyewker.*
 Genestra — *Zanoth.*
 Gith — *Rýs Kasa.*
 Hauser vel hausor — (arabs szó tithymalus helyett) — *Kegýo-haghma.*
 (Folytatjuk.)
- Herundina siue harundina — *Thengerj Naadh.*
 Jusquiamus (Hyoscyamus) — *Belendh.*
 Juniperus — *Fenýew.*
 Incensaria — *fewldý themýen.*
 Isopus — *Isop.*
 Lactuca — *Salatha.*
 Lappacium maius — *lorom.*
 Laurus — *Laurus fa.*
 Laureola — *Cholafa (sic!) Far-kashas.*
 Lens — *lenche.*
 Liquiricia — *Edes fa.*
 Limon — *lýmonýa.*
 Linum — *leen.*
 Lupulus — *Komlo.*
 Lac — *Theý.*
 Malum — *alma.*
 Mala maciana — *wadh alma.*
 Mandragora vir. — *Natragwlyá.*
 Mandragora femine — *Natragwlyá.*
 Marubium siue prassium — *pezerche.*
 Melissa vel melissa — *Machka-mez.*
 Mellilotum — *lohene.*
 Menta non odorifera — *Keralne azzon kaporýa.*
 Mel — *Meez.*
 Mespila — *Nospolýa.*
 Millefolium — *egeerfark.*
 Milium solis — *madar kerles.*
 Moracelsi — *Fáy Zederý.*
 Morabacci — *Zederý.*
 Nasturecium — *Torma.*
 Nenufar — *wýzý Thewk.*
 Nigella — *Konkolý.*
 Nux vsualis — *Dýo.*
 Nux auellana — *Monýoro.*
 Nux muscata — *Zerechen dýo.*

ADATOK A MAGYAR ETYMOLOGIAI SZÓTÁRHOZ.

Bánát. Minthogy a Maros-Tisza-Duna szögét 1716-tól fogva nevezték minden történeti és törvényes alap nélkül hivatalosan „*Banatus Temesiensis*” néven, magyar neve is ezidőben keletkezhetett, bár az EtSz. csak 1807-ből idéz rá adatot. TOMKA-SZÁSZKY: *Introductio in Orbis Hodierni Geographiam* (Pozsony, 1748) iskolakönyvének 490. lapján: „*Banatus Temesvariensis, Temesvári Bánát, Der Temesvarer Banat . . .*” egymás mellett idézi latin, magyar,

német nyelven. — LOSONTZI ISTVÁN: A' Szent Historiának Summája . . . Magyar Ország' Kis Tükrevel 1771, 48. l. több ízben említi: „Tizszántúl való kerület . . . Tizennégy [Vármegyék], a' *Bánáttal* együtt . . . *Tömösvári Bánát* . . .“ A Hármaskis Tükör 1793-i kiadásában a mellékneve is megvan: „Tizen hat a' *Bánáti* három új Vármegyéket is ide számlálván“. — Véleményem szerint a szó közvetlen átvétel a német *Banat*-ból (hangsúly a második szótagon), melynek első előfordulását valószínűleg MERCY: Haupt-Einrichtungs-Werk 1719 című tervezetében kell keresnünk.

Barbarász: valamilyen fűszeres ital, melyet, értesülésem szerint, két-három évtizeddel ezelőtt még a pesti kávéházakban is lehetett kapni. Sem recipéjét nem tudtam megszerezni, sem eredetét nem bírtam megállapítani. JÓKAI nem egyszer említi regényeiben. — 1851. Erdély Aranykora, I. k. 4. fejj.: „a fűszeritalok mindenféle neme, ki melyet kíván, püspökital, *barbarász*, királypunch . . .“ — 1858. Felfordult Világ, 7. fejj.: „ha kifáradtak, punchot, fagyaltot, *barbarászt* hordatott közöttük“. — 1877. Nagyurak boszúja (Észak Honából): „huzzon az ő számára egy pohár jeges *barbarast*, a mit a japániak ismeretlen gyümölcseik nevéből oly kitünően tudnak készíteni“.

Baradla. E szláv származású szó CzF. szerint Gömör és Torna vármegyékben *barlang*-ot jelent. MTSz. nem idézi. Nem tudom, vajjon csak az aggteleki barlangot nevezik-e magyarul *Baradla*-nak, vagy mint közszo is él-e. Az 50—60-as évek folyóirataiban és könyveiben emlékezetem szerint csak azt az egyet hívják *aggteleki baradla* néven.

TOLNAI VILMOS.

Baradla. CzF. téved (l. fentebb), a mikor azt állítja, hogy „*baradla* Gömör és Torna vármegyékben am. az országosabb divatú barlang“. Baradla ugyanis a magyarban nem közszo, hanem neve 1. egy hegynek, vagy inkább hegyhátnak, a mely a gömörmegyei *Agtelek* nevű kisközségtől északnyugatra terül el, 2. neve egy völgynek (*Baradla-völgy*), mely a hegyhát tulsó oldalán vonul végig, 3. neve a híres barlangnak, mely a Baradla-hegy gyomrába vezet be. A barlangból kemény hidegben vagy hirtelen hőmérsék-csökkenéskor párák ömlenek ki és szállnak fel a külső sziklafalon. E jelenségből magyarázza RAISZ a név eredetét: *para* t. i. tótul am. a magyar *pára*; *paradlo* pedig, szerinte, am. „gőzölgőhely“. Ugyanigy magyarázza BARTHOLOMAEIDES: „nomen istud slavicum vaporarium, id est locum ex quo vapores ascendunt, denotare, derivandum, monuimus“. HUNFALVY JÁNOS szerint is Baradla am. *Gőzölgős*. Említsük itt még meg, hogy *Agteleket* BARTHOLOMAEIDES következetesen *Agtelek*-nek, HUNFALVY pedig s a Helységnevtár is *Aggtelek*-nek írja*.

SZILY KÁLMÁN

Ádázó: ‚vehementer desiderans‘ jelentésben 1806-ban. Hazai Tud. 317: „egy tréfás Úr által úgynevezett Aspiránsok (szöllővételre ádázók)“.

* Vö. Christian RAISZ: Topogr. Beschreib. der . . . Höhle Baradla. Wien, 1802. Görög Demeter kiadása. Újra kiadta BREDETZKY Sámuel a „Neue Beiträge zur Topogr. . . des Königreichs Ungarn.“ Wien und Triest, 1807; s ebből külön címlappal is, de a „Neue Beiträge . . .“ lap-számozását meghagyva. (Lásd a 267. lapon.) Ladisl. BARTHOLOMAEIDES: Notitia Comit. Gömöriensis, Leutschoviae 1806/8 (a 497. lapon). HUNFALVY JÁNOS: Gömör és Kishont . . . leírása. Pest, 1867 (a XXXI. lapon).

Algebra: Magy. Hírm. 1784:38: „Hanem nehéz volna még meg érteni a' keresztül kacsúl babonázó algebra miatt“. RÉVAI tollából.

Almanak: Haz. Tud. 1807: II:219: „Katona Almának“.

Aspiráns: I. fönt ádázó alatt.

Bácska: Magy. Hírm. 1780. Mutató Tábla: 2: „Bátska v. Batskaság az az Báts-Vármegye“, u. i. 270.

Bajor: Magy. Hírm. 1780: Mut. T. 3: „Bavaria (Bajor) Ország a Palatinus választó fejedelemnek jutott“.

Bank: Haz. Tud. 1807: II:92: „ezen Tőkepénzek a' Berliini Bank-ban légyenek“.

Barczaság: Magy. Hírm. 1780: Mut. T.: 2: „Bartzasági gondolatok a' mezei gazdaság gyarapodásáról“.

SIMAI ÖDÖN.

Hírlapjaink magyarsága.*

I.

(A Budapesti Hírlapból.)

1. „Egy vasmegyei 83. gyalogezredbeli sebesült katona most érkezett haza Linzből és *nem győz eleget hálálkodni* a püspök szerető és gondos ápolásáért.“

[Vannak a nyelvben fölös számmal pleonasztikus kifejezések, melyek ellen nem lehet kifogás, mint: „igen nagyon“, „sokszámos“, „szélvihar“ stb; de nem ezek közé tartozik amaz, melyben ez a határozó: *eleget* fölösleges. Így van jól = *nem győz hálálkodni.*]

2. „Egyébként az özpecsenye sütését K. vállalta magára, a ki *tanyai tanító létére* mindenhez ért.“

[Azt akarja mondani, hogy „*azért* ért mindenhez, *mért* tanyai tanító“; pedig minden ép nyelvérzékű így érti: „*ámbar* tanyai tanító, *mégis* mindenhez ért“. Nagyon elharapózott helytelenség *létére* szóval *okot* fejeztetni ki, holott abban mindig *ellentét* van, legfeljebb *állapot* (ok csak Simonyinak). Mondhatom-e: „*Pap létére* szépen prédikál“? De mondhatom: „*Pap létére* szereti a tütüt“. Tehát erre javítsd: „a ki, *mint afféle tanyai tanító*, mindenhez ért.]"

3. „Még mindig van élet a szerb hadseregben. Még mozog. Sőt hevesen támad is. Ne aggódjunk miatta *a kellenél* jobban“, „*A szegénynek* nincs más vigasztalója, csak Pasics Nikola.“

[Mind a két helyen nemcsak fölösleges, de hibás is a névelő használata. Emitt kétértelműséget is okozhat = *minden szegény*. Ez a szó (szegény), ha bizonyos személyre vagy személyekre vonatkozik, nem állhat névelővel. P.

* A fenti czímmel folyóiratunkban egy új állandó rovatot nyitunk, a melynek vezetésére LEHR ALBERTET kértük fel. Azt hisszük, hogy ezzel jó szolgálatot teszünk nemcsak az ujságolvasóknak, hanem az ujságíróknak is.

SZERK.

Szegényt, szegényt szánd meg, uram

Teremtőm“ (ARANY) = az ifiasszonyt:

„Fölnevelem *szegényt*, hisz úgy sincs gyermekem“ (PETŐFI).

Jól = *szegénynek* (t. i. Petár királynak) nincs stb. Amott (*a kelle-té-nél*) szintén hiba a névelő. A birtokosragos szó megtűri ugyan maga előtt a névelőt, pl. „*Becsületét* véd meg, oh lovag, egy nőnek“ (ARANY) és: „*Kényes a becsületére*“, de „*kellete*“ szót mindig névelő nélkül használja a nép: „*Kellete* korán, idején“, „*Kelletinél*“ többet ivott“, „*Kelletekor* jött rá az eső.“]

4. „A bátor elhatározottság, a legnagyobb áldozatokra való kész-ség és az *Istenben való bizakodás* hatalmas kifejezést nyert stb.“

[Istenben csak *bizni* lehet, *bizakodni* nem. Ez utóbbinak fogalmá-ban van valami túlságos, oktalan, kérkedő. Tehát jól = az Istenben való *bizodalom* (bizalom).]

5. „K. F. tartalékos honvédhadnagy, a Budapesti lap- és könyv-kiadó-társulat *részvénytársaság*, melynek kiadásában a S. D. tót napi-lap és S. T. hetilap megjelennek, ügyvezető *igazgatója*, hősi halált halt.“

[A birtokosjelző, minthogy egész mondat választja el a jelzett szótól, nem lehet el a *nek*-rag nélkül. Tehát jól = *részvénytársaság-nak . . . igazgatója*.]

6. „Az apák dolgozzanak *családaikért* és a közért.“

[Jól = *családjukért*. Amazt csak akkor mondhatom, ha egy apának több családja van. Oly vétek ez, melylyel legjobb íróinknál is találkozunk. Helyesen mondja Petőfi: „*Kényesen rázták szép sörényes fejüket* (a lovak)“, de nem helyesen: „*Jól kiköszörülték aczél szablyáikat* (a huszárok)“.]

7. „Az orosz generális, a kivel Miklós czár ajándékozta meg királyi *pártulfogoltját*, fölpackolt és elment haza.“

[A ki ezt írta, bizonyosan a közhasználatú *pártfogolt*-ot akarta megjavítani, melyet rossznak tart. Erről, igaz, CzF. is azt mondja, hogy „*merész szerkezetű szó*, mert ‚fogol‘ igénk nincsen.“ De míg a *pártfogó* után könnyen támadhatott *pártfogol* és *pártfogolt* (ad normam: *számadol*), amaz új szó, a mellett hogy esetlen, csak job-ban kitünteteti a nem létező „fogol“ igét. Tehát a protégé-nak magyarja (húnyjunk szemet) maradjon csak *pártfogolt*. Lehetséges egyébiránt, hogy a „pártulfogolt“ sajtóhiba, e h. „pártulfogott“, mely helyes alkotású volna, ha „pártját fogja“ és „pártul fogja“ fedeznék egymást.]

8. „A mi humánus és igazságos kormányzatunk megmutatja a *négy hónapja* rettegésben élő, félholt polgári lakosságnak arca fényességét.“

[Ezt a sajtóságos időhatározást kezdik összezavarni. „*Négy hónapja*“ kettőt jelenthet, vagy ezt: „*ezelőtt négy hónappal*“, vagy ezt: „*négy hónap óta*“. Az idézetbeli példában persze az utóbbit

jelenti. A hol kétértelműség támadhat, jobb a világos szerkezetet használni. S. K. ezt írja: „L-né tizenhat éve gyakran gondolt az urára“, s ezt érti: „tizenhat év óta“; pedig a romlatlan nyelvérvék csak így értheti: „ezelőtt tizenhat évvel.“ Megemlítem, hogy nem rég óta egy újabb rossz szerkezet kezd lábra kapni: „ezelőtt négy hónapja“ (a nép közt is), mely kombinációja e kettőnek: „ezelőtt négy hónappal“ + „négy hónapja.“]

9. „Méltóságos főispán úr! Mint Debreczen háziezredének, a vitéz 39-ik gyalogezrednek lelkipásztora, az ezredparancsnokság nevében hazafias örömmel sietek értesíteni *méltóságod révén* Debreczen szabad királyi város és Hajdu vármegye közönségét, hogy stb.“

„A foglyok valamennyien szájalmat keltő állapotban voltak, hetek óta igen sokat nélkülöztek s most nagyon örültek, hogy a *fogság révén* megszabadulhattak a nélkülözéstől.“ „A tudósító lihegve tudakolja *az állomási főnök révén*, mit mond egy orosz nagyherceg.“

[Ezt a *révén*-t az újabb irodalom fajtotta el végkép. Ma már minden *valaminek a révén* történik. Törvényes használata körén lehet ugyan tágitani, de nem tűrhető, hogy garázdálkodjék s egyéb szokott névutókat és ragokat pusztítson. A fenti példák egyikében sincs helyén. Jól így van = *méltóságod által vagy útján, a fogsággal és az állomási főnöktől*. (Vö. MNy. II. 16—21 l.)]

LEHR ALBERT.

ROVÁS.

Hogyan fest egy gondos magyar fordítás?

Irodalmi termelésiünk leggyöngébb része a fordítások. A mi e téren készül, az bizony ritkán elégíti ki a jogos várakozást. A legtöbb fordítás vásári férczelmény: lapok és kiadók jobbágyainak kedvetlenül elsietett robotmunkája. Készítőik rendszerint nem is dicsekszenek el velük; olyik még a nevét is röstelli kitenni. E fordításokat nem kell, sőt nem is szabad komolyan venni — legfeljebb a jámbor közönséget szánja az ember, a mely e fordítások karikatúráiból alkotja meg magának az eredeti képét. A minap azonban kezembe akadt egy fordítás, a mely mellett nem haladhatunk el szótlanul. Szerzője maga tiltakoznék a legerősebben, ha tolmácsolását az itt említettekkel egy kalap alá vonnók. KOSZTOLÁNYI Dezső Jules RENARD-fordítását értjük*, melynek előszavában ezeket az önérzettől duzzadó sorokat olvassuk: „Most pedig valamit a fordításról. Jules RENARD-t magyarra tenni nagy munka. Nehezebb és izgatóbb, mint sorokat összecsendíteni és rimeket esztergályozni. Órákig kell ülni néha egy lapja előtt. A tónusok tónusát adja. Irodalmat ír az irodalomról, humort a humorról s mindezt olyan nép nyelvén kell megérzékeltetni, a mely alig tíz-húsz éve él irodalmi életet“. A hőst,

* Jules RENARD: A smokk. Regény. KOSZTOLÁNYI Dezső fordítása. Bpest, Athenaeum (Modern Könyvtár) 155 l. Ára 1 K.

a kit Jules (sic) „ecornifleur“-nek (élődsi, parazita) nevez, smokknak kereszteltem el, a ki nálunk — sajnos — típusá lett és leginkább képviselője annak a kasztnak, a mely az életben, a művészetben egyaránt élődsi, szomorú nulla.“

Képzeltető, ez önérzetes kijelentések olvastára mily mohó vágygyal kaptam a smokká vedlett parazita után, hogy az ő szíves kalauzolása mellett megtudjam, mekkorát emelkedett nyelvművészetünk ama barbár és vigasztalan elődök óta, a melyekben valami ARANY JÁNOS ARISTOPHANES ÉS SHAKESPEARE lefordítására mert vállalkozni, még pedig meglehetősen sikerrel. Pedig ARISTOPHANES-t vagy SHAKESPEARE-t se könnyű lefordítani, habár ők nem is irtak „irodalmat az irodalomról“, „humort a humorról“, mint a „különös, izgató“ Jules.

Szegyenkezve vallom be, jobb szeretem régi, parlagi nyelvünket, mint az alig tíz-húszéves irodalmi élet pallérozottságát, mely „esibész“-nek és „trampli“-nak (130. l.) nevez el fiatal urilányokat, „krudélis napokról“ (26. l.) beszél, a „presidiumba“ (35. l.) ülteti a vendéget, „slafrokba“ (123. l.) járattja a hölgyeket és „sóhivatalba“ küldi azt, a kinek valami nincs az inyére (126. l.). No de ez ízlés dolga.

Sokkal inkább meglepett, hogy RENARD, a kit eredetiben olvasva mindig élesszemű megfigyelőnek ismertem, e magyar fordítás szerint olyan képtelenségekkel rontja munkáját, mint: a mellényre hullt dohányszálak „nyüzsgőnek“ (18. l.), „a villát dugóhúzóvá *lapítja*“ (22. l.); el tud képzelni olyan francziát, a ki nem tudja „megkülönböztetni a finom pezsgőt és a bundapátinkát“ (15. l.), érdemesnek tartja megjegyezni, hogy „a *sima* (vasúti) pályán nincs sorompó“ (42. l.), ráfogja az orvosra, hogy a pácziens üterét „megnézi“ (43. l.) — ilyet még MOLIÈRE sem fogott az orvosokra, pedig ez ugyan nem szerette őket stb.

A realismus ekkora visszaesésére még a modern franczia irodalomban sem voltam elkészülve, elővettem tehát az Ecornifleur-t, összevettem a magyar tolmácsolásával s ünnepélyesen bocsánatot kértem „Jules“ szellemétől, hogy csak egy perczre is neki tulajdonítottam azt — a mi a „Dezső“-é.

A mi RENARDUNK ugyanis e munkájában csak oly pompás megfigyelő, mint bármely más írásában s igazán nem tehet róla, ha tolmácsa nyüzsgésnek fordítja a *s'acrocher* igét, lapitásnak a *tordre*-t, nem tudja mi a *fine champagne de l'eau de vie de marc*, sima pályának nézi a *passages à niveau*-t, megnézni-vel adja vissza *tâter*-t, stb.

Lehet, hogy fordítónk „órákig ült“ az eredeti egy-egy lapja előtt, de szótárt nem igen forgatott, pedig arra is van ám szükség, főleg ha valakinek olyan fogyatékos a franczia nyelvtudása, mint — e munkája után ítélve — a KOSZTOLÁNYIÉ.

Sokszor a legközönségesebb szavak értelmével sincs tisztában: *en arrière* nála „előre“ (9. l.); *répugnant*: „lázító“ (17. l.); *le chiffonnier*: „szennyes“ (17. l.); *somnolence*: „zsibbadt álom“ (18. l.); *gobeur*: „naiv“ (25. l.); *cheville*: „csukló“ (30. l.); *malignement*: „ügyetlenül“ (30. l.); *blanchisseuse*: „vasalónő“ (31. l.); *rocher*: „szivacs“ (33. l.); *vessie du poisson*: „kopolyú“ (34. l.); *bateau échoué*: „elsülyedt hajó“ (43. l.) stb.

Gyakran okoznak galibát a hasonló, vagy közel hasonló hangzású szavak is. Íme egy példa a sok közül: A *se cambrer* igét össze téveszti a *se cabrer* igével, a minek mulatságos eredménye ez a mondat: „Nem igen izeg-mozog, mert ettől a nők hasa kidülled“ holott az

eredetiben ez áll: *elle n'est pas trop cambrée, car plus une femme se cambre, plus son ventre ressort* és így tovább.

Külön fejezetet lehetne írni azokról a mulatságos félreértésekről, melyek a többféle jelentésű szavak helytelen értelmezéséből fakadnak. Így lesz *collier*-ből 'nyaklánc', a mikor halászkötélről van szó; *panier*-ből 'kötény', a mikor 'kosár' (51. l.) az értelme; talán legjobb ilyen nemű félreértése az, a mikor azt a jelenetet adja vissza, mint várja Vernet-né férjét a fürdő állomásán. Vernet szerencsésen megérkezik, a nő izgatottságában rosszul lesz s a gondos férj bevezeti feleségét az állomásfőnök szobájába, leülteti, csillapítja, míg a többiek köréjük csoportosulnak, néznek, segítenek. Szerencsétlenségre az „állomásfőnök szobája“ francziául: *le cabinet du chef de gare* s fordítónk a *cabinet*-nek csupán egyetlen jelentését ismeri, azt hogy 'félreeső hely' (74. l.) Elképzeltet, hogy mi kerekedik ki ebből!

Miként az egyes szók, úgy igen sokszor a szólások és jellemző állandó összetételek (gallicismusok) jelentésével sincs tisztában. Így lesz ebből a mondatból: *un interminable débat unodin pour savoir qui se fatiguera à fatiguer la salade* a magyarban: 'hosszasan és kiméletesen vitatkoznak, kicsoda vegyen előbb a salátából' (21. l.). Vernet a színházi szabadjegyekről szólva felsóhajt *nous ne sommes pas gâtés*, a mi KOSZTOLÁNYI fordításában: 'Nem vagyunk olyan gazdagok' (29. l.). Henri, a 'smokk', dicsekszik nyárspolgári áldozatai előtt előkelő író barátaival s magában megjegyzi: *Si j'en parle comme des copains, je tremble à l'idée d'aller les voir*, magyarul: 'úgy beszélek róluk mint a czimboráimról, de reszketek a gondolatra, hogy látom őket' (29. l.), helyesen: 'hogy fölkeressem [meglátogassam] őket'. — *M. Vernet se sentait tout chose*: 'V. mindent átértett' (33. l.), helyesen: 'V. egészen oda volt'. Vernetné és Henri ömlengenek, amaz dicsóiti a tengerészt, emez leszólja a parasztot. V.-né egyik mondata így szól: *Le pied sur le plancher des vaches, le marin jette son or avec indifférence* v. i.: 'Lábával a szárazföldön, a tengerész gondtalanul szórja az aranyait', fordítónk azonban megakad a *plancher des vaches* szálkáiban s a következőképen extemporizál: '[A paraszt] a tehének nyomában ólálkodik, de a tengerész szabadon él, szabadon hányja el aranyait' (51. l.) stb.

A szó- és szóláskészlet gyöngye ismeretével hasonlóan gyöngye lábou álló nyelvtani ismeretek párosulnak. A feltételes módot és a jövő időt örökösen összeeszeréli. Például: *Je paierais d'une indigestion le plaisir*: 'egy gyomorrontással fogom megfizetni ezt a gyönyört' (78. l.). — Arra is van eset, hogy nem tudja, hányadik személyre vonatkozik az igealak: *Aime-moi! dis, aime moi!* KOSZTOLÁNYINÁL 'szeress! mondom, szeress' (71. l.). A névmások jelentésével sincs mindig tisztában. — *Je ne sais plus à qui elle s'adresse*: 'Nem tudni hogyan (e helyett: kihez) beszél' (96. l.). — *Elle me parle trop de mon avenir et me jure de n'être jamais un obstacle dans mon existence*: 'Sokat beszél a jövőjéről (!) és fogadkozik, hogy semmi (!) se áll az utunkban' (96. l.) Mme Vernet így szól: *Savez vous ce que je voudrais? Je voudrais vous voir faire une belle oeuvre . . . où vous mettriez un peu de moi*, magyar torzsképe pedig ekként: 'Tudja mit szeretnék? Ha egy szép munkát írna, . . . a melybe egy kicsit az egyéniségéből is tenne' (97. l.). Az én, te, ő gyakori összetévesztése nem egy mulatságos *qui pro quot* idéz elő. Erre jó példa az a részlet, a mikor a parasztasszony nevetve mond valamit: *elle secoue ses cottes blan-*

ches de farine. Kosztolányi ezt Vernetnére fogja, a ki szerinte úgy nevet, hogy 'hőféhér blüza is belerázkódik' (118. l.). Egy másik helyen fogócskát játszanak. Henri az eredetiben egy mérföldköre ülteti a lihegő asszonyt, míg a magyarban maga ül le (116. l.), s úgy várja meg, míg hölgye kifújja magát. A tagadó szerkezettel is örökös hadilábon áll. *Il n'ignore pas* Kosztolányinál, 'nem tudja' (34. l.) *Je préfère qu'il soit blond*: 'nem szeretem a szókét' (65. l.). — *Je ne me souviens pas de votre bon mot*: emlékszem . . . megjegyzésére (89. l.). — *C'est effrayant, ce qu'on mange en pleine mer*: 'A nyílt tengeren nem szabad enni' (118. l.). stb.*

Van azután egy sereg baklövés, melyeket kizárólag annak kell tulajdonítanunk, hogy a fordító gondolkodás nélkül dolgozott. Azt még megbocsátjuk, hogy Vernet olyan, mint hogyha cigarettát eune' (17. l.), habár RENARD *alumettes*-ről beszél; abba is beletörődünk, hogy az alsónadrágokra azért varrnak gombokat, hogy 'jól álljanak' (17. l.), habár a valóságnak s az eredeti szövegnek megfelelően inkább azért, hogy le ne csússzanak (*qu'ils se tiennent*); azért sem esünk kétségbe, hogy a magyar Henri időnként a padlásra viszi a csomagját (72. l.) s ezzel akarja úti készülődésére terelni Vernetné figyelmét, habár a francia kevesebb fáradsággal éri el célját: *Je traîne de temps en temps ma malle sur le plancher*, de az ellen már tiltakozunk, hogy a derék Vernet urat 'a szobában kék posztógarnitúra'-nak (76. l.) nézzék azért, mert *il a un complet de molleton bleu* v. i. kék flanelruha van rajta. A jámbor breton parasztasszony is megsértődne, ha gyermekeire vonatkozó dicsekvését: *le dimanche, pour aller à la messe, ils sont tapés*, így értelmezné valaki 'a multkor a templomba hívták őket és pénzt is kaptak a minisztrálásért' (114. l.). Henri, a mikor a tervezett házasságtörés következményeit mérlegeli, nem azon töpreng, hogy 'ez a jó férj lehet nem is pisztolyt, hanem revolvert ragad' (93. l.), hiszen az ilyen finom megkülönböztetések legföljebb egy puska-művest érdekelnének, hanem azt firtatja, vajjon nem fog-e *au lieu de larmoyer, prendre un revolver*.

Ezek közt nem utolsó az a Leiter Jakab, a mi a fürdőző nő e leírásában rejlik: 'Sikongat, próbál a levegőben ugrándozi, mint egy mechanikus játékszer, fejest ugrani; a válla, a melle, a tenyere maszatos a nedves fővénytől' (100. l.). Persze a francziában nincs szó fejesről: '*Elle pousse des cris, et s'exerce à sautiller, en l'air, comme un jouet mécanique, à se jeter sur la tête, les épaules, les seins, des pleines mains de sable mouillé*' (vagyis: tele marokkal szórja a fejére, a vállára, a keblére a nedves homokot). Egy tengeri kirándulás alkalmával a kikötés nehezen megy: *il faudra un treuil pour nous déposer à terre*, vagyis horgonytekerőre van szükségünk, hogy elérjük a szárazföldet. Fordítónk kényelmesebben, bár kissé szokatlanul oldja meg a dolgot: 'hálóban kellene kitenni bennünket a földre' (122. l.).

Az egyik fejezet címe: *La dernière station*. Szívügyről van szó s fordítónk legott az ágyra gondol; így lesz abból a mondatból: *elle* (t. i. *la dernière station*) *avait lieu à la porte de sa chambre*.

* T. munkatársunk még sok megnemértést és ferdítést idézett e fordításból, de mi kénytelenek voltunk a hely szűke miatt, cikkét tetemesen megrövidíteni.

KOSZTOLÁNYINÁL, az ajtaja mellett volt az ágya' (58. l.). Másutt a hős arról beszél, hogy nem asszonyos elpuhultságból (*par délicatesse de femmelette*), hanem óvatosságból tartózkodik az italtól és a dohánytól, KOSZTOLÁNYI szerint, nem nőcske szoktatott le a dohányról' (18. l.). E nőcskékel szemben meglehetősen bőkezű s a *deux ou trois grues à cent sous* jövedelmét megtriplázza s két-háromszáz sous kokottá' (29. l.) lépteti elő. Annál szűkmarkúbban bánik el a költőkkel; Théodore de BANVILLERE ráfogja, hogy egy-két souert' írja, napilapba a verseit' (29. l.), holott csak az a bűne, hogy kétgarasos napilapba is ír: *il donne . . . des vers à un journal quotidien de deux sous!*

De talán elég is a jóból. Ki győzné felsorolni jeles fordítónk összes botlásait a 'szobaszfinxtól' (67. l. az eredetiben: *sphinx de faïence*) a savanyúkáposztán és sörön szerzett szívbjajon (68. l. az eredetiben: *mal de coeur*) át azokig a kis ficzkóig, a kik, főnn a rakparton szárították ingöket és a vízből lapos . . . halakat ugrasztottak ki' (54. l. az eredetiben: *du haut du quai des gamins hâlaient leurs lignes et faisaient sauter hors de l'eau des plies plates*). Ezt csak úgy érhetnők el, ha lenyomatnók az egész könyvet párhuzamban a fordítással. Nem tagadjuk, akad benne néhány meglepő ügyességgel visszaadott részletecske, de ezek mind elmerülnek a félreértések özönében. Azt hisszük, nem ártott volna, ha szerzünk nemcsak órákig ül egy-egy lap előtt, hanem közben legalább néhány perczre gondolkodik is. Így nem esett volna meg vele, hogy leírja ezt a kép telenséget: 'a legkomikusabb az egészben, hogy mindhármán gondolkozunk' (91. l.), bár erősen kétlem, hogy valóban kifogástalan munkát tudott volna nyújtani. A ki oly kevéssé tud egy idegen nyelvet, mint KOSZTOLÁNYI a francziát, az még akkor sem boldogul, ha anyanyelve nem 'alig tíz-husz éve', de ugyanannyi évszázad, vagy akár évezred óta 'él irodalmi életet'.

(Budapest).

GULYÁS PÁL.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

1. O. L. úrnak. „Ismeretes dolog, hogy a XI., XII. századi törvényeinkben többször fordul elő ez a kifejezés: *pensa auri*, a mi bizonyos meghatározott aranypénzegységet jelent. A szó a lat. *pendo*, *penso* ige származéka s eredeti jelentése „megmért“, ebből: „súly“, majd „pénzegység“. Kérdem, van-e ennek valami összefüggése a magy. *pénnz* szóval. Azt is óhajtánám tudni, megáll-e SALAMON FERENCZ-nek származtatása, hogy a régi m. *gira* a *libra* ∞ *lira* pénznemmel azonos (lásd Budapest tört. III, 135).“ Felelet: A *pénnz* szót többen származtatták a lat. *pensa*-ból — sikertelenül. Ebből a szóból mi egy magyar *pénnza* ∞ *pénnza* \neq *pénnse*, ∞ *pénnse* \neq *pénnzse* alakot váránk (vö. lat. *s* = magy. *s*, *zs*, például *rózsa*, *mise*, *sekrestye* stb.). Legvalószínűbb, hogy a *pénnz* a szláv *pěnnz* mása, bár hangtanilag ez az egyezés nincs tisztázva. A *gira* (alakv. *gěra*, később *gěra*, *gyěra*) szó eredetét nem ismerjük; a mennyire különböző alakváltozataiból ítélhetünk, nem függhet össze a *lira* \approx *libra* szóval.

2. L. R. úrnak. Ön azt kérdi, helyes-e a Budapesti Hirlap azon eljárása, hogy a híres orosz-lengyelországi búcsújáróhelyet majdnem állandóan *Censztokó* alakban írja (l. 1914 novemberi számok). Feleletünk az, hogy nemcsak hogy nem helyes, de egyenesen rossz

az átírás. Lengyelül a helyet *Czestochowa* alakkal írják, s ez írott alakot *Csēsztocshóva*-nak mondják. A lengyel névből van a német *Tschenstochau* és a középkori latin *Czenstochovia*. A lengyelből való oroszosítás a hely mai hivatalos orosz *Ченстохово* neve. Hogy magyarul e helyet hogyan írjuk, az attól függ, lengyel vagy hivatalos orosz nevét akarjuk-e átírni. Ha a lengyel nevet tartjuk szem előtt, akkor helyesírási szabályaink szerint *Czenstochowa* (olv. *Csēsztocshóva*)-t kellene írunk, ha pedig az orosz, akkor *Csensztocshovo*-t. Azt tartjuk, leghelyesebb, ha a lengyel nevet magyarosan írjuk, s ez esetben *Csensztocshóva* a szó ejtett és írott alakja. M. J.

3. **B. F.** úrnak. „*Töri a hideg*“ kifejezést az ország több vidékén hallani ugyan, de *hidegtörést* (*hideglelés*, *hidegrázás* helyett) tudtunkkal nem mondanak sehol. „*Nehéz időket élünk*“ nem tartozik ugyan az általánosan elfogadott mondások közé, de ha mondhatjuk, hogy *nehéz az élet* és ha *VÖRÖSMARTY* mondhatta, hogy „*megnehezült az idők járása felettünk*“, nem ütközhetünk meg azon sem, ha valaki *nehéz időkről* beszél.

4. **Ad vocem zánk.** GOMBOCZ ZOLTÁN az abaújmegyei *zánk* (fa-retesz, rigli) eredetét az *anke* német jövevényszóból magyarázza, még pedig olyformán, hogy a névelő *z*-je az *ánk*hoz csapódott és a nép az *ánkot a zánk*nak ejtette (MNy. X. 336). Erre LEHR ALBERT megjegyezte, hogy a névelő *z*-jének a magánhangzóval kezdődő névszóhoz csapódására nem tud analóg példát (MNy. X. 362). A MTsz.-ban azonban találni egy-kettőt. Rábaközben ugyanis az *eplényt zeplínnék*, a drávamellékiek pedig (lásd az *ama* szónál) az *aknasöpröt zaknasöprőnek* mondják. Sz. K.

5. **Rajeci bőr** (vö. MNy. X. 462). A MNy. legutóbbi számában azt olvasom, hogy *rajeci* helyett *rajczit* is mondtak a régiek. Úgy látszik, hogy a *rajeci* alak mellett élt *rajcsi* is. RADVÁNSZKY „Magyar családélet és háztartás“ III. kötete 366. lapján ugyanis ezeket olvasom: „Az *rajcsi* és *bicsei* deákok... Az *bicsei* és *rajcsi* czéhek... Más rendbeli deákok *zsolnaiak*“.
K. P.

6. **Medica.** Mint tudománynév előkerül Illei János „Tornyos Péter“-ében (II., végzés II. ki-menetel): Ebben sem félek, hogy kifogjon rajtam akár mitsoda fogas Prókátor is, vagy hogy nyelvemhez ragadjon a nyálom, akár a Törvényből, akár a Filozófiából, akár a *Medicából* légyen is a *Discursus*.“ (R. M. K.-tár 33 : 47. Első kiadása 1789-ből.)
PUTNOKY IMRE.

7. **Ipszilon.** A MNy. X: 384. lapján fölvetett kérdésre és az ott adott felelet kiegészítéséül az Egy. Phil. Közl. D. jegyű munkatársa (XXXIX: 70) így válaszol: „A byzantiumi korban a grammatikusok a *puszta*, *egyszerű* ϵ betűvel jelzett hangot az α -val szemben *epszilonnak*, a *puszta*, *egyszerű* υ betűvel jelzett hangot pedig az ω diphthongussal szemben *üpszilonnak* nevezték el.

8. **Hibaigazítások.** A MNy. X. 435. l. Rogach Zoltán, mivel álnév, törlendő; a 462. lapon pedig Angyal Dávid és Auner Mihály neve föl van cserélve.
SZREK.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XI. KÖTET.

1915 FEBRUÁR

2. SZÁM.

Hadlaua, terumteve.

Minapi cikkemben azt mondtam, hogy a Halotti Beszédbeli *hadlaua, veteve* [olv. *hádlává, vetéve*]-féle alakok *v*-je csak hiátustöltő lehet, bármily különös is ez a hiátustöltő ilyen hangtani helyzetben. (MNy. XI. 7). Régi megszokásból helytelenül használtam itt a „hiátustöltő“ szót hagyományos jelentésében, értvén rajta általában két magánhangzó közé járult nem-etymologikus hangot. Nem hiátustöltőt, hanem anorganikust kellett volna mondanom (vö. KRÄUTER FERENCZ cikkét: MNy. X. 121), mert igazi hiátustöltő, azaz physiologiai úton fejlődött *v* csak ajakhangzó után van (biztos példáink csupán középső és felső nyelvallással képzett ajakhangzók utáni *v*-re vannak). És mégis mutatkoznak anorganikus *v*-k ajakműködés nélkül képzett magánhangzók után is. Ilyenek (a HB.-belieken kívül):

divák, livány, ivándék, rivá (< *diák, liány, leány, iándék, ajándék, riá, reá*) MTsz.;

divó, rivól (< *dió, riól-, ról-*) uo.

mívéⁿ, mélyen' (< **míēⁿ*) Szalonta (Nyr. XLII. 397).

yuet, yveth, yvemeth, ivem, iúós (vö. *y, ynél kúl, yek, yeket, yeből, ynek, yyet, yybe ijét, yes*) NySz. — Az *új* és az *ív* szót BUDENZ (MUSz. 812) és a NySz. szerzői azonosnak tartják, s hozzájuk csatlakozik BALASSA JÓZSEF is (Nyr. XXIV. 244). Az utóbbi szerint *ív* < fgr. **jvze*; *í* < *ív*, s „az *í* alakból fejlődött azután az *új* egyes továbbképzett alakok hatása alatt“. Azonban a fgr. **jvze* csak BALASSA elvonása; a rokon nyelvekből fgr. **isvze* ~ **isvze* alakra lehet következtetni, s az utóbbinak magyar mássa az *í* vagy az *új*, mert a *j* etymologikus is, anorganikus is lehet; de az *ív*-beli *v* mindenesetre anorganikus. (Az *új* szónak hangtani párja a *máj* < fgr. **mavze*; ennek a *j*-je szintén vagy etymologikus, vagy anorganikus; ha etymologikus, akkor megvoltát az egykori megelőző mássalhangzó támogatásá-

val magyarázhatjuk, mert máskülönben a fgr. *-z- a megelőző magánhangzóval együtt a magyarban :á, :é-vé fejlődött [vö. házát, kezét; ? alá, fölél]; ha anorganikus, akkor a fgr. **maγza* mássa a magyarban valamikor **má* volt,* s a *máj* alanyeset a *mája* [\leftarrow *má-j-a*] személyragos alakból vonódott el, éppúgy mint *száj* a *szája*-ból és *háj* [ered. **há* \sim f. *kuu*] a *hája*-ból**; a két utóbbi elvonásnak a nyelvtörténet előtti korban kellett megtörténnie, mert a nyelvemlékekben már csak a *máj* és a *háj* alak fordul elő a *szá* mellett).

maga *kéven*, maga *keuen* ,ultro', nem *keewe* (*keve*) keetelen ,coacte, necessarie' (vö. önön *keyen*, ön *keien*, ewnnen *kehen*, *kethelen*, *ketelen*) NySz.

zawaban ,szájában' JordK. 410 (de *zayarol* 616).

? *féval*, *févalja*, *févaly*, *févaj*, *févajj*, *févo*, *févo* ,párna, vánkös' stb. MTsz. (\leftarrow **fé-al* stb. ,fő-al').

? *fiualj*, *fiualy*, *fiual*, *fywal* ua. NySz.

? *ewywaryw* ,noctua' NySz. (vö. *ee*, *euel*, *evel*, *y* ,nox' NySz.)

Ezek közül kétségesek a következők: *féval* stb., mert lehetséges, hogy **főval*-ból való; *fiualj* stb., mert az *i* megelőzője ezekben *ü* lehetett (vö. *fiúvaly* NySz.); *ewywaryw*, mert *öji*-nek is lehet olvasni (ZOLNAI így is olvassa Nyr. XIV. 255); vö. *evnek* EhrC. 74. (olv. *önek*?) és *őzak* ,észak' (Ozoraiból idézi ZOLNAI uo.); — talán még *zawaban* is, mert lehetséges, hogy a másoló előtt fekvő szövegben *zayaban* vagy *zaiaban* volt, s ő ezt ,szavában'-nak olvasta.

A többit nyilván analógiás hatással kell magyaráznunk. KRÄUTER FERENCZ fönnebb idézett cikkében a *divó*, *divák*-beli *v-t* a *v*-töví igék hatása alatt keletkezettnek magyarázza. Ezt én nem tartom valószínűnek, mert — mint ő maga mondja — „az analógia közvetlen közelre hat legerősebben“, már pedig a *dió*, *diák* szavakról és a *v*-töví igékről nem mondhatni, hogy „közvetlen közel“ állanak egymáshoz. Már a szalontai *mívēn* („mélyen‘)-ben inkább föltehetjük egy *v*-tő alakjainak hatását, mert kezdőhangjaik azonosak; ezek: *míves*, *mívettet* (és noha nincs megemlítve, kétségkívül *mível* is), a melyek mellett ugyanott *míló* (\leftarrow *mívelő*) is járja (Nyr. XLII. 215, 397), s ezeknek a hatása alatt a **míēn* (\leftarrow *míjēn*)-ből is *mívēn* válhatott.

* A szó hangtestének olyan megfogalmazására nézve, mint **maγza*, **maγza* \succ *i*, **má*, vö. f. *poika* ∞ m *fi*; f. *sydäme-* ∞ m. *szü*.

** SIMONYI: Nyr. XVI. 246.

A HB.-beli *hadlawa*, *terumteve*, *feledeve* és *veteve* alakok *v*-jét hozzájuk igen közel álló alakok hatásának tulajdoníthatjuk. A mai *teremtő* (akkor **terömtöü* v. **terömtöüi*) szónak egyessz. 3. szem. birtokos alakja *terömtëve* volt (mint ma: *kő* ∼ *köve*), a *teremt* igének elbeszélő multbeli egyessz. 3. szem tárgyas alakja pedig egykor **terömtée* volt, s ebből amannak és az igenév többi *v*-s alakjának hatása alatt lett *terömtëve*. Ugyanígy keletkezett *hadláva*, *feledeve* és *veteve* is.

SZINNYEI JÓZSEF.

Adatok a magyar hanglejtéshez.

I.

Midőn a hanglejtésről egy-két megfigyelésemet előterjeszteni szeretném, első sorban arról kell számot adnom, mit értek e szón, melyet pontos műszóképen kívánok használni.

Az élő beszéd valamennyi tényezőjét két nagy csoportra lehet osztani: az optikai és az akusztikai tényezők csoportjára. Rendszerint csak az akusztikaiak összeségét szoktuk figyelembe venni, holott tudvalévő dolog, mennyire tökéletlenek ezek mindannak kifejezésére, a mit *élő beszéd* névvel jelölünk. Mekkora különbség van a legtökéletesebb fonográf hangzása s egy szemünk láttára beszélő embernek beszéde között; milyen tökéletlen a telefonból hallgatott beszéd, mikor nem látjuk azt, a kivel társalgunk. A beszédet kísérő szem-, szájmozdulatok, az *arcjáték* (mimika) — a kéz, fej-, láb-, testmozdulatok, a *taglejtés* (gestus), mennyi mindent megértet, magyaráz, színez, a mit a legtökéletesebb hanghordozás sem bír tolmácsolni. Az ember valójában nemcsak hangjával beszél, hanem egész *testével*, külső megjelenésével. Tudjuk, mennyire pontos tanulmánya mindez, a mit *pantomimika* néven összefoglalunk, azoknak, kik az élő szó előadásának művészetét gyakorolják. A társaságbeli csevegőtől kezdve, a gyakorlott adomázó, a jó felolvasó, a *szónok*, fel a színpad művészeig mind öntudatlanul vagy öntudatosan kiaknázza a beszéd optikai eszközeinek szertárát. Az elbeszélő költő ezeket az optikai tényezőket a szöveg folyamán személyeinek külső jellemzésével tünteti fel; a színműirő pedig rendszerint a szöveg közé vetett utasító jegyzetekben fejezi ki, hogyan kívánja játszani szerepeit. Gondoljunk csak KATONÁRA, a ki Bánkbánjában gondos és aprólékos színi utasításokkal szinte lépésről-lépésre vezeti személyeinek optikai játékát, sokszor még ezen felül szövegnélküli

némajátékot is kíván a szereplőktől. Ez is egyik bizonyítéka annak, mennyire nem könyvdramának, hanem színpadi előadásra szánta darabját.

Az élő beszéd akusztikai része megint több tényező összege.

Mindenekelőtt a hangejtés, t. i. a tagolt, artikulált, azaz a beszélőszervezet bizonyos működése és helyzete következtében keletkezett hangok, melyek a fül útján többé-kevésbé határozott, egymástól megkülönböztethető érzeteket keltenek a hallgatóban. A tagolt hang az, a mit az írás látható jelekkel megrögzít, hogy bármikor ismét hallható beszédre fordítható legyen, vagy még gyakrabban — néma olvasáskor — akusztikai közvetítés nélkül tolmácsolja a megrögzített betűk sorában a szavakkal, mondatokkal kifejezett tartalmat. Tudjuk, hogy a szokásos betűsor 30—40 jegye igen durva eszköz annak a sokkalta több hangnak megjelölésére, melyet az élő beszédben ejtünk, s a melyet a legpontosabb fonetikai írás is épen csak-hogy megközelít. Egy-egy betű rendszerint csak összefoglaló jegye egy egész sor rokonképzésű és -hangzású hangnak, egy bizonyos átlaghangnak jegye, mely éppen csak arra alkalmas, hogy az olvasóban megint csak ilyen átlaghangnak érzetét keltse s ennek útján kiejtését lehetővé tegye.

A tagolt hangon kívül azonban van az élő beszédnek még több fontos akusztikai tényezője, melyet a rendes írás vagy egyáltalában nem rögzít meg, vagy csak hozzátvetőleg és igen tökéletlenül jelöl.

Ha meghatároztuk és átlagos jeggyel megjelöltük is egy-egy hangnak mibenlétét, az pusztán elvonás marad, mert ugyanazon ejtésű hang más-más egyén ajkáról más-más hatást kelt a hallgatóban. Amint különbözik a hegedűnek *a* hangja a fuvolától, sőt egyik hegedű *a*-ja a másiktól, úgy különbözik ugyanaz a hang egyénenként is. A különbség a hangszínen van, mely a főhangnak s a kísérő mellékhangoknak viszonyán alapul, s a garat-, orr- és szájjüreg részeinek alakjától s egyéb sajátságaitól függ. A hangszín az élő beszéd legegényibb tulajdonsága, legsajátabb ismertető jele az ember beszédjének, melynél fogva pusztán hangja után is megismerjük azt, a kit nem látunk. A vak csupán a hangszín után különbözteti meg ismerőseit; ez az a jegy, mely benne legszorosabban kapcsolódik valamely egyén emlékképéhez. A hangzást írásunkban jegyekkel vagy jelekkel feltüntetni nem lehet, s ha szükségünk van rá, körül-

írással próbáljuk jellemezni, midőn azt mondjuk, hogy valakinek a hangja meleg vagy hideg, csengő vagy tompa, síma vagy érdes, behizelgő vagy rideg.

Az akusztikai tényezőkhöz tartozik továbbá a gyorsaság, (tempo). Ez részben megint egyéni sajátosság: vannak gyors és lassú, szapora és vontatott beszédű emberek; részben egy egyén beszédén belül is változó, rendszerint a tartalmat kísérő érzelmi állapot szerint, melynek élénksége siettetí, nyugodtsága lassítja a beszéd menetét. Változhatik ez azonban magának a tartalomnak minősége szerint is; például a fontos, súlyos tartalmat vontatottabb, tagoltabb menet fejezi ki, mint a lényegtelen, könnyű tartalmat, mely sietőbb, egybefolyóbb menettel jár. — A beszéd menetének gyorsaságára nincsen külön írásjelünk; legfeljebb megint szövegbeli körülírással élünk, úgy mint a kottairásban az *andante*, *allegro*, *presto*, melyet azonban a metronom temposzámaival szabatosan meg lehet határozni.

Nem veszem külön tényezőnek az egyes hangoknak időtartamát, melyeknek viszonylagos hosszúsága és rövidege a beszéd menetétől független.

A gyorsasághoz tartoznak a beszéd folyamatot megszakító szünetek, melyeknek jelölésére a szokásos központozás meglehetősen elégtelen, s az egyéni felfogásnak tág teret enged.

A következő akusztikai tényező a hangsúly, az az erőbeli nyomaték, melylyel a folyóbeszéd elemeit, a szótagokat ejtjük, s a mely a beszéd folytonosságát szakaszokra, szólamokra bontja. A hangsúly hatása legfőképen a szótagok legszózatossabb elemében, a magánhangzóban nyilvánul, mert első sorban a tüdőből kiáramló levegőnek a hangszálakra tett nyomásától függ, mely annál nagyobb, minél keskenyebb a hangrés, s ennél fogva a hangszálak nagyobb, erősebb rezgését okozza. Mindenesetre hozzájárul a mássalhangzók képzésében a működő beszédszervek helyzeti feszültsége is.

A hangsúly — csekély egyéni és nyelvjárási árnyalatokat nem tekintve — egy-egy nyelvnek legsajátabb tulajdonsága. Egyikben állandóan bizonyos szótaghoz van kötve; a másikban a szó alaktani változásai szerint vándorol; de még egy nyelven belül is változhatik más-más korban s éreztetheti módosító hatását a szavak alakjában. A mondatban, mint az *értelem* hordozója, intézi a szavak egymásutánját s így okozatilag kapcsolódik az egyes szavakon kívül álló beszéd-tényezővel: a *szórenddel*. Az írás a

hangsúlyt rendszerint nem jelöli; itt-ott használjuk a nyomaték feltüntetésére a síma szedéstől eltérő *dölt* és ritkított szedést.

Végsőnek hagytam az előbeszédnek azt a tényezőjét, melyről bővebben akarok szólni: a hanglejtést. Hanglejtés műszóval nevezném én a hang zenei magasságának változásait az élő beszédben. Míg tehát a hangsúly fizikailag a hanghullámok kirezgésének nagyságától függ s a hang *erejének* változásait idézi elő, addig a hanglejtés a hanghullámok *számán* alapszik s a hang zenei *magasságának* változásait eredményezi. Hangsúly és hanglejtés két egymástól különböző tényezője az élő beszédnek; egyszerre és együttesen vannak meg benne, hathatnak egymásra, de nem föltételei egymásnak. Ép úgy ejthetek erősen egy zeneileg *mélyhangú* szót, és *halkan* egy *magashangú* szót, mint viszont; például: „*Király, te tetted ezt!*“ „*Én tettem volna ezt?*“ Itt az első mondat *te* szava erős hangsúlyú és magashangú, a *tetted ezt* gyenge hangsúlyú és mélyhangú; a második mondatban *én* erős hangsúlyú és mélyhangú, a *volna* második tagja gyenge hangsúlyú és igen magashangú.

De van a fizikainál mélyebb különbség is a két jelenség közt, ez pedig *lelki*. Míg a hangsúly lelki okát az *értelemben* kell keresnünk, addig a hanglejtése az *érzelemben* van. A beszédet kísérő minden érzelmi velejáró a hanglejtés változásában nyilvánul: nyugodt közlés, meghatottság, kíváncsiság, csodálkozás, kételkedés, fájdalom, harag, türelmetlenség, meglepetés, csalódás, fenyegetés . . . mind más-más dallammal színezi a beszédet. Tudvalevő dolog, hogy a beszéd *hangja*, a hogy mondani szokás, elég arra, hogy megértsük, nem a beszéd tartalmát, hanem az érzelmet, mely kíséri és nem kell a nyelvet érteni sem, mégis megérezzük, milyen indulattal van irányunkban az, a ki szól hozzánk; hiszen a beszéd hangjából még a kutya is ért. Egyazon mondat, ugyanavval a szórenddel más érzelmet fejez ki más-más hanglejtéssel. Éppen ezért nem tartom helyesnek a nyelvtudományi irodalomban többször olvasható *zenei hangsúly* (*musikalischer* v. *melodischer Accent*) műszót, mert tévedésekre és zavarokra adhat okot. Beszéljünk külön a nyelv *hangsúlyáról* és külön a *hanglejtéséről*; e két lényegében teljesen különemű jelenség nyelvbeli szétválasztása véleményem szerint csak hasznos lehet. De a szintén előforduló *hanghordozás* műszót sem tartom alkalmasnak zenei magasság változásainak jelölésére az élő beszédben, mert jóval

többet látok benne. A *hanghordozásban* véleményem szerint együttesen benne van az élő beszédnek az a három tényezője, melyet a beszélő kedve és célja szerint szabadon módosíthat: a *gyorsaság*, a *hangsúly* és a *hanglejtés*; s mivel ezek a beszéd értelmétől s a velejáró hangulattól, érzelemtől, szóval *lelki* tényezőktől függenek, szerintük változnak, azért az élő beszéd lelki vagy változó tényezőinek nevezném; a *hangejtést* és a *hangszínt* pedig, melyek a beszélő egyénnek hangulatától s a beszéd tartalmától függetlenek, viszont a beszédszervek alakján és minőségén alapulnak, s az egyén beszédjében állandóak, legfeljebb betegség vagy mesterséges erőltetés következtében változnak (pl. mikor másnak beszédjét utánozzuk): *szervi* vagy *állandó* tényezőknek.*

II.

Míg a *hangsúly*nak FOGARASI JÁNOS Εῶρρα című értekezése óta (Athenaeum, 1838) nyelvtudományunkban hatalmas irodalma keletkezett, addig a *hanglejtésről* vajmi kevés szó esett, az is csak úgy mellékesen, mintegy nem nagy fontosságú jelenségről. Ez talán abban leli magyarázatát, hogy a hanglejtést már a nyelvtudományon kívül esőnek, egy más körbe: az előadó művészet körébe tartozónak gondolták s nem láttak benne semmit, a minek tisztán nyelvtudományi szempontból valamelyes jelentősége lehetne.

Az első, aki tudtommal a hanglejtésről szól, RÉVAI MIKLÓS. Az *Elaboratio Grammatica* (1806) második, Prosodia című részének II. §-ában: „De oratione tono“ cím alatt (I. köt. 150—151. l.) mondja: „Valamint a szavakban nem ugyanaz a hangja van (habent tonum) az egyes szótagoknak: úgy a beszédben sem kerül elő minden szó a hangnak egyenlő emelésével (soni elatione). Hanem a szó hangja s a beszéd hangja közt különbség van. Mert a szó hangja vagy mennyisége (tonus seu quantitas) meg van határozva a szótagokban: a beszéd hangja azonban ninesen

* Eszerint az élő beszéd tényezői a következő táblázatban volnának feltűntethetők:

I. *Optikai tényezők*: testmozgás (pantomimika): 1. arcjáték (mimika).
2. taglejtés (gestus).

II. *Akusztikai tényezők*: A. *szerviek* (v. *állandók*): 3. hangejtés (articulatio).
4. hangszín.

B. *lelkiek* (v. *változók*): 5. hangsúly (accentus).
6. gyorsaság (tempo).
7. hanglejtés (modulatio).

egyedül a szavakhoz kötve; hanem függ a beszéd céljától és kapcsolatától. Az, a ki beszél, tetszés szerint bármely szótagnak adhat hangot (potest tonum indere); a melyre leginkább fel akarja hívni a hallgató figyelmét. Általános törvényt csak egyetlenegy lehetne adni erre: a beszéd hangját oda kell irányítani, ahol a beszéd erejét és nagyobb fontosságát ki akarjuk emelni. A beszéd hangjával lelkünk változó érzelmeit is kifejezzük; ennek külön törvényei is vannak. *Ha kérdezzünk, a mondat végén a hangot emeljük. A felkiáltásban az elején emelt hangot a végén alászállítjuk. . .*“

Látnivaló, hogy RÉVAI itt részben a hang erőbeli nyomtételéről, részben zenei magasságának változásairól beszél. Az ő általános törvénye a hangsúlyra, külön szabályai a hanglejtésre vonatkoznak. Amazokat az értelemről teszi függővé, emezeket az értelemnek rendeli alája. Ez a megállapítása nagyjában ma is elfogadható.

RÉVAI után sokáig nem találunk említést a hanglejtésről. FOGARASI JÁNOS, a hangsúly irodalmának megalapítója nálunk, észreveszi ugyan a hanglejtést is, de bővebben nem fejti ki nézeteit. A *Εῷρηξα* cikkben (Athenaeum 1838. I. 241.) még csak ennyit mond: „ . . . minden mondatban vagy on olyan szó, mely abban fő, 's mellyet, ha beszélünk, *keményebb* vagy *főntebb* hangon ejtünk ki.“ A *Művelt Magyar Nyelvtanban* (1843. 31—32. l.) már élesen megkülönbözteti a hanglejtést: „Minden szótag bír a kimondásban kisebb-nagyobb mértékű erővel, kinyomással, kifejezéssel. Ezen mértéket gyakoroljuk kül- és belterjedség szerint. A külterjedség ismét vagy mennyis (tartós), vagy lebegő (fel- és alászálló) . . . A lebegés, magasság- s mélységre terjedés, vagyis a hangnak fölemelkedése avagy alászállása legszembetűnőbb a zenében, de használtatik a szavalásban, sőt közbeszédben is minden emberi nyelvben.“ Ezt a *lebegést* azonban nem vizsgálja tüzetesebben sem e nyelvtenban, sem a „*Hangsúly vagy is nyomtétel*“ című nagy értekezésében (Akad. Értes. I. 79. 1860). Többször mesesik vele, hogy a nyomtételt és a szótagok zenei magasságát összeveti, és hanglejtésről beszél, azt hívén, hogy a hangsúlyt fejtegeti; pl. egy helyen (i. h. 99. l.) ezt mondja: „A meg nem jelölt szótagokat tehát *alaphangoknak* tekinthetjük, melyeken alúl a *mély*, felül pedig az *emelt* nyomtételt foglalnak helyet.“ Még világosabb FOGARASI tévedése, mikor a kérdő mondat hangsúlyának szabályait pontokba foglalja (123. l.).

FOGARASI után ismét nagy szünet következik, és BALASSA Phonetikájáig (1886) érdemlegesen nem szól egy nyelvészünk sem tárgyunkról. Annál behatóbb fejtegetésével találkozunk vele másutt, ahol hamarjában nem is keresnök. GRÓF KARÁCSONYI GUIDÓ 1858-ban alapítványt tett a pest-budai zenedében felállítandó, legelső rendszeres magyar szavalati tanszékre. A szavalás elméletének és gyakorlatának első tanára MÁTRAY GÁBOR volt, a Nemzeti Múzeum könyvtárának őre s a zenede igazgatója. Hogy tanítványainak megkönnyítse a tanulást, megírta „A rendszeres szavalattal alaprajza“ című tankönyvét (Pest, 1861; csak 250 példányban jelent meg, lásd a szerző ajándékpéldányát a N. Múzeum könyvtárában).

MÁTRAY pontosan megkülönbözteti a hangsúlyt („észteni nyomaték“) a beszédhang zenei magasságának váltakozásától, melyet tudtommal ő mond itt először műszóként *hanglejtésnek* (a szó maga megvan KUNOSS Szófüzérének 1834-i kiadásában: „Hanglejtés; modulatio“): „Ha valamely főszmét kifejező szót a többi mellékszó közl kiemelni akarunk az által, hogy . . . kisebb vagy nagyobb hangsúlyt adunk neki, ezen előadást *észteni* (logikai) *nyomatéknak* nevezzük. Ha ezen kívül még a megkivántató (vele járó) érzelmeket is használjuk hozzá, akkor a zöngék felemelkedése vagy lesülyedése (fel- és lefokozása) származik, mint *hanglejtésnek* (hangváltás, Modulatio) nevezzü[u]nk. E hanglejtés által a szóbeszéd egy sajátságos, több s kevesebb dallam (Melodia) nemét nyeri s ezért e hanglejtés *dallamos nyomatéknak* is (accentus melodicus) hivatik.“ (40. §.) MÁTRAY gondosan felsorolja a beszéd zenei hullámlásának hangközeit (52—54. §.); megállapítja a zenei alaphangot, mely minden érzelmi fokon más-más (70. §.); s ő tudomásom szerint az első, a ki megkísérli a magyar beszéd dallamának lekottázását (207. §.). — Az igen sok helyes és finom megfigyelést tartalmazó könyv azonban ma már szinte élvezhetetlen és érthetetlen a tömördek apró-cseprő szabály, erőszakosan elvont elméletek tömkelege, főleg pedig nyakatekert nyelve miatt, mely méltán vetekszik az 50—60-as évek legtöbb tankönyvének nyelvével.

Egy évre rá adja ki SZÁSZ KÁROLY: „A versszavalás elméleti és gyakorlati kézi könyve“-t (Pest, 1863; az előszó 1862 újév napján kelt), melyben MÁTRAY könyvétől függetlenül foglalja szabályokba a szavalás elméletét. SZÁSZ KÁROLY megint nem választja el a hangsúlyt a hanglejtéstől, bár észreveszi a kettőnek

lényeges különbségét és például *fölemelésről*, a szótag *zeneileg emeltebb* voltáról (3. §.), a kérdőmondat *emelkedő hangjáról* (7. §.), a hang *emelkedéséről* és *eséséről* (9. §.), az *éneklő modorról* (10. §.) beszél; mégis ezeket a változásokat mindig a hangsúlyhoz kapcsolja s nem figyeli meg, hogy lehet valamely szótag nagyon is erős hangsúlyú, anélkül hogy magos hangon ejtenők, sőt hogy éppen ez a szótag zeneileg a legmélyebb is lehet (pl.: *ez az ember akar nekem parancsolni?*).

A hanglejtésnek első szakszerű tárgyalását BALASSA JÓZSEF: *Phonetiká*-jában (1886) találjuk. Fejtegetései főleg SIEVERS, SWEET és VIËTOR munkáira támaszkodnak, melyeknek elveit a magyar nyelvre alkalmazta. Az első kiadás még meglehetősen mostohán bánik a kérdéssel (105., 111., 114. pont); a második azonban (1904) már jóval részletesebben foglalkozik vele (124., 126., 129., 133., 135. pont). Mind a két kiadásban a hangnak erőbeli és magassági változásait a *hangsúly* (Akzent) közös elnevezés alá foglalja, valószínűleg azért, mivel a külföldi irodalom is úgy tesz, és csak jelzővel különbözteti meg a kettőt: *erősségi hangsúly* (dynamischer oder expiratorischer Akzent) és *zenei hangsúly* (musikalischer oder tonischer Akzent). Különböztet pedig a 2. kiadásban (124. p.) élesen elválasztja őket egymástól: „. . . e kettő nem jár mindig együtt. A hang erősségének változásaiból nem következik, hogy magassága is változik és viszont . . . a hangnak e kétféle változását el kell egymástól különítenünk s külön névvel kell őket jelölnünk.“ A tárgyalás menetében azonban nem követi szorosán ezt a helyes elvet, s a hangnak ezt a két külön sajátságát egy fejezet pontjaiban felváltva magyarázza. Ez nem volna ugyan nagy baj, de már hiba az, hogy szabályait, főleg a kérdő mondatra nézve, az ú. n. pesti, romlott hanglejtésű társalgás nyelvéből vonja le, amely egészen más, mint bármely éneklő hanglejtésű tájszólás, vagy a tiszta, közmagyar ejtés. (GOMBOCZ ZOLTÁN bőven foglalkozik vele bírálataiban, NyK. XXXIV. 239; egy új Antibarbarusban majd külön fejezetet kellene szánni rá).*

Kevés, de igen találó megjegyzést találunk a hanglejtésről SIMONYI ZSIGMONDNAK: *A magyar szórend* című művében (Nyelv. Fü. 1:69. l.).

* BALASSA másutt is érinti a hanglejtés kérdését: Hangsúly a m. nyelvben (NyK. XXI. 431; 1890); Az éneklő hangsúly (Nyr. XIX: 70. 1890); A m. nyelv. (Athenaeum Kézíkönyvtára, 88. l. 1899; vö. NyK. XXIX. 345.)

Nagyon értékes GOMBOCZ ZOLTÁN kis cikke: „A mondat zenei hangsúlyáról“ az Urániában (VIII. 131; 1907), mely a hang-lejtés fontosabb kérdéseit futólag mind érinti és a beszéd zenei hullámlásának eszközökkel való, kísérleti megállapításáról is szól. Hozzáveendő még az előbb említett bírálat (NyK. XXXIV, 239).

Egy-egy elejtett megjegyzést találunk, különösen a kérdőmondat hanglejtésére nagy hangsúly-irodalomunk majd minden termékében, pl. JOANNOVICZ GYÖRGY: *Szórendi tanulmányai*-ban (Nyr. XXXII: 318) stb.

A külföldi irodalomból legjobban ajánlható OTTO JESPERSEN: *Lehrbuch der Phonetik* (2. kiadás 1913), melynek XV. fejezete a fonetikai irodalom teljes felhasználásával, bőven és alaposan kiterjeszkedik a kérdés minden részletére. VIKTOR fonetikáiban utóbb már kottában és hangíró készülék görbéiben mutatja be a hanglejtést.

(Folytatjuk.)

TOLNAI VILMOS.

Föltett szándék.

Ez a kifejezés egy nagyon elterjedt régi magyar mulatságnak, a czéltáblára való lövöldözésnek emlékét őrzi. A 17. századbeli hitvitázók nyelvkincséből kétségtelenül kiviláglík ez.

Pázmány Alvinczival vitakozván, mikor ellenfele mást bizonyít, mint a mit kellene, azt mondja neki: Ládd-é, mely meszsze esik a te nyilad az feltött tárgytul (Igasz. Gyűz.-ÖM. 5:63). Hajnal Mátyás meg Keresztúrinak veti szemére, hogy *nem lövöldözi a' fel-tett tárggyot*, hanem mind máfutt járnak az ő nyilai (KCzég. 20). Továbbá: Módgya-szerént, foia igyeneffen a' *fel-tett tárggyot nem tudgya találni* (uo. 89). Ezekben a szólásokban a *tárggy* szónak, mint ismeretes, „meta, zielscheibe“ a jelentése (vö. MELICH, MNy. X. 403).

Az utolsónak idézett mondatot így folytatja Hajnal: *A Fel-tamadáft tette czélyül*, ő pedig a' *Felmagaftzaláft* kezdi lövöldözni (uo.) *A feltett czél* kifejezés legtöbb adatából már nem világlik ki az eredeti szemlélet eleven volta: Egyéb *fel-tett czélt szemem előtt nem viseltem*, hanem hogy az én Uramnak kedveskedgyem (Pázm.: Setét Hajn., ÖM. V. 477). *A fel-tött czélről csalárdsággal el-csavarodol* (Sámbár: Matkó és Pósa. megtork. 218). *A fel-tett tzeilya szerént azt kellene doceálni néki*, hogy volt valaha, valahol Calvinus János előtt a' moftani Calvinifták valláfa (Kiss I.: Ver. Tromf*.) *Annak az könyvenek fel töt czellya ez* (Alv.: It. Cath. 335).

* A könyv lapjai nincsenek megszómozva.

Hogy a tárgy, czél miért „föltett“, az nem szorul magyarázatra, mert természetes, hogy a czéltáblát jól látható, magasabb helyre kellett felfüggeszteni; mégis idézem ezeket a bizonyító régi adatokat: *A lövöldözőc czilt tésznec föl* (Zvon.: Post. I. 75., NySz.). *A puskásoc bizonyos tzilt és tárgyat fűggesztenec föl* (MA.: Scult. 91. NySz.).

Ezek szerint tehát a *föltett tárgy, föltett czél* közvetlen szemléleten alapuló kifejezés a szülője a *föltett szándék* kifejezésünknek, a mely már a 17. és 18. században szintén járatos: *Fel-tótt szándékában* elő megyen (Com.: Jan. 196). A sátán félti vala Judást, ne-talám *föltett gonosz szándékát* megváltoztatná (Csúzi: Sip. 214. NySz.).

Világos, hogy a *felteszem, feltettem magamban, tegyük fel, hogy* kifejezéseink is ebbe a családba tartoznak. Kiss Imrének a *föltett czél* szólásra előbb idézett mondatával egy lapon olvashatjuk a következőt: *Te tetted-fel, hogy megbizonyított az*, hogy volt valaha valahol Calvinus előtt a' moftani Calvinifták Vallása. — Matkónál is elevenen érezhetni a *feltesz* kifejezésnek a czélbalövés szóláskincséből való származását: *Az én Argumentumom sem tézsi fel, hogy minden kép tilalmas*; hanem a' halhatatlan Isten dicsőfégét halando emberek etc. ábrázattyára változtato képek az Argumentum fzerént tilalmafook (BCs.-ák. 28. — ,bizonyítás tárgyaúl nem tűzi ki, hogy . . .').

Ez adatok azt is mutatják, hogy itt van a gyökere az okoskodásbeli ,propositio' meg a ,conditio' jelentésű *feltétel*-nek. Az utóbbi jelentés kialakulására érdekes adalékokat szolgáltat Czeglédi Istvánnak egy helye: A Pápifta Udvariis *fel tévén a conditiot*, hogy ha a' Cálvinifta Udvari tárfa azt véghez vízfi, megbizonyítván a moftani Cálvinifta Valláfnak Cálvinus János előtt létét, Cálviniftává léfzen (Ver. Tromf. 43).

A czéltábláról a 17. században közszájon forgó sok szólás közül megemlítek még néhányat. — Az ugyancsak ebből a tárgykörből való, de német eredetű *fején találja a szöget* szólásnak ilyen megfelelői vannak: *Nem üti a' tárgyat* Balduinus, mikor azt írja; hogy *Én a' Luteristákat hamissan költöt dolgokkal terhelem* (Pázm.: Set. Hajn. ÖM. V. 486). *Nem talállyák abbannis az tárgyat*: hogy Magyarországnban kevesen vannak az Augustai Confessionak oltalmazói (Pázm.: ÖtLev. ÖM. IV. 784). Ez utóbbi szólásból való az *eltalál* igének ,erraten' jelentése. Valamint a fenti szólásban a ,treffen' jelentésű *talál* igének, azonképen az ,erraten' jelentésűnek sincs még a 17. században igekötője: *Találád* Matko, mint Tők az X-et (Sámbár: Matkó és Póсах. megtork. 168). *Jól találád*, én-is annak tartom (Matkó: BCsák. 66). Igekötővel csak a 18. században lesz használatos: *Találád el*: divina (PPB.). Homályos beszédgyébül nem egyéb hanem a ,*találád el*' maradott reánk (Fal: NU. 322. NySz.).

Művelődéstörténeti tárgyi ismereteink szempontjából érdekes ez a Pázmánynál található szólás: Alvinczi pedig it ez-aránt, az hol

az tárgyának fejére volna, az hálnál-is némáb (Alv. Megrost. ÖM. II. 639). A tárgy fejére nyilván a czéltábla közepét jelenti, csakhogy tudomásunk szerint régen is, éppen úgy mint most, fekete középpontos czéltáblára lövöldöztek. Szólásunk magyarázatát megtaláljuk egy 18. század közepéről való nagy német lexikonnak *Scheibe* czímszava alatt: *Scheibe* heiffet der runde Boden, weisz angestrichen, mit einem schwartzen Fleck in der Mitten (in Frankreich und anders wo macht man die Scheibe schwartz und die Mitte weisz) wornach die Schützen-Brüder sich Schuessen . . . üben (Grosses Universal-Lexicon, Leipzig-Halle). E szerint tehát nálunk a 17. században francia mintára fekete mezejű és fehér közepű czéltábla volt divatban.

KERTÉSZ MANÓ.

Az -ól, -öl > -ül, -ül rag eredete.

Eredetileg honnét? kérdésre felelő régi helyhatározó ragunk. A MargLeg-ban még ezt olvassuk (4): „Szent Margit asszon . . . Beszprimől (irva: *beszprimevl*) szent Katerina asszonnak klastromából . . . hozattaték az klastromban, melyet az ő szülei az Dunának szigetében . . . rakának.” Ma már „Veszprém-ből”-t mondunk: az -*öl* helyét elfoglalta itt a -*ből*, mely úgy származott, hogy a *bél* főnév (= „mínek belseje”) fölvette az -*öl*-t: -*belöl* > -*ből*. Más-más szóval forrva össze az -*ól*, -*öl*, így lett alkotó része a -*tól*, -*töl* és -*ról*, -*röl* ragoknak is. „Pécs-ről” jövünk ma, de századokkal ezelőtt: „Pécsül jöve emberem” LevT. 204. Az újabb testesebb ragok annyira kiszorították a régi egyszerűbbet, hogy az már csak olyan elszigetelt alakon lelhető meg ablativusi értelmében, mint: *hazül* (= „hazulról”); olyan határozószókon, mint *alól* (= „alulról”); locativusi értelmet kapva: *hátul*, *alul*, *fölül*. Helyhatározó rag állapot- és módhatározásra is szolgál; a locativusi -*n* van ezekben: *elevenen*, *betegén*, *magyarán*. Így az -*ól*, -*öl* helyhatározó rag, mely az ablativus területéről át-átcsapott a locativuséra is, azonos az állapot- és módhatározó -*ül*, -*ül* ragunkkal: *elevenül*, *betegül*, *magyarül* (régii nyelvben: *elevenöl*, *betegöl*, *magyaról*).

Ragunk elemeire, eredetére nézve már több vélemény merült föl. Kétszer-kétszer megkísérlette megfejtését mind BUDENZ (NyK. III, 304 és UA. 391), mind SZINNYEI (Nyr. XVII, 290 és NyK. XXXV, 440, Nyhas.⁴ 123), legutóbb pedig még egy ötödik magyarázatot adott SIMONYI (Nyr. XLI, 208). BUDENZ első véleményét SIMONYI czáfolta (Magy. Névrág. 36, TMNy. 678), a másodikat SZINNYEI (NyK. XXXV, 439—440), ugyanő mutat rá a maga előbbi elméletének tartathatatlanságára, mikor újabbat állít föl (Nyhas.⁴ 123). Ez újabbnak SIMONYI említi azt a hibáját, a mely miatt nem tartja elfogadhatónak (Nyr. XLI. 209).

Azokat az érveket, melyek a rag egy-egy újabb megfejtési kísérletét támogatták s a régebbit támadták, fölösleges mind tárgyalnom. Csak egyet hangsúlyozok: a SIMONYI említett cikkét megelőző többi magyarázatok — mint ezt ő már régebben megjegyezte (Ung. Sprache 374) — megmagyarázatlanul hagyják az *-ól, -öl* ragnak mélyhangú szavakban is előforduló *-él* ∞ *-ül* \succ *-il* alakját. SZINNYEI az ő első elméletében levezeti ugyan a mélyhanguak *-él* ragját egy **vel* alapszóból (Nyr. XVII, 291), de feleli, hogy az a **vel*, melyet egynek vesz a *velem*-belivel, nyílt *e*-jú volna, nem pedig zárt, mint az *-ól-, -öl*-nek *-él* (∞ *-ül*) változata. Most vallott véleményének megszövegezésében nincs tekintettel a mélyhangú szavak *-él* ragjára: nem említi Nyhas.⁴-ának illető helyén az *arczúl* szónak codexeinkben általános *arczél, orczél* alakját, sem az EhrC.-ből ismert *társél* (= ,társúl', ,pro socio') alakot. E mellőzéssel valószínűleg azt akarja mondani, hogy ez alakoknak a kérdés eldöntésénél nem tulajdonít szerepet s talán úgy magyarázza őket, mint BALASSA JÓZSEF (TMNy. 75); szerinte „eredetileg *arczé* és *arczól* éltek egymás mellett“ s „a kettőnek összezavarásából lett *arczél*“ s „a csak egyszer előforduló *tarsel* alak mit sem bizonyít, mert íráshiba is lehet.“ Ne feledjük azonban, hogy van ugyan mai tájnyelvben *arczé, orczé* (MTSz.), de azt Baranyában mondja a nép: *orczévár* (*arczúl* vár), ott pedig *pógár* az ejtése a *polgár*-nak (l. Nyr. XVII, 380): tehát ott az *orczé* az *orczél* kopása lehet. Köznyelvünkben, irodalomban, régi nyelvben hiába keressük az *orczé, arczé* alakot, tehát a régi *arczél*-t amannak a hatásának tulajdonítanunk nem szabad. Az EhrC. kérdéses szava ilyen mondatban van: „ötet gyakortább *társél* (írva: *tarsel*) vele viszi vala' (61. l.); tehát itt a ragnak essivusi szerepe van. Ezért a *tarsel* mikénti olvasásánál figyelembe kell vennünk azt, hogy az *-ül* rag *-ól* alakban előfordul ugyan modalis jelentéssel (*balgátagol* 157; *gonozol* 104, 149; *parasztol* 111, 124), de essivusi szerepben nem mutatható ki mélyhangú alakja a codexből. Tehát a codex nyelve nem követeli meg azt, hogy azt a — bár egyetlen — *tarsel*-t — egyéb kétségtelen íráshibák mellett — szintén íráshibának tartsuk. Ellenben igeiis rámutathatunk arra, hogy az *égygyül* alakja e codexben *égygyél* (írva: *egyél* 20, 41), egy locativusi határozószóban pedig az ,ott' jelentésű *ottogyon, ottogyon, ottogyól* (NySz.) egyik változatában mélyhangú tőn látjuk helyhatározó ragunknak *-él* alakját: *ottogyél* (írva: *ottogyel* 27, 29, 39, 42, 58, 87).* Itt már sem alakvegyülésről, sem íráshibáról nem lehet szó, hanem világosan láthatja mindenki az *-ól, -öl* ragnak mélyhangú szóban *-él* alakját. A vele — miut tudjuk — azonos *-ül, -ül* is előkerült ilyen helyzetben népnyelvből; egy nyitrai

* Hibás etymológiája (**ott-egy-hely-t*) R. PRIKKEK MARIÁNTÓL (Nyr. XXVIII, 207).

nyelvjárásban a ,magyarúl'-t így ejtik: *magyarél* (NyF. XX, 12). Ha tehát az *arczél* és *társél* szavakra nem támaszkodhatnánk is, az *otogyél* és *magyarél* is azt mutatja, hogy van az -ól, -öl ragnak mélyhangú tón magashangú alakja, s ezáltal azt bizonyítja, hogy e ragnak magashangú alakja az eredetibb (vö. MNy. IX, 12 és 13).

Az *arczél*, *orczél* alakokra sok példát idéz a codexekből az EtSz. *arcz* czikke, s idézi az *archjyl*-t is PESTHY Nomencl.-jából. Ezen *arczyl* változat mutatja az -él hangzójának zárt voltát. Zártságára vall a *hátul*-nak alsódrávai *hátül* változata (BALASSA: Nyelvj. 54). A ki tehát az -ól, -öl ragot meg akarja fejteni, annak abból kell kiindulnia, hogy e rag eredetibb alakja: *-él* ∞ *-ül* > *ül*.

Ez alakra tekintettel is van SIMONYI már említettem czikében, de az ő magyarozatát, bármily szellemes, éppúgy nem tarthatom kielégítőnek, mint a régebbieket. SIMONYI szerint, hogy ragunkat megmagyarozhassuk, föl kell tennünk 1., hogy a vogul *öl*, *aul*, *ául* ,vég', kezdet' szó megvolt nyelvünkben is: **ól*. Föl kell tennünk 2., hogy ez eredetileg **oyl* volt. Föl kell tennünk 3., hogy ez az ablativusi *-l* raggal határozószót, majd névutót alkotott: **oyl-l*. Föl kell tennünk 4., hogy ez raggá lett: **haz-oylol*. Föl kell tennünk 5., hogy a két *l* összevonódott: **hazoyl*. Föl kell tennünk 6., hogy az ebbeli ragból egyik nyelvjárásban **oul*, a másokban **ojl* fejlődött. Ennyit föl kell tennünk, míg eljutunk az -ól, -él alakig. Véleményem szerint a hypothesisok ily lánczolatának nem lehet bizonyító vagy meggyőző ereje még kellő analogia támogatásával sem. Az adatok sorozatos hiányának hosszú hézagát a legtalálhatóbb analogia sem tudná betölteni, nem hogy az olyan, a minót SIMONYI hoz föl: az -ól, -öl és a *fél-t* párhuzama (*oldalul* — *oldalfél*). E kettőnek esete ugyanis merőben különböző éppen a kérdésünkre leglényegesebb két pontban. Nevezetesen az egyik rag, a másik nem rag; az egyiknek alapszavának nyelvünkben semmi nyoma, a másiké pedig él önálló szóul. Főnévből valamely ősből raggal lett névutóinknak, ragjainknak vagy most is él alapszavuk: *felől* — *fél*, *belőle*, *-ből* — *bél*, vagy annak megvoltát mutatják a rag testesebb alakján kívül a hozzátartozó határozószók: *-hoz* — *h o z z á*, *-ról* — *r ó l a*. De hogy olyan egy ragunk lenne, mint a SIMONYI szerinti -ól, -öl, hogy már alakjából sem látszanának tisztán ki állítólagos alkotó elemei: **ól* + *-l*, és nem hogy főnévként, de még határozószóként sem bukkanna föl állítólagos alapszava nyelvünkben: arra egyáltalában nincsen példa, nincsen analogia ragjaink történetében. Az ilyen ragfejlődés lehetőségének ellene mond nyelvünk alakтана.

Hogy az -ól, -ül mellett néhány elszigetelt szóban -él- ∞ -ül-t látunk, az ugyanazt a hangviszonyt tárja elénk, mint a milyenre már régebben rámutattam az *avétt* ∞ *avítt* (= **avétt* ∞ **avítt*) = *avül-t* esetében (MNy. VII: 147), melyet az EtSz. is észlel (42), sőt

megtold az *álmél* ∞ *ámúl*, *fordél* ∞ *fordül*, *gyógyél* ∞ *gyógyül* (78) párhuzamával. Meg lesz tehát fejtve tárgyul vett ragunk, ha sikerül megfejtenünk *-él* ∞ *il* alakját.

Kezdetről fogva egyetért mindenki abban, hogy a rag *-l*-je még a finnugor korból eredő egyszerű ablativus ragunk, melynek megfelelői megvannak mind a közelebbi, mind a távolabbi rokon nyelvekben (SZINNYEI: Fugr. Sprachw. 65). Hogy annyi ellentétes magyarázat ebben mindig megegyezett, mutatja e vélemény helyes voltát: azt kell tehát csak kiderítenünk, mi lehet a rag *-é* ∞ *-i* alkotórésze. Ez egyszerű hangzó már alakjánál fogva sem gyaníthatatja velünk azt, hogy egy valaha önálló szó lappangana benne. Annál is inkább nem gondolhatunk erre, mert hiszen nyelvünknek sem jelenében, sem multjában, sőt — mondhatjuk — rokonságában sem ismerünk ilyen, vagy ilyennek megfelelő szót, mely alkalmas lett volna az ősi *-l*-lel együtt az *-él* ragot megalkotni. Mivel tehát nem névszó maradványa az *-é* ∞ *-i*, és mivel helynévképzőnk sincs ilyen, nem lehet az más, mint szintén régi egyszerű rag, még pedig, mivel a helyhatározó *-l*-lel kapcsolódott, szintén helyhatározó rag: efféle két-két egyszerű helyhatározó ragnál alakult másodiagos ragokat a finnugor nyelvekből élénk tárja SZINNYEINEK tömör és világos könyve, a Finnisch-ugr. Sprachw., 74—80. lapjain. Helyhatározó ragjaink közt pedig egyetlenegy van *-é* ∞ *-i* alakú, a szintén finnugor korból származó lativusi ragunk, mely néhány határozón látható, pl. *Győr-é* = ‚Győr-be‘, s több határozószón: *bel-é*, *föl-é* ∞ *föl-i*, *mell-é* ∞ *mell-i*, *el-é* ∞ *el-ő*, *messzi* ∞ *messz-é* ∞ *messz-e* stb. (L. Nyhas.⁴ 126.) Ezek szerint tehát az ablativusi *-él* ∞ *-il* ∞ *-ól* ∞ *-öl* rag a lativusi *-é* ∞ *-i* és az ablativusi *-l* összetétele.

A lativus (hová?) irány tekintetében ellentéte az ablativusnak (honnét?), felelnünk kell tehát arra, hogy lehet-e lativusi rag (*-é*) alkotó eleme az ablativusinak (*-él*). Úgy érthetjük meg ezt, ha figyelembe vesszük, hogy a lativus könnyen átcsaphat a locativusba (hol?). A lativusi *-é* van pl. ebben: *messzé* ∞ *messze* ∞ *messzi*, de ugyanez a szó felelhet nemcsak a hova? (‚messzi elment‘), hanem a hol? (‚messzi van‘) kérdésre is. A nyelvjárásbeli *papni* eredetileg azt jelenti: ‚papékhoz‘, de többfelé azt is, hogy: ‚papéknál‘. Ha pedig már a lativusból locativus lett, könnyen fölveheti az ablativus ragját. Locativusok például: *otthonról*, *túlnan*, *oldal*, *fönt*, *lent* s mondjuk a ma élő ablativusi raggal: *otthonról*, *túlnanról*, *oldaltról*, *fönről*, *lentről*. Így az eredetileg lativusi ragos, de locativusi értelmű *messzi* is fölveszi a *-ról* ragot: *messzéről* ∞ *messziről*. Mikor pedig még a pusztá *-l* volt a *-ról*, *-ről* helyett, fölvette, ezt az *-l*-et: **messzé-l* > *messzöl* > *messzül* — így származhatott ez a régi ablativusi határozószavunk. A régi nyelvből ismert s a palócoknál és székelyeknél

főnmaradt irányragunk, a *né* ∞ *ni*, melynek vége a lativus *-é*-je, szintén fölvette az ablativus *-l*-jét: *in-nél, pap-nól, pap-nul*.

Egyébként a lativusi *-é* nemcsak az *-l*-nek szolgálhat alapúl, hanem másik két ősi helyhatározó-ragunknak is. Így veszi föl a lativusi **orczé, elé* ∞ *elő, miá, hosszá* a locativus *-t, -tt* ragját: *orczét, elétt* ∞ *előtt, miátt* ∞ *miatt, hosszat* ∞ *hosszatt*. Locativusi *-n* járul az *-é*-hez ezekben: *orczén, mián, hosszan, öszvén*. Tudjuk, hogy ez *-n*-hez mind a régi, mind a mai nyelvben gyakran társul a *-t*: *fönt, lent, viszont, csupánt* (Nyr. XXX, 45), *igazánt* (Nyr. XXXI, 231), *azonképpent* (DebrC. 404), *gyanánt, esztendőnt, szélént* (SZILY, MNy. VII: 216, 415, 458); természetes tehát, hogy a *-t* akkor is járulhat az *-n*-hez, mikor az *-n* előtt *-é* is van, vagyis az *-é* fölveheti ez *-nt* ragot is, alkotván együtt *-ént* ∞ *-int*-et: *orczén — orczént* ∞ *arczint, alkalmasén — alkalmasint, megé — megén* ∞ *megin — megént* ∞ *megint, hosszant, messzint*.

lativus?!

Végül, ha a rokon nyelvekre vetjük szemünket, láthatjuk, hogy a vogulban a mi lativusi *-é*-nknek megfelelő rag egymagában is teljesíthet ablativusi functiót (BEKE: Vog. Hat. 45). Utalhatok arra, hogy több finnugor nyelvben a mi *-l*-ünk megfelelője, szintén lativusi raghoz (**-s* ∞ **-z* FUSpr. 71) járulva, alkot egy másodlagos ablativusi ragot (id. m. 79). Előhozhatom végül a cseremisz *-kæč, -γæč* ragot*, mely szintén ablativus, szerkezetére nézve pedig a mi *-é* és *-l* ragunk pontos megfelelőinek összetétele, vagyis mind nyelvtani értékére, mind alkotó elemeire nézve azonos a mi *-ól, -öl* ragunkkal.

E ragnak véleményem szerint való eredetére vallanak tehát mind a mi nyelvünknek, mind a rokon nyelveknek adatai.

MÉSZÖLY GEDRÓN.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XXXVI.

Nem kevésbé fontos eszköze a nyelvművelésnek a tudományok nemzeti nyelven való virágoztatása. A szerint van ugyanis valamely nemzetnek nyelve kiművelve, a mint a tudomány terjedt a nemzetben. S a nemzeti nyelv e tekintetben azért fontos, mert idegen nyelven szerzett tudománynak kevés haszna van a nemzetre általában. Főrendeink is tudományos emberek, de a „Nemzeti nyelv kesereg az ő tanulószobájokon kívül“, tudományukat más nyelvnek köszönhetik. A nemes törekvésű ARANKA GYÖRGYÖT szólaltatja meg PÁNTZÉL bizonyágul maga mellett, a ki az Egy erdélyi magyar nyelv művelő Társaság felállításáról való Rajzolatjában (1791: 12) így érvel a

* E rag eredetére nézve Beke minden megokolás nélkül egy hibás hypothesis állít föl (Cser. Nyt. 191).

tudományok magyarítása érdekében: „valahány derék Fejek eddig elé voltak, 's ma-is vagynak Hazánkban, Nemzetünkben, közönségesebben szolván, mind azoknak világossága az Hazára nézve idegen világosság, Deák, Olasz, Frantzia, Német Nyelveknek köszönhetik, és abban áll. Az Hazára nézve mintegy idegen Plánta vólt, és ma-is az . . . Olyan vólt, mint mikor a' setét kamarába egy lyukatskán eresztetik-bé a' világ . . . Valameddig az Igazgató, Törvénytevő, 's Tudományi tanító, ólvásó és író nyelv nem nemzeti, mind addig egy választó kárpit vagyon a' Nemzetnek közepette fel-huzva . . . Nem az a' cél most, hogy minden emberből Neuton és Leibnitz légyen . . . Hanem az egyedül: hogy az a' köz kárpit, az a' közfal, tulajdon mi magunk között elrontassék“. A „derék Fejek“ tudományának az anyanyelv útján alább is kell ereszkednie. Az ismeretek azon nemeiben kell pedig a nemzetet gazdagítani, melyekben még nincsen elégséges szava, kitétele. A nyelv gazdagításában azután három dologra kell ügyelni.

Azokat a nevezeteket ne hagyjuk el, melyek bár idegenek, de mindenki előtt ismeretesek s értelmök világos, míg magyarjuk „homályos vagy kedvetlen“. Így a *curator* deák szó ugyan, de mindenki jól érti s mivel jelentését röviden és értelmesen ki nem tehetjük, kár volna magyar helyettesítőjén fáradozni. Ezt a szót is: *linea* mindenki ismeri, nincs hát okunk, hogy helyette a sokkal homályosabb *rohn* szót vegyük be. „A' *Physica* helyett nints miért mondjam *Okeröbötölő*, a' *punctum* vagy pont helyett *pötty*“. Éppígy nincs okunk idegen szóval élnünk ott, a' hol az idegen szót jól kifejezhetjük magyarul. Nincs szükségünk a *consiliarius* szóra, mert a *tanácsos* jó magyar szó. Hibázunk tehát nyelvünk ellen, mikor új szót csinálunk, vagy más nyelvből veszünk át idegent, a helyett, hogy meglévő jó magyar kifejezéssel élünk. *Lineát vonni* helyett fölösleges tehát a: *rohnzani*, *egyenes szeglet* helyett a *meredt szeglet*. A mint tehát a „minden izlés nélkül való“ szóknak faragásával nem szabad nyelvünket rutítani, éppígy meg kell szenvednünk a „már megörökösödött idegen szókat“, mert „az izlésnek finomsága, a' szépségre való nagy törekedés is és a' stylusnak igen gyalulása sokat teszen abban, hogy a' nyelv gazdag ne legyen“.

Mikor új szót alkotunk, ha csak lehet, magyar eredetű szóból származtassuk; ha pedig ez nem lehetséges, legalább „adjunk az más nyelvekben feltalált szónak legjobban megfelelő jelentést“. A csordát őrző pásztort *csordás*-nak nevezhetjük, éppígy mint a gulyát őrzőt *gulyás*-nak hívjuk. Ha a *zona* szót akarjuk magyarul kitenni, leghelyesebb, ha *öv*-nek mondjuk. Minthogy pedig a nyelv gazdagításában egyik főczél az ismeretek szaporítása is, arra kell törekedni, hogy az új szó a fogalmat, melyet jelölni akar, megismertesse „az az figyelmezzünk az Etymológiára“. A *quinquina-cortex peruvia-*

nusnak nincs magyar neve, leghelyesebb, ha a német *Fieberrinde* után mi is *hidegűző*-nek kereszteljük, mert így mindenki tudni fogja hasznát. A mikor pedig lehetetlen, hogy idegen szót ne vegyünk be tudós nyelvekből, arra iparkodjunk, hogy ez mennél ritkább legyen és ne „dísztelen kimondású, mely a' nyelvnek kedvességét ízetlenítené“. Ezzel az eljárással nem lesz érthetetlen írásunk, s Arankának panasza „a' sok idétlen és szenvedhetetlen új szók eránt“ is tárgyalanná válik.* Azok közé tartozik tehát PÁNTZÉL is, a kik lehetőleg a tudományos műnyelvre akarják szorítani a szóújítást, s költőknek, fordítóknak csupán az izléssel válogatás feladatát hagyják. Még közelebb jár a debreczeni felfogáshoz a constructiók tekintetében. Mikor fordítunk, „ne kövessük azoknak kitételek módját“, a világosság és a tisztaság legyen a főszempont mert „a' más nyelvek constructióihoz való ragaszkodást tiltja a mi nyelvünk“. S e tekintetben főleg a német és latin nyelvhez való ragaszkodás díszteleníti nyelvünket. Ilyen sűrű hibája pl. fordítóinknak az *egy* névelő fölös használata, valamint a személynévmásoké is; pedig ezt a „grammatikai stylus“ nem engedi meg, melyen tulajdonképen a nyelvünk természetének, szófűzési szabályainak megfelelő, mindenkire kötelező stílust érti.

Nyelvünk kiművelését nagyban előmozdítaná „a' több nyelvek között való kiszabadítása“. A magyar nyelv ugyanis sokféle más nemzet nyelve között sínlódik. A mint a tudósok nyelve tele van latin, görög, francia és olasz szavakkal, így köznyelvünk is a velünk együttélő nemzeteknek nyelvével. Ez a keveredés sietteti a nyelv elveszését: „valóságát, essentialitását fundamentomában mozgatja“. Mennyire rontják nyelvünket az efféle, darabos nemzetektől hozzánk került szavak, mutatja a „prédikátor, stempely, préda, klastrom stb.“ szó, melyek nyelvünket azon természeti, különös szépségétől is megfosztják, hogy „a' Consonánsokat egybegyűlve utálja“.

Igen lényeges különbség PÁNTZÉL s többi pályatársai között az, hogy egészen másképen ítél a Tudós Társaságról, melyet azóta, hogy a. nemzet buzgósága nyelvünk iránt fölserkent, mindenki a legjobb módnak hirdetett a nyelv művelésére. Ebben a tekintetben PÁNTZÉL KAZINCZYVAL *egy véleményen van*, a mennyiben Tudós Társaság fölállítását nem tartja szükségesnek, főleg pedig olyan társaságnak, melyet a francia Tudós Társaságról mintáztak. Törekednünk kell ugyan arra, hogy valamikor nálunk is felállhasson ilyen társaság, de ott kell kezdenünk, a hol a francziák kezdték, olyan intézményt kell létesíteni, mely szegényebb létünkre némileg megfelelően a francia akadémia működésének. Különben is ez a társaság

* Rajzolatjában (17. l.): „Innen vagynak azok az idétlen és szenvedhetetlen újj szók, mint meg annyi éretlen afrikai csudák“.

sem dicsekedhetik az egész francia nemzet tetszésével, önkénykedésével a nyelv körül nem mindenki volt megelégedve, a mint VAUGELAS is írja,* mert a nyelven határ nélkül akart uralkodni, holott MICHAELIS is azt tanítja, „hogy a' Nyelv egy Democraticus Status. A' tudós Hazafinak nints hatalma arra, hogy egy bétsuszott szokást elrontson, minek előtte az egész Nemzetet meg nem győzi a' felől, hogy ez a' szokás hibás; és ha vagy egy új szót térszen annak helyébe, mellyel élt az előtt minden, miképen kívánhatja, hogy minden megértse. Ez egy olyan Democratia, mellyben a' nagy számnak akaratja térszen a' szokás iránt határozást. HORATIUS is azt mondja, hogy fő törvény a' nyelvben a' szokás“ (De l'influence des opinions sur la langage, et du langage sur les opinions). A francia Akadémia fénye se oly igéző tehát, mint sokan hiszik, azért a nyelv műveléséhez más mozgó erőt kell keresnünk. A francia Akadémia alapja az a 12 tudós volt, a kik összeálltak és „arany lilium“-mal, „arany pénz“-zel ébresztették nemzetük buzgóságát. Nálunk is a grammatikára, eloquentiára és poesistra kitűzendő, „nagy szívű Uri Személyek“-től felajánlott jutalmak sokkal alkalmasabbak volnának egy társaságnál arra, hogy „a' szünnyadozó érzékenységet felserkentsék“. Az írói önkénynek, nyelvjavító és szépítő szabadságnak nyílt harciosa, KAZINCZY sem lelkesedik eleinte az Akadémiáért, de csak részben a PÁNTZÉL is említette okok miatt: „minden Tudós Társaságot óhajt, nem merem kimondani, hogy én azt nem óhajtom“, mondja egyik levelében, 1808-ban (Lev. 5:344), csakhogy nem a nyelv szokás hatalmát félti tőle, hanem éppen írói merészségét, ezért szeretné tudni előbb: „milylenek lennének ott a' Tagok“, ezért óhajtja inkább „hogy nyelvünk szabadon műveltessék, mint a' német, nem parancsolva, mint a' Francia-Akadémiától függő szolgálta-francia (ui.). Jutalomkérdéseken kívül azonban már „recensens folyóírást“ is sürget (ui. 6:169).

Nyelvünk kiművelésének elengedhetetlen eszközei végül PÁNTZÉL szerint „A' Buzgóság“ és „Az egyességnek lelke“. Az első nyelvünk iránt ne csak „pozdorja módra fellobbanó“ legyen, s ne csak az alsó és középrendűeket elevenítse, hanem főképen nagyjainkat, mert bennük áll a nemzet minden ereje. A másik azt köve-

* VAUGELAS (1585—1650), a francziák Verseghyje. PÁNTZÉL itt a Remarques sur la langue française cz. munkájára hivatkozik, mely 1647-ben jelent meg. LANSON előbb említett művében így ír róla (404. l.): C'est un recueil de décisions particulières, précédées d'une préface où l'auteur explique ses principes et sa méthode . . . Comme Malherbe aussi, il ne reconnait qu'un critérium en fait d'élocution: l'usage . . . Vaugelas subordonne donc à l'usage, et même y réduit l'analogie et le raisonnement: l'usage seul est souverain stb.

teli, hogy a nemzet pallérozói egymást megértsek, megbecsüljék, ne csak azokat az írókat, a kik úgy hisznek, úgy értenek, mint maguk. Az említett eszközök fogamatossá tételének fejtegetésében, mely, mint tudva van, a jutalomkérdésnek harmadik pontját tette, ugyanazon gondolatkörben mozog, mint a módok és eszközök megállapításában. Nyelvünk grammatikai tanulását nemcsak az Universtáson kívánja meg, mint a M. Kurir,* hanem minden iskolában, sőt ezt kívánja első sorban, mert a poesis és rhetorika szerinte magasabb iskolákra való. A grammatikát kell világosítani először, mint „a’ gyermeki gyengébb elmékhez illő“ (P) tudományt; a poesis és rhetorika nem tartozik ide, „mert sem Orátor, sem Poéta gyermek nem lehet“. Csak a tudományokkal már megismerkedett elmék vehetik művelésbe ezeket a példák nyomán. Tőlük kell azután a nemzetnek megtanulnia, miben állanak a költői művek különféle nemei, továbbá, hogy nyelvünk mind „a’ Rithmosos, vagy Kadentziás“, mind a kötözött lábú verselésre egyaránt alkalmas; tőlük kell megtanulnunk, hogy bár „a’ Kadentziás Distichonokat“ sokan kedvelik, azok mégis csak *kínzásai az elmének*, s hogy nem is remélhető ezen verselés módján valaha nagyobb értékű munka, hisz a rímek csak „*kínos kedvesség*“-et adnak az ilyen distichonoknak. Az összeegyeztetőket jellemző tartózkodás, szerény állásfoglalás érezhető ki a korabeli vitás, költői kérdésekre nézve PÁNTZÉL szavaiból is, épp úgy, mint TELEKIÉBŐL. Mennyivel egyenesebb, szókimondóbb KAZINCZY éppen a leoninusokkal szemben is, pedig e tekintetben meg lehetőszen egy véleményen vannak: „Negyedik neme [t. i. a verselésnek] — írja RUMYNAK 1807-ben — az a’ korcs monstrum (zwitter), mellyet az ostobaság századjának példája után a Tordai Lantos (der Leyermann zu Torda) hozza szokásba és kedvességbe az ízeveszett füleknél. Ez (Diese Gattung) arra van kárhoztatva a’ Múzsáktól, hogy semmi szépségeket ne fogadhasson-el. — Soha nem olvasta ezeket nem mondom gyönyörűséggel, de nem csak eltúrhetetlen bosszúság nélkül senki.“

A tudományoknak nyelvünkön virágzó állapotját az teszi majd fogamatossá, ha a latin nyelv tanulását az „Anyaoskolára“ szorítjuk. A tudományoknak magyarítása is csak fokozatosan történhetik; az a fődolog, hogy megkezdődjék a nemzet kezébe adandó munkák, fordítások által, mert most még „hasznoló volna egy Hegynek lekáplálásához a’ Metaphysicai igazságokat nyelvünkön adni elé“. Először a historiák, majd a vallástudomány és morálja folyjanak magyarul

* A M. Kurir 1804. II: 169. lapján egy miskolczi levelező összefoglalja azon eszközöket, melyek nyelvünk művelésére már eddig is használtattak; itt van említve: a’ királyi Universtásban a’ Magyar nyelvnek különös Professor által . . . taníttatása.

s csak ezek után az erkölcsi philosophia és a philosophiai tudományok. Az ezekkel való megismerkedés nyitna aztán útat „a' fennjáró mélyebb gondolatoknak fordításokra, a' melly egy legjobb útya a nyelv tökéletesítésének. Ez által szerzetetnek az Újj szók, Újj kitételek, mellyeket nem találhat a fordító született földén; mert *ha az hív és igaz kíván lenni fordításában, az eredeti írásnak valóságos értelmét köteles kitenni, hogy maga is Original légyen*“. Ebben a felfogásában PÁNTZÉL megint inkább ARANKÁHOZ és a debreczeniekhez vet, mint KAZINCZYHOZ. ARANKA pl. így határozza meg a fordítás egyetlen reguláját (A' magy. nyelvmív. Társaságról Ujjabb Elm. 1791 : 25): „Olyan légyen; hogy nem tsak a' fordításnak semmi büze, a' mint mondják, *ne érezzék rajta*; hanem hogy, ha ki nem tudná igazán hogy fordítás, azt gondolja, hogy általyában egy *eredeti szép Magyar pennából* fojt ki“. Tudjuk, hogy KAZINCZY a maga fordításainak egyik érdemét abban látta, hogy belőlük rögtön rá lehetett ismerni az eredetire, azaz még a kifejezésekhez is ragaszkodott, nemcsak az értelemhez.

Az a világosodás pedig, a mit e tudományok magyarrá tétele s ezáltal a „gustus“ felébresztése eredményeznek, csak akkor válnék általánossá, ha „minden közöttünk megtelepedett Nemzetek magyarról beszélnének, mert közülök egyik sem remélheti, hogy valaha is saját nyelvén művelődhessek. E végre minden Helységekben iskolák állittassanak fel, mellyekben egyedül tsak a' tiszta Magyar nyelv hallattassék s azon egy nyelven tanítassanak mind azok a' dolgok, mellyekre a' köznépnek szüksége vagon“. Igaz ugyan, hogy az Erdélyben lakó szászok nehezen magyarosodnak meg, de 20—30 év multán magyar iskolák által ők is egy nyelvet beszélnének velünk. A mi pedig végül a nyelvművelő, nagy társaságot kipótoló jutalmakat illeti, ennek állandósítására nemzetünk nagyjainak fundatiókat kellene tenni. Így állítana magának mindegyik „nem a' vakító pompán átsorgó népnek; hanem a' börtseknek világa előtt . . . romolhatatlan oszlopot“. A fentebb már említett három irányú fundatiót tiz tanult és anyanyelvünket tisztelő egyénre bíztná, mint curatorokra és administratorokra, kik a jutalomkérdéseket, jutalmakat kitűzzék, s a beküldött munkákat is megbírálják. A kérdéses fundatiók felállítását annál könnyebben remélhetjük, ha meggondoljuk, hogy a mi „fő rangú Dámáink“ között is akadhatnak mint Franciaországban, Isaure Klementziák.*

PÁNTZÉL tehát nyelvünket francia minta, francia útmutatás szerint akarja kiműveltetni, ott akarja kezdetni, a hol a francia nyelv művelése kezdődött; mintegy a Mindenés Gyűjtemény egész irányának, mely tele volt francia tudományos és „fennjáró gondo-

* „ . . . ilyen fundatiót állított fel annak megjutalmaztatására, a' ki legjobb próbát adna a' Poesisnek akarmely nemében.“

latok“ fordításával*, akar késői, elméleti felelevenítője lenni, PÁNTZÉL éppúgy igazolja a XVIII. század végebeli egyik jeles nyelvművelőnek, PÉTZELY JÓZSEFnek egész élete törekvését, a francia irodalom és műveltség átültetésére szánt írói pályáját, valamint KISS JÁNOS értekezése az 1790 körüli német műveltségű, németből fordítgató KAZINCZY józan neologismusának volt jórészt szószólója. Amaz a francia, XVI. és XVII. századi**, emez a XVIII. századi német nyelvújító mozgalomban találta a mi mozgalmunk támaszpontját. Ezért illeti meg PÁNTZÉLT a Batsányiak, Bárótziai között a hely, éppúgy, mint KISS JÁNOST KAZINCZY mellett.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

* Csak egynehányat sorolok föl az 1792: VI. darabból: Mégis az ékesen-szóllásról: Discours de M. Coypel sur l' Eloquence et la Peinture (343. l.). Más jegyzések a' magasságosról: L'art de sentir et de juger, en matière de Gout (350). Ugyanarról más jegyzések Sur la Nature du Sublime, par le P. Castel (354), A' Vitézi-költeményről, vagy epicum-poemáról. Dissertation sur la Poëme Epique, a' l'occasion du Paradis perdu de Milton (378) stb. stb.

** Erre nézve l. FERDINAND BRUNET: *Histoire de la langue française des origines à 1900.* cz. művének Tom. II. Le Seizième Siècle: Le Vocabulaire (161—243) részét.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Czémp. A címül irt szót Kr. szótárában találjuk a következő értelmezéssel: „*Czémp.* Femur. Lud-czémp. Femur anserinum“. Kr. adatát átvette Dankovszky is a maga Lexicon-ába, a nélkül, hogy a szóról többet tudna mondani. Kr. közléséből nem tűnik ki, magas- vagy mélyhangú-e a szó. Azt hiszem, mélyhangú. E mellett szól az 1825-ben megjelent „Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum“ *tempora* adata. E szótárban ugyanis az oláh *cópsà* (értsd: *coápsá*) szó alatt ezt olvassuk: „*Cópsà* . . . coxa, coxendix, femur: ágyék, *tempora*, tsípő: die Hüfte“ (l. Nyr. XVII, 320 is). Nincsen benne kétség, hogy *tempora* magyar szó s hogy olyan származéka a *czémp* (< **czémp*)-nek, amilyen a hasonló jelentésű *tempor* ∞ *tempora*, melynek alapszava *tomp* 'ila, coxa' l. Nysz. Azt szeretnők tudni, vajjon él-e a mai nyelvben a *cémp* > *tempor*(a). MELEGDI J.

Fértát. A Sábár-Matkó polemiában gyakran előfordul a címül írott szó, mely — minthogy mindig nagy betűvel fordul elő a régi szövegekben — az NySz. gyűjtőjének figyelmét elkerülte. Bizonyára tulajdonnévnek nézte. Sábár a Három Idv. Kérdésre feleletben több helyen tiszteli meg Matkót ezzel a címmel: Fértát Matko tudczé diákul? 72. Itt sem tudott Deákul Fértat Matko. 74. Fértát

Matko, törölgesd meg a csipás szemeidet, 77.; hamis ez aránt a Fertát Matkó 296. Torkába vertük ebbéli moslékját Matkó Fertatnak 296 (ill. 304. a lapszámozás itt el van tévesztve s több oldalon keresztül 292.-től újra folytatódik). Fertat Matkó 344. 523. Menti ez aránt Fertattyát Posaházi 555. Matkó Bányászcásákányában is előfordul: Mely sikertelen csomo sára ez is Sámbar Fertatnak, nem ragad 26.

A hitvitázók — sok gorombáskodásuk mellett — olykor-olykor gúnyorosan enyelegtek egymással. Pl. Matkó Sámbar Mátyást igen sokszor csak keresztnevén szólítja meg: „Mátyás Bátya“ Bányász Csákány 411. — Gyakorik az ilyen megszólítások: kenyeres, gazda, bátya: Értem kenyeres, BCs. 204; Sámbar bátya, BCs. 148; Sámbar gazda, BCs. 23. — A „Fértát Matkó“ megszólítás is ilyen tréfalkozás. A *fértát* eredetére nézve oláh szó: fártat = der Kamerad (Barcianu: Dicț. Rom.-germ.) SZINNYEI JÓZSEF A magyar nyelvbe átvett oláh szavak cz. értekezésébe nem vette föl, de szóbelileg figyelmeztetett a szó oláh eredetére.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Abézol. Az Etym. Szót. az *abázol*-t és ennek czímül irt alakváltozatát csak mint dunántúli tájszót ismeri, „pazarol, vesztet vmit“ értelemben. Azonban BUDAI Polgári Lexiconában olyan adatokra bukkantam, melyekből e szónak más jelentése világlik elő, s adataim nyomán valószínűvé válik TOLNAI hozzávetése, t. i. hogy az *abázol* \approx *abézol* a német *abaasen* („bei den gerbern, die haut auf die fleischseite abschaben“) átvétele. Ime: „Nem hagyta tromfolatlan Simeon, a' Bolgárok Királyja, a' rajta esett már kettős kárt és gyalázatot; mert míg a' közelebb említett három Magyar Vezérek Rátz és Horváth Országokat dúlták; Ő addig, a Pátzinátzitákat, a' Magyarok ellen felültette; és azokkal a' Magyaroknak azt a' részét, mely Móldvában lakott; igen *megabézol*“ 1 : 64. „... Annak a' Madarász Henrik unokájának unokája, a' ki Zoltán Fejedelem idejében, a' Németországban száguldó Magyarokat két ízben oly igen *megabézol*“ 2 : 130. „Szerentsésebb volt Maximilián Horváthországban, mert ott Erdődi Péter Bán a' Törököket derekasan *megabézol*“ 2 : 674. Kétségtelen, hogy itt az *abézol*, *megabézol* = el- v. megver, ellát. S mint számos társa (*cserben hagy v. marad, csávába kerül, kikészítik a bőrét* vö. Kicsibe, hogy lrhát ki nem készítették ARANY: NCz. stb.), a timárok, szücsök műnyelvéből kerülhetett a nép nyelvbe s jutott bele BUDAI-nál az irodalmi nyelvbe is. Persze, a teljes bizonyossághoz az kellene, hogy kimutassuk az *abézol*-t mint magyar szücs- v. timár-műszót. Ha előkerül, akkor a két jelentés közötti távolság könnyen áthidalható.

Csibe. Nem a honfoglalás előtt költ a bolgár-törökség tyúkültetőjében, a hogy még nem régen is hittük, hanem jóval későbbi

származék. Valószínűleg hangutánzó eredetű állathivogató szó s GOMBOCZ szerint vagy szlovén, vagy karintiai németátvétel (MNY. VII. 355). Hogy a régiségben ismeretlen, azt legelőször KERTÉSZ említette (u. o. 297). GOMBOCZ sem ismeri korábról, csak MÁRTON 1800-i kiadásából, mert a NySz.-nak THALY Vitézi Énekeiből idézett bizonytalan korú *csibécskéjét* nem vehette számba. SÁGI a *csibére* 1790-ből idéz adatot (MNY. IX. 417). Sokkal előbből magam sem tudom kimutatni, de egy évtizeddel SÁGI adata előtt már megvan; BARÓTI SZABÓ Paraszti Majorságának második részében olvashatni róla: „[A kakas] keresvén | Lábaival földből magokat, mint hív atya, 's hív férj, | Fel nem falja, hanem Tyúkokra, *Tsibékre* fel-osztja“. 82. l. Mint külön czímszó nem került bele BARÓTI SZABÓ szótáraiba, de a Kisd. Szót.¹-ban mégis megtalálhatjuk, ámbar csak szerényen meghúzódva a vonal alatt: *pise*: pite, pisele, pisen, aprótsirke, *tsibe* 66. l.

Várdán. Hogy KATONA Petur-ja, a kit BÁNK egy ízben Várdán-nak nevez, nem lehetett a magyarországi pénzverés ellenőre (*warden* = *várdán*), a mint SMOYI állítja (Nyr. 33 : 369), azt már SZILY bebizonyította (MNY. 1 : 275), s ő mutatott reá arra is, hogy a Várdán nem köznévi, hanem elvonás a Vardanus tulajdonnévből. Ez pedig nem egyéb, mint a Várdai név latinositása, ISTVÁNFY szokásos módja szerint. SZILY bizonyosnak tartja, hogy KATONA olvasta ISTVÁNFY-t, s az ő művében talált Vardanusból alkotta a Várdánt.

Lehet, hogy a Bánk bán Várdánja KATONA elvonása, de hogy ez a név már néhány évtizeddel a legjobb magyar tragédia elkészülte előtt megvolt, arra tanúnk DECSY SÁMUEL, a kinek Osmanografiájában ezt olvassuk: Ez a' város [t. i. Érsekújvár] a' Nyitra vize mellett Komárom és N. Nyitra között fekszik, mellyet 1592. eszt. II. Rudolf Császár építtetett a' Morva Országig és Ausztriáig zsákmányra ki-járó Budai és Esztergomi Törököknek meg-zablázására. Idővel Lippai, Várdán és Oláh Miklós Esztergomi Érseknek temérdek pénzt költöttek annak megerősítésére, és ez az oka, hogy a' Magyaroktól Érsek-Újvárnak neveztetik.“ 3 : 634, jegyzet. Ez a Várdán pedig nem lehet más, mint ISTVÁNFY Paulus Vardanusa: Várdai Pál esztergomi érsek, hiszen — a mint BUDAI mondja róla — „Ő kezdette Nyitra Vármegyében Érsekújvárat építtetni, mellyet Oláh Miklós vitt ő utánna tökéletességre.“ Polg. Lex. 3 : 690.

Megtalálhatjuk az Osmanografiában — már Fessler előtt — a Salcanusból lett *Szalkán*-t is: „Ez a' Frangepán az, a' ki Horvát Országi Bánságában *Zalkán* László Esztergomi Érseknek hosszú szakállát jól meg-rázta 's artzúl-is tsapta.“ 3 : 242. „ . . . szent Jakab havának 24-ik napján *Szalkán* László Esztergomi Érsekkel . . . Budáról ki-indulván.“ u. o. 255. „ . . . az Esztergomi Érsek *Szalkán* László miatt rajta történt bosszúságáról.“ u. o. 258. „A' pap urak

közzül heten ölettettek-meg, ú. m. *Szalkán* László Esztergomi, és Tomori Pál Kalotsai Érsekek . . .“ u. o. 267.

Az Osmanografia harmadik részében DECSYnek főforrása ISTVÁNYFY. Idézi is lépten-nyomon. S az ISTVÁNYFYban talált Salcanus, Vardanus nevek, véleményünk szerint, nála kapnak először magyaros köntöst és öltik fel ezt az alakot: *Szalkán, Várdán*. CSEFKÓ GYULA.

Agyagos. Br. Apor Péter levelezésében, Cseh Mihály torjai plébánosnak Apor Péternéhez írott levelében olvassuk: „Az urat gróf Haller János uramat az iffju asszonygyal aláztatosszon köszöntem; úgy a kisasszonyt és az urfiat követem, Nagyságodat mocskos írásomról, mert *agyagos* fővel kelle írnom, mivel tegnap Könczei Gergely uram vendége voltam.“ (Br. Apor P. verses művei és levelei II. 187., 1726. Akad. kiad.) Az *agyagos fővel* kifejezés itt nyilvánvalóan a. m. „katzenjammeres fővel v. állapotban“. Rokonkifejezés az ily értelemben használatos *zákányossal*. (MTsz., Tolnai, Magy. szót.) Mind a kettő ezt jelenti: üledékes, zavaros. Hogy az *agyagos*nak is van ilyen jelentése, bizonyítja a NySz. köv. — a szintén erdélyi Rozsnyai Dávid történeti művéből való — idézete: „Rút *agyagos*, zavaros vizü patak“ (MonIrók. VIII. 354). PUTNOKY IMRE.

Borravaló. (Nyr. 43 : 30, 224. MNy. 10 : 432.) A régi *innyavaló pénz, italpézn* mai elnevezése már a XVIII. század második felében járatos volt az irodalomban is. Nem nehéz ráakadni népies nyelvű színdarabokban és útleírásokban. Első adatom 1767-ből való, a Faludi iskolájához tartozó Illeinek *Három Szomorú Játék*-ából: „Éhségteket nem mondom, hogy nem tágitom vala *utra*, 's *borra-valóval*, ha alamisnát kérnétek“ (48. l.); SÁNDOR ISTVÁNNál többször is előkerül: 1786-ban *Rabnernek Szatirái* cz. fordításában: „még sem szerez magának többet, hanem egy kevés *borra-valót*, és egy haszontalan: Isten tartsa kedet!“ (312. l.); nemkülömben 1793-ban *Egy külf. út. Magy. Leveleiben*: „Egy kis *borra-valóval* is meg-elégesznek“ (448. l.). A régi *útravaló* mellett bizonyosan népi fejlődés; analogiájára manapság *pálinkárravaló-t, szivarravaló-t, dohányrravaló-t* is hallani. Egészen természetes, hogy Kalmár György (1770) a Kármel hegye alatt történt dolgairól szólva, nem *borra-*, hanem *kávéra-való*-ról beszél: (Prodr., „ajándékból, *kávéra*, s égyébre, anyi parát némigén sajnállok tőletek èn àm“ 411. l.) és erre vonatkozólag később: „a' *kávéra-valót*-'s vissza-kérték a-galádok“ (413. l.).

Mindenki. (NyÚSz. I., Nyr. 31 : 518, MNy. 5 : 457, Phil. Közl. 37 : 412, Irod. tört. 2 : 412; MNy. 10 : 289—293, Phil. Közl. 38 : 659.) Az eddigi fejtegetéseknek, értekezéseknek egyik összehangzó eredménye ezen szóra vonatkozólag az, hogy 1770-ben fordul elő első ízben FALUDINál, ki e névmásnak megalkotója is volt. Ezt a véleményt

akarom e pár sorban kiegészíteni. Tudva van, hogy a Nagy Szótár számára történt gyűjtéseim közben én állapítottam meg a fenti eredményt, mely csak bizonyosabb lett azáltal, hogy a kurucz balladák kérdésének felvetődésével FALUDI munkáit újra meg újra átnéztem. Legutóbb azonban arra a tapasztalatra jutottam, hogy a Nemes Ember és Nemes Asszony nyelvén nevelkedett jezsuita moralistáink és iskolai drámaíróink, fordítóink nemcsak átvették FALUDI szólásait, jelzőit, újszerű szavait, szólásokkal, közmondásokkal fűszerezett stílusát, hanem mindezek mintájára maguk is formálgatták nyelvünket. Innen van azután, hogy habár egyikről-másikról valósággal lerí a „Faludismus“, mégis akad mindegyikben új szólás, főleg szokatlanabb összetétel, képzés, melyeket FALUDINÁL, legalább is az 1750-ig megjelent munkáiban, még nem osvashatunk. FALUDI is vehetett későbbi munkáiba valamit tőlük. Fölmerült tehát az a gyanú bennem, hátha a *mindenki* szó is így került az UE. II. századába? Sorra vettem ILLENEK, KUNITSNAK és KERESKÉNYINEK 1750—1770 közé eső munkáit. A *mindenkinek* bennük semmi nyoma. Utoljára került kezembe egy *név és év* nélkül megjelent jezsuita dráma, a *Jekoniás*, mely szinte csalódásig magán viseli FALUDI írásmódjának minden sajátosságát. A ki nem tudná, hogy KOZMA FERENCZ munkája, bizonyosan FALUDIÉNAK tartaná, különösen, ha az 55. lapján ráakad a következő mondatra is: „Ne adgy hitelt *minden-kinek*; Sőt leg-bátorságosbna alítsad, ha senkinek se fogsz hinni“. Ez az egy mondat azután a *Jekoniás* megjelenésének idejére is útmutatóul szolgálhatna t. i., hogy a *Jekoniás*, bár nyomása, papírja, egész külseje régiebbnek tünteti is fel, csakis 1770 után jelenhetett meg. SZINNYEI azonban, KOZMA FERENCZRŐL szólván, a *Jekoniás* után az 1754-es évszámot veti. Ezt az évszámot ő STOEGERTŐL vette (Scriptores 195 l.), a ki viszont PAINTNER kéziratára hivatkozik, melyben az ausztriai és magyar jezsuiták munkáinak jegyzékét hagyta hátra. Hitelesnek fogadván el ezen utóbbi feljegyzést, nemkülönben a könyv külsejének bizonyosságát, azt kell kimondanunk, hogy *mindenki* szavunk *ragos* alakban már 1754-ben előfordul, FALUDI egyik *rend-* és *kortársának* fordításában.

Kit tartsunk már most a *mindenki* szerzőjének? Azt hiszem, megmaradhatunk továbbra is FALUDI mellett. Az 1750-től 1770-ig későbbi fordításain dolgozó FALUDI és az ő sikerein buzduló, kezdő író 1754 körül Nagyszombatban együtt működtek, mi természetesebb tehát, hogy a *Jekoniás* stílusának feltűnő FALUDI-szerűsége egyenesen FALUDI kezevonásának, javítgatásainak következménye és hogy a *minden-kinek* szó is így került a *senki* ellentétéképen a szövegbe. Talán erősségül szolgálhat erre nézve az is, hogy ez a szó egyedül FALUDINÁL fordul elő, KOZMÁT kivéve, a jezsuita írók között.

Igaz ugyan, hogy a *mindenki* szónak FALUDI életében csak saját művei voltak terjesztői, továbbá, hogy „még a XIX. század első

évtizedeiben is ritka“ (Phil. Közl. 659), mégis áthidalhatjuk azt az úrt, mely e szónak irodalmi életében Révaiig (1806), SÁNDOR ISTVÁNIG (1808), illetőleg a Mondolatig (1813) észlelhető. Így még 1778-ban a Svédi Grófnénak Történetiben (ford. SÁNDOR ISTVÁN. Vö. SZINNYEI Magy. Ir. és Császár ELEMÉR: A német költ. hat. a magy. irod. NyÉrt. XII : 7 : 95 l.) többször is megvan: „*mindenkivel* ötet kedveltették“ (112 l.); „*Mindenkinek* a' szobájából ki-kellett költöznie“ (117 l.); „*mindenkinek* megtetszett“ (126. l.); „ne hidj *mindenkinek*“ (344). Ugyancsak SÁNDORNÁL 1793-ban a Külf. Lev.-ben (247. l.): „bizonyos pénzért *mindenkinek* készek mindenre“. Ragtalan alakját először éppen Révai legjelesebb tanítványánál, HORVÁT ISTVÁNNÁL olvastam szövegben, (PÁPAY Literatura-jának bírálatában: „*mindenki* hamar észre venné“ Hazai Tud. 1808. II : 319. l.) és (u. i. 321. l.): „Nem esmerheti meg *mindenki*“.*

SIMAI ÖDÖN.

* FALUDINÁL 1750-ben az UE. I : 196. l. olvasható: „Egy olyan emberül, a' ki *minden királ 's mirül* józan való-ítéletet tud tenni“ : itt a *minden* csak jelző; a *ki 's mi* pedig FALUDINÁL többször is előkerülő gyűjtőkapcsolat, vö. egymás, ez-az stb.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A magyar codexirodalom forrásaihoz. A Magy. Tud. Akadémia I. osztályának 1915. febr. 1-én tartott ülésén Vargha Damján bemutatta már a mult év júniusában készen levő tanulmányát, melynek a magyar irodalomra, művelődéstörténelemre és nyelvészetre vonatkozólag értékesebb eredményei a következők. 1. Debreczeni és Erdy codexünk legendái és prédikációi szorosan kapcsolódnak *Petrus de Natalibus*: Catalogus Sanctorum című művével, melynek legendái és prédikációi *Jac. a Voragine*: Legenda Aurea-jánál is mélyebben és hívebben egyeznek nevezett kéziratosaikkal. Ezekon kívül még 14 más codexszel hozható kapcsolatba Petr. de Nat. műve. 2. Tizenkét olyan legendának és prédikációnak forrásához jutottunk, melyeknek eredetije ez ideig ismeretlen volt és ezek a következők: a *Debreczeni* Codexből: 1. *Lázár*, 2. *Dávid*, 3. *Gáspár*, *Menyhért*, *Boldizsár*, 4. *Priszka*, 5. *Ádám*, 6. *Brigida*, 7. *Longinus*, 8. *József* (Mária jegyese) legendája, valamint a 9. *Vízkereszt* és a *Gyümölcsajtó* ünnepi prédikációk. Az *Erdy* codexből pedig: 1. *Zacharias* és 2. *Erzsébet* (Zach. felesége) legendája; *Hugó* legendája nem egyezik egészen fordításunkkal.

Heltai Gáspár nevéről. HELTAI GÁSPÁR születési éve és helye maig is ismeretlen. BOD PÉTER szerint „Neve arra mutat, mintha Heltáról vette volna eredetét, mely egy Szász falu Szeben mellett“. (M. Athénás 105. l.) Helta helynév, mely egy Szeben melletti falunak lett volna neve, a XVI. században nem volt. BOD PÉTER bizonyára Nagydisznódra gondolt, melynek német neve ma is Heltau. BOBBÉLY ISTVÁN kétségbevonja Heltai nagydisznódi származását s születési helyéül több adat alapján — helyesen — Nagyszebent gyanítja. (Heltai Gáspár, Budapest, 5. l.) Németül írott művein Heltai a

következőképen írja magát: Summa christlicher Lehre; anderst, der kurze Catechismus, durch Caspar Helth. (1551) Trostbüchlein... Durch Casparem Helth (1551).

Latin nyelvű művein pedig: Historia Inelyti Matthiae Hunnyadis... in vnum congesta A Caspare Helto. (1565) 1568.-i és 1570.-i szintén latin nyelvű disputatióján: Disputatio... A Caspare Helto... in Officina Casparis Helthi. — DÁVID FERENCZ: Literae Convocatoriae (1571) címlapján: Excudebat Caspar Helthus. VERBŐCZI (1572) címlapján: in officina Casparis Helthi. — Halála után özvegye így írja nevét (In Officina) Relictae Casparis Helthi. (L. Szabó K. RMKT. II.).

Ma németül Caspar von Heltau néven szokták idézni.

Már TRAUSSCH JÓZSEF rámutatott (Schriftsteller-Lexikon... der Siebenbürger-Deutschen 1870. II. 102), hogy ha Heltai nevét Nagydisznódtól: Heltautól kapta volna, „hätte er sich Heltanus oder Heltensis* heissen müssen“, szerintem latinul Heltauensisnek s németül Heltauerek írta volna magát. Neve semmiképen sem igazolja nagydisznódi ~ heltau-i származását, viszont Heltau-ból való származtatása tévesen éppen neve alapján történt (vö. Bod id. h.) s így nyilvánvaló, hogy Heltai nevének és Nagydisznód szász nevének, Heltaunak egymáshoz semmi köze sincs. Heltai eredeti neve, a mint német könyveknek címlapján olvasható Helth (Kanyaró F. szerint = Held. I. Dávid Ferencz, Kolozsvár, 1906), latin nyelvű munkáiban Helthus-nak, a magyar nyelvűeken pedig Heltai-nak írja magát. Miért nem tartotta meg eredeti családi nevét magyar művein is? HELTAI — a mint ez majdnem minden művéből igazolható — igaz lelkesedéssel vonzódott a magyar néphez. Könyveket adott kezébe, melyeket nem „megékesített beszédekkel, hanem együgyű és parasztképen, de mindazonáltal jó lelkiismerettel“ írt meg (idézi BORBÉLY 47. l.). Stílusán meglátszik a magyar nép gondolkozásmódjának, — szövegein kiejtésének (a XVI. századi székely kiejtésnek, mely keverten ë-ző, ö-ző, i-ző) alapos tanulmányozása. Talán úgy érezte, hogy magyar névvel jobban hozzájut magyar olvasói lelkéhez, de másfelől eredeti családi nevét sem akarta levetni s ezért családi nevéhez magyaros végzetet ragasztott, azaz — bármily anachronismusnak lássék is: *megmagyarosttotta* nevét.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Magyar-német szótárak. Az „Ungarische Rundschau“ 1914. évi folyamában „Ungarisch-deutsche Wörterbücher“ czímen Tolnai Vilmos részletesen tárgyalja azokat a szótárainkat, a melyekben a magyar nyelv szókészlete a némettel vagy megfordítva van értelmezve. Tárgyalása időrendi; hét csoportot különböztet meg e szótárak, szójegyzékek közt, ezek: 1. MURMELLIUS, PESTHY; 2. MOLNÁR ALBERT 1708. évi kiadása és PÁRIZ PÁPAI 1767 utáni kiadásai; 3. MÁRTON JÓZSEF szótárai; 4. A M. tud. Akadémia szótárai; 5. FOGARASI, BALLAGI MÓR; 6. SIMONYI és BALASSA szótára; 7. KELEMEN BÉLA. — A magyar-német szótárak keletkezése okát a cikkíró nem kutatja. Kiegészítésül írhatjuk, hogy kétféle okból keletkeztek e szójegyzékek, szótárak. Az egyik ok afféle Baedeker természetű. A XVI. században is utaztak az emberek s el kellett sajátítaniok azon ország nyelvét,

* A wittenbergi egyetemre Gaspar Heltensis Transylvanus néven iratkozik be.

a hol utaztak. Ily czélből készült pl. PESTHY Nomenclaturaja, s ennek a berlini kgl. Bibliothek-ban egy olyan kézirati másolata van, a melyet egy hazánkban megfordult orvos készített magának. A másik ok paedagogiai. Itt két alcsoportot kell megkülönböztetni. Az egyik az erdélyi szász iskolák csoportja. Ez iskolák számára készültek olyan szójegyzékek, a melyekben a latin-német szavak mellett helyet foglalt a magyar is; ilyen az 1629. évi nagyszebeni „Nomenclatura“ s ilyen az 1709. évi „Vocabularium trilingve, pro usu scholae Cibiniensis recusum“. A másik csoportba azok a német értelmezéssel ellátott szótárak tartoznak, a melyek hazánk XVIII. sz. második fele óta keletkezett politikai, paedagogiai viszonyaival függenek össze. Ilyenek pl. MÁRTON, BALLAGI, KELEMEN stb. szótárai. Itt említjük meg, hogy ugyane folyóirat 1914. évi áprilisi számában TOLNAI SCHLANDT: Deutsch-magyarisches Sprichwörter-Lexicon-a kapcsán a magyar szólásgyűjteményekről értekezik. E czikke lényegében kivonata a MNy. V., VI. folyamában megjelent „A szólásokról“ cz. dolgozatának.

MELÉGI JÁNOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK.

Heltai fabuláinak egy helyéhez. Ismeretes, hogy a népnyelvben *várj* értékben *vára!* *vára!* alak is járatos (l. MTsz.: no *vára*: no várj! no *vára* te, majd adok, csak a kezem közé kerülj! l. még NyF. XIII, 40). E *vára* alakról s a hozzá hasonlókról egy magyarázatot próbáltam adni „A magyar tárgyas igeragozás“ cz. értekezésem 48. lapján. Újabban olyan adatra akadtam, a mely e magyarázatomat halomra döntené, ha az adat helyes volna. HELTAI GÁSPÁR „Esopusi meséi“-nek IMRE LAJOSTól gondozott kiadásában ugyanis a többi közt ezt olvassuk (245. lp.): „Nagysagos Wrunk, kegyelmes Wrunk, Legy kegyelmes hozzánk. . . Minden ioszagunkat és marhankat neked adgyuk: Bar vgyan örökke *szánta* raytunk, chak ments meg e rettenetes főredőtől. . .“ Ez idézetben a „*szánta* raytunk“ a. m. „szánts rajtunk“. Ha az adat helyes volna, akkor a *vára!* *jere* ∞ *gyere!*, *jövő* ∞ *gyövő* = *jőjj!*-féle alakokra elsőrendű fontosságú volna. Egy *szánta*-féle alak ugyanis semmikép sem magyarázható a *szánt* + felszólító *j* + tövégi magánhangzóval, ez csak *szánts*a lehetne. Ámde HELTAiban *szánta*-féle alak nincs. IMRE LAJOS kiadása ugyanis kissé gondatlan, tele van sajtóhibával s nyelvészetiileg épp ezért csak nagy körültekintéssel használható. A kérdéses *szánta* = „szánts!“ alak ugyanis a 99. fabulában fordul elő, ennek a fabulának pedig a szövege az editio princeps fennmaradt két csonka példányából hiányzik. Így ezt a fabulát IMRE LAJOS HELTAI „Esopusi meséi“-nek második, 1596. évi kiadásából közölte, itt pedig ez van: „Bar vgyan örökke *szánts* raytunk, chak ments meg e rettenetes főredőtől“. IMRE kiadásában a *szánta* tehát, sajtóhiba *szánts* helyett.

MELICH JÁNOS.

Sykora? A NySz. a *czinège* szó alatt ezt közli: „Tsinege, sykora (Com: Vest. 140. Lipp: Cal. 39)“. Ez idézetből az következők, hogy két műben, még pedig Comenius „Vestibulum“-ában (1697. évi kiadás. l. MNy. V, 178) és Lippai „Calendarium“-ában (1662.) *csinege* és *sykora* magyar szavak fordulnak elő. Igaz, hogy a NySz.-ban külön *sykora* czímszó nincs, a fenti idézet azonban mégis hely-

telen. Az első, a mit az idézetre megjegyziünk, hogy a *sykora* csakis Comeniusban található, Lippaiban nem. A második pedig: Comenius itt idézett „Vestibulum“-a négy nyelvű: latin, német, magyar, cseh szójegyzék. A kérdéses hely benne így van: „*parus*, die Meife, *Tsinege*, *Syfora*“. A *sykora* tehát cseh szó, a melynek semmi helye a NySz. idézetében. Teljesen hasonló hibát mutatott ki a NySz. *bodnár* cikkéről SZILY KÁLMÁN is (I. MNy. V, 178). E cikkben Comenius itt idézett művéből kiirnak egy *bednár* alakváltozatot, pedig ez nem magyar, hanem — cseh-tót szó. Úgy látszik, Comenius négy nyelvű „Vestibulum“-ából több ilyen idézet lesz a NySz.-ban. K. P.

Czucza. A népnyelvben az „*amasia*, die *geliebte*“-t *czucza*-nak is hívják, I. SzD.², SI., Tzs. 1838, CzF. E szóról KR., s utána KASSAI V, 263 azt írja, hogy megvan „Gyöngyösi 2. D. p. 275“ lapon is. KRESZNERICS félreértette Gyöngyösit*; második kötet (darab) 275. lapján (Dugonics-féle kiadás) ugyanis ez van: „Némelly *csuczája* hegyével, | Némelly dorongos kezével | Taszigállya, 's sebheti“. Az idézett bizonyítja, hogy itt *csucza* a szó és „*dárdát*“ jelent, nem pedig „*geliebte*“-t. K. P.

Gyöngy Tört. és Sam: Agend? A Magyar Nyelvtörténeti Szótár, minden nagy és sok hibája mellett is, oly nélkülözhetetlen munka, hogy azt mindenkinek, a ki nyelvünk történetével behatóbban foglalkozik, úgyszólván mindennap forgatni kell. De köztudomású, hogy a ki a benne levő adatokra hivatkozni akar, jól teszi, ha biztosság okáért, előbb megnézi az idézett forrás illető helyét, vajjon csakugyan úgy szól-e az adat, a mint a NySz. mondja.

A NySz.-nak a M. Tud. Akadémia könyvtárában levő egyik példányába egy ismeretlen kéz a következő két kérdést jegyezte be: NySz. II. 315: Sam: Agend. 120?

NySz. III. 624: Gyöngy Tört. 75? a mivel nyilván azt akarta elpanaszolni, hogy a szótár II. 315. és III. 624 lapján levő Sam: Agend. 120. és Gyöngy. Tört. 75. jelzésű adatokat nem bírta ellenőrizni. S miért nem? Azért, mert a NySz. „Források jegyzéké“-ből nem lehet megtudni, hogy a szerkesztők a Gyöngy Tört. és a Sam: Agend.-on mely munkákat akarnak értetni.

Az egyik rejtvényt sikerült megfejtenem. A Sam: Agend. jelzés t. i. SAMORJAI JÁNOS „Az Helvetiai valláson levő Ecclesiáknak egyházi ceremoniaiáról“ (Lőcse, 1636) cz. munkájára vonatkozik. Ebben a 120. lapon csakugyan megtalálni a NySz.-ben idézett adatot. E munkát a NySz. rendesen Sam: Cer. jelzéssel idézi, de néhányszor Sam: Agend.-dal is, és a szerkesztők elfeledték e következtetlenséget a Forrásjegyzékben megemlíteni.

A GyöngyTört. jelzés valami olyan munkára vonatkozhatik, a mely Gyöngyös történetét tárgyalja. Ki írta, mikor és hol jelent meg, nem tudjuk. Pedig jó volna tudni. A NySz. III. 624. lapján idézett mondat („Nem oli tehetősök *vagyon* dolgában, hoga valamit contribuálhatnánk“) fontos a *vagyon* szó, főnévi használata miatt. A mai

* Nem KRESZNERICS volt az, a ki Gyöngyösit félreértette. Az ő szótára eredeti kéziratában a *czucza* szóról csak ennyi van: „*czuczám*, *tubám*; ez az ő *czuczája*, kedvesse SzD“. A Gyöngyösire való hivatkozást a sajtó alá rendezéskor alkalmasint FENYÉRI toldotta hozzá. (Vö. *bábaszilva*, MNy. X, 331) SZERK.

vagygonra t. i. a XVIII. sz. második felénél régebbi adatunk nincs. Ez még régibb lenne, ha forrását ismernők.

Talán a NySz. egykori munkásai közül valaki nyomra vezethetne bennünket. Sz. K.

Sarkantyú = serkentő BEKE ÖDÖN a Nyr. legutóbbi számában (XLIV:42) azt írja, hogy nézete szerint — ellentétben SIMONYIVAL (Nyr. XLIII:390) — a *sarkantyú* szónak a *sark*-hoz semmi köze sincsen. „En azt hiszem — úgymond — hogy a **sarkant*, **sorkant* nem más mint a *sérkent* ige mélyhangú alakja, s úgy viszonylanak egymáshoz, mint a *gyúr* és *gyúr*, *kavar* és *kever*, *gombolyag* és *gömbölyeg*. *Sarkantyú* tehát voltaképen azt jelenti: *serkentő*.” BEKÉNEK e cikkére megjegyzem a következőket. 1. Már SZABÓ ISTVÁN megírta (TudGyűjt. 1837: I, 59), hogy a *sarkantyú* nem egyéb, mint a *serkentő*, melyből lesz palóczosan *sarkantyó*. 2. CzF.-ban olvashatjuk, hogy: „nagyon kínálkozó azon elemzés is, mely szerint sarkantyú vékony hangon: *serkentüü* (serkentő) volna, a *serkent* törzstől“. 3. A TMNy. (501) megismétli SZABÓ ISTVÁN idézett véleményét. 4. Hivatkozik ez etymológiára MÉSZÖLY GEDEON is egyik MNY.-beli cikkében (VII:147) — illető helyére rávezet bennünket a MNY. szómutatója: „*sarkantyú* . . . (*serkentő* mélyhangú párja) . . .“ 5. Talán a *serkent*-beli *ser*-igező mélyhangú alakja a székely *sor*-kadoz: ‚vallat‘, ‚faggat‘ (MTSz.) igének *sor*-töve, mely kitetszik a hasonló jelentésű *sor*-lat igéből is. G. T.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Két természetrajzi szójegyzék.*

KÖZLI ERNYEY JÓZSEF ÉS JAKUBOVICH EMIL.

Ordeum — <i>arpa</i> .	Piretrum — <i>Tarkon</i> .
Oliuarum arbor — <i>Olaýfa</i> .	Pinus — <i>lwchfenýr</i> .
Oleum oliuarum — <i>Fa olaý</i> .	Pimpinella — <i>Chabáýr</i> .
Olibanum — <i>Themýen fa</i> .	Polegium — <i>Thýkhuér</i> .
Origanum — <i>Fekethe Gyopar</i> .	Populus arbor — <i>Nýarfa</i> .
Olus — <i>kapoztha</i> .	Polipodium — <i>Zenth Janos ethele</i> .
Papauer — <i>Maak</i> .	Porrum — <i>par</i> vel <i>Saas hagýma</i> .
Paritaria — <i>Holth chalan</i> .	Pruna — <i>Zýlwa</i> .
Plantago maior — <i>wthýfýr</i> .	Pix — <i>Gýwntnar Zurk</i> .
Pastinaca domestica — <i>Morz</i> .	Panis — <i>kenýer</i> .
Peonia — <i>Bosýr</i> vel <i>Zenth Georgh Rosaýa</i> .	Rapa — <i>Repa</i> .
Pentaphilon — <i>Zanicor</i> .	Raphanus — <i>Rethék</i> .
Peucedanum — <i>eb kapor</i> .	Ratera vel Antera — <i>Rosu weragh feke</i> .
Persicus — <i>Barask</i> .	Rubea tinctorum — <i>pýrýthofýw</i> .
Premula veris — <i>Kýrkerchr</i> .	Salvia — <i>Salýa</i> .
Pepo — <i>Dýnýe</i> .	Salix — <i>Fýuczfa</i> .
Pisa — <i>Borsso</i> .	Sambucus — <i>Fáýbozzýa</i> .
Pira — <i>Keurthurelý</i> .	Sauina — <i>Fáý Cýprus</i> .
Piper — <i>Boors</i> .	Scalongia — <i>Kesseru Hagýma</i> .

* I. MNY. XI:37.

Saxifraga — <i>Keuthevreic fŷw.</i>	Sequuntur alii tractatus.
Serpillum — <i>Kakick fŷw.</i>	Primus de animalibus.
Spelta — (XVII. századi írásal: <i>ténkél</i>).	Secundus de auibus.
Sinapis — <i>mwstar.</i>	Tertius de piscibus.
Siligo — <i>Roos.</i>	Quartus de lapidibus.
Sticados citrinum — <i>Sarga</i>	
<i>Gŷopar.</i>	Agnus — <i>Baran.</i>
Spicanardi siue nardus —	Aries — <i>Kos.</i>
<i>Nardus fŷw.</i>	Aper — <i>Kan.</i>
Spinachia — <i>Sptnach.</i>	Asinus — <i>Zamar.</i>
Spina — <i>Thŷjwŷsk.</i>	Aranea — <i>pook.</i>
Solatrum — <i>eb zerlew.</i>	Bos — <i>ewkeur.</i>
Sorbes — <i>Berkenŷe.</i>	Bufo — <i>Tallasbeka.</i>
Scolopendria — <i>Gŷjm nŷjelw.</i>	Bubalus et Bisontes — <i>Bŷal.</i>
Sapo — <i>Sappan.</i>	Bruchus — <i>Cherebol.</i>
Tanacetum — <i>Atracel.</i>	Bubione siue Bibione et Blata
Tapsus barbatus — <i>ewkeurŷark.</i>	— <i>Borferegh.</i>
Tilia — <i>Haasfa.</i>	Capra — <i>Kechke.</i>
Tribulosa — <i>keralne azzon</i>	Canis — <i>eb.</i>
<i>dŷjnŷeŷe.</i>	Cattus et Cathaplepa — <i>machka.</i>
Triticum — <i>Gabona.</i>	Camelus — <i>Theure.</i>
Tubera — <i>pefetegh.</i>	Castor — <i>Hod.</i>
Thus — <i>Temŷen.</i>	Ceruus — <i>Zarwas.</i>
Valeriana — <i>fordwlo fŷw.</i>	Cicade — <i>pijchek.</i>
Uerbena — <i>Zapora fŷw.</i>	Critetus — <i>ewrge.</i>
Ueccia — <i>Iednek.</i>	Coluber — <i>Zomak.</i>
Uernix — <i>Fenŷew Themŷen</i> vel	damma — <i>Gŷjm.</i>
autem <i>Gŷjrnthar.</i>	Draco — <i>Sarkan.</i>
Uirga pastoris — <i>Bogach koro.</i>	Daxus — <i>Borz.</i>
Uitis — <i>Zerlewtheur.</i>	Equus — <i>loo.</i>
Uiscus — <i>Faŷŷ Geurgh.</i>	Elephas — <i>elephanth.</i>
Uolubilis — <i>fordurlofŷwr.</i>	Erinacius et Ermineus (est mu-
Uuapassula — <i>Thengerŷŷ Zer-</i>	scela) — <i>Zŷjldŷjzno.</i>
<i>lew.</i>	Edus — <i>Gerdeule.</i>
Urtica maior — <i>Chalan.</i>	Engula et eruca — <i>Hernjo.</i>
Urtica minor — <i>arwa chalan.</i>	Falena et fiber — est castor.
Ulmus — <i>Zŷyl fa.</i>	<i>hood.</i>
Usir — <i>ŷwrzewgh.</i>	Formica — <i>Hangŷŷa.</i>
Usnea — <i>Fa moh.</i>	Gazelle — <i>Ighen dragha pezma.</i>
Uinum — <i>Boor.</i>	Hericus — <i>Seurldŷjzno.</i>
Yasdane — <i>purchŷjn.</i>	Hircus — <i>Baak.</i>
Yreos — <i>Sarga lilium.</i>	Hynnulus — <i>eoz.</i>
Yris illirica — <i>Keek lilium.</i>	Lacertus — <i>Gŷjek.</i>
Ypericon vel scopa regia —	Leo — <i>Oroŷlan.</i>
<i>Chengeur fŷw.</i>	Lepus — <i>nŷwrl.</i>
Ysia — <i>Konkol.</i>	Locusta — <i>Saska.</i>
Yringus — <i>Machka thŷjwŷjs.</i>	Lupus — <i>farkas.</i>
Zparagus — <i>spargafŷwr.</i>	Lumbrius — <i>Gŷjlijztha.</i>
Zinziber — <i>Geurghber.</i>	Mustela — <i>menŷeth.</i>
Zua siue musa — est <i>adam</i>	Mumunetus siue mamonetus et
<i>almaŷa.</i>	manticora — <i>embermaŷjom.</i>
Zuccarum — <i>nadmez.</i>	Mulus — <i>ewsrer.</i>

- Mus — *egeer*.
 Musquelibet et muscus — *pezma*.
 Musio — *Bak machka*.
 Onager — *wad zamar*.
 Onocentaurus et Orasius —
Zamar feŷur.
 Panthera — *Heoz*.
 Pilosus. Pirolus et Putorius —
eweth — wadhember — wadhember
— eweth.
 Pigmei — *pwlija nepek*.
 Polëdrus — *wehem* vel *Chŷthko*.
 Pulex — *Boŷha*.
 Pediculus — *Tethyc*.
 Porcus — *Dŷzno*.
 Rana — *Beka*.
 Rattus et Sorex — *pathkan*.
 Sanguisuga — *nadal*.
 Symia — *maŷjom*.
 Scorpio — *patet* vel *Scharaplŷja*.
 Spoliator ac stella colubri —
Fenes Bogar.
 Talpa — *wakwndok*.
 Thaurus — *Bŷka*.
 Taxus — *Borz*.
 Teredo — *Sw*.
 Tynea — *Mool*.
 Vacca — *Iwnew*.
 Ueruex — *Iwric*.
 Uitulus — *Borŷur*.
 Ursus — *medwe*.
 Uulpis — *Rawaz Roka*.
 Aquila — *Saas keselŷur*.
 Accipiter — *ehc*.
 Agochiles et alauda — *pachŷrta*.
 Anas — *fw*.
 Anser — *Lwd* et *Gwnar*.
 Ardeola. Ardea. Azalon et azida
 — *Struch*.
 Apis — *meeh*.
 Bistarda et Bonosa — *Thurzok*.
 Bubo — *Bagolh*.
 Buteus. Butorius et Botaurus
 — *ekewrbŷka*.
 Bibones et Blata — *Borferegh*
ees pŷllŷje.
 Carbates — *Geenghwer*.
 Capo et Caprimulgus — *Kappan*.
 Carduelus — *Thengelŷch*.
 Ceruus volans — *Zarŷcas Bogar*.
 Cicade — *pŷchk*.
 Ciconia — *eztragh*.
 Cignus — *hathŷur*.
 Cinomia — *ebleegh*.
 Cicendula cimice et costro —
chŷmaz.
 Columba — *Galamb*.
 Coredulus et Cornix — *wariŷur*.
 Coruus — *hollo*.
 Crochilos — *ewkewrzem*.
 Cuculus — *Kakwk*.
 Culex — *Zwnŷjogh*.
 Falco — *Solŷjom*.
 Fasianus — *fachan*.
 Filomena et Ficedula — *filemile*.
 Fucus — *lohère*.
 Gallus — *Kakas*.
 Gallina — *Thŷjk*.
 Gallinacius — *Kappan*.
 Graculus et garrulus — *Zaiŷko*.
 Grippes — *Griff*.
 Grus — *Darw*.
 Hirundo — *fehcke*.
 Herodios — *Raro*.
 Ibis — *Gem*.
 Luscinia — *Philemile*.
 Merula — *Rŷgo*.
 Mergus — *Sarcha*.
 Meerillus et Meropes — *Mero-*
pes Gŷjurgŷalagh.
 Miluus — *Heŷja*.
 Monedula et Muscicapa — *Choka*.
 Musca — *leegh*.
 Nicedula — *idem est quod choka*.
 Nisus — *Karolh*.
 Nocticorax vel Noctua — *ewŷj*
wariŷur.
 Nepas siue nepa — *Nŷjomorek*.
 Onocroculus — *ewkewr Bŷka*
vel verius Hŷjwermen.
 Oriolus et Ortigometra — *Fŷgge*
 Oua — *Thŷjkmon*. [madur.
 Passer — *wereb*.
 Pavo — *pawa*.
 Palumbus — *wadh Galamb*.
 Papiliones — *pŷllŷje*.
 Perdix — *fogol*.
 Pica — *Zarka*.
 Regulus — *ewkewr zem*.
 Scarabones — *Lodaras*.
 Scarabei — *Zarwasbogar*.
 Scinifes — *Zwnŷjogh*.
 Strutio — *Struch*.
 Strutiocamelo et Sturno —
 Sturnus, *Seregeel*.
 Turtur — *Gerlyche*.

Uespertilio — *Tenerűpúrp.*
 Uespa — *Daras.*
 Upupa — *Baburk.*

Proemium in Tractatu De
 Piscibus.

Anguilla — *patet* vel *Engilla.*
 Allec — *Herýngh.*
 Cancer — *Raak.*
 Carpera — *posar.*
 Conche — *Tengerű chýga.*
 Cochlee — *Chýga.*
 Eriox vel Erox — *wýza.*
 Ezox — *Took.*
 Gardus — *Garda.*
 Lucius — *Chwka.*
 Sturio — *Seuregh.*

Prohemium de Lapidibus.

Arena — *Homok.*
 Argilla — *Sýkeres feuldh.*
 Alumen — *Thýmso.*
 Aurum — *araný.*
 Auricalcum — *féýrrez.*
 Argentum — *ezýsth.*
 Argentum uiuum — *kenesev.*
 Bolus Armenus — *Barbitonso-*
res vocant hunc: Bonus arenus(!).

Carcedonius — *Kachadonija.*
 Calx — *mez.*
 Calefarios — *Meenkýw.*
 Celidonium — *fechkekýw* (Újabb
 német írással: Schwaln stein).
 Cerusa — *Geurewgfeyer.*
 Cristallus — *patet* vel *Cristhal.*
 Cinnabar — *Cýnobrium.*
 Cinis — *Hamc.*
 Corallus — *kalarýs.*
 Corneolus — *kornethkýw.*
 Cos — *fenkýw* vel *olaj kýw.*
 Cuprum — *Reez.*
 Ferrum — *was.*
 Granatus — *Granath.*
 Quirinus. Radaim et Ranno —
Bonus arenus(!).
 Saphirus — *Saffer kw.*
 Specularis — *Thýckeor.*
 Sordicies — *Seený.*
 Silix — *Thýwz kýw.*
 Sulphur — *keen kýw.*
 Sal — *Soo.*
 Tartarus — *Boor kýw.*
 Tegula — *Cherep.*
 Uesice et Molaris — *emberbelý*
kýw et *malom kýw.*
 Vitrum — *ýwregh.*
 Vitriolum — *Galýchkkýw.*

II.

Különféle levéltárakból.*

Szegyes: 1513: Stephano *Zegyes.*
 [Gr. Teleki Itár, Gyömrő, El. XX.
 F. 1. No. 42.]

Szék (mészárszék): **1522:** A
 plaga orientale Macellorum hun-
 garorum vulgo *Magyarzeek* dicta
 adiaceret. (Az OklSz. első adata
 1599-ből.) [Pozsonyi kápt. prot. 3.
 607. 1.]

Szekeres: 1513: Alberto *Zeke-*
res. Matheo *Zekeres.* [Gr. Teleki-
 Itár, Gyömrő, El. XX. F. 1. No. 42.]

Szenes 1513: Michaele *Zenes.*
 [Gr. Teleki-Itár, Gyömrő, El. XX.
 F. 1. No. 42.]

Szennyes: 1513: Venerabilis con-
 dam domini Petri de *Zennijes* ar-
 chidiaconi et canonici dicte eccle-
 sie Waciensis. [Pozsonyi kápt. prot.
 3. k. 172 l.]

Szilvás: 1513: Paulo *Zylwas*
1518: Ac insuper duo iugera terra-
 rum arabilium in loco *Zylwas* dicto
 adiacentia. [Gr. Teleki-Itár, Gyömrő
 El. XX. F. 1. No. 42. Pozsonyi
 kápt. protoc. 3. k. 469. 1.]

Szilvás kert: 1520: In tergo
 earundem trium sessionum con-
 tiguís *Zelwas kerth* vocatum Tria
 penes sese in loco *Zelwaskerth-*

* Lásd MNy. X: 135, 181 és 370.

alath. [Pozsonyi kápt. protoc. extras. 5. k. 155. l.]

Szitaszövő: 1494: Anthonium *Zythazewe*. [Gr. Erdődy-ltár, Galgóc, Lad. 96. F. 2. No. 5.]

Tartani: XV. század. Az Masat pestiek ne *tarchak*. Dl.: 14712 (1454-ből) hátlapján.

Téglaverem: 1447: Pervenissent ad quendam magnam foveam alias pro lateribus factam wigo *theglavurem*. [Marosvásárhelyi Gr. Teleki-ltár, Földvály oszt. No. 631.]

Tekerő: 1515: Quintum extra vallem *Thekeereichath* 1520: Sex in loco kerek wewlgh zelebe, segregatim, septem in loco *Thekeereichathon*. [Pozsonyi prot. extras. 5. k. 31. l.; 156. l.]

Teknőhát: 1510: Unum in loco *Thekneichathfewlde* penes terram Damiani Mathias. [Pozsonyi kápt. protoc. I. 238—9. l.]

Telek: 1510: Iterum lego Blasio Wugay wigo unum *Theleketh*. [Kassa város nyilv. ltára 886. sz.]

Tilalom: XV. század. Somogy *tilalm*. Dl.: 4346. (1353-ból) hátlapján: Boros Jenew *Tilalma*. Dl.: 4682. (1357-ből) hátlapján.

Tökös: 1513: Paulo *Theuckers*. [Gr. Teleki-ltár, Gyömrő, El. XX. F. 1. No. 42.]

Tuzok-mezeje: 1510: Medium in loco *Thwzok Mezeje* penes terram dicti Ladislai Anthal. [Pozsonyi kápt. protoc. I. 237. l.]

Tuzokosföld: 1512: Quedam sex iugera terrarum suarum arabilium, in terra *Thwzokosfelde* [Pozsonyi kápt. prot. 3. k. 160. l.]

Tügyártó: 1512: Paulus *Theuggyartho* civis civitatis Varadiensis. [Pozsonyi kápt. protoc. 3. k. 139. l.]

Tündöklő-tafota: 1550: Vestimentum unum muliebre attritum ex multicia wulgo *tjndekler taffota*. [Viczmány-ltár, Zemplén vm. ltárában, 35. sz.]

Usztató: 1512: Quartum et ultimum in loco *Wzthatho* vocatis iuxta terram . . . 1523: Nonum in loco *Wzthatho*. [Pozsonyi kápt. protoc. I. 329. l. Pozsonyi kápt. protoc. extras. 5. k. 326. l.]

Utátaljáró: 1513: Sextum medium iuger in terra *Wthalthal Jaro* vocata. [Pozsonyi kápt. protoc. I. 413.]

Üveges: 1538: Franciscus *Ireges* receptus est. [Kassa város 1538—52. évi jkönyvében lévő „Matrica civitatis“-ban.]

Vadlövő: 1483: Gaspar *Wadlwe*. [Dl.: 18753.]

Vad-kert: 1520: Item iterum uno alio pomario *Wadkerth* [Pozsonyi kápt. prot. extras. 5. k. 155. l.]

Vadverem: 1516: In loco *wadwerem* nuncupato existerent. [Pozsonyi kápt. protoc. 3. k. 386. l.]

Vak: 1536: Georgius *Vak*. [Zsuky ltár (Erd. Múzeum) fasc. 0. No. 13.]

Választani: XV. század. Pap *valasztasson*. [Dl.: 6481. (1280-ból) hátlapján.]

Váltság: XV. század. Bodrog megye, Papynak es Keth hetesnek *valchaga*. [Dl.: 4385. (1353-ból) hátlapján. — Bodroggy Papynak es Keth hetesnek *valchaga* Pomazon. [Dl.: 4390. (1353-ból) hátlapján.]

Vámot adni: XV. sz. Zenthendreyk es Bogdayak Budan *vamot aggyanak*. [Dl.: 2007. (1320-ból) hátlapján.]

Vámot venni: XV. század. Meene

vamot veznek valami morhatol. [Dl.: 1011 (1278-ból) hátlapján. Andras kiral confirmalja Bela kiral leuelet mynt az *vamot vegiek* menden morhatol. Dl.: 1245. (1279-ből) hátlapján.]

Várarokja: 1487: Quendam riw-lum *Wararokja* dictum. [Marosvásárhelyi Gr. Teleki-ltár, Jelzetlen iratok No. 819.]

Vásáros-ut: 1518: Penes et intra easdem utrasque vias *wasarosirth* videlicet et *Meghe wth* forent octo iugera terrarum. [Pozsonyi kápt. protoc. extraser 5. k. 102. l.]

Vasfazékgyártó: 1546: Nos Joannes *Vasfazeggyartho* iudex Cas-soviensis. [Kassa város ltára. A kötéltverő czéh szabályai, az irreg. részben.]

Vétet: XV. század. Baronyara valo, hog(y) senki ne itelhessen iobaghto(kon) hispan *vetetierth*. [Dl.: 9457. (ex 1408.)]

Vice-ispán: XV. század. *Vice Ispan* elewth ne alyanak. [Dl.: 937. (1272-ből) hátlapján.]

Villány: 1513: Gaspar *Wyllany*.

[Gróf Teleki-ltár, Gyömrő, Elench. XX. F. 1. No. 42.]

Virasztó: 1563: Andres *Vyrazto* in Orozka comoransio bagio. [Zemplén vm. levéltára: Juridica fasc. 22. No. 45.]

Vizhajtó: 1476: Benedicto *Wjz-hajtho*. [Lelesz. 1476: 26.]

Völgy közbe: 1515: Decimum in loco *wewlgh keuzbe althol ozt-halba*. [Pozsonyi protoc. extraseriale 5. k. 22. l.]

Vörös-körtvély: 1516: Item modo simili cum duabus particulis sil-varum, quarum una in loco *Weres-kewrthurel* et alia (az Oklsz. egyetlen adata 1275-ből való). [Pozsonyi kápt. protoc. 3. k. 386. l.]

Zab-teleke: 1512: Medium in *Zabtheleke*. [Pozsonyi kápt. prot. 1. k. 341. l.]

Zugó: 1513: Elia *Zugo*. [Gr. Teleki-ltár, Gyömrő, Elench. XX. F. 1. No. 42.]

Zsidó: 1513: Michaele *Sydo* Emerico *Sydo*. [Gr. Teleki-ltár, Gyömrő, Elench. XX. F. 1. No. 42.]

IVÁNYI BÉLA.

ADATOK A MAGYAR ETYMOLOGIAI SZÓTÁRHOZ.

Barbarász. Tolnai V. kimutatja (l. MNy. XI, 40), hogy ezt a szót Jókai többször használja; eredetéről, jelentéséről pedig ezeket írja: „Valamilyen fűszeres ital, melyet értesülésem szerint két-három évtizeddel ezelőtt még a pesti kávéházakban is lehetett kapni. Sem recipjét nem tudtam megszerezni, sem eredetét nem bírtam megállapítani“. Egy osztrák tájszótár, a mely Bécs város nyelvét tárgyalja s a melynek czíme: „Der Wiener Dialekt . . . Idioticon Vienneuse . . . von Fr. v. Hügel, Wien 1873“, ezt írja: „*Barbaras* (*Bavaroise*), ein beliebtes warmes und süßes getränk für heiserkeit und husten genommen“.

K. P.

ábrándozik. CSOKONAI „A békesség és a hadi érdem“ cz. versében (Elegyes költemények III.) egy zenekari hangversenyt irván le ezt mondja:

„ . . . Most egyedül *ábrándozik* egy vagy két hang,
Majd pedig egybezavarva zsbongnak. . . “

Én itt az 'errat, oberrat, irren, tévelyeg' jelentést értem a szóban, mert mintegy elszakadva a többitől magában szól. A költemény Csokonai megjegyzése szerint 1801-ből való (Et. Sz. 1803).

bagatell. BESSENYEI György „Ágisában“ (1772; 560. sor):

„Kitsinségért, hánynak rontjuk el léteket,
Kik *bakatellákkal* vesztek léteket.“

l. RMKönyvt., XIII, 48).

meg-bak (*bak* főnévhez, vagy *bök* igéhez?). GYARMATHI „Vocabulariumá“-nak előszavában (V. l.) mint elavult igét idézi: „mint egy golykos or . . . *meg bakta*. Ezt mai újabb nyelven így mondják: . . . mint egy öldöklő tolvaj . . . által szurta.“

Béga folyónév Temes és Arad megyében gyakran hallható *Bega* és *Béga* ejtéssel.

bégy; az „extremitas digiti“ jelentésű, MÁTYÁS FLÓRIÁN szerint Barcsaiból való adat voltaképen ORCZY LŐRINCznek: „Bacchus, 's a' tokaji bor' eredete“ című verséből való (Két Nagyságos Elme Költ. szül. 85. l.):

„Tudom, hittál arra nyájas gyermekeket,
Kiknek ha szálló-méz ragasztja kezeket,
Hívsággal lehessen szopni *új begyeket*.“

behég: „ugyan má ne *böhögj*“: ne veszekedj, ne zsörtölődj, ne lármázz. (Arad, diáknyelv).

békáz: víz színén lapos követ ugrat: „menjünk a Marosra *békázni*“, „az én követ hatszor v. hatot *békázott*“ (Arad); talán a *bakáz* × *béka* gyűlése.

-beli; sajtáságos, hogy ez a képző, mely a legkülönbélebb főnevekhez járul (vö. BUDEZ-ALB. 57; MNyelv IV, 222), a helynevek közül csak külföldiekkel képez 'valahol lakó, valahová való' jelentésű mellékeveket; (helyesen mondva *képezett*, mert ma már nem szokásos). A Gyöngy. szót. töredékben: „Aegyptius: *egyptumbeli*“ (MELICH kiad. 23); Murmelliusban: „Bohemus — *Cze országbeli*“ (431); BENZÉDI SZÉKELY ISTVÁN krónikájában: „ . . . *hunniabeli* módra székely bötüvel élnek“ (VIII. fej. — itt *Hunnia* a keleti őshaza); „*Babylonia-beli* birodalom“ (X. fej.); KÁROLYI bibliafordításában: „*rómabeliek, korinthusbeliek, galatziabeliek, efézusbeliek*“; vannak kiadások, melyek helyette *Romában levő, Korinthusban levő* alakkal élnek (Lipcese, 1776); valamint szótárakban egymás mellett találjuk: „Aegyptius: *Égyptombéli*“ és „Romanus: *Római*“ (PPBI). De tudomásom szerint nincsen adat *pestbeli, fejérvárbeli, győrbeli, kassabeli* és hasonló, magyarországi helynevekből képezett mellékevekre. Ezért nem is tartom valószínűnek P. THEWREWK EMIL véleményét (MNy. X, 270), hogy a székelyföldi balladának hőse *Pálbéli Szép Antal* „a *páli* majorságból való szép Antal“ volna; megjegyzendő még, hogy *Pál* nevű major van ugyan az országban hat is, de egyik sem székelyföldi.

bencze; a mezei poloskának is tréfás neve: *büdös bencze* (Arad).

berbics: „golyós szerencsejáték“. ARANY Koszorújában (1864. I. 137, 138) „roulette“ jelentéssel: „K— grófné . . . Homburgban . . .

Egész nap elült a *birbices* (roulette) asztalnál . . . megint a *birbices* asztalhoz ült.“ Homburg németországi fürdő hirhedt játékbarlang volt annak idején.

bibicz; tréfásan „*Szent Bibicz* napján“ = soha napján.

bika 4. jelentése 'egy gyermekjáték'. Ez a játék az ismert *kapós* v. *kapóköves*, melyet öt köveccsel játszanak. Részletes leírása többi közt KISS ÁRON Gyermekjátékgyűjteményében (1891, 472. l.), valamennyi műszóval és figurával.

bisop; a *bischoff* nem *étel*, hanem kedvelt diákital Németországban.

bitó 'akasztófa' jelentésben csak 1897. óta van ugyan szó-tározva (Wolff Béla), de szövegben már jóval előbb is előkerül. NAGY IGNÁC már 1844-ben írja: „Budán akasztás volt . . . Sokan estig tivornyáztak aztán a *bitók* körül rögtönzött csapárszékekben“ (Irod. közl. XII. 181). ARANY „Jóka ördögé“-ben (1851) írja:

„Megverem: kevés lesz; megölöm: sok volna,

Ő pokolba menne, én pedig *bitóra*“

S az „Ágnes asszony“-ban (1853): „Ő *bitón* fog veszni holnap.“

boka 'kézsukló' jelentésben először az 1571-ből való „SZILÁGYI és HAJMÁSI históriájá“-ban fordul elő:

„Szablyát rántának, öszvecsapának, és a csapkodásban Vitéz Hajmásinak *kezeit bokában* elcsapkodta vala.“

boldog 'beatus' és 'dives' jelentésen kívül 'súlyos, vastag' értelemben is előfordul. CzF. még tréfásnak mondja: „Így nevezik tréfásan a botnak vastagabb végét: Előfogta a botot, s *boldogabb* végével ütött hozzá.“ Manap már szinte meg is állapodott ez a jelentés, még pedig rendszerint csak a középfokban, és mint a *vég* szó jelzője. Csak a minap olvastam egy komoly újságczikkben: „A katona rohamra indul és verekszik a puská *boldogabb végével*.“

TOLNAI VILMOS.

1. BARÓTI SZABÓ DÁVID Kisded szótárából (I : 1784 és II : 1792): *aggyagolni* I : 51; *aldogálni* II : 8; *áskálódni* I : 26 és 27; *babba* I : 9 és 66; *babutka* I : 10; *baganét* I : 49; *bancsal* I : 78 és II, 196; *bászli* II. 178. — BSzD. Paraszti majorságához (1779 és 1780) csatolt szótárból: *amázon*; *árbocz* vagy *árbucz*; *aszat*.

2. DECSY SÁMUEL 1788/9-ben megjelent „Osmanografia“ cz. művéből: *adjutáns* II : 277; *admirál* II : 224 és III : 342; *ágens* I : 313; *arabs* I : 13 stb; *bajonét* II : 355 és 382; *bakancs* (bokkancs) II : 244; *balkón* II : 42.

CSEFKÓ GYULA.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

II.

(A Budapesti Hírlapból.)*

10. „Hűséget hűségért! Ebben a két rövid szóban jut kifejezésre az a szellem, a mi Németországot és Ausztria és Magyarországot *uralja*.“ — „Elfoglaltuk Tete de Violu-t és ennek folytán

* A Budapesti Hírlap magyarsága jobb valamennyi napi lapunkénál, s ezért megérdemelte, hogy t. munkatársunk elsősorban vele foglalkozott behatóbban.

SZERK.

Markirchet is *uraljuk*.“ — „Amerikának első kereskedői a németek voltak, kikötőiket a németek *uralták*.“ — „Ezek (a mozsárágyuk) messzire *uralják* a környéket.“ — „Visszavonulni már nem lehetett, mert a német tüzérség *uralta* az Aisne völgyét.“

[Veszedelemesen elharapózott rossz magyarság. A ki *ural*, az nem *uralkodik*, s a *kit uralok*, annak nem én vagyok *ura*, hanem megfordítva, én hódolok, szolgálok neki, függök tőle, vagyok alája vetve. KISFALUDY S., mikor ezt énekli:

„Adja isten, hogy a *magyart*
Egész világ *uralja*.“

nem azt óhajtotta, hogy a világ uralkodjék a magyaron, hanem, hogy a magyar a világon. ARANY is, ezt mondván: „*Kocsist* — — hármat *ural* hat ló“, nem úgy értette, hogy a lovak kormányozzák a kocsisokat. Az idegen minta: *dominiren* és *beherrschen* (das Schloss beherrscht die Stadt). Egyébiránt a BH. néha ráhibáz a jóra, pl. „Királibabát és a városban *uralkodó* magaslatokat elfoglalták“ (= a várost *uraló*). Vö. még a BH.-ból: „A *Földközi-tengert* többé nem *dominálhatja* Anglia.“]

11. „Jelentik, hogy a *fenségnek* legkegyelmesebben föl *méltóztatott* kelni“, és: „Mit mond egy orosz nagyherceg, a *kinék* a kis-teleki állomáson föl *méltóztatott* ébredni“.

[Hibás szerkezet, melynek „*neki* tetszik“ a mintája. Valamikor SZARVAS GÁBOR is pártul fogta, sőt az egyedül helyesnek hirdette ezt a dativusos szerkesztést, de később más észre tért. Jól = a *fenség* méltóztatott — és: a *ki* méltóztatott. Vö. a latin *dignari* constructióját.]

12. „Egyénisége, kiváló tulajdonai annyira magához forrasztották a zászlóalj tisztikarát, hogy mindannyian *nemcsak* a jó katonát, *de* a kedves s felejthetetlen barátot *siratjuk* benne.“

[Az utolsó mondatban nem maradhat el az *is*. Tehát helyesen = *de* a — — barátot *is* *siratjuk*.]

13. „Természetes dolog, hogy bármennyire *is* kihasználjuk a buvárhajókat az angol kereskedelmi hajók ellen, az emberéletet a humanitás nevében a lehetőség szerint kimélni fogjuk.“ — „Szerezzel kell figyelniök kormányaik minden intésére, bármiféle áldozatot *is* kérjenek a nagy cél érdekében.“ — „Bármit *is* üzenjenek Pétervárról Londonba, a háború sorsán nem változtathatnak.“ — „Ha nem *is* volt nagy koncepcióju író, az örökség, mely Bánk bán szerzőjéről szállott át lelkébe — megkapó hangokban vibrált —.“ — „Ha ez a harcsmódor bizonyos előítéletekbe *is* ütközik, sokkal hasznosabb, sokkal értékesebb —.“ — „Bármit *is* nyerünk országunkon kívül, nem fogja kiegyenlíthetni a szerencsétlenséget —.“ — „Nyilvánvaló, hogy célját el kell érnie, ha még oly nehézségekkel *is* kell megküzdenie.“ — „Ha a repülőgépre egy lakott helyről csak egyetlen lövést *is* tesznek, máris joga van ahhoz, hogy védekezzen.“ — „Bármily nehezen *is* volt kivehető a gyorsan hajtó soffőr ruhájának a színe, azt mégis láttam stb.“ — „Még ha meg *is* hiúsulna a szövetségeseknek az a terve, hogy az orosz hadsereg visszavonulásának útját eivágják, még akkor *is* stb.“

[Mindezekben nem jó helyen van az *is* kötőszó. Érzi mindenki, a *kinék* még egészséges a nyelvézéke. Szabály, hogy *megengedő* mellékmondatokban az *is* az ige, az állítmány után következik: s e

szabályt nem dönti meg, hogy a nép nyelvében is találunk eltéréseket. Ennélfogva ne hallgass SIMONYIRA, a kinek így is, úgy is jó, hanem javítsd a fentebbi mondatokat erre: „bármennyire *kéhasználduk is*“, „bármiféle áldozatot *kérjenek is*“, „bármit *üzenjenek is*“, „ha nem *volt is*“, „ha előítéletekbe *ütközik is*“, „bármit *nyerünk is*“, „ha még oly nehézségekkel *kell is*“, „ha egyetlen lövést *tesznek is*“, „bármily nehezen *volt is*“, „ha *meghiúsulna is*“.

Szomorú, hogy ez a szórendi vétség annyira közönséges beszédben, írásban, hogy föl kell sikoltania az embernek KAZINCZYVAL, ha nagy elvéve a helyesre bukkan, pl. ugyancsak a BH.-ban: „Bármennyire *megszoktuk is* már, hogy — —“. „Ha új támadásokat *intéznek is* a vár ellen.“]

14. „A tisztek most még internálva vannak, de előreláthatóan *egy héten belül* becsületszó ellenében több mozgási szabadságot nyernek.“ „Ha ez néhány *héten belül* meg nem történék, Oroszország kénytelen lesz külön békét kötni.“ — „A tanács rendeletet adott ki, a mely szerint *huszonnégy órán belül* mindazokat a pékeket és kenyérsütőket, a kik a vásárcsarnokban és piacokon nem az előírt kenyeret árusítják, áruhelyeikről el kell távolítani.“ — „Ha *tizennégy napon belül* nem sikerül nyers anyagot kapnunk, akkor kénytelenek vagyunk az üzemet megszüntetni.“

[A „belül“-lel való *időhatározás* barbarismus, a német innerhalb és binnen utánzata. Nem rég kapott fél helyet, de már egésze vergődött (mint a tót). SIMONYI kacézkodik vele (l. szótárait). Jól magyarul = „*egy hét alatt*“, „*néhány hét alatt*“, „*huszonnégy óra alatt*“, „*tizennégy nap alatt*.“]

15. „A trónörökös *vállán veregette* a fiút, ki ismét összevágta sarkantyúit és tisztelgett.“

[Így nem beszél magyar ember. Ha beszélne, se mondaná, hogy „*vállán*“, hanem „*vállon*“. A mint hogy nem mondjuk: „*nyakán ütötte*“, „*nyakán csípte*“, „*képén törölte*“, „*fülén fogta*“, „*kupáján csapta*“, „*karán fogta*“ stb., hanem nyakon, képen, fülön, kupán, karon. Jó magyarsággal = a trónörökös *megveregette vállát* a fiúnak“. Így ír PERŐFI is:

„Mi lett a jutalmam, mikor kiszolgáltam?
A generális *megveregette vállam*“.]

16. „Az oroszok a rossz idő miatt Galiciában megszüntették az offenzívát, már azért is, mert az utak *egyszerűen* használhatatlanok“. — „Személyes tapasztalásaim folytán tudom, hogy ezeket a mozsarakat valóban használták, még pedig oly eredménnyel, melyet leírni *egyszerűen* lehetetlen“.

[Ez az „egyszerűen“ is a németből lett: „das ist *einfach* nicht wahr“, „ich werde ihn *einfach* abweisen“. A magyar ilyenkor a következő határozókkal él: *valósággal, igazán, merőben, teljességgel, egyenesen* stb. vagy ezekkel: *csupa, merő, kész, teljes* stb. Tehát a fentebbiek így javítandók: „az utak *teljességgel* használhatatlanok“, és: „a melyet leírni *teljes* lehetetlen“.]

17. „Természetes, hogy ez a *gyönyörű törekvés* nap-nap után százával termi az ötleteket.“ — „Ők eszelik ki azokat a nagy koncepciójú *gyönyörű terveket*.“ — „A levél egyszerű hangon, de *gyönyörű lelkességgel* mondja el, mi történik az erősségben.“ — „A hol népfölkelők kerültek szembe az ellenséggel, *gyönyörűen* *verekedtek*“.

[Gyönyörű szó ez a „gyönyörű“! De hát nem lehet minden gyönyörű. Nem lehet? A fiatalabb tollforgatók megmutatják, hogy lehet. Új, bolond divat, melyet ugyan nehéz megállítani útjában. Jól mondja ARANY ezeket: „Szó, a mi szó, *gyönyörű lyánya* van“, „Beh *gyönyörű híd* az ottan! Égi híd az!“, „*Gyönyörű idő* van, a lég enyhe, tiszta“, „Engem uccse, *gyönyörű egy állat!*“ PETŐFI is: „Észem azt a *gyönyörű szemed*“, „Álmodtam szépet, *gyönyörűt*“, „*Gyönyörűség* az életem“, „*Gyönyörűséges virágszál*“. Van vidék, termet, nóta, táncz, vers, beszéd, kép, város, ruha, haj, arcz, s még sok „gyönyörű“; de hogy lehet „gyönyörű“ a *terv*, melyet a vezérkar kieszel, a *törekvés*, mely a háború nyomorúságait enyhíti, a *lelkesség*, melylyel valaki levelet ír! Hogy lehet *verekedni gyönyörűen!* Javítsd = *nemes, szép törekés, remek terv, ritka lelkesség, vitézül, nagyszerűen verekedtek.*

18. „Ha az oroszok *veszedelmeztetni* tudják Krakót“ — „Magyarország közjogi állása, a melyet senki se *veszedelmeztet.*“ „Egyenesen létünkét *veszedelmeztette.*“ — „Pihenésük *veszedelmeztette* van.“ — „Ha ez a hódítmány annyira *veszedelmeztetett.*“

„Amely az orosz főhadiszállásnak *támasztékja* volt.“ — „Kinek őrző szelleme, *támasztéka* volt.“ — „A sikeres védelemnek igen jó *támasztópontjai* vannak.“ „Elfoglaltunk egy francia *támasztópontot.*“

[Nincs kifogásom se a „veszedelmeztet“ se a „támaszték“ ellen. Mind a kettő régi jó magyar szó. Csak arra figyelmeztetem a BH.-ot, hogy a helyes magyarságra való dicséretes törekvésében ne essék hyperorthologiába. Mert nyilvánvaló, hogy azért kerüli a közkeletű *veszélyeztet* és *támasz* szokat, mert azt hiszi, hogy rosszak; pedig nem azok. *Veszély* is, *támasz* is kifogástalan, mint: *szegély, aszály, válasz, rekesz.* — Eppen így nincs ok *vezető czíkket* irogatni *vezérczikk* helyett.]

LEHR ALBERT.

NÉPNYELV.

I. Tárkányi tájszók.

(Bihar megye; vö. MNy. X: 331, 458 és Nyr. XLIII: 161.)

jézző: jegyző.
kacsma: ökörszekér rúdjának vége.
bekáfal: becsíp, berüg.
kama: barát, czimbora.
kankajazó: gép, melylyel a búzát a konkolytól megtisztítják.
karaskasár: karon hordható kosár.
kárfíjál: kártifol.
karsó: szűkszájú vizesedény.
kaslat: csavarog; közösüla kutya.
kastat: csavarog.
kaszmatat: kutat.
katélikus: katolikus.
kecskészakál: hóvirág.
kéhés, kéhés: köhögős.
kéjék: kis fiú.

kenygyelfutó: bicikli.
kép: köp.
keringól: kering.
kézbül: középütt.
kézvunó: a kisafa kisimitására való kés.
kíregető: koldús.
kófitty: tésztaféle.
kukar: czukor (gy. ny.)
kupertá: levélboríték.
kusma: kucsma.
küpalajbác: palavessző.
kütábla: palatábla.
kütő: kötő.
meglábbal: belemegy a vízbe megnézni, milyen mély.
lacsalo: öntöző kanna.
lapis: lapos.

félaval: felbizzat.
lecseg: sokat fecseg, locsog.
lénája: vonalzó; urasági erdő táblái közt csinált egyenes út.
maczuka: kis macska.
máléskenyir: kenyér, melyben málé is van.
máll: fehér föld.
marczángal: marczangol.
marmag: morog.
matar: autó.
matraguna: belladonna officinalis.
matyó: batyú, motyó.
melegeső: ragya.
mérnek: mérnök.
meziránt: merre.
micsa: micsoda.
míven: mélyen.
mízeskóka: mézeskalács.
murzsálódik: morzsolódik (kenyér).
nyíjded: nézzed.
nyérákseprő: nyírfaseprő.
nyüzseg: nem leli helyét a gyerek; ugyan ne nyüzseg mám mindig!
kiódik: kioldódik.
ódalag: járkál.
ódárud: vendégoldal.
óral, megóral: haragszik.
ódeug: ódöng.
megór: megöröl.
pacz: patkány; paczegér.
paczaj: paczal.
paczilni: történni. — Oláhul *páfi*.
pádiméntom, padmaj: pádiméntum.
pafázni, bépafázni: falni.
pajva: töredék szalma.
pakla: a tehén méhlepénye.
palazsnya, palizsnyu: a tyúk alá tett tojás, hogy a tyúk a többit is oda tojja.
papal: felesel.
partíka: portéka.
pashatt: poshadt.
pej, pejhe: hely.
pelger: pergel, pörköli; *pelgert-* leves: leves pirított tésztaival főzve.
pepe: kis bogár.

perczeg: serczeg.
peszra: dajka.
pillingó: pillangó.
pirassító: pirosfesték.
pislagat: pislantgat.
pókhasú: nagy, kerékhasú.
pózma: pózna.
préda: tékozló.
prücsök: tücsök.
pucza: leánygyermek nemi része.
puhár: pohár.
pundró: pondró.
punt: épen; *punt* egy liter szilva vala még a kasárba.
purczag: szagatottan fingik.
puttany: putton.
püfeg: pöfög.
pünkest: pünköszt.
püspök: püspök.
éramlik: lesóványodik; *hagy éramlatt* ez a kis kéjék, *pejig micsa duci vót!* („kévír“).
ráspaj: ráspoly.
rastí: rostély.
rátatta: rántotta.
kireked: rekedtsége megszűnik.
réktar: tanító.
rengő: böleső.
res: rés.
rígutt: régóta.
ruczuka: kis rucza.
salapál: össze-vissza csapkod.
sarkanytyó: sarkantyú.
sárvíz: híg hányadék.
sehuccse: sehohsem.
féserken: felébred.
sima: lassú táncz-féle.
sócska: sóska.
szakasztósteknö: a mibe kenyeret dagasztanak.
szapara: hasmenés.
száraznap: orbáncz; *száraznap,* fűfájás, menny ki a fejiből (ráolv.)
szártekerő: bocskorkapcza a láb-száron.
szévnunó: kenyérsütéskor használt szénhúzó eszköz.
szerada: szerda.
szerusz: szervusz.
szész: szösz.
szikruczóka: nagyon kicsiny.
színel: szöszet tisztít.

szöképileátus: nagyon szöke.
szunnyag: szunyog.
szuszag: lélegzik.
szünni: szöni.
szüntig: tele.
tajut: az aprómarha közösül.
étakarít: a háztól elüz.
talátszi: edénytartó állvány.
tálkó: kis tál.
étángál: elver.
tánygyír: tányér.
tánygyírko: kis tányér.
tarkakapaktató: harkály.
tarzsa: tengeri esutka.
tasli: pof; fétasliz.
tátas: nagybélü.
tatyankas: totyakos.
té, téj: tej.
téfejő: sajtár.
téhejez: szöszt tisztít.
telideste: tele.
tér: csapda.
téredik: töredék szalma.
térek: török.
tételőzik: törölközik.
térelőző: törölköző.
bétetejez: befed.

tézslakézü: nagykezü; ojjan a keze, mint egy tézsla.
tiglincz: stügliez.
tómfereg: láb alatt jár.
tócsír: örvény.
tógyel: nő a tógye.
tússeg: tüsszent.
tüszü: gyüszü.
tyukszem: növénynév.
udu: odú; udvas.
ugrós: tánczféle.
ujjagat: ujjongat.
urvas: orvos.
uzsanna: zsonna.
üstüvtres: zsíros szalonna.
vaczuk: piszok; *vaczkas*: piszkos.
varjukószilva: gömbölyü szilva.
kivás: kiváj.
vetüllő: szövőfa; a kis gyerek szeméremteste.
vicsargat: vigyorog.
vizibarnyú: békaporonty.
vunigáló: bocskorszij.
vunószerk: faragószék.
vunyt: vonít.
zérég: zörög.
ézüllik: a tejelést elhagyja.
 SZENDREY ZSIGMOND.

II. Tájssók.

(Különféle helyekről.)

Áldás: valami fene-féle. Tuggya a záldás. Menny az áldásba! Verjen meg a záldás. (Szucság, Kolozs vm.)

Batyuka: maskara, vagy erdélyiesen: maszcura. Társaságban a fejrénépek batyukának öltöznek: férfinak, menyasszonynak, stb. Ugy járnak álorczásan házról házra. (Kiskapus, Nagy-Küküllő vm.)

Bojóka: krumpli. (Gyalu, Bogártelke, általában: Kalotaszeg nagy része.) Kazinczy azt írja Erdélyi Leveleiben, hogy Bogártelkén a krumplit pityirkónak és földi mogyorónak hívják. Ez tévedés. Bojóka a neve. Talán a *pityóká*-val zavarja össze. Ezt mondják Erdélyben sok helyt, így Kalotaszeg végében, Szucságon is.

Borsos körte, szöllő: muskotály körte, szöllő. (Kiskapus.)

Csercsés virág: fukszia. (Kiskapus.) Cserese t. i. a kecske állán két oldalt lecsüngő nyúlvány.

Espereslevél: express levél. (Kiskapus.)

Gólétok: valami babonás alakok lehetnek. A mezei munkások alkonyat tájban kiabálják: Hosszú lábú gólétok, húzzátok le a napot. (Magyarszögyén, Esztergom vm.)

Kacza: fehérnépek, férfiak téli felöltője. (U. o.)

Kifőzés. A leányt konfirmációja után a farsangon először viszik tánczba, mint nagy leányt. Három nap, három éjjel tart a multság. Ez a kifőzés. Mányit már két esztendeje kifőzték. Engem Juczi-val egyszerre főztek ki. (Kiskapus.)

Kotok: kandur, bakk macska. (U. o.)

Lipityő: a fehérnépek nem testhez simuló, rövid ujjasa. (Magyar-szögyén.)

Magyaró (nem földi!): krumpli. (Bánffyhunyd, Kolozs vm.)

Mezei lábos: röstölő, szilke. Abban viszik a dolgozóknak a mezőre az ételt. (Kiskapus.)

Paraszt: bolond. Paraszt, instálom, az egész familiája. Annyi gondom van, naccsága, majd megparasztulok belé. *Prasztikás*: bolondos, bolondikus. (U. o.)

Pógár: községi szolgáló. Ő a dobos is. Erre legbüszkébb. Mikor dobolni indul, azt mondja: Menyek parancsolni. (U. o.)

Számít: vél, gondol. Mit számít, naccsága, lessz-é háború? (U. o.)

Ujjesztendő: A mi máshelyt a Mikulás, az itt az Ujjesztendő. Sylvester-este a keresztanyak (egy gyermeknek több van!) sorra nyitnak be a házba. Kenderből nagy hajtat, szakállat, bajuszt csinálnak maguknak. Karjukon kosár, kezökben vessző. Előbb szidják, megütögetik a gyermeket, aztán elmondattják a miatyánkot s megajándékozzák. (U. o.)

Vág hozzá: hasoulít hozzá. Juci szolgáló bámulja a naccsága kicsi lábát. Érkezik az asszony apja. Reggel Juczi takarítja a cipőket. Ahogy az asszonya kimegy a konyhába, mondja: Tudom már, kihez vág a naccsága lába. (U. o.)

Vizitka: vizitke. (U. o.)

VERSÉNYI GYÖRGY.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LXIV. Választmányi ülés.

(1914 október 20-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinyeyi József alelnök, Melich János h. titkár, Trócsányi Zoltán pénztáros, Erdélyi Lajos, Simai Ödön, Tolnai Vilmos. Vargha Damján, Vikár Béla és Viszota Gyula választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

A megelőző ülés jegyzőkönyvének fölolvastása és hitelesítése után az elnök melegen üdvözli Melich Jánost, mint helyettes titkárt és bejelenti a következő ügyeket:

1. Komáromy Lajos, a MNYT. választmányának volt tagja szept. 29-én meghalt. — A választmány a mai ülés jegyzőkönyvébe való iktatással óhajtja megörökíteni az elhunytnak a MNYT. körében szerzett érdemeit és megbízta az elnökséget, hogy az elhunyt családjának fejezze ki legszíntébb részvétét.

2. Kertész Manó, választmányunk tagja, a ki mint tartalékos hadnagy a galicziai harctéren küzdött, súlyosan megsebesült. — A választmány legszívesebb üdvözlését küldi a hazáért szenvedő társunknak s egyúttal kifejezi azt a kedves reményét is, hogy mielőbb fölgógyulva, folytathatni fogja már eddig is olyan szép sikerű működését a magyar nyelvtudomány terén.

3. Sági István, a MNYT. tagja, a kit választmányunk a MNY. eddig megjelent kötetei tartalommutatójának kidolgozásával bízott meg, mint tartalékos hadnagy szintén a harctéren van, s azért a munka elvégzése bizonyos haladékot fog szenvedni. — A választ-

mány legmelegebben üdvözli a harcztéren küzdő tagtársunkat, sok szerencsét kíván neki és szívesen megadja a haladékot.

4. A szerkesztők a MNy. novemberi és decemberi számát egy december elején megjelenő kettős füzetben szándékoznak kiadni. — Jóváhagyólag tudomásul vétetik.

5. Az elnök jelenti, hogy Baksay Sándor ev. ref. püspök belépettatársaság alapító tagjai sorába. — Köszönettel tudomásul vétetik.

6. Rendes tagul megválasztatik Melich János ajánlatára: *dr. Zsinka Ferencz* m. nemz. múz.-i gyakornok, Budapest.

7. Trócsányi Zoltán bejelenti a következő könyv-ajándékokat: Programm des Bischof Teutsch-Gymnasiums in Segesvár, 1913/14. Segesvár, 1914. — Siketnémák könyvtára 1., 2. Vác, 1914. — M. Schuchardt: Otto Jespersen, Sprogets Logik (Kjöbenhavn, 1913). Bírálóat. — A Pannonhalmi Főapátsági Főiskola Évkönyve, 1913/14. — Köszönettel vétetnek.

8. A pénztáros jelentést tesz a pénztár szept. 30-i állapotáról. Az egész bevétel 9556 K 69 f., az egész kiadás 4928 K 99 f., maradék 4627 K 70 f. Ebből értékpapirban 3200 K, takarékpénztárban 1200 K, készpénzben 227 K 70 f. — Tudomásul szolgál.

LXV. Választmányi ülés.

(1914 november 16-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Melich János h. titkár, Trócsányi Zoltán pénztárnok, Erdélyi Lajos, Kertész Manó, Mészöly Gedeon, Simai Ödön, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Vikár Béla Vizsota Gyula vál. tagok.

1. Az elnök az ülést megnyitván, jelenti, hogy Horger Antal jegyző katonai kötelezettsége miatt akadályozva van a megjelenésben. A mai ülés jegyzőkönyvét a h. titkár vezeti.

2. A h. titkár felolvassa öv. Komáromy Lajosné, valamint dr. Kertész Manó vál. tag köszönő levelét. Az ülésen jelen levő dr. Kertész Manó élőszoval is megköszöni a Társaság üdvözlését.

3. Az elnök előadja, hogy a mai ülés tárgya a nemzeti hadikölcsön ügyében való határozat. A választmány határozzon, kíván-e a kölcsönben részt venni s ha igen, milyen mértékben. Miután az elnök az aláírás módzatait és a Társaság vagyoni állapotát ismertette, a választmány egyhangúan a következőket határozta: A Társaság a nemzeti hadikölcsönre zárt kötvényekben 15.000 azaz tizenötezer koronát jegyez s ezt az összeget a M. Földhitelintézetnél meglevő értékpapirjaira kölcsön veszi.

4. Az évi közgyűlés ügyében a választmány a következőket határozta:

a. A közgyűlés 1915 január 19-én lesz. *b.* Az évi közgyűlést megelőző felolvasást ezúttal dr. Tolnai Vilmos fogja tartani. *c.* Az évi közgyűlés tárgysora: Elnöki megnyitó. Választmányi tagok választása. Titkári jelentés. Titkár választása. Pénztárvizsgálók jelentése. Költségvetés 1915-re. Esetleges indítványok.

5. A pénztárnok jelenti, hogy a pénztár állása 1914. okt. 31-én a következő volt: Bevétel 10.647.58 kor., kiadás 5122.25, maradék 5525.33; ebből értékpapirban 3400, takarékpénztárban 2000, készpénz 125.23 kor.

6. Egyéb tárgy nem lévén, az elnök az ülést berekeszti.

1. Bevételek és kiadások 1914-ben és költségvetés 1915-re.

I.

B e v é t e l	Költségvetés 1914-re		Bevétel 1914-ben		Költségvetés 1915-re	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Maradék a megelőző évről	103	81	103	81	199	29
Alapítvány	—	—	200	—	—	—
Kamatok	1408	—	1549	28	1729	—
Árkülönbözet értékpapírok vásárlásakor	—	—	529	94	—	—
Tagdíjak és előfizetések	7400	—	8660	—	6000	—
Eladott füzetek	—	—	87	75	—	—
Föl nem vett tiszteletdíj	—	—	848	43	—	—
Összesen	8911	81	11979	21	7928	29

A bevétel 1914-ben 3067 kor. 40 fillérral több a költségvetés szerintinél.

II.

K i a d á s	Költségvetés 1914-re		Kiadás 1914-ben		Költségvetés 1915-re	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Írói tiszteletdíj	1800	—	1647	—	1700	—
Tiszti díjazás	1000	—	1000	—	1000	—
A „M. Nyelv“ nyomtatása	3200	—	2749	83	2800	—
Különnyomatokra	1000	—	59	01	—	—
Expediitio, vegyes	1000	—	811	98	900	—
Könyvárusi százalék	110	—	92	10	100	—
Népnyelvi tanulmányok	800	—	470	—	400	—
Hadikölesön törlesztésére	—	—	1550	—	1000	—
Összesen	8910	—	8379	92	7900	—

A kiadás 1914-ben 530 kor. 08 f-rel kevesebb a költségvetés szerintinél.

A maradék: 1914-ről 1915-re 3599 kor. 29 fillér. Ebből 3400 korona értékpapírban, 199 korona 29 fillér készpénzben.

2. Alapítványok állása.

1914.

Áthozatal 1913-ról	35.200 kor.
Baksay Sándor, Kunszentmiklós	200 „
A Társaság tőkésítése	3.200 „
Összesen	38.600 kor.

3. Vagyommérleg.

I. Vagyon.

Földhitelintézeti záloglevelekben	38.600 — kor.
Hadikölesön-kötvényekben	15.000 — „
Készpénzben	199.29 „
Összesen	53.799.29 kor.

II. Teher.

Tartozás a Földhitelintézetnek 13.000 — kor.
Föl nem vett tiszteletdíj 848 43 „

Összesen . 13.848 43 kor.

Tiszta vagyon: 39.950 korona 86 fillér.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

9. Több birtokos és egy-egy birtok. Egyetértek LEHR ALBERTtel, hogy így kell mondani: „Az apák dolgozzanak *családjukért* és a közért“, nem pedig *családjaikért*, és hogy PETŐFI kocsintott, mikor ezt írta: „Jól kiköszörülték *szablyáikat* a huszárok“ (MNy. XI : 42); de, ha a szerkesztőség megengedi, mégis szeretnék egy kérdést intézni hozzá. Mi van jobban mondva: „adakozzunk az elesett hősök *özveggye*, vagy pedig *özveggyei* számára“. Az én nyelvérzékem azt mondja, hogy ez esetben a többes szám kell, nem pedig az egyes. Vajjón mi teszi a különbséget? K. L.

10. Rákos. A Századok mult évi folyamának 765. lapján Szabó Dezső (idézve MNy. XI : 33) ezt állítja: „Magyarországon az országyülést nem nevezték Rákosnak“. — Van azonban egy régi forrásunk, a mely ez állításnak ellentmond. VERANCSICS ANTAL Memoriáiban (eredeti kézírata a M. Nemz. Múzeumban, kiadva a Mon. Hist. Hung. Írók III. köt. 12. l.) ezt olvassuk az 1515. évről: „Végre egy *Rákost* titete László király, kire mind az egész Magyarország felgyülinek Budára, az Rákos mezeire, mind urak, nemesek, érsekek pispekek. . . Mikoron imár az dolgot az Rákoson elvigezték vóna, akarának királynak az vigezist megírván, által Budára felvinni . . .“ Igaz, hogy VERANCSICS, mintegy félszázaddal utóbb, már a Habsburgkorban írta följegyzéseit. A. D.

11. L. R. urnak. Kérdés: „A *szikés* talajok megművelhetőségével foglalkozom elméletben és gyakorlatban. Tudni szeretném a *szik* szó eredetét, a melyet több nyelvészkedő geologus is próbált megfejteni. Vannak, akik a *szikár*-ral hozzák összefüggésbe s szerintük *szik(só)*-beli *szik* 'száraz' jelentésű. Én nem hiszek benne. Én azt hiszem, hogy a *szék* 'stuhl, bank' és a *szik(só)*-beli *szik* azonosak. Ezt arra alapítom, hogy Debreczenben a pad alakú *szik*et *padkának*, *pad-sziknek* is mondják“. Felelet: A *szik* és a *szikár* nem lehet azonos, mert a *szikés*-beli *szik* magas-, a *szikár*-beli *szik* mélyhangú szó. A *szik(só)*-beli *szik* és a *szék* 'bank, stuhl' sem lehet azonos, bár analógia is támogatja. A *szék* 'stuhl, bank' szó ugyanis eredetileg *é*-vel hangzó szó, a melynek nincsen *szik* alakváltozata, még Debreczenben sem. Ezért nem lehet helyes az egybevetés. Hogy mi hát a *szik(só)*-beli *szik*, nem tudjuk. A MUNKÁCSTÓI, ÁKE.-ben adott magyarázat szintén elfogadhatatlan. M. J.

12. Sabácsi bankó. A nemrég kibocsátott kékes színű papiros-kétkoronásokat *sabácsi bankónak* keresztelte el a humor a pesti kávéházi körökben. K. P.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XI. KÖTET.

1915 MÁRCZIUS

3. SZÁM.

Két igeképzőnk történetéhez.

Rengeteg azoknak a főneveknek a száma, a melyekből vagy az *-l* vagy a *-z* képző, vagy mind a kettő a magyar nyelvben igéket formál.

Állítsuk például össze a testrész-nevekből ilymódon származott igéinket:

fejel, fejez, agyal, búboz, szemel, fülel, orrol, szájal, szájaz, nyelvel, állaz, nyakal, nyakaz, torkol, vállal, tagol, tagoz, karol, könyököl, kezel, tenyerel, öklöz, markol, körmöl, ölel, kebelez, hasal, hátal, gyomroz, szível, farol, inal, lábál, térdel, bokáz(ik), sarkal, talpal (s talán még több is).

Vagy vegyük a hangszer-nevekből származó igéket, különválasztva az *-l* és a *-z* képzésűeket:

dobol, dudál, hegedül, kintornál, kobzol, kürtöl, lantol, orgonál, sipol, trombitál, tülköl, virginál,

bögöz, brügöz, czimbalmoz, cziteráz, flótáz, furulyáz, fuvoláz, gitároz, gordonkáz, hárfáz, harsonáz, klarinétoz, klavíroz, zongoráz.

Ha az utóbbi két csoportban levő igéket jól megnézzük, rögtön szemünkbe tűnik, hogy az elsők mind csupa ősrégi hangszer-nevekből vannak képezve s a régi nyelvben is valamenyien megvannak (l. NySz. és a *tülköl*-re nézve MTsz.); ellenben a második csoportbelik (a *czimbalmoz* és *cziteráz* kivételével) mind újabbkori, legfőlebb a XVIII. sz. második feléből való igék. Vagyis a hangszer-neveknél régente az *-l*, újabban pedig a *-z* a divatosabb igeképző. Ugyanezt bizonyítja a *hárfá* példája is. Gyöngyösinél, sőt Gvadányinál is még csak *hárfál*-nak (NySz.), a *hárfáz* pedig 1810-nél (Simai Kr.) előbből nem ismeretes.

S vajjon nem találhatunk-e a két testvér igeképző között efféle kor- és divatbeli különbséget egyéb esetekben is? E kérdés eldöntésére, azt hiszem, a legegyszerűbb és talán legczélszerűbb

is az az eljárás lesz, ha az egy töből fakadt és egy jelentésű ige párokat nyelvtörténeti szempontból tanulmányozzuk.

Van ugyanis sok olyan főnevünk, a melyből egy és ugyanazon jelentésű ige származik, akár az *-l*, akár a *-z* képzőt függesztjük hozzá. Ilyen származékok pl.:

abroncsol—abroncsos; csávál—csáváz; lapától—lapátoz; misél—miséz; pipál—pipáz; szemetel—szemetez; uzsonnál—uzsonnáz; vacsorál—vacsoráz, stb.

Az ilyen ige párok legtöbbször szépen megfér egymás mellett; majd az egyiket, majd a másikat ejtjük vagy írjuk, a mint vagy ez, vagy amaz éppen ajkunkra vagy tollunk hegyére jön. De vannak olyanok is, még pedig elég szép számmal, a melyek a párjokkal addig küzködnek, míg végre egészen kipusztítják őket nemcsak a közbeszédből, hanem az irodalom nyelvéből is. Ime néhány példa:

bolto—**boltoz**. Az utóbbi C.-nál: „camero, fornicio, conformico“, s noha már a XVI. sz. eleje óta folytonosan sűrű forgalomban van, élt mellette a *bolto* alak is (l. NySz. „*bótlott segrestye*“, 1628-ból), de ez a hatalmasabb versenytárs mellett nem bírta helyét megállni, kiszorult, a szótárakba nem került bele s ma már kihalt szónak tekinthető.

borsol—**borsoz**. Amaz megvan már 1557-ben (LevT. I. 209). Szótárban legelőször MA.¹-nál a latin „condio“ czímszó alatt: *sózoom, borsolom, fűszerszámozom*. (Föltűnő az *-l* képző a két *-z* között). A *borsol* erősen tartotta magát egész a legújabb időkig, noha a *paprikáz, gyömbérez, sáfrányoz* stb. analógiája ellen kellett küzdenie. A *borsoz* alakot (a NySz.-ban nincs meg) Faludi jegyzi fel először e közmondásban: „csossz elé, szilvalé, téged is *megborsoznak*“, a mit CzF. még a régi alakjában így idéz: „kotty belé, szilvalé, majd *megborsolnak*“. (Vö. Nyr. I. 272.) A *borsoz*-t SI. és Simai Kristóf szótárózzák először. Az újabb alak mellett a régi a XIX. század folyamán törik le végkép. SimB. és KelB. szótárai már nem is említik.

botol—**botoz**. Amaz már Heltainál 1566-ban; először C. szótározza. — *Botoz* nincs a NySz.-ban, noha már megvan MA. és PP. minden kiadásában „*fustigo*“ czímszónál. Amaz lassanként kiszorul; KelB.-nál már nincs is meg. A népnyelvben még él a *lebotol*: „ágait levagdal“. Vö. SzD.

éjtszakál—**éjtszakáz**. Pázmán Sz. Luk. Ev. (VI. 12) következő helyét: „erat pernoctans in oratione dei“ 1636-ban így fordította magyarra: „*étszakállott az imádkozásban*“ (Préd. 643; NySz. hibásan 647). SzD. 1803-ban (Magy. Vir. 31) írja: „éjtszakállók hol-léted nemtudása miatt“, noha már a KisdSz.²-ában megvan az „éjtszakázni“. SI.-nál *éjtszakálni* és *éjtszakázni* is. Az első utóbb minden szótárunkból kimarad, s a második végleg győz.

hahotal—**hahotáz**. Az első a codexek korától kezdve a XVIII. sz. közepéig közkeletű; a *hahotáz* először Faludinál, szótározva

SI.-nál. A *hahotál* lassanként kiszorult a használatból, nincs meg már sem SimB., sem KelB.-nál.

hálól—hálóz. Amarra az első adat a Teleki-codexben (218): „Nag banatba vezedelőmbe *haloltattonc*“; C.-nál „obretio“ és „obtexo“: *be halolom*, „circunretio“: kornyótl halolom. Él három századon át; még SzD.-nál is: „*bé-hálólni*: hálóba keríteni“; mesterségesen *el-hálolta*, takarta gondolatait. A *hálóz* száz évvel fiatalabb; először MA.¹ szótározza: *meghálózom* am. obretio. Amaz háttérbe szorul mellette; a XIX. századi szótárak már nem említik, noha még a Károli Gáspár-féle Szent Biblia 1891. évi kiadásában (679. l.) „sokan *meghálóltatván*, megfogatnak“.

hibál—hibáz. Pázmán Kempis Tamásból e mondatot: „meum iudicium nunquam errat“ 1604-ben így fordítja: „az én'itéletem soha nem *hibál*“. A XVII. századból és a XVIII. elejéről még sok adat van erre az alakra. A *hibáz* MA.-nál 1630-ban (NySz.); szótárban PPB.-nál 1767-ben. Amaz már csak a MTsz.-ban és Kassainál, a ki azt mondja róla, hogy *hibál* hegyaljai szó. Az irodalmi nyelvből kihalt.

karikál—karikáz. Amaz C., MA., PP. szótáraiban „gyro“, PPB.-ban „im Ringe umtreiben“; emez SI.-nál: „karikával játszik“; Kassainál: *karikál* vagy *karikáz*: „rotat, circulat“. Vö. CzF. és Ball. (1891).

málhál—málház. Amaz a XVII. és XVIII. században közkeletű, emez akkor még ismeretlen és csak Kr.-nél először, Tzs. és CzF. a *málhál*-nál már a *málház*-ra utal.

mérgel—mérgez. A mai *mérgelődik* igéből nagy valószínűséggel következtethetjük, hogy régente kellett egy **mérgel* igének is lennie. És volt is. Gyöngyösi a neki tulajdonított „Igaz barátságának tükrőre“-ben (I. Gyöngy.: Összes költ. Kiadta Badics Ferencz, I. köt. 379. l.) így énekel:

A hamis Severus szerentsém irigye,
Édes szerelmemnek *mérgelő* mirigye.

Itt a *mérgel* nyilván am. „veneno, vergiften“, a mit előbb s jóval utóbb is (*méreggel*) *megéltetni*-nek mondtak. A *mérgez* először Márt.-nál (1803) szótározza „*giftig*“, azután 1818-ban „veneno“ czímszó alatt.* Magyar betűrendben 1838-ban (Tzs.).

mézel—mézez. A *mézel* a XVII. sz.-ban még annyit tett, mint a mai *mézez*: „melle dulcorare“ (NySz. s még SI.-nál is), noha már SzD.-nál megvan az újabb „mellificare“ értelme is: „*mézelnek* (mézet hordanak) a méhek“. A *mézez*-re első adatom 1772-ből VAJDA SÁMUEL-nél: „édességes név: melly minden szenvedéseket úgy *még-mézez*, hogy...“ (Kriszt. Él. I. 60). Az újabb szó a régít eredeti értelméből kipuszította s a helyét maga foglalta el.

ollól—ollóz. Amaz a XVI—XVIII. sz. században közkeletű; még SzD. és SI.-nál is csak ez. Az *ollóz*-t először Kassai 1835-ben és Fog. 1836-ban szótározza: „schert, schneidet mit einer Scheere“, s az *ollól*-ről már erre utal mind a kettő.

* Ez adatot Putnoky Imrének, a nagy szótár belső munkatársának köszönöm.

ostorol—ostoroz. A legrégebb Biblia-fordításainkban (Münch. és AporC.) e két ige vegyest fordul elő, ugyanígy a DöbrC.-ben is;* de az *ostorol* még a codexek korában kihalt.

* * *

Mindezekből az tűnik ki, hogy a régi korban az *-l* ige-
képzőnek tágasabb szerepköre volt: oly főnevekhez és főnév-
csoportokhoz is hozzákapcsolódhatott, a melyekhez ma már csak
a *-z* járul. Ha honfoglaló őseink ismerték volna a *hurra* kiáltást,
bizonyára *hurráltak* volna (vö. **heje-hujál*), és ha a keresztény-
séget nem kilenczszázzal, hanem egy pár száz esztendővel ezelőtt
vettük volna csak fel, a papok ma valószínűleg *megkeresztelnék* a
kisdedeket.

SZILY KÁLMÁN.

* Ez utóbbiból az *ostorolra* vonatkozókat, minthogy a NySz.-ből
mind kimaradtak, itt közlöm: „Emberekkel nem *ostorlatnak*“ (137), ugyan-
így AporC. 26; „Es en mind napestig *ostorlatam*“ (137), szintígy az AporC.
26; „es ű zaianak vevzeivel *ostoroll'a* az földet“ (414); „Iesust kedeg *ostor-
lattat* nekik ada“ (440); „elt kedeg iob ez *ostorlas* vtan zaz es negven
esztendönt (524).

A nyelvtudomány alapelvei.*

Kevés újabb magyar tudományos munkáról mondhatjuk el több
igazsággal, hogy rég érzett hiányt pótol, mint HORGER ANTALnak előt-
tünk fekvő könyvéről. Bármennyire meg voltunk is győződve mind-
annyian, a kik nyelvtudomány tanításával foglalkozunk, arról, hogy
valamely nyelv történetének tanulmányozását csak az alapvető mód-
szertani elvek ismerete teheti igazán gyümölcsözővé, ugyancsak
zavarba jöttünk, valahányszor kezdő alkalmas tájékoztató könyvet
kért. Igazán alkalmas munka még német nyelven sincs. Legfeljebb
PORZEZIŃSKI Bevezetésére gondolhatnánk (Einleitung in die Sprach-
wissenschaft, 1910); csakhogy ennek az egyébként ügyes munkának
a mi szempontunkból megvan az a hiánya, hogy egyrészt bőven
tárgyal olyan kérdéseket, a melyek nem tartoznak a szorosabban
vett nyelvtörténeti módszertan keretébe (a nyelvek genealogiai osz-
tályozása; az indogermánság őshazája; fonétika), másrészt fontos
kérdésekről (jelentésváltozás, analogia) sokszor kissé elnagyolt képet
nyújt. Se WUNDT, se PAUL nem való kezdő kezébe. Bármennyire ér-
téljük is azt a hatalmas gondolati munkát, a mely WUNDT minden
fejezetében elénk tárul, tagadhatatlan, hogy WUNDTot a nyelv első-
sorban mint lélektani, tömeglélektani probléma érdekli, míg a kezdő-

* Irta HORGER ANTAL. Budapest, 1914. KÓKAI LAJOS kiadása. 211 l.
Ára 4.80 kor.

nek inkább a nyelvtörténeti módszertan elemeire volna szüksége. PAUL kitünő munkája, a melyből egy egész nemzedék merítette módszertani ismereteit, mint címe is mutatja, ilyen *principienlehre* volna; de egyrészt nehéz olvasmány, a melylyel csak igen kevés kezdő tud megbirkózni, másrészt meg példáit még WUNDTnál is szűkebb területről, néhány indogermán nyelv (főképen német, latin, francia) történetéből meríti, a mi persze a kezdő magyar nyelvész számára csak szaporítja a nehézségeket.

Nagy hálával tartozunk HORGERnek, hogy ezen a visszásságon segített s vállalkozott arra a sok tekintetben hálátlan és semmi esetre sem könnyű feladatra, meghatározott ivszámon tájékoztatni az érdeklődőket a nyelvtudománynak minden fontosabb kérdése felől.

A mi HORGER könyvéről való általános benyomásomat illeti, teljesen elfogadom azt a pár soros jellemzést, a melyet róla ASBÓTH a Nyelvtudomány legutóbbi számában (V, 126) közzétett. Bár HORGER könyvét elsősorban a főiskolai hallgatónak szánta, „főadatát olyan ügyesen és szépen oldotta meg, . . . hogy műve még vérbeli nyelvészek figyelmébe is ajánlható — örömmel és okulással fogják olvasni“. Lépten-nyomon érezzük, hogy H. nemcsak az idevágó gazdag irodalom legfontosabb termékeit ismeri, hanem magyar nyelvtörténeti tanulmányai közben maga is sokat gondolkozott a nyelvtudomány alapvető kérdéseiről; a mit elődeitől átvett, tudatosan vette át, amiben eltért tőlük, tudatosan tér el. Mondanivalóját világosan, szabatosan mondja el; legfeljebb a stílus egyöntetűsége szempontjából tehetnénk a könyv egynémely része ellen kifogást.*

Ezzel természetesen nem azt akarom mondani, hogy HORGERrel minden elvi kérdésben egyetértek. A könyv elolvasása után úgy látom, hogy bennem, részben nyelvtörténeti tanulmányaim közben, részben a nyelvlélektani irodalom hatása alatt egyik-másik nyelvi jelenség köréről, értékéről, az egyes nyelvtudományi disciplinák feladatáról, módszeréről, s egymáshoz való viszonyokról kissé más felfogás alakult ki, mint a melyet H. vall. Ezen, azt hiszem, a szerző

* Mondatait itt-ott a túlzott pontosságra való törekvés kissé tudáskossá teszi (vö. pl. 109. l.: „Gondoljuk pl. azon testrészünknek fogalmi tartalmát, amelynek segítségével állani szoktunk, s gondoljuk el azután annak a valaminek fogalmi tartalmát, melynek segítségével az asztal szokott állani“. Vajjon nem volna-e így is jó: „Gondoljuk el az emberi láb és az asztalláb fogalmi tartalmát“, vagy akár így is: „Gondoljunk pl. az emberi lábra és az asztallábra“?); máskor meg könnyen érthető dolgokat olyan adomaszerű példával világít meg (vö. pl. az 52. lapon Kovács Péter uram élete történetét), a mely eleven szóbeli előadásban nagyon is helyén való lehet, de érzésem szerint nem papirosra való. Mindezek persze csak apróbb szépséghibák, a melyek egyáltalában nem zavarják azt a rendkívül kedvező benyomást, a melyet H. könyve az olvasóra tesz!

maga legkevésbé fog megütközni, a ki bizonyára jól ismeri azt a nagy ellentétet, amely PAULT WUNDRTÓL, WUNDRÓT DIETRICHTŐL, MARTYT PAULTÓL stb., gyakran még alapvető elvi kérdésekben is, elválasztja.

Apróbb széljegyzeteimet mellőzve, csak néhány általánosabb természetű megjegyzésemet fejtem ki bővebben.

*

A nyelvtudomány egyes ágainak czélját, föladatát H. így határozza meg: „A nyelvészetnek azt az ágát, a mely valamely nyelvnek mai vagy régebb állapotát igyekszik megfigyelni és leírni: nyelvtannak nevezzük; azt az ágát, a mely valamely nyelv szó- és formakészletének keletkezése módját, történetét igyekszik megmagyarázni: történeti nyelvtudománynak nevezzük; azt az ágát pedig, a mely ezenkívül valamely nyelvnek más nyelvekhez való rokonsági viszonyait is igyekszik kideríteni: összehasonlító nyelvészetnek szoktuk nevezni“. A három definitió közül az elsőt elfogadhatjuk, csak a nyelvtan szó elé kell még egyszer a *leíró* szót beszúrni, mert hiszen a szokásos nyelvhasználat szerint nemcsak leíró, hanem *történeti, összehasonlító* és *általános* nyelvtan is van.

A mit a szerző a történeti nyelvtudomány feladatáról mond, formális meghatározásnak megjárja, de hiányzik belőle egy fontos fogalom, a melyet a szerző sem itt, sem a következő fejezetekben nem emel ki eléggé: a *szabályos fejlődés* fogalma. Ezt tartom én a nyelvtörténet központi fogalmának. Hogy a nyelvtudomány a történeti tudományok közé tartozik, az ma már nem vita tárgya többé, de az sem pusztán véletlen, hogy éppen a nyelvtudományt számították olyan sokan a természettudományok közé. Kétségtelen dolog, hogy a nyelvi folyamatok (ha nem is valamennyien egyforma mértékben) az akarat közvetlen hatásától mentesek; innen van, hogy a nyelvi változásoknak legkevésbé van meg az a singularis jellegük, a mely egyébként a történeti eseményeket jellemzi. Ezért a nyelvtudomány főfeladata *általános törvények* keresése, a melyek az egyes tényeket összekapcsolják és megmagyarázzák. Azt hiszem, kezdő előtt sem volna érthetetlen, ha e szempontok szemmel tartásával a történeti nyelvtudományt ilyenformán határoznók meg: *A történeti nyelvtudomány a nyelvi változások psychophysikai törvényeit és feltételeit vizsgálja.*

Ha hangsúlyozzuk, hogy az egyes nyelvek szabályosan fejlődnek, könnyű megértetni a kezdővel is, hogy a rokonnyelvek viszont szabályosan különböznek egymástól. H. szerint az összehasonlító nyelvtudomány valamely nyelvnek más nyelvekhez való rokonsági viszonyait igyekszik kideríteni. Nem tudom, hogy H. hogyan érti a „rokonsági viszonyok kiderítését“, de annyi kétségtelen, hogy egymással genetikus kapcsolatban lévő nyelvek szavainak, szerkezetei-

nek egybevetése, az egyezés vagy szabályos eltérés megállapítása még nem nyelvhasználat. Bármilyen véleménynyel legyünk is a re-constructionok értékéről, még ha a MEILLET-féle legskeptikusabb álláspontot foglaljuk is el, a nyelvhasználat célja nem lehet egyéb, mint a rokon nyelvek adatai alapján az alapnyelv szavainak hangalakját és jelentését, mondatszerkezeteit stb. rekonstruálni. Ez persze más szóval annyit jelent, hogy egyidőben, egymás mellett élő alakok alapján állítunk fel hypothesiseket az egyes alakok, a rokonnyelvek segítségével az egyes nyelvek történelmi fejlődésére vonatkozólag. Ilyen módon az összehasonlító nyelvvizsgálat is történetivé válik, csupán következtetései módja más. A helyes következtetést megkönnyíti, illetőleg lehetővé teszi az, — s ezt tudomásom szerint eddig nem emelték ki, — hogy a biogenetikus alaptörvény sok tekintetben a nyelvfejlődésre is érvényes. Ha az egyes nyelvet individuumnak tekintjük, itt is áll (legalább igen gyakran) az a tétel, hogy az ontogenetikus fejlődés megegyezik a phylogenetikussal. Hogy ezt hogy értem, egy egyszerű példa világosabbá fogja tenni. A vulgaris latin *o* (= irodalmi latin *o*) hangot Középolaszországban *uo*, a spanyolban *ue*, a mai francziában *eu* képviseli, pl. *novu* > *nuovo*, *nuevo*, *neuf*, *morit* > *muore*, *muere*, *meurt* stb. Már most a franczia nyelvtörténetből tudjuk, hogy a mai *eu* hang a XIV. sz. folyamán terjed el; a XI. sz. végétől a XIII. végéig *ue*-t (*nuef*, *muert*), míg a legrégebb nyelvemlékekben *uo*-t (Cant. de Sainte Eulalie: *buona*, *ruoet*, *suon*) találunk. A spanyol nyelvtörténet adatai viszont azt bizonyítják, hogy a mai *ue* elődje spanyol földön is *uo* volt. Vagyis a fejlődés képe ez volna:

ol.	sp.	fr.
<i>uo</i>	<i>uo</i>	<i>uo</i>
	<i>ue</i>	<i>ue</i>
		<i>eu</i> .

Az a közkeletű mondás, hogy a nyelvjárások (vagy a rokonnyelvek) valóságos élő nyelvemlékeknek tekinthetők, voltaképpen szintén a fentebb érintett kapcsolatot írja körül nem egészen szabatos alakban.

A mi a kérdés módszertani oldalát illeti, HORGER igen helyesen állapítja meg, hogy a nyelvvizsgálat módszere lényegében összehasonlítás. Sőt hozzátehetjük, hogy az összehasonlító módszer két alapformáját, az *individialis* és *generikus comparatiót* egy történeti-szellemi tudományban sem találjuk meg olyan tisztán, mint a nyelvtörténetben és a nyelvhasználatban. Az összehasonlításban azonban még nem merül ki az inductió; betetőzi az, a mit a methodológiában *interpretationak* (a mi esetünkben természetesen csak *lélektani interpretationról* lehet szó) és *abstractiónak* neveznek. Érinti H. e két utóbbi mozzanatot is, de nem emeli ki eléggé. Ebből a szempontból

is sajnálhatjuk, hogy a szerző az összehasonlító módszert csupán néhány szó történetének (egyébként igen érdekes) fejtegetésével világítja meg, a melyek kapcsán sem az inductió említett befejező mozzanatainak szemléltetésére, sőt jóformán a *generikus comparatio* megvilágítására sem nyílik igazi alkalom. Én — legalább az egyik példát — a hangtörténet köréből választottam volna.

H. szerint „az összehasonlító módszeren kívül nagyértékű a nyelvészeti kutatásban még a *lélektani módszer* is“. Abból, a mit az imént kifejtettem, önként következik, hogy a történeti és lélektani módszer különválasztását (vagy éppen szembeállítását) nem tartom helyesnek. Sem az egyoldalú psychologismus, sem az egyoldalú historismus nem helyes. A nyelvi tények helyes lélektani interpretációjának a dolog természeténél fogva egyúttal történetinek is kell lennie. Hogy az egyoldalú psychologismus mire vezet, arra jó példa WUNDT összetétel-elmélete. Szerinte az összetétel keletkezésénél háromféle képzettársulás játszik szerepet (*pourboire, trinkgeld, hirsch-käfer*), holott a nyelvtörténeti tények kétségtelenné teszik, hogy ez a hármasság csak látszat s hogy minden összetétel *tapadás* útján keletkezik.

De meg is fordíthatjuk a dolgot. Minden nyelvi folyamat psychophysikai folyamat, tehát a lélektani interpretatio a történeti nyelvvizsgálat integráns része. STEINTHAL híres vitairata nyomán (Grammatik, Logik und Psychologie) nem a *történeti* mellett keletkezett egy új nyelvvizsgálati módszer: a *lélektani*, hanem a GRIMM-féle, sok tekintetben még külsőségekben mozgó nyelvtörténet mélyült a nyelvfejlődés psychophysikai törvényeinek és feltételeinek vizsgálatává. Kétségkívül igazza van MARTYNnak (Grundlegung der allgemeinen Gram. I. 41), hogy PAUL „Principien der Sprachgeschichte“ című művének ugyanolyan joggal akár ezt a címet is adhatta volna: „Beiträge zur *genetischen Sprachpsychologie*“.

„A nyelv élete“ című főrészen főképen az analogiával és a hangváltozással foglalkozó 4., 5. és 6. fejezet kötötte le a figyelmemet.

Az analogiával foglalkozó 4. fejezetben HORGER lényegében PAUL felfogásához csatlakozik s véleményem szerint túlságosan szűkre szabja az analogiás változás fogalmát, midőn a következő, kissé nehézkes s nem éppen könnyen érthető meghatározását adja: „Az analogia valamely a tudatban szüksége pillanatában meg nem lévő képzetnek (miféle képzetnek? G. Z.) megteremtése 1. egy hozzá közel álló *megindító képzetnek*, 2. e képzet *nyelvtani sorának* és 3. e sor egy vagy több tagja *etimologiai sorának* a tudat világosabb része felé való közeli-tése setgítségével“. E meghatározásra két megjegyzésem van. Az egyik az, hogy ezzel HORGER az analogia problémáját voltaképen egészen a lélektan területére játszotta át; nem az analogiás változásnak nevezett nyelvtörténeti folyamatot, hanem a kísérő tudati jelenségeket

határozta meg. Másrészt látnivaló, hogy H. e meghatározással PAUL álláspontjára helyezkedik s analogián csupán az úgyn. „grammatische angleichung“ jelenségeit érti; az alakvegyülés (contaminatio) eseteit, éppúgy mint PAUL, külön fejezetben tárgyalja, „A képzetmechanika tökéletlenségének nyelvi következményei“ czímen. Én az analogia fogalmának e megszorítását nem tartom indokoltnak, s igazat adnék THUMB-MARBE felfogásának, hogy a PAUL értelmében vett *analogia* és a *contaminatio* között lélektani szempontból nem kvalitatív, hanem csak kvantitatív különbség van. Sőt, mint alább megkísértem bebizonyítani, a szóvegyülésen kívül egyéb olyan nyelvi jelenségek is vannak, a melyeket jogosan nem zárhatunk ki az analogiás változások csoportjából.

Általában véve szoros különbséget tennék a között, ha *hangkép* hat *hangképre* (*peregrinus* > *pélerin*, *octo* > *otto* stb.) és ha *szókép* hat *szóképre*; az előbbi esetben *hangváltozással*, az utóbbi esetben *analogiás változással* van dolgunk. Ezért én, MISTELI ismert definitiójából indulva ki (die analogiebildung ist „eine art von association der vorstellungen, die lautlichen ausdrück gewinnt“, Zeitschrift f. Völkerpsych. XI, 428), az analogiás változást népszerűen így határozom meg: *analogiás változásnak* azt nevezzük, ha egy szó hangalakja v. nyelvtani kategóriája (mondattani szerkezet) egy vele társult szónak vagy szócsoportnak (szerkezetnek v. szerkezetcsoportnak) hatása alatt megváltozik. Szükségtelen külön kiemelnem, hogy ha egyszerűség kedvéért a *változás* szót használom is, teljes mértékben igazat adok HORGERNEK, hogy nem szoros értelemben vett átváltozásról, hanem eltérő formában való újraképzésről van szó. Az analogiás változások további osztályozása természetesen csupán az alapul szolgáló képzettársulás természete szerint történhetik. Úgy látom, anélkül, hogy osztályozásomat véglegesnek tekinteném, hogy legalább négy csoportot kell megkülönböztetnünk. Az első csoportot egy WUNDT szellemében konstruált műszóval „*angleichung durch associative kontaktcircung*“ -nak nevezném. Sok nyelvben megfigyelhetjük, hogy az olyan szavak, a melyek állandó kifejezésekben, felsorolásokban, szósorokban gyakran szerepelnek egymás mellett, egymásra alakilag is hatnak. Szép példákat találunk erre HORGER könyvében is: *szedett-vett* > *szedett-vedett*; *örökön-örökké* > *örökkön-örökké*; *Tolnát-Baranyát (bejártam)* > *Toronyát-Baranyát* b. stb. Hasonló eseteket az indogermán nyelvészek is megfigyeltek az idg. számszó körében. Ime néhány példa: *δυσί (δυῶν)* e h. *δυσία* a *τρισί (τριῶν)* hatása alatt; litván *septynì* (e h.: **septimì*) *asztunì* hatása alatt; lat. *novem* (e h.: **noven*) a *decem*, óind *navamá* (e h. **navaná*) a *daçama* hatása alatt. Sőt azt is megfigyelték, hogy a hatás rendszerint regressív: a számsor következő tagja hat a megelőzőre. A gyakran idézett vulg. lat. **octember* (vö. orosz *oktjabr*) is inkább a

november, semmint a *september* hatása alatt keletkezett, ha ugyan nem egyszerű képzőelvonással van dolgunk: *oct + ember*. A ritkább progressiv hatásra volna példa a magyar számnevek történetéből *hat*, **ét* > *hat*, *hét*.

A második csoportba tartoznának azoknak a jelenségeknek egy része, a melyeket PAUL és HORGER *contaminatio*, szövegyülés néven, WUNDT s mások *begriffliche angleichung* néven foglal össze. WUNDT elnevezését, a melyet régebben (Nyr. XXXI, 545) nem éppen szerencsésen *fogalmi hasonulásnak* fordítottam, találóbbnak tartom. A szorosabb értelemben vett szövegyülés, midőn ugyanazon képzetre egyszerre két szóalak lesz tudatossá (*csokor* és *bokréta*) s mindegyik szóalak egyes részei innerválódnak, csak *rokonértelmű* szavak esetében lehetséges, s aránylag ritka jelenség. A Bud. Hírlapban újabban gyakran olvastam ezt a szóalakot: *deffensiva*. A hosszú *ff* nyilván az *offensiva* hatása alatt került a haditudósító tollára, de azért még sem mondhatjuk azt, hogy *deffensiva* a *defensiva* és *offensiva* keveredése volna. Nyilván lélektani szempontból is kissé eltérő esettel van dolgunk: egy szóképzet, midőn éppen az illető szó articulatióját innerválja, egy másik szóképet idéz fel, a mely a kiejteni akart szó articulatióját befolyásolja, t. i. az első szó a vele társulthoz hasonlóbbá válik (THUMB-MARBE, 51). Minél erősebb az inducáló és az inducált szóképzet között az associatív kapocs, annál valószínűbb, hogy alaki hasonulásban is kifejezést nyer. Klasszikus példa erre az idg. rokonságnevek története.*

Az analogiás változást előidéző képzettársulások harmadik faja a mondatbeli functió közösségén alapul. Erre tudtommal először OERTEL utalt (Lectures on the Study of Language; I. BALASSA ismertetését is Nytud. I, 63); pl. szerinte az ilyen angol határozók: *always*, *otherwise*, *lengthwise* végén levő *z* hatása alatt keletkezett *sometimes* s a népies *nowheres*, *anywheres*.

Ez a csoport mintegy átmenet a *fogalmi hasonulás* s az analogiás változás negyedik, leggazdagabb csoportja: a *nyelvtani hasonulás* között. Az idetartozó jelenségeket H. is bőven s igen sok elme-éllel bonczolgatja. Semmiesetre sem fogadhatom el azonban azt, a mit H. az *etymologiai* képzetsorokról (PAULnál: *stoffliche Gruppen*) mond; szerinte pl. az *írok*, *írész*, *írni*, *írat*, *íroda* stb. „azért tömörülnek egy csoportba, mert mindegyiknek jelentésében benne van az *írás* fogalmának bizonyos része“. Ezért *is*, de egy képzetsorba tömörülésüknél mindenesetre éppen olyan fontos szerepet játszik a *hangalak* részleges közössége, s kétségtelen, hogy az *amare*, *amavi*, *amatus*, *altus*, *altior*, *altissimus* szorosabban összetartozó képzetsort

* Vö. még e kérdésre A. RISO: *Begriffsverwandschaft u. Sprachentwicklung*. Berlin, 1903 (gazdag fr. anyag).

alkotnak, mint a suppletivismussal keletkezett *ferre, tuli, latum* v. *bonus, melior, optimus*.

H. nem tartja helyesnek, hogy a magyar nyelvészek *belső* és *külső* analógiát különböztetnek meg. Ha az eredményt tekintjük, nem tehetünk az elnevezés ellen kifogást, mert ha pl. a francziában a régibb *je treuve, nous trouvons* helyét *je trouwe, nous trouvons* foglalta el, csakugyan a szótest hangalakja, ha **amains, *dormins, *vendeins* helyére a magára álló *sons* (= *sumus*) hatása alatt *amons* (> *aimons*), *dormons, vendons* lépett, csakugyan a rag hangalakja változott meg; ha tehát tetszik, elnevezhetjük az első *belső*, a második *külső* analógiás változásnak. Persze abban már kétségtelenül HORGERNEK van igaza, hogy a kétféle analógiás alak, ha nem is éppen mindig, de kevés kivétellel az *etymologiai* és a *nyelvtani* képzetsorok *közös* munkájának az eredménye s legfeljebb arról lehet szó, hogy egyik esetben az egyik, másik esetben a másik játssza a főszerepet. Mindamellet nem merném eleve tagadni, hogy az analógiás változások gazdag és változatos csoportjában ne akadna egy-egy eset a tisztán *belső* v. *külső* analógiára is. A francziában az *-eur* (< *-orem*) végű elvont főnevek mind nőneműekké lettek; *chaleur* (< lat. *calore* m.; vö. ol. *il calore*); *douleur* (< lat. *dolore*; vö. *il dolore*), a részben hasonló képzőjű (*-ura, -tura*) s nőnemű elvont főnevek analógiájára. Itt tehát nyilván a nyelvtani képzetsor hatásával van dolgunk. Sok tekintetben hasonló az a román nyelvekben megfigyelt jelenség is, hogy az egymással rimelő szavak hatnak egymásra: a latinban *pons, fons, mons* hímnemű, *frons* nőnemű; a francziában az előbbieik hatása alatt *le front* is hímneművé vált.

Azt hiszem, ezzel az analógiás változásoknak ha nem is valamennyi fajtát, de legalább a legfontosabbakat felsoroltam. Szinte felesleges külön kiemelnem, hogy gyakran találkozunk úgyn. vegyes esetekkel is, midőn az új alak létrehozásában pl. a nyelvtani-etymologiai mellett a functionális képzetsoroknak is részük volt, vagy az állandó szólásokban gyakran együtt szereplő szavakat némi jelentésbeli kapocs is összefűzi.

*

HORGER könyvében annyi új gondolat van, annyi jó alkalmat nyújt alapvető nyelvtudományi kérdések megvitatására, hogy szinte sajnálom, hogy máris túlhoszúra nyult ismertetésemet be kell fejeznem. Talán még lesz alkalmam arra, hogy egyik-másik ilyen kérdésre, pl. a *szó és szólam* viszonyára, a *szabályos hangváltozás* kérdésére visszatérjek.

Mindenkinek, a ki tudományát öntudatosan akarja művelni, szüksége van arra, hogy időről-időre, a napi munkát félretéve,

tudománya alapkérdései felől elmélkedjék. Azt kívánom, hogy HORGER munkája ne csak tankönyv legyen, aminek szerzője elsősorban szánta, hanem a magyar nyelvészek között is minél több gondolkodó és bíráló olvasója akadjon. Tudományunk csak hasznát látná neki.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Adatok a magyar hanglejtéshez.*

III.

A következőkben a hanglejtés körül támadó *általános* kérdésekről szölok.**

I. Mindenekelőtt azt kell megállapítani, hogy az élő nyelv mely elemei azok, a melyeknek zenei minőségük lehet. Föltétlenül csak azok a hangok, melyeknek képzése a hangszálak működésével történik, tehát elsősorban a *zönge hangok*, *zöngék*, vagy köznyelven a *magánhangzók*. Ők a beszéd dallamának hordozói. Innen van, hogy valamely nyelv dallamosságának megítélésében abból szoktunk kiindulni, milyen a magán- és mássalhangzók számbeli aránya: minél több benne a magánhangzó, annál dallamosabbnak halljuk és mondjuk; minél kevesebb, annál keményebb, érdeesebb, dallamtalanabb. De nem zárhatjuk ki a dallamosság megítélésében a *zöngés hangokat*, az ú. n. *lány magánhangzókat* sem (mint GOMBOCZ teszi, Uránia VIII. 130), melyeknek a szájrészek helyzete és működése folytán keletkezett zörejét a hangszálak működése, tehát *zönge* kíséri; ezért lehet a zöngés mássalhangzókat énekelni, azaz változtatható zenei magasságuk van. Különösen nagy zenei hatásuk van az ú. n. *folyékonny mássalhangzóknak*: *l, r, m, n*, melyeknek hangfestő sajátosságát a költői gyakorlat régen ismeri (vö. FAZEKAS: Nyári esti dalának 1. versszaka; CSOKONAI: A magánossághoz 3. szaka). A nyelv dallamosságát tehát elsősorban a zönge- és zöngés hangoknak a zöngétlen hangokhoz való aránya határozza meg.

II. A következő kérdés: lehet-e a beszédhang zenei mi voltát úgy meghatározni, mint az énekhangét? A hanglejtést megfigyeljük mások beszédjén, még pedig úgy, hogy egy-egy alkalommal csak bizonyos fajta mondatot kísérik figyelemmel; pl. csak a nyugodtan közlőt, vagy csak a kérdőt stb. Czélszerű

* Az első közleményt I. MNy. XI: 54, 408

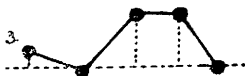
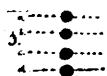
** Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy fejtegetéseimnek tárgya egészen más, mint a RUTZ-SIEVERS-féle elméleté, melyet nem régiben László Zsigmond mutatott be nálunk. (Egy. Phil. Közl. XXXIX. 7.)

szöveget olvastatni, a nélkül hogy az olvasó tudná, miért olvas-tatunk vele; meghallgatás közben a mi szövegünkben jelekkel megrögzíthetjük a hanglejtés feltünőbb sajátosságait. Legkényel-mesebb természetesen önmagunk hanglejtésének megfigyelése, de egyszersmind a legbizonytalanabb is, mert kivált egy-egy mon-dat ismétlésekor hajlandók vagyunk hanglejtésünket határozott formákhoz alkalmazni. Igen beváló módszert ajánl VIETOR (Ele-mente der Phonetik. 2. kiad. 1887. 141. §.): az ember a meg-vizsgálendő szavakat és mondatokat csukott szájjal mondja; ekkor a zöngétlen hangok elesnek, a zöngék és zöngések helyét pedig folytonos *m* foglalja el. A hangos kiáltás jobban megfigyelhető, mint a csendes beszéd, csakhogy már nagyon közeledik az ének-szerű *recitativo* felé. Pontos följegyzéseket adnak a hangíró-készülékek, a kymographion stb.

Mind a puszta megfigyelés, mind a hangíró- és rögzítőkészü-lékek azt mutatják, hogy a beszédhang nem állandó, hanem még egy hangon belül is folyton ingadozik, fel- s aláhullámozik. Ez a hullámozás mindig *hangsík-lás*-sal, zenei szóval *glissando* történik, azaz éles határok nélkül való, folytonos átmenettel egyik hang-ból a másikba. Hirtelen, síklás nélkül való *hangugrás* csak bizo-nyos alkalmakkor, rendszerint nagyobb hangközökben, és csak két-két szótag között történik, de sohasem egy szótagon belül. Mihelyt e *hanghullámozást* megszüntetni s a hangot egy magas-ságban megtartani akarjuk, a hangszálak másnemű működése kö-vetkeztében énekhang áll elő. A beszéd-ről az ének-re való átmenet-ül tekinthetjük a kiáltást, a kiáltó beszédet, melynek egyes hangjai egy-egy magasságban maradni igyekeznek s ezért a rendes beszéd-nél sokkal zeneibbek. Gondoljunk csak a vásári kikiáltókra, a pályaudvarok friss víz-, gyümölcs- és ételárúsaira; a nagy városok utcáin a közönség már a rikkancs kiáltásának dallamából is tudja, milyen újságot kínál. A rendes beszédnél zeneibb, azaz állandó magasságú hanggal bíró továbbá a ritmushoz kötött beszéd. Ilyenek a gyermekjátékok versikéi és kiolvasó mondókái, melyeknek valóságosan dallamszerű hanglejtésük van, de még dallamról nem nagyon lehet szólni (vö. KISS ÁRON: Magy. gyermek-játékgyűjt. 1891). Ezt tapasztaljuk a gyermekek versmondásá-ban, abban az éneklő darálásban, melyet nem a tartalom, hanem pusztán a vers ritmusa kormányoz. Hasonlók azok a népies rig-musok, miket bizonyos alkalmakkor mondanak: ünnepi köszöntők, vőfélyversek, búcsúztatók; továbbá a népmeséknek ritmusos

részletei, melyek mint állandó alakú közhelyek vissza-visszatérnek, mint a: „Farkas-barkas jaj be szép, róka-bóka az is szép...“, vagy: „Egyszer volt egy ember, szakála volt kender...“ stb. Ilyennek képzelem a régi énekmondók előadását, melyet az igrickészség zümmögése kísért; ilyenek hallottam egy szerb guszlár végeérhetetlen hősi énekét lúdtollal pengetett tambura egyhangú czinczogásával. Nem különb az orfeumok könnyű műzsájának énekmondása, a *diseuse* coupletja, mely csak a refrainben válik dallá.

Minthogy a rendes beszéd hangjainak zenei értékét pontosan megállapítani nem lehet, hanem csak bizonyos átlagértéket, világos, hogy írásban való megrögzítése, jobban mondva hozzávetőleges jelölése is nem könnyű dolog. Főnehézség az, hogy a puszta füllel való megfigyelés nagyon bizonytalan és ingadozó, s ezért kétségtelen adatokat csak a kísérleti fonetika hangiró készülékei nyújthatnak. Annyira azonban — sok gyakorlattal — viheti az ember, hogy ha a hanglejtésnek finom árnyalatait nem is, de a hangmenet irányát, az eltérések szélsőségeit, kivált pedig a nagyobb hangközökkel történő fordulatait eléggé meg tudja figyelni, és hozzávetőleg le is írni. A leírásra szolgáló jelek különfélék. VIETOR — s utána BALASSA is — a beszéd szakaszai elé tett rövid vízszintes és ferde vonalakat használ; vízszinteset (—), ferdén emelkedőt (↗), ferdén esőt (↘) a hanglejtés menete szerint; a hirtelen esést a szótag fölé tett nyíllal (⇨), például: „↗ Megint együtt vagytok?“ — Ennek a jelzésnek az a gyöngéje, hogy a hanglejtésnek pusztán a menetét jelzi, de nem képes a hangközök nagyságát s egymáshoz való viszonyukat feltüntetni. Ennél sokkal czélszerűbb a kottajelzés; csak hogy a kotta ilyenkor sohasem jelentheti az abszolút hangértéket, hanem mindig csak a hangoknak relativ viszonyát, a hangközök megközelítő nagyságát. A kottajelzésnek azonban az a haszna, hogy szükség esetén feltüntethető vele az egymásután következő beszédelemeknek relativ időtartama s vele a beszéd változó gyorsasága is (vö. MÁTRAY i. könyvében 168. l. és Gombocz cikkében, Uránia VIII. 130.). A vonal- és kottajelzést czélszerűen egyesíthetjük is, úgy hogy a közök szélső, esetleg néhány közbeeső hangját kottafejekkel, vastag pontokkal jelöljük, a hang hirtelen ugrását meredeken ferde, az emelkedő hangot kis lejtésű és hosszú ferde vonallal ábrázoljuk; az egyenletes hangra pedig a vízszintes vonalat alkalmazzuk; az alaphang szintjét

Mindenki elmegy. Kétszer kettő négy ~

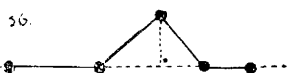
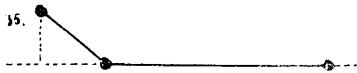
Semmisen bizonyos ezen a világon. A világon semmisen bizonyos.

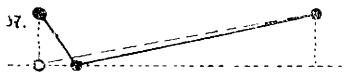
~ Én is? Hol van? ~ Te láttad őt? Én! ~

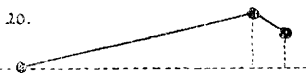
~ Te láttad őt! Én? ~ Bizony te! Én? ~ Één?

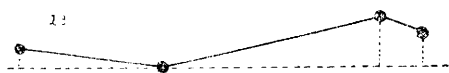
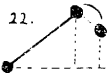
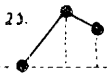
I. Ki mondta ezt neked? ~ A gyerek merre ment?

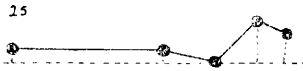
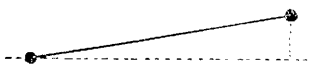
Kinek mondtad te ezt? ~ Kinek mondtad te ezt?

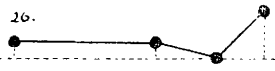
Mért nem szóltál nekem? ~ II. Hová menjek én azután?

Micsoda? Micsoda! De aztán meghallgatták az embereket?

Mindannyian elmentek? ~ III. Nincsen ottan senki sem?

Nincsen ottan senki? ~ IV. Nekem merre te ezt mondani?

pontozott vízszintes vonal mutatja (lásd a mellékelt ábra rajzait).

Az egyes hangok magasságának jelzésére elegendőnek találtam négy fok feltüntetését: *alaphang*, *középmély*, *középmagas*, *magas* (1. ábra). Ezek közül csak az első, az alaphang állandó egy-egy egyénnek hangterjedelmében; a többi mind csak bizonyos átlagot jelent. Abszolút hangérték meghatározása, úgy hiszem, nem is szükséges, csupán a relatív magasságoké, melyeknek kapcsolata *jellemző alakokká* idomul.*

III. A hanglejtésben megfigyelendő tényezők: az *alaphang*, a *hangközök* s a *hangmenet*.

a) Az *alaphang* egy-egy beszédszakasznak, rendszerint mondatnak legmélyebb hangja. A kijelentő mondat alaphangon végződik; ha valaminek befejezettségét akarjuk jelezni, hangunkat végül olyan mélyre eresztjük, a mennyire különösebb erőltetés nélkül, a rendes beszéd hangerejével — sem erősebben, sem halkabban — tehetjük. Úgy látszik, hogy kijelentő mondatban az egész utolsó szót mondjuk alaphangon; ha állitmányi ige, a hozzátartozó határozókat is; a névelő az előbbi hangmagasságban marad; pl.:

Mindenki		megy.
Mindenki		elmegy.
Mindenki		elmenekül.
Mindenki		elmenekül innen.
Mindenki		itthon maradt.
Mindenki a		házban maradt. (L. a 2. ábrát.)

Kétszer		kettő		négy.
Kétszer		hat az		tizenkettő.
Ötször		huszonöt az		százhuszonöt. (3. ábra.)

Semmisem | bizonyos | ezen a | világon. (4. ábra.)

Alaphangon végződik az egyszerű parancs és fölszólítás is:

Maradj		itthon!	Ne		beszélj!
Tedd be az		ajtót! (2. ábra.)	Ne		menj el!
			Hozd		ide! (10. ábra.)

Tiszteld | apádat és | anyádat! (3. ábra.)

Látnivaló az *és* kötőszó is az előbbi hangmagasságban marad.

* Nagyon érdekes elemzését a német nyelv hanglejtésének találjuk FRANZ SARAN: Deutsche Verslehre cz. művében. (München. Beck. 1907. A Matthias-féle Handbuch d. deutschen Unterrichts 3. kötete). Jelöléseiben azonban nem eléggé szemléletesek (13. §.). Sokkal világosabbak, bár nagyon is aprólékosaknak és egyénieknek tartom a nyelv dallamának kottás lejegyzését (26. §.).

A mondatkezdő pusztá *a, az, egy* névelőt is alaphangon mondjuk :

A	világon semmisem bizonyos.
Az	ember gyarló teremtmény.
Egy	év alatt minden megváltozott. (5. ábra.)

Minden egyén beszédjének más az alaphangja ; mint az énekben is megkülönböztetünk: basszus, tenor, alt és szoprán hangot, úgy a beszédnek is egyénenként más-más az átlagos magassága (és terjedelme), melyet legbiztosabban az alaphang hangértékével mérhetünk. Gyermekeknek és nőknek természetesen magasabb a beszédhangjuk, mint a férfiaknak. De az egyes egyén beszédében is változhatik az alaphang. A teljesen nyugodt, indulat nélküli beszéd alaphangja, mely rendszerint a legmélyebb, vehető kiindulásul. Mihelyt valami hangulat, érzelem vagy indulat kíséri beszédünket, az elsősorban a hangmagasság változásában nyilvánul.

VIETOR a beszédnek ezt az átlagos hangmagasságát a hang *fekvésének* (Stimmlage) nevezi, mely szerinte mély, közepes és

magas lehet. Valójában a legmélyebb (basszus *F*:)

és a legmagasabb (szoprán *c*¹:) *fekvés* közt igen sok

hangmagasság lehetséges — sokkal több, mint a mennyi kottában kifejezhető hang a két szélső hang közt van. Egy egyén hanglejtésén belül azonban az alaphang relatív változása, megfigyelésem szerint, nem igen terjed túl egy quinten ; ez természetesen azt jelenti, hogy például egy basszus hangú férfiú beszédjének nem csupán öt alaphangja van, hanem annyi, a mennyi az

F: és a *c* közé elfér. Legjobban megfigyelhető

az alaphang magasságának változása könnyen izguló emberen, a mint beszédje a nyugodtan közlő alaphangon kezdve indulata növekedtével mondatról mondatra emelkedik. Szintúgy érdekesen mutatja az alaphang emelkedését, ha a kérdésünkre adott választ nem értjük és mi a kérdésünket — egy kis türelmetlen kíváncsisággal — többször ismételni vagyunk kénytelenek ; minden ismétlés magasabb hangon történik:

Hová mész?

Hová mész?

Hová mész?

b) A második fontos tényező a *hangköz*. A beszéd hanglejtése rendszerint nem használja ki egészében a beszélő egyén hangterjedelmét, mely csak az énekben fejlődik ki teljesen. Az ember hangja átlag két, ritkán harmadfél oktávára terjed; a három oktáva már a tüneményes énekek közé tartozik. Az indulat nélküli beszéd legföljebb egy oktáva terjedelmű, ennek is legtöbbször alsó quintjében mozog. Növelik a hangközöket a kísérő érzelmek: az indulat, a szenvedély mind nagyobb és nagyobb hangközökben jut kifejezésre; a fenyegetés izgatottan hullámszik; a harag mélyen dörög, majd felcsattan; a kétségbeesés sikoltásszerűen lebukik terjedelmének legmagasabb hangjáról az alaphang mélységére, sőt rekedten még az alá is. De még a nyugodt beszédben is különbség van a mondanivaló minősége szerint; a mi nem érdekel, azt szinte egyhangon darálva olvassuk; az érdekes és fontos tartalmat nagyobb és gyakrabban változó hangközökkel tüntetjük fel; az egyszerű kijelentés, közlés, elbeszélés kisebb hangközök közt hullámszik, mint a kérdés; az állítás másként, mint a tagadás; az ellentmondás másként mint a ráhagyás.

A hangközök nagyságában venni észre legjobban az egyéni idegalkatot, a faji és nemzeti különbségeket. Izgékony ember nagyobb hangközökkel beszél, mint a nyugodt idegzetű; ennek beszéde megint változatosabb, mint a lomhavérű embernek elálmosító dűnnyögése. Vannak tájszólások, melyeknek éneklő hanglejtése feltűnő és közismert; kívánatos volna, ha a tájnyelvi gyűjtések alkalmával erre is kiterjedne a gyűjtők figyelme; ámbár legmegbízhatóbb lenne a már gyűjtött fonogramok ilyen irányú megvizsgálása (vö. BALASSA J.: A nép nyelvének tanulmányozása. 1905. 4. pont utolsó bekezdése). Átlagos különbség van a különféle nyelvek közt is. A hollandus beszéd csekély hangközzeivel a mi fülünknek egyhangú, míg a francia már szinte nagyon is elevennek tetszik, az olasz pedig oktávás szökevényeivel majdnem nevetségesnek vagy ijesztőnek. Egy ízben Velenczében aggódva figyelmeztettem utitársamat egy csoport hevesen hadonázó és rikácsoló naplopóra; ő azonban megnyugtatóan, hogy azok csendesesen tárgyalnak egy reggel érkezett amerikai hajóról, mely ott ringatódzott a Canal della Giudecca kétes tisztaságú vizén.

c) A harmadik tényező a *hangmenet*, mely nem egyéb, mint a zeneileg minősített beszédhangok egymásutánja. Ez lehet:

1. *Egyenletes hangmenet*, mikor az egymásután következő hangok zeneileg mind egymagasságúak. Jele a vízszintes vonal. Magában alig kerül elő a természetes beszédben, ha csak nem egyéni sajátságképen. Leggyakoribb a névmásos kérdés második részében: Mi | kor mentél el hazulról? (15. ábra.)

2. *Emelkedő és ereszkedő hangmenet*: az egymásután következő hangok alig észrevehető közökkel emelkednek, vagy ereszkednek; zeneileg legközelebb áll a chromatikus skálához. Jele enyhén emelkedő vagy lejtősödő hosszabb vonal. Például a névmástalan kérdés első része: Nem látod Árpád vére miként fa | jul? (20. ábra.)

3. *Ugró, még pedig szökő és eső hangmenet*: két közvetlenül egymásra következő hang közt, minden közbeeső hang nélkül való hirtelen emelkedés, vagy hirtelen esés; a hangköz rendszeren nem kisebb egy tercznél, nagysága pedig az egy oktávát is meghaladhatja. Jele: hirtelen emelkedő vagy eső ferde vonal. Ilyen van az *is*-sel kapcsolt kérdésben; a névmásos kérdés első részében; a névmástalan kérdés legutolsó tagjában, néha az elsőben is: Én is? (6. ábra.) — Hol van? (7. ábra). — De aztán | meghallgatják ott az em | bert? (23. ábra.)

4. *Sikló hangmenet*. Ezt csak egy szótagon belül, a szótag megnyújtott magánhangzóján venni észre, mikor a nagyobb hangközt egymásba folyó hangok sorával töltjük ki, olyanformán, mint a zenében a *glissando* hangkötés. Ez rendszerint egytagú szavakban fordul elő, mikor egész mondatként állanak s ezért egy egész mondat hanglejtését kifejezik. Jele a zenei kapcsoló ív. Például az *én* szó különféle értelemben. Mint állítás: Te láttad őt? *Én!* (8, 9. ábra.) — Kérdésben: Te láttad őt! *Én?* (10, 11. ábra.) Bosszankodó tiltakozás, csodálkozás, méltatlankodó kérdés, igen nagy hangközzel: Bizony te! *Én?* (12, 13. ábra.) Kétkedő csodálkozásakor a hang le- meg felsiklik: *Én?* (14. ábra.)

A tárgyalt három tényező: az *alaphang*, a *hangköz* s a *hangmenet* figyelembevételével meg lehet állapítani a hanglejtésnek azokat a formáit, melyek egy nyelven belül állandók s ezért jellemzők. A vizsgálat alapjául az egyszerű mondatok minősége szolgál: kijelentő állítás és tagadás; kérdő állítás és tagadás; óhajtás, parancs és tiltás. E főcsoportokon belül aztán az érzelmi velejáró és a mondat szerkezete szerint megint több alcsoport fog alakulni. Külön vizsgálendő azután a hanglejtés az összetett mondat tagjainak mellé- és alárendelt viszonyában. Megállapítandó a

hanglejtésnek kölcsönös hatása a hangsúlyra. Ez utóbbi vizsgálatok, azt hiszem, sok értékes adalékkal fognak szolgálni a szórend elméletéhez. Valószínűleg a szórendi egységek: a szólamok alakulása is újabb magyarázattal bővül; én például a természetesen folyó beszédben sehogyan nem bírom észrevenni a szólamok közt azokat a kis szüneteket, melyekről mai elméletünk szól; megfigyelésem szerint a kétségtelenül meglévő szólamokat nem szünetek, hanem a nyomaték és a hanglejtés fordulatszerű változásai választják el egymástól.

TOLNAI VILMOS.

(Folytatjuk.)

Valaki.

A *vala-* szóval összetett névmások előtagjáról CzF. ezt állította: „Ha a magyar nyelvből akarnók származtatni, talán a *való* szóval azonosíthatnók“ (l. A m. nyelv szótára VI, 766). A gondolatot SZARVAS GÁBOR fejtette tovább s azt állította (l. Nyr. XXI, 147), hogy a *valaki* névmás olyan összetétel, melynek első tagja annyit tesz, hogy levő, s az egész névmás értelme ez: *valaki* = levő ki = aki van = akárki. SZARVAS nem mondja meg, hogy a *vala-* milyen származéka a *van* ige *val-* tövének, de kétségtelen, hogy CzF.-vel együtt ő is igenévnek tartja s mai nyelven a szó szerinte is annyi volna, mint **valóki*. SZARVAS e magyarázatában oly rendületlenül hitt, hogy a *vala-* előtagú határozatlan névmásokat a NySz.-ban mind a *van* ige alá sorolta.

A *valaki* névmásról újabban BEKE ÖDÖN értekezett (Nyr. XLIII, 81). Azokat a magyarázatokat (NyK. XXIV, 368, XXV, 56), amelyek a *vala-* előtagot a rokonyelvi *ül-*, *al-*, *qlq-* stb. (vö. v o g. *ül-khäñkū*, *al-khañghwa*, *qlq-khan* ,valaki', o s z t j. *al-matti* ,valami', v o t j. *olo-kin* ,valaki', c s e r. *ala-kö* ,valaki' stb.) kezdetű határozatlan névmások előtagjával azonosítják, hangtani okokból nem tartja elfogadhatóknak. Figyelmet érdemel azonban szerinte SZARVAS fejtegetése, amelyből elfogad annyit, hogy a *valaki vala-*ja a *van* igével függ össze, de nem lehet igenév, mivel hasonló kapcsolat (értsd: igenév + kérdő névmás) semmiféle töle ismert nyelvben nincs. Szerinte a *vala-* elbeszélő mult, a *valaki* tehát a. m. aki vala.

BEKE megfajta több okból elfogadhatatlan. Első ellenvetésem ez: Ha igaz volna is, hogy nincs nyelv, ahol a határozatlan névmást igenévvel és kérdő névmással fejezik ki, akkor sem bizonyíték ez SZARVAS ellen. Hiszen BEKE sem idéz a maga elmé-

lete helyessége mellett olyan nyelvet, ahol a határozatlan névmást elbeszélő multtal és kérdő névmással fejezik ki, de azért megfejtése helyes lehetne. Általában az az érv, hogy hasonló alakulást más nyelvből nem tudunk kimutatni, nem érv valamely magyarázat helyessége ellen. De mint említettem, van nyelv, a melyben a határozatlan névmást participiummal és kérdő névmással fejezik ki. Ez a nyelv a tót és a morva-cseh. Itt közönséges a határozatlan névmásnak a *voľa* (olv. *volya*)-val és a kérdő névmással való kifejezése, vö. morva cseh *volagdo* ,valaki', *volaco*, *volačo* ,valami', *volači* ,valamiféle' BARTOŠ, Dial. slov. | tót *volakdo* (alakv. *volakdo*, *volakto*) ,valaki', *volačo* (alakv. *volačo*) ,valami', *volajaký* (alakv. *volajaký*) ,valamilyen, valamelyik', *volaktoryj* ,valamelyik' stb. I. JANCŠ., BERNOL., LOOS-PECH. Ez a morva cseh-tót *voľa* ~ *vola*- persze nem magyar eredetű, mint SIMONYI állítja (I. NyK. XXIV, 368), valamint a magyar *vala*- sem szláv eredetű, mint azt DANK. Lex.-a vagy MIKLOSICH EtWb.-ja (377 lap, erről igen helyesen BALASSA, NYR. XVI, 109) szeretné velünk elhítenni. A szláv *vola*- ~ *vola*- morva-cseh-tót *voliti* ,választani' ige part. praes. act.-a (vö. hasonló part. praes.-eket: tót *činiac* : *činiť*, morva cseh *chođa* : *chodit'* stb. I. GEBAUER, Hist. ml. j. č. III, 2, 307), s magyarul körülbelül annyit tesz, hogy ,választva ki, akarva ki', esetleg ,választó ki, akaró ki', értsd: a kit választasz, a kit akarsz.

Második ellenvetésem BEKE magyarázata ellen jelentéstani és alaktani. A *valaki* sem ma, sem a multban nem az, aki volt, hanem a ki van, a ki létezik, csak határozottabban megjelölni nem tudom. Ha szabad így kifejeznem magam, a *valaki* határozottan jele nidejőséget fejez ki. Ez tehát SZARVAS javára billenti a serpenyőt. SZARVAS mellett szól a hang-, illetőleg alaktani dolog is. Az elbeszélő multbeli *vala* eredetibb alakja *valē(e)*, ami mellett nemcsak a mai napig megőrzött *valék* szól, hanem a Lázár Z.-C. egy helye is (I. a 78. l.: kernek *vale* és erről MELICH, A magy. tárgyas iger. 13). Ha BEKE magyarázata helyes volna, akkor ilyen alakváltozatnak is elő kellene fordulnia: **valeki*. Ilyen „gyanús“ alakot azonban a codexekben és a legrégebb nyomtatványokban mindez ideig nem találtam. Pedig — dicsek szem velem — ismerem a codexek ,tollhibáit'. Hogy azonban a *való* igenévnek volt a régi nyelvben *vala* alakja, az már a Gyulafehérvári glossák *walacnok*, *walaknok* (kétszer) olv. *valáknok* adatából is következik. A codexekből azonban ezt a *vala* ,való' alakot több példában idézhetjük is; íme az adatok:

EhrC. 50: hogy ew nem volna ydnewzewlewkw kewzewlu^{ala},
uo. 54 Assysia alatu^{ala} hegyeknek, uo. 59 ew zyuenek ystenehezua^{la}
nagy ewgyekezes^eert | JordC. 624: merth ennelamnal eleeb *vala*, uo.
625 mert ennelamnal eleeb *vala* (erről l. VOLF bevezetését a XVII.
lapon) | GömörC. 32: hogy, kellemetes lehessen . . . én egyedül
vala nagy vygasagomnak | ÉrsekC. 530: őrdögnek kesertety ellen
vala tanwsag myken ember ellene fegywerközzyek | NagyszombC.
91: v belől *vala* tagait keserűség be tölte *vala* | HorvC. 105: az ev
evrek evrevm^ere^vl *vala* Iras vagy predicacio | DöbrC. 123 (LXIV.
zsolt. 6): ődvalatos Isten mi idvöztyönk: hal' meg minket; minden
föld veginek remensege es meeg mezze *vala* tengerig“ = Vulg.:
„Exaudi nos Deus salutaris noster, spes omnium finium terrae, et
in mari longe“ | AporC. 7 (LXI. zsolt. 6): De *valabizon* istennek
alazatot lezen en lelkem . . . uo. 8 (LXI. zsolt. 10): *Valabizon* hewak
embereknek fiay . . . = Vulg.: Veruntamen Deo subjecta esto
anima mea . . . Veruntamen vani filii hominum | stb.

Ha SIMONYI iskolájához tartoznám, az itt közölt *vala* „való“
adatokat mind íráshibáknak, sajtóhibáknak mondanám s ezt a
nézetemet azzal okolnám meg, hogy a *vala* azért tollhiba, mert
az írók figyelmetlenek voltak, az írásban ellankadtak, elbóbis-
koltak — hiszen néha még az öreg Homeros is el-el szundított —
s az első *a* hatása alatt vagy akár a következő szó *a*-jai, s ha
ott nincs *a*, a rákövetkező legelső *a* hatása alatt, de mindenesetre
az *ó* helyett *a*-t irtak. De hát nem tartozom ehhez az iskolához,
így a *vala* alakokat nem tarthatom tollhibáknak. Bármily különösen
hangzik is, azt állítom, hogy a *való* mellett volt *vala* igenév is s
ez sok adatban meg is van a nyelvemlékekben s mai napig
megmaradt a *vala*-kezdetű határozatlan névmásokban.

A hang-, illetőleg alaktan is tehát a mellett szól, hogy a
valaki a. m. *valóki, levő ki, aki van, akárki.

S ezzel be is fejezhetném cikkecskémet, ha nem volna
még egy kis mondani valóm az *-ó* ~ *-a* képzőről. Nem a képző
eredetét akarom magyarázni. Erről csak jelzem, hogy se BUDENZ
(l. Ugal. 199), se SIMONYI (l. Nyr. XXVII, 530), se pedig SZINNYEI
(l. NyK. XXIX, 3) magyarázatát nem tartom kielégítőnek. Az én
magyarázatom e képzőről legjobban még a HORGERÉT közelíti meg.
(l. MNy. IX, 116). E cikkecske kapcsán azonban ki akarom
emelni, hogy úgy látszik, mintha minden *-ó* végű szónak lett
volna egykor *-a* végű változata is. Íme erre egy pár példa:

1. *-ó* igenévképző: *bírák*, *méltán*, *forráz* mellett vö. még
a következőket: BécsiC. Baruch VI, 13: mikent vidéknek *bíraia*,
MünchC. Luk. XXI, 36: *meltac* „méltók“ | ÉrdyC. 42: es *meltaak*
lehessewnk | Gyulaf. gl.: *walacnok*, *walaknok* (összesen 3 adat)
,valóknak‘ | HELTAI Fabulái (kiadta IMRE L. 247): De szent Pal

aszt mondgya: hogy egy kegyetlen *ragadozának* sinchen az Istennek orszagaban resze“, uo. 234: es nem minden *birara* hadgya ottan igyet. Vita tárgya lehet, vajjon az *ajtó* ilyen alakjai: *ó aitará* (l. MünchC. Luk. XVI, 20), a' koporsonac *aitara* (uo. Márk XIV, 47), a' koporso *aitarol* (uo. Márk XV, 3), az egyház *aytara* (JordC. 97), ew *aytara* (uo. 311), a' koporssonak *aytarol* (uo. 513), az egyház *aytan* (ÉrdyC. 243) stb. ide tartoznak-e?

2. -ó végű szavak: ÉrsekC. 428: hogy kedyg enghemet az *haya* berrewl kerdenenek ... egyeb *hayo bert* (értsd: hajóbér) | NádorC. 2: Mert *diznanac* ez természetj (értsd: disznónak). Csak jelzem, hogy e példákban az -a egészen olyan eredetű, mint török jövevényszavaink közül a következők végső -a-ja: *csipa*, *dara*, *káka* (l. GOMBÓCZ, Bulg.-türk Lehnw. 172).

De egyelőre elég ennyi az -ó igenévképzőről és az -ó végű szavakról. Abból indultunk ki, hogy a *valaki*-beli *vala* mi is alaktanilag. Bőven megokoltuk CzF., s utána SZARVAS nézetét, hogy igenév, s benne őrződött meg a mai *való* igenévként a régiségben gyakran használt *vala* párja.

MELICH JÁNOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A FesteticsC. pálos eredete. E czímen értekezett a Nyelvtud. Társaság febr. 16-án tartott ülésén VARGHA DAMJÁN. Kimutatta, hogy a FesteticsC.-ről eddig vallott irodalmi vélemény, mely szerint a nevezett codex pálos breviarium fordítása, téves. A ránk maradt és 1540-ből származó harmadik kiadású pálos breviarium Mária-officiuma ugyanis nem azonos a magyar codex fordításával. Ez utóbbi tehát más breviariumnak a fordítása. Kimutatta továbbá, hogy a FesteticsC. írója nem a hivatalos egyházi szöveget használta. A codex Magyar Benigna, Kinizsy Pál feleségének magánhasználatára készült. Ezt igazolják a közbeszúrt nem breviariumi imádságok, továbbá, hogy a codex végén Petrarca bűnbánó zsoltárait és nem a septem psalmi poenitentiales-t fordítja a codex szerzője. Ez utóbbi adatból az is következik, hogy Magyar Benigna asszony inkább költői lelkületű egyéniség volt, mint szorosan egyházas gondolkozású. Az előadó a Festetics-codexet inkább a régi Breviarium Strigoniense fordításának tartja. A codex szövegéből csupán három kis részlet forrása ismeretlen, a többi szöveg latin eredetije ismeretes, a kéziratok s incunabulum-összehasonlítások alapján.

A GömörC. egyik írója a codex 53. lapján így van megnevezve: „Ez Irasokat írta *pal tetemy* vasony vikarius Mynd az magnificentual egyetembe“. Ez a bejegyzés, a mint arról a Volf-féle kiadás XXIV. lapja értesít, a GömörC. Katalin nevű írójától származik. Horvát István, a GömörC. első ismertetője (l. Tud. Gyűjtemény 1835 : X, 105), valamint Volf György a fentemlített (nagy) vázsonyi pálos vikáriust a bejegyzés alapján *Tetemy Pálnak* nevezi.

Az a meggyőződésem, hogy az illető nevének korabeli ejtése: *Tétémi* > *Tétémi* Pál, mai nyelven *Tétényi* Pál. Okaim erre a következők: a) Olyan községünk, a melyet *Tetem*-nek hívtak volna vagy ma annak hívnának, nincsen. Egyébiránt a *tetem* ,esont; tag; holttest' szóból nincs -i képzős melléknévünk; b) Hazánkban ma három *Tétény* van, egyik Moson m.-ben (l. Csánki III, 687; írott alakjai: *Tetun*, *Theten*, *Thethen*) és kettő Pest m.-ben (Kis-, Nagy-T., Csánki I, 36. lapján található régibb írott alakjai: *Thethen*, *Teten*). A mai *Tétény* helynévről kétségtelen, hogy régebbi alakja *Tétén* (l. MNy. VIII, 145), s hogy szóvégi -n-je eredetibb -m-ből való. A pest megyei *Tétény*-nek -m-mel hangzó alakjai elő is fordulnak, így Thuróczzinál és egyebütt írva: *Tetum*, *Thetem* (l. RMKT. I, 244, ,az *Tetemben* el-feltetének' Pannóniai ének, RMKT. I, 7). Ha már most figyelembe vesszük a *Thetem*, *Tetum*, *Tetun*, *Teten* írott alakokat (l. Karácsonyi, Turul XII, 96 és NyK. XXXIV, 133 is), akkor a mai *Tétény* tulajdonnév hangfejlődése ez: *Tétüm* > **Tétöm* ~ *Tétm*; részint a *Tétüm*-ből, részint pedig **Tétöm* ~ *Tétm*-ből *Tétün* > **Tétön* ~ *Tétén*, s ez utóbbiból újabb nyúlással *Tétén* > *Tétény*. A kéttagú alak első é-je mindig hosszú. *Tétény* hn. ugyanis *Tühütüm* szn.-ből ered, s így az első é összevonás útján keletkezett. — Ezek után kimondhatjuk, hogy a Gömöröc. egyik íróját a maga korában *Tétémi* (esetleg *Tétémi*) Pálnak hívták, *Tetemi*-nek azonban semmi esetre sem. MELEGDI J.

Régi nyelvemlékeink. E czímen állította össze SZILY KÁLMÁN azokat a nyelvemlékeinket (l. MNy. X, 451), a melyeket ZOLNAI GYULA „Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig“ cz. értekezésének (l. MNy. I és különnyom.-ban) megjelenése óta fedeztek fel s a MNy. I—X. kötetében közölték. Számuk 21. Jegyzetben a szerkesztők kéri a MNy. olvasóit, hogy az idézett értekezés megjelenése óta felfedezett és más folyóiratokban közzétett nyelvemlékek jegyzékét is szívesen vennék s a MNy.-ben kiegészítésül közölnék. Atnéztem tudományos folyóiratainkat s összesen 3 olyan emleket találtam, a melyek felsorolásával SZILY jegyzékét kiegészíthetem. Ezek:

1. *Imádságok és lapszéli jegyzetek* a XVI. sz. első évtizedéből. Az imádságok a Nemzeti Múzeum egy ósnyomtatvány colligatumának bekötési tábláján s két bekötött lapon található. A colligatum FRANKÓI VILOS adományából került a N. Múzeumba (Inc. c. a. 960. jelzet alatt) s MICHAEL DE HUNGARIA és JOHANNES VERDENNA latin egyházi beszédeit tartalmazza. A czímlapról megállapítható, hogy M. DE HUNGARIA könyve 1494-ben jelent meg; a bejegyzett imák nem sokkal későbbiek. Tartalom szerint e hét imádság a következő: prédikáció előtti és utáni, áldozás előtti és utáni imádság, asztali áldás és hálaadás, egy imádság utolsó sorai s végül tanulás előtti imádság. A magyar glossák, a melyek a prédikációkhoz fűzött lapszéli jegyzetek, ezekkel egykorúak. Mind az imádságok, mind a glossák írója ismeretlen. Közzétette SÁGI ISTVÁN a M. Könyvszemle 1906. évfolyamában. (345 kk. l.)

2. *Latin-magyar szójegyzék* az 1516. körüli időből. Valami 75 növény latin és magyar nevének jegyzéke s egy pár más szó egy 1516-ban nyomtatott latin könyv (Fr. GRAPALDI: poete Laureati: De Partibus Aedium, Addita modo Verborum explicatione Quae in eodem libro continentur . . etc.) utolsó lapján és a colophon körül. A kolozsvári ref. koll. könyvtárából közli VISKI KÁROLY a Nyr. 34. kötetében (200 kk. l.). Becses emlék, mint az első magyar betűrendes kis szakszótár.

3. BORNEMISSZA PÁL *levélszáradéka*. Néhány soros magyar utóirat egy 1528. jun. 21-én kelt latin levél végén. A körmendi (BATHYÁNY) levéltárból közzétette ÖDÖNGŐ ÁBEL: MNY. VI, 229.

4. *A Münchener Glossák* a XVI. század első harmadából. Lap-széli és sorközi bejegyzések a müncheni udvari és állami könyvtár Cod. lat. Monac. 9701. jelzésű kéziratában. Említi őket ZOLNAI GYULA „Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig“ cz. munkájában a 140. szám alatt. (L. MNY. I, 121. lap). Ugyancsak ő tette közzé a Nyr. 41-ik kötetének 166. s köv. lapjain. KAPOSSY JÁNOS.

Adatok a 3. személyű birtokos személyragra. Az OklSz.-ban a *föld* címűszónál ilyeneket találunk: *Tykolfeldew*, *Bodorfeldew*, *Gotthardfeldew*, *Eghazfeldew*, *Symonremethfeldew* aliter *Monohfeldew* stb. Nem lehet benne kétség, hogy itt a *feldew* a. m. föld s hogy korabeli ejtett alakja *földö* > *feldö*. A 3. személyű birtokos személyrag ez alakváltozatára SZINNYEI hívta fel a nyelvészek figyelmét (l. NyK. XLIII, 122). Az OklSz. adatain kívül megtaláljuk a 3. személyű birtokos személyrag ez alakváltozatát a codexekben is; a DebrC.-ben ezeket olvassuk: 527: „hog vronk iesus xprusnak az ew *hyteu* yghen byzon ees yghen ygaz“ (olv. *hitö*); uo. 541: „de ez leyan kybe ystennek ew *lelkeu* zol“ (olv. *lélkö* > *lelkö*). Sőt más eredeti szövégi ragbéli -*ö* ~ *ö*-re is van példa, vö. DebrC. 550: „ez negh kereketh wrystennek angyala mynd elthere, es az folthyawal negh' ezer poganth *eleu* megh“.

K. P.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Ablak-tölgy. A MTsz.-nak egy adata szerint Gyergyóremetén az ablak oldalfáját jelenti. Látszólag teljesen érthető szó, nincs rajta semmi magyarázni való. Nekem azonban mégis megakadt rajta a szemem, mert a székely köznép nem ismeri a *tölgy* vagy *tölgysa* szavakat. Én legalább nem emlékszem, hogy sok ízben tett székelyföldi útjaimban valamikor is hallottam volna őket, s azt hiszem, hogy a romlatlan székely nyelvjárás csak a *cserefát* ismeri. Tudva mármost azt, hogy emberi testrészek neve milyen gyakran szolgál hasonló jelentésváltozással élettelen tárgyak egyes részeinek is elnevezéséül (pl. *oszlopfő*, *harangláb* stb.), s pl. éppen a kérdéses *ablak-tölgy* előtt olvasható a MTsz.-ban *ablak-homlok* és *ablak-szem* is), igen valószínűnek tartom, hogy ez az *ablak-tölgy* ejtés csak ú. n. népetymológiával lépett eredeti *ablak-tügy* helyébe s így napjainkig megőrizte legalább halavány emlékét, 'pofa' jelentésű egykori *tügy* szavunknak, a melyre a NySz. is csak nagyon kevés XV. és XVI. századi adatot idézhet. Az ablakmélyedés felső ívezetét jelentő *ablak-homlok*, s az ablak üvegtábláját jelentő *ablak-szem* mellé csakugyan nagyon odatalálna az ablak oldalfáját jelentő **ablak-tügy*, vagy mai nyelven **ablak-pofa*. Hogy ez a *tügy* szó valamikor a Székelyföldön is élt, azt a székely *tügyes*, *tögyes* tájszó bizonyítja. A MTsz. ennek ilyen magyarázatot adja: „széles-élű vagy hegyű

(fejsze, kés, hasítószeg, tű, a melynek az éle vagy a hegye tompaszögű). Ez tehát nyilván annyi mint „pofás, széles pofájú”.

Czika, cziha. A ki valaha téli időben hosszabb ideig Erdélyben volt, az bizonyára megismerkedett az erdélyi konyhának egyik különlegességével, a *káposzta-czikával*, a melyet ott különösen borsófőzelékkel és füstölt oldalassal kedvelnek. Nem egyéb pedig a *káposzta-czika*, vagy egyszerűen *czika* is, mint egészében besavanyított káposztafej, a melynek külső durva leveleit persze előbb letördelték és torzsájának keményebb részét is levágták.

Nagyon jól emlékszem rá, hogy Brassóban, családi körben egyszer firtatva ez étel elnevezését, azt a fölvilágosítást kaptam, hogy azért hívják *czikának*, mert torta módjára *czikkekre* szeletelve szokták betálatni. Ez a laikus magyarázat persze egészen téves, de megemlítettem azért, mert nyilván mutatja, hogy az átlagos műveltségű magyar ember nyelvérzéke számára már érthetetlen e szó etymonja, vagyis igazi jelentése. De úgy látszik a nyelvész szakemberek sincsenek vele különbül, mert tudtomra még senki sem kísérelte meg komoly magyarázatát. Pedig ha tudjuk, hogy az ilyen káposztatorzsát a rajta levő apró levelekkel együtt nemcsak *czikának* nevezik a Székelyföldön, hanem *szik*, *sztknak* is (vö. MTsz. 2. szék 3.), akkor rögtön nyilvánvaló, hogy a *czika* szó nem lehet egyéb, mint a *szék* szónak (vö. pl. *tojás széke, két-székű növények*) önállósított birtokos személyragos alakja, vagyis elvonás a gyakran használt *káposzta szika* birtokos szerkezetből. Ez éppen olyan eset, mint hogy a *káposzta torsa* birtokos szerkezetből is előbb *káposztatorsa* összetétel lett, majd meg az összetétel előtagját minősítő jelzőnek érezve, kivált belőle a már ragtalanak érzett *torsa* > *torzsa* főnév. De nemcsak a káposztával való kapcsolatból, hanem másféle mondatokból is ragtalan szóként következett ki a **szika* hangsort, mert *czika* a MTsz. szerint több vidéken általában „csirá”-t is jelent. Az ilyenféle mondatokból, a milyen pl. *czikába indul a mag* (CzF. idézi), valóban könnyen érthető a hallgatónak az a tévedése, hogy *czik* helyett *czika* főnevet következtet ki belőlük. (Más ilyen esetek TMNy. 225—26.) A *czika* (= **szika*) alakjának magyarázatára csak azt jegyzem meg röviden, hogy szókezdő *sz* > *cz* elég gyakori hangváltozás, s hogy a *szék*, *szik* a NySz. adatainak tanúsága szerint eredetileg magashangú volt ugyan, de a Székelyföldön és Dunántúl a mélyhangú szavak csoportjába csapott át (vö. MTsz.).

Azt hiszem, hogy éppen ilyen eredetű a *czihá* „vankos-héj, párna-tok, dunya-héj” szóvégi *a-ja* is. A hogy a ném. *zeche*-ből m. *czéh* lett, úgy a ném. *zieche*-ből (vö. MELICH, Ortsnamen) is **czih* alakot várnánk a magyarban. Az e helyett valósággal meglévő *czihá* alak tehát valószínűleg szintén a *párna-czihá*féle összetételekből vált

ki oly módon, hogy ezekben is az előtagot egy bizonyos korban birtokos jelző helyett tévesen minősítő jelzőnek kezdték érezni.

Czérna. Hogy e szavunk idegen eredetű, abban természetesen legkevésbé sem lehet kételkedni; de eredetének közelebbi meghatározása körül mindeddig eltérő a nyelvészek véleménye. Művelődéstörténelmi okok t. i. nyomósan a mellett szólnak, hogy *czérna* német jövevényszó, de ezzel szemben hangtani okok mintha inkább tót eredetre mutatnának. A meglehetősen tarka alakváltozatok (*czirna* NySz., *czivorna*, *czévorna*, *czévörnás* OklSz. és szék. *czérna*) az én nézetem szerint egyébként nem okoznának nehézséget a ném. *zwirn*-ből való származtatásban, csak a mindnyájukon jelentkező szóvégi *a* tetszik kemény diónak. Mert (ezt az *a*-t egyelőre figyelmen kívül hagyva) bizonyos szerintem először is az, hogy a köznyelvi *czérna* alak hosszú *é*-je csak a Székelyföldön ma is használatos eredetibb *czërna* alak *ë*-jének talán a hangsúly hatása alatt való megnyújtása útján keletkezhetett. Világos másodsor az is, hogy csak a szókezdő *czv* mássalhangzó-csoport elkerülésének két egyformán szokásos módját képviselik egyfelől a *czirna* > *czérna* (mint pl. ném. *zwickel* > *czikkely*), másfelől meg a **czévërna* > *czévorna*, *czivorna* (mint pl. ném. *zweck* > *czövek*) alakváltozatok. És végül a *czivorna*, *czévorna* *o*-ja is érthető részleges hangrendi illeszkedésként (mint pl. lat. *quinterna* > *kíntorna*). Mindezekkel szemben a szóvégi *a* persze nehezen magyarázható. De mivel művelődéstörténelmi okokból egyáltalán nem valószínű, hogy a már nyelvemlékeinkben is meglévő, tehát nagyon régen meghonosodott *czérna* a tót *czerna* átvétele volna (tót jövevényszavaink t. i. mind aránylag nagyon is fiatalok), s mivel egy német **zwirne* alak, a melyre Asbóth (Nyr. XXVI. 63.) gondolt, nem mutatható ki, talán mégis csak a magyar hangtörténetben kellene megkeresnünk a *czérna* szóvégi *a*-jának okát. Olyanféle eredetű, mint a fönnebb tárgyalt *czika* és *czíha* esetében, nem lehet ez az *a**, de azt hiszem, hogy talán a szóvégi mássalhangzó-csoportok elkerülésének koronként változó módjával lehet kapcsolatos. Az Árpád-kor vége körül tudvalevőleg a két mássalhangzó között fejlődött ilyenkor egy magánhangzó. E *titk* > *titok*, **álm* > *álm* változás korának emlékei pl. ném. *turm* > *torony* és *sturm* > *ostorom* > *ostrom*. Újabban a szó végén fejlődik ilyenkor egy *i*. Pl. *hülzni*, *kalucsni*, *szokni* stb. Talán föltehető, hogy e két korszak között volt olyan idő is, mikor nem

* De talán ilyen a *gléda* eddig megfejtetlen *a*-ja. A hogyan pl. Mikes-nél ezt olvassuk: Az út mellett 12 paripa volt sorjában (NySz.), éppen úgy lehetett értve eredetileg az ilyenféle mondat is: Az út mellett 12 katona állott *glédában*. Vagyis: mindegyik a maga *Glied*-jában.

i, hanem *a* járulékhang fejlődött a szó végén. Ennek a típusnak lehetnek képviselői *czérna* és *selma*.* És hátha talán *pél*da szavunk is nem a kéttagú ófn. *bilde*, *pilde* átvétele (hiszen akkor mélyhangúvá válása nem igen volna érthető), hanem a már *e* nélküli *bild*, *pild* alaké, és magyar szóvégi *a*-ja szintén csak ugyanígy keletkezett?

HORGER ANTAL.

Bord, boret, hord? Az 1279. évi budai zsinat határozatainak 11. §-ában van egy szó, a melynek magyarnak kell lennie. Az ENDLICHER-féle kiadásban (l. Mon. Arp. 570. lap) az illető hely így hangzik: „*Districte precipimus ne sacerdotis uel clerici in quouis ordine constituti gladium uel cultelum, quod uulgariter dicitur boret portent,** nisi eis manifesti timoris causa ingruerit nec tunc absque licencia prelatorum portent*“. A budai zsinat határozatait „*Sacra concilia*“ cz. művében kiadta PÉTERFFY KÁROLY is; az 1741. évi pozsonyi kiadásban a magyar szót magában foglaló mondat így van közölve: „... *gladium, vel cultellum, quod uulgarter dicitur hord*...“ (I. 109; ugyanígy az 1742. évi bécsi kiadás I. 107. lapján is). Az 1279. évi budai zsinat határozatainak van még két más kiadása is, az egyik RAYNALDUSTÓL (l. erről lejjebb), a másik HUBETŐL s ennek a kiadásnak a címét PAULER GYULA „A magyar nemzet tört. az Árp. korában“ művében így idézi: „*Antiquissimae constitutiones synodales provinciae Gnesnensis* (l. nála II², 559). E két kiadást nem láttam, innen tehát a szót nem idézhetem. Valószínű azonban, hogy RAYNALDUS kiadásában *bord* a magyar szó alakja. Ezt DU CANGE középkori latin szótára *bord* czimzó alatt közölt következő helyéből következtetem: „*Bord. Concilium Budense ann. 1279. cap. 11: Districte praecipimus, ne Sacerdotes vel Clerici, in quouis ordine constituti, gladium vel cultellum, quod uulgariter dicitur Bord, portent*“. DU CANGE nem mondja meg, hogy kéziratból idéz-e vagy pedig kiadásból, de ha kiadásból, ez csak RAYNALDUSÉ lehet.

Előttünk van már most három változatban a kérdéses magyar (DuC. szerint latin) szó, ezek: *bord*, *hord*, *boret*.

A budai zsinat határozatainak két kézirata van; erre nézve PÉTERFFY a maga kiadásában ezt mondja: „*Hic desinunt . . . acta concilii, tum in Vaticano, tum in Vallicellano MS., ut admonet, qui ea edidit Raynaldus*“ (l. az 1742. évi kiadás I, 125). „*Nos — írja tovább PÉTERFFY I. 105 — ex Vaticano MS. produximus, quo*

* Hogy ez utóbbi is tót jövevény volna (MELICH, Ortsn.), azt egyáltalán nem tartom valószínűnek, de azt igenis, hogy ellenkezőleg a tót *cverna* és *šelma* valók a magyarból.

** Én emeltem ki.

Odoricus Raynaldus usus est“. Én a kéziratokat nem láttam, azt se tudom, mennyiben eredetiek, egykoriak, mennyiben másolatok, pedig ezt mind fontos volna tudni a fenti szó megfejtésében. Mindazonáltal a szót — úgy gondolom — meg tudom fejteni. Előbb azonban meg kell említenem PAULER GYULA megfejtését.

PAULER GYULÁNAK is az volt a meggyőződése, hogy a fenti szó magyar s ő a mai *bárd*-dal egynek vette (l. A magy. nemz. tört. II², 359). Ez a magyarázat nem lehet helyes. A magy. *bárd* szónak sohase volt *o*-val írt alakváltozata, s tekintettel arra, hogy a szó minden valószínűség szerint az ófr. *barde* átvétele, a mely egytagú szónak *o*-s alakja nem is lehetett. Ha ellenben figyelembe vesszük, hogy *kardos* szavunknak *kordus* a XIV. sz.-ig ejtett alakja (l. OklSz.), s hogy a mai *kard* XIV. sz. előtti alakja — bár erre eddig nincs adatunk — csakis *kord* lehetett, azt kell mondanunk, hogy a fenti adat *kord* > *kard*-nak értelmezendő. Paleografaiilag is érthetők a fenti *bord*, *hord*, *boret* kiadásbeli alakok. A ki ismeri a *b*, *h* és *d* betűk XIII. sz.-i alakját, tudja, hogy a *b* és a *h* hasonlósága a *k*-éval olyan szembeszökő, hogy olyan másoló, a ki nem tud magyarul, *kord* helyett könnyen írhat *hord* vagy *bord* alakot. Ugyancsak érthető a szóvégi *d* és *et* is paleografaiilag. Ha feltevésem helyes, akkor a *kard* szóra eddig ismert legrégebbi adatunk 1279-ből való s *kord* az akkori ejtett alakja.

Cellén. Egy XVI. sz. végi latin-magyar keresztnév-jegyzékből HARSÁNYI ISTVÁN a többi közt ezt közli (l. MNy. X. 281): „Cilianus — Cellen“ s mind a két név után zárjelbe oda teszi: *Így!*, a mivel azt akarja jelölni, hogy a kéziratban a keresztnév mindkét esetben *c* [= *cz*]-vel van írva. Hogy az itt közölt lat. *Cilianus* a *Kilianus*, míg a magy. *Cellen* [olv. *Czellén* > *Czellén*] a megfelelő magy. *Kellén* (alakv. *Gellén*, *Killyén*, *Kilián*, l. Knauz, Kortan 206, Melich, SziJöv. I. index) tulajdonnévvel azonos, kétséget nem szenved. Az alábbiakban arra akarunk megfelelni, hogyan van az, hogy a lat. *Kilianus*-nak a latinban s innen a magyarban *cz*-vel hangzó változat is megfelelhet.

Ismeretes dolog, hogy a lat. *ce*-, *ci*- egykor *ke*-, *ki*-nek, később, körülbelül a Kr. u. VII. sz. óta *cze*-, *csi*-nek hangzott. Ez a *cze*-, *csi*-hangzás került át az egyházi latinba is. Ha már most a latinba akkor, mikor már *cze*-, *csi*-nek hangzott a lat. *ce*-, *ci*, átkerült valamely idegen nyelvből *ke*-, *ki*-vel bíró tulajdonnév vagy más szó, ezt a latinban *cze*-, *csi*-vel mondták és *ce*-, *ci*-vel írták. Ezt, hogy többet ne említsünk, a Μακεδονία: lat. *Macedonia* is igazolja. Így volt ez a hazai latinban is. A gör. Θουκυδίδης (*Thukydídés*) nevét latinul *Thucidides*-nek írták s nálunk *Tuczidides*-nek mondták (l. PP.¹ *germanus* szó alatt: „Ollyan ékesen-szóló mint *Tutzidides*). Hasonló

esetek: *czelták* = kelták, lat. *celtae*, gör. κελται, *Alcibiádes*, lat. *Alcibiades* gör. Ἀλκιβιάδης stb.

Nem kell azonban azt hinnünk, hogy a latinban ne lett volna olyan szó, a melyekben mégis *ke-t*, *ki-t* mondtak. A latinban voltak olyan idegen eredetű szavak, a melyeket *ch*-val írták; pl. *Bacchus*, *Gracchus*, *Aeschylus*, *Achilles* stb.; e szavak a görögben *χ*-vel hangzának. Ezt a gör. *χ*-t a latinban először *kh*-nak, később *k*-nak mondták, így volt ez a hazai latin kiejtésben is; volt tehát hazai lat. és innen magy. *Bakkus* (l. Calep. szótára), *Grakkus* (l. PP. *expecto* a.) stb. Az ilyen szavakban a *che-*, *chi-t ke-*, *ki-nek* mondták, tehát *Eskilus*, *Ákilles* (l. PP. *Acacides*, *Achilleus*, *congresso* a.) stb. Megtörtént már most nem egy esetben, hogy az ilyen lat. *che-*, *chi-t* (olv. *ke-*, *ki-*) *ce-*, *ci*-vel írták és *cze-*, *csi*-vel olvasták. A magyarban erre több biztos példa van, melyek közül álljon itt a következő: *Ezechiel* próféta nevét az egyházi latinban *Ezékiel*-nek mondták, ez az alak a magyarban is. S mégis mit látunk? A DebrC. 460 ezt írja: „Kyról ugmond *ezeczyel* profeta“ olv. *Ezécziel*. Vissza térve a *Kilianus* névre, ezek után ezt mondjuk: A név latinositott alak az ír nyelvből; latin emlékekben *Kilianus*, s nagy ritkán *Chilianus* is a név írott alakja. Ha a *Kilianus* az eredetibb, akkor a magy. *Czellén*, lat. *Cilianus* ejtés hasonló a *Tucsidides*-hez; ha pedig *Chilianus* az eredetibb alak, akkor olyan ritkább alak, mint *Ezécziel*.

MELEGGI J.

Bofána, bufán. A MNy.-ben (X. 365) már szó volt a NySz. *bofána* szaváról, a melyet a NySz.-ban idézett forrás megfelelő helyén nem lehet megtalálni. Minthogy pedig a szótárban csak ez az egy adat van rá, ennek kétségessé válásával a *bofánát* törölnünk kellene a NySz.-ból. Pedig a *bofána* csakugyan megvolt nyelvünkben a XVIII. sz. másik felében. Bizonyítják ezt a Magy. Hirmondó 1785-iki évfolyamából vett alábbi idézetek is: „kik [t. i. a feleségek] közzül némellyek . . . karjaiknak nyugtatására, két szárnyokat, vagy *Bofánákot*-is kötöttek-fel“. (320.) „Minek utánna itten [t. i. Bécsben] a' *Bofána* (Magyarúl Kantza-nyereg) olly közönséggé lett volna, hogy már e' miatt a' Konyha-szolgálóknak-is oldalfélt kellenék a' konyhából ki, 's bé-menni“ (381); „edgy nihány Vitzé-Dámák-is a' főbb Dámák között *Bofánáson* meg-jelentenek“ (uo.); „Sellyem tzafrangokkal bé borított *Bofána*“ (uo.) „a' kik ennek-utánna a' Kantza-nyerget, (holt nyelven *Bofána*) a' tzafrangos Kalapot, a' meztelen mejjét . . . a' Templomba fogják vinni . . . mint botránkoztatok (sic!), akár minémü rangu személyek légyenek azok, gyalázatosan ki-vezettetnek“ (430, l. még 578). Az itt idézett rendeletet a pozsonyi róm. kath. templomokban a szószékről hirdették ki a lelkipásztorok. S a tudósításból azt is megtudjuk, hogy némelyek inkább lemondtak a templombajársárról, „mintsem Kantza nyereget . . . le-vessék“ (431).

Mi volt hát az a *bofána*, a melynek divatja ellen még a szószékről is harcolni kellett? Az eddigi idézetekből is világosan kitünik, de megtudjuk magából a M. Hirm.-ből is. A 410. lapon egy kis hírt közöl: „Debreczenben-is nagyon lábra kapott már a' farnak halhellyből tsinált abrantsal való nagyobbítása“.

A *bofána* mellett gyakrabban előkerül a *bufán*. GVADÁNYI nótáriusának csüfölködő szavaira így felel a kicsüfölt dáma: „Anglész neve vagyon én öltözetemnek . . . | A' mellyeket nevez kend dobnak, iszáknak, | Neveztetnek azok mindentől *Bufánnak*, | Szükség ezt viselni minden Aszszonyságnak; | Nyugvó Kanapéja ez ám két Karjának“. (Nót. utaz. 1790., 103. l. X. r. 97. vsz.) „Illenének majmok azon két *Buffánra*“ (uo. 105. l., X. r. 108. vsz.). Más forrásokból is idézhetjük: „Meg tévett Húgom aszszony mikor ötözött a' *bufannyát* előre kötötte.“ (S.-pataki isk. vígjáték 1787—92-ből, Irod. tört. Köz. 1914, 338, s uo. 345); „a' *Buffánomat* . . . Orsolyának . . . adja ki“ (CSOKONAI: Dorottya, 1804, 81. l.). A „Jegyzések“-ben hozzáfűzi: „A' *Buffán*, magyarul Far-dagály, talám a' Módinak minden bolondsági között legképtelenebb bolondság vala!“ (uo. 119. l.).

A *bufán*-t, mint annyi más divatot jelölő szót, az osztr.-németből vettük át. Az osztr.-németbe pedig francziából került. Vö. KALTSCHMIDT, Fremdwörterbuch: *bouffant*: bauschig, aufgepufft; *Bouffante*: Bauschkleid, Seitentasche. Még a nép is megtanulta. MÉSZÖLY GEDEON közlése szerint Tabajdon (Fejér m.) öreg emberek még ma is emlegetik a *bufändli*-t. Ez utóbbi JÓKAINÁL is olvasható: „a nők léghajó nagyságú, *bufändlinak* nevezett szoknyákkal“. (Csendes évek története, Nemz. kiad. 96. k. 80.; l. Nyr. 39:37). PUTNOKY IMRE.

Látogató-levél. A régiség sokféle levele közül a NySz. erre csak egy adatot tud idézni az Archivum Rákócziánumból, azt is, mivel jelentését nem ismeri, megkérdőjelezve: „Im includálok szegény feleségemnek egy *látogató levelet*“ (RákF.: Lev. 1:452.). Az OklSz. sem tud e levélfajról, holott régi emlékeink sokszor említik. Így előkerül KECZER AMBRUS naplójában: „Vitnyédi uram is elkéredzett Szebenben s Brassóban, így írt gróf uram királybírónak *látogató levelet* (1667. ápr. 6., 285. l.). Kapy uramnak írt gróf uram *látogató levelet*“ (1667. ápr. 12., 285.). Említést tesz róla naplójában THÖRÖLY IMRE is: „Galambvári békhez is küldöttem *látogató levelemet* és az hireknek tudakozásáért“ (1694., Mon. Hung. Hist. Script. 15:397.).

Arra, hogy mi volt tulajdonképpen ez a *látogató-levél*, világot vetnek KECZER A. naplójának eme helyei: „Ebéd után egész Hájjig csak sárt vontattunk, az hova érkeztünk, *láttatta palatinus uram gróf uramat hadnagya által, úgy gróf uram is ő ngát Farkas uram által*“ (1664. febr. 21., 142. l.). — „Az fejedelem asszony [Apafiné] *Naláczy uram által láttatta s köszöntötte gróf uramat és gróf uram is Hedry*

Benedek által“ (1666. decz. 22., 270.) stb. Tehát a *látogató-lévé* olyan üdvözlő és tudakozó levél volt, melyet nagyurak szoktak személyes látogatásuk elmaradása esetén valamelyik udvari emberük által jóbarátaikhoz s ismerőseikhez küldeni. THÖKÖLY IMRE leveles könyveiben, különösen az 1691—2. évekből valóban több ily *látogató-lévé* olvasható. A rendes bekezdésük: „Akarám kegyelmedet ezen levellem és emberem által látogatnom, kérdezném kegyelmedet: mint vagyon és hogy vagyon? Adjon Isten kegyelmednek jó egészséget és minden dolgaiban jó szerencsét! . . .“ stb. RÉTHEI PRIKKEI MARIÁN.

Táp. Úgy tudtuk eddig, hogy a régi *táplál*-ból RÉVAI MIKLÓS következtette ki ezt a szót 1803-ban *Antiquitates*-ében (29. §.). Irodalmi élete azonban csak Bugátnál 1828-ban kezdődik (NyÚSz.). A szó elvonása, irodalmi föllépése is azonban sokkal régibb időben történt. Ismeretes, hogy az *üz, bék, mez, csina, hize, kaszab* stb. elvonásokat KALMÁR GYÖRGY követte el *Prodromus*-ában 1770-ben. A minap kezembe akadt KALMÁRnak egyetlen tisztán magyar nyelvű munkája 1778-ból, a 16 lapra terjedő „*A-magyar Hélikon-ért és Kástáliák-ért felséges Mária Theresiához buzdult alázatos Ének*“, mely alkalmasint az *első végrímes hexametereket* adja irodalmunkban. Ennek a Mária Theresiát, mint a budai egyetemnek „anjjá“-t és „forró szeretettel ápolgató dajkájá“-t dicsőítő költeménynek mindjárt a legelején olvasom:

„Árvákká lettünk ugyan edjszer Atja s Anja-nélkül:
de könyörült rajtunk, meg is áldott, Isten az-égből.
Téged adott *Táp-úl*; hodj lédj mindenbe reménjünk“.

Hogy itt a *táp* szónak csakugyan az „*alimentum, nutrimentum, auxilium*“ a jelentése, a hozzá fűzött sor alatti jegyzet bizonyítja. E jegyzet és RÉVAI idézett helye között annyira feltűnő a gondolatmeneti egyezés, hogy czélszerűnek találok ennek igazolására a szembeállítás. Ime:

Táp, valami a-táplálásra s élelemre és segedelemre szükséges. Innét származik osztán, *táplál*: valamint *szám, számlál*; *szem, szemlél, hir, hirtel*. (KALMÁR, 1778.)

Táp. *Alimentum et nutrimentum. Hoc autem valere palam est ex derivato inde verbo táplál*; ut *a szám verbum számlál*; a *szem verbum szemlél*. (RÉVAI, 1803.)

Nemcsak ez a találkozás, hanem RÉVAI munkáinak már több helye is bizonyítja, hogy mennyire ismerték s olvasták Kalmárt, még saját korán túl is, nyelvtudományunknak első, nagy művelői.

Ismert elvonásai közül a *bék* szót is megtaláljuk ezen Énekben (5. l.); nemkülönben itt találok először újabb irodalmunkban a *reg* szót is: „*Reg-s-esthajnali szép harmatja Szemednek e' Kertre szálljon!*“ (10. l.).

Bankár. NyÚSz. I. szerint FOGARASI szava 1843-ból. Nagyon természetes, hogy e szó abban az időben keletkezett, a mikor oly

intézmények létesültek, a melyek körében a *bankár* fogalma is nélkülözhetetlen. Magyar bankok alapításának eszméjét tényleg csak a 40-es évek legelején kezdik vitatni; tervezetek jelennek meg a bankok egész belső és külső életéről. Két ilyen tervezet elég ahhoz, hogy a *bankár* szó eredetére, szerzőjére rámutathassunk. Az egyik *Magyar bank* címmel FOGARASI JÁNOS munkája 1841-ből; a másik: *Egy Nemzeti Magyar Hitelbanknak és Élelembiztosító Intézetnek tervezett szabályai*, farkasfalvi FARKAS FERENCZ* „hiteles jogvéd“ tollából, ugyancsak 1841-ből. Az utóbbiban olvasom:

„A banknak hitelezőjét, vagy adóssát általánosan nevezük *bankárnak*, különösen pedig hitelezőjét *bankásznak*, adóssát *maglász*-nak; e' bankot terhelő adósági levelet *banklapnak*; a' bank javára szállót *maglapnak*“ (21. l.): „Ki a bankba tőkét ad be (*bankít*) vagy a tőkét kiveszi abból: *kibankol*, *bankol*“ (25. l.).

Csak azért mutatom be a *bankárt* egyéb bankéleti kifejezésekkel együtt, hogy világossá tegyem FARKASnak az egész könyvben feltűnő magyarításait, melyek bizonyossággal arra engednek következtetni, hogy a *bankár* itt jelenik meg először. Keletkezéséhez FOGARASI tervezetének egy szava adta meg a formát. FOGARASI művére hivatkozik is FARKAS az Előszóban. FOGARASINál még nincs meg a *bankár* szó, de a bankár szerepét vivő egyént *Adár*-nak nevezi (6., 7., 10. l.), alkalmasint a (kölcson) *adó* szótól. Ez az *Adár* szó volt FARKAS *bankár*-jának mintája.

SIMAI ÖDÖN.

* MNy. X. 456: Farkasfalvy Imre helyett Farkasfalvi Farkas Ferencz olvasandó.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.*

I.

Akur: 1355: Akur, filius Stephani, fily *oly*p (javítva ugyanazon kéztől *alyb*-ra!) deBeredke. Csoma cs. lt.

bércz l. *keselyüs bércz* és *folyamat* a.

bontság nélkül (felbontatlanul): 1676: Azládák penigh mind az kettő *bontság nélkül* pecset alatt találtattak. Nagyszében város és szász nemz. lt. No. 1250.

buga ebben: *szem-bugája*: 1761: No már mostan vagyon legszebb ruhájában | Fejérség s pirosság

langal ortzájában, | HoSzinü Fejérség *Szeme bugájában*, | Mosolgás rósát nyit kláris ajakában | (Szirmay lt.)

csont l. *handzsár* a.

darabant l. *veresdarabant* a.

domb l. *lovagló domb* a.

erdő l. *villongó* a.

erdöllés: 1651: En az miolta ra emlekezem Saros patakot (erdő neve!) maknak (makk!) idejen marhaiokkal, *Erdeölles*-sel minden üdeóban bekesegesen birták.

* Ez adatok, hármát kivéve, melyeknek forrása említve van, a Nemzeti Múzeum levéltárából vétettek. A pusztán évszámmal jelzetek a levéltár törzsanyagából valók.

fa l. *mustrafa* a.

fenyő l. *veres fenyőfa* a.

fél szer papiros: 1559: *fel szer papiroson* írva, in simplici papiro kifejezés fordítása.

folnagság: 1524: cum quibusdam alijs terris ipsorum arabilibus *Folnogsaa*g vocatis. Csoma lt.

folyamat: 1628: Keselios Bercz hegjesse kozdt penigh es az *foliamat* kozot az minemu koz uagion egj nehani temerdek fakot kerezte ieggel *hatarert* megh iegjeztetet. Az *foliamat*nak partian leueo *fold haniastol* fogua az *foliamat*nak ala menetelin, mert ez az *foliamatis hatarert* rendeltetet, mind az Roua faluanak Giepuigh menuen, azt az gjeputis *hatar*nak rendelte.

Gaas: 1355: Nicolaus, filius *Gaas* de Kapulna. Csoma lt.

gyakor (sűrűs, erdő): 1559: Ezen tul ismet egienesen *altal vagio*(n) mas egj erdeő kit *Farkas Giakor fejenek* hynak. Egy másik oklevélben ragozva is: 1585: ... *melliet Farkas Giakrabol* hajtottanak volna be.

gyorsalkodó (az *agilis*, oklevelekben használt szó fordítása): 1649: Nagyságod kegyelmesurunk hozza mi nekünk az Nagyságod vallato poronczolattiat Udvarhelyszekben Szentegyhazas olafaluban lako *giorsalkodo* Giorgy balaz.

gyorsaságos: (az *agilis* szó magyar megfelelője): 1559: az *giorsasagos* Csiki Mathe, az *giorsasagos* Uadaz Sigmond es Simo Balint, Dalliai Balas es Barabas Albert. . . *agilis* Matteus csyky pro *agilibus* Sigismundo Wadaz, valentino Simon, Blasio dalljaj et alberto barrabas. . .

gyűrű l. *nősző-gyűrű* a.

handzsár: 1561: Item wgyan en fyamnak gergelnek keth *hansarth*, az egyk Aranyas, Masyk-nak *chjonth* az Maroklyattha. gr. Csaky lt. vö. *csont*.

hányás ebben: föld-hányás: 1628: Az *hatar* ut mellet bal kez felől egj *mastol* nem igen mezze

uj *fold haniast* *hatar*nak *hania*töt és vö. *folyam*at. a. is.

ház l. *sernevelő-ház* a.

hív: ebben a szólásban: igazságát hívja valamihez (jogát tartja valamihez): 1562. Az hō valo wroksegertis, az kiben w *igassag*at *hija* *vala*.

irtvány l. *ortás* a.

kamuka: 1408: ad par unum *cirothecarum de camuco*.

Karab: 1409: Johannis, fily *Johannis Carab* nominatum, vö. NySz.

kemencze: ebben: *sütő-kemencze:* 1562: melynek *hatar*at ada az *sictw kemenczenek* közepire.

keselyüs bércz: 1628: Felseo Istvan hegjesserol egj ut megien *keselios bercezen* mind *keselios berce* hegjesseigh; és *folyam*at a.

kilincs(?): 1409: adrianus, filius *ladislay de kilincs*.

kis ~ **kws** l. *veres darabant* a.

kivánatos (desideratus): 1559: ... melynek egyike a' *mý* megh holt bodogh emlekezetü, *kevanatos* szerelmes urunk *Magiarozagnak* stb. . . (serenissimi *condam domini Joannis, dei gracia Hungarie etc. . . Regis, domini et mariti nostri desideratissimi* pie memorie . . .)

kolozma: 1669: Attanak neki a kereszt Attyai s Annyai *kolozmaba* Egy aranyatismet Eötegesz Tallert s egy felet, mely mind öszve teszen Talleros nyolczadfelet. Soós cs. lt. 1662/91. Várady Mihály naplója. vö. *korosma* NySz. és Mtsz.

loppa (lopva): 1619: azt is vallya hogi *loppaj*s elték az Pilisiekkel egiüt az fogias es Hudacz oldalokat. Csoma cs. lt.

lovagló domb: 1579: es megent az *lovaglo dombra*.

maradvány: 1562: wrok arron fiurol *fiura*, *maraduan*yrol *maraduan*ja megh hihattatlanul kezeket le aduan mind az kett fel.

maroklat: l. *handzsár* a.

mogyorós: 1562: Az *magiarosbanis* *vagion* negi hold föld az magam *orotassan* kiül.

mustrafa: 1561: Item fyamnak

gergelnek egh *Mustraphath* Aranyás az wýraghý. gr. Csáky lt.

nősző gyűrű: 1645/47: Illyeshazi István nősző Gyűrűjét hagyom Ocskaj Ferenc fiának.

nyomás ebben: szabad-nyomás: 1628: Az zabad legelteteo helt penigh mellie(t) koz neuel zabad niomasnak hinak . . .

nyomó: XVII. sz. második fele: Nyul, kecske, fogoly madáregyenlő nyomó mézzel egyben elegyítetvén bocsatassek az füliben. gr. Teleki nemz. lt. Marosvásárhely. Miss. 728; vö. NySz. egyaránt nyomó.

Olyp l. Akur a.

ormozat: 1579: Kadaros veolgye Also ormozattja, az kys meod patakara igenessen ala, Az kadaros Weolgy ormozattjatul.

ortás, ortatni, irtvány: 1619: arra is emlekezem hogi az Hudaizon Toóth Palnak az Attia ortatot egi Irtuant. Csoma lt. — 1817, Az Herczeg Dretzenhaim Német Forsterai a Farkasoknak ki ortására való nézve, mérget raktak ki az Határunknak Széleire. gr. Csáky lt. (l. mogyorós a.).

papiros l. fél szer papiros a.

Pogon(?): 1372: quandam suam terram Pogon vocatam, sitam in Comitatu Gumuriensi.

rakás, ebben: föld-rakás: 1628: egj föld rakast rakatot . . .

sernevelő ház: 1579: domus Braxatoria vulgo Serneweleuhaz

dicta. Berzeviczy cs. lt. (Hibásan közölve Tört. Tár 1899. 60. l.)

spárga: 1675: az spargaval kötöztetek (hét ládáról van szó) . . . ötét, kik nem Spárgával kötöztetek. Nagyszeben város és szász nemz. lt. No. 1226.

szabad l. nyomás a.

szer l. fél szer papiros a.

sziron: 1524: in valle Zijron Maza wocata. Csoma cs. lt.

terjék(?): 1429 és 1430: dominicus Thekzes de Teryekfalwa — in facie possessionis Teryekfalwa vocate. Soós cs. lt.

veres darabant: 1562: Jövenek my előnkben egi felől ugian kirs Solymosbanlako Barabas Giörgi veres Darabant masik személy Barabas Mihaly ugian veres Darabant.

veres fenyőfa: 1617: penes arborem quandam vetustam Terebinth, vulgo Veresfeneőfa dictam.

villongó: 1619: ha penigh egi fel sem találhattia fel, mind addigh eggienleő keppen keözönsegghesen birhassak, az felül megh irt uillongo darab Erdeöt . . . Hogy ha penigh ez alat ualamey feél egimast megh haboritana az Villongó Erdön . . . szaz forinton maradjion. Csoma cs. lt.

zománczos: 1561: Item fyamnak gergelnek egj Merew zomanchos Aranýazoth partha ewweth. gr. Csáky cs. lt. ZSINKA FERENCZ.

II.

Két természetrajzi szójegyzék.

Közi ERNYEY JÓZSEF és JAKUBOVICH EMIL.

(Folytatás)

A „Herbolarium, Vincentiae 1491“ glossái.*

Altea — a) Mazola m . . . ,
c) fejyer malu(a).

Acorvs — f) Sárga lilium, Sarga lilium.

Acetosa — b) soska, c) fir.

Valet: c) (d)-e Svcl.

Agrimonia — a) Approboy . . . ,
e) Apro boitorean. c) Contra Zurferegh.

Allevm — b) foghagyma.

Alkekenge — b) Mosnyche (horvát szó), c) papmonya.

* A könyv elül csonka, az első két növény hiányzik. A glossák előtti betűkre ezeket jegyezzük meg: a) a XV. század legvégéről, vagy a

Ameos — c) *Wradich*, d) *Tanacetum* — *Thimum?*: *Varadits*, f) *Apro mag.*

Anetvm — b) *kapor*. Valet: c) (de) *Szl.*

Apivm — b) idem wlgariter *apium*.

Arthemisia — a) *fekete j̄ró(m)* [o fölé a c-t újabb kéz tette], b) *wradjcz* (áthúзва), f) *Fekete j̄röm*.

Aristologia Longa — b) *kapotnak* (áthúзва) c) *farkas alma*.

Aristologia Rotonda — c) *farkas alma nagyobb*, d) *kerek alma*, *Nösten farka(s) alm(a)*.

Asarvm — c) *kapothnyjak*, d) *Tömien f(j̄w)*, f) *Kaponyák Gyökéri*.

Attriplex — b) *Schjyr* (horv. szó, olv. *šćir*), e) *Attriplex labda*, *Attriplex salium Varas labd(a)*.

Aaron — *Kj̄o Roka*, Valet: de *Szl.*, d) *Beka rok(ka)*, e) *Aaron boriulab auagi bekarok(ka)*.

Avricvla Mvris — b) *p̄duejan*, (horvát szó?), c) *eger fille*, de *Szl.*, e) *Eger fül*.

Arnoglossa — c) *wthj̄ fü*, c) de *Szl.*, c) de *Zenthantol tuze*, d) *Barany nielu?*

Ambrosiana — c) *wad sala*, d) *Sallia*.

Affodillvs — c) *feldj̄ moŷa* (fölotte d-től *Mogiaro*), e) földi *mogiaro*.

Agnvscastvs — b) *galj̄na fa*, e) *keczkerago fa*.

Borago — c) *buglossa minor* — *dj̄ne sago fu*, d) *ókór nieluó fü*, — *kek uiraga*: szagos minth az dinnie: e) *Borago Atracel fü*, f) *Boraga* (magyar szó?).

Bvglossa (e) *maior* — a) *Eker nj̄(elw)*.

Betonica — a) *Sebfw*, c) *bak fu*. *Branca Vrsina* — c) *medwe talp fu*.

Bleta — c) *cecla fu*, d) *Czekla*. *Bvrsa Pastoris* — c) *erzj̄nos fu*, d) *Apro Malua: Pap Saitia*, e) *Beka tasoli*.

Berbersvs — c) *fa(j) soska* (j-t újabb kéz írta).

Baselicon — c) *basjl(i)k(um) fu* (zárjelben levő betűk későbbi beleváltások), d) *Basalikom* — *Ocimum odoratum* vel *Caryopsillatum*.

Brionia — c) *feldi thek*.

Cicorea — a) *katang ko(ro)*, c) *sarkantho fu*, e) *kata(n)g koro*, d) „*Solsequium auagj̄ heliotropium, az Magyarok katangh ko(ro)nak h̄jak: Az másik Cichorium, az Viraga feier szeb . . az retelen es szanto földeken teröm, ezt h̄jak Cichoriana(k) auagj̄ Endiuianak az patikarosok. — Vagion kertbelj̄s. ezt Salataul ezik.*“

Calamentvm — b) *menta*, f) *lo menta*

Centavrea — a) *Zent Lazl . . .*, c) *wer alatho fu* *∴ sar fu*, d) *Centaurium magnum & Minus: Ezerio f̄ju*, e) föld *Epeie*, f) földi *peje* (? így!) *fü*.

Cartamvs — b) vel *wad safran*, c) *zamar thwsk*, e) *Vad saffranj̄*.

Cinoglossa — c) *eb nelw(e) fu* (az e? kijavítva u-vá).

Camomilla — a) *Zegh f̄j̄(w)*, d) *Az Barb(élyok) lugban teszük*, e) *Zeék fü*.

Capillvs Veneris — c) *kwtfic et kele fu*.

Cepe — c) *weres hagma*, e) *Vörös Hájma*.

Coriandrym — a) *belend f̄j̄(w)*

XVI. század legelejéről való kéz írása. a szavak végét a legelső helyen a könyvkötő kése lenyeste; b) a XVI. század első feléből való írás, nagyon hasonlít az „*Ortus Sanitatis*“ glossáinak írásához. Tőle származik az egyik két kaj-horvát nyelvű glossa is; c) a XVI. század első feléből való más kéz írása, a b-nél újabb; d) a XVII. század elejéről való írás; e) az előbbinél újabb XVII. századi írás; f) két-három XVIII. századi kéz írása, egy részüket a könyv 1730. évi tulajdonosa, Hermányi Nagy Zsigmond írta; g) XVIII. századi német glossák írója: úgy látszik Beythét, vagy ennek Czvittinger: *Specimen Hungariae Literatae* 1711. 52–86. ll. lekötölt másolatát is használta; e német glossákat mellőztük.

(áthúzva), *balha f(ýw)*, b) *vad petrosium*, d) *Coriänder*, amaz *m(ag)uaczká az kire az . . . fertet csin . . .*, f) *coriander*.

Cvsevta b) *lene fýdý* (német szó? vö. *cuscuta* — flahs-side DuC.), e) *len Selem*, d) *Góreny fýue*, e) *Cuscuta hajneuelő fü*.

Cipervs — c) *Sas fýw*.

Celidonia — a) *gerent f(ýw)*, b) *rantho fýw*, c) *cenodonja fw*, d) *Fetske fýu*, f) *Arany-Fü, Arañyal versengő, Verehullo Fü*.

Catapvcia — a) *Choda . . .*

Cvevmer — c) *wgorka*.

Calamvs Silvestris — a) *Arn . . .*

Canapvs — b) *kender*, d) *Canabis* — Sperma: *Magh*.

Davevsecretievs — e) *Vradicz koro*.

Diptamvs — a) *Ezer ýo fýw*, d) *Ezer io fýu*, e) *Ezer io füü*.

Esvia Minor — b) *kachýe mlleko* (horvát szó), c) *kýo theýe vel eb t . . .*

Endivia — e) *Endiuia, lud lab*, *Endiuia siluestris Dizno kek*.

Evpatorivm — e) *Agrimonia* — *Apro Boitorian*.

Envla — b) *velykýj coren* (horvát szó), c) *erwen f(w)*, d) *Helanium vel Enula Campana* — *Eóruený Gýóker*.

Epatica — b) *fa muh*.

Elleborvs Albvs — a) *fekethe . . .* (áthúzva) *feýer . . .*, d) *Feýer hunior*.

Elleborvs Niger — c) *Fekete hwnor*.

Ebvivs — c) *fuldýj a) Bozzý(a)*, e) *földi Bosza*.

Edera Terrestris — c) *feuldýj borochan*.

Edera Arborea — c) *fa borochan*, *Fvmvsterre* — c) *fúldýj fst*.

Fenicivivs — *Kemen*, d) *Cuminum* — *Kómenýj*.

Fragaria — c) *eper*, e) *Eperi Iato füü*.

Fraxinvs — a) *Kerísfa*, d) *Kórisfa*.

Galletricvm — e) *Kakas tare*.

Gariofilata — e) *sz. Benedek füüe*.

Genciana — b) *Encia*, e) *Gientiana*: *sz. lazlo auag(y) sz. Ilona fuue*.

Genesta — b) *znanouit* (horvát szó? vö. szerb-horv. *zangvijet*)
d) *Genista*: *Vitex: Rekestýe*.

Gramen — c) *Sas*.

Hermodattvivs — e) *Reti saf-raný*, *Valet: a) de kozwýn*.

Ivsqviavms — a) *belend fý(w)*, d) *Hýoseýamus vulgaris* — *Belend fýu*, f) *Dizno bab, Belend fü*.

Isopvs — c) *ysop fw*.

Ireos vel Iris — b) *kek lilium*.

Ivnipervs — b) *fenýjefa* (kijavitva d) kezével: *fenýófá-ra*, d) *Magos fenýó*.

Iringvs — b) *papa fýw*.

Lilivm — b) *feýr lilium*.

Lvppvivs — a) *Komlo*.

Lappacivm Acvtvm — a) *Lorom*, b) *chaui* (horvát szó?), d) *Lapathum, Rumex, Oxalis: Lapu? Sos . . .*

Lactvca — b) *kýk salata*.

Levisticvs — c) *lewestikon fw*, d) *Ligusticum, Leuesticum, Libýsticum*.

Lavreola — c) *bors fw*, f) *Borostyan koszoro*.

Melissa — a) *Machka . . .*, d) *Meh fýu*.

Millefolivm — b) *Egherfark f) fu*.

Malva — a) *feýr Malua*, c) *kerthý malua*. Item *valet contra zorferegh*.

Menta — b) *bodogazzonmentája*.

Mellilotvm — b) *maczkamez*.

Matricaria — c) *fekethe koro*, d) *Mater omnium herbarum: fekethe Iróm*, e) *Madra fu*.

Marvbivm — c) *fekethe* (kijavitva: *feýere*) *bezerche*, d) *Ballote: Pószercze*.

Moracelsi — a) *Zederý* d) *fa, Valet: a) erezkede . . . torokgýk*.

Merevriialis — e) *Lóstör*.

Mandragora — b) *natragulýa*.

Nastrvcivm Ortvlanvm — b) *kerti torna*.

Nastrvcivm Aqvaticvm — c) *wýzý thorm(a)*.

Nigella — b) *konkol*.

- Nenvfár — b) *thοkleuehw fur*.
- Origanum — a) *fekethe (gio)-par*, d) *Fekethe giopar*. Lap szélén Hermányi Nagy Zsigmond (1730) jegyzete: „Észt jól meg főzvéen borban és ki facsarván jo melegen égj néhányszor az bort végje az fájos fogra használ.“
- Piretrvm — b) *tarkon*.
- Pionia — d) *Baza rosa*, e) *gazarosa* — De epilep(sia) *korsagro(l)*.
- Petrosilinvm — b) *petresilom*, f) *Petreselyem, Petersilom*.
- Polipodivm — c) *vithez koren* (horvát szó!) d) *Szent Janos keniere*. f) *Édes görtsös gyökör*.
- Paritaria — c) *vereb kole(s)*, d) *Parietaria gen. foem. Pörje fü. kóronto fü*, f) *kóronto fü vagy Fül fü*.
- Portvlaca — c) *porchon fur*, f) *Kövör portsin*.
- Polegivm — c) *wyzj mentha*, f) *Csombor*.
- Porrvm — b) *par hagijma*. Valet a) (de) *Swl*.
- Pentaflon — a) *Et lew . . .* Valet a) (de) *swl*, d) *Eött leuleleó f(w)*, f) *öt levelü fü*.
- Pipinella — c) *chobajjer fu*, d) *Pimpinella: Chijaba ire*, f) *Bába ira, Dinye szagu fü*.
- Papaver — b) *muak*.
- Popvlvs — (d) *alba* — b) *hasfa* (kivakarva), c) *nyarfa* (kivakarva), e) *Jegine fa* (áthúzva, föléje f) *Nyarfa*, d) *Populus alba: Jeghenie fa, Populus nigra: Niarfa*.
- Pastinaca Sil(vestris) — c) *Angelica*, d) *Angial fü, Torok daga-dasrol*, f) *Vad paszternák*.
- Pastinaca Domestica — d) *Szarga repa, Murkon*.
- Rafanvs — b) *reték*, f) *Feir Retek, Fejér Retek*.
- Radix — b) *rethek fekethe*.
- Rosmarinvs — d) *Libanotis. Rozmarin*. Valet a) *de swl*.
- Rapa — b) *repa*, f) *Répa — Parípa*.
- Ribes — d) *kerthj Tengery Zeóleó*. Valet a) (de) *swl*.
- Rybea Tintorum — e) *Veres gioker*.
- Solatrvm — b) *Eb zewler*, d) *Solanum — Szep szeó(leó)*.
- Spinachia — b) *ispinacz*.
- Siler Montanvm — c) *Vad kemenj*.
- Sinapis — b) *mustar*.
- Serpentaria — b) *kegyo fjuv*, d) *Dracunculus — Sarkanj Gióker*, e) *Kigio trang*.
- Satirion — e) *Rokamon' — Nözö fuu*, f) *Vitez fü, Kosbor Fü, Nöfzö Fü, Ember Erö fü, Agar-fü, Agar mony*.
- A szövegben lévő: *testiculus* szó fölé d) *Moniaczka*. Valet: a) (de) *Swl*.
- Seicadositrinvm — a) *thengerj feir Irem*.
- Spargvs — e) *Niularniek*, f) *Sparga*.
- Savina — e) *fenio fa*.
- Semper Viva — b) *farkas fogh*, d) *Semper uiuum. Sydum maius: Fülben ereszto fü, e) fü fü, teli szold, f) Fü fü, Fülben erestö fü, Fülben Maso fü, Hazi Zöld, Teli Zöld, Mindenkor elő, Kovi Rosa, Mendörgö fü*. Valet a) (de) *Zenth antal twzze*.
- Squilla — c) *Kijo hagma*.
- Sambvevs — b) *fa buza*, d) *Bozza fa, f) Botza fa*.
- Salix — b) *syzfa*.
- Saxifraga — a) *gym fa, c) galija fa, e) kóronto fu*.
- Scolopendria — d) *Succisa, Morsus Diabolj: Eördeogh harapta fü, e) Szaruas Niehuu*.
- Scabiosa — d) *Erdog harapta fu(u)*, Valet a) *de swl*.
- Salvia — b) *Sallja*.
- Spicanardi — b) *Nardos*, d) *Spikinard*.
- Spicaceltica — e) *sz: Maria Magdalna fuu*.
- Serpillvm — b) *kakukfjuv*.
- Taxvsbarbatvs — c) *eker fark*, d) *Verbascum: Eökörfark, f) verbascus: ökörfark gapju fü*.
- Tormentilla — c) *Njoltrosa*, f) *Njöl Rosa*.

- Viola — e) *Viola*.
 Virgapastoris — c) *bogach koro*,
 d) *Carduus fullonum*, *Labrum Ven-*
neris, *Dipsacus*: *Bogacz koro*.
 Vrtica — b) *Czalyjan*.
 Valeriana — c) *vad nardus*.
 e) *Valeriana Maczka gioker*, *Machka*
gioker.
 Vsnea — c) *gomba*, d) *Muscus*
 = *Moh*: *Fa moha*: *Föld moha*,
 e) *fa moha*.
 Agaricus — d) *Czer tapl(o)*,
Tölgj go(mba).
 Colocintida — b) *Valet contra*
ghelizta.
 Artemisia — b) *varadicz*.
 Scammonia — d) *Scammonium*
 idem: (S-) *iriaj fü*, *Siria(b)an termó*
fü. *leuelebeill purgatio lez*.
 Cinamomum — d) *Fa héj*. *Fa*
hajj.
 Cardamomum — d) *Carda-*
mmum: *Kerthj Torma*. — *Nagj*
illato fü.
 Crocus — d) (Sa) *ffrany*, *horten-*
sis, *Emestheó*, *Lagito*, *hevitó*, *es*
erisseteó természetó: (Ma) *gua* (?)
igen hevitó.
 Garioffili — d) *Garjophyllum*
 . . . *szók fü*.
 Gentiana — d) *Encian fü*,
 f) *Keserü Göker*.
 Nux muscata — d) *szereczen*
dio. *Nux Graeca*: *Mondolajj*. *Nux*
pinea: *fenió dio*.
 Sandalum — d) *Franciaj Ten-*
kell kása.
 Uiscus — d) *Gjímgh*, *àki(ból)*
Madarfog(o) (le)-*peth czimal(nak)*.
 Zinciber — d) *Gjómber*: —
 contra *apoplexiam* — d) *Gutta*
iertes.
 Pruna — e) *Szilva*.
 Anisum — d) *Kapor*.
 Faba — e) *bab*.
 Foenumgrecum — d) *Góreogh*
szena: *Bakszaru* = *fü*.
 Semen lini — e) *Len magh*.
 Lupinum — d) (Eg)-*j keseró*
Bab: *uetemenj*.
 Millium — d) *Kóles*.
 Nvces & auellane — d) *Diofa*:
Dio, e) *dio*, *es gesztenye(!)*
 Orobus — d) *Borso*.
 Uinum — d) *hagmaz ellen*.
 Gvmmi — d) *Maczka mez*.
 Mastix — d) *Lentiscus fanak*
az leue: *Jo illat czim(alo) gjantaia*.
 Mirra — d) *Arabiaban termó*
czemete kiből io illatu neduessegh
faczarodik.
 Pix — d) *Szurok*.
 Resina — d) *Fa nedue*: *Gjantha*:
Maczka mez.
 Alumen — d) *Timso*.
 Argentum uiuum — d) *Kenesó*.
 Eleuen *kenesó*.
 Litargirum — d) *Lithargjrium*,
Ezüst tajjtek.
 Svlphur — d) *Kenkeó*.
 Uitriolum — d) *Vitroliumkó*.
 Grispan (áthúzva), e) *galiczkü*.
 Uirideeris — e) *grispan*.
 Aneta & anser — d) *Anas* —
Recze: *kacza*.
 Bos — e) *ökör*.
 Capra — e) *kecske*.
 Canceri fluuiales — d) *Rák*.
 Columba — e) *galamb*.
 Castor — d) *Hod*.
 Ceruus — d) *Szaruas*.
 Lepus — d) *Njull*.
 Porcus — d) *Dizno*.
 Uitulus — d) *Borju*.
 Uvlpis — d) *Roka* — *Adeps*
enim eius & medulla — d) *Kó-*
uers(egh) Sir: *Veló*.
 Bvtirum — d) *Waaaj*.
 Coagulum — d) *Olto*. — *coagu-*
lata — d) *Megh allott*, e) *Szerdek*.
 Caseus — d) *Szajttth*.
 Cera — d) *Vjyas*.
 Lac — d) *Tej*.
 Serum — d) *Szauo*.
 Spodium — d) *Hamu*.
 Sapo — d) *Szappan*.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

III.

(Különféle lapokból.)

19. „A várostól délkeletnek vezet az út, keresztül a Pilicán, a mely itt mély tóvá szélesedik.“

[Magyar embernek nem „vezet“, hanem *visz az út*. Amaz németes. Ezt már diákkoromban tudtam, azért fordítottam TEIL monológjának ezt a sorát: „Es führt kein andrer Weg nach Küssnacht“, így: „Küssnacht várába más út nem *visz*“. Arany TSz. VII. É.-ben kétszer is előfordul: „Hol az út a tengerpartra fog *levinni*“ és: „Ellenséges földön *visz az út* ezentúl“. A latinban mind a kettő: *via ducit* és *fert*.

De *megy is az út*. Helyesen, bár a német is mondja, pl. „Wo geht der Weg nach Bethlehem?“ (Heine) vö. Aranynál: „Hé! paraszt, melyik *út megyen* itt Budára?“ (T. I. É.)]

20. Egy tárczabeli rajzot olvastam minap, melynek írója világért el nem hagyná a *személyragos* mondatrész elől a *határozott névelőt*. Sohse mondja ezt: szíve, hanem mindig ezt: *a szíve*. Ime! „Annak a legnagyobb örömmek a mosolya öntötte el az arcát“, „Mind a két kezét a szemére szoritotta“, „A szeme ráczikázott az órára“, „Egyszerre megrázkódott és az arca vérpiros lett“, „Harag szikrázott a szemében“, „Ha most megkapja a kezét“, „Egészen rábizta magát a lelke kimerültségére“, „A szavak tompa döngéssel vonultak le az ajkáról“, „P. maga is megrémült a szavától“, „A szemét könny és ragyogás öntötte el és a tekintetében már a jövő ujjongott“, „Szélesen legyintett a kezével“, „Izzó szemmel meredt a vendégére“, „A homloka verejtékes lett“, „Az emberke visszaült a székére“, „A férj fölemelte a fejét. A szeme, vagy tán csak a szemüvege, megvillámlott, de a hangján már nem érzett nyoma a fölindultságnak“, „Megcsókolja a kis, szénporos, kidolgozott, kemény kezét“, „T. az író, a rettenetes nagy íróasztala mellett ült“ stb.

[Új divat, melynek nem csak ez a tárczairó (Sz. Zs.) hódol. Azt hiszik, hogy ily esetben a névelőki nem tétele sérelme a magyarságnak. Igaz, hogy a nép a birtokos személyraggal ellátott mondat-tag elé oda teszi többnyire még a névelőt is. P. „fáj a fejem“, „elment tőle a kedve“, „szorúl a kapczája“, „foly az orra vére“ stb. De tudni kell, hogy — nem számítva azon eseteket, melyekben nem szabad, nem lehet kitenni a névelőt — igen sokszor a nép is elhagyja a névelőt, kivált szólásokban, közmondásokban, rigmusokban, versekben. P. e helyett: „hol az apád?“ nem mondja-e így is: „hol apád?“ Nem így mondja-e: „porba esett (a) pecsenyéje“, „(az) inába száradt az esze“, „Szél fujja (a) pántlikáját, Harmat lepi a szoknyáját“, „Csak azt kérdem, (a) rózsámé lesz-e?“ Nem így kezdődik-e a 4. parancsolat: „tiszteljed (az) atyádat és (az) anyádat“. Olvassuk csak klasszikus költőink oly műveit, melyek mindenkép a népiesség mintái, vajjon a névelő el-elmaradásával hiját érezzük-e a jó magyarságnak? Ezekben a versekben:

„Kicsalta a leányt (az) édes beszédével,

Átfogta (a) derekát mind a két kezével,

Megcsókolta (a) száját nem egyszer sem százszor“ (Petőfi: J. v.)

„Néha ugyan alszik, meg se moccan (a) fékén,
 (A) Lánczainak súlyát elszenvedí békén;
 De jaj, ha felébred! rázza (a) szeges örvét!
 A vesékbe mártja (az) éles-hegyes körmét,
 (A) Habzó szája morog stb.“ (Arany: J. ö.) —

ugyan mi kárt vall a népies magyarság? Semmit, de nyer a stílus, melyet a névelők szükségtelen halmozása lompossa tesz.]

21. „Az istentiszteleten ünnepi díszben jelentek meg az előjárók és községi képviselőtestületi tagok és a község közönsége zsufofólásig töltötte meg a templomot.“

[Talán megtöltötte? Szőrendi vétség. Nem mondhatom: egészen melegegtem bele, nagyon fáradtam el, mindent mondok meg; de hátra kerül az igekötő az ilyenekben: csak félig töltötte meg, még nem melegegtem bele, egy cseppet sem fáradtam el, semmit se mondok meg. Sok csinja-binja van a magyar szórakásnak. A jó nyelvérték útba igazít, ha igazít; de ha törvényét, elméletét meg akarod tanulni, ne folyamodj Simonyi dolgozatához, mert akkor végkép zavarodol meg.]

22. „Jaj, kérem szépen, szegény tábornok úrral nem lehet beszélni. Fogytán van már annak a testi ereje, a mióta bejöttünk Visegrádról, állandóan az ágyat őrzí. Nem mintha valami komolyabb baja lenne, hanem hát, tetszik tudni, most lett kilenczvenhét esztendő és ebben a magas életkorban bizony már fáradt az ember. A nagyságos asszonyinak azonban bejelenthetem.“

[Így beszélteti a látogató úr a „fehérbóbitás szobaleányt“. Megengedem, hogy így is beszélt. Csak azon csodálkozom, hogy a látogató úr menten nem figyelmeztette, ilyenformán: „Jaj, kérem szépen, csak a német őrzí az ágyat (hütet das Bett), a magyar ágyba v. ágyának ván esve, ágyban fekszik, nyomja az ágyat (az „ágyszalmát“ is). Aztán, nem úgy kell mondani, hogy „baja lenne“, hanem „baja volna“. Végre tudja meg, hogy megint csak hü szövetségesünknek van magas kora (hohes Alter), mi nagy kort, nagy öreg kort ériünk.

Most pedig jelentsen be, galambom, a nagyságos asszonynak“.]

23. „A rendőrségen följelentést tett H. Ö.-né, hogy a Harminczad-utca 3. szám alatt levő lakásából briliánssal kirakott platina brosstűjét elloptak.“

[Igenis, „elloptak“ és nem „ellopták“. Ámbár nem lehetetlen, hogy itt sajtóhiba van, s az „ujdondász“ azt akarta mondani, hogy „a brosstűjét ellopták“. Ha nem sajtóhiba, hát kifogás alá esik a mondat. Mert nem maradhat el az „egy“. Tehát jól = „egy briliánssal kirakott platina brosstűjét elloptak“ jobban = elloptak egy briliánssal kirakott platina brosstűjét“. Ha valaki fennakadna az ige alanyi ragozásán (elloptak), holott a tárgy (tűjét) birtokosszemélyraggal van ellátva, megjegyzem, hogy ez a szerkezet közönséges a nép nyelvében s magyaros írónknál (Csokonai, Vörösmarty, Arany). Kár, hogy veszni tért, s az új írói nemzedéknek nincs már meg nyelvértékében. P. „Minap is agyonütött egy réczémet“ (nép). „Inkább egy marék hajamat húztak volna ki“ (nép). „Már annyi gyereket eltemetett“ (nép). „Ma egy hete kaptunk levelét“ (nép) stb.

„Én párját nem tapasztalok“ (Csokonai)

„És a tenger gazdag folyamba vitt

„Nem egy világrész drága kincseit“ (Vörösm.)

„A hidegnek én jó orvosságát tudok“ (Arany)]

LEHR ALBERT.

Az Etymologiai Szótárról.

A Nyr. eléggé nem dicsérhető szokása, hogy valahányszor az EtSz. egy-egy füzeté megjelenik, minden egyes füzetéről hosszabb, ugyszólván, minden szóra kiterjedő ismertetést közöl. Az EtSz. szerkesztőinek most nincs annyi ideje, hogy a Nyr. eddig megjelent ismertetései minden egyes megjegyzésére válaszoljanak. Nem akarom azonban, hogy hallgatással vádoljanak bennünket; rászántam tehát magamat, hogy ez ismertetések közül egyre, a legutóbb megjelentre, felelek.

A Nyr. januári számában két ismertetés is van az EtSz.-ről, az egyiket SPITZER LEO bécsi magántanár írta, a másikat SIMONYI ZSIGMOND. SPITZER az EtSz. latin-román szövegeit bírálja. Megjegyzései olyan értéktelenek, sőt hibásak, hogy szinte kár reájok a szót vesztegetni. Ime néhány példa ez állítás igazolására:

Az EtSz. az *árboc*, régibb m. *árbosz*, *árbos*, *árbocs* szót egy középlat. *ārbōs* (nb. class. lat. *ārbōs*) alakból származtatja. Ez az *ārbōs* szó a hazai lat.-ban meg volt, a mint azt a többi közt a Gyöngy. Töredék is igazolja. Erről a származtatásról már most SPITZER ezt írja: „Az *árboc* szót véleményem szerint nem lehet az ólatin *arbor*-ra visszavinni, mert ezt igen korán kiszorította az *arbor* alak. Talán inkább egy efféle visszakövetkeztetett latin szóalak szolgált alapul: **arbus*, *arboris* ∞ *tempus*, *temporis*“. Mi a szót középkori és hazai lat. *ārbōs*-ból származtattuk, a milyen van, ellenben egy **arbus* alak, még megcsillagozva is, képtelenség.

Az EtSz. a *batiz* szót a ném. *batist*-ből származtatja, s azt mondja, hogy a ném. szó a fr.-ból való. Az ó-fr.-ban *toile baptiste* a név, feltalálójától Baptiste Chambrayról a XIII. sz.-ból. SPITZER azt mondja, hogy a fr.-ban a legrégebb adat 1503-ból való: *toile batiste*, „az ó-fr.-ban nincs *toile baptiste*“. Ha SPITZER megnézi HATZ-DARM.szótárát, ott ezt találja: 1503-ból: „*toile batiste*“, 1536-ból: „*toile de baptiste*“.

A *bakator* szónál ezt mondjuk: „valószínűleg az olaszból: **bacca d'oro* ‚arany bogyó‘. A *-gal és „valószínűleg“-gel azt mondjuk, hogy ilyen olasz szó nincs kimutatva, de a magyarból következik, hogy volt. SPITZER úr most így oktat ki bennünket: „*Bacca d'oro* nincs az olaszban, de legalább így kellett volna írni: *baca d'oro*“. Erre azonban mi kérdezzük, mióta írják az olaszban a ‚bogyó, beere‘ jelentésű *bacca* szót egy *c*-vel.

S ha már a helyesírásnál vagyunk, megemlítjük SPITZER úr más e nemű botlását is. Az EtSz. az *ázió* szóról ezt írja: „Végső forrása ol. *aggio* [piem. ol. *agio*] ‚aufgeld beim wechseln‘, a mely viszont azonos a közolász *agio* (= fr. *aïse*) ‚bequemlichkeiten‘ szóval“. SPITZER úr nagy bölcsen kioktat bennünket, hogy „ol. *agio*, nem pedig *aggio*“. Ilyen elemi hibát SPITZER úrnak csak azért bocsátunk meg, mert ő német, s a németben az ol. *aggio*: magy. *ázió* szónak megfelelő szót *Agio*-nak írják.

Ne bonczoljuk SPITZER úr többi, a fentiekhez hasonló megjegyzéseit. Igazságtalanok sem akarunk vele szemben lenni, egy megjegyzésének talán hasznát vesszük, s ez a *bazsalámán*-ra vonatkozik. A többi egytől egyig értéktelen.

A második ismertetés SIMONYI Zs.-tól való. Egyelőre a második füzetnek csupán a *b-n* kezdődő szavaira tesz megjegyzéseket.

E megjegyzések közt vannak olyanok, a melyek írása közben SIMONYI t cserben hagyta az emlékezőtehetsége. A MELIUS-féle *batoy* szónál pl. ezt írja: „Semmi se könnyebb, mint hogy sajtóhiba e helyett: *botay* vagyis *botjai*“. Kár volt oda nem tenni: „a mint ezt SZILY KÁLMÁN a MŰY. X, 331. lapján megírta“. A *bagoly* szónál az EtSz. ezt mondja: „a többes száma Alsólendván *bagvak*“; erre SIMONYI ezt írja: „A *bagvak* többes nem hiteles“. Kár, hogy SIMONYI megfeledezett róla, hogy az EtSz. ezt írja: „a többes száma Alsólendván *bagvak*, de Nyr. XXVI, 559 szerint *baguó* ~ *baguk*“. Az ilyen feledékenységek könnyen azt a látszatot keltik, miutha SIMONYI bizonyos elfogultsággal bírálná az EtSz.-t, a mi természetesen távol áll tőle.

SIMONYI egyéb természetű megjegyzései közt aránylag értékebbek azok, a melyek egy-egy szó első előfordulására vonatkoznak. De itt is, mint különösen szófejtéseiben, kevés kritikával fogadja az adatokat. Így pl. az EtSz. azt mondja, hogy a hazai lat.-ban a *bänderium* szót első ízben a XIV. sz. végén — XV. sz. elején találjuk; ezt jogi emlékekkel lehet igazolni. Erre SIMONYI HORVÁTH MIHÁLYRA való hivatkozással azt mondja: „a história szerint már Róbert Károly alatt meghonosult“. Lehetséges, de ez nem bizonyítja a *bänderium* szó XIV. sz. elején való előfordulását.

Legtöbb kifogásunk SIMONYI megjegyzései közül etymológiáira van. Nem egy KASSAIRA és CZUCZOR-FOGARASIRA emlékeztet pl. *balogács* = *balog* + *ács*; *bacsok* = „Azt tartom, valami olyan oláh szóból lett, mely azonos az ostobát, hülyét, együgyüt jelentő olasz *baciocco* szóval“. Hogy mi az ol. *baciocco* eredete, van-e újlatin nyelvi rokonsága vagy csak jövevény az olaszban (l. Körting, EtWb.), mindez SIMONYI nem érdekli; hiszen ha mindez érdekelte volna, nem írhatja: „valami olyan szóból lett“.

Tagadhatatlan azonban, hogy SIMONYI szófejtései mindenkor megkapók, érdekesek, közös hibájuk azonban, hogy megokolásukban hiányzik a szigorú hangtani alap. Nem vitázom ezúttal SIMONYI vegyületekkel, a melyek elvi felvételével az etymologiai kutatás játékká fajul, csupán fentebbi állításmat akarom bizonyítani. Bizonyítékul szolgáljanak azok a megjegyzések, a melyeket SIMONYI a *barcs*, *baka*, *barna* szavakra tesz.

A *barcs*, *acanthus*, *cnicus*, löwenklau, bärenklau' növénynévre az EtSz. azt mondja, hogy tudatos, könyvből történt átvétel a lengyel *barszcz* olv. *baršč*, bärenklau, bärenwurz' szóból. E megállapításunkhoz S. ezt a jegyzetet csatolja: „KAZINCZYNÁL *borics* nevű virág is előfordul Munk. 3: 36; máshonnan nem ismerjük“. Ha S.-t a jelentések nem tartották vissza e megjegyzéstől, a hangszabályosságokhoz neki kevésbé tarthatta vissza, mert a hangszabályosságokhoz neki kevésbé érzéke van. KAZINCZY *borics* virága a lat. *borago*, fr. *borrache*, ném. *boretsch*, *buretsch*, 'herzblümlein' (l. Magy. Könyvház 1783, I, 334), a melyet a XVIII. sz. második felében nálunk magyarul *burecs*-nek (l. CSAPÓ és EtSz. most megjelenő füzetét), *borecs*-nek, *borics*-nek is neveztek. A *borics*, 'virág', a *barcs*, 'bogáncs tövis'; sem jelentésben, sem hangtanilag nem függnek össze.

Az EtSz. a *barna* szóról ezt írja: „Ha sikerülne egy régi magy. * *burna* (ebből *borna* > *barna*) alakot kimutatni, valószínűvé lehetne tenni, hogy a szó a régi hazai lat. *brunus* (-a, -um; az -a szóvégre

vö. a *dupla, kurta, szimpla* c.) átvétele". SIMONYI erre ezt mondja: „Ez az a szöveg, nézetem szerint, mindezeknél olasz eredetre utal, vö. még *torva* ol. *torvo*, l. Nyr. 27 : 126. Az olasz *bruno* is barnát és feketét jelent, mint a magyar *barna* is sötét barnát jelent". — SIMONYI már másutt is adott e meggyőződésének kifejezést. A M. Nyelv² (83) és Ung. Sprache (68) munkáiban is azt olvassuk, hogy a *dupla, szimpla* olasz eredetű szavak nyelvünkben. S most megtudjuk, hogy mindez azért van, mert a szó végén *-a* van. Én is többször tettem szövé ezeket a szavakat (l. MNy. VI, 115, VII, 96), s csak ismételhetem, hogy a hangalakok tiltakoznak az olasz eredet ellen. Így pl. a *szimpla* olaszul *semplice* és *simplice*; nem tekintve, hogy ez olasz szó ú. n. „halbgelehrte", tehát nem népi alak, hogyan lehetséges ebből a magyarban *szimpla*; nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy sehogy. A *kurta* és *dupla* szó *u*-ja a magyarban mindenkor *u*-, tehát nincs régibb *o*-val hangzó alakja (vö. *mostoha* > *mustoha*), ellenben az olaszban *corto, doppio* a szavak alakja. A magánhangzókön kívül azonban ott a lat. *-pl-* (> olasz *-pi-*), a mely a *dupla* szóban hangosan követeli a maga latin eredetét. Igaz, van az olaszban ma *duplo* is, de ez, mint mindenki tudja, ú. n. „buchwort", latinból készült olasz szó. A hangalakok gondos figyelembe vétele tehát az olasz eredetet egyenesen kizárja az átdók csoportjából.

A *baka* szónál mondottak is vallják, hogy SIMONYI a hangmegfelelések szabályosságával édes keveset törődik. A *baka* SIMONYI szerint is a ném. *wache* mása s megokolásul ezt mondja: „ha t. i. meggondoljuk, hogy a 19. században feltűnő népies katonai szók jobbára német eredetűek". A helyett, hogy tárgyilag, hangtanilag, jelentésanilag MUNKÁCSI ez ötletét igazolni próbálná, hivatkozik az újabb katonai szók „jobbára német" eredetére. Szerintem a *baka* (alakv. *boka* l. EtSz.) egyszerűen rövidült alak a *bokancsos, bakan-csos* szóból, eredetileg tréfás, játszi használatú s később e tréfás színezetét elvesztette (ma sem teljesen).

De nem folytatom. Teljesen hasonló megjegyzéseket találunk a *babér, bajzát* szavakról is. A hangalak semmit sem számít, s ha ezt, a hangmegfelelések szabályos figyelembe vételét elhagyjuk, a szófejtés szellemes és érdekes csevegéssé válik, a melynek azonban a tudományos szófejtéshez mentől kevesebb köze lesz.

SIMONYI sok más megjegyzésére ezúttal nem felelek. Oly mélyre ható elvi természetű különbségek választanak el bennünket, hogy e kis czikkecske kapcsán amúgy se tudnék valamennyire felelni. Csak ismétlem: SIMONYI-nak a szavak történeti előfordulására vonatkozó megjegyzéseit az EtSz. pótlékában haszonnal fogjuk értékesíteni, újabb etymológiáiról azonban legtöbbször csak ennyit írhatunk: „másképp, de helytelenül: SIMONYI".

MELICH JÁNOS.

NÉPRYELV.

Tájszók.

alig-úr: úr, mék se úr; ruhája úri, de alig van betevő falattya.
beteremt: megszerez. „Nekünk nem adott senki semmit, dógosztunk mind a ketten, az életet mégis beteremtettük: megszereztük táplálékunkat."

böczög: megy, ballag. „Nem tudom hova böczögött."

csahol: mérgesen, haragosan beszél. „Ne csahojj ollan sokat.“
(Debreczenben csak a kutya csahol: vakog.)

csektet: nehezen lép, megy, jár. „Szegény sebesű't katona alik tud csektetynyi“.

csincsók: cserebogár.

csujzli l. *gempli*.

csüri: veréb.

czobákol: sárban tapicskol. „Alik tudott haza czobákojni.“

dominuszkodik: a r. kath. lelkész a katona temetésén. „A pap-jok dominuszkodott.“

dözsöl: mulat, szórakozik (szelíden, szeszes ital nélkül).

düddő: ostoba, hülye, bámész, bamba. „Ollan düddő gyerek a, hom (hogy) maj(d) nem e'(l)gyúrta ak kocsi.“ (Acs, Komárom vm.)

életi: életre való. „Eggy életasszon.“

e'(l)foncsorodik: elfonny a krumplihéj, míg Pápáról kivinnék a bánóci pusztára a réczéknek.

e'(l)gyúr: elgázol. Lásd: *düddő*.

e'(l)motyorong az udvaron: tesz-vesz, babrál, dolgozik, szöszmötöl.

félre utca: félre eső u.

gempli: gummipuska.

genye-gunya: ruhanemű. „Mén nem szeded össze a genye-gunyádat.“

Úton méne tipe-topa,

Hátán viszi genye-gunya;

Füle négy, szeme négy,

Körme pedig huszonnégy.

Találós mese, megfejtve: huszár.

gyülőködöm vele, hon(gy) nem eszik: veszekedem vele, pörölök vele, szidom, mér nem eszik, hiszen ollan sován (a lánya).

hegyibe ment az anyjának = neki ment az anyjának, erőszakosan követelve, hogy irjon alá a váltónak, különben lelövi.

iparkodós vót az aptya: szorgalmas, munkás, dolgos.

ítet: ötet, öt. „Jól felpofosztam *ítet*, mer mindig kajdászott: lármázott, kiabált.“ (Acs, Komárom vm.)

itye-potya: semmit sem érő. „Az egész világ itye-potya.“

jár. „Ide járnak mán?“ = ide jönnek, állanak már? (a kapu elé a kocsival?)

kicsinyenként szerzek tollat a lányom párnájába: apródonként.

kocsi csak az a járómű, a mibe lovat fognak; a mibe ökröt, az szekér.

közle: sikátor, kis utca.

kukoriczaröhögő: tengeripogácsa, török búzából, zsirba sült enni-való; Debreczenben és Szatmáron: málé.

létye-lótyáz: haszontalanságot fecseg. „Ne létye-lótyázz anyyit!“

megy az óra: jár.

nekije: neki. Etty fija van nekije.

pempőke: rosszul sikerült főzelék (nem kozmás).

pohár itt minden apró üveg, cserép, bádog, vas edényke, tehát: az üveg pohár, a kávéfőző, a teás csésze, a cserép v. bádog csupor, a réz, bádog v. vas kaszroj (caserolle).

rak: ültet, vet. — „Nem szeretek garas számra venni a piarcon, hanem ültetek, *rakok*.“

sí-ri. — „Mos'(t) síjja-rijja a fáját, hogy oda van katonának.“

szatyji: a ref. collegiumbeli convictus v. internátus (köztartás) növendékeinek adni szokott apró kenyér. A debreczeni deákéletben *brúgó* volt a neve.

szekér csak az, a mibe ökröt fognak, vö. *kocsi*.

szem: öt szem krumpli (másutt a szőlőnek, szilvának, ribizlinek, pöszmétének van). Három szem tojás. — Összeszette a *hécyszem* szilváját = elhurezolkodott.

típe-topa. Lásd *genye-gunya*.

tócsi: liszt, zsír, só, krumpli tepsiben elsimítva; sütve készült eledel.

trottyli: ollan alacson, összeesett embőr, akki elhagyja magát.

zavarkogyik: zavart csinyál. „Nem akartam a naccságos aszszonynyal zavarkonynyi, hogy csinyáltassa meg a konyhát.“ (A lakó szólt így a háztulajdonosnőről).

zsugorkodik: zsugoriskodik, fukarkodik, fősvénykedik.

Samu nadrágja kérdésemre: milyen volt a Samu nadrága? ez volt a felelet: a Samu nadrágja kicsi is, nagy is, szűk is, bú jis, hosszi jis, rövid is, mék se tuggya rávenni. Egy másik változat szerint: „két üllete, egy szára“ volt.

(Pápa.)

R. VOZÁRY GYULA.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LXVI. Választmányi ülés.

(1915 január 12-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyi József másod-elnök, Melich János h. titkár, Trócsányi Zoltán pénztáros, Gombocz Zoltán, Kertész Manó, Mészöly Gedeon, Simai Ödön, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Viszota Gyula választmányi tagok.

1. A mult ülés jegyzőkönyve felolvastatván, hitelesítettetik.

2. Az elnök megilletődéssel emlékezik meg HERMAN OTTÓNAK, Társaságunk alapító- és választmányi tagjának elhunytáról (l. MNY. XI, 29) és indítványozza, hogy közéletünk és irodalmunk eme nagy vesztesége felett érzett fájdalmunkat a mai ülés jegyzőkönyvében fejezzük ki. A választmány az elnök indítványához egyhangúan hozzájárul.

3. Az elnök jelenti, hogy SZABÓ BÉLA szentesi főgimnáziumi tanár s Társulatunk tagja a harezteren hősi halált halt. A választmány fájdalommal részvétét fejezi ki.

4. Az elnök jelenti, hogy dr. HORGER ANTAL, társaságunk jegyzője alapító taggá lett. Örvendetes tudomásul szolgál.

5. Az elnök bemutatja az idej közgyűlés napirendjét, melynek kapcsán részletesen ismerteti az idej költségvetést. A Választmány a költségvetést elfogadja.

6. Asbóth Oszkár, Erdélyi Lajos, Gyomlay Gyula, Nagy Gyula, Négyesy László, Vargha Damján, Viszota Gyula választmányi tagok megbízatása az év végével lejárt, Mészöly Gedeon vidéki választmányi tag a fővárosba költözvén, helye megüresedett, két fővárosi választmányi tagunk pedig: Herman Ottó és Komáromy Lajos elhalálozott. — A választmány azokat, a kiknek a megbízatása lejárt, újból jelöli; a megüresedett helyekre pedig ajánlja megválasztásra a

következőket: dr. Gulyás Pált és Sági Istvánt a fővárosi, dr. Gombocz Zoltánt a vidéki megüresedett választmányi tagságra.

7. A kiküldött pénztárvizsgálók Erdélyi Lajos és Vikár Béla urak a mai ülésen betegségük miatt nem jelenhetvén meg, jelentésüket a közgyűlésen mutatják be. — Tudomásul van.

8. Szily Kálmán ajánlatára r. tagokul megválasztatik: dr. JENDRASSIK ERNŐ, egyetemi ny. r. tanár Budapesten.

Új előfizetőül jelentkezett: Budapest: Fővárosi könyvtár, Kisvárdá: Áll. polg. leányiskola.

9. A helyettes titkár jelenti, hogy a könyvtár részére a következő ajándékok érkeztek: 1. Setälä N. E.: Über Art und Wesen des Stufenwechsels. Helsingfors 1914. 2. N. Bartha Károly: Udvarhely vármege nyelvjárásának alaktana. Székelyudvarhely 1914.

10. A penztárnok jelenti, hogy a MNY-t azon tagjaink számára, a kik a harcztéren vannak, a háború befejezéséig visszatartjuk. — Tudomásul van.

Jelentés a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárának megvizsgálásáról. Alulírottak mint a MNYT. választmányától kiküldött számvizsgálók f. hó 12-én tisztünkben eljárván, a Társaság pénztári kezelését, könyveit és készpénzállományát megvizsgáltuk s mindent a legnagyobb rendben találtunk.

Örömmel jelenthetjük, hogy ama fogyaték ellenére is, melyet a háború s a gazdasági helyzet általános leromlása idézett elő tagjaink létszámában, társaságunk anyagi ereje a 10 év alatt jól meg-alapozott talajon még mindig jelentékeny gyarapodást mutat, a mennyiben a mult évre 8911 K 81 f-rel előirányzott bevételi rovat tényleg 11.979 K 21 f-rel zárult, tehát az előirányzott összegnél 3067 K 40 f-rel nagyobb. Itt azonban megjegyezzük, hogy e többlet egy része a költségvetési év megváltoztával függ össze s ennél fogva csak átmeneti jellegű. De a gyarapodás e nélkül is számottevő. Viszont a kiadások rovatában a tényleges eredmény 530 K 8 f-rel alul marad az előirányzott 8910 K-n. A maradék 1915-re 3599 K 29 f; ebből 3400 K-t értékpapirokban tőkésítettünk, 199 K 29 f pedig készpénzben van meg.

E pontnál meg kell emlékeznünk a társ. tőkéjének elhelyezése módjában történt lényeges módosulásról. A választmány ugyanis egyhangúlag úgy határozott, hogy alaptőkénknek egy részét lombardozás útján a 6%-kal kamatozó hadikölcsön kötvényeibe fektessük. Elnökünk e határozatnak érvényt szerezvén, ma 15.000 K név-értékű hadikölcsön-kötvénynek vagyunk birtokában, míg tőkénk többi része, 38.600 K továbbra a régi módon záloglevelekben maradt elhelyezve. Vagyonunknak a hadikölcsön jegyzésével kapcsolatosan történt ezt a megterhelését, a mely jelenleg az első részlet törlesztése után már csak 13 ezer K-ban áll fenn s a föl nem vett tiszteletdíjak 848 K 43 f összegét leszámítva, tőkénk állása jelenleg, 10 évi működés szép eredményekép, kerek összegben 40.000 K.

Ha tekintjük, hogy az alakulást követő első társasági év számadása összesen 1503 K 38 f bevételt és 1298 K 71 f kiadást tüntetett föl, hogy tőkésítésünk akkor 204 K 67 f., készpénzmaradványunk 4 K 67 f, alapító tagunk 10 és r. tagunk 219 volt; és ha szembehelyezzük ez adatokkal társaságunk mai költségvetését és taglétszámát: hazafias örömmel és megalégedéssel állapíthatjuk meg,

hogy minden irányban állandó, erős és egészséges fejlődés bizonyágaival találkozunk. Indítványozzuk, hogy a Társaság pénztárát kifogástalan rendben tartó pénztáros úr részére a fölmentvényt megadni méltóztassék.

Budapest, 1915 január 12. dr. Erdélyi Lajos, Vikár Béla számvizsgálók.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

13. **Köpü.** Mészöly a *köpü*-ről szóló cikkében (MNy. XI. 19) azt mondja, hogy a magy. *köpü*-nek a csag. *köpü*-vel való hangtani egyezése csak látszólagos, mert egy csag. *köpü* őstör. **köpü*-re mutat vissza, ennek ósuvás megfelelője pedig a magyarban ma csak *köp*-nek hangozhatnék. — Igaz, hogy a csagatáj a szóvégi *k*-t talán az összes török dialectusok között a leghivebben megőrizte, de azért egy *köpü* alak minden nehézség nélkül mutathat egy őstör. (ócsuv.) **köpük*-re, melynek a magyar *köpü* szabályos megfelelője volna. A szóvégi *-k* változása még az őstörökben megkezdődött s többkevesebb nyomát minden dialectus — a csagatáj is — mutatja. Ime egy pár példa a VÁMBÉRY csagatáj szójegyzékéből: *aju* ,medve', *ajuk* mellett, *tau* ,hegy', *tag* mellett, *torlu* ,netzartig' < **torluk* vö. *tor* ,netz', vagy éppen a magy. *toklyó* ∞ csag. *tokli!* N. Gy.

14. **Rakos** (I. MNy. XI, 96). Az „Acta Tomiciana“ VIII. 199. lapján közölve van egy kivonat, a mely az 1526. évi budai országgyűlés törvényeiből készült. A kiadás címe: „Ordinatio in Rakoss Hungarico Bude habito XII. Maji conclusa“. Ez ,ordinatio' V. articulusa így szól: „In tribus annis nullum *Rakoss* amplius celebrari debet, nisi, urgente magna necessitate, regia Mtas. habere voluerit“. Ha az itt idézett *Rakoss*, *Rakoss* adat magyar volna, bizonyítékul szolgálhatna arra, hogy az „országgyűlést“ magyarul *rákos*-nak is hívták. Amde ez a latin szöveg lengyel ember készítette kivonat. Ezt bizonyítja a *Rakoss* írott alak is. A *Rakoss*-ban ugyanis az *sz* az *s* hang jele *s* csak a lengyelben írták és írják az *s*-et *sz*-szel. Ez írássajátság tehát azt bizonyítja, hogy a *Rakoss*, *Rakoss* lengyel nyelvi adat. K. P.

15. **Fonál czérna.** A NySz. azt írja, hogy PP. szótárában a *tortus* szó alatt ilyen összetétel olvasható: *Fonálczérna*. Egyrészt mert csak egy adatot közöl a NySz. ez összetételre, másrészt tárgyi szempontból is kételkedtem ez adatban s azért PP. vala mennyi kiadásában megnéztem az illető helyet. A jelzett *tortus* szó alatt ez van: „Linum *tortum*: *Fonal*, *tzérna*“, azaz nem összetétel, hanem két külön szó. K. P.

16. **A szerkesztőségnek.** Hubay Jenőné Goldmarkról a Pesti Naplóban február elején megjelent tárczájában egy helyen ezt írja: „mire a mindig *szavakész* mester így felelt: „ “. Én ezt a *szavakész* kifejezést a német „schlagfertig“-re igen talpraesettnek találom s mint ilyet a t. szerkesztőség figyelmébe ajánlom. F. B.

17. **F. B. úrnak.** A *szavakész*: schlagfertig megvan már SimB. szótárában; KB.-nak magy.-ném. részéből kimaradt. SZERK.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XI. KÖTET.

1915 ÁPRILIS

4. SZÁM.

Árpádkori török személyneveink.*

III.

A régi török személyneveknek föltünő és sok tekintetben nehezen magyarázható csoportját alkotják az igei származékok. Úgyszólván valamennyi deverbális névszóképző képviselve van, még a legritkábbak is, úgy hogy e személynevek tanulmányozása a török alaktan szempontjából sem érdektelen. Az is meglepő, hogy a nomen actorisok aránylag ritkábbak a nomen actionisok és nomen actik mellett. Persze az alapszó, az ige jelentése nem mindig világos, s a személynév lefordítására, magyarázására csak a legnagyobb óvatossággal vállalkozhatunk.

Régi nyelvünk ismerői tudják, hogy a magyar analogiák itt sem hiányoznak. A mi régi személyneveink között is a nomen actorisok mellett [*Kereső* (1469: *Benedictus Keresu*); *Késő* (1211: „ioubagiones . . *Keseu*“)] gyakran találkozunk nomen actionis- és nomen actikkal is. Ime néhány példa az Oklevélszótárból: *Adomás* [1211: *Adomas, Adamas*]; *Ajándék* [1152: „vnam puellam nomine *Aianduc*“; 1211: „ioubagiones *Ayanduc*“; 1218: *Hayanduc*]; *Áldomás* [1324: „Petev filii *Aldumas*“]; *Hivatal* [1211, 1218: *Hiuotol*]; *Maradék* [1181: „*Maradec cum filio*“; 1211: *Morodec, Morodech*]; *Birtok* [1504: *Michaele Byrthok*]; *Bizatlan* [1211: *Bizotlon*]; *Hallomás* [1280: „*Hallomas de Surany homo domini Regis*“]; *Látomás* [1211: „ioubagiones . . . *Latomas*“; 1240: *Latamas*] stb.

Az e csoportba tartozó török eredetű árpádkori személy- és helyneveinket a török névszóképzők sorrendjében tárgyalom.

1. -miš, -myš.

A *-miš, -myš* képzős nomen verb. a legrégebbi török nyelvemlékekben mint melléknév, jelző (vö. *tüyridü bolmus . . . Bilgä*

* Vö. MNy. X: 241, 293 és 337. A legutóbbi közlemény czíme után a III. helyett II. olvasandó.

Kayan ,von himmel gewordene B. K.‘), s nominális mondatokban mint állítmány fordul elő (pl. *kayy ölmiš* ,a prince is dead‘ THOMSEN, Tun-huang 87). Önálló főnévi használatára (mint pl. a kazáni tatárban: *tormšš* ,élet‘; *kšlmšš* ,cselekedet‘) nem találok biztos példákat. A *-miš*, *-myš* képzős személynevek az igei származásúak közül a leggyakoribbak; persze igen sok esetben sem a képző funkciója, sem az alapige értelme nem világos. Már a THOMSENTŐL megfejtett, IX. sz. közepéről való tun-huangi papyruson (Journ. Roy. As. Soc. 1912; HOUTSMA jegyzéke mellett a leggazdagabb és már csak régiségénél fogva is egyik legértékesebb tárháza az iszlám-előtti török tulajdonneveknek) találunk két idetartozó nevet: *Tüzmiš* (vö. ? csag. krim. *tüz*- ,gleich machen, glätten, herrichten, bereiten‘ RADL.); *Jagmyš* (vö. *jay*- ,regnen‘ és a *Jagmur* személynevet). A Kutadru Biligben szereplő négy symbolikus alak közül az *értelem* megszemélyesítője, a Vezir fia: *Öktülmiš* (RADLOFF fordítása szerint ,der gelobte‘), a megelégedés, a Vezir testvére *Otkurmyš* (R. szerint ,der erwecker‘). HOUTSMA is vagy húsz idetartozó nevet sorol fel: *Oglamyš*, *Ögürmiš*, *Öökürmiš*, *Katarmyš* stb.

A mi tulajdonneveink közül idetartozik:

Álmos [első adat ANONYM.; alakv.: *Almus* ANONYM., OklSz. stb. (olv. *Álmos* v. *Álmos*)] ,a magyar krónikák szerint ÁRPÁD apja; a XV. századig, mint személynév, elég gyakori. Helynév: *Álmosd* [CSÁNKI, I, 602] ,falu Bihar m.-ben‘. Lehetséges persze, hogy az *Álmos* személynevek egy része, különösen a szolganevek, nem ide tartoznak, hanem csakugyan az *álom* származékai, vö. 1138: *Almus*, serviens KNAUZ, Mon. Strig. I, 89; 1211: *Almus* ERDÉLYI, NyK. XXXIV, 401; 1229: „Quorum nomina mixtim hec sunt *Almus* Leger Medve.“ OklSz.; 1268: „*Almus* iobagio Zuluga-geuriensis“ KNAUZ, Mon. Strig. I, 554.

Eredetére már KUUN, Relat. 209, MHK. 203, MUNKÁCSI, Ethn. XXI, 121, MARQUART, Streifzüge 25 utalt, egybevetvén vele egy 920 körül élt volgai bolgár fejedelem nevét, a melyet IBN FOZLAN المص (MHK. 202; المص : ؟), IBN RUSTA المص *Almyš* (MHK. 163) alakban tartott fenn (GARDIZINÁL eltorzítva: المص MHK. 163). Az EtSz. *Álmos* cikkének írásakor még kételkedtünk abban, hogy ez az *Almyš* tulajdonnév csakugyan az *al-* ,venni‘ ige származéka-e: *al-myš*? A kérdőjel bátran törölhető; legfeljebb a *-miš* képzőnek nyelvemlékekbeli szerepére való tekintettel nem

vétel-nek, hanem *vett*-nek fordítanám. Ugyancsak valószínűtlen az IBN RUSTA-féle المش alak *Almuš* olvasata is; a legrégebb nyelvemlékek a képzőnek labialis magánhangzós *-müš*, *-muš* alakját még alig ismerték.

Atlamos [*Athlamos* Font. Dom. III, 151—2; THURÓCZI III, c. VI.] a dnyesztervidéki tatár kán nagyvezére, a kinek a seregét a székelyek 1345-ben LACZKFI ENDRE vezérlete alatt tönkretették⁴ EtSz. 171. Úgy látszik, a mi künjaink között is szokásos név volt; legalább egy 1495-ből való oklevél az inkaszállási *Athlamos* családból való Péter nevű királyi embert említ (I. CSÁNKI, I, 685).

< tör. *Atlamyš* tn. HOUTSMA 30. Alapszava valószínűleg: *atla-* ‚schreiten, überschreiten‘ RADL.

Ötömös [LIPSZKY, Rep.; ? *Ötömös* CzF.] ‚puszta Csongrád megyében‘. E helynévre NÁTLY JÓZSEF MNy. X, 461 hívja fel a figyelmünket. Sajnos, régi adatok híján nehéz eldönteni, hogy személynévi eredetű-e?; (CSÁNKI, GYÁRFÁS nem ismeri). Mindenesetre közelfekvő gondolat, hogy (NÁTLYVAL) a tör. *Ötümüş* tulajdonnévre gondoljunk (HOUTSMA 30; alapszava: *öt* i- ‚erfüllen, ausführen, bezahlen‘).

2. -máz, -máz.

A török nyelvek egy részében a negatív participium képzője: oszm. *jazmaz* ‚nem ír‘ (tkp: ‚nem-író‘); *gülmáz* ‚nem jön‘ (tkp ‚nem-jövő‘); kipčak *jazmaz*, *külmáz* ua. HOUTSMA. A *-maz*, *-máz* képzős török személynevek nem ritkák: *Ölmáz* (< *öl-* ‚sterben‘); *Satmaz* (< *sat-* ‚verkaufen‘); *Kažmaz* (< *kač-*, *kaž-* ‚fliehen‘); *Korkmaz* (< *kork-* ‚fürchten‘); *Kaimaz* (< *kai-* ‚sich biegen‘), vö. HOUTSMA 30, MAKRIZI-QUATREMÈRE I, 127, II, 51, ABULGHÁZI 158. Hasonló észjáráson alapuló magyar nevet említ ERDÉLYI LÁSZLÓ a Tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírásából: *Bizotton* NyK. XXXIV, 402.

A mi török eredetű személy-, ill. helyneveink közül idevalók:

Tepremez [1347: ‚Poss. *Tepremez* alio nomine Gyapul‘; alakv.: 1346: ‚Poss. *Thepremez*‘; 1346: ‚Poss. Gopul alio nomine *Tepermez*‘ CSÁNKI, II, 200, 211] ‚hajdan község Bodrog megyében; ma nincs meg‘.

Szerencsés véletlen folytán azt is tudjuk, hogy *Tepremez* község nevét kün eredetű birtokosáról kapta. Egy 1280-ból való oklevél említi, hogy „Ladislaus filius Farkasy fily Mordar . . .

terram suam hereditariam Gyopul vocatam, sitam in Comitatu Budrugieni . . . vendidit *Teprez* Cumano, Wochun, Aglazlo et Ladislao filiis ejus . . .“, majd alább: „Assumpsit insuper idem Comes Ladislaus, quod *Tepremez* et filios eius predictos etc.“ (WENZEL, XII, 313—4; GYÁRFÁS, III, 445). Egy 1338. évi oklevél szerint pedig az említett terra Gyopol a *Teprez* fiáé (CSÁNKI, i. h.).

A kún *Täprämáz* (mert nyilván ez a helyes alak, nem pedig *Teprez* vagy *Tepermez*) képzésmódja világos: *täprä-máz*, vö. oszm. csag. krimi *täprä-* ‚sich bewegen‘; oszm. krimi *täprä-* ‚erregt sein, zittern, sich erheben, eine anstrengung machen‘; oszm. kún, kipszak, csag. *täprät-* ‚bewegen‘ RADL., CCum. 37, HOUTSMA 66. *Täprämáz* tehát kb. a. m. *Constantinus*.

Balmaz [első adat 1411-ből: *Balmaz*, falu, Debreczen tartozéka; 1452: *Balmaz*, puszta, CSÁNKI, I, 508; alakv.: *Balmás-Újváros* LIPSZKY, Rep.] ‚község hajdan Szabolcs, ma Hajdú megyében (*Balmaz-Újváros*)‘.

Valószínűnek tartom, hogy török (kún?) eredetű személynévvel van dolgunk: tör. **Bolmaz* (< *bol-* ‚sein, werden‘). Első pillanatra talán merész feltevésnek látszik, hogy valakit úgy hívjanak, hogy ‚Nemlevő‘, annál is inkább, mert a *Bolmaz* személynévre a törökségből nincs adatunk. Az említett tihanyi összeírásban azonban ismét pompásan ide illő magyar analogiát találunk: *Numuogi* [*Nemuogv*] ‚Nemvagy‘ és *Numuolou* ‚Nemvaló‘ NyK. XXXIV, 410.

Szatymas [alakv.: *Szatymác* LIPSZKY, Rep.] ‚község Csongrád megyében‘. A helynévre nem találok régi adatokat, azonban személynévi eredetét kétségtelenné teszi a Várad reg. *Zotmaz* személynéve (159, 164. §.).

Török eredete kétségtelen. HOUTSMA *Satmaz* adatát már fentebb említettem. Az 1162. évi eseményekkel kapcsolatban az úgyn. NESZTOR is említ *Satmaz* palócz fejedelmet. Hogy a tör. *Satmaz* szn. (< *sat-* ‚verkaufen, handeln‘) hogyan értelmezendő (‚nem ad el?‘), nem merném eldönteni.

Kolbaz. Kún szállásnak, ill. széknek a neve, a melyet a XIV. sz. vége óta emlegetnek okleveleink: 1395: „possessiones . . . nobilium Cumanorum nostrorum Wyzalas, Olunipe, *Kolbazzalasa*, Abchyzalasa . . .“; 1405: „descensus Cumanorum *Kolbazzalasa*“; 1460: „in possessione nostra *Kolbaz*“; 1461: „Cumanorum . . . in Sede *Kolbazzek* commorantium“; 1467: „in Sede *Kolbaz*“; 1505: „Sedis *Kolbazzek*“ stb. GYÁRFÁS, III, 525—6, 541, 642, 660, 720; CSÁNKI, I, 478.

Nyilvánvaló azonban, hogy *Kolbaz* voltaképen kún nemzetségnév volt. Egy 1459. évi oklevél ugyanis egy kolbazszárlásáról való *Kolbaz* nevű kún ember leszármazottjait sorolja fel; maga *Kolbaz* és testvére *Aboska* (szintén kún név!), ha minden izen való leszármazásra 30 évet veszünk, a XIII. sz. végén élhetett (vö. GYÁRFÁS, III, 271).

Kétségtelen tehát, hogy török személynévvel van dolgunk; értelmezése azonban nem könnyű. Lehet, hogy összetett név: *Kol-baz*, s második felében a *baz* 'friede, eintracht, ruhe' szó lappang; *Baz* szn. már az orkhoni feliratokon szerepel: *Bazkazan* éppen az oguzok fejedelme. Mivel azonban kül. a keleti nyelvjárásokban az *m ~ b* hangcsere nem ritka, s a tagadó igének is vannak *b-s* alakjai is (vö. *ujukta-bady ~ žokla-mady*; *tärdü-bädi ~ tinnü-mädy*; *alda-bas ~ alda-mas* RADLOFF, Phon. 214), nem tartom lehetetlennek, hogy a kún *Kol-baz* = *Kol-maz* (= *kol-*, 'bitten'), s ez a név is a *Tepremez*, *Balmaz-félék* csoportjába tartozik.

3. -mur, -mür, -mar, -mär.

A legritkább török névszóképzők közé tartozik. Csak néhány biztos példánk van: tör. *jay-mur* 'regen' (= *jay-* 'regnen', vö. ujj. csag. oszm. *jay-mur*, tar. bar. kún, ujj. csag. *jamyr*, kaz. *jažar* kirg. *žaybyr*, tub. *šay-mur*, sor. *nažbyr*, *namyr*, *nažür* RADL.; csuv. *šémär* PAAS.; előfordul mint tulajdonnév is: *Jagmur* MAKRIZI-QUATREMÈRE I, 88); csag. *küümür* [VÁMB. Stud.; *kimür* RADL.] 'die decke, hülle' (= csag. *küi-*, *ki-* (= ó-tör. *küd-*) 'anziehen'; köztör. *kömür* [kaz. *kömär* BÁL.; csuv. *kömräk* PAAS.] 'kohle' (= ?*köi-*, *küi-*, 'breunen, verbrennen'). E képző mongol megfelelőire RAMSTEDT, JSFOu. XXVIII, 3: 70 utalt (mong. *ködel-müri* 'arbeit, frohndienst'; *-buri* nomen actionis v. acti képző: *kül-buri* 'das handeln'; *tajil-buri* 'lösung'). RAMSTEDT szerint talán idevaló még a törökségből: kirg. *že-bir* 'gefrässig' (= *že-* 'essen'). A *-mar* [-*mär*] képzőre is csak egy példát tudok idézni: oszm. tob. *čok-mar* 'keule' RADL., kipčak *čokmar* ua. HOUTSMA 72; kaz. *čomar* 'bot' BÁL. (alapszava **čok-* volna, a mely megvan még a következő származékokban is: csag. *čokum* 'die keule' RADL.; oszm. *čokman* ua. REDH.; oszm. *čokmak*, tar. *čomak* ua. RADL.).

A mi személyneveink közül e csoportba tartozik:

Oldamur [Chron. Budense ed. PODB. 207: „*oldamur* Dux cumanie“; ugyanígy THURÓCZI Chron. Hung. 88. §.; alakv.: *Oldamir*

Bécsi képes krón. ed. M. FLOR. LXXXIV; BUDENZ AkÉrt. 1861, 775. l. egy Târkh-i Üngürüs cz. török kéziratból *Aldamur* alakv.-ot idéz], a moldvai kúnok vezére, kinek seregét a magyarok 1282-ben a Hood melletti ütközetben megverték. GYÁRFÁS II, 351 szerint *Aldamur* KÖTÖNY vezér egyik fia volt, a ki talán még atyja meggyilkoltatásakor menekült Moldvába.

Az *Aldamur* szn. nyilván = *alda-mur* (= *alda-*, betrügen, beschwindeln). Ugyanennek az igének származéka a kara-kirg. *Áldaš* szn. is, KSz. II, 118.

Kochobur [olv. ?*Kocsobur*; vö. 1222: „Bissenus de Hotowon nomine *Kochobur*“ WENZEL, I, 241] „bessenyő szn“. Nem tartom lehetetlennek, hogy szintén ide tartozik, s igei származék: *kočo-bur* (? vö. csag. *koču-* „umarmen“ VÁMB. Stud.). Mint láttuk, a *-mur* képzőnek ma is van a kirgizben és sor-ban *-byr*, *-bir* alakja is.

Itemir. Az Árpád-korban több szolgarendű (1239: *Itemyr*, zalamegyei várjobbágy, WENZEL VII, 91; 1291: *Itemerius* szolgagyőri várjobbágy, WENZEL, XI, 503; 1300: *Ithemir*. serviens, FEJÉR, VI, 2: 291) és nemes ember neve (1290—1301: „Petrus Detricus, Briccius filij *Itemeri*“ WENZEL, XII, 666; 1425: „Petrus filius *Itimerii*“ FEJÉR, X, 6: 690). Egy 1270—90. évi oklevél pedig *Itemer* nevű b e s e n y ő t említ [„*Itce* (?o: *Itec*) filius *Itemer* et Isaak Bissenii“ WENZEL, VIII, 332].

ALMÁSY feljegyzései szerint ugyanez **á** személynév ma is megvan a kara-kirgizek között *Itemir* alakban (vö. KSz. II, 118). Valószínűleg igei származék: **Itü-mir* v. **Iti-mür*, bár alapszava nem világos (? = ótör. *it-* „fortstossen, verlassen“ RADL. Inschr. Zweite f. II, 91). Ugyanezen alapszó más származékai is előkerülnek a régi török személynevek közt: *Itek* magyarországi kún ember (1292, WENZEL, XII, 534); *Itmes* QUATREMÈRE-MAKRÍZI 83; *Itikän*, a 759-ben meghalt *Boila* ujjgur fejedelem második fia (vö. SCHLEGEL, MSFOu. IX: 3, 72).

4. -ma.

A *-ma* a törökségben nomen actionis és nomen acti-képző: *basma* „nyomás“, *jüzmä* „uszás“, *dondurma* „fagylalt“, *dolma* „töltelék“. A jéniszei és orkhoni feliratokban ez a képző igen ritka (RADLOFF, Inschr. N. f. 59 csak két *-ma* képzős szót említ: *tägmä* „die gesammtheit“, *aílama* „umkreis“), de már a jéniszei feliratokban találunk egy *-ma* képzős személynevet: *Bülü-Toyma* (= *toy-* „születni“).

Ebbe a csoportba tartozik:

Obuptulma [ANONYM. 8, 10, 14 és 15. §.] ANONYMUS szerint a hetedik kún vezérnek, Ketelnek a fia. Hogy összetett név, a melynek első tagjában a török *Alyp*, *Alp* 'hős' lappang (egyébiránt a 15. fejezetben ugyanez a vezér egyszerűen *Tulma* néven szerepel: „Ketel et filius suus *Tulma*“), azt már HUNFALVY, NyÉrt: IX, 5:36, VÁMBÉRY Magy. Ered. 173 és MHK. észrevette; török (kún) alakja **Alyp-Tolma* volt (hasonló kettős nevek: *Alp-Kuš*, *Alp-Arslan* HOUTSMA 34; *Alp-Turan*, *Alp-Uruzu* RADLOFF, Inschr. 349). A második rész: *Tolma* nyilván ugyanolyan *-ma* képzős igei származék, mint a fentebb idézett *Toyma*, s alapszava a köztör. *tol-* 'voll sein, gefüllt sein, sich füllen'.

Gyolma [1292: „Keldech filii *Gyolma*“ WENZEL, XII, 534] kún személynév.

? < tör. **Julma*, **Jolma* < *jol-*, *jul-* 'ausreissen, fortnehmen; befreien, erretten'.

ő. -č.

Leginkább reflexív igeikhez járul: kún, ótör. *küzänč* 'wunsch' (< *küzän-* 'wünschen'); ótör. Jen. *üzänč* 'die gewohnheit' (< *üzän-* 'sich an etwas gewöhnen'); *ürinč* 'das wohlbehagen, (< *ürin-* 'sich wohl, behaglich fühlen, sich freuen'), vö. RADLOFF, Inschr. Zweite folge 59; MNy. VIII, 402; RAMSTEDT, JSFOU. XXVIII, 3:81. Az ilyen *-č* (ill. *nč*) képzős igei származékok a török személynvekek közt nem ritkák: *Sevinč* (< *sev-* 'szeretni', VÁMBÉRY, Gesch. Bucharas I, 139; *Süjünč* uo. II, 39).

A mi kún eredetű személynveink közül idevaló:

Teszkcens [1284: „*Tescench* quidam alter Cristianus Cumanus frater predicti *Kuchmeg*“ WENZEL, IX, 405; 1292: „*Itek* et *Byter* filii *Tescench* de *Thos*“ WENZEL, XII, 434—5; 1322: „*Biter* filius *Teschench*“ GYÁRFÁS, III, 562—3; 1358: „predictus frater ipsorum *Ichone* et *Tescench* quidam alter Cristianus Comanus frater predicti *Kuchmegh*“ Eszterg. kápt. házi lt. Zad. 4. f. 2. nr. 3. JAKUBOVICH EMIL szíves közlése] a XIII. sz. végén élt magyarországi kún ember.

< kún **Tüzgänč* < kún *tüzgän-* 'sich drehen' CCum 224 (= csag. *tüzgän-* 'sich im kreise herumdrehen'; ótör. *tüzgän-* 'herumschweifen'; ujj. alt. tel. *tüskin-* 'sich schnell herumdrehen, sich verändern' RADL.).

Ináncs, személynév (vö. 1283: *Johannes I(na)nch* WENZEL,

IX, 364) és egy abaújmegyei helység neve (1283: „*possessio Inanch iuxta Harnad*“ WENZEL, i. h., CSÁNKI, I, 209).

= kún **Ynanc* (vö. krim, ujjg., oszm. *ynanč* ‚der glaube, das vertrauen; sicher, glaubwürdig‘ = *ynan-* ‚glauben, vertrauen‘ RADL.). Mint személynév nem ritka, a perzsiai szeldsukidák történetében szerepel egy *Kuthug Inanž*, *Atabeg Ildeköz* fia s egy *Inanž Hažib* hadvezér (l. VÁMBÉRY, i. m. I, 120, I, 89; HOUTSMÁ-nál is *ابانچ*, de H. *Inänž* olvasata nem valószínű). Talán idevaló az ótör. *Ynanču* személynév is (vö. RADLOFF, *Inschr.* 438, THOMSEN, *Tun-huang* i. h., SCHLEGEL, *MSFOu.* IX, 10) és az ugyancsak személynévben előforduló *Ynančmur* származék is (RADLOFF, *Inschr.* 438).

(Folytatjuk)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Adatok a magyar hanglejtéshez.*

IV.

A kérdés hanglejtése. Valamennyi mondat közül a kérdő mondatnak van leghatározottabb hanglejtése; ezért az alábbiakban az *egyszerű kérdő mondat* alakjait kísértem meg az általam ajánlott hangjelzéssel megállapítani. Két törzsalakot lehet megkülönböztetni: az *esőt* és az *emelkedőt*; az utóbbinak azonban még két önálló alakja van, úgy hogy egészben négy tőalakot lehet fölvenni. Mindegyik alaknak megint több változata van, aszerint, hogy a kérdés *névmásos-e* vagy *névmástalan*; *egyszerű kérdés-e* vagy *ismételt*; van-e benne az *-e* kérdőszócska; *is* kötőszóval van-e kapcsolva; van-e *előkészítő része* vagy sem stb.

I. alak.

Jellemző hanglejtése, hogy *egy* szótag magashangú, az utána következő leesik az alaphangra, mely a kérdés többi részében *egyenletesen* tart az utolsó szó végéig.

1. *Névmásos egyszerű kérdés:* a kérdő névmás a mondat elején áll; az *első* szótag magashangú.

a) *teljes mondat*; vagy háromtagú kérdőszó:

Mi-csoda?

Ki tette ezt?

Ki-nek mondtad ezt?

Mi-ért nem szóltál nekem? (15. ábra.)

* L. MNy. IX: 51 és 108.

b) *csonka mondat*; csak a kérdőszóval kérdezzünk; ha a kérdőszó *kéttagú*: eső hanglejtés; ha *egytagú*: sikló, s a kezdő magas hang a következő mélyhanghoz képest igen rövid, úgy hogy ezt az egytagú kérdést így is lehetne írni: *Ki? h^ool? m^eért? h^oogy? mⁱ?*

Ki -nek? Mi -nek?	Ki? Hol? Mért?
Ho -vá? Mi -ért? (7. ábra.)	Hogy? Mi? (9. ábra.)

c) *előkészítő részzsel*; ha a kérdőszót az igével a mondat elejéről a mondat belsejébe vagy végére teszszük, a kérdőszó első tagja megtartja magas hangját, a mondat többi része *egyenletes alaphangon* mint előkészítő rész megelőzi, a többi ugyanazon a hangon követi; a kérdés maga a magas hangon kezdődik.

Mer -re ment a gyerek?	A gyerek mer -re ment?
Hol vagy édes hazám?	Édes hazám hol vagy?
Hon -nan hozták a fát?	A fát hon -nan hozták?
Ho -vá legyen a többi ijedtében?	De a többi ho -vá legyen ijedtében?
Med -dig ültök némán-szárazágon?	Száraz ágon med -dig ültök?
(15. ábra.)	(16. ábra.)

2. *Névmástalan kérdés* kérdőszócskával.

a) **Meg**-jöttetek-e?
El-mentél-e a városba?
Hal-lottad-e hírét?
Hal-lod-e? **Lá**-tod-e? (15. ábra.)

b) *előkészítő részzsel*:

De aztán **meg**-hallgatják-e az embert?
 Az embert **meg**-hallgatják-e aztán?
 A fiamat **el**-viszik-e katonának? (16. ábra.)

Magyartalan és idegenszerű az a hanglejtés, mely a kérdő magas, s következő mély alaphang után a hangot *emelkedőleg* a kérdés végéig megint felviszi; sőt sokszor már a kérdő szót (vagy első tagját) is alaphangon ejti:

Ki -nek mondtad ezt?	helyett így:	Kinek mondtad ezt ?
Mért nem szóltál nekem?		Mért nem szóltál nekem ?
Hol állt meg a kocsí?		Hol állt meg a kocsi ?
(15. ábra.)		(17. ábra.)

Helyes azonban, ha a mondat folytatásában egy szó színtén nyomatékos s ekkor ennek első tagját (ha egytagú, természetesen az egész) magasabban (félíg mély vagy félíg magas hangon) ejtjük:

Ki-nek mondtad ezt?

(18. ábra.)

Mért nem szóltál ne-kem?

Hol állt meg az én kocsim?

(19. ábra.)

II. alak.

Jellemző rá, hogy az *első* szótag mély, alaphangon áll; a következő szótagtól a hang egyenletesen emelkedik az *utolsó-előtti* szótagig, mely a mondatban a legmagasabb hangú; az *utolsó* szótag hangja visszaesik, de sohasem egészen az alaphangra.

1. *Névmásos kérdés*, ha valakinek a szavait ismételjük, mintha megfontolnók, vagy nem értettük volna, vagy fenyegetni akarnánk; legmélyebb, alaphangú a kérdőszó első tagja.

a) *teljes mondat*; pl.: „Menj el azután a városba!” „Hová menjek én azután?” (20. ábra.)

b) *háromtagú kérdésben*, akár egy vagy több szó, az első tag mély, a második magas, a harmadik középmagas vagy közép-mély; pl.: „Szabad nekem erre itten átmennem?” „Micsoda? Mit akar? Mit szabad? Erre itt?” (21. ábra.)

Néha az utolsó szótag megnyúlik és ketté válva sikló hang-lejtéssel esik:

„Micsoda-a? Mi ez i-itt?” (22. ábra.)

c) *csonka kérdés* (vö. I. 1. b.), ha kéttagú: *szökő* hanglejtés, ha egytagú: *szökő sikló* hanglejtés:

Honnan?

Ki?

Miért?

Mért?

Ki az? (6. ábra.)

Hol? (11. ábra.)

d) *az előkészítő rész* közép-mély vagy középmagas hangról ereszkedik a kérdőszó első tagjának alaphangjái: „Hát aztán hová menjek el innen?” (23. ábra.)

2. *Névmástalan kérdés*. Az indulatnélküli névmástalan kérdésnek jellemző hanglejtése ez a II. alak. Ugyanolyanok a változatai mint az ismételt névmásos kérdései.

a) *teljes mondat* és b) *háromtagú kérdés*:

Mindnyájan elmentek?

Mindenki?

Mindnyájan elmentek már?

Nincsen itt?

Mindnyájan elmentek már tegnap? (20. ábra.)

Nincs itten? (21. ábra.)

c) *csonka kérdés*, kéttagú és egytagú:

Minden?

Én?

Nincsen?

Mind?

Senki?

Nem?

Igen? (6. ábra.)

Úgy? (11. ábra.)

d) *előkészítő részszel*; az *a, az, egy* határozatlan névelő előkészítő részként mindig magasabb az alaphangnál; ha *is* kötőszó áll az igekötő és az ige közt, mind az, a mi az ige előtt áll, előkészítő rész.

De aztán	meghallgatják ottan az embert?
De aztán meg is	hallgatják ottan az embert?
A	könyvet is elvihetem magammal? (23. ábra.)

3. *-e kérdőszócskával* kapcsolt figyelmeztetés, csodálkozás; pl.:

Hallod-e a madár énekét?	Hallod-e?
Tudod e mi történt? (15. ábra.)	Hallottad-e?
	Megmondtad-e neki? (21. ábra.)

Kiváltképen idegenszerű és magyartalan, ha e II. alakban a teljes kérdőmondat végén a hanglejtés nem esik vissza, hanem a *magas* hangon végződik:

Meghallgatják okos embert?
Mindnyájan elmentek? (24. ábra.)

III. alak.

Az egyszerű névmástalan kérdés változata (II. 2.). Akkor keletkezik, mikor a nyomatékot hordozó részt a mondat elejéről a mondat végére helyezzük. A bevezető nyomatékotlan részt középemély, egyenletes hanglejtéssel mondjuk, a nyomatékos rész első tagja leszáll az alaphangra, majd felszökik vagy emelkedik a magashangra.

1. *három és többtagú* nyomatékos részszel; az utolsóelőtti tag magas hangú, az utolsó félmagasra ereszkedik.

<i>Senki</i> sincsen otthon?	Nincsen otthon <i>senkisé</i> m?
<i>Senkisé</i> m látta ezt akkor?	Nem látta ezt akkor <i>senkisé</i> m?
<i>Seholsem</i> látni ilyet?	Nem látni ilyet <i>seholsem</i> ?
<i>Mindenkinek</i> megmondták ezt	Megmondták ezt akkor <i>minden-</i>
[akkor?	[<i>kinek</i> ?
<i>Eskümet</i> kívánja a tömeg?	Kívánja a tömeg <i>eskümet</i> ?
(20. ábra.)	Kívánja a tömeg <i>esküvé</i> semet?
	(25. ábra.)

2. *Két- és egytagú* nyomatékos részszel; az utolsó tag magas hangú, az utolsóelőtti *mély*, azaz *alaphangú*.

Nincsen ottan *senki*?
Ez volna már *minden*?
Nem láthatnám ezt *sehol*?
Ebből több már *nincsen*?
Ebből több már *nincs*?
Ez volna már *mind*? (26. ábra.)

3. Ide tartoznak az *is*-sel való kapcsolatok.

Könyvedet is elvitted magaddal? Elvitted magaddal *könyvedet is*?
(20. ábra.) (25. ábra.)

Én is elmehetnék oda? (20. ábra.) Elmehetnék oda *én is*? (26. ábra.)

IV. alak.

Szintén a II. alaknak változata, avval a különbséggel, hogy a kérdést nem alaphangon kezdve folytatjuk a magasig, hanem az egészet *egyenletes*, *magas* hangon mondjuk, csak az utolsó tagot ejtjük hirtelen alá. Ilyen hanglejtéssel ejtjük a kérdést erős felindulás, csodálkozás, kíváncsiság, gyorsított beszéd, többszörös ismétlés alkalmával. Ebben az alakban nincs különbség névmásos és névmástalan kérdés közt.

Kinek mondd te | ezt?
Nekem mered te ezt mondan | i?
Honnan hallottad ezt a | hírt?
A fiú ütötte meg a lá | b | át?
A lábát ütötte meg a fi | ú?
A fiú a lábát ütötte | meg?
Hová, há | v | a | olyan gyor | san?
Mi a, mi a, mit monda | nak? (27. ábra.)

* * *

Ha a hanglejtésnek főalakjaiban a nyomaték kapcsolatát keressük a hang magasságával, azt vesszük észre, hogy a kettő nem jár következetesen egymással. Az I. alak elején az erős nyomaték magas hanggal jár; a II. alak elején mély hanggal, míg utolsóelőtti tagjában a magas hang nyomatéktalan; szóval okozati kapcsolatot nem lehet a kettő között megállapítani. Természetes, hogy valamennyi mondatfaj hanglejtésének megfigyelése több és biztosabb anyagot fog szolgáltatni s bizonyára szabályszerű jelenségek megállapítására fog vezetni, a mire a kérdő mondat vizsgálata még nem elégséges. E vizsgálatok azonban csak akkor vihetnek teljesen megbízható eredményekre, ha a kísérleti fonetika eszközeivel fogunk hozzá.

Remélem, hogy sikerült kimutatnom a hanglejtés önálló vizsgálatának érdekességét és felhívnom nyelvésztársaink figyelmét a kérdések egész sorára, melyeknek megfejtése új, s talán nem egészen értéktelen eredményekkel kecsegtet.

TOLNAI VILMOS.

Faludi hatása Sándor Istvánra.

XVIII. századvégi nyelvtudományunk népszerűsítőjének, SÁNDOR ISTVÁNNAK élete és a magyar irodalomtörténetben elfoglalt helye eléggé tisztázva van. Az elsőről, bibliographiai munkásságával együtt, idősb SZINNYEI JÓZSEF rajzolt részletes képet*, a másikat RÉTHEI PIRKEL MARIÁN jelölte ki — noha a kortársaktól elszigetelten — kissé túlzott körvonalakban.** Mindkét irányú méltatása főleg Könyvesházára, illetőleg Sokféléjére támaszkodik. Ifjúkori kísérleteiről, nyelvi fejlődésének érdekes fokozatairól néhány szóval emlékeznek csak meg, holott több mint egy évtized irodalmi munkásságáról van szó. Ez a kor a szorgalmas gyűjtőt abban az áramlatban mutatja be, mely a XVIII. század közepétől fogva majdnem száz évig erősen uralkodik szépirodalmunkban: a német költészet hatásában. SÁNDOR ISTVÁN is, mint korának annyi más neves tollforgatója, fordításokkal kezdi inkább erős, lelkes nyelvszeretettől, mint tehetségtől sarkalt írói pályáját, s érezve gyengeségét, a névtelenségnek vagy a kezdőbetűnek homálya alá rejtőzve jelenik meg. Csak legutóbb mutatott rá CSÁSZÁR ELEMÉR*** ezekre a fordításokra, a nélkül, hogy a kezdőbetűk alatt rejtőző író szerzőségének akár nyelvi, akár a fordításokban található irodalomtörténeti bizonyítékaira is kitért volna, vagy fordításainak teljes sorát is adta volna. Ennek természetesen az idézett értekezés célja adja meg okát.† Innen van, hogy egy helyen csak valószínűségről beszél a szerzőséget illetőleg, s másrészt, hogy BLUMAUER-fordításairól nem is emlékezik meg. Az is nyílt kérdés még, kiknek nyomába igyekezett lépni a tót anyanyelvű fordító, kiknek nyelvi hatása érzik meg első próbálgatásain. Azoknak a szenvedélyesen gyűjtött régi történeti műveknek nyelve-e, vagy helyesebb érzékkel korának jelesebb stílisztáit utánozta-e? Van-e valami nyoma fordításaiban is RÉVAI kezevonásának, melyről csak azt tudjuk, hogy

* Az első magyar bibliographus. (Ért. a ny. és szépt. kör. XVII : 10).

** NyFüz. 60. sz. Sándor István nyelvtudománya, I. a bírálatot is tölem Nyr. 39 : 174—177.

*** A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században (Ért. a ny. és szépt. kör. XXII : 7).

† „Mint összefoglaló munkálat inkább a rendszerezést . . . ismereteink kimélyítését tartja céljának“ (4. l.).

csupán Sokféléit javítgatta? Ezeknek a kérdéseknek tisztázásához szólnak e sorok.

Sándor fordításainak sorát a *G** nevezetű svédi grófnének történeti egy juhászi játékkal egyetemben* cz. Gellert-magyarítás nyitja meg 1778-ban. Az a bibliographus hajlandóság, mely pályáját egészben jellemzi, már első fellépésekor szembeötlő. Az előljáró beszéd ugyanis a keze alá került költeményes és történeti munkáknak, számra nézve 44-nek felsorolása és rövid méltatása.* Az az értekező hajlam pedig, mely a Sokféléit megteremtette, fordításainak néha tanulmányoszerű bevezetéseiben nyilatkozik meg először. Ezek a kis értekezések számolnak be továbbá arról is, mik voltak kedvelt olvasmányai, kik voltak kedvelt írói falusi magányában. Tudván azt, hogy középiskolai tanulmányait a *nagyszombati jezsuitáknál* végezte, nem csodálkozunk, ha korán figyelmessé lett FALUDI munkáira és az „ortvázó Erkölsös Könyvei“-ről talán először hangoztatja irodalmunkban az említett felsorolás kapcsán, hogy „teljes szép tiszta Magyar-sággal írottak. Ezeknél a Fordításoknál szebb, ékesebb Magyar-sággal irott könyvet . . . nálunk senki fel nem talál; kihez képest méltán ötet egy valaki Magyar Tulliusnak nevezé“. Sőt ugyanitt (Előlj. 6., 7. l.) Faludi iskolájára is rámutat, midőn ILLENK, MOLNÁR JÁNOSnak munkáit is kiemeli. Ez a fordítás Szláv S. J. monogrammmal alatt jelent meg, de már SZINNYEI IS SÁNDOR ISTVÁN munkái közé sorolja.

Nincs azonban említve a Magyar Irók-ban az 1779-ben készült, de csak 1786-ban megjelenő *Rabnernek szatirái vagy-is gúnyoló bezzédei, Gellertnek egy vígjátékával egyetemben* cz. fordítása, melyről azonban Császár megmondja (i. ért. 37 l.), hogy „Rabenert Sz. S. J. (Szláv Sándor István)** monogrammos író . . . ismertette meg a magyar közönséggel“. A címbebeli vígjátékról azonban csak annyit ír, hogy „valószínűleg szintén Sándor István lappang azon Sz. S. J. jegyű író képében, aki . . . 1786-ban az Orakel című pásztorjátékot adta A felelő bálvány cím alatt“ (u. i. 35. l.). Ezt a valószínűséget egész bizonyossággá emelhetjük. Sándor szerző volta mellett szól 1) maga a közös címlap, mely az előbbi fordítás címlapjához hasonlóan egyetemben szóval kapcsolja össze a könyv tartalmát tévő két művet. 2) az előljáró beszédnek is feltűnően egyező utolsó mondata: Irám Házamnál 1778. Eszt. és Irám Hegyen épült Házamnál a' Vág-vize mellett 1779 Esztendőben. 3) A felelő bálvány előszavaként

* Sándor István ezen kis gyűjteménye élénken emlékeztet BOD PÉTER Szent Hilariusának előszavára, de ez rövidebb és osztályozás nélküli. Úgy látszik, ennek alapján tulajdonítja S. I. az Adriaí Tenger Sirenáját Zrínyi Györgynek.

** Helyesebben: Szlavniczai Sándor István.

álló kis értekezés *A' Magyar Vers-szerzésről rövideden* (356—368 ll.),* melyben újra több kitérés van Faludira. Így Gyöngyösi méltatása közben, kit „legközelebb látszik érni T. T. Faludi Ferentz Úr az ő Verseiben. Bár valaha ki-nyomtatattva látnánk azon Verses munkáit — veti utána — mellyeket régen elkészített“ (362 l.); nemkülönbén a deákos versekről szólóban is visszatér Faludira: „Hallom ugyan némelly barátimtól, hogy Faludi Ferentz Úr is az ilyen Versekben mutatta volna magát, a' mellyeket ámbátor nem olvastam, mindazonáltal helyes és minden pontban tökéletes voltokat sajdítom“ (366. l.). Ez egész értekezés s benne a Faludi-kultusz is Sándor István szerzőségére vall. De arról is tanúskodik ez az értekezés, hogy ezt a fordítást már Révai rendezte sajtó alá és javíttatta. Sőt egyik jegyzet bizonyosan tőle is származik. Ez a Révai-közbeszúrta jegyzet újra Sándor szerző voltát bizonyítja, mert jellemzi könyvgyűjő szenvedélyét.

A' tudós fordítónak — mondja e jegyzet — úgy látszik, hogy a' régi Magyar könyveknek gyűjtésében, és bírásában nem kevés gyönyörűsége volt, és hogy ritka Magyar könyvekkel, kiváltképen Versekkel ékesítette Könyves-házát, mellyeknél fogva a' külömbb-külobbféle Versek eredetét is könnyebben ki-tanulhatta; mindazonáltal ezen drága kintse úgy tetszik, hogy nem leg-kissebb fogyasztással terheltek vala, és sok jeles Írók, talán némelly említetknél derekabbak nem találtattak Könyves-házában, vagy ha találtattak is (mellyet én nehezen hihetek) bizonyos, hogy az első Gyöngyösi István porát a' mostani T. tudós Gyöngyösi István Úrban meg-elevenedettnék lenni nem tudta, a' ki a' Magyar Distikumoknak valóságos tökéletességre vivője.**

Jelki Andrásnak . . . Történetei és Az orras Ovidnak változasi cz. fordítások Sándornak ismert munkái közé tartoznak. Nem talál-

* § 1. A magyar vers-szerzésnek régiségéről. [Priskus, Galéotus, Béla Király Író-Deákja alapján Atilla és Mátyás udvarában élt éneklőkről]. § 2. Az énekes versekről [Zrinyi, Gyöngyösi, Listi stb. verseiről]. § 3. A' Deákos versekről [Vilmányi Libetz Mihálytól Baróti Szabó felléptéig szól az időmértékes versekről. Hogy Sylvestert nem említi. egyik bizonyíték ahhoz, hogy fordítását 1779-ben fejezte be, mert Sylvester 1780-ban már említve van a Magy. Hirm.-ban (345—50 ll.).

** Révai itt bizonyosan az erdélyi Gyöngyösi Jánost érti, a kiről Elegyes Versei-ben (1787) nem kevésbbé dicsérőleg énekel:

Másod fénye ditső Erdélynek, Gyöngyösi János (96 l.)

és Baróti Szabóval szemben:

Mást mutat, ámbátor megszólá Gyöngyösi Jánost

Ize veszett gyarlóbb vers piperéje miatt

Nem ront ő nyelvet, vágását párosan ejtvén,

Nem: noha, kétszeresen kötve, szorúlva rebeg.

tam azonban említve, hogy ő, ki a Külf. út. m. Leveleiben a népszerű, szabad szellemű, travesztálónak hatását, alantjáró komikumát érezteti, BLUMAUER első átültetői közé is tartoznék. Pedig az Ovidius fordítást követő „Külömbféle Versek“ között, melyek „jobbára Deák-ból, Némethől és Frantzból magyarra fordítottak“ akad Blumauer-féle is. Így az Egy Oláhnak strirása az ő Bátyja számára (10. l.) a *Grabschrift eines Spaniers für seinen gehenkten Vetter** cziműnek néhány sorral bővített, de életől megfosztott, ellaposított fordítása; a *Változás* cz. pedig a *Die Verwandlung*** -nak hasonlóan elnyújtott átültetése, végül *Az ördöghöz Blumauer után* az *An den Teufel**** cz. hosszabb költeménynek hasonlóan színtelen magyarja.

Mindezen fordítások közül bennünket főleg az első kettő érdekel, mint Sándornak kezdő irodalmi kísérlete, mint Faludi Ferencz iskolájának nyilvánvaló terméke. Sándornak ugyanis minden fordításából hiányzik a stílbeli önállóság, eredetiség, de míg későbbi fordításai a 80-as évekkel megindult hírlap-, és termékenyebb, szélesebbkörű egyéb irodalom hatását éreztetik, addig első fordításaiban ugyanazon befolyások alatt áll nyelve, mint a Révaié. Stílusa ezekben is eltanult, utánzott írásmód, és Faluditól vesz kifejezéseket, képeket, fordulatokat. Révaival együtt, mint a Faludi-iskolához szigorúan ragaszkodó írók, kezdi pályáját. Míg azonban Sándorban a 90-es évek során teljesen elgyengül a Dorell fordítóját utánzó vágy, addig Révaiban a stílbeli hatás Faludi kultuszával együtt nő. Sándor írásmódja lassanként elveszíti a Faluditól kölcsönzött színezetet, s a rövidség, kifejező erő, tömörség helyett a kényelmesebben terjengős, lapos, köznyelvvé válik, a nélkül, hogy felszívna a Faludiét kiszorító Bárótzí, Kazinczy írásmódjának jelességeit; addig Révai vérbeli tanítvány, ki egész irodalmi pályáján hű marad mesteréhez, úgyhogy még tudományos vitatkozásaiban is ennek aczélosan kemény kifejezései, minden szóra fontos értelmi súlyt helyező, rövidre szabott hangja üti meg fülünket, noha a két előbbinek stílbeli térfoglalását is elismerő figyelemmel kíséri. Faludi nyelvének ezen, Sándor első kísérleteiben történt erős utánzása belső bizonyítékokat szolgáltatthat a Rabner Szatirái fordítójának kilétére nézve, jobban mondva megerősítheti az eddig vallott valószínű feltevésünket. E bizonyítékok felhordása közben azonban rá kell mutatnunk Faludi nyelvének, stílusának, irodalmi hatásának feltűnőbb sajátosságaira, eszközeire, a tanítványokra átszálló jelességeire. Sőt végig kell mennünk röviden

* Gedichte von Blumauer, Wien bei Rudolf Gräffer und Compagnie 1787. II : 167.

** U. i. I : 188.

*** U. i. 134. Mint az előfizetők névsorából kitűnik, Sándor is közéjük tartozott Bécsből.

Faludi egész iskoláján, mert a „Faludismusok“ tovább is fejlődtek és sokszor ilyen formában jutottak Sándor tollára. Természetesen a lényeg: annak kimutatása, hogy Sándor azt az írói nyelvet, melyen „pályáját futni kezdette“, egyenesen a nagyszombati jezsuitáknál tanulta, azaz az iskolában Faludi könyveiből szerezte, hogy 1778 előtt, és sokáig azután is a moralista írók voltak szórakoztató olvasmányai. Mert a tudását azokból a régi könyvekből szedte, melyekkel könyvházát napról-napra szenvedélyesen gyarapította, de stílusát nem belőlük tanulta, nem is szerintük alakította, mint később Révai, hanem azoktól, akikre az iskolában figyelmeztették, a jezsuita íróktól. Innen van az, hogy szinte érzi az ember első fordításain a jezsuita nevelést, a morális hangot, felfogást a stílusban is, mely csak akkor válik világibbá, szabadabbá, sokszor ledérre, pongyolává is, mikor Bécsbe költözködvén falusi magányából, világnézete is elveszti komorságát, s olvasmányai is inkább a kevésbé merev erkölcsi felfogású német költők lesznek. Faludi tanítványa addig, míg be nem látta, hogy Faludi stílusa főleg a szigorúan erkölcsi célzattal, valóságosan oktató prózához illik, nem a szerelem érzéseit érzélgősen festő erkölcsi mesékhez, regényekhez is; míg rá nem jön arra, hogy Faludi prózája nem annyira érzelmefestésre, hangulatok rajzára való, mint a ridegebb, a szelíd gúnynak hangján észhez szóló tipikus rajzokra. De nem volt tehetsége, érzéke valami újabb, megfelelőbb szép stílus megteremtésére. KÖNYVI német regények átültetése közben a népies köznyelvet próbálja használni, MÉSZÁROS a szöveghez ragaszkodó németes írásmódot, BARTZAFALVI, DUGONICS a tömeges újításokkal fűszerezett népnyelvet; BÁRÓTZI, KAZINCZY törekvése jár azután maradandó sikerrel a széppróza finomabb alapjainak lerakásában. Sándor nem tartozik ezen alapvetők közé.

* * *

Faludi PÁZMÁNY tanítványa, stílusának, nyelvének ízlésesebb, finomabb továbbfejlesztője. Az ó és új testamentomi idézetektől, éles vitatkozásoktól hemzsegető prédikációkból, a melyek meglehetősen szűk, papi olvasókörre voltak szánva, Faludinál csupán a tömör kifejezések, ritmikus mondatszerkesztés, népies fordulatok és szólások találhatóak, még pedig megrostálva, sokszor kicsiszolva. Pázmánynak súlyosan vágó vas-magyarsága Faludi kezében aczélossá finomul. Pázmány a papi rendnek ír, mely a vitatkozásokból megszokván az alantabb járó hangot, néha az ízléstelenségeket is, nem ütközik meg ezeken még a prédikációkban sem. Faludi olvasó köre a papi renden kívül a patyolatos és udvari rend, mely a pörrenddel történő érintkezésben nem száll le a nép kifejezésbeli egyszerűségéhez, kezdetleges ízléséhez, mint a prédikáló papok. Faludi előkelő olvasó közönségre számít, nem az a célja, hogy mondanivalóját a nép is

megértse, mint a neki szánt prédikációkat. Innen van, hogy a tömérdek ikerszólás ellenére nem terjengős, részletező, hanem süríti kifejezéseit, a melyekben minden egyes szónak fontos, rövidrefogott nyomatéka van. Pázmány stílusa egyházi stílus, mely kenetét, templomi hangulatát élénken megőrzi azon számos népi fordulat, közmondás szándékos és találó alkalmazása ellenére is, melyek a bibliafordítások ódon, latinos hangjával, ó és új testamentomi vonatkozásaival együtt írásmódjának lényegét teszik. Faludi stílusa már nem táplálkozik oly nagy mértékben bibliai képekkel és hasonlatokkal, nincs az a különösen, határozottan térítő, hitrevívó czélzata, mint Pázmánynak, csupán a nemesi rend erkölcsi hibáit — nem ostromozva — gúnyosan taglalva a higgadt megfontolás hangján tanít erkölcsös, de a világ szelid élvezeteitől egyáltalában nem tiltó életre. Moralista stílus, mely átmenetképen a világias, a vidámabb hangú, könnyedebb szépirodalmi stílushoz, megtartja ugyan az egyházinak komor, ünnepélyesebb s ennél fogva egyhangúbb menetét, borongósabb tónusát, de képeit, hasonlatait, példáit inkább saját jelenéből veszi, ennek is világi életéből. Egész szépprózai stílusunk fejlődésében számottevő fokozatot jelöl ez a stílus. Kezdődik az a bibliafordítások, codexek latinosan egyházi írásmódján, mely úgy hat az emberre, mintha örökösen elborúlt ég alatt járna, mikor maga a természet is lehangoltabb, ékes mezők, vidám madárdal is elveszti varázsát, csupa komolyság minden. Ehhez a stílushoz vegyülnek Pázmánynál az erősen magyaros elemek, de a nélkül, hogy egyházi jellegét el tudnák nyomni. Az elborúlt ég szürke felhői világosabbakká válnak, hangulatuk veszt tomposágából, de megmarad komoly jellege; elfeledjük pillanatokra, a mikor honi földön járunk, a természet lehangeltségét, de levegője, Pázmány nyelvének, stílusának levegője még mindig templomi, majdnem reánk nehezedő. Faludiban az egyházas fővonást hátraszorítja a világian magyaros finom írásmód; a borús hangulatot nyugodtabb váltja fel, a felhők oszladóban vannak; mintha kikerültünk volna a templom tömjénfüstös levegőjéből. Kazinczynál azután szépirodalmunk stílusa teljesen elveszti nyomottságát, az egyházi helyét az idegen hatás alatt csiszolódott, újult művelt magyar stílus foglalja el. A felhők eltűnnek, a körülöttünk élő, viruló természet visszanyeri varázsát.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

Czement.

A M. Etymologiai Szótár eddig kidolgozott czikkei közül kevés adott annyi gondot, mint éppen a czimül írt szó. Hogyan lehetséges ez? kérdezhetné az olvasó. Mindenki tudja, hogy a *czement* német eredetű szó, ott is *zement* a hangalakja. A jelentés csak nem okoz-

hat valami nagy gondot, mikor olyan világos. A kiknek újabban ezzel a szóval dolguk akadt, valamennyien így gondolkozhattak, s innen van az, hogy a magyarban a különböző időkben felfelbukkanó *czement* szó jelentésével éppenséggel nem vagyunk tisztában.

Kezdem mindjárt a legnehezebben. Az 1569-ben Abrudbányán megjelent „Comoedia Balassi Mennihart arultatasarol“ cz. műben BALASSI a többek közt ezt mondja: „... mert en toluailottamis, lop-tamis, ... börgyűítő is Timaris voltam, az *arani czementetis* meg izelitettem vala“ (16. l.), majd alább így folytatja: „Nagy Baniat is birom, minden esztendőben negy *czementem* vagyon belöle, minden *czement* legalab teszen niolcz eszer araniat, három szaz gira ezüstöt“ (19. l)*. Mi jelentése van itt a *czement* szónak? A NySz. azt mondja, hogy itt ‚bruchstein‘, azaz ‚terméskő‘ a jelentése. Tessék a fenti idézetben a *czement* szót felcserélni a ‚terméskő‘-vel, s mindjárt kiderül, mily pompásan illik a mondatba a NySz. értelmezése!! De a *cement* szónál nem csak ez az egy adat van helytelenül értelmezve. A NySz. azt írja, hogy KECSKEMÉTI ÖTVÖS PÉTER művében az arany és ezüst műhöz való szerszámok közt ez van felsorolva: „zöld arany festék, *czemen por*“ s ezt a „*czemen por*“-t ‚mortarium, mörtel‘ azaz ‚malter‘ szóval értelmezi. Tessék már most elgondolni, hogy az, a mivel az aranyozó ötvös dolgozik, a NySz. szerint közönséges ‚malter‘ s mindjárt világos lesz, hogy a NySz. az értelmezést illetőleg itt is fején találja a szöveget!! Egyébiránt arra, hogy a NySz. *czement* szava teljesen hibásan van értelmezve, már SZILY KÁLMÁN rámutatott egy kis czikkben, a mely a MNy. III, 287. lapján jelent meg.

Nem tisztázta a *czement* szó magyar nyelvű jelentéseit BALLAGI ALADÁR sem, a ki egyébként igen érdemes dolgozatot írt KECSKEMÉTI ÖTVÖS PÉTERRŐL. E dolgozatához írt szótárában ezt mondja: „*czement* v. *czément* = 1. Zement; KECSKEMÉTINÉL ily értelemben. — 2. a „*czément*“, a. m. domus coementaria, Kolozsvárt a XVII. században“ (Archeologiai Értesítő III, 341; a következőkben A. és lapszámmal idézem). Sem ebből, sem pedig abból, a mit a *czemenpor* és *czementelnyi* alatt közöl, nem tudjuk meg, mi is hát az a *czement*?

A következő soroknak az lesz a feladatuk, hogy megállapítsák a magyar nyelv különféle korszakaiban a *czement* szó jelentéseit, származékait, hajtásait.

Az építőtechnikában minden a vízben oldhatatlan habarcs-kötőanyagot *czementnek* neveznek. Ebből van aztán a *czementez* ige

* Az itt idézett rész az eredetiből van közölve. A NySz.-ban levő idézet *nagy czementem*-ről szól, holott az eredetiben *negy czementem* van. A Comoedia TOLDY-féle (l. Magy. költészet kézik. 1855 I, 87), SZILÁDY-féle (l. RMKT. VII, 271) és ALSZEGHY-féle (l. A Kisf. Társ. Nemzeti könyvtára IX, 83, 84) kiadása modernizálva közli a szöveget s mindég *czément*-et, *cémentet* ír.

(SIMB.), *czementbeton* stb. A mai építéshez való *czement* előállításának módját SMEATON találta fel 1756-ban s PARKER, a ki gyártására 1796-ban az első szabadalmat kapta Angliában, a római építésze ben ismert *caementum* nevű kötőanyag („mortarium, limus, calx“ THES.) nevéből angolul *cement*-nek nevezte el (l. RÉVAI-LEX.). Az angol szó átment a francz.-ba (*ciment*), olaszba (*cemento*) és a németbe (*zement*). A magyar szó a németből való, s fenti jelentésében első adataink reá a XIX. sz. első feléből valók (Tzs. 1838 stb.). A mai *czement* fel-találása előtt ismeretes volt az építészetben a *caementum*-nak neve-zett római építési kötőanyag. Az első adat arra, hogy a lat. *caemen-tum* nevű építési kötőanyagot: a maltert németül *zementnek* is hívják, 1721-ből van (l. WEIGAND-HIRT, DWb.⁵: „*zement* . . . eine besondere art mörtel“). Az adatok azonban erre a jelentésre azóta is igen szór-ványosak. Ilyen értelmű magyar adataink a XVIII. sz. legvégéről, a XIX. sz. elejéről szintén vannak. FÁBIÁN J. „Természethistória“-ja (1799-ből) 198. lapján olvassuk: „*czément*-méh: mauerbiene . . . a' fészkeket homokból, és *czément*-ből tsinálják“ (Ugyanígy *czément* LESCHKA, El.).

Ha végelemzésben nem is, fejlődésében, hangalakjában, jelentésében más magyar szó az a *czement* (alakv. *czemment*, *czément*), a melyet cikkem elején a „Comoedia Balassi Menui-hart arulatasarol“ cz. műből, valamint KECSKEMÉTI ÖTVÖS PÉTER-ből idéztem. Ez a szó állandó terminus technicus azokban a hazai művekben, a melyek az ötvös mesterségről vagy pedig a pénzveréshez szükséges arany finomításáról szólnak. E hazai művek a következők: a) Némelly ötvösi jegyzések (közölve Századok 1877, 223 s következő lapokon, a XVI. sz. közepéről a M. Tud. Akadémia kéziratárában „M. Cod. kis 8-rét 15. szám“ jegy alatt, magyar nyelvű); b) „Commentarius super auri praxim. Auctore LADISLAO DEBRECINO“ (latin nyelvű, a XVI. sz. második feléből, az Erdélyi múzeum-egylet kéziratárában Kolozsvárt, bőven és kiváló alapos-sággal ismertette FINÁLY HENRIK „Az erdélyi Múzeum-egylet évkönyvei“ IV. köt. 111—130 lapon „DEBRECENI LÁSZLÓ Aranyfinomító könyve“; az alábbiakban F. és lapszámmal idézzük); c) KOLozsvÁRI CZEMENTES JÁNOS „Aranyolvasztók könyve“ (magyar és latin nyelvű, a XVI. sz. második feléből, a M. N. Múzeum kéziratárában, kiadta HERZFELDER ARMAND DEZSŐ először füzetben e címmel: „A kolozsvári codex. Budapest 1897“, később „Kolozsvári Czementes János könyve“ címmel a Magy. Könyvszemle új folyama IV. kötetében. A kiadás végéhez csatolva vannak ZOLNAI GYULA nyelvi jegyzetei. A következőkben M.-mel és lapszámmal idézem); d) KECSKEMÉTI ÖTVÖS PÉTER könyve a XVII. sz.-ból (l. feljebb).

Ezekre a művekre támaszkodom a következő sorokban, meg-jegyezvén, hogy a *czement* szó alább közlendő jelentései nagyjában

már FINÁLY értekezésében helyesen vannak megállapítva s hogy FRECSKAY JÁNOS „Mesterségek szótára“ cz. jeles műve e tárgyról szintén szakavatott felvilágosítást nyújt (l. 311, 312. lap).

A legelső kérdés, milyen régi a szó nyelvünkben s mi a hangalakja? A szóra adataink a XVI. és a XVII. sz.-ból vannak első sorban az akkori Erdélyből. Még ha a szűkebb értelemben vett Magyarországból való születésű is az író (pl. DEBRECZENI LÁSZLÓ, KECSKEMÉTI ÖTVÖS P.), akkor is erdélyi adat a nála előforduló *czement*. Csakis olyan író magyar nyelvében találom e szót, a ki Erdélyben működött. Ez persze lehet véletlen is, — hiszen terminus technicus a szó, de tényleg így van. E XVI., XVII. sz.-i emlékekben a szó *czement*, *cementh*, *chement*, *chementh*, *chjement*, *cemment*, *cemmenth*, *czemment*(elnyj), *czemen*(toles), *chemen*(tes), *cemmen*(tes) írott alakban fordul elő. Azt tartom, hogy ez írott alakok alapján a magyar szó egykorú hangalakjai ezek: *cement* ebből lehetett *cemment* és = *cément*. A *cement* jelentései pedig ezek: 1. „Poralakú keverék, a mely az arannyal együtt hevítve olvadás nélkül megtisztítja az aranyat a benne levő más érczektől és így finomítja“ (l. F. 113 és FRECSKAY 312, nála „ejtő por“ a neve). E jelentés világosan kitűnik KOLOZSVÁRI CZEMENTES JÁNOS könyve következő helyéből:

„Az *cemment*nek fundamentomanak alapattiarol. A *cemment* Negj állatokra vagyon fondalva: *teglara*, *sora*, *fekete onra* es *veres rezre*. Mert ezek nelkwl az *arannak* az o tekelletesge es allapattiaara Nem hozhatnj; az *tegl* so hathato allatok annera, hogj valam *ezust* az *aranban* vagyon, azt Magokban kyzjak: Az *on* kegig es az *veres rez* az *ezustot*, Mellyeth az *tegl* es *so* ky vont es hozza zitta az *aranbol* azt Meg tartiak es otalmazak“. — 2. Maga az az eljárás, hogyan kell az aranyat finomítani: az ezüsttől s esetleg más ércztől megszabadítani, modus cementandi, ars cementaria. E jelentés kitűnik az ilyenekből: „Az *chementh*nek Mestersege es Tudomanya ez . . .“ (M. 299; l. még F. 113, A. 252.) — 3. „Az az épület, a hol az aranyfinomítást végezték, domus caementaria. E jelentést igazolják a következő idézetek: Brassói szótártörődék: „Aurificina — *chement* auág arani valazto hej“ | M. 354: „Mjkor Zebenben Voltam Volna az *cementen* tudnj Illik 1568“, uo. 358: „Hozot vala zekesfeieruary andras deak . . . aranjat az *Cemmentre*“. Ez idézetekben a *cement* jelenti az erdélyi fejedelem pénzverőjét, akkori nyelven „arany kamorá“-ját. A XVI. sz. végén KOLOZSVÁRI CZEMENTES JÁNOS szerint három fejedelmi pénzverő volt az erdélyi fejedelemség területén: Nagybányán, Nagyszebenben és Kolozsvárott (l. M. 278, 294, de l. A. 210 is). Az itt megállapított jelentésre vö. még F. 113, A. 341. — 4. „A pénzverő (aranykamara) főnöke: a kamaraispán vagy czementese (ez utóbbit l. alább)“. Ezt a jelentést lehet kiolvasni KOLOZSVÁRI CZEMENTES JÁNOS következő sorából: „1569. Rogacio vosarnap előtulo

zombatoⁿ temettwkel az zegeny vrunkat ven Vachy Petert 1569. . . Mikor Irnanak 1569 eztendöben, hogy az Mÿ kegielmes vrunk öfelsége ada az kamora Ispansagot Ifiw Vachy Peternek, vgian azon eztendöne az eleýben ký *comment* lön“. — 5. „Jövedelem, haszon“. FINÁLY 113 ezt írja: Az a jövedelem, a melyet „a királyi kinestár abból nyert, hogy csak az ő tisztviselői tudták és gyakorolták az aranyfinomítást“, szintén *cement* volt. — Kétségtelen, hogy a *cement* „jövedelmet, hasznót, a kamara hasznát“ is jelentette, de nem abból az okból, a melyből FINÁLY mondja. KOLOZSVÁRI CZEMENTES J. Könyvéből az olvasható ki, hogy miután a fejedelmet a nyers arany beváltásánál, arany finomításánál, a kivert aranyok próbájánál a legkönnyebben lehetett megkárosítani, az volt a szokás, hogy a pénzverésből származó haszonban rendes járandóságán kívül a cementes és a kamaraispán is bizonyos arányban részesült. Így remélhette a fejedelem, hogy az aranypénzverés, az aranyfinomítás haszna egyúttal a fent említett alkalmazottainak is haszna. Ilyen értelemben jelent a *cement* „jövedelmet, hasznót“ l. különösen M. 371, 372. — 6. SZILY KÁLMÁN szerint (l. MNy. III, 287) jelentette a hazai lat. *cementum* az „arany és ezüst beváltását“. Ez értelmet olvassa ki SZILY a következő 1526-ból való hazai lat. adathól: „auri permutatio, quae Cementum appellatur“ (BARTAL, MLSz.). Nem tartom lehetetlennek, hogy itt a „permutatio“ nem „elcserélést, beváltást“ jelent, hanem (arany) ejtést, választást, finomítást, s ez esetben a 6. számú értelmezés, melyre különben sincs magyar adat, figyelembe nem veendő. A magy. *cement* származékai, összetételei közül ezek a nevezetesebbek:

czementës [írva *cementes*, *chementes* M. 295, 300; alakv.: *czemmentes* l. M. 290, 291, 301, 355, 356, 358, 365, *czémentës* > *czénmentës* l. M. 375, A. 249; *czementes*; a hazai latinságban *cementarius* A. 203, BARTAL, MLSz., *commentarius* M. 360, 361, *?caementator* F. 113] 1. „az arany finomításával foglalkozó ötvös, a ki mint magasabb hivatalnok az erdélyi fejedelem valamely pénzverőjében alkalmazva volt; ő váltotta be a nyers terméсарanyat, ő finomította s a finomítás (czementelés) után a forintverőnek (cúsor) ő adta át, majd a kivert aranypénzt ő vette át s felülvizsgálván ő hitelesítette“, l. erre M. 290, 291 és BARTAL, MLSz. *cementarius* a. (a mai eljárásra l. FRECSKAY 311, 312). 2. BALLAGI ALADÁR, s az ő nyomán ZOLNAI GYULA (l. A. 249, M. 375) hajlandó elhinni, hogy bármely ötvöst egyszersmind *czementes*nek is hívtak. Azt hiszem, s ez az eddig közölt czéhszabályokból és aranyfinomító könyvekből egész határozottsággal kiderül, hogy *cementes* csakis a pénzverőben hivatalnokul alkalmazott ötvös. Ilyenféle adatunk van a németből is. Egy XVI. sz.-i csehországi német író ezt írja: „Goldschmied und *cementirer* halten ihr aquafort in glesern“ (l. KLUGE, Zeitschr. für d. Wortforsch. I, 238); ő tehát az ötvöst a *cementes*-től megkülönbözteti; — *czementël* [alakv.

czemmentél, czémentel, czemmentől, l. A. 304, 342, a hazai lat.-ban *cimentáre* is, l. M. 196] 1. ,az aranyat az ezüsttől hevítés által a czementporban megszabadítani' (l. M. 296, NNy. IV, 287, hibásan értelmezve NySz., ma e jelentésben ,aranyat ejt' a kifejezés, l. FRECSKAY 312); 2. (a bányászatban) ,valamely fémet oly gáz v. por jelenlétében izzasztani, hogy megolvasztás nélkül megváltoztassa természetét' (e jelentésben PÉCH, Bányászati Szótára szerint *czementál* képzés is járatos volna); — + *czementmérték* ,az a mérleg, a melylyel a pénzverőben az aranyat mérték' M. 296; — + *czementmesterség* ,ars cementaria, az aranyfinomítás tudománya,; — *czementpor* [alakv. *czemenpor*] ugyanaz, a mi a *czement* l. (teljesen hibásan NySz. I, 346).

Miután már most megismertük, mit jelent, milyen régi, mi a hangalakja s melyek származékai az aranyfinomítás, pénzverés körül használt *czement* szónak, vizsgáljuk meg eredetét.

A magyar szóhoz hasonló jelentésű és hangalakú szó van a francz.-ban, az olaszban és a németben, vö. olasz *cimento* ,mischung gewisser salze zur lauterung der metalle' RIG. | francz. *cément* ua. HATZF.-DARM.* | kfném. *zément* (alakv. *zímēnte, zímēnt* LEXER, Mhdwb., JELINEK, Mhdwb.) ,eine art beize zum scheiden oder reinigen der metalle' (l. feljebb *cementirer*). Hogy ez a francz., ol., német szó milyen latin szóra megy vissza, nincsen tisztázva. A lat. *caementum* (alakv. *cae-, ci-*) szó mind a classikus, mind pedig a középkori latinban építészeti (kőművességi) kifejezés s bizonyos fajta kötőanyagot: maltert jelent. Olyan adatot, hogy a külföldi középkori latinban a *caementum* azt a keveréket, port jelentené, a melyet az aranyfinomításnál, -ejtésnél használtak, a külföldi középkori latinságból kinyutatni nem tudunk.** Egyrészt ez, másrészt meg az, hogy a ,malter' és az ,aranyfinomításhoz való keverék' közti jelentés átmenetet nem tartják eléggé világosnak, a romanistákat arra bírta, hogy az ol. *cimento*, francz. *cément* szót egy föltett lat. **specimentum*-ból származtassák. Erről KÖRTING EtWb.³ így ír: „*caementum* (v. *caedo*), Bruch-, Mauerstein; davon nach MAHN, Etym. Unters. 72, vielleicht ital. *cimento*, Versuch, Probe, indessen würde der Bedeutungsübergang kaum zu erklären sein; annehmbar ist die Ableitung bei D(Æ)z = **specimentum* (ismétli RIG., ZAMBALDI); vielleicht darf man auch an Zusammenhang mit *cima* denken; frz. *cément*“.

Nézetem szerint az ol. *cimente*, francz. *cément* a lat. *caementum* (alakv. *ce-, ci-*) szótól elválaszthatatlan (így LITTRÉ; HATZF.-

* A francz.-ban és ol.-ban az építészeti *cement* = francz. *ciment*, ol. *cemento*, míg az ,aranyfinomító (por)' jelentésű *cement* = francz. *cément*, ol. *cimento*. Szerintem ez tudatos különböztetés eredménye, l. feljebb.

** A hazai lat.-ban a szó *cimentum, cementum* l. M. 296, 297, 359, ?*caementum* F. 112, 113.

DARM.; így F. 113 is). Az a nézetem, hogy e latin szót Olaszországban valaki tudatosan az aranyfinomítás porára terminus technicusnak lefoglalta s ilyen tudós eredetű szó a mai ol. *cimento*, francz. *cément* is.

Az a kérdés, honnan való a magyar *czement*, *czemment*, *czément* szó. Kifogástalanul a magyar szó hangalakját sem a németből, sem az olaszból, sem pedig a francz.-ból megmagyarázni nem lehet. Ha azonban a művelődéstörténeti tényeket is vesszük, akkor valószínű lesz, hogy a magyar szó olasz eredetű. A magyarság ugyanis a czementmesterséget (tudományt) a történeti adatok tanúsága szerint az olaszoktól tanulta; a XVI. században olasz czementesek hazánkban szép számmal voltak (l. M. 372, F. 120). Ma is vannak olasz nyelv-járások, hol az olasz *cimentare zimentar*-nak, azaz *c*-vel hangzik (l. FERRARI, Voc. bologn.). A magyar *czement* egy ilyen *c*-vel ejtett olasz nyelvi *ziment*, **zement* átvétele (vö. az *-o* elesésére a m. *forint* szót és a piem. ol. *cement* irod. ol. *cemento* GAVUZZI)*.

Abból indultunk ki, hogy a magyar *czement* egyike azon „világos eredetű” szavainknak, a melyek az EtSz. szerkesztőinek a legtöbb munkát adják. Az elmondottak ezt bőven igazolják. S ha most cikkem végén kérdik tőlem, mit jelent hát a *czement* a „Comoedia Balassi Mennihart arultatarol” szóló műben, erre ezt felelem:

„az arani *czementetis* meg ízelitettem vala” mondatban az *arany-czement* jelentheti azt a hasznot, jogtalan jövedelmet, a melyet B. a termésarany (nyers, mosott arany) beváltásánál szerzett magának. KOLOZSVÁRI CZEMENTES JÁNOS könyvéből tudjuk, hogy itt mind a kamaraispán, mind pedig a czementes különösen sokat lophatott. A második mondat ez volt:

„Nagy Baniat is birom, minden esztendőben negy *czementem* vagyon belőle, minden *czement* legalab teszen niolcz eszer araniat, három szaz gira ezüstöt”. Ennek értelme ez: A nagybányai aranykamara (pénzverő) szintén az enyém, egy évben négyszer van belőle jövedelemem, minden negyedrészt jövedelem kitesz nyolczezer aranyforintot és háromszáz gira ezüstpénzt. MELICH JÁNOS.

* A teljesség kedvéért említjük, hogy újabban a fogászatban is beszélnek *czement*-ről s értik rajta a fogtömő anyag egy fajtáját. Tudatos műnyelvi alkotás ez is az építészeti *caementum*-ból a francz. ném.-ben, s innen a magyar szó.

Az idegen helynevek a magyar nyelvben.

A Magyar Tudományos Akadémia f. évi márczius hó 8-ikán tartott összes ülésén BEÜTHY ZSOLT ig. és r. tag rövid indokolás után a következő indítványt terjesztette elő: „Határozza el az Akadémia 1. hogy kiadványaiban azokat az idegen helyneveket, melyek-

nek az irodalomban és közéletben magyar alakja fejlődött ki és terjedt el, magyar szövegben magyaros alakjokkal nevezi meg; és

2. a hivatalos kiadványokra és szövegekre nézve ugyanilyen értelmű kéréssel fordul a nagyméltóságú m. kir. kormányhoz“.

Az összes ülés kiadta az indítványt a három osztálynak, véleményadás és javaslatétel végett.

Nem kívánunk itt sem az osztályok javaslatának, sem az Akadémia határozatának elébe vágni, csakis az előzményeket akarjuk, rövidre szabva, időrendben előadni.

* * *

A M. Tud. Akadémia a Magyar Helyesírás Szabályaiban már több mint 60 évvel ezelőtt megállapította, hogy a latinbetűs nyelvek hely- és egyéb földrajzi nevei közül egészen magyarosan írjuk azokat, a melyek mi nálunk is népszerűek, úgyhogy már bizonyos magyaros kiejtésük is megállapodott. Az 1901. kiadás 99. §-ában ezeket említi példaképen: „Athén, Trója, Spárta, Konstantinápoly, Róma, Nápoly, Milánó, Velence, Párizs, Drezda, Lipcse, Boroszló, Bréma, Tübinga, Prága, Varsó, Krakó, Kaukázus, Etna, Vezúv, Rajna, Majna, Szajna, Elba, Visztula s zárójelben hozzáteszi: „tehát nem *Troia*. *Paris*, *Vesuv*, *Elbe* stb.“

A m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az 1903. márczius hó 14-ikén 862. eln. sz. kelt rendeletével kibocsátotta a Magyar Iskolai Helyesírás Szabályait s ebbe (13 §.) szó szerint átvette a M. Tud. Akadémiától megállapított 99. §-t.

A Magyar Földrajzi Társaság azonban sietett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium eme rendelete ellen erélyesen szót emelni s már ugyanazon hó 29-ikén a Minisztériumot arra kérni, hogy a főntebbi szabályt következőképen módosítsa:

„a latin betűkkel író nemzetek országainak helyneveit az illető országok hivatalos helynévtára szerint *kell* leírni és a nálunk egészen népszerű, másként hangzó helyneveket átmenetileg *teggeljebb* csak zárójelben *szabad* csatolni, pl. Wien (Bécs), Breslau (Boroszló), Leipzig (Lipcse), Venezia (Velence) stb.

A Földrajzi Társaság e folyamodványában megemlíti még, hogy ma már iskolai könyveinkben, atlaszainkban a *helytelen* magyar elnevezések helyett Wien, Venezia, Napoli, Breslau, Dresden, Paris stb. áll, s az iskolák fiatal nemzedéke ma már így is beszél e városokról. (Földr. Közl. 31 : 150.)

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a Földrajzi Társaság kérelmét nem teljesítette s erre vonatkozó leiratában kijelentette, hogy az iskolai magyar helyesírási szabályzat 13. §-át változatlanul feuntartja.

Némely tankönyvíró azonban nem vette komolyan a Minisztérium rendeletét s ezentúl is írtak és a Minisztérium — talán nem is szánt szándékkal, hanem csak vigyázatlanságból — olyan középiskolai és

népiskolai (sok-sok kiadást ért) tankönyveket is engedélyezett, a melyekben ilyesmiket olvashatunk:

„Budapestről *Wienen* és Münchenen keresztül mehetünk *Parisba*.“ — „A *Seinen* átvezető hidak.“ — „A *Rhein* legnagyobb mellékvíze a *Main*.“ — „Az *Elbenél* Szászország fővárosa *Dresden*.“ — „*Leipzig* a könyvkereskedés központja.“ — „*Napolinak* valamennyi város közt legbájosabb a fekvése.“ — „A füstölő *Vesuvio* elragadó látvány.“ — „*Lembergbe* jutunk s innen *Sankt-Petersburgba*.“ — „*Haagból* vasuton Belgium fővárosába *Bruxellesbe*“ stb. stb.

Az ilyen tapasztalatok megerősítették a Földrajzi Társaságban a reménységet, hogy a kormány ellenére is „a gyerekek az iskolában igen gyorsan megszokják a *Wien* és *wieni* kifejezést s minden nehézség nélkül szoknak le a *helytelen és eluvult nevekről* s a jövő nemzedék már el is felejtí őket. De aztán minek is dédelgetjük ezeket a *ferde* neveket? *Bécs* a szláv *Becsu* szó elferdítése. Káros és kicsinyes torzszalkodás az, ha valaki még mindig a történelmi emlékü magyaros (?) elnevezésekhez ragaszkodik“. (Földr. Közl. 33: 25 és 26.)

Kétségtelen, hogy a Földrajzi Társaságot igaz hazafiúi érzés vezette, mikor a régi szokás ellen a harcot megindította. Azt remélte ugyanis, hogy ha mi magyarok feláldozzuk irodalomban és iskolában rég megszokott kifejezéseinket, majd a külföld követni fogja példánkat e téren, velünk szemben is. Reménysége azonban, legalább ekkoráig, hiúnak bizonyult.

Sikeresebb volt a fáradozása ide haza, nemcsak az iskolában, hanem azon kívül is. A M. Tud. Akadémia egyik kiadványában is olvastunk már a *wieni egyetemről* s F. tanárságáról *Wienben*. A Duna-gőzhajózási Társaság csak „*Wien*“-t ismer menetrendjében, hirdető lapjain és az állomások tájékoztató tábláin. Legjobban észlelhető az idegen helynevek fokozatos térfoglalása a M. Államvasutak Utmutatójához csatolt térképen. 1900-ban még minden külföldi vasuti állomás, a melynek magyar neve is van, magyarul van a térképen; de már 1901-ben Velenceze, Pádua, Turin, Génua, Nápoly helyét Venezia, Padova, Torino, Genova, Napoli foglalja el; a többiek azonban még tartják magukat; 1905-ben Bécs és Prága, 1907-ben végre valamennyi magyar név eltűnik róla és ma már csak Konstantinápoly és Adriánápoly (!) emlékeztet a régi magyar szokásra. SZILY KÁLMÁN.

Stilustanítás.

Azt írja SAJÓ SÁNDOR a Tanáregyesületi Közlöny márcziusi füzetében (48: 281), hogy cikkének velejét a jelző mondatokról nem jól reprodukáltuk (MNY. 10: 417), mert szerinte „a vonatkozó névmásos mellékmondat mindig elkülönítő, megszűkítő értelmű s az ily

mondat helyességének próbakövét a főmondatba mindig odatehető vagy odaérthető a megfelelő mutató szó. A jelzői mellékmondat alkalmazása csakis ily esetben helyes. Szívesen helyet adunk e pótlásnak, bár ez állítással most sem érthetünk egyet. Szerintünk jogunk van akkor is jelzői formába önteni gondolatunkat, ha az nem kirekesztő értelmű. Mi is a jelző? Egy fogalom jegye, tehát jellemző, festő, leíró természetű s csak másodsorban, akkor, ha a fogalmat másokkal összehasonlítom, jó tekintetbe az a kérdés, vajjon e jegyek kizárólag e fogalom sajátosságai-e vagy megtalálhatók másokban is? Vagyis SAJÓ okoskodása alapján a jelzői viszony a mondatban csak akkor volna helyén, ha különös nyomaték van rajta. Minthogy pedig a mellékmondat nem más, mint egész mondattal kifejezett mondatrész: a mi áll a jelzőre, áll a jelzői mellékmondatra is, azaz ez sem lehet mindig csak kirekesztő értelmű. Sőt többnyire nem az. Felhozott példái nem bizonyító erejűek. „A *katona* öcsém levelet írt a táborból” ezt is teheti: Az öcsém, a ki (tudvalevőleg) katona, levelet írt a táborból, meg ezt is: Az öcsém, a ki katona (nem a másik, a ki nem katona), levelet írt a táborból. SAJÓ szerint csak ez utóbbi mondatalkotás a helyes, mert itt *a ki = a melyik*. Ő maga is megengedi, hogy „az első példában a jelző nem megkülönböztetésre szolgál, csak kiemelésé egy mintegy magától értetődő tulajdonságnak, az utóbbiban ellenben megkülönböztető jelző”. Csak abban nem értünk már egyet, hogy az előbbi állítmányi értékű s csak ez utóbbi alakult jelzői mellékmondatból. Szerintünk mindkét mellékmondat lehet jelzőnek felbontása egész mondattá s így egyaránt helyes. Persze állítmánynyal, mellérendelt viszonyban is kifejezhető, mert hiszen gondolatainkat sokféle logikai kapcsolatba hozhatjuk s e szerint sokfajta mondat közül válogathatunk. SAJÓ szerint ebben a mondatban: „Mátyás király, a ki nagyon szerette a népet, gyakran álruhában is bejárta az országot” csak így szabad kérdezni: *melyik* Mátyás király? Szerintünk azonban így is: *milyen, miféle* Mátyás király? Mert az, hogy nagyon szerette a népet, Mátyás király fogalmának egyik jegye s így reá nézve jellemző, mégha nem voltak is oly Mátyás királyok (de királyok már igen), a kik nem szerették a népet.

Hogy azonban túlzásaitól eltekintve SAJÓ felszólalása mennyire időszerű, azt legyen szabad végül a Pesti Hírlap éppen ma (márcz. 16) kezünkbe került számának egyik cikkével is bizonyítanunk, a hol a tőle megrótt hanyag mondatszerkesztés 15 sorban egymásután 4-szer fordul elő:

„A parton nagy tömeg gyűlt össze, *mely* végignézte a történeteket . . . Tüzelni kezdtek az ellenséges tengeralattjáróra, a *mely* víz alá merült. (Jelzővel: tüzelni kezdtek a víz alá merült tengerjáróra, holott csak azután merült víz alá, miután tüzeltek rá.) Az U. 29 a

Headland elien fordult, mely teljes gözzel megfordult... Később a tengeralattjáró nyugot felé vette útját, a mikor nyilván a harmadik gözösre vadászott“.

Valamennyi helytelenül, olykor logikai abszurdummal, jelzői viszonyba hozott mellérendelt mondat. J. M.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A Nagy Szótárról. A Nagy Szótár munkálatai az elmúlt 1914. évben is szép eredménnyel záródtak, jóllehet a bekövetkezett háború a munkatársak közül néhányat hadba szólított. Közülök SÁGI ISTVÁN a déli harctéren súlyosan meg is sebesült, de hála a gondos ápolásnak, ma már minden veszélyen túl van. Az elmúlt évben is tizenkét rendes dolgozótárs végezte a gyűjtést s ezek összesen 147,463 adatot szolgáltatottak be. Az adatok teljes száma ezzel 1.787,957-re emelkedett. Egy-egy munkatársra a múlt évben átlag 12,288 adat esett. Q.

Hester. Nem a bibliai *Hesterről* akarok szólni, hanem arról a kis-kezdőbetűs *hestér*-ről, a mely a M. Tájszótárban az *éstér* (meddő, magtalan) czímszó alatt húzza meg magát. Oda pedig a Nyr. VIII. kötetének 326. lapjáról került a következő szövegből: „Hon vót ké? — „Étt vótam a hestériükné; a ténnap még sémmi baja sé vót a disznónak, osztáng réggére mégfüt; aszt vótam főpasztérmáni.“ A közlőt megbízhatónak ismertem s a közleményben semmi gyanúsat sem találtam; ismeretes volt előttem az *éstér* szó is, meg azt is tudtam, hogy *h* hangnak magánhangzós kezdetű szó elejére járulása nem példátlan dolog (vö. *hütött* 'intett', *hüncsellér* 'indzsellér', *huborka* 'uborka' MTsz.). Mindezeknél fogva nem csoda, hogy a *hestér* szót összekapcsoltam egyrészt az *éstér*-rel, másrészt a közleményben említett állattal, s úgy értettem a dolgot, hogy *hestér* *disznó*-ról van szó. Így került bele a MTsz.-ba az *éstér*-nek *hestér* változata. Ott is maradhatott volna háborítatlanul, s a magyar hangtannal foglalkozók hivatkozhattak volna rá mint a *h*-val való megfejelés példájára, és talán még egyébre is jó lett volna bizonyítékul. Azonban a M. Etymologiai Szótár kritikai árja, a mely örvendetesen hömpölyög tovább s már az *E*-betű partját nyaldossa, azzal fenyegette szegény *hestér*-emet, hogy kimossa alóla a földet. MELICH kérésére még egyszer utána néztem a dolognak. Azt hittem, hogy megmenthetem a veszélyeztetett (vagy a BH. hyperorthológiája szerint: veszedelmeztetett) *hestér*-t, de — sajnos — csalódtam. Arról meggyőződtem ugyan, hogy a Nyr.-ben az idézett helyen csakugyan *hestér* van; de jobban szemügyre vévén a mondatot hamarosan rájöttem, hogy ez a *hestér* annak a *disznónak*, amely „fölvette a *néhai* nevet“, nem a tulajdonsága, hanem a tulajdonosa. A megszólított nyilván — *böllér* (disznóólló, nem tanult hentes) — a megfulladt disznót volt *főpasztérmáni* (fölboutani és földarabolni); járt pedig a disznó tulajdonosánál, nem a *hestér*nél, hanem a — *mestér*nél (kántor-tanítónál). Így tréfált meg engem egy sajtóhiba. De nem én vagyok az első szótáriró, a kin ilyesmi megesett.

SZINNYEI JÓZSEF.

Mindenik, nem pedig mindenki. A MNy. X: 290. l. azt állítottam, hogy az „Esztergom bevételéről“ szóló kurucz ballada e két sorát:

Aranyos zászlója lobogjon magasra:
Messzéről mindenki mingyárst megláthassa

nem irhatták 1706-ban, mert *mindenki* szavunk akkor még meg sem volt, nemhogy köznyelvi szó lett volna.

RÉTHEI PRÍKKEI MARIÁN most arra figyelmeztet bennünket, hogy a M. Tud. Akadémiától kiadott Monumenta Historica „Scriptores“ cz. sorozatában két régi írónknál is előfordul már a *mindenki* szó, és pedig 1. VERANCSICS ANTALNÁL 1530-ban és 2. APOR PÉTERNÉL 1737-ben.

1. VERANCSICS, a Monumenta szerint (3 : 34), 1530-ról ezt jegyezte föl:

„Karácson innepében az János király Gritti Lajost gubernátorrá Magyarországbán választá, tivé Budában, ki az uraknak nem *mindenkinek* tetszik kiváltképen Statílios Jánosnak és Czibak Imréhnek“.

VERANCSICS „Memoria rerum . . .“ cz. munkájának eredeti kéziratát a M. Nemzeti Múzeum őrzi (Fol. Hung. 53). Fölkértem tehát Dr. Jakubovich Emilt, a M. N. Múzeum levéltárának tisztviselőjét, vajjon csakugyan megvan-e a *mindenki* az eredeti kéziratban is, s tőle a következő választ kaptam:

„Az eredeti kéziratban egész tisztán így van: *mindenýknek*, nem pedig *mindenkýnek*“.

2. APOR PÉTER a „Synopsis mutationum etc.“ czímű latin műve versbe szedett magyar fordításában, a Monumenta szeriut (36 : 316), 1737-ről ezt jegyezte föl:

„Történék oly csuda Miklósvár-Nagy-Ajtán.
Jajt, jajt kiáltozván *mindenki* *uczáján*“.

Noha a latin eredetiben ezt találjuk (11:201): „*per omnes ejus pagi plateas*“, vagyis magyarul: „a falu *minden utcáján*“, mégis fölkértem Szádeczky Lajost, a Monumenta 36. kötetének kiadóját, vajjon csakugyan *mindenki* van-e az Erdélyi Múzeum könyvtárában őrzött Apor-féle kéziratban, s tőle márczius 12-ikén a következő választ kaptam:

„A kérdezett szó *mindenik*, nem pedig *mindenki*; ez utóbbi a nyomtatott kiadványban tehát leirási vagy sajtóhiba“.

Nagy kár, hogy a „Monumenta Historica“ eddigi kötetei nyelvűség tekintetében ily kevéssé megbízhatók.

* * *

És mindezekből mi már most a tanulság? Két tapasztalati tény:

1. Ha a *mindenki* névmás valamely régi (1750. előtti) kéziratban vagy nyomtatványban mégis elő találna valamikor fordulni, akkor az nagyon valószínűen nem egyéb írás- vagy nyomtatáshibánál, *mindenik* vagy *mindenek* helyett.

2. Hiszen ha a *mindenki* már előbb is meglett volna, annak — szintűgy, mint a *minden*, *kimind* és *kiki* névmások teszik — nem egyszer, hanem százszor is elő kellene fordulni a régi irodalomban.

SZILY KÁLMÁN.

Trefás nyelvészkedés. A M. Tud. Akadémia Széchenyi-Múzeuma Széchenyi kéziratai között egy félív papírlapot is őriz, a melynek két oldalára játszi kedvében maga Széchenyi a következő trefás szóhasonlításokat jegyezte föl:

1. A németnek *tót* a halála; *szél* a lelke; *fasz* a hordaja; *rossz* a lova; *háj* a szénája; *liszt* az esze; *basz* a brugója; *pap* a csirize; *szekír* a politikája; *or* a füle; *pad* a fürdeje; *szalad* a salá-

tája; *úr* az órája; *lob* a dicsérete; *mond* a holdja; *hold* a kedvese; *ház* a nyula; *húr* a szeretője; *szűz* a nádméze; *fung*, mit a német megfog; *jár* az esztendeje; (uo. idegen kézzel: *sár* a serege; *kéz* a sajtja; *tág* a napja; *tál* a völgye; *tejfel* az ördöge).

2. A francziának *bú* a sara; *sár* a kocsija; *epe* a kardja; *láng* a nyelve; *szó* a tökfilkója; *fos* a kaszája; *bús* a szája; *fót* a a bűne; *kör* a szíve; *vas* a tehene; *kő* a farka; *bot* a csizmája; *ló* a víze; *bőr* a vaja; *has* a baltája; *fő* a tüze; (uo. idegen kézzel: *szőr* a huga; *hát* a sietsége; *ver* a pohara; *szel* a sava; *fú* a bolondja; *só* a melege; a franczia *ri*, mikor nevet).

3. Az angolnak *luk* a szerencséje; *hám* a sunkája; *bak* a háta; *síp* a juha; *hát* a kalapja; *rút* a gyökere; *csín* az ajka; *fog* a köde; (uo. idegen kézzel: *baj* a fiú; *kék* a süteménye; *csíz* a sajtja; *csék* a pofája; *hét* a gyűlölete; *szól* a lelke; *hal* a csarnoka; *vén* a hiú).

4. Az olasznak *dió* az Istene.

5. A muszkának *oroszlány* a hölgye.

Közli: E. Gy.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARAZATOK.

Székétlő. A székely nyelvjárasterületen *egy székétlő-szém* annyi mint ,egy árva szem, egy árva csepp, egy morzsa, egy szikra'. Rendszeresen tagadó mondatokban fordul elő ez a szólás, példákat l. a MTsz.-ban. Ez a *székétlő*, a mely csakis e szólásban szerepel, első pillanatra egy *székétel* ige melléknévi igenevének tetszik ugyan, csakhogy ilyen igének sehol semmi nyoma. Én azt hiszem, hogy ez a hitvány, értéktelen szem, nem egyéb, mint *széketlen szem*; vagyis olyan gabona- vagy magszem, a melynek nincsen széke, csírája. Nem azt tartom benne fontosnak, hogy etymonjának elhomályosulása után népetymológias változás következtében melléknévi igenévhez hasonló végzetet kapott, hanem első szótagjának *é* hangja miatt tartom érdemesnek arra, hogy fölhívjam rá a nyelvészek figyelmét. Ha tudniillik azt látjuk, hogy a *szék* szónak egész etymológiai sorában (pl. *székét*, *székés*, *széke* v. *székje*) ma állandóan hosszú *é* van, s csak a tőle elszigetelődött *székétlő* (< **székétlen*) származékban van rövid *é*, akkor joggal föltehetjük, hogy ez az *é* megőrzött régebbi hangállapot, amely a *székétlő*-nek éppen elszigetelődött volta miatt maradhatott meg, míg ellenben a szorosan együtt maradt *szék* ~ **székét*, *székés*, *széke* sorban a *szék* *é* hangjának hatása alatt idővel kiegyenlítődtől a hangtörvényszerű váltakozás. Ez a *székétlő* alak tehát ismét megerősíti. „Régi török jövevényszavaink hangtani tanulságaihoz“ cz. értekezésemben (MNy. X. 7, kül. 107 s köv. l.) kifejtett azon nézetemet, hogy régebben sokkal több *víz* ~ *vizet*, *tűz* ~ *tüzet*, *úr* ~ *urat*, *vér* ~ *vörös*, *kéz* (> *kéz*) ~ *kezet* és *nyár* ~ *nyarat* típusú szavunk volt, csakhogy az ilyen mennyiségbeli váltakozások a nyelvtörténet folyamán vagy a hosszú, vagy a rövid magánhangzó javára kiegyenlítődték.

És, még. Ennek a két szócskának is van valami köze az előbb említett *víz* ∞ *vízet* típushoz.

Az *és* (∞ *s*), *is* (nyelvjárásilag *és*) kötőszavak közül általában az *é* hangút szokták eredetibbnek tartani, csakhogy ez az én véleményem szerint tévedés. Ha ez helyes volna, akkor nem lehetne megérteni sem az *és* és *s* közötti hangtörténeti viszonyt, sem az *ismét*, sem pedig a *sēm*, *sincs* alakját. Szerintem csakis az a helyes fölfogás, hogy a hangsornak eredeti alakja *ēs* volt, a mely mind az ,und', mind pedig az ,auch' jelentésében volt használatos. (Erre számos nyelvből lehetne példát idézni, vö. Sim. MKöt. I. 21). Ennek az *ēs*-nek (de nem az *és*-nek!) könnyen támadhatott *s* változata is, mivel mindig hangsúlytalan helyzetben volt. Ez a *s* aztán a *nēm*, *nincs*-hez tapadván, keletkezett **snēm*, **snincs*, ebből meg a két mássalhangzón való szókezdet elkerülésére a mai *sēm*, *sincs*. Hogy különösen a *sēm* elején nemcsak ,auch', hanem ,und' jelentésű *ēs* is van, azt világosan mutatják a NySz.-nak a *sēm* a) α) alatt közölt példái. Az *ēs* aztán később, a **kez* \rightarrow *kēz* változás korában, mivel egytagú volt, szabályosan megnyúlt. Vö., hogy a Winkler-cod-ben és Sylvesternél a mai *és* és *is* egyaránt *ees*-nek, illetőleg *ēs*-nek van írva (Sim. MKöt. I. 19), s hogy állítólag (Nyr. IX. 38) a Homoród-vidéki székely nyelvjárásban is egyaránt *ēs* van a köznyelvi *és* és *is* helyén. (Ez az előbbieket szerint lehetséges ugyan, én magam azonban nem vettem ott észre). De még mielőtt ez a hangváltozás általánosan elterjedhetett volna az egész nyelvterületen, alaki és jelentésbeli megoszlás történt olyan módon, hogy az ,und' jelentés az újabb *ēs*, az ,auch' jelentés pedig az eredetibb *ēs* hangalakkal társult. Az Érdy-cod. írójának nyelvjárásában azonban éppen ellenkezőleg az ,und' jelentés maradt meg az eredeti *ēs* mellett, és az ,auch' jelentés csatlakozott az újabb *ēs*-hez. Egyáltalában nem történt meg a nyúlás Nagybánya és Szilágysomlyó vidékén, ezért ott még ma is mind az ,und', mind pedig az ,auch' egy alakú: *is* (vö. MTsz.), s ez persze eredetibb *ēs*-ből való. Az *ēs* \rightarrow *ēs* melletti *ēsmég* (\rightarrow *ēsmét* \rightarrow *ismét* \rightarrow *ē* (\rightarrow *i*) hangja azért maradt meg az egész nyelvterületen rövidnek, mert az egytagú *ēs* magánhangzójának megnyúlása korában az *ēs-még*nek összetétel volta már el volt homályosodva. Ez tehát éppen olyan eset, mint pl. **kez* \rightarrow *kēz* (\rightarrow *kéz*), de mai napig is *keszkenő*, *kesztyű*.

A még kötőszót és határozószót SIMONYI *má-ég*, *ma-égből* való összevonásnak tartja, de én azt hiszem, hogy ez a magyarázat szintén téves. Öregebb székely emberek így adnak össze: *kettő még kettő négy*, *négy még kettő hat*, stb. Ez a *még* csakis a *még* rövid *ē*-jének megnyúlásából keletkezhetett. Ha tehát köznyelven ma azt mondjuk: *kettő még kettő négy*, de: kérek *még* egyet, akkor ez a *még* és *még* ismét csak a kétféle jelentésárnyalatnak a régibb meg az újabb

hangalak között való utólagos megoszlásának lehet az eredménye, mint a hogy ezt az *és*(= *is*) és az *és* esetében láttuk. Hogy a főnnebbi székely *még* nem egyéb, mint a *még* alakváltozata, azt az is mutatja, hogy felsorolások alkalmával a *még*-nek *-ént* ragos alakja is használatos a székelységben kötőszó gyanánt. Pl. *Ott vót Rózsí, Véri, mégint Máríka, s mások és vótak ott* (Gyergyószentmiklós). Ebben a *mégint* kötőszóban, valamint a köznyelvi *mégint* határozószóban teljesen szabályszerű a rövid *é* megmaradása, mert nem állott utolsó szótagban, de éppen ilyen szabályszerű a *még* rövid *é*-jének megnyúlása is, mert egytagú szóban állott. A csakhamar bekövetkezett jelentésmegoszlás miatt azonban az újabb *még* mellett a régiebb *még* is megmaradhatott.

HORGESZ ANTAL.

Bacson. HELTAI „Háló“ cz. munkájában fordul elő s valami kis pénznemet jelent. Hogy milyent, felvilágosít bennünket FOGARASI JÁNOS Keresk. szótárának Toldalék-a (1843), hol a 4. lapon ezt olvassuk: „*Batzen* e. p. Helvéthonban = 4 helvét krajczár“ ($3\frac{1}{2}$ krajczár a FOGARASI idejebeli osztrák-magyar értékben); a német vámegeyletben = 4 rajnai krajczár“ [$3\frac{1}{3}$ krajczár a mi akkori pénzünkben]. A szó eredetéről részletesen olvashatni a többek közt GRIMM, Wb.-ában, hol ez áll: „*batze, batz*: numus ursi typum gerens, ursatus ses-terius, mlat. *bacio, baciús, bacenus*, eine geringe zu Bern geprägte, vier kreuzer werthe münze, die sich seit dem 15. 16. jh. im südlichen Deutschland allgemein verbreitete und auch in andern gebieten, ohne dasz der Berner bär (vö. hogy a ‚medve‘: *bär* becéző neve *bätz, petz* a ném.-ben) darauf abgebildet war, gleichen namen behielt“. A *bacson* < ném. *batzen* tehát olyan elnevezés, mint a *forint, krajczár*, a melyek a pénzen levő virágról, keresztről kapták neyüket.

K. P.

A tör magánhangzójához. Hogy a magyar *tör* ‚schlinge, fallstrick‘ török jövevényyszó, az bizonyos; Gombocz a B'TürkL-ben a *j-török** *tor* és *tóra* ‚netz zum vogelfangen‘ alakokat egyezteti vele. Ezek az alakok azonban nem magyarázzák meg a szó magánhangzóját. Ezt a nehézséget távolítja el az az új adat, mely VÁMBÉRY „A magyarság bölcsőjénél“ cz. munkájában a *tör* czímszó alatt található: török *tör, tür* ‚háló, tör‘, *örümžek tóri* ‚pókháló‘. Hogy a *tür* alakot honnan veszi VÁMBÉRY, nem tudom, de a *tör-t* igazolja ZENKER (l. تور alatt).

N. GY.

Szarka-ló. SÁNDOR ISTVÁN följegyzéséből (Sokf. 12 : 249.) tudjuk, hogy apáink gyakran adtak lovaiknak madárneveket: Csóka, Daru,

* Így nevezi szerző azokat a török nyelveket, a melyekben a szókezdő *j* nem fejlődött *s*(*š*)-szé, mint a jakutban és csuvasban; e két utóbbinak pedig az *s-török* nevet adta. (NyK. 43 : 278).

SZERK.

Föcske, Szárcsa, Varjú, Vércse; de arra régebbi szótárainkban tudtommal nincsen adat, hogy e neveket jelzőül kapcsolták volna a ló szóhoz. A NySz. s az OklSz. sem tudnak ilyesmiről. Pedig, hogy volt rá eset, bizonyítja a KECZER AMBRUS naplójában előkerülő *szarka-ló*: „Tegnap érkezék vala meg Husztról az *szarka lóval*“ (1663. szept. 6., 116. l.). „Az *szarka lovat* is jártatta ő maga s váltig tetszett“ (ua. 117. l.). *Szarka-paripát* is említ KECZER: „Hedry uramnak is 28 Decembris költ leveleit vettük, az ki néminemő *szarka paripát* is köldött gróf uram számára“ (1664. jan. 26., 138. l.). A NySz.- és OklSz.-nak a ló szóról való adataiból egyáltalán nem lehet eldönteni, vajjon ez a *szarka* jelző a ló színére, vagy természetére vonatkozott-e. KECZER naplójában még egy példa van az illetén jelzős kapcsolásra, a *vércse-paripa*: „Egy igen szép *vércse paripát* keréte gróf uram harmadfél száz talléron Bánfy uramnak“ (1667. jún. 16. 294. l.). Ugyanez HALLER JÁNOS följegyzéseiben (1685—1687.) is előfordul: „Adtam el *vércse paripámat* Rénes forintokon Nro 150“ (TörtTár 1878. évf. 684. l.). BÉLDI PÁL pedig testamentumában *vércse török lovat* hagyja Wesselényi Pálnak: „Wesselényi Pál uramnak az *vércse török lovat* s leányomnak adjon 500 tallérokat“ (TörtTár 1899., 346. l.). A *vércse-paripa*, *vércse-ló* kapcsolatok már valószínűvé teszik, hogy a madárnév-jelző a lónak színére vonatkozhatott. Teljes bizonyosságúvá teszi pedig ezt FALUDINAK következő mondata: „*Vércse színű* haragos mén volt alatta, könnyű kazul nyereg rajta“ (TÉ. 637.). E szerint — miként a *vércse-ló*, *-paripa* a vércse (vagyis fakószínű CzF.), úgy a *szarka-ló*, *-paripa* a szarka színű, azaz fekete-fehér tarka lovak neve volt. Tehát a *szarka-ló* ugyanolyan hasonlati szókapcsolás, minő a KRESZNERICS szótárában olvasható (2: 203.) *szarka-barát* elnevezés: „mivel tarka az öltözete“. RÉTHEI PIRIKKEL MARIÁN.

Szijat rágni. LEHR ALBERT fejtegette annak idején a *megrágja a szijat* szólást (MNY. VIII, 458). Szerinte ez a szólás Dunántúl közönséges s annyit jelent: nem tartja meg a szavát, nem állja ígérését. E szólásnak egy változatára bukkantunk a Komáromból származó ILLEI JÁNOS *Tornyos Péter*-ében (1789-ből): „Uram! Deák Uram! én ugyan bé-megyek paroládra; de ha *el-rágod a madzdzagot* [így!], én is nagyot tselekszem; 's meg látjátok mitsoda gonosz Sárkány lesz belőlem.“ (RMK-tár 33 : 62).

POTNOKY IMRE.

Baradla. A MNY. f. é. januári számában SZILY KÁLMÁN czáfolja CzF. szótárának azt az állítását, hogy a czímben olvasható szó Gömör és Torna vmegyékben közszóul terjedt el és barlang-ot jelent. A *Baradla*, mint tulajdonnév, megvan Abauj megyében is, a megye keleti, tehát nem tornai részén. Így neveznek ott Nagyszaláncz község határában egy sziklás emelkedést, s ez a neve a domb tővénel elfolyó pataknak is. Ezt a patakot fentebb Alsópataknak hívják;

Baradlapatak nevét minden bizonynyal a dombtól nyerte folyása alsóbb szakaszában. A *Baradlá*-ban barlanguak nyoma sincs, a dombot alkotó trachit-kőzet nem is alkalmas a barlangképződésre. A *Baradlát* ott csak mint tulajdonnevet ismerik s a „barlang“ fogalmának megjelölésére nem használják. Egyébként maga a „barlang“ szó sem igen ismeretes e vidéken, legföljebb ha az iskolában hallja és ismeri meg a nép e szót. Ha éppen szükséges a „barlang“ fogalmának kifejezése, leginkább körülírással élnek: nagy lyuk a hegybe'. Hogy az említett helyet mért nevezik *Baradlá*-nak, azt maga a nép sem tudja. Az idegenből került erdésznek azt felelte valamelyik okoskodó kerülő, mikor a *Baradla* elnevezés eredetéről kérdezősködött: azért nevezik így, mert a vasútépítéskor (a 70-es évek elején) ott voltak a *baradlák* vagyis a munkásbázak. Nyilvánvaló, hogy a jó ember a vasútépítésig előtte ismeretlen „barakk“ szót keverte össze a *baradlá*-val. A *Baradla* vagy a patak különösebb gőzölgéséről, párolgásáról sem tudok; s nem tudnak erről azok sem, kiket ez iránt megkérdeztem. Nem származhatik-e a *paradlo* helyett inkább a *bradlo* tót szóból ez az elnevezés, mely sziklát, kőszálat jelent (Jancovics: Szlav-magyar szótár, 1863)? A nagyszalánczi *Baradla* szomszédságában van egyébként egy másik domb, melynek *Köveshegy* a neve ugyanazon tulajdonságáért, a melyért társa kaphatta a *Bradlo* = *Baradla* elnevezést.

Faló. RÉTHEI PRIKKEK M. a MNy. januári számában a *fakutyá*-ról írván kifejti, hogy ehhez hasonló módon keletkeztek *fabak*, *faló* stb. szavaink is. Úgy látszik, hogy a *faló* elnevezést Petőfi is ismerte; erre vall legalább „Gyors a madár . . .“ kezdetű költeményének következő négy sora: (A betyár) „Holnapután már valahol — Becske-
reken — Lovagol egy *karsu fakón* — A *deresen*“. Lehet ugyan, hogy csak Petőfi alkalmi ötletét olvashatjuk itt; de mindenesetre igazolják az idéztem sorok a cikkíró állításának helyességét, hogy t. i. a *fakutya*, *faló* és társai metaphorás elnevezések s valamely állathoz való hasonlóságuk folytán kapták nevüket. SZEMKŐ ALADÁR.

Fölmerül, kimerül. (Válasz egy kérdésre). Való igaz, hogy a *fölmerül* igében a *föl* és *merül* egybekapcsolása megütközést kelthet. Olyanforma hatást tehet reánk, mintha valaki azt mondaná előttünk: *fölsüllyed* vagy *aláemelkedik*. Nem is ismeri ezt a szót, a népnyelvről nem is szólva, régi nyelvünk sem. Régi szótáraink ilyesmiket mondanak helyette: „merülésből kibúvik, a vízből kibúvik (PPI., Phras.)“, „az elmerülésből előjön“ (Márt. 1817), „a vízből fölbukik“ (Márt. 1623). A *fölmerül* legelőször Ball. 1843-iki német-magyar Zseb-szótárában fordul elő. Nagyon valószínűnek tartom, hogy e szót B. maga csinálta, a német „auf tauchen“ fordításául. Ezt abból gondolom, mert Ballagi szótárainak magy. ném. részében még 1848-ban

sines meg és csakis 1851-ben a „Legújabb magyar szavak“ között találni először. Az „auftauchen, emportauchen“, úgy látszik a németeknél is neologismus. Adelung még nem ismeri egyiket sem, Grimm, valamint Sanders is csak Göthe óta.

A *kimerül* is új szó. Megvan ugyan MA.² Lat. magy. részében „emersio: *kimerülés*“ és MA³-nál „emersurus“: *kimerülendő* és „emersus“: *kimerült*, de más szótárban nincs, sem egyebütt sehol. Ez tehát csak MA. próbálgatása volt az „emergo“ és származékainak lefordítására.

A mai *kimerül* nem is a *merül* igekötős származéka, hanem az ősrégi *kimerít* (dehaurio, exhaurio C.) cselekvő tárgyias ige visszaható párja. Először Ballaginál „A legújabb magyar szavak“ közt szótározva 1851-ben, noha már 1808-ban is előfordul (l. Nyr. 44: 112).

SZILY KÁLMÁN.

Elmél. A NyŰSz. az *elmél* szó alkotójának BARCZAFALVIT mondja, 1815 évszámmal. Jelentése SZEMERE följegyzései szerint: „speculatur philosophice, occupatur in theoretizando.“ KRESZNERICS: „*Elmél, elméli*. Mente versat“ alatt azonban SzD.-ra utal s csakugyan a Kisd. Szót. 1792-i kiadásában *elme* czímszó alatt ezt találjuk: „*Elmél*ni; val[amit] gondolni.“ Ennél régibb adatot én szótárban nem találtam. A NySz. csak *elmélkedik* igét ismer. Ezek szerint tehát szavunk kikövetkeztetett, rövidebb alakja volna az *elmélkedik* igének, valamint mára régiségben megvan az *eszmélkedik* mellett az *eszmél*. Már most az a kérdés: a nyelvújítás alkotása-e az *elmél*, vagy csak felújított régi szó? Az, hogy a Kisd. Szótárig egyetlen szótárunkban sem fordul elő, a nyelvújítás mellett döntene. Van azonban egy — igaz, hogy csak egyetlen — adat, mely szavunk régiségét bizonyítaná, ez pedig a *Szabács viadaláról* szóló históriás énekben van, melyet irodalomtörténetünk 1476-ból keltez. A töredékes ének első négy sora így hangzik:

De az fellywl mondot pal Kenezy
Aroknak melyseget ygen nezy
Ky Sabach erws voltat elmelle
Honneg mynemw algyw kelmelle.

A harmadik sor ZOLNAI GYULA olvasása szerint: „Ki Sabácz erős voltát *elméllé*“ (Nyelvemlékeink, 1894, 143. l.). A szóhoz fűzött jegyzetben ezt mondja a kiadó: „*elméllé*, am. eszébe vevé, fontolóra vevé. Ez az *elméll* ige (az *elme* főnévből) nem egyéb, mint a mai *elmélkedik*-nek kihalt alapszava. (A Nyelvtört. Szótárból kimaradt).“ A történeti éneket VÉGHÉLY DEZSŐ fedezte fel 1871-ben az ungmegyei Csicsery-család levéltárában, s THALY KÁLMÁN mutatta be a M. Történelmi Társulat 1872. jan. 4-i ülésében. Palaeografusaink a M. Nemz. Múzeumban őrzött emléknek hitelességét kétségtelennek mondják; ennél

fogva a benne foglalt *elméll* szó is annak veendő. De azért mégis különös, bár nem példátlan eset, hogy a szó a három századra terjedő időközből tudtommal eddig nem került elő. Talán valamely felvilágosítást kaphatnánk, ha megállapíthatnók, hogy SzD. honnan vette bele a Kisd. Szót. 1792-i kiadásába, mert az 1784-iben még nem találom. Lehetséges, hogy itt avval a szintén nem példátlan esettel van dolgunk, midőn egyugyanazon szónak két ízben való elvonását tapasztalhatjuk: az *elmélkedik* igéből elvonta 1476-ban a Szabács Viadalának írója; s három századdal később SzD. is a nélkül, hogy az elsőről tudott volna. Hasonló volna ez a *monda* szó történetéhez, melyet szintén többen több ízben következtettek ki a *monda-monda*, *mende-monda* szóból.

Háztűznézni. Ma már gyakran, különösen városban, egynek veszik a *leánynézéssel*. Hogy eredetileg a két szokás nem volt azonos, hanem egymást követő népies szertartás, egyebek közt VAS GEREBEN is megírja *Régibb magyar népelet* című rajzában. (Ö. M. V. köt. Méhner-Franklin kiad.): „Hamar elmúlt a nyolcz nap [a leánynéző után]. Szöllősyné asszonyom elmenendő volt háztűznézni. Ilyenkor a leánynéző szülőinél szemlét tart a leányos fél, szemeivel vizsgál mindent, milyen rend van a másik háznál? van-e valami a kamrában? nehogy koplalásra, szenvedésre adja oda egyetlen gyermekét. A legénynek apja, anyja ilyenkor miúgy szem elé rak, vagy dicsekedni akar, vagy rászedni, s ha magának nincsen, szomszédjától rokonaitól is kölcsön kér valamit, a mi leginkább hiányzik a háznál.“ — VAS GEREBEN ugyane rajzban megírja a *tor*, *paszita* és *leánynéző* szokásait is. (Vö. Nyr. 32: 388, 446; 33: 233, 294).

Tintuk. Csokonai Dorottyájának (1799) harmadik énekében olvassuk ezt a ritka szót: „*Tintukkal* bodrozott főkötő.“ Szótáraink közül BALLAGI (1890) közli mint tájszót „**Tintok*, der Schleier“, a MTsz. pedig az Alföldről: „*Tintok*: fátyolszövet, túll.“ Mivoltát és származását megtudjuk a *Közönséges Harmintzadi Rendtartás* (1788.) cz. vámhivatali árulajstromból: „*Dünntuch*, fejer, és festett vékony fátyol vászon, síma, veszsös [= csikos], és virágos . . . Aranyal' s Ezüstel . . . A' Lenből készített *Dünntuch*nak ki-vitele tsak az Ország fő Dicasterium Passualis Levele mellett engedtetett meg.“ A *tintuk*-nak itt felsorolt különféle fajtájával együtt említi a hasonló *gaze*: *gáz* fátyolszövetet is, tehát a mai *gáz*, *muszlin*, *mull* és finom *tüll* szövetekhez volt hasonló s ezért is alkalmas a XVIII. század végén divatos főkötők kelméjének. (vö. MNy. II. 240). TOLNAI VILMOS.

Sáp. 1853-ban, életem 11. évében kerültem Balmazújvárosra néhai mostoha apám házához, hol 1856 szept. végéig tartózkodtam. Az a történetke, a melyet itt feleleveníték, e két időhatár közé esik, és pedig a krími háború idejébe, a mikor mostoha apám, a

vele szemben lakó Vojtovics ácsmesterrel társulva, járatta a „Pesti Naplót“.

Ez az ácsmester a nagyobb fatörzseket az utcán faragtatta gerendákká, szarufákká, és így láthattam azt, hogy esténként hazatérő legényei magukkal vitték, hol nyalábba kötve, hol kosárban, ponyvában, zsákban a kisebb-nagyobb forgács hulladékot. Mikor egy alkalommal a hozzánk átjött Vojtovics „majszter uramnak“ gyermeki jogérzetből bepanaszoltam a forgácsait ellopkodó legényeket, ő erre így válaszolt: „Azt a forgácsot legényeim nem lopkodják, az dukál nekik, az az ő *sápjuk*; már a Fájerer legényei nem vihetnék el a forgácsot, mert asztaloséknál ez nem szokás“.

Vojtovics legényeinek akkori „*sápjá*“ nekem mind megannyiszor eszembe jutott, valahányszor akár mint hivatalnoknak, akár mint ujságírónak foglalkoznom kellett a „sáp“ fogalmával. Árverések, illetőleg árlejtések alkalmával egyes alakok a tárggyal arányos kielégítés ellenében szoknak félreállani a licitációtól: kapják-veszik *sápjukat* vagy rögtöni vagy — betyárbeesületileg — ígért készpénzben (Sie treten bei Seite und schweigen gegen baar erhaltenen oder garantirten *Schab*). Oly megvesztegetett kisebb-nagyobb hivatalnokot, a ki valakit, akárcsak szemet hűnyva, avagy pláne szabályellenes közreműködéssel, anyagi haszonhoz juttat, nálunk *sáplistának* emlegetnek, bélyegeznek. Ma már ritkábban, mert a múlt század 80-as évei óta egy nemzetközi értéket öltött szó: a „panamista“ lépett helyébe. Ma csak az árverések körül settenkedőket nevezgetik sáplistáknak.

A *sáp* szónak a német *Schab*-tól való származtatását (vö. abscha-ben) iparosoktól hallottam. Az ács hulladékai: Klötzl oder Späne; az asztaloséi: Brettl, Lattl, Sägespäne, Hobelschoten vagy Hobel-schaten; a kerékgyártói és az esztergályoséi: *Schab*.

VADÁSZ EDE.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Verő malaczká. A *verő malaczkáról*, *verő ártányról*, *verő disznóról* már többször esett szó folyóiratunkban (Zolnai Gyula: I, 240; Br. Radvánszky Béla: I, 315; Herman Ottó: I, 414; Sz. K. II, 47; Csefkó Gyula X, 319). Radvánszky ilyeneket közölt egy 1645-diki számadásból: hat ártányt — úgymond — „Eő Ngha zamara . . . En *leverettem* Es . . . szalonayul megh vadnak“, továbbá: „attam az hét Artany *leveresétül* az Miszarosnak fl. 2.52“. Ezekből meg is fejtette a *verő ártány*, *malacz* kifejezést, tudniillik hogy ez a leölés módjától, a bottal való leveréstől származott. Herman Ottó az ő eleven tollával szemünk elé is idézte, miképen ment végbe az a leverés. Csefkó Gyula arra hívta föl figyelmünket, hogy a *verő ártány* elnevezést már Hornyik Károly megmagyarázta „Keckemét története“ cz. munkájában (II, 73): „Verő ártány kifejezés alatt levágni

alkalmas javított sertést kell érteni. Azon a vidéken, hol erdőben vagy réthben szilajon tenyésztetnek a sertés-falkák, s azokat többnyire félhízott szaladós állapotban ölik le, ma is leütik előbb, aztán veszik véré: innen a leverés kifejezése.“

En a helyes magyarázatok után a régi adatokhoz egy még régebbit akarok tenni: a Teleki-Codexből, melynek illető része „ezeröttszázhuszonhat esztendőbe irattatott Vásárhelt“. A codex 124—128. lapján meg van írva szent Annának egy csudatétele, melynek latin eredetijét is előkutatta Katona Lajos (A Teleki-Codex legendái 64—65. l.). Egy szegény özvegyről van benne szó és annak egyetlen *meg hyltalt malačkayarol*: ‚de saginando porcello‘, mely sehogysem akart hízni, sőt *e malačka . . . hoffu korfaggal naprol : napra őztőuerb*: ‚languore diutino indies macrior‘ lön, mignem szent Anna oltalmul hívása segített: *amalačka emy kezdec : es nag hamarfagal meg viguzec : es meg hlyzec : mel eg keues vďcńec vtanna leuerettetec*: (127. l.): ‚porcellus subito comedere coepit et quantocius sanatus et incrassatus est. Qui post modicum tempus ma ctatus‘ etc.

MÉSZÖLY GEDEON.

II.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.*

abajdos, 1789: . . . „az (kölcson adott buza) meg adását eihal-lasztotta egészen az tavali 1788-dik Esztendeig a mikoris tsak négy Psoni Mérő *abajdos* buzát adot az Tiszta buza helet“ . . . 1504.

abamantli, 1789: . . . „kék kerék sötét köpönyegben és fehér flanel ujas laibliban (mellyet máskint *abamantlinak* neveznek némellyek) *fejes Boeskorban* járt, tsak magyarul beszél“ . . . 1258.

ábrázolt gomb, 1789: . . . „Egy világos kék tsikos, kék tafotával bilöltt frak *ábrázolt anglia* atzél *gombokra*“ . . . 1341.

adomány, 1789: . . . „Kertemet Kilencz Száz ötven forintokban, ezen ötven forintokat az adásban, és vevésben Szokásban vett *adományban* értvén, S. Pálnak eő Kegyelmének eladtam“ . . . 281.

adósságba tenni, 1786: . . . „azon 8 forintokra pedig az Instans nem emlékezik, mellyet most nem régen az 'Tettes Ur Rauch Uram-tul föl vett s *adósságba tetetett*“ . . . 1090.

ágyderék-alj, 1789: . . . „Egy szőrrel tömött vörös csikos *ágy Derék(j)* [Madracj]“ . . . 871/872.

ágytakarító, 1786: . . . „1. *ágy Takarító* 1 ft. 50 xr.“ . . . 1245.

ágyváltás, 1787: . . . „Volte Rézsto Lászlónak az megengedett fesletsígbül valamely nyeresége?“ — „Valahányszor valakivel szövetkeztem, mindenkor meg vette az Legényeken az *ágy váltás*got hol többet, hol kevesebbet“ . . . 1725.

ahont, 1788: . . . „15. esztendők előtt el ment Pson Vár-megyébe Szent-György Varossaba munkara, *ahont* is amind mondatik, két esztendeig szolgálatban volt“ . . . 999.

ajuk, 1785: . . . „Aranyozott *ajaku* Ürmös Korsó. — 17½ xr. . . .“ 664: 274.

alákötni, 1785: . . . „Mellynek nagyob Securitássára minden Ingo és Ingatlan Jovainkat *alá kötvén* adtuk magunk kezünk köröszt vonyássával erősítettet obligatorialis Levelünket“ . . . 269.

* A czimszót követő szám az évet, az idézet utáni pedig az ügyinat számát jelenti.

alkalmasint, 1789: . . . Ez vala nemes Nyitra-Vármegyei Ürmény nevezetű Helységből származandó, Pápista, mintegy 45. esztendő, *alkalmasint* Kopasz.“ (*stark* kahlköpfig) 1208.

alkalmatlóság, 1787: „1. Az szőlő Hegyen lévő Alkalmatlóság 1. hozzá tartozandó Pinezével edgyütt . . . 140 frt.“ . . . 2042.

alkus, 1785: . . . „Mivel pedig nevezett Hadi Ferencz mostanság azon fekete Lónak árát meg hozta volna, Pötsétes levéllel hozzám jövéen az Gyurka Gulyás, tőlem vissza vette, és haza vezetvén az *első alkusnak* kezeihez adta“ . . . 530.

állandóképen, 1786: . . . „Ha a' Tselédtartó, vagy *állandóképen*, vagy tsak bizonyos időre nézve is, más idegen országba akarna utazni“ . . . 425; *u. ez*, 1788: . . . „és ennekutánna Császári Szolgálatban *állandó-képpen* léendő meg-maradásokat ígrik“ . . . 911.

állandóság, 1785: . . . „Melly utolsó rendelkezésem, nagyobb *állandóságára* saját kezem kereszt vonyásával, s nevem alá irattásával erősítvén“ . . . 628.

állandósan. 1785: . . . „tettem, és teszem ezen alább következő örökösösen, és *állandósan* mindenkor meg maradandó, és meg másolhatatlan rendelkezésem, és Testamentumomat“ . . . 671.

állapot, 1789: . . . „Előli Számlálása azon *állapotoknak*, melyek nevezett Berzáczy Ferencznél meg fogása alkalmatlóságával találattak“ . . . 438.

áll-lapicka, 1789: . . . „fekete szemű, gesztenye színű hajjú, az alsó *áll-lapitzkája* meg vagyon törve“ . . . („sein unteres Kienbein ist gebrochen“) 1385.

állaltrni, 1789: . . . „bé kötöt(t) könyv, melyben vala a Valpoi Uraság Erdejének meg írása egynehány le-rajzolásokkal, és három darab in 4-to *állal íratott* (kopiált) *szentelt vitézek* függő *petsétes Leveleikkel* (Diploma) együtt“ . . . 1341.

állatszivárcodni, 1785: . . . „Mivel mindnyájoknak számos költőségű boltos épületei volnának az bástya alatt, és azokban az Esső, és hó viz *által szivárcodna*“ . . . 348.

angliai nyereg, 1789: . . . „a' mellyen vagyon egy sötét pej színű, és szijal által kötött *Angliai nyereg*“ . . . 596.

angliai posztó, 1787: . . . „Négy és fél rőf *Angliai* granat Színű *posztó*“ . . . 1985.

apotekárius, 1789: . . . „Karlstadt nevezetű királyi városában lakozó *Apotekáriusnak* egye(t)len egy édes fia“ . . . 805.

aprólékos-kereskedő. 1785: . . . „N. N. és N. N. Contribuens *aprólékos kereskedők* folyamodnak a' végett, hogy“ . . . 208.

(Folytatjuk.)

MOENICH KÁROLY.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

IV.

(Különféle lapokból.)

24. „Hagyja abba a dolgot . . . Mert azt ön beláthatja, hogy ez *nem vezet jóra* . . . Ez *nem vezet jóra* . . .“ [Hiába mondja kétszer, „*jóra vezet*“ egyszer se jó. Ez a jó = *nem visz jóra*. Vö. a TSz. VIII. énekébe szőtt balladát, „amaz új ének“-et, melynek mindegyik szakában előfordul ez a kifejezés: „Gyanús szeretet az, soha

se' *visz jóra*“, „Hímes szeretet az, soha se' *visz jóra*“, „Bolond bátorság az, soha se' *visz jóra*“, „Áruló szeretet soha se *visz jóra*“. Kétszer így: „Rettenetes éj ez, sohse' *virrad jóra*“, és: „Gyilkos szeretet volt, *búra vive, búra*“. Gyulainál: „*Jóra viszi* Isten dolgunk“. Régebben is: „Dicsőséggel *viszik jóra* az elméket“ (Orczy). CzF.: „Ez a dolog nem *visz jóra*“.]

25. „Nem *köll*, hogy a szó éppen versbe csengjen“
 „Mikor csaták érezhangú kürtje *tárog*“

[*Koboz*-nak egyik minapi „Kronikájá“-ból vettem e sorokat. K. jeles költő, remekül s oly játszva verselő, hogy nyelve jó magyarságában sohse tesz kárt a vers nyüge. Az aláhúzott szók ellen nem is a helyes magyarságra nézve van kifogásom. *Köll* dunántúliás ejtés, nem hiba. Magam is, ha úgy beszélek, wie mir der Schnabel gewachsen ist, így, *ö*-vel ejttem e szót s származékait; sőt *kő*-t is mondom. De írni csak így irok: *kell*. Mért? mert itt valami hagyomány conventio, megszokottság van, mi miatt az öblös *köll* kissé parasztnak hangzik. Minden habozás nélkül mondom s írom is ezeket: *vörös, sötét, gyöp, pöröl, röpül, csöpög* stb.; de ezt: „Mein Liebchen, was willst du mehr?“ nem merném így fordítani: „Mi *köll* még, kedvesem?“ Lám Arany is (tán éppen Heine hatása alatt) ezt írja: „leány, mi *kell* egyéb?“ Nem tettem volna szóvá, ha a *köll* csak itt fordulna elő, vagy elvéve akadna K. tollára; de ő ezt tudatosan és elvből miúdig így írja. Talán, hogy evvel is kevesbitse a sok *e*-t? Hadd emléjlem, hogy ezentúl *köll*-etlenkedni fog.

Hát a *tárog*? Mi lehet ez? Tán sajtóhiba? Dehogya. Ez a szó K. szava s nem egyéb, mint elvonás a *tárogat(ó)*-ból. Csakhogy *tárogat* nem *tárog* + *at*, hanem oly *gat*-képzős ige, mint *jaj* + *gat*, *óbbé-gat*, *hesse-get*, *üm-get*, melyeknek alapszava hangutánzás. Minthogy azonban „*jajgat*“ mellett van „*jajog*“, „*buffogat*“ mellett „*buffog*“, *tárog*-jon a K. kürtje, nem bánom.]

26. „Akárhogy forgassuk a dolgot, az oroszok nem hagyják abba a háborút, ha nem *muszáj*“. „Adjunk hálát az Istennek, hogy nem vagyunk egyedül a becsstelenségben, és így szegényünkben nem okvetetlenül *muszáj* a föld alá bujni“. „Hát éppen csak a haza ügyével *muszáj*na minden áron kivételt tenni?“

[Ez a bolondos szó (muss sein) már meggyökerezett nemcsak a népujlvben, de a műveltek beszédében is. Hiába is akarnók (Simonyi szerint: akarnánk) kiírtani, mikor már közmondásokban is szájon forog: „A *muszájt* elvitte a víz“, „megdőgölt a *muszáj*“, „nagy úr a *muszáj* (de nagyobb a nem lehet)“. Élnek ilyen alakjai: „*muszájt*“, „*muszájtott*“, „*muszájköllött*“, „*muszájua*“, „*muszáj voltam*“, „*muszájból*“, „*muszájságból*“. Több, mint „*kell*“ (a huszáradoma szerint). Néha ennek: „nem *muszáj*“ olyan gúnyos árnyalata van, hogy alig tudnám hamarjában mással pótolni. „Én biz el nem megyek oda!“ — „*Nem muszáj!*“ (= hát ne menj, tégy a mit akarsz). De már azt csakugyan nem nézhetjük közömbösen, hogy az irodalomban is erőt vegyen. Pedig kivált az ujságok hasábjain minduntalan rábukkanunk. Az újabb írói nemzedéknek valóságos beczéje. Legtöbbit mert vele Ady Endre egy versében:

„Nem akartam megadni, amit nem kell,
 S most nem tudok megbirkózni,
 Kéretlen *muszályokkal* s elemekkel“

Muszály? Igenis, *musz-ály* (= kényszerűség), mint: *uszály*.
Egyetlen esetben használhatja az író e szót, mikor *jellemezni*
akar vele. Arany a BI. I. É.-ben (15. sor.):

„Ki éneklendi meg dicsó csatáit?
S ki hallja meg a költő énekét? . . .
Azonban Istókhhoz térnem *muszáj* itt,
Nem is kerítek ily nagy fenekét“

Kétségkívül az akkori *német absolutismust* akarta vele jellemezni, azért is nyomatja dőlt betűkkel.]

27. „Jaj, *édösöm!* Te vagy az? Hát elgyüttél, *Kedvösöm?* Te *lössöl* a feleségem, nászt ülünk; csak egyszer otthon *legyök!*“

[Egy szegedi katonával iratja ezt haza U. A. a Kárpátokból. Ebből a kikapott két részletből is látszik, hogy U. A. csak annyit tud a szegedi tájbeszédből, hogy szereti az *ö-t*; de avval nincs tisztában, hogy hol s mikor használja. Innen a zavarodás. Csak az ú. n. zárt *é-t* ejtik Szegeden *ö-nek*, a nyílt *e-t* soha. „Édösöm jó, mert „édésém“, „kedvösöm“ nem jó, mert „kedvesém“; „lössöl“ ismét jó, mert „lészél“, de „legyök“ egészen rossz, mert „légyek“, tehát jól: „löggyek“. A ki nem tud arabusul . . .]

28. „A római Giornale d' Italia-ban egy cikk jelent meg Az orosz tüzéség címmel, a mely keresetlen hangon, katonai szakszerűséggel ismerteti *íromba* nagy ellenfelünknek tüzéségét.“

[Az *íromba* szót mások is használják ily értelemben. Azt hiszem, az *írdatlan*, *írgalmtalan* és *otromba* szók hatása alatt. Mert *íromba* nagy vidéken annyit jelent, hogy: tarka, pettyes, babos, kendermagos. Vö.

„Az unalom s bánat *íromba szárnyakon*
Kirepül lekókkadt fővel az ablakon“ (Csokonai: Dor. II. É.)

„Mind ez, többel együtt, megvolt a levélen,
Írva sok színekkel: sárgán vagy fehéren,
Feketén, pirosan, kéken vagy *írombán*“ (Arany: Nez. II. É.)
L. egyébiránt MTsz. „íromba“ czímszó alatt.] LERH ALBERT.

NÉPNYELV.

(Tájszók Dunántúlról*)

<i>A sörény fene</i> egyen meg (E.).	<i>Bertákol:</i> virraszt, vigyáz (H.).
<i>Addig</i> szenvedj, még egy kazal szalma ki nem rohad alólad (S.).	<i>Bizsók:</i> disznóölőkés (Kil.).
<i>Addig</i> verjen az Isten, még gyűszűbe nem jársz polkát (E.).	<i>Bólogató.</i> A bólogató már igen elpudvásult. t. i. a kútgém (E.).
<i>Elájjom</i> a dögöt: elásom (G.).	<i>Böczörög.</i> Böczörögve beszél az öreg, t. i. akadozva (Győrvar).
<i>Bacza.</i> Eregy te bacza kölyök, t. i. buta = böszme (Z.).	<i>Börlöncze:</i> dohánytartó doboz (Czellődömök).
<i>Bégyókás:</i> beteges (Kil.) „Hát biz olyan bégyókás a komaasszony“.	<i>Börcz.</i> A börcz tetejére ment: fölment a dombtetőre (Z.).

* A.: Agyagos, (Sopron megye); B.: Bolhó (Somogy); E.: Egervár (Vas); G.: Göcsej; H.: Hottó (Zala); Kem.: Kemenesalja; Kil.: Kiliti (Mosony); L.: Lábod (Somogy); S.: Somogy; V.: Vasvár; Z.: Zala.

Butyikorsó. Butykos korsó (Eszterháza).

Bugyoga korsó: csörgős korsó, fülén is lyuk van ahol inni lehet belőle, rendszeren egy golyót hagy benne a gölöncsér és a felvételnél csörög (Ják, Vas m.).

Csalókáz: kipemeteli a kemenzét (Kil.).

Császkál. Merre voltál? itt császkáltam a szállóbe egy kicsit kórésztem = bengésztem (S.).

Csingál. Ne esingáld azt a cseresznyét, t. i. ne csipegeds, lopkodd (Vasm.).

Csörfös: szapora beszédü. Hallgass te cserfes szájú (Kil.).

Csörös. Jaj be csörös a szoknyád, t. i. czafatos (Zalalövő).

Csörtölödni. Hogy csörtölödik a Juci!! — — t. i. pör-patvarkodik (Kil.).

Csuhos. Hej de csuhos csatakos hely (Hegyhát, Vas m.).

Csummagól: oda csummagót, t. i. oda lopódzott (Z.).

Czéferint. Kiczéferitettem a hitványt, t. i. kiröpitette. „Czéfergeti” magát, teszi-veszi magát, feltünő mód viselkedik = kiczifrálkodott (Kil.).

Dángál. Én dángálok a szegényt, t. i. támogatom, segítem (Vasm.).

Daraboslag. Gazos-e a búza? Úgy daraboslag! itt-ott (E.).

Dilinós. Dilinós fejjel van, t. i. kótyagos (Kem.).

Eldobta magától az öreg István a kanalat, t. i. meghalt, nem eszik többé (A.).

Dögleve. Nini ez a ló megvagygon dögleve (Vas m.).

Drángál: tángál, megver (Kil.).

Kidugaszolla magát: fél testtel kinéz az ablakon (Kil.).

Egyedütt fiú. A Józská az egyedütt fiú, t. i. egyetlen (Vas m.).

Éles igyekezet: borotva [tréf.] (G.).

Ellenbáti. Ellenbáti ott áll a bíró, t. i. átellenben (E.).

Elmogéroz: elgondolkozik (G.).

Emeletes veréb: gólya [tréf.] (H.).

Falloz. Ni hogy fádoz a Ferencz? t. i. mohón eszik (Kil.).

Fejes ő kême: szívószék [tréf.] (Kil.).

Forgon: butykos korsó (S. Z.).

Granárium húzza le a nyakadat, t. i. koldus légy és a liszteszsák húzza le a nyakadat (E.).

Gubbadt. Összehúzódott beteg, hátát kigörbített állatra mondják, de gubbadt az a tehén (Vas m.).

Gyihos ló: tüzes (E.).

Gyorsnörges: kasza [tréf.] (G.).

Gyüheledik: győzködik (Kil.).

Hadécsol. Úgy hadécsolt a kezi-vel, t. i. hadonászott (E.).

Hamzsol. Csak úgy hamzsol ez a kutya (Esztergom).

Házi bátor: kutya [tréf.] (G.).

Elhibéntotta. Elhibéntotta a mérest, vagy az árokásást, t. i. elhibázta (Vas m.).

Horhára fagyott. A kis Duna horhára fagyott, horhára van fagyva, t. i. a jég a parthoz fagyott, a víz alóla elhúzódott (Győr).

Kaczolatej: lótej (Győr m.).

Kalafinty: pemet (Kil.).

Karéjba ment: körbe (G.).

Kártélyozó. Kártélyozó gyerek, vagy állat, madár, t. i. kártevő (Vas m.).

Kaszatol: csavarog (G.).

Kaszmatol: turkál, keresgél (G.).

Képesleg: képzelhetőleg (E.).

Kesedik baja sincs: semmi baja (E.).

Keszmetöl: maszatol, piszkol (G.).

Kesztharántékos. De kesztharántékosan megy a János, t. i. görbén ide-oda hajladozva (Kem.).

Kettyentsünk: nyeljük egyet (kocziintás után) (L.).

Kójtat. Mit kójtatsz erre? Mit kóborolsz? (Kil.).

Köppedt. Jó leforrázd a disznót, hogy leköppedjen a szőre (E.).

Kuka idő: hallgató idő vihar előtt (Kil.).

Kurkáló: szénvonó (Kil.).

Lafnya. Az a legény olyan lafnya járása, t. i. esetlen, tohonya (Kil.).

Leffedt: Hallgass te leffet szájú, t. i. tátott szájú (G.).

Lepileső: Fogd be a lepilesődet, t. i. fogd be a lepényleső szádat (V.).

Lesmester: macska [tréf.] (G.).

Levéljäger: Revierjäger (Keszthely).

Lispás: Lispás fülű disznó = lelogó. Lispás a kalapom = lekonyult, elnyűt karimájú (E.).

Elmentem a *lovaimakkee*: lovaimmal. (G.).

Macza. Vigyázz! meg ne rúgjon a macza, t. i. a csikó (Pinkamindszent).

Mátós. Mátós a Jancsi, t. i. mámoros (Kil.).

Megkummog. A sarokba húzóva, hogy megkummogta magát a Jancsi (Kil.).

Melák. De melák egy legény, t. i. maffla, esetlen (Z.).

Merevén. Merevén átáztam, t. i. egészen csurom csurig (V.).

Mezen ment. Mezen ment a Jutka? t. i. merre ment? (Kil.).

Mormiczol: hogy mormiczol az öreg, t. i. magában morog, duzzog (Ják).

Muszitol: jó meg muszitoltam a káposztát, t. i. sulykoltam, gyömszöltem. Szőlőre is mondják (E.).

Nagy víz mellett, *nagy úr* mellett nem jó közel lakni, t. i. félni kell mindegyiktől (A.).

Nem bányéssza ingyen dolgát, t. i. nem bánja (Z.).

Növés: már nagy a nevé a szöllőn, t. i. nagy már a szőlőhajtás (E.).

Nünürikél: magában dudolgat (E.).

Nyehó. A suszter-és szabó-inasokat csúfolják nyehóknak (Esztergom).

Ocsondok. Ocsondok, csunya, randa, pocsek ember (S., Z.).

Óta. Jön a rikkanec (kanász) hajt az ótára, t. i. legelőre (Alsó-lendva).

Örvészkedik: megjöttek a flaim katonáéktól, úgy örvészkedtem bennük, t. i. úgy örült nekik (E.).

Osszemaszint. Jó összemaszintotam a szöllőt, t. i. jól összezúzta, gyömszölte (G.).

Palpitál. Nagyon siettem, csak úgy palpítal a szívem, t. i. csak úgy ver, dobog (Kil.).

Perántyás: de perántyás a szoknyád. Jaj be perántyássak ezek a szegény csibék, t. i. csatakos, lueskos, ázottak (Kil.).

Kipérint. Kipérintettem a hazugot, t. i. kiszégyeníttem (Vas).

Piopál a póka (G.).

Poczik. A borát mindenki igya ki, ne hagyjon „poczakot“ (S.).

Poczakás: jaj de poczakás ez a kenyér, t. i. keletlen, ragadós (V.).

Prántyás: sáros, csatakos szoknyájú (S.).

Pulab. Kik lármáznak? A pulabok! t. i. a suhanczok (Kil.).

Ráfenekedik: rámfenekszik a gyalázatos, t. i. áskálódik (V.).

Ragmálódik. Mindég rajtam ragmálódik, t. i. rágódik (V.).

Roszszeb. Egész Somogy és Zalában a nép között el van terjedve a kiszólás a nem tetsző dolgokra: „a *rosszseb* egye meg“. A *rosszseb* se ne egyen, se ne rágjon, hanem csak úgy reszeljen. — A híres radai *rosszseb* egyen meg. A salugátéros *rosszseb* czafatokban rágja le pofádról a bőrt.*

Semmilettéképen. Semmilettéképen nem tudtam megfogni = sehogyan sem (Kil.).

Simézó. Mért jár az öreg két bottal? Jó „simézó“ ember volt az fiatal korán és a csendörök összetörték, t. i. kézreadó, lókötő (E.).

Sustyu: faág vége (E.).

Szappantot: megfőztem a szap-

* Budapesten hallottam egy szabadszájú kofától, mikor a káromkodás ékes szavait váltogatták egymás közt: „Hogy a rosszseb csipkézze ki a száad szélét“.

pantot. Megszoplattam a borjaját. Kivettem a májaját. (Eszterháza).

Szederincs: földiszeder (B.).

Szívintani: szívni a borból (Kem.).

Szörszönködik: igyekezik (H.).

Szöszörgős. Jaj de szöszörgős vagy szöszöri ember az öreg. — Fázós, nyim-nyám ember (V.).

Szöszöri: szeszergős, fázós (Győr-vár, Vas megye).

Teemény = megrontás. Ha valaki beteg, vagy nehezen gyógyuló sebe van, egy kis zacskóba vöröshagymát, bab- és kukoricza-szemet, patkószeget és 1 krajczárt köt; evvel a zacskóval a sebet körül simogatja és a gyalogútra teszi; a ki felveszi, megkapja a bajt, a kitévő pedig elveszti baját. (Hegyhát, Vas megye). Vö. tétemény MTsz.

Teszéri. A teszérit viszed-e? t. i. a baluskát — baltát, balaskát (Kil.).

Tikimák. Tikimakaimat úgy sajnálom szegényeket, hogy elégték, t. i. tűzvészkor a tyúkjait sajnálta az asszony (V.).

Tiklegény: kakas [tréf.] (G.).

Toráta: rendetlen (Kem.).

Tümmedt. De elvagy tümmedve, bágyadva (V.).

Trámbál. Ne trámbálj, ránczígalj (Esztergom).

Vaszáros. De randa vaszaros ez a szántás, malátás, szappanos (E.).

Velencse. Hozz egy nyaláb velencsét = szőlővenyigét (E.).

Vereczke. Házvégébe a kis ajtót a mi a tornácra nyílik, hívják vereczkének (Z.).

Vígálós: víg természetű (Kem.).

Zakéjos: gazos (A.).

Zaklént. Kizakléntott az öreg, t. i. kizaklatott = kizavart (Kil.).

Zihos ló: ziháló, kehes (E.).

Zöhhentő: kátyú. *Zöhhentős út* (E.).

Zököd. Ne zöködj = ne löködj (G.).

Zstros pohár törje fel a melledet, t. i. koldus légy és madzagon lelógó zsíros bögre törje fel a melled (E.).

PALKOVICS SÁNDOR.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Titkári jelentés 1914-ről. Midőn Társaságunk tényleges működésének tizedik esztendejéről jelentést teszek, érzem, hogy a mult év eseményeinek csak részben vagyok illetékes krónikása. Életkörülményeim úgy alakultak, hogy az év második felében tanári működésemet Budapeستől távol kellett folytatnom; titkári tisztségemet a Választmány megbízásából mai közgyűlésünkig megtartottam ugyan, azonban a titkári és szerkesztői teendőket f. é. októberétől fogva, ugyancsak a Választmány megbízásából Melich János tagtársunk látta el. Fogadja érte e helyről is hálás köszönetemet.

A mult közgyűlés óta Társaságunkat súlyos veszteségek érték. Elvesztettük Prónai Antalt, a magyar irodalomtörténet jeles munkását; szeptember 29-én elhunyt Komáromy Lajos, Választmányunknak kezdettől fogva tagja, a ki majdnem négy évtizedes tanári és írói működése alatt a nyelvhelyességnek gyakorlatban és elméletben lelkes apostola volt. Deczember 27-én Társaságunk nesztorja, Herman Ottó is elköltözött az élők sorából. Halálát nem csak a magyar néprajz és természettudomány gyászolja, hanem a magyar nyelvtudomány is, a mely hálásan ismeri el, hogy Herman Ottó a magyar ősfigyelő-kozásokról írt munkáival rendkívül becses néprajzi anyagot mentett meg a pusztulástól. Társaságunkhoz a legszorosabb baráti kötelek fűzték; folyóiratunkat gyakran felkereste pompás magyarsággal, elevenen megirt tanulságos cikkeivel; ott állott a Magyar Nyelv

bölcsőjénél: a *Nyelkről* írt értékes czikke folyóiratunk első számában jelent meg s utolsó dolgozata az *Ispitányi rózsáról*, a melyet csak néhány nappal az őt ért szerencsétlenség előtt fejezett be, a Magyar Nyelv századik, jubilaris füzetének első cikke volt.

A háború a mi Társaságunktól is megkövetelte áldozatát: Szabó Béla tagtársunk, szentesi főgimnáziumi tanár az északi harcztéren hősi halált halt. A M. Nyelvtudományi Társaság hálás kegyelettel fogja megőrizni elhunyt jeleseinek emlékét.

A tagok számának azt a gyors emelkedését, amelyről az első titkári jelentések beszámoltak, már több év óta a tagok számának lassú csökkenése váltotta fel. E tekintetben a mult esztendő sem volt kivétel. 1913 végén társaságunknak 905 tagja és előfizetője volt, 1914 végén csak 870; megint 35-tel kevesebb! Bár egyrészt fáj tagjaink számának újabb csökkenése, másrészt jóleső örömmel állapíthatjuk meg, hogy alaptókénk szépen szaporodó kamatjöveldelme bőven pótolta a kilépések okozta hiányokat.

A mult közgyűlés óta Baksay Sándor református püspök belépett alapító tagjaink közé; vele alapító tagjaink száma 41-ről 42-re emelkedett.

A mult év első felében öt felolvasó ülést tartottunk. Január 20-án a közgyűléssel kapcsolatos felolvasó ülésen Kertész Manó „A magyar mondat ősi sajátosságairól“ értekezett. Február 17-én Melich János bemutatta „A magyar személynevek történetéhez“ cz. értekezését, Pais Dezső pedig „Egy fűzfánév“ czimen tartott előadást. Márczius 17-én Gombocz Zoltán ismertette Jules Martha könyvét a fgr. etruszk rokonságról, Melich János pedig folytatta „A magyar személynevek történetéhez“ cz. előadását. Április 21-én és május 19-én Gombocz Zoltán „Árpádkori török személyneveink“ eredetét fejtegette, ugyancsak május 19-én Sági István „Az Aglent női névről“ tartott előadást. Az ősi félévben a háborúra való tekintettel nem tartottunk felolvasó ülést.

A mult év decemberében megjelent 100-ik füzet a Magyar Nyelv tizedik évfolyamát zárta le. 259-en hordták össze azt a gazdag és sokoldalú tudományos anyagot, a mely folyóiratunk első decasát megtölti. Szerénykedés nélkül megállapíthatjuk, hogy a nyelvtörténeti, nyelvújítási és népnyelvi gazdag és értékes anyagközléseken kívül folyóiratunk tiz kötetében számos olyan értekezés is megjelent, a mely a magyar nyelvtörténet egy-egy fontos problemáját oldja meg, vagy új problémát vet fel s a kutatás számára új utakat jelöl ki.

A 10. kötetre kiterjedő részletes szómutató ügye, a melyről tavali jelentésemben beszámoltam, váratlan hulasztást szenvedett: Sági István tagtársunk, kit a választmány a Szómutató elkészítésével megbízott, a harcztéren súlyosan megsebesült. Reméljük, hogy mihamarább felépülve újult erővel láthat fontos és fáradságos feladata megoldásához.

Tizedik és utolsó titkári jelentésem végére értem. Megváltozott életkörülményeim távozásra kényszerítenek; titkári megbízatásomat, a melylyel tiz évvel ezelőtt a Társaság bizalma megtisztelt, visszaadom egykori választóimnak, egyúttal hálás köszönetemet fejezem ki a Társaság és a Választmány minden egyes tagjának azért a jóakarató támogatásért, a melylyel titkári és szerkesztői munkámat megkönnyítették; hálás köszönetemet fejezem ki első sorban a mi mélyen tisztelt Elnökünknek megtisztelő barátságáért, a melylyel az oldala mellett

eltöltött tíz esztendő t életem legértékesebb korszakává avatta. Azt hiszem, nem kell külön ígéretet tennem, hogy Társaságunk ügyét változott életkörülményeim között is, a mennyire csekély erőmtől telik, szolgálni fogom.

Kérem a t. közgyűlést, méltóztassék jelentésemet tudomásul venni.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

XII. Közgyűlés.

(1915 január 19-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Trócsányi Zoltán pénztáros, Bajza József, Bán Aladár, Baros Gyula, Erdélyi Lajos, Goldziher Ignác, Gulyás Pál, Heinlein István, Kertész Manó, Klemm Antal, Lehr Albert, Melich János, Mészöly Gedeon, Putnoky Imre, Simai Ödön, Szemkő Aladár, Szidarovszky János, Szigetvári Iván, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Versényi György, Vikár Béla és Viszota Gyula r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. A közgyűlést megelőző fölolvásó ülésen Tolnai Vilmos előadja „Adatok a magyar hangléjtéshez“ cz. tanulmányát.“

2. Az elnök megnyitja a közgyűlést. Megnyitó beszédében megemlíti, hogy a MNyT. főnnállásának 10 esztendeje letelvén, tulajdonképen e lefolyt idő küzdelmeiről, valamint anyagi és szellemi eredményeiről kellene beszámolnia, de mivel e válságos napokban első sorban más, fontosabb küzdelmek eredményei érdeklik a közgyűlés közönségét, azért e beszámolót valamely későbbi alkalomra halasztja el.

3. Az elnök a szavazatszedő bizottság elnökéül Tolnai Vilmost, tagjaiul pedig Putnoky Imrét és Bajza Józsefet küldi ki s a szavazás idejére fölfüggeszti a gyűlést.

4. A közgyűlés újból való megnyitása után a jegyző fölolvassa a távollevő titkárnak a társaság 1914. évi működéséről szóló jelentését. A közgyűlés egyhangúlag elfogadja a jelentést és hálás köszönetét fejezi Gombocz Zoltánnak 10 éven át kifejtett buzgó működéséért. Az elnök ehhez a maga külön köszönetét is csatolja és hálásan emlékezik meg Gombocz Zoltánnak különösen szerkesztői minőségében kifejtett működéséről. Öreg napjainak kiváló öröme volt az, hogy 10 esztendőn át a legteljesebb egyetértésben szerkeszthette vele a Magyar Nyelvet.

5. Vikár Béla választmányi tag előterjeszti a pénztárvizsgáló bizottság jelentését. A közgyűlés egyhangúlag elfogadja és Goldziher Ignác indítványára hálás köszönetét fejezi ki a választmányi tag is, de első sorban az elnök úrnak, mert főleg az ő bölcs vezetésének, fáradhatatlan buzgóságának és példaadó takarékoságának köszönhető a MNyT. anyagi megerősödése is.

6. Tolnai Vilmos, a szavazatszedő bizottság elnöke, kihirdeti a szavazás eredményét. Beadott összesen 26 szavazat. Titkárrá megválasztott Melich János 25, fővárosi választmányi taggá Asbóth Oszkár, Erdélyi Lajos, Gyomlay Gyula, Nagy Gyula 25, Négyesy László, Vargha Damján, Viszota Gyula 26, Gulyás Pál (új) 25, Sági István (új) 26, vidéki választmányi taggá Csengeri János 25, Dézsi Lajos 26, Erdélyi Pál 24, Szilády Áron 26, Gombocz Zoltán (új) 26 szavazattal. 1—2 szavazatot kaptak még a titkári állásra Horger Antal, választmányi tagságra Beke Ödön, Heinlein István, Putnoky

Imre, Szemkő Aladár, Velledits Lajos, Klemm Antal és Kicska Emil. Az elnök melegen üdvözi az új titkárt, a titkár hálásan köszöni megválasztatását és az elnök üdvözlését.

7. Az elnök bemutatja a választmánytól ajánlott 1914. évi költségvetést. A közgyűlés változtatás nélkül elfogadja.

8. Goldziher Ignác, megemlékezve Herman Ottónak, a MNyT. nagyjérdemű tagjának nemrégiben bekövetkezett haláláról, azt indítványozza, hogy a Társaság szentelje valamelyik közel jövőben tartandó fölolvasó ülését külön az ő emlékének. A közgyűlés elfogadja az indítványt és megbizja a választmányt ez ülés előkészítésével.

LEVÉLSZEKERÉNYÜNK.

18. **Tört czímer.** Arany János Toldi Szerelmének utolsóelőtti versszakában ezt írja:

Szolgálta királyát, — majd a fejedelmet,
Kinek én ezt írák *tört* czímere mellett.

Mit jelent ez a költőtől is aláhúzott *tört* a czímer mellett?

EGY HŰ OLVASÓ.

19. **Felelet 18-ra.** Az Aranyok nemességüket I. Rákóczi György erdélyi fejedelemtől nyerték. Czímerük: „zárt sisakon s pajzson kézbe kivont kard“ (Tsz. XII. É.). Azért mondja a költő *tört*-nek a czímert, mert az Arany-család hosszú nagy küzdelmekkel se tudta visszaszerezni ősi nemességét. Ugyanezt fejezi ki humorosan az Arkádia-féle vers:

„Kutyabőröm nem hiányzott,
De *hibás volt dátuma,*
Bennem a tens vármegyének
Elveszett egy votuma“.

LEHR ALBERT.

20. **Ablak-tölgy** (MNy. XI. 121). Utólag veszem észre, hogy a MTsz.-ban nemcsak *ablak-tölgy* van, hanem *ajtó-tölgy*, sőt *ajtótügy-fa* is, *ajtófélfa*, *ajtóragasztó* jelentésével ugyancsak Gyergyóból közölve. Az *ajtótügy-fa*-beli *tügy* tehát kétségtelenné teszi azon föltevésem helyességét, hogy az *ablak-tölgy* (s *ajtó-tölgy*)-beli *tölgy* az egykori *tügy* szónak csak népetimológias elváltozása.

21. **Gólétok:** valami babonás alakok lehetnek. Írja VERSÉNYI György a MNy.-ben (XI:92). Azt hiszem, ez alakban egész bizonyossággal felismerhetjük a *Góliát* alakot, s akkor az idézet is teljesen érthető lesz: Hosszú lábú gólétok, Húzzátok le a napot! Ha még azt is figyelembe vesszük, hogy a közlő szerint mezei munkások alkonyat tájban kiabálják, akkor bizonyára az estefelé megnyúlt emberi árnyékokra vonatkozik. KISFALUDY SÁNDOR is így énekl:

A bereknek gyors kaszási
Már utolsó t vágának;
Az árnyékok óriási
Hosszúságra nyúlnak. (Bold. Szer. 35).

22. **Áldás:** valami feneféle, olvassuk ugyanott. Tuggya az áldás! Menny az áldásba! Verjen meg az áldás! Itt nincs az áldásnak a rendestől semmiféle eltérő jelentése, hanem a kifejezést szépítés-

nek kell felfogni. Az áldás a fenét csak helyettesíti a szólásban, mert a beszélő vallásos félelemből nem meri használni s épp az ellenkezőjére fordítja.

23. **Boldog** szó mellé a ,beatus és dives' jelentésen kívül még a ,súlyos, vastag' jelentés is felveendő az etymologiai szótárba TOLNAI VILMOS szerint (MNy. XI:87), minthogy a bot boldogabb vége szólásainkban mindig a bot vastagabb végét jelenti. Nézetem szerint azonban itt legfeljebb metaphorás használatról lehetne beszélni, hogy t. i. a bot vastagabb, erősebb, fejlettebb vége egyszersmind a boldogabb is. Azonban a dolog súlypontja másutt van. Igazuk van CzF.-éknak, mikor a kifejezést tréfásnak mondják. Én ugyanis ironikus szóhasználatnak tartom, a melyben tudvalevőleg a jelentés mindig az ellenkező értelemben veendő. A verekedés körében nem ritka az efféle gúnyos szólás, mint: *helybenhagyni* valakit, *jól ellátta*, majd *segíték én a baján, megkapta a magáét, a maga porcióját* stb. ARANY is azt mondatja Toldi Györggyel a Miklósnak adott pofon után: Itt a *jus*, kölyök, ne mondd, hogy ki nem adtam. (T. II.) A botnak boldog vége tehát annyi, mint a boldogtalan, vagyis bajhozó, szerencsétlen vége. Hogy ez egyúttal a vastagabb is, az a dolog természetéből következik. A ,boldogabb' középfokú alak a ,vastagabb' analógiájának hatása alatt áll az alapfok helyett. Arra pedig, hogy a ,boldog' itt nem a tárgyra vagy a fogalomra, hanem a vele valamely viszonyban levő személyre vonatkozik, vö. *boldog* hiány (Ar. Őszszel), *boldog* hit, *bolond* gomba, *meleg* ruha, *vak* ablak, *piros* jókedv. Még a *vidám* bort is hallgatagon issza (Ar. B. H. III, 23).

ZLINSZKY ALADÁR.

24. A **Gönczöl szekere népmesékben**. Irodalmi czélből, egy költemény magyarázásához szükségem volna ismerni olyan népmeséket, a melyekben a Gönczöl szekere mint a szerelem bizonyosága fordul elő, pl. a szerelmes ifjú lehozza kedvesének az égből. Minthogy én nem bírtam ilyen mesét találni, lekötölezue, a ki nyomra vezetne, pontos megjelölésével a munkának, a melyben található. Sz. I.

25. **Bekekecske**. Simonyi Zsigmond ezt írja a Nyr. 44:119. l. „Herman O. bekekecskét idéz a Nyr. 2:227. lapjáról, de ott nincs“. Ha szegény Herman O. még élne, bizonyosan azt felelné: „nézze meg Simonyi jobban azt a 227. lapot, azután beszéljen!“

26. **R. Z.** úrnak. Igaz, hogy alig van egy-kettő, de a *gondolkodik* — *gondolkozik* nem az egyedüli. A régi nyelvben: *csodálkodik* — *csodálkozik*, *fegyverkedik* — *fegyverkezik*, *soványkodik* — *soványkozik*, *szivárkodik* — *szivárkozik*, *zárkodik* — *zárkozik* (NySz.); a maiban pedig: *foglalkodik* — *foglalkozik* (CzF.), *sajnálkodik* — *sajnálkozik*, *szürenkedik* — *szürenkezik* (Ball.). Sz. K.

27. **F. B.** úr közli velünk, hogy a *végrehajtó hatalom* (potestas executiva) és *törvényhozó hatalom* (potestas legislativa) jogi műki-fejezések megvannak már BOLLA MÁRTON-nál 1792-ben (Eneki szeremény az erdélyi Karok és Rendek tiszteletére, 10. l.). SZERK.

28. **Hibaigazitások**. MNy. XI: 92. (20. sor alulról) *Tórsaságban* helyett *Fársángban*, és u. o. 83. (8. sor felülről) *Prasztikás* helyett *Parasztikás* olvasandó.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XI. KÖTET.

1915 MÁJUS

5. SZÁM.

Az *óta* névutó eredete.

Hogy kutatásunkban mentől előbb célhoz érjünk, mellőzzünk olyan fejtegetést, mely az *óta* eredetét tévesztett úton kísérti földeríteni, vagy pedig önkényesen magyaráz rávaló adatokat, hogy azok valahogy ellene ne mondjanak az elfogadott hibás elméletnek. Induljunk meg azon adatok irányában, melyek nyelvtörténetünkben már általánosan ismeretesek az *ótá*-nak régi nyelvbeli alakjáról és szerepéről.

„Régente rendszeren *olta*, *ólta*, *ulta*“ — olvashatjuk a Magy. Határozók-ban (II. 284) s hozzátehetjük teljesség kedvéért: *últa* és \rightarrow *únta* (I. NySz. III. 460, GVADÁNYITÓL a *tart* cikkben). Vagyis: az *ótá*-nak *l*-es, *ól*-, *ül*- \rightarrow *ol*-, *ul*- kezdetű alakjai eredetibbek a mai *óta*, *úta* alakoknál.

Helyes megfigyelés továbbá a következő (MHat. II. 285): „nevezetes és mindenesetre számbaveendő körülmény, hogy az *óta* a régi nyelvemlékekben majdnem mindig *fogva* névutóval összekötve fordul elő, még pedig kétféleképp: vagy *óta fogva* vagy *ótától fogva*.“

Lássunk most néhány példát az *óta fogvá*-ra, s látni fogjuk, hogy annak mindannyiszor helyébe tehetjük a *-tól*-, *-től fogvá*-t.

„Ime az asszonyállat, ki tizenkét esztendő *últa fogva* (*tyzen ket eztendő ulta fogva*) vérkórságot szenved vala, hátul járúla‘ (JordC. 380): et ecce mulier, quae sanguinis fluxum patiebatur duodecim annis, accessit retro (Mát. 9, 20). Ugyanez a legrégebb biblíánkban: „És im egy néemberi, ki vérrel hassal vala tizenkét esztendőtől fogván, vépek óhozjá hát megól‘ (MünchC. 29). „Immáran harmadnapúlta fogva (*harmadnapulta fogva*) vannak énvelem‘ (JordC. 403): triduo iam perseverant mecum (Mát. 15, 32). Ugyanaz a MünchC.-ben (43): „Immár harmadnaptól fogván lakoznak énvelem‘. „Jól tudja nagyságod, hogy én gyermekségem *úta fogva* (*gyermekseghem uta fogva*) szolgáltam nagyságodat‘ (LevT. I, 137); a VitkC. pedig így ír (25): „bűneimben, kikben vétkeztem gyermekségemtől fogván ez óráiglan‘. „Adasd vissza ez asszonnak minden jövedelmit, a kik be jüttek mind az napság *ulta fogva*, hogy

elhagyta az ű földét' (MHat. II. 285. lapon idézve Mel. SzJán. 394. lapról, de ott nem található). A LányiC.-ben (112) pedig ezt olvashatjuk: 'Ez napságtól fogva mind mondunk nagycsetertekig . . . minden nap halottaknak Placebo-t'. 'Oltalmam mindenkor mert bizonynyal te voltál Mind azolta fogva, hogy ez világra hozál' — így énekel BALASSA BÁLINT (Költ. 54); ma így mondanók: 'attól fogva, hogy' stb. A puppenevérnek — meséli HELTAI (Fab. 126) — 'minden tollait kitépék és számkivették: ezüta fogva (*Ez őtta fogva*) mind éjjel kell járni szegének'. Ezt így is mondhatjuk: 'Ettől fogva kell szegénynek éjjel járnia'.

Minden ily esetben fölcserélhettük tehát az *óta* névutót a *-tól, -től* raggal. Jelentésüknek ez egyező voltából következik s egyúttal szerepük azonosságának további bizonyítéka az, hogy e rag hozzá is járul a névutóhoz: *ótától*. Valamely rag ugyanis vagy azonos raggal, vagy rokon raggal, névutóval kapcsolódik össze. Ezt látjuk a *nálamnál-, velemmel*-féle alakokon; ilyenek: *jelen > jelennen, azt > aztat*. Soká határozószó a *sok*-ból a régi lativusi *-á*-val származott, ehhez a régibb *-á*-hoz járult az újabb lativusi *-ra* és a rokon szerepű terminativusi *-ig*, s így lett a *sokára* és *sokáig*; a módhatározó *fogva* névutóhoz gyakran csatolódik a módhatározó *-n* vagy *-st* rag: *fogván, fogvást* (vö. *búsan, örömetst*) stb. Így vannak az *ótá*-ra efféle adataink: 'Keserítette sok bú és bánat az én szívemet, kiben rí gultátul viselem életemet' (BALASSA Költ. 41); 'Mióltától fogvást özszveczimboráltunk, véredet megittam, azóta kötelesnek tartván hozzád magamat, ellened nem cselekeszem' (HALLER: HHist. II. 116). Egerben 'a mutató névmással egybekötött *óta* névutó gyakran maga is fölveszi a *-tól* ragot s ilyenkor vagy még egyszer ismétlődik, vagy a *fogva* névutó, olykor meg a *kezdve* határozó igenév járul utána; *azótátú óta* v. *azótátú fogva* v. *azótátú kezdve* (szokottabb: *attú kezdve*)" Nyr. XIX, 314.

A *-tól, -től* ragnak az *óta* névutóval való ilyen egyező jelentése és együttes jelentkezése adja meg a magyarázatát a csángó *mitölte* = 'mióta' szónak. MUNKÁCSI BERNÁT jegyezte föl a moldvai csángók nyelvéből ezt: 'mitölte a világon vannak' (Nyr. IX, 453). Itt a *mi* névmáshoz járult, 'óta' jelentésű *-tölte* végzetben a *-tól* nem lehet más, mint a *-tól* rag (v. ő. *mitől fogva*), a *-te* pedig az az elem, mely időhatározószókon elő szokott fordulni: *régente, reggelente, reggelte* — mélyhangú alakban: *hajdanta, akkorta*.

Honnét? kérdésre felelő ragjainkról pedig, az ablativusnak *-ból, -ből, -tól, -től, -ról, -ről* ragjáról, tudjuk azt, hogy különböző alapszókból (*bél, tő, kihalt *rax*) származtak egyazon *-ól, -öl* rag-

gal (*bel-ől* > *-ből*, **töv-ől* > *-től*, **rax-ól* > *-ról*). A míg ezek a mai ragok ki nem alakultak és át nem vették az *-ól*, *-öl* jelentésének különféle árnyalatait, addig az ablativus általános ragja *-ól*, *-öl* > *-ül*, *-ül* volt. Ma Pécs-ről jönnek, de a XVI. században még Pécs-ül jöttek; ma Eger-ből, de régen Egr-öl; ,elkerül valaki a ház-tul', de mondhatjuk helyette a ház szó régi ragos alakjával: ,elkerül onnan-haz-ül'. Mindezek után tegyük föl azt a kérdést, hogy vajjon mi lehetett a *mi-től-te* alakja abban az időben, mikor a *-től* rag még nem terjedt el annyira, hogy ez időhatározó kifejezésben is meglett volna. Akkor a *-től*-t e szóban is az *-ől* helyettesítette, tehát a ,mióta' jelentésű *mi-től-te* helyett (mint *ház-tul* helyett *ház-ül*) bizonyára ezt mondták: **mi-ől-te*. De hiszen a Csallóközben a *mióta* ma is még *miöte* (MTSz.), ez pedig, mint *mióta* < *miólta*, természetesen csak a **miölte* kiejtésbeli változata: tehát azt a következtetésünket, hogy a *mi* névmásból az *-ől* + *-te* raggal egy ,óta' jelentésű szónak kellett származnia, helyesnek bizonyítja az élő nyelv, mely élő bizonyágul szemünk elé tárja az előbb még csak föltételezett alakot. E következtetésünk helyes volta megadta egyúttal a népnyelvi *miöte* etymológiáját is, tudnillik abban a *mi* névmáshoz az ablativusi *-ől* és az időhatározószokon jelentkezni szokott *-te* járult. Természetes, hogy ha ,mióta' jelentéssel a *mi* töből származott egy szavunk, akkor ,azóta' jelentéssel az *az* névmásból is keletkezhetett egy megfelelő szó az előbbi ragokkal, még pedig azon ragok mélyhangú *-ól* + *-ta* alakjával: ímhol az *az-ól-ta* > *azóta* — ebben tehát az *-ól*, *-öl* rag mélyhangú alakja lappang. Az *-ól*, *-öl*-nek zártabb *-ül*, *-ül* alakja is van; éppígy van *azólta*, *azóta* mellett *azúlta*, *azúta* is, és a *miöte* vagy összevont *möte* mellett a népnyelvben *müte* (MTSz.). Továbbá megvan az *-ól*, *-öl* ragnak eredetibb *-ül* alakja a drávamelléki *hátül*-ban: s ennek megfelelően ugyanott azt mondják: *azülta* (MTSz.). Az *azóta*, *miöte* szónak az a része tehát, melyet az *-ól*, *-öl* raggal azonosnak tartok, valóban e ragéval megegyező hangfejlődést és változatokat mutat.

Hogy az *-ül* raghoz más esetekben is hozzájárult a *-te*, arra mind a népnyelvben, mind a régi nyelvben látunk példát. Előre kell azonban bocsátanom, hogy magánhangzón végződő határozószavaink némely vidéken megtoldódnak egy *-g* elemmel: | *annyira-g*, *messzé-g*; így a *-te* végzetűek is: *szinte*, és Dél-Dunántúl meg Háromszékben *szinteg*; *ezént*, *ezénte* (ezennel',

,azonnal'), és Nyugot-Dunántúl *ezénteg* (MTSz.). Joggal keressük tehát a *körül* határozószónak székely *kürülteg* (MTSz.) alakjában a *-g* lefejtésével ugyanazt a *-te* elemet, melyet a *müte* szóban látunk s tudjuk, hogy a *körül*-ben ugyanaz az *-ül* rag van meg, mely a *müte -te* végzete előtt lappang.

A régi nyelvbeli idevágó adatot FORRÓ PÁLNAK 1619-ben nyomtatott Curtius-fordításában lelem meg (126): *nemellyeket kezülteg-is szablyával es paiffal megh úzettek nyakra főre ala hayta*: quosdam etiam comminus gladio clipeoque impulsos praecipitavit. Itt a harcznak arról a neméről van szó, melyet hírlapjaink kézi tusának (Handgemenge) emlegetnek; ezt a *kezülteg*-et tehát nyilván így kell olvasni és elemezni: *kéz-ül-te-g* — ebben is a *-te* raggal megtoldva kerül elő az *-ül*.

Az *azólta* > *azóta* származásának kiderítésével elérkeztünk az *óta* névutó eredetéhez. Most ugyanis az *azó(l)tá*-t már nem így elemezzük: *az-ól-ta*, hanem: *az-ó[l]ta*, s efféle egységes határozószókon kívül ily kifejezéseink is vannak: ,ennyi és ennyi nap óta', ,év óta'; oly kifejezéseink, melyekben az *óta* mint külön névutó szerepel. Ez a névutó pedig azonos lévén az *az-óta* végzetével, kimondhatjuk eddigi fejtegetéseink után azt, hogy az *óta* névutó nem egyéb, mint az ablativusi *-ól*, *-öl* ragnak mélyhangú alakja, megtoldva az időhatározószók *-ta* ragjával.

Hogy egy rag egy más elemmel megtoldva, összeforrva, leválik egységes névutóvá, ezt a folyamatot a *nélkül* történetében is észlelhetjük. Legyen szabad erre is szánnom itt néhány sort, mivel ez analog esetnek világosító és bizonyító ereje van az *óta* véleményem szerinti eredete mellett.

A *kívül*-nek gyakori volt régen *kül* alakja is: ilyen a viszony *híves* és *hüs*, *hívő* és *hü*, a baranyai csúzi *hívül* (MTSz.) és a köznyelvi *hül* között. Ezzel a *kívül*, *kül* szóval a helyhatározáson kívül azt is ki lehetett fejezni, a mit a mai *nélkül*-lel. Most is mondhatjuk ,kétségtelen', ,kétség nélkül' helyett azt, hogy: ,kétség kívül'. ,Hogy testben test nélkül élvén... ' — csendülnek emlékembe e szavak, még a tabajdi templomból. A Döbrentei Codex Szt. Jeromos-prédikációjában pedig ezt olvasom: ,Mert testben test kül (kvl) élni nem földi élet, de menynevei' (499. l.). A névutók gyakran nem a puszta szótőre, hanem annak már ragozott alakjára következnek. Így: ,házo-n túl'; ,ház fölél', de ,házo-n fölül'; ,a nagy világon e' kívül' és: ,eze-n kívül';

nyelvi
5

a régi ‚test kül‘ helyett a *-nél* raggal így lett: ‚test-nél kül‘. A XV. század elején még így beszéltek: ‚ijnél és nyilmál kül‘ (BécsiC. 18): sine arcu et sagitta (Judit 5, 16); KÁLDI már ezt írja: ‚kézij és nyil nélkül‘. КОМЪАТИ ‚házasságnálkül valót‘ ir (146) és ‚gyötrelömnélkül‘-t (114); ma pedig már mélyhangú szóhoz is a magashangú *nélkül* járul: ‚házasság nélkül‘. Ime, a *-nál*, *-nél* rag és a *kívül* > *kül* névutó így kapcsolódott egygyé s így vált a *nélkül* névutóvá. E névutó előrészét tehát éppúgy egy beleolvadt rag alkotja, mint az *óltá*-nak s ebben az *l* kiesésével úgy mosódott el a rag eredeti alakja, mint a hogy a *-nél* is megváltozott már a *nélkül*-nek népnyelvi *nekül*, *nekü* stb. alakjaiban. A *-nál*, *-nél* hangrendi kettős voltának megfelelően volt régen — mint példáinkon is láttuk — *nálkül* is, *nélkül* is; míg nem végre ez utóbbi diadalmaskodott: így vált a népnyelvben még sok vidéken hallható *öte*, *üte* mellett (l. MTSz.) köznyelvünkben a mélyhangú *óta* általánossá, magashangú szók után is; nemcsak: *azóta*, hanem: *mióta*, *ezóta* is. A *-nál*, *-nél* rag mélyhangú alakja: *-nál*, az eredetibb, mint ezt a *nálam*, vagy a halasi ‚Kisék-ná‘-féle kifejezések mutatják; a *nélkül*-ben pedig a magashangú alakja maradt meg. Épp ilyen hangrendi változás történt az *-ól*, *-öl* raggal az *ótá*-ban: az *-ól*, *-öl*-nek tudnillik magashangú alakja volt az eredetibb (l. MNy. XI, 63), a belőle lett névutó pedig mélyhangú. Hogy a *nálkül* és *nélkül* közül az utóbbi győzött, annak oka bizonyára a *-kül* hangszíne, mely magához hasonította a *nál*-t; az *ótá*-nál azonban más a dolog nyílja. Megfigyelhetjük, hogy a mutató névmásból lett határozószók közül hol a magashangú hat a mélyhangúra, hol meg fordítva. Némely vidéken az *idébb* hatására *odébb* az *odább*, máshol meg ez tette *idább*-bá az *idébb*-et. Így lett némely nyelvjárásban (Tabajdon is) az *ezüte* mellett *azüte* is, legtöbb helyen pedig *ezőté*-ből is *ezóta*, az *azóta* mellé. A mutató névmások pedig meg tudják változtatni a nekik megfelelő visszavivő névmást: így lett a *mi*-ből származott *míg*-ből az *eddig*, *addig* hatására *meddig* s így lehetett a *miőté*-ből az *ezóta*, *azóta* mintájára *mióta*.

A *nélkül* fokozatos fejlődését világosan mutatják nyelvemlékeink: becses tanúságot vehetünk azokból az *óta* előadtam keletkezéséhez is. A XV. század elejéről való legrégibb bibliánk még nem ismeri sem az *óta* névutót, sem az *azóta*, *ezóta*, *mióta* határozószókat (kivéve ez utóbbinak egy különös szerkezetű, nyelvünk holt és élő emlékeiben ez egyetlenszer fölbukkanó alakját,

melyről később szólunk). Az a fordítás még úgy szól, hogy: ,tizenkét esztendő től fogván' (MünchC. 29), a ,tizenkét esztendő óta' helyett s ,attól fogván' (MünchC. 149), ,mitől fogván' (MünchC. 142) az *azóta* és *mióta* helyén. E bibliának átdolgozását tartalmazó codex, az 1508-iki DöbrC., még szintén nem ismeri sem névutóul, sem határozószó eleméül az *óta*-t. Ez a tény összevág a mi származtatásunkkal, mert hiszen ha az *óta* nyelvünk külön életében egy ragunkból lett, várhattuk, hogy nyelvünk történeti korában is legyen oly idő, oly vidék, melyben az újonnan termett szó még nincs meg. A valószínűleg szintén XV. század elei EhrC. és a több mint száz évvel későbbi TelC. szintén nem ismeri az *óta*-t mint névutót: ,az naptól fogván' van az EhrC.-ben (152), nem: ,az nap óta' s ,öt esztendő tül fogva' a Tel.-ben (17), nem: ,öt esztendő óta'. De a *miólta* (írva: *myolta*) már kétszer előfordul az EhrC.-ben (98, 119), a TelC.-ben pedig, bár *mióta* helyett az egyik kéz még ,mitül fogvá'-t ír (135), megtalálhatjuk egy másik kéz írta másik darabban az *azóta* (*az oltha*) szót (296). E nyelvemlékek tehát szavunk fejlődésének azt a fokát mutatják, mikor az *-ól*, *-öl* és *-ta*, *-te* már egységes *-olta* lett az *az* és *mi* névmásokon, de még nem vált le róluk más névszók mellé. Ilyen a *-kora* képző állapota a régi nyelvben: van *akkora*, *ekkorá* már régen is, de nincs még meg a mai *jókora*, népnyelvi *egykorá*, székely *araszkorá*. Az 1516—19-iki JordC. legtöbbször *-tól*, *-től fogvá*-t ír az *óta* helyett, de már ezeket is találjuk benne, hogy: ,kisdedségünk ulta fogva' Csemezt. XXIII.a., ,tizenkét esztendő ulta fogva' JordC. 378, ,harmadnapulta fogva' JordC. 403, ,kisdedségem ulta fogva' JordC. 489. Megtaláljuk továbbá a *miótá*-t egyszer így: *myulta fogwa* JordC. 25, háromszor pedig a *fogva* nélkül: *my vltta* JordC. 546, *myvltta* 574, 914. E codex nyelvében tehát már megvan a névszók után járuló *óta*, de itt még inkább csak ragnak tekinthetjük, nem névutónak, mert hisz a névszók után a rákövetkező *fogva* nélkül még nem fordul elő. A ,harmad nap-óta fogva' kifejezésben a *fogva* a névutó, az *-óta* pedig olyan rag, mint a *-tól* a ,harmad naptól fogva' kifejezésben. Némely névmáson azonban, mint a *fogva* nélkül is jelentkező *miulta* mutatja, már mai módján láthatjuk az *óta*-t. Ilyen jelenségre, tudnillik hogy valamely változás előbb megvan a névmásokban s ezekről terjed át később az illető raggal vagy képzővel ellátott névszókra, egészen hasonlót látunk a *-nyi*

képző történetében: már rég megvolt az *annyi*, *ennyi*, *minyi* = *mennyi*, de még mindig nem írtak *mérföldnyi*-t, hanem csak *mérföldni*-t; vagyis a képző eredetibb *-ni* alakja először az említett névmásokon lett *-nyi*-vé s a névmások hatására csak később vált azzá a névszók végzete is. Az 1514-iki LobkC. nyelvében már be van fejezve az *óta* fejlődése; névszó után a *fogva* nélkül áll egymagára névutóul: ,valamit gyermeksege ó t a (hibásan írva: *volta*) vétkezett (19).

Megjegyzem még, hogy az *az*, *ez*, *mi* névmásokból lett határozószók meg szokták számunkra őrizni már kihalt, legősibb határozóragjainkat. Néhány szavunk *z* hangjának *d* változata is van (így felel meg a latin ,domine deus'-nak az oláh *dumnezü*), így: *büz* — *büdös*, *víz* — népn. *vides*: így az *az* (rég *oz*), *ez* *d*-s tövéből származott az *oda*, *ide* (rég *éde* v. *éde*) — ezekben a kihalt lativusi *-é* maradt fönn (vö. ma is ,*Győr-é* megye'). Ugyancsak a *d*-s töből származott az *itt* (rég *étt* v. *étt*), *ott* (= *id-t*, *od-t*) — ezeken a kiveszett locativusi *-t(t)*-t láthatjuk (vö. *Kolozsvárt*, *Pécssett*). Volt régen egy *mönyé* kötőszó; ez az elavult lativusi *-nyé* ~ *-nyi* ragot tartotta meg (vö. palócz: ,*papnyi* megyek'). Ezekkel összhangban van tehát az a körülmény, hogy a negyedik elavult határozóragot, az ablativusi *-ól*, *-öl*-t is megőrizték említett névmásaink az *az-óta*, *ez-óta*, *mi-óta* alakokban. Hogy egy másik raggal megtoldva (*-ta*, *-te*), ezt illetőleg vegyük tekintetbe a ragos mutatónévmások azon szokását, hogy fölvesznek első ragjukra még második-, harmadikat is, holott a velük hasonló ragú más névszók azt nem tehetik meg. Mondhatom: *ott*, *ottan*, sőt *ottanag*, *ottannék* stb., de már csak azt mondhatom: *Pécssett*, nem pedig *Pécsetten* stb. Így csak azt olvashatjuk ugyan, hogy *Pécsül*, nem pedig *Pécsülte*, de azért nyelvünk szellemével egyezőnek érthetjük azt, hogy **azül*, **azól* helyett *azülta*, *azólta* van.

Végére hagytam a MünchC.-nek ez alakját: *mioltol* *be idttem* (125): *ex quo intravi*; értelme = ,*mióta* bejöttem'. A ,*mitől fogva*', ,*miótától fogva*' s csángó ,*mitőlte*' kifejezések ismerete után egyszerre láthatjuk, hogy a MünchC. kérdéses alakja a *mióta* szó rokonságába tartozik és hogy a végén a *-tól* rag van. Így olvasandó tehát: *mióltól*; abban különbözik a *miótától* alaktól, hogy a *-ta* rag hiányzik belőle. Így elemezhető: *mi-ól-tól*; vagyis a régebb *-ól* meg van benne toldva az újabb *-tól*-l, mint a hogy *haz-ül* határozószóból is *haz-ül-ről* lett.

Hogy ez olvasás és magyarázat a helyes, kitűnik abból, hogy a népnyelvben is találunk a *mióltól*-hoz hasonló szerkezetű szót. Az Ormányságban mondják, azóta fogva' helyett ezt: *azütületten megfogton*. Ez csakis így bonczolható föl: **az-ül-tül-etten*, tehát itt is az *-öl* és *-töl* halmozódása, mint a *mióltól*-ban az *-ól* és *-tól*-é. Az *-etten* végzet a locativusi *-tt* és *-n*; ez a ragsoport járult a régi nyelvben a *benn* határozószóhoz is a *bennetten* alakban.

A MünchC. *mioltol* alakja adott alkalmat Budenznek arra, hogy az *óta* és *által* névutót egynek tartsa (MUSz. 742). SIMONYI már valószínűnek tartotta, hogy a *mioltol*-ban a *-tól* rag lappang, de az *óta* eredetére nézve ő is helytelen föltevést koczkáztatott meg (MHat. II. 286). Azonban sem e véleményekkel, sem némely oly adatnak, melyet cikkem során előhoztam, eddigi hibás magyarázatával nem foglalkozom: fölöslegessé teszük azt — úgy hiszem — eddigi fejtegetéseim.

MÉSZÖLY GEDEON.

Lant.*

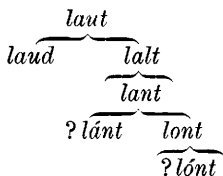
Egy figyelemreméltó doctori értekezés megjelenése alkalmából, a mely a fenti szót is tárgyalja, megkérdeztek bennünket, hogyan viszonylik a magy. *lant* a ném. *lante* szóhoz s mi a magyar szó története. Válaszunk a következő: Első adatunk a szóra a XV. sz. elejéről van. A Schlägli szój.-ben ezt találjuk: „luctina — *lanth*“. A szó különféle alakváltozatai ezek: *laut* (vö. FestC. 41: „*lauthwrokban*“, idézve NySz. is), *laud* (vö. MURM. 2493: „*chelis — laud*“), *lalt* (vö. PESTHY, Nomencl. I, 39: „*Lutina — il leuto — le leut — lautn — lalt — die laut*“, idézve a NySz.-ban is; FestC. 265: „*lalthwrokban*“), *lont* HELTAIBÓL NySz., *?lönt*, *?lánt* (a NySz. *lant* a. egy és ugyanazon múból egy és ugyanazon lapról kétfélekép közli, melyik a helyes?). Ez alakváltozatok nagyobb része előkerül a származékok közül a *lantos* szóban is. A *lantos* mint köznévi és tulajdonnévi sokszor előkerül a XV., XVI. században, első (tulajdonnévi) adatunk 1427-ből van s így van írva „Gregorio *Lalthus*“. A köznévi, tulajdonnévi ilyen alakváltozatai mutathatók ki: *lautos* (vö. MURM. 2492: „*chelius — lautos*“; egyéb írott alakok: *Lawthus*, *Lauthus*, *Lautus*, *Lauthus*, *Lautus* MURM. jegyzet, OklSz.), *Lautos* (vö. OklSz. *Lautos*, *Lauthos*, *Lawthos* OklSz.), *Laltos* ∼ *Laltus* (vö. OklSz. *Lalthus*, *Lalthus*, *Lalthos*). A *lantos* ez alakváltozatai megerősítik a *lant* alakváltozatait.

* Válasz egy kérdésre.

Eddigi fejtegetésünknek ez az eredménye: a *lant* szó nyelvünkben a XV. század elején jelentkezik, az emlékekben sűrűen fordul elő s alakváltozatai ezek: *laut*, *laud*, *lalt*, *?lánt*, *lont*, *?lönt*. Az a kérdés, lehet-e ezeket a különféle alakváltozatokat a magyar nyelven belül fejlődési sorrendbe állítani. S erre azt, felelem: lehet. Ha az alakváltozatok közül a *laut* alakból indulunk ki, akkor valamennyi alakváltozatot megfejthetünk. Ebből a *lautból* lesz egyfelől *laud* (vö. pl. *szegelet* a Schl. szój.-ben: „angulus — *zegeled*“, a MTsz.-ban: *sziget* = *széged*, EtSz. *barát*, *Borjád* ∞ *borád*, *Borját* stb.), másrészt *lalt*. Ezt a *lalt* fejlődést a következőkkel okolom meg: A magyarban több példa van arra, hogy az *ou*, *ëü* (változat: *öü*, *üü*) diphthongus *u* ∞ *ü* kapcsoló eleméből *l* lett: ilyenek: *boudug* ∞ *boldog*, *oud-* ∞ *old-*, *Szounuk* ∞ *Szolnok*, *toyt* ∞ *tolt* (vö. Calep.: *illyricus* — *tolti*), *toy-*ból ,tó' > **Toyd* ∞ *Told*, *Miskouc* ∞ *Miskolc* stb., *böüség* ∞ *bölség*, *beüség* ∞ **belség* (vö. PozsonyiC. 14 *bwlseggel*, KulcsC. 279 *beulsegeben*). Az ilyen alakokat a mélyhangú példákban az ú. n. hamis analógiával szokás magyarázni (l. a többek közt SIMONYI, Nyr. XXXVI, 189), szerintem nem helyesen. Van arra is példa, hogy a magyarban *au-* diphthongusból *-al-* keletkezett. A *pristav* (poroszló) szóból a hazai latinban keletkezett a *pristaldus*; ez az alak csakis előbbi *pristaudus*-ból eredhet s ilyen alak lesz a BARTAL, MLSz.-ban közölt *pristandus* (o.: *pristaudus*). Ha ismernék az *ágyú* szó etymológiáját, talán idevonhatnók régi alakjai közül az *audee* ∞ *alde* ∞ *algyó* alakváltozatokat is, l. EtSz. Ilyen alakulásnak tartom a *laut*-ból keletkezett *lalt* alakot is. Mielőtt tovább mennék, egy esetleges ellenvetésre kell megfelelnünk.

Volt a magyarban valaha *au* diphthongus is; ebből kivétel nélkül *ou*, majd *ó* keletkezett. A mai magy. *ó* régibb *ou*-ból való s ez még régibb *au*-ból (vö. *avul*, *avít*, l. EtSz.). A jövevényszavak is ezí a fejlődést mutatják. A mai *Mór*, *Móricz*, *lócza* stb. régibb *Mour*, *Mouric*, *louca*, s ez *Mayr(us)*, *Mayrici(us)*, *lauca* szóból keletkezett (l. MNy. X, 277: *Mour*, *Mouruc*, uo. 250). Miért nem lett tehát a *laut* **loyt* > **lót*. S erre nagyon könnyű megfelelni. A magyarban *au* diphthongus csak a XI., XII. sz.-ban volt, ekkor a XII. században az *au*-ból *ou* kezd válni (vö. az ilyen alakokat: *prauða* ∞ *prouða* Vár. Reg. 217., 253. §§, *Mauricius* ∞ *Mouricius* MNy. X, 250), a változás a XIII. sz.-ban általánossá, a XIV.-ben pedig kizárólagossá lesz. Az *ou*-ból a XIV. sz. második felében *ó* kezd válni s a XV.-ben ez az *ó* általános. A mikor a *laut* szó nyelvünkbe átkerül (a XV. sz. eleje), nyelvünkben már nincs *au* s a fenti változás már a múlté. Ellenben ekkor kezd nagyobb mértékben ölteni az *u*-diphthongusok kapcsoló elemének *l*-lel való helyettesítése. Ezért lesz tehát a *laut*-ból *lalt* (s nem **loyt* > **lót*). A *lalt*-ból hasontalanulással lesz *lant* s ebből részint *lánt*, részint *lont* (vö. *barbier* ∞ *borbély* eseteket), a *lont*-ból *lönt*.

A magyar hangtörténet is tehát nyilván vallja, hogy a *lant* aránylag újabb átvétel s fejlődését így szemléltethetjük:

A legrégebb magyar alak tehát a *laut*. Hát ez melyik nyelvből való? Volt idő, mikor erre egész határozottsággal azt feleltem: a németből (l. MELICH-LUMTZER, DLehnwörter). Ma is németnek tartom a szót, de kissé kevésbé határozott alakban. — Általánosan elfogadott nézet, hogy a *laut* s vele hasonló hangzású szavak végelemzésben az arab *al'ād* szóból valók (l. LITTRÉ *luth* a., GRIMM, DWb., KLUGE, EtWb.⁸ *laute* a., LEXER, MhdWb. *lute*; ismeretlen eredetűnek mondja HATZF.-DARM. *luth* a., valószínűen arabnak RIG. *liuto* a.). Az arabból a szó átment a spanyolba-portugálba (vö. port. *alaude*, *laude*, spany. *laud*, ó-katalán *llahut*), innen az új-görögbe (*λαοῦθο*) és a francziába (vö. ófr. *leut* olv. *leüt* HATZF.-DARM. a XIII. sz. óta, vallon *laute*, *al'ēte*, fr. *luth*, pro v. *lahut* *laut* olv. *laüt* HATZF.-DARM., innen latinositva: klat. *lautus*, *lautum*, *lutina*, *luta* DUC., *luta* DIEF. Gl., NGL. : cithara). A francziából való, az olasz (*liuto*, *leuto*, *liudo*) és a német szó (első adatok a XIV. sz.-ból *lute*, *luthe*, *luth* olv. *lüt[e]* alakban, később, de még a XIV. sz.-ban *laut* vö. DIEF. Gl., NGL. *luta* a. *laut*, *laüt* alakokat; bajor-osztr. területen az *û*-ből *au* már a XIII. sz.-ban, l. WEINHOLD, Bair. Gr. 70. §). — E sok adatból az látható, hogy a szó valaha olyan idegen szó (fremdwort) volt, mint pl. ma a *cselló*, *brácsa* stb. s mint ilyen közéurópai kultúrszó volt. A magyar nyelv a maga *laut* szavát onnan vette, a hol az *laut* hangalakban a XV. század elején megvolt. Ilyen nyelv ekkor a német is, s ezért az ó-magy. *laut* valószínűen a korai újfélnémet *laut* (mai *laute*) átvétele. Befejezésül még egy dolgot említek: A *rím* szó nem a kfn. *rîm* átvétele, hanem nyelvújítóink tudatos alkotása (l. SZILY, NyÚSz., hibásan MELICH-LUMTZER, DLehnw.).

MELICH JÁNOS.

Szentmiklóssy Alajos és a nyelvújítás.

I.

Szentmiklóssy Alajost egyformán elfelejtette az irodalomtörténet és a nyelvtudomány. Pedig a mint megvan a maga jelentősége Szentmiklóssynak, a költőnek, éppen úgy csonka a nyelvújítás története az ő szerepének ismerete nélkül.

Nem volt eredeti, főleg nem volt alkotó szellem. Elméletileg semmivel sem vitte előbbre a nyelvújítás ügyét, de itt is tőle telhetőleg szolgált a nagy reformnak, gyakorlatilag is alig alkotott valami eredetit, de mások nyomain indulva, mások eszméit megvalósítva, sokban hozzájárult a nyelvújítás vívmányainak terjesztéséhez.

Attól fogva, hogy 1812 végén, egri jogász korában felkereste Kazinczyt soraival s ez barátságába fogadta, a széphalmi mester legkelkesebb hívei közé tartozik. Kazinczy is sokra tartotta fiatal barátját, egymás után ismertette meg többi párthívével, magasztalta őt előttük. Nem sok idő múlván egy sorban emlegeti azokkal, a kiket ő barátai közül a legtöbbre tartott: Szemerével, Kölcseyvel, Helmecczyvel.*

Szentmiklóssy mesteréhez való ragaszkodásának nyilvánosan is kifejezést óhajtván adni, írta meg első nyelvújítási cikkét (*Észrevételek némelly új szók felől*. Tud. Gyűjt. 1818. III. 78—82. l.), melyben fennen hirdeti, hogy „a pálmát bizonyosan a neologok nyerendik el s hazánk Géniusza már is hajlandónak látszik a józanabb részt azzal megtisztelni“. Kazinczy tíz szavát (*enyhe, féltékeny, hiszlelkeny, lebel, lény, ** magv, méltány, mánelni, rím, szerény*) iparkodik igazolni leginkább azáltal, hogy elavult tőkből képzeteknek állítja őket, pl. a *lebel* a *leb*, *szerény* a *szer* (= *modus*), *lény* a *le* tőből ered. A *le* tőből úgy lesz *lény*, mint a *me* tőből *mén*, az *i* tőből *iny*. A *magv* szó csak az euphonia kedvéért mondatik *mag*-nak, mert ez tulajdonképpen anyyi, mint „Höhe“ stb.

Fejtegetéseiből különben azt hozza ki, „hogy az új szók alkotásába csak az ereszkedhetik, ki nyelvünk tökéletes ismeretével bír s mind lelkét, mind ízlését egyenlőleg kimívelte“, másrészt azt, „hogy az új szók felől igen óva s tartózkodólag kelljen ítéletet hoznunk“. Óhajtandónak tartja, hogy a vitázó felek „egyesült tekintettel bizonyos állandó principiumot állapítanak meg, melyre minden előforduló kétes esetekben magát ki-ki bátran meghívhatná“. Szerinte a legjobb ilyen principium volna az, hogy „az új szók közül csak azok vétessenek fel, melyeket a nyelv ideálja megkíván s géniusza nem ellenz“.

Látnivaló, hogy e cikk a nyelvújítási vitát egyetlen gondolatlan sem termékenyíti meg, gyanús nyelvészeti fejtegetései és bizony-

* Vö. Kazinczy Ferencz levelezése 10 : 227., 260, 279.; 11 : 210., 215., 470.; 13 : 196., 205., 323., 334.; 14 : 173.; 15 : 13., 174.; 16 : 208.; 18 : 35., 121.; 20 : 272. l., továbbá Szentmiklóssynak leveleit Berzsenyihez, Döbrenteihez, Helmecczyhez a M. Tud. Akadémiában, Horvát Istvánhoz, Virág Benedekhez a Nemzeti Múzeum könyvtárában, Szemeréhez a Ráday-könyvtárban.

** Ez nem Kazinczy, hanem Helmecczy szava, I. NyÚSz. — Szerk.

talan elvi megállapodásai meg csak a fogalmak összezavarására voltak alkalmasak. A cikk mégis feltűnést keltett és egy kis külön vitát eredményezett.

Fejér György, a Tudományos Gyűjtemény orthologus szerkesztője, azzal a megjegyzéssel adta közzé Szentmiklóssy cikkét, „hogy ő mindazokat, mellyeket közöl, feddhetetleneknek nem tartja“, a *magv* és a *szerény* szavakhoz fűződő magyarázatokat meg megkérdőjelezte. Az ezért őt meglátogató Szentmiklóssynak aztán azt magyarázta, hogy a *magas* gyökszó, „mert a nyelv feltalálói elébb a szemlélhető tárgyak s mineműségek nevezeteit határozták meg, úgy mentek által az elvont képzetek elnevezésére“, tehát előbb volt „hoch“, mint „Höhe“, abban meg kételkedik, hogy a szerző modust jelentene (Tud. Gyűjt. 1819 I, 34—5. l.).

Nemsokára ezután kiadta Kisfaludy Sándornak *A recensiókról* (Tud. Gyűjt. 1818 VI) írt Kazinczyt megtámadó cikkét, mely számba veszi Szentmiklóssy cikkekcskáját is* (24—27. l.). Kisfaludy felsorolván a recensensek fajait, egy fajtát félrecensensnek nevez el. Ezek látszólag értekezéseket írnak, de nekik ez csak forma a velük ellenkező nézeteket valló írók megtámadására. Jó példa erre Szentmiklóssy cikke. Szemére hányja, hogy a nélkül, hogy a nyelvújításról, annak lehetőségéről és szabályairól tájékoztatni próbálna, pusztá hatalomszóval a neologokat józanabb résznek jelenti ki és nekik ítéli a pálmát. A le-me-hi-i-féle tövekben sem hisz és gúnyosan kérdi, nem tő-e az x betű?

Szentmiklóssy Fejérnek is, Kisfaludynak is felelt (*Felelet némelly új szók felől tett Észrevételek czáfoltatására*. Tud. Gyűjt. 1819 I, 94—96. l.). Szerinte, hogy a nyelv feltalálói „a szemlélhetők elnevezésében millýen okokat követtek légyen, a nyelv philosophiájából igen ritkán lehet meghatározni“. Az etymologia, analogia és euphonia igazitanak el a szófejtésben. Már pedig a magyar gyökszavak mind egytagúak, tehát a *magas* nem lehet gyökszó s „valamint ezen szókban: *dühös*, *hangos*, *hegyes* stb. a gyök mindenkor a birt dolgot vagy miséget jelenti, úgy a *magos*-ban is azt kell jelentenie, t. i. ezt „Höhe“. „A *szer* modus értelmét a „szép szerével banni valakivel“ kifejezéssel bizonyítja. Kisfaludyval szemben kijelenti, hogy a józanabb rész alatt a jó neologokat értette, a kétségbe vont gyökerek dolgában Révaihoz utasítja és megrója Kisfaludy hangját. Szerinte

* Kisfaludy cikke Füredi Vida aláírással jelent meg és Kazinczyék leginkább Péteri Takács Józsefét gyanúsították meg a szerzőséggel. Viszota Gyula bebizonyította, hogy a cikket első formájában Kisfaludy Sándor írta (*Kisfaludy Sándor a recensiókról*. Akad. Ért. 1907. 81—100. l.), hogy azonban a megjelent cikk egészen az ő munkája-e, ahhoz kétség fér. A Viszota által kiadott első fogalmazványból hiányzik a Szentmiklóssyra vonatkozó rész.

Kisfaludy egész értekezését „úgy lehet tekinteni, mint mesterségesen szőtt kisebbítő írást“.

Folytatta a vitát egy Jolsvai Bandi aláírású czikkel Thaisz András* (*Különböző vélekedés a recensiókról.* Tud. Gyűjt. 1819 V). A cikk Kisfaludyt leczkérteti szóbanforgó tanulmányáért s a többi közt a Szentmiklóssyra való támadást is megrója. Szerinte Kisfaludy maga is a félrecensensek hibájába esett e támadással. „Sületlen sarcasmus“ az a kérdése, hogy nem gyökszó-e az x betű. Kazinczyékat a „személyes vagdalkozás“ miatt támadja meg s cikke tele van személyes vagdalkozással (id. h. 61., 62., 73. l.). Thaisz cikke kétségtelenül a vita legsikerültebb terméke és vele a vita egyik ága le is zárult.

Volt azonban a vitának még egy ága, mely egyelőre csak magán levelekben folyt. Kazinczy ugyan mindenkinek nagyon dicsérte Szentmiklóssy cikkét és megbotránkozását fejezte ki még Fejér megjegyzései miatt is,** de azért meglátta a cikk legnagyobb fogyatkozását, hogy egy ismeretlen és semmivel meg nem határozott fogalmat tesz a nyelvújítás legfőbb bírójává, a nyelv geniusát. Már a cikk megjelente előtt érdeklődött Szentmiklóssynál, hogy mit ért ez alatt.*** Kérdése válasz nélkül maradván, 1820-ban megismételte kérdését,† mire a következő felvilágosítást kapta: „A mi a nyelv geniusát illeti, én az alatt értem: a nyelvnek azon különös élettő erejét, melly annak egyes részeit harmoniai öszveköttetésben tartván, azt egy kellemesen öszvehangzó egészszé olvasztja s minden más nyelvektől megkülönbözteti. E szerint a nyelv geniususa az a nyelvben, a mi vegetatio a növényben, vagy inkább, ami a lélek az élő testben. S valamint azon része a testnek, mellyre a lélek ereje ki nem hat, *holt tetemnek* mondatik: úgy viszont azon szó, mellyet a nyelv geniususa az egészszel öszve nem köt, s öszvehangzásba nem hoz, *holt szónak* méltán neveztetetik, s az egy nyelvből sem sír-ki annyira, mint a miénkből, minthogy ennek remek alkotmánya legtöbb étellel, legtöbb harmoniával bir. Ki tesszik innen, hogy a nyelv geniususa ellen véteni annyit tesz, mint azt rútitani.“††

Hogy ez a magyarázgatás éppen nem elégitette ki Kazinczyt, az válaszában párthívei számára nála mindig készen álló bókjai közül

* Hogy ez álnév alatt Thaisz rejtőzik, Kazinczy írja Döbrentének, 1. *Kazinczy Ferencz levelezése* 16 : 431.

** L. *Kazinczy Ferencz levelezése* 15 : 539, 542, 543, 548; 16 : 18, 301.

*** *Kazinczy Ferencz levelezése* 10 : 260, teljesen hibásan az 1813-ik levelek közé nyomatva.

† *Kazinczy Ferencz levelezése* 17 : 166.

†† *Kazinczy Ferencz levelezése* 17 : 189—190.

is kitünik. Dicséreteit u. i. így fejezi be: „Ha az a nyelv geniusa, a minék Uram Őcsém festi s én is vallom, melly kevés esetekben fogjuk azt bírónak ismerni! S miként mondhatjuk, hogy a melly szót ez kárhoztat, *holt* szó lesz? Ezt szeretném megfejtetni.“*

Szentmiklóssy erre nem felelt, hanem 1827-ben arra hívta fel Kazinczyt, hogy ez ügyben folytatott levelezésüket adja közvé a Muzarionban, hogy ez által felhivassék e „felette fontos s tudtomra az egész mívelt világ előtt homályban fekvő philologiai tárgy“-ra Horvát István figyelme.** Erre Kazinczy ki is adta a levélváltást (*Nyelvgéniusz*, Muzarion 1829 III. 306—313).

Horvát azonban nem tett eleget Szentmiklóssy várakozásának és az egész levelezésről más alig vett tudomást, mint a fiatal Szalay László, a ki egy kis füzetében végigbírálta a Muzarion 3-ik és 4-ik kötetét.*** Csodálkozását fejezi ki, hogy olyasokat hall és olvas, hogy ezt és azt nyelvünk geniusa nem tűri el. „Részemről nem abban vélem állani a nyelvgeniust, hogy új és kölcsönzött formákat megvet, makacsság ez, nem genius; hanem egyedül abban, hogy különös és saját formákban tükrözteti magát.“ Hogy mit lehet egyik nyelvből a másikba átvinni? „Mindazt, a mi a lélekben van, lélekben pedig mind van, a mi logikai képtelenséget nem foglal magában. Ezen állítás a nyelvgeniussal soha ellenkezésbe nem fog jöhetni, mert a nyelvgenius és nemzetiség a nyelvben a lélek beltulajdonainak egyike, ezeket pedig cselekvő, vagy szenvedő környülmények vagy belülről kifelé, vagy kívülről befelé hatva alakítják magában a lélekben.“ Véleménye szerint különben e tárgyról ne vitázzanak írónk, hanem tetteikkel mutassák be, mit tartanak róla.

Szalay megjegyzései semmivel sem tisztázták a dolgot, a mint különben tisztázásról itt bajosan is lehetett szó, mert hiszen a nyelvgenius semmi egyéb, mint jól hangzó, de egyébként teljesen üresen kongó frázis s ezért Szentmiklóssy, Kazinczy és Szalay magyarázata egyaránt pusztá játék a szavakkal.

E vitán kívül még egyszer szólalt fel Szentmiklóssy nyilvánosan a nyelvújítás mellett. Bacsányi János 1821-ben egy kis röpiratot írt Kazinczyék ellen (*A magyar tudósokhoz*). Szentmiklóssy vállalta magára azt a szerepet, hogy Kazinczy köre nevében visszautasítsa Bacsányi elavult nézeteit. Főlényes hangú bírálatában igen lenézően nyilatkozik Bacsányiról s a nyelvújítás megtámadását azzal intézi el, hogy Bacsányi semmi újat sem mond (Tud. Gyűjt. 1822 III.

* Kazinczy Ferencz levelezése 17 : 230.

** Kazinczy Ferencz levelezése 20 : 244.

*** *Észrevételek a Muzarion III. és IV. kötete iránt* (1830), e tárgyról 22—24. l.

91—4. 1.). Kazinczy persze ennek a bírálóknak is nagyon örült,* pedig Szentmiklóssy legalább is annyira nem mondott semmi újat sem, mint Bacsányi.

(Folytatjuk.)

SZŰCSI JÓZSEF.

* *Kazinczy Ferencz levelezése* 18 : 78. Toldy is kigúnyolta Bacsányi e munkáját *Isocrates erkölcsi intései* (1822) cz. füzeté 59—60. lapjain.

A háború mondattanából.

A háború a nyelvtudomány szempontjából is figyelemreméltó és nyomot hagyó. Nemcsak művelődéstörténeti vonatkozásai (százados, sőt évezredes hadi műszók) s a nyomában járó idegenszerűségek, hanem egyéb vonatkozásai is érdekelhetnek. Nemcsak veszteségekkel, de dicsőséggel és érdekességekkel is jár s a mi tudományunkban is példákat ír. Ma, mikor még benne vagyunk s eredményeit lessük nap-nap után, figyelmünk természetesen csak mellesleg irányul effélékre; hiszen mik ezek ma a nemzeti és egyetemes emberi érdekek mellett? Azonban így sem hagyhatjuk megfigyeletlenül ezeket sem.

Nem hiába veszik észre egyesek azokat az idegenszerűségeket, a melyek nemzeti stílusunkat rontják ma az ujságokban (pl. *a támadást visszautastítani* e. h. : *visszaverni, offenzíva, deffenzíva* e. h. : *támadó- és védőharcz, a harcok Dukla körül* e. h. : *a Dukla körül folyó harcok* stb.)* Vizont nem hiába emelték ki Stein tábornok érdekes, példás stílusát a háború kezdetén, mikor jelentéseit írta a nagy német győzelmekről. Abban az írásmódban a német nemzeti vitézség mellett a katonairó is érvényesült a maga rövid, egyszerű, tartalmas stílusával, katonás mondatszerkesztésével. Példát adott a nem katonáknak is, hogy hogyan írjanak.

A most folyó nagy háborúból akarok megörökíteni néhány érdekes mondatszerkezetet a háború krónikájául s katonáink és hű szövetségeseink dicsőségére — a múltó idó emlékéül. Ezek egyszerű, sokszor a grammatika szemüvegén nézve pontatlannak tetsző mondatszerkezetek, de annál érdekesebbek lélektani szempontból. Egy-némelyik a gyors hírlapírói munka eredménye s kifogást is tehetni ellene; de legtöbbje békés időben, nagy íróknál is megtalálható s a régi nyelvben és a népnél ma is gyakran előfordul, a nélkül, hogy nyelvtaníróink eddig eléggé figyeltek volna az effélékre s kellőleg tárgyalták volna őket. Inkább csak a latin és görög nyelvtanok írói említik, mivel ott jobban megfigyelték. Pedig — mint

* Vö. pl. a Pesti Hírlap érdekes panaszos cikkét is : *Lingua Hungarica*, 1915 márczius 7. számában.

láttni fogjuk — a mi nyelvünkben is gyakran fordulnak elő, kivált így háború idején.

Nap-nap halljuk és olvassuk: „új idők“, „nehéz idők“, „fegyveres időkben“ (Tömörkényi egyik tárczacikkének címe, Magyarország 1914 nov. 1.); „az ántántok“, „három királyok“ (tréfásan az angol, belga és szerb királyra egyik élczlapunkban); „behívták a népfölkelést“ (= népfölkelőket) stb. Ezek a hol komoly, hol tréfás példák rokonok, s részben azok közé a szerkezetek közé tartoznak, amelyeket értelem szerint való v. értelmi egyeztetés (constructio ad sensum v. synesis, stb.) névvel tárgyalnak a nyelv-tanírók.*

Nyelvtaníróink efféle példakként azt az esetet említik, mikor egyesszámú gyűjtőnévi alanynak többesszámú az állítmánya, pl. Holnap az ifjú *had*, rendeli, *kövessék* (Arany, B. H. X.); vagy ha a mondatból kitűnik, hogy az egyesszámú alany mással vagy másokkal együtt cselekszik, pl. *Öcsém* a hugommal *elmentek* (Ld. Komáromy L.: Rendsz. magy. nyelvt.² 113). Én a következőkben egész sereg példát idézhetek a közkeletű napilapokból és folyóiratokból** efféle és más esetekre is, mikor nemcsak az állítmányban, hanem a birtokos személyragban, névmásban, határozóban stb. is jelentkezik az értelmi egyezés s metonymikus használatú alany mellett is föllép — amiket eddig nem figyeltünk meg eléggé. Efféle példák, lehetőleg a háború eseményei rendjén haladva, gyakoriak a *hadsereg*, *sereg*, *haderő*, *hadtest*, *hadosztály*, *hadoszlop*, *ezred*, *zászlóalj*, *század*, *csapat*, *csorda*, *üteg*, *légió*, *liga*, *nemzet* stb. kifejezésekkel kapcsolatban. Pl. *Hadsereg*: Összeroppant a szerb *hadsereg* . . . Kragujevácnál még egyszer *ellenálltak*. (N.) A német *hadsereg* a legfőbb vezértől egészen az utolsó közlegényig törhetetlenül bizik a győzelemben. Harci *kedvük* kitűnő. (E.) — *Sereg*: Przemyslnél az ostromlott vár sokkal hatásosabb aknatüzélést indíthatott az ostromló *serég* ellen, mint *azok* viszont. (N.) — *Haderő*: A szerb *főhaderő* szakadatlanul visszavonul, csapataink üldözik *őket*. (PH.) — *Hadtest*: A Turka mellett lefolyt harcok oroszlánrésze a budapesti negyedik *hadtestet* egyedül illeti, a *melyek* már az uzsoki szorosban lefolyt harcokban is *kitűn-*

* Irodalmára vö. nálunk P. Thewrewk Emil: Glossarium, Arany J.: Aristophanes vigjátékai 3. k. 1880, 314—15. Hegedűs István: Értelmi egyezés a görögben, NyK. 25: 201. Antibarbarus — Simonyi: Nyelvészeti furcsaságok Nyr. 9: 224 és Szóegyeztetés az állapothatározásban, uo. 13: 404, 446. Kardos A.: Új többesszámú szerkezet, uo. 37: 178. Erdélyi L.: Értelmi egyezés stb. NyK. 36: 251. Folyóiratunkban Lehr 1: 19 és 10: 446, Molnár J.: 5: 365. Stb.

** A Nap, Pesti Hírlap, Az Est, Esti Ujság, Magyarország, Magyar Hírlap, Érdekes Ujság, Tolnai Világlapja, Borsszem Jankó, Mátyás Diák stb. Rövidítve: N., PH., E., EU., M., MH., ÉU., TV., BJ., MD.

tették magukat. (M.) — Hadosztály: Igen, a budapesti *hadosztály*, a melyet azelőtt vezényeltem. Sokszor és igen szívesen gondolok vissza rájuk. Egytől egyig *hősök* voltak. (PH.) — Hadoszlop: Egy nagyobb orosz *hadoszloppal* Terebes-Fehérpataknál ütközött meg hadseregünk és véresen visszaverte őket. (PH.) — Ezred: Gratulálok a derék 39. *gyalogezerednek* gyönyörű munkájához. Éppen így *viselkedtek* Bloszevgovicánál is. (MH.) — Zászlóalj: Egy népfőkelő *zászlóalj* táborozik a főutcán. Nagy munkában vannak, fűrészel, fűr, farag *minden ember*. Lőrésnek való deszkacsöveket *ácsolnak*. (PH.) — Század: Egy ilyen felhőkbe nyúló magaslat aljában jár egy ilyen *század* baka, azzal a szent elhatározással, hogy még aznap *birtokukba veszik*. (BJ.) — Csapat: . . . kerékpáros *csapatunk* . . . kétszeres ellenséget tartóztatott fel és nem mozdult el a helyéről. Sokat *szenvedtek*, de a dicsőség koronája az *övéké*. (PH.) — Messze idegenben, véres harcmezőkön magyar *honvédcsoport* heverész a földön. . . . Nagyon *sóhajtanak*, aztán mind *felállnak*. (MD.) — Csorda: Egy éjszakai vad ütközetben sikerült aránylag kis huszárcsapatainknak egy igen nagyszámú lovas *kozákcsorda* szétugrasztása. Etetés közben leptük meg őket. Nem *voltak* hirtelen tisztában csekély számunkkal, vad menekülés következett, mindent *hátrahagytak*. (PH.) — Ütege: A montenegróiak nehéz ütege tüzelt ránk F. környéken a hegy mögül. . . . Úgy látszik, a trénnre fájt a *foguk* (Uo.) — Légio: Elsőnek a lengyel *légio* vonult be és Fehéregyháza és Karácsonyfalva irányában *üzték* az oroszokat. (PH.) — Liga: A *liga* valósággal ultimátumot küldött Pasicsnak. Ebben az iratban azt *kéri* tőle, igyekezzék a jelenlegi helyzetet a legrövidebb idő alatt megváltoztatni. *Követelik*, hogy minden intézkedés megtétele előtt kérjék ki a kormányhatóságok az ő *véleményüket* is . . . a katonai *liga* azt is megüzenete, hogy a mennyiben *követeléseiknek* nem tesz eleget, irgalom nélkül *agyonlövik*. (N.) — Nemzet: Szégyene és gyalázata minden időkre a francia *nemzetnek*, hogy komitácsi módon *viseltek* háborút és úgy *bántak* a sebesültekkel és foglyokkal, mint a szerb banda-vezérek. (MH.)

Mindezekben a példákban, a melyeket könnyű volna szaporítanom, egyes után többes következett, mivel a gyűjtőnév többségének képzete lélektanilag előtérbe nyomult s a nyelvtani formális egyezést hátra szorította (vö. NyK. 36. id. cikkem).

Hasonló eset állhat elő az ország kifejezés és országnevek után metonymikus használatnál (régebbi magyarázat szerint: a tartalmazó a tartalom helyett, újabbau: tapadással, ill. rövidüléssel), pl. *Franciaország* ellen nem táplálunk legkevésbé sem ellenszenvet. . . . Alapjában véve mi bajunk sincs *velük*, csak *ők haragusznak* nagyon mi reánk. De mi az ő fanatikus *németgyűlöletük* ellenére . . . lovagias ellenfélnek tekintjük *őket*. (PH.) Annál idegesebb *Anglia*. Most már

rettegve *gondolnak* arra az időre, a mikor Calaisban a németek megvetik lábukat. (uo.) *Bulgáriának* is csak a cenztrális hatalmak oldalán lehet jövője. Oroszországtól ezt sohasem *remélhetik* (uo.). Egyedül *Oroszország* az, a melynek . . . ez a háború, hogy úgy mondjam, organikus kiegészítő része nemzeti *életüknek* (uo.). Vö. a régi írók közül pl. Verancsicsnál is: Végre egy Rákost títete László király, kire *mind az egész Magyarország felgyűltnék* Budára . . . (MNy. 11:96).

Hasonló értelmi szerkezet a nép után: A falvak rutén *népét* mindenéből kifosztották, hozzá még . . . kegyetlenek *velük*. (PH.) A francia *nép* már kezd kimerülni a háborúban. *Fáradtak* és *únják* a véres háborút, a melynek nem *látják* eredményeit (uo.). Vö. Arany-nál: *Nép*, a hazában nem volt már *hazátok* (Széchenyi emlékezete). — Éppen így a -ság, s ég képzős gyűjtő főnevek (*katonaság*, *ellenség* stb.) után: A nyomorúságot nem bíró *sorkatonaság* is átlépte a határt. *Ezek* teljes fegyverzettel *jöttek* és a bolgár határőrök előtt *letették* a fegyvert. (E.) Csapataink Szigetnél rajtaütöttek az *ellenségen*, a mely rövid ellenállás után futásban keresett menedéket. . . A menekülés oly pánikszerűen történt, hogy *ágyúkat* sem *vihették* magukkal, hanem nagy részüket a Tiszába *dobták*. (M.) Heten voltunk, a mikor egy félszázadnyi *kozáklövassággal* találkoztunk, a *kik* felénk *vágtattak*. Tüzelni kezdtünk, többet lelőttünk *közülük*. (MH.) Az oroszok a *lakos-ságot* az utcán kutatták át és *elvettek* tőlük mindent. (PH.) Költőileg is: Oh nagy legyen gondod, főkép az *apróság* ne érezze soha nehéz árva sorsát. S ha *felcseperednek* s *kérdik* merre fekszem? Nagy eperfák alól . . . mutass észak felé. (Kiss Menyhért verse, TV.).

Hasonlóan áll a többszám más gyűjtőfőnevek, pl. *örjárat*, *előörs*, *tisztikar*, *fogolyszállítmány*, *rész* stb. után is ilyenformán: Ott volt egy *örjárat*. Az volt a *feladatuk*, hogy az ellenség állásait *kikémleljék*. Ennek derekasan *megfeleltek* (uo.). Mikor a szorosnál feltűnt az első *kozák előörs*, az örkdő gyalogezred egy legénye vette először észre *öket*. (PH.) *Legénységünk nagy része** sokkal erősebb télhez van szokva hegyei közt. . . Föl sem *veszik* ezt a hideget. (PH.) Az erősen támadó ellenséges haderő *legnagyobb része magyar*, a *kiknek* bátor harcza az orosz balszárny ellen irányul. (BH.)

Utóbbi példákhoz hasonlóan nem gyűjtőnév egyesszáma után is állhat többes — gyűjtőnévi ráértéssel. Pl. . . a harczy dühtől elragadtatva rohanni a csaták tüzébe és kaszabolni a *moszkovitát*. *A kik* hogy egy lábíg elpusztuljanak, szívemből kívánom. (v. s. PH.). — Újabb *német* előnyomulás volt Észak-Lengyelországba. Több helyen *átlépték* a Bzura és Ravka folyókat. (PH.) (Itt a jelző van gyűjtőnévi alanyként tovább értve.) A francziát veri a *német*. Jól *elverik*. (Élőbeszéd.)

* Mint a latinban *magna pars*, *multitudo* stb. szintén többes állítmánnyal is.

Különösen többes áll nyelvünkben is számnév után, minthogy ez a többség képzetét a további mondatfűzésben jobban kiemeli. Pl. Tegnap 450 orosz foglyot vittek Nagyváradra a bukovinai harcokból. Az éjjelt ott töltötték és reggel továbbították őket. . . . Tegnap is több száz foglyot hoztak, a kik az állomáson kaptak ebédet. (N.) — Előrevetett állítmánynyal is: Úgy összeveszték a négy galicziai zsidó a marhabőrön, hogy szét kellett őket választani. (Hirlapból.)

Ide tartoznak a „három királyok”*-féle idegenes s éppen azért tréfás szerkezetek is. Hasonló pl. ez is: Mi 20 magyarok fogtuk el a száz muszkát. (H.). Az országutakon (a Kárpátokban) sok tengerek úsztak. (E.) Vö. a „minden szentek, harmad napokon, száz vitézeknek hadnagyai, két magyar úrfiak” (Szilágyi és Hajmási) stb. régi latinos szerkezeteket. Népköltésben efféle is: Porca havak hulladoznak (Krizsa: Vadr.) — Iдетartoznak a nehéz idők-féle kifejezések is. (Vö. MNy. 11:48. Aranyánál is: Rossz időket élünk, Toldi Sz. és latinban: o tempora, o mores! Cic.)

Az alaki kiegyenlítődés szokatlan, tréfás példája az efféle: A mazuri babérok neki még nem voltak elegek ahhoz, hogy rajtuk megpihenjen. (PH.) Vö. Mikszáthnál is: A szegedi polgárok kalmár népek valának. (A szegedi vár.)

Végül mindezekkel szemben többszámú név után is áll — bár ritkábban — egyes mintegy összefoglalóul, alaki hiányos egyeztetéssel (incongruentia), az effélékben pl.: Útközben nagy ellenséges csapattestekre akadtak és vele csatába bocsátkoztak. (MH.) Vö. a görög többes semleges után használt egyest, a német „die Häuser sind schön”-féle szerkezeteket s nyelvünkben pl. HB.: mend ozchuz iarov vogmuc, a népnyelvben: Nem akartak ökeme pápista lenni. — Tele van a föld jeltelen sírokkal. Ifjú hősök, mosolygó katonák, nemzetünk reménye, virága, porlad alattuk. (Prot. Szemle.) Itt az ú. n. incongruentiát az értelmező közbejötte okozta, az ige az értelmezővel egyezik, mint közelebb állóval.

*

Ime egy rész a háború mondattanából. A tömegek és bennük az egyén — a mondat szerkesztésben; „a sokat mint több részből állót, vagy mint egy összetartozó egészet” fogván föl (vö. Nyr. 27:436) s a szigorú nyelvtani, alaki egyeztetés helyett lélektanilag egyeztetést juttatván önkénytelen érvényre. Mintha ez is mutatná képzetkapcsolataival, hogy a tömeg mellett mennyire érvényesül a benne foglalt egyedek képzete és viszont az egyedekben a tömegé. Ez az egyeztetés nem törődik a nyelvtan szigorú pontosságával.

ERDÉLYI LAJOS.

* Mint a Betlehemes játékokban.

Faludi hatása Sándor Istvánra.*

Miben áll Faludi stilművészete? Mondatainak kerek voltában; abban, hogy aránylag ritkán mondja el gondolatait hosszú, az értelmet sokáig függőben tartó körmondatokban; nem igen akasztja meg a főértelmet mellékmondatoknak közbeszúrásával, egy szóval sűrűbb nála a mellérendelő kapcsolat, mint az alárendelő; az egymásután következő részek inkább megerősítő, ráütő célzatúak, mint értelmileg kiegészítő mondatok. Így van ez, nemcsak a csupa axiómákból álló Szent- és Udvari Emberben, hanem a sokat példálózó előbbi fordításokban is. Bizonyos *ritmikusan* hullámzó *menetet*, kimért beosztást, szerkezetet nyer ez által Faludi prózája, a mint ezt a NE. 132—133. és a NA. 127. lapjai találóan igazolják.

A mondatszerkesztésnek hullámosan ismétlődő elrendezését erősen éreztetik az *ikerszóknak*, *egy- vagy rokonjelentésű szavaknak*, *szólásoknak*, az *egymást erősítő szókapcsolatoknak sűrű* alkalmazásai. Faludi előtt sem voltak ezek a kapcsolatok éppen ritkák, különösen a hitvitázók perlekedő írásaiban, de itt főleg az igék körére terjedtek ki; másfajta kapcsolatok, mint: *mul-ton-mul*, *folyton-foly*, *kérten-kér* stb., meglehetősen szórványosan kerülnek elő, úgy hogy ezeknek az ismétlődéseken alapuló kapcsolatoknak a kiterjedése mintegy megbővül; megszaporodnak pl. a *csupádon-csupa*-féle határozók is. A rokonjelentésű *fő*, és hasonértelmű *melléknevekből* számos összetétel keletkezik aztán Faludi kezében s a ritmikusságra törekvés nyomán:**

nagy *öröm-vigadozással* (NA. 57) — *szégyen-pirulás* (NE. 22) — holmi *történet-esetre* (ui. 65) — rajtatok állana a' *próba-bizonyítás*

* Az első közleményt l. XI: 157.

** Faludi Ferencz nyelvéről Kis Ignác a Nyr. 24. kötetében, éppen 20 évvel ezelőtt hosszabb tanulmányt írt. Ezen hosszú idő alatt nyelvudományunk akkora haladást tett, hogy világitásában nem fölösleges munka régi, elintézettnek hitt kérdések újabb megbolygatása, más szempontok szerint fejtegetése. A tanulmánynak minden jóoldala mellett megvan az a hibája, hogy Faludit nem helyezi bele korába, hogy nem az eredeti, hanem a Toldy-féle romlott kiadásokat használván sokszor javított szövegek, sőt Faludinál hiányzó merész újításokat idéz. Ugyancsak a milieu hiánya és hibája annak a szógyűjteménynek is, mely Lukács Lőrincztől a Nyr. 25. kötetében: „Mely szókkal gazdagította Faludi az irodalmi nyelvet“ címmel jelent meg.

(NA. 20) — *szesze-ereje* (ui. 2) — Ne lássék *félelem-irtozás* (ui. 187) — *tsúfra, tréfa-nevetésre* úti . . . a' jót is (NE. 151) — a' vége *kin-bú* (SzE. 130) — *gond-vigyázás* (UE. III:123) stb. Sokszor az összekapcsolásban bizonyos okozati összefüggés érezhető, az egyes részek nem közeli rokonértelmű szók által: Arrul vala a' *beszéd-kérdés* köztünk (NE. 145) — *ként-halált* szenvedni (ui. 218) — *öröm-vigasztalása* (SzE. 8) stb. Rokon melléknevek kapcsolatai nemkülönben sűrűek: *tsonka-nyomorék* (NA. 201) — *biztos-hiteles* (u. i. 60) — *eggyes-magános* (SzE. 34) — *hímes-trágyás* (NE. 173) — *bólts-jámbor* (u. i. 211) stb.

Az *ujdon-új, telides-teli* stb. népies ismétlődő kapcsolatok mintájára keletkeznek Faludi tollán az ilyen melléknévi határozók: *magános magánon* (NA. 120) — *ébrett ébren* (UE. III:33) — *nehéz-nehezen* tűrhető (NA. 18) — *élten eleven* (SzE. 88). Csak rokonértelműek összefűzéséből állnak elő: *vadon-pusztán* (NE. 11) — *serényen heven* (UE. III:14) — *hasznosan nyertesén* végezted (SzE. 138) — *ostoba együgyűen*-maradgyanak (NA. 134) — *élten-igaz* rab-ságát (NA. 145) stb.

Sűrűek az ilyen ritmikus, ismétlődő szerkezetek között a határozósók nyomosító kapcsolatai: *gyakortab'-gyakorta* (NA. 72) — *meszsze-meszszi*re (ui. 108) — *tova-tovább* (NE. 197) — *idétlen-korán* (ui. 93) stb.

Nem ritka Faludinál az idegen, főleg latin-görög szó. Természetesen nem tartozik ez magában véve stílbeli kiválóságához, hisz minden régi könyvünk hemzseg ezektől. Nála azonban az az elütő, hogy az idegen szavakat is magyarázó célzattal, mintegy iker-szavak előtagjaiul használván, velük értelmi ismétlődést teremt; mesterség, *politica-fogás* (NA. 225) — *Tyrannia-kegyetlenséggel* (ui. 181) — *dilemma-kaptos-beszéded* (ui. 25) — *interesse-haszon* (NU. 163) — *centrum-közepén* (UE. III:136) — *Thronus-széke* (SzE. 50) — sőt: *ad extra külsőképen* (SzE. 143).

A velős *rövidségre való törekvés*, több gondolatnak egybe sűrítése, mondanivalójának rövidre fogása, a mondatrészletek kifejező erejének lehető megnövelése, a terjengős részletezésnek egy *összetétellel, igekötővel* véghez vitt elkerülése, szóval az átlátszó, kikristályosodott értelem Faludi stilművészetének nem kisebb jelessége. Az erre irányuló törekvésében nyílik főleg bő alkalma népies formáknak nemcsak tömeges felhasználására, hanem irodalmi továbbfejlesztésére is. Ezen munkája közben figyelhető meg legjobban, milyen túlsúlyra jut stílusában a latinos-egyházi rovására a népies-magyaros forrás. Az igeneves szerkezetek pl. mint *isten-verte had, anyaszült* mezítelen stb., továbbá a *nem bánomból* lesz a *bánom, türömola*j stb. efféle főnévi és jelzős szerkezetek a népnyelvében sem egyebek, mint mellékmondatoknak, hosszas hasonlításoknak kiküszöbölései, rövidebbre fogásai a különben elég

körülményes népies előadásmódnak. Faludinál is nemcsak egész mondatok válnak mondatrészekké, hanem összetételek előtagjaivá is, úgy hogy tetemesen megszorodnak nála az efféle népies kapcsolatok. Nem is említvén ezen egészen közönséges formákat: *világ-oktalanította* urfi (NE. 50, 53), a' *mondottam* kérdés (ui. 207), a' rendetlen *eszem-izsom* (SzE. 97) stb., ki kell emelnünk a következő, irodalmunkban eddig szokatlanabb szerkezeteket, sűrítéseket, tömörítő kapcsolatokat:

utollyára a' *nem hagyhatom* légyen belőle (SzE. 96) — *noli me tangere*, az az *hagy békét* a' neve (NE. 193) — várhatta is volna a' *szépen köszönömet* (NA. 12) — a' *rajta-kaptamra* igazodik a' gyanú (NE. 215) — a' *gondolomrul az akarnámra* tsuszaméttya eő nagyságokat (NA. 134) stb. — Egész mondatok váltak jelzőkké a következőkben: *eszem-izsom* boldogság (NA. 78) — nem valami *gondolom forma* képzelés (NE. 196) — hirdetője ennek a' *nem-hittem-Hitnek* (NA. 8) — a' *nem-bornemisza* Libertinus népből (NA. 2) — a' *magok-mondgyák-jóságokra* (ui. 7) — *Hagyja módon* fog a dologhoz (ui. 30) — a' *nem tudom mi* kívánságok (ui. 55) — *ti tudgyátok* mesterséggel (NE. 188). — Nemkülönben egész mondatokból vált jelzős kapcsolat: a' többi *noszsza-rajta* formán (NE. 127) — minden *nem-jóra* találkozik valami készség benne (ui. 228).

Valóságos összetételekké sűrüdtek ezek az igei szerkezetek azáltal, hogy a *szerént, való* stb. szócskák kimaradnak belőlük, éppúgy mint később Kazinczyéknál a *-ra való, nélkül való, -kívül való* kapcsolatok rövidülnek *-i* képzős melléknevekké; Faludinál a *gondolom szerént való*-ból épúgy rövidül maga a *gondolom*, mint később pl. a *rendkívül való*-ból lesz *rendkívüli*, vagy a *harczra való* készség-ből a *harczra készség* stb.: a' *gondolom okokkal* megyünk a' veszekedésre (SzE. 22) — merő *gondolom kép* (NA. 44). — Hogy mennyire összetételnek kell ezeket a formákat tartanunk, itt-ott a kötőjel is bizonyíthatja: *gondolom-képzelések* (NE. 98) — tsak *gondolom-festékekkel* írott képek (NA. 152) — sok *gondolom-gyönyörűségek* (NU. 9) stb. — Vö. ezekhez a népies: *türömölaj* és *nem szeretem napok-féle* kapcsolatokat.

Népi hatás alatt él sűrűen Faludi az igenevekkel is főnévileg. Ezáltal is sokszor egész mondatokat szorit egy szóba össze, úgy hogy ezen formák is csak e tömör stílus tényezőjéül tekinthetők: *készülőt* iddogálának talpon (NA. 10) — *forrójában* vagyon fajtalanságunk (NE. 85) — *elől-járóban* vagyon (UE. III: 51) — azt vedd *arányzóba* (SzE. 69) — mindent *nyargalóba* botsátanak (NE. 117) — *felejtében* esett volna valamitske szájából (NU. 97) stb.

Az *összetételek* minden fajtája a leghathatósabb eszköz a *stílbeli tömörség* elérésére. Alig van nyelvünknek felette gazdag összetétel-fajaiból egy is, melynek Dorell fordítójánál nyomára nem akadnánk.

Hosszas, jelzős szerkezetek, nehézkes birtokviszonyok, egész hasonlító mondatok, határozós kifejezések szorulnak össze nála egy-egy főnévi-, melléknévi- és igekötős összetételbe népi vagy német mintára. Nagy tömegük mutatja újító módszerének egyik főirányát. Ismeretes dolog, hogy régi nyelvünkben az *árnyék*, *rejték*, *titok*, *vendég*, *vándor* stb. efféle szavaink jelzős szerepben is sűrűen olvashatók. Faludinál megindul az ilyen jelzős kapcsolatoknak egy hangsúly alá kerülése, sőt összetételekké válása is, a mit kötőjellel látunk feltüntetve: *rejték-kamarák* (NE. 184) — *kerék-tanátsot* (NA. 100) — *vendég-szárnyan* (NA. 223) — *gyűlemény-vizetskék* (NE. 23) — *vendég-artzát* (NU. 163) stb.

Jelzős szerkezeteknek rövidülését, tömörülését czélozzák a következő összetételek: *gyanú-kérdés* (UE. III:10) — *gyermek-szoba* (NA. 142) — *gyöngy-tsóppók* (ui. 42) — *him-munka* (NU. 26) — *irigy-bánat* (zelotypia NE. 214) — *módi-tziffiraság* (NU. 94) — *módi-bűn* (NA. 64) — *módi-erkölts* (ui. 115) — *módi-inneplő* (NA. 148) — *módi-páltza* (ui. 62) — *katona-rab* (NA. 177) — *nyavalya-vendég* (NE. 6) — *panasz-beszéd* (NU. 149) — *szégyen-oszlop* (ui. 184) — *tanáts-igék* (NA. 16) — *tűkór-példa* (NE. 93, NA. 56) stb. A régi közrend, főrend, *papi rend* mintájára mondja a következőket is: *pór-rend* (NE. 122) — *bübos-rend* (ui. 30) — *fiatal-rend* (ui. 2) — *palotás-rend* (NA. 66) — *patyolatos-rend* (NE. előlj. 6. 2) — *szabó-rend* (ui. 59) stb.

Birtokviszonyok váltak összetételekké ezekben: *apátza-rekesz* (NA. 150) — *érdem-betsület* (NE. 52) — *érdem-állás* (UE. I:42) — *érszökés* (UE. III:44) — *kép-mester* (NA. 98) — *musika-kar* (ui. 79) — *pállya-ajándék* (NA. 145) *pállya-játék* (u. i. 144) — *vér-patak* (NE. 95) stb.

Határozós kapcsolatokból a német szóösszetétel erősebb, észrevehetőbb hatásaképpen keletkeznek: *akasztófa-halál* (NA. 231, de vö. *mirigy-dögh*) — *bor-bajnok* (ui. 202) — *tsont-éptmény* (ui. 144) — *elme bomlottság* (UE. I:85) — *hamu-kenyér* (NA. 91) — az *orgona*, *virgyina*, *sip* 's *hegedű*, *kobz* és *lant-kereskedés* (NA. 204) — *örömpohár* (SzE. 119) — *öröm-lövés* (NA. 167) — *ruha-pompa* (ui. 110 és NE. 51) — *szó-pompa* (NE. 181, NU. 139) — *szó-panasz* (UE. I:54) — *szurdék-vétek* (NE. 212) — *zseb-óra* (NA. 38) stb. A nehézkesebb *való-s*, *beli-s* hosszadalmasságok, melyek, mint tudva van, Kazinczy ízlését is bántották, tünedeznek el ezen összetételek folytán Faludinak sokszor velős rövidségre szaggató nyelvéből. Ugyancsak ezt a törekvést igazolják ezen kétséggkívül németes mintákba öntött összetételek: *ellen-bástya* (NA. 185) — *ellen-fél* (UE. I:13) — *elő-szoba* (NU. 14) — *költsön-név* (NU. 65) — *közép-tiszt* (NA. 178) — *külömb-lét* (ui. 15) — *meszsze-helység* (ui. 210). — Az *egyre-zabálás* (NA. 125) — *többré-vágyás* (ui. 230) — *tisztre-szaggatás* (ui. 231) stb. határozós összetételek bár az *egyre zabál*, *többré vágyik*, *tisztre szaggat* kifejezések továbbképzései, mindazonáltal a *való-s* bővülések ügyes elkerülésének példái.

Az effajta, összetételekbe tömörült kapcsolatokat akkor sem kerüli, ha általuk nyelve szórványosan idegen színt ölt is. Bizonyosan az eredeti szöveg kifejező erejének hivebb megtartása volt a czélja ilyenekkel: *caffé-szobák* (NU. 134) — *centrum-pont* (UE. 112) — *critica-beszéd* (NA. 30) — *hyperbole-ditsireteket* (NA. 167) — *nullabötü* (UE. III: 26) *satyra-írások* (NE. 71) — *triumf-szin* (UE. I: 75) stb.

Világosan látszik az erős törekvés a kifejezésbeli rövidsége azokban a *melléknévi összetételekben* is, a melyeknek Pázmánynál találta már igazolásait, mintáit, s melyeket népies formák is mentenek a németesség vádjától. Annyi bizonyos, hogy Faludi a magyarossághoz való szívós ragaszkodása ellenére is néha nem tudott szabadulni a fordítók általános hibájától, az eredeti, idegen szó alakjához való illeszkedéstől. Vegyes, hazai és idegen talaj termékei a: *gyémánt 's atzél-kemény* (NA. 201) — *barom-ostobán* (UE. I: 187) — *tsorda-sok* (NE. 213) — *tsorda-sokaság* (NA. 171) — *tsuda-nagy* (ua. 99, NE. 17) — *tsuda-meszszire* (UE. I: 23) — *evet-könyűség* (NA. 3) *gerenda-temérdekség* (NU. 39) — *gyapot-lágy* letzke (NU. 88) — *gyémánt-drágaság* (NU. 21) — *minuta-hosszú* (NA. 84) — *páva-hosszszan* (NE. 174) — *ó-módi* (NA. 204) — *pihe-könnnyü* (NU. 147) — *villám-hamarsággal* (UE. I: 127) stb. — Többször ugyancsak német hatás alatt főnévileg is használja ezen melléknévi összetételeket: *Hó-fejérrrel* borítot ganéjnak mondhatuánk (NA. 112), — le-szedvén artzajáról a' *fiatal-pirost* (u. i. 44).

Azok az újabb *névmasi kapcsolatok* is, a melyekről olyan sok szó esett a *mindenkivel* kapcsolatban, mint ismeretes, szintén hosszabb szétfolyóbb alakokból rövidültek összetételekké: *ilyen-mi* (NA. 19) — *olyan-mi* (ui. 200) — *ollyas-mit* meg-igérni (ui. 224) — *illyes-mi* (UE. III: 48) — *egyki* (NySz.) — *más-ki* (UE. III: 28) — *mindenki* (UE. III: 48, 90, 97, 139 stb. Vö. MNy. 10: 290 és 11: 74) — *minden mi* (UE. 3: 47: „Minden miben találkozik valami jó és rossz“) — *közön-séges-mi* (ui. 102) — *minden-egy* (NySz.)* — *azon-egy* (NA. 159) — *hol-itt* (NA. 42) — *hol-mikor* (ui. Aj. 3 = itt-ott; alkalmasint *hol 's mikor-ból*) — *hol-pedig* (NA. 62: „Hol-pedig itten észre kellene venni az anyáknak“ a. m. holott) — *hol-ízben* (NE. 228, a. m. néha, némikor) stb.

Hogy a határozókból és határozószókból rövidült *igekötők* a *kifejezőmód tömörségét*, sűrítettebb erejét *segítik elő*, az eredetüknél fogva kétségtelen. Az pedig, hogy Faludinál nemesak temérdek sok a hitvitázókból már ismert igekötős összetétel, hanem számuk

* A NySz-beli adatok helyesen: *minden egy-pár* bötübül (NE. 30) és „*minden egy aszszony legio*“ (minden egyes aszszony). A kapcsolat minden esetre *kétséges!*

jócskán meg is szaporodik, a körülményes előadást kerülő igyekezetéből is következik. Népies támaszpontokon kívül sokszor ezek az igekötős kapcsolatok is német analógiákon épültek fel, innen van, hogy itt-ott a stílusnak újabb, szokatlanabb szint adnak. Ezek a kapcsolatok azonban a legtöbbször még nyersekek, azaz bennük az igekötők még nem veszítették el mindig irányjelölésüket, az átvitt értelmeknek, jelentésváltozásoknak éppen folyamatában vannak. Ha lehet Faludi nyelvművelésében merészségről beszélni, ezt az eljárást tartanám annak, mikor úgy belekezd, tömegesen próbálja meg konkrét jelentésű igekötős összetételeknek átvitt, képes értelmű használatát. Az első lépést teszi csak meg velük, mert mindegyikből kiérezhető még az anyagi jelentés, melyre sokszor az igekötő ragos vonzata is rámutat. Faludinál pl. állandóan ezen szólás olvasható: *a világból kivégez, vagy a kifütyöl* evvel a vonzattal: *az ablakon kifütyöl*. Sok idő kell ahhoz, a míg a *kivégez* magába szedi, szívja a vele szokásos egész kifejezés értelmét, épúgy, mint sokáig tartott pl. míg a *kinevet* elveszítette a *valahonnan*-nak megfelelő vonzatát. A képes, színezett beszédre való igyekezet adja meg ennek a merészségnek egyik okát, másrészt pedig bizonyos, hogy a mikor régi, általánosabb, határozatlanabb jelentésű, azaz nem mindig elég kifejező igekötőket az *el-, ki-, félre-, le-, össze- és vissza-* szűkebb határu jelentéssel bíró igekötőkkel cserél fel, csak a szeget akarja jobban fején találni, csak félreérthetlenebbül akarja a mondani-valóját leszögezni. Az eddigi irodalom szokatlanabb ösvényéből mintegy kilépnek ezen igekötős összetételek:

el-állít (a' gonosztól, SzE. 148) — *el-tseppen* (NE. 84: „holnap meg-halunk, el-tseppenünk) — *el-dobban* (NA. 192, előbb: *megdobban*) — *el-fenül* (ui. 6, vö. régen: *megférgecsül, megpoklosodik*) — *el-időzött* napon (NU. 137) — *el-haláloz* (NE. 21, vö. régebben *meghal*) — *el-lábal* az idő (SzE. 133) — *el-szégyenül* (NA. csak *megszégyenül* előbb, Pázmánynál *elszégyenl* is NySz.) — *el-távolít* (NA. 24) stb.

félre áll (NA. 15: tudtam bűtsülettel félre állani) — *félre-tsavarít* (NE. 33: félre-tsavarítsam a' beszédet) — *félre tesz* (NA. 67: félre teszszük a' józan észet) — *félre tér* (ui. 31: félre ne térj valami mocskos barátsággra) stb. Ezek az összetételek a jelentésváltozásnak csak kezdő stádiumában vannak, az egész kifejezés együtt ad csak átvitt értelmet, míg ellenben egész kifejezések átvitt, képes értelmét szívta magába a *félre-lépés* (NA. 207: a' ki elő akar menni az Udvarban, annak el-kerülhetetlen uttya a' félre-lépés). — Ezen utóbbinak analógiájára, meg erősebbfokú átvittel keletkeznek a: *félre ért* (NE. 180) — *félre magyarázás* (UE. III:92) stb. Csak a mikor a mozgást jelentő igékben a *félre-* felvette a *hibásan* jelentést, akkor használja Faludi sűrűbben más igékkel kapcsolatban is e jelentéssel.

ki-ajánl (SzE. 52) — *ki-butuszik* (NE. 54) — *ki-tzühödik* (NU. 14) — *ki-fűtlyent* (NE. 44, vö. NySz.) — *ki-fűtyűl* (ablakán ki-fűtyűlő Basa NA. 208) — *kiderül* (UE. III:91) — *ki-ékest* (NE. 32) — *ki-ékesül* (SzE. 110) — *ki-kakutsál* (NA. 117) — *ki-néz*, (belőlők az Uri-természet NE. 17) — *ki-róppen* (UE. II:29) — *ki-róppent* (NE. 174) — *ki-szorúl* (az időből SzE. 95) — *ki-török* (belőled a' tréfa NE. 185) — *ki-vágyik* (ui. 221; *ki-vágyás* UE. I:78) — *ki-vall* (UE. III:48) — *ki-vásik* (k. 's ki kopik az Isteni félelemből NA. 149) — *ki-vénhedik* (belőle ui. 69) stb. Bizonyosan német igekötős kapcsolatok éreztetik a következőkben hatásukat: *ki vesz* (szive járásit ki veszi artzájából, NA. 117) — főleg eme visszaható formákban feltűnő a német hatás: *ki gondolja magát* (UE. III. Előlj. b. 3) — *ki beszél magát* (ui.) — *ki üresíti magát* (UE. III:27) — *ki törli magát* (a' boszuság NA. 15) — *ki-vigasztalja magát* (UE. III:64); ide sorozhatjuk az *el-gondolja magát* reflexivumot is (NA. 434) stb.

Ugyancsak a *meg-* igekötőt cseréli föl sokszor a latin *de-* vagy német *ab-* befolyására a *le-* szűkebb, meghatározottabb irányt jelölő igekötővel, mely finomabb értelmi árnyalatok kifejezésére alkalmasabb is. Minthogy sokszor nem helyváltoztatást, lefelé irányuló mozgást jelölő igék elé helyezi, az egész kapcsolatnak átvitt értelmet ad; a mennyiben az értelmi, érzelmi sülyedésnek mintegy megérzékítésére használja ezt az igekötőt, stílusának festőiségét segíti elő: *le-allyasodik* (UE. III:69, előbb: *elaljasodik*) — *le-aljasít* (TE. 122) — *le-beszél* (ui. 258) — *le-gyaláz* (NE. 190 és NA. 190. Vö. NySz. I) — *le-kötelez* (UE. III:66) — *le-mond* (NE. 6, NA. 4, vö. MNy. 7:418—19) — *le-nyomorít* (NA. 172; előbb *elnyomorít*) — *le-rogygant* (NA. 87) — *le-poroz* (ui. 38. a. m. mai: leporol; vö. MNy. 11:98) — *le-szomorodik* (NA. 226. Előbb: *el-, megszomorodik*) — *le-szoktat* (NU. 113, előbb: *elszoktat*) — *le-tart* (ui. 84: „le-tartó szív“ = alázatos; NA. 207: alázatos le-tartás) — *le-termett* (UE. I:190: „a' rövid és le-termett ész) stb.

A régi *egybe-* igekötőt nála legtöbbször az *össze-* váltja fel annyira, hogy az előbbinek irodalmi nyelvünkben történt kiszorulása nála már nagyobb mértékben észlelhető: *össze-barátkozik* (SzE. 61. I. NySz.) — *össze-édesedik* (NA. 222) — *össze-gombol* (NE. 130) — *össze-kerülés* (UE. III. 96, a. m. *egybeveszés*, *viszálkodás*) — *össze-rántoz* (NA. 120; a pusztá ige is előbb csak *ráncsol*, vö. MNy. 11:98!) — *össze-szallakozás* (NE. 28, a. m. *szitkozódó beszélgetés*) — *össze-szűr* (UE. III:77) stb.

Szokatlanabbak és ritkábbak a régi nyelvben ezek az összevonásszerű kapcsolatok: *vissza-ért* (NE. 103: vissza felé, visszafordítva ért) — *vissza-hirdetés* (ui. 199: visszavonásról szóló hirdetés) — *vissza-lát* (ui. 194: megfordítva, visszajárul I.) stb.

Összetételeinél jóval ritkábbak *egyszerű új*, vagy ez ideig annak tartható *szavai*. Ezeknek képzésmódja is azt bizonyítja, hogy főleg a *körülírások elkerülésére czélzott alkotójuk*, azaz, hogy szintén a stílbeli rövidség, tömörség szolgálatában állanak. Feltűnő, hogy azt a merészséget a szóalkotásban, a mely alig pár évtized múlva irodalmunk szereplő egyéniségeinél sokszor a kellőnél nagyobb mértékben is szemünkbe ötlik, hiába keressük Faludinál, de hiába tanítványainál is. Okát ennek nemcsak abban találom, hogy Faludi Pázmány iskolájából nőtt ki, hogy a műfaj, a melyben mintapéldákat teremtett, erkölcsi czélzatánál fogva közel esik az egyházi beszédekhez, hanem abban is, hogy a Nemes Ember, Udvari Ember stb. megjelenésének idejében még egyáltalában ismeretlen nálunk a német nyelvjavító, nyelvművelő mozgalom, mely különben is csak a XVIII. század második felében éri el nagy hullámokat verő tetőpontját. Bizonyos, hogy a Rómában nevelkedő Faludi még azon német fordításokban, melyek a spanyol, angol eredetinek közvetítőiül szolgáltak, sem találta a Messiás nyelvét, azaz a merészen újított német nyelvet. Új, feltűnő képzőket, szokatlanabb képzésmódokat éppen ezért is hiába keresünk nála; a mit stílusának tömörsége végett csinált, mind régi nyelvünknek vagy népnyelvünknek analógiájával igazolható. Nem is egyéb az ő egyszerű szóújítása, mint régi hagyományok továbbfejlesztése, bővítése.

Egészen közönséges gyakorító képző pl. régi nyelvünkben a denom. és deverb. *-kodik, -kedik*, nem ritka továbbá az *-oskodik, -eskedik* képzőbokor sem. Faludi leginkább ezekkel alkot új igéket, s különösen az utóbbival tömegesen, néhányat természetesen a népnyelvből vesz át: *artzátlunkodik* (NE. 51) — *haszontalunkodik* (NA. 106) — *gyalázkodik* (UE. III:18) — *eszmélkedik* (NA. 158) — *Akadékoskodik* (SzE. 33) — *ártalmaskodik* (SzE. 22) — *ditsőségeskedik* (NA. 79) — *érdemeskedik* (ui. 110) — *heveskedik* (SzE. 89) — *jeleskedik* (UE. III:131, NySz., BécsiC.-ből is de „praesideo“ jel.-ben) — *kegyeskedik* (NA. 119, vö. Nyr. 42:160) — *késedelmeskedik* (SzE. 5) — *menyországoskodik* (NA. 79) — *otthonoskodik* (NU. 42) — *rongyoskodik* (NA. 92) — *sebeskedik* (ui. 49) — *szennyeskedik* (ui. 92) stb.

Egyéb igeképzései közül csupán az *agyarol* (agyarával szaggat NE. 203), *özönöz* (özönnel elönt NA. 18), *levelez* (leveleket forgat, lapoz ui. 101) — *letzkéz* (leczkét ad, pirongat ui. 154) — *tsemegzés* és *kortyozás* (ui. 78) említhető, mert bennük szintén hosszabb kifejezéseket sűrít egygyé a régi és a népnyelvben is közönséges *l, z* képző. Csupán a *rakul* feltűnő, a régen is, ma is szokásosabb *rakodik* helyett (SzE. 117).

Hasonlóképen a legegyszerűbb képzőkkel vannak alkotva: *tsatolat* (NU. 18) — *tsipkézet* (NA. 40) főnév; az *igenség* (NE. 62) —

nagyobbság (ui. 74) — otthonosság (NE. 222) — pitzinség (NA. 82) — a hosszabb: *nagyobb volta*, *pitzin voltak* stb.-ből rövidült.

Melléknevei közt bizonyára az *unodalmas*, *türedelmes* mintájára készült *hosszadalmas* (NA. 207), — a *győzedelmes*-ből rövidült *győzelmes* (ui. 188), — s a Csuzy *udvariás*ának analogiájára keletkezett: *módiás* (NA. 64) — *uriás* (NE. 48) — *urfiás* (NU. 17) s a *hajdani* analógiájára mutató *majdani* (NE. 85) a feltünőbbek; míg a *hús* (NA. 161), *páros* (NE. 49) és *terepe*s (SzE. 14) népnyelvi eredetűek lesznek. Gyakoriak nála a kicsinyített melléknévi határozók, mint: *bátratskán* (NA. 129) — *jobbatskán* (ui. 155) — *többetskére* (ui. 131), *valamitske* (ui. 136) stb. Melléknevei közül igen merésznek látszik a *kellemő* alak: „kevés vér-ontással elő tudgya szerezni a' kellemő békességet“ (NA. 194) és: „el-ne felejtsd azonban a' kellemő Bátorságot“ (ui. 204). Azt hiszem a régi *kellemés*, **kellemős* (vö. *tetés*, *tetős*) alakokból való kikövetkeztetés, a *kellő* közepe és *kellős* közepe népies kifejezések útmutatása szerint. (Vö. viszont régebben *kikapó*, s ma *kikapós*. Továbbá MNY. 6:455—6.)

Sokáig Faludít tartották Gyöngyösi mellett az elsőnek azok között, a kik merész elvonásokkal is éltek írásaikban. Több mint valószínű, hogy Faludi, kinek egyszerű újításmódjai *különb*ben *sem jogosítanak fel* ilyenfajta szófaragás feltételezésére, csupán népies kikövetkeztetéseket visz be az irodalomba. Így a *vita* (UE. III:30) — *tsendel* (UE. I:142) — *suttom* (NE. 99) — *kora* (UE. III:36) — *mohó* (NA. 229) a nép nyelvén, melyet a folytonos érintkezés útján jól ismert, már akkor szokásosak lehettek.

Ha még azt is megemlítjük, hogy a *mindenünnen* mintájára *semünnen*-t is mond: „*semünnen*-sem kaphat leg kisebb' vigasztalást“ (NA. 175) és hogy a *milyen* névmásalakot is nála olvassuk először (NA. 191) „*millyen* 's mitsoda Victoria lett légyen a' minapi“, akkor előttünk van Faludi szóalkotásának minden módja a rávivő okkal együtt.

A mi mondatszerkesztését, fűzését illeti, e tekintetben meglehetősen régies benyomást tesznek fordításai. A *hol-itt*, *hol-mikor*, *hol-pedig* újabb kötőszói kapcsolatok leszámítása után alig marad valami, a mi Pázmány mondatalkotásától elütő volna. Sűrű nála is pl. a jelzős természetű *ki* kérdőnévmás a *vajki* helyett: *ki-nehéz* (SzE. 35) — *Ki sokan* (ui. 52) — *ki-sokszor* (UE. III:36) stb.; továbbá a *mi-nem* vonatkozó kapcsolat is: „*Mi-nem* szokta az értelmes Világ a' tselekedetet a' személy-szerint mérsékelni (NE. 18) — „*Mi-nem* mind lehetetlen, vagy olly nehéz, a' mit arra mond tunyaságunk“ (ui. 75) stb.

Mindezekből azután világos, hogy Faludi nyelvújítása nem a Bartzafalviék erőszakos purismusa, nem is a XIX. század elejének germanizáló nyelvművelése, hanem a nyelvnek jelesebb írók kezében

végbemenő természetes, törvényes megbővüléséből áll. Nyelvújítás ez is, mert tömegesen kerül ki tollából az összetétel minden faja, újonnan képzett ige, sőt kötőszó is, bár alkotó munkájában nem nyelvünknek később túlon túl is hangoztatott szűk volta sarkalja,* hanem csupán a ritmikusságra, tömörségre, rövidségre való szagatás. De mégis van közte és a későbbiek, különösen Kazinczy között a terjengősségnek, a prédikatori úntató elnyújtottságnak kerülési vágyán kívül más rokonvonás is. Faludi szépségre, képes színezésre is törekszik stílusában. Ezt pedig egyrészt, éppen úgy mint Kazinczy, beszédes jelzőivel, közmondásaival, de másrészt, és főleg átviteleiben merész szólásaival érte el.

Faludi jelzőinek szinte érzékelhető kifejezési erőt ad az, hogy az anyagi életnek, a testnek látható, érezhető tulajdonságaival jellemez lelki megnyilatkozásokat, érzelmeket. A lelkivilágot ezáltal megfoghatóbbá, előadását anyagilag szemléletesebbé teszi. Így egész stílusa concretumokon nyugvó színezetet nyer. Az anyagi élet szorosabb köréből vett átvitelek pl.: *csontos erő* (UE. III:41) — *gőrze őrgység* (NE. 84) — *erőtlen tűz* (NE. 3) — *nyers erő* (ui. 5) — *nyers sziv* (UE. III:11) — *puha kizelkedés* (NE. 218) — *sovány tréfa* (NE. 184) — *sovány imádság* (NA. 5). Inkább külső, látásképzeteivel járó tulajdonságokat ruház abstractumokra: *hímes udvariság* (NA. 55) — *mosdatlan tréfa* (NA. 124) — *szépen mosdott udvariság* (NE. 25) — *haldokló setétség* (NA. 114) — *piruló szemérem* — *piros nevetés* (NE. 212) — *színes ígéretek* (ui. 206) — *szeges beszéd* (NA. 11) — *izzasztó gond* (ui. 39) stb. Az anyagi élet távolabbi köreiből viszi át lelkiekre a tulajdonságokat ezen jelzős kifejezésekben: *arannyal bortott szemfényvesztés* (NA. 91) — *atzélyos lelki-isméret* (ui. 2) — *arany érdemű szabadság* (NE. 5) — *fen-járó bőltsesség* (NA. 5) — *tornyozott felfuvalkodás* (ui. 108) — *világi rosdás pompa* (ui. 116) — *egeket hasogató imádság* (NE. 149) — *rakontzátlan nyelvű Aszszonyka* (ui. 184) — *kőszőrült-elméjű Nemes Ember* (NA. 228) — *rosszszal kőszőrült eszetek* (ui. 48). — Több ilyen jelzős kapcsolata közhelylyé is lett, mint pl. a *tisztes Compania* (NA. 124) — *kényes falat* (ui. 77) s a *terhes adósság* (ui. 111) stb.

Még nagyobb mértékben nyilatkozik meg ez az anyagias irányú átvitel és merészség szokatlanabb képek megteremtésében egész kifejezéseknél. Sokszor képzeleti fogalmak konkrét tulajdonokkal ruháztatnak föl nála, s így megfoghatóbbakká válnak. Innen érthető stílusának átlátszó világossága is. Képei nem is annyira szépek, mint érthetőek, mintha velük gondolatainak teljesebb megértése végett nem képzeletünkhöz, hanem eszünkhöz szólna. A hideg

* „A’ mit irtam, azért irtam, hogy meszsze-bujdosásimban ki ne kopnék élő nyelvünkől, példát adnék sok heverő pennának“ (NE. Intés 4).

megfontolás lényege, hangja üti meg fülünket személyesítéseiben is. Színes, hímes stílusának daczára is nem a képzelet, hanem az értelem világában jár olvasása közben az ember. Csak ritkán fordul elő, hogy konkrét fogalmat magyarázva a szívnek vagy képzelődésnek országába tévedne. Igaz, hogy nyelvünknek ezen képes beszédben kiütköző szépsége Faludi előtt is megtalálható jelesebb íróinknál, de *ekkor a tömegben* s ilyen határozottan *anyagias irányzattal* nála találkozunk először: Ez az ártalmas *tag, tanuló apródgya a' tudatlanságnak*, eskütt *baráttya a' majmos tznkosságnak*, vér-szerént való *attyafia a' sült bolondságnak* (UE. III: 18) — *fő-vétkének gyökerét* kiszakasztotta (ui. 49) — jó *ízét* tapasztallyuk *áhétatosságunknak* (SzE. 3) — *Szive ízét* elő találni (ui. 61) — *szomorúságnak* keserű *ízit-is* (ui. 131) — *férges* valami *kevelységgel* (SzE. 85) — *édes falat* légyen a' *Favoritáság* (NA. 220) stb.

Tömerdek az olyan szólása, kifejezése, melyben elvont dolgoknak konkrét cselekvésekben megnyilatkozó hatása van feltüntetve. A lelki életünk van általuk érzékeltetve a körülöttünk élő világ életével, mozgásával, tetteivel. Érzelmünk, gondolataink, vágyaink, mind mozgó, eleven valóságokká válnak Faludi tollán: *Járd meg — lelkeddel* az Istennek Udvarát (SzE. 81) — *Se szívem, se beszédem járása* szerint volna (NA. 104) — *vig járása* elménknek (UE. III: 43) — *fen-jártattya eszét* (ui. 60) — *szikrázik* néha a' fitogatott *vidámság* szemekből (NA. 213) — *meg tsonkultt* mind *Hitünk*, mind *eszünk* (ui. 78) — belül *tsipi a' gonosz* és *szive gyökerét rágják* az elkövetett fertelmességek (NE. 140) — *nyakon tsaptad az igazságot* (ui. 114) — nem tudom mi *terem a' szive körül* (NA. 149) — mélyen a' *szivekbe írják* magokat (NE. 217) — *Tsipi* az Aszszonyokat *az igaz mondás* (NA. 48) — még *ben-lakik a' piruló szemérem* (ui. 28) — *hozzá kőszőrülte magát a' gonosz* (NE. 97) — *teli velősődött a' vétekkal* (természeted, ui. 97) — *meg ne rosdásodgyék* nyelvek (NA. 122) — *vastagodnak a' gonosz indulatok* (NA. 65). stb.

A képes kifejezések gazdagságával szemben elenyészően csekély Faludinál a közmondások száma, inkább belőlük vett szólásokat, mintegy közmondás-részleteket használ sűrűbben. Közmondások halmozása pedig egészen ritka, csak a következő esetben találtam nála együtt többet: *Se háza se fődele*; szűkdködik mindenből . . . *kóborol és szélleg mint a' vad krimi-Tatár, hátán háza, tarsolyában kenyere* (NA. 174).

Faludi Ferencz imént vázolt igazi nyelvművészetének kétségtelen hatását, nagy stílisztáinkéival vetekedő értékét legjobban az az iskola bizonyítja, mely körülbelül ötven esztendeig a Nemes Ember megjelenése után uralkodó volt irodalmunkban, s melynek valószínűleg még a Dorell fordítójának egyenes felügyelete alatt dolgozó jezsuita moralistáink és drámaíróink: Illei, Kunits, Kozma X. Ferencz

stb. mellett Molnár János, Simai Kristóf, Dugonics, Sándor István és végül Révai voltak tagjai. Köztük egy sem akadt, ki mesterén túltett, azért mivel Faludi stílművészetének csak egyes jelességeit utánozták, sőt fejlesztették tovább, a nélkül hogy az említett többféle stílbeli tényezőnek aczélos magyarossággá olvadását, összeműködését is czélozták, elérték volna. Egyiknek írásmódja csak a szóalkotást tanulja el, a másiké a szólásokat, képeket szívja fel, a harmadik pedig közmondásaiban látván magyarságát, ezeket halmozza az unalomig. Ezért magaslik ki Faludi prózája a XVIII. század közepétől egészen Kazinczy felléptéig, ki Báróti nyomdokain már új csapáson halad.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

Dávid Ferencz nevéről.

A névváltoztatás divatja a XVI. században nagyon általános volt. Számptalan példa van arra, hogy jelentéssel bíró családnevet lefordítottak más nyelvre s a szász vidékeken a König, Gross, Klein stb. nevéeknek magyar nevük is volt: Király, Nagy, Kiss stb. (vö. Kanyaró: Dávid F. Kolozsvár, 1906. 6. l.) Iskolázott, tudós emberek — a renaissance hatása alatt — latinra és görögre is lefordították nevüket s így volt olyan, a kinek négyféle családneve volt. Magyar íróink közül Horhi Juhász Péter *Melius*nak, Erdősi János *Sylvester*nek,* Bogáthi Fazekas (Fazakas) Miklós *Figulus*nak, Laskói Csókás Péter *Monedulatus*nak írja nevét. — A szász Caspar Helth eredeti családi nevét magyaros alakra írta át: Heltai.

Ezektől eltérő névváltoztatás a Dávid Ferenczé. Ő is szász eredetű volt s „Kolozsvárt született Erdélyben, Tsizmadia Szász nemzetből való mester ember atyától“ (Bod : Math. 56. l.). Magyar nyelvű művein Dávid Ferencznek, a latin nyelvűeken Franciscus Davidisnak írja magát. Német nyelvű munkái nincsenek s nincs rá adatunk, hogy ő maga nevét másképen is írta volna (Melius, a hitvitázásban Dávid F. legnagyobb ellenfele, Varga Ferencznek csúfolja).

Pedig valószínűnek látszik, hogy a Dávid Ferencz eredeti családneve nem *Dávid* s nem is *Davidis* volt. Főnmaradtak ugyanis Bogáthi Fazekas Miklós naptári feljegyzései (közzétette Pokoly József a Ker. Magvető XXXVII. 263—266. ll.), melyek közül egy adat Dávid Ferencz elítéltetésére, egy halálára, két adat pedig Dávid Ferencz fiára vonatkozik :

* Sylvester nevének magyar alakja a XVI. században nincs feljegyezve, de bizonyos, hogy a Sylvester fölvetett név s magyarul Erdélyinek, Erdősi-nek vagy Erdődinek hívhatták (vö. még Tolnai V. cikkét Sylvester nevéről MNy. VIII. 462. l.).

„1582. márcz. 27. David Francisci filius Davidis, N. Hertelius inter 9. et 10. antemeridiam moritur 82 [!].“

„1582. márcz. 28. David Herthelius, Francisci Davidis filius, iuvenis natus 22 annos, moritur inter 9 et 10 horam antemeridianam in Patria Claudiopolj, cum conterritu et moerore multorum bonorum, quorum ille spem deseruit. 1582 [!].“

Ez a két egymásután következő napon olvasható bejegyzés tulajdonképen egy s a bejegyző szórákozottságából magyarázható megismétlődés. Az első bejegyzésben olvasható *N. Hertelius* szerintem: nem *Nobilis Hertelius*, hanem *nominatus Hertelius*, vagyis nem nemes Hertelius, hanem *Hertelius* nevű Dávid, Dávid Ferencznek fia. Különösnek látszik, hogy Bogáthi a Dávid Ferencz fiáról szólván David Herthelius-nak nevezi őt, de sem Dávid Ferenczről, sem atyjáról nem említi meg, hogy őket is *Herthelius*oknak hívták volna. Ennek alapján bátran lehetett volna gondolnunk azt, hogy a Herthelius a Dávid Ferencz fiának, ill. fia valami jellemző tulajdonságának neve. A *Herthelius*, *Herthel* szóalak megmagyarázható a középkori latinból, bár a nagy latin szótárak szerint a *herthel* szó ilyen formájában a középkori latinságban nem volt használatos. Az ófranciaiban azonban vannak ilyen alakok: *herital*, *heritel*, *heretel* etc.: örökös, qui fait partie d'un héritage (vö. Des lettres heretelles 1467. Godefroy: Dict. de l'ancienne langue française IV.). Föltehető, hogy a középkori latinságban volt ilyen szóalak, a melynek jelentése 1. örökös, 2. elsőszülött fiú volt, a mely szó azután családnévvé lett. (A *heritel* = *heretelre* nézve vö. „Harital ∞ Erthal, Haristal ∞ Herstal. Förstemann, Altd. Namenb. II. 676—678.) De jelenthetett a *herthel* mást is; lehet a *hart* továbbképzett formája *härthel*, *hertel*. Az idézett helyen azonban a „David Francisci filius Davidis, N. Hertelius“ már bizonyára sem elsőszülött örököst, sem „kemény“-t, „erős“-t nem jelentett, hanem családnév volt. A százszoknál nagyon gyakori volt a *Herthel* családnév, de a *David*, *Davidis* nem (vö. „F. N. [Familien Name] Herthel (Bistritz) 1452. (dem zum ahd. P. N. [Patronym. Name] Harto). Dazu patronym. Ableitung auf -er: Härtler 1709 (Bistritz). Kisch G. Nordsiebenb. Namenbuch 562., továbbá Jakab Eleknek Kolozsvár története cz. művét, II. k. 91., 115., 116. ll. és Borbély Istvánnak: Heltai G. cz. tanulmányát (5. l.); mindkét helyen több erdélyi szász Herthel családról történi említés). David Herthelius tehát, a ki Dávid Ferencznek volt a fia, a Herthelius-családnak volt egyik tagja. Apja azonban ezt a szász nevet sohasem használta. Hogy miért változtatta nevét Dávidra, — apja keresztnévét vette-e föl, mint Kanyaró Ferencz gondolja (Dávid Ferencz, Kolozsvár 1906. 4. l.), vagy a bibliai Dávid királyét, ma eldönteni nehéz dolog. Egy kétségtelen: hogy Dávid Ferencz, mint magyar reformátor és magyar író sohasem használja szász családnévét; magyarul írt, műveiben

magyarul gondolkozott, művei nyelvét „tösgyökeres magyarság“ jellemzi. Talán ő is úgy gondolta, mint nagynevű kortársa, Heltai Gáspár, hogy magyar munkára magyaros hangzású név való s ezért cserélte föl szász nevét olyan névvel, mely magyaros hangzású is. Valamint a latin, görög neveket a classikus kor iránti rajongó lelkesedés, úgy a szászok magyarra változtatott neveit a magyarság iránti rokonszenv teremthette meg.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

KULCSÁR GYULA zalaegerszegi főgimnáziumi tanár február hó folyamán a galicziai harcztéren hősi halált halt. KULCSÁR értékes egyéniség volt, a ki a magyar nyelvtudomány mezején is figyelemre méltót alkotott. Idevágó dolgozatai a stílussal foglalkoznak, s jóformán valamennyi a Nyr.-ben jelent meg, majd különlenyomatként a NyF. 54. számában e czímen: „A magyaros írásművészet főkérdései. Budapest, 1909.“ Főbb eredményei ezek: A grammatikai szabály és a stilisztikai érdek nem mindig fedi egymást, épp azért az idegen szavaknak a stilisztikai érdek pontos meghatározásánál bizonyos esetekben meg kell adni a létjogosultságot. Ha a nyelv idegen példa szerint egy kifejezést előteremt, e kifejezés elbírálásában az a döntő, mennyire kíséri valamely idegen szólás érzelmi velejárója. A magyarosságok (hungarismusok) lefordíthatlanságának okát kutatván, a szavak hangalakjával összefüggő értelemekre és jelentésével kapcsolatos érzelmi velejáróra mutat rá. Az összegyűjtött stilisztikai dolgozatokat a M. Tud. Akadémia 1910-ben, a Sámuel-díj odaítélése alkalmával, dícsérettel tüntette ki.

PAIS DEZSŐ.

Ötegyháza? MORÉRIÉNEK a XVII—XVIII. sz. rendkívül elterjedt történeti szótárában *Cinq-Églises* rendszó alatt Pécs városa oly állítólagos magyar elnevezése olvasható, mely tudtommal hazai forrásokban nem fordul elő s a melyben a város latin, illetve német nevének magyar fordítása rejtőzik, kissé torz formában. A minket érdeklő passus a következő: „Les Allemans la (scil. *Cinq-Églises*) nomment *Funfkirchen*, les Hongrois *Otegiaczac*, & les Auteurs latins *quinque-Ecclesiae*“. A szótár első kiadása ugyan nem volt kezében, de minthogy több későbbi kiadás, melynek e helyét egymással összevettem, mind ily alakban hozza Pécs városa állítólagos nevét, a kétségkívül sajtóhibás alak az 1674. évi *editio princeps*ből kerülhetett a későbbi lenyomatokba. Idézetünk a *Le grand dictionnaire historique . . . commencé par Mre Louis Moréri* első baseli kiadásából (Basle, 1731, III. köt. 170. l.) való.

A finn-ugor összehasonlító nyelvtudomány történetéhez csekély, bár nem egészen érdektelen adalék az a híradás, mely a pozsonyi *Aehrenlese* 1830. évi IV. évfolyama 64. számban található RUMY tollából. A *Magyarische Etymologie* cz. cikkben a könnyen lelkészülő RUMY egy ifjú német tudósról, a thüringiai származású RUSCHEL Agost dr.-ról emlékezik meg, a ki befejezvéen bölcsészeti, nyelvészeti

és hittudományi tanulmányait a jénai és lipcsei egyetemen, mint a néprajz és philologia különös kedvelője 12 év óta utazgat Európában, hogy közvetlen érintkezés útján megismerje népeit és elsajátítsa nyelvüket. RISCHEL, ha RUMY híradásának hihetünk, e bolyongásai közben a helyszínen tökéletesen elsajátította a dán, norvég, svéd, finn, orosz és lengyel nyelveket s a tudósítás idejében Magyarországon tartózkodott, a hol Pesten és Debreczenben egy félévet szándékozott tölteni, hogy a nyelvet megtanulja. Ezután egy félévet Magyarország és Erdély megismerésére szánt, hogy innen — Perzsiába utazzék. „E buzgó nyelvtudós — írja RUMY — a kit Esztergomban és Pesten személyesen is megismertem, a magyar etymológiát egybeveti a finn (a finn nyelvben, melyet tökéletesen megért, úgy az egyes szavakat, mint a nyelvtani szerkezetet illetőleg sokkal több megfelelést talál a magyarral, mintsem közönségesen hiszik), szláv és több keleti nyelvvel (a héber, szir, arab és szanszkrit nyelvben egyaránt járatos) és már több meglepő egyezést talált a szókészletet illetőleg, a mit a jövőben nyomtatásban is közölni fog“. Megjelentek-e RISCHEL szövegeztetései, ezt hamarjában nem tudtuk megállapítani; önálló kiadványban bizonyára nem; legalább se KAYSER, se HEINSIUS bibliographiája nem tud róla, de lehet, hogy valamely folyóiratban lappanganak. Talán e sorok ráterelik a figyelmet.

GULYÁS PÁL.

A gyulafehérvári nyelvemlék olvasásához. Ha jó volt a fénykép és ha jó a sokszorosítása, akkor a gyulafehérvári harmadik emlékversnek a Magyar Nyelv 1913. évi 72. lapján közölt olvasása iránt egy-két kétség támadhat. Ezek az esetek a következők:

3. sor. Erdélyi szerint: *artottonfaga*; de talán: *artotlanfaga*.

4. „ „ „ *halalanoch*; „ „ *halalanoch*.

4. „ „ „ *fcidalmof*; „ „ *fcidalmof*.

A *-lon-* vagy *-lan-* szótag hangzójának képe nem egészen világos, körülbelül avval az erővel *a*-nak is olvasható, a mivel *o*-nak; jobb felül, fent van egy kis válla, a minő egyik *o*-nak sincs, s nem kisebb, mint pl. a *fugadatia* szóban a *g* utáni *a* betűé; szintén jobb felül lent is látszik a gömbölyüségétől elágazó vonalrész, de ez éppúgy tekinthető az *n*-nek szorosan idecsatlakozó kezdő vonalául; viszont azonban igaz, hogy az *n* első vonala az *o*-k után ebben az emlékből egy helyen sem kezdődik ilyen mélyen. Az *n* kezdő vonalainak kapcsolása nem következtetes ugyan, hiszen ha az volna, a kérdés el volna döntve; de a kétségre a hasonmás elég okot szolgáltat. Az *a* írása sem következtetes ez emlékből, néhol hasonlít a mi nyomtatott *a*-nkhoz, néhol inkább az írott *a*-nkhoz.

A *-noch* vagy *-nach* szótag hangzója is gyanús. Ez is *o*-formább ugyan a többi *a*-nál, de egyuttal *a*-formább a többi *o*-nál; jobb oldala fent és lent *a*-szerű. Az *a*-s olvasást támogatja az, hogy ez a rag e kis töredékben még négyszer kerül elő, de mindig — nagyon világos — *a*-val, sőt éppen fölötte van: *fanach*. Az etymologia tehát a *-nak* olvasást kívánja.

Ellenben a hasonmásban a *fcidolmos* második hangzója *o*-nak látszik; fölötte van ugyan valami pont, hacsak az eredetiben ez nem tűnik fel az *a* végső vonása fejének, másképp a betű gömbölyüségét semmi sem módosítja. Vö. a HB-beli *hotolm* alakot.

Másrészt azonban igaz, hogy az első emlékversben mind a háromszor *walak-nok* alak van, illetőleg Varjú és Erdélyi azt olvasnak.

Ezek az észrevételek csak a hasonmásból indulnak ki s ezeknél Erdélyi Lajosnak és a vele közreműködött palaeographusoknak autopsiája mindenestre többet nyom. Mivel azonban Erdélyi szerint a hasonmás jó, a kétség felemlítése talán nem egészen fölösleges; a ki könnyen hozzáférhet az eredeti kézírathoz, legalább ellenőrizheti az olvasást.

— Kérésre dr. Szentiványi Róbert úr, a gyulafehérvári Batthyány-intézet igazgatója szíves volt megnézni a kérdéses betűket s a következő felvilágosítást adta:

„A harmadik glossa kérdéses szavai kétségen kívül artotlonsága halalanoch.

Az *a* betűk jellemző formája a középkori ductushoz híven *ā*.

Ez a felül balra nyúló, helyesebben: balról kiinduló átlós vonal látható a feidalmof szóban is, noha a betű *alsó* része a pergament kis türemlése miatt nem látható, s ezért tűnik fel a hasonmásban *o*-nak.

A halalanoch kritikus betűjén alul van egy hajszálnyi átmenet a következő *c*-hez, de semmi kétség, hogy e betű *o*! Ugyanazon sor többi *ā* betűje s a megelőző sor *fi*nach betűi élesen különböznek ezen *o*-tól. Persze ez csak a tényállás megállapítása a palaeographiai kérdésre. Hogy az író tévedett-e, vagy öntudatosan használta-e e helyütt az *o* betűt, annak megállapítása a nyelvtörténész dolga.

Ez a köszönettel vett felvilágosítás tárgytalanná teszi az egész fenti hozzászólást. A közzététel annyiban talán mégsem fölösleges, hogy másban ne támadjanak a hasonmás alapján fölösleges kétségek. A dolog most tisztázva van: Erdélyi Lajos olvasása helyes, a hasonmás azonban hiányos.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

A Könyvetske Az igaz Kerestyéni Keresztségről (Kolozsvár 1570) cz. műről egyik ismertetője, Czelder Márton ezt írja: „a könyv irmodora meglepően tisztá, világos s minden fennakadás nélkül érthető, a későbbben élt és írt Pázmány irányát is szinte felülmúlja“. (M. Prot. Figyelmező 1876. 207 l.). Bár ez állításban kétségtelenül sok a túlzás, annyiban igaz, hogy a mű stílusa a Pázmányéval rokon, annak előzőjéül tekinthető. De ha a könyvet figyelmesen végig olvassuk s összehasonlítjuk nyelvét és stílusát Dávid Ferencznek, a kinek e mű magyar fordítását (vagy átdolgozását) tulajdonítják, többi műveivel, azt találjuk, hogy e nyelv és stílus nagyon távol áll Dávid F. többi műveinek nyelvétől és stílusától. Összehasonlítottam Dávid Ferencznek „Rövid Magyarazat miképpen az Antichristus, az igaz Istenről való tvdomant meg homalositotta“ (Gyulafehérvár 1567.) cz. művével s úgy találtam, hogy azok a népies beszövések, melyek a címül írott „Könyvetske“-nek stílusát elevenné teszik, az „Antichristus“-ról szóló művében nincsenek meg. De nincsenek meg a Kolozsvárt megjelent „Az Egy ő magatol való Felséges Istenről“ (1571) és „az „Az egy Attya Istenec, es . . . fianac Istenségekről . . . vallastetel“-ben (1571) sem. A Könyvetske helyesírása, nyelve alakitanilag teljesen olyan, mint a Heltai műveié. A népies beszövések, mesemotivumok fölhasználása is Heltai stílusára jellemzők. Oly nagy az eltérés e mű stílusa, nyelve között és az „Antichristus“ nyelve és stílusa között, hogy ez alapon kétségünk támadhat a kettő egy-szerzőségében.

Szabó Károly — kiindulva abból az egyetlen fönnmarradt adatból —, hogy a „Könyvetske“-nek flandriai nyelvből német nyelvre fordított példányát Wilini Sándor varsói orvos Dávid Ferencznek küldte meg, hogy nyomassa ki, mert Varsóban a nyomdászok az igazságot kerülik, — csaknem bizonyosnak tartja, hogy Dávid Ferencz maga fordította magyarra. Dávid Ferencz ment a vallásújítás dolgában erdélyi református társai között a legtovább s ő róla tudjuk, hogy az anabaptisták tanát, mely szerint kis gyermeket megkeresztelni nem szabad, elfogadta és hirdette (RMKT. I. 41. l.).

A XVI. században actualis prózai műveket Heltai tolmácsolt magyar nyelven (Vigasztalo könyvetske, Agenda, Háló), de nemcsak vallásos actualitásokat, hanem érdekes és kelendő olvasmányokat is (Aesopus, Salamon és Markalf). Ő nemcsak pap volt, de könyvnyomtató és könyvkiadó is, a kinek üzleti szempontokat is szem előtt kellett tartania. A „Könyvetske“ magyar kiadásán nincs rajta a fordító neve, de a colophonban ott van, hogy „Colosvarot Nyomtatott, Heltai Gáspár által“. Heltainak mindenesetre érdeke volt, hogy egy új protestáns felekezetet alapelveit könyvben kiadja, mert ez abban a korban mindennél nagyobb érdeklődésre tarthatott számot. Hogy ő nemcsak mint könyvnyomtató vett részt kiadásában, a helyesírás s nyelven kívül bizonyítja a stílus is, mely teljesen az övé. Lehet, hogy Heltai, mint kiadó a Dávidtól kiadásra átadott kéziratot nemcsak helyesírás és nyelv szempontjából dolgozta át, hanem stilizálta is, de az sem lehetetlen, hogy a fordítás (vagy átdolgozás) munkáját teljesen egyedül végezte el.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Kóta. (Válasz egy kérdésre.) *Kóta* szavunk sokkal régibb, mint a milyennek Ön gondolja. Nem 100, hanem innen-onnan már közel 400 esztendő. Megvan már a XVI. század első felében, t. i. 1548-ban, a SZÉKELY ISTVÁN zoltárkönyvében háromszor is (NySz.). Származásával, tudomásom szerint, eddig — CzF.-t nem számítva — négyen foglalkoztak: 1. SÁNDOR ISTVÁN (Sokféle, XII: 71): *nota musica*, a Quotával; 2. GYARMATHI (Vocabularium, 1816), a ki szintén a latin „quotare, *quotus* tonus sit, notare“ igével veti egybe; 3. LESCHKA (Elenchus, 1825), a ki azt állítja, hogy „ex lat. *nota factum est*“; 4. DANKOVSKY pedig (Lexicon, 1833) az olasz *coda* átvitt értelméből (*finales notae musicae*) származtatja. De az ilyen ötletszerű szöfejtések, ha nincsenek nyelvtörténetileg megalapozva, nem egyebek pusztá találgatásnál.

A *kóta* eredetileg nem azt jelentette, a mit ma. Nem hangjegy, hanem számjegy, vagyis inkább a számjegyek megfelelő számérték volt az eredeti jelentése. Világosan kitűnik ez a GEMMA FRISIUS-féle latin arithmetika debreczeni magyar fordításából (megjelent 1577-ben és másodszor 1582-ben), hol is az A^{2a}. oldalon ez olvasható: * „Az mafic helyen valameni vnitas vagion az *Cotaban*

* A kolozsvári ref. kollégium példányából Gombocz ZOLTÁN volt szives számomra kijegyezni.

auag' f3amban“; az A2b oldalon pedig: „Az negyedik helien való f3amban auag' kotaban“, de még világosabban kitűnik ugyane munka kolozsvári magyar fordításából (megjelent 1591-ben). Itt a fordító, ifj. HELTAI GÁSPÁR, a számjegyet hol betűnek, hol cyphrának, de legtöbbsnyire *kótának* nevezi, sőt ezt eleinte *quotának* is írja („Hány bótú auagy Quota vagyon az Számuetésben? Tíz. 1. 2. 3 . . .“; azután: „Exemplum az Quotáknac kimondafsáról és neuairól“). A 4. laptól kezdve azonban a *quotát* már mindig magyarosan írja, valamint SZÉKELY ISTVÁN is (l. föntebb). Így lett a *quota* szóból, melynek a középkori latinságban (DuC.) „summa, quantitas“ jelentése is volt, a francziában *cote*, a németben *kote* (Heyse, Fremdwörterbuch) s ugyanígy lett a magyarban az *aquavitae*-ből *ákovita*, a *quinternából* *kintorna*, a *quantiából* *kitančia* stb. (NySz.)

Előbb tehát számjegy (nota numeralis) a jelentése, ma pedig hangjegy (nota musica). És mióta ez? A NySz. legrégebb adatai a XVIII. sz. elejéről valók (PP. és Rákóczi F.: Lev.), de van rá ezeknél jóval régebb bizonyítékunk is. 1636-ban az „Öreg Gradual“ ajánló levelében (8. l.) írja GELEJI KATONA ISTVÁN: „hogy az *kotákból* avagy clavifokból az lineákhoz képeft megtudhatnák akarmelly Pfalmufnak . . . notájokat“. Pár sorral alább pedig: „el kellene inkább az *kotás* énekeket hagyni“.

A XVII. századból már nincs adatunk arra, hogy a *kótán* számvető betűt is értenének. Zenei műszó lett belőle s az is maradt maig. Igen hihető, hogy a közbeszédben a kétféle *kótát* eleinte valami jelzővel különböztették meg egymástól, talán ilyenformán: számvető *kóta* és muzsikás *kóta*. Mikor azután a „számvető betű“ mind közönségesebb lett és a „számvető *kótát*“ lassanként egészen kiszorította a használatból, bátran elhagyhatták a másik *kóta* mellől a megkülönböztető jelzőt. A milyen a viszony a régi magyar *kóta* és mai *kótánk* között (t. i. szám- és hangviszony), olyanforma van az angolban, francziában és németben a *note* szónak „*kóta*“ és „számla“ jelentése között. Ugyanezt bizonyítja az is, hogy a németben a „*note*“ iskolai calculust is tesz.

Újabb zeneszerzőink és zeneíróink közül némelyek, úgy látzik, már nem tartják a *kóta* szót elég úriasnak s a hol csak tehetik, elkerülik. Pedig nem jól teszik. A *kóta* talán az egyetlen zenei műszavunk, a mely nem közvetlen átvétel vagy fordítás útján, hanem önállóan — a külföld utánzása nélkül — fejlődött ki a magyar nyelvben. Semmi kifogásom a nyelvújítás korában csinált *hangjegy* és *dallam** ellen, mégis igen sajnálnám, ha a finomkodóknak sikerülne, multtal és hagyományyal szakítva, a *kótát* és *notát* nyelvünkéből kipusztítani.

SZILY KÁLMÁN.

* Ezt DÖBRENTAI, amazt KUNOSS csinálta (NyÚSz.).

Székéltő. „Mind egy szömötlő-szömig: az utolsó szemig. Mind egy szömötlő-szömig megöszí a cserösnyét“ — olvassuk a MTsz.-ban, Kriza Vadrózsaiból idézve. Nyilvánvaló, hogy ez a szömötlő (< *széméltő) nem lehet egyéb, mint további romlása a már meg nem értett *székéltő* szónak, melyet a MNy. legutóbbi füzetében (XI. 174) az egykori *szék* ∞ *székétlen* váltakozás megőrzött emlékének magyaraztam.

Csémpe. Néhány évvel ezelőtt magyar nyelvészek társaságában szóba kerülvén a ‚kályha‘ és ‚kályhacserép‘ jelentésű székely *csémpe* szó, megemlítettem, hogy ennek ugyancsak a székelységben *stémpe* alakváltozata is van, s ezt Melich barátom, nem sokkal ezután a *csémpe* szóról írván (természetesen tudtommal és beleegyezésemmel) a MNy.-ben is közölte (III. 119). Mivel ennek az *st*-vel való alakváltozatnak, *cs* kezdetű jövevényszavaink hangtörténetében, esetleg fontos szavazata lehetne, és székelyföldi adataim között csak egyetlen egyszer találok meg a Háromszék megyei Nagynyujtóról följegyezve, azért a biztonság kedvéért nem régiben azzal a kérdéssel fordultam Nagynyujtód és még öt közeli más község népiskolai tanítóihoz, hogy ejti-e az odaváló székely köznép a *csémpe* szót úgy is, hogy *stémpe*, *st*-vel a szó elején. E kérdés eredménye mindenhonnan (sajnos, éppen csak a legfontosabb, a Nagynyujtóra írt vagy az onnan küldött levelezőlap nem érkezett kézhez) tagadó válasz volt. Föltétlenül bizonyos ugyan, hogy a *stémpe* ejtést csakugyan hallottam, még pedig jól hallottam (még most is emlékszem e meglepő alakváltozat hallatán érzett örömemre), de ilyen körülmények között én a magam részéről nem mernék erre az egyetlen egy adatra fontos nyelvtörténeti következtetést alapítani. Mert lehetséges ugyan, hogy az, a mit én hallottam és rögtön följegyeztem, már-már végkép eltűnő nyoma egy régibb hangállapotnak, de éppen olyan könnyen lehetséges az is, hogy csak egy embernek véletlen nyelvbtlása volt. Ennek az adatnak nyelvtörténeti értékelése ügyében tehát egyelőre föl kell függeszteni ítéletünket. HORGER ANTAL.

Olvasás közben. Gombocz Z. értékes fejtegetései kapcsán felhívom a MNy. olvasói becses figyelmét a Váradi reg. tulajdonneveire is. Ennek adatait ritkán látom idézve az újabban megindult tulajdonnevekről szóló fejtegetésekben. A tagadó nevekre szép példa ez: 108. §: „per pristaldum nomine *Numchiz*“, uo. 13. §: „per pristaldum *Numhiz*“. Mindkét esetben a név a. m. *Nümchisz*, *Nümhisz*, azaz „nem hiszel“. Itt jegyzem meg, hogy a Vár. reg. 234. §-ában ez van: „ioubagiones *Priuarti* qui sunt in villa *Vodozt*“. Ehhez a kiadók (Karácsonyi és Borovszky) ezt jegyzik: „Hodie *Pelbárt hida* in Com. Bihar“.

K. P.

Új szó. „Vonat nem járt, tehát borzalmas utakon kellett a mögöttes országból municziót, élelmet pótolni. (Az Újság 1915. III. 23. 7). Napilapjainkban azóta már többször is olvastam.

Népetymológiák. Az egyik hadikórház sebesültje a czombjába kapott lövést. Attól félt, hogy a csont is megsérült, de miután — saját szavai szerint — *megrögtönözték*, kitünt, hogy csontot nem ért a golyó. Egy másik sebesült meg arra kérte az orvosokat, hogy vizsgálják meg a sebéit *röggeli sugarakkal*. Így magyarosítják meg katonáink a *röntgenezés-t* és *Röntgen-sugarakat!* P. J.

December (MNy. 3 : 231, Nyr. 44 : 123). A prémes bundát jelentő *décember* szót már Széll Farkas megtalálta Csokonai egyik versében s az 1794-iki M. Hirm.-ban. Mind a két adat a XVIII. sz. utolsó évtizedéből való. Ugyanezen korból valók az alább közölt adatok is, a melyek a szónak *december* alakban való megvoltát is bizonyítják. Mátyási József *Semminél több valami* (1794) cz. vers-kötetében írja egy helyen: „Az olly nyomorogva tsinoskodó embert, | Ki Decemberben-is a' durva *Detzembert* | Szégyenlén, testére dolmánykát illeget, | Mint leli a' hideg, és ő a' hideget“ (180—181.). A vándorköltő Farkas Andrásnak ugyancsak 1794-ből való *Pokolbéli útazása*-ban négyszer is előkerül a *december*: „Hiszed már? ne légyek bár új *Decemberben*, | Hogy azért lehetek illy nagy Characterben“ (27.); „Német [felel]. De biz én nem ditsér; huntzfut a' gaz emper, | Bár fehillik rajtad barát-szin *Decemper*“ (37.); „'S a' fejér Kiriét [e szó kiemelve] ki-felé fordítám“ s hozzászerzi jegyzetben: „Bundam, vulgo *December* dictam“ (57.); „viseltes rajtam a' *December*.“ (92.)

Föltűnő, hogy az idézett írók, a kik a *december* szóval élnek (Csokonai, Farkas A., Mátyási J. s a M. Hirm. egyik szerkesztője, Görög Demeter), mindnyájan Debreczenben tanultak. Ez a körülmény valószínűvé teszi azt a föltevésünket, hogy a *december* vagy *décember* eredetileg debreczeni diáknyelvi szó volt s innen került bele az irodalmi, sőt köznyelvi használatba. Hogy efféle elnevezések divatoztak a kollégiumi diákok körében, arra analog példát találtunk az idézett Mátyásinál, verses utirajzában. Magyarországi s erdélyi útjában elérkezik Debreczenbe, hol „négy esztendeig rab kenyeret evett“ mint a kollégium alumnusa. Eszébe jutnak diákvevei s akkor történt dolgai. „A' szomorú *Sempert* mint kérődtük délben, Mennyiszter fűtöttünk pipa füsttel télben.“ Jegyzetben így magyarázza meg: „*Semper*, magyarul, Mindég. Így neveznek gúnyolásképpen egy kevés húsból és tóliból álló ételt, a' mellyből állani szokott az úgy nevezett Alumnu-sok' ebédje *breviter et confuse*.“ (Semminél több valami 129.) Ugyanilyen tréfás elnevezés lehetett a december hónapban már használatba jövő bundának *december* neve is, mely aztán, hangsúlyos lévén az első szótág, *décember*-ré nyúlt meg.

PUTNOKY IMRE.

Menyez (mennyez), menyezél. A *menyezet* = lacunar; boltozat szó régóta ismeretes nyelvünkben. A NySz.-nak elég sok adata van rája. Ámbár ez alapon joggal föltehetjük, hogy alapszava,

a *menyez* ige egykoron ugyancsak használatban volt, mindemellett eddig tudtommal egy régi forrásban, még szótárakban se találtuk meg való nyomát. Kresznerics szótára az első, mely tud róla: *Menyez, menyezi* = ad formam coeli eformat, lacunat“ (vö. CzF.-nál: „*Mennyez* = valamely szobának, teremnek vagy valamely nyugvó helynek tetejébe boltozatos függönyt, mintegy mennyet csinál“). Én legújabban ráakadtam egy XVII. századbéli levél eme helyein: „Az pattantyúst, ha egynehány napra kegyelmed megengedné, elhozatnám elébbi jó akarattja szerint két ház *menyezni*“ (Károly Mihály levele 1625. márcz. 10. Tört. 1879. évf. 462.). „Ha kegyelmed neheztelné, hogy ő felsége megérti kegyelmednél létét az *menyezőnek*, én itt is úgy tartom, hogy nem leszen nyilván“ (ua. 462.).

A *menyez* egykori létének eme történeti megállapítása nyomán fölmerül a kérdés: helyesen van-e a PPI., SzD. és SI. szótáraiban olvasható *menyezel* = lacunat; meghajt, boltoz ige a NySz.-ban megkérdőjelezve? A felelet csak az lehet, hogy helytelenül, mert a *menyezel* nyilván oly gyakorító sarjadéka a *menyez*-nek, milyen teszem a *jegyzel* a *jegyez*-nek, *képz* a *képez*-nek, *nagyzol* a *nagyz*-nak, *tőzöl* a *tőz* (*tűz*)-nek stb. (TMNy. 396—7.)

Ort hiján. Ezt a szótárainkban s nyelvelméleinkben ismeretlen szóformát SZENTPÉTERI ISTVÁN Tancz pestise (1697.) c. tudomásom szerint egy példányban fennmaradt művében olvashatni a következő szóváltásban: „Sohul a Szentírás a tánczot nem tiltya: annak okáért a táncz adiaphora, közdolog? Fel.[elet] *Orthiján* Ugri uram! Ha nem tiltya, nem is parancsollya“ (20 a). Mi ez az *orthiján*? Mivel a szövegből: némi hibával, hiánynyal, nem egészen értelme tetszik ki, én azt gondolom, hogy összetett szónak foghatjuk fel, igyen elemezve: *ort* + *hiján*. Az *ort* sejtésem szerint aligha egyéb, mint a forintnak v. tallérnak régente negyed részét jelentett s a székelyek közt ma is járatos (l. MTsz.) *ort* (német eredetű) főnév. A *hiján* pedig — *weniger um* —; *hoc defectu* (vö. „*hiyan* teczczik“ = nem egészen, kevésbé NySz.). Persze ez a kapcsolat már kétségtelenül metaphorikus; még nem az az OklSz.-nak ebben az adatában (1544): „Ég *ort hyan* ég forint.

Síkság. Az Esztergom megvételéről szóló kurucz ballada hitelességének támadói ezt a szót planities, sík mező értelemben anachronistikusan beleszótt újításnak állították. SIMAI a MNy. tavalyi évfolyamában (230.) kimutatta, hogy tévedtek, mert a *síkság* ugyanily jelentéssel megvan PP.-től (1708) kezdve minden nagyobb szótárunkban. Talán abból a körülményből, hogy a *síkság* kezdettől fogva csakis szótárakban lehelhető, lehetett volna a népi eredete ellen némi argumentumot kovácsolni. Ám most ez a lehetőség is teljesen meg-

szünik, mert én megtaláltam a vitás szót egy tizenhetedik századi szövegben, ROZSNYAI DÁVIDNAK, a híres török deáknak Apafi M. Érsek-újvár alatt cz. megemlékezésében: „Ha északi ablakát nyitotta meg zemlini palotájának [Hunyadi János], szüllette hunyadi havasait nézhetette által Tömösváron és ennek Erdélyig tartó szép *síkságán*, melynél nem tudom hol keresnék szebb mezőt“ (1663., Mon. Hung. Hist. Script. VIII. 384.).

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

Suhanczár. E szó eredetét SZILY KÁLMÁN fejtette meg, ki „Suhancz és suhanczár“ cz. szövejtő cikkében (MNY. VIII. 362—364) bebizonyította, hogy a *suhanczár* nem a *suhancz* továbbképzett alakja, hanem a német „*schweitzer*“ szónak cseh-tót réven hozzánk jutott elváltozása, s hogy az eredeti jelentése minálunk „testőrző“ lehetett. Hogy „testőr“-t jelentő *suhanczár* szavunk a „*schweizer*“ népnévből származott közszó, egy 1559-ből való adattal magam is bizonyítottam (MNY. VIII. 414) a *suhanczár* szó alakváltozatával (*suwanczár*), a mely SZÉKELY krónikájában — nyilvánvaló félreértéssel — a svédek, svétziaiak neve. — Megerősíti SZILY etymológiáját egy 1575-ből való adatunk is, melyben a *suhanczár*nak *suwanczár* alakváltozata szintén népnév, még pedig a „svájcziaiak, helvetiaiak“ neve: „Annac vtánna (Atila) nagy kegyetlenséggel kezdé Német országhoz, es mindent fel dullà . . . Czac az ő társainac földét nem bánta, mellyeknek lackásoc vala à nagy Német országban, Tudunia illic, à Marcomannokét, Quadokét, Suabokét: A többit mind el dula, és el egeté, mind két felé, mind szinte *Suantzár országic* . . . Annac vtánna be méne Galliába etc. HETTAI: Chron. 16.

HELTAI, a mint maga is elismeri, históriáját BONFINI „Rerum Ungaricarum Decades etc.“ cz. műve nyomán írta. A BONFINI Decades-eiben a megfelelő helyen helvetusokról van szó: „Magnae Germaniae tantum pepercit: quia Marcomanni, Quadi et Sueui, quos cum Atila cum militare diximus, è Rhetorum, Vindellicorum, superiorisque Pannoniae conspectu ulteriorem Danubij plagam habitabant. Superato tandem Adulae montis iugo, in *Heluetios ubi descendit*, pari crudelitate grassatur.“ (BONFINI: Decades 1568. 59. l.) A *suhanczár*, *suwanczár* szónak idézett *suwanczár* alakváltozata, mely „svájcz“iakat jelent, kétségtelenné teszi a *suhanczár* származtatásának helyes voltát.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.*

ára nélkül, 1787: . . . „a’ mint is vélem történt, hogy magam saját S. V. Sörtésemet *áro nélkül* oda adván, annak táplálásáro három mérő Korpát is attam“ . . . 1425.

* L. MNY. XI: 182.

aranygaland, 1785: . . . „némellykor Fekete báránybőr Kucsmába, némellykor pedig egy ujjnyi szélességű *arany galand* fellül be szegetek csákó nélkül való fekete süvegbe jár“ . . . 5.

árun eladni, 1785: . . . „vagy ha jelen volt a' Tanu az eladás alkalmatosságával valya meg azt is azon Szürke Tsikot menyí *árun attá el?*“ . . . 245. és 541. is.

árva esztendő, 1786: . . . „2do Mivel *árva esztendeit fölül haladta volna*“ . . . 1000.

asand, 1786: . . . „A Marschnak kezdetén minden ménlónak orra felett függő kapitánhoz köttessék *Asandból* egy darabotska, azért mert“ . . . 63.

asztaltól és szállástól elválasztani, 1789: . . . „Annak okaért mély alázatossággal esedezem, méltóztatnék az Tettes Consiliarius Ur az *Asztaltul, és Szállástul való el válasomat* meg erősíteni“ . . . 949.

átkozolódó, 1785: . . . „2-o hogy motskossan káromkodo, *átkozolodo*, és mostoha Anyját, sőt édes Atyát is ki gunyolo volna“ . . . 73.

auszugális, 1785: . . . „A temetéskor az Parochiale Templomban . . . 1 f. 55 xr., Tisler *Auszugális* az Koporsoért . . . 3 ft. 60 xr.“ . . . 635.

auszszigli, 1786: . . . „Ezen okokra való nézve tudgya pedig azt is a Tanú, hogy néki is egy alkalmatossággal az *Auszsziglit* bé adván, akkoron magok között a' Computust meg tették“ . . . 47.

azonáltal, 1788: . . . „Le-Írása Egy fiatal Zsidónak, aki tettetvén magát mindha megtérni kívánkozna, egy ideig Regendorffi Plébánusnál tartózkodott, 's azt *azonáltal* meg lopván ellszökött“ . . . 809/811.

azonért, 1787: . . . „ismét azon egy kereszt Buzát el tulajdonítani akarta, hogy azt a Tettes Aszony nem engette, *azonért* cselekedte ezen illetlenségeket“ . . . 1374.

azon végett, 1787: . . . „Alul meg irattak alázatossan Nyujtyuk alázatos Instantiankot ez Tettes Nes. Magistratus Elejben *azon végett*(t) 1-o Mivel Hogy“ . . . 1862.

azüte, 1787: . . . „emlégett Férjének tudtával az haztul el mentt, s az üte már 8. esztendeig semmi héré nem hallatik“ . . . 1160.

bagazia, 1789: . . . „a' füle ki vagyon likasztva, csikos Kabátban, kék *Bagazia* kötöben, félviseltes Gubában, fejelés csizmában . . . el szökött“ . . . 984/988.

balogos szarvú, 1789: . . . „2. Nagy Kaila *Balogos szarvú*, kék szórú, magos szál, kurtás farkú ökör, első és hátulsó lábaira *csaihos*, vagy is Csámpás, jobb füle, alóról *fell tsapantott*, ball füle pedig egészen csonka“ . . . 553/560.

balvádolás, 1787: . . . „5-to Reménlem talán még friss emlékezetiben léssen T. Bíró Uramnál, hogy valamel Fehér Személ *balvádolásáért*(?) Tavasz tájban megbüntetett az Czéh 4. forintokra“ . . . 17.

bankó, 1789: . . . „engemet azon kívül számtalan gyilkos Verisen az Élettől több izben majd már meg fosztottak, de ugyan tsak anyira meg rontottak volna, hogy *Bankóra* szorultam“ . . . 949.

bankóczédula, 1789: . . . „Három darab *Banko Tzédula*, mindegyik 1000. foréntos, mellyek mind öszveséggel e' folyó 1789. esztendőben Valter Jósef nevére intabuláltattak“ . . . 1480.

Bankos, 1789: . . . „Ezen Ló Szörire setét pej, herélt, az homlokán egy kis fehér hold vagyon, a két első Lábaira *bankós*, a hátulso bal farán R F., hoszu serényű“ . . . 1499.

barátszínü, 1787: . . . „minekutánna . . . Nemes Tallián Ádán

Horváth Kereskedőt Puska tokjával meg ölte volna, *Barát sznű* Mantliban . . . el-szökött“ . . . 1370.

barlog, 1787: . . . „A másik (ló) sárga deres szőrü kantza . . . az első *barlog* Lában kese körmű, fejbe pedig a Szeméig *Lámpás orrú* fehér, mind a két szemére *tsóka szemű*“ . . . 884.

beállítani, 1789: . . . „és egy szóval kinek kinek az Marha, Borju, és Bárány husnak, és mind e féléknek funton kint valo méretest, ugy szintén Fertály számra valo adást *bé állítottani* . . . kin-szeríteni méltoztatnék“ . . . 657.

(Folytatjuk.)

MOENICH KÁROLY.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

V.

(Különféle lapokból.)

29. „A magyar politika megtalálta ismét azt a fenséges hazafias *lendületet*, a melyről a magyar nemzet ösmeretes ós idők óta. „Az a hősi *lendület*, a mely a magyar név soha el nem múló dicsőségére megtartotta Uzsokot —, még nem lankadt el“. „A hol a bámulatra méltó *lendülettel* támadó francziák holttesteinek százai hevernek“. „A Házban nem találta meg azt a szerepet és *lendületet*, mely a városnál a legfelsőbb régiókba röpitette“. „Tél van, de ez a hadsereg a tavaszi ébredés szent és fenséges *lendületével* tör előre“. „A legkiválóbbak közé tartozik mindama fejtegetések között, a melyeknek a háború kitörése óta az volt a rendeltetésük, hogy a közönség érzelmeit, érdeklődését, gondolkozását és *lendületét* táplálják“. „A németek egy nagyszerű *lendületü* rohammal kierőszakolták az átkelést“. „B. P. elnökölt s — — *lendületes* beszédet mondott nemzeti küzdelmünkről és katonáink hősi harczeitől“. „H. S. konferált bevezetőül *lendületesen*“. „A melynek nincs miért lelkesedni, de a mely nem is képes semmiféle *kilendülésre*“. „Csirában fojtják el a nagyobb *kilendülésekre* való képességet“. „E harmadik és végső *nekilendülésnek* gyors összeomlásán örülünk“ stb.

[Ez a „lendül“ jó szó is, „szép“ szó is. Nem szép-e, mikor „Magyar és lengyel deli tánczra *lendül*“ (Arany), vagy mikor „*Lendül* a sok zászló maga-fogta szélben“ (Arany)? A nép is kedveli, minden „lendéjével“: *ellendül, kilendül, nekilendül, átlendül, föllendül*, „csak egy *lendület* ide“. Szeretem én is, de csak barátja akarok lenni, nem bolondja. Nem teszem divattá, mint az ujságok, melyeknek egy lapja se „lendületlen“. Ennek az örökös kellnemkellhasználatnak aztán az a következése, hogy a fogalom is elhomályosodott, maga a kifejezés is határozatlanná lett. Ez már baj. A fentebbi idézetek közt alig van, melyben ne inkább más szót kívánna a szabatosság. A magyar nemzet *hazafias lendületéről* híres? *Hősi lendület* tartotta meg Uzsokot? A francziák *lendülettel* támadnak? A *lendület* röpit valakit? A fejtegetések a *közönség lendületét* táplálják? Nagyszerű *lendületü roham*? . . . Biz ezek sérelmei a stílus logikai kellekének. Nem mondom, hogy ne éljünk e szóval, de tartsuuk mértéket s csak ott használjuk, a hol az előadás praecisiója éppen ezt ajánlja vagy követeli. Vö. a német *Schwung*-ot és a fr. *verve-t, élan-t*.]

30. „Most már nem lesz oly kínos, mint eddig volt, a mikor reggel kaptunk hírt, azután délig *sültünk, fázunk*, délben esetleg valami hivatalos stílusban volt részünk, hogy nem állunk éppen rosszul stb.“.

[*Sültünk, fázunk?* Tudom, mit akar mondani. Csakhogy a magyar nem így mondja, hanem máskép. Többféleképp, de így nem. Vö.

„Toldi György e szóra csak úgy *hüle-füle*“ (Arany)

„Fúlok, lehellek; *fázom, gyúlok*“ (Csokonai)

„Csak egyedül *fülök, fagyok*“ (Vörösm.)

„A kántor látja, hogy felé nagyon néznek!

Nem tudja az okát, csak úgy *fül és fázik*“ (Tompai)

Így is: „*hül-hevül*“, „*ég-hül*“, „*ég-fagy*“].

31. „Megpróbálta, hogy a míg tulajdon földjén az ellenséges idegen van otthon, ő viszont átlépvén a határt, *megfészkeljen* Elzászban, a mely felé negyvennégy esztendő sóvárgás vonja“. „Az ellenség úgy *megfészkelődött* a legszebb és legbüszkébb francia földön, hogy nem lehet kivetni onnan“. „A porosz határon *megfészkelődött* orosz sereg visszaverésével“.

[*Fészkel, megfészkel, fészkelődik, megfészkelődik* — szók ellen nem lehet kifogás. Mégis az, hogy ma már nem mondjuk: *megfészkel* valahol, hanem: *megfészkel* magát valahol, *befészkel* magát valahova; *fészkelődik* pedig csak ily értelemben járatos a köz- és irodalmi nyelvben: nincs nyugta, izeg-mozog (A népu nyelvben: „*fészkelődnek* a fecskék“ = fészket raknak).

„Így *fészkelte magát* Csóri vajdasága

Ellenállás nélkül a nagy boldogságba“ (NCz. IV. É.)

„*Fészkelődött* előbb egy kissé az állat,

De majd belenyugszik, mivel úgy is fáradt“ (TE. IV. É.)]

32. *Ausztria és Magyarország. Osztrák és magyar.* Nincs ezekben semmi, a min megütközzék az ember. Az „és“-t, mely össze is köt, szét is választ, a közjog parancsolja. De már az előadás folyamában kellemetlenül hat rám, néha zavart is okoz. P. „Egy *osztrák és magyar* buvárhajó megtorpedózta a Leon Gambetta francia pánczélos czirkálót“. „Az *osztrák és magyar* vezérkar régen számolt ennek a várnak elestével“. „Ha az *osztrák és magyar* hadseregek olvasni fogják ezt a dicső lapot stb“. „Az orosz tüzérség állandóan értéktelenebb volt, mint az *osztrák és magyar* tüzérség“. Itt még nem akadunk fenn, mert ha külön kellene érteni az *osztrákot*, külön a *magyart*, akkor így volna: „egy *osztrák és egy magyar* buvárhajó“, „Az *osztrák és a magyar* vezérkar“. De a következőket olvasva kissé kényelmetlenül érezzük magunkat: „*Németország és Ausztria és Magyarország* keleti hadainak helyzete sokatigérőnek mondható“. „Valamennyi *német és osztrák és magyar fogoly* is ugyanígy beszél a maga országáról“. „A háború még keményebbre és szorosabbra kovácsolta a *Németország és Ausztria és Magyarország* közötti szövetséget“. „Párisban egymagában 1256 *német és osztrák és magyar* czég vagyónát foglalták le“.

Nem lehetne ezen segíteni? Ha már szükség van az „és“-re s nem írhatunk „*Ausztria-Magyarország*“-ot, se „*osztrák-magyar*“-t, az az indítványom, hogy vagy írjuk egybe a két szót, így: *Ausztria-ésMagyarország, osztrákésmagyar*, vagy kötőjelet használjunk, így:

Ausztria-és-Magyarország, osztrák-és-magyar. Hogy ez az írásmód megvalósulhasson, az újságíró uraktól függ. De ne *muljék* rajtuk.*

LEHR ALBERT.

* T. munkatársunk indítványáról, ha nem tartjuk is elfogadhatónak, mindenesetre el kell ismernünk, hogy originális egy indítvány. Hozzátehetjük még, hogy teljesen fölösleges is. Mert hát hol van az megírva, hogy *osztrák-magyart* nem szabad mondani. Hány meg hány törvényünk van, a mely Ausztria-Magyarországot, az Osztrák-Magyar bankot, államvasutat, vámterületet stb. így nevezi. No meg azután Budapest 14 vagy 15 napilapja között úgyszólván csak egy van, a mely folyvást az „*osztrák és magyar és német*” csapatokat emlegeti s még azt sem teszi meg, hogy a második és helyett, a jobb hangzás kedvéért, legalább *meg*-et írna. Ennek pedig, t. munkatársunk is elégszer tapasztalhatta, hiába adunk tanácsot. SZERK.

NÉPNYELV.

Tájszók (Kisküküllő).

alaj: petróleum.
álmás: almával készült leves.
árpásalma: árpával együtt érő a.
ardásbéles: béles tészta, ordával töltve.
békanyúzó: olcsó zsebkes. [„Ne végy ajat, mer' a zsidó mind békátot nyúz vele, azé aggya e'...”]
butyak: bogos (tüzi)fa.
csemcseg: csámcsog.
cserkentő ára: ébresztőóra.
csárgó: a vízvezeték utcai nyílt csapja.
csicsszapó: csecsemő.
csattanyósdí: kézfejverő (pecsenyésdi) játék; néha: „*verespecsenyé*”.
cséreg (csérreg): lárma. „Ne csérregj”.
csűp (párnacsűp): a párna csücske.
czigányak hónapja (február).
csuhán: csalán, árva csuhán.
csókapityóka: baraboly.
dombaradás: térszíni név, *domb*.
[mérég]dupé: kb.: mérégduda, daczos gyermek.
deszkakert: palánk.
doncs [disznódoncs]: piszkos, mocskos.
dida: (gida?) kiskecske (vőgídó: zsidó).
elvesz, vesz: elpusztít. „A hideg *elveszi* a virágot”: elpusztítja.
elbusláncodik: búra hajtja fejét.
elsőház: utczafeleli (szebb) szoba.
égedelemtűze: hasonlatokban; je-

lentése kb.: igen rossz, nagyon rossz. „Ajan mind az égedelemtűze.”

farak: hátul, a nadrágból kilógó gyermeking. „Lóg a farkad!”

fírka-furká: kicsinyelő odaszólás, néha a gyermek beszédét is ezzel csöndesítik le.

füstbüz: dohányfüsttel tele levegő.

farcsuk: a derék, a test derék-része.

főroté: a fölforralt tej föle.

fársáng: álarczos, maszk.

furtanasan: folytonosan.

[*össze*]guzsarodik: [*össze*]zsugorodik.

gambajga: gomolyag (czérna).

gárnér (gárñir): fodor, ruha-

gamfa: fejfa. [fodor.

gusa: a juh nyakán fejlődő beteges daganat.

hásztán: hát aztán.

husá (*usá*): cselekvésre biztató.

„*Husá mehecc!*”: nosza, itt az alkalom; eredj, menj!

habarál: hiábavalóságokat, semmiségeket összebeszél. „Ne *habaráj* annyit!”

húz (∞ le): nyom; olyan súlyú, „110 kilát *húz* le.”

hadranyál: felesel (sőt *habar*, „*hadar*”). „Ne *hadranyáj*jan úgy a nyelved.”

habri: a ki sokat beszél.

hunycsa: hunyós. MTSz.

istenucus'csigen: fogadkozó-szó.
isztina: a juhlegelőterület középpontja; itt fejenek, ez a juhok éjjeli pihenőhelye; itt alusznak a juhok.

járduvány szőlő: egy szőlőfaj.
jubéfejés: a juhaikat egy turmáiban legeltető gazdák tavaszi próbafejése. Minden juh tejét egybe fejik s így állapítják meg az évi osztozkodás arányszámát (majdan a részesedést a sajtból.)

katyfal: lebzsel. „Ne katyfajj annyit!”

kurál: gondoz, ellát valamivel (pl. marhát: szénával, alommal, abrakkal. „E' kel *kurájjom* a marhákot.”

kalandaz: bódorog. Jánasék mind kalandoznak a szőlőbe.

kert: vesszőfonatos kerítés.
kásáshúrka: a maradék sertésbélbe tengeriliszttel töltenek „a kolbásztótó-vel” és az így nyert hurkát szárazon vagy sülve eszik.

kakóca: kismövésű kakas.

kofapecsenye: cigánypecsenye, piaczi pecsenye, a mit a laczi-konyhások sütnék.

kantus: szoknyácska. „Akkar még *k*-ba jártam.”

kunnyag: kéréleg sír, azért sír, hogy talán sírására odaadják, a mit kér.

kunczerál: elesal; addig kér valamit, míg a kérést megsokalva, odaadják neki.

kutyahal: békaporonty.

kutyakalanyya: úgy keletkezik, ha a gyermekek egymás hegyén-hátán összegabalyodnak, összegubanczolódnak (játszva v. verekedve).

kigyófejű (v. *ropogos*?) cseresnye: hosszúkás cs.

kátyosfejű: féleszű.

kátyus: kábutl.

kalamácsa: csetepáté, veszeke-dés, csárma. (Fogarasi nyj.-ban: kalamájko.)

lóg: henyél. „Te! ne logj (néha: lagj) ott, csiná'd a dógadat.”

lepcsel: a fehérneműt vízzel le-

locsolja, hogy a vasaló jobban csúszszék rajta.

lapítottó: deszkalap, húst, szalonnát vágnak rajta.

lapótya: palacsintaféle.

lapu: levél (fa- v. tengerilevél).

laskaserítettó: laskanyújtó.

elláttyo magát: 1. jóllakik, 2. megittasul.

léha: 1. tétlen, 2. üres, pl.: a gabonaszem.

látot: látszat, megnyilvánulása vminek eredménye. „∞ Nincs látottya a dagadnak.”

mekpukkint (tréfásan): megló.

magyaró: burgonya.

magyarós: burgonyaleves.

fájin magyaró: jó mogyoró, fán termő mogyoró.

martilapus (∞ *kápaszta*): martilapuból főzött k.

murrog: dorombol a macska.

kimárdul: kificzamodik, helyéről kiugrik (a csont az izületben).

ná: nál (nél). Vótam az asztalosni: v. az aszt-nál.

nehezítettó: az óra nehezeke.

nyévaj (*nyévoj* is!): nyavalya (oláh: nyevoje).

nyamdek: a gyalogjáróktól — (sáros időben) — nyomdokolt út-féle, ösvény. „Erigy a *nyamdekan*, nem lesz sáros a cipőed.”

nyűlsaláto: *Taraxacum officinale*.

nyűtosztat (ki ∞): kiterít, pl.: halottat.

nyűtőpad: ravatal.

nyűrrag: sír, nyávog (vö.: cserreg).

olá'ecet: (hasonlításban) gyöngé.

„Oan vagy mind az *o. e.*”

Ónamhegy (hegynév).

oszlik (*meg*-): megérik.

őszkendő: decz. 31.

ődálrud: vendégoldal.

oan (olyan): mintegy, körülbelül annyi: „Lehetett *oan* 3 vékányi”.

ól: sertésól (jel. megszor.).

ótvár (káromkodásokban): „Hagy az *ótvár* egymemeg”.

PARÁSZKA GÁBOR.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

29. L. K. úrnak. Igaza van. Az ízlésteleenség netovábbja tudományos folyóiratban valakit „hazaffy“-nak csúfolni. SZERK.

30. P. R. írja: „A HB.-ben ez van: „Oz gimilsnec vol [így!] keseruv uola vize. hug *turchucat* mige zocoztia vola“ (l. NySz. *torok* a.). A mondatban Szinnyei feltűnőnek tartja a tárgyrag előtti *a*-t a várható *u* helyett, a HB. egész szelleméből is azonban azt következteti, hogy itt csak Adám torkáról van szó (l. Nyr. XXXII, 485), azért szerinte *turchucat* másolási hiba *turchat* azaz ‚torkát‘ helyett. A codexekben előfordul az is, hogy egy ember torkáról többesben szólnak, s ez szerintem a lat. *fauces* (plur.) szolgai fordítása; a hely a ThewrC. 214. lapján ez: „Oh kegyesleges wr ihs xps kerék tegedeth az te nagh melseges zenth zerelmederth, kywel ez zegen embery nemeth zereted, mykoron... fygwen az magas kerezt fan... kenywes zemyddel, horthyogo *torkayddal*...“ Nem lehetne-e a HB.-beli *turchucat* is ilyen szóról szóra való fordítása a lat. *fauces* szónak?“

31. Felelet 30-ra. Nemcsak *fauces*, hanem más latin plurale tantumok is előfordulnak régi irodalmunkban szolgai módra többesszámmal fordítva. Így *angustiae*: szorosságok, *divitiae*: gazdagságok (kazdagságok), *tenebrae*: sötétségek (l. NySz.). Ha a HB.-ben csak *turchuc* volna, akkor ezt minden habozás nélkül a *fauces* szolgai fordításának tarthatnók; akkor is, ha abban a mondatban *turchuc* volna (t. i. *fauces* [ei us nélkül] szolgai módra fordítva: ‚torkokat‘, a mi a HB. névelőtlen nyelvén a. m. ‚a torkokat‘, értsd: ‚az ő torkait‘, recte ‚torkát‘). Azonban a HB.-ben *turchucat* van, s ebben — mint az i. h. mondtam — föltűnő az *a* betű, mert a többi mélyhangú tárgyesetben *u* vagy *o* betű van a rag előtt: *adamut*, *paradásunut*, *halalut* (kétszer), *angelcut*, *wrot*, *utot*; és az *angelcut*-nak megfelelően a többesi *-k* (*-c*, *-muc*) után magashangúakban is *u*: *szentucut*, *isemucut*, e szerint elvárhatnók, hogy ‚torkokat‘ így legyen írva: *turchucut*. Ezt az akadályt nem lehet azzal elhárítani, hogy a GyulG1.-ban is egymás mellett van *chudalatus*, *varas-* és *scidalmos* (MNy. X. 130), mert ezekben különféle töveknek más-más consonansmegelőzte véghangzója van az *-s* előtt, ellenben az *angelcut* ∞ *szentucut*, *isemucut* — *turchucat* alakokban a szóbanforgó magánhangzó a többesi *-k* és a tárgyeset *-t*-je között áll, tehát a hangtani és az alakítási helyzet azonos. Korántsem vagyok annyira elfogult vagy vaskalapos, hogy ebben valami áthághatatlan akadályt látnék, de mégis csak számottevő akadály, s így egyelőre kétségesnek kell tartanom azt, hogy *turchucat* nem egyéb a *fauces* szolgai fordításánál.

SZINNYEI J.

32. R. H. úrnak, Budapest. Azon kérdésére, hogy hogyan nevezik a székelyek a *Barczaság*ot, először is azt válaszolhatom, hogy nem *Barczaság*nak. Ez az *á* hangú alak néhány évtized óta elég gyakran olvasható ugyan, de se a Székelyföldön, se egész Erdélyben sehol sem ejtik hosszú *á*-val. (Ehhez hasonló eset, hogy a Csikmegyei *Madéfalva* község nevét is, bizonyára a *Máté* keresztnév hatása alatt, sokszor *Mádéfalvának* írják, holott *Madéfalva* nem < *Máté*, hanem *Amadéfalva*, l. EtSz.). Hogy a *Barczaság* elnevezés él-e a székely

köznap ajkán vagy sem, arra nézve legnagyobb sajnálatomra nem adhatok határozott választ. Bizonyos azonban, hogy a *Barcza* folyó körül elterülő termékeny síkságot leginkább „a *Barczán*, a *Barczáról*, a *Barczára*“ kifejezésekkel szokta megjelölni és hogy e folyó nevének a Hétfaluban még *Barsza* alakváltozata is él. HORGER A.

33. J. K. úrnak A *kikérem magamnak* kifejezés szolgai fordítása a németnek: „das bitte ich mir aus“. Már CzF. megjegyzi róla: „Elharapózott ezen németes kifejezés is: *kikérem magamnak*, e helyett: *követelem*; vagy *megkövetem alázatosan*“ (*kikér* a.). Úgy látszik, ebben az időben már nagyon elterjedhetett ez a germanismus. Irodalmi előfordulására már 1825-ből van adatunk: „*ki kérem magamnak* az efféle kissebítést [így !“] (Maróthy Mátyás: Amália 15.) A régi nyelvben a *kikérni* ige „expetere, sich erbitten“ jelentésben volt szokásos (NySz.). Ily értelemben mondjuk ma is: „a cseléd *kikéri* a bennlevő bérét“; „a besorozott népfelkelőt *kikérik* a minisztériumtól“; „*kikérem* holtig való barátságát.“ P. J.

34. Tamasz. Höfer altábornagy április 23-iki jelentésének ezt a mondatát: „tegnap az ellenségnek egy erős *támaszpontját*“ elfoglaltuk — a többi lapoktól eltérőleg — a Bp. Hirl. így közölte: „... *támasztékpontját* elfoglaltuk. A Bp. Hirl. t. i. azt hiszi, hogy a *támasz* nyelvújításkorabeli rossz szó. Pedig csak olyan régi jó, mint az *eresz*, *horpasz*, *rekesz*, *szakasz*, *tapasz*, *válasz*. Már 400 esztendővel ezelőtt is így irtak: „Isten házának *támasza*.“ — „Az igazság *támasza*“, s így könyörögtek: „Uram Istenem, légy a mi *támaszunk*.“

35. Kovács Márton úrnak. Ön jól sejtí (Nyr. 44:185), hogy a *déczbunda* nem *dtszbunda*, hanem *décz*(ember)-bunda. Figyelmét azonban elkerülte, hogy az Ön sejtelmét SZÉLL Farkas nyolcz évvel ezelőtt (MNy. 3:231) teljes határozottsággal már kifejezte.

36. Birok fn. Az EtSz. azt mondja, hogy „szótározva először KelB.“. Erre Simonyi Zsigmond (Nyr. 44:171) megjegyzi, hogy „nem, hanem SimB.“. Én meg azt jegyzem meg, hogy „nem SimB., hanem Ball.“. E szó megvan t. i. már Ball. 1890-ben megjelent Magy. Ném. szótárában, sőt az 1881-ben megjelent Ném. Magy. részben is, holott SimB. 1902-ben jelent meg. Legyünk igazságosak!

37. F. M. úrnak. A „Naturschutzpark“-ot nevezheti *természetvédő* kert-, park-, területnek, vagy pedig *természetvédelmi* k., p., t.-nek (Vö. Gyemekvédő Liga és Honvédelmi Minisztérium). Sz. K.

38. M. J. úrnak. A *czéka* szó több játékban (longa méta, kugli) annak a játékosnak a neve, a ki kettő helyett játszik, azaz egygyel többet üt vagy dob, ha a másik pártban egygyel több játékos van. Tiszántúl kártyajátékban a hiányzó játékost is *czékának* mondják, a kit különben németül *strohmannnak* szottak nevezni. Helyes volna, ha a *strohmann* helyett a *czéka* országszerte elterjedne. T. V.

39. Hibaigazítások: MNy. XI, 147. (20. sor alulról) *-máz*, *-máz* helyett *-maz*, *-máz* olvasandó; uo. 191. az *Ablak-tölgy*-nél kimaradt a szerző Horger A. neve; uo. 166. (21. sor alulról) az van mondva, hogy a *cement* „elcsesülés, beváltás“ jelentésére nincs magyar adat, a 168. (21. sor alulról) meg így van magyarázva az *aranycement*. A 166. lapon levő rész ilyen értelemben javítandó.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XI. KÖTET.

1915 JÚNIUS

6. SZÁM.

Barcza, Barczaság, Bárca.*

Az EtSz. a köznyelv szókészletén kívül fölveszi a tulajdonnevek közül azokat is, a melyeknek világos az eredetük s a melyeknek nyelvészeti vagy történeti fontosságuk van (l. az előfizetési felhívást). A czimül írt szókról a *b*-n kezdődő szavak kidolgozásakor semmi olyast nem tudtam megállapítani, a minek alapján okvetlenül föl kellett volna vennem őket. Már a *b* betű javításakor figyelmeztetett HORGER ANTAL barátom, hogy jó volna az erdélyi *Barcza* nevet is tárgyalni. Erre újból megnéztem jegyzeteimet, de hiába néztem meg, akkor sem tudtam többet e névről, mint a mit egykor a MNy. II, 103. lapján írtam, azt pedig helytelennek tartottam. Jött aztán egy bírálónk, ki azt írta: „A *Bárca* helynevet s a *Bárczaságot* (így!) is érdemes lett volna fölvenni“ (Nyr. XLIV, 29). Hogy miért lett volna érdemes, azt bírálónk nem árulta el, pedig jó lett volna megírnia, mert akkor most talán tisztábban látnám e tulajdonnév eredetét. Többen kérdezték is tőlem, hogy mit tudok az erdélyi *Barczá*-ról, s a többek közt SCHULLERUS ADOLF, az erdélyi szász szótár szerkesztője is. Ez érdeklődés az oka annak, hogy elmondom, a mit a czimül írt tulajdonnevek eredetéről tudok.

Bárca nevű községünk négy van, *Alsó*-, *Felsőbárca* Abauj-torna megyében, *Kis*-, *Nagybárca* Borsod megyében. Régebben még *Barca* néven, az első szótagban rövid *a*-val, találjuk e helyneveket. Ez a *Barca* alak 1262 óta mutatható ki (vö. 1262-ből: *Barcha* CSÁNKI I, 203; 1287-ből: *Fulbarcha* „Felsőbárca“ CSÁNKI I, 169; 1457-ből: *Barcza*, CSÁNKI I, 169), az előtt a név hangalakja *Borcza* (vö. 1194-ből: Terra *Borcha*, CSÁNKI, I, 169). A fejlődés tehát ez: *Borcza* (XII. század) > *Barcza* (XII—XVII. sz.) > *Bárca*.

* E dolgozatom eredetije itt és a német fordítása az erdélyi szász Korrespondenzblattban egyidejűleg jelenik meg.

M. J.

Máskép áll a dolog az erdélyi *Barcza* névvel. *Barcza* ma egy pataknak a neve, a mely Brassó megyében az Oltba szakad, *Barczaságon* pedig e folyó vidékét értik. A *Barczaság* név újabb keletű; LIPSZKY „Reppertoriuma“ a terület szász *Burzenland* nevét magyarul így értelmezi: „Brassó vidéke“, szótárban a *Barczaság*ot először CzF.-ban találom; szövegben 1655-ből Székely Oktár VI, 201 (így: „*Barczaságban*“; l. még uo. VI, 226, VII, 423). Noha a magy. *Barczaság* származék aránylag újabb, maga a *Barcza* név a magyar nyelv legrégibb földrajzi nevei közé tartozik.*

E névre adataink a XIII. sz. legelejéről vannak; a *Barczaság*ot ekkor kapja a német lovagrend s az egykorú oklevelek azt írják, hogy a *Barcza* vize mentének területe üres, elhagyott, lakatlan pusztaság (vö. 1218-ból: „*terram de Burza vacuum et inhabitatum*“, 1222-ből: „*terram Burza desertam et inhabitatum*“, l. ZIMMERMANN-WERNER, Urkundenbuch, rövidítve a következőkben: ZW.). Az oklevelek mind a folyócskát, mind pedig a folyócska mentén levő területet *Barczá*-nak hívják (vö. 1222: „*usque ad ortum aquae quae vocatur Burza*“ és fentebb a „*terra Burza*“ adatot, ZW.). Ha már most az oklevelekben előforduló alakváltozatokat egybe állítjuk, ezeket az írott alakokat találjuk:

1. írva *Burza* (vö. ZW. 1218-ból: „*terram de Burza*“, 1222-ből: „*terram Burza*“, 1222: „*ad ortum aquae, quae vocatur Burza*“; latinosan ragozva: 1232: „*terram Burze*“);

2. írva *Bursa* (vö. ZW. 1222-ből: „*terram de Bursa*“);

3. írva *Burcia*, *Burcya* (vö. ZW. 1240-ből: „*in Burcia*“, 1385-ből: „*de Burcya*“).

4. írva *Borza* (vö. ZW. 1211-ből: „*terram Borza . . . terra Borza*“, 1212-ből: „*cruciferi de Borza . . . de Borza*“, utolsó ilyen adat 1373-ból: „*in Borza*“; latinul genitívussal 1231-ből: „*terram Borze*“, 1225-ből: „*in terra Borze*“; íráshibával többször „*terra Boza*, *terram Boze*“);

5. írva *Barza* (vö. ZW. 1349-ből: „*terrae Barza*“);

6. írva *Barcsza* (vö. ZW. 1407-ből: „*de districtu Barcsza*“)

7. írva *Barcza* (vö. Székely Oktár I. köt. 1484/1568: „*terra Barcza*“, uo. III, 75: „*molendina terre Barcza*“).

Ha e különböző alakváltozatokat fejlődési sorrendbe akarom

* HORGER ANTAL figyelmeztet, hogy a székely ember mindig így beszélt: *Barcza pataka*, de a *Barcza* „*Barczaság*“ (vö. Székely Oktár VII, 253: 1718-ból: „*az Barczáról*“) és vö. MNy. XI: 239.

hozni, arra kell megfelelnem, mely nyelvből való adatok ezek: magyarok, szászok vagy talán oláhok?

A szászok a maguk nyelvén a folyócskát *Burzen*-nek, a *Barczaság*-ot pedig *Burzenland*-nak ($z = \text{magy. cz}$) hívják. Régebben a szász név *Burtza* is (vö. Székely Oktár IV, 142: 1600-ból: „durch *Burtzaland*“). Minthogy az erd. szászban a nyugati germ. u az $r + z$ előtt általában változatlan, ők tehát pl. a *kurz* 'rövid' szót mindig u -val ejtik (vö. KISCH, Bistritzer Mundart 21, SCHEINER A., Die Mundart der Sieb. Sachsen 8. § 7.), ezért az oklevelek *Borza*, *Barza* írott alakja nem lehet erdélyi szász nyelvi alak.

Hogy az oklevelek fent idézett alakjai oláh nyelvek sem lehetnek, azt a következő sorok bizonyítsák:

LIPSZKY 'Reppertorium'-a szerint a *Barcza* folyót oláhhul *Burța*-nak hívják (nála írva *Burca*; mint magyar nevet idézi CzF. is a *Barczaság* cz.-ben). E név vagy a szászból való, vagy pedig — de ez valószínűtlen — okleveleink *Burca* (írva *Burcia*, *Bureya* l. feljebb) szavából való kölcsönzés. Van azonban a *Barcza* patakának az oláhban egy másik neve s ez a *Bîrsa* (l. TIKTIN), a *Barczaságnak* pedig *Bîrsia*, țara *Bîrsei* (l. uo.). E név eredete TIKTIN szerint ismeretlen. Hogy az oláh *Bîrsa* milyen régi, nehéz megmondani. Valószínű azonban, hogy a név az oláhban a XIV. sz. óta ilyen hangalakban van meg. Ezt a következőkből sejtem: Ismeretes dolog, hogy Havasalfölde (Ungrovlachia) fejedelmei a brassói szász kereskedőknek a XIV. sz. végétől fogva sok privilégiumot adtak (ez okleveleket oláh fordításban kiadta Dr. BOGDAN J.: Documente și regeste . . . București, 1912.) Ez oklevelek egyházi szláv nyelven vannak kiállítva; az oklevelekben ilyeneket olvasunk: 1375—80-ból: „*pr̃garem Braševskim i Ražnovcem i ṽr̃sei zemli Br̃s̃enskoj*“ = a brassói polgároknak és a rozsnyóiaknak (város Brassó m.-ben) és az egész *barczai* földnek (l. ez oklevelet szlávul a bolgár Sbornik XIII, 47. lapján) | 1431—33-ból: „*zemli Br̃si*“ = *Barcza* földének (Sbornik XIII, 49) | XV. sz.-ből: „*ṽr̃sei Br̃se*“ = az egész *Barczának* (Sbornik XIII, 60) | XV. sz.-ből: „*ot zemle Br̃se*“ = *Barcza* földétől (Sbornik XIII, 88) stb. Ez oklevelekben tehát a *Barczaságnak* ezek a nevei vannak: *zemlja Br̃s̃enszkaja*, *zemlja Br̃sy(i) ~ Br̃se*, *Br̃sa*. Az oláh-szláv oklevelek írott *Br̃sa* alakja az oláh népi *Bîrsa*-nak szabályosan írott formája lehet, s ezért azt tartom, hogy a *Barczaságot*, a *Barczát* oláhhul már a XIV. században is *Bîrsa*-nak hívták.

Ez az oláh *Bîrsa* nem eredhet az erdélyi szász *Burzen* névből, sem pedig a mi okleveleink *Burza* (olv. *Bursza*, erről l. alább) nevéből. Az oláhban ugyanis a lat. *ur* + mássalhangzó változatlanul megmaradt, tehát oláh *curs* 'lauf': lat. *cursus* | *fûrnu* 'backofen': *fûrnus* | *fûrcă* 'spinnrocken, heugabel': *fûrca* | *sus* 'oben': *sûsum* 'sursum' stb. Ha azonban okleveleink *Borsza* (írva *Borza* l. feljebb) alakváltozatából indulunk ki, az oláh szó szabályosan megmagyarazódik; a mint a magy. *hordó*, *szorg-ani* (vö. *szorgalmas*), *polgár* ~ **porgár* szavakból az oláhban *hîrdău*, *sîrguêsc*, *pîrgăr* (írva az oláh-szláv oklevelekben *prîgar-*, l. fentebb, és vö. *Bîrsa*: *Br̄sa*) lett (l. ezekről ASBÓTH, NyK. XXVII, 431, 432), úgy lett a mi okleveleink *Borsza* szavából az oláhban *Bîrsa*.

Fentebb láttuk, hogy okleveleink a *Barcza* patakot és a *Barczá*-t legrégebben *Burza* (írásváltozat: *Bursa*), később *Borza*, *Barza*, *Barcza* alakban írják. Ha ez alakváltozatokat fejlődési sorrendbe állítjuk, azt látjuk, hogy az első szótag *u*-ja olyan változásokon ment át, mint a következő magyar tulajdonnevekben: ó-magy. *Turtur* ~ *Turtul* > *Tortol* > *Tartal* = a mai *Tátra* X—XVI. századi neve l. MNy. VIII, 343 | ó-magy. *Turzol* ~ *Tursol* (olv. *Turszol*) > *Torzol* (olv. *Torszol*) > *Tarczal* l. MNy. II, 105, VIII, 343 | ó-magy. *Murzol* (olv. *Murszol*) > *Morzol* (olv. *Morszol*) > *Marczal* vö. lat. *Mursella*, MNy. II, 105. Ez analógiák alapján kétségtelen dolog, hogy a mi okleveleink *Burza*, *Borza*, *Barcza* szavai magyar nyelvi tulajdonnevek, mert a különféle alakváltozatok csak a magyar nyelv hangtörvényei szerint állíthatók fejlődési sorrendbe. E szerint a legrégebb magyar alak *Bursza* (írva *Burza*, *Bursa*), ebből *Burca* (írva *Burcia*, *Burcya*), ez ó-magyar alakból lett a későbbi *Borsza* (írva *Borza*) ~ **Borca*, majd ebből *Barsza** ~ *Barca* (írva *Barza*, *Barcsza*, *Barcza*). Az erdélyi szászok a nevet az ó-magy. *Burca*-ból, az oláhok a későbbi magyar *Borsza*-ból vették.

Még egy utolsó kérdésre kell megfelelnünk. Milyen eredetű az erdélyi magy. *Barcza* név.

Az abaujmezei és borsodmezei *Bárcza* helynevek fejlődési sora ez volt: *Borcza* (XII. sz.) > *Barcza* (XIII—XVII. sz.) > *Bárcza* (XVII. sz.), az erdélyi *Barcza*-é meg ez: *Bursza* (XIII.

* Hétfaluban ma is hallható a *Darsza* alak; Zajzonban pl. így szólnak: „a *Barsza* vize mellett”, l. MNy. XI: 240.

sz.) \sim *Burca* (XIV. sz.) \succ *Borsza* \sim **Borca* (XIII—XIV. sz.) \succ *Barsza* \sim *Barca* (XIV—XX. sz.). A két fejlődési sor a mellett bizonyít, hogy a két név eredetében nem lehet azonos, bármennyire hasonlítanak is ma egymáshoz. Az abauj-borsodmegyei *Bárca* eredetét nem tudjuk, az erdélyiét sem, de ennek eredetét legalább sejtjük. A MNy. II, 103. lapján ugyanis egyszer ezt irtam: „bolgár a Barcaság *Barca* folyója is; eredetére egy a Tab. Peutingeriana-n levő dák *Berzovia*-val (= mai *Berzava*, mellékfolyója a Temesnek). Mindkét név a dák **b^erz*, szláv *brza* (gyors)* melléknév származéka“.

Most, hogy a *Barca* patak hangalakja történetét jobban ismerem, az a meggyőződésem, hogy az ó-magy. *Bursza* nem lehet bolgár nyelvi átvétel egy **brza* ‚gyors‘ jelentésű melléknévi femininumból, sőt a szó egyáltalában nem lehet szláv. Úgy sejttem, hogy az *Olt*, *Sztrigy*, *Szamos*, *Ompoly*, *Barca*, *Temes*, *Maros*, *Körös*, *Zsil* abból a nyelvből valók, a honnan az *Abrud* folyó és *Abrudbánya* város neve. Ez pedig nézetem szerint dák eredetű folyónév a magyarban, s innen a magyarból való az oláh szó l. erről az EtSz.-t. A fenti folyónevek mind dáknyelvi maradványok a magyarban; s egytől-egyig mind a magyarból kerültek az oláhba és az erdélyi szászba. Ma még nem rendelkezem annyi ismerettel a dák nyelv terén, hogy e sejtésemet véglegesen bebizonyítsam, de már itt is jelzem, hogy e sejtésem hosszabb és mélyrehatóbb tanulmányaim eredménye. Egyelőre elégedjék meg a t. olvasó azzal, hogy az ó-magy. *Bursza* \succ *Borsza* stb. mai magy. *Barca* a magyarba a dák nyelvből kerülhetett; s az oláhba és a szászba a magyarból ment át.

MELICH JÁNOS.

* TOMASCHEK W. szerint is thrák-dák szó, de jelentése ‚birkenbach‘, vö. szláv *brza* ‚birke‘ stb., I. Sitzungsberichte Bd. CXXXI, 59 Wien.

Árpádkori török személyneveink.*

-mak, mäk.

Nyilván azonos az infinitivus képzőjével. Ime használatára néhány példa: *čakmak* (\leftarrow *čak-*) ‚a steel for striking a light on flint‘ BARKLEY-SHAW 95; *čokmak* ‚buzogány‘ uo. 99 (vö. oszm. *čokman* \leftarrow **cok-* ua. REDH.); *tokmak* ‚a mallet‘ uo. 78; kaz. *takmak*

* Vö. MNy. X, 241, 293, 337, XI, 145.

,találos mese' (\approx mong. *taya-buri* ua. \leftarrow *taya-* ,erraten' JSFOu. XXVIII, 73).

Talán idetartozik a mi kún személyneveink közül: *Kücsmek* [1283: „Iwan et *Kuchmek* christiani Cumani“ FEJÉR, VII, 5, 595, 1284: „Ivan et *Kuchmeg* christiani Cumani de comitatu Borsiensis“ GYÁRFÁS, i. m. II, 450; 1292: „domina Jula relicta *Cuchmek*“ WENZEL, XII, 534] \leftarrow *köc-*, nomadisiren, übersiedeln' (vö. különben a csag. *köcür*, bar. *köžkün* ,der nomade' származékokat).

-r.

A melléknévi igenév képzője. Személynevekben nem ritka: *Sanzar* \leftarrow *sanž-* ,durchstechen' HOUTSMA 30; MAKRÍZI-QUATREMBÈRE 83; *Tapar* (Γαπαρης) \leftarrow ótör. ujj. oszm. *tap-* ,verehren, anbeten' HOUTSMA 30; *Kazar*, bessenyő-vezér (vö. „Princeps Bissenorum nomine *Kazar* cum paucissimis fugiendo manus hungarorum vix euasit“ Bécsi képes Krón. ed. FLORIANUS p. 174), *Khazar* szn. BARKLEY-SHAW 74 \leftarrow *kaz-* ,bolyongani'. A mi tulajdonneveink közül idevaló:

Biter [1292: „ . . . Cumani christiani dicti de Morouth nomine suo et vice Johannis filii Itek et *Byter* filii Tescench de Thos, et omnium aliorum cognatorum suorum, absencium Cumanorum . . .“ WENZEL, XII, 535, GYÁRFÁS, i. m. II, 459] keresztény kún úr, a ki IV. Bélától birtokokat nyer, l. GYÁRFÁS, i. m. II, 304. Valószínűleg ugyanez a név: 1284: „Comes *Byter*“ KNAUZ, Mon. Strig. II, 186, 1290: II, 260, 266; 1308: „Petrus filius *Beter*“ uo. II, 584. E szn. jelentése, mint már NAGY GÉZA, Turul, IX, 53 megjegyezte, valószínűleg ,növekvő', a *bit-* ,beendigt sein, fertig sein, wachsen' igéből.

Belér [1292: „Petrus filius *Belér*“ WENZEL, XII, 534] ,keresztény kún úr'; jelentése kb. ,tudó' a *bil-* ,wissen, kernen, können, vermögen' igéből. SCHLEGGEL, MSFOu. IX, 2, 135 a VII. sz. közepéről *Bilir* ujjgur fejedelmet említ. A *bil-* ige egy másik származéka, *Bilik*, szintén előfordul mint személynév (l. HOUTSMA 30).

-n.

A kötőhangzo minősége változó: oszm. *jazan* ,író', *japan* ,készítő', *tütün* ,füst' \leftarrow *jaz-*, *jap-*, *tüt-*; ótör. *äkin* ,acker' \leftarrow *äk-*, *kälin* ,schwiegetochter' \leftarrow ? *käl-* RADLOFF, Inschr. 397. Ilyen -n képzős igei származékoknak látszanak egyebek közt pl. a köv.

török szn.: *Buzan* [VÁMBÉRY, Gesch. Bucharas I, 172] < *buz-*, zerstören, zerschlagen' (ugyane töből: *Bozar* ujjur fejedelem, MSFOu. IX, 2); *Kazan* [VÁMBÉRY, i. m. I, 173] < *kaz-*, bolyongani' (vö. a *Kazar* szn. és népnevet); *Kalan* [ABULGHAZI 71, 74] < ? *kal-*, maradni'; *Kajan* [HAMMER-PURGSTALL, Gesch. d. gold. Horde 461] < *kaj-* (vö. oszm. kún, alt. *kai-*, ausgleiten, sich zurückwenden' vagy krim. *kai-*, vernichten?).

Tolon [1279: „*Uzuz* (o: *Uzur*?) et *Tolon* principales Cumanorum“ FEJÉR, V, 2: 507, GYÁRFÁS, II, 433] ,előkelő kún úr neve'. 1313-ban az aranyosi székelyek között emlitenek egy *Tolon* nevűt.

Elékerül ez a szn. a perzsiai mongolok történetében is:

Tulun-khatun تولون خاتون RASCHID EL-DIN-QUATREMÈRE 101]; HAMMER-PURGSTALLINÁL (Gesch. d. gold. Horde 323) *Tulun-beg* szerepel. Nyilván a ktör. *tol-*, voll sein, sich füllen' ige származékával van dolgunk (vö. a *Tolma* és a *Tulu* szn.-t, MAKRÍZI-QUATREMÈRE 63, II, 2: 26).

Kötöny. A IV. Béla alatt hazánkba költözött kún fejedelem nevét ROGERIUS *Kuthen*, BONFINIUS *Cuten* alakban tartotta fenn. Egykorú kiejtése nyilván *Küten* volt. Emlékét a pestmegyei *Kötöny* hu. [1493: „Barnabas *Keththen* de *Kethenzallasa*“ GYÁRFÁS, III, 709] tartotta fenn.

A *Küten* szn. KUUN GÉZA (CCum. XIII.) és VÁMBÉRY (Magy. Ered. 114) nem valószínűtlen magyarázata szerint a *küt-*, *köt-*, ,pastorem agere' ige származéka (máskép NAGY GÉZA, Turul IX, 126: < csag. *kütin*, erős').

Csak hozzávetésképen említem, hogy talán a pest- és győr-megyei *Örkény* helység neve is idetartozik (vö. *Urcun*, *Vrcun* olv. *Ürkün* ANONYM. 49—50. §.; *Vrcund*, THONUZOBA besenyő vezér fia, ANONYM. 57. §.) s az *ürk-*, ,erschrecken, zusammenfahren' ige származéka.

IV.

A török törzs- és népnevek között gyakoriak az olyan összetett nevek, a melyeknek első tagja számnév. Már a VII—VIII. század feliratos emlékein megtaláljuk a következőket: *Tokuz-Oguz*, ,kilencz Oguz' RADLOFF, Inschr. 425, uo. Zweite f. 7, THOMSEN, MSFOu. V, 148; *Tokuz-Tatar*, ,kilencz Tatar' uo. 140; *Tokuz-Ärsin*, ,kilencz Ärsin' (Tibet felé lakó nép) uo. 167; *Üc-Oguz*, ,három Oguz' RADLOFF, Inschr. 425; *Üc-Kurikan*, ,három

Kurikan' THOMSEN, MSFOu. V, 140; *Otuz-Tatar* ,harmincz Tatár' RADLOFF, Inschr. 429. Nem tartom lehetetlennek, hogy a kirgizek eredetére vonatkozó nemzeti hagyománynak, a melyet fentebb már említettem, legalább annyiban igaza van, hogy a *kyrkyz* népnévben csakugyan a *kyrk* ,negyven' szó lappang.* RAŠID ED-DIN (Ta'rich-i Ghâzâni, I. SALEMANN kiadását, RADLOFF, Das Kudatku Bilig, I, XXV. 1.) az ujjuroknak két csoportját különbözteti meg: a *Kilencz-* és a *Tiz-ujgurokat* (*Tokuz-* és *On-Ujgur*); az *On-Ujgurok* szerinte nevüket onnan kapták, mert *tiz* folyó vidékén, a *Tokuz-Ujgurok* meg, mert *kilencz* folyó vidékén laktak. Ugyanez a magyarázat megvan ABULGHAZI ismert történeti munkájában is.

A számnévvel szerkesztett törzsi nevek a törökség közt manapság sem ritkák. A középázsiai törökök közt: *Tört-Tamgaly* a négy tamgások'; *Togus-Bai* ,kilencz gazdag' (RADLOFF, Phonetik XXXVII.); a karakirgizek közt: *Űš-Tamga* ,három-Tamga'; *Beš-Beren* ,öt Beren' (uo. XL.); a kazak-kirgizek közt: *Tört-Kara* ,négy fekete'. Sőt előfordul számnév magára is; Chodsend vidékén lakó két szomszédos özbég törzs neve *Kyrk* ,negyven' és *Jüs* ,száz'. A szojonok egy nemzetségéé *Onlar* ,a kilenczek', az altáji tatárok egy törzséé *Togus*, egy másiké *Jüs* ,száz' (I. RADLOFF, Kud. Bil. I, LXXXII.)

A fölsoroltakhoz hasonló esetekben a számnév-előtag értelme — kevés kivétellel — világos: *Tokuz-O;uz* stb. nyilván a. m. ,kilencz (törzsből álló) O;uz'. A mi krónikáink *Hét-Magyar* kifejezése is ilyenformán értelmezendő.

Föltünőbb és nehezebben magyarázható, hogy a törökségben hasonló szerkezetű személynevek is előfordulnak. A perzsiai HULAGU kán első feleségének a neve: *Kilencz-Fejedelemasszony* (*Tokuz* v. *Dokuz khatun*: توقوز خاتون v. دو قوز خاتون vö. Histoire des Mongols de la Perse, écrite en persan par RASCHID-ELDIN. Publiée par M. QUATREMÈRE, Paris, 1836, p. 93, 111, 115.). HAMMER-PURGSTALL (Gesch. d. gold. Horde 146) *Tokus-Chan* ,Kilencz-kán' nevű fejedelmet említ. A HOUTSMA-féle jegyzékben is van két idetartozó személynév: *Dokuz-Timur* ,Kilencz-Aczél' és *Alty-Bars* (الطيبرس) ,Hat-Párducz'; VÁMBÉRYNÁL (Gesch. Bucharas I, 194)

* Persze RADLOFF, Phon. XXXVIII—IX. származtatása; *kyrkyz* < *kyrk* + *jüz* ,negyven törzs' elfogadhatatlan.

Üç-Kara ‚Három-Fekete‘. A karakirgizeknél jegyezte fel ALMÁSSY (KSz. II, 118) az *Ellü-Bai* ‚Ötven-Gazdag‘ személynevet. BESSE JÁNOS (Voyage en Crimée, au Caucase . . . p. 66—73) említi, hogy a balkhar nép fejedelmének ABDULLAH kánnak az egyik fia *Bessat*. Ha török név, talán a. m. *Beš-At* ‚öt ló‘. FR. ASCELLINUS domonkos-szerzetes jelentésében *Altisoldanus* fejedelmet említ: „Porro de terra Kangittarum intrauimus terram Biserminorum, qui loquuntur lingua Comanica, sed legem tenent Sarracenorum . . . Huius Dominus dicebatur *Altisoldanus*, qui cum tota sua progenie a Tartaris est destructus“ (vö. KUUS, Relat. I, 62). A név első felében nyilván a ‚hat‘ jelentésű *alty* szó lappang.

Előfordul, ritkábban, magára álló számnév is személynév-ként. Már a jeníseji feliratokon szerepel egy *Altu* (a. m. ‚Hat‘?) nevű hős, az Aë nép tárkánja (RADLOFF, Inschr. 349, 389). A szibériai törökök hagyományos története egy *On* (= tíz?) nevű királylyal kezdődik. Persze az sem lehetetlen, hogy a STROGANOFF- és JESSIPOFF-féle évkönyvek *On* királya voltaképen *Oz* ‚jobb‘ s ez esetben nem tartozik ide (HULAGU családjában is szerepel egy *Oz-Khan*: او نك خان RASCHID ELDINI. m. 87, 89). VÁMBÉRY Gesch. Bucharas I, 118 *Otuz* nevű vezértemlít (a. m. ‚harmincz‘).

A magyar analógia itt sem ‚hiányzik‘. Az 1138. évi oklevél *Ötvend* nevű szolgát említi („*vtuendi* seruiens in villa Sakani“ KNAUZ, Mon. Strig. I, 91). Ugyanez a név 1171-ben is: „Nomina hec sunt . . . Qurta *Vtuend* Scina . . .“ OklSz.; ? *Ötöd* [1211: „Hii sunt ioubagiones . . . Feles. Chydur *Wtod*“ OklSz.; ERDÉLYI NyK. XXXIV, 415 valószínűtlen olvasása szerint *utód*]; *Ketted* [1332: „Datum in ponte *Ketud*“ Wesz. XI:251. Ma *Kehida*, Vö. MNy. VII, 166]; *Hármas* [1211: „Isti sunt agricole Cassad Quina *Harmas*“ OklSz., NyK. XXXIV, 406]; *Hatos* [1211: „Istisunt ioubagiones Bugud *Hotus*“ OklSz., NyK. XXXIV, 407; 1252: *Hothus*, vinitor OklSz.]; *Hetes* [1240: „Hec sunt nomina pelliparorum . . . *Hetes* Sereda“]. Csak fölvetem azt a kérdést, hogy vajjon nem az efféle személynevekkel vannak-e kapcsolatban — legalább részben — számnév-helyneveink: *Negyven* [1251/1281: „In villa *Negeuen*“ OklSz.]; 1398: „Possessionem *Neguen* vocatam . . .“ uo.]. JERNEY szerint Galgóc várához tartozott. LIPSZKY, Rep. Pest megyében említi *Negyven* nevű szállást (diverticulum); *Hatvan*, több helység neve: hajdan falu Fülek mellett (JERNEY, Csánki, I, 99); város Hevesben; *Kis-Hatvan* (1492: „Oppidum *Kyshathwan*“ Csánki, I, 22) Pest m.-ben; *Püspök-Hatvan* Vácztól keletre, uo.; *Hatvan*

hajdan falu Somogyban (CSÁNKI, II, 611), hajdan falu, ma puszta Fejérben (CSÁNKI, III, 331). *Kilencz* [1390: „Possessionem eorum Kezou aliter *Kilench* appellatam . . .“ OklSz., CSÁNKI, II, 619] Somogyban, Kaposvártól északra. *Negyed* LIPSZKY, Rep. szerint helység Nyitra megyében, *Hét* Gömörben (CSÁNKI, I, 136).

Visszatérvén a törökségre, arra az önként fölmerülő kérdésre, hogy mi a számnév-személynevek eredete, nem tudok kielégítő feleletet adni. Van-e kapcsolat a személynevek s a hasonló szerkesztésű népnevek közt? Vajjon az *On* szn. nem az *On-Ujgur* stb., az *Otuz* szn. nem az *Otuz-Tatar* stb. törzsbe való tartozást fejezi-e ki? olyan kérdések, a melyekre útmutató adatok híján nehéz válaszolni. Közelfekvő gondolat volna az is, hogy a személynévként szereplő számnevek és a szám-mystica között keressünk kapcsolatot, a melynek a törökségben is kétségtelen nyomait találjuk. Szent szám mindenek előtt a *kilencz*. ABULGHAZI elbeszéléséből tudjuk, hogy Oguz-kán lakomájára 900 lovat, 9000 birkát ölnek le, 90 tömlőt töltenek meg kumiszzsal s 9-t pálinkával. Maga A. munkáját 9 könyvre osztja s kétszer 9 forrást használ. HAMMER-PURGSTALL említi (Gesch. der gold. Horde 208), hogy AHMED ŽELAIR küldötte TIMUR előtt kilenczszere kilencz ajándékkal jelenik meg. Širvan fejedelme TIMURNAK 9 kardot, 9 nyilat, 9 sátort . . ., 9 rabszolgaleányt és 8 rabszolgát küld (a kilenczedik ő maga). SCHMIDT szerint (HAMMER-PURGSTALL, i. h.) a mongol fejedelmek évi adója, a melyet a kínai császárnak küldenek, ma is „a *kilencz fehér*“ (t. i. 8 fehér ló és 1 fehér teve). Szent szám a török-mongol népeknél a *hét* is, a mely az első dupla párost (4), dupla páratlant (6) és az egységet magában foglalja. ADRIAN (Die Siebenzahl im Geistesleben der Völker. Mitt. d. Anthrop. Ges. in Wien, XXI, 242) említi, hogy a mongoloknál a fontos ünnepek 7 napig tartanak, a fejedelmé 7×7 napig; a kirgizeknél és a türkmeneknél a főnökök halotti tora 7 napig tart.

Nem volna tehát eleve valószínűtlen az a feltevés, hogy pl. a *Tokuz-Khan*, *Tokuz-Khatun*-féle személynevekben a szent kilenczes szám szerepel. A baj csak az, hogy előfordul személynévként *On*, *Otuz* stb., csak éppen a másik szent számnak, a *hétnek* (*jätü*) személynévi használatára nincs adatunk, s hogy általában a szám-mystica és névadás kapcsolatára más nép köréből sincsen biztos adatunk.

Akárhogy álljon is a dolog, annyi kétségtelen, hogy a számnév-személynevek a magyarsággal érintkező törökségnél is

divatban voltak, ha a dolog természete szerint sok adat nem is áll éppen rendelkezésünkre.

Althabarz. Egy 1347. évi oklevél szerint (l. Gr. ZICHY Okmt. II, 268—9; GYÁRFÁS i. m. III, 484) *Kumchég*, a Cherthan nemzetségbeli kúnok kapitánya, megengedi, hogy sátor alatt lakó tizenkét kún Thetheus magister birtokára költözzön át; köztük említi az oklevél Bekét, *Althabarz* fiát is: „... concessimus, ut duodecim Comanos filtreas domus habentes videlicet Paulum dictum Chyta filium Manthula... Beke filium *Althabarz*... in dictis possessionibus eiusdem mag. Thetheus... valeant et teneantur perpetuo commorari...“

Hogy *Althabarz* kún név, azt már gr. KUUN GÉZA észrevette (CCum. LIII—LIV.). HUNFALVY a Kún-codexről írt ismertetésében már magyarázatával is megpróbálkozik: „*Althabarz*... talán „arany-borz“, ha *altun-barz* volna“ NyÉrt. IX, 5:36. HUNFALVY magyarázatát ismétli NAGY GÉZA, Turul IX, 114. Nem mondom, hogy *Arany-borz* valószínűtlen török név volna; ma is van a szagai-törököknél *Altyn-tülgü* „arany róka“ KATANOFF i. m. II, 78; HOUTSMA jegyzékében *Altun-boga* „arany bika“. Csakhogy kúnul „arany-borz“ nem *Althabarz* v. *Altun-barz* volna, hanem *Altun-borsuk* volna; a képzőtlen alakra csak a csuvasból: *purāš* és a magyarból: *borz* < *bolg.*-tör. **bors* van adatunk. A mi oklevelünk *Althabarz* személyneve nyilván a. m. kún *alty-bars* „hatpárduc“. Ezt kétségtelenné teszi nemcsak az, hogy HOUTSMA jegyzéke és MAKRIZI krónikája szerint a *bars* szó éppen a mi kúnjainkkal rokon egyiptomi mamelukoknál szerepel gyakran, mint összetett személynevek második tagja: *Aj-Bars* „Holdpárduc“, *Taj-Bars* „Csikó-Párduc“, *Buri-Bars* „Farkas-párduc“, *Kutlu-Bars* „Boldog-párduc“, *Bäi-Bars* „Emir-P.“ (a *borsuk* nem fordul elő személynevekben), hanem elsősorban az, hogy, mint fentebb már említettem, HOUTSMA jegyzékében maga az *Alty-bars* „Hatpárduc“ szn. is előfordul.

Törtel. Egyike azon előkelő kún uraknak, a kik IV. LÁSZLÓT 1290 júl 21-én megölték. Pozsonyi krón. 49. §.: „rex... ab ipsis Cumanis videlicet Arbuz *Turtel* ac aliis miserabiliter est interfectus“ Font. Dom. IV.; Budai krón. ed. FRANKÓI: „ab Arbuz, *Turtul* et Kemenche“. A királygyilkos kún főúr nevét fenntartotta a Nagy-Kőröshöz egy mértföldre eső *Törtel* [*Törtöl*, *Törtél* LIPSZKY, Rep.], hajdan kún szállás (vö. egy 1475. évi oklevélben: „Valentinus Cherchy de *Therthelzallasa* Capitaneus

Cumanorum nostrorum in Descensibus *Thertelzallasa*, Kengchegzallassa et Boychazallasa . . .“ GYÁRFÁS, i. m. III, 676), ma pest-megyei nagyközség.

A mi a *Törtel* szn. eredetét illeti, sem KUN GÉZA ötlete („cum hung. *turul* . . . convenire videtur“ CCum. p. LIII.), sem VÁMBÉRY egyeztetése (*Törtel* = tör. *törtöl* تورتل, tuskó) nem meggyőző. Egyébként a V. idézte török szót semmi forrásban nem találom. En a *Törtel* személynevet így elemezném: kún *tört-ül* a. m. „négy vidék (t. i. ura)“. Úgy látszik, ez a személynév csakugyan elő is kerül az egyik ótörök feliratban. RADLOFF kiadásában ugyan *Kört-ül kan* van (Inscr. 313, 364), de maga a kiadó megjegyzi, hogy a szn. első betűje nehezen olvasható, s hogy a helyes olvasat valószínűleg *Törtül kan* „der Chan der vier stämme“.

Otuz. KNAUZ, Mon. Strig. I, 391 1252-ből említ *Othuz* személynevet. Talán vö. tör. *otuz* „harmincz“, a mely, mint fentebb már említettem, személynévként is előkerül.

On. *Ontelke* [alakv. : *Hontelke* CSÁNKI, V, 389] Kolozs megyében; kicsinyítő -d képzővel: *And* [alakv. : 1325, 1335: Villa *Ond*, I. CSÁNKI, III, 28] hajdan község Zala megyében, Nagy-Kanizsától keletre; csak kételkedve sorolom ide a zemplén-megyei *Ond*-ot [1332—7: *Ond*, 1348, 1358: *Ond* CSÁNKI, I, 358]; CSÁNKI ugyan *Ond*-ot ír, de LIPSZKY Rep. szerint *Ónd*, s 1247-ben is *Ound* alakban találjuk (WENZEL, VII, 223). Ugyancsak kettős hangzót találunk a kétségkívül idetartozó *Ound* személynévben is (ANONYMUS 6, 14—5, 40. §. szerint *Ound*, *Oundu* a hétvezérek egyike; az *Oundi* sz. 1138-ban is előkerül, I. KNAUZ, Mon. Strig. I, 91).

A zempléni *Óndot* figyelmen kívül hagyva, azt hiszem, hogy a kolozsmegyei *Ontelke*, zalamegyei *And* = *Ond* helynévben török eredetű **On* (= „tiz“) személynév lappang. Ugyane szn. (magyar v. török?) származéka elő is kerül 1266-ban, mint egy kún úr neve: „Ille, Jardar, Michi, Chibuk et *Ona* Dominorum de Cumanis“ FEJÉR, VI, 3:343.

(Folytatjuk.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Szentmiklóssy Alajos és a nyelvújítás.*

II.

SZENTMIKLÓSSYNAK van még egy cikke, mely a nyelvújítás szempontjából érdekes. Ez a GEORCH ILLÉS *Honnyi törvény* című, a maga korában igen nevezetes munkájáról írt hosszabb bírálat (Tud. Gyűjt. 1822 V. 97—107, 1823 V. 81—97). A bírálatban u. i. gyakran kifogásolja Georch jogi czímszók is és helyettük ő ajánl nézete szerint jobbakat. A latin czímszók betűrendje szerint álljanak itt Szentmiklóssy érdekesebb jogi műszavai.**

aequitas G: egyenesség; Sz: méltányság, mert az egyenesség nem meríti ki az aequitas értelmét 23:89.

alba (carta bianca) G: általjában való kötelező levél; Sz: kötelezési fejr „miként az alba judicaria birói fejrnek mondatik“ 23:82.

bracchium G: erőhatalom; Sz: karhatalomnak is lehet mondani 23:96.

deputatio G: választmány; Sz: kiküldöttség 22:106.

depositum miserabile G: sajnos őrizet; Sz: inségi-őrizmény 23:92.

doctrinalis G: tudákos; Sz: tudományos 22:100.

emphytheusis G: hódolás; Sz. örökségi bér (örökségi bért vonó, örökségi bért fizető) 23:91.

haeres universalis G: mindenes örökös; Sz. egyetemi örökösnek is mondható 23:89.

literae revisionales G: idő látott levél; Sz: kort bizonyító levél 22:106.

maiorennis Sz: felserdült, megállapodott korú 22:106.

minorennis Sz: serdülékeny 22:106.

novitius G: ujjacs; Sz: ujjonc 22:106.

opifex G: kézművész, Sz: kézműves 23:88.

* Az első közleményt I. XI:202.

** E felsorolásban G: Georch, Sz: Szentmiklóssy műszavát jelöli, az első szám az évszámot, a melyik évfolyamában a Tudományos Gyűjteménynek található az illető adat (rövidítve, mert az ezernyolczszáz kiírása felesleges), a második szám a lapszámot; a füzetszám kiírása felesleges, mert a bírálat mind a két része az V. füzetben jelent meg.

pater familias G: házi gazda; Sz: a ház nép atyja 23:89.

praefectio G: fiúítás; Sz: fiúsítás (a hiatus elkerülése miatt jobb), tehát hazafiúsítás is (= honosítás) 22:102.

praerogativa Sz: kiváltság 22:100.

praescriptio G: idő multa; Sz: elidősítés, idő multa is jó szó, de „a könnyebb hajlítás végett inkább nevezhetjük mégis elidősítésnek, innen elidősíteni: praescribere“ 23:84.

privilegium G: kiváltság; Sz. kegyelemlevél 22:100, 101.

pupillus G: alak; Sz: törvénytelen korú árva 22:106.

repositio G: visszatétel; Sz: visszahelyeztetés 23:98.

statusok G: álladalmak; Sz: karok, „Nem rossz az álladalom is, s noha kedvetlenebb hangzású, mindazonáltal nagyobb meghatározottsággal bír“ 22:100.

statuta G: községek állítmányai; Sz. megyebéli törvények 22:100.

titulus impetrationis G: kéremény oka; Sz: felkérés címje 23:84.

votum simplex G: együgyű fogadás; Sz: egyszerű fogadás 22:106.

Nem akarjuk túlozni Szentmiklóssy jelentőségét jogi műszavaink történetében. Kétségtelenül a megbírált Georchnek sokkalta nagyobb e téren is a jelentősége, de Szentmiklóssy megjegyzései között talpraesettek is akadnak, néhány műszava máig él, ezért semmiesetre sem szolgált rá arra a teljes elfeledésre, a melyben e bírálata részesült.

III.

Szentmiklóssynál nyelvújítási elvekről nem lehet szó. Mint költő érezte az újítás szükségét, Kazinczy tanításai nyomán elméletileg is igazolva látta a nyelvújítás lehetőségét és mellőzhetetlenségét, de a nyelvújítás lényegéről és módjairól egyáltalán nem voltak tisztult nézetei.

És költői gyakorlatában sem juttat kifejezésre lelkében tudatalanul szunnyadó nyelvújítási elveket. Nem igazi alkotó szellem, ezért költői nyelvére sem nyomódik rá semmiféle irányban sem a költői egyéniség bélyege. Nagyon sok nyelvújítási szót használ, de megválasztásukban egészen külsőleges és esetleges indítékok irányítják. Ha egy-egy irányban valamely nyelvújítási mód jobban ki is éleződik nála, ennek oka nem egyéni hajlamokban, hanem a kor divatáramlataiban keresendő.

Éppen ezért, mert Szentmiklóssy receptív és nem alkotó tehetőség, új szót nagyon keveset alkothatott, ámbár ma sok szóra nézve nála találjuk a legkorábbi adatot. Feltűnő, hogy a míg összetétel, vagy képzés által alakult nyelvújítási szót sokat találunk nála az

eddig adatoknál korábbi időből, addig elvonás, összevonás, új értelemben használás, vagy feltámasztás által alkotott új gyök-szavakat alig néhány esetben. Az ilyenek alkotása kívánja a legtöbb eredetiséget, ezért oly sovány itt az eredmény.

Mivel ennyire önállótlan szellem, felesleges volna valamennyi nyelvújítási szavát felsorolnunk. Főleg csak azok felsorolására szorít-kozunk, melyekre nézve eddig vagy nem volt egyáltalán semmi adatunk, vagy csak a Szentmiklóssynál talált adatnál későbbi időből.*

Elvonások: *gyén* (= *genius*) TGy. 1:119, 23, *hunyasz* (= *meg-hunyaszkodó*) A. 231, 24, 24, *lejt* (= *táncz*) A. 253, 24, *sajna* (= *saj-nálat*) LF. 1:71, 40.

Új képzett szavak:

1. Főnevek: *-acs, -ecs: legyec*s M. 22, 40, „egy alig látható kis *legyec*s“, *-ék: feledék* HM. 1:106, 18, *halaszték* H. 300, 24. *-ány, -ény: érény* (minden kincs csak akkor nyer érényt, ha nap-fényre jó) M. 28 és 47, 40, *-ár, -ér: csillár* M. 71, 40, *-ász, -ész: borász* M. 12, 40, *bökész* (a kritikus a bökész) K. 46, 30, *bölcsész* M. 104, 40, *énekész* M. 10, 40, *hirdész* M. 90, 40: „fülmile, a tavasz-nak *hirdése*s“, *selymész* (= *selyembogár*) M. 5, 40, *szeszélyész* (= *humorista*) M. 13, 40, *-at -et: (-lat, -let, -zat, -zet, -ászat, -észet), ábrándozat* M. 94, 40, *bájjat* K. 55, 29, *becsméret* H. 146, 24, *bohózat* FM. 3:672, 29, *czukrászat* (= *sütemény*) M. 81, 40, *díszlet* H. 339, 25, *ellenzet* HM. 1:169, 39, *enyhület* H. 294, 24, *ernyőzet* A. 8:109, 24, *fátyolozat* M. VII, 40, *fellengzet* M. XVI, 40, *gerjenet* AL. 66, 20, *gördület* TGy. 6:82, 20, *habzat* K. 55, 29, *hímzet* M. 103, 40, *javallat* (= *helyeslés*) K. 55, 28, (= *javaslat*) TGy. 11:119, 20, *képzet* (= *képzelet*) KL. 10:281, 13, (= *ötlet*) EM. 9:74, 17, (= *fogalom*) TGy. 1:94, 19, *lángzat* K. 191, 30, *lángozat* A. 61, 25, *nézet* (más-nap Jolánta nézetül a népnek halotti öltözetben kitétetett) LF. 1:77, 40, *osztályozat* TGy. 5:84, 23, *öldöklet* M. 3, 40, *özönlet* M. XIX, 40, *pánczélzat* M. 76, 40, *pirulat* H. 292, 24, *repület* TGy. 4:122, 17, *rezenet* U. 322, 29, *sohajt* (= *sohaj*) K. 170, 21, *sugallat* TGy. 4:78, 18, *sugárzat* A. 229, 24, *származat* FM. 1:80, 30, *szökelle*t M. 51, 40, *tréfázat* M. XVI, 40, *tündöklet* H. 296, 24, *varázslat* H. 151, 25, *végzet* (= *a szó vége*) TGy. 6:78, 20, *vonaglat* A. 239, 24,

* A következő szójegyzékekben dőlt betűvel emeljük ki az új és a korábbi adatokat. Szentmiklóssy minden nyomtatásban megjelent munkáját feldolgoztuk, kivéve *Bölkversek és eszmék* (1830) cz. röpiratát, mely, úgy látszik, teljesen elkallódott. Egy kétes hitelességű kézírata van a Szemere-Tár rendezetlen részében. Az egyes szavak utáni számok közül az utolsó mindig az előfordulási évszám (az ezernyolczszáz elhagyásával), az utolsó előtti a lapszám, ha ez előtt még egy szám áll, az a kötetszám. A betűk magyarázata: *A.* = Aurora, *As.* = Aspasia, *EM.* = Erdélyi Múzeum, *ÉL.* = Élet és Literatura, Muzarion, *FM.* = Felsőmagyarországi Minerva, *H.* = Hebe, *HL.* = Hunyady László, *HM.* = Hasznos Mulatságok, *K.* = Koszorú, *KL.* = Kazinczy Ferencz levelezése, *LF.* = Honti Literatúrai Füzér, *M.* = Mesék, *T.* = Társalkodó, *TGy.* = Tudományos Gyűjtemény, *TH.* = Toldy, Handbuch, *U.* = Uránia (Szeder-féle).

vonzat (= vonzalom) As. 12, 24, *zajlat* A. 302, 24, *-nok, nők: harcnok* M. 42, 40, *-oncz, -öncz, -encz: dühöncz* M. 24, 40, *-ony, öny: gőzöny* (= gőzhajó) HM. 2:34, 38, *tátony* (= tatógó mélység) M. XV, 40, *-ság, -ség: elménczéség* M. XI, 40, *erényesség* LI. 1:65, 40, *érezlenség* (= érzelgősség) HL. 12, 20, *hiedékenység* M. 16, 40, *ülékenység* (= illedelmesség) HM. 2:121, 39, *szellemiség* M. 105, 40, *társiság* HM. 2:120, 39, *-vány, -vény: gyulvány* (= gyulladás) M. 26, 40, *olvadvány* K. 55, 29, *újtvány* (= reform) M. XII, 40 (l. Nyr. 1903:280).

2. Melléknévek: *-ékeny, ékony: árulékony* A. 230, 24, *gördülékeny* LF. 1:64, 40, *hasadékony* TGy. 4:79, 18, *hiedékeny* EM. 9:76, 17, *ülékeny* (a mi illik) M. 12, 40, *ömlékeny* TGy. 4:78, 18, *serdülékeny* TGy. 5:106, 22, *talulékony* EM. 9:78, 17, *-as, es: irigyletes* M. 27, 40, *tünneményes* A. 67, 22, *veszélyes* HL. 62. 20,* *-talan, -telen: csillagtalan* H. 41, 22.

3. Határozók: *-lag, -leg: áldólag* HM. 1:106, 18, *áthatólag* HL. 22, 20, *anyailag* M. VII, 40, *arányilag* M. 7, 40, *bájolólag* HL. 49, 20, *boldogítólag* TGy. 6:124, 23, *dicsékvőleg* FM. 2:715, 26, *dúlólag* EM. 9:77, 17, *egyenlőleg* EM. 5:122, 16, *egyezőleg* TGy. 4:81, 18, *egyhangúlag* LF. 1:74, 40, *elméletileg* M. XII, 40, *érezhetőleg* HL. 91, 20, *érhetőleg* LF. 1:75, 40, *érezkiley* HM. 2:121, 39, *csengőleg* HL. 91, 20, *esőleg* EM. 5:114, 16, *eszményileg* M. 106, 40, *főlöslég* M. 102, 40, *futólag* HL. 65, 20, *fülsértőleg* TGy. 6:78, 20, *híhetőleg* HL. 24, 20, *hiúlag* M. 54, 40, *honilag* LF. 1:65, 40, *illőleg* HL. 11, 20, *játszilag* M. 13, 40, *jelentőleg* (= jelentősséggel) M. 54, 40, *jelenvalólag* KI. 19:244, 27, *kandílag* M. 64, 40, *kedvezőleg* HL. 35, 20, *kéjlőleg* H. 324, 26, *képmutatólag* M. 50, 40, *kétértelműleg* M. 39, 40, *kétségbeesőleg* A. 239, 24, *kisebbitőleg* HL. 43, 20, *kisértőleg* HL. 19, 20, *kiváncsilag* M. 35, 40, *körösleg* K. 54, 29 (melléknévként A. 231, 24), *közbenvetőleg* HL. 66. 20, *különbözőleg* T. 161, 39, *lebeszélőleg* M. 16, 40, *magasztalólag* HM. 1:169, 39, *meddőleg* A. 325, 24, *megelőzőleg* M. XXI, 40, *megismerhetőleg* T. 162, 39, *megtámadólag* M. 54, 40, *megvetőleg* EM. 5:118, 16, *mélázólag* M. 73, 40, *méltólag* EM. 5:121, 16, *öntetszőleg* M. 12, 40, *örvendezőleg* HL. 65, 20, *öszvehangzólag* M. 96, 40, *pazarlólag* M. 52, 40, *rabszerűleg* M. XIII, 40, *rátartólag* M. 13, 40, *sajátílag* M. XVII, 40, *sértőleg* EM. 8:179, 17, *sietőleg* K. 54, 29, *szánakodólag* H. 144, 25, *szellemileg* HM. 1:175, 39, *szemfényvesztőleg* HL. 69, 20, *tanítólag* T. 161, 39, *tartózkodólag* TGy. 4:81, 18, *terhelőleg* HL. 87, 20, *tündöklőleg* As. 11, 24, *valólag* HM. 1:175, 39, *zsarnokílag* M. 52, 40.

4. Igék: *-aszt, -eszt: folyaszt* M. XVI, 40, *ömleszt* M. XIV, 40, *-ad, -ed: elszenderedik* EM. 5:121, 16, *elszörnyed* HL. 91, 20, *-g: csendeleg* K. 102, 21, *zizelig* K. 54, 29 (*sziszeglik* A. 234, 24), *-gat, -get: sőhajtogat* K. 169, 21, *-it: disztelenít* TGy. 6:78, 20, HM. 2:122, 39, *kiesít* K. 186, 28, *elnémít* HL. 23, 20, *-l: alkonylik* H. 337, 25, *érdel* (= eléreget) H. 343, 25, *fagylal* HL. 5, 20, *hullámlik* EM. 5:115, 16, *ragyoglik* As. 78, 24, *rímél* TGy. 6:82, 20, *védél* (= védeget) K. 18, 24, *-ny: cseng* EM. 5:117, 16, *felleng* H. 296, 24, *rejtendet* (= rejtvetet) A. 239, 24, *sajong* H. 302, 24, *vijong* H. 335, 25, *-ul, -ül: felhevült* H. 63, 22, *elvirul* HL. 82, 20, *-z: ábrándozik* H. 295, 24, *áradozik*

* Van ugyan rá egy 1640-es adat, de e XVII. századi adatok majdnem semmi befolyással sem voltak a nyelvújítási korszakra.

TGy. 6:75, 20, *görbedez* M. 29, 40, *lobbadozik* H. 338, 25, *ömlendez* EM. 5:115, 16, *zajladozik* K. 191, 30.

Szentmiklóssy *összetételei* túlnyomólag a kor érzelgős lyrájának németes és költői összetételei közül kerülnek ki minden egyénibb iz nélkül. Érdekesebbek:

ágazatfa A. 270, 29, *agybösz* M. 78, 40, *álgönyör* K. 127, 28, *álhüvely* K. 170, 21, *álnevezet* TGy. 5:94, 23, *arczvonalom* (= arczvonás) LF. 1:63, 40 (*ábrázatvonás* EM. 9:76, 17), *árnykép* K. 55, 29, (*árnyékkép* HL. 11, 20), *bújalak* K. 90, 21, *-ék* U. 321, 29, *-illat* K. 58, 29, *-kecs* A. 61, 25, *-keletü* alkat A. 182, 29, *-kelyh* EM. 2:49, 15. *-kép* As. 12, 24, *-madár* M. 23, 40, *-ömlendezés* As. 78, 24, *-ömlet* As. 143, 24, *-sugárló* K. 54, 29, *-szem* H. 336, 25, *-szikra* H. 338, 25, *-tünet* K. 125, 28, *-világ* TGy. 1:118, 23, *-virág* M. 23, 40, *-zengzet* H. 151, 25, *bevét* T. 161, 39, *bérczforrás* H. 343, 25, *bizonyággjel* HL. 55, 20, *bosszúalng* H. 305, 24, *búfátyol* HL. 87, 20, *-felleg* HL. 49, 20, *-kőd* HL. 57, 20, *csalkáprázat* H. 295, 24, *-kép* K. 170, 21, *-képzet* M. 90, 40, *csillagszem* H. 292, 24, *diadaljel* M. 47, 40, *-zászló* M. 33, 40, *kellemdús* M. 108, 40, *szellemdús* M. VI, 40, *dühláng* H. 342, 25, *lángolás* H. 338, 25, *-zaj* H. 41, 22, *életkellék* HM. 1:169, 39, *-rajzolat* LF. 1:69, 40, *elmehomály* K. 37, 21, *-kórház* HM. 2:120, 39, *-előhalál* (valakinnél előbb meghalás) TGy. 5:87, 23, *-intézet* (előzetes intézkedés) HL. 19, 20, *-látás* (előrelátás) HL. 35, 20, *-üdv* M. 93, 40, *ércsív* HL. 71, 20, *érdemszulang* M. 36, 40, *észszikra* M. 101, 40, *feleszmél* HL. 45, 20, *felszúrt* (felsült, kijátszott) EM. 5:123, 16, *feltét* HM. 1:169, 39, *fenn-* (fentezés HL. 15, 20), *-lángzat* As. 78, 24, *-lobogó* H. 299, 24, *-tartomány* M. 70, 40, *fény-*: *-borongva* H. 294, 24, *-fészek* M. 6, 40, *-jelenés* H. 303, 24, *-lak* M. 26, 40, *-nap* K. 125, 28, *-öltözet* (= diszruha) HL. 20, 20, *-özön* HM. 2:33, 38, *-pálya* H. 302, 24, *-polcz* HL. 72, 20, *-sugár* HL. 13, 20, *-szekér* K. 102, 21, *gondolatparány* M. 95, 40, *göz-*: *-mű* (= gőzgép) HM. 2:120, 39, *-műszer* HM. 1:174, 39, *gúny-*: *-czélzat* M. 92, 40, *-isten* (Momus) H. 142, 25, *-nevezet* TGy. 3:94, 22, *-szesz* M. 52, 40, *-zene* M. 77, 40, *gyalázatoszlop* T. 165, 39, *gyámsegéd* H. 337, 25, *gyász-*: *-alkat* (= gyászpád) LF. 2:53, 40, *-alkotmány* HL. 85, 20, *-eset* H. 306, 24, *-hír* H. 299, 24, *-kőd* HM. 2:33, 38, *gyökszó* TGy. 1:95, 19, *gyöngyhab* M. 14, 40, *gyöngyözajlat* H. 302, 24, *hajnáltüz* H. 338, 25, *hálaáldozat* M. 2, 40, *halálözön* H. 340, 25, *haragláng* H. 338, 25, *harczpálya* H. 336, 25, *hévtüzü* H. 295, 24, *hitelviszony* HM. 1:175, 39, *hon-*: *csillag-* M. 32, 40, *gyűsz-* As. 78, 24, *nyol-* M. 29, 40, *-érzelem* LF. 1:65, 40, *-szülött* M. 7, 40, *hökebel* M. 8:83, 17, *hös-*: *-kuland* M. 45, 40, *-pálya* H. 289, 24, *-tüz* H. 344, 25, *hullámzaj* K. 18, 24, *-ittas*: *gyöngyör-* M. 34, 40, *jég-*: *apathia* As. 78, 24, *-kéreg* EM. 5:116, 16, *jellemszín* M. 108, 40, *kecs-*: *-adó* EM. 5:138, 16, *-ajak* K. 20, 23, *-ének* A. 125, 24, *-pompa* H. 324, 26, *kedvkor* HL. 18, 20, *kegyajak* A. 62, 25, *kehelykorona* H. 324, 26, *kéj-*: *-hangzat* H. 151, 25, *-mímor* M. 94, 40, *-sugárzó* H. 300, 24, *-zengzet* As. 78, 24, *kellemtünder* M. 63, 40, *kényhang* (= gyönyörű hang) M. 54, 40, *képeggyeleg* M. 65, 40, *kertbarát* M. 7, 40, *kincs-szarv* H. 40, 22, *koronaloog* M. VIII, 40, *köz-**: *-anyai* HL. 27, 20, *-bátorság* HL. 39, 20, *-buzgóság* H. 295, 24, *-csodálkozás* HL. 23, 20, *-fájdalom* HL. 80, 20, *-hazafiú* KL. 19:245, 27, *-hódolás* HL. 15, 20,

* Nagyon következtelenül, hol egybe, hol külön írva.

-*hódolat* HL. 23, 20, -*jó* TGy. 4:140, 18, -*keserűség* HL. 80, 20, -*kedvesség* H. 370, 25, -*kedvesség* TGy. 11:120, 22, -*kívánság* TGy. 3:91, 22, -*legelő* TGy. 5:90, 23, -*őhajítás* TGy. 5:87, 23, -*örvendezés* HL. 8, 20, -*szeretet* HL. 8, 20, -*szerzemény* TGy. 5:87, 23, -*taps* HL. 7, 20, -*tisztelet* KL. 19, 245, 27, -*virágzat* HL. 81, 20, *külkecs* TH. 2:160, 28, *lágyszívűség* HL. 86, 20, *láng-*: -*ajak* H. 41, 22, -*bélyeg* (a teremtő genius lángbélyege) TGy. 6:75, 20, -*elme* H. 370, 25, -*érzés* K. 170, 21, -*érzet* H. 152, 23, -*ész* K. 136, 28, -*fény* HL. 46, 20, -*hév* A. 237, 24, -*ifjú* A. 230, 24, -*indulat* H. 299, 24, -*kard* HL. 89, 20, -*kebel* M. 64, 40, -*kör* K. 101, 22, -*mell* A. 295, 23, -*narancs* M. 39, 40, -*szakáll* M. 34, 40, -*szellem* H. 41, 24, -*szem* A. 61, 25, -*tekintet* M. 26, 40, *légszellem* M. XII, 40, -*lepte*: *bü-* HL. 89, 20, *gyász*-H. 334, 25, *lénykép* (= ideál) LF. 1:63, 40, *létdülő* EM. 5:137, 16, *mennytűz* H. 342, 25, *méregtajték* H. 291, 24, *mértékszabály* HM. 1:169, 39, *méz-*: -*kehely* K. 191, 30, -*szó* HM. 1:217, 18, *műbőr* M. XVI, 40, *néptömeg* M. 65, 40, *nézőszín* HL. 78, 20, *nőkegy* HM. 2:119, 39, *nyakfátyol* HL. 87, 20, *nyárernyő* K. 54, 29, *okfő* TGy. 5:93, 23, *önhitt* A. 231, 24 (elhitt, magahitt EM. 5:118, 16), *őreb* H. 293, 23, *öröm-*: -*borongó* M. 26, 40, -*fény* K. 171, 21, -*hajnal* A. 295, 23, -*hajítás* (borivásnál) H. 15, 26, -*hang* HL. 9, 20, -*hölgy* HL. 43, 20, -*kény* K. 58, 28, -*kép* HL. 10, 20, -*láng* M. XIX, 40, -*mező* H. 40, 22, -*nap* K. 77, 21, -*pohár* HL. 32, 20, -*szó* K. 57, 28, -*virány* H. 40, 24, *övodva* K. 55, 29, *özön-*: -*had* H. 334, 25, -*tűz* A. 61, 25, *pályaaq* KL. 10:281, 18, *pártárh* M. 22, 40, *pásztoróra* HL. 19, 20, *pénzérdek* HM. 1:169, 39, *régenyészet* As. 78, 24, *rém-*: -*éj* HM. 2:33, 38, -*sereg* K. 192, 30, *reményszín* K. 57, 28, *rózsa-*: -*bilincs* As. 147, 24, -*év* H. 43, 23, -*kor* A. 268, 24, -*láncz* HL. 46, 20, -*virány* A. 62, 25, *segédtárs* HL. 15, 20, *segélyszer* HM. 1:175, 39, *sir-*: -*csend* HL. 52, 20, -*üreg* HL. 5, 20, *szégyenkötés* H. 341, 25, *szellem-*: -*bánya* M. 106, 40, -*bimbó* M. X, 40, -*erő* M. XII, 40, -*haza* M. X, 40, -*világ* M. 108, 40, -*vonás* M. 104, 40, *szeméremláng* H. 338, 25, *szerelemzálog* K. 189, 30, *színlét* M. 81, 40, *szipatszelenca* M. 99, 40, *szív-*: -*bélyeg* TGy. 1:118, 23, -*gyújtó* EM. 5:136, 16, -*gyullasztó* K. 55, 28, -*hang* M. X, 40, -*örvendve* LF. 1:69, 40, *szó-*: -*halmozat* M. XVIII, 40, -*tan*: *ész*-M. 81, 40, *lélek*-LF.: 68, 40, *lélektanár* M. 103, 40, *szép*-M. XIV, 40, *történet*-T. 161, 39 (*történetírat* HM. 2:119, 39), -*teli*: *zamat*-M. 13, 40, *telve*: *harag*, M. 38, 40, *öröm*-A. 182, 29, *természeti*kép HM. 2:122, 39, *tetszkény* M. 28, 40, *tollvonás* HL. 67, 20, *torzalak* M. 60, 40, -*kép* M. 33, 40, *túl-*: -*csapongás* M. 28, 40, -*idegzett* (= túlfeszített, túlzott) HM. 2:121, 39, *tündérfény* KL. 17:285, 20, *tűz-*: -*ár* A. 295, 23, -*fény* H. 62, 25, -*özön* A. 237, 24, -*pont* H. 304, 24, -*vágy*: *boszú*-HL. 71, 20, *vakmerészlet* M. 58, 40, *váromladék* TGy. 1:119, 23, *varázs-*: -*alak* M. 26, 40, -*hang* M. 23, 40, -*kör* H. 40, 24, -*tűz* K. 55, 28, *vázkép* H. 341, 25, *véd-*: -*bajnok* M. XIX, 40, -*fal* M. 75, 40, -*mentség* M. 101, 40, *végintézet* TGy. 89, 23, *velőrázó* M. XI, 40, *vér-*: -*angyal* HL. 81, 20, -*ár* H. 298, 24, -*gőz* H. 325, 25, -*hely* H. 298, 24, -*ítélet* HL. 67, 20, -*láng* H. 344, 25, -*nyom* M. 24, 40, -*polcz* (= verpad) HL. 56, 20, -*seb* HL. 15, 20, -*tagadás* TGy. 5:95, 23, *vész-*: -*hordozó* HM. 2:33, 38, -*hordta* H. 339, 25, *vetélyfőnök* (= pályabíró) M. 27, 40, *világtörténet* T. 161, 39, *villám-*: -*rejtő* A. 233, 24, -*szóró* TH. 2:160, 28, -*tekintet* H. 292, 24, *virágkor** HM. 2:33, 38, *vízalak* K. 62, 28.

* A NySz. adata gyanús.

A nagy nyelvújítási mozgalomban Szentmiklóssy szerény szerepet játszott. Nevéhez nem fűződnek sem jelentékeny elméleti, sem nevezetesebb gyakorlati eredmények. De tehetségéhez és körülményeihez képest elméletben és gyakorlatban a legjobbat iparkodott nyújtani, Kazinczy zászlajának legodaadóbb hívei közé tartozott és buzgólkodásának maradt annyi nyoma, hogy a nyelvújítás megírandó történetében meg kell majd emlékezni Szentmiklóssy Alajos munkásságáról is.

SZÜCSI JÓZSEF.

Néhány szállóigénkről.

A nemzet csalogánya. E szállóige története — TÓTH BÉLA elbeszélése szerint (Szájru! szájra? 250—51. l.) — Párizsban kezdődik. Meyerbeer, a nagy zeneköltő, 1845 táján *rossignol suédois*nak nevezte el Jenny Lindet, az akkor feltűnni kezdő stockholmi énekesnőt. Jenny Lind ez elnevezése világszerte elterjedt; nálunk „svéd csalogány”-nak fordították. Hollósy Kornélia volt az első énekesnőnk, a kire ezt a csalogány-metaphorát alkalmazták, elnevezvén őt „édesbajos magyar csalogány”-nak. (Életképek 1847. I. 191.) A szállóige magvát azonban már jóval előbb megtaláljuk irodalmunkban is. P. THEWREWK JÓZSEF *Epigrammák* cz. kötetében (1835., 64. l.) a köv. epigramma olvasható: „Egy magyar énekesné képszo!rára.

Küpris alakjában Cataláni mosolygja körül e'
Szent berek alkonyait. Térj ide hív idegen!
Nézd arczán keceit 's eleven gyönyörörajkait. Édes
Hangját ime lehet látni, de hallani nem.“

Az epigrammához Th. a könyv végén levő „Foglalat”-ban ezt a megjegyzést fűzi: „Egy magyar énekesné képszo!rára. Bécs, aug. 29 d. 1821. Cataláni mind színére, mid hangjára nézve a' *nőnem csalogánya*; ezért kelle a' festett magyar énekesnét *Küpris*alakú Cataláninak nevezni.“ (126. l.) — Cataláni Angelika (1779—1849) a mult század tizes éveiben, 1810—20. között élte fénykorát, tehát kb. akkor, a midőn Th. epigrammája keletkezett. Hogy a csalogány-elnevezés innen terjedt volna el, azt bajos fölteni. Valószínűbb, hogy a szállóige kétszer született meg s csak utóbb lett nemzetközivé. Talán előkerül még több adat is a 30-as évekből, a melyek majd a szállóigének nálunk előbb kezdődött életéről tesznek bizonyosságot.

Budapest, az ország szíve. E szállóigénkről azt írtam (MNy. VIII, 225), hogy Széchenyinél van meg először. Azóta már két helyen is rábukkantam s mind a kettő jóval korábbi a Széchenyi műveiből idézett adatoknál. BARÓTI SZABÓ DÁVIDnak *A' magyarság' virági*-ban (1803.) *szív* czímszó alatt a köv. mondatot találjuk: „Az *Ország' szívében* épült Mátyás palotája“ (409.). Világos, hogy itt még

csakis Budára gondolhatunk. A másik adat HORVÁT ISTVÁN egyik leveléből való. 1807 máj. 19-én ezt írja barátjának, Ferenczy Jánosnak: „Mennyit nyernénk, ha beleédesedvén nemzeti játszótársaságunkba nemeseink, elutálnák és számkivetésbe küldenék a' német gyülevesz budai és pesti csoportot, mely *hazánk szívében* idegen polgárokat készítettk“. (Idézi VAS BERTALAN *Horvát István Életrajzában*, 1895., 81. l.)

Széchenyinek nagyon gyakori és kedves kifejezése volt ez, s ha nem ő mondta is először, elterjedését valószínűleg neki köszönheti.

Kárpátoktól Ádriáig. TÓTH BÉLA Garay Jánosnak *Körének*-éből származtatja e szállóigénket (id. m. 225. l.). Garay e versét 1839-ben írta s 1841-ben tette közzé az Athenaeum-ban (I. 520.). De nyomára akadunk e szállóigének már előbb is. A Honti Literatúrai-Füzér I. füzetében (megj. 1840-ben) a szerkesztő tollából ily című cikksorozatot találunk: Uti szemlék, Hontitul. Felföldi levelek. 1833. [Honti: PONGRÁCZ LAJOS írói álneve.] Ebből való az alábbi idézet: „Benned [Budapest] egy szebb jövő reménye csirázik. A csirák ugyan még alig fakadoznak ki a földből, de eljő az idő midőn csirákbul bimbók, bimbókbul virányok kinyilandnak, melyekből te egy koszorút fogsz fonnai, illatozót *Adriatul a Kárpatokig*“. (28. l.) A szállóige tehát, bár nem a mai alakjában, már nyolcz évvel a Garay költeményének megjelenése előtt megvolt, mert — mint Honti megjegyzi — „ez uti jegyzetek 1833-ban irattak“. (43. l.)

Párduczos Árpád. E jelzős kifejezés vagy félszázadon keresztül kedvelt közhelye volt hazafias költészetünknek. Bátran besorozhatjuk irodalmi szállóigéink közé. Ha ma olvassuk vagy halljuk, VÖRÖSMARTY „Zalán futása“-nak Előhangja jut eszünkbe: „S késő százak után, méltán láttassa vezérlő | *Párduczos Árpádot* . . .“; „Keblemben nagyra kelendő | Képzetelek villannak meg, diadalmas Űgekről, | S a deli Álmosról, s Álmosnak büszke fiáról, | *Párduczos Árpádról* . . .“ Vörösmartynál még többször is előkerül, de nem ő volt az első, a ki e kifejezéssel élt. Eddigi tudomásunk szerint VIRÁG BENEDEK használta először. Ismerve azt a nagy hatást, a melyet Virág, különösen költészetének erősen hazafias szellemével s költő kifejezésmódjával, írotársaira gyakorolt, könnyen érthető a *párduczos Árpád* kitétel gyors népszerűvé válása. „Poétai munkái“-ból (1799.) valók a köv. idézetek: „Oh, ti boldog anyák' szüleményei! *párduczos Árpád'*, | 'S a' szép ditsőség' társai! hívei!“ (74.) „*Párduczos Árpádnak* lelkes maradéka, Magyar Nép!“ (125.) Ettől kezdve sűrűn előfordul költőinknél, pl.: „Zászló alá hát — Titeket illet ez — | *Párduczos Árpád'* hív maradékai!“ (M. Kurir 1800. II. 708. Ráczy István versében.) „Hátt [!] mi dicső fényt ad ugyanott a' *párduczos Árpád'* | Csillaga . . .?“ (ÉDES GERGELY Ifjúi enyelgése 15., 1803.) „Ó *párduczos Árpád!*“

(KISFALUDY KÁROLY: Kérők, II. felv. 5. jel 1819.) „Minden felett kedvelli, jó Királytát! | A' *parduczos Árpád* Magyar faja“ (Koszorú 1823: 108.); „hadd virúljon egykor unokáinknál győzelmetek' borostyána, melyet *parduczos Árpád'* szittyai nyelve ügyében vivátok, horúttan fényben!“ (CSÁSZÁR FERENCZ Kritikát érdeklő levelei 16., 1832.) Néha a *parduczos őseink* változat is előkerül: „Úgy tetszik elhunyt *parduczos Őseink* | Támadtanak fel hamvaikból“. (BERZSENYI: A felkölt nemességhez, 1805.) „*Párduczos őseink*, s őseitek tüze | Lobbantgassa lelketeket“. (Csatadal, 1809-ből. Idézi CzF.) P. THEWREWK JÓZSEF 1831-ben megróttá eposzíróinkat, „kik az egykori nyers párduczbőrnek az únalomig ismételt emlegetésébe bizonyos művészetet helyeztetnek, és ezen tudós tarkaság' segélye által inkább egy félig-civilizált barbár-előidőt, mint erényes hajdönt adnak elő“. (Alapmondások IV, 46.)

Vad rácz. ÁNYOS PÁL *Kalapos király*-ában (1782—83-ból) így fakad ki II. József türelmi rendelete ellen: „Kálvin, Luther, *vad rácz* hitesegettségét | Jovallod s neveled lelke veszteségét. | Szabad gyakorlást adsz hibás vallásoknak“ (177—9. v. Ányos Pál Versei, R. M. K.-tár 23: 105.) Egy másik sorát TÓTH BÉLA idézi: „*Vad ráczság* pediglen, kit alig esmértünk...“ (243. v.) s megjegyzi, hogy talán ez a mai *vad rácz* szállóige eredete. Ányosnak e költeménye sokáig csak kéziratban volt elterjedve s bár kora közvéleményére így is nagy hatással volt, a *vad rácz* kifejezés eredetét mégsem itt kell keresnünk. Legalább is erre mutatnak azok az adatok, melyeket erre vonatkozólag Gróf TELEKI DOMOKOSNAK „Egynehány hazai utazások' le-írása“-ban (1796.) találtam. Íme a kérdéses helyek: „Adón [ma Adony], a' hol Cathol. Magyarok Németek, és ó Hitű, vagy-is a' mint nevezik *vad Ráczok*... laknak.“ (184.) „Vagnak némely Rácz Faluk-is [Baranya vm.-ben] melyeknek Lakossai Ó Hitűek, és minthogy Catholicus Ráczok-is vagnak... azért ezeket per excellentiam *vad Ráczoknak* hívják.“ (202.) A *vad rácz* elnevezés tehát eredetileg csak megkülönböztetésre szolgált. Természetesen az ó hitű szerbek legjobban megőrizték faji sajátosságukat s a magyarság szemében ezek miatt barbárok voltak. Így azután a *vad rácz* megvető értelmet vett fel (sőt magának a *rácz* névnek is ilyen ma már a jelentése). Ebben az értelemben használja VIRÁG BENEDEK: „mint a' részeg *vad Ráczok* kardra kikelve | Egymást vagdallyák“ (Poétai munkái 82., 1799.).

Vörös ördögök. Legfiatalabb szállóigénk. Így keresztelték el honvédhuszárainkat mindjárt a háború első heteiben a tőlük rettegő oroszok. A haditudósítások hírlapi rovatából hamarosan eljutott a színpadra is a *vörös ördögök* elnevezés, a mennyiben 1914 szept. 12-én a Népopera ily című alkalmi darabot mutatott be s ezt azután hónapokon át játszották. FARKAS EMÓD *Csataképek* cz. füzetében

(1. füz. 9. l., 1914.) ezt írja: „Sahonovnál [olv. Satanovnál], a hoi honvédhuszárainkat fürgeteges támadásaik és csodás bravurjaik miatt a hanyatt-homlok menekülő oroszok elnevezték „vörös ördögök”-nek . . .“

Csak a teljesség kedvéért említem meg, hogy hasonló elnevezést az 1870—71-iki német-francia háború is termelt. A weissenburgi csata után (1870 aug. 4.) a francziák a világoskék egyenruhát viselő bajorokat vakmerő bátorságukért „diablos bleus”-nek nevezték el. (Vö. Pesti Hirlap 1914. IX. 20., 19.) A történelem még az ilyen apróságokban is megismétli magát.

PUTNOKY IMRE.

Faludi hatása Sándor Istvánra.*

III.

Ha azt a hatást, a melyet nagy íróművészeink a korukbeli vagy későbbi írókra gyakorolnak s ha azokat az ismertető jeleket, melyek egy-egy irodalmi iskolát átláthatóvá tesznek, kutatjuk, rögtön szétválnak az egymásra hatásnak ezen jellemző vonásai előttünk a belső, tartalmi, gondolatvilágot illető és alaki, az írásművek hangulatát adó nyelvi közösségekre. A gondolatoknak, tárgyköröknek vagyis az anyagnak átvétele, utánzása, továbbá a kifejezéseknek, képeknek, jelzőknek, sőt egyes szavaknak, tehát a mű tónusának együttes átültetése csupán eredeti munkákon figyelhető meg. A fordításokat főleg a nyelvi, előadásmódbeli egyezések tömörítik iskolává. Bennük a tartalmat, gondolatokat illető esetleges találkozás nem a szorosabb egymásból merítésben leli magyarázatát. A tanítványok is abból az irodalmi irányból veszik eredetijeiket, mint az, a kit stílusban követni igyekeznek. Csakis ebben a megválasztásban érezhető náluk az anyagi egyezés, mert a tartalom, tehát a gondolatok mivolta, egymásutánja kötött; s bármennyire szabad legyen is a fordítás eredeti, a fordító egyéni gondolatainak közlésére teret nem igen nyit. Csupán az a mód, mely szerint ezen idegen anyag formába öntődik: a terjengősebb vagy a kifejező erőt adó rövidebb előadásmód, a részletező hasonlatok vagy sűrített átvitelek, beszédes vagy kevesetmondó jelzők, a ritkább új vagy népies eredetű szók együttvéve teszik azt a kapcsolatot, mely összefűzi az egy tartalmi körben mozgó fordításokat.

A XVIII. század második felében a prózai irodalom jó ideig szigorúan moralista irányú művek fordításából áll. Faludi kezdi tudvalevőleg ezeknek a fordításoknak a sorát. Ő az tehát, ki az írók és olvasók figyelmét a prédikációkban és hitvitákban gazdag egyházi irodalomból, Pázmány irányából áttereli a széppróza világi ösvé-

* L. XI. 157 és 212.

nyére. Mindazonáltal nem lehet valamennyi korabeli erkölcsírót az ő szűkebb iskolájába sorolnunk, mert hatása néhol csupán a tárgy megválasztására szorítkozik, csupán új iránymutató a régibb, minden oldalról kimerített egyházi próza helyett. Viszont, ha egy-egy jellemző szavát korabeli prédikációkban megleljük is, ez még nem jogosít föl arra, hogy a szószekeken is Faludi tanítványát keressük. Vérbeli tanítványait, követőit kisebb körben, rendtársai körében kell kutatnunk első sorban, s a mi meglepő, nem éppen szorosan vett erkölcsi tanítások halmazát magába foglaló értekező, fejtegető művekben, hanem az inkább csak moralista eszméket hirdető, élvezetre szánt iskolai drámákban.

Azt hinné az ember pl., hogy az *Emberi Okosság* című fordítás*, mely az élet minden körülményeiben ügyes okos forgolódásra tanít, folytonosan életbölcseleti igazságokat szűrven le, egyenesen mása Faludi „Ember“-einek. Holott szinte ellentéte ez a magyarítás annak a kevésben is sokat mondó stílusnak, mely sokszor egész mondatokat szorít bele egy átvitelbe, mely gondolkodásra, további elmélkedésre készít. Horvát fordítása terjengősen részletező, tele hosszadalmas hasonlatokkal, adomákkal, az ő és új világ történetéből vett példákkal és ezeknek körülményes magyarázataival. Kiérezhető a törekvés az egészen stoikus színezetű életelveknek, tételeknek mentől több oldalról történhető megvilágítására. Mindig részletes kimagyarázással találkozunk, de költőség nélküli tompább hangulattal is, nem úgy, mint Faludinál. A fordítás tartalmas, de csak értelmes, nem pedig szép, velős magyarsággal van írva. Hiányzik belőle a Nemes Ember stílusának hullámzottsága, merész átvitelekben gazdag képes beszéde, az egyszerű, tömött mondat szerkesztés és a tömeges törvényszerű újítás; szóval a moralista könyv, a tartalmi rokonságot nem számítva, egyszerű, a köznyelv földjéhez tapadó prózájával kívül esik Faludi szorosabb hatáskörén. Csak igen ritkán s csupán az utolsó fejezetekben észlelhető a mondanivalóknak némi sűrítésére szaggató törekvés, csak itt csillan föl néha az igyekezet Faludi kifejező erejének halavány utánzására.**

Sokáig magam is azt hittem, s többször szoltam is arról, hogy

* *Emberi Okosság* avagy *Mesterség . . . Mellyet Nagyon Tiszteendő Gánótzti Antal . . . Deák nyelvre fordított . . . Most pedig Horvát József . . . magyarra által-tett. Nagy-Szombatban 1764. W. de Britaine francia művének német fordítás közletésével történt áttétele.*

** A *NyUSz. II.* kötetében találkozunk néhányszor evvel a fordítással (hibásan többször Horvát Jánosnak tulajdonítva 1763-ból). A neki tulajdonított valamennyi új szóról kitűnt már azóta, hogy régebbiek. Csupán az *őszinte* (350. l.) és *őszinteség* (355. l.) mai jelentésben való használata érdemel említést; alakja mindig: *őszintő, őszintőség.*

a pálos rendű KOLLÁRICS JOAKIM és a ferenczes TELEK JÓZSEF* is Faludi erős hatását éreztetik, s ezek a termékeny egyházi íróink is az ő nyelvének továbbfejlesztői. Alaposabb elmélyedés azonban arról győzött meg, hogy írásmódjuk sokkal közelebb áll Pázmányéhoz, Csuzyéhoz. Igaz ugyan, hogy több, Faludinál talált sajátos szót felkapnak, terjesztenek mint: *kora* (L. 36), *tsend* (ui. 87), *reforma* (ui. 92), *mi-koraság* (Á. 20), *figurabeszéd* (ui. 43), *othonos* (K. I: 395, 451), *páros* (ui. 431), *vagyom* (ui. 675), *sajnos* (J. 157), *kegyeskedik* (ui. 39), *ki-színlik* (K. I: 671) stb. és ezeknek mintájára némi bátorságot vesznek további szóképzésre, valamint a népnyelv tágasabb felhasználására is: *alant* (K. II: 409), *előkép* (K. I: 836), *sut* (L. 126), *képzemény* (A. 64), *ítlevél* (K. II: 589), *éhhálál* (ui. 470), *minő* (K. I: 844), *baleset* (J. 108), *baráti* (ui. 148), *hig* (ui. 149), *silán* (ui. 152), *versentántz* (Ph. 313), *kedvellet* (ui. 65, 222), *róna* (ui. 201), *ripats* (ui. 280) — *korlátoz* (ui. 267), *virtt* (K. I: 108, 111), *ki-hajmallik* (ui. 211), *ki-arat* (ui. 734), *le-sarlóz* (ui. 739), *fellázt* (Ph. 241), *kétszinkedik* (ui. 170, 305), *fen-ható* (ui. 320), *viszontagol* (ui. 240), *érdemesít* (ui. 204) stb. Mindezek azonban csak annyit bizonyítanak, hogy mindaketten ismerték, olvasták a Nemes Embert, Nemes Asszonyt, de stílusának szépségeibe el nem mélyedtek, csupán Pázmánynak, Csuzynak nyelvét el-elkeverték Faludi szavaival, vagy ezekhez szabott analogiás képzésekkel. Ritmikusság helyett, éppúgy mint az előbbieknél, csupán rokonértelmű kifejezéseknek fokozó hatású halmozását vehetjük észre, nem iker-szószerű kapcsolását. Sokszor Csuzynak alantasan népieskedő nyelve szólal meg tollukon. Kifejezéseiket Faludi finomabb ízlése nem korlátozza, ritka a mondatrészletek, mondatrészek szerepének felcserélése, mely pedig a stílusnak újszerű elevenséget ad, szóval az írásmódbeli hatás elenyészően csekély ahhoz, hogy őket igazi tanítványoknak tarthassuk. TELEK nyelvében, mely népies kifejezésekben nem igen válogatós, sokszor Csuzy trágáran festő részletei újulnak föl. Tele vannak prédikációi, éppen úgy mint a Zengedező Sipszó, Három Kenyér, feddő, ostorozó és gyakran ízléstelenül leíró tanításokkal, főleg Krisztus szenvedéseinek és a bűn jövőendő hatásainak atómokig aprólékos rajzaiban. Megérzi a hozzáértő, hogy ezek a ríktó színek a Pázmányon, Csuzyn át fokozódott, sokszor túlzottan elszélesített bibliai, új testamentomi képekből vannak átvéve, vagy a nép nyelvének szinte csak lánvirágai, míg Faludi magyaros népiesége, egyszerű, de mégis hatásosan, élénken összerakott színei

* TELEK JÓZSEF: Tavaszi rósa 1757 (Tr.); Hathatós erejű Mágneskő 1759 (M.); Négy Világító Urnapi Lámpás 1763 (L.); Hála-adó Dicséret 1759 (D.); Ünnepi két Zöld Ágak 1767 (Á.); Tizen-két Tsillagú Korona 1769 I.; 1772 II. r. (K.) — KOLLÁRICS JOAKIM: Philothea 1764 (Ph.); Keresztényvilági Intések 1766. (J.)

önmaga gyűjtötte mezei virágokról vannak himezve. Azok az olvasó, hallgató közönségükben csupán a zabolátlanságra, az erkölcsösségeknek, vallásosságnak egyenesen elkerülésére czélzó hajlandóságot látták meg s e szerint idomították, ehhez szabták előadásmódjukat, ezért festenek mindent feketére stílusukkal. Faludi erkölcsiségben előrehaladottabb, neveltebb olvasóknak ír, írásmódja nem ismeri a sötétebb színeket. Ám KOLLÁRICS annak daczára, hogy a Pázmány-Csuzy irányának talán legválasztékosabb képviselője a XVIII. század közepén, sem közelíti meg Faludi valamennyi fordításán szerteömlő emelkedettebb hangot; választékossága nagyrészt csakis a realisabb színek, kifejezések kerülésében áll, szelídebb, szenvedélytelenebb nyelv, mint a TELEKÉ, de a Nemes Embernek képekbe, átvitelekbe burkolt finom ízlésével nem is gazdagított. A rövid életű szónoki hatásnak pillanatstülte eszközeivel van tele írásmódjuk inkább, mint a hosszas megfontolásra készítő, elmerülésre hajtó erkölcsitanítás tényezőivel. Mindkettő nyelvében vannak a nyelvészti érdeklő vonások, de ezek nem a Faludi-iskolának jellemző saját-ságai, hanem korábbi forrásokra utalnak.

Egészen másképp áll a dolog a jezsuita drámákkal. Némelyik közülök szinte a csalódásig magán viseli a Nemes Ember stílusának egy-egy fővonását, sőt vannak részleteik, melyeknek olvasása beleringat a Faludi-keltette hangulatba, mert belőlük mintha DORELL fordítója szólna hozzánk. Lehetetlen is elképzelnünk ezt az egy nyomban járást másképp, mint úgy, hogy alapos tanulmányozás, bonczolgatás útján — melyet bizonyosan személyes érintkezés is elősegített — tették magukévá azon fogásokat, melyekkel a rendtársak Faludi ízléses népiességéig, finomabb választékosságáig emelkedve, megteremtették az ő kultuszát és iskoláját. Ez a szándékosság, melynek, az írásmód jelességei mellett, főleg a tekintélytisztelet adta meg sarkaló rugóját, Pázmány körül és után is gazdag iskolát nevelt, mely körülbelül másfélszázadig igyekezett fentartani az egykori esztergomi érsek stílhagyományait; addig, míg teljesen át nem szívárgott az egész irodalomba — hogy ne mondjuk irodalmi köz-helylyé nem lett — előadásmódjának sok szava, kifejezése, kiváló-sága. Ez történt a Pázmány iskolájából kinőtt Faludival is, kinek stílbeli hatás eszközeit előbb rendtartásai, majd SÁNDOR ISTVÁN, RÉVAI tanul-ták el, s kinek számos átvitelét, tartalmas sűrítéseit terjesztvén, az általánosulásukhoz az indirekt utat szolgáltatták. Ez az út azután a művelt köznyelvig visz, mely a stílművészek hatásának legkésőbbi, de egyszersmind legtovább megőrző területe is. Úgy kell képzelnünk a dolgot, hogy nagy írók szavai, kifejezései, átvitelei, jelzői és a tőlük alkalmazott, azaz csupán részleteiben felhasznált közmondá-sok állandósulnak a tanítványok közletésével irodalmunk szélesebb körében, s ezáltal itt újszerűségüket vesztvén, megszokottá válnak,

irodalmi nyelvünk régi elemeivel egyrangúvá lesznek s mintegy feltűnés nélkül a művelt köz nyelvébe is bejutnak. Éppen nem képzelenség tehát az az állítás, hogy Faludi írói törekvésének hatása, most százötven évvel virágzása után is, föl-fölbukkan művelt köznyelvünkben, csakhogy természetesen csupán a nyelvész és a stílus buvára tudna rámutatni. Az is természetes, hogy a szűkebb irodalmi iskola tagjainak szerepe nem merül ki az eltanulásban, mintázásban, utánzásban, hanem a legtöbb tanítvány hasonló szépírói fogások kitalálására, szóval a továbbfejlesztésre is törekszik s ha akad köztük nagyobb tehetség, az utánzott stílusból eredetit is képes formálni, a mint ez Pázmány és Faludi esetében meg is figyelhető. Hogy Faludi írásmódjának követői között nem találkozott, a ki az ő rövidre szabott, aczélos finomságú magyarságából teremtette volna meg a XIX. század elejének is stílusát, annak oka nemcsak a tehetségek hiányában, Révai korai halálában, a kor politikai áramlataiban kereshető, hanem leginkább azon erős francia-német irodalmi befolyásban, mely tárgyaival, érzélgősen választékos írásmódjával hátra- és később egészen le is szorította a Faludistákat irodalmunk színteréről.

Hosszadalmas részletezésre vezetne, ha sorra veunók az előbb kitézött szempontok szerint a Faludismusok azon nagy tömegét, mely a jezsuita drámákban első pillanatra is szembeszökő. Csupán szemelvényeket sorakoztatunk föl annak megjegyzésével, hogy az utánzás, a kölcsönzés legszélesebb körű a *Jekoniás*-ban, míg a továbbfejlődés legjobban ILLEINÉL észlelhető*. A ki olvasta valaha Faludit, rögtön ráismer a következőkben az ő szavaira, kifejezéseire és képeire :

szorgalom (J. 6, S. 20), *figyelem* (S. 24), *vita* (S. 30), *büszkeség* (G. 74), *tsendel* (S. 32), — *büszke* (J. 115), *mohó* (B. 10), *pitzin* (ui. 86) *piros* mint főnév (Szj. 27) — *módi-udvariság* (Szj. 40), *vezeték-szándék* (J. 21), *árnyék méltóság* (B. 110), *aprólék villongás* (Szj. 91) — *kintsez* (J. 6), *döntőget* (B. 72), *kegyeskedés* (J. 51), *hiteleskedő* (B. 156), *akaratoskodó* (ui. 60), *eróskódó* (u. 235), *nyavaláskodhatsz* (ui. 40), *késedelmeskedés* (J. 10), *gyilkoskottam* (J. 29) — *el-szívellyem* (I. 123), *el-fenül* (u. 78), *el-tseppentettem* (B. 151), *felhevülés* (J. 4), *le-tséplett* (ui. 6, Szj. 64, J. 18), *le-kötött* (B. 94), *le-gyaláztatván* (ui. 38), *le-nyomorítani* (J. 23), *le-kötelezzük* (Szj. 108), *le-mond* (ui. 94 J. 85), *le-termett* (Szj. 159) — *kifityent* (Szj. 64), *ki-reppt* (ui. 103), *ki-szorít* (Szj. 17), *kiszorúl* (B. 250), *kiszapul* (ui. 189), *kibeszéli magát* (J. 57) — *triumfus-szekér* (B. 112), *tirannus-kegyetlenség* (B. 81), *filosofia-böltéség* (ui. 24), *trónus-szék* (J. 38) — efféle *gondolom eszméléseknek* (J. 26), mind az *akaromra*, mind a' *nem akaromra* valami természettel bírnak (B. 145), se a' *tudom* nints-meg Senkiben, se a' *nem tudom* (ui. 232) — *póruł járnának* (Szj. 64) *vedd* . . . *tekintetbe* (J. 18), *nem szaggatok* ily

* KUNITS FERENCZ: Sedecziás 1753 (S.); KOZMA FERENCZ: Jekoniás 1754. (J.); ILLEI JÁNOS: Boetziusnak V. Könyvei 1766 (B.); Három Szomorú játék 1767 (Szj.); KERESKÉNYI ÁDÁM: Cyrus, Mauritius 1767 (C. M.).

méltóságra (ui. 126), *igazat tart-e'* (ui. 2), *annyi mind az* (Szj. 53) *minden bizonynyal* (B. 83), *füstbe tüntet* (S. 76) az emberek' *szíve járását* is (B. 222) stb., stb.

Faludi stílusának azon eszközeit, melyek a ritmikusságot, a tömörséget és képes színezettséget eredményezik, jezsuita drámaíróink is sűrűen alkalmazzák. Ezen utánzás, mintázás folytán észlelhető fejlődés azután egyrészt a nép nyelvének bővebb felhasználásában, másrészt a sok, főleg igekötős összetételben mutatkozik, nemkülönbén a nagyszámú újabb, anyagias vonást adó átvitelben. Bizonyos irányú haladást jelent az is, hogy lehetőleg kerüljük az idegen szókat; a mit Faludinál találnak ikerszavak elötagjaiként, abból válogatnak ugyan, de maguk ilyenfajta új szókapcsolatot nem igen követnek el, akkor sem, ha velük a szöveg kifejező erejét, vagy ritmikusságát elő is segítenék. Hasonlóképpen megritkúlnak a mondatrészek szerepére leszállított mondatok, a stílus tömörségét nagyban emelő igei és igeneves szerkezetek, valamint a németes formákra valló összetételek és a feltünőbb és szokatlanabb névmási kapcsolatok is. Az a nyereség tehát, mely stílusunkra háramlott, s a bővülés, mit nyelvünk Faludi szűkebb iskolájának köszönhet, kevesebb ugyan mint a Nemes Ember, Nemes Asszony e nemű hatása, de némely irányban még törvényszerűbb is.

Az egymást erősítő szókapcsolatoknak, mint a ritmikus szerkezet egyik tényezőjének, náluk is több fajtájával találkozunk; csakhogy míg Faludinál az igék körére nem igen terjedtek ki, ezen iskolai drámákban szinte új iker-igék keletkeznek a régiek mellé, annyira gyakori az azonos vagy rokonjelentésű igéknek is összefűzése, az ilyen, mintegy ráütő kapcsolatoknak valóságos halmozása, sőt fokozatszerű egymásutánja is:

tréfa-tsufság (Szj. 126) — *lárma-kiáltás* (ui. 84) — *héforrótság* (ui. 45) — *tisztesség-betsület* (B. 213) — *bú-baj* (ui. 127) — *szégyen-gyalázat* (ui. 117) — *törvény-igazság* (ui. 25) — *düb, dáb, maszlag* beszéd (Szj. 49) — *téres, tágos* mező (ui. 56) — *gonosz-istentelenek* (B. 177) — *szent-igazán* (ui. 134) — *igaz-valóságos* (ui. 129) — *tudatlan-ostoba* (ui. 19) — *úzi-hajttya* (B. 90) — *könyörgő, kutzorgó* meg-alázása (ui. 121) — *tárva-nyitva* (ui. 5 és Sz. 55. Vö. Faludinál: *Tárva nyitva* kapuját NE. 73)* — *kiágazta-bogazta* (B. 2) — *sugtunk, bugtunk* (Szj. 38) — *inganak, binganak* (ui. 59) — *mozdító, nógató* eszközök (ui. 136) — *repednek, omlanak, rakásra dülnek* győzhetetlen bástyák (S. 63) — *dulyad, foszszad, hánynyad* rotsad földig (ui. 63) stb.

A tömörséget, rövidre szabottságot elősegítő szóösszetételek között a jelzős szerkezetek tömörüléséből keletkezett főnévi összetételek bukkannak fel gyakrabban:

alkuhely (Szj. 2) — *fegyver-társ* (ui. 75) — *fű-szer* (ui. 118) *panasz-szó* (B. 18) — *öröm trombita* (H. 4) — *pántzél íng* (ui. 130) —

* Maga a *tár*: *aperio* ige csak a XVIII. század végén tűnik fel l. NySz. Régebben csak *tárva nyitva* volt szokásban.

próba piszkálás (Szj. 41) — *szégyen kótya-vetye* (ui. 7) — *rab-lántz* (J. 14) — *onoka údók* (B. 34) — *vég remény* (S. 9) — *v. csemete* (ui. 12) — *v. tsóp* (ui. 64) — *v. igékre* (ui. 76) — *v. pihenés* (ui.) — *v. veszély* (ui. 78) — *magán uralkodó* (ui. 40) — *költőn fény* (B. 39) stb.

Nyelvünk újabb fejlődésének egyik legészrevehetőbb megnyilatkozása az igekötős kapcsolatoknak elszaporodása. A tömörebb előadásmódnak ezen eszközei Faludinál lépnek föl tömegesebben először, s utána minden nagyobb nyelvművészünknel szembetűnő a törekvés ilyenfajta értelmi sűrítések teremtésére. Faludi rendtársainál is *feltűnő* ez az igyekezet:

elhibáz (B. 63, verfehlen); *elmellőz* (H. 14) — *el-merevül* (ui. 58, Faludinál *elmerevedik*) — *el-mulaszt* (B. 48) — *el-pártít* (H. 5) — *el-parantsol* (S. 21) — *el-pördít* (J. 25, Faludinál: *el-perdül*) — *el-semmisít* (H. 56, Faludinál *el-semmisedik*; NE. 76) — *el-szab* (S. 54) — *el-tébolít* (B. 125, NySz. csak *megt.*), — *el tulajdonít* (ui. 74, vö. NyÚSz. II.) — *el-vadít* (H. 40) — *fel-bitangol* (ui. 11) — *fel-hunyorít* (ui. 86) — *fel-tollázkodik* (ui. 139) — *félre-fitzamodik* (B. 118) — *félre-vezet* (vak tudatlanságtok B. 123) *kibéllel* (ui. 85) *ki-bogároz* (H. 6: „az egész Magyar Országbul ki-bogározzon tellyességgel“) — *ki-zirkál* (ui. 62) — *ki-felejt* (ezen méltóságbul ui. 166) — *ki-keleptzél* (ui. 62) — *ki-koppan* (B. 171) — *ki-olvas* (J. 103) — *ki-émöl* (H. 167) — *ki-pat-koltat* (a' világbul H. 40) — *ki-szab* (H. 49, B. 88) — *ki-takarít* (vétki-bul. H. 165, B. 23) — *ki-takarúl* (a' földiekbul (B. 89) — *ki-tárol* (H. 33) — *ki-téplekedik* (belőle H. 8) — *ki-tüntet* (e' világból. S. 21) — *ki-ujút* (B. 199) — *ki-vásik* (B. 176). — A németes visszaható alakok sem ritkák: *ki-fizeti magát* (J. 125) — *ki-hazudta magát* (J. 88) — *ki-pórhelték magokat* (H. 95) — *ki-vágja magát* (B. 82). — *le-aprít* (H. 48) — *le-tsereg* (B. 64) — *le-gazol* (ui. 89) — *le-feszít* (ui. 103) — *le-győz* (H. 110) — *le-olvas* (ui. 48) — *le-tér* (B. 166) — *őszve-habar* (ui. 252) — *őszve futároz* (J. 59) — *őszve szerződik* (H. 63) — *tul esem* (már minden változáson J. 78) *tul hat* (ott . . . az tsillagos egeken B. 124) *vissza fejt* (J. 97) — *vissza lágyít* (ui. 53) — *vissza tántzoltat* (B. 163) stb.

Egészen bizonyos: az imént felsorolt kapcsolatok között több van népnyelvbéli, valamint a következő képzések sem mind egyéni alkotások, bár egyik-másik kissé merésznek is látszik. A kifejezés-béli rövidsége törekvés náluk már a *való-s* szerkezetek helyett az *-i* képzős melléknveket is megteremti. E tekintetben tehát Faludinál egy lépéssel tovább is mentek:

mívelet (B. 144) — *nevezetlenség* (ui. 127) — *rengeteg-ség* (ui. 247: Bakonyi erdőknék r.-it) — *édesdedes* (C. 33) — *maka-tsos* (H. 85) — *rejtévenyes* (B. 81) — az *iménti* (ui. 143) — *ön-kénti* (folyásit ui. 210). — Régi nyelvünkben egészen ismeretlen művel-tető alakok: *horgít* (B. 99 NySz. csak *horgaszt*) — *mordít* (ui. 9, előbb csak: *mordül*) — *illetlenít* (ui. 177) — *feltűnő a számít* (ui. 211) — *meg-békkül* (ui. 94: „Ez tarttya hívségben meg-békkült népeket“) és a *szokul* (ui. 187: „a' setéthez szokult szemeket“, vö. Faludinál a: *rakul-t*). — A gyakorító forma szinte sűrű, bár nem annyira a mester-üknel megszokott: *eskedik* képzőbokkal: *gyulogat* (S. 61 gyulaszt-gat) — *hallgatkozik* (J. 72) — *terepedik* (B. 198 *rengetődzik* (ui. 64) —

vérengez (ui. 84) és *vérenkedik* (H. 11) — *kétszínűlködik* (ui. 14) — *szívelkedik* (ui. 71) — *édelkedik* (ui. 35) — *késletlősködik* (C. 28) — *osztáloz* (H. 49: „Menny-ki szememből és tanuld-meg a' követség dolgát, hogyan kőllessen egy Matzedó Királyal osztáloznod pántolodó paraszt“) — *ahogat* (H. 90: ah! ah! . . . Mit ahogatsz) — *meg-niniztet* (B. 178, a. m. megláttat, a *nini* mutatószóból) — *hosszal* (ui. 182) stb. Ezek a képzések szembeszökően mutatják Faludi iskolájának közvetlen hatását a XVIII. századvégi szótáríróinkra, hogy ne mondjam, szófaragókként ismert nyelvművelőinkre. Baróti Szabó Dávid kétségtelenül szedett a jezsuita drámákból is szavakat. E mellett szólnak még a következő népnyelvi alakok is: *ádáz* (S. 83) — *nyomós* (ui. 69) — *hibángos* (B. 133) — *borra-való* (H. 48) — *hátelenség* (S. 88, 58 előbb csak: *hátelenség*) — *podgyász* (B. 247) és *szabadni* (B. 181: ezt még sem szabadtam volna, H. 67: miért nem szabadná) stb.

Van néhány igeneves szerkezet is, amely Faludi nyomán szintén a tömörebb stílus szolgálatában áll: *ingóra ne ereszd* (S. 30) — *nyilván' értést tölled várom* (B. 123) — a' könyvekkel *rakva ház* (ui. 28), a hosszabb: *nyilvánvalóbb és rakva lévő* helyett szokatlanul bár, de nem példátlanul használva (vö. a *merev* szóról MNY. 9 : 81). Ugyancsak Faludi rövidsége szaggató igyekezetének hatásképpen bukkan föl néhány összevontabb névmási és kötszóji kapcsolat is: *minő* (B. 252 régebben csak: *minémü*) — *akár hogyan* (ui. 88) — *ha bár* (ui. 154, a régiebb: *ha bátor* helyett) — *bár mint* (ui. 107, a *bátor mint* alak helyett) stb.

A jezsuita drámaíróknak, Faludi szűkebb, még életében köréje csoportosult iskolának nyelvbővítő munkája ugyanazon természetes és törvényes utak, módok, eszközök együttműködésének igaz magyar eredménye, mint a minőkkel GRATZIÁN fordítója gazdagította, finomította prózáinkat. Ebből a fejlesztésből hiányzott az erőszakosság, jobban-jobban kiszorult a csekély idegenszerűség is, mindig erősebben fűződött azokhoz a szálakhoz, a melyekből népünk nyelvének bősége összefonódik. Ha ez az önmagából való fejlődés, ha ez a kizárólagosan honi talajból kinőtt tömeges szóképzés, nyelvújítás el nem akad, akkor népies-nemzeti irányával, szigorúan helyes analogiáival csirájában fojthatta volna el az idegenszerűségekkel telített, későbbi nyelvújításunknak túlkapasait.

Kunits, Illei s a többiek mondatalkotása s mondatfűzése teljesen egyez Faludiéval: a hosszú, értelemfelfüggesztő mondatok kerülése, inkább az értelmi, ritmikus ismétlődést okozó mellérendelő szerkezetek sűrű volta jellemző rájuk nézve is. S hogy mondatfűzésük Pázmány régi nyomdokait követi, mint mesterüké, az tiszta, erős magyarságukból következik, melyben még a nehezen leküzdhető latinos szerkezetek is csak nagy ritkaságok. Lépten-nyomon találkozunk bennük is a: „*ki messze, ki irtóztató*“ (S. 13, 14) stb., továbbá „*mi-nem* minden szív Titusnak szíve“ (H. 150), sőt: „*ki nem semmi a' mit kezdünk*“ (ui. 65) stb. régies, névmási kapcsolatokkal.

A Faludi stílusának olyan anyagiasszintet adó jelzők, átvitelek,

közmondások teszik a jezsuita drámák nyelvét is képessé, szemléletessé. Elvont fogalmaknak érzékelhető fogalmakba való burkolása, lelki életünknek külső megnyilatkozásokkal történő rajza kölcsönöz náluk is elevenséget, némi merészséget az előadásmódnak. Innen van, hogy elmélyedésre, gondolkodásra késztenek átviteleik, de nem azért, mivel homályosak, hanem, mivel a képzelet világa helyett az értelem világába kalauzolnak. Éppúgy, mint Faludinál, gyakori náluk is a lelki tulajdouokat megtestesítő jelző:

sovány vigasztalás (J. 103) — *palotás hamisság* (H. 36) — *rosdás némelly vének* (B. 240) — *mézzel eresztett kedves barátság* (ui. 52) — *kezes-lábos hazugság* (ui. 7) — *szennyes óság* (ui. 18) — *fel morgó 's ugató balgatagság* (ui. 155) — *barlangos tsin* (H. 73) stb. — Az átviteleknek nagy tömege mutatja, mennyire kitanulták a Nemes Ember hatásának, stíbeli értékének okát-fokát; ugyanazon anyagias irányzatú képek: ez rájja *sztvem gyökerit* (J. 91) — *erős rekesz alatt tarttya gonosz tanátsídat* (H. 164) — *fészkit beteges állapotodnak* (B. 48) — *torkára hágjon az akarát szabadságának* (B. 227) — *lántzaím tartatik a' feslett kívánságoknak* (ui. 83) — *az halálnak ólébe* (J. 45) — *se füstye már, se lángja minapi esküvésédnek* (ui. 30) stb. Jellemző igazolását adja pl. a Sedecziás az ilyen átvitelek halmozásának is: *Ki szépen szöted udvari fortélyidnak vásznát . . . igen mély, igen hatós eszeskedésre könyöklök díbdáb nyereségnek galád keresménye, agya fúrnt patvarkodásnak kendőzött szerkesztetése. Istentelen! a' te balgatag tanátsod hempelygette hanyathomlok mostani nyakszegő jégre ügye fogyott Királyunkat: a' te öldön forrott egybe veszélyünknek gyökere, Egyiptussal koholtt szövetségünk (54) bal kezére fogot . . . az irégy szerentse* (J. 91) — *miben füstbőlg fejed* (H. 5) — *szerentséd után viszked gondolatod* (B. 52) stb.

Közmondások tekintetében e drámák még többet is nyújtanak, mint Faludi; közmondás-részleteket is sűrűbben alkalmaznak. Ez is azt bizonyítja, hogy magyarságuk még több fonállal van a nép finomabb nyelvéhez fűzve, mint Faludié. Viszont azonban azon káros hatással jártak, hogy Simait, Dugonicsot a közmondásoknak egész özönnel való halmozására bátorították, miáltal Faludi stílusának egyéb, sokkal hatásosabb eszközei náluk észrevehetően megcsökkennek: *tyuk vagy-e a' regéhez?* (B. 28) — *botskor bőr ortzája* (J. 68) — *egy szó úgy mint száz* (H. 48) — *más malomban óról* ez (J. 43) — *mind az én malmomra való* (ui. 24) — *más hírt pöngetek egy kis korig* (S. 60) — *veled egy bordában vagyon* (J. 114) — *nem hallik ugatásod menny-országba* (ui. 113). — Illei adja meg az indítóokot Dugonicsnak a *magyarok Istene* szólam sűrűbb használatára is; újabb irodalmunkban nála bukkan föl ugyanis e szólásmód először: ha tsak a' reám vigyázó *Magyarok' Istene* kegyes szorgalmával szét-nem-szórta volna minden mesterségét (H. 15) — *seregeknek 's Magyaroknak Szent Istene!* (ui. 16)*.

* L. Nyr. 40 : 248, 325.

Moralista drámairóinknak nyelve, írásmódja tehát csupán Faludihoz kapcsolódik, az ő irányában fejlődik. Senki más író nem ismernek, nem követnek. Pázmánynak, Csuzynak hatását legfeljebb Faludin keresztül érzik meg. Ezért neveztük őket a Faludi körül tömörülő szűkebb iskolának; meg azért, mert virágzásuk egy emberöltőre se terjedt. Útját állta hosszabb életre szóló megerősödésének talán a rendnek eltörlése is, de főleg műfajbeli egyoldalúsága mellett a fentebb már érintett néhány tényező. Ez a stílus, ez a nyelv nem tudott magának maradandóan utat törni a papság körén túl világi íróinkhoz is. A ki próbálkozik is vele, mint Sándor István, hová hamarabb szakítani kénytelen világibb témákhoz nem eléggé alkalmaztatott irányával. Még Révai újabb Faludi-kiadása, stílusa szépségeire czéltott újabb figyelmeztetései sem képesek ennek az iskolának elhanyaglását megakasztani. A XVIII. század 80-as éveitől a XIX. század legelejéig él még egy írói csoport — nagyrészt szintén a papok rendjéből való —, mely őrzi, ápolja a moralista stílus hagyományait, de ezeknek hatása már csak haloványan érezhető ki írásmódjukból, mivel beune az újabb magyar stílus is el-elkeverődik. És a mint az irodalmi vezetés papok kezéből világiak kezébe jut lassanként, ez a második, gyengébb jellegzetességű iskola is a szerint erőtlenedik el, míg Révai halálával a Faludi-kultusz és a belőle kisarjadzott iskolák is letűnnek, lesodródznak irodalmi életünknek rohamosan táguló, élénkülő színpadáról.

SIMAI ÖDÖN.

(Vége következik.)

A szélei a elhagyása.

E folyóiratban (IX, 178) szóltam arról, hogy a sopronmegyei *Gógánfa*, régebben *Gógánfalva* vagy *Gógánhaszt* helység nevének előrésze *Abolgán* személynévből változott el; még pedig úgy, hogy a nyelvérzék az *Abolgán* vagy a belőle fejlődött *Abógán* szókezdő A-ját névelőnek fogta fel és azt az így keletkezett *Bolgán* vagy *Bógán Basztja* kapcsolatból elhagyta;* majd a *Bógán* formának értelmet adott azzal, hogy a „kemenczé”-t jelentő *gógán* köznévvvel helyettesítette. Hivatkoztam arra, hogy hasonlóan lett a szintén személynévből eredő somogymegyei *Alexander* falú neve 1489: *Lexander-ré*. Az Et. Sz. (183) idézi, hogy egy vasmegyei helység neve eredetileg *Avasallya*; 1489: *Avasalya* al. nom. *Vasalya*; 1493: *Wasalya*, *Wasallya*; ma *Vasalla* (CSÁNKI II, 734). Az én magyarázatom után indulva, SZILÁGYI ADÁM (Nyr. 43, 367) rámutat arra, hogy a baranyai *Abolmány* (*Abalman*, *Obalma*, *Obolma*, *Obulma*) helység** ma *Bolmány* és a nógrádi *Aszupatak*, *Asszupatak* (1461: *Azzyepatak*) ma *Szupatak*.

* Szerém megyében is felbukkan 1339: Terra *Bolgaan* (CSÁNKI II, 242).** A helység valószínűleg attól a baranyamegyei *Obalman*-tól vette a nevét, a kit mint Beke apját egy 1330. oklevél említ (Anjoukori Okmt. II, 470).

A névelőül felfogott szóelei *a*- elvonásának esete, hogy a vasmegyei 1356, 1402: *Oborgata*; 1453, 1454, 1482, 1494, 1500: *Aborgatha*, *Aborgata* helynevet *Borgáta* (CSÁNKI II, 732) LIPSZKY szerint (70. l.) *Borgáta* vagy *Borgota* váltotta fel. Veszprém megyében is feltűnik 1443: *Aborgata* poss. (CSÁNKI III, 218).

Talán a tárgyalt módon keletkezett az a *Zariás* személynév is, mely KUBINYI szerint (A régi magyarok személynevei 17) a bibliai *Azariás* név változata.

Az 1391: Duo *Azzyrag*; 1394: *Iziuagh* et *Aba Iziuagh*; 1424: *Felse Azyragh*, *Also Azyragh*; 1475: *Also ozyragh*, *Felsewazyrcagh* középszolnokmegyei helységeknek ma a szilágymegyei Alsó- és Felső-*Szivágy* felel meg (CSÁNKI I, 551). A zalamegyei 1343: *Ozyagh*; 1353: *Ozziuag*; 1355: *Ozyuagh* et *Zenth Gyurgh*, *Azyughzenth Gyurgh*; 1389: *Alsoozyuagh*, *Felseu Azzyagh*; 1412: *Azyragh*; 1420: *Azzyagh Sziágy*-gyá vagy **Szivágy*-gyá lett (CSÁNKI III, 30); ezekbe az alakokba a Göcsejben vagy Zala egyéb részein *sziá*-nak vagy *szivá*-nak ejtett *szilvá*-t érezték bele; a hivatalos helyesírás pedig a helynévből *Szilvág*-ot csinált, talán a vasmegyei *Szilvág* (1217: *Zyluagh*) mintájára. Egy másik szintén zalamegyei, 1379: *Azziuag*; 1381: *Ozzyuagh*; 1389: *Azyagh*; 1524: *Azzeagh* néven feljegyzett helységet most *Szilvág*-nak vagy az ottani ejtéssel bizonyára **Szivág*-nak hívnak (CSÁNKI III, 30). Lehet, hogy a somogymegyei *Sziágy* (a Pallas Nagy Lexiconában Somogy m. térképén *Szilággy*), a mit CSÁNKI nem ismer, szintén ilyen eredetű (vö. SZILÁGYI A.). *Azyrcagh*, *Ozyag* vagy más hasonló formákkal több helység nevét is írják az oklevelek; CSÁNKI-nál Krassó, Szerém, Somogy, Tolna megyében találkoztunk velük; az OklSz. egy 1288: „riuum“ *Oziuag* adatot közöl. SZILÁGYI A. észrevette, hogy a *Sziágy*, *Szivágy* formák *Aszi*-kezdetű alakokból fejlődtek. Ő a fent idézett névalakokat CSÁNKIVAL *Aszjuágy*-, *Asziágy*-nak olvassa és *Aszju ágy* *Aszi ágy*-nak elemzi. E nevek előrésze valóban nem lehet más, mint a „siccus, aridus“ értelmű *asszú*- ∞ *aszú* ∞ *aszí* szó. De már a második tagra nézve aligha van igaza CSÁNKI-nak és SZILÁGYI-nak. A szövégi *g* vagy *gh* ugyan *g*-nek és *gy*-nek egyaránt olvasható és így a második részt alkotó *ag*, *agh* az *ág* am. 1) „ramus, frons“; 2) „pars, caput fluminis, arm eines flusses“ és az *ágy* am. 1) „lectus, cubile, torus, bett“; 2) „pulvinus, beet“ szavak jelölője egyaránt lehet, mégis ha az *ág* és *ágy* szavak jelentését tekintjük, a helyelnevezésnél számbavehető tárgyi körülményeknek megfelelő módon az összetételt másképp nem igen értelmezhetjük, mint ha az *ág*-at vesszük az *asszú* meghatározta alapszónak. Eszerint tehát az összetételt kiszáradt vagy időnként kiszáradó vízmedert jelent és rokonértelmű az *Aszupatak* névvel; vö. még Zalában 1465: *Azzyrelg** és egy másik 1484: *Azzyrelgh* helység, Pozsegában 1435: *Azzyrelgye*; 1488: *Zwhodol* birtok. Az *ág*-at tartja a szóbanforgó összetétel utó-részenek az OklSz. és EtSz. is. Az *Aszjuágy* > *Asziág*-ból a hiatus-töltő *v* közbeiktatásával származhatott **Aszivág* alak és ebből vonódhatott el **Szivág*; vagy a már *a*-nélküli **Sziág* (*Sziágy*) formába került bele a *v*. A Csákninál idézett helyek közül ma csak a középszolnokmegyei és a két zalamegyei van meg, azonkívül talán a tolnamegyeinek felel meg a dunamelléki *Ozsák* puszta és tó. Ezek közül

* Ez a hely ma a Helységnévtárban „*Aszucölgyimajor*“ néven fordul elő, de az ottani nép *Szivögy*-nek nevezi. SZERK.

**Szivág* > *Szilvág* a szóvég eredeti hangalakját őrizte meg, az *Ozsák*-hoz vezető hangfejlődés **Aszág* > **Oszág*-on át mehetett végbe. A *Sziágy*, *Szivágy* (*Szilvágy*) formák pedig úgy keletkeztek, hogy valami szókeverő etymologia valószínűleg az *-ád* > *-ágy* végű helynevek végső *-gy*-jét juttatta a *g* helyébe. A szóvégi *g* > *gy* fejlődésre egyébként vö. *csüg* > *csüd* > *csügy* (az utóbbit l. MNY. III, 85).

A felsorolt esetekben részint köznévi eredetű helynevek esonkultak meg, részint olyan szavak elejéről vált le az *a*, melyek személynévből váltak helynévvé. Amazoknál a névelőnek felfogott szóelei *a* leválasztása csak akkor történhetett meg, mikor a helynevet kezdő köznévi értelme elhomályosult. Mikor már az *avas* és *aszú* ∞ *aszi* szavakhoz nem fűződtek az 'erdő' és a 'száraz' fogalmak, a megesonkítás útján az értelemmel bíró *vas* és *szü* szavakkal helyettesítették őket. Ez az etymologiai ösztön megnyilatkozása, mely a mint általában a népetymológiánál látjuk, hajlandó értelmes elemeket keresni ott, a hol az alakí feltételek erre módot nyújtanak. A személynevekből származott helyneveknél könnyebben és korábban megeshetett a szóelei *a* elhagyása, minthogy ezeket képzetektől elevenített jelentés nem védelmezte az etymologia elemző működése ellen.

PAIS DEZSÓ.

A magyar nyelvtudományi irodalom 1914-ben.

a) Folyóiratok.

Egyetemes Philologiai Közlöny. Szerkesztik Bleyer Jakab és Láng Nándor. XXXVIII. évfolyam. Budapest, 1914.

Magyar Nyelv. Közérdekű havi folyóirat a művelt közönség számára. A Magyar Nyelvtudományi Társaság megbízásából szerkeszti Szily Kálmán és Gombocz Zoltán. X. évfolyam. Budapest, 1914.

Magyar Nyelvőr. Szarvas Gábor folyóirata. Szerkeszti és kiadja Simonyi Zsigmond. XLIII. évfolyam. Budapest, 1914.

Nyelvtudomány. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Asbóth Oszkár. V. évf. 1., 2. füzet. Budapest, 1914.

Nyelvtudományi Közlemények. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Szinyei József. XLIII. évfolyam. Budapest, 1914.

b) Önálló művek.

Barla-Szabó Titus. A Halotti Beszéd a román philologia világitásában. Lőcsei főreálisk. 1913/14. értesítő 18—21. l.

Barta Mór. Etimológiai csevegések. Népszerű nyelvészeti cikkek. Losonc, 1914. Kármán-ny. (8-r. 148, 1 l.) — *Ism. t. v. Egy Phil. Közl.* 504. l. — *W. O. Pest. Lloyd* 110. reg. sz.

N. Bartha Károly. Udvarhely vármegye nyelvjárásának alak-tana. Székelyudvarhely, 1914. Becsek-ny. (8-r. 76, 1 l.).

Debreczenyi Miklós. Az ós magyar írás néhány hazai s oroszországi emléke. Budapest, 1914. (8-r. 95 l.) — *Ism. ő. Bud. Hirl.* 125. sz. — *Ethnogr.* 334. l.

Erdélyi Lajos. A Halotti Beszéd nyelvjárása. Budapest, 1914. (8-r.) — *Ism. Egy. Phil. Közl.* 327. l.

Erdélyi Lajos. A Halotti Beszéd „írás hibái“ és olvasásuk. Budapest, 1914. (8-r. 8 l.)

Gombocz Zoltán és Melich János. Magyar etymologiai szótár. Lexicon critico-etymologicum linguae hungaricae. 1—3. füzet. A—Bori. Budapest, 1914. Akadémia (8-r. 1—480 hasáb.) 19 K 50 fill. — Ism. Szily Kálmán. M. Nyelv 145—149. l. — Pápay József. Nyelvt. Közlem. 43. köt. 389—396. l. — Asbóth Oszkár. Nyelvtudomány V. köt. 64—70. 134—149. l. — Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 133—135. 180—185. 219—223. l. — Zolnai Gyula. Egy. Phil. Közl. 478—482. l. — Tolnai Vilmos. Századok. 631. l. — G—y. Irodalomtört. 285. l. — Laczkó Géza. Nyugat I. 559—561. l. — Rácz Lajos. D. Lit. Ztg. 42—43. sz. 2362. hasáb.

Gorzó Gellért. Döbrentei Gábor és a jászóvári Prémontreiek viszonya a Régi Magyar Nyelvelmékek ügyében. Jászó, 1914. Remény-ny. (8-r. 68 l.)

Herman Ottó. A magyarok nagy ősfoglalkozása. A magyar pásztorok nyelvkincse. Budapest, 1914. Termtud. Társ. (8-r. XVI, 798 l.)

Horger Antal. A nyelvstudomány alapelvei. (Bevezetés a nyelvstudományba.) Budapest, 1914. Kókai I. (8-r. 215 l.) 4 K 80 fill. — Ism. A. O. Nyelvtudom. V. köt. 126. l.

Illés István. Fejezetek Arany János mondattanából. Privigeyi kath. főgimn. 1913/14. értes. 3—28. l.

Kellemen Béla. Német és magyar nagy kéziszótár, tekintettel a két nyelv szólásaira. 2. tetemesen bővített kiadás. II. Német-magyar rész. (Az új helyesírással.) Budapest, 1914. Athenaeum. (8-r. 8, 700 l.) 11 kor. — Ism. Tolnai Vilmos. M. Nyelv 217—220 l. — ly. Uránia 452. l. — Egy. Phil. Közl. 327. l.

Keresztnevek. Nem-magyar — jegyzéke. A vallás- és közoktatási m. kir. minisztérium megbízásából a megfelelő magyar elnevezésekkel egybeállította a M. Tud. Akadémiától kiküldött bizottság. Harmadik kiadás. Budapest, 1914. Akadémia. (8-r. 20 l.) 20 fillér.

Melich János. A magyar tárgyias igeragozás. (Alaktani fejtegetés.) (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. 14. sz.) Budapest, 1914. Hornyánszky-ny. (8-r. 76 l.) 1 kor.

Melich János. Keresztneveinkről. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. 15. sz.) Budapest, 1914. Hornyánszky-ny. (8-r. 32 l.) 60 fill.

Mészöly Gedvon. A Döbrentei-kódex zsolttárai és az Apor-kódex. Budapest, 1914. (8-r. 6 l.)

Pesti Balázs. Tinódi magyarázat. Nagykőrösi ref. gimn. 1913/14. értes.

Rábel László. Hivatalos nyelvünk. A közhivatalok magyartalan-ságainak megjavítása. Történeti és nyelvészeti tanulmány. Sopron, 1914. Romwalter A. ny. (8-r. 237 l.) 6 kor. — Ism. Gömöri András. M. Figyelő I. 482—485. l. — Magyar Siketnémaoktatás 11—13. l.

Simonyi Zsigmond. A jelzők mondattana. Nyelvtörténeti tanulmány. Budapest, 1914. Akadémia. (8-r. 194 l.) 5 kor. — Ism. Kertész Manó. Nyelvt. Közlem. 43. köt. 383—389. l. — Beke Ö. Keleti Szemle XIV. köt. 320—327. l.

Simonyi Zsigmond. A helyes magyarság szótára. A hibás kifejezések, a kerülendő idegen szók s a helyesírási kétségek jegyzéke. Budapest, 1914. Athenaeum (8-r. 126 l.) 1 K 50 f. — Ism. t. v. Egy. Phil. Közl. 328. l. — Vasár. Ujs. 8. sz.

Simonyi Zsigmond. Helyes magyarság. A magyar stílus kézikönyve. 3. jav. kiadás. Budapest, 1914. Singer és Wolfner. (8-r. 230 l.) 3 K. — Ism. Dénes Szilárd. Néptan. Lapja 24. sz.

Szabó István. Koltó szatmárvármegyei falu nyelvjárása. Székesfehérvár, 1914. Szammer-ny. (8-r. 59 l.)

Volf György összegyűjtött munkái. Kiadja Demeczky Mihály. II. kötet. Budapest, 1914. Franklin-Társ. (8-r. 373 l.) 10 K. — Ism. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 271. l. — Bartha József. M. Középisk. 406. l. — Közműveltség 242—244. l. HELLEBRANT ÁRPÁD.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Czövek. A XIV. században már országos szokásjog volt, hogy minden ügyet, a mely tanúkkal vagy tudománnyal bizonyítva volt, vagy bajjal (duellum) vagy esküvel kellett eldönteni (l. HAJNIK, A magy. bírósági szervezet és perjog 263. lp.). Ha bajjal intézték el az ügyet, akkor az egyik fél a másikat bajra kihívta. „E kihívás jeléül *faczöveket* vagy *pálczát* használtak, mely az ellenfél által elfogadva a bajvivási szerződésnek köztük megkötése jeléül is szolgált, (l. HAJNIK i. h.). A „*faczövek* vagy *pálcza*“ szóhoz HAJNIK ezt a jegyzetet csatolta: „*Ligneum claviculum, vulgo czövek*“ mondják az emlékek. KOVACHICH: Form. Sol. Styli 8. és 36. l.“ Minthogy a *czövek* szóra ez az első adat, nagyon fontos volt rám nézve, vajjon hogyan van az eredetiben a *czövek* írva, mert hogy úgy nincsen, a mint HAJNIK közli, az kétségtelen volt előttem.

HAJNIK KOVACHICHA hivatkozik, ennél pedig ezt találjuk: „*ligneum claviculum vulgo Cemiek dictum*“ (8. lp.), „*lignum claviculum vulgo cheuk vocatum*“ (36. lp., mindkét adat idézve TIMON, Magy. alkotm. és jogtört.³ 462 is; a *cheuk*-beli adat *cheuek*-nek írva JERNEYNél is).

Minthogy HAJNIK idézete KOVACHICHétől különbözik, kíváncsi voltam, hogy a kérdéses magyar szó hogyan van írva az eredeti kéziratokban. KOVACHICH műve előszavában elmondja, hogy a fent közölt részek kéziratái a bécsi udvari könyvtárban vannak. Megkértem tehát dr. SZEREFÜ GYULA t. barátomat, a bécsi cs. és kir. házi-, udvari- és állami levéltár tisztviselőjét, nézné meg az udvari könyvtár kéziratainak illető helyeit s fényképeztesse le. Szívességeért fogadja e helyen is őszinte köszönetemet.

István Szabó
Ligneum claviculum vulgo Cemiek

Levele s az itt közölt facsimilék alapján írhatom a következőket: Az egyik kézirat signaturája: Cod. 4276, e kézirat 107^b folióján *Cemuek* áll. Az egész igen szépen van írva, határozottan *uu* és nem *nn* vagy *mi* (l. KOVACHICHnál: *Cemiek*) a szó közepe (l. az 1. hasonmást).

A másik kézirat signaturája: Cod. 3452 s a KOVACHICH által közölt *cheurk* a kézirat 4^b folióján található. SZÉKÉLY levelének idevonatkozó része így szól: „A KOVACHICH 36. lapján levő *cheurk* szó valóban annak látszik az eredetiben . . . Lehetne azonban *cheurk*-nek is olvasni, de ez esetben *u* és *e*-ből egy vonás hiányzik. Erre az összehúzott (?) *ue*-re nem találtam példát a kéziratban; *w* is igen kevés van benne“ (l. a 2. hasonmást).

Alig lehet kétség benne, hogy mind a *Ceuuek*, mind pedig a *cheurk*, a mai *czövek* szó s ez a legrégebb előfordulása (Jerney 1300 körülről keltezi, szerintünk XIV. sz.). Megemlítem, hogy voltak, kik a fenti adatokat *csevekek*nek olvasták, vö.: pl. KUNOSS, Szófüzér 1836: „*Csevek*, bajvivási jel, *cseveket* hajítani valakinek, bajvivásjelt adni, kihívni a' kettős viadalra, das Zweikampfszeichen, Ausforderung zum Duell“.

MELICH JÁNOS.

Malačka. E szót a MNy. XI: 181. háromszor is idézem a TelC. 126. és 127. lapjáról a NyEmlT.-féle kiadásból (XII: 320—321), megtartva e kiadás betűit. VOLF-nak e kiadásában a *malaczka cz* hangja helyén mind a háromszor *č* jegy van, mely VOLF kiadásában a *cs* hangot jelöli. Mindazáltal nem látszott valószínűnek a *malaczka malacska* hangzása; ezért kérdést intéztünk a marosvásárhelyi Teleki-Theka könyvtárnoki hivatalához, hogy a TelC. ott lévő eredeti példányának 142. lapján hogyan van írva a *nyolcz* szó, mely VOLF kiadásában (325. l.): *ňolč*, és hogyan van a *csokolnája*, mely VOLF-nál (326. l.): *čokolnaja*. DR. DÉKÁNY KÁLMÁN úr, kinek e helyen hálás köszönetet mondunk, azt a fölvilágosítást küldte, hogy az eredetiben így vannak írva a kérdezett szók: *ňolc* és *čokolnaja*. Ebből láthatjuk, hogy a TelC. illető írója a *cz* és a *cs* hangra két külön betűt használt: *c* és *č*, nem pedig egyet, mint VOLF, a *č*-t. Ha tehát VOLF kiadásában nem *malacka* van is, hanem *malačka*, abból nem következik, hogy azt *malacska*-nak ejtették. Az idézett *malačka* szót tehát így kell olvasnunk: *malaczka*.

MÉSZÖLY G.

Jól vasalt kocsi? A Magyar Nyelvőr 1879. évi folyamában (VIII. köt. 551. l.) közöltem volt István ifjabb királynak egy állítólagos 1267-iki leveléből a következő nyelvtörténeti adatot: „ad nos properare debeas apparatusibus bellicis super totidem *cochy* jugalibus vehendis et *bene vasatis* impositis“. Ez adathoz FEJÉR GYÖRGY nyomán, a kinél (Cod. Dipl. VII. 4. 133.) az idézett oklevél olvasható, a következő magyarázó megjegyzést fűztem: „Így ír István ifjabb király a hunyadi várnagynak igazi magyaros diáksággal, hogy *jól*

vasalt kocsikon siessen hozzá a hadi készülétekkel“. FEJÉR szavai szerint: „*vox semi-hungara, ex voce vas, ferrum significante detorta, et legi debet hungaricae pronuntiationis modo vasútis, i. e. ferro firmatis*“. Ezt a magyarázatot PAULER GYULA is elfogadta (A magyar nemzet tört. 2. kiad. II. köt. 597. l., a hol egyébként kimutatja, hogy a szóban forgó 1267-iki oklevél a GR. KEMÉNY JÓZSEF-féle hamisítványok közé tartozik); sőt a *currus vassatos* kifejezést, mely I. Lajos királynak a szebeni kereskedők oltalmára 1359-ben kiadott levelében fordul elő, KATONA ISTVÁN is úgy értelmezi (Hist. Crit. X. 254.), hogy az *megvasalt* szekereket jelent, s zárjelben veti magyarázatul utána: „*vasas, ferro munitos*“.

E magyarázat azonban teljességgel téves. A *vasatus, vasati* vagy *bene vasati* kifejezés nemcsak hogy nem magyaros diákság, hanem a legtisztább római latinság. Eredetét a római katonai műnyelvből veszi. A szótárak tanúsága szerint: *Vas, vāsīs*; in plur. *vāsa, vasorum*, non semper receptacula significat, sed et omnis generis instrumenta et supellectilem; allerley gerätthe. Significat et impedimenta militaria; bagage. Hinc *vasa colligere, conclamare*, locutiones militares sunt, cum castra movenda et transferenda in alium locum sunt. (BASILIUS FABRI Thesaurus eruditionis scholasticae.) — *Vasa colligere*: valahonnan tovább menni, elköltözni, p. o. a táborral. *Vasa conclamare*: készülőt hirdetni; ausrufen, dass man einpacken soll. (Márton: Lexicon trilingue.) — *Vasa belli* dicuntur arma. *Vasa conclamare, convasare*, in re militari. *Vas*: supellex castrensis. (DU CANGE Glossarium.) — *Vas, vāsīs*: minden, a mit a katonák magokkal vittek, poggyász, hadiszer. (Finály: A latin nyelv szótára.) — *Vāsatus, a, um*, der viel und gute Gefässe hat. (A. FR. KIRSCHII Cornucopiae linguae latinae. Más szótárak a *vasatus* adjectivumot csak a Plautusnál előforduló obscen értelemben ismerik.) — Mindebből világos, hogy a fõnt említett oklevelekben nem *vasas* vagy *jól megvasalt*, hanem mindenféle hadi eszközökkel *jól felszerelt*, illetõleg bármennemû *málhával megrakott* kocsikról, szekerekrõl van szó. Qu. e. d.

NAGY GYULA.

Czümpõ: **czémp**. MELEGDI J. MNy. XI, 71. azt kérdezi, él-e a mai nyelvben a Kr.-nél közölt „*czémp* am. ‚femur‘; lud-*czémp* am. ‚femur anserinum‘“ és a *czémp* eredetijéül felvett **czémp*-bõl származtatott *czempora* szó, mely az 1825. Lex. valach.-lat.-hung.-germ.-ban az oláh *cõpsà* értelmezésében ‚*coxa, femur, ágyék, csipõ, hüfte*‘ szavakkal együtt fordul elő. A *czémp* és *czempora* szavakat nem ismerem, de tudom idézni a *czémp*-nek *czémb* am. ‚*czomb*‘ változatát N. A. Kiss Sámuel sopronmegyei tájszavai közül Tud. Gyűjt. 1840. X, 27. Egyszersmind felhívom a kérdező figyelmét arra, hogy Göcsejben a lúdpecsenye *czombdarabját* „lud-*czümpõ*“-nek mondják. (Én e szót Zalaegerszegen hallottam, de olyan göcseji származású emberektõl.

a kik beszéd közben állandóan sok göcseji szót használnak.) A *czümpő*-t a *czémp* és *czempora* szavakkal összefüggő -ő képzős kicsinyítőnek tartom, azonban arról, hogy az alapszónak eredetileg mi lehetett a magánhangzója, nem tudok határozottan nyilatkozni.

PAIS DEZSŐ.

A *büntet* ige történetéhez. A *büntet* szabályellenes alkotású ige. Hiszen a -*tat*, -*tet* igeképző nem szokott főnévhez kapcsolódni, s itt mégis ez az eset forog fenn. SIMONYI ZSIGMOND ez anomáliának magyarázatára egy igen tetszetős megfejtést gondolt ki.

Volt t. i. a régi magyarban egy -*hot*, -*hét* összetett képző, a melylyel főnevekből műveltető igéket alkottak. Ilyen alkotásúak pl. *bűnhét*, *helyhét*, *hírhét* (BécsC. 75), *kárhót*, *mérgehét*, *sárhót*, *sebhét*, *szélhét*, *ügyehét* stb. (NySz.). A legelől említett *bűnhét*-nek egyik jelentése: „punio, strafen“, tehát ugyanaz volt, mint a mai *büntetnek*. SIMONYI megfejtése már most az, hogy „a *büntet* alkalmasint ebből a régi *bűnhét* igéből módosult a *szüntet*, *vontat*-féle műveltetők példájára“ (TMNy. 453).

Ez a megfejtés azonban, bármily elmés is, el nem fogadható. Miért? Azért, mert a nyelvtörténet ellent mond neki. A *büntet* igének eredeti, régi jelentése ugyanis egészen más volt, mint a mai.

A *büntet* igére legrégebb adatunk a MünchC. 104. lapján fordul elő. Márkus evangelista, elbeszélvén Krisztus urunk keresztrefeszítését, a papok fejedelmével és az írástudókkal ezeket mondhatja: „Ha ð ʒs ifr̄nec kiral'a. ʒal'l'on le ma a' kereʒtr̄ol hóg laffue es hígḡt̄c. Es kie ð vele megfeʒeitettec vala *bűntetic* uala ötet“.

Nyilvánvaló, hogy itt a *büntet* nem jelentheti azt, a mit ma jelentene. Hiszen a két lator csakugyan nem büntethette Krisztust. Lássuk, mit mond Márkus a latin Vulgatában: „Et qui cum eo crucifixi erant *conviciabantur* ei“ (Marc. XV: 32). A latin „convicior“ pedig mai magyarsággal annyit tesz, mint: *szidni*, *szidalalmazni*. A MünchC.-beli *büntet* jelentése tehát am. *szid*, *szidalmaz*.

Ugyanezt a jelentését megtaláljuk az ÉrsC.-ben is a példák és tanítások során: „lolleheth mynden *bynteffen*“ (202). E szavak latin eredetije* meg van MIGNÉ, Patr. Lat. 184. köt. 1263. lapján: „quamvis (te quisque) *convicietur*“. A *büntet* tehát itt is am. „convicior“. Ugyanezen vagy efféle jelentésben megvan a *büntet* az ÉrsC. más két helyén is. A 188. l.: „eʒeebnek eeleteth ne raghyatok, egyeeb eeleteth ne *byntheffethek*“. (MIGNÉNÉL, 184:1256. l.: „alienam vitam non rodas, vitam alienam non *reprehendas*“). — A 204. l.: „ky betegfegeth zenwed es wr Iften ellen morgodyk az ythelð Iftennek ygaffa-

* Erre engem a magyar codexek forráskutatóinak főmestere, VARGHA DAMJÁN vezetett rá. Köszönet érte.

gath *bynthethy*“. (MIGXENÉL, 184: 1264: Qui infirmitatem patitur, et contra Deum murmurat, justitiam judicantis *accusat**).

És nemcsak a codexekben, hanem még a XVI. századnak különösen első felében megjelent munkák egyikében-másikában is megtaláljuk a *büntet* eme régi jelentését. Így PESTHI GÁBOR 1536-ban megjelent „Aesopus fabulái“ közt „A₃ gyermekrewl ees annyárol“ szólóban (68. l.): „ees m₃koron ezert igen *bijntetnek* ees mondanak nek₃ hog₃ nem chak lopo volna, hanem zeg₃ventelen₃ys az ew z₃lehez...“ Itt a *büntetnek* a latinban ismét „*accuso*“ felel meg. — SYLVESTER 1539-ben megjelent Grammaticájában a „*criminator illum*“: *büntetem* azt, „*criminator ab illo*“ pedig: *büntettetem* attul (Corp. Gramm (57.). — Sőt még 1591-ben is a „*Dicta Graeciae Sapientum*“-ban (a C. lapon) a „*Feras, non culpes, quod vitari non potest*“ így van fordítva: („El *szenued*, ne *büntesd* az mit el nem tauoztathatsz“).

Nemcsak az irodalmi nyelv, hanem a XVI. századi köznyelv is ismerte még a *büntetnek* e régi jelentését. A M. Leveles Tár I. kötetében a 240. lapon egy 1557-ben írt levélben olvassuk e sorokat: „Az Wristenerth kerem kegteket, hog' ez lewelet ne erche senky, mert mostis azzal *byntetnek* mynket, hog' my tartywk keg: hirrel“. A *büntet* itt is annyi mint: „*accuso, culpo*“. — Ugyanitt a 309. lapon a *bynthethes* a mai „bepanaszolás, gyanúsítás“ értelemben van használva.

Ime tehát mindjárt nyolcz vagy kilencz régi, XV. és XVI. századbeli adat,** a mely mind azt bizonyítják, hogy a *büntet* eredeti jelentése: „*convitiator, criminator, accuso, culpo, reprehendo*“, nem pedig „*punio*“. Ez a tényállás halomra dönti SIMONYI fent említett magyarázatát.

Csodálatos véletlen, hogy a NySz.-ban ez adatok közül egyet le nem egy sincs meg, pedig MünchC.-t és Pesthi Gábor Fabuláit a NySz. számára éppen maga SIMONYI ZSIGMOND dolgozta föl. És a mi még csodálatosabb, ez adatok legtöbbször MÁTYÁS FLÓRIÁN „Magyar Nyelvrítkaságok“ cz. értekezésében már 1865-ben közzétette, jelentőségüket is fejtegette, még pedig a jól hozzáférhető Nyelvtud. Közl.-ben (4: 197). A NySz. szerkesztői ebből a nagybecsű értekezésből sem szereztek a főtebbiekről tudomást.

Az eddig mondottakból kitünik, hogy a régi *büntet* azon csekélyszámú igéink közé tartozik; melyekben a műveltető képző nem valamivé tevést vagy levést, hanem valamiről formált ítéletet fejez

* Az *accuso* különféle jelentéseire nézve vö. Thesaurus Lingv. Lat. I: 355.

** A Társaságunktól 1912-ben kiadott „Két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány“ egyikében, a Heyden-Sylvester: Puer. Coll. Form. 68. lapján az „Orfaaghol *bynthecch₃* enghemeth“ (Zeichstu mich denn diepstals) mondatban is „vádol“ a jelentése.

ki (vö. Szinnyei, NyH.⁴ 65). Ilyen a *kárhozzat*. Rendszeresen nem azt jelenti, hogy kárhozzottá tesz, hanem azt, hogy kárhozzatosnak tart; ilyen a *vétkesít* (NySz.), a mely szintén azt jelenti, hogy valakit *vétkesnek* tartunk; ugyanilyenek az újabb *hibáztat*, *következtet*, *érdemesít*, *gyanúsít*, *helytelenít* igék is. Nem igen tudom bizonyítani, de a lehetősége talán nincs kizárva, hogy a régi *büntet* a föntebb emlegetett *bűnhet*, *bűnhötik* ige másik jelentésének (pecco, delinquo, NySz.) szintén ilyen *-tet* képzőjű származéka s hogy az így keletkezett *bűnhetet* igéből épp úgy rántódott össze, mint a *hírdet* a *hírhedet*-ből (TMNy. 458), a *mérgedik* a *mérgehedik*-ből (NySz. és MTsz.), és az *elegendő* az *elegendendő*-ből. (Nyr. V : 262.)

A régi jelentés átváltozása az újra a XVI. sz. elején indulhatott meg (az első adatok: Jord. és ÉrdC., vö. *megbüntet*, a NySz.-ban) s a század vége felé már teljesen be is fejeződött. A jelentés-változás magyarázata, mai szavakkal élve, valószínűleg az, hogy „a büntetésre érdemesnek tart“ könnyen felvehetette a „büntet“ jelentést.

SZILY KÁLMÁN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Régi magyar női nevek.

Nyelvtörténetünkkel foglalkozók előtt felesleges bővebben fejtegetni, hogy szókincsünk, hangtanunk és alaktanunk mily gazdag forrását képezik az okiratbeli magyar személy- és keresztnévek. S mégis történeti és nyelvészeti irodalmunknak alig van elhanyagoltabb ága, kiaknázatlanabb ere, mint a magyar onomatologia. Kifejezetten e tárgygyal mindössze egy megkezdett, de az első füzettel abbanmaradt mű és néhány hosszabb értekezés foglalkozik általánosságban s valamivel több egy-egy név vagy névcsoport magyarázatára szorító czikkecske.* Okleveles anyagunkat is feldolgozó tör-

* IFJ. KUBINYI FERENCZ: *Nomenclator Hungarorum antiquorum*. A régi magyarok személynevei. Budapest, 1892. 1. füz. A-Áron. (Több nem jelent meg, a kiadatlan rész kéziratának felkutatása a magy. történet- és nyelvtörténetirodalom elsőrangú feladata.)

JERNEY JÁNOS: *Szózat* író-társaimhoz a' magyar Onomasticon ügyében. (Magy. Nyelvkincsek II. 82—91.)

MELICH JÁNOS: *Szláv jövevényszavaink*. I. k. 2. rész. Budapest, 1905. A magy. nyelv keresztény terminológiája. (Szláv eredetű nevek 100—135. l. Német eredetű nevek 135—151. l. Latin-görög eredetű nevek 151—210. l.)

VÁMBÉRY ÁRMÁN: *A magyarok eredete*. Budapest, 1882. (Hun-avar szó- és névlajstrom 39—53. l. Bolgár szó- és névl. 67—76. l. Khazár szó- és névl. 91—95. l. Besenyő szó- és névl. 118—127. Krónikáink magy. nevei 182—187.)

CSEPLŐ PÉTER: *Magy. Onomasticon* I. Századok 1872. 269. l.

NAGY IMRE: *Magy. Onomasticon* II., u. o. 341. l.

NAGY GYULA: *Magy. Onomasticon* III., u. o. 488. l.

PESTI FRIGYES: *Okiratbeli személynevek*. M. Nyőr V. 509—511. l.

KUBINYI FERENCZ: *Magyar keresztnévek*, u. o. XVIII. 86—89.

U. az: *A régi magyarok személynevei*. (Mutatvány a szerző ily című nagyobb művéből.) Turul III. 172—180.

ténet-irodalmunkból és krónikáinkból mindazáltal elég számos eredeti régi magyar- és török- eredetű férfi-személynevünk vagy magyaros formát öltött zsidó- (bibliai), görög-latin- (egyházi, martyrologiumi), szláv-, német- stb. eredetű középkori férfi-keresztnevünk ismeretes, női nevet azonban a ma is használatos kalendáriumi neveken kívül még az avatottabbak is alig egy-kettőt ismernek. Krónikáinkból ismerjük a magyarság ósanyja *Enee (Enech)*,* Attila feleségei: *Mikolth (Mikolch)*,** *Ildiko*,*** *Réka (Kreka)*† Álmos anyja, Úgek felesége: *Emes (Emesu)*,†† Geycha vezér felesége, Szt. István anyja: *Sarolth*,††† az I. Béla korabeli pogány lázadás varázslója *Rasdi*,*† IV. László kún szeretői: *Édua*, *Küpcsech(cs)* és *Mandula**†† nevét, árpádházi király-asszonyaink és hercegnőink idegen- vagy martyrologiumi neveket viselnek. A Margit-legendából, boldog Margit 40 társnője közül: *Aglent*, *Jolent*, *Chingua* vagy *Chenge*, *Alincha* és *Olimpiadis* asszony nevei az ismertebbek.*††† Az oklevélbeli nőnevek közül: Bánk bán

NAGY GÉZA: A régi magyarok személynevei. (Nomencl. Hung. Ant. Irta Kubinyi F. 1892. I. füz.) Könyvismertetés. Turul X. 95—100.

U. az: Az Oslu nemzetség eredete. Turul X. 75—83. l.

U. az: Árpádkori személyneveink és az Osl nemzetség eredete. Turul IX. 49. 112. l.

PÓR ANTAL: Válasz Nagy Géza ily című értekezésére: „Árpádkori személyneveink és az Osl nemzetség eredete.“ Turul IX. 179.

U. az: Tarka képek a középkorból (magy. kereszt- és személynevekről, nőnevekről is). Szt.-István-Társulat Évkönyve 1890.

U. az: A régi magy. keresztnevekről. Budapesti Hirlap 1890. 317. sz.

KARACSONYI JÁNOS: A Geisa név kiejtése. I. — A Gecse kiejtés védelmére. Turul X. 38—42.

NAGY GÉZA: A Geisa név kiejtése II. — Gyejesa és Gecse. Turul X. 42—48.

U. az: Magy. nőnevek. Budapesti Hirlap 1891. 135. sz.

KARACSONYI JÁNOS: Ajtony-Achtum. (Adalék a magy. onomasticonhoz.) Turul IX. 1891.

MELICH JÁNOS: Keresztneveinkről. M. Nyelv 1914. (Különnyomatban is a Magy. Nyelvtud. társ. kiadványai 15. sz.)

GOMBOCZ ZOLTÁN: Árpádkori török személyneveink. M. Nyelv 1914—1915. ERDÉLYI LÁSZLÓ: A tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírása. Nyelvtud. Közl. XXXIV. k. 388—416. stb.

Jól használhatók még: PÁRIZ-PÁPAI FERENCZ: Dictionarium Latino-Hungaricum. Bod-féle kiad. Nagyszében, 1767. „Nomina propria apud Hungaros usitata“ című függeléke 612. s köv. ll., továbbá az OklSz., Csánki történelmi földrajza, Kovács N. névmutatója Wenzelhez, kevésbé CZINÁR tárgymutatója Fejérhez stb., stb.

* Kézainál (Mátyás Flórián: Font. Dom. II. 55. l.): Menroth . . . duos filios . . . ex *Enee* sua coniuge generavit.

** U. o. II. 68., II. 118.

*** Jordanes: *Getica*.

† Priskosnál.

†† Anonymusnál (Mátyás Flór id. m. II. 5. l.): Vgek . . . duxit sibi uxorem . . . filiam gunedubelian ducis nomine *emesu*.

††† Bécsi képes krón. (Mátyás Flór. id. mű II. 138.): Geycha . . . genuit s. Stephanum regem ex *Sarolth* filia Gyula.

*† Bécsi képes krón.: (id. mű II. 154.) De multis autem deabus suis una nomine *Rasdi* capta fuit a christianissimo rege Bela.

*†† Dubniczi krón.: (id. mű III. 107. l.) . . . filiabus adhesit cumanorum, *Eduum*, *Cupchech* et *Mandulam* vocatas . . . in concubinas habebat.

*††† Nyelvelméltár VIII. 73—85. l.

spanyol eredetű felesége, *Tota* asszony (Katona Melindája),* Zách Klára nővere, *Sebe*, Palásthy Kopajné, és a régi magyar nőnevek példájaként emlegetett *Hölgyasszony* és *Szépasszony*** neve forognak csak a köztudatban. Ezzel talán az összes szélesebb rétegekben ismert középkori nőnevünket felsoroltuk. Tudtommal kizárólagosan e tárggyal csak Nagy Gézának egy czikke foglalkozik a Budapesti Hírlap 1891. 135. sz.-ban (Magyar nőnevek), de ez inkább a nagyközönség számára, forrásidézetek nélkül írt tájékoztatás, mint tudományos követelményeknek megfelelő értekezés.

E töretlen talajon némi szolgálatot vélek tenni a magyar nyelvtörténetnek, midőn az alábbiakban mintegy 200, eredeti oklevelekből összeszedetetett régi magyar női nevet közlök, mutatványul a magyar onomasticonhoz eddig egybegyűjtött anyagomból. Oklevéltárainkból, a váradi registrumból stb. százával lehetne növelni ez anyagot, de azok nagy része megbízhatatlanságánál fogva nyelvtörténeti célra csak nagyon óvatosan használható.

A gyűjtött anyagnak csak kis része eredeti magyar név: ilyenek leginkább a XII—XIV. századi rabszolgák nevei; a legtöbbje a martyrologium görög-latin nőneveinek magyaros formát öltött alakja vagy ezekből képzett becéző név. Van köztük néhány szépségi, német eredetű s kétségkívül néhány szláv név is. Közöltem néhány ritkább, középkori kalendáriumaikban nem igen szereplő, változatlan formában megtartott latin nevet is. — Megszívvelve Tagányi Károly min. osztálytanácsos úrnak Társaságunk 1914 május 19-iki választmányi ülésén adott tanácsát, az azóta gyűjtött anyagnál (tehát a közlemény nagyobb részében) kitettem, a mennyire megállapítható volt, a megye nevét is, hol az illető név viselője szerepel, vagy az oklevélkiadó személy vagy testület nevét. A keszthelyi hg. Festetics, a körmendi hg. Batthyány, a zalavári konventi és vasvár-szombathelyi káptalani levéltárakból való adatok dr. HOLUB JÓZSEF múzeumi segédőr úr szíves közlései.

Adviga (Hedvig): 1470: nobilium puellarum Katherine et *adviga* vocatarum filiarum ac Kardula sororis condam Georgy de Zenth Kýral (Muz. br. Perényi).

Afra: 1408: Elena consors prefati Nicolai fily Laurency de Thomay... puellarum eciam Susanna, dorothea et *afra* vocatarum (Muz. Bezerédj, Zala m.).

Agics: 1402: nobilis domine *Agych* nominata olym consortis dicti magistri Ladislai... fratris... magistri Gyule de Ratoth (Haholthi-leány) (Muz. Tallián, vasv. kápt.)

Aglint (Aglent): 1347. II. 25:

domine *Aglint* filie andornici de Herman (Muz. t. a. vasvári kápt.) | 1386. I. 28: honesta matrona domina *aglinth* relicta Johannis fily Nicolai de genere Kapan (feljebb: Kathpan = Katapán) (Muz. t. a. Bebek Imre orsz. bíró, Komárom m.) | 1395. V. 9: Ladislao filio ac Elizabeth et *Aglent* filiabus predicti Johannis dicti Apród (de Enyég) (Muz. t. a., erdélyi kápt.).

Agnus: 1282/1351: Item quandam ancillam suam filiam Poyk, *Agnus* nominatam, ac paruulam filiam *Agnus* (Muz. Kövecsesi Dancs, egri kápt.).

* Bécsi áll. lev. 1202. okl.: woiawoda Benedictus... uxori sue *Thotg* nobili mulieri...

** Sopronmegyei Okl. I. 518. 1394. I. 27.: nobilis domina *Zypazzon* vocata consors... Johannis (de Razyna Kerezthwr)... ac nobilis domina *Heulgazson* nuncupata consors Petri de Bykzad...

Ágota: 1390: possessionum Myssethe, Selter, Bolyar, Pether-deakylisse, Karatelek et Zenth-agata vocatarum (Muz. Ocskay).

Agucs: 1338. VI. 7: Item seruos suos et Ancellas ipse partes taliter diuisissent, quod: Item *Aguch* similiter cum filia sua nomine Kathlÿn . . . (Muz. t. a., egri kápt.).

Akjuka: 1303/1437: Blasius potherch et Egidius filij Adam Nobiles de Kezew pro se personaliter, pro Kata, Kynge, *Akjuka* et Anÿch sororibus suis, filiabus ipsius Adam, cum procuratoris litteris Conuentus de Saag (Muz. Siráky, Eszterg. kerésztes konv.).

Alafinna: 1415/1420: Martinus filius Laurency successor domine *Alafinne* filie Adriani filij Gyarmani de Komlos (Bánó cs. lt. Budapest, Garai Miklós nádor).

Anna (*Anics, Anikulus, Annos, Annus, Anko, Ancsuk, Annok*): 1325: domine *Anych* consorti eiusdem Johannis (fily Pauli de Bechefalua) (Muz. Tallián, somogyvári konv.). | 1347: Nicolao filio Petri de Suklos et domine *Anych* filie sue (Muz. Sibrik, Pál országbíró, Baranya m.). | 1356. III. 27: nobili domina *Anych* vocata filia Egidij de Bodomer, consorte magistri Beke (Muz. t. a., szepesi kápt.). | 1356. V. 21: nobiles puellas *Anych* et *Bogor* vocatas filias dominici filij predicti Stephani dicti Cymba de dobouch (Muz. t. a.). | 1365. I. 13: nobilibus dominabus filiabus ipsius Nicolai filij Bricey Barbara et *Anich* nuncupatis . . . de dicta Rakomaz (Muz. t. a.). | 1399: nobilis domina *anych* vocata relicta petri dicti Rauaz filij Benedicti filij Georgy de Aracha (Muz. t. a., Förster). | 1410: nobilis domina *Anich* nominata (Muz. t. a. Véghely, vasvári kápt.).

(Folytatjuk.)

L. még *Akjuka* a. | 1295: de quibus filiabus suis vna parvulina filia sua *Anjculus* vocata presencialiter aderat (Muz. Dóry, Teodor gyóri püspök, Waagi leány. Sopron m.). | 1358. XII. 14: domina *Annus* relicta Jacobi dicti Nylgarto (Muz. t. a., pozsonyi kápt.). | 1364. XII. 2: Nicolaus filius Johannis de Apathy et nobilis domina *Annus* vocata coniunx eiusdem (M. kir. Orsz. lt. Dl. 30020., vasvári kápt.). | 1369: Nobilis domina Relicta Lucasy filij pentek vna cum filijs et filiabus suis videlicet paulo, petro . . . Clara, *Annos* ac Barbara et Elizabet numpcupatis (!) (Muz. Luka, sági konv. Nényén). | 1388. IX. 21: nobiles domine Margaretha Relicta condam Andree de Bod, nunc vero consors magistri Petri dicti Olah de dyek, ac *Annus* vocata filia eiusdem domine (Muz. t. a., nyitrai kápt., Nyitra m.). | 1392. VI. 28: a nobili domina *Annus* uocata relicta Michaelis filij alterius pethew de predicta Kyrályfÿya Karcha (Muz. t. a., Véghely, pozsonyi kápt. Csallóköz). L. még *Asszonyes* és *Gedrott* a. | 1458: Georgij et leonardi filiorum et puelle *Anko* vocata filie eiusdem domine Katherine (Muz. Hroshy lt. Mátyás kir.). | 1468: nobilis domine Anne alias *Anko* vocata a condam nobili domina Veronica de Maczel (helyesebben Maczed!) progenite (Muz. Kisfaludy ifj., pozsonyi kápt.). | 1500: Stephano de Kerekeshaza et domine *Anko* vocata consortis eiusdem (Zalavári konv. lt. 1956. sz.) | 139*: domine *Anchuk* nuncupate filie Nezteus de dicta Joukuth (Muz. t. a., Bossányi irattörredék). | 1455. VI. 12: *Annok* (kőrmendi hg. Batthyány lt. Rajkyana 44.). | 1706. VI. 26: Bessenyei *Annok* (Muz. Bezerédj).

JAKUBOVICH EMIL.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

VI.

(Különféle lapokból.)

33. „Az uzsoki szoros ivott *a legtöbbet* a mieink és az ellen-ségeink véreből.“ — „Bámulatos a mieink hősiessége, halálmegvetése a védekezésben, *a legtöbbször* a támadva védekezésben.“ — „Mindennap kitűnik M. lapjából, a hol a *legtöbbször* egy-egy cik-kelyből nem marad meg más, csak a cikkely írójának az aláírása.“ Tekintsük már most Bulgáriát, a melynek viselkedése *a leginkább* érdekel bennünket.“ — „Nagyon érdekes és értékes azonban, hogy ez a tudat másutt is kialakulóban van, *a leginkább* pedig — Olaszországban.“ — „Hiányok mutatkoztak az alantasabb tisztí rend-fokokokban, a mit azonban *a legujabban* pótolnak.“ — „Nincs tudományág, melyet a háború *a legközelebről* ne érintene“.

[A névelőnek hibás vagy fölösleges használatát megróttam már a 3. és 20. pontban (januári és márcz. szám). A fenti idézetekben *határozók* előtt tarátáskodik a névelő. Ez is új divat, mely nyilván onnan eredt, hogy csakugyan vannak határozószók, melyek névelő nélkül, de névelővel is járatosak, pl. „minap“ és „a minap“, „imént“ és „az imént“, „előbb“ és „az előbb“, „idén“ és „az idén“, „multkor“ és „a multkor“ stb. Arany nál: „Hol *imént* a siró gyászos asszonyt lelte“, és: „A gazdasszony épen *az imént* fejé meg“. Mégis nem ezek itt az igazi minták, hanem superlativusi alakok, mint a hogy azok a közlött példák is mind. Még pedig csak az *an-en* s *ül-ül*-ragos superlativusi *módhatározók*, mert ezek az általános nyelvszokás szerint valamennyien névelővel is állhatnak. Mondhatom: „legjobban“ és „a legjobban“, „legkönnyebben“ és „a legkönnyebben“, „legrosszabbul“ és „a legrosszabbul“. Arany nál:

„És a joghoz egy tallért tesz,
Mely is a bírói zsebben
Bal felől, a sziv iránt
Meghuzódik *a legszebben*“.

A Bud. Szemle legutóbbi számában olvasom: „A háború *a leg-ridegebben* érvényesíti a „Macht geht vor Recht“ elvét. A B. H.-ban pedig ezt: „Éppen az angol és a franciaia tőkepénzesek birtokában lévő kutakat gyujtották föl és ezek égtek *a leghevesebben*“. Magam is ezeket írtam nemrég: „A miről *a legkomolyabban* óvtam őket“, „*A legczudarabbul* nyilatkozott rólam“.

A közlött példákban tehát semmikép se hagyhatjuk jóvá a névelő kitételét. Köztiük „a legujabban“, noha „an“-ragos s *módhatározónak* látszik, *időhatározó*, „a leginkább“ pedig esodabogár. Négy éves gyerek dadogása, a kiről ilyen is hallani: „A Józsi meg-ütött *a engemet*“.]

34. „*Tisza István gróf miniszterelnök* ma reggel Bécsbe érkezett és a bankutezai magyar palotában hosszasan értekezett Burián István báró közös külügyminiszterrel. Tizedfél órakor *Tisza István gróf miniszterelnök* Schönbrunnba hajtatott, a hol a király magánkihallgatáson fogadta. Legfelsőbb kihallgatása után *Tisza István gróf* tanácskozást folytatott Stürgkh gróf osztrák miniszterelnökkel.

A közös miniszterekkel is volt tanácskozása *Tisza grófnak*, a ki délután négy óra negyven perczkor visszautazott Budapestre.

[Az ilyen személyi hivatalos híreket sohse olvasom beszankodás nélkül, még pedig az illető nevének, rangjának, állásának ismételtetése miatt. Nem esnék csorba *Tisza nagyságán*, az előadás meg nyerne természetességben, ha így fogalmaz a tudósító:

„*Tisza István gróf miniszterelnök* ma reggel Bécsbe érkezett és a bankutczai magyar palotában hosszasan értekezett Burián István báró közös külügyminiszterrel. Tizedfél órakor () Schönbrunnba hajtatott, a hol a király magánkihallgatáson fogadta. Legfelsőbb kihallgatása után () tanácskozást folytatott Stürgkh gróf osztrák miniszterelnökkel. A közös miniszterekkel is volt tanácskozása (). Délután négy óra negyven perczkor visszautazott Budapestre“.

35. „A kezelőorvosok a nagy láz *ellenére* is bíznak benne, hogy T. L. gróf meggyógyul.“ — „A Kisfaludy-Társaság mai ülését a Nemzeti Múzeum dísztermében tartotta, mely a rossz idő *ellenére* teljesen megtelt közönséggel.“ — „Vitézség, odaadás és áldozatkészség *ellenére* nem történt előrehaladás.“ — „A Pétervárról érkező győzelmi táviratok *ellenére* is, úgy látszik, Franciaországban egészen jól ismerik a valódi helyzetet.“ — „A németek minden francia siker *ellenére* is még mindig megszállva tartják a soissons-i kőbányákat.“

Egy idő óta a lapokban csak elvétve akad az ember a *daczára* névutóra. Már-már kiszorította ez: *ellenére*. Van egy lap, mely aranyért se venné tollára amazt. Mért? Mert rossznak tartja. Pedig hát *daczára*, akárhogy lett, megérdemli, hogy tovább is éljünk vele. Már csak azért is, hogy rövidebb s jobb hangzású, mint szerencsés versenytársa. Használjuk bátran, de csak *névutónak*, pl.

„S ilyen *áldások daczára*
Ez a nemzet mégis árva,
Mégis rongyos mégis éhes,
Közel áll az elveszéshez“ (Petőfi).

Tudom én — el tudnám mondani, hogy épült,
Mező-Gyarak és több faluhely kövébüi,
Titalma daczára gyaraki Pethőnek“ (Arany).

„Ég, föld *daczára* meglett
Az asszony-elhozás“ (Pet.)

Egy esetben helytelen, teljät kerülendő a használata, midőn, mint *megengedő kötőszót* alkalmazzuk: *daczára hogy*, „*annak daczára, hogy*“, „*daczára annak, hogy*“, e sok jó helyett: noha, jóllehet, habár, bár, ámbár, mindamellert hogy, azért hogy, hiábalogy. Ez sült németiség: *trotzdem*.]

LEHR ALBERT.

NÉPNYELV.

I.

Többjelentésű tájszók a háromszéki székely nyelvjárásban.

Duvad. „Béduvadt a fal.“ (Beomlott.) „Szétduvadt a cseber.“ (Összeomlott.) „Kiduvadt a tojás.“ (Kiömlött, pl. a kosárból.) „Duvadnak ki a munkások a gyárból.“ (Jönnek.) „Kiduvadt a szája.“ (Megcsömörlött.) „Dilinkát duvaszt.“ (Fűzfasipot készít.) „Kiduvasztották a bőréből.“ (Nagyon megverték.) „Béduvasztották a fogát.“ (Beütötték.) „Fejbe duvasztotta.“ (Agyonütötte.) „Duvaszt, Jancsi!“ (Ne hagyj

magad!) „Duvaszsz egy nótát!“ (Húzz!) „Jó karé kenyeret duvasztott.“ (Nagy darabot vágott.) „Szépen duvaszszák az éneket.“ (Jól dalolnak.)

Suvad. „Lesuvadt a hó a házról.“ (Lecsúszott a háztetőről.) „Lesuvadt a torkán.“ (Nagyot nyelt.) „Lesuvadt a bőr a keziről.“ (Lehorzsolódott.) „Lesuvadt a ruhája.“ (Elrongyolódott.) „Elsuvaszsa a labdát.“ (Bottal magasra üti.) „Megsuvaszsa a derekát.“ (Hozzá üt.) „Elsuvasztotta a csürkét.“ (Ellopta a csürkét.) „Lesuvaszsa a kártyát.“ (Rendetlenül az asztalra löki.) „Elsuvaszsa a pénzt.“ (Eltünteti, zsebre rakja.)

Szokotál. „Szokotálj egy masinát!“ (Keress egy gyujtót!) „Meggzokotáltam, de nem láttam.“ (Figyeltem.) „Jó lovakat szokotált.“ (Szerzett.) „Semmit se szokotáltam.“ (Mi sem érdekelt.)

Sírít. „Laskát siritt“ (Tésztát gyúr.) „Szivarat siritt.“ (Szivar-kát sodor.) „Istrángot siritt.“ (2—3 spárgát hámnak fon össze.) „Siricsd, nem apád!“ (Üsd!) „Kecskeollót sirített.“ (Kecskegidát lopott.) „Felsirittette a bajuszát!“ (Kipödörte a bajuszát) „Bésirittette az ablakot.“ (Bedobta kövel.)

Gyámbász. „Éssze-vissza gyámbászta.“ (Összefogdosta.) „Jól meggyámbászta.“ (Szorongatta.) „Addig gyámbászta, míg megnyuvadt.“ (Megfojtotta.) „Ne gyámbász a macskát!“ (Ne kinozd!)

Bezget. „A kutyát bezgeti“ (Ingerli.) „A hal a horgot bezgeti“ (Pedzi.) „Ne bezgezsd!“ (Hagyj békét.) „Tanyító bácsi, Gyuri bezget!“ (Ujjal szurkál.) „A mozsikás a czindalmot bezgeti.“ (Czimbalmozik, pengeti.)

Vartyog. „A eszímám vartyog.“ (A rongyos eszímába ki- s befolyó víz zaja eredetileg a „vartyogás“.) „Ne vartyogj mán!“ (Ne légy oly bőbeszédű!) „A béka vartyog, essó lessz.“ (A béka szól: eső lessz.)

Csongojt. „Bécsongojtotta a gyermeket.“ (Bepolyálta.) „Éssze-csongojtotta a ruváját.“ (Összehajtogatta a fejkendőjét.) „Csongojcsd bé!“ (Csomagold be.) „Élesongojtotta a sifonerből.“ (Elrejtette a szekrényből.)

Facsar. „Kifacsarta a ruvát.“ (Kicsavarta a mosott holmit.) „A támplomba facsarodott.“ (A templomba tévedt.) „Elfacsarodott a szüve.“ (Elszorult a szüve.) „Szár az kenyérre facsarodott.“ (Kenyérrel is beéri.) „Mere facsarogtál?“ (Merre kószáltál?) „Ez a bűz facsarja az aromát.“ (Ez a szag kellemetlenül ingerli az orromat.) „Megfacsarták a fülét.“ (Elhallgattatták.)

Teketória. „Teketóriás egy ember.“ (Ravasz.) „Ne teketóriázz annyit!“ (Ne mókázz!) „Ha sokáig teketóriázol, itt hagylak!“ (Tétovázol.) „Teketóriáztam egy kicsit s mentem.“ (Gondolkoztam.)
(Sepsiszentgyörgy.) BONOR DÉNES.

II.

Tájszók (Kisküküllő).*

paczak: ékféle (lapos-ék.)
puccal: éket szorit a nyélbe, hogy erősen álljon.

páját fut: „35 év volt élete mejen sok páját futott a teste“ [1907. V. 24-én kelt siremlékről.]

pajta: szarvasmarha istálló.

palaczfereg: ágyi poloska.

palánt: 1.: deszkakerítés. 2.: zsenge növény.

pamánábó: ingyen, kegyelem-ből (oláh hatás).

pánt: széldisz, szegély.

pántol (el ∞): elver, meg (∞).

pappiraspénz: bankó.

papusa: csomag levelesdohány.

parand: homok. [laza] omló.

parannyó: porlós; (pl.: a föld, ha

párust él: t. i.: életet (sírem-

pârgané: aprógané. [lékről].

* L. MNy. XI. 236.

patkán: vakondok: ∞ tőrás: vakondtőrás.

példa: útalatos, kiállhatatlan. „Menny el innen, be' példa vagy!”

penderít: 1. sodor. „Minggyá penderíttek én egyget“ = sodrok egyet; *penderít*: kilódit, kidob valakit a szobából.

peszterna: paszternák.

piczke v. lepcsen: játszoeszköz egy rövid (két végén meghegyzett, arasznyi) botvég és egy kb. 60 cm hosszú ütőbot.

piczus: fűzbarka.

píp: tyűkbetegség a nyelven.

pipaszár (pipaszárnyakú, ∞ lábú): olyan vékony, mint a p.

„*pípázik*“ a ló télen, a mikor lóbálja fejét s nagyokat fúj.

piritus (spiritus): magasfokú szesz.

precskel (le-, mek-, rá-): locsol.

prémánda: pénzfizetésen kívüli járandóság (gabona, sajt).

prűcsek: tücsök.

pufákal: megver.

púp (kenyérpúp[ja]): kipuffadás, ducz a kenyéren.

pupujál: a kellenél magasabbra rak fel, pl.: szénát a szekerre. „Ne pupujáld úgy fel.“

puty-puruty: hangutánzója a pity-palaty (fürj-)nek.

pusztaság: káromlószó. „Hogy a *pusztaság* vigyeu el.“

ranygyaslé: ételféle.

réngő szí'va: ringlő.

repcsenalaj: repceolaj.

rezsnyicze: őrlőkészülék.

sertéshajú: durva, (rendesen szőke sárga, göndör, a sertés szőréhez hasonló) hajra mondják.

siftikál (más nyj.-ban: sifritel (Fogaras): megfontolás nélkül, szinte észétalanul jár ide-oda, dolgot, munkálkodást színlelve.

süketuskó: a ki semmit sem hall, olyan süket, néma akár a fatuskó.

szőlős: azok a szőlőszemek, amelyekből levest főznek „szőlős-leves.“

takarítva mindegyik (szólás): a család apraja, nagyja együtt. *tátú*: apa (nagy ∞).

téka: szekrényféle, edények számára.

tikkadó gége: „A tikkadó gégembe ment“ (jelentése kb. cigányútra tévedt az étel).

törővas: mozsár.

topolág: könnyű (reggeli)posztó-czipő.

trapatyit: megfészegült; ügyetlen; pipótya (oláh hatás).

trappál: a ki állandóan az utcát rója.

űrmó (hegyűrmó, ∞ -ja): oldal (hegyoldal; a hegy oldala). -*űrmó*: 2. hosszú, magas daganat (az ostor, vagy botütés helye) a szarvasmarha testén.

usá: biztató, cselekvésre indító szó: „*Usá* elmehecc.“

vacsaracsüllag: esthajnali cs.

váj: kapar, vakar.

vaskalány: kis vaslapát a parázsra egyik helyről a másikra való viteléhez.

vendékség: lakodalom.

veresszőllő: ribiszke.

vérhájag: a megütött kézen, lábujjon (az ütés helyére) összefutó vérrel telt hólyag.

verőmalacz: megölésre szánt kis malacz.

világkacagáso: a kin mindenki nevet, azért mert a modorában vagy viselkedésében van nevetni való. „Menny el te . . . világkacagása!“

világro: épen, szakasztott olyan, szakasztott mása. („Ez a lámpo a v. ajan mind a mijénk.“)

vinike: levágott, hasznavehetetlen szőlővessző.

zabala: szájsömör (a száj sarkában). [„Némejneak akka-ra a zabalája mind'a verébnek . . .“]

zsidóbicsak: fanyelű, olcsó bicsak, zsebkes.

zsidóvecsernye: lárma, csetepáte.

zsindejedecza: vastag, széles deszka.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LXVII. Választmányi ülés.

(1915 február 16-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Trócsányi Zoltán pénztáros, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Kertész Manó, Tolnai Vilmos, Vikár Béla és Viszota Gyula választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. A közgyűlési jegyzőkönyv felolvasása és hitelesítése után, Goldziher Ignácnak a közgyűléstől elfogadott indítványával kapcsolatban, elhatározza a választmány, hogy a Herman Ottóról szóló emlékezés tartására Sebestyén Gyulát fogja megkérni s egyúttal megbizsa a titkárt, hogy közölje Sebestyénnel a választmány e kérését.

2. A pénztáros jelentést tesz a pénztár 1915 január 31-iki állapotáról. Az egész bevétel 2970 K 54 f, az egész kiadás 1635 K 69 f, maradék 1334 K 85 f. Ebből takarékpénztárban 1000 K, készpénzben 334 K 85 f. Tudomásul szolgál.

3. Rendes tagul megválasztott:

Szinnyei Ferencz egyetemi m. tanár,
Budapest

Domanovszky Sándor egyetemi ny. r.
tanár, Budapest

Brisist Frigyes dr. tanár, Budapest
Losonczi Zoltán, a Bárá Eötvös-kollégium tagja, Budapest

Rosnyay Károly ny. főgimn. igazgató,
Budapest.

Ajánló:

Szinnyei József

Melich János
Vargha Damján

Melich János
Szily Kálmán

LI. Fölolvasó ülés.

(1915 február 16-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Trócsányi Zoltán pénztáros, Bán Aladár, Csánki Dezső, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Hoffmann Frigyes, Kertész Manó, Mészöly Gedeon, Németh Gyula, Putnoky Imre, Szemkő Aladár, Szidarovszky János, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Versényi György, Vikár Béla és Viszota Gyula r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

A fölolvasó ülés tárgyai:

Gombocz Zoltántól: Nyelvtudományi alapkérdések.

Vargha Damjántól: A Festetich-codex pálos eredetéről.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

40. Schlagfertig-re — írják nekünk — a *szavakéslt* BEÖTHY ZSOLT csinálta 1886-ban és a Magyar Szépprózai Elbeszélés cz. munkájában (I: 140. l.) használta először. (Vö. MŊy. XI: 144.) — Köszönjük a szíves figyelmzettetést. Sz. K.

FELELŐS SZERKESZTŐ: SZILY KÁLMÁN.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XI. KÖTET.

1915 SZEPTEMBER

7. SZÁM.

Csetnek, östör ~ östör.

Ismeretes dolog, hogy *csuka* szavunk szláv jövevény. Arra a kérdésre azonban, hogy melyik szláv nyelvből került hozzánk, nem könnyű megfelelni. A szláv megfelelők ezek: bolg., *štuka* ‚hecht‘ | szerb. *štuka* (alakv. *šćuka*) ua. | kaj-horv. *ščuka* ua. | szlov. *ščuka* (alakv. *ščuka*) ua. | tót *štuka* ua. | cseh *štuka* ua. | lengy. *szczuka* ua. | or. *ščuka* ua. l. MNy. VI, 398. A kérdés az, melyik szláv nyelvi alak került hozzánk, az-e, a melyik *št-n*, *šć-n*, vagy pedig az, a melyik *šč-n*, *šć-n* kezdődik. S a mi áll a *csuka* szóra, az elmondható a *csáva*, *csorba* s néhány más *cs-n* kezdődő szláv eredetű szóról is.

A kérdéssel ASBÓTH is, meg én is több ízben foglalkoztunk. ASBÓTH régebben az egyházi szláv nyelvi (bolgár) alakból, az *št*-kezdetűből magyarázta a fenti szavakat, tehát azt mondta, hogy a m. *csuka* az egyh. szláv (bolgár) *štuka*-ból lett (l. A szláv szók 14, 15). Később e magyarázatát visszavonta (l. Nyr. XXIX, 495) s azt állította, hogy a *csuka* s a hozzá hasonló hangtani helyzetet feltüntető szláv eredetű szavaink olyan bolgár nyelvjárásból valók, a hol a rendes bolgár szókezdő *št*- helyén *šč*- is volt s ez az *šč*- váltakozott a *č*- szókezdettel. Szerinte tehát a *csuka* ← bolg. **ščuka* vagy **čuka* (l. Refleksz 9, Izvj. VII, 4, 259, 260). Ezzel szemben én azt vitattam, hogy a *csuka* és társai olyan szláv nyelvből valók, a hol *šč*- a szókezdet, s minthogy a szlovén nyelv ma is ilyen szókezdetet mutat, a fenti szavakat szlovén eredetűeknek tartottam (l. Szláv jöv. eredetéről 50, MNy. VI, 398).

Azt hiszem, hogy újabban olyan bizonyítékok birtokába jutottam, a melyekkel a *csuka*-féle szavak szókezdetét az eddigiéknél helyesebben fejthetem meg.

Egyik bizonyítékom *Csetnek* község nevének eredete.

A gömörmegyei *Csetnek* község már a XIII. századból kimutatható. A hely régi magyar nevei *Csitník* > *Csitnük* ∞ *Csitnők* (l. CSÁNKI I, 127, írva: *Chythnyk*, *Chytnuk*, *Chytnek*; BARTOLOMAEIDES, (Memorabilia provinciae Csetnek 17. l.) közöl *Chutnok* írott alakot is, olv. *Csütnök*). Tótul a helyet s az ott elfolyó patakot *Štítník*-nek hívják (olv. *Styitnyik*; gömöri kiejtés, HAVRAN DÁNIEL tisztviselőtársam

szíves értesítése; LIPSZKY Rep.-a a tót nevet *Sstjtnjk*-nek írja, KORABINSKY *Čšitnik*-nek értsd: *Čšitnik*; RANK szótára, valamint JANCISOVICS szerint *Štitník* ∞ *Štitník* olv. *Styitnyik* a név; BERNOLÁK szótára szerint a hely németül *Schetnek* [KORABINSKY-nál *Cschetnek*], tótul *Ščetník*, csehül *Štitník*).

Azt hiszem, nem lehet benne kétség, hogy a tót és a magyar szó szorosan egybetartozik. Abban sem kételkedhetünk, hogy a tót szó nem eredhetett a magyarból, mert hiszen érthetetlen, miért alakult volna a tótban *št-* szókezdet a magyar *cs-* helyén. Aztán meg a tót elnevezés a tót nyelvből megfejthető, míg a magyar *Csetnek* megfejthetetlen. Mind ez okok tehát a mellett szólnak, hogy a magyar az átvevő s a tót az átadó. De mi hát a tót elnevezés eredete? Erre a kérdésre eddig csak BARTOLOMAEIDES keresett feleletet (i. m. 17, innen HUNFALVY JÁNOS, Gömör és Kishont leírása 6); szerinte „Origo Nominis ad Slavos referenda est, qui locum hunce, ab abietina Sylva, quae hic loci fuit, et a carbonariis suis operibus denominarunt“. Ezután olyan magyarázat következik létező és nem létező szláv szavakból, hogy ma ezt a magyarázatot czáfolyi felesleges.

Úgy gondolom, hogy a tót *Štitník* név eredetéről csak a következő magyarázat fogadható el: A szláv nyelvekben a ,scutum, schild, paizs'-nak *štítz* a neve, vö. egyh. szláv, bolg. *štítz*, szerb. *štít*, kaj-horv. *ščit* (HABD., JAMBR., BELLOSZT.), szlov. *ščit*, tót *štít* (alakv. *šcet* BERNOL.), cseh *štít*, lengy. *szczyt*, or. *ščit*, (az ó-or.-ban egyszerű *čit* is, l. SREZN., Mat.), vö. MIKL. EtWb. **skjūt*. Ennek a *štítz* szónak *-nikz* képzős származéka a következő szláv nyelvekben van: egyh. szl. (szerb szerk.) *štítznikz* ,scutum gestans' (egy adat a XVI. sz.-ból, Lex. p.) | ó-or. *ščitnikz* (irva *ščitznikz* SREZN., Mat.) ,schild-träger' PAWL. (hibásan SREZN., Mat., szerinte ,paizskészítő') | ó-cseh, cseh *štítník* ,schildträger; schildknappe' JUNGM., RANK | lengy. *szczytnik* ,paizskészítő(?)' LINDE | szlov. *ščitník* ,schildknappe; schildknecht' PLET. (nyilván a csehből).

ZOLNAI GYULA kimutatta, hogy az „armiger, waffenträger, schildknappe“ régi magyar neve *fegyvernek* volt (l. Nyr. XXVIII, 164); azt állítom már most, hogy a kit magyarul *fegyvernek*-nek hívták, azt tótul *štítník*-nek mondták. S a milyen feltételek mellett a köznévi *fegyvernek*-ből helynevet jelölő *Fegyvernek* válhatott (akár tulajdonnéven keresztül, vö. hogy *Csetnek* nevű úr a XIII. sz.-ban van, l. Kovács, Ind., akár pedig másképp, l. Nyr. XXVIII, 165), így keletkezhetett a tót *štítník*-ből is helyet jelölő *Štitník* tulajdonnév. Csak azt említem meg, hogy a név akár cseh eredetű is lehet. Hazánkban a XII—XIII. sz.-ban sok volt a cseh telep és éppen Gömörmegyében, a mint azt némelyek a gömörmegyei tót nyelvből is akarták bizonyítani. Igen ám, de tudnunk kell azt, hogy a mai tót, cseh *št-*, *št-* az ó-tótban, a mai

tót nyelvjárásokban, az ó-csehben, a morva cseh nyelvjárásokban még *šč*-nek hangzik (l. MNy. VI, 398). A XII—XIII. századi tót és cseh nyelvben a fenti szó még *Šcítník* (olv. *Šcsítník*)-nek hangzott. Mindebből pedig következik, hogy a mai *Csetnek* név alakja így keletkezett: ó-tót (esetleg ó-cseh) **Šcítník* (olv. *Šcsítník*), ebből magy. *Csitník* > *Csitnük* ∞ **Csütnük* > *Csëtnëk* ∞ **Csötnök* > *Csetnek*.

A **Šcítník* > *Csetnek* példával bebizonyítottam, hogy szókezdő szláv *šč*-ből a magyarban *cs*- lesz.

A továbbiakban azt kell bebizonyítanunk, hogy idegen nyelvi szókezdő *št*-ből (olv. *st*-) a magyarban nem válik *cs*- kezdetű szó.

Ennek egyik bizonyítéka, hogy német vagy olasz *št*-n kezdődő szavak a magyarban nem váltak *cs*- kezdetűekké, vö. *istáp* (első adat a XV. sz. elejéről, l. Schl. szój., NySz.) < kfn., úfn. *stap*, *stab* | *istálló* (első adat 1291-ből: *stalló* OklSz.) < vö. olasz *stallo* | *istamét* (első adat a XV. sz. elejéről, Schl. szój., OklSz., NySz.) < ném. *stamett* | *stokfisch* (első adat a XVI. sz.-ből, l. OklSz., NySz.) < ném. *stockfisch* | *stömpöly* (első adat a XVI. sz.-ből, l. OklSz., NySz.) < ném. *stempel* stb. Úgy hiszem, hogy nem kivétel a székely *csëmpe* (l. MNy. III, 119) szó sem, a melynek aligha van *stëmpe* alakváltozata (l. MNy. XI, 230), s a mely nem is jöhet egy német *stömpfe* (többes nom. *stompf*(?)-ból, s jelentené a 'kályha falát', l. EtSzót.) szóból. S nem lesz kivétel a sopronmegyei *Csáva* hely neve sem, a melyet németül *Staab* ∞ *Stoob*-nak, horvátul *Štuma*-nak neveznek (l. Csánki III, 603, Lipszky, Rep.)

Második bizonyítékunk, hogy bolgár (egyházi szláv), szerb *št*-ből sem lesz a magyarban *cs*-. Az ósszláv *šč*- a bolgárban már a IX—X. sz.-ban is *št*- (a szerbben a XII. sz.-ban már bizonyosan szintén *št*-, l. Rev. Slav. III, 290). Erre bizonyítékul az *östör* növénynevet hozzuk fel, melynek ez az eredete:

östör [acc. *östört*; első tn.-i adat 1240 tájáról: „Hec sunt nomina Jobagionum Ipoeh *Ister*“ OklSz. (*ister* szónál ?-lel egybevetve az *istárral*), első köznévi a XIV. sz. végéről — XV. sz. elejéről, vö. Beszt. szój.: „bletanum — *ester*; artiplex-ídem“; Schl. szój.: „blectacium — *ister* (SZAMOTA kiadásában hibásan magyarázva *istár*-nak a NySz. egy kétes adata alapján); artiplex — ídem“; alakv.: *istër* > *ister* l. feljebb; *ěstër* > *ester* (írva *ester* l. feljebb és vö. Magy. Könyvszemle 1880 : 134: „atuplex — *ester*“ a XVI. sz.-ból; Kol. gl.: „*ester* pare — bilitum“; PP^{1, 2}: „blitum — *Ester*-paréj“; Magy. Könyvház 1783, I, 344: „Chenopodium album. *Ester* [*Östör*] Paréj“); *östër* > *öster* (vö. MA³ m.: „Fejer *öster*. Blitum album“); az *östör* alakv. először a XVI. sz. második feléből, vö. MELIUSBÓL NySz., БУТТБ, Fivk. Index, SZIKSZAI, stb.)], több, az ötporzósak (pentandria) családjába tartozó növény neve: a. 'blectacium' Schl. szój., 'bletanum' Beszt. szój., 'blitum' SZIKSZAI, Kol. gl., MA³, PP^{1, 2}; b. 'artiplex' Beszt. szój., Schl. szój., Magy. Könyvszemle i. h. (írva 'atuplex'), БУТТБ, Fivk., CSAPÓ; c. 'chenopodium' CSAPÓ, Magy. Könyv. 1783, I, 344, 345; d.

‚mercurialis‘ SZIKSZAI. Összetételek: *östörparéj* [első adat a XVI. sz.-ból, Kol. gl.: „*ester pare* — blitum“, más adatok CSAPÓ *laboda* szónál, Magy. Könyvház I. feljebb; alakv.: *esterpare* I. feljebb, *esterparéj* PP *blitum* a., *östör paré* MA³ m] ‚Chenopodium Vulvaria; Atriplex Vulvaria‘; — *esterburján* [székely-csángó növénynev., MNy. IV, 31], ‚Amaranthus retroflexus L‘.

< átvett alak szláv **štírŕ*, vö. bolg. *štírŕ*, ‚Amaranthus retroflexus; Albersia prostrata‘ DUV., GEROV, MIČ-LAVR., MIKL. EtWb. 343 | szerb-horv.: ſto-nyelvj. *štír*, ‚Amaranthus blitum, rauhaariger fuchsschwanz‘ VUK.³, dalm. horv. *šćur* (írva *schyur* BELLOSZT.), kaj-horv. *šćir*, ‚Mercurialis, Atriplex, Blitum‘ stb. BELLOSZT. (írva *schir* uo., *schyr* a XVI. sz. elejéről MNy. XI, 132) | szlov. *šćir*, ‚Amaranthus, der fuchsschwanz; Amaranthus blitum, meier-amarantkraut; Mercurialis annua, bingelkraut‘ PLET. | cseh *štír* merkuriálny ‚Mercurialis‘ JUNG., vö. MIKL. EtWb. 343 | lengy. *szczyr* (alakv. *szczér*) ‚Mercurialis, bingelkraut‘ LINDE | kisor. *šćir*, ‚Amaranthus retroflexus; Amaranthus blitum‘ HRINČ. | or. *šćir*, ‚Mercurialis annua, bingelkraut‘ PAWL. A szláv szó eredeti szláv szó lesz; átment az oláhba is, vö. ol. *štír* CIH. II, 393.

A magyar szó fejlődése ez: szláv *štírŕ* > m. **stir* > **istir*, ebből *istër*, *ështëër* és **üstür*, ez utóbbiból *östör*. A többi meglevő alakv. ezekből kifogástalanul megmagyarázható.

Hibás származtatás: CzF. (szerinte az *östörparéj*-beli *östör* azonos a ‚meddő, magtalan‘^d jelentésű *ester*-rel; ismétli MUNKÁCSI, ÁKE.).

Mielőtt az *östör* < bolg., szerb *štír*-ből levonnám a következtetést, tisztázni szeretném az *ester* ‚meddő, magtalan‘ eredetét. A szóra első adatunk a régi Tsz.-ban van, székely szó, s ez eleve is valószínűvé teszi, a mennyiben jövevénytű, hogy az oláhból való. A szó etymologiai cikke ez:

ështëër [székely tájszó, első adat Tsz., innen MTsz. alakv. és más adatok: *ester*, *ështëër* MTsz.; a MTsz.-ből ide vont Eszék vidéki *hestër* tévesen van idevonva, mert sajtóhibás alak *mestër* h., l. erről SZINNYEI, MNy. XI, 172] ‚meddő, magtalan‘.

vö. oláh *štirie* ‚stérilité (des animaux)‘ TIKTIN; az oláh szó CIH. II, 702 szerint az újjörögből, de megvan a bolg.-ban is, vö. bolg. *štírŕ*, -a, -o (mellékn.) ‚meddő, magtalan‘ MIČ-LAVR. A bolgár szó közvetlen az újjörögből, a hol a *στειρα*, *στειρος* közönségesen használt szavak, *στειρα* ‚meddő, magtalan‘ term. technicus a női lényekre (DR. CZEBE GYULA szíves értesítése), vö. MENGE szótára: *στειρα*, *στειρος* ‚unfruchtbar, wer noch nicht geboren hat‘. Másképp, de hibásan: CzF.; MUNKÁCSI, ÁKE., Ethn. XXI, 120 (szerinte „árja területről való“ közös fgr. átvétel, vö. mordv. *áštar jáštar*, *áštar* ‚gelt, güst‘, f. *ahtera* ua.; e származtatásról l. ASBÓTH, NyK. XXXIII, 451, 454, SCHMIDT J., EPhK. XXVII, 695).

Ezek után a fenti fejtegetésekből levonhatom a tanulságokat. Minthogy az *östör* ∞ *ështëër* < *štírŕ* esetében a szláv *i*-ből magy. *ë* ∞ *ö* lett, s a magy. *i* > *ë* fejlődés a magyar nyelv legrégibb hangváltozásai közé tartozik, az *östör* szláv jövevénytűszavaink legrégibb rétegébe, a X—XII. sz.-ban átvettekébe tartozik. Az ősszláv *šć*- azonban ekkor csakis a bolgárban (egyházi szláv) és a ſto-nyelv-

járású szerbben hangzott *št*-nek. Az *östör* tehát csakis bolgár (esetleg szerb) átvétel lehet. Ha tehát a *csuka*, *csáva*, *csorba* stb. szavak olyan nyelvből kerültek volna hozzánk, a hol a szókezdet *št*-s volt, ma e szavak nyelvünkben is *st*-vel volnának meg. Ha meg olyan bolgár nyelvjárást veszünk fel átadónak, a hol az *št*- mellett van *šč*-ejtés is, akkor azt várnök, hogy a fenti szavaknak legyen *st*-változata is nyelvünkben. A „hermaphrodita“-t magyarul egyes nyelvjárásaink *štira*-nak, *scsira*-nak, *csira*-nak nevezik (l. MTsz.); a szó a tót *štira* (alakv. *štýra*, *ščira*) ua. átvétele. A magy. *št*-s alak a tót *štira* (olv. *stira*), míg az *scs* \sim *cs*-s alak a tót *ščira* átvevése. Ilyen alakpárokat várnánk a *csuka*, *csáva*, *csorba* szavak esetében is, ha a fenti szavak bolgárok vagy olyan bolgár nyelvjárásúak volnának, a hol az *št*-mellett *šč*- is volt a szókezdet. Mindebből, meg a *Csetnek* szónál felhozottakból is kétségtelenül következik, hogy a magyarban idegen nyelvi szókezdő *st*- meg marad; a *csuka*-féle szavak is tehát olyan nyelvből valók, a hol a szlávban *šč*- a szókezdet. Ez pedig szerintem a bolgár, annak daczára, hogy egyes maczedon nyelvjárásokban van *šč*, nem lehet.

Hogy az *šč*-ből a *cs* hanghelyettesítéssel, vagy pedig úgy mint *kadarka* \leftarrow *skadarka*, *toklász* \leftarrow *stoklas*, *tömpöly* NySz. \leftarrow *stempel*, *tokfis* NySz. \leftarrow *stockfisch* stb., tehát az első mássalhangzó egyszerű elesésével keletkezett-e, nem czélom vizsgálni. Czélom csak az volt, hogy megbizonyítsam, hogy az ósszláv *šč*-nek megfelelő bolgár *št*-már a legrégebb időben is csak *št*-vel jött át nyelvünkbe. Ha más megfelelést találunk, az átvétel nem bolgár (szerb) nyelvi.

MELICH JÁNOS.

Át, által és -ól, -öl.

Mindegy: „által megy“ vagy „át megy“, egész esztendőt által“ vagy „egész esztendőt át“. Régóta nem is kétséges, hogy egy töből való az *által* \succ *átal* és az *át*. Mutatja ezt az *át*-nak régiebb \leftarrow *ált* alakja is:

hidason ált költöztem (= „tutajon átkeltem“) az *Morován Mon. Irók XV, 20* (Tököli Naplója) | *melly collecta mynd eztendew alth mondatyk LányiC. 162.*

Már Budenz fölismerte az *által* rokonait az északi osztják *ulti* (*älti*): „über-“ igekötőben, Irtis-melléki *utta* és surguti *ulti*: „über, gerade gegenüber“, vogul *ulte*, *ültä*, *ult*: „trans“ és „über-“ jelentésű névutókban, igekötőkben (MUSz. 740). A magyar *ált* \succ *át*-nak ezekhez való viszonyát pontosan Simonyi határozta meg. Rámutatott az órségi nyelvjárás *āti* alakjára s kimondotta, hogy azt tartja a megfelelő finnugor szókkal „leginkább egyező alak“-nak. Szerinte tudniillik a finnugor alakok irányragosak: *ält-ä*, *ult-e* s a magyar **ält-i* (\leftarrow *át-i*) ugyanazon tön ugyanazon lativusi ragot mutatja; azt az ősi ragunkat, mely hasonló hangalakban van meg a *messzi* szón is (MHat. II, 163).

Az *át* szónak e megfejtéséhez Beke Ödön is csatlakozott s az *áti* alak irányragos voltának bizonyosságára idézte még a göcseji *áté* változatot is (Nyr. XXXIX, 362). Az *áté* és *áti* tehát úgy áll egymás mellett, mint a régi *messzé* és a mai *messzi*, köznyelvi *fölé* és háromszéki *féli* (MTsz.). Tudjuk, hogy az *elé-halad*-ból lett az *el-halad*, *belé-megy*-ből a *bel-megy*, *be-megy*, a mai *meg-szakasztja* igekötője pedig a Halotti B.-ben még ilyen teljesebb alakjában van írva: *míge zocoztia*. Ezek módjára lett az *áté-megy*-, *áti-megy*-ből *át-megy*, így rövidült meg az **ált-é* > *át-é* mind igekötői, mind más szerepében *ált-* > *át-ra*. Tehát Simonyinak azon véleménye támogatásául, hogy a ragos *áti* volt az *át* eredetibb alakja, helyesen hivatkozott Beke egyéb igekötők fejlődésére. Együttal ő az addigiaknál bővebben elősorolta *át* szavunknak osztják és vogul megfelelőit, melyeknek a mi szavunkkal való azonossága szinte szemmel látható.

Osztj. *vätta-menem*: 'át-megyek' (Tabajdon: *áttó-ménék*) | északi vogul *jám-ültä*: 'folyómon át'; (régi nyelvünkben volt egy 'folyó' jelentésű szavunk: *-jó*, az *át* pedig előző *-n* rag nélkül is előfordult; tehát az utóbbi vogul kifejezés régi magyarsággal: *jóm ált[é]*) | vogul *täl-ültä*: 'télien át' (régiesen: *tél ált*).

Az *ált* > *át* névutó és igekötő tehát már a magyar-vogul-osztják nyelvközösség idejében megvolt, mint egy **ált* tőnek *-é* ∞ *-é* lativusi ragunkkal ellátott alakja; az eredetibb, ragos alak maradt fenn a göcseji, órségi *áté*-, *áti*-ban s ennek kopott alakja a köznyelvi *át*.

Hogy azután az *át* és *által* között miféle alaktani viszony van, e kérdés nyitjára Beke Ödön talált rá. Fölismerte döntőnek az *által* származására nézve azt a jelenséget, hogy e névutó változatai mindig oly végzetet mutatnak, mely azonos alakú az *-ól*, *-öl* > *-ül*, *-ül* rag különféle változataival. Dunántúl déli részein, a hol azt mondják: *hátul*, > *hátü*, azt is mondják: *átul*, > *átü*. A Drávamelléken *hatil*-t ejtenek és ugyanott *átíl*-t. A köznyelvi *által* > *átal*-nak megfelelő végzetű alakokat is találunk az *-ól*, *-öl* ragos adverbiumok közt. Simonyi véleménye szerint ugyanis (MHat. II, 432), melyet legutóbb Beke Ödön védelmezett (Nyr. XXXIX, 276) s melyet én is helyesnek tartok, a *közel* a *köz* szónak *-ól*, *-öl* ragos származéka. A *közel* szomszéd helyett úgy írja Pázmány, hogy: *Az erős hadak fő-hadnagy nélkül . . . veszedelemmel köz-közül szomszédok* (Luth. V. 328. id. MHat. II, 342). Molnár A. Bibliájából a NySz. a *közöl* (olv. közöl) alakot is idézi, Erdélyben pedig megvan a régies *közél*, melyet Baranyában *közé*-nek ejtenek, mint a hogy ott az *orcziel* (= > arczi) is *orcze* (vö. MNy. XI, 62). Az *-ól* > *-ül* ragos *kívül*-nek régi nyelvünkben szintén gyakori a *kívél* alakja; ebből lett a palóczoknál ma is élő *kível* ejtés: így lett a régen általánosabb, ma pedig csak tájnyelvi *közél*-ből is a *közel* alak. A nyílt *e* hangnak a mélyhangúaknál megfelelő az *a*, tehát az *-ól* rag *kível*- és *közél*-beli *-el* alakjának *-al*: azaz a köznyelvi *által* > *átal* végzete is lehet alakja felől az *-ól*, *-öl* rag nyíltabb változata. Az *átal* úgy viszonylik az *átul*-hoz, mint a *kível* a *kívül*-höz, *közel* a *közül*-höz. Vagyis az *által*-nak csakugyan egyetlen oly változata sincsen, melyben a szó vége ne egyeznék meg az *-ól*, *-öl* rag valamelyik változatával. A mi pedig a kérdést a jelentés szempontjából illeti, ugyan-csak Beke Ödön helyesen a *keresztül*-re, mely synonymuma az *által*-nak s szintén az *-ól*, *-öl* > *-ül*, *-ül* raggal van ellátva (Nyr. XXXIX, 363).

Az *által* > *átal* névutónak tehát mind különféle alakjai, mind jelentése kétségtelenül azt vallják, hogy végzete azonos az -ól, -öl raggal.

Az *által* származását illetőleg csak azon részletkérdésnél vagyok más nézetem, hogy az -ól, -öl rag mi módon alakult ki az *ált-* tőn. E külön véleményem azon a különbségen alapul, a mi megvan az -ól, -öl rag eredetét általában illető fölfogásom és az uralkodó fölfogás közt.

Tudósaink szerint az -ól, -öl ragban (s így az *által*-ban is) csak finnugor egyszerű ablativusi -l-ünk van (Nyr. XXXIX, 364), tehát az -l előtti magánhangzó a tövéghangzó elváltozott alakja. Ezen elmélet szerint, valamint a teljesebb, a véghangzós tőhöz (*házo-*) járult a locativusi -n: *házo-n*, éppúgy járult ahhoz az ablativusi -l is: **házo-l* s ebben a rövid -o- tövéghangzó később megnyúlván, lett a *házól*, vagyis a rag -ól alakja. Ezen elmélet föllállításáig eddig is csak úgy sikerülhetett, hogy a rag különféle alakjai közül az *arczél*-féle határozók ragváltozata, mely nem fér össze az **-o-l* > -ól hangfejlődéssel, kirekesztetett. Most pedig az *által*-nak és változatainak az -ól, -öl ragos alakok közé való sorolása nem hogy apasztaná, hanem még szaporítja az -ól, -öl változatainak számát; holott minél nagyobbra növekszik az, annál inkább újtaban áll azon föltevésnek, hogy az -l előtti magánhangzó eredetileg a pusztá tövéghangzó volt; sőt másfelől az *által* új és kétségtelenül helyes etymológiája újabb érv az -ól, -öl-nek szerintem való származtatása mellett. Ha az *által*-t is -ól, -öl ragosnak tartjuk, e ragnak a következő változatait találjuk mélyhangú szavakban: -ól, -öl, -ül, -ül, -él, -él, -al. Kérdek mindenkit, a ki e rag magánhangzóját tövéghangzónak tartja: ugyan mely rag vagy képző előtt észlelhetjük a mélyhangú tövéghangzónak ily viselkedését, hogy ennyi és ilyen változatokat fejlesztene ki? A tövéghangzót ugyancsak sok esetben és helyzetben megfigyelhetjük, de egyikben sem tapasztaljuk olyanak, hogy jogunk legyen ily elágabogázását föltennünk. Fontosnak tartják az -ól, mások szerint: -(ó)l rag megfejtésében a locativusi -n és -t(t) példáját: hol vannak tehát a *lovon* mellett *lovón*, *lován*, *lovun*, *lovén*, *lovin* alakok s *Fehérvárott* mellett *Fehérvárot*, *-váru*t, *-váru*t, *-váru*t, *-váru*t, *-váru*t? Az én -ól-etymológiám szerint pedig oly egyszerű, világos és természetes az *át* és *által* s az *által* és -ól, -öl viszonya, hogy nem is igen magannak kell magyaráznom, hanem elmondják helyettem maguk az egymás mellé állított adatok. Van egyik nyelvterületen *áti* s a szomszédjában lévő *átíl*. Tudjuk, hogy az *áti* végén a lativusi -é ∞ -l van, az *átíl*-nak az ablativusi -l. Tudjuk — Beke is idéz rá példákat (Nyr. XXXIX, 363) —, hogy átveheti az ablativusi rag a lativusinak szerepét: az -l végezhet az -l-vel egyező és együttes funkciót is. Tudjuk — idéztem rá multkorokban példákat (MNy. XI, 64—65, 199—200) —, hogy ilyen határozószókon halmozódni is szoktak a ragok; hamarjában eszembe jut még az *alólunnét* (= alulról) szó (MTsz.): ebben ablativusi, lativusi, locativusi ragokat elemezhetünk ki. Nyilvánvaló tehát, hogy az *áti* alakhoz járult hozzá az ablativusi -l s úgy származott az *átíl* alak. Az *áti*-nak megvan még *áté* változata is: nyilvánvaló tehát, hogy az *átíl* is egy régi **átél* változata — olyan alak, mint *arczél* — s az **átél* < **áltél*-ből fejlődtek a mélyhangú végzettel való alakok. Tehát az *ált-* tőből eredt *által* különféle változatú végzete a lativusi -é ∞ -l és ablativusi -l kapcsolatából támadt, s annyiban

azonos az *-ól, -öl* raggal, a mennyiben — nemrég kifejtett véleményem szerint (MNy. XI, 64) — e rag is ugyanazon sorrendben ugyanazon alkotó elemekből áll. Az a körülmény, hogy az *által* végzete az *-ól, -öl* raggal azonosnak bizonyul s az a megállapítható folyamat, mely szerint lativus-ragos alakjából az ablativusos kialakult, az *óta* után (MNy. XI, 195—196) így válik megint egy bizonyítékká az *-ól, -öl*-ről való etymológiám helyes volta mellett.

Láttuk, hogy a ragnak a névutókkal való összefüggésére nézve igen fontos az, hogy — az alsó Dráva mentén — ugyanazon nyelvterületen van meg mind a háromnak egyező tájnyelvi alakja: *hátül, ilta, átül* (Balassa: MNyelvj. 54, 56). E rokon alakok megfejtésére nézve pedig — láttuk — az a döntő, hogy az *-il* egy régi *-él* változata, mely eredetibb a mélyhangú *-ól > -ül > -ul ∞ -al* alakoknál. Amaz alsódrávai és szlavóniai nyelvjárásból vett adatok értékére nézve tehát nem lesz fölösleges arra is rámutatnunk, hogy van még több eset is ugyanazon nyelvjárásokban ugyanazon hangtörténeti jelenségre. Ilyen az *-ól > -ül > -ul* igeképzőé (régii *fordól > mai fordúl > fordul*). E képző is *-él ∞ -ól* volt valamikor, mint az *ámül*-nak régi *álmél* változata (EtSz. 78), az *avül*-nak több nyelvjárásban fönmaradt *avétt ∞ avítt* igeneve (MNy. XI, 63—64 és EtSz. 42) s a szintén tájnyelvi *fordél* (EtSz. 78) mutatja. S lám, ez az *-ól > -ül > -ul* ragunkkal azonos alakú igeképző az eredetibb hangállapotot a raggal egyező módon tartotta meg az említett nyelvjárásokban: *gyógyül, fordül, tágül* (Balassa: id. m. 54), *tanil* (uo. 56) stb. E drávamenti *-il* ragnak és *-il* képzőnek a mai *-ul*-lal szemben eredetibb voltát támogatják azon nyelvterületnek egyéb oly alakjai is, melyek a köznyelv mély hangzójával szemben, az *l*-en kívül más mássalhangzó előtt is, *-i*-alakjában őrizték meg az egykori *-é ∞ -i* hangviszonyt. Az alsódrávai nyelvjárásban *bör-e, íz-e* helyett azt mondják: *bür-i, íz-i*. Ha az *íz-e ∞ íz-i* mellé odateszszük a tovább ragozott *íz-é-t ∞ íz-i-t* alakot, látjuk, hogy az *íz-i*-beli *-i* birtokos rag szintén *-é*-nek a változata. Tehát azon *-i* is, mely a Szlavóniában előforduló *gondi* (= ,gondja'), *lovi* (= ,lova'), *lábi* (= ,lába') alakokban van (l. Szabó S.: A magy. magánhangzóilleszkedés 60), a ragnak mélyhangú szavakon is egykori **é ∞ i* alakú voltát bizonyítja. A *lovi*-ből a többes *-k*-val lesz a *lovi-k*: ,lovuk'; ezen alak is megvan az alsó Dráva-menti részekben: *borik, kuttyik, kocsijik* (= ,boruk', ,kútjuk', ,kocsijuk') stb. (Balassa id. m. 54). Itt tehát a köznyelvi *-uk*-kal szemben *-ik* áll s ez eredetileg *-ék ∞ *-ik* volt, mint azt a csángó *molomé*k: ,malmuk' (Szinyeyi, NyH* 111) is bizonyítja (vö. Melich, MNy. IX, 14). A tárgyias ragozás *üt-i* alakjának is *-é ∞ -i* volt a ragja valamikor; a ,fűrösztí' a Königsb. Tör.-ben még *füriscte*, olv. *füriszté* (praesens!). Az *üti*-féle magashangú alakokon kívül pedig megvan a most tárgyalt nyelvjárásokban a mélyhangúakon is az *-i*: *fogi* (= ,fogja'), *mondí* (= ,mondja') stb. (Balassa id. m. 54, 57); tehát ezek a mostani *fogja*, *mondja* alakoknál eredetibb **fogé ∞ *fogi, *mondé, ∞ *mondí* alakok emlékei (vö. Melich, MNy. IX, 9—14, 58—59). A *veri*-ből lesz a többes *k*-val *veri-k*; éppen úgy, a hol a *mondí* járatos, ott a Drávánál a ,mondják' is *mondí-k* (Balassa id. m. 54, 57); ez tehát egy **mondék ∞ *mondik*: ,dicunt (id)' maradványa (vö. Melich: uo.). Ezekből a *tanil-, lovi-, lovik-, mondí-, mondik*-féle alakokból megállá-

píthatjuk tehát az említett nyelvjárasterület jellemző tulajdonságául azt, hogy mélyhangú szavakban ragok és képzők eredetibb $\acute{e} \in \acute{i}$ hangját sokszor megtartja *i* alakban a köznyelv mélyhangú ragjával és képzőjével szemben. Ebből következőleg igazság szerint látom én azon nyelvterület *hátül*, *ülta*, *átül* szavaiban az *-ól* rag eredetibb *-él* alakjának emlékét.

Nevezetes, hogy a felsorolt adatokból némelyek éppen az ellenkezőt olvassák ki: azt, hogy azok a nyelvjárások az *u* hangot szeretik *i*-re változtatni, s a köznyelv (*hától* \rightarrow) *hátul* alakjából lett a *hátül*, vagyis a helyhatározó *-ul* az eredetibb s csak abból lett a tájnyelvi *-ül* (l. Nyr. XXII, 83—84). Nem látok én ebben nyelvtörténeti gondolkodást. Emberöltőkkel ezelőtt volt az a divat, hogy nem a nyelvtörténet alapján vizsgálták s nem a nyelvtörténet céljaira értékesítettek a nyelvjárások adatait. Az volt a meggyőződés, hogy az irodalmi nyelv a helyes és az eredetibb, tehát az attól különböző népnyelvi alakok az irodalomban és köznyelvben általános alakokból romlottak el. A Dráva-vidéki említett alakoknak a köznyelvekből való származtatása is a nyelvészetnek csak ama letűnt korában lett volna — ha nem is helyes — de legalább jogosult.

A mit a *hátül*-féle alakokból csak következtettünk, az *-ól*-nak régi *-él* alakját, azt meg is találjuk a régi nyelvben. Az *-ól*, *-öl* nyelvén történeti korának legelején is már elavult rag, tehát kevés szóban maradt fön; természetes, hogy az az alakja, mely a kevés fönmaradottak közül a legeredetibb, az, mint a többinél is régebbi, egyszersmind még jobban elavult, úgy hogy azt még kevesebb szavunk őrizhette meg. Valóban, ha az *ottogyél*-t, melyre én hívtam föl ily szempontból a figyelmet (MNy. XI, 62), nem számítjuk, csak az egyetlen *arczél* \in *orczél* \in *arczül* = ,arczül' (l. NySz., EtSz.) az, mely a helyhatározó *-ól*-nak még illeszkedés nélküli *-él* alakját mutatja nyelvemlékeinkből. Az ilyen eredetibb alakú határozók rendszeren olyanok, melyek néhány igével kapcsolatban, állandóbb kifejezésekként, különválnak a többi hasonló ragúak fejlődésétől. A *világgá* a maga elavult *-(v)á* lativusi ragjával csak a ,világgá megy' mondásban él. A *pofon* határozó csak a ,pofon ver, köp, üt' stb. kifejezésekben járatos az egyéb esetekben használt újabb *pofán* mellett: ,megakadt a szemem ezen a posztócsaló *pofán*' — hallottam a multkor — ,szeretném *pofon* csapni'. Természetes tehát, hogy az ,arczél ver-', ,arczél pök'-féle kifejezésekben találkozunk az *arczul* határozó régiesebb, eredetibb alakjával (l. NySz.). Tehát ha más bizonyítékaink nem volnának is, már abból, hogy mely kifejezésekben fordul elő az *arczél*, továbbá abból, hogy jóformán egyetlen *-él* ragos határozó a mélyhangúak közt, arra kellene következtetnünk, hogy ez az ismert *-ól* ragos határozók között a legeredetibb alak.

Nevezetes, hogy némelyek éppen az ellenkező következtetésre jutnak; éppen azért nem tartják az *arczél* ragját az *-ól* \rightarrow *-ul*-nál eredetibbnek, mert az csak abban az egy szóban található meg (l. Nyr. XXII, 83—84). Hogy az *arczél* azért nem lehetne eredetibb az *arczul*-nál, mert *-ul* ragos határozónk több van, mint mélyhangúak *-él* raggal, tehát hogy az *arczél* azért nem lehetne eredetibb az *arczul*-nál, mert nem olyan közönséges, nem annyira ismert, sőt az avultaknál is avultabb — e következtetésben én ismét a nyelvtörténeti szellem hiányát látom. Volt valaha olyan meggyőződés is, hogy a jelennek nyelve

a helyes és az eredetibb, tehát az attól különböző nyelvelmékekbeli alakok a jelennek irodalmában vagy köznyelvében általános alakok elferdítései. Mivel ma azt mondják: *jóban*, csak abból csavarhatta el valami tót barát a Halotti B.-nek ezt a szavát: *ioiben* (hiszen az illeszkedés nélkül való *-ben* egyetlen nyelvjárásból, egyetlen más nyelvelmékből elő nem kerül!). A nyelvészetnek ama rég elmúlt idejében lett volna az *arczél* elleni gyanú is — ha nem helyes — de legalább jogosult.

A *hátül*-lál támogatott *arczél*, mint eredetibb alak, adja meg tehát a kulcsot az *-ól*, *-öl* rag eredetéhez. De legyen bár az *arczél* oly striga, de qua nulla mentio fiat, vizsgáljuk még meg azt, hogy az *arczél*-ra való tekintet nélkül is megállhatna-e az a tanítás, hogy az *-ól* egy *-ol*-ból lett. Az volna magyarázata e hangváltozásnak, hogy „az *-l* rag előtti rövid tövéghangzó megnyúlását a *-ról* és a *-tül* rag hatása okozta, a melyeknek hosszú magánhangzója a történelem-előtti korban összevonás útján keletkezett“ (MNy. VIII, 289). Kezdem azzal az általános megjegyzéssel, hogy nagyon veszedelmes dolognak tartom én az analogiás alakulásoknak történelem előtti korba helyezésével való magyaráztatásokat. Hiszen mivel azon időből hiányzanak az adatok, a legjobb esetben sem állíthatjuk, hogy ez vagy az az analogiás folyamat akkor tényleg megtörtént, hanem legföljebb annyit mondhatunk, hogy úgy történte nem lehetetlenség. Abból a szempontból nézzük meg tehát az említett föltevést, hogy ennyit is legalább elmondhatunk-e róla. Vegyük először a *-tül* ∞ *-tül* ragot: formálhat-e az az *-ol*-ból *-ól*-t? A *-tül* és a *-ról*, *-ból* között csakugyan történt analogiás kiegyenlítődés, ugyanis a keleti nyelvjárásokban a *-ról*, *-ból* a *-tül*-ből is *-töl*-t csinált, nyugaton pedig a *-tül*(l) mellett lett *-rú*(l), *-bú*(l) a *-ról*-, *-ból*-ból (ez ugyan független hangváltozás is lehet, mint egyéb *-ól* végzeteké). Az *-ól* végzet tehát magához hasonlóvá, vagyis *-ól*-lá tette az *-ül*-t, az *-ül* végzet pedig (ha ugyan ennek hatására történt a hangváltozás) szintén magához hasonlóvá, vagyis *-ül*-lá tette az *-ól*-t. Ha azonban a *-tül* nyújtotta volna meg az állítólagos *-(o)l*-t, akkor az *-ül* végzet azt tulajdonképpen nem magához hasonlóvá, hanem magától különbözővé tette volna, mikor *-ól*-lá tette volna: ilyen analogiás hatás pedig lehetetlenség, lélektani szempontból is érthetetlen. A *-ról* ragra térve, először is meg kell állapítanunk, mi volt eredeti összevont alakja. Tudjuk, hogy testesebb ragjaink eredetibb alakját a személyragos határozószók tartották fenn. A *-ban* eredetibb hangszínét a *bennem* mutatja, a *-val*-ét a *velem*, a *-nak*-ét a *nekem*. Ha tehát azt látjuk, hogy az őrségi nyelvjárásban (hol a *-hoz*-, *-nál*-, *-vel*-, *-szer* rag sem illeszkedik még), *lëram* (< **rëlam* < **raz-ël-am*) a *rólam*, akkor megállapíthatjuk azt, hogy a *-ról* eredetibb összevont alakja a még nem illeszkedő **rël* (< **raz-ël*) volt, tehát hangszíne miatt ez sem hatott volna az *-(o)l*-ra.

Gondoljuk meg továbbá, hogy mi a történeti viszony az egyszerűbb, régibb ablativusi rag és a *-ról*, meg a többi: *-tül*, *-ból* között. Az ablativusi viszonyt kezdetben az az ősi rag jelölte, melynek mostani maradványai a szórványos *-ól*, *-öl* ragos alakokon láthatók. Történelem előtti időkben, de már nyelvünk külön életében, ez ősi ablativusi rag önálló névszókból: **raz*, *tó* (*tü*), *bél*, névutókat alkotott: **razél*, **tövé*, **belél* > *belöl* (illetve mások szerint: **tüvöl*, **belél*). Ezekből a névutókból még két szótagos korokban ragok lettek, mint

a Halotti B.-beli *timnucebelevl* mutatja. Az ablativusi viszony kifejezéseinek differentiólásával a régibb, egyszerűbb rag (az *-ól, -öl*) kiszorult, elavult; olyannak látjuk már nyelvünk történetének legkezdetén. Idővel pedig a raggá lett s önállótlán ragul már bizonyos ideig szerepelt egykori névutók kéttagúból egytagúakká vonódtak: mint a *belől-ből -ből*, úgy származott a megfelelő kéttagú alakokból a *-ról* és *-től*. Ezeknek már kéttagú ragként való szereplésük a régi ablativusi rag rovására történt, úgy hogy mikorra egytagúakká, hosszú hangzójuakká lettek, akkorra már elavult az *-ól, -öl* rag. A *-ról* és *-től* megszületése idejében tehát nem lehet már az *-ól, -öl*-ről mint élő ragról beszélni. Akkor már e régi rag nem alkotott a nyelvérzék előtt egy jelentésben és alakban egységes, összefüggő ablativusi határozó-csoportot, mint az újabb *-ról, -től* ragosak: tehát ezeknek létező kategóriája nem hathatott a másíknak kiveszett kategóriájára. Az egykori társaiktól elszakadt s éppen ezért fönmaradt régi ablativusi alakok nem hogy az új ragosakhoz csatlakozhattak volna, hanem még az egymás közti kapcsolatot is lazulni engedték s jelentésben és hangalakban nem egységesen fejlődtek: egyazon nyelvjárásban (Tabajdon) élnek egymás mellett *elő* (= *elől*), *felü* (= *felül*), *közé* (= *közél*), *átó* (= *átal*). S az *-ól, -öl* ragos alakoknak ezt az egymástól való szétszakadtságát észlelhetjük már a legrégebb időkben, akkor is, mikor még a *-ról* párja, a *-ra* s a *-től*-höz hasonló alkotású *-ből* még nem vonódtak össze (*hodu utu rea, timnucebelevl*). Valóban, ha vizsgáljuk mai nyelvünkben a kérdéses ragok viselkedését, ma sem tapasztaljuk azt az analogiás hatást, melyet mások föltételeznek. A keleti nyelvjárások *attól*-t, *arról*-t mondanak, de nem *hától*-t, hanem *hátral*-t, a Dráva mentén *árú*-t (= *arrúl*), *attú*-t (= *attúl*), de nem *hátú*-t, hanem *hátil*-t. Tehát nemcsak hangszínében, de még időtartamában sem igazodott az ablativus régi ragja a *-től* ∞ *-tül, -ról* raghoz. A hol e ragokkal egyező alakú az *-ól, -öl*, ott ez a többi *-ól, -öl* végzetek ismert fejlődésének következménye. Azon analogiás hatás megtörténte tehát, melylyel az **-ol* > *-ól* hangfejlődést s egyszersmind az *-ól, -öl* rag eredetét magyarázzák, a nyelvtörténet világánál s élő nyelvünk vallasásánál teljes lehetetlenségnek bizonyul. Meg kell hallgatnunk s a magyar nyelvtörténet szellemében értékelnünk nyelvünknek minden illetékes adatát s akkor — mint ez újabb czikkemből is kitűnik — az *-ól -öl* ragnak azt a megfejtését kapjuk, melyet multkor előadtam.

Mivel e rag eredetének megalapozásához tartozott még az *óta* és *által* eredete is, előbb, mintsem ezekkel is elkészültem volna, nem akartam a betetőzésbe, e részletes polemiaába fogni, melyet mostani értekezésem tartalmaz. Most pedig, hogy ezzel is végeztem, alkalomszerűnek vélem előadni magyar nyelvtörténeti irodalmunk divó módszerét illető némely aggodalmamat, melynek jogosultságához elegendő illusztrálásul szolgálnak ez utóbbi czikkeim tárgyait illető munkálatok. Úgy gondolom én, hogy a finnugor összehasonlító nyelvtudomány eddigi eredményeit nyelvünk alaktanának, hangtanának kérdéseiben gyakran kelleténél is jobban döntöknek tartjuk. A rokon nyelvek tanulmányozása alapján föllállított régibb nézetek védelme közben el-elmulasztjuk nyelvünk adatainak teljes figyelembevételét. Hogy a régibb véleménynyel összeegyeztessük a nyelvünkbeli mást mondó újabb adatokat, észleleteket, nem egyszer folyadunk

ezeknek erőszakos magyarázásához, fölfogásához. Hogy etymológiánk erősítésére rokonságot találjunk nyelvünk valamely jelensége és valamely más finnugoré között, oly föltevéseket is megkoczkáztatunk, melyek sem a mi nyelvünkre, sem az előrántott másokra nem illenek. A többi finnugor nyelveknek a mienk történetére nézve való gyakori túlbecsülésekor majdnem ama letűnt korok hazajáró lelkét sejtem, mikor egyik élő rokon nyelvet a másiknak nem oldalági rokonául, hanem egyenes ósévül tekintették. Induljunk ki nyelvünk története kutatásakor tulajdon nyelvünkből. Ha tán némely tájnyelvi adataink ellenkeznek némely vogul adatokból kiolvasott véleménynyel, vessük föl azt a kérdést: köznyelvünknek a hiányosan ismert vogul-e a közelebbi rokona, vagy egy-egy bármikor tanulmányozható nyelvjárásunk? Ha nyelvemlékeink tiltakoznak az összehasonlító nyelvészetnek valamely tétele ellen, vessük föl azt a kérdést: vajjon mostani nyelvünkhöz a csak föltevésekkel rekonstruálható több ezer évvel ezelőtt finnugor vagy ugor alapnyelv áll-e közelebb, vagy pedig a néhány száz éves nyelvemlékeknek szemmel látható alakjai? Ilyen módon biztosabban meg fogjuk fejteni alaktani és hangtani kérdéseinket. Ne bánjuk, ha fogynak is azok a szálak, melyek nyelvünket rokonaihoz kötik. Hiszen mindnyájan tudjuk, hogy a közös finnugor kunyhóból s a szegényes osztják-vogul-magyar tanyáról nagyon gyér útravalóval indult ki a mi nyelvünk s mai szép hazájában való mai gazdagságára később tett szert.

MÉSZÖLY GEDEON.

Faludi hatása Sándor Istvánra.*

IV.

Az ékesen szóló Faludi mellett a XVIII. század utolsó tizedeiben még egy vezére támad a lassan gyülekező magyar írói gárdának Molnár Jánosban, a történet-, de főleg a természettudománynak első magyarítójában. A szintén inkább fordító, gyűjtő irányzatú tudósnak, a kinek termékeny pályája meggyőzően viseli magán a katolikus papság régi, évszázados szellemi vezetésre hivatottságának minden bélyegét, ha sikerült is az írói törekvések számára új csapást, a magyar tudományosságnak eddig töretlen útját kivágni, előadásmód, izléses finomság tekintetében a moralista Faludival korántsem versenyezhetett. Az az igyekezet, mely a Fizika elejének íróját egész tevékenységében sarkalja: a tudományoknak magyarrá tétele; éppen ezért a kor követelte felvilágosító áramlat hozta magával azt a különbséget, mely a gyönyörködtetésre, lelki javulásra, megnemeseedésre szánt erkölcsi oktatások hangja és az ismeretterjesztő könnyv-kivonatoknak világosan magyarázó és megértetésre czélzó előadásmódja között érezhető. A Nemes Ember és N. Asszony stb. néhol majdnem szükséztlenül tömör rövidege mellett is élvezetesen, ritmikusan magyaros; a Könyves-Ház inkább értelmes, mindennek alapos kimagyarázását adó magyar. A stílusnak mindazon tényezői, a melyek Faludit Faludivá teszik, elhomályosulnak, háttérbe szorulnak Molnárnak szavakban, tartalomban *purista* nyelvén. Mind a kettő a népnyelvnek el nem durvult rétegeből szedi eszközeit, de míg az

* L. MNy. XI, 157, 212, 262.

idomít, javít a megfontolva válogatott kifejezések között, addig ez, ha szintén messze kerüli is a népnyelvnek posványosabb talaját, s a szavakat, szólásmódokat kiválogatja ugyan, de nem rázza meg a finomabb ízlésnek rostáján, nem alakít; nyersebb formában, kevesebb gondnal színez velük. Faludiban erőteljes egyéni stílus ütközik ki, Molnár nyelvének lényege a saját korának írói és népies forrásából merítő köznek sajátosságait tükrözi vissza. Annak nyelve inkább a népnyelv képes átviteleiből gazdagodik, ez a népnyelvnek főleg szókincsbeli bőségéből merít. Ezt a különbséget szinte érzékelhetően tárja föl Baróti Szabó Dávidnak mélyebb nyomot hagyó nyelvészkedő munkássága. Szótárainak egyik főforrása Molnár, a Magyarság Virágainak jórésze Faludi műveiből van szedve.

Mindamellett lehetetlen Molnárt Faludi köréből kiemelni. Pályája elején ugyanis többször nyert ösztönt ennek erkölcsnemesítő műveiből és a közben, hogy magasztaló elismeréssel adózik jeleségeinek, maga is szeretné eltalálni a Nemes Embernek kristályosan kiszabott, néhány szóval mélyebb értelmet is átvilágító stílusát. Természetesen leginkább moralista tartalmú könyveiből csillog ki ez az igyekezet, melynek eredményességét azonban megakadályozza az, hogy nála mindig az ismeretterjesztés a fődolog, az erkölcsi eszmék fejtegetése csak szórványos. Egész bizonyosra venné pl. mindenki, hogy a Pásztor-Ember,* melynek keletkezéséhez a Nemes Ember és Udvari Ember szolgált legközvetlenebb indítóokul,** csupa erkölcsi tanításokat foglal magában, holott bibliai történeteknek meg állat- és növényországi tudnivalóknak, végül egyszerű észjáráshoz szabott imádságoknak bőven részletező gyűjteménye. Alig is van benne a címen és Béköszöntésen kívül, a mi Faludira emlékeztet. Bármilyen közel esik is Faludi virágzásának korához, a stílus hatása mégis majdnem egészen észrevehetetlen. A ritmikusság, tömörség hiányzik belőle, helyüket nagyritkán rokonértelmű szók némi fokozatoszerű halmozása váltja fel. Még Faludinak ismert szavait se találjuk benne, egyszer-kétszer tűnik fel néhány analogiájukra szabott kifejezés. Sokkal jobban vág azonban a moralista stílushoz Leveleinek, a nevelésről szóló első magyar könyvek egyikének előadásmódja.*** Fejtegetései ugyan itt is meg-megvannak szakitva történeti részletekkel, mégis sok alkalma van a szelíd gúnynak finoman feddő hangján Faludinak nyomába lépni. Különösen A' rosszul nevelkedett Embernek erköltsíróiról szóló nyolczadik levél gyűjteménye az igazi Faludi-reminiscentiáknak, néhol valósággal Faludi-melodíáknak jól ellesett akkordjaiból van összerakva. Több szó esik benne magáról Faludiról is. Sőt az Udvari Emberből, mely „bévelkedik velős mondásokkal“ és a Nemes Urfiból, melynek czélja „az idősebbé vált Urfinak vezérlése“, mintegy kóstolás kedvéért közöl „néhutt fejtegetve“ hosszabb részleteket is (254—265 és 336—353 l.), a minőkkel „teli vagy on az említett szép Könyv, és azon Könyv Mesterének egyéb hasznos munkája“.

Molnárról, mint Faludi követőjéről főleg ezen könyve alapján

* Pásztor-Ember avagy A' Pásztorok tanításáról két könyv, 175.

** Vagyon Nemes Ember, Udvari Ember 's töb' e' féle: Hol a' Pásztor Ember? Szégyen-é őket tanítani? sőt nem szégyen-é őket tanítás nélkül hadni (Béköszöntésem 3. PE.).

*** Petrovszky Sándor Urhoz Molnár Jánosnak Tizen-öt Levelei, 1776 (L.).

szólhatunk, noha a jezsuita drámák erős Faludismusa egyáltalán hiányzik nála, s e könyv stílusa is csak haloványan van átfestve a moralista színekkel. Csak a rövid és mellérendelő kapcsolatú mondatok egymásutánja ad némi hullámzottságot az előadásnak. Rokon, vagy azonos jelentésű fő- és mellékeveknek ráütő, vagy magyarázó összefűzése, mely egyik ismertető jele minden valamire való Faludi-tanítványnak, csak hosszabb keresés után bukkan föl néhol: *hegyes-törös* (PE. 155), *bátor-tűrő* (L. 276), *nemes nemzetes* (ui. 166), *tűrés szenvedés* (ui. 362), *Tzenszor-Birák* (ui. 129), *portziózik adózik* (ui. 132). Annál sűrűbb azonban a halmozás, mely természetesen már a ritmus rovására megy és prédikációs külsőt ad a mondani-valóknak: a' gazda a' tsapon *durrog, höröget, tombol, röhög* a' boros korsók között. Foly alá torkán szakállán, *se pénze, se esze, se színe, se embersége* (PE. 53); *rikólt, röhög, zörög* a' kardja és patkója (L. 165); *tanítója, bírója, példája, kalauzza* (ui. 284); *póltzról póltzra, dombról hegyre, ágról ágra* kívánczik erőlködik (ui. 371). — Nemkülönben magyarázgatóvá teszi és ezáltal ellaposítja néhol előadásmódját az idegen szók értelmezése és nem kapcsolata: a' *retúrra, avagy* a' visszamenetelre (L. 35), a' *Concursus, avagy* a' tudomány próbára való öszve-futás (ui. 137) stb. — Az igei szerkezetek nem éppen ritkák, de inkább a népnyelvre, mint Faludira utalnak forrásként: minden *tarts* nélkül (L. 7), a' magányos *eszem-izsomra* (ui. 29), szórja az *ügy segéllyent* (ui. 164), soha se beszélt egy *nem-mel*, vagy *ügygyal* (ui. 167) stb.

Az előadás rövidegét nagyban elősegítő összetételek és egyéb képzések azonban Molnárnál nemcsak stilisztikai követelményekben, a sürített kifejezések erejének emelési vágyában lelik magyarázatukat; különösen a Könyves-Házbeli számos újszerűség annak a *purismus*nak következménye, mely Molnártól kezdve részben a népnyelvnek bő kihasználásával, részben jó és rossz szóképzéssel egészen megváltoztatja az alapul vett Faludi-stilusnak színezetét. A szavai-ban talán inkább magyarrá lesz ez az írásmód, de értelem, erő tekintetében magyarosabbá nem igen. A dunántúli népnyelv szókincsének alaposabb kiaknázása és az irodalomba bevitele Faludi törekvésének már továbbfejlődése, mondhatni egyoldalú továbbfejlődése Molnárnál, kinek ezenkívül a természettudományi műnyelv törvényes magyarosítása is a legfőbb érdeme. A nyelvünk szellemében véghezvitt újításoknak szabályszerűségében is Faludi hagyományait láthatjuk folytatódni. Azon vékony lánczok között tehát, melyekkel a Nemes Ember stílusához van kapcsolva a Könyves-Ház írója, a legszorosabb: írói nyelvünknek szókincsbeli gyarapítása. Lassanként csak ez marad meg Molnárnál Faludiból. Kettejük tollán keresztül így jut az irodalomba Erdélynek már régen belevitt népnyelve mellé Dunántúl szókincse is, hozzájárulva az egységes irodalmi nyelv gyorsabb kialakulásához. Sajátságos azonban, hogy Molnár nyelve nincs Faludi szókincsével annyira átítatva, mint gondolnók. Inkább csak a köznyelvbe is átment szavait találjuk meg sorai-ban, melyek a köznyelvhez közelebb is esnek, mint Faludi előadásmódja. Összetételei, mint: *föld-abrosz* (L. 277), *föld-közi* (ui. 223), *remekkép* (ui. 270), *mértékrend* (ui. 6), *mesterné* (ui. 155), *patikaszer* (ui. 171), *történetűró* (PE. 38), *betűrend* (KH.* 1 : 280), *erdő-, márvány-, történetserű* (ui.

* Könyves-Ház I—IV. kötet 1783 (KH.).

2 : 2, 44, 354), *pór háború* (ui. 3 : 445), *rab-vásár* (ui. 4 : 304) stb. nem kevésbé törvényszerűek, mint mesteréi. Nála is, mint a jezsuita drámaíróknál feltűnő az ige-kötés kapcsolatok szaporasága, melylyel sikerül nagyon is kimagyarázó előadásmódjának néha tömöttebb formát adni. A legtöbbször mintája Faludi és a népnyelv: *elél* (L. 281), *elél-lépés* (ui. 367), *el-bámít* (KH. 4 : 278), *le-tanít* (PE. 127), *leszúr* (L. 364), *lekoptat* (KH. 2 : 318), *lecsapol* (ui. 2 : 218), *le üllepedett* (ui. 3 : 205), *ki-öhhög* (L. 109), *ki-flastromoz* (KH. 1 : 342), *kimaraszt* (L. 116), *ki-velőzni* (ui. 355), *ki-főzés* (KH. 1 : 183), *kieget* (ui. 1 : 124), *kivékonyodik* (ui. 2 : 334), *kiszárit* (ui. 4 : 204), *öszve békül* (ui. 1 : 226), *öszve kultsol* (ui. 2 : 298), *öszve illés* (ui. 2 : 268), *vissza-lépés* (ui. 4 : 112), *viszssa szív* (L. 268)* stb. — Egyszerű képzései is hasonlóképpen törvényszerű alkotások: *olvadék* (KH. 1 : 175), *zsvradék* (ui. 76), *forradék* (ui. 2 : 49), *öntetmény* (ui. 2 : 62), *nyövötény* (PE. 188) *ásványos* (ui. 2 : 49), *szózatós* (ui. 160), *folyadékos* (ui. 206) *dugaszol* (L. 74), *szelez* (ui. 242), *élelkedők* (ui. 373 = élösködők), *nagyságot* (ui. 163), *fűszerezés* (KH. 2 : 386), *majmoskodik* (ui. 288) stb. — Annak igazolására, milyen irányban gyarapodott irodalmi nyelvünk a népnyelvből Molnár útján, az eddigénél is célravezetőbb ez a kis szemelvény, mely a gazdagodás fontosságáról is meggyőzhet: *tzipő* (KH. 4 : 139), *hullám* (L. 270), *lap* (KH. 1 : 300), *paprika* (ui. 4 : 37), *robaj* (L. 235), *rikkant* (ui. 162), *szárit* (KH. 1 : 181) és *tömkeleg* (ui. 2 : 117) stb.

Mindezzel szemben nagyon csekély az, a mi Faludi stílusának színezett szépségeire emlékeztet. Csupán Leveleiben kapja meg az olvasó figyelmét egy-egy beszédesebb jelző és anyagias átvitelű kifejezés. Mintha Molnár ezt a munkáját írta volna legnagyobb gondal, még külső alakjában is Faludi csapásain járva. Későbbi, nagytömegű munkásságán, ha nem is látszik a gyors munka elhamarkodottsága, csakis a száraz értelemre súlyt helyező gond vonul át. Minden bizonynyal munkáinak tartalma is hozzájárul, sőt megköveteli itt-ott a műgond nélküli közérthetőséget. Innen van, hogy Molnár termékeny irodalmi szereplése tartalmilag használ többet a nemzet haladásának, Faludi pályája pedig inkább izlését finomítja, gondolkodásának és szívének járását mélyíti. Molnár stílusából kiérzik ugyan, hogy pap, de érzik az is, hogy első sorban erős magyar nyelv-érzékű tudós, Faludi Emberein azonban a sokoldalúan képzett, de mindenekfölött a szív és erkölcs útjain otthonos, stilművész magyar papnak kezevonásai látszanak. Az a tudományos stílusunknak egyik megteremtője, ez szépirodalmunknak formában, tartalomban új útra terelője. Am Molnár Faludi tanítványa s így ennek érdeme annál nagyobb, mivel tudományos stílusunknak első kezdetei is az ő írásmódjából, munkáiból sarjadtak ki, *egyszerűsödtek*. Ezért van az pl., hogy Révai kezdetben Molnárt vallja vezérének, csak a mikor megismeri Faludit, a tudományos stílus kútfejét, csap át szorosabban iskolájába és lesz a Faludi-kultusznak mindhalálig hirdetője.

Némileg Faludira emlékeztetnek e jelzős kifejezések szinte kézzelfogható anyagias voltak miatt: *goromba tudatlanság* (L. 171), *velős mondások borzassak és botskorossak ne legyenek* (ui. 191), *levegőt-hasító sebes repülés* (ui. 256), *fekélyes beszéd, pogányozó fecsegés* (ui. 289) stb. — Népies eredetű, de pl. Kunitsnál is sűrű ez a jel-

* Az egyszer ki-röpített mondást visszazinem szívhadni: Horat. L. I. ep. 18. Et semel emissum volat irrevocabile verbum. Vö. MNy. 4 : 415 és 8 : 34 !

zós megszólítás: *édes Mieink* (PE. Bek. 6.). Kevés képes kifejezésében is Faludi nyomait figyelhetni meg: vajmi nem a' világ tsinnyához illendőnek láttatik *tollam nyoma* (L. 3), *dróton jár ajaka*, szeme, keze, sarka (ui. 163), minden débdábról pompás *szókat perget* (ui.), üstökéhez *termett politikát* (ui. 165), nevezetes *Telemakus dugába dönt* volna Úri minden neveltetése után (ui. 276)* stb. Közmondások alkalmazása igen gyér.

Mondatalkotása csak Leveleiben olyan tömör és kiszabott rendű, mint Faludié. Egyébként sűrű a kötőszós kapcsolat. Az újszerű kötőszókat nem használja, sőt a rövidebb *mi nem* helyébe a *vajmi nem* lép mindig. Csak az *egy* határozatlan nevelőnek sűrű nyomosító használata érdemel figyelmet, mely népiessége mellett újra a jezsuita drámák mondatalkotására emlékeztet: meg ajándékozlak . . . azon felyül szép *egy* pohárral (L. 234), rendes . . . a' nevelésnek más *egy* szokása is (ui. 141). Ugyanilyen szórendi népiesség: nem szándékom, nevelő *minden* könyvet emlegetni (ui. 327), feslett életű *minden* fejér személyt (PE. 19) stb.

A míg Molnárbán a népnyelv szókincsének nagymértékű kiaknázása mutatja a Faludi tanítványát, addig Simai Kristófot inkább közmondásainak, képeinek, népies hasonlatainak nagy tömege fűzi ezen iskolához. Vígsgagos játékaiknak jellemzően magyaros nevű szereplői csupa közmondással, tréfás szólamokkal, gúnyos hasonlítgatásokkal bonyolítják le a legtöbbször csakis erkölcsi oktatásra szánt cselekvényt. A nem annyira tettekben, mint inkább a beszédben megnyilatkozó néphumornak a tükrei ezek a színdarabok, melyek a jezsuita drámák után közvetlenül sorakozva népies irányban határozott haladást jelentenek. Azonban nem annyira az esze- és szíve-, mint nyelve-, szavajárását tárják föl a népek. Főjellemvonásuk a halmozott népieskedés. Minden egyéb Faludi-hagyományt elnyom ez a sajátság, melylyel az iskola megkövetelte tömör rövidség ellentéteképen szöszaporító bőbeszédűség jár. Nem is beszélhetünk azért nála ritmikus kapcsolatokról, a jelentést sűrítő képzésekről, összetételekről. Nyelve a népek meg nem változtatott — bár nem éppen nyers — beszédmódja, melybe legfeljebb csak a jezsuitáknak, vagy Faludinak egy-egy szava, átvitele szövődik. Simai előadásmódja azután, bármennyire jelenti is sok tekintetben Faludi irányának elhanyaglását, arra utal világosan, hogy a XVIII. század végén észlelhető nagyobb érdeklődés a népnyelv iránt, még a politikai indítékek előtt a Nemes Urfi, Szent Ember stb. stílusában is gyökeredzik. Ezért nem megokolatlan vélemény az, hogy, valamint a magyar tudományos nyelv az egyszerűsödés folytán Faludi iskolájából került ki, éppúgy a népies és nemzeti költői irányokat a multal összekötő kapcsolatok egyike Gyöngyösi mellett Faludiig nyúlik vissza.

Szinte természetes, hogy kettős kapcsolatok helyett csupán fokozatszerű egymásutánját találjuk a rokonjelentésű szavaknak: *űzöm, hajtom, feddem, pirongatom* őket (R. 6)**, tsak egy *littyom, fittyom, kottyom, fitty* ember légy (ui. 15), *rettent, bolgat, borzaszt* (ui. 38), *üti, veri, tépi, szaggatja* (ui. 30) stb. — A mi eredetinek látszik is nála, mint a *lopadék* (holmi lopadékot ad neki ui. 32) szó, a *keresztül szalma* összetétel (egy keresztül szalmát se tesznek napjá-

* Vö. MNy. 8: 460 és 9: 128.

** Mesterséges Ravaszság 1774 (?).

ban ui. 7. vö. Faludinál *messze helység*) és az *ügyé-bár* kötőszós kapcsolat, népies forrásból származik. Innen került a következő néhány jelzős kifejezés is, mely talán éppen ebből a vígjátékból közkeletűvé is vált: *sehonnai bitang* (8), *ördögűtő Fábián* (17), *ókrömdederunt embe-
rek* (41) stb. Szólásai közül néhányban Faludiéra ismerhetünk: *pórul jár* (54), *rossz sarkon forog* nyavalyásnak a' *dolga* (ui.), *markokban szakasztá* az irigy szerentse (57) stb. Többször moralista merészség látszik szólásaiban: *fel-bitsakolom az eszemet* (12), *fel-sorófold ám az eszedet* (23), utolsó tsöppeit ügye-fogyott reményemnek (45) és ravaszabb rókának bőrével *ki-nem prémzi az eszét* (60) stb.

Egyetlen művéből a közmondásoknak, népies hasonlatoknak valóságos gyűjteményét lehetne összeállítani. Mintha Simainak határozott törekvése lett volna, hogy vígjátékait ezekkel teletömje: *akár a' falra hánjam a borsót* (6) — *megesztem én úgy a szurkot* (7) — *meg esik így néked a' Dió-szegi vásár* (9) — *hátrább az agarakkal* (19) — *fel-kötöttem a' kolompot* (30) — *én most egy vargabetűt vetek* (31) — *farkast emlegetnek, 's a' kert alatt kullog* (42) — *egy tzer-na-szálon függ már az élete* (58) stb. Az összevont hasonlatokat pótló összetételek helyén részletesen kifejtett egybevetéseket találunk, a mi stílusának erősen népies színét majdnem rikitóvá teszi: úgy esznek, *mint az éhel-holt farkasok* (7), olyan valamennyinek a' torka, *mint az ország útja* (ui.), nem szoktam a' dolgot, *mint tzigány a' szántást* (9), kap rajta, *mint koldús a' garason* (13), gyönyörű, szép, *mint-ha a' szarkák ugráltak volna rajta* (23), sétálgat, *mint a' Görög az üres bótban* (22) stb.

Simai stílusa tehát a Faludi-iskola egyik jellemző vonásának, népiességének túlhajtottságával nyer egyéni színezetet. Ez az írásmód, éppúgy mint a Molnáré, egyoldalú továbbfejlesztése annak a stílusnak, melynek művésziessége a tárgyaltam több tényezőnek éppen egyöntetű összehatásából áll. Ez az egyoldalúság azután közmondásgyűjtemény majd szótár szerkesztésére vezeti a szorgalmas vígjátékirót. Így lesz tehát Faludi pályája termékenyítő befolyással a XVIII. század végén nagy lendülettel megindult nyelvtudományunkra is, mely, mint tudva van, éppen szótárakkal, közmondás-gyűjteményekkel, azaz a népnyelv bő anyagának türelmes összehordásával kezdődik.

Mindaz, a mit Faludi szűkebb iskolájának az imént ismertetett tagjainál megfigyelhattünk, nagyobb mértékben tűnik szemünkbe Dugonics munkáinak olvasása közben. Csupán az ízlésnek teljes hiánya, jobban mondva Faludi finomodott ízlésének messze lehangyolott sülyedése az, a miben elüttöt nyújtott társaitól. A XVII. századnak parasztos nyelvén viaskodó hitvitázóink között is keresve kellene keresnünk párját annak az ízléstelenségnek, mely Dugonics előadásmódjának erősen kifejezésre jutó, lényeges vonását teszi. Ez az egy körülmény már megfoszt attól a lehetőségtől, hogy regényeinek stílusát — bár a Faludi sajtások leg többje fel is található benne — még csak sikerültnek is mondhatnók iskolánk szellemében. Faludinak népiessége a saját finom ízlésén átszűrődött, válogatott népies kifejezések, képek, átvitelek *gyakori* alkalmazásából alakul ki; eddig említett követőiben inkább a szókincsnek, a nép nyersebb, de egyáltalán nem durva szóanyagának sűrű felhasználása az, a mitől stílusuk a népies külszint nyeri; Dugonics már valósággal *duskál* az alacsony népieskedésben, ezért parasztos az előadásmódja.

Ő is válogat, miut Faludi, de míg ez óvást óvakodik a tragárságtól, addig ő, mintha csupán arra törekednék, hogy mennél vastagabb izléstelenségeket szemelve ki érjen el hatást, mennél rikítóbban népies legyen. Mintha regényeinek idegen tárgyait ezáltal akarta volna kirívóan nemzeti színűre festeni. Bárótzí, Kármán keresetten finom iránya mellett lehetetlen regényeinek izlésefejlesztő hatásáról beszélni. Csak dicséretére válik korának, hogy ebben a tekintetben követője nem akadt. De nemcsak ez a túlzás az oka annak, hogy romlott Faludismusnak tartjuk stílusát. Molnárnak Bartzafalvival megerősödött és rossz útra is tért nyelvtisztító törekvése, szómagyarazgató igyekezete (vak-undok, száz-lói lobogó, vér-ejték stb.), nyelvünk életrealitásának, bőségének bizonyítgatása, sőt nyelvrokonsági szempontok mind megannyi előmozdító nála a moralista hagyományok pusztulásának. Vegyük hozzá még Dugonicsnak szívosán magyar politikai meggyőződését, mely hazafias szólásokkal sűrűen kifejezésre is jut műveiben, előttiünk van minden ok, mely az Etelkának — bár korszerű, de éppen nem élvezetes — stílusát eredményezte. Ezek elhomályosítják mintegy a moralista alapszint. Mégis, mint a régi festék áttetszik az új átfestés alól, Dugonicsnál is megtaláljuk az erkölcsirői stílusnak sok lényeges sajátosságát, ha előadásmódjáról mindazt lefosztjuk, a mit az előbb felhozott körülmények ráaggattak. Különösen a gyakori párbeszédekből érezhető ki az iskola jellege.

A hullámosság, rövidreszabottság persze nem tartozik ide, mert ennek nemcsak a részletező regénystílus áll útjában, hanem a népiesség túlhajtottsága is. Különben is a ritmikusságban a jezsuita drámákon kívül Faludit elérni egyik tanítványának sem sikerült. A sokszor emlegetett rokon-kapcsolatok nemcsak ritkák, de legnagyobb részét csak népies ikerszók is: nagy *munka-dolog* (Et.² 2:44)*, *pipes-bübos* (ui. 194), *gaz-orczátalan* (ui. 241), *nyúló-nyálás* (ui. 137), *törte nyaggatta* (ui. 380), *csellegő-bellegő* (ui. 66), *irog-morog* (ui. 124), *locsog-fecseg* (ui. 317) stb. — Hiányzik azonban az ilyen hasonlójelentésű szavaknak fokozatszerű halmozása, a mi Molnárral, Simai-val szemben Faludi szorosabb követésére vall. Erre mutat e néhány igei szerkezet is; *félsz-gyökér* (ui. 38), *Hagygy-békinék* mondanak (ui. 117), bátorította azon *Igyunk-egygyeket* (ui. 141) stb. — Ide vág: a *próba-hét* (ui. 127), *fen-bértz, fen-hegy* (Tr. v. 92, 275), *ló- és ökör-kereskedés* (Cser. 182), továbbá a *gyémánt-kemény* (Et.² 2:121), *éjsetét* (Uliss. 94), *evet-könnyűség* (Et.² 2:257), *mélyfekete, mélyvörös* (Szitty. tör. 2:21, 54), stb. összetétel is. Szembeszökő nála is az igekötös kapcsolatok nagy száma:

elandalít (Szres. 1:226), *elczudarosodik* (Jol. 1:139), *elfelesedik* (Tr. v. 104), *elkésődik* (Tárh. 1:3), *elkuczagja magát* (Et. 1:179), *elmeddül* (Jol. 1:510), *eloroszosodik* (Et. 1:309), *elroncsolódik* (Et. 2:283), *elpiszkol* (Jol. 1:140), *elszárnyal* (ui. 1:598), *elütal* (ui. 2:114), *eltópt* (ui. 1:394), *elfütel* (Et.² 2:9), *elhuzódja magát* (ui. 83), *elerőlenedik* (ui. 144), *eljajgat* (ui. 396) — *fellábálás* Et. 1:52), *felreggeledik* (Et.² 2:75), *felvilágt* (ui. 125), *feljőzanodik* (Uliss. 100) — *kiczigánkodik* (Et. 1:183), *kimúlaszt* (Tr. v. 220 a' Világból), *kiugrasz* (Et. 2:57), *kieröltet* (Magy. ur. 49), *kijőzanodik* (Et. 2:126), *kiküszöböl* (Et. 1:242), *kipapol* (Et.² 1:68), *kiporoz* (Uliss. 64), *kipirós* (Jol. 1:380), *kirándúl* (Et.² 1:248), *kikémlel* (Et.² 2:23), *kifogyaszt*

* Dugonics munkáira nézve vö. a Nyelvészeti Füzetek 14. számát.

(ui. 52), *kiédesget* (ui. 66), *kiszorongat* (ui. 78), *kiismer* (ui. 165), *kiézfíráz* (ui. 177), *kitálat* (Et. 1 : 90) — *lezár* (Et.² 2 : 62), *lecsendül* (ui. 99), *letérdel* (ui. 5), *lefüvel* (ui. 26), *leöldös* (ui. 35), *lengyilaz* (ui. 398), *levasal* (ui. 277), *lelánczol* (ui. 224), *leszégnyenedik* (ui. 169) — *öszvekel* (Et.² 1 : 268), *öszvepárosított* (Et. 1 : 211), *öszvepáros* (Et.² 2 : 190), *öszvecsődít* (Et. 2 : 119), *öszveegyezett* (ui. 317), *öszveforraszt* (Et.² 2 : 23), *öszvepárosodik* (ui. 123), *öszszeráz* (ui. 13), *öszveházasulás* (ui. 318) — *visszatéreny* (Et. 1 : 90), *visszatalpal* (ui. 205), *visszabukik* (Et.² 2 : 15), *visszanyel* (ui. 50) stb. — Faludiszertük a következő képzésmódok is: *apácázskodik* (Szitty. tört. 1 : 230), *búcsúskodik* (Jol. 2 : 394), *bujtárkodik* (Uliss. 171), *csámpáskodik* (Tr. v. 164), *hadnagyoskodik* (Szitty. tört. 2 : 79), *püspököskodik* (ui. 2 : 54), *szobaleánykodik* (Jel. tört. 2 : 133) és ez a néhány *l-z* képzős ige: *fejedelmez* (Et. 2 : 363), *hítesel* (Szrcs. 1 : 117), *jajol* (Et. 1 : 258), *kisasszonyoz* (ui. 2 : 299), *lassúz* (Szrcs. 1 : 219), *tatárkorbácsol* (Et. 2 : 323) stb.; továbbá: *ítthonos* (Et.² 2 : 327), *földszínes* (Magy. ur. 11), *szomorkás* (Jel. tört. 2 : 171) stb.

Természetesen, a mint már régebben ki is mutattam,* igen sok az egyenesen Faludiból átvett szó, képzés meg összetétel, valamint számos új szava is van, mely azonban már a Faludi körén túl eső szabálytalan nyelvújításnak terméke, nyelvünket megrontó törvénytelensége. Éppen ennél fogva más lapra is tartoznak ezek.

Ugyancsak akkor, mikor Dugonics nyelvújításáról szoltam, kiemeltem regényeinek sok költői képét, merész szófűzését. Most hozzátehetem, hogy e tekintetben az Ételka írója többször a jezsuita írók színes nyelvéig emelkedik. Igekötös összetételeinek nagy bőségén kívül jelzős és átviteles kifejezései adják stílusának azt az alapszínt, mely kétségtelenül mutat arra, hogy Dugonics is ennek az iskolának neveltje. Néha persze ezek között is találunk izléstelenségeket, alantass beszédmódot: *dér-dúr tekintet* (Et.² 2 : 45), *záporos hír* (ui. 31), *síma szavak* (ui. 8), *tarajos fenyegetés* (ui. 116), *nyargaló kívánság* (ui. 11), de: *tót-fene-ette beliből* (ui. 162), *eb-tartottja teste* (ui. 141), *félre tett kucsmájú pintes kupa* (ui. 137) stb. — Átviteles kifejezései is kevesebb izlésre mutatnak, mint mesteréi, jobban tapadnak, simulnak a paraszti ész- és nyelvjáráshoz: *darabolta a' szavakat* (Et.² 2 : 397), *szívemhez aszottabb* Barátom (ui. 73), *nyelén fogják meg szavait* (ui. 82), *el-tapodott szíve' mezeje* (ui. 108), *man-kózd-fel egyszer botlékony eszedet* (ui. 120) stb. — Hogy nincs magyar író, a ki annyi közmondást alkalmaz műveiben, a ki annyi népies hasonlatot, szólásmódot szűr párbeszédeibe, mint Dugonics, az ismeretes dolog. Elég pár lapot elolvasni egyetlen regényéből, hogy erős magyarságát fitogtató ezen eljárásáról tiszta képet nyerhessünk. Közmondások, népies szólások szándékos halmozásával rendtársát, Simait, a ki ránézve a Faludi-irányzatnak egyik közletője, messze túlszárnyalja. Bizonyára van olyan is több, mely nem népnyelvi eredetű, hanem nála keletkezik. Ezek is azonban annyira a nép életbölcsességének kikristályosodott leszűrődéseihhez vannak szabva, hogy ezeket kiválógtatni elkeveredésük miatt is ma már nehéz feladat. Régibb közmondásgyűjteményeinkkel való egybevetés ezek hiányossága folytán nem megbízható útja a megállapításnak. Hisz éppen értekezésem kapcsán mutattam ki a *magyarok Istene* szólással

* NyF. 14. sz. 1904.

kapcsolatos közmondások Dugonicsnál régebbi eredetét.* — Közmondásai, hasonlítottásai majdnem mindig csoportosítva kerülnek elő: „Könnyen vét az ember egyszer, 's még könnyebben először. Az-után azt is jól tudod . . . hogy a' Lúd-is meg-eshetik egyszer a' Jegen, Söth: a' Lónak négy a' lába; még-is meg-bollik. De, vajjon mit tehettek egyebet? Nem-de-nem a' Féreg is meg-tekeri magát, ha reá tapodnak“ (Et.² 2 : 6), vagy: „kinek gézen-gúz az ura, kótyon-fitty a' szolgálja. Ollyan is cserepe, valamint fazeka“ (ui. 119) stb. — Eppígy halmozódnak hasonlatai is: „Úgy reá-tartyák magokat, mint olajos korsó az asztal közepin. Olly kevélyen sétálgatnak fel-'s alá az úttzákon, valamint a' Kúnok' ebe a' csorva | homokon. És mint-ha át-ugrották volna a' száz tü' hosszát, az itthon-maradt érdemes embereknek is ők akarják meg-pödöríteni kajla bajuszszokat . . . nékik-is kettő az Örök' luka, mint a' szegény ember' malaczá-nak. Nékik-is rendbe Sátorok, mint más köz-katonáinknak (ui. 68—69) stb. — Se szere, se száma vonatkoztatott szólásainak, közmondásrészleteinek. Valóban e tekintetben még Csuzy sem versenyezhet vele, pedig ez ugyancsak gazdagon telerakta prédikációit ilyenekkel (Vö. Et.² 2 : 144 és 162 ll.).

Mindezekből azután megállapítható, hogy Dugonics András a moralista stílus körének kiterjesztésével próbálkozott meg akkor, midőn a drámák és vígjátékok után ezt az előadásmódot a regénybe is bele akarta vinni. Ő az elsősorban pap Faludival, és a főképen tudós Molnárral szemben túlságosan is népies magyar író. Pap és tudós voltának stílbeli megnyilatkozásai elhomályosulnak sokszor parasztos magyarságának tömkelegében. Igaz ugyan, hogy a Faludi-utánzás nála nem oly egyoldalú, mint Simainál, Molnárnál, de nem is mondható továbbfejlesztettnek, mert a túltengő póriasság csupán egyhangú rontásnak nevezhető. A mit Faludi olyan élesen tudott elkülöníteni egymástól, a mire sem Pázmány, sem Csuzy még nem termelt rá, a szelíd népiest, a nyers, sőt durva parasztságtól megkülönböztetni Dugonics nem tudta. A leggyöngédebbnek ígérkező jelenet hatását rontja el legtöbbször alantas kifejezésekkel. De nem ismeri a finoman gúnyoló hangot sem, szavajárása a hirtelen haragú perlekedésnek többször szenvedélyes megnyilatkozása. Ezért tartom én Dugonics stílusát visszaesésnek még Csuzyn is túl, majdnem a XVII. század vitatkozóinak jellemzően ízlés nélküli modoráig.

(Vége következik.)

SIMAI ÖDÖN.

* Vö. Nyr. 30 : 248, 325 és MNy. 11 : 270.

A színpad nyelve és a „Kritikai Lapok“.

A rendszeres magyar színi kritika kezdeményezői gr. Csáky Tivadar, Hazucha és Garay voltak. Kritikáik azonban az egyéni tetszés vagy nemtetszés teljesen indokolatlan, szeszélyes és részrehajló megnyilvánulásainál egyebeknek alig mondhatók. Eppen ezért indított harczt ellenük Bajza és a Kritikai Lapok utolsó füzetében közreadott *Dramaturgiai és logikai leczkéiben* (Krit. Lapok VII., 31—162. l.) teljesen tönkre is verte őket.

De nemcsak a rombolás munkáját végezte itt el Bajza, hanem megkezdte az alkotást is. Kimutatja az eddigi magyar színi bírálatok

értéktelenségét, de ki is fejtí a helyes és hasznos színi bírálat elveit is. És a mit itt, ha példákkal illusztráltan is, de mégis inkább csak elméletileg fejt ki, azt egy év múlva az Athenaeumban Vörösmarty és Toldy társaságában gyakorlatilag valósítja meg.

E *Dramaturgiai és logikai leczkék*ben történik nálunk az első kísérlet a színpadi nyelv szabályozására nézve is. Nagyon vázlatos kísérlet, de mégis eléggé világos arra, hogy belőle az új Nemzeti Színház tagjai egyet-mást tanulhassanak. Bajza itt hirdetett elvei nem eredetiek, Goethe *Regeln für Schauspieler* (1803) cz. kis munkájára vezethetők vissza, a melyből sarjadzott ki egyébként a német színpadi nyelv szabályozását sürgető egész mozgalom.

Hogyha tehát a magyar színpadi nyelv szabályozásának első kísérletével meg akarunk ismerkedni, akkor Bajza elveit egyrészt miúdig össze kell vetnünk Goethe tanításaival, másrészt pedig meg kell vizsgálnunk, hogyan valósulnak meg ez elvek az Athenaeum színi bírálataiban.

Goethe a maga szabályait a nyelvjárási sajátságok száműzésével kezdi. A színésznek első feladata, hogy megszabaduljon a nyelvjárás hibáitól és tökéletesen tiszta kiejtést sajátítson el (I. §.). Bajza is a helyes kiejtés első feltételének azt tartja, hogy a színészek „ne ejtsék a szavakat dialectus szerint“ (Krit. Lapok VII, 50). Még a nyelvjárást beszélő ember lelkében is él „bizonyos tiszta magyar kiejtési ideál“ (Kr. L. VII, 51), ezt az ideált valósítsa meg a színész kiejtése. Úgy találja, hogy Szolnok és Miskolcz körül beszélik a műveltek a legtisztább magyar nyelvet, ezt a kiejtést utánozzák a színészek (Kr. L. VII, 49).

Itt is, az Athenaeumban is rámutat a színészek ilyen tájnyelvi kiejtésére: *fóró, órom, lang, halalára, boátyám* (Kr. I. VII, 51, Athenaeum 1841, II, 1022). Vörösmarty meg *Dramaturgiai töredékeiben* kénytelen hosszasan magyarázni a magyar nyelvjárások sajátságait (Ath. 1837, II, 37—40). Azonban Bajza is (Kr. L. VII, 51), Vörösmarty is (Ath. 1837, II, 37) megengedi, hogy a jellemzettség kedvéért a vigjátékban szóhoz jusson a dialectus, de Vörösmarty figyelmezteti a színészeket, hogy ne vegyítsenek kétféle kiejtést (Ath. 1841, I. 448) és hogy legyenek teljesen tisztában az illető nyelvjárással, „mert nincs ízetlenebb valami, mint a talpra nem esett tréfa“ (Ath. 1838, I, 160).

Goethe a dialectustól való mentesség mellett azt kívánja a színpadi kiejtéstől, hogy teljes és tiszta legyen. Teljes a kiejtés, ha a szónak egy betűje sem lesz elfojtva (unterdrückt), hanem mindegyik a maga teljes értékével érvényre jut; tiszta a kiejtés, ha minden szót úgy ejt ki a színész, hogy a hallgató a szó értelmét könnyen és határozottan megértse (4., 5. §.). Mondani sem kell, hogy az ily értelemben vett teljes kiejtés követelése a német nyelvre jogosulatlan. Vörösmarty párhuzamot vonván a magyar és a német kiejtés közt, úgy találja, hogy a magyarban „minden szótagot tisztán ki kell mondani, semmit elnyelni, összerántani nem szabad“, de „mit mondana a német, ha színészei, minden syllabát kimondva, magyarosan így szavalnának: lébén, vërgëbën“ (Ath. 1837, II, 495). Természetesen Goethe nem ilyen kiejtést akart szorgalmazni szabályával, de könnyen félreértést okozhatott.

Bajza Goethe e gyanús tétele helyébe a nyelvtanilag helyes beszéd és a hangzók szabályos hang- és időmértékkel való kiejtë-

sének elvét állítja fel. A színészek egyrészt ilyeneket mondtak: *eszek, értetődik, mondódik, szobában megyek, el nem fogom árulandani, ötöt, engemet, házasodok, haragudna*, stb. (Kr. L. VII, 53. Ath. 1842, I, 319. 1149, II, 15). másrészt meg ilyeneket: *hátalóm, kegyelém, jó istén, széretlek, kör, jutánd, jóg, hallandó, csag, emberek* stb. (Kr. L. VII, 66. Ath. 1838, II, 216, 311. 1839, I, 63. 1841, I, 462. 1843, I, 102).

Egressy Bajza külön megdicséri dialectus-mentes és nyelvtanilag helyes beszédéért (Ath. 1841, I, 847). Egressy egy Athenaeumi szikkében maga is követelte, hogy a színészek beszéde mintául szolgálhasson (Ath. 1840, I, 359). Részben az ő nyomain mondja Bajza: „Színészeknek a grammatikai correctségü, a dialectustól ment beszédre felette kényeseknek kellene lenniök s e tekintetben példány és mustra gyanánt állniok, hogy rájok mint authoritásra hivatkozni lehessen, valamint a francziáknál Lekain és Talma beszédeikre a maguk korában és Rachelére a mostaniban. Kinek fogna ilyesmi nálunk eszébe jutni, midőn alig van két-három színészünk, ki a tájkiejtéstől tisztán szólni tud, olyan pedig, ki egyszer-másszor nyelvtan elleni hibát ne követne el, egyetlenegy sincs“ (Ath. 1841, I, 350).

A nyelvtanilag helyes és a nyelvjárásmentes beszéddel a színész csak legelemibb kötelességét teljesítette. E sajátságokkal a művelt köznyelvnek is kell bírnia. A mi a művelt köznyelvet és a színpad nyelvét megkülönbözteti, az a recitatio és a declamatio. A recitatio, mondja Goethe, a közönséges beszéd és a szenvedély pathosa között áll, nincs benne erősebb hangemelkedés, de van hangelváltozás. Így szavalandó pl. egy költemény. A declamatio fokozott recitatio. A recitacionál az előadó nem tagadja meg saját énjét, a declamálónak teljesen bele kell élnie magát egy adott helyzetbe, a recitáló egy tőle független dolog előadója, a declamáló egy előttünk folyó cselekvény részese (18., 20. §.).

Bajza csak névben különbözteti meg pontosan a recitatiót (*felmondás*) a declamatiótól (*szavalás*), tényleg a kettőt együtt tárgyalja (Kr. L. VII, 54), illetőleg szemei előtt mindig az utóbbi lebeg.

Goethe a declamatiónál három főhibára hívja fel a színészek figyelmét, ú. m. 1. az éneklésre, 2. a monotoniára, 3. a prédikáló hangra (21. §.). Bajza a legutóbbi hibával egyáltalán nem foglalkozik, a monotoniával is csak annyiban, hogy színi bírázataiban többször küzd a hangsúlytalan hadaró beszédmodor ellen (Ath. 1837, II, 287, 319, 448, 495, 511, 687. 1838, II, 344 stb.), de annál tüzetesebben tárgyalja az éneklő beszédet.

Kotzebue, Iffland, Ziegler, Jünger stb. sentimentális drámáinak hatása alatt (Kr. L. VII, 56) bizonyos éneklő, siránkozó hang honosult meg a magyar színpadon. *Kántorné, Déryné, Szentpétery, Szerdahelyi* mind ehhez a siró-éneklő iskolához tartoznak, melynek legtűzlőbb képviselője *Czelesztin*. Velük szemben *Megyeri, Lendvay, Lendvayné, Telepi* az értelmes, egészséges beszédmodort iparkodnak meghonosítani, míg *Egressy, Bartha, Parázsoné* a két iskola közt inognak (Kr. L. VII, 64—67). Bajza a siró-éneklő iskolának határozott ellensége, de nem feltétlen híve az új iskolának. Szemükre veti, hogy a művészi szavalásig nem tudnak eljutni, szavalatukon bizonyos nyersség érzik, gyakran eljutnak a természetesség hajhászásában oda, hol „már minden művészet megszűnt s elkezdődött a minden-

napiság országa“ (Kr. L. VII, 67). Az Athenaeum színi bírálatai leginkább csak a sírás-éneklés ellen küzdenek (Ath. 1837, II, 270, 384, 604. 1838, I, 318 stb.).

A declamatiót illetőleg érdekes még a következő megjegyzése: „Midőn elmúlt dolgot beszélünk el, több csenddel és mérséklettel kell elmondanunk, mint a jelen perczen támadt érzelmeket s gondolatokat. A multból visszatűnt képek szelídebben hatnak ránk, mint a jelenben hirtelen támadottak. Az emlékezés hűrjai fátyol alól zengenek és hangjok mély ugyan, de nem kítőró. Az élmű sorscsapásokra fájdalommal szoktunk visszaemlékezni, de e fájdalom nem szilaj; annak öröme, hogy a balszerencsén túl vagyunk, megszelídíti azt“ (Ath. 1841, II, 431).

A versek szavalásával Goethe is, Bajza is külön foglalkozik. Goethe szerint a versek szavalására nézve érvényesek a declamatio összes szabályai, ezeken kívül azonban a verseket pathetikusabb kifejezéssel kell szavalni, minden szót bizonyos hangsúlylyal kiejteni. A szavalásnak nem a rím és a mérték, hanem az értelem szerint kell igazodnia (21., 32. §.).

Bajza némileg habozva és önmagának ellentmondva követi Goethet. Tagadja, hogy a verset nagyobb pathosszal kelljen szavalni, mint a prózát (Kr. L. VII, 61—2), de viszont elismeri, hogy a verset, „ha semmi más feltétel nem korlátolja a színészt, lassúbb, ünnepibb hangon kell szavalni“ (Kr. L. VII, 64).

Gyakorlati utasításai a verses dráma declamáására nézve a következők: „Tanuljanak színészeink metrikát már valahára; e nélkül mesterségök a versi szavalásban és felmondásban örökké csak vak tapogatózás lesz . . . A versek felmondásában ne declamáljanak mindig mintegy szabály szerint; itt az egyszerű recitációnak szinte úgy megvan a maga helye, mint a prózai mű előadásánál. Ne énekeljék színészeink a verseket. Enekelni kétképen szoktak, vagy úgy, hogy minden egyes vers első fele magasabb, a másik fele pedig mélyebb hangon mondatik és viszont, vagy pedig a versek páronként vétetnek s az első emelkedett, a második sülyedő hangon, nem declamáltatik, hanem danoltatik előnkbe. Ügyekezzenek a színészek behatni a szavalandó költemény értelmébe s ekkor fogják tudni, mellyik szóra és kifejezésre kell több vagy kevesebb erőt fordítani. A verseket interpunctiókra kell felmondani s a beszéddel nem ott állani meg, hol a vers végződik, hanem ott, hol értelem és interpunctio kívánják . . . Ne legyen a színésznek arra gondja, kitűnik-e a hallgatónak az általa felmondott vers, vagy nem: ügyekezze ő a költő értelmét felfogni, a szavakat tisztán kiejteni és alkalmasan hangoztatni (intonálni), akkor nem fog elveszni a dictio harmoniája s megvan egyik fő célja a drámai versnek, melly nem annak tudásában áll, hogy most előttünk vers szavaltatik, hanem abban, hogy a beszéd harmoniáját tisztán érezzük. Mihelyt a színész a vers kitűntetésére iparkodik, hamisan fog intonálni s bele esik amaz únodalmas éneklésbe“ (Kr. L. VII, 63—64). Ugyanezeket a tanításokat ismétli meg az Athenaeumban is (Ath. 1841, I, 125).

Mindössze ennyi az, a mit Bajzánál a színpadi nyelv szabályozására nézve találhatunk. Az ő idejében színpadi theoria és praxis még a kezdetlegesség állapotában voltak. A fővárosi állandó színház megnyitása tette lehetővé a magasabb színpadi ambíciók kielégítését és csak ezek nyomán alakulhatott ki a magasabb szín-

tájon mozgó színpadi theoria. Bajza és Vörösmarty még ott állottak a Nemzeti Színház bölcsőjénél, tőlük elméletben az első kísérletnél többet várni nem volna igazságos dolog. SZÜCSI JÓZSEF.*

* Örömmel közöljük a fenti cikket s szeretnők, ha valaki a magyar színpadi kiejtés történetét a Bajza-Vörösmarty utáni időkből napjainkig ismertetné. SZÉK.

Csiga, csigolya, Csiglamező.

A *csiga* szónak a régi és mai nyelvből következő jelentéseit ismerjük: 1. csavarodott héjú, lágytestű állatfajta és annak tekervényes héja, először Beszt. és Schl. Szój.; Cal. 231: conchatus am. ,*Tsiga* moggyára horgada, tekerődött'; tekerős *csiga* (NySz.); 1554: Instrumenta lignea vulgo *Chygahaz* (Oklsz.); 2. gyermekjátékszer, a melyen tekervények vannak: csapó-*csiga*, először Cal. 1094; 3. fenyőtoboz Com. Jan. 164 (vö. a görög στρομφος és latin *turbo* ilyen jelentésével); 4. csavart formájúra szakgatott tézstanemű: *csiga*-tészta (ilyenféle a kunkorgó, karingó is, MÉSZÖLY MNy. VII, 339); 5. *csiga*-lépcső: régi, kerengő garádics am. ,cochlidium, scalae annulariae' (Cal., Szikszai, Oklsz., PPl.); 1522: *Chygasewsweny* (Oklsz.); 6. gép, a melynek forgatásával, tekerésével tárgyak mozgathatók, emelhetők: 1493: Dnas cordas magnas pro *chyga* (Oklsz.); tekerő-, vonó-, terehfelvonó-*csiga* (NySz.); 1643: *csiga*-tekerő (Oklsz.); 7. ezzel a géppel szerkesztett hadieszköz: 1467: Quedam instrumenta ad Bombardas nostras pertinentia, vulgariter *Chyga* vel Czwg appellata (Oklsz.); 8. kinzószér (l. TOLNAI V. MNy. IX, 197—9); 9. kúthajtó-szerkezet; ebből Baranyában *csiga*, *csiga*-ágas, *csigás*-kút; kútgém' (MTsz.); 10. testrészek, melyek a fejet és törzset forgatják, tekerik (fejét, nyakát tekeri, nyaktekeres): a) nyak-*csiga* Gyöngy. tör. 4466, XVI. sz. második negyede; b) hátgerincz *csigái*; c) Szikszai 1590. kiad. 91. ,forgó csont' mellett *farcsiga* am. ,coxa, coxendix' (1593. és 1597. kiad. *farcsika*; 1590. kiad. 146. Diszno *farcsikaja*); 1629. szebeni lat.-ném.-magy. nomencl. *far csiga* am. ,coxa, hüfte'; Com. Orb. 83. *Far-tsiga* ,csipő tsont'-tal együtt a *farcsok*: *farcsik*: *farcsika* megfelelője (a kéz és láb ízületeinek neve ,forgó', a régiségben ,forgócsont' NySz.). A közönségesen ,cochlea' értelmű *csiga*-biga (*csiga*-boga, -buga, -liga, -riga MTsz.) összetétel Székelyföldön am. ,bonyodalom, szövevény', a régi nyelvben ,labyrinthus, complicatio, techna' (NySz.); hasonló jelentésűek a *csiga*-bugás és *csige*-biga (MTsz.).

A *csigolya* szó nyak-*csigolya* összetétele am. ,vertebra cervicalis, Halswirbel, Genick'. A ma általánosan a gerincoszlop ízeit jelentő *csigolya* Somogyban am. ,a sonka kikerekítése után ott maradó, némi hússal takart csont' (MTsz.); hasonló értelemben van meg: 1549: Larda Scapulae *Chygolya* Dorsa; Lardorum scapularum et *czygolyarum*; 1551: Sunt decem scapulae et *chygola* (Oklsz.).

Eszrevehetjük, hogy a *csiga* értelmezéseiben ismételtelen szerepel a ,teker'. Valóban ezt vehetjük fel alapképzetül, melyből a többi jelentések mind levezethetők. Az 1—5. esetben a tárgyak keletkezéséhez fűződik a tekerő, csavaró mozgás képzete, a 6—10-ben pedig működésük szemlélete kelti fel azt. Ha a magyar szó egyes

jelentéseinek megfelelő idegen szavak (pl. görög στρούβος, latin *turbo*, *vertebra*) etymonjainak utánanézőnk, jórészükből szüntén ezt találjuk meg alapjelentés gyanánt. A *csigolya* jelentésváltozatai egyeznek a *csiga* 10. jelentésével.

A *Csiga* írva *Chyga* személynév az oklevelekben 1279-től kezdve előfordul (Jerney, Nyelvkincsek 26. és Czínár 86.), de értelmezés híján a *csigá*-val való azonossága nem állapítható meg; értelmezéssel a mai *csiga* írva *chyga*, *chiga* alakban tűnik fel; a Kolozsvárvidéki népnyelvből előkerül *csuga* változata is (MTsz.), vö. *csfp* (*csipok*, *csipdal*): *csupál*, *csupáz*; a bácskai 'csapó-csiga' értelmű *csigra* (MTsz.) bizonyára újabbkori elváltozás. A *csigolyára* értelmezővel idézhető legrégebb adatok a *csigolya* és *csigola* írva *chygolya*, *chygola*, *czygolya* formát mutatják; Szolnok-Dobokában van *csuguja* (MTsz.).

A hangalaki hasonlóság és a jelentésbeli rokonság tehát mellette szól a *csiga* és *csigolya* etymologiai összetartozásának. Próbáljuk meg alakítani szempontból is tisztázni egymáshoz való viszonyukat! CzF. *csig*-hangutánzó elvont gyökből származó igeneveket látott hennük, s én azt hiszem, ebben az ötletében van is igazság. A *csigá*-t egy 'teker, csavar' értelmű *csig*-igei alapszó -a képzős igenévnek tekinthetjük, a *csigola* formát pedig ugyanezen alapszó -l-es gyakorítójához tartozó -a képzős igenévnek. E feltevést ez idő szerint nem erősíthetjük meg sem a *csig* alapszót, sem a *csigol* gyakorítót felmutató adat idézésével, azonban találunk jeleket, a melyekből a *csig* alapszó egykori meglétére, valamint a *csiga* és *csigola* igenév voltára következtethetünk. Mivel az -a igenévképző számos esetben váltakozik az -ó melléknévi igenévképzővel, egy -a végű szó igenévi származásának egyik bizonyosságául vehetjük, ha az -ó végzettel is előfordul. Az 1242: „*Chygogve aqua in quam derivatur Zawa*“ adatban (Árpádk. Okm. XI, 327) lehet szó egy *Csigó*-ügye nevű kanyargós vízfolyásról, ámbár horvát helyneveket tartalmazó oklevélben fordul elő. A székelyföldi Homoród-Karácsonfalva határ részei között van *Csigó*, *Csigóárka*, *Csigófeje* (Nyr. IX, 528). Az 1211. tilhanyi összeírás Gamás faluban egy *Cygotou* olv. *Csigolou* nevű jobbágyot említ. Lehetséges, hogy ezek mögött a *csig* és *csigol* -ó képzős igenevei lappanganak. (CzF. a *csigolya* eredetijéül *csig*-o-ló-t vesz fel.) A XVI. sz.-ban felbukkan egy főnév, mely a *csigol* ige deverb. -at képzős származékának látszik; ez a *csigolat* ∞ *csigalat* szó, melynek adatai: Helt, Bibl. I. Zz3: „Szeggye meg a nyakat a nyak*chygotol*at“; Cal. 522 [523]: „incoxo — Az *tsigalat*, tsonra wlöm“, MELICH szerint olv. „Az *csigalat*-csontra ülöm“ és összevethető MA³: „Incoxo-Alfelemet ülesremeg haytom“. Az 1838. Tsz. Göcsejből a *csigol* szót közli ezzel az értelmezővel: „nyak csigola, azon fő forgója a hát csontnak, melylyel a nyak a háttal egyesül“. Ez a *csig* ige *fonál*, *kötél*, *fedél*-féle deverb. származékát tarthatta fenn, mely az eredeti **csigál*-ból **csigal*-on állt *csigol*; e fejlődésre nézve vö. *fonal*, *kötél*, *fedél* (NyH.⁴ 79.) és a szintén deverb. eredetű *ajtó* szó palócz *ajtal* változatát (TMNy. 78). A *csigola* > *csigolya* (*csuguja*) alakulás gyakori l > ly (j) hangfejlődés eredménye.

VÁMBÉRY a *csiga* eszközjelentését véve eredetibbnek, azt egy különféle forgó, forgató eszközöket jelentő török szócsoporttal veti össze (csag. *çigir* am. 'rad einer irrigationsmaschine', *çigrük* am. 'rokka' stb. NyK. VIII, 135.). BUDENZ szerint 'cochlea' az első jelentés és a hasonlóság, a miben VÁMBÉRY rokonságot lát, csak látszatos

egyezés (NyK. X, 96). HALÁSZ I. szintén ‚cochlea‘-t tartja főjelentésnek, s éppen ezért, mivel a velünk érintkező szláv nyelvek a *csigá*-t csupán ‚trochus, kreisel‘ értelemben ismerik, kétségtelennek véli, hogy a magyar volt az átadó (Nyr. XVII, 254). Az előadottak után VÁMBÉRY etymológiáját nem kell külön czáfolnom. Csak azt jegyzem meg, hogy nézetem szerint az állat- és eszköz-jelentésfajta nem egymásból fejlődött, hanem az előbbi az igenév ‚tekeredő‘, az utóbbi annak ‚tekerő‘ jelentésváltozatából.

Közönséges — már a XIII—XIV. században is észlelhető — jelenség a magyar hangtörténetben, hogy a háromtagú szavak második nyílt szótagja nyílt első szótag után elvesztette rövid magánhangzóját. Így a *csigola* és *csigoló* mellett várhatunk *csigla* és *csigló* formákat. Találunk is ilyeneket nevekben értelmezés nélkül: 1294: „in capite cuiusdam vallis *Chyglafeu* vocatae in territorio Megyer“ Nógrádban a Mátra vidékén (Jerney 26. és Czinár 86.); 1240 kör.: *Chygló* egy halász neve (OkISz. szemét és Kovács 148); az előbbi olv. *Csigla*-fő, az utóbbit *Csigló*. A mai veszprémmegyei *Csögle* helység neve 1340: *Chigla* olv. *Csigla* formában jelenik meg először; később 1439: *Chigle*; 1483: *Chewklye*; * 1487, 1488: *Chyghle*, *Chygle*; 1488: *Chegle* (CSÁNKI III, 226). A mai krassószőrénymegyei *Csiklova*-bányának megfelelő 1437, 1464: *Chiglobanya*, *Cheglo* (CSÁNKI II, 100) esetleg szintén idetartozik. A fentebbi adatokból azt gyaníthatjuk, hogy a *Csigla*, *Csigló*, valamint az előbb említett *Csigó* eredetileg víz- vagy völgynevekben szerepeltek, még pedig olyan értelemben, mint a *tekerő*, *tekerés*, *tekereg* szavak az OkISz.-beli adatokban; több aztán a víz nevét a mellette fekvő helyre is átruházták (pl. 1436: Ad pratum wigo *Tekeres*pataka OkISz.).

Ezek előrebocsátásával megkísérrelhetjük a Csaba-mondából ismert *Csiglamező* nevének az eddigieknél talán valószínűbb megfejtését. (A *Csiglamező* kérdését l. SEBESTYÉN Gy., A magyar honfoglalás mondái.) A krónikák szerint a Krumhelt-csata után a *Csiglamezőn* húzódott meg a szétzüllött hún népnek egy töredéke, a székelyek elődei, mielőtt az erdélyi hegyek közé nyomult. SEBESTYÉN azonosnak tartja ezt a helyet a magyarországi avar gyűrűk egyikével, melyben némi avar töredék a magyarok bejöveteleig fennmaradt. Ő a *Csigla* nevet a ‚kerítés, sövény‘ jelentésű török *çig-* tőszó *-la* helynévképzős származékának magyarázza. Nézetem szerint SEBESTYÉNNEK tárgyi tekintetben igaza van, magyarázatával a név helyes értelméhez is közeljár, de én természetesebbnek találok magából a magyarból való származtatást és így kielégítőbb etymológiának a fentebb kimutatott *csigla* szóval való azonosítást.

Hogy a ‚tekergős‘ értelmű *csigla* (*csigló*, *csigola*, *csigoló*) igenévének krónikáink korában lehetett ‚gyűrű‘ vagy ezzel rokon ‚nyak- és karperecz, kör, kerék: kerek, korong‘ jelentése, felesleges bővebben bizonyítgatni; elég csak az idézett *tekerő*, *tekerés*, *tekereg* szavakkal együtt a *teker* igéből származó *tekergős*, *tekervény*, *tekervényes*, *tekerület* és a *tekerés*ből elváltozott *tekerics* jelentéseire utalni (OkISz., MTsz.). A ‚gyűrű stb.‘ értelmű *csigla* szót természetesen átvihették más hasonló tárgyak jelölésére. Megkaphatták a *Csigla* nevet a kerítések, sövények, gyepűk, a köralakú földszancok: a ringek is. — Meg-

* A *-gl-*: *-kl-* felcserélését l. pl. 1357: *Teklaegetew* (OkISz.) és 1479: *Teglas* ∼ 1485: *Theklas* Békés m. (CSÁNKI I, 655).

jegyezhetjük még, hogy a *Csiglamező* név vonatkozhatott olyan helyre is, mely egy a *Csigla* nevet viselő víz mellett terült el.

A név formái: a Képes Krónikában „in campum *Chiglamezei*“, a Budai Krónikában „in campum *Chigladmezei*“, Thuróczinál „in campo *Czyglamezew*“, Kézainál „in campo *Chigle*“. Ezek olvasása *Csigla*, *Csiglád*, *Csigle*: Thuróczi *cz-s* írása nem tanuszkodhatik a *Czigla*, *Czigle* ejtés mellett, mert legfeljebb csak arra vall, hogyan olvasta ő az előtte levő forrás *Cz* betűjét. A vocalismus szempontjából bizonyára az adatok többségében jelentkező vegyeshangú forma az eredetibb. A Budai Krónikában előforduló *Chiglad* a *Csigla* alaknak a helynévképzővé fejlődött *-d* deminutivummal való megtoldása. Megjegyezhetjük még, hogy az eredetibbnek látszó *Chiglamezei* és *Chigladmezei* formákban az összetétel második tagjaként szereplő *mező* szó birtokos személyragos alakban van meg, vagyis megfelel a mai *mezeje* formának (l. erre példákat OklSz. *mező* alatt: 1206: locum nomine *cuhnamezei*).

„Egy fűzfa-név“ *cz.* dolgozatomban (MNy. X, 68) arra az eredményre jutottam, hogy az 1290-ben feltűnő *Czegléd* helynév alapszavául szolgáló *częgle* ∞ *czigle* fűzfa-név *csigolya* \succ *csigolya* változatával együtt valószínűleg egy **czigęla* vagy **czigıla* eredetire megy vissza és ebből **czigla* formán át vált *czigle*. Már akkor észrevettem a következő helyneveket: 1. a mai sárosmegyei *Czigla*; 1427: *Cekla*; 1492: *Czygla* (Csánki I, 292); 2. az 1492-ben az előbbivel együtt felmerülő *Czyglóka*; valószínűleg a mai *Czigelkának* felel meg (uo.); 3. a pozsonymegyei Morva-Szent-Jánoshoz tartozó *Cziglád* puszta. Nem hivatkoztam rájuk, hogy a kikövetkeztetett **czigla* formával egyeztessem őket, mert arra gondoltam, hátha talán a most tárgyalt *csigla* szóval tartoznak össze. A *csiga*, *csigolya*, *csigla* szócsoport behatóbb megvizsgálása után azonban figyelembe véve, hogy a helyesírás a mellőzött helynevek régi adataiban is *cz-s* olvasásra vall, továbbá, hogy a helyek idegen, közelebbről szláv (tót) nyelvtérületen jelennek meg, ellene mondok ennek az egyeztetésnek. Inkább a *czigle* fanév **czigla* előzőjét keresem bennük és e kapcsolatban megerősítését találok annak az ott kifejezett gyanításomnak, hogy ez a növénynév a szlávból került a magyarba. Így természetesen inkább azt kell hinuünk, hogy a *czigle* és *csigola* formák közül a kéttagú őrizte meg az eredeti szótagszámot és a másik magánhangzóbetoldással keletkezett.

A marostordamegyei Mező-Bándon a legnagyobb hegyet a Kis-erdő borítja, s ennek más neve *Czigla-tető*; az ugyanottani Bazéd és Ménés határában van *Czigla-hegy*, a többi községekben is a hegycsúcsokat *Zigle* és *Zigla* néven nevezik: írja Jakab Elek Udvarhely történetében (82. l). Megjegyzi még, hogy Nagyajtai Kovács Istvánnak az a sejtelme támadt, mintha a krónikák *Chiglamező*ről szóló leírása a régi Marossszék név alatt ismert vidékre illenék. Én valószínűtlennek tartom ennek a helynevekben használt szónak kapcsolatát az igenévi eredetű *csiglával* és inkább a *czigla* \succ *czigle* növénynévvel vetném össze azt.

E dolgozatomban megadtam a felvilágosítást BARSÍ FR. azon észrevételére is, hogy a *czigle* van meg a krónikák „campus *Chigle*“, „campus *Chiglamezei*“ helynévében (MNy. X, 144).

PAIS DEZSŐ.

Bolgár-török jövevényszavainkhoz.

Az Etymologiai Szótár sok mindenre megtanít bennünket. De talán egyik tanítása sem becsesebb annál, a mit az „eredete ismeretlen“, „elfogadható magyarázata nincs“-féle jelzések hirdetnek. Pompás, biztos talajon mozgunk, a melyre sok csalódás árán jutottunk. A régi szófejtők szörnyen örültek, ha egy-egy meglepő egyezésre rájöttek a magyar s valamely idegen nyelv között; mingyárt megvolt egy kis darab művelődéstörténet s e feletti örömlükben a szó voltaképeni történetével éppen csak annyit törődtek (a kik törődtek), a mennyit a publica honestas megkövetelt. Az pedig nagyon szerény volt még akkoriban. Az Etymologiai Szótár szerzői az etymologizálásnak ezt a szebb módját felcserélték egy igazabbal. Hogy a magyar és az idegen szóalak egyezik, az szinte másodrendű kérdés. Sokkal fontosabb a két szó történetének a hazája területén való tisztázása.

Mint a hogyan az alábbi példák mutatják.

Zerge.

A *zerge* szót BUDENZ (NyK. XX, 169) török szókkal vetette egybe. Ezt az egybevetést GOMBOCZ is elfogadta (BTL. 137 l.), bár az illető cikket annak a kiemelésével kezdi, hogy a szó se a régi, se a népnyelvben nincs meg; először Földinél fordul elő 1801-ben: *zerge v. zerna* „antilope“ (l. SZILY, NyÚSz. is).

Ha nem tudnánk is többet, mint ezt és azt, a mit MELICH a *czickány* szóról kiderített — hogy t. i. ez a sokáig török eredetűnek tartott szó voltaképen a török *sâčkan* mintájára alkotott XVIII. század végi csinálmány (először ugyanott fordul elő, a hol a *zerge* l. az EtSz. 5. füzetét), ha csak ennyit tudnánk is, ez elég volna ahhoz, hogy a *zergét* török jövevényszavaink közül töröljük. De nem lesz érdektelen még a következőket elmondani.

GOMBOCZNÁL (BTL. 137 l.) a következő török alakok találhatók: csagatáj (VÁMBÉRY) *serke* „kastrierter ziegenbock“, kirgiz (Budagov) *serke, serge* „ziegenbock im zweiten jahre“, teleut (Verbickij) *serke* „ковель по 3 году; кладеный ковелъ“ (harmadéves kecskebak; herélt kJ). Ehhez még hozzáfűzhetjük a következő mongol alakokat: irodalmi *serke* „herélt kecskebak“ (l), tunkinski és alarski burját (Podgorbunskij) *gzerge* ua., khalkha (Podgorbunskij) *serze* ua., kalmük (Smirnov) *serke* ua., keleti mongol (Rudnev) *särgə, serx(ə)* ua.

Mivel a szó a törökségben csak azon a területen fordul elő, melyen gyakoriak a mongol jövevényszavak, a mongolságnak pedig egész területén megvan, ennél fogva bizonyára mongol eredetű. (Tehát a magyarban csak úgy magyarázhatnók a megvoltát, ha mongol = bolgár kölcsönzést teszünk fel.) A mongol pedig világosan mutatja, hogy a *serke* eredeti jelentése 'herélt kecskebak'. Már csak ezért sem lehet a magyar *zergé*-vel egyeztetni.

A *zerge* tehát bizonyosan csinált szó; mintája a mongol *serke*; szókezdő *z*-je talán a *serke* *s*-ének németes olvasásából magyarázandó. Így csinálódik néha a magyar hangtörténet.

Tünik.

Ugyancsak török jövevényszavaink közül való (L. Gombocz, BTL. 134 l., kérdőjellel). Török jövevényszóvá VÁMBÉRY tette a NyK. VIII. kötetében (183 l.), a hol a csagatáj *tün-* 'tünni, fényleni, ragyogni' szót egyezteti vele. (MUNKÁCSI — bizonyos okokból — NyK. XVII, 86 ósrokonságnak gondolta a két szó egyezését.)

Erre először azt lehet megjegyezni, hogy az eredetileg 'se transformare, figurari' jelentésű magyar *tünik* egészen más, mint a 'scheiden (!), klar, hell sein' jelentésű csagatáj szó. Az egyeztetés már csak ezért is több, mint kétséges.

De még tovább mehetünk egy lépéssel. Miféle szó ez a csagatáj *tün-* 'tünni, fényleni, ragyogni'? Erre a szóra egyetlen egy adatunk van, még pedig a VÁMBÉRY Ágataische Sprachstudien szójegyzékében *تونماك* *tünmek* czímszó alatt. Ez alatt a czímszó alatt ez olvasható: *tünmek* 'scheiden, klar, hell sein, leuchten', *aj tünlük* 'mondschein, mondeshelle', oszmáni *ajdünlik*; mindezt megismétli VÁMBÉRY a NyK. VIII. kötetében s még hozzáteszi: „*tünlük*: fény, ablak, a sátor felső nyílása“.

Ez a példa nagyszerűen bevilágít a VÁMBÉRY műhelyébe. Nézzük csak meg közelebbről.

Három évvel előbb (1867), a Ágataische Sprachstudien 267. lapján a *تونلوك* *tünlük* még csak ezt jelenti: 'die obere öffnung des zeltes, wo das licht hereinfällt, fenster'. Ezekhez a jelentésekhez a közbeeső három év folyamán — nyilván a magyar *tünik* kedvéért — odatévedt a 'fény' jelentés. Sőt most már ez lett a főjelentés. Holott a fénynek eredetileg semmi köze ehhez a nyíláshoz. Vö. kirgiz [Katarinskij] *tünük* 'отверстие для выхода изъ избы дыма (nyílás, a melyen a füst kimegy a házból)', altáji [Ilminskij] *tündük*, *tüünük* 'труба, отверстие вверху юрты (kémény, nyílás a jurtt felső részén)'. Egyszersmind az Ilminskij *tüünük* alakja nagyon valószínűvé teszi azt a magyarázatot, hogy a *tünlük* 'füstnyílás' szó semmi egyéb, mint a *tütün* 'füst' szónak *-lük* képzős alakja, a mely egyszerűjtés követ-

keztében egy-egy *tü-* (< *tütü*) szótaggal megrövidült. — A *tünlük* szó tehát a csagatáj *tün-* ,tünni, fényleni, ragyogni‘ alól törlendő.

De törlendő az *aj tünlük* ,holdfény‘ szó is, melynek az oszmánli-ban *ajdân* és *ajdânlâk* alakjai vannak ,világosság, nap-, holdvilág, fénynyílás‘ jelentéssel. Hogy a szó az inént tárgyalt *tünlük*-kel összefügg, nyilvánvaló; hogy hogyan, azt egyelőre nem tudom. A csagatáj *tün-höz* éppen ezért semmi köze; ezt bizonyítja az *ajdân* alak is, továbbá az a körülmény, hogy a *-lâk* nem deverbális képző (Nagyon erőltetett volna egy pass. *-l-* + deverb. *-k* feltevése).

Most már csak az a kérdés, vajjon VÁMBÉRY ismert-e csakugyan egy csagaláj *tün-* igét, vagy pedig ezt az *ajdânlâk*-ból és a *tünlük*-ből következtette ki. Határozottan lehetőnek tartom az utóbbi feltevést, mert hiszen ezt még sokkal több jóhiszeműséggel tehette, mint a ,sátornyílás‘ > ,fény‘ jelentésfejlesztését. A Čagataische Sprachstudien című szó utáni feljegyzései rendesen magyarázók; ugyanazon szó származékai külön címszókat alkotnak. A NyK. VIII. kötetében is aligha írta VÁMBÉRY ok nélkül a *tün-* ige erősítésére a *tünlük* és *aj-tünlük* szokat. VÁMBÉRYnek nagyon sok munkájában visszatérő, igen veszedelmes elve volt az, hogy mivel a magyar régi török szókincset őrzött meg, segít bennünket egyes török szók megértésében. Miért fordítja a szót magyarra éppen ,tünni‘-vel, holott a német ,scheinen‘ nem ezt teszi.

Nehogy azt mondja valaki, hogy a csagatáj *tün-* igét végkép igazolja a pár sorral alább található *توزک* *tünük* ,klar, durchsichtig‘. Ha igazolná, egészen bizonyos, hogy VÁMBÉRY idézte volna a NyK. illető helyén. De nem idézte, mert tudott perzsául és tudta azt, hogy a *tünük* aligha más, mint a perzsa *تنک* *tenük, tünük, tünek* ,vékony, finom, gyöngéd‘.

Egyszóval a magyar *tünük*-nek a csagatáj *tün-höz* niincsen köze.

NÉMETH GYULA.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Büntet. A MNy. XI:278. lapján sok adatot hoztam föl a XV. és XVI. századból annak bizonyítékául, hogy a *büntet* ige eredeti jelentése más volt, mint a mai, t. i. nem „punio, ich strafe“, hanem: „szid, vétkesít, vádol, fedd, dorgál“ s fejtegetésemet azzal fejeztem be, hogy a régi jelentés átváltozása az újra a XVI. sz. elején indulhatott meg s a század végefelé már teljesen be is fejeződött.

Ez utóbbi állításomon egy kis helyreigazítást kell tennem, mert azóta rájöttem, hogy még MA. és PP. szótáraiban is van nyoma, némi rudimentuma az eredeti jelentésnek. E két szótárban ugyanis maga a *büntet* már csak: „punio, ich strafe“-val van értelmezve, de

egy származéka, t. i. *bünteddegel* (vagyis *büntetdegel*) itt nem azt teszi, a mit az ember várna, t. i. „punio saepe v. frequenter“ és „ich strafe wiederholt“, hanem: „culpito, ich schelte oft, tadle immer“ (PPB.), vagyis azt, a mi a *büntet* ősi, akkoriban már rég kihalt jelentésének felel meg.

KELEMEN BÉLA szótára az „atavismus“-t „ősreítés“-nek is nevezi. MA. és PP. *bünteddegel*-je e szerint nyelvbeli ősréítés.*

SZILY KÁLMÁN.

Szaj-gyüre. A MTsz. „szaj-gyürü“ czímszó alatt ezen kívül „szája *gyüreje*“ (= szája széle, ajka), mely megvan Kresznericsben, Kassaiban, a régi tájszótárban, s utánuk CzF.- és Ball.-ban, felhozza ezt az alakot is: *szaj-gyüre*, melyre egyetlen egy adat van Somogy-megyéből (Nyr. XX. 430. l.). A szerkesztő gyanúsnak találta s ezt jegyzi meg hozzá: „[? alkalmasint a *szája-gyüreje*-ből következtette ki a közlő“. — A közlő nem „következtetett ki“ sehonnan semmit. Mert *szaj gyüre* kelendő nemcsak Somogyban, hanem másutt is Dunántúl. Mi több, nem csupán a „szájnak“ van *gyüre*, hanem egyébnek is, a minek kerek széle van. Mondják: fül *gyüre* („mitül sebes a *füled gyüre?*“), zsák *gyüre* („dobj el azt a zsákot, nem ládd, hogy rongyos a *gyüre?*“), fazék *gyüre*, lábas *gyüre*, tányér *gyüre*, fődő *gyüre* (régí módí cserép edényeknél).

Hasonló rövidítés „disznaja“ helyett *diszna* (Aranynek egy tréfás versében is, rímül erre: „hisz na!“). A rövidülésre vő. a régi nyelv *ajtára, ajtán* eh. *ajtajára, ajtaján* adatait is, l. EtSzót., MNy. XI, 119.

LEHR ALBERT.

Borgáta. Az *a* névelő elhagyására PAIS Dezső említi az *Aborgáta-Borgáta* helynevet is (MNy. XI, 272). Erről a helynévről írt KÁLLAY UBUL is (l. Turul XXVII, 84), s *Aborgátá*-t azonosította egy 1339. évi oklevélben előforduló *Alberthgátha* névvel. Szerinte valószínű, hogy a név tulajdonkép a. m. Albertgátja. H. J.

A jobbágy szó ismeretlen alakváltozata. A M. N. Múzeumban, a Kisfaludy cs. ifj. ágának levéltárában van egy 1228—1232 közt kelt eredeti oklevél, a melyben a többek közt ez van: „Vn[de]** cum *Jeubagio[n]es castri Sup[r]unien[is] nob[is] conq[ue]sti esse[n]t de Isaac[m]ite filio Nicolaj: tunc co[m]p[er]itis posonien[is] de q[ui]b[us]dam mol[e]ndinis in flumine q[uo]d uulgo Rabucha nuncupat[ur] constitutis: in loco qui d[icitu]r Michal . . .“ Ez idézetben előforduló *jeubagiones* a *jobbágy* szó ismeretlen hangalakja. A *jeubagio* azért*

* A NySz. következő czikkéből: „*büntetdegel*: culpito MA. [oft strafen]“ a *strafen* törlendő és *schelten* teendő helyébe.

** A []-be tett betűk a rövidítések feloldásai.

fontos, mert az eddig kimutatott *eubagio* és *joubagio* közt átmeneti alaknak látszik (l. ez utóbbi alakokat MNy. III, 37). Még megjegyzem, hogy a fenti oklevél közölve van Fejér, Codex dipl. III, 2 : 254. lapján, ott azonban a kérdéses szó hibásan *Joubagiones* alakban van kiadva.

A „czo ki“ indulatszó. A *czo, czo ki, czo fel, czo rá* (age! perge! move te! auf! fort! pack dich!) indulatszó, vagy talán eredetileg állatüző szócscsa a régiségben úgy, mint a mai nyelvben összes forrásaink szerint csak ezen egyesszámú, ragozatlan alakjában ismeretes. NySz. I. 362. l.: kiáltani kezd: *tzóki, tzóki*, vsd az ag latrod (Heltai Meséi 73); *Tzo toua* te bakszar, ne zugolodjál (u. o. 279); *Czo fel* Kurua ynnen (RMNy. III. 41.); *Tzoki* te eb (M. A. Scult. 285.); *Czoki* onnan s vakarodgyál azok közzé, kik olyan dolgokat tanítanak (Matkó: B. Csák. 57); *Czo rá*, csak a hidra számár (u. o. 224.); *Czo* barázdára számár (u. o. 319.); Itt is azért *czo* rud mellé (Illyef. B. Cs. Tomp. 19.); *Czoki!* Szedte-vette, eb hátán ülj szikra (Thaly: V. É. II. 256.) stb. Érdekes alanyi ragozású igéi alakját találok a M. N. Múzeumban letéteményezett *Magyari-Kossa* család levéltára két 1497—1498 évi szakadozott papiroklevelében. Ezek egyike szerint: 1498. jan. 14-én a székesfehérvári keresztetek konventje jelenti II. Ulászló királynak, hogy Vingárthi Geréb Péter comes, országbírónak Budán, 1497. decz. 27-én kelt parancsára vizsgálatot tartottak Baracsán (Fehér m.) Barachkai Pál deák és felesége Anna, úgyszintén ez utóbbinak anyja özv. Barachkai Porkoláb Bertalanné, Anna asszony panaszára nemes Barachkai Pálfy Pál és felesége, Zsófia ellen, kik az 1497. év nyarán, Úrnapja tájban a nevezett panaszosok térdeplőszékét (sedem Reclinatorium wlo *Therdeplew Zegketh*) a baracscai plébánia templomból kidobatták, fejszével összevagdaltatták és az úrnóket gyalázó, szidalmas szavakkal illetve kiűzték az egyházból „de dicta Ecclesia expulissent, hys verbis ad eas dicendo in wlgari *Czojathokkj az Eghhabol*, Necnon ceteris Enormium vituperiorum generibus ipsas inter cetera Meretrices nominando affecissent.“ A másik oklevelet maga az országbíró, Vingárthi Geréb Péter comes adja ki ez ügyben 1498-ban, melyben a szidalmak közt változatlanul előfordul a rövidke magyar idézet: „hys verbis ad eas dicendo in wlgarj *Czojathokkj, az Eghhabol*.“

DR. JAKUBOVICH EMIL.

Rácsel. A MNy. XI, 125. lapján el van mondva, hogy azok a közszavak és tulajdonnevek, a melyeknek *che-, chi-* szótagjuk volt, a latinba kerülve, nemcsak *ke-, ki-*nek, hanem *cze-, czi-*nek is hangzottak. Ennek néhány példáját idézi az említett cikkecske a magyar nyelv szókészletéből is. Úgy látszik azonban, hogy az ilyen *che-t, chi-t* nálunk *cse-csi-*nek is mondták. Erre két példát tudok a

DöbrC.-ből. Ebben a codexben ugyanis ilyenek vannak: 275. lap: „mondvan zoo hallatek ramaba. sok siras es zepeges: *račel* siratvan v fiait“ (= MünchC. Máté II, 18: *Rachel* siratvan 8 fiait) | uo. 273. lap: „zakarias vereig, ki vala *baračias* fia“ (= MünchC. Máté XXIII, 35: Zachariasnak vereiglen *Barachias* fiaeiglan) | uo. 388: Ime ferifiv *začeus* nev8 (= Vulg. Luk. XIX, 2: ecce vir nomine Zacchaeus) | uo. 389: *Začeus* . . . zal le (= Vulg. Luk. XIX, 5: *Zacchaeus* . . . descende), de uo. 389 (Luk. XIX, 8): *zakeus* mondta. Minthogy a DöbrC. L jegye *cs* és nem *c* hang jele, úgy gondolom, hogy e tulajdonnevek *cs*-vel ejtendők. — A hazai latinban a lat. *che-*, *chi-*szótágot tehát *cse-*, *csi-*nek is olvasták, a mit csak úgy lehet megérteni, hogy itt magyar helyesírás szerint olvasták az írott latin szót. A magyarban ugyanis a *cs* hangot *ch* jellel is írták s így a lat. *ch* jelet is itt-ott *cs*-vel olvasták és mondták. — E szerint a lat. *che-*, *chi-*t a hazai latinban *ke-*, *ki-*nek, *cse-*, *csi-*nek, *cze-*, *csi-*nek és *he-*, *hi-*nek is ejtették (vö. MNy. XI, 125 *Cellén*, továbbá a *Rachel* név ilyen alakjait: *Rácsel* l. feljebb, *Rachel* MünchC. Máté II, 18; *Rakel* JordC. Máté II, 18; *Rahel* vö. BécsiC. IV, 11 *Rahèlt*).

Czinadóf. A NySz. a *cinadof* (így!) alakváltozataként ezt is közli: *csinhado* s példája reá ez: Géresi, Károlyi család oklevéltára I, 449: „Írja, hogy kegyelmednek írnék, hogy egy vég *csinhadot* venne kegyelmed“. Az idézet elolvasása után rögtön tisztában voltam, hogy a *cinadóf*-nak ilyen alakváltozata lehetetlen s hogy a fenti adat azonos a népnyelvben is jól ismert *csinvad-vászon*, *csinvat*, *csimbat* (l. MTsz., Nyr. V, 205, itt XVII. sz.-i adat) szóval. Nagyobb biztonság okáért utána néztem a szónak Géresi, Károlyi család oklevéltára cz. művében s nagy meglepetésemre itt a III. köt. (nem I, mint a NySz. írja) 449. lapján ezt találtam 1588-as évszámmal: „és írja, hogy kegyelmednek írnék, hogy ha oly olcsón találna kegyelmed mint az kit nekem vött volt kegyelmed, hogy egy vég *csinadoshot* venne kegyelmed“. Géresinél tehát nem *csinhadot* van, mint a NySz. idézi, hanem *csinadoshot* s ez már nem lehet a mai *csinvat* régi alakja. Valószínű, hogy Géresi közlésében hiba van s a szó *csinadoffot* alakban van az eredetiben.

Lóhere, sólyom. A *czimer* szóra a legrégebbi adat egy 1326. évi oklevélben fordul elő; az oklevél a Turul 1901. évi folyama 98, 99. lapján van közölve. Az adatot idézi az OklSz. is, ellenben az oklevél más magyar szavait az OklSz. nem vette fel. Pótlásul közlöm e szavakat: „*cristam inferius descriptam, que vulgo Cymer dicitur, in forma avis scilicet falkonis aurei, habentis distensas blaveas alas, sub quibus folia deaurata in modum herbe, vulgo Lohere dicte pendent . . . nomine falkonis, vulgo Solum dicti*“. Az OklSz.-ban se a *lóhere*, se a *sólyom* adat nincs bent.

Szörek ,cirok'. Az 1742-ben Zágrábban megjelent Jambressich-féle latin-kajhorvát-német-magyar Lexicon a *briza* szónál ezt írja: „Briza, legitur etiam Bríxa, ae, f. *Szirek*, *zlocheszt sitek*. Schvvarzter Rocken, speltzen Korn. *Szörek*, *fekete gabona hasonlő kőleshez*“. Az idézetben egy olyan magyar szó van, a melyet eddig máshonnan nem ismerek s ez a *szörek*. A m. *szörek* a. m. *cirok*, s kétségtelenül a kajhorv. *sirek* ,mohrenhirse' átvétele. Nagyon szeretnők tudni, él-e valahol a magyar nyelvben ez a *szörek* szó?

Leveléng. A MOLNÁR-féle „Magyar Könyv-ház“ 1783. évi I. szakaszában jelent meg BENKŐ JÓZSEF „Nomenclatura botanica“ cz. értekezése. Ez értekezésben a többi közt ilyeneket olvasunk: „*Brassica viridis*. Zöld *leveléng* Káposzta. *Brassica laciniata subrubra*. Veres *leveléng* Káposzta. *Brassica fabellica*. Téli fodor kék *leveléng* Káposzta“ (399. lp). Ha BENKŐ más növényneveit uézzük, mint pl.: „*Brassica selenisia*. Petreselyem *levelü* Káposzta“ (396. lp); „*Geranium rotundifolium*. Kerek *levelü* Gólya-orr“ (399. lp), hajlandók volnánk a *leveléng*-et a *levelü* alakváltozatának tekinteni. Van azonban BENKŐnél egy adat, a mely e feltevést lerontja; az adat ez: „*Lactuca communis*. *Leveléng* (vagy fejetlen) Saláta“ (409. lp). Ebben az adatban a *leveléng* nem lehet a *levelü* változata. Megtaláljuk a *leveléng* szót a következő szótárakban: SI. Toldalék: „*Leveléng* v. fejetlen saláta. *Lactuca communis*“ (innen KR.) | Tzs. 1838: *Leveléng*: der gemeine Lattich, der Blattsalat“ (innen KIRÁLYPÖLDY 1846, BALL. 1846) | CzF.: „*Leveleng*, *leveling*: *Lactuca communis*“. Kétségtelen, hogy mindezek az adatok SI.-ből valók, SI. pedig a szót BENKŐből vette.

Az a kérdés, minő alak a *leveléng*, *leveleng*, *leveling*. Minthogy BENKŐnél régibb adatunk nincs a szóra, azt hisszük, hogy a *leveléng* BENKŐ JÓZSEF tudatos alkotása. BENKŐ „fűszeres nevezeti“ között ugyanis van egy pár nyelvújítási alkotás is (vö. *vetény*, *füzény*). E véleményünkben nem gátol az, hogy a népnyelvben van *ludíng* ,kolokán, stratiotes' (MNY. X, 381) növénynév is, mert mi ezt is tudatos alkotásnak tartjuk, a mely a népnyelvbe is bekerült. Hasonlóan tudatosan csinált név a Magy. Fűvészk. 78. lapján található „*nyúláng* gyökönke = „*Valeriana elongata*“. Az a kérdés, milyen analógia alapján készült a *leveléng*, *ludíng*, *nyúláng* (ez utóbbi talán *nyulánk*-ből, de ez a régi nyelvben nincs), s erre nem tudunk megfelelni.

KEMENES PÁL.

Visszanyelni. Egykori kedves tanárom, Lehr Albert egy kis közleményemre, mely az itt (IV: 415 és VI: 421) már gyakran hánytorgatott „visszaszívní“ kifejezésre vonatkozott, — megjegyzést tett (VI: 469) s abban a „visszanyel“ kifejezést is, mint synonym alakzatot említi. „A mit köpe, — *visszanyelé*“* példa szerintünk — talán

* Kereszty István múz. igazgatóőr emlékezetből közölte velem, hogy e Lehr Albert által utalás nélkül közölt vers a Vasárnapi Ujság valamelyik,

még nem is szólás, mint inkább hasonlat, kép, mely egy visszaszívásra vonatkozik . . . Mi azonban találunk egy helyet, a hol a visszaszívás fogalma van e szóval kifejezve. Szilágyi Pál, a vén színész érdekes feljegyzéseiben („A nagyapa meséli az unokájának“ czímen megjelent a Nefelejts 1859. évi folyamában) a következőket írja: [Vázott történt] „a korcsmáros . . . végre „gleich euer gnaden“-nel — előhoz egy hosszú, számokkal sűrűn tele írott fekete fatáblát, — summa summarum 525 frt! . . . „Niucs nekem egy kr(ajezár)om is!“ „Megütheti a menykó!“ A korcsmáros ezt halva azonnal föltette zöld sapkáját és az „euer gnaden“-t *visszanyelte* s helyette szitkokat szórt, a mennyit csak tudott!*

A kifejezés etymológiája benne van az idézett versben s így bizonynyal nem fog oly sok hozzászólásra adni alkalmat, mint a mennyit a vitás „visszaszívni“ adott.

Mögöttes ország. A MNy. mult havi füzetének 230-ik oldalán a hírlapokban mostanában felsajgott új szót, a *mögöttes országot* könyvelői el. Ez az új szó egy németnyelvű katonai műszónak a fordítása. A harcsvonal mögött fekvő területet ugyanis katonai kifejezéssel „*Hinterland*“-nak mondják, s e szót adja vissza *mögöttes országgal* a magyar sajtó-nyelvészet. REXA DEZSŐ.

Mozi. A mozgófényképnek s a mozgóképes vállalatoknak ez országszerte elterjedt nevééről a következőt írta az *Élet* című folyóirat: „A *mozi* szónak, a melyet nem is olyan régen, alig tíz évvel ezelőtt csinált Heltai Jenő, máris nagy a presztízse“ (1913. márcz. 30.). E szerint 1903 tájban keletkezett volna a szó. Ámde Laczkó Géza: *Játszi szóképzés* cz. értekezésében (Nyelv. Füz. 49. sz. 1907.) még nem említi, holott nagyon kimerítően sorolja fel a kicsinyítő *-i* képzővel alkotott, legkivált budapesti szavakat. Hogy a Nagy Szótár számára megszerezsem a szó születésének pontos idejét, levélben fordultam magához Heltai Jenőhöz, a ki lekötelező szíveséggel ezt felelte: „A *mozi* szót 1905. végén csináltam és nyomtatásban először a «Dal a moziról» című kuplémban jelent meg a „Fidibusz“ 1906-iki évfolyamának egyik számában. A kuplét 1906 elején énekelte László Rózsi a Bonbonnière kabaréban, igazán népszerű és vele a szó is csak 1906. júniusában lett, a mikor «Bernát» című énekes bohózatomban a Vígszínházban énekelte Kornai Berta.“ — Az író azonban az évszámban tévedett, mert a „Dal a moziról“

tán 70 es évekbeli számában jelent meg a szerk. üz.-ben, a hol e vers, mint egy Mezőtúron elbuktatott s *újra megválasztott* képviselőről írt gúnyvers látott napvilágot.

* Nefelejts, 1859. VIII. 21-én megjelent 21-ik szám 247. lap (hibásan: 245 helyett).

nem 1906-ban, hanem 1907 április 12-én jelent meg a Fidibusz-ban (III. évf. 15. sz.) A czímen kívül a refrainben fordul elő a szó:

S mert a Berta nagy liba,
Hát elment a mozi-mozi-mozi-moziba.

Heltainak „Bernát“ című énekes bohózatát pedig 1907 június 1-én játszották először a Vigszínházban (I. Szöveges és Képes Magyar Színpad. X. évf. 150.) Ugyane hónap 14-én elevenítették fel Blumenthal és Kadelburg vígjátékát, a „Mozgófényképek“-et, melyet Heltai fordított volt le vagy tíz évvel előbb. A Magyar Színpad ez alkalommal a következőket írta (1907 jún. 12. X. évf. 161.): „... de akkor [Heltai] még nem álmodott róla, hogy az elharapózó kinematográfok hatása alatt meg fogja írni legnépszerűbb verseinek egyikét, a „Mozi“ szövegét. Ma pedig már arról van szó, hogy nem kellene-e megváltoztatni a „Mozgófényképek“ czímét? Pompásan festene a színlapon: „A mozi“. — A *mozi* szó születési éve tehát 1907. Azóta e szó a köznyelvben szinte egyeduralomra tett szert s a rendőrfőkapitánytól eltiltott *mozgófényképszínház*, *mozgósínház* szóból rövidült *mozgó* legfeljebb mint czéger olvasható, mintha restellenék a nem elég komolynak hangzó *mozi*-t. Pedig a mai élet jelentékeny tényezője már a mozi, melynek megvannak a maga művészeti, közgazdasági vonatkozásai, sőt, sajnosan, az igazságszolgáltatásban is sűrűn előkerül. Természetesen megvan a maga folyóirata is, a *Mozgóképek Újság*, mely 1911-ben indult meg. A *mozi* szó családja is már eléggé tekintélyes; hogy csak egynehányat említsék: *mozis*, *zúgmozi*, *mozialkalmazott*, *-darab*, *-dráma*, *-élet*, *-előadás*, *-jelenet*, *-kávéház*, *-kép*, *-komédia*, *-látogató*, *-lemez*, *-primadonna*, *-szezón*, *-színész(nő)*, *-történet*, *-tulajdonos*. — A mozival honosodott meg teljesen a *kodak* révén már előbb is ismert *film*, mely összetételekben sokszor helyettesíti a *mozi* szót magát is.

TOLNAI VILMOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Kubinyi Ferencz kéziratai. Tudvalevő dolog, hogy KUBINYI FERENCZnek igen nagy gyűjtése volt a régi magyar személynevekből. Gyűjtéséből azonban csak egy füzetre való, az *A—Aron* közti rész jelent meg. Most JAKUBOVICH EMIL a MNY. XI, 280. lapján azt írja, hogy „a kiadatlan rész kéziratának felkutatása a magyar történet- és nyelvtörténeti irodalom elsőrangú feladata“. A kézirat sorsa iránt régibb idő óta érdeklődöm én is, s baráti figyelmeztetésre DR. JESZENSZKY ISTVÁN kir. közjegyző úrhoz fordultam még 1913 november havában, a ki lekötendő szíveséggel felvilágosításul a következőkről értesített: „Kubinyi Ferencz kéziratai tárgyában hozzám intézett levelére tisztelettel értesítem, hogy Kubinyi-kéziratok vannak a gróf Festetics Leontin-féle hagyatékban, de hogy ezek mily tartalmúak, azt nem tudom. Minthogy pedig a hagyaték per alatt áll s a hagyatéki iratok, illetve tárgyakhoz hozzáférni alig lehet, jelezni sem tudom, miként lehetne a kérdéses irathoz hozzájutni, ha tényleg van is ilyen.“ MELICH J.

Szólások. 1. *Beadta a kulcsot.* Valószínű, hogy a meghalás e kifejezése a kvártélyban levő lakóról vett kép. A ki idegen lakásban lakik s elhagyja a lakását, szobakulcsát beadja a háziasszonynak s ezzel megszűnik szobaúrnak lenni.

2. *Se ize, se vize.* Ízetlen, száraz, kemény, szálkás hús, melynek semmi vize, leve nincs.

Tolnai Vilmos dolgozatában (MNy. VII:330) csak a ritkább „sem ize, sem büze“-t magyarázza. Itt a kifejezésben még szöveghasonulás is van, mert az étel leve helyett az *ize* szóval hasonló *vize* szót használja.

3. *Érti a csziót.* A valamit-tudás e kifejezése régi népi kifejezés abból az időből, a mikor még tényleg a kalendárium volt az egyetlen magyar könyv a házban. A kalendárium ismert és kedvelt része volt a cszió, az a kis vers, a melyik minden hónapoz kijárt s január első napjának egyházi jelzése (*Circumcisio Domini*) után *cszió*nak mondatott. A szólásforma mindezek után könnyen érthető. A csziót tudó, ismerő, értő: világos agyú, értelmes ember.

4. *Összement, mint a tót orgona.* Margalits (M. Közmond. 722) a tót orgonáról azt mondja, hogy az megázott duda. Ez téves. A tót orgona a harmonika, a melyet ugyancsak fújatnak és ujjal billegetnek, mint a dudát s így valóban az orgona sajátságával bír. De a duda délvidéki hangszer; északon a harmonika dívik s ez össze-megy magától, nem is kell megáznia.

Az orgona — jellemzőbb a harmonikára, mint a dudára, mely utóbbi fúvóhangszertől — furulyától szól, míg az előbbin valóságos claviaturát ütöget, nyomkod a játszó. Másrészt azonban az orgona is sípot szólaltat meg, mint a duda. Így hát sub judice lis est, hogy melyik inkább orgona: a harmonika vagy a duda. Kétségtelen azonban az, hogy a tót vidékeken a duda ismeretlen, magunk — pedig tót vidékiek volnánk, vagy mi! — de soha ott dudát nem láttunk!

5. „*Szólj igazat, betörök a fejed.*“ E közmondás eredetét Dugonics a következőképen mondja el:

— A m. k—i molnárlegény üdvöztönk személyét ábrázolván egyszer, nyugalommal türte a nép szidalmait, arczcsapásait; de egy gyermeknek, ki őt „lisztlopónak“ kezdte csúfolni, bezúzta fejét. Innen ered e közmondás: „szólj igazat, betörök a fejed“.

Szólások egy régi szindarabból. A Schickaneder—Sághi-féle *Postakocsisok** című vigjáték, a melyben először lép a paraszt játékszínünkre, oly gazdagon van felcífrázva szólásokkal, hogy valóban kincses bányának mondhatjuk. A Margalits-féle gazdag gyűjtemény azonban ezek nagy része nélkül szükölködik. Mi kijegyztük azokat, a melyek a gyűjteményben nem, vagy másképen található s itt adjuk közre egymás után, a mint a szövegben követik egymást.

Kisasszonyok annyian vannak, kik húshagyon törseket húzhatnak. 153.

Úgy vigad, mint a kinek a háza ég. 154.

Hogyan füttyeg a világ? 154.

Irtt arról szent Dávid, el is magyarázta. 151.

Megjárnák a száz tű hosszát. (Tánczoknak.) 156.

Tokortsa ment eczetet őrleni. (A vénasszonyokról mondják.) 163.

Utálatos, mint a kék posztón a veres folt. 164.

* Magyar Játék-szín. Első Esztendő. Pest, 1793. III. kötet 143—290. lap.

- Nincs elegendő sava, menjen venni Kanizsára. 172.
 Úgy áll, mint egy kínai felnyergelt számár. 189.
 Ha nem szalma az ember feje, könnyű a világot megesmérni. 195.
 Nem kár volna bezsendelezni az eszedet! 195.
 A mit az Isten megtagadott, meg van a' tagadva! 195.
 Megfutni a háromszáz katonák hosszát. (Vesszőfutás, megszégyenítés.) 196.
 A jó igyekezetnek jó a haszna. 202.
 Tudatlanság nem véték. (Ignorantia non peccat.) 203.
 Úgy szeret, hogy fáj a hasa, ha nem láthat. 206.
 Ártatlanul korpázni. (Szidni.) 207.
 Ha én kend, kend is kend! 209.
 Korpa közé nem keverem magamat. 213.
 Nyulat bokrostól — farkast berkestől. 237.
 Köszönöm a kend egerét, — tartsa meg magának. 242.
 A szerencse játszik velünk, mint a lapdával. 255.
 Büdös, mint a boszorkánymecset. 267.
 Sárban hagyni valakit. 275.
 Úgy néz rám, mintha apját, anyját megöltem volna! 278.
 Pokolban is a sánta ördög lesz hamisabb. 286.
 A ki másnak vermet ás, maga nyaka szakad bele, nem más. 288.
 Előtted az országút, egy dült fával odább mehetsz. 289.
 Azt se kérdik tőlem: eb vagy-e, vagy kutya vagy? 289.

REXA DEZSŐ.

A német és a magyar színpadi nyelvről. Goethe próbálta meg először a német színpadi nyelv szabályozását (*Regeln für Schauspieler, 1803*). Azóta sokan gondoltak egy kiegyenlített egységes német színpadi nyelvre, mely száműzve a provincialismusok minden nyomát, alapja volna az egységes német művelt köznyelvi kiejtésnek is.

Akadtak ellenségei is e törekvésnek. Sokan féltik a nyelvtudomány szempontjából annyi értéket jelentő nyelvjárási sajátságokat a végleges eltűnéstől, ha az a kiegyenlített nyelv uralomra jutna. Pedig az írás-olvasás tanítása mindenestre sokkal inkább veszélyezteti a nyelvjárási sajátságokat, mint a szűk körre szorító színpadi nyelv, s még sem jut senkinek sem eszébe az írás-olvasás tanítása ellen tiltakozni.

1896-ban Siebs nagyarányú mozgalmat kezdett a német színpadi nyelv szabályozása ügyében. 1898-ban Berlinben össze is ült egy szüzigazgatókból és nyelvészekből álló bizottság és e tanácskozási eredményeként jelent meg Siebs művének első kiadása. 1899-ben a német philologusok germanistiai osztálya Brémában tartott gyűlésén Siebs könyvét iskolai normául is elfogadta. Azóta több újabb tanácskozmány javított a könyvön.*

Az első tanácskozmány a színpadi nyelv szabályozására nézve a következő négy alapelvet fogadta el: 1. Nem új szabályokat kell hozni, hanem a tényleges kiejtést kell megállapítani. 2. Az írás sohasem lehet irányadó a kiejtésre nézve. 3. A szabályozás csak a nyugodt beszédre vonatkozhatik és nem a szenvedély nyelvére is. 4. Nem vonatkozhatik a szabályozás a rím- és ritmusozozta kivételes kiejtésre sem.

* A mű legújabb kiadásának címe: Deutsche Bühnenaussprache . . . Bearbeitet von Theodor Siebs. Zehnte Auflage. Bonn, 1912.

A német színpadi nyelv sajátosságaként három főjellemvonást állapítottak meg: 1. A felnémet irodalmi alakok alnémet hangértékkel ejtendőek. 2. A színpad nyelve lassúbb és erősebb, mint a köznyelv. 3. Az idegen szavak kiejtésére nézve nem a hazájukbeli, hanem a német színpadokon szokásos kiejtés az irányadó.

E fejtegetések (1—22. l.) után áttér Siebs az egyes német hangok tüzetes tárgyalására (22—92. l.), majd egy bő kiejtési szótárral (93—350. l.) zárja be könyvét. E specialis részek bennünket kevésbé érdekelnek, de nem fojthatjuk magunkba azt a megjegyzést, hogy Bécs színpadjain egyelőre még igen kevésbé igazodnak Siebs utasításai szerint, a mint általában véve a német színpadi nyelv kiegyenlítése csak pium desiderium, legalább jelenleg.

A mi már most a könyv magyar tanulságait illeti, rá kell mutatnunk arra, hogy a magyar színpadi nyelv szabályozását célzó első kísérlet, Bajza *Dramaturgiai leczkéi*, lényegében Goethe elveinek alkalmazása a magyar nyelvre, tehát közös forrásból indul ki a német és magyar színpadi nyelvi mozgalom. Azután ki kell emelnünk, hogy ha nálunk nem is foglalkoztak olyan tüzetesen a színpadi nyelv szabályozásával, mint a németeknél, a magyar színpadi nyelv sokkal egységesebb a németnél. Nemzetünk kisebb száma, kisebb és földrajzilag egységesebb területen lakása, egységesebb kormányzata eléggé megmagyarázza e tünetet. Ma már e tekintetben Erdély sem tesz kivételt, a hol pedig a lazább földrajzi és kormányzati kapcsolatok sok máig is fennálló culturalis eltérést eredményeztek. És ha ma a főváros némely színpadján az általános magyar színpadi nyelvtől elütő hangok ütnek meg fülünket, annak oka nem annyira a színpadi nyelv szabályozatlanságában keresendő, mint abban a légkörben, melyben az illető színészek magyarul tanultak.

SZÜCSI JÓZSEF.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Régi magyar női nevek.

(Folytatás.)*

Angaléta: 1468: Nobilis domine *Angaletha* vocate consortis condam Symonis Wertes dicti de dykenesmacheth (Muz. Kísfaludy ifj., zabori konv.).

Anglis: 1389/1405: nobilis domina *Anglyis* relicta condam magistri Mykch filij Akus (gr. Batthyány lt. Köpcsény 23. 4. 2.).

Apollónia (*Apalina*, *Apolina*): 1450: ex nobili condam domina *Apalina* vocata (Muz. Bezerédj, Zala m.). | 1464: puellam *Appolina* vocatam filiam Mathei Býro (Muz. Bezerédj, Zala m.) | 1465: nobilis domina *Appolyna* vocata

relicta condam Emerici de Zenthmýhal (Muz. Bezerédj, kapornaki konv., Zala m.).

Asszonycs: 1360. I. 7: Clare, Helene, Annus, *assunch*, Kathy, et Margarete filiabus suis... Pauli dicti Sagarhyda (de Sagarhyda) (Muz. t. a., zalavári konv.) (Vö. *Asszonyka* és Nagy Géza: Magyar nőnevek, Budapesti Hírlap, 1891. 135. sz. 27.) l. *Leánk*: *Leanch*.

Asszonyka: 1476 körül: Nobilis Philipus Tartarus de t... et dominam consortem eiusdem t. *azzonka* appellatam et alios quoslibet (Nyirkállai-Magyfi formulás-

* L. MNy. XI. 280.

könyv 302. l. 316 db. Kovachich: Formulae solennes styli, Pest, 1799. 330. l. 315 db., Bene, Pest m.) (L. még OklSz.).

Baga: 1372: duarum filiarum eiusdem Mathius *Baga* et Chuna vocatarum (Muz. Ocskay).

Bagi: 1317: dominam *Bagy* filiam scilicet predicti Blasy (fily Mauricy) (Eszterg. kápt. hit. helyi lt. Capsa I. Fasc. 5. No. 1, szt. ernyei conv., Bács megye).

Bagics: 1331. VIII. 22: cum vna filia eiusdem Elene Katlým vocata ab eodem Ladizlao (filio vlues . . . de Chatar) procreata . . . aliam filiam paruulam predictae Elene *Bagyck* vocatam (Muz. t. a., fehérvári kápt.).

Bagó: 1385. III. 18: domina *Bagow* filia Johannis Magni de Bernalt, consors Stephani fily Benedicti civis de Mezewsomlio (Muz. t. a., aradi kápt.). | 1410: Andreas pispukj et domina *bagow* consors eiusdem (Muz. t. a.). L. még *Anics* a. is.

Balsam: 1265: domina *Balsam* filia Jacobi fily Johannis de Chakan (Muz. t. a.) | 1277/1291: domina *Balsam* filia Jacobi de Purbuse (Muz. t. a.) | 1277/1328. IV. 10: domina *Balsam* filia Jacobi de Purbuse (Muz. t. a., Érdy, vasvári kápt.).

Banga: 1400: nobilis domine *Banga* vocate filie eiusdem (Nicolai dicti darabus de prefata Bykche) relicte scilicet annotati Nicolai fily Pauli de Beryn (Muz. t. a., székesfehérvári kápt., Fehér m.) | 1423: condam nobilis domina *Banga*, filia Gwke fily Marcelli de Kuthus (Vasvár-szombathelyi kápt. levélt. Lad. V. Fasc. 5. No. 2.).

Bangocs: 1348. X. 3: Luachius filius Pauli fily Howal de Gersenchá pro se, Andrea filio suo et domina *Bonguch* consorte sua . . . in possessione Cristolfeulde (Muz. t. a., Véghely, zágrábi kápt.).

Banics: 1345. XII. 31: Bene-

dictus filius Petri de Turuch vice et nomine nobilis domine *Banych* uocate consortis sue, filie uidelicet Petri dicti Soos de eodem Turuch (Muz. t. a., esztergomi kápt.).

Barkó: 1430: item nobilium dominarum Pogan et *Barko*, sororum carnalium eiusdem Ladislai (Pethew de Gerse) (hg. Festetich cs. keszthelyi lt. Zaladiensia 101. sz.).

Beátka (*Beata, Beatrix*) 1406: nobili domine *Beathka* vocate consorti eiusdem (magistri Sigismundi) (Muz. Mednyánszky, Zsigmond kir.) | 1427: dominarum Agatha Gregorý fily Osth de Azonfalua, *Beathka* Petri dicti Hercegh de Paka et Dorko vocatarum Johannis dicti Forgach de Gyemes consortium et puelle Katho vocate filie dictae domine *Beathka* (Muz. ghymesi Forgách). | 1499: condam domine *Beathka*, filie olim Johannis fily Salomonis de Salamonwara (Zalavári könyv. lt. 871. sz.).

Bencsül: 1360. VI. 12: filiam prouidi viri Jacobi dicti Smunkonfennengh Ciuis Supruniensis scilicet *Benchul* nuncupatam . . . pro dotalicio ipsius domine *Benchul* vocate in ydiomate Teutonicali Morgongob dicto . . . (Muz. t. a., győri kápt.).

Benedicta: 1348. VI. 10: domina *Benedicta* condam relicta Blasy fily Chonkur de Poch, filia scilicet Gothardi de vnyan (Muz. t. a., Véghely, vasvári kápt.).

Bésa: 1171: ancillarum quoque uomina hec sunt quas libertate c. . . Zuna. Qurta. Vtuend. Pulna. Scina. Vrumes. Hugus. *Béssa*. Maria. Mana. Mulad. ancillam nomine Hituand dedit. ut lauet albas ecclesie. (Veszprémi kápt. lt. Veszpr. 9. Kál; Benedek veszpr. comes, muzeumi lt.-i fényképről, l. OklSz.)

Biola (*Viola*): 1346. III. 12: quarta filiali domine *Biyola* vo-

cate (Muz. t. a., Jankovich, vasvári kápt.) (L. még *Viola* alatt is.)

Bith: 1198: altera mansio. scilicet. funer. cum uxore. cune... et duabus filiabus scilicet sukete et *bith* (Muz. kiállítás, Imre kir. Sopron m.).

Boga, Buga: 1232: Michael filius Opus de villa Ang... quod ipse quendam seruum suum nomine Vendegu cum uxore nomine Zumbotka, et cum. II. filiabus suis quarum nomina Pentuca et *Buga* (Muz. t. a., győri kápt., Győr m.). | 1291: ancillam *Boga* filie Stephani de Wezekin possidentam reliquisset... prescripte puella *Boga* vocate (Muz. t. a., Vég-hely, vasvári kápt.). (Vö. Baga.)

Buchunna: 1310, 1368: domina Sebunna relicta Martini filia Martunus et domina *Buchunna* relicta Magoch fily Salamonis de Hüge (Muz. Szily, Oppelni László nádor [Budai kápt.]).

Buza (Buzsa): 1364. X. 12: nobilis domina Elyzabeth alio nomine *Buzu* vocata (Muz. t. a., Konth Miklós nádor).

Cziczelle: 1607: az en aszoniom Aniam Bornemisza *Cziczelle* vtan en birtam (Muz. gr. Nyáry).

Czinka: 1271: quatuor Capita hominum videlicet vnam ancillam Pýrohta vocatam cum *Cynka* filia sua, fata et Zombuth (!) filýs suis (Muz. t. a., nyitrai kápt.).

Csala: 1329: Johanne et Rycolpho — Item Comite Mako fratre ipsorum simul cum consorte sua nomine *Chala* ac filia sua videlicet Katerina (Muz. berzeviczi Berzeviczy, szepesi kápt.). | 1339. II. 15: nobilis domina nomine *Chala* Relicta Nicolay, Item Lukasius filius moch de nadusd (Muz. t. a. Hont m.). | 1350/1381: Item domina *Chala* filia Petri fily Corlad de eadem (Balwan). (Muz. Kubinyi, garamszbenedeki konvent.) | 1351. II. 22. Michael filius moricz de bribeli pro relicta Thome fily Stephani uocata *Chala*

filia sua (Muz. t. a., turóczy konv.). | 1395. IX. 16: Nobilis domina *Chala* nominata filia Janka... de dicta Sag (Muz. t. a., vasvári kápt.).

Csalka: 1411: dominas Katlen et *Chalka* vocatas (Muz. t. a.).

Cseperke: 1228: preterea ancillas quarum nomina hec sunt *Cheperka* cum filiabus suis Scinta. Scentev. Giluad. Draga et una neptis dicte *Cheperke* (Muz. Thaly, veszprémi kápt. Ajka, Veszprém m.).

Csimek ~ Cimek: 1391. VII. 10: Nobilis domine *Chymek* nominate sororis carnalis annotatarum Nobilium dominarum Elizabeth et Elena vocatarum (filiarum Jacobi fily Laurency de demenk (Muz. t. a., Vas m.).

Csuna: 1372: duarum filiarum eiusdem Mathius Baga et *Chuna* vocatarum (Muz. Ocskay). | 1379: nobilem dominam *Chuna* vocatam relictam Corradus (Muz. Ocskay).

Deuna: 1272: Endree cum vxore sua *Deuna* uocata (Muz. ghymesi gr. Forgách, egri kápt., Borsod m.).

Dixit: 1400. XI. 10: Nobiles dominam consortem Johannis dicti Merges, dorothea vocatam et puellam *dixit* nuncupatam, filias pauli dicti Torda de Enjereh... puella *dixit* nuncupata... puella *dixit* (Muz. t. a., Bebek Detre nádor, Zala m.).

Dorkó (Dorottyá): 1458: Nicolai et Ladislai filiorum ac puellarum veronica et *dorko* vocatarum... Johannis Sarkan (Muz. Hrosthly, Mátyás kir.). L. még *Beátka* a. is.

Drága: 1304. IV. 17: domina Elyzabeth relicta comitis pauli fily lamperti de genere papa... quatuor capita hominum, scilicet ancillam suam *daraga* uocatam... (Muz. Ocskay, győri kápt.) és l. *Cseperke* a. is.

Dvese: 1208 körül: cuiusdam mulieris nomine *Dvese* filie Dobroz-

lai (Muz. t. a., Tamás nyitrai ispán, u. o. 1208k./1226. eszterg. kápt. átíratva: mulieris nomine *Devese* filie Dobrozlai).

Eliána, Iliana: 1269. VIII. 28: quod *Ilyana* filia Johannis latini de Jezencha, comitatus Trinchiniensis, vxor uidelicet Endre de endred (Muz. t. a., Vincze nyitrai püspök).

Emelő (= Emlő): 1198: Sexta mansio . sumurcuc . cum uxore nomine . geta . et cum una filia nomine *emelev*. (Muz. t. a. kiállítás, Imre király, Sopron m.).

Enüd: XIV. század, évnélk.: orfanarum suarum *Enud* et vnus uocatarum, filiarum Jurk et filiarum sororis Pauli (de pidur) (Muz. Alapi Salamon, Och comes, szombathelyi várnagy).

Erzsébet (Els, Elz, Elsa, Eles, Elseke, Elsebüt, Elesebet, Elsebet, Ersebet, Erzsóka): 1341. I. 16: domine Elisabeth relicte eiusdem djonisy (de Heghe), *Els* filie sue (Muz. t. a., Véghely, vasvári kápt.). | 1357. X. I: nobiles domine Katus Relicta Arach de Slauikfalua... ac Imus Relicta, Hank de Grenich... neeon Olus consors Johannis filij Jacobi dicti Roh filie scilicet quondam Comitiss Ewnginij filij Gyank de Crig de nobili domina *Elz* vocata (Muz. t. a., szepesi kápt.). | 1326/1426: nobilis domina *Elsa* vocata unacum filia sua Sebe, relicta Petri filij Mark de Terpen (gr. Batthyány lt. Köpésény 23. 24. 6). | 1360. IV. 12: domine Imus, Katus et Olus filie Comitiss Eugenij de Crig (Folytatjuk.)

et Nicolaus filius domine *Else* filie similiter predicti Comitiss Eugenij (Muz. t. a., szepesi kápt.). | 1322. V. 8: domina Anna relicta Johannis quondam Ciuis Castri noui montis Pestiensis... cum *Eles* filia sua (Muz. t. a., budai kápt. oklevelét átírja a szepesi kápt.). | 1370. XII. 30: nobilis domina Margareta vocata relicta condam Ewgen de Korumpah et Elyzabeth ac *Elseke* filie predicti Ewgen (Muz. t. a., Széchy Miklós). | 1334. VII. 3: ad eandem villam *Scenthelsebuth* (Muz. t. a., veszprémi kápt.). | 1354. IV. 7: Johannes filius Nicolai de Zenth*elsebet* (Muz. t. a., Véghely, fehérvári kápt.) | 1364. I. 18: Johannes filius Borsud de Zenth*elesebet* (Muz. t. a., Véghely, győri kápt., Veszprém m.). | 1414/1416: cuiusdam possessionis Baba alio nomine *Zenthelsebeth* vocata (Muz. gr. Berényi, váci kápt., Nógrád m.). | 1437: francisci dicti Theyek de Zenth *Elsebeth* (Muz. Tallián, Zala m.). | 1466: Laurentius Theyek de Zenth*ersebeth* (Muz. Bezzerédj). | 1507: Pelbartum de Zenth*elzebeth* (Muz. Ocskay). | 1527: ad ipsos Farkas et *Ersoka* et Anna (Muz. t. a.) I. még *Buza* a. is.

Feliciania: 1421: nobilium dominarum *feliciania* relicte condam Thome de Ezen et Elizabeth vocatarum consortis... Jacobi de Kewlche (Muz. br. Perényi).

File: 1356: Johannes de Myhald et nobilis domina *fyle* vocata consors eiusdem (Muz. Sibrik, somogyvári konv., Somogy m.).

JAKUBOVICH EMIL.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

VII.

(Különféle lapokból.)

36. „A BTC összmunkája tetszetősebb volt a szemnek, a FTC teljesítménye azonban valamelyest *kiadósabbnak* bizonyult, annak ellenére, hogy a fődözetsor igen gyöngé játékot produkált.“ — „Aztán újra összeakaszkodtak. Az orosz volt az erősebb, a magyar

az ügyesebb. Amannak az ütései *kiadósabbak*, emezéi szaporábbak.“ — „Azért kell most egyideig türelemmel várjunk, amíg dél felől *kiadósabb* híreket hallunk.“ — „A Dardanellák és a szuezi csatorna sorsa mindenesetre első sorban az ozmán fegyveres hatalom *kiadóságával* van szoros kapcsolatban.“ — „Az olaszok veresége az Isonzó-völgyben . . . a hol nagyobb tömegek felvonultatásától *kiadós* eredményt vártak ők is . . . sokkal jelentősebb és súlyosabb. . . .“ — „Ma éjjel a londoni hajógyárat és a dokkokat *kiadósan* bombáztuk.“ — „Önként vállalta, hogy meggyengít bennünket, hogy több erőt ket köti le és nagystílu műveleteivel *kiadósabb* védekezésre szorítja egykori szövetségeseit.“ „Sok százezer kard várja az ítéletet. Előtűk a harmincz és felesek ontják *kiadósabban* a halált, s ők hiába zörögnek, zúgolódnak, az ő koruk végérvényesen lejárt.“ —

Kiadó és *kiadós* nem régi melléknévek. Emez az újabbik, mely már-már erőt vett amazon. Mintájuk a német *ausgiebig* (ergiebig). *P. Thewrenk E.* 1873-ban még nem ismerte a *kiadós-t*, mert a Helyes Magy. Elvei-ben csak amazt említi: „*kiadó* = *ausgiebig*; germanism. A magyar azt különféleképp fejezi ki: sok *telik* belőle; *osztályos*; a szőlő jól *fizet*, vagy *bő, jó* szüretünk van; a kalongya jól *ereszt* stb.“ (104. l.). — Ugyanekkor (Nyr. I. 293. l.) *Volf György* az igét rója meg: „*Kiadó*, „*ausgeben*“ értelemben egyike a legesetlenebb germanismusoknak. És mindazáltal egyre terjed. . . . Az előtt nagyon jó *szapora* babnak szokták nevezni a magyar gazdasszonyok, a melyik a németnek „*ausgiebt*“; bezzeg most már a tarhonya sem *szaporodik* többet, hanem *kiadó*. Egy hitvány idegen kiszorítja, kitérja szép eredeti kifejezéseinket!“ — A Nyr. XXXII. k.-ben (111—12. l.) *Legányi Gy.* „*Kiadó és kiadóság*“ czímen ezeket írja: „Először budai asszonytól hallottam, hogy e meg effajta étel nem *kiadó*, azután debreczenitől és Debreczenben lakó szentesitől. Az ujságokban gyakran előfordul e koresszó és végre a minapában tudományos folyóiratban olvastam Kosutány Tamásnak „A búzaliszt sikértartalma és *kiadósága*“ czimü értekezését; ez a *kiadó* és *kiadóság* elterjedését eléggé bizonyítja. A *kiadóság* még azt is elárulja, hogy még harmadik új szóval gyarapodott zengzetes nyelvünk, t. i. a *kiadós*-sal. Tehát *kiadó*, *kiadós* és *kiadóság*. Magyar ember nem érti az ilyen kitétel, a leves *kiadó* vagy nem *kiadó*, még kevésbbé a búzaliszt *kiadóságát*. Csak a németül tudó látja az *ausgiebig* és az *ausgiebigkeit* szolgál fordítását. Ezeket az új szavakat nem a szükség hozta létre, mert a két német fogalomnak megvan a régi jó és magyar egyértékese, a *szapora* és a *szaporaságban*. És minden magyar ember megérti, ha a leves *szaporatlanságáról* beszél a gazdasszony vagy a búzasikér *szaporaságáról* a tudós.“

Szótáraink közül még *CzF.* és *Ball.* nem tud a melléknévekről (*kiadó*, *kiadós*), de *Ball. Telj. Szót.*-ában ezt találjuk az igéről (*kiad*): „valamiből bizonyos mennyiséget tartalmaz, bizonyos *szaporasága* van: ez évben egy kereszt búza nem *ad ki* többet egy kilónál; a gőzmalmi liszt többet *ad ki*, mint a vízi malomé“, s hozzáteszi rekeszben, hogy (németes). Ném.-Magy. szótára az *ausgiebig*-et (és *ergiebig*-et) ezekkel fordítja: „sikeres, bőtermő, bőfizető, tetemes, termékeny, nyerevényes. — De, hogy ne felejtsem, *Mártonnál* is megvan már az ily jelentésű „*kiad*“. Oskolai Lexiconában (1816) még így magyarítja az „*ausgeben*“-t: „jól fizetni“, „szaporának lenni“, *abundare*, *multum reddere*; de már az 1823-iki Trilingue

lexiconban ezt olvassuk: „das Getreide gibt wenig, viel aus, a gabona rosszul, v. jól fizet, keveset ad, sokat *kiad*“. — Újabb szótáríróinknak, Simonyinak és Kelemennek, *szapora* a „helyes“ és „jó“ magyar; de azért tűrik a „kiadó“-t és „kiadós“-t is, (l. szótáraikat).

Hát én hogy vélekedem? Hogy vélekedem éppen a legújabb sütésű *kiadós*-ról, mely annyira hatalmasat vett? Nem kárhoztatom, de van kifogásom ellene. Nem tagadhatom a német hatást, de érzem, hogy nem németes. Azaz, nem azon barbarismusk közé tartozik, melyek szembeszökő sérelmei a magyar észjárásnak. Magyarossá lett különösen is a melléknévi képzővel: *kiadó-s*. Már csak azért se nézem ellenséges szemmel, mert a nép nyelvében is erős gyökeret vert. A nép is, az igazi, mond ilyeneket: *kiadós* liszt (sok kenyér lesz belőle), *kiadós* étel (köleskása), *kiadós* takarmány (csalamádé), *kiadós* czérna (vékony, sokat lehet vele varrni), *kiadós* szeg (apró), *kiadós* agyag (sok fazék telik belőle; ellenkezője: *fösvény* agyag), *kiadós* vessző (vékony fűzfa), *kiadós* meggy (húsos, sok lekvárt ad), „az idén nem olyan *kiadós* a paradicsom, mint tavál“, „a mangalicza zsírja *kiadósabb*, mint az angol disznóé“; *uemkiadós* is van, pl. sült hús (összeugrik); van *kiadós* lakodalom, paszita is, (a hol bőven van minden). E népi példákból kettőt látunk; egyiket, hogy nem mindenik „kiadós“ pótolható „szaporá“-val; másikat, hogy szinte szükségét érezzük néha ez új szónak, mint a mely legalmasabb.

Így hát, ha van kifogásom, az nem a szó ellen van, hanem azok ellen (az újságírók ellen), a kik visszaélnék vele, derűre-borúra használják, ott is, a hol más szó volna a jobb és szokottabb; azok ellen, a kik idétlen divatot csinálnak belőle. Az előrebocsátott idézetekben alig van egy, a hol a „kiadós“ helyén van. Ugyan mért „kiadós“-nak mondani a ferenczvárosiak rugó *teljestményét* (sikeres, derekas helyett)? Az orosz birkózó *ütései* se „kiadósabbak“, hanem súlyosabbak, nagyobbak, hatalmasabbak. Hát a *hírek* hogy lehetnek „kiadósabbak“? Talán fontosabbak, bővebbek, érdemesebbek? Nem elég „nagy“ *eredményt* mondani? hisz „kiadós“ eredmény = eredményes eredmény! „Kiadósan“ *bombázni* még hagyján (hatásosan, erősen, sikeresen, eredménynyel), de *védekezni* „kiadósan“?! A harmincz és felesek ám *ontsák* „kiadósan“ a *halált* (= sűrűn), de az ozmán *fegyveres hatalom* „kiadóssága“ (ereje)?!

Tehát bizvást használhatjuk a *kiadós*-t, de csak cum grano salis, okkal-móddal. Legyen példánk a népi okos használat, melynek ez a veleje: „több, mint a hogy hinné, várná az ember“.

LEHR ALBERT.

NÉPNYELV.

I.

Tájszók (Sepsiszentgyörgy).

fidiliskedik: sürög-forog.

sifitel: súrolgat.

fozsítus: félbolond.

fiszlikol: puhatólózik.

szembeskedik: törvénykezik.

szeptet: jár-kel.

töpik: köp.

kéllődik: szenved.

kukucsál: leskelődik.

nyünyög: halkán beszél.

muha: moha.

nanyka: nagyanya.

nattátá: nagyapa.

dilinka: fűzfásip.

szökécs: pattanás.
 pergelt: pörkölt.
 nevendék: hajadon.
 éveg: üveg.
 guzsajos: lánykérő.
 füvény: homok.
 ribancz: rossz.
 nytvász: sovány.
 lészü: gyűszű.
 ar: orr.
 féreg: egér.

gaj: rög.
 palaczkféreg: poloska.
 trépek: lépeső.
 kijed: ön, kegyed.
 csúg: sűg.
 ülü: héjja.
 tulu: toll.
 faszujka: bab.
 cseszle: szúnyog.
 kuksi: rövidlátó.

BODOR DÉNES.

II.

Gyermekjátékok (Csávás, Kisküküllő megye).

1. **Purécsa** („purécsa, -áz“). Játészerszözök: egy „itőbat“ [ütőbot, kb. 60 cm. hosszú] és egy „fe'szűróbat“ [felszűróbot, kb. 120 cm. hosszú]. Játzóhely: a mező gyepes síkja, kb. 1—2 holdnyi terület. A játék középpontja, helye: a „vár“, mely körülbelül másfél méter átmérőjű, mély barázdás kör, a melynek egyik pontjába [ferdén] beleszűrik a „fe'szűróbat“, melynek felső vége laposra vágott, hogy ráhelyezhető legyen egy kb. 8 cm. hosszú botdarab: a „purécsa“. A játzóok (a kik párosak) elhatározzák azt, hogy melyik fél marad „bent“ (a vár körül), melyik megy „ki“ (a vártól kb. 30—50 m.-nyire). A vár-melletti-párt legmarkosabb tagja az „itőbattal“ ferde ütessel a „purécsát“ messze leüti a „fe'szűróbat“-ról, úgy hogy a külső pártig röpüljön. A levegőben levő „purécsát“ kalappal próbálja elkapni a külsőpárt s ha ez sikerül, a játék megcserélődik, ezen szóval: „Éz le van...“

2. **Czám-bura** (∞ -áz, -ázóbat stb.) = singelő botvetés, melyet többen is játszhatnak. Játészerszöz: egy kb. 60 cm. fabot. A játék czélja az erő és ügyesség bemutatása, az, hogy kinek a botja ugrik be hosszabb pályát. A ki a botot veti, megfogja a bot végét és az út vízszintjével majdnem függőleges helyzetben tartva elveti, úgy hogy az cigánykerék módjára mennél tovább ugorjék. Az a győztes, a kinek botja leghosszabb pályát ugrik be. A ki ezt a távolságot a botvetésben el nem éri, azt mondják rá, hogy „besűjjett a sárba“. A „sárba sűjjesés“ mértéke különféle; „lábászárig sűjjett a sárba“, ha a győztesnél valamivel kisebb távolságra gördült a botja; „térgyig sűjjett a sárba“, ha a botvetés kevésbé sikerült; „nagyhásig“ (= czombig), ha a pálya rövidebb; „hasig“, ha még kisebb; „nyakig“, ha a dobás nem sikerült; „fejtetű-ig sűjjett a sárba“, ez a legügyetlenebb játékos, a kit ki kell húzni onnan. A „kihúzás“ tréfas megkínzás. Két bot kell hozzá és két markos fiú. A botokat a vesztesnek hóna („húnnya“) alá teszik, egymáshoz közelítve, (a közrefogottat) magasba emelik.

3. **Csócsa** (vagy: disznópásztor). Mindig annyi a játékos, a hány kínálkozik. A játékosok kezében hosszú (1 m.-nél nagyobb) bot van. Egyik a disznópásztor, a ki a folyuk előtt áll. A folyuk előtt és mögött, minden játék számára egy lyuk van a földbe mélyesztve. A folyukban labda van. A folyukat körülállják s mindenki a labda mellé helyezi botjának végét s körbe forogva, ezt mondja éneklő hangon:

„Meg... ma... lazzatt... kirájj || disznyó
... Tár... kát, ... bár || kát...

Aran || szőerü ma... lac... kát..., (háromszor). Mikor ezt „kiszól“-ták, a ki nem tud lyukat foglalni, az lesz a „*disznópásztor*“.

4. **Földvágoszdi.** Több játékos egy sorba áll, 10 lépésnyire arcvonalba egy földbe szúrt („felszúrt“) bottól. A játékosok lépésnyi távokra vannak egymástól. Játsszóhely: a gyepes mező. [Minden játékos helyén egy lyuk.] A kitűzött botot a játékos a kezében levő bottal megdobni próbálja, ha nem találta el, a botért szalad, hogy azt még egy dobás céljából, helyére hozza. Ezalatt szomszédja zsebkésével egy karéj földet kanyarít le a lyuk oldaláról (t. i.: a játékoséről) s s ezt annak „lyuka“ mögé teszi. Ugyanez történik a másik játékosénál is stb. A játék befejezője a lyuknak földdel való betömése. Minden játékos a játszólyuk mögötti földdel befedi a játéklukat, s a kinek rossz játéka miatt földje maradt (azért, mert szomszédja is tett még oda, mialatt a botért szaladt), azt az ottmaradt földből gyúrt földlabdakkal megdobálják. [A játszólyukat „rika“, „rikája“ névvel nevezik.]

5. **Csitkó.** A hat játékos közül három az egyik bot mögé áll és három félrelép, s figyelni a játék lefolyását. A három bot mögött álló, egyenként próbálja botjával megdobni a kitűzött rudat. Ha mindnyájan megütötték (a kitűzött botot), akkor ők a győztesek s mint ilyeneket a másik párt hátán viszi a kitűzött másik botig, hol a dobást megismétlik. Ha csak egy is ügyetlenül dobott s nem találta el a botot (az előbb győztes párt), veszített s most ők viszik lóháton társaikat a másik botig, az új mérkőzés pontjáig.

Galamb (∞ -az, ∞ -azsdi). A játékosok egyike a kezében levő (kb. 90 cm.) botot kukra dobja, a többiek ugyanezt a botot (még a levegőben) elütni próbálják, szintén botvetéssel. A ki elüti, az a „*galamb*“, s most az ő dobását kell a játékosoknak elütni.

7. **Gyertyánbaczu.** A játékosok kézfogással kört alakítanak s a kör kerületébe, egyenlő távolságra beleszúrják botjaikat. Mindenki a bot mögé áll s jobb (mutató) ujját a botra teszi. A játék vezetője, a „bíró“ (a kit előre választanak), előveszi zsebkését („*bicskóját*“) s ezen szavakkal: „Gyertyán, gyertyán, ... gyertyánbaczuját“ (e szó utolsó tagját nyomatékkal ejtve) megindítja a játékot. Ezen mondóka alatt ki-ki jobbra forgott s a mint a szó nyomatékát hallotta, ujját rögtön a bot végére kellett rátennie. A ki ezt nem tudta megtenni s elég gyorsan nem érintette ujját a bothoz, annak a botján a bíró egy rovast rótt. A kinek a legtöbb rovás jutott, azt (a játék végén) a *sujakbat*-tal elverik. A *sujakbot* ujjasokból (kabát) csavaródik, olyanformára, mint a szabadságos katonák vállra öltött nagy kabátja. Ki-ki sulyakbotot csavar ujjasából. A vesztes játékos az ujjasokkal felszerelt táboron átszalad, közben ütlegekben lesz része.

PARÁSZKA GÁBOR.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

41. **Á. P.** úrnak. „*Liber folians*“ a középkori latinságban ívrét nagyságú könyvet jelentett, de maga a „*foliant*“ a németeknél egész ívet (folio) is tesz, a mely nincs négy- vagy nyolczadrét összehajtva (Grimm, *Wörterb.*). Nálunk csak ívrétű könyvek értelmében szokásos, pl. Jókainál: „a padozat is el volt árasztva szétterített mappákkal, poros monumentumokkal s fölnyitott foliánsokkal.“ (Erd. Aranyk. II: 36.)

42. **Bűnbak.** Az EtSz. szerint (J. 593) e szót SimB. szótározta. Tévedés! E szó ugyancsak „sündenbock“ értelemben megvan már, 30 évvel előbb, Ball. magy.-ném. szótárában is.

43. **F. B. úrnak.** Kérdésére, mit használtak a régiek a „punit“ és „poená“-nak kifejezésére (l. MNY. XI: 278), MÁTYÁS FLÓRIÁN már 1865-ben (NyK. 4: 198) megfelelt, több példát hozván fel a XV. és XVI. sz. biblia-fordításokból: „Qui gratulati sunt in tua ruina, *punitentur* (Baruch, IV: 31) Káldinál: „a' kik örvendeztek a' te romlasodon. *meg-büntettetnek*“, holott BécsC. 108: „kic öröltenece te romlasodban *meg jéttettetnek*“. — „Dum dignas mei gladii *poenas exceperint*“ (Judith, VI: 6) Káldinál: „mikor fegyverem-által méltó *büntetések*et vészik“, holott BécsiC. 21: „médón en törómnec meltau valo *jétrelmet* vendic.“ — „Justas superbiae tuae *poenas exolves*“ (Machab. VII: 36) Káldinál: „Kevélyfégednece méltó *büntetésivel* megfizetsz“, holott BécsC. 90: „te kevelsegednece igaz *jétrelmet* megfizeted“, — „Toto corpore per membra singula *punitentur*“ (Machab. VII: 7) Káldinál: „egész testében minden tagonként *megbüntettetnek*“, holott BécsiC. 86: „mend öteftében menden tagi zereint *jétrettetnek*“. — „Iniusti *punitentur*“ (Psalm. XXXVI: 28) Káldinál: „A' hamífsac *megbüntettetnek*“, holott DöbrC. 88: „Hamoffak *góbtretnek*“; Keszt.C. 89: „hamyffak *gyetretnek*“.

A XV. században tehát a mai *büntetni* és *büntetés* helyett *gyötreni* és *gyóttrelmet* mondtak.
Sz. K.

44. **Horgász Pál** úr írja: „Abból az alkalomból, hogy Mészöly Gedeon legutóbb olyan szépen megmagyarázta a MNY. olvasóinak a *nélkül* névutónak a *-nál*, *-nél* rag és *kül* névutó összetételéből való származását: azt a kérdést bátorkodom intézni a MNY. t. szerkesztőségéhez, hogy mi lehet az oka annak, hogy a *nélkül*-nek *nekül* alakváltozata is van? Hiszen a *-nál*, *-nél* rag magánhangzója tudunkkal sohasem volt rövid, hangsúlyos szótagbeli *é > e* változás pedig nem nagyon valószínű.“

45. **J. E. úrnak.** Kérdése ez: „Honnan származik ez a három szó: *plébános*, *esperes*, *kaplán*“. Felelet: A *plébános* a középkori lat. *plebanus* ‚pfarrherr‘ (Dief. Gl.) átvevése, a melynek az olaszban a mai *pievano* ‚pfarrer‘ szabályosan megfelel. A szó a lat. *plebs* származéka. Az *esperes* (alakv. *őspörös*, *őspöröst*, *esperest*) összetett szó; első része a magyar *ős* ‚atya‘ (mai *ős*-sel azonos) szó, utórésze szláv *-prišt* (vö. cseh *arcyprýšt* ‚archidiaconus‘), ‚presbyter‘ szó; vö. régi magy. *ős-fi* ‚monachus, mönch‘. A *kaplán* végelemzésben a lat. *cappellanus* mása; hogy a magy. szó közvetlenül az olaszból (vö. piem. ol. *caplàn*), a németből (vö. ném. *kaplan*), vagy pedig a római kath. szláv nyelvek valamelyikéből való-e (vö. cseh, tót *kaplan*, lengy. *kaplan* stb.), nehéz eldönteni.
K. P.

46. **J. E. úrnak.** *Practicus*. Krebs Antibarbarusa szerint sem ezt, sem a *praxis* főnevet (szemben a *theoriá*-val) jó latin író nem használta. Georges csak Fulgentiusból (Myth. 2. 1) közöl egy, a görög βίος *πρακτικός*-nak megfelelő példát (F. a VI. század első felében élt). A görögben már Platón és Aristotelesnél is előfordul *ἡ πρακτικὴ ἐπιστήμη*) szemben ezzel; ἡ γνωστικὴ vagy θεωρητικὴ. — *Criticé* határozószó latin képzés a görögből átvett *κριτικός* *criticus* melléknévhez, emez pedig *κρίνω* igének származéka. (A melléknév már Ciceró-nál

is előfordul, de sohasem „válságos, veszedelmes“ értelemben.) — *Crisis*, κρίσις, szintén κρίνω igéből képzett főnév, *critice* határozóhoz közvetlenül nincs semmi köze.

47. P. R. „Szíves válaszát kérem a következő kérdésben: A Keleti Szemle legújabb számában (l. XV, 114) PAASONEN cikkében olvasom, hogy a szamojédban a többes genitivusnak és accusativusnak *i* a ragja. Ez előtt az *i* előtt a szóvégi szamojéd *h*-ból *sz*, *g*-ból ∞ *y*-ból *z*, *k*-ból pedig *cz* lesz, tehát a szamojéd *noho* 'steinfuchs', *jiera* 'schritt', *tubka* 'axt' szavak több gen.-acc.-a így van: *noszi*, *jienzi*, *tubczi*. A mikor ezt olvastam, alig hittem szemeimnek. A szláv nyelvekben ugyanis hasonló dolgot találunk; az ó-bolgárban a szóvégi *ch* ∞ *h*-ból, *g*-ból, *k*-ból *i* előtt *sz*, *z*, *cz* lett, tehát ó-bolg. *duchъ* 'spiritus', *bogъ* 'deus', *tokъ* 'fluctus' többes i előtt lesz *duszi*, *bozi*, *toczi*. Ha emlékezetembe idézem azt, a mit SIMONYI „Történeti vagy elemi rokonság“ cz. értekezésében (l. Nyr. XLIV, 49—59) olvastam, hajlandó vagyok azt hinni, hogy a szamojéd nyelvnek fenti *azonos* sajátsága szláv: orosz hatás alatt keletkezett. Megfordítva nem merném állítani, mert hiszen a szamojédnak a szláv nyelvekre történt hatásáról eddig semmit sem tudunk.“ — Kérdésére hosszabb értekezéssel kellene felelnünk. Elégedjék meg a következőkkel: A mikor SIMONYI azt bizonyítja, hogy a magyar *vót* = *volt*, *gyön* = *jön*, *királ* < *király*, *fel* < *föl*-féle ejtési sajátosságok a hasonló dunántúli szlovén sajátosságokkal szerves kapcsolatban vannak, vagy a mikor azt hirdeti, hogy a palócz *á* tót hatás alatt keletkezett (l. még MNyelve 2. kiad. 86, 155 stb.), akkor olyan kérdéseket feszeget, a melyek elvi fontosságúak. Hathat-e egy nyelv a másira hangtanában olyan mélyen, a mint azt SIMONYI példái vallanak. Ha én a fenti példákat a magyar és hazai szlovén vagy a tót nyelv története alapján vizsgálom, akkor azt látom, hogy a jelenségek közt történeti kapcsolat nincs. Különböző fejlődés eredményei azok, a melyek látszólag egyeznek, multjukban azonban mélyreható különbségek vannak. Így van az a szamojéd nyelvből felhozott példával is. Igaz, hogy valaha a régi oroszban is *duch* : *duszi*, *bog* : *bozi*, *tok* : *toczi* volt, de mikor volt az. Az oroszok akkor még szamojédokról nem is hallhattak. Az oroszban régóta a *duch*, *bog*, *tok* többese *duchi*, *bogi*, *toki*, azaz semmiféle változás a tóvégi mássalhangzóban nincs (hogy mért, nem tartozik ide). Történeti és nyelvtörténeti okokból tehát lehetetlen a szamojéd *h* > *sz*, *g* > *z*, *k* > *cz* változást az oroszból származtatni. — Hasonló hangtani eredményeket a legkülönbözőbb nyelvekből lehet kimutatni. — Ha csak ön is *hittel* nem toldja meg fenti bizonyítását, hát akkor önnek is azt kell mondani, hogy a szamojéd-orosz egyezés véletlen s részben — látszólagos.

MELICH JÁNOS.

48. Hibaigazítások. A MNy. legutóbbi füzetében a következő sajtóhibák javítandók: 245. l. alulról 1. sor: **cok*-h. **čok*- | 253. l. felülről 6. sor: *czímszók* h. *műszóit* olvasandó, uo. *Szücsi József* h. *Szücsi József* olvasandó | 262. l. alulról 12. sor *fordítás* után vessző teendő | 248. l. felülről 5. és 31. sor helyesen: *Rasād Eldān*.

FELELŐS SZERKESZTŐ: SZILY KÁLMÁN.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XI. KÖTET.

1915 OKTÓBER

8. SZÁM.

A *személy* szó eredete.

Némely képzők névszókhoz járulhatnak: ezek a denominális képzők (*hegedű-s*), mások igékhez: ezek a deverbálisok (*emel-get*). Így tudjuk ezt a nyelvtanokból s így is van ez nagyjában. De megesik, hogy ráakaszodik egy-egy képző — akár denominális, akár deverbális — egy-egy határozóragos szóra is, olyanra, mely alakjánál, végzete hangzásánál fogva hasonlít afféle névszó- vagy igecsoporthoz, melynek tagjaihoz szokott járulni az illető képző. A *közel* határozószó úgy hangzik, mint *emel*, *felel*, tehát az *emelit*, *emelget*, *felelget* mellett *közelít* és *közelget* igénk is van, már réges-régóta (l. NySz.). A deverbális *emelet*, *felelet* mellé így került a határozóból hasonló képzővel lett tájnyelvi *közelet* (= ‚közelség‘) is, melyre egykor SZILY KÁLMÁN hívta föl a figyelmet (Nyr. IX, 11; lásd még MTsz.), most pedig megtaláltam az 1530 tájáról való Érsekújvári Codexben is. Hogy e szó még az első fölbukkanásánál is jóval régibb, mutatja az, hogy itt már nem eredeti térbeli jelentésében, hanem átvitt értelemben látjuk. Valamint tudnillik a *közel*, mint főnév, ‚barát‘-ot, ‚rokon‘-t jelent a régi nyelvben (vö. Mészöly: MNy. VI, 436—440), úgy az ÉrsC. *közelet* szaván is vér szerint való közelséget, rokonságot kell értenünk. Földi jegyes helyett a mennyeit választván sienai szent Katalin, *el felede . . . ew attyanak hazath nem csak tefthzerenth walo kewzeletyth de es twlaydon akaratyath el felede* (ÉrsC. 401): *obliviscens . . . domum patris sui, non solum propinquos carnis, sed et propriam voluntatem* (Antoninus Archiep. Flor. Chronicon, Pars III, Tit. XXIII, Cap. XIV, §. IV, Fol. 220v2, Norinberga, 1484).* Még SZILY figyelemztetése nyomán helyesen fejtette meg SIMONYI ZSIGMOND (Budenz-Alb. 59) az *arczulat*, régi *arczélat*, tájnyelvi *arczilat* szót: tudni-

* Vargha Damján szíves közlése.

illik az is az *arczul* ~ *arczél* ~ *arczil* határozóból lett a *közelet*-beli képző mélyhangú párjával. Az *arczulat* tehát alaktanilag oly képzés, mint a *közelet*. Az *arczul-* ~ *arczél-*ből lett *arczulat* ~ *arczélet* szépen odaillik az *ámul-* ~ *álmél-*ből lett *ámulat* ~ *álmélet* mellé. A mi pedig az *arczul* határozó és a belőle vált *arczulat* főnév közti jelentésbeli összefüggést illeti, azt két alkalmas példán szemléltethetem. Így szól egy XVI. század elei ének szent László királyunkról: *Te archwl* (olv. *arczül*) *telles zep pyros valal* PeerC. 318; azaz: „piros *arczulat*od vala”. 1665: *Megh kezde Vrunk arczül halványodni* Poenit. Qv; azaz: „*halványodni* kezdett az *arczulata*”.

Az *arczül* határozót gyakran helyettesíthetjük egy másik elől lévő testrésziünknek, a *szém*-nek helyhatározóragos alakjával. 1508-diki bibliafordításban még ezt olvassuk: *űffed minden vaqat. mig nem orcel* (olv. *orczél*) *alqon teqed* DöbrC. 512: *tange cuncta quae possidet: nisi in faciem benedixerit tibi*, Jób 1, 11 (vö. DöbrC. 514, Jób 2, 5). Ugyanaz a hely Melius 1565-diki fordításában: *verd meg . . . valamiè vagyon ó nekij . . . ha ßem-tűl ßembe vizßa nem áld . . .* Mel. Jób. 2v. — 1531-ben így irtak: *az ogh ellenjégh archwl ream Jhd* TelC. 305; ma: „*szembe* jön az ellenség”. — 1541-ből Sylvesternél: *Mert az ßel arczul fuy vala* Sylv. UT. 23: *erat enim contrarius ventus* Mát. 14, 24 = „*szembe* fúj”. — A XVI. század második feléből zendül hozzánk Balassa éneke a végbeli vitézekről:

*S ha súlyosan vagyon
A dolog harcokon,
S:ólítatlan megtérnek;*

*Sok vérben fertezvén,
Arczül reá térvén
Űzöt sokszor megvernek.* (Szilády kiad. 97).

„*Arczül reá térés*” helyett ma „*szembefordulás*”-t írának. Sőt Baranyában — a nyelvjárás jellemző tulajdonsága szerint elmaradva a szótagzáró *l* — ma is mondják még: *orczé* (< *orczél*) *vár*, olyankor, mikor mi azt mondanók: „*szembe vár*” (Nyr. XVII., 380; lásd még MTsz.). Tehát *szembe* = *orczél*.

A *-be* rag, melynek a *belé*-ből való kifejlődöttét szemmel kísérhetjük sokkal újabb, mint a nyelvünk történeti korának kezdetén már elavult *-ül*, *-ül* < *-él*, *-íl* rag. Természetes tehát, hogy mikor a *-be* rag még nem volt meg, akkor az *orczél* által jelzett viszony kifejezésére a *szembe* határozó helyett a *szém* szónak — éppúgy, mint az *orczá*-nak — *-él*, *-íl* ragos alakját használták; vagyis akkor az *orczél* egyértékese nem *szembe* volt, hanem **szémél* ~ **szémíl* (= „*szém-ül*”). Mint „elbújdosott a nagy

világba' helyett néhol még most is halljuk: 'világúl ment' (Nyr, X, 39), úgy a 'szembe mégy' helyett bizonyára mondták régen nemcsak ezt: 'arczél v. arczil mégy', hanem ezt is: '*szémél v. *szémil mégy'. Hogy csakugyan volt az *arczél*-lal egyértékű **szémél* ~ **szémil* határozónk, azt eddigi következtetésem mellett az is bizonyítja, hogy van az *arczél*- ~ *arczil*-ből lett *arczélat* ~ *arczilat* főnévvel egy jelentésű *szémél* ~ *szémil* főnevünk. Tudjuk ugyanis, hogy mai *személy* szavunk eredetibb végzete: *-él* ~ *-il*, jelentése pedig az, a mi az *arczulat*-é (l. NySz.). Et facies peccatorum sumitis? Zsolt. 81, 2 — ezt az 1508-diki DöbrC. (154) így fordítja: *es binósfőknek orcaiat valasztatoke*, az 1522-diki KeszthC. pedig (216): *ees bynefeknek zemelyth valagatyatok*. — A XVI. sz. elei WeszprC. szerint (78) Jézusnak *az ő zepfegw angiali orcaiat kezdek pókdőfnie*, az 1506-diki WinklerC. szerint (174) *hagyapanak ew orchayara*, az 1525-diki Miskolci Töredék 6. lapja szerint is *az ő kegefesges orcaiaira haşapnac vala*, az 1530-diki ÉrsC. szerint pedig (36) *ő zentfeges zemelyere hagyapnak wala buwős nyalakai*: *alii in vultu eius benignissimum conspuebant* (Ossegg, Ord. Cist. MS. Nr. 30, 184v, 1414-ból).* — Szent Lászlónak 'arczúl piros' volta és a szintén idéztem 'arczúl halványodás' mellé eszembe jutnak a Szigeti Veszedelem azon sorai, melyekben a halvány arczulatú Szulimán alakja jön elő:

*Ül vala merevén nagy Chászár nyeregben,
Fejér vékony patyolat vagon fejében,
Két choport kóchak-tol alá áll széltében,
Szakállá merő őfz halvány személyében* (1651. kiad. F. 3).

= 'halvány az ő arczulatában'. Ha tehát az *arczél* ~ *arczul* határozóból *arczélat* ~ *arczulat* főnév lett, ez bizonyítja azt, hogy az 'arczulat' jelentésű *szémél* > *szémély* is **szémél* határozóból vált. Arra nézve, hogy a **szémél* határozóból nem *szémélet* lett, hanem képző nélkül azon mód vétetett a határozói alak főnévül, utalok — több hasonló eset közül — a 'hátul-ja' alakra, melynek birtokos ragtalan előfordulására is van példa a régi nyelvben. A mint beszélhetünk valakinek a *hátul-járól*, úgy beszélhetünk valakinek a *szémél-éről* is. Valamint mondjuk: *személylyel*, azonképen olvassuk Comeniusnál 1643-ból: *hátullyal avagy utolsó*

* Ugyancsak *vultus* szót találunk a következő kéziratok megfelelő helyén: Bécs, Ord. Praed. MS. Nr. 124, 3, XV. sz.-ból; Ossegg, Ord. Cist. MS. Nr. 31, 42v, XV. sz.-ból. Mindez Vargha Damján szíves közlése.

sereggel megerősítetett: tergo seu agmine postremo munitam Jan. 148 (1643. kiad. NySz.).

Valakinek hátulja nem éppen a háta, hanem testének a háta felőli fele. Különbség van az *arcz* ~ *orcza* és az *arczulat* közt is. *Arczulat* helyett mondhatók *arcz*-ot, de megfordítva nem mindig. Az *arcz*-nak szűkebb s nyelvünkben eredetibbnek ismert jelentését Comeniusnak ez a meghatározása mutatja: *A vak-szem és orr között vadnac az orczac avagy pofác*: genae v. malae Jan. 47, NySz. Nem cserélhetnők erre: ‚arczulatok avagy pofák‘. Az *arczulat* nemcsak a két orczát jelenti, hanem a fejnek az orczák felőli részét, egész első felét. Érthető tehát, hogy valakinek a *szémél(y)*e sem a szemet jelentette, hanem a fejnek a szem felőli részét, vagyis az ‚arczulat‘-ot, ‚facies‘-t. Ebből a jelentésből fejlődött ki a ‚persona‘ jelentés, melylyel forog mai nyelvünkben a *személy*. Görögül ὄψ = ‚szém‘, ebből πρόσωπον = ‚arcz‘, ‚arczulat‘ és ‚személy‘; κατὰ πρόσωπον = ‚persönlich‘, ‚személy szerént‘.

Ellenvethetné valaki, hogy nincsen *hátul* nominativusi alak, további rag nélkül, a *személy* pedig ragtalanul is gyakori. Szolgáltató azonban ez utóbbi esetre is analogiát egy másik testrésznek ablativusi alakjából lett főnevünk. A *fé* > *fé* > *fő* szavunkból lett az ablativusi *-él*-lel a *kívél* ~ *kívül* > *kül* módjára összevont régi *fél* (l. ÉrdyC.) > mai *fél* > *föl* határozószavunk s ebből lett ‚vminek a *föl-e*‘ meg a *téj-föl* s a *föl* főnév. ‚Nincs az aludt tejen elég *föl*‘ — panaszkodik a gyerek.

Az *arczélat* ~ *arczilat* mellett az *arczul*-nak megfelelően *arczulat* is van; viszont, mivel a *hátul*-nak még mondják a Dráva vidékén *hátül* alakját, ott a *hátulja* is *hátítja* (MTsz.). A *szémél(y)* ~ *szémül(y)* szónak azonban nincs oly változata, mely az *-él* ~ *-ül* rag későbbi *-öl* ~ *-ül* hangszínére valló alakot mutatna. Természetes kísérője e jelenség annak a körülménynek, hogy a *személy* már a nyelvtörténet legkezdetén mint önálló főnév bukkan föl. Ilyen minőségben való korai jelentkezése ugyanis azt bizonyítja, hogy oly régi korban vált főnévvé, mikor az *-öl* ~ *-ül* rag még *-él* ~ *-ül* hangszinnel volt járatos. Hogy pedig határozóból lett főnévnek határozóul való eredetibb alkalmazása teljesen kivész, példa rá a *-vány*, *-vény* képzős főnevek mellett (l. MNy. IV, 410) a *rokon* szó (l. MNy. VI, 443) is.

A *személy* szó története tehát az eddigiek szerint ez: **szém-él* (= ‚szembe‘) > *szémél(y)* (= ‚facies‘) > *szémél(y)* (= ‚persona‘). Okfejtésem pedig így vázolható:

1. *arcz* > *arczél* (= ,szembe') > *arczélet* (= ,facies'):
szëm > **szëmél* (= ,szembe') > *szëmél(y)* (= ,facies').
2. *hát* > *hátul* > *hátulja*:
szëm > **szëmél* > *szëmél(y)e*.
3. *fő* > *föl* (határozó) > *föl* (főnév)
szëm > **szëmél* (határozó) > *szëmél(y)* (főnév).

Van olyan vélemény (l. Nyr. XXVIII, 204), hogy a *szëmél(y)* összetett szó: *szëm-él* ~ *szëm-íl*, s utótagja azonos az *elő* szónak elejével. Hogy az *el-*, az ő rövid nyílt *e*-jével, semmi szín alatt nem lehet azonos egy *-él* ~ *-íl* végzettel, azt mindenki láthatja. Éppen azért annak a szófejtésnek többi hibáját fölöslegesnek tartom bolygatni.

Végül csak arra hívom föl a figyelmet, hogy a *szëmél(y)* ~ *szëmíl(y)* szó is helyesnek mutatja azt a már több cikkben bizonyított fölfogásomat, hogy az *-ól* ~ *-öl* rag eredetibb alakja: *-él* ~ *-íl* (l. MNy. XI, 62–63, 195, 299).

MÉSZÖLY GEDEON.

Árpádkori török személyneveink.*

V.

A török személynevek utolsó csoportja, a *tiszteleti jelzők és méltóságnevek*, árpádkori személyneveink között szintén gazdagon van képviselve.**

1. *Aba*.

Tör. *apa* [ótör. *apa* RADL. Inschr. 90, Journ. Roy. As. Soc. 1912, 220; oszm. csag. tel. sor, kaes. kojib. *aba* RADL.; csuv. *uεa* PAAS.] 1. ,der vater, der grossvater, der vorfahr, onkel von vatersseite, älterer bruder'; 2. (szag. kojib. kaes. csuv.) ,der bär'. Származék: tel. *abai* ,der vater, älterer bruder' RADL.; — *abuška* [ujg. csag. tob. *abuška*; kún *abuscha*, *abusca* CCum. 87, 116; kipcsak *abyška* HOUTSMA 43] ,der alte, greis; eheman'.

Összetett személynevekben rendszerint a voltaképeni tulajdonnév előtt áll: *Bai-Apa* RADL. Inschr. 351; *Törü-Apa* uo. 437; *Külig-Apa* uo. 435; *Öz-Apa* Journ. Roy. As. Soc. 1912, 219; *Kul-Apa* uo. 189; *Bäcü-Apa* uo. 188; *Törlig-Apa* uo. 188; besenyő *Toyuz-Aba* (vö. ANONYM. 57. §.: *Thonuzoba*); *Altun-Apa*,

* Lásd MNy. X: 241, 293, 339 és XI: 145, 341.

** FRÄHN C. M. munkáját, a mely czíme után ítélve, legalább részben idevágó kérdésekkel foglalkozik („De titulorum et cognominum honorificorum, quibus chani Hordae Aureae usi sunt, origine atque usu“), nem ismerem.

Arslan-Apa, *Urus-Apa* palócz fejedelmek NESTORNÁL. Fordított sorrendben: *Apa-Tarkan* RADL. Inschr. Zweite folge 88. Önálló személynévi használatát bizonyítaná JERNEY adata, a ki 1225-ből egy *Aba* neve besenyő királyi emberről tesz említést (Kel. Ut. I, 264).

Az árpádkori magyarság közt, török (besenyő?) hatás alatt, az *Aba* szn. és származékai igen gyakori volt.

Aba [első adatok a XI. sz. közepéről, az altaichi évkönyvekben, l. MNy. X, 281; más adat 1226-ból Vár. Reg. 343, OklSz., EtSz.; alakv.: *Obo* altaichi évk.; *Oba* (1086: „*Oba*, uinitor in Arpad“ WENZEL, I, 35; 1095: *Oba* szn. OklSz.; 1138: „*Oba*, servus in villa Geysce“ KNAUZ, Mon. Strig. I, 91; XII. sz. vége: „rex Samuel, qui pro sua pietate *Oba* uocabatur“ ANONYM. 32. §.); *Abba* a Pozs. krónikából MFL., EtSz.] 1. az Árpádkorban gyakori személynév (előkelő és közrendű emberek neve); 2. árpádkori nemzetség neve' KARÁCSONYI, Magy. Nemz. I, 3 kk. — A személynévből helynév: *Aba* [LIPSZKY, Rep., CsÁNKI, III, 492] ,puszta Komárom m.-ben'; *Aba* [CsÁNKI, III, 315] ,falu Fehér m.-ben'; *Aba* [1252: *Aba* WENZEL, II, 224; 1290, FEJÉR, V, 2: 501] ,Hont m.-ben'; *Aba* [alakv.: *Abba* LIPSZKY, Rep.; 1388: *Abatelke* CsÁNKI, I, 202] ,puszta Abauj m.-ben'; *Aba* [CsÁNKI, I, 129] ,Gömör m.-ben'; *Aba* [uo. I, 508] ,puszta Szabolcs m.-ben'. *Abaliget* [CsÁNKI, II, 467] ,Baranya m.'; *Abafalva* [uo. I, 129] ,Gömör m.'; *Abaháza* [uo. I, 341] ,puszta Zemplén m.-ben'; *Abafája* [uo. V, 691] ,Torda m.'

Az *Aba* szn. magyar kicsinyítő-bevezető származékai:

Abád [1138: „*Abádi*, servus in villa Surcudi“ KNAUZ, Mon. Strig. I, 91] szn. — A személynévből helynév: *Abád* [CsÁNKI, I, 24] ,hajdan helység Pest m.-ben'; *Abád* [ANONYM. 57. §.: „ad portum *obad* est sepultus“; vö. még CsÁNKI, I, 57] ,helység Heves m.-ben'; *Abád* [1263: „*iobagiones Castri Ferrei de Obad*“ WENZEL, XI, 530] ,Vas m.'

Abod [1138/1329: „*Obudi*, servus in villa Wadashu“ KNAUZ, Mon. Strig. I, 96; 1211: *Obud* WENZEL, I, 119; 1214: *Obud*, 1219: *Obudut* (acc.) Vár. Reg. 97, 182. §.; 1277: *Obud* WENZEL, IV. 92] szn. — A személynévből helynév: *Abod* [VÁLYI, Magyarország leírása I, 7; alakv.: 1324: *Obud* Anjoukori-okmt. II, 169; 1413: *Abud* ZICHY-okmt. IV, 252; *Opud*, *Obod* CsÁNKI, I, 167; *Abód* LIPSZKY, Rep.] ,helység Borsod m.-ben'.

Mind az *Abád*, mind az *Abod* az *Aba* szn. -d < -di kicsi-

nyitó képzős származéka; de míg az előbbi szabályos alakulat, az utóbbi esetben a *-d* képző a rövidebb, elvonással keletkezett **Ab* tőhöz függedt (a nyelvérzék az *Aba* tővégi *a*-ját kicsinyítő képzőnek érezte; valószínűleg ugyanilyen eset: *Csaba* > *Csab*).

Aabaj [1211: *Oboy*, „udvornicus in villa Gamas“ WENZEL I, 121; noha a törökségben is van *-j* dem. képző (vö. BÁLINT, Kazáni tat. nyt. 28), sőt az *abaj* származék is kimutatható (l. fentebb), a mi személyneviünk kétségkívül a magy. *j* dem. képzővel alakult, a mely az Árpádkorban még élő képző volt, vö. *Csaba* > *Csobaj*, *Tomaj*, alább *Apa* > *Apaj*, *Ata* > *Ataj* stb.] szn. — Helynév: *Aabaj* [LIPSZKY, Rep.; ugyane helység neve 1398-ban *Aba*, *Abba* CSÁNKI, I, 340] „puszta Zemplén m.-ben“; *Aabaj* [1252: „jobagiones castri Huntensis de *Abay*“ WENZEL, II, 224] „Hont m.-ben“ (?).

Abos [-s dem. képzővel, vö. *Apa* > *Apos*; alakv.; *Obus* (1138/1329: „*Obus*, servus in villa Geysce“ KNAUZ Mon. Strig. I, 91; „*Obus*, servus in villa Kana“ uo. I, 92; 1211: *Obus* szn. NyK. XXXIV, 410; 1234—70: „*Obus*, libert. in predio Preche“ WENZEL, II, 7; uo.: „*Obus*, unitor in predio Olup“ uo. II, 15; Képes kron. ed. FLOR. 56. §.: „*Obus* Georgius et Bors milites bellicosus“; uo. 58. 60. §.: *Opus*), 1138/1329: „*Abus*, servus in villa Ruosti“ Mon. Strig. I, 90] szn. — Helynév: *Abos* [CSÁNKI I, 289; tótul *Obušovec* LIPSZKY, Rep.] „falu Sáros m.-ben“.

Abosk [-s + -k dem. képzővel; alakv.: *Obusk* (vö. 1221: *Obusk* Vár. Reg. 292; 1244: Comes Jacobus *Obusk*, WENZEL, XI, 331; 1349: Nicolai filii *Obusk*, Anjoukori-okmt. V, 323); *Obosk* (vö. 1314, Anjoukori-okmt. I, 358, Mon. Strig. II, 698] szn. — Helynév: *Abosk* [1255 (?): terra *Obusk*, FEJÉR IV, 2 : 359] hn.

Aboska [1290: „predicta terra per *Obusku* (? *Obuska*) filium *Obus* fuerat deuolata“ WENZEL, X, 9; 1459: *Aboska* GYÁRFÁS, III, 272] szn.; noha az utóbb említett *Aboska* kún úr volt, Kolbaz testvére, valószínűbbnek tartom, hogy az *Aboska* szn. magyar származék, s nem a kún *abuška* (l. fentebb) mása.

Abony [-ny dem. képzővel, vö. *Apa* > *Apony*; alakv.: *Obun* (vö. 1357: „possessiones Sceuleus et *Obun* vocatae“ Anjoukori-okmt. VI, 554); *Obony* (vö. 1239: *Obony* WENZEL, VII, 85; 1240, 1256: *Oboni* uo. XI, 316, 425; 1298: *Feloboni* Hazai-okmt. I, 165); *Abany* (vö. 1317: *Abany* Mon. Strig. II, 731, VÁLYI i. m. I, 2)] „helység Pozsony, Pest és Heves m.-ben, puszta Zemplén m.-ben; hajdan helység Baranya és Csanád m.-ben“ CSÁNKI, I, 57, 693, II, 467, LIPSZKY Rep.

2. Apa.

Az *Aba* szn. mellett gyakori az Árpádkorban az *Apa* szn. és származékai is. Az EtSz.-ban ez utóbbit a köznévi fgr. eredetű magy. *apa* szóval azonosítottuk. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a szó eredetibb alakja a törökségben is *apa* (l. fentebb), nem zárkozhatunk el eleve azon feltevés elől sem, hogy régi *Apa* személynévünk is török eredetű: az *Aba* változat besenyőkün jövevény lehetne, a mely nyelvekre a *b*-s ejtés igazolva van (besenyő *Thonuzoba*; kün *abuscha*, *abusca* CCum.), míg az *Apa* változat a palócz-török (kazár?) ejtést tükröztetné (vö. NESTOR idézett palócz tulajdonneveit). Akármint álljon is a dolog, az ide tartozó adatok felsorolása a származékok párhuzamossága miatt sem felesleges.

Apa [1067 k./1267: „pristaldus *Apa* filius Chycha“ WENZEL, I, 26; alakv.: *Opa* (vö. 1220: „prestaldo *Opa*“ WENZEL, I, 168; 1229: *Opa* OklSz.); *Appa* (1150: *Appa* comes, WENZEL, I, 60, 62; 1211: „isti sunt curiferi Vosos . . . *Appa*“ OklSz.)] szn. Összetett személynévben: *Apa-Farkas* [vö. ANONYM. 25. §.: „misit quendam virum astutum patrem *Opaforcus* Ogmand,“ vö. MHK. 422 is; KARÁCSONYI, Magy. Nemz. I, 76 szerint e h.: *Opaforcus* patrem Ogmand] szn.

Magyar kicsinyítő-bevezető származékai:

Apád [1138/1329: „*Apadi*, servus in villa Gudas“ Mon. Strig. I, 89, 91] szn.; vö. 1228: *Apady*, terra, FEJÉR III, 2: 123.

Apod [1138/1329: „*Opudi*, servus in villa Tamach“ Mon. Strig. I, 92; 1227/1446: „*Opud*, serviens de Brana“ WENZEL VI, 442; 1234: *Opud* szn. uo. VI, 552] szn. Helynév: *Apod* [1234/1243: terra *Opud*, WENZEL, VI, 548; 1249: terra *Opud*, FEJÉR, IV, 2: 52] ,hajdan Baranya és Bihar(?) m.-ben.’

Apagy [-gy dem. képzővel, amely aligha a -d dem. képző változata; alakv.: 1325: *Opog* Anjoukori-okmt. II, 209; 1329: *Opogh*, 1421: *Apagh* CSÁNKI, I, 509; *Apágy* LIPSZKY, Rep.] ,helység Szabolcs m.-ben’; *Apágy* [LIPSZKY, Rep.] ,Abaúj m.-ben.’

Apaj [-j dem. képzővel; NAGY GÉZA, Turul, IX, 114 helytelenül „törökös kicsinyítésnek tartja; alakv.: 1213: „*Opoy* de villa Gourou“ Vár. Reg. 167; 1238: *Opoy*, banus, WENZEL, VII, 61; 1258: *Opoy*, comes, uo. VII, 485; XIII. sz. vége(?) : *Opoy*, filium *Opoy*, uo. VIII, 417; 1325: „Stephanus filius *Apay*“ Anjoukori-okmt. II, 218] szn. — Helynév: *Apaj* [1248, 1251,

1291, 1296: terra *Opoy*, WENZEL, VII, 264, 328, X, 220, XII, 511; 1310: t. *Opoy*, Anjoukori-okmt. I, 204; 1324: villa *Apoj*, uo. II, 142; 1319: „poss. Zeuleus nomine que aliter *Apayteluke noncupatur*“ uo. I, 498] ,helység Pozsony és Pest, hajdan Zala m.-ben.’

Apos [1092: *Opus*, comes udvornicorum, WENZEL, I, 38; 1138/1329: „*Opus liber villanus in villa Cuppan*“ Mon. Strig. I, 95; uo.: „*Opus*, servus in villa Kalsar“ I, 89; 1211, 1234—70: *Opus* WENZEL, I, 120—1, II, 6] szn. — Helynév: *Apos* [1173—1196: „terra Hysmaelitarum de *Opus*“ WENZEL, XI, 61; 1211: uille *Opus*, WENZEL, I, 117; 1232: terra *Opus* uo. VI, 505] hn.

? *Apoc* v. *Apocs* [1327: „*Opuch*, filius Ogmand“ Anjoukori-okmt. II, 340] szn.

Apony [vö. 1218: villa *Apon*, WENZEL, I, 162; 1315: „a Jowahun nobile de *Opon*“ Anjoukori-okmt. I, 384] Nyitra m.-ben. Az *Apa* > *Apon* (valamint az *Aba* > *Abony*) származtatás ellen talán fel lehetne hozni, hogy egyelőre sem az *Apony*, sem az *Abony* személynévi használatát nem sikerült kimutatnom.

3. Alap.

Tör. *alyp* [alt. tel. leb. sor, szoj. szag., kojb. kacs. küär. kirg. kaz. *alyp* RADL.; ótör. ujj. oszm. csag. kún *alp* Journ. Roy. As. Soc. 1912:198, RADL., PAVET DE COURT.; csuv. *ulšp* PAAS.] 1. ,brave, intrépide, champion‘ BARB. DE MEYN.; 2. (kaz. csuv.) ,óriás.’

Összetett tulajdonnevekben mindig megelőzi a tulajdonképeni személynevet: *Alp-Uruyu*, v. *Alp-Urušu* RADL. Inschr. 432; *Jägin-Alp-Turan* uo. 349; *Alp-Tarkan* ,821-ben Kinába küldött ujjur követ neve‘ MSFOu. IX, 9; *Alp-Arslan* ,szeldsuk szultán neve‘ BARB. DE MEYN.; *Alp-Kuš* HOUTSMA; *Alp-Tägin* ,nom d’un prince ghaznévide‘ BARB. DE MEYN.; *Alp-Kara* ,viejheld‘ RADL.;

Árpádkori személyneveink között gyakori:

Alap [alakv.: *Olup* (vö. 1138/1329: „*Olup*, vinitor in Wodasu et in Pomaz; servus in villa Geysce“ Mon. Strig. I, 91, 95; 1251: *Olup*, vir nob., FEJÉR, VII, 1:296); 1235: *Olub*, iobagio Reginae, WENZEL, II, 35, 1335: „Georgio filio *Olib*“ Anjoukori-okmt. III. 169; 1256: „Bob filius *Olop*“ WENZEL, II, 278; 1138/1329: „*Alup*, servus in villa Wadashu“ Mon. Strig. I, 96]. 1. ,személynév; 2. nemzetségnév a XIII. sz. közepén‘ (a győr-megyei Alap névadója), KARÁCSONYI, Magy. Nemz. I, 120.

A személynévből helynév: *Alap* [vö. 1055: „ad *oluphelrea* EtSz. I, 63] ,helység Fehérmegyében‘ CsÁNKI, III, 300, 316 (valószínűleg besenyőtelep volt, vö.: 1352: „Thomas filius Tombo nobilis bissenus de *Olop*“ CsÁNKI i. h.); *Alap* [1235 k.: *Olup* WENZEL, II, 15] ,Győr m.-ben‘, CsÁNKI, III, 544; *Alap* [KARÁCSONYI, Magy. Nemz. I, 145] ,hajdan Csongrád m.-ben ;‘ ? *Alp-háza* [CsÁNKI, V, 68] ,Hunyad m.-ben.‘

Alapsa [? vö. 1382: *Alapsy*; 1419: *Halaps*; 1438: *Halapch*, CsÁNKI, III, 428] ,puszta Tolna m.-ben,‘ LIPSZKY, Rep.

Összetett tulajdonnevek:

Alattyan [alakv.: *Oluptiuian* Vár. Reg. 88. §.; *Vogoluptiuian* uo. 80. §.; 1426, 1427: *Alapjan* Fejér, X. 6:815, 851] ,helység Heves és hajdan Valkó és Temes m.-ben‘ CsÁNKI, I, 57, II, 23, 290 < tör. **Alyp-Tygan*, I. MNy. X, 248.

Oluptulma [ANONYM. 8, 10, 14, 15. §.] ,kún vezér neve‘ < tör. **Alyp-Tulma*, vö. BUDENZ, MNyszet VI, 53, EtSz., MNy. XI, 151.

Alpra [vö. 1280: „Dominis Cumanorum, scilicet *Alpra* et Vzur“ Mon. Strig. II, 135; 1284: *Alpra* GYÁRFÁS, II, 449; alakv.: 1308: *Olpura* Anjoukori-okmt. I, 169] ,kún úr neve.‘ Kétségkívül a tör. *alyp*, *alp* lappang benne. NAGY GÉZA Turul IX, 114 szerint *Alpra* < **Alp-Ár*. Noha az *alp-ár* kapcsolat ,der heldenmütige mann‘ értelemben kétszer is előfordul az ó-tör. feliratokon (RADL. Inschr. 89, 352), összetett tulajdonnevekben mindig az első helyen áll: *Ár-Taš*, *Ár-Kuš*, *Ár-Togrul* stb. HOUTSMA 34.

(Folytatjuk.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

A Gyulafehérvári glosszák egy helyéről.

A Gyulafehérvári glosszáknak nevezett nyelvemlékben a többi közt ez van: *Nemzetui nepnech vadulatia* (I. MNy. IX, 72). A magyar-nak megfelelő latin rész ERDÉLYI LAJOS szerint így van az eredetiben: „Secundum, quia a populo eius (?) . . . est accusatus“ (I. MNy. IX, 71), VARJÚ ELEMÉR szerint pedig így: „Secundum, quia a proprio . . . (suo nacione? így?) est accusatus“ (Akad. Ért. 1899, 24. lp). Bármelyik latin szöveg is a helyes, a magyar rész nem világos. A latin szöveg alapján ilyen magyart várnánk: *Vnun nepnech vadulatia*, azaz: önnön népének vádolatja; e helyett azonban ez van: *Nemzetui nepnech vadulatia*, olv. *némz(e)lvi népnek vádolata*. Mi hát e részben a *Nemzetui*?

A kik a Gyulafehérvári glosszákat magyarították, mindannyian SIMONYI (I. Nyr. XXVII, 530, MNyelve² 119, Ung. Spr. 111) és SZINNYEI (I. NyK. XXIX, 2, Magyar nyelv² 76) megfejtését fogadták el. Szerintük pedig a *Nemzetui* a *nemzet*, régibb *nemzetv-* főnév harmadik személyű birtokos személyraggal ellátott alakja, mai nyelven a. m. *nemzete*.

Hogy ez a megfejtés nem kielégítő, rögtön szembetűnik, a mint a megfelelő részbe a *nemzete* szót beleillesztem, tehát így: *nemzete népnek vádolatja*. Kiki láthatja, hogy ennek így nincs értelme. Vagy a Gyulafehérvári glosszák e helye hibás fordítás, vagy az eddigi magyarázat helytelen. Szerintem az eddigi magyarázat nem helyes, s épp azért egy másikat próbálok nyújtani.

A latin szöveg alapján nem lehet benne kétség, hogy a *Nemzetui nepnech* értelme mai nyelven ez: Az a nép, a mely nemzette, az vádolta be. A *Nemzetui* tehát jelzői mellékmondatot pótol s az a nézetem, hogy mai nyelven az egész kifejezés így volna: *nemzette nép*. E felfogás támogatására a következő analógiákat hozom fel:

a) ROZSNYAI DÁVID irataiban 1664-ből olvassuk ezt: „... Hunyadi Jánosnak kedves, de gyönyörűséges lako helye mellé, Zemlin Pusztá Vára mellé szállánk . . . bizony Kedves Lako helye lehetett Szegénynek; mert Fejedelmi Székinek Nándor-Fejér-Várnak is be nézhetett az ablakán, ablakáról Nap keletre, ha pengig Északi ablakát nyitotta meg Zemlini palotájának, születette Hunyadi Havassait nézhetette által Tömös Váron, és ennek Erdelyig tarto Szép Sikságán...“ (vö. M. N. Múz. Fol. Lat. 1136. számú kéziratát és Mon. Hung. Írók VIII, 383—4). — Hogy itt a „születte Hunyadi Havassait“ a. m. a hunyadi havasok, a melyek őt születték, kétségtelen.

b) PÁRIZ PÁPAI szótára valamennyi kiadásában a *genitalis* szó alatt ezt olvassuk: „Genitale solum: *Születte föld*.* Természetes, hogy ez a szerkezet is annyi, hogy: az a föld, a mely őt szülte.

Több példát a régi nyelvből idézni nem tudok. Azok a példák, melyeket SIMONYI a Nyr. XXXVI, 242 (innen NyF. XLVII, 31) felhoz (vö. *szülötte falum, szülötte hely* stb.), mind újabbak. A régi nyelvből idézett két példa azonban elégséges annak bizonyítására, hogy a *Nemzetui nepnech* mai nyelven a. m. *nemzette népnek*.

A *szülötte földje* szerkezetben a *születte* SIMONYI szerint birtokos jelző s a. m. *születése földje*, l. Nyr. i. h. A *nemzetui nepnech*-beli *nemzetui* szerintem is birtokos jelző, a melyben az -i a 3. személyű birtokos személyrag. Nem kell azonban azt hinnünk, hogy a régi m. *nemzetui*-ből hangtörvényszerűen lett a későbbi *nemzette*. Vagy hogy a mai *születte (föld)* egy régibb *születvi (föld)*-ből származott. A dolgot úgy kell felfognunk, hogy volt idő (l. TMNy. 480, 508, máskép SIMONYI, Nyr. XXXVI, 243—245), mikor a mai -at ∞ -et, valamint a -t deverbális névszóképző (vö. *éltében, élet*) és a -t > -tt melléknévi igenévképző (vö. *élt*) még nem különült volt úgy el, a mint az ma van. A melléknévi igenévképzőről meg kell jegyeznem, hogy a -t az eredeti, a -tt pedig a magyarban fejlődött, még pedig először hangzóközi helyzetben s innen vonódott át szótagzáró helyzetbe is, vö. HB.: *odut hotolm 'adatott hatalom', de uo.: odutta vola | KT.: nem levt wala, Gyulaf. gl.: mundut igeneec, de: KT.: sciluttet | a Bécsi- és a MünchC.-ben állandóan iöt, löt, töt stb., de uo.: iöttem, löttem, töttem stb. (Hasonló fejlődés: locativusi -t > tt, vö. HB.: meret, mért', eleut, elött', de uo.: erette, érette', l. NyK. XL, 381.)*

A -t előtti tővégi magánhangzó szerintem mind az -at, -et-képzős főnevekben, mind pedig a -t ∞ tt-jeles igenevekben és mult időben -u ∞ -i(ü) volt. Ennek bizonyítására felhozom, hogy az igei

* Erre a példára SZILY KÁLMÁN volt szíves figyelmeztetni.

és igenévi alakokban ilyenekkel találkozunk: $-t \infty -tt$ előtt $-u \infty \ddot{u}$: *odut, odutta, mundut, sciluttet* l. feljebb; 1341-ből OKISz.: *Assutholm, ásott halom*; Peer C. 359: *aldut*; Schlägli szój.: *varuth, varrott* stb.; $-t \infty tt$ előtt $-a$ a mélyhangú szavakban: ThewrC. 125: *nemes nembŷl tamadat zŷz*; Kriza C. 38: *elhagyattattat*, uo. 84: *yovoltabol adattak-rul*; Péld. C. 55: *az valasztattaknak . . . zamok*; Döbr C. 185, 222: *hallatta tezi* (vö. Heltai, Háló ed. Trócsányi Z. 93: *nepnec hallottárn*). Sok ilyen adat van a codexekben, s szerintem idevalók ezek is: KulesC. 57: *halataybol feltamada*; WeszprC. 108: *fel tamadando volna halattaibol* (erről l. Simonyi, NF. XLVII 33). Az utolsó ilyen adat, a melyet egy Vácson 1801-ben nyomtatott „Imádságok“ ez. könyvben találtam, ez: „Meg-örvendeztem az nékem *mondattakon*.“ — Az $-at \infty et$ képzős főneveknél is van $-ot \infty \ddot{ot}$ alak, sőt $-tt \infty \ddot{tt}$ is.

Visszatérve már most a *nemzetui* alakra, kimondhatjuk, hogy volt idő, mikor a *nēmzē(e)tű* végezhetette a mai *nemzet* főnév és *nemzett* igenév ∞ ige funkcióját. Ennek bizonyítéka és emléke a Gyulafehérvári gl. *Nemzetui* adata, a mely mai nyelven a. m. *nemzette*.

MELICH JÁNOS. I

Faludi hatása Sándor Istvánra.*

V.

A Faludi megteremtette irodalmi iskolának utolsó fellobbanását jelzi Sándor István pályájának kezdete és Révai Miklós eredményekben messzeható, de rövid életű munkásságának utolsó két évtizede. Sándor a Nemes Ember, Nemes Asszony írásmódján tanul magyarul, a jezsuiták nagyszombati iskolájában nyelvgyakorló könyvvil szolgálnak a tót anyanyelvű deáknak e művészien képes beszédű és e miatt csakis elmélyedés útján eléggé megérthető, szinte nehéz fordítások. Könnyű elképzelni a magyart alig törni kezdő tanulót, a mint Faludi nyelvnek héját koczogatja; szókincsbeli bőségéből gyarapítja saját nyelvanyagát. Sok időbe telik, míg szépségeit is átérti, míg meglátja benne ő is a magyar Cicerót, még többbe, míg a beoltott nyelv- és könyvszeretet Bárótzai, Mészáros és mások műveinek is megismerésére vezet, míg összehasonlításokat tehet a régi és korabeli magyar stílus között. Nem is érthetetlen tehát, hogy első fordítása, míg egyrésről magánviseli a nem magyar ajkú író nyelvértékének sok, szembeszökően hibás nyilvánulásait, másrészt a moralista stílusnak átviteles gazdagságát is teljesen nélkülözi. Sándor Istvánt ugyanis igen korán magával ragadta az a fordítói-hév, mely a XVIII. század vége felé annyi rossz és csekély ízlésű német átültetést teremtett. A *Svédí grófné* magyarját úgy kell tekinteni, mint próbálgatását, gyakorlását egy még tótos érzékkel gondolkodó és beszélő, de lelkes, felvidéki magyarnak. Nem rontott magyar nyelv ez, hanem az idegen észjárás békítőitől még meg nem tisztult. Lépten nyomon szembeötlenek magyartalanságai a hiányos nyelvértékű fordítónak. S hogy mégis világ elé állt vele a nagybuzgalmú kezdő, csak annak a láznak tulajdonítható, mely ebben az időben minden iskolázott embert elfogott, a ki tudott, vagy azt hitte magáról, hogy tud magyarul. A használni vágyásnak az a hazafias, írói fellángolása volt ez, mely selejtessé tett ízlés

* L. MNy. XI. 157, 212, 262, 300.

nélkül tartalmat és stílust, mely ellen Bessenyei, majd Kazinczy küzdött változó sikerrel. Ebből a fordításból azonban nem izléstelen-ség látszik, csupán erős küzdés nemcsak nyelvünknek általános nehézségeivel, hanem a Faludi-stílussal is. Látszik, hogy a fordítás Sándornak abból az idejéből való, mikor főleg csak szavakat tanult az akkor elsőnek elismert moralista nyelvből.

Ez a fordítás tehát minden gyarlósága mellett is beletartozik Faludi körébe, mert szelíden népies hangja sohasem csap túlzásba, mert szókincsének nagy tömege oda utalja, mert hibái nem a moralista stílusnak félreértéséből, vagy egyoldalú továbbfejlesztéséből, hanem nyelvbéli járatlanságból következnek. A mint a jobb írókkal való érintkezés folytán, továbbá a stílusba való elmélyedés hatásaképen nyelvézéke megjavul, fordításai is magyarosabbakká lesznek. A Rab(e)ner Szatirái-ban sikerül is — talán a gúnyosan vágó tartalom meg Révai kezének segítségével — majdnem hibátlan magyarsággal együtt stílbéli Faludi-szerűséget is elérnie. Ebben már sűrűek a sokat mondó jelzős kifejezések, nem ritka az értelemnek átvitelekbe burkolása. A ritmikus előadásmód a rövid mondatokban, vagy a gyakori mellérendelő kapcsolatokban inkább kiérezhető, mint első kísérletében. De hangoztatnunk kell, hogy Sándornak sohasem sikerült nyelvünknek képekben feltáruló szépségét, átvitelekben mélyen járó erejét elsajátítani. Későbbi, nyelvtudományi munkássága is messze elkerüli a magyar stílus területét; a szókincs mezején mozog, de itt sem annyira a jelentés, mint az eredet foglalkoztatja szótörténettel kapcsolatban, mely végre is szógyűjtésre, szótári munkásságra vezetett. „A kifordított Magyar Svédi grófné“-nak „égre kiáltó magyarsága“, melyet Bessenyei A Holmiban* túlságos szigorúsággal rostált, határozottan megjavult a Szatirákban, melyeknek sokáig késett megjelenése bizonyára a bírálatnak, több igaz észrevételének megszívleléséből következett. Viszont az is érthetővé teszi Bessenyei erős kifakadásait, hogy a fordítás „A' világiság, Poétaság“ nélküli, nem „profánus írók“** módját követi. Ezért kifogásolja bizonyára az „ortzázó Erkölcsös könyvek“ emlegetését az előszavában, ezért hibáztatja az: „*Írásom módját sem nem igen fent jártatom, sem nem igen alatt léptetem*“ átvileles szólást is ugyanott, ezért nem helyesli néhány szónak egyháziasan régi használatát pl. az *elmulat*-nak időt eltöltet jelentését. Nem csoda, hogy Bessenyei, a ki az egyházi stílusnak és belőle fejlődött moralista írásmódnak a világi dolgok előadására alkalmatlan voltát hirdeti, élvezhetetlennek találja az érzelgős regénynek könnyen folyó hangja helyén a komor, papi színezetet. Kétségtelen persze, hogy a fordításban feltűnően sok kifogásolni való akad, annyira, hogy magyarsága Kartigaméval sem ér föl. Az eredeti szöveghez nyelvünkbeli tudatlansága miatt szükségszerű ragaszkodás számtalan németességnek lesz szülőoka: a *névutók használatában*, az *egy határozatlan névelőnek* az unalomig sűrű *kitételében*, a *határozott névelő hibás elhagyásában*, az *igekötők szórendjében*, a személyes *név-másoknak*, különösen a *harmadik személyűnek fölös* használatában. A miből azonban legszembetűnőbb a fordító idegen ajkú volta, az a *tárgyas ragozásnak* majdnem állandó *tótos* alkalmazása, minő pl.: *Mostan előhozom egyet (70), én hozzá kezdém a' beszédhez (98) téged*

* Bessenyei Gy.: A Holmi 1779: 336—241.

** Bessenyei Gy.: A magyar néző 56 stb. l.

valaha szerettem (109) és: előbbi szímem mellett maradám (25) stb. Mindebből a Szatirákban csupán az ő névmás túltengő használata maradt meg feltűnően.

A nyelv ismeretének hiányából fakadt tömérdek magyartalanság azonban mégis Faludi-szerúséget takar nemcsak a szókincsben, hanem szólásokban is. Igaz ugyan: az iker kifejezéseket, igei szerkezeteket s így a Svédi grófné-ban a ritmikus előadásmódot hiába keresnök. A nyelvvel is küzdő fordító hogyan is érezné ki ezekből nyelvünk hatásos erejét, mikor szavakra van még szüksége, mikor a rokonjelentésű szavaink értelmi-árnyalatait sem érti, nemhogy a találót tudná közülük kiválasztani. Ragaszkodnia kell a szavakhoz, mert a gondolatot még nem tudja magyaros észjárás szerint kifejezni. S ha föl is bukkan egy egy szólás Faludiból, az bizonyára az egyszerűbbek, a könnyebben átérthetők közül való, mint: *tekintetbe vesz* (Sg. 30), *minden bizonnyal* (ui. 36), *tettében való sokféle tapasztalása* (ui. 42), *pórul jár* (ui. 279) stb. Mint egyéb tekintetben is, jelzők, átvitelek szempontjából is gazdagabb s ezáltal gyorsabban kapcsolódik a moralista iskolához a Szatirák nyelve: alattomban *szurkáló beszéd* (RSz. 7) *hegyes szók* (ui. 8), *tudományoknak tömött oszlopa* (ui. 28), *szájatátott álmélkodás* (ui. 30), *le-szegezett figyelmetesség* (ui. 32), *magas gondolat* (ui. 142), *módatlanabb módos szavak* (ui. 208) és *nyelves bátorság* (ui. 330) stb. Szólásai sem oly sokoldalúak, mint a jezsuita íróké: *halála ötet nyakon ragadta* (ui. 31), *tágas úttya nyílnék sok rendetlenségnek* (ui. 98), *munkám bökkenőjét vettem elő* (ui. 17), *gömbölyű kezeinek csaknem vakító havával* (ui. 152) stb. Különösen a „Madarat tolláról, embert ruhájáról“ című fejezet bővelkedik Faludira emlékeztető részletekben. Itt egészen moralista hang űti meg felülunket (132—146 l.). Közmondások, népies hasonlatok találó felhasználása nyelvünk szellemének és népnyelvünknek sokkal eredetibb értését kívánja meg, mint a minővel Sándor István bírt. Ezért ritkaság fordításaiban nyelvünk erejének e nemű kihasználása. Szókincsének zöme azonban a moralista írók nyelvrejlesztésének eredménye: *zsebóra* (Sg. 22. RSz. 81), *írtyg bánat* (Sg. 115. RSz. 21), *kínszenvedés* (Sg. 121), *rabház* (Sg. 169), *ellenfél* (RSz. 50), *vendéghaj* (ui. 93), *gála-nap* (ui. 319), *gála-ruha* (ui. 263), *előszoba* (ui. 268), *borra való* (ui. 312), *fiatal rend* (ui. 161), *patyolatos rend* (ui. 98), *jámbor együgyű* (Sg. 248), *ilyen mi* (ui. 167), *mindenki* (ui. 112, 117), *ugye bár* (ui. 29), *eszecsábult* (RSz. 308), *eszébódult* (ui. — 110) *őszinteség* (Sg. 18. RSz. 22), *frissesség* (Sg. 78), *büszkeség* (ui. 194), *mivelet* (ui. 239), *szorultság* (ui. 242), *figyelem* (ui. 143), *vélemény* (ui. 192), *tzifrázat* (RSz. 87), *levegő* (ui. 222), *uriáson* (Sg. 76), *silány* (ui. 236), *vadon* (ui. 153), *otthonos* (RSz. 214), *hosszadalmas* (Sg. 25) — *akaratoskodik* (Sg. 129), *kérdzősködik* (ui. 132), *tetszeteskedik* (ui. 212), *kétségeskedik* (ui. 18), *kémeskedik* (RSz. 317) — *el időz* (Sg. 27), *elhaláloz* (ui. 42), *elnémul* (ui. 152), *elmellőz* (ui. 162), *elkülönöz* (ui. 171), *elél* (ui. 76), *elszegényedik* (RSz. 106), *elpatkol* (ui. 288), *feleszmélkedik* (ui. 69), *kibeszéli magát* (Sg. 21), *kijegyez* (ui. 62), *kijövendöl* (ui. 23), *kitisztít* (ui. 192), *kijózanodik* (ui. 204), *kitrombitál* (RSz. 28), *kidolgoz* (ui. 49), *kimereszt* (ui. 71), *kipalléroz* (ui. 120), *tekőtelez* (Sg. 68), *leolvas* (ui. 160), *lealkonyodik* (ui. 220), *leftzet* (ui. 160), *lecsépel* (ui. 186), *őszvepárosít* (ui. 80), de csak: *egybeszóllakozás* (ui. 197), *őszvekelés* (ui. 19), — *letzkéz* (ui. 16), *hátráltat* (RSz. 242) — *jobbatskán* (Sg. 169) stb.

Ezen összetételek és képzések módja annyira egyszerű és

könnyű, hogy nem esodálkozhatunk azon, ha mintájukra Sándor szintén megpróbálkozott néhánynyal. Mondanunk sem kell, hogy több az alant következő szavak közül is népi, vagy köznyelvi eredetű. Főleg az igekötős összetételek szaporodtak meg nála is: *elsikkaszt* (Sg. 123), *elorzokodik* (ui. 264), *elrongyol* (RSz. 39), *elkorbácsol* (ui. 186) — *kiékestt* (Sg. 113), *kimunkál* (ui. 146), *kimunkálkodik* (ui. 171), *kiszámlál* (ui. 161), *kivirágzik* (ui. 209), *kitudakoz* (ui. 213), *kiüsmerszik* (ui. 254), *kiszid* (ui. 340), *kikiált* (ui. 127), *kiformál* (RSz. 18), *kihallgatás* (ui. 42), *kitzikornyáz* (ui. 97), *kitanított* (ui. 300), *kiházásít* (ui.), *kimaraszt* (ui. 269) — *letelepít* (Sg. 113), *lemásol* (ui. 193), *tekörmöl* (RSz. 62), *lekendöz* (ui. 159), *leroskad* (Sg. 98) — *feltojúl* (RSz. 168), *felajánl* (Sg. 295) stb. — Ide sorozhatjuk az előbb elő nem kerülő: *elmemultság* (RSz. 121), *malasztkenyér* (ui. 290) összetélt is. — Faludi képzésmódján keletkezett az: *agárkodtat* (RSz. 35), *prókátoroskodik* (ui. 104), *nyúlaskodik* (ui. 169) stb. ige is. — Néhány szó e fordításokban a Kartigam és Kassandra nyelvét idézi föl; kétségtelen, hogy Sándor ezekből is gyarapította nyelvtudását: *viszánóz* (Sg. 78), *viszontí* (ui. 115), *viszontszerelem* (ui. 21), *utasít* (ui. 157), *barátné* (ui. 234) stb. — Sajátságos azonban, hogy a későbbi nagy purista még nem mutatkozik első műveiben. Sok az idegen szó, csupán az idegen nép és városnevek magyaros átformálása az, a mi sejteti: *Londrában* (Sg. 205), *száz ötven Rublonyból* (ui. 206), *Dán Ország* (ui. 208), *Arkangyalban várá* (ui.), *stókkalomban* (ui. 147), *Svéd Ország* (ui. 25) stb.; az ilyenfajta magyarosítás azonban még Faludira megy vissza, úgy hogy Sándor itt is moralista talajon áll.

A Svédi grófné fordítója tehát nem tartozik a moralista iskola azon tagjai közé, a kik Faludi hagyományait vagy megőrizve továbbfejlesztették, vagy többé-keésbbé megrontva, világi térre próbálták áttérlni. Fordítása nem kísérlet arra, hogy a moralista írásmód a profán szerelmi történetek nyelvévé legyen. Neki úgyszem sikerült volna az, a mi a nagy magyaros nyelvérzékű Dugonicsnak is eredménytelen fáradsága volt. A tárgyaltam regényfordítás csak azt a botlásokkal tele utat jelzi, a melyen Sándor jární tanult. A mint Rabenernek Szatirái tanú rá, ez az út megtisztult annyira, hogy erkölcsirői alapja szemmel látható, de nem visz Faludi táborába vissza kiszélesedve, hanem a köznyelv kényelmesebb országútjába torkollik. Rövidesen felhagy e stílussal, nemcsak mivel komor szépségeivel megbirkózni nem tud, hanem mivel megérzi az irodalomnak tárgyban, izlésben és stílusban történő elvilágiasodását, megérti azt, a mit szigorú bírálója, Bessenyei tanít, hogy a világi írók a régi „áhitatos Magyarság“ szerint nem írhatnak, hogy a világi írás módja: „Európai Anglus, Frantzia, Német, Belga tudósainknál régen dicsértetik és gyakoroltatik“. Ez hajtja őt is a szépiró moralisták köréből a tudományok mezejére, a nyelvészek és történetirók közé.

Azok között, a kiknek prózájában Faludinak még el nem mosódott hagyományai könnyen felismerhetők, a nagy Révai az utolsó, a kit e stílbeli kapcsolatokon kívül egyéb kötelekek is fűznek ehhez az iskolához. Pályájának az a fele, a mely nagyjelentőségű nyelvtudományi munkásságát megelőzte, legnagyobbrészt Faludi kultuszának volt szentelve. A 80-as évek legelején fordítja le Molnárnak a moralista írásmódból egyszerűsödött nyelvén Makónak A mennyők mivoltáról szóló könyvét; néhány évvel később Faludi stílusát akarja bevinni a Magyar Hirmondóba, nemsokára ismert Faludi-kiadásaival

kísérli meg útját állani a világiasan szabadabb, de nyelvrontásra is vezető újításokkal tarkított stílusnak; végül a Versegly ellen álnevű vetekedéseiben is a Nemes Ember velősen rövid kifejező erejét, anyagias szint kölcsönző képeit, finoman gúnyoló hangját igyekszik megszólatni. Kezdetben Molnár közletésével érzi ennek az előadás-módnak világos magyarosságát, majd munkáinak gyűjtése, rendezése, kiadása közben maga is belemerül Faludi szépségeinek tanulmányozásába, úgy hogy első hivatott értékelője lesz érdemeinek „a' Haza Nyelvnek gyarapodására szaggató igyekezetének“.* Sándor után ő is hangoztatja, hogy Faludit „ékesen szóló tolla miatt egyező akarattal köz néven Magyar Tzitzeronak híják vala“,** de meglátja benne azt is, hogy „igazán magyarul szól. Nem árúl el írás módja semmi idegen szó ejtést, semmi idegen közmondást. Mind azon anyja tejével szopta beszédét mond, természetest, kellőt, tulajdon Magyar.“ Attól az erősen purista iránytól, mely a Fizika elejinek, a Tudakosságának, Ráth Hirmondójának befolyásaképen őt is magával ragadja, Faludinak tiszta magyarsága téríti el. Talán azt sem sejtem rosszul, hogy ugyancsak Faludin keresztül szereti meg a régi magyar nyelvet. Ennek „kellemetes és jeles Magyarsága“ adja a kedvet egész egyházi irodalmunknak átbúvárlásához. Erős Faludi-kultusza tehát egyik nem jelentéktelen lendítője lehet magasba szökött nyelvtudományi munkásságának. Ebből fakadhat a minden újítást elnyomó igyekezete, az a vágya, hogy régi szókiincsünknek elfeledett, eltemetett anyagával tegye fölősléggessé az újításokat, s őrizze meg a magyar stílusnak kenetes „a' szent Erkölsnek keményebb szerü Oskolájába“ illő hangját. Mert, a mint később tökéletesnek, fejlesztésre nem szorulóknak látja és hirdeti nyelvünket, éppúgy nem tartja újításnak régi jeles íróinknak, s így Faludinak sem, törvényes, tömeges újszerűségét. Nyelvünk természetes gazdagságának, „tulajdon Magyar szóejtés“-nek nézi azokat. Így lesz a lelkes puristából, nyelvtisztító újságíróból a megállapodott régiségért rajongó nyelvtudós. Stílbeli fejlődése érdekesen mutatja a visszafelé haladásnak múltba vesző irányát. Fellépése idején Molnár a magasztalt vezére, majd ennek mesterét, Faludit tekinti „tükörpéldá“-nak, később ennek forrásáért, a XVII. század komoran ódon, egyházi stílusáért lelkesedik.

Lehetetlen észre nem vennünk a moralista iskolának áttekin-tése közben azt az igyekezetet, mely a Nemes Embernek és a jezsuita drámáknak írásmódját világibb térre, a természettudomány és regény terére átplántálni törekedett. Mintha csak megértvén a kor világias követelményeit papjaink, sietve siettek volna biztosítani maguknak a vezérszerepet theologiai színezetét rohamosan vesztő irodalmunk stílusában is. Az egyháztól immár elfordult kor követel-ményeképen megindul a magyar hirlapirodalom is, melynek veze-tése rövidesen Révai kezébe kerül.*** Ráth és Molnár purismusa vegyül el Faludi írásmódjával a Hirmondónak Révai szerkesztette lapjain. A minden czikornya nélküli közvetlenség, a gyakori beszélgető, szinte párbeszédes forma, az olvasóknak Nagyságtok-, Kegyelmetek-vel való megszólítása, a sűrű *No lám! Ihol! átmenetek* s végül a szembeszökően

* A magyar néző 57. l.

** Faludi Ferentz' Költeményes Maradványi 1786. I: 11. (KM).

*** L. erről bővebben értekezésemet: A Magyar Hirmondó újításai Bartzafalvi előtt. MNy. 7: 249 stb.

erkölcsileg oktató tendentia, mely el nem mulasztaná a történetek elbeszélését Faludiszzerű életbölcseiségekkel megszürdalni, moralista jelleget adnak Révai újságainak. De megvan rajtuk mindaz, a mit ezen írásmód belső sajátságaiként fejtegettünk. Az egyszerű, rövid mondatok, a rokonjelentésű jelzők ikerszószerű kapcsolása, a képes kifejezések gyakori volta, a sok igekötős összetétel, melyek éppúgy mint Faludinál hosszabb, határozós mondatrésztleteket szorítanak egybe, arról győznek meg, hogy a jezsuita drámaírók után Révai az, a ki a moralista stílusnak főbb sajátságait nemcsak tisztán meg látta, hanem el is tanulta. Hogy a magyar hírlapi nyelvben állandóvá nem lett ez az írásmód, annak oka Révainak a szerkesztőségétől való megválása. Ennek az erkölcsi irányban indult hírlapi nyelvnek minden nyoma elvész a szabadkőműves Szatsvaynak sokszor alantas humorra hajló világi tolla alatt. De Révainál is érzik későbbi műveiben a moralista stílusnak némi megcsappanása, az érvelés eszközeinek, a nyelvtörténeti bizonyságok felhordásának, erősítő és czáfoló példáinak nagy tömege folytán.

Faludiból és köréből kerültek hozzá e kifejezések és szavak: *annyi mint az* (MH. 38),* *fennynyen* jártatva (ui. 12), *elmének fenjárását* (ui. 95), *arra szagat* intézete (ui. 97), *igazat tart* (KA. 19),** *tettében levő igaz* (KM. 17) — *ellenfél* (MH. 26), *hadi erő, hadi hajó* (ui. 54), *fennforgó* (ui. 2), *költsön fény* (ui. 165), *árnyék Fejedelem* (ui. 74), *elme szülemény* (ui. 83), *Felség szék* (ui. 84) — *azon egy* (KM.) 222), *oltyas mi* (ui. 213), *egyki* (MH. 72), *akár hogyan* (ui. 10) — *elaszszonyosodik* (ui. 5), *félre síkamló* (ui. 63), *félretsavarítás* (KA. 87), *lefizet* (MH. 30), *legyaláz* (ui. 33), *letartás* (KA. 21) — *majmoskodik* (MH. 3), *kérdezősködik* (ui. 31), *kényeskedik* (39), *kellemeteskedik* (KM. 134) — *jeleskedik* (ui. 180) — *mohóság* (MH. 2), *vagyonka* (ui. 63), *tanultság* (ui. 159), *műelet* (ui. 182), *épitmény* (ui. 242), *levegő* (ui. 51) — *hosszadalmas* (ui. 25), *járatos* (ui. 78), *innepes* (ui. 90) — *bővebbetskén* (77), *hosszabbatska* (ui. 84) — *milyen* (ui. 1), *tsenddel* (ui. 5), *hasztalan* (ui. 55), *hús* (ui. 158) stb.

A Nemes Ember ritmikusságára emlékeztetnek e melléknévi kapcsolatok. Ertelmileg sokkal messzebb esnek, mint Faludi hasonló egybefűzése; úgy látszik ez több gondnal kereste össze a rokonjelentésű szavakat. Összetartozásukat Révainál az is bizonyítja, hogy csak a második tag ragozódik: *nyers tisztán* (MH. 72), *sebes hirtelen* (ui. 60), *gyáva erőtelen* (ui. 95), *gyáva ostoba* (ui. 181), *siető hamar* (KM. 15), *kaján irigyül* (ui. 133), *együgyű kényes* (ui. 147), *homályos rendetlenül* (ui. 155), *gyengült puhán* (ui. 199), *sovány szegény* (ui. 181) stb.

Egyéb összetételeiből is Faludi nyomában járás érzik ki. A rövidségre törekvés nemkülönben áttetszik rajtuk: *kün váras* (MH. 23), *érdem öltözet* (ui. 66), *ruha viselet* (ui. 68), *tér szin* (ui. 86 a' tengernek tér szinét), *öröm hír* (ui. 93), *költsön világ* (ui. 165), *tükör szék* (ui. 112), *szégyen út* (220), *buár harang* (ui. 220), *fenn jajj* (KM. 192), *kép vonat* (ui. 159) stb. — Igeneves szerkezetekkel is igyekszik tömöríteni írásmódját, a mint a moralistáknál látta. Különben is Révai az, a kiben a szűkebb iskola keretében legérezhetőbb az írásmódnak erőbeli Faludiszzerűsége. Kétségtelenül Faludi hasonló szer-

* Magyar Hirmondó 1784.

** Versegi Ferentznek . . . Motskolódásai. Kardos Adorján 1806. (KA.).

kezeteit utánozza itt is: *gözlöbe vagyon* már lelketekém (MH. 2), *romlandóba indül* (ui. 42), *síróba fakad* (ui. 43), *betsübe vesz* (ui. 46), *fordulóba hoz* (ui. 67), *mozdulóbann vagyon* (ui. 276) stb. — Sok az újabb igekötős összetétel is részben szintén a köz- és népyelv teréről kisajátítva: *eldalol* (MH. 16), *elmosódik* (ui. 50), *elvegyül* (ui. 112), *elzavarodik* (KA. 80), *el riad* (KM. 225), *el kereng* (ui. 231), *el nyájas-kodik*, *el enyeleg* (ui. 13), *el sohajtja magát* (ui. 214), *feldolgoz* (MH. 245), *ki pendít* (ui. 14), *ki süvölt* (ui. 82, Faludinál *ki fűtyül*; itt már mai jelentésben: a' ditső tapsolás helyett tudom, hogy inkább ki süvöltik), *kihaladokol* (ui. 134), *kípuhatol* (KM. 15), *kíragyog* (ui. 183), *kihatol* (MH. 180), *kimenet* (ui. 266), *kiavúlt* (KA. 58) — *le szolgálta-tás* (MH. 37), *le pusztúl* (KM. 217), *le fénylik* (ui. 225) — *össze szerződés* (ui. 70), *össze ság* (43) stb. — Egyszerű képzései közt a gyakorító igék túlsúlyban vannak: *vondoskodik* (MH. 82), *negédeskedik* (MH. 8),* *haladékoskodik* (KM. 222), *embertelenkedik* (MH. 8), *jajgatkozas* (KA. 14), *rodhadoz* (MH. 51) stb. — Nemkülönböztetve törvény-szerűek: *maratos* (MH. 85), *mindenes* (ui. 196), *hullámos* (KM. 214), *bástyázat* (MH. 172) stb. — továbbá a *szabadotska* (ui. 121), *kényesetske* (ui.), stb. kicsinyítés. — Talán népies eredetű a *Szerb Ország* (ui. 98), *Román ország* (ui. 168) elnevezés, de belevág Faludi—Molnár—Sándor nép- és helyneveket magyarosító igyekezetébe is.

Azok az elevenítő jelzők, melyeket Faludi iskolája tett a magyar szépstílusnak ma is elengedhetetlen követelményeivé s a melyek közül a legtöbb irodalmi közhelyyé is lett a moralisták óta, Révainál is megszaporodnak. Jelzős kapcsolatai szintén csupa személyesítések; coneretumokká alakított elvont tulajdonságokat rajzolnak: *felylyebbező hetykeség* (KM. 134), *mosolygó öröm* (ui. 154), *gögös pompa* (ui. 155), *velős oktatás* (ui. 180), *fagyos lehellet* (ui. 218), *bokros elméjü nyughatatlanok* (MH. 117), *dagályos puffadozás* (ui. 118), *szikrázó gondolat* (ui. 12), *bújdósó pillantás* (KM. 222), *több ágú tsúfos vétek* (MJ. 21) stb. — Szólásokat inkább vetekező írásaiban találunk. Ki kell emelnünk, hogy e tekintetben Révai nem követte ellenfelét, Verseghyt a durvaságnak sikamlós mezejére, megőrzi a mesterét jellemző finomabb ízlést: szépen *kigázolhassanak a' rosznak* süllestő *iszappjából* (KA. 5), *derekán fogta a' dolgot* (ui. 21), nem igaz úton *csavargó éktelenség* (ui. 88) a' velős *nyelvtudásnak* ezen első *fenekét* (ui. 122), *átsol ő a' nyelven* (ui. 156) stb. — Közmondás, népies hasonlat elég ritka; szorosabb ragaszkodás ez is azokhoz a hagyományokhoz, melyek előbb említett társainak kezén vagy megromlottak, vagy elsikkadtak.

Révai Miklós hív megőrzője, utánzója annak a stílusnak, mely vele együtt megszűnt a magyar szépprózának komor jellegű előadásmódja lenni. Nem mintha tanítványokat nem nevelt volna — hisz Horvát Istvánban föl-fölbukkan a szerette Faludismusnak egy-egy jele — de tanítványaiban csupán a nyelv szeretetét volt ideje lelkesen felébreszteni; arra, hogy bennök Faludi kultuszát és ezzel összefüggésben a régi nyelvnek gyümölcsötető szeretetét is kifejlessze. már nem volt módja. Különben is halálának korán elkövetkezett idején már Kazinczy lesz magasztalt vezére a túlnyomóan világiakkal megszaporodott írói nemzedéknek. Révaival együtt Faludi iskolája is letűnt, s nyomaít ma már csak közhelyyé vált kifejezéseiben

* Versegi Ferentznek Tisztátalan magyarsága Miklósi János 1805. (MJ.).

találja meg a kutató. De Faludi iskolájának Révaiban vázolt utolsó fellobbanása irodalmunk egy jelentős korszakának is határkövét jelenti. Az a túlnyomóan sok egyházi vonás, a bibliai, komor, feddő vagy ünnepélyesen templomi színezet, mely kilencz századon keresztül egész irodalmunkban tárgyilag és formailag uralkodó volt, s a mely ezen hosszú idő alatt hivatásszerűen juttatta vezérszerephez szellemi életünk sikeres vezetésében a katolikus papságot, Faludi iskolájával együtt elmosódott. Helyet engedett a világibb, derültebb, földiesen emberibb témáknak, gyönyörködtető hangnak a prózában is. A régi, munkás vezetőknek, a papságnak örökébe — melynek, mint Faludi példája bizonyítja, még sikerült azt az egyházi jeleget népies magyarsággal átítani, prózákat mintegy *magyarrá* tenni — a nemzet valamennyi rétegéből sarjadt, világi vezérek lépnek. Próza irodalmunk tartalmában, alakban *nemzeti* voltát már ezek lelkes törekvéseinek köszöni.*

SIMAI ÖDÖN.

* Külön kell itt a figyelmet felhívnom Kultsár Endrének a Nyr. 24. kötetében Faludi stílművészetéről szóló rövid értekezésére, melylyel Faludi érdemeire nézve egészen ellentétes eredményekre jutottam. Még egy pár szót pro domo! Faludinak Sándor Istvánra gyakorolt hatását keresve, kis tanulmánynyá szélesedett az az igyekezetem, hogy *Faludinak és egész iskolájának stílus- és nyelvbéli értékét röviden vázoljam*. Többet adtam, mint a mennyire kitűzött célom kötelezett. Csekély igényű tanulmányomnak igazi értékmérője volna, ha sikerülne e hibámat az érdeklődőkkel elfelejtetnem.

Grodno esellett.

Egyik nyelv sem fordítása a másiknak. Mindegyiknek van olyan szókinése, melynek nincs más nyelvben megfelelő párja. Elég e részben a latin *virtus*, a német *Gemüt*, a francia *esprit* szavakra utalnom. Mindamellettt bámulatos jelenség, hogy a világ összes művelt nyelvei (s tán a nem műveltek is) nagyjában ugyanazon nemfogalmakat és ugyanazon fajfogalmakat szemeltek ki és tudják egy-egy szóval jelölni. Feltűnő kivételt alkotnak a magyarban az indogermán nyelvekkel szemben a rokonsági kifejezések, a melyek kiszemelése a magyarban eltérő: *öcs, bátya, hugom, néném*; ezek nincsenek a németben külön elnevezve, ellenben hiányzik nálunk a *Tante* külön megjelölése.*

Mindamellettt, a mint említettem, e szavak, a neveket és fajokat jelentő szavak fogalmilag nagyjában megegyeznek a különféle nyelvekben. De a nyelvek szervei élete mégis más-más; a mondatrészek működése minden nyelvben eltérő.

Eltérő a magyarban és a németben az igék szerepe még akkor is, ha általában logikailag (értelemre nézve) egyeznek. Ezt különösen azért emelem ki, mivel úgy tetszik előttem: nem ügyelünk eleget újabb irodalmi nyelvünkben a magyar és a német ige életének különbségére: a német és a magyar ige természete nem egyszer elmosódik, olyképp, hogy a *német* ige életsajátságait ráerőszakoljuk a *magyar* igére.

* Gyermeknek néha külön fajfogalmakra szót alkotnak maguknak. Pld. külön névvel jelölik mind azokat a babákat, melyek be tudják húynyi szemüket vagy mind azon ételeket, melyeket feltalálva kavarni lehet.

A magyar és a német ige egyik főkülönbsége szerintem az, hogy a német ige gyengébb és halványabb a magyarnál. *Gyengébb*: ezért is erősítésre szorul a nyelvhasználatban (többnyire főnévvel való erősítésre) és *halványabb*, nem annyira érzéki, nem annyira szemléltető, reális, mint a magyar: ezért is a német ige alkalmazosabb *elvont* használatra.

Gondolatomat még pontosabban példákkal akarom magyarázni. A német gyakran bővíti az igét, támogatja más kifejezéssel, a mi a magyarban fölös, ott az ige magában is elég erős. Pld. helyeselni = *Recht geben*; vonatkozni = *Bezug nehmen*; felvilágosítani = *Aufklärung geben*; valamire figyelni vagy tekinteni = *Acht geben*, in Betracht ziehen, in Betracht kommen, in Betracht nehmen; megkezdeni = in Angriff nehmen; követelni = *Anspruch erheben*; valamivel élni vagy valakit felhasználni = in Anspruch nehmen; kétleni valamit = in Zweifel ziehen; futni = *Reissaus nehmen*; hatni = *Eindruck machen*; fordulni = *kehrt machen*; irányulni = *Richtung nehmen*; fürdeni = *ein Bad nehmen*; megvendégelni = *ein Essen geben*; kezdődni = *den Anfang nehmen* stb. Mind ezekben a német kifejezésekben az ige eredeti jelentése már csak igen halvány, az ige nek nincs érzékeltető ereje, csak olyan segédige-féle. A magyar *vonni* vagy *venni* érzékibb, reálisabb mint a német *ziehen* vagy *nehmen*; azért is, ha azt mondom német minta szerint „kétségbe *vonom*“ (in Zweifel ziehen) vagy „fürdőt veszek“ (*ein Bad nehmen*) akkor a magyar *vonni* és *venni* még erősen szemléltető (eredeti jelentésüket megőrző) igéket elhalványult, *elvont* német segédigékként használok.

Igaz, hogy a magyarban is mint minden nyelvben az igék eredeti jelentése nem egy ízben eltompult; eltompult a *vonni*, *venni*, *jönni* stb. igék régi érzékeltető értelme is, de ez az elhalványulás még mindig nem oly nagy, mint a németben, a mely ezeket az igéket kiegészítő, bővítő igék gyanánt szereti használni. („Ich bezweifle es“ helyett „ich ziehe es in Zweifel“ stb.)

Ezeknek az idéztem német kifejezéseknek összetett voltát a német ige erőtlensége magyarázza. Tán még feltünőbb német saját-ságot ültetünk át nyelvünkbe, midőn a magyar *áll*, *fekszik*, *elesik* magyar igéket egymagukban is a német *stehen*, *liegen*, *fallen* igék *elvont* természetének, kopottságának megfelelően alkalmazzuk.

„Grodno elesett“ ezt olvastuk minap örömmel a hírlapokban. *Grodno ist gefallen* hangzott a német híradás. A német *fallen* *elvontabb*, mint a magyar *elesni* ige, melynél némileg élő lényre gondol a magyar, míg a sokféle német szólás *elvontan* használja (es *fällt* mir schwer, es *fällt* mir auf, es *fällt* mir ein stb.)*

A német ige halványabb, nem annyira érzékeltető, mint a magyar. Mi rátukmáljuk a magyar igére a német ige *elvontabb* természetét. Pld. a német *stehen*, *liegen*, *fallen*. A német nem látja annyira, mint a magyar, a valóságos állást, heverést, bukást. Ha azt mondjuk, mint Kisfaludy Károly népdalában mondja Rákos mezejéről: *Rákos te állsz*, vagy ha azt mondjuk, a mit a földrajzi tankönyvekben olvashatni, hogy a Rákos mező Budapest mellett *fekszik*, akkor mi voltaképp a német nép képzetét ráerőszakoljuk a magyar

* Tátrafüreden egy tűzgyökeres magyar leányka, midőn hallotta, hogy Grodno *elesett*, valami póruljárt fürdővendégnek képzelve Grodnot, azt mondta: „Nem csoda, hisz ezek a sáros utak oly sikosak.“

nyelvre. A magyar *állni* és *feküdni* ige reális, szemléleti tartalmával nem igen illik a Rákosra.

Minden nyelvben sok a kopott képies kifejezés, az elhalványult metaphora: különösen sok a színehagyett ige, melyről eredeti jelentése lekopott, úgy hogy mint erőlen halvány szervezetet a beszédben ide-oda lehet szorítani. Nekem azonban úgy tetszik, hogy a kopás folyamata a németben előbbre haladt, mint a magyarban.

Ezeket a magyar kifejezéseket, a melyekről szóltam, mind ki-szorítani már nem lehet. Egy részét a nyelvfejlődés már meghonosította. A többivel szemben azonban tanácsos óvatosaknak lennünk.

RIEDL FRIGYES.

A *fitul*, *finta* szócsalád.

I.

Vegyük szemügyre a következő szócsoportot:

a) *fitul*: MAL.: „Fölfítült orrú“ am. ‚silus‘; PPl.: „Fel-*fitült*, fel-horgadt orrú“ am. ‚silo‘; Borsodban: „fel-*fitul* az orr“ am. ‚fölgörbül, fitos lesz‘, el-*fitul* am. ‚elferdül‘; ki-*fitul* am. ‚kifizamodik, elferdül‘; Gömörben: „fel-*fitult* orrú“: ‚fitos‘; CzF. és Sárospatakon: „ki-*fitull* orr“ am. ‚fitos orr‘; Háromszék: „el-*itull-fitul*“ am. ‚kimegy az alakjából‘;

b) *fitít*: Tyukodi Márt. József pátr. 1641: „*fitított* orr“; Székelyföld: „*fitított* orr“ am. ‚fitorított‘; Sl. *fitítani* am. ‚aperire, manifestare, monstrare‘, a népnelvben *fitít* (*fttyít, fityint*) am. ‚mutat, dicsekedve mutat‘; Fal. UE.: „Ki-*fitított* és fel fordult kártyákkal játszadozni“; a népnelvben: ki-*fitít*: ‚kifordít, kimutat‘; el-*fitít* am. ‚elferdít‘; föl-*fitít* am. ‚felfordít‘;

c) *fitat*: Ppm. 1708: ‚cogere, adigere, torquere‘; Sl.: ‚aperire, monstrare, ostendere, ostentare‘; CzF.: ‚valami elétüntet, különösen dicsekévből, kérdékből mutogat‘; Pápa vid.: ‚mutat (büszkén, dicsekedve), kimutat (vmely elrejtett tárgyól egy kis részt)‘;

d) *fitog*: CzF.: ‚valami kitünőleg mozog, s mintegy kérkedőleg hanyakodik‘ pl. „Darutoll *fitog* süvegén“; Somogy: ‚mozog, inog‘; Szamoshat, Hegyalja, Borsod: *itong-fitong* am. ‚ide-oda inog, iczeg-biczeg‘; Szolnok-Doboka: *fitang* ua.; Kapnikbánya: *fityog* am. ‚láb alatt van, hentereg‘ (a t valószínűleg a *fityeg* hatása alatt lett *ty-vé*);

e) *fitogat*: a régi nyelvben (első előford. Born. Préd.): ‚ostento, prangen, prahlen‘; a népnelvben (Torontál: *fityogat*): 1. ‚mutogat‘, 2. ‚fitogtat‘ vagyis ‚kérkedve, dicsekedve mutogat‘;

f) *fitogtat* (Nagybeccserek: ki-*fitogtat* vö. Bács: *fityegtet* am. ‚mutogat‘).

A felsorolt igékből egy ‚görbülés‘-t kifejező *fit*-alapszót elemezhetünk ki. A *fitít, fitat, fitogat, fitogtat* a ‚kérkedve, dicsekedve mutat v. mutogat‘, továbbá a ‚mutat v. mutogat‘ jelentéshez úgy jutottak hozzá, hogy mint helyzetváltoztatást jelölő szavakhoz a ‚nem természetes, szemet szuró mozgatás‘ képzeze fűződött hozzájuk, ez pedig a ‚kérkedve, dicsekedve mutogatás‘ képének is egyik kiemelkedő vonása.

A ‚görbülés‘-t kifejező *fit*-alapszóból képezett **fitó* igenévnek melléknévképző s-sel való továbbképzése a *fitos* (vö. *tilos, szorgos, takaros* TMNy. 520), minek jelentése: 1. ‚görbe‘ (*fitos* kard); 2. ‚görbe

lábú'; 3. ,pisze, pisze orrú'; vö. NySz. ,silus, camurus' és SI.: *fitos* : ,apertus, patens, patulus'.

Idetartozik *fitak* am. 1. Háromszék: ,hányt-vetett darab'; 2. ,bojt, czafrang'; 3. CzF.: ,a test azon része, melyet ki- vagy félremozdítás által kiténtetünk, kiténtünk'; fa-*fitak* am. 1. ,hányt-vetett fadarab'; 2. Háromszék: ,kölyűfa'; PPl.: ,*fitakos* orru, felíttott orru" am. ,silus'; CzF.: *fitakos* (orr, száj) am. ,finta, fintaorrodott, elferdített görbeségű'; Abaúj és Zemplén: *fitakos* ∞ *fityakos* am. ,taknyos'; Székelyföldön „*fitakos*-orru" a ,keres, kutat, fürkészh, szimatol' értelmű *fitat* ∞ *fitet* igék hatása alatt a ,kutató, fürkészh, szimatoló' jelentést vette fel. Olyan származék, mint a *szil* am. 1. ,vág'; 2. ,hasít'; 3. ,farag'; 4. ,gyalulul' igéből *szilak*:*szilok* am. ,darab, szelet'. Eredeti jelentése bizonyára: ,zsugorodás, görcs (fán, testrészen)'.

Nézzük már most a *fintor* és a *finta* szavakat!

fintor: SI.: ,curvus, inflexus, obliquus, aduncus'; CzF.: 1. ,egy növény'; 2. ,félre, görbére hajlott vagy csuklott, rendes állásából kiferdült (arcz, orr, száj)'; CzF.: *fitor*: ,valami félrehajló, félremozgó'. Továbbképzése *fintoros*: Székelyföld: ,ferde, egyenetlen (posztó, kalap)'; 2. Háromszék: ,a disznó vastag hurkája'; *fintorosság*: ,a fa megvetemedése' (Révai-Lex. 7, 532).

fintorit: G. Kat. Váts. „Az isten igéjének viasz orrat tsinált, és szintén oda *fitoritja*, s' fatsaritja, a hová akarja"; uo. „Nagy munkával hátra fűsültetett, sok fodorgatással fel *fitorittatott* üstök"; SI.: *fintoritani*: ,curvare, flectere, inflectere'; CzF.: *fintorit*, *fitorit*: ,tagjait, arcvonásait, orrát idomtalanul, elferdíti';

fintorog: Apostolok mélt. 1521: „Az kyc azzu darab kenyerral megh elegettenek volnah, ymmar az semlyen *ffintorogyanak*"; Zvon. Pázm. P.: „En azt sem hihetem el, hogy ezekkel szembe mert volna lenni *fitolgo* somolygás nélkül Kalauzunk"; SI.: *fintorogni*: ,fenteregni; vagari, grassari, oberrare'; Székelyföld, Erdővidék: *fintorog*, Gőcsej: *fitolog*: ,izeg-mozog, billeg'; Hetés: *fitorog*: ,dűledez, dűlőng';

fintorgeti: SI.: ,fitogatni, tekergetni, görbén mozgatni'; CzF.: ,farát, lábait, derekát, orrát, száját *fintorgetja*'; (Gömör: *fincsorget*); Felső-Csallóköz: „*fintorgetja* magát" am. ,farát hányja-veti, riszálja, kidüllesztí';

fintorodik: SI.: ,curvari, flecti, inflecti'; CzF.: ,fintorrá, azaz görbére álló, félrehajló alakúvá lesz (orr, arcz);

fintorkodik: CzF., arczát, arcvonásait idomtalan elferdítésekkel ide-oda rángatja'.

Az el-*fintérit* am. ,elferdít, félretol', *fintéri* am. ,láb alatt hentergő (gyermek)', a ,henteredik' jelentésű *fintéredik*, belé-*findéredik*, fél- és lé-*fintéredik* valószínűleg a *fentereg* ∞ *fintereg* igével való keveredésből származnak.

finta: SI.: ,curvus, inflexus, obliquus, aduncus'; CzF.: ,félre görbült, rendes vonalától elhajlott' (*fintaság*: ,a tagok, különösen lábak csuklójának kigörbedő, kihajló tulajdonsága'); a népyelvben: 1. ,ferde, görbe'; 2. ,pisze, pisze orru'; 3. ,ál, tettető, szineskedő' (*finta* beszéd). A szó elvont jelentése természetes átvitelen alapul.

Már SI. együtt említi a *fintor*-t és *fintá*-t. CzF. *fintá*-t *fint*-elvont törzsből származtatja, melyből *fintor*, *fintorit* is erednek; hozzáteszi, hogy ez a *fint*-lehet a *fit* (*fitit*) igének módosulata; *fit* pedig elvont gyöke a *fitos*, *fitit*, *fitogat* stb. szavaknak. A MTsz. *fintát* a *fitit*, *fitos*, *fitul* szavakkal veti össze, a NySz. meg a *fitos*-nál

a *fintortit*, *fitorít* igékre utal. Mészöly szerint (MNy. VII, 340) a *fintorodik* ∞ *fitorodik* tövéből való a *fitos* is. Azonban mindezek hangoztatják, de nem igazolják a rokonságot. Ezért, midőn a szó-csoport összetartozásának néhány bizonyítékát óhajtom előadni, első-sorban arra mutatok rá, hogy jelentéstani szempontból az értelmezésükkel együtt fentebb felsorolt szavak etymológiai összekapcsolása ellen semmi nehézséget nem lehet támasztani.

A *fintor* és *fit* hangalakok között a *fitorít*, *fitorog*, *fitolgo* változatok teremtik meg az összeköttetést. A *fintor*-t megelőző *fitor*-olyan gyakorító *-r*-rel alkotott származék, mint a milyen *húny*:-*hunyor*-, *tép*-, *töp*:-*tépér*-, *töpör*-, *nyom*:-*nyomor*-. A *fntor* melléknévi szerepére nézve megjegyezhetjük, hogy — úgy látszik — az ilyen *-r* képzős származékok igei és névszói használatban egyaránt előfordultak. Nézetem szerint ennek a nyomai pl. 1. a *hunyor* növénynév, a mivel különféle altató hatású növényeket jelöltek meg (Gombocz E. MNy. X, 22): *húny*, *hunyorgat*, *-tt*; 2. *szotyor* am. ‚vizen uszkáló hó- és jéggomoly‘: *szotyog*, *szotyós*, *szotyé*, *szotyorodik*, *szotyorog*, *szottyán*; 3. *potyor* am. ‚híg sár‘: *potyol* am. ‚ütögetéssel, veregetéssel puhít (húst, gyümölcsöt)‘, *potyó* am. ‚keszöcze, félig főtt híg lekvár‘ (*potykos*-*lotykos*), *potyó*-szilva am. ‚aprószemű, korai vörösés szilva‘; 4. *vigyor* ∞ *vicsoram*, ‚nyílás, hézag, hasadás, repedés‘: *viggyan* ∞ *vicsan* am. ‚hirtelen kisüt, kivillan (a nap)‘, *vigyorcog* ∞ *vicsorog*; 5. *csuorog* am. ‚gömbölyded vmi, dudor‘: *sugorgat*, *sugorodik* (*zsugorgat* stb.); 6. *csukor* ∞ *csokor*: *csukorgat*, *csukorodik*, *csukorít* (vö. Mészöly Nyr. 41, 136); 7. *csupor*: *csuporgat*, *csuporodik*, *csuportt*; 8. *botor*: *botorkál*, *botlik*, *botol*. Ezekre vonatkozó véleményem bővebb kifejtését más-korra hagyom. — A *fitor* valahogy olyan módon változhatott *fintor*-rá, mint a ‚fundo‘ jelentésű *öt* (l. NySz. és OklSz., az *Ötlevény* címűszó alatt is) *önt*-té nyilván az *ont*-tal való keveredés útján; hibás magyarázat TMNy. 118: *önt* < *öm*-t, *öm*-lik, mivel *ömlik* újabb keletű (NyUSz.) és az *önt*-höz alakult bizonyára az *ont*: *omlik*, *bont*: *bomlik*, *ront*: *romlik* alakkpárok analógiájára. Az *n*-nélküli és *n*-es alakok váltakozására még a következő példákat idézhetjük: 1. *pödér* ∞ *pödör*, *pödértt* ∞ *pödörít*: *pëndértt* ∞ *pöndörít*; 2. *büg*: *bung*, *büगत*: *bungat*; 3. *bodor* (*bodri*): *bongyor*; *fodor*: *fondor*; 4. *kukorodik*, *kukorgó*: *kunkorodik*, *kunkorgó*. Azt hiszem, hogy az *n*-es alakok szóvegyítés útján keletkeztek: a *pödértt* a *pëndít*, *pëndül* igék *pëndértt*, *pëndéredik* gyakorítóival (NySz.) keveredhetett; a *büg*-ba a *bong* am. ‚bombilo‘ (C., MA.; zengő-*bongó*), *dong*, *kong*, *zeng*, *cséng* igékből juthatott az *n*; *bodor*- és *fodor*-ba *kondor*- és *göndör*-ből. A *fitor*:-*fntor*-átalakulás, valamint az igei és névszói használat kérdésének tisztázásánál még figyelembe kell vennünk, hogy az OklSz.-beli 1271: *Fytur* (szmn.); 1308: *Johannis dicti Fintur* 1694: *Fintor*völgye (szólóhegy) adatok egyrészt a névszói functió, másrészt az *n*-es hangalak régiségét igazolják.

A *finta* a *fit*-alapszó *-a* (*-e*) képzős igenévi származéka: tán mint szn. 1138/1329; 1211, 1237. 1270: *Fita*, *Fytha* vö. 1251: *Fytok* szn. am. *fitak*? (Mon. Strig. I, 96; OklSz. boka, mordály, adó; Kovács), melybe a *fitor*-hoz hasonlóan vegyült bele az *n*. Keletkezését egyébként meglehetősen régi időre tehetjük, mivel az oklevelekben személy- és helynévként előforduló *Fintá*-k (OklSz. és Csánki) bátran a tárgyalt *finta* szóval azonosíthatók. Talán a szó-ó képzős változatának kell tekintenünk a hunyadmegyei *Fintóág*

falu (1491: poss. *Fyntho Ag* CsÁNKI V, 90) nevének előrészét; a CzF.-nál említett csikszéki *Fitód* puszta nevének *fitó*-alapszava pedig az *n*-nélküli igei gyökér -ó képzős igeneve lehet (vö. *fitos*). (Folytatjuk). PAIS DEZSÓ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Helyreigazítás. A Kisf. Társaság Nemzeti könyvtára IX. kötetében (Alszeghy Zs.: Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig, Bpest 1914.) Felvintzi György Comico tragoediájának *émettem* adata (251. l.) így van magyarázva: álmodtam (479. l.) Nyilvánvalóan tévedés. *Émett, imett* a Nyelvtört. Szótár szerint is: vigilans, wach. *Émetten, vigyáztván*: vigilanter, vigilando. Vö. *imétten*: émett, imett, ébren, eszmélten; *imellem*, -ed, -e; ellenkezője: álmodtam, -ad, -a (Krizsa: Vadr. 503); *imetten* = ébren (Hunfalvy: A székeltek 22. l.); s ma is *iméttem*: ébren Kel. Székelység. Talán a „nem émettem“ kifejezést (vö. id. h.) akarta szerző „álmodtam“-nak magyarázni. Mindenképen javítandó.

A Disputatio Debreceniensis *essezé* alakja helyett (104. l.) *esseké[rt]* van írva, *eszezekkel* helyett meg *essekkel* (uo.) és „gazokért“ illetőleg „gonoszokkal“ értelemmel magyarázva (475. l.). Szerintem a székel és királyhágontúli nyelvjárások használatának megfelelően Kovács Dezső (uo.) „*ez s ezé*“ illetőleg „*ez s ezekkel*“ olvasása a helyes; hisz ezek is inkább lenéző értelmű kifejezések, az eredetiben pedig Alszeghy megjegyzése szerint is ez a helyes írásuk. (Vö. Nyr. 27: 31, 125, 369). ERDÉLYI LAJOS.

Harmadszor az 1517. évi magyar levélzáradékról. A MNy. III. 322. l. Jungerth Mihály közli a körmendi hg. Batthyány levéltárából (Mem. 61.) Batthyány Ferencz kir. főkamarászmester- és Fánecsy Imre adórovónak Batthyány Boldizsárhoz intézett 1517. máj. 28-án kelt (Datum Bude, feria quinta proxima ante festum Penthecostes, MNy. III. 322. l. hibásan jún. 5-ikéről keltezve) latin levele után Batthyány Ferencznek saját kezével írt, pár soros magyar záradékát. Még ugyanazon évfolyamban (MNy. III. 424. l.) Zolnai Gyula megjegyzi, hogy a kis nyelvemléket az ezredéves kiállításon a tört. főcsoportban (vajdahunyadi vár lovagterme 34. sz. tárló, 1330. sz.) kiállított oklevélről a helyszínén ő is lejegyezte, másolata azonban egy-két helyen eltér Jungerth közlésétől. Közölvén saját szövegét, azon óhajátását fejezi ki, hogy „jó volna, ha Jungerth úr a kétféle közlést az eredetivel egybevetné s megállapítaná, hogy melyik a helyes közülük“. Hogy végre teljesen betű szerint bírjuk a szöveget, pótlom itt Jungerth mulasztását az oklevélnek a Magy. Nemzeti Múzeum levéltárában levő fényképéről, mert egyik közlés sem helyes, miután egy-két betűhiba Zolnai közlésébe is becsúszott. Ezeket dült betűvel jelzem. A kis nyelvemlék végleges szövege tehát a következő:

ez enkezem ýrafa F B | ezeknek megh agiad ez keet zaz forintot merth kerezienfegnek oltalmaba ýar eef tarchel wket az mi keelcheginkken ha hamar meg (áthúzza) meg nem adhatot nekýk mert ninchen mivel eelnik | tovaba tvgiad hogý Lerinch hercekneg meg ees batýani benedekneg meg haýtotak ýozagat azert kerem kegelmedet minnel hamarab az mýeket ký zedhetet ottan ký zeged.

DR. JAKUBOVICH EMIL.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

A testrészek neveiről. Ismeretes dolog, hogy a testrészek neveinek nominativusi alakja nyelvünkben rendszerint birtokos személyraggal ellátott alak. E jelenségről SIMONYI több ízben írt (l. Magyar szótók 40—42., Jelzők 186), a nélkül, hogy mondattanilag teljesen kielégítő magyarázatát adta volna. Több testrész nevéénél a nyelvtörténeti tények egymásutánja kétségtelenül vallja, hogy a személyragtalan alak a régibb, s a személyragos a későbbi. Így pl. előbb van *zúz* (vö. Schl. szój. „iecor — zuz“), *or* (vö. Schl. szój. „spicum — hator“), *remes* (vö. Schl. szój. „lombus — remes | largaeon — remes“), s csak később *zúza*, *orj* ~ *orja*, *remese* (l. NySz., MTsz.). Ez az egymásutániség azonban nem mindenkor mutatható ki ilyen szépen nyelvtörténetünkben. Kétségtelen pl., hogy a *száj* egykor nyelvünkben *sza* (nem *szá*, hibásan NySz., vö. *fa*) volt, a *száj* alak azonban már a Schl. szój.-ben megvan. Hasonló eredetűek a *máj*, *háj* is. A következő sorokban az *epe* és a *vese* szóvégi *e*-jéről akarom valószínűvé tenni, hogy ez az *-e* 3. személyű birtokos személyrag. Lássuk először az *epe* szót. Ennek szóvégi *-e*-je finnugor szempontból érthetetlen. A rokonyelvű megfelelők alapján (l. SZINNYEI, NyH.⁴ 26, 32: vog. *táp*, zürj. *sep*, votj. *sep*; md. *sepè*, f. *sappi*, lpN. *sáppi*) mi a magyarban **ep* ~ **ép* alakot várnánk. A szóvégi magy. *-e* nem lehet olyan tövégi magánhangzó, mint a f. *-i* ~ *-e* (vö. *sappi*, tó: *sappe*-), mert hiszen nyelvünkben ezek a rövid tövégi magánhangzók a történeti kor elején mind eltűntek. Mi lehet hát ez a magy. *-e*? Már fentebb említettem, hogy csakis 3. személyű birtokos személyrag. Tudvalevő dolog, hogy ez a személyrag eredetileg *-ë*, a mely váltakozik *-i*-vel és *-ö*-vel (vö. hold *tölti*, monia *tökj*, *izi* vagyon stb., MELICH, Calepinus; *kónuó*, *fürtő*, *földő* stb. DINGFELDER, Légrégibb bibliánk nyelvéről stb.). Az *epe* szóvégi *-e*-je eredetileg *-ë*, a mi mellett két bizonyítékom van: a) Több codexben zárt *ë*-nek van jelölve, vö. JordC. 264 *eppee*, uo. 275 orozlaunak *eppeeye* | MünchC. 68 *epéuel* eleg'itet bort; b) *i*-zó emlékekben a ragozott alakokban ez az *ë*-é *i*-vé lesz, vö. PeerC. 127 *epyuel* | SYLVUT. I, 45 *epiuel*. — E bizonyítékok alapján állítom: Az *epë* a magyarban valaha **ep* volt, szóvégi *-ë*-je 3. személyű birtokos személyrag, a mely a szóhoz a magyar nyelv történeti korában tapadt.

A *vese* szó eredetét nem ismerjük, a MUSz.-ban adott magyarázat elfogadhatatlan. Úgy gondolom azonban, hogy a *vese* tulajdonképp *vesé* s eredetileg a magyarban **ves* volt a nominativusi alak, mai *-e*-je *-éből* való s ez 3. személyű birtokos személyrag. Erre csupán az a bizonyítékom van, hogy a *vese* szóvégi *-e*-je teljesen hasonlóan viselkedik az *epé*-ével, tehát: a) *i*-zók emlékekben az *e-é* > *-i-é* vé lesz, vö. DöbrC. 50 igesd meg en *vesimet*, no. 414 † *vesüienek* | SYLVUT. II, 138 az *vesiket* és szüeket; b) HELTAI olyan művekben, a hol a kétféle *ét* megkülönbözteti, a *vese* ragozott alakjaiban zárt *ét* jelöl, tehát: *vesét*, *veséktől*, l. NySz. E hangtani érv támogatja tehát, hogy a *vese* szóvégi *-e*-je is 3. személyű birtokos személyrag.

MELICH JÁNOS.

Badár. Népnyelvi adataink tanúsága szerint (Nyr. XL. 94., XLIII. 139., 231., 270.) a *badár* alföldi tájszó annyit jelent, mint: *szép, csinos, hetyke, pajkos* (badár ló, badár menyecske, badár asszony). Így értelmezik és magyarázzák a M. Tájszótár s a M. Etymologiai Szótár is. Ezek után bárkit meglephet az az újabb adat, melyet a szóbanforgó szóra vonatkozólag a Nyelvőr mult évi folyamában (XLIII. 329.) Zádor Lenke közöl. „A *badár* szó — úgymond — itt az Alföldön, de különösen Mezőtúron agyagedényt jelent, és pedig csak olyan agyagedényt, mely ott, Mezőtúron készült.“ A közlés mindenesetre érdekes, azonban egy kis megvilágosítást kíván, a mit a közlő vagy nem tudott, vagy elmulasztott hozzáadni. Tudni kell, hogy az elég széles körben — és nem érdemetlenül — jó hírnek örvendő mezőtúri agyagedények, különösen ebédlők falára való talak, tányérok, pohárszékek díszéül szolgáló korsók, kulacsok s más effélék készítője *Badár Balázs* uram, a ki magát szerényen cserepesmasternek nevezi s mesterségét — már a mennyire a szőlőkapalástól ráér — inkább nemes passzióból, mint iparszerűleg, de tagadhatatlanul bizonyos művészettel űzi. A dolog tehát úgy áll, hogy a *badár* szó nem jelent agyagedényt, hanem a Badár Balázs cserépkorsóit, tálaít s egyéb-féle készítményeit nevezhetik Badár-edényeknek, vagy metaphorával röviden *badároknak*; éppen úgy, mint mikor valaki Kölber-kocsit, Kirner-puskát, vagy Kuglert emleget.

N. Gy.

Urasága. Ha betérek valamelyik pesti üzletbe, így fogadnak: jó napot, urasága! Ha nyakkendőt kérek, a segéd elém teszi a nagy választékot, mondván: parancsoljon, urasága. A mikor elmegyek: jó napot, urasága! Régebben nem így beszéltek a körut tájékán, de a mai drága világban urasága minden vevő, könyörgöm szépen. Igaz, az uraság régebben is járta, csakhogy akkor uraságod volt, nem urasága. A vasuti fülkében unatkozó utazó, így szólította meg a másik utast, a kibén talán versenytársat sejtett: uraságod messze utazik? A kétféle megszólítás között nagy a különbség. Az uraságod

körülbelül egyenrangúak között járta; az urasága: udvariaskodás fölfelé, ismeretlen nagyságokkal szemben.

Szükséges-e, hogy a magyar nyelv készülő nagy szótára, az urasága révén új adattal bővüljön? Úgy látszik, igen, különben nem kapták volna föl. A magyarban nincs olyan általános, majdnem mindenkivel szemben használható megszólítás, mint a német *Sie*, vagy a francia *vous*. A *maga* csak alsóbb rangúakkal, vagy egyenlő rangúakkal szemben, bizalmasabb viszonyban kockáztatható, a *kedgyed* nagyon papiros ízű és jó úri társaságban lehetetlen, az *ön* hivatalosan rideg, — hogyan lehessen bárkit ismeretlenül, sértés nélkül megszólítani? Az *uraságod* gyöngé kísérlet, a mely azért nem vált be, mivel némiképp kiérzik belőle az egyenes második személyű tegezés, az *úr* meg alkalom adtán egészen goromba lehet (hallja az *úr*!), így hát érthető, hogy a naccsága mintájára divatba jött az urasága. Más kérdés, hogy jó-e, ha már annyira a mennyire érteni tudjuk is. Bizonyos, hogy a magyar nép sohasem használja megszólításkép. A Petőfi embere mondhatja: „Azt üzeni az uraság“, de az uraságot aligha szólította uraságának is. Valami kelletlenül erőltetett, igazi körüti udvariasság ez az urasága, kiejteni is csak a jellemzően éneklő, szó végére kunkorodó hangsúlylyal hallottam.

LOISCH JÁNOS.

Leveléng. Folyóiratunk mult havi számában K. P. többek közt fölveti azt a kérdést: minő analogiára készülhetett a BENKŐ JÓZSEF 1783-i Nomenclatura Botanicájában először előforduló s onnan azután több szótárunkba belékerült *leveléng* szó? E kérdésre szeretnék a következőkben megfelelni.

Ismeretes, hogy az *-n* végű szókhoz, különösen a régi nyelvben, igen gyakran a járul *-t* toldalékhangzó, pl. határozókhöz: *innent*, *onnant*, *esztendőnt*, *koránt*, *kőfalánt*, *szélent*, (MNY. VII : 217, 415, 458), főnevekhez: *forint*, *rozmaring* (NySz.) *rubint*, *tulipánt* (MNY. II : 266) stb. Feltűnő, hogy a mai népnyelv ilyen esetekben a *-t*-nél már jobban szereti a *-g* toldalékhangzót, pl. *éppeng*, *immáng*, *oszténg*, *taláng*, (MTsz.) s hogy a főnevek közül itt csupán növényneveket idézzek: *bojtorjáng* (Zemplénben), *csaláng* (Baranyában, Szlavóniában), *pápráng* (Somogyban), *puszpáng* és *rozmaring* (országszerte) stb.

Nincs tehát semmi akadálya annak, hogy a *leveléng*beli *-g* hangot is ilyen toldalékhangzónak tartsuk. Ennek lehántásával a *levelén* vagy *levelény* szó válik ki belőle. Hogyan magyarázzuk már most ezt?

Több olyan főnevünk van, különösen a növénytanba tartozók között, melyekből az *-in*, *-én* vagy *-ény* szócska (valami képzőfélnék is mondhatnám) hozzáfűggesztésével új névszó keletkezik. Ilyen a *gyümölcs*, melyből már a XIII. század elejéről való okleveleinkben (Oklsz.) gyakran emlegetett *gyümölcshény* származott; ilyen a *szederj*, melyből már a XVII. elején élt s ma is élő *szederin* vagy *szederjén*

(NySz. és MTsz.) keletkezett; ilyen a *repcze*, és a vele egyjelentésű *repcseny* (MTsz.); ilyen a *szőlő*, a melyből a csallóközi *szölevény* lett (MTsz.), s hogy még csak egy példát hozzak föl: a *szömölcsből* van *szömölcsény* (MTsz.), sőt egy XVIII. sz. orvosi könyvben *szömölséng* is (NySz.).

A *leveléng-saláta* (= leveles-saláta) tehát, ha talán nem is tájszó, és ha talán tudós alkotása is, annyit mégis el kell ismernünk, hogy minden tekintetben sikerült, igen hű utánzat.

Ellenben a *csülléng*, *hulláng*, *nyuláng* növénynevek csakugyan Diószegiék csinálmányai: a régi *meteng*, *katáng* hangformájára készített faragványok a *csüllöng*, *hullong*, *nyulánkol* igékből.

SZILY KÁLMÁN.

Elefánt. Az állatkert kedvelt ormányosán kívül, a társasági nyelvben még más jelentése is van e szónak, mely a mi szótárainkból még teljesen hiányzik, pedig tudtommal eléggé közkeletű. Jelenti pedig a szerelmesek bizalmasát, a kinek feladata velük lenni s minden, bizalmas együttlétüket zavaró körülményt elhárítani, magára venni minden kellemetlenséget, közvetíteni üzeneteiket s több effélet. Az elefánt társalog a mamával, politizál és kártyázik a papával, hogy figyelmük elterelődjék a szerelmesekről. Bár szótáraink nem ismerik, irodalmilag már elég régen szerepel. Tudtommal legrégebb adat Jókai Nábobjában (1853) található: „Egy napon szokatlan, meglepő látogatás érte Mayer uramat. Épen egy csoport jókedvű fiatal enyelgett a vidám leánykákkal, jutott egy *elefánt* a mamának is, ki őt nevetesse“. (X. fej.)

Ez a „társadalmi állat“ német jövevény. A német szótárak is csak a legújabb időkből idézik ugyan, pl. Heyne 1890: „in neuester Sprache *elefant*, der ein Liebespaar dadurch deckt, dass er die Aufmerksamkeit geflissentlich davon ab und auf sich lenkt“. Pedig a németben, alkalmasint a bécsi németben már meglehetősen régi lehet, mert M. G. SAPHIR, a fehérmezei születésű humorista (1795—1858) „Der Humorist“ című bécsi éleclapjában már a múlt század derekán ú. n. humoros elmefuttatást írt ily címmel: „Elefanten-Aphorismen, oder: Praktisch-theoretische Kunst, in drei Stunden ein Elefant zu werden“, s ebben alaposan s bőven értekezik az elefantság eredetéről, a jó elefánt kellékeiről s egyebekről. A mit a szó eredetéről mond, egy állítólagos perzsa mesét állítván forrásának, az tisztára tréfás koholmány. Lipperheide: Sprüchwörterbuch 1907 azt mondja, hogy azért használják ezt az átvitt jelentést, mert az elefánt nagy voltánál fogva minden másról magára vonja a figyelmet. De ez nem kielégítő magyarázat. — A német „einen Elefanten spielen oder machen“ kifejezést magyarul így hallottam többször: valakinek *elefántoskodni*.

TOLNAI VILMOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Régi magyar női nevek.*

Flóris: 1331: nobilis domina filia videlicet Stephani de Nempti Sebe vocata, vnacum Stephano filio et *Floris* filia suis adhuc in-nupta (!) (Muz. br. Perényi, sze-pesi kápt.).

Fruzsina (*Euphrosyne*): 1390. VII. 14: nobilem dominam *frusyna* vocatam et puellam Taytis apella-tam filias Nicolai de Zenthandras, sorores videlicet condam Orgouan fily Pasa ex uterina sorore ipsius vrgouan procreatas ac nobiles puellas Elena et Rosa nuncupa-tas filias eiusdem Orgouan (Muz. t. a., csázmai kápt.). | 1391. V. 16: nobilis puella *frosinna* appel-lata filia condam Georgy fily poka de Zeten (Muz. t. a., leleszi konv.). | 1477: Generose domine *frusine* alias Relicte ipsius condam dam-yani Horwath, nunc vero con-sortis prefati ladislai Balassa (Muz. Balassa, sági konv.).

Gedrolt: 1366. V. 10: pro parte dominarum *Gedroth*, Elene vxoris Johannis fily Ladislav ac annus vxoris Johannis dicti Bugar (Muz. t. a., budai kápt., Pest m.).

Gela: 1380. VI. 11: domina *Gela* vocata consors Mychaelis de Letom (Muz. t. a., Pál szépesi kano-nok). (Vö. *Kela*.)

Gertrud (*Getrud*, *Gedrud*): 1216/1353. V. 26: prioris sigilli nostri munimine, quod in occisione Regine *Gertrud* (!) nostre dilectis-sime coniugis fuit deperditum (Muz. t. a., II. Endre okl.-t átírja a gyóri kápt.). | 1477: Ambrosy

magni de dicta lelez, Comitiss Themesiensis ac dominarum Eli-zabet matris, necnon *Gedrudis* et petri fratris carnalium suorum (Muz. br. Perényi, leleszi konv.).

Gerus: 1297. VI. 22: nobilis domina *Gerus* vocata consors ipsius Nicolai (de Sancta Cruce), filia videlicet Athlyk supranomi-nati (Muz. t. a., nyitrai kápt.). | 1352. IX. 29: domina relicta pauli fily Mecher de Leurente, quon-dam tamen Cuius et Institoris de Agria, *Gerus* vocata (Muz. t. a., Jankovich, egri kápt.).

Geta l. *Emelő* a.

Gilvád l. *Cseperke* a.

Golda: 1339: pro nobili domina *Golda* filia quondam Comitiss Ste-phani de Gargow (Muz. berzeviczi Berzeviczy, szépesi kápt.).

Gratia: 1475: nobili domina *Gratia* vocata filia condam Ste-phani Jako de Zwaha (Muz. t. a.).

Gund: 1278: domina *Gund* filia Petri de Eyka Relicte Madye de Nemty vxor vero fabyani de Ech (Muz. Thaly, veszprémi kápt., Ajka, Veszprém m.).

Gunda: 1343: Item domina *Gunda* filia eiusdem Bugud (no-bilis de Kezew) (Muz. Kubinyi, Hont m.).

Güzem ~ **Gyüzem:** 1313: do-minam *Guzem* vocatam consortem dicti Petri (filii Batur de Kele-nen) videlicet filiam Nycolai (filii fuk, nobilis de Arsan) (Eszterg-kápt. hit. helyi lt. Capsa 2. Fasc. 9. No. 3, sági konv.).

* L. MNy. XI. 280, 327.

Gyöngy: XIII. szd. évnélk.: Barleus cum domina *Gung* vxore sua de Wamus (Muz. t. a., Véghely, veszprémi kápt. 1270. k.). A *Margaretha* név fordítása, *Gyöngy* anyját tényleg *Margit*nak hívták, vö. Karácsonyi J. Magy. Nemzet-ségek III. 1. 18. l.

Hangics: 1325: Ladizlaus filius Emerici nobilis de Kukýnus... cum domina filia sua *Hangyich* uocata (Muz. Tallián, zalavári konv.).

Hítvánd l. *Bésa* a.

Hugyos (*Csillagos?*) l. *Bésa* a.

Ilona (*Iloncs, Ilkó, Ilonka*): 1337. VI. 26: nobilis domina *Ilonch* uocata filia magistri Sinka de Sebes de Comitatu Sarus consorsque magistri Thome dicti Chirke (Muz. t. a., Véghely). | 1338/1344: Iurium dotaliciorum domine *Ilonch* (Muz. Kubinyi, Pál orsz.-bíró, Hont m.). (Ugyanó szerepel *Jolencs* néven is, l. ott.) | 1358. VI. 8: Johannes filius Nicolai de diehke de domina *Ilanch* vocata... procreatus (Muz. t. a., nyitrai kápt.). | 1447: nobilis domina Elena alio nomine *Ilonch* vocata... filia videlicet condam Balthasar de Bodogazzonfalwa (Muz. Tallián). | 1429: Stephanus Posegay et Nobilis domina *Ilko* vocata consors sua (Muz. Balassa, Zsigmond kir.) | 1435: nobilem dominam *Ilko* vocatam consortem Dorozlo de Rum (Muz. Kisfaludy ifj., Vas m.). | 1444: nobilem dominam *Ilko*... relictam videlicet condam Anthouy de pynne et Katherina vocatas filiam eiusdem domine *Ilko* (Muz. Bezerédj, Zala m.). | 1359: Nobili domine *Ilunka* vocate coniugi sue (magistri Nicolai filij Herry de Kukmeer) filie scilicet magistri Stephani filij Box de Walth (Muz. Kisfaludy ifj., vasvári kápt.).

Imus: 1367. XI. 12: nobiles domine Katus Relicta Arach de Zlauekfalua et Johannes filius suus, *Imus* relictá Hauk... filie

scilicet Ewgeny de Kryk (Muz. t. a., szepesi kápt.) | 1359. XI. 6: nobiles domine Katus et *Imus* filie Euginy de Krig ac Nicolaus filius domine Else (Muz. t. a., szepesi kápt.). L. Erzsébet a. is.

Incs: 1333: domina *Inch* filia eiusdem Lodomery (de Chehy) (Eszk. kápt. házi lt. Lad. 22. Fasc. 1. No. 2. Vidafölde és Szátok birtok).

Inglius: 1366. VII. 7: Nobilis domina *Inglyus* vocata filia Bartholomei de Harka, consors Nicolai Ciuis de Sopronyo (Muz. t. a., Miklós nádor, Sopron m.).

Irmtrud: 1316, 1337. I. 26: duabus sororibus suis videlicet domine Mehtelth consorti Rycolfi de gargau et domine *Irumtruth* consorti Jank de villa latina (Muz. t. a., szepesi kápt.). | 1316/1360. IV. 12: duabus sororibus suis Mehtelth consorti Rykolphy et domine *Irmtruth* consorti Gyank de villalatina (Muz. t. a., szepesi kápt.). | 1344. V. 10. k: nobilem dominam *Irumtruth* vocatam Relictam Gyank, filiam videlicet Arnoldi filij Jardan (Görgöy) (Muz. t. a., Miklós nádor, Szepes m.). | 1344. VI. 15: nobilis domina *Irm-drud* filia quondam Arnoldi de Gargow Relicta Comitis quondam Gyank (Muz. t. a., szepesi kápt.).

Ivola (*Jola*): 1338: nobili domine *Jola* vocate, Relicte Pauli filij eiusdem Sybolth (Muz. Ocskay, Pál orsz.-bíró, Nyitra m.) | 1340: pro nobili domina *Ivola*, filia Gebe... consorte videlicet Johannis filij Sykud (u. o. nyitrai kápt.). 1341: nobilem dominam *yuola* uocatam filiam Gebe (u. o. Pál orsz.-bíró), vö. *Viola*.

Izalt: 1330: per Stephanum filium Matheus et dominam *Isalth* matrem eiusdem, sororem videlicet predicti magistri Mark de Elleus (Muz. Kende, aradi kápt.). | 1343: predictam dominam *Isalth* filiam agabiti (de Byky) (Muz. Döry, győri kápt., Csáfordon). |

1343/1363: pro nobili domina relicta Ladislai filij Benedicti de Scenthdomonus filia scilicet dominice de Rexy *Isalith* nuncupata (Muz. t. a., egri kápt.).

Játék: 1198: Septima mansio iacov . cum uxore sua . scereteu . et duobus filijs . quorum nomina sunt guzu . et cimoz . et duabus filiabus scilicet, *ioatec* . et thuc. (Muz. t. a., kiállítás, Imre király, Sopron m.).

Jeronima (*Hieronyma*): 1481: Nobilis domine *Jeronime* consortis eiusdem (Johannis Bothka de Zantho) (Muz. Kisfaludy ifj., vasvári kápt.).

Jolenth (*Jolencs*): 1272: domina *Jolench* uxor Elekus de genere Chanad . . . una cum domina Kela ava sua relicta Pauli de Wrs (Körmendi Batthyány lt. III. 2. 3.). | 1338: Iurium dotacionum domine *Jolench* (Muz. Kubinyi, Pál orsz.-bíró, Hont m.). | 1338. VI. 7: Item seruos suos et Ancellas ipse partes taliter diuisissent, quod: Item Aguch similiter cum filia sua nomine Kathlyn . . . Item *Jolench* filia wenys . . . Item wenys cum filia sua viola . . . nomine Marus cum filia sua Sebe vocata (Muz. t. a., egri kápt., Gömör Borsod m.).

Joles (*Jolanta*): 1217: nostre Karissime coniugis *yoles* (Muz. Jeszenák, II. Endre; a király felesége).

Judit: 1511. IX. 27: generosa domina *Iwigith* vocata alias relicta condam Ladislai Pethew de Gersse, nunc vero consors egregy Benedicti de Zych (M. orsz. lt. Dl. 22210).

Kalics: 1378: nobilem dominam *Kalych* vocatam consortem phillipi (!) de Bassan (Muz. gr. Berényi, Garai Miklós nádor, Nyitra m.). | 1379: nobiles dominam Scolastica relictam ac *Kalich* et Katherinam filias Johannis dicti fodor de dicta Leleuch . . . domina *Kalych* vocata consorte

Philippi de Bassan (Muz. gr. Berényi, Garai Miklós nádor, Nyitra m.).

Kancsó: 1361/1364: nobilium puellarum *Kanchou*, Zwmur et Kathlen uocatarum, filiarum uidelicet Ladizlai filij Chal de Detreh, Comitatus de Zonuk (Muz. br. Perényi, I. Lajos). | 1364: Nicolaus filius Jacobi de Zenthkyral in personis nobilium puellarum *Kancho*, Zumur et Kathlyn uocatarum, filiarum uidelicet Ladizlai filij Chal de Detreh (Muz. br. Perényi).

Kardula (*Kordula*): 1470: nobilium puellarum Katherine et aduiga uocatarum filiarum ac *Kardula* sororis condam Georgy de Zenthkyral (Muz. br. Perényi).

Katalin (*Kata*, *Kati*, *Katics*, *Katicsa*, *Katkó*, *Kató*, *Katl*, *Katlen*, *Katlin*, *Katos*, *Katus*, *Katre*): 126*/1260: una cum filia comitis Buken *Katha* nomine (Muz. t. a., IV. Béla, Csallóköz). | 1290: domina *Katha* relicta nobilis viri comitis Demetry filij Hunth (Muz. Balassa, esztergomi kápt., Nógrád m.). | 1305. IX. 13: domina relicta faskasy filij Symonis nomine *Katha* (Muz. t. a., vaczi kápt.). | 1322. I. 1: domine *Kata* secunde uxoris dicti Clementis (filij Guze) sororis uidelicet Aniani filij Erdeus (Muz. t. a., tihanyi konv.). | 1323. XII. 24: domine *Kate* necon magistro Stephano filio ybur (Muz. t. a., sági konv.). | 1343. XI. 26: comes Nicolaus filius Tompa nobilis de Thees . . . permissione Karissime coniugis seu consortis sue *Katha* nuncupate (Muz. t. a., Veszprém m.). | 1360. XI. 9: Stephanus filius Benedicti de Gyorou nobili domine *Kata* vocata (!) coniugi (Muz. t. a., vasvári kápt.). | 1405: nobilis domina *Katha* vocata filia Stephani filij Emerici, relicta uidelicet Benedicti filij Boda de Enyzyd (Muz. Tallián). [L. még *Akjuka* a. is.] | 1397: nobilis domina *Kathy* vocata filia

Georgy fly Pauli de feyereghaz (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 26. Fasc. 8. No. 11, Somogy m.). [L. még *Asszonycs* a. is.] | 1364. III. 26: pro dominabus vero *Katich* vocata Relicta Thome fly Petri et domina Clara matre eiusdem Relicta Nicolai fly Tomb (Muz. t. a., Konth Miklós nádor, Nyitra m.). | 1366. II. 2: dominam *Katych* nuncupatam filiam condam Mauricy fly Herrand de Mester (Muz. t. a., Véghely, Lajos kir., Vas m.) | 1367/1413: nobilis domine *Kathych* nuncupate coniugis Mýchzých filij Myke de... (Muz. t. a., Véghely, Liptai Miklós veszprémi és váczai kanonok). | 1368: nobilem puellam *Katich* nuncupatam filiam eiusdem Georgy (filij Pauli de feyridghaz (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 26. Fasc. 7. No. 8., Somogy m.). | 1374/78: nobiles dominas Scolasticam relictam ac *Katych* et Katherinam filias Johannis dicti fodor de predicta lelech (Muz. gr. Berényi, Imre nádor, Nyitra m.?) [L. még *Mabel* a. is.] | 135*: detrico et *Kathych*e, consorti eius, filie videlicet predicti Andree (Muz. gr. Nyáry, császári kápt.). | 1468: nobilis domina Katherina alias *Kathko* vocata Relicta condam Symonis Werthes de Maczed, filia vero condam Jacobi de Kappalath (Muz. Kisfaludy ifj., pozsonyi kápt.). [*Kató* l. Beátka a.] | 1343: duas filias ipsius vinehlou (de Awad) *Katl* et Margaretha vocatas (Muz., Alapi Salamon). | 1307: nobiles domine *Kathlen* consors Nicolai dicti Zeurus de Vezueres, Margaretha consors Jacobi dicti lengen de Solmus... item Sebe consors Johannis dicti derekas de Kapu (Muz., Szinyei-Merse). [L. még *Csalka* és *Kancsó* a.] | 1360: nobilis domine *Kathlyn* vocate... filie videlicet dominici (dicti Monkus) de dicta Makua, coniugis vero Mathyus de Molnar (Muz. Lippich, vasvári kápt.). | 1382. III.

24. után: pro nobili domina *Kathlyn* vocata sorore sua, filia condam Nicolay fly Tapan de eadem Harazty (Muz. t. a., győri kápt.). | 1393: Jacobus filius Thomæ pro domicella *Kathlin* filia sua (Muz. kakaslomniczi Berzeviczy, Szepes m.) [L. még *Agucs*, *Bagics* és *Kancsó* a. is]. — 1393. V. 23: Nobiles puellas Katherina, Dorothea et *Kathos* vocatas, filias Johannis fly pethew de Benýneh (Muz. t. a., Zsigmond kir.). | 1357. IV. 27: nobili domina *Katthre* vocata relictæ Stephani fly Nicolai de Magyar Zeleste (Muz. t. a., vasvári kápt., Vas m.). | 1321. I. 25: filie... comitis Jurk nomine *Katus* uxoris scilicet prefati Pauli fly Juné iam defuncti (Muz. gr. Bethlen Bálint-féle iratok). | 1332. VII. 13: religiosa et deo deuota domina *Kathus* nomine, quondam priorissa sororum monastery beate virginis de Insula leporum (Muz. t. a.). | 1346. III. 30: domina *Kathus* consor (!) Pauly fly Michaelis... de villa Pyk (Muz. t. a., Miklós, szepesi ispán). | 1346. IV. 20: Nobilis domina nomine *Cathus* relictæ Fulkus cum filio suo Laurencio de villa Cantha (Muz. t. a., Szepes m. hatósága). | 1352: Johanne filio Nicolai filij Elekus et domina *Kathus* (Eszterg. kápt. hit. helyi lt. Garamszentbenedek, Fasc. 6. No. 36.).

Kecse: 1309/1359: sororem ipsorum *Keche* nominatam filiam scilicet paznan (de Couar) (Muz. Kubinyi, sági konv., Hont m.).

Kela l. *Jolenth* a. Vö. *Gela*.

Kepa: 1260/1353. VII. 15: domina *Kepa* filia Cuk de Gueruzt relictæ potoz de Sedun (Muz. t. a., vasvári kápt.).

Kinge: 1305. IX. 13: nobiles domine videlicet *Kýngue*, relictæ comitis Endre... Paulus filius Madach, simul cum domina Elysabet consorte sua, filia eiusdem domine *Kýngue* (Muz. t. a., váczai kápt.). | 1325: domina *Kýnge* filia

Iwan fily Kenez de Zuch (Muz. Ocskay, Treutul Miklós pozsonyi ispán). [L. még *Akjuka* a. is].

Kolis: 1356: nobilis puella filia uidelicet Johannis fily eiusdem Georgy (de Zanyzlo) fatris ipsius Michaelis *Colys* uocata (Muz. br. Perényi, váradi kápt.).

Krisztin: 1347. X. 18: contra dominas *Kristhyn* vxorem Mathye de Myhalehfolwa ac Elenam et Elyzabet filias condam Phylippi fratris dicti Poka (Muz. t. a., erdélyi kápt.).

Kukad: 1198: Quarta mansio . Mogd. cum uxore *cucad* (Muz. t. a. kiállítás, Imre király, Sopron m.). (Folytatjuk.)

Kuncs (oz)? (*Küncs*): 1366. V. 10: a Nicolao filio Lazary et demetrio filio domine *Kunch* (Muz. t. a., budai kápt.).

Cupuran: 1198: Quinta mansio felde . cum uxore . Mahtelt . et cum una filia . *cupuran* (Muz. t. a. kiállítás, Imre király, Sopron m.).

Kurta (*Qurta*) l. *Bésa* a.

Cune (*Küne*): 1198: mansiones seruorum. Eurud cum uxore . . . et duabus filiabus quarum nomina hec sunt . Zumbotca . picur . al-tera mansio . scilicet . funer . cum uxore . *cune* . . . et duabus filiabus scilicet sukete et bith. (Muz. kiállítás, Imre király, Sopron m.).

JAKUBOVICH EMIL.

II.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.*

beálló pénz, . . . 1785: „ha pedig ezeket Hiba nélkül el készíti, az *Mester Asztal Pénzt* fizessen hat Forintokat, és Esztendő elforgása után Tzéhben *bé álló Pénzt* Harmincz két forintokat adgyon.“ 186.

bécsi almárium, 1787: „Egy nagy *Betsi Almarium* fiokokal, és övegel felül“ . . . 1935.

beelégedni, 1789: . . . „Hogy az hátra lévő nigy Pos. Mérő Tiszta búza helet az emlétet okbul tsak három Pos. Mérőt az Fölleb irt ados Instansnak adgya meg, és aval *elégedgyen be*“ . . . 1504.

behullott arcú, 1789: . . . „magas vikony testü, hosszszas ábrázatú, *bé hullott* arczú, fekete szemü“ . . . 493, 494.

beiktatni, 1789: . . . „és Main folyó vize mellet fekvő Frakfurtumban alkalmasnak lenni találatván *bé iktatot*: assentirozta- tot“ . . . 941/942.

békességrontó, 1787: . . . „melybül kitetszik, hogy nem más, hanem egy *békesség ronto* már legénységében volna, mit lehet tehát azon esetre felüle reménleni, ha egyszer mester lészen?“ . . . 1488.

beleveszni, 1785: 1) . . . „kik közül egyike ugymint Légrádi Csizmazja Joseffnek Legeuye boros fejel lévén *belém akara veszni*“ . . . és lejjebb ismét: 2) „Ennek előtte mint egy 14. eztendeje a' midőn Obsital ide Fesér-Várra jöttem, hogy V. Ferentz, a' a' bor észszel *belém veszett*, még ragdaltam, árestomban hozattam“ . . . 535.

bélyeg, 1784: „Négy kancza Lovak valának, egyik közülök egészen fekete, és az bal Czombján *A. bülleg* vala sütvé.“ 334, és vö. *csákó fülü, csákóra, csér*.

beoltani, 1789: „Hetedszer: Egy fehér néptől viselni szokot arany gyűrő, melynek közepébe egy Rubin kő, mind a' két részről pedig egy gyémántkő vala *bé ójtva*“ . . . 1336.

beszámllálni, 1787: . . . „általadom, ugy mind azon által, hogy a' jelentett szölőnek 700 frtbul álló ára nékie essendő Jussábon holtom után *bé számláltassék*“ . . . 2050.

* L. MNy. XI, 182, 233.

betéljestteni, 1785: . . . „Mint hogy Számos esztendőktől fogva Más Szárnyai alatt nevelkedvén, Inas, úgy szinte Legénység ideit *bé teljesítvén* magát Szerentsézetni kívánna“ . . . 506.

beverbóvalni, 1789: . . . „német Birodalomban Eichstadtban Loudon Verbunkja által *bé verbóváltatott*“ . . . 977.

bezaklatni, 1786: „2-do Mi oka Légyen az, hogy Subscribens Ökreit két izben Tarlóruv Város kertében Csószzök *bé zaklatták*“ . . . 664.

bige szarvú, 1789: „4) Maid egészen öszvehajló fekete *bige szarvú*“ . . . (hat stierhörner) 553/560.

bizonyáságtévő levél, 1787: „Melynek is valóságáruul attam ezen Nevem alá iratásával és saját kezem kereszt vonyásával meg erősítetett *bizonyáságlévő Levelemet*“ . . . 2050.

bokros-ködmön, 1784: „3 *Bukros ködmény* = 6 frt. 119.

bontakozás, 1788: . . . „a maga hathatós ótalma alá fogadja, melly alatt az után kiki az ő Kereskedését, Dolgát, s Hivatalját mindenütt békével, s minden *Bontakozás* nélkül, mint az előtt, tovább is folytathatja“ . . . 919.

bor-ivó asztal, 1786: „1 *bor ivó asztal* . . . 40 xr. 1212.

borzok, 1789: . . . „38) Egy vadászó *Borzok* bőr tarisnja.“ 438/439.

böv, 1784: . . . „Egy viselt Kalapban, viselt fehér flanel Lajbli-ban, *böv* Gattyában és deli Csizmában“ . . . 317.

bübleszegező tü, 1785: „2 *Bubb le szegező Tü* . . . 27½ xr. 664:274.

bubo, 1785: 1. *csujtar*.

bukkli, 1789: . . . „homloka fölött a' haját (Tuppeját) és a' *Bukkliát* elnyirva, és le függesztve viseli“ . . . 616.

burnyasz hajú, 1789: . . . „mint egy 38 esztendő, közép termetű, barna gesztenye színű, s *burnyasz hajú* (gekrausste haare) 362364.

csajhos vö. halogos szarvú.

csákófülű, 1786: . . . „A másik (ló) *Csákó füllü* a bal Czombján Csipein ilyen billeg vagyon I. K. 13 markos.“ . . . 682. u. ez 1789: . . . „Harmadik fekete *Csáko füllü* leütöt farú Kantza Ló“ 134/139.

csákóra, 1789: . . . „más billegje nintsen, hanem arrul isméretes, hogy az hatulsó lábait *csákóra* hánya.“ . . . 134/139.

csalfás, 1786: . . . „Magyar kálvinista, Németül, Deákul és oláhol keveset beszél, de igen ritkán, mint hogy *csalfás*, pénzre is szokott jáczani“ . . . 469.

csalis láb, 1788: „Az Masodik (ló) sült szórú herélt alacsony, holdos hatulsó *csalis Lábán* a' bokáig kese, a' farka félig fehér“ . . . 125/128.

csapószek, 1785: . . . „ki neki 5 kereket, 1 szüvőszékel, Nyüstel, *Csapó Szék*, s *ülfával* együtt adassék“ . . . 635.

csatázni, 1786: . . . „hogy valahol lakott, mindenütt Minden Házi Gazdákkal úgy annyira *csatázott*, hogy később voltak inkább az Háznak Arendájátul meg válni, mint sem véle megmaradni egy földél alatt.“ . . . 47.

csele, 1786: . . . „az első két foga hibás, fekete pödörített bajuszú, de *csele* némelykor“ . . . 469.

cséplőforma kalap, 1789: . . . „magyar irhás nadrágban (és mivel a maga kalapját ell hagyta Részegségében), más *tséplő* forma nyérett *kalapban* . . . ment ell“ . . . 1208, 1212.

csér, 1786: . . . „Se szorit, se billegit, se termetit nem tudom azon Lónak, mivel soha sem is láttam, annál inkább *csérben* (csereben?) se kértem.“ 613.

cserba, 1789: . . . „mind az által minden bal eseten szokásában vagyon el pirulni, valamennyire *cserba fogú*.“ . . . 596 602.

csihár-hajú, (1789) . . . „Az egyik fekete, egér-szörű, herélt *Papucsos körmű* az hátulsó Lába, *Csihár hajú* billegtelen 8. Eszten-dős, *magosatska*“ . . . 1047.

csikászát, 1788: . . . „az Pusztá Bárándon ezen Nemes Városnak Arendás Pusztáján lévő Vízet halászatra, és Tsikászottra Limitatio által . . . Arendábon által adjuk“ . . . 875.

csikos macskaszemű, 1786: . . . „Szalárd nevezetű Helységből való Reformata vallásu, szőke haju, *csikos macska szemű* himlő helyes ábrázatu, *Kánya Orú*, középszer vékony termetű“ . . . 208.

csira-szarvú, 1785: „1) *Csira Szarvu* Sötét Szőke bal fülére csipett K forma billegű mint egy ötöd fü Tehény“ . . . 239.

csirázik, 1789: . . . „*Bajsza* most *tsirázik*, betyárok viseletű.“ 1258/1263.

csizmafa, 1784: „30 pár *Csizma fa* á 10 dr. 30 frt 90 xr. 246.

csókás, 1789: . . . „duppla billeg vagyon rajta, egyik \sim , de a' másikat nem tudhatom miből ál, mivel rácz forma billeg, balog szeme *Csókás*“ . . . 682.

csong, 1789: . . . „Homlokán, és az Hasán egy kis Fejérség láttzik, az Jobb Lábán *Csongban* meg vagyon vágva“ . . . 1251; vö. *csünk*.

csónik, 1788: „Egy Füstöllő ezüsből hozza tartozandó *Csonik* formára csinált ezüst pikzissel, melyben az *füstölmi való mag* tartatik“ . . . 479.

csovát farkú, 1788: (csuhadt farku?) „Egyik pej kantza, *tsovát farku*, vastag termetű“ . . . 1758/1763.

csöpögő, 1788: . . . „Hogy F. J. Szomszédgyával ut sub. No 1-o Falára, és Udvarára fordított Tsöpögője iránt régtül folyó Processussát továbbá hallasztani kíványa“ . . . 1129.

csőszkődni, 1788: . . . „hogy az Deutralis Fogas Istvánnyal az Tanu *Csőszkődöt* volna nyilván, és valóságossan látta“ . . . 255.

csudálatos kép, 1784: „Ötödször az Győr városában lévő *tsudálatos Képhez* (hagyok) 1 frt.“ . . . 205.

csuhadt farkú, 1789: „Ismét két fekete Kancza, az Jobb fülébül mind a kettőnek ki vagyon véve, és az egyik *Szamár oru*, mind a kettő *Csuhat farku*“ . . . 1251; 1787: „Egyik fekete Kantza, *tsuhat farku* Ló, az bal tzombján billeg volt, de nem tudatik, mitsoda forma“ . . . 2008.

csujtar, 1785: . . . „maradgyanak ahozképpent a Szabó Mesterek is a Magyar Mente, Dolmány, Nadrak, Köpőnek, és Magyar Katonák *Csujtar* tsinálása mellett, és ne varjanak Francziás Ruhákat, úgy mint Laiblit, *Kazikint*, *Küriet* Kaputot, *Buhot*, Smist, és több a féle Magyar Szabóhoz nem tartozó idegyen ruhákat, mert mind ezek őket nem illetik“ . . . 186.

csukahasú, 1786: . . . „ne legyenek *csuka hasúak* (a kanczák) mellyek közönségesen meg nem tsikóznak“ . . . 63.

csuta, 1788: „Az egyik (ló) herélt, sötét pej, mind egy 15 Markos, a' sörénye *csuta*, szároz fejű“ . . . 1758/1763.

csutás bajszú, 1789: . . . „közép termetű, vaskos, vör-

henyeges, apró, *tsutas*, vörös, vastag *bajuszú*, szakás hajú“ . . . 1258/1263.

csüggeszt, 1785: „Az is nyilván való dolog, hogy ezen N. Városban némely kereskedők ezen Mesterségbeli Partikát más helyeken meg vásárolván az Boltokban árulják, mely is ezen Mesterségnek folamotját tapasztalható képpen *tsüggeszti*, és szörnyen károsítva“ . . . 303.

csükkedés, 1784: . . . „mivel . . . a naponként való tapasztalásból, nyilvánosságosan tudva volna, hogy a naponként szaporodó számtolan sok utasok, és Tzedula váltók által Téli Időben az ajtónak nyittatása által . . . kára következendőképpen élelmének *tsükkedese* következnek.“ 1784. 409.

csüink, 1784: . . . „az jobb kezén *tsüinkön* föllyül sebhely vagyón“ . . . 317; vö. *csong*. MOENICH KÁROLY.

NYELVJÁRÁSI ADATOK.

Bácska: 1707, Jaj-halom: 42 vrssz: „Száva Dráva közti nép Bácskában gyüle“. Eddig első előfordulása e szónak 1780-ból, vö. MNy. 11: 41.

Köz-: Újabbnak tartott összetételei már 1707-ben a Rákóczi-féle Regulamentum universale-ban: édes Hazánk *köz ügye* mellett (7 penes iustā patriae causā); A' Hazának *köz terheiben* (36. communibus . . . oneribus); *köz szükség* (37), *köz szolgálát* (u. i.) és *köz betsület* (u. i.).

Rémkép: 1807, Nagy Ferentz: Ódák Horácz Mértékeinn: 165: „De lelkiem, e' rémképjeid' oh Tirann | Kiáltja bátran“. A színte Berzsenyi-szerű nyelvnek nem egyetlen, ma is élő összetétele.

Rendelkezés: 1707, Reg. univ. 3: „nem tanálljuk más okát erejének az ő Hadakozásának kemény rendtartásánál, kivel eddig mind a' mi, mind más egyedül a természettől okoztatott rendes rendelkezés nélkül szoktatott hadakozó Nemzeteken szokta venni győzedelmét: non verò debitā ordinatione ad belligerandum habitatas nationes“. Koháry *rendelkezik* szóalakjával 1720-ból (l. MNy. 10: 387) azt bizonyítja, hogy ezen szavunk nem új, csupán felelevenítésre szorult a XIX. század harminczas éveiben.

Sírverem: 1707, Jaj-halom 22 vrssz: „ott szálla reá veszedelem Mely sir verem“. A *sírhalommal* együtt (u. i. cziml. és l. NyÚSz. II) népnyelvi összetétel.

Sorsoz: 1711, Neubart János: Ujj Kalendarium E. 5—7: „a' pártolás *fől kent* királlya ellen sen kinek jó kimenetelt nem sorsozott.“ *Sorsol* alakban már Apátzainál (Enc. 337. vö. MNy. 5: 90) és mai alakjában Csuzynál 1723-ban (NyF. 59: 17). Mindez azt bizonyítja, hogy *sorsol*, *sorsoz* szavunkat a NyÚSz.-ból a NySz.-ba utalhatjuk vissza.

Számít: 1701, Menyői Tolvaj Ferencz: Az Arithmetikának . . . mestersége bev.: „ugyan is az Bibliában is gyakor helyeken számittatnak esztendőök, holnapok, napok, hetek, népek, Angyalok etc.“ A XVIII. század második felében 1766. Illei János: Boetzius 211. Gelei előtt (vö. NyÚSz. II) fölbukkan.

Tündérrege: 1804, Hertzeg Piripionak Tündér Története. 3.: „Melyrevaló nézve valamelly Tündér Regét, mindég más Tündér Regéből — tsak hogy nem a' Tündér Ilona, Argirus, Stülfrid 's több

ezekhez hasonlók' tsekély Historiájából, hanem a' Spanyol, Olasz, Francia és Német elmés Tündér Regékből — lehet és kell megítélni.“*
SIMAI ÖDÖN.

* E fordítás Fellegváry Ágoston műve, eredetije: Wieland munkája: Die Abenteuer des Don Sylvio von Rosalva, Zweiter Theil VI-tes Buch, die Geschichte des Prinzen Biribinker. Színei nem ismeri sem a fordítót, sem a fordítást. Alkalmasint álnévű szerzőről van szó.

ADATOK A MAGYAR ETYMOLOGIAI SZÓTÁRHOZ.

Ádám: „Anno dⁿⁱ 1727. die 13^{ia} mensis 8^{bris} atta a feleségem Eperjest a német szó kedvéért lutheranus oskolába mind a két fiacskámot Gyurit és *Adust*.“ (MonIrók 31 : 278—9., 1727.)

Adjusztál: „az t. n. kamara által *adjustálendő* portiókat . . . 21 ezer magyar frton megvettem.“ (Uo. 268., 1717.)

Admirál: „De hiresebb ennél Timosthenes, Ptolomaeus Philadelphusnak *Admirálja*.“ (Baranyi László, A geogr. tudománynak első kezdete, 1749, előljáró besz. 8.)

Adoptál: „jóságának örökössévé — is fogadta (*adoptálta*).“ (Magy. Hírm. 1785 : 172.)

Adutt: A' Vhyst, vagy-is Csitt Játék, 1824: *adutt* (5, 8), *adú* (4, 5 stb.), *adutoz* (30, 33 stb.), *adúz* (34), *ki-adutoznak* (= kikergetik aduttjaimat, 35, 38.)

Agens: „dolgaimat ottan bíztam Dóri László nevű *agensre*.“ (MonIrók 31 : 265., 1714.)

Agonizál: „azok [az erősségek] is már *agonisáltak* insperate.“ (= ingadoztak, magokat megadni készültek; uo. 255., 1705.)

Alchimia: „Ti aranyművesek, | Sápott *Alkimisták*.“ (Éndrödy János Költeményei, 1798., 17.)

Átalag: „egész szölleinkből egy *átal* bort szűrhettem.“ (MonIrók 31 : 259., 1708.)

Anna: „A. d. 1635. die 4. men. martii . . . lött ez világra *Annók* leányom.“ (MonIrók 31 : 196., 210., 1635. Uo. 281.) l. *Hancsus* (= Anna, 1746 ból.)

Aszat: „*azótos* posványok.“ (Hazai Tud. 1807. II, 135.)

Atilla: kardos, feleselő (menyecske), Érsekújvárról. Mindig így ejtik: *átilla*. „De *átilla* asszony ez!“

Atlasz: „Szándékom, a' Geographiának nevezetesebb Iróinak és némelly *Atlásoknak* illete.“ (Baranyi L. id. m., 1749. előljáró besz. 2, 8.)

Bádián: „Herbathét, *badiant* is küldöttem.“ (MonIrók 37 : 65, Apor Péter levelében 1717-ből.)

Bajonét: „vágással és *bagnetákkal* feleltünk nékiek.“ (Magy. Kurir 1795. II, 591.)

Bakor: „Könnyezzen a' gohér, 's bandérista *bakar*.“ (Csokonai, A' víz-ital, 1796.)

1. **Balom:** „A' labda- 's *balmozás* egy a' legszebb kedvtöltések közül.“ (Jósika M.: Vázolatok, 1835, 124. l.)

Balustya: „ez egy 32 esztendő *balusta* Férjfi.“ (Magy. Hírm. 1785 : 173.)

Bamba: „Ó te vén *bambusi*!“ (Maróthy M.: Amália, 1825, 29. l.)

Bandériom: „két magyar *Banderista*.“ (M. Merkur 1793 : 940, l. még *bákor* a.)

Bankett: „Sovány vendégség lőtt-volna az, még Pap uraimék sem kedvellenék az olyan *bankétot*.“ (Geleji Katona I., Váltásig titka III, 1531, 1649-ből.)

Bankrót: „edgy (*bankrotizált*) fizethetetlené lett Frantzia“ (Magy. Hírm. 1785 : 371.); „egy pár *bankruttrözött* kereskedőhez“. (Széchenyi, Lovakrul, 1828, 220. l.)

1. **Bari:** „Egy két gyenge *barist* fogok én áldozni tenéked.“ (Csokonai „Daphne“ cz. versében, 1805.)

Basszerkányos: tréfás káromkodás, szótározva nincs s az EtSz.-ból is kimaradt. Vö. „*baszszorkányos!* engedje az Ur, hogy én is láthassam egy kisség a' földgolyót“. (Ligeti Vidor, Mulatságos sokféle, 1832, 14. l.); „Ejnye! *baszszorkányos*, hát mit tudsz?“ (Uo. 15. l.)

Bécsike: „Hát ha raktál volna még reá *Bétsikét*, | Rubi Jan-kót, Mályvát, és sárگا nyestikét.“ (Gvadányi J. verses levelezése Fábíán Juliánával, 1798, 54. l.)

Benczel. Az EtSz.-ban két adat van e szóra: Márt. 1803, (*benczel*) és MTsz. Komárom megyéből [helyesen Révkomáromból] *bénczli* alakv. Jelentése: 1. gyepmester, peczér; 2. hóhér. Mindezeknél korábbi az alább következő adat: A komáromi születésű ILLEI JÁNOS Tornynos Péter-ében (1. kiad. 1789-ből) van egy hely, a mikor Ventifax garabonciás diákokat várják s Tornynos Péter így szól az öccséhez: „Majd itt leszsz: ülj melléje: add néki erszényedet; 's meg-tsinálja, hogy soha ki ne fogyjon. Torny. Pál [a kiadásban Pét. sajtóhiba]. Üljön a *Bentzli!* Nem kell, nem kell babonasága.“ (R. M. Ktár 33 : 58.) Az indulatos tagadásnak efféle kifejezése ma is megvan a népnyelvben. Pl. „Üljön a *hóhér!* Üljön a *Kozarek* v. *Bali Mihály!*“ Valószínű, hogy az idézetünkben előkerülő *Bentzli* is eredetileg tulajdonnév volt, — mondjuk *Benzl* — s ebből lett idővel egyrészt *benczel*, másrészt *bénczli*. Szólásokban, állandó kifejezésekben előforduló tulajdonnevek gyakran válnak köznevekké. Megjegyzem, hogy Illei e művében egyebütt, a hol nem ebben a kapcsolatban kerül elő, *hóhért* mond (pl. 67, 69. l.). Vö. Etsz. 2. *bogyó* cz.

Bésztércze: „A' *Beszterczeség*. (Ném. Nossnerland)“. (Baranyi L. id. m., 326. l.)

Bibak. Az EtSz. szerint a ‚der tropf, taugenichts‘ jelentésű *Bibak* (Tzs. 1838, stb.) a Kassai I, 310 egy adatával támogatott *bibaktalan*-ból (= *bibas*) való elvonás. (L. *bibas* a.) E föltevés elesik, ha tudjuk, hogy a *bibak* már Simai Kristófnál megvan 1809-ből: *Bibak*: Calo. (Végtagokra szedetett Szótár I, 57.) A ‚tábori szolgálta‘, ‚szakácsinas‘ jelentésből könnyen fejlődhetett ki a *bibak*, ‚taugenichts‘ értelme. Hasonló jelentésváltozáson ment keresztül mai *léhűtő* szavunk.

Bice: „De mit téssz *biket*z láboddal, | Mit tesz fájdalmas karod?“ (Kreskay Imre költői levele 1808-ból, R. M. Ktár 22 : 115.)

Blokád: „continuálódott usque ad 15. martii *bloquada*.“ (MonIrók 31 : 252, 264, 1703.)

Bolyog: „talán az szállásra *bolongozott* [a főlovan].“ (MonIrók 31 : 142, Martonfalvay Imre deák emlékirata 1520 kör. — 1585.)

Borbála: „egy Vizi *Boricza* nevű szolgálója.“ (MonIrók 37 : 417, 1753.)

PÜTÖKY IMRE.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

VIII.

(Különféle lapokból.)

37. „A föltétel elfogadtatott, az olasz katonaság *be van már hajóztatva*, sőt tán útban is van a tengerszoros felé.“ — „Engedje meg a török kormány, hogy az olaszok Messinából, Alexandretteből — szabadon *behajózhassák magukat*.“ — „Ezért a legnagyobb nehézséggel jár a csapatokat *kihajóztatni*.“ — „Legközelebb megvalósítják azt a határozatukat, hogy 150 ezer embert *hajóznak ki* a maczedon és albán partokon és ezzel a sereggel megszállják Maczedoniát.“ — „Az orosz csapatok *kihajóztatása* — küszöbön áll.“ — „A S. P. nevű postahajó a szaloniki kikötőben Szerbiának szánt nagytömegű lövészet és számos repülőgépet *hajózott ki*.“ — „Az antant seregéről szólnak a hírek, melynek új hivatása az volna, hogy Szalonikinál *kihajóztatva*, az antant hatalmasságainak közvetetlen hadjáratát indítsa meg stb.

[*Behajóz, kihajóz* mostanában felkapott germanismusok = einschiffen, ausschiffen. Nincs szükség rájuk. Arra meg éppen nincs, hogy kedvükért veszni hagyjuk az „édes mienk“-et: partra száll, partra szállít, hajóra száll (ül), hajóra szállít, kirak, kiszállít, kiköt stb. Egy esetben helyes a „behajóz“ és „kihajóz“ (hajókáz), ha t. i. amaz ezt jelenti = hajón bejár (transitive): „*behajóztuk* az Adriát“, vagy ezt = beeevez (intrans.); emez pedig ily jelentésben = „*annyira kihajóztunk*, hogy nem is látszott a part“, „*kihajóztunk* a szigetek közül a nyílt tengerre“ (csak intrans.)]

38. „*Állítóan* már a czár is azzal a gondolattal foglalkozik, hogy Pétervárt elhagyja.“ — „Ez esemény *állítóan* keresztelte volna azokat a közleményeket, melyeket a kormány a képviselőknek tenni akart.“ — „Az értekezleten *állítóan* más balkán államok képviselői is részt vesznek.“

[Mi ez az *állítóan*? Nem egyéb, mint *állítólag* (angeblich). Az újságokban (kivált a B. H.-ban) gyakran találkozunk vele. A ki először tollára vette, nyilván hibásnak tartotta a *-lag*-ragos határozót. Ez a bal hit az oka, hogy divattá lett a „*lag*-*leg*“ kerülgetése s „an-en“-nel helyettesítése. P. „De szerencsére J. úr *kizáróan* saját személyében beszélt“ (noha szokottabb: *kizárólag*). „Nyolczadszor ment a harezterre, a honnan ugyanannyiszor sebesülés, *illetően* megbetegedés miatt hazaküldték“ (noha csak „*illetőleg*“ a szokásos). „*Incorrect* eljárás, *előzően* valamiről teljes bizonyosságot szereznii és azután fogadni.“ „Úgy az idén, mint a mult évben a természetre *vonatkozóan* a kormány újból megállapította a gabona, valamint a liszt árát is“ (a használatos „*előzőleg*“ és „*vonatkozólag*“ helyett). Ez a tudatlan törekvés néha tetemes kárt tesz a kifejezés szababosságá-

ban. P. „Alig kiképzett ujonczok és *eredetien* más czélra rendelt tartalékcsoportok felhasználásával sikerült is megállítani csapatainkat.“ Világos, hogy ide *eredetileg* kellene, mert ez = *ursprünglich*, míg amaz = *eigentümlich*, *originell*. Vigyázni kell a nyelv finomságaira. Mondhatom egyiránt: *kellően-kellőkép-kellőleg*, köztük alig van különbség; egyremegy *boldogan* vagy *boldogúl*. De már nem mindegy: hatalmas-*an* és hatalmas-*úl* (emez = hatalmaskodva). Ordíthatsz akár *eszessett-en*, akár *eszeevesszett-ül*; de *veszett-en* a kutya kóboról, „*veszett-ül* fütött“ pedig Petőfi „*kemenczéje*“.

Tehát tanuljatok, kedves urak, hogy tudjatok. Az *állítóan*, a mint nem volt, ne is legyen; az *állítólag*-ot pedig iktassátok vissza százesztendő s jogaiba (l. NyÚSz.).]

39. „A mi az úgynevezett békekötésig meghosszabbított mandátumok dolgát illeti, nem *osztja* egészen az ellenzék *nézetét*, de tartózkodott ennél a törvényjavaslatnál a főlszólalástól annál a nagy tiszteletnél fogva stb.“ — „M. M. lényegében és érdemben teljesen *osztotta* B. *felszólalását*, mert ez a nagy árdragulás elsősorban a tömegélelmezés czéljaira szolgáló cikkeknel mutatkozik.“

[A magyar nem *osztja* valakinek a *nézetét*, véleményét, fel-fogását, javaslatát stb., hanem *osztozik* benne. Csak a német beszél így: „Ich kann Ihre *Meinung* nicht *theilen*“ (= beistimmen, beitreten). Hányszor megrótták már ezt a germanismust — hiába! Mert ma is föl-fölüti a fejt. Pedig válogatni lehet a jó kifejezésekben. A ki nem akarna éppen „*osztozni*“ (*osztakozni*) benne, az *vallja, fogadja el, járuljon, csatlakozzék hozzá, tegye magáévá, értsen vele egyet, legyen egy értelmén* stb., csak ne *osztson*. Örömmel röppentem ide ezt a fehér hollót: „A mandátumok meghosszabbítására nézve egyetért Apponyi Alberttel, de az ő összes alkotmányjogi skrupulusaiban nem *osztozik*.“ (B. H.)]

LEHR ALBERT.

ROVÁS.

A Kazinczy- és a Tihanyi C.-ről. Végre megszületett! Sokáig vártunk rá! Túrelmetlenek nem voltunk, hiszen tudtuk, hogy előbb vagy utóbb, de meg fog jelenni. Azt is tudtuk, hogy nem lesz köszönet benne. De végre megjött, itt fekszik előttünk. Nem mondjuk, hogy Isten hozott, nem bámuljuk. A nyájas olvasó bizonyára tudni szeretné, mi jött hát meg. Megmondjuk. A MNy. olvasói tudják, hogy a nemrég támadt új költői irányok új nyelvet teremtettek — versben és prózában egyaránt. Újat, gyakran érthetlent, a mely sokszor takarni volt és van hivatva a sovány, üres tartalmat. Nos ez a nyelv, ez a stílus a tudományos irodalom ajtaján is kopogtat: bebocsáttatást kér. A Nyelvészeti füzetek 72. száma ezen a nyelven van írva s címe: „A Kazinczy-kódex nyelvjárása a Tihanyi-kódexszel való egyezései kapcsán. Nyelvtörténeti tanulmány. Irta HATVANI JÁNOS“.

Legelső megjegyzésünk és felháborodásunk a dolgozat szerkezetére vonatkozik. A dolgozat ugyanis ezzel végződik: „A dolgozatot berekeszttem“. Figyelmetlenségből, a mi kétségtelenül szerkezeti hiba, kimaradt az első lapról ez a szellemesség: „A dolgozatot elkezdem“. E kis szépséghibáért azonban bőven kárpót az új tudományos műnyelv s a vele kifejezett tartalom, melyből ízelítőül adjuk a következő szemelvényeket: „Gondolataink kifejezésére és közlésére főképen nyelvünket használjuk. A mit a magyar elme magáról az

eszközül szolgáló testrésztől nevezett el, azon itt a hallható beszédet értem. A nyelvet már régóta mint valami első szervezetet fogják föl (F. Bopp, a híres nyelvbölcse), — bizonyára annak az alapján, hogy a nyelvek születnek (Ma már nem), fejlődnek, de ágakat is bocsátanak, nem egyszer nagyon is elváltoznak, míg végül elhalnak . . . annyi szabadságot megengedtem magamnak, hogy nem követem mindenben szolgailag Kausch . . . művét . . . Természetesnek fogja mindenki találni, hogy a Kazinczy-kódexről írván előbb magára az eredetire is kíváncsi lehettem . . . kódexünket a N. Múz. könyvtárban vettem kezemhez. Némi meghatottsággal kezdtem forgatni . . . Mindezeket jól megnéztem, sőt a mennyire tudtam, hasonmásooltam* is magamnak . . . Az egyetemi könyvtár igazgatóórának (I), FERENCZY ZOLTÁNNAK szívességéből bepillantást nyerve, az első rápillantásra megállapíthattam . . . A Kaz.-kódex a Nádor- és Guáry-, esetleg Winkler-, a Lobkowitz- vagy több más kódexszel ezután valószínűleg Óbudán találkozott össze. Itt a Nagyváradra menekülő dömés apácák a kódexeket a Pozsony felé vezető útra engedték. A kódexek kalandozása azonban ne adjon alkalmat nekünk kalandos fejtegetésekre, még kevésbé a tárgytól való elkalandozásra . . . Ha már itt tartunk, számoljunk el még egyről . . . Azonban ne rontsunk e dolgozat tárgyához illő komolyságon semmit az efféle czirkuszi mutatvány izével bíró érdekességgel . . . E változást föltételesnek kell tekintenünk, mert SIMONYI tanár azt mondja . . . A nagy kezdőbetűk oktalán használatáról . . . az oktalán kettőzésekkel . . .” stb. stb.

De talán elég is ízelítőnek mind a tartalomból, mind az új tudományos műnyelvből. A ki az időnek hasztalan sokáról panaszkodhatik, olvassa el e dolgozatot; kaczaghat is, bosszankodhatik is rajta eleget.

MELICH JÁNOS.

Nyelvtudomány és archaeológia. — Az Österreichische Monatschrift für den Orient 41. évf. 3—4. száma (77—88. l.) „Kulturwissenschaftliche Voraussetzungen einer Orient-Extension Ungarns“ czímen (nagyjában) archaeológiai cikket közöl Supka Gézától. A hozzánemértő azt hiszi, ha olvassa, hogy valami szörnyen zavaros, délibábos politikai röpirat van a kezében, de meglehet, hogy az archaeológus szakember nagyon sokat épül belőle. Nehogy azonban azt higgyék az archaeológusok, hogy a mi a Supka cikkében a nyelvtudományt érinti, az is mind szín bölcse ség, jó lesz a következőket elmondani:

Supka (77. l.) különösnek találja, hogy még ma sem botránkozunk meg azon, hogy a magyar nyelv finnugor elemeire vonatkozó apriorisztikus ítéleteket az archaeológus ásója nem erősítheti meg. (Vö. vogul $\chi w^m \sim$ magyar három: 1. Mi ebben az apriorisztikus? 2. Hol az az ásó, a melyik ezt megerősíti?) Ha valaki a 80-as években beszélt erőszakos, egyoldalú finnológusok „heilloser Rummel“-jéről, akkor még akadt ember, a ki helyeselt neki. Ma kinek mondja Supka ezeket? Kinek mondja (84. l.), hogy „philologisches Überwissen trübte in Ungarn das gesunde Volksgefühl“?

Máshol még tisztábban csillog a Supka humora. A 83. lapon lehetségesnek tartja, hogy honfoglaló őseink magukkal hozták (sic!) a nesztóriánus keresztyénséget. Hát lehet; eddig az en nyelvész-eszem

* Szedőnek: Egy szó! Vigyázzon!

nem ér, mert ez tiszta archaeológia, hanem mikor Supka a közép-ázsiai *Püspök* helység nevét (a hol nesztorianus temetőket találtak) a magyar *püspök* szóval veti egybe, akkor önkénytelenül eszembe jut, hogy ha az ember a magyar művelődéstörténet körébe vágó tárgyról ír, nagyon jó, ha tisztában van a magyar művelődéstörténet fontosabb mozzanataival.

Egy-egy elszólás különben világot vet a Supka történeti készült-ségére is. A 79. lapon az akakirokról még mindig nem tud többet, mint hogy azonosak a kazárokkal.

És ilyen ismeretekkel mond Supka ilyeneket (84. l.): „A görögök skythái, a kínaiak hong-nujai és tukiujai, az indusok ephthalhái, a perzsa-médek sakái, a finnugorok gúrjai (!) mind ugyanannak a török fajnak tagjai“. Aztán fel is sorol egy esomó ilyen gúr népet s még a nevüket is lefordítja. (Ha tudná, mit csinál!)

Ilyen láncszemekből áll a Supka archaeológiai bizonyítása. (Nem is szólva arról, hogy szemére veti a törököknek, hogy engedték magukat a Koránnal tönkretenni (85. l.), hogy Budapesten több ügyvéd van, mint egész Angliában (uo.), hogy a diplomáciánk tökéletlen (85—86. l.), hogy a mi iskoláink még mindig a nyugati műveltséggel kinozzák és nevelik kishitűvé a gyerekeket (86. l.). No, ha még ezektől nem ijed meg a finnugor nyelvtudomány!)

Supka azzal dicsekszik (80. l.), hogy az ő ítéleteit „vorgefasste Erkenntnis“ nem zavarják (80. l.). Ez igaz. Mert neki egyáltalában nincsenek alapos ismeretei. Könnyű volt Thalesnek. Nehéz az archaeológusnak a XX. században.

NÉMETH GYULA.

NÉPNYELV.

Népnyelvi pótlások.

bakatellázó: tréfás. „Igen bakatellázó ember vót.“ Görzsöny.

czüek: a földbe ásott, körülte megdűriüczkölt oszlopocska, kis része áll kinn a földbű, hozzá erősítik a kapu két szárnyát; a két kapufélfától egyenlő távolságra a kapuhely közepén van. Mílej, Zala m.

czüekesen: olyan egyenesen, mint a czüek. „Nem tok megájnyí czüekesen!“ Mondá a részeg legény düllöngözve. uo.

csap: tesz, dob; „csapj egy darab (hasáb) fát at tüzre.“ (Így erősebb, mint ez: tégy!) „Csabb be eszt a (levelező) lapot a postaládába!“ Miskolcz.

csárdás: 1. a csárda italmérője (bérlő v. korcsmáros); 2. csinos, szép, szemrevaló, jólálló pl. leány, kalap; 3. magyar táncz; 4. ütés, különösen arczulítés. Egy vidéki paraszt honvéd mondta többször a másiknak: „Majd adok én neked ecs csárdást, csak bosszancs!“ Debreczen, Munkács.

csecses korsó: olyan cserépkorsó, a mit karba öltve is visznek s a melynek fölén szópócsó van, s ennek vegén csecsbimbó-alakú dudorodás, ezen is szíjják, szopják a vizet (néha a tejet v. más italt is). A csecses korsó lehet *kereszsi korsó* is. Az italt hűsen tartja. Üresen csörög is, mert a fazekas kis égetett golyócskákat hagyott benne. Debreczen, Munkács, Szatmár.

Csörgető: egy kis folyó neve. „Egy gója a Csörgető-parton.“ Görzsöny.

csuhaj: indulatszó örömmilyánításra. „Csuha, retek, Beh szeretlek.“ „Csuha, Karczag, Beh nagy sz. rszag!“ (Günyos.) Debreczen.

derék: hosszú, nagy épület közepetája. „Derékon vót a borotválkozás“ (katonák az istálló közepé felé) Görzsöny.

eben-lógó: nagy kendő (plaide) (tréfás) vő. kutyán-lötyögő. Debreczen, vő. MTsz.

egye-bugyán: rendetlenül, össze-vissza. „De egye-bugyán áll rajtad ar ruha.“ Noszlop.

ékhetlen: éktelen, égbekiáltó, ocsmány (katona káromkodása). Görzsöny.

emeletes veréb: golya. Hetény.

emke: ember? emberke? „Nem tuggya az emke, mics csinyáj-jou.“ Milej. (Kétszer is megkérdeztem, úgy van-e?)

eszkábál: túl-túl, valahogy hánd-el-vezsd-el-módra összeilleszt, úgy hogy nem sokáig lehet használni pl. fazikat. „Tekenót eszkábáltassik (v. drótoztassik) kend asszonyo-o-o-m.“ Így kiabál ad drótos. E kiáltásra rendszeren azt a megjegyzést teszik: „Eső lessz! Kijabál ad drótos!“ Debreczen.

felfakszik(?): felszikkad, a nedvesség elpárolog belőle. „Ha főfökszik a főd, akko' lehet szántanyi.“ Noszlop.

felhámlik a kígyó, az ember bőre, a bútor funirja a forróság-tól. Debreczen.

felülfordúl: felülkerekedik, erőt vesz, úrrá lesz rajta. „Annak az asszonnak is rossz lett a dóga az ura halála óta, mer' av veje felülfordult és kiverte ah házbúl.“ Beregűjfalu.

fenék: segg. A *fenekire* vert. Megütlegelte af fenekit. Debreczen.

figurabeszéd: tréfás, enyelgő beszéd. Görzsöny, Pápa.

fonatos: font sütemény, zsírban sűtik, fánksütéskor ilyet is készítenek; *fonatos sor*: egész utcát tevő két sor sátor, melyekben országos vásárkor (szabadságkor) fonatot, pecsenyét sűtnek szabad tűznél, árulnak, lócza, asztal mellett ülnek a vevő vendégek. Ezen a laczikonyhán olykor cigány mellett tánczra is perdülnek. Debreczen.

fosos-szilva: lotyós, leves, szilva. Debreczen.

furdal: ingerel, csalogat, vonz, csábít. „Furdal a korcsolázás engem“, mondá egy fiú, ki már útban volt a korcsolyázó tér felé, de társai valami akadály miatt még késtek. Pápa.

fűrészelő bak: a min az ölbe rakott fát fűrészelik. Ács, Komárom vm.

fütül való-fa: fejfa a kálvinista temetőben. Debreczen (vő. MTsz. I., 558).

gazi: „Hosszú gazi erdő, a hol régen magasra nőtt a gaz.“ Fornos.

gerábláz: gereblyéz, gereblyével összehúz. „Asz szénát össze-geráblásztam.“ Noszlop.

gerádics: grádics (gradus), lépcső. „Soká érek fel a gerádicson.“

gírhes lú: sován, víkon, vézna ló, améknék tomporájára tarisznyát akaszthacz. Debreczen.

gömböczös lik: tojásdad (ovális) alakú lyuk. Egy hímző asszony a fehér vászon-ágyterítőn hímzéshez előrajzolt tojásdad alakú kék rajzgömbre értette. A nyárádi nők, kik igen szépen hímeznek, a köralakot *kerekes lik*nek mondják a hímzőmintán. Nyárád, Veszprém vm.

görcsöt köt a czérna végén. Debreczen.

guberal: a társaság mindegyik tagja egy bizonyos összegre kiegészíti a pénzt, összetesz kártyázáskor v. ha valamit, pl. bort v. más italt akarnak hozatni közösen. Debreczen.

gubics: tölgyfa kerek bogyója. Debreczen, Szatmár. A hernyó gubója. Debreczen.

gyertyázzuk meg: vizsgáljuk, nézzük meg. (Félig tréfás, gyertya nem kell hozzá). Debreczen.

gyöpség: egy kis gyepes hely. Noszlop.

gyurkó szilva: duranczai magvaváló szilva. Edelény.

hajadan (sic?) v. *hajdon* (synkope) *fű*: kendő v. kalap nélkül való fej. „Tedd fel ak kalapod, ne járkájj hajdon fűvel, mer' napszúrást kapsz.“ (Kánikulába fiúnak.) „Tigy kendőt af fejedre, ne menny az uccára hajadon (v. hajdon) fűvel.“ Debreczen.

hajdú-kása. Debreczen.

halálmadár: az olyan ember, a ki mindig rossz híreket terjeszt, hoz, mond. „Eriggy mán te halálmadár, ne jósolgass minditig rosszat.“ Debreczen.

hált bor v. víz, a mit este hoztak s még reggel is ott állott a zárt levegőjű, esetleg fűtött szobában, tehát nem üde, mer egísss iccaka bent vót. Debreczen, Szatmár.

hamar-kezű: a ki nagyon hamar üt. Debreczen, Szatmár.

hánt: hámoz. „Krumplit hántott bicsakval.“ Fornos.

haragodik valakivel. „Akkor *haragottunk* meg egymással, mikor a német katonák itt vótak s ezek választottak el egymástól, mikor birokra keltőnk. Fornos.

hát. „Akki ab beszígyibe minditig belekeveri: hát, hát (pl. hát úgy vót, hát osztán), annak aszongyák: „Hát alatt vőgy is van, | Edd meg, am mi benne van“. Szójáték: hát = tehát (ergo) és hát (tergum). Debreczen.

havas: akkinek hava (néha bolondozó kedve) van, akkinek feljött a hava = aki a bolongyát járja, tehát most nincs helyin az esze (mer' nem mindig bolondos v. bolondoskodik, csak időközökben). „Hisz ah havas!“ (t. i. ember, asszony). Debreczen, Szatmár.

hentesség. Kinn a bolt felett ez a czégtábla: „Kovács Kálmán hentessége“. Pápa. „A hentességet fojtattya.“ De így gyakrabban: „hentes mesterséget“. „Felhagyott a hentes mesterséggel.“ Debreczen.

hideg-szájú: a kinek hamar elalszik a pipája. Munkács, Debreczen.

hidegház: halottas ház a kórház mellett (morgue), a hová a kórházból a halottakat viszik s a honnan el is temetik. „Itt van a hideg-ház?“ kérdé tölem egy háromszéki asszony, kinek csatában megsebesült s Munkácson elhalt férjét a halottas házból temették el.

hordályos (elavult): hordár. A mult század 70-es éveiben többször hallottam. Míg ezt a szót divatba nem hozták, a „trager“ neve *tológer* volt. Debreczen.

hömlöcz: hirtelen emelkedő hegycsúcs. A salánki hömlöcz. Beregújfalu. (Kétszer is megkérdeztem.)

huppan a körte: a fáról leesve puffan. (Nagyon haragusznak ezért a nagydobronyiak a más falubeliekre, ha nekik mondják pl. a fornosiak.)

hüppög: hideg víztől dideregve hüpp(?) hangot ad. „Éjjel a szobában fölkelt az uram az ágyból, leszállott mesztélláb, hát bokáig érő hideg vízbe lépett, megijett, fázott is a lába, az uram el kezdett *hüppögni* a vízbe. Görzsöny. Vö. MTsz. *hüppög*.

hüvösre tettik az akasztófára való gaz disztót (= embert, tehát = börtönbe). Debreczen.

ia: a számár hangja után. „Iá!“ = számár. Iá vagy! Gyerek csúfolja így a másikat két hüvelykujját kiterjesztett ujjával a két fülére téve. Debreczen.

időnap előtt elvínül az a gyerek = hamar megöregszik. Debreczen.

izromba. „Több *izromba* montam neki.“ Debreczen.

jakhecz: zsidó (gúnyos). „Elkotrógy, te *jakhecz*!“ Debreczen.

jányos: 1. (legényről) a ki lány után bolondul, 2. (helyről, családról) a hol lány van, pl. *jányosház*, 3. lányos természetű fiú. Leányról meg, a ki fiúi tulajdonságokkal ékeskedik: *fiús*. Debreczen.

jebuzeus: zsidó (gúnyos). „Megájj, aszt a kutya jebuzeussát az anyádnak!“ (Fenyegető káromkodás az elfutó zsidó gyerekre.) Debreczen.

jóféle (gúnyosan): rossz (ember, lány), de igazi értelmében is pl. *jóféle* sáfrány. Debreczen.

jóra-menendő: szép reménységgel kecsegtető fiú, leány. Debreczen, Szatmár.

kákabélű: nagyitű, sokatevő(?). „Ugyan hová fér beléd annyi itel, te *kákabélű*!“ Debreczen. (Nyilván a közlő hibás értelmezése, l. MTsz. Szerk.)

kálvínista-mennyország: jó tésztát gyúrnak, kifőzik sósvízben, összekavarják tehéntúróval, tojással és vajjal és kisütik a sütőben, megczukrozzák, aszaltalra teszik. Ez a sült és főtt tézta a k. m. Miskolcz, Rimaszombat.

kap: talál, lel. „Az udvaron kaptam eszt a tollat.“ Miskolcz, Edelény.

kapubábu: a kapu két sarkán a fal felől lehelyezett két nagy darab kő, védelmiül, hogy a szekér kereke, oldala ne jusson közel. Noszlop.

kapuvető: ugyanaz; állítólag azért nevezik így, mert mikor a kerék hozzávetődik, a kő visszaveti, visszadobja a kereket. Kaposvár.

kardaléczába van a gabonakereszt, jószág, termés: magára van hagyva, nem vigyáz, nem ügyel rá senki. Vámospercs.

kas: belecseppent az isten *kassába*: hirtelen, véletlenül beletutott nagy vagyona, jómódba, pl. házasság, férjhezmenés, öröklés stb. efféle útján. Debreczen.

kasté: fából épített, félemelet magasságú alkotmány, alsó része sertéshidas (disznóól), felső része hideg, hús kamra, melyben nyers húst s egyebet tartanak. Milej.

keményiség: rosszaság. „Az úristen bocsátott a mi *keményiségünkért* ránk ilyen veszedelmet. (Kálvinista asszonytól.) Görzsöny.

kénytelenít: kényszerít, erőltet, erőszakol. „Senki se *kételenitti*, hogy ide gyűjjön.“ (Az uccajtó előtt havat sepregető szolgáló mondá az útjába akadó gyerekek.) Pápa.

kerekes lik: a finom, fehér vászon-ágyterítőn hímzéshez kék festékekkel előrajzolt gömb v. kör, melynek belseje üres, rajztalan. Nyárad, Veszprém vm., vö. *gömböczös lik*.

kettéden ketté vákta a gőzös (vonat) az asszont: teljesen kétfelé. Szatmár.

kézen-közön eltűnt az ezüst kanál: sok kéz sok eseléd közt. Debreczen.

kéztől. „Háborús időbe“, mikor minden ojan mireg drága, bizon nem hagyjuk a kenyeret a konyhába' szabaggyára a eseléd előtt,

hogy (ez) magátul vágjon (belőle), am mikor neki teccik, hanem *kiszűl* (!) adunk neki“ = kezünkéből, azaz magunk vágunk neki. Debreczen.

kiereget: kibocsátgat, kiejteget. „Ollanokat kiereget a száján (a káromkodó katoná), hogy ab borzasztó“.

kollátáznak a fíjúk aj jégen, úgy hogy a jégbe egy ágast v. csóvát vájnak, belevernek aj jégbe egy gömböjű fat és ehe' kötik asz szánkát, egy fíjú hajtya körbe asz szánkát al levert fa körül, asz szánka forog környös-körül, rajta ül egy v. két fíjú, a harmadik fíjú hajtya asz szánkát s asz szánkábúl kifordul az egy v. két fíjú s ojat hömbörgő(d)zik, mint ety kis kolompér. Ez a kollátázás. Asz szánka kötele nem tekergő(d)zhetik fel ar rúdra, mer' úgy kötötték hozzá, hogy forogjon ak kötél ar rúd körül. Beregűfalu. Vö. MTsz, *kollázás*.

kokas: a pattogatott tengerinek fehérre, púposra ki nem patant, hanem eredeti kis gömbölyű alakjában megmaradt pirosas-feketére égett része. Debreczen.

kong, kongat nemcsak az üres hordó (hordót), rézfazik (faze-kat, fazikat), harang (harangot), hanem az ostor is kong, az ostorral is kongatnak. A csordás, béres kongat az ostorral, de *cserdüt* is (egyszer). Debreczen.

konyafüü malacz, disztó: leálló, lelógó, lekonyuló füü, aztán gúnyosan emberről is. „Beh konyán áll a füle, kalapja.“ Debreczen.

konyít a dologho': sejtí, kezdi érteni. Debreczen.

korbács: az ostor szíja. „Leesett a korbács az ostoromról.“ (Mondá a kocsis.) Noszlop.

körte: az ingó órának súlyozó nehezéke, még ha nem körtealakú is. Noszlop.

kútkoszorú: kútesínálás alkalmával deszkákból összerótt, szegekkel megerősített széles kör, karika, melyet a kívájt földbe tesznek s alatta a földet lassanként ássák, mélyítik. Ács, Komárom vm.

kutyán lötyögő: nagy kendő (tréfásan). Debreczen.

látókép: *Látóképnek* mondja a debreczeni polgár a hortobágyi csárda előtt levő magaslatot, a honnan (a csárda küszöb-jéröl) messzire lát az ember.

legínyes: 1. fiatalos, 2. (leányról) legény után járó, bolonduló, legény kedvét kereső. „Be legínyesen ötösztel.“ Mondá egy öreg asszony egy vén embernek, a ki fiatalosan öltözött, sőt virágot is tett a kalapja mellé. „Hisz a' legínyes ján! Hisz a rosszféle!“ Debreczen. Vö. *jányos*.

léhog: sebesen ver a melle, liheg, zihál. „A tehén rálépett a bornyára, ennek az ódalbordája eltört, at tüdeje nyomást kapott, em miatt a bornyó nagyon *léhogott*, le kellett vágni.“ Pusztaricse, Szatmár vm.

leölt: leereszt. „*Leötytük* a vödröt a kútba.“ Ács, Komárom vm., vö. MTsz. *ölt*.

lőcslábú ember, pl. zsidó: görbelábú. Debreczen.

madár: veréby. (Csak erre; a többi madarat a maga nevéen nevezi; csak a gólya: gagó és a denevér: tündelevény). Fekete-patak, Ugocsa vm.

madárétü: a ki keveset szokott enni, ejtve: madárítü. Debreczen, Szatmár.

mag-kocza: tenyésztés végett tartott disznó, de: *magló* is van. Debreczen, Szatmár.

magtalan: gyermektelen. Noszlop.

márig: már eddig is? „Lessz is sog(k) betekség (t. i. a háború miatt), *márig* van.“ „Ollan kicsi s *márig* sokat tud.“ Pápa. Vö. MTsz. *márig*.

mecs: olajos v. fagyús kanócbéllal ellátott és cserépedényben tartott világítóeszköz. „Gyúcs(d) meg a *mecset*.“ Milej.

megforráz. „*Mekforrászta* ah *hideg* asz szöllöt (paradoxon): megfagyasztotta. Debreczen.

megkottyán. „Mek se kottyant neki az a nagy tál paszuj!“ = nem volt elég neki, még kétannyit is meg tudna enni. Debreczen.

melencze: olyan nagy bádog v. cserép v. porzellánedény, tál, a melyben hűsfélét, zöldséget, főzeléknek valót (salátát, babot, lencsét) szoknak mosni, tisztogatni, másként vajdliung. Pápa. Vö. MTsz. *medencze*.

menedékes a domboldal, ha nem nagy. Tehát: kissé lejtős. Fornos.

Id. R. VOZÁRY GYULA.

(Folytatjuk.)

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

49. Zs. J. úr azt kérdi tőlünk, hogy a műveltető igék mult idejű melléknévi igenevét szabad-e jelzőül használni? Szabad-e *fölmentetett tisztviselő*ről (a kit t. i. az igazgató fölterjesztésére a miniszter ment föl) beszélni, vagy okvetlenül így kell írni: *fölmentett tisztviselő*?

Se nem magyartalan, se grammatikailag nem helytelen, legfellebb néha kissé pedáns mellékize van. A legtöbb esetben kikerülhetjük: A háziúr kidobatta Nagy János bútorait . . . A szegény ember sírva szedte össze kidobott holmiját. A rendőrség lebontatta az X. utcza házat . . . Láttad a lebontott házat? Az igaz, hogy az efféle kifejezések: *kidobott holmi*, *lebontott ház*, kétértelműek. Annyit is jelenthetne, hogy a szegény ember maga dobta ki holmiját stb., de hisz az összefüggés a legtöbb esetben eligazít.

Ha azonban ön valami oknál fogva fontosnak tartja, hogy a fölmentés módját is jelezze (az igazg. illetőleg min. ajánlatára a honvédelmi min.), a „*fölmentetett tisztviselő*“ nyelvtanilag nem helytelen, de azért még sem követendő. G. Z.

50. B. Zs. úrnak. A *rutén* népuév megvan nálunk már 1856-ban is Galletti Egyetemi Világrajzában (átdolg. Falk Miksa) az 554. lapon. Vö. MNy. V. : 341.

51. K. K. úr kérdi: Az állattanban bizonyos fajta szőrőzet megjelölésére rendszeresen használjuk a *molyhos* szót s értünk rajta „finom, rövid s hozzá sűrű, egymás mellett fekvő szőrőzetet (lat. *tomentum*)“, a szőrőzet tehát *molyhos*. A hogy már most azt mondhatjuk: ennek v. annak az állatnak *tomentuma* sárga, szürke, ezüst színű stb., lehet-e a *tomentum*-a helyett azt használni: *molyha* és főnévül: *moholy*. — Erre válaszunk ez: „lehet“. — Vö. Tzs. és MTsz. Sz. K.

52. A gyulafehérvári nyelvemlékhez. NÉGYESY LÁSZLÓNAK e folyóirat ezidei 226—27 ll. közölt tárgyilagos megjegyzéseire a kutatók számára jelezni kívánom, hogy a Gyf. Glosszák 3-ik részének

jobb olvashatása céljából megnagyobbított hasonmását, Weinwurm elég jó fénykép másolatában, annak idején a Magy. Tud. Akadémia könyvtárában letettem. Ez jobb, mint a róla sokszorosított és hiányosan közölt rész a MNy. 9: 72. lapján.

ERDÉLYI LAJOS.

53. Sch. J. A vitában önnek van igaza. Az *eleven* az *élő* igenév (l. NyH⁴. 78) -n ragos alakja, az -n módhatározói funciója azonban régen elavult, l. Beke, Nyr. XLII, 197. Már a régi nyelvben is gyakoribb az *elevenen*, *elevenől*, de azért előfordul állapot- és módhatározói értékben *eleven* is, így pl. DöbrC. 335 (Apostolok csel. I, 3): „kiknek es önön magat *eleven* (értsd: élve, elevenen) atta“.

K. P.

54. V. K. úrnak. „A *pantofli* szónak nyelvünkben ilyen alakjai vannak: *pantofli*, *pántofély*, *pantofély*, *pántofél*, *pántofali* (l. NySz.). Tisztelettel kérdem, hogyan viszonylanak ez alakváltozatok egymáshoz? — A felsorolt alakváltozatok két különböző nyelvből valók. A *pá(a)ntof(é)ly*, *pantofli* a ném. *pantoffel*, *pantoffl* átvétele. A *pántofali* alak, a mely Calepinus szótárában többször előkerül, olasz eredetű. Az olaszban a *pantofola* (alakv. *pantufola*, Rig.-Bull., Tom.-Bell., *pantoffola* Banfi, *pantuffua* Olivieri, *pantofla* Ferrari, Gavuzzi, *patofla* Gavuzzi) mellett van a velencei olaszban *pantofole* egyes nom.-i alak is, ennek az -e-re végződő alaknak többes nom.-a *pantofoli*; a magy. *pántofali* egy ilyen többes nom.-i olasz alaknak az átvétele.

55. V. T. úrnak. „Többen együtt ültünk, s egyikünk felvetette a kérdést, mióta kerülnek át az osztrák-bajor nyelvjárásból az -el ∞ -l végű szavak -li-vel a magyarba, pl. *bászli*, *kifli*, *spicli* stb. Senki sem tudott rá megfelelni. Kérjük a tek. Szerkesztőseget, szíveskedjék bennünket e kérdésről felvilágosítani.“ — Tudomásunk szerint az első, a ki az ilyen -li végű szavak szertelen divatja ellen felszólalt, Sándor István volt. Az 1808-ban megjelent Sokféle XII, 183. lapján a „tűrhetetlen idegen Szavak“ közt sok ilyen -li végűt sorol fel (pl. *bászli*, *bukli*, *fásli*, *glázli*, *huncfutli*, *kugli*, *kukli*, *kvaszli*, *lajbli*, *mántli*, *másli* stb., l. Gyarm. Voc. 102. l. is). E szerint a XIX. század elején már sok ilyen -li végű szó volt nyelvünkben. Az első -li végű szó tudunkkal a Comenius-Szilágyi-féle „Janua linguae latinae reserata aurea“ cz. mű 1643. évi (első) kiadásában olvasható. E mű XCVI. szakasza „De ludicris“ szól. E szakasz 941. jelzetű bekezdésében azt olvassuk, hogy „sphaerá et conis“ játszani a gyermekek szoktak. A latin szavakat az 1643. évi kiadás így adja vissza: „gulyobissal [k u g l i v a l] és a' gömbölyű fa tekénc pupos kilentz fáival“ (értsd: játszani) „gyermekség“. A *kugli* a „Janua“ valamennyi későbbi kiadásában is bent van. A *kugli* után következő -li adatunk 1708-ból való; PP. első kiadásában olvassuk: „Cyclas-Nemes kerek *muntli*, Nemes aszszonyok palástjok“ | „*Muntli*, *mántli*, kerek palást — Cyclas. adis. Crocata“ (így az 1762., 1767., 1782. kiadásban is, az 1801-ben a lat. részben *montli*, a magyarban nincs meg a szó). A *kugli* (= osztr. ném. *kugl*) és a *mántli* (= osztr. ném. *mantl*) tehát azt vallják, hogy -li végű szavaink a XVII. sz. közepe óta vannak.

MELICH JÁNOS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XI. KÖTET.

1915 NOVEMBER

9. SZÁM.

Neste.

A czimül irt szó régi magyar női név. Legrégibb adatunk reá 1212-ből való s így szól: „Luges cum II. filiabus Hithwand cum filio et filia *Nesta*“ (OKISz.). Más adatok a névre ezek: 1251-ből: „*Neste* matre martini fili echebeu“ (OKISz.); XIII. sz. második fele: „nemely evzvegy azzonyallatnak leanya kynek vala neue *nefte*.“ Marg. L. 151. — A MNy.-ben most folyó közlésemből pedig idézem ezeket: 1390. X. 23: pro Nobili domina *Neste* vocata videlicet consorte Jacobi fily Kolos de Zanto (Muz. t. a. pannonhalmi conv., Komárom m.) | 1399. III. 31: nobilem dominam *Neste* vocatam Relictam condam magistri Jacobi fily Kolos de Koloshaza (Muz. t. a., András vácsi órkanonok).

E *Neste* névről már MOLNÁR ALBERT (I. szótára 1621. évi kiadása m.-lat. részét) azt írta, hogy am. a lat. *Anastasia*. Azóta sokszor ismételték ezt az állítást, így PP. valamennyi kiadásának magy.-lat. része, továbbá KR., CzF., sőt idéztek *Neszte* (I. GYARMATHY CH. JÁNOS: Műszótár 1845: 107., CzF.) és *Nyeste* (I. KR., KASSAI III., 437.) alakváltozatokat is. A származtatást KASSAI JÓZSEF és MELICH JÁNOS okolta meg bővebben. KASSAI III. 437. ezt írja: „*Nyeste* Kn. Anastasia. Hinc foret abbreviate *Nasta*; sed sono tenui *Nyeste* invaluit (sicut ex voce Andreas, sono tenui Endre; ex Francisco Ferentz).“ MELICH, Szlav jöv. I, 2. 153. szerint is lehet „a *Neste* az *Anastasia* becvező alakja vö. bolg. *Nasta*, vagy pedig a cseh *Nestezka*, *Nětiše*“ mása.

Megvallom, hogy engem e magyarázatok ki nem elégítenek, sőt a mióta elolvastam MELICH JÁNOS „Keresztneveinkről“ szóló tanulmányát (I. MNy. X.), merem állítani, hogy e származtatások nem is lehetnek helyesek. A szóban forgó értekezésben MELICH a többek közt elmondja (I. MNy. X. 106), hogy a német, az olasz stb. úgy is alkothat a keresztnevekből becvező alakokat, hogy első szótagjukat elhagyja. Így lesz *Johannes*-ből, *Josef*-ből *Hannes*, *Hans*, *Sepp*, *Ambrogio*-ből, *Filippo*-ból stb. *Brogio*, *Lippo* stb. A magyar nyelvben ma is, régen is ismeretlen volt a becvezgetés e módja. Ha e megfigyelést az *Anastasiá*-ra alkalmazom, akkor a magyarban érthetetlen a *Nesta* = *Neste* rövidülés. Mondhatná valaki, hogy az *Anastasia*-ból a nyelv-

érvék megtévedésével először az *a* maradt el s lett **Nastasia* (hasonló, helynevekben előforduló esetekre l. EtSzót. *az*, *a* és PAIS MNY. XI. 271.), majd ebből magyar nyelvi rövidüléssel (l. MNY. X. 107: *Barnabás* > *Barna*, *Bertalan* > *Berta* stb.) lett **Nasta*, ebből *Nesta* > *Neste*. Feltéve, hogy a XI—XIV. sz.-ban a magyarság közt az *Anastasia* (esetleg alakváltozással *Anesthesia*) keresztnévi használatban el volt terjedve, akkor is előbb ki kellene mutatni egy magyar **Nastasiá*-t, s ebből **Nastá*-t, s azután meg kellene magyarázni, miért lett **Nastá*-ból *Nesta*, mert hiszen ez az alakulás is érthetetlen. Egy XI—XIII. sz.-i magyar *Anas(z)tázia* > *Nas(z)tázia* alakulás azonban lehetetlen, mert hiszen *Nesta* > *Neste* már a XIII. sz. legelején előfordul (l. OklSz és a Marg. L. adatát), holott ekkor a magyarban névelő még nincs. Az *Anasztázia*-beli *A* tehát nem is maradhatott el.

MELICH fentebb idézett értekezésében még azt is elmondja (l. MNY. X. 152.), hogy a magyarban volt és van egy *-a* kicsinyítő képző, amely először magas hangú szavakhoz is járul s csak később illeszkedik. Így lesz *Philippus* > *Filép* ∞ *Filüp*-ből a magyarban *Fila* s ebből *File* becéző alak, *Fehér*-ből *Fehéra* > *Fehére*; az illeszkedett alakra l. még most folyó közlésemből a *Sükete*, *Szegénye*, *Szine* női neveket stb.

Az elmondottak alapján most már azt állítom, hogy a régi magy. *Nesta*, későbbi *Neste* női név a közismert magy. *nest* (PP.¹ m.-lat. rész, NySz., Beszt. szój., Schlägli szój.), *nyest* „marder, zobel“; köznévből lett magy. *Nest*, *Nyest* tulajdonnév *-a* > *-e* kicsinyítővel ellátott származéka. E nézet támogatására felhozom a következőket:

a) Az OklSz. a *nyuszt*, *nyusz* (alakv. *nusz[t]* „marder, zobel“) szónál ilyen régi magy. női neveket közöl: 1344-ből: „Nobilem dominam *Nuz* vocatam“ | 1346-ből: „Nobilis domina *Nuuz*“ (olv. *Núsz* v. *Nusz*). Saját gyűjtésemben pedig ez az adat van: 1308-ből: „domine *Nuuz* relicte Lukachy de Aýka . . . prefata domina *Nuuz*“ (l. most folyó közlésemet a MNY.-ben).

b) Fontos bizonyítéknak tartom, hogy van egy emlékünk, a melyben egy és ugyanazon családban két leánytestvér közül az egyiket *Nusz*-nak, a másikat *Neste*-nek hívják. Ez a család az Inárcsi Farkas család, melynek nevezett két tagja kb. a XIV. sz. elején élhetett*. Az emlék pedig a Magy. Nemz. Múzeum levéltárában Eötvös Károly iratai közt 1438. V. 15. Szentfalva jelzés alatt található. Ez oklevél szerint Hédervári Lőrincz nádornak Zenthfalva (ma Pest része) mellett Pest és Pilis megyék nemeseivel tartott közgyűlésén Inárcsi Simon fia Ozsvát, János fia Ágoston és Karácson fia

* Ugyanezen család férfi-tagjainak *Fene* és *Farkas* nevéből l. OklSz. Pótlék, 1149 l. *Fenc* cz. szó alatt, és WENZEL: III. 44., 257; IV. 49.

Pál fia Dénes osztozkodnak a pestmegyei Inárcs birtok némely leányegyedi részein. Birtokjoguk igazolására előadják leszármazásukat a családnak korábban osztályt tett tagjaitól, melyet az oklevél a következő szavakba foglal:

„Osualdo se filium dicti Symonis filij domine Clare filie Stephani magni de Inarch, filie domine *Nesthe* filie olim farkasy filij pauli de dicta Inarch, ac predicto Augustino se filium pretacti Johannis filij domine Elizabeth filie dicti Stephani magni ex dicta domina *Nesthe* filia dicti farkasý filij pauli generatos existere, preallegato eciam dyonisio se filium dicti pauli filij Karachon ex domina *Necz* appellata, modo simili filia antelati olim farkasy filij pauli propagatum fore allegantibus . . .“

Ez adat szerintem bizonyítja, hogy az egyik nőnév a mai *nyeszt*, a másik a mai *nyest* < *nest* szóval azonos.

Csak megemlítem, hogy hasonló a régi magy. *Hölgyasszony* nőnév is (l. OklSz., 1394-ből idézve).

Úgy gondolom, hogy az abaújmegyei *Nyesta* község neve, melyet az oklevelek *Nesta*, *Neste* alakban is írnak (l. Csánki I. 214.), szintén ide tartozik. Ide való szerb-horv. képzéssel megtoldva a szerémszegei *Nestín* (l. Lipszky, Rep.) helynév is, mely a. m. *Nestáé*.

A régi m. *Nesta* > *Neste* tehát *-a* > *-e* képzős származék egy régi magy. *Nest* női névből, s ez a köznévi *nest* ∞ *nyest* szóval azonos. Ha most már azt látjuk, hogy Molnár Albert 1621-ben a *Nesté*-t *Anastasiá*-val azonosítja, ez ugyanaz az eljárás, mint mikor Bod Péter az egyh. lat. *Julius* keresztnévvel azonosítja a régi magy. *Gyula* személynevet (l. PP. 1767. 613: „Julius — *Gyula*“; Gyarmathy, Műszótár 109.), a mely a XIX. sz. folyamán keresztnévvé lesz nálunk (az első *Gyula* keresztnévű ember talán éppen gr. Andrássy *Gyula* volt, szül. 1823.). *Gyula* azonban nem származhatik a lat. *Julius* névből. A régibb időben is sokszor azonosítottak egy-egy magyar személynevet valamely lat. keresztnévvel, ha a két szó összecsendült (pl. *Karácson* személynév és a lat. *Gratianus* stb. PP. 1767:613. stb.). Így azonosítják már régóta a *Nesté*-t az *Anastasiá*-val, a nélkül, hogy a magyar név a lat.-gör.-ből származhatnék.

DR. JAKUBOVICH EMIL.

Török szófejtések.

„A Budai basák magyarnyelvű levelezése“ című munkában* török szójegyzék látott napvilágot, melyet Németh Gyula készített. Ezt a szójegyzéket én csak a munka megjelenésekor láttam, tehát csak most tehetek rá némi megjegyzést. A körülbelül egy nyomtatott

* A budai basák magyarnyelvű levelezése, I, 1553—1589. A Magyar Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Takáts Sándor, Eckhart Ferencz, Székfü Gyula. Budapest, 1915. Ára 12 kor.

oldalra terjedő szójegyzékről ki kell jelentenem, hogy az hiányos is, meg hibás is. Németh sem a történeti anyagot, sem az eddig megjelent szófejtéseket, sem a nyelvtörténeti szótárainknak többé-kevésbé helyes szómagyarázatát nem vette figyelembe. Már pedig ezek nélkül történeti intézményeket s ezeknek helyes jelentését megfejteni nem lehet. A magyarországi török intézménynek megfejtéséhez a modern török nyelv nem elegendő. Elsősorban maguknak az intézményeknek történetét és fejlődését kell ismernünk. Ez a fejlődés pedig nálunk egészen más volt, mint Törökországban. A hódoltság intézményei ugyanis alkalmazkodtak a magyar viszonyokhoz s önállóan fejlődtek tovább. A hazai török váraknak egész rendszere, beosztása, őrzése stb. például teljesen olyan volt, mint a magyar végházaké. A magyarországi török haderő egyes fegyvernemei teljesen megfelelték a mi seregünk fegyvernemeinek. Tudjuk, hogy a török naszádosok fegyverre és ruházatra teljesen olyanok voltak, mint a magyar naszádosok. A budai basáknak most megjelent leveleiben olvashatjuk, hogy a török és a magyar lovasság csak a süvegre nézve különbözött egymástól. Evlia Cselebi leírása szerint a török lovasok a XVII. században már a török süveget is letették s talpig magyar ruhában jártak. Tudjuk azt is, hogy nálunk olyan török fegyvernemek is voltak, melyek a tulajdonképeni Törökországban sohasem szerepeltek. S e fegyvernemek tisztségei teljesen azonosak voltak a királyi seregek tisztségeivel. A török naszádosoknak is vajdái és tizedesei voltak; a török és a királyi martalócz nevű gyalogság tisztjeit egyformán harambasáknak hívták. A törökök a magyar főkapitányokat beglerbégeknek is hívták s a maguk agái egyszerűen csak kapitányoknak írták magukat.

A mint a haditéren, úgy a kereskedelem és az adózás terén is másképen fejlődtek a viszonyok nálunk és ismét másképen Törökországban. Mindez a köztudomású dolog világossá teszi, hogy *a hazai török intézményeket csakis a hazai történeti emlékek alapján lehet megismernünk.* Van elég követi jelentésünk, levelezésünk és defterünk, tehát a felvilágosító írásokban nem szükölködünk. S ha mégis akad valami, a mit ezek alapján megfejtenünk nem lehet, rendelkezésünkre állanak a török és a magyar végbeli vitézek levelei is.

Németh Gyula mindezeket teljesen figyelmen kívül hagyta. Nem csoda aztán, hogy a szófejtései homlokegyenest ellenkeznek a budai basák leveleiben világosan olvasható jelentésekkel. Vegyük például a *szaráj* szót. Németh szerint ez a szó 'palotát' jelent. Musztafa, Kara Ovejsz és Ferhát basák magyar leveleiben azonban a *szaráj* 'palánkot, párkányt', vagy várkastélyt jelent. Természetesen a 'kastélyt' nem a mai értelemben kell vennünk. A hódoltság korában a *kastély* nem volt egyéb, mint egy régi torony vagy dűledező templom,

melyet egy-két nap alatt vízárokkal és kettős palánkkerítéssei vettek körül. Ilyen *kastély*, *palánk* vagy *párkány* volt a kis Érd falu is, mely a budai basák leveleiben mint *Hamza 'bég szarája*, vagy *Hamza bég palánkja* szerepel. Palota Érden a hódoltság korában nem volt.

Megjegyezzük, hogy Németh Gyula a *szaráj* szónak nálunk használt jelentését megtalálhatta volna a Századokban. Ugyanígy megtalálhatta volna a Magyar Nyelvben a *harambasa* szónak megfejtését. Németh szerint a *harambasa* szó „rablóvezért” jelent. Ha ez igaz volna, akkor a budai basák aligha emeltek volna panaszt Bécsben a harambasák elfogása ellen! Mert hát a zsványfőnökök érdekében ők sem irogattak a bécsi királynak. A mint e folyóirat már megfejtette, mind a török, mind a királyi végházakban a martalócz és az uszkók nevű rendes gyalogságnak a kapitányait hívták *harambasáknak*. A mint voltak *oda-basák*, úgy voltak *haram-basák* is. Az 1551. évi hivatalos „Musterregister” szerint például a „krabat Gräniz”-ekben lévő királyi martalóczok élen tizenkét harambasa (Haramwascha) állott. Hogy ez a törököknél is így volt, egész sereg XVI. századi jelentéssel bizonyíthatjuk. Pálffy Tamás 1575-ben megírván, mennyi a katonaság a dunántúli török végházakban, mindenütt felsorolja a martalócz nevű gyalogságot. Fehérvárról írja például: „Martalóczoknak vagyon három harambasájok; Nazuf harambasa bir 50-et, Ferhát harambasa 50, Muráth harambasa 50 martalóczot. Ez teszen 150-et. Az három harambasa után vagyon három *juzbasa*.” (Hadi levélt. Feldakten.) Hogy itt a harambasa szón csakugyan gyalogos tisztet kell érteniünk, világosan kitűnik Huszár Péternek 1575. évi hivatalos jelentéséből, melyben a harambasákat agáknak, vagyis kapitányoknak írja. „Az martalóczoknak — írja Huszár Péter — egyik agájok Ferhát harambasa, az Ingovány kapuit őrzí, vagyon gyalogja 100; másik aga: Uryth harambasa, ez az Szigeti kapuját őrzí, vagyon gyalogja 100” stb. (Hadi ltr. Feldakten, 6. 5. I.) Megjegyezzük, hogy a német hivatalos rendeletek a királyi martalóczok harambasáit a „vorgeher” (előljáró) szóval jelölik. Az 1559. évben például Krajna rendei 400 martalóczot fogadtak, a kik 12 harambasa alatt állottak. A hivatalos jelentés ezeket „*häupter oder vorgeher*” szóval is nevezi. (Stájerországi tart. ltr. Kriegswesen 562. csomó.) A királyi martalóczok harambasái alatt 4—5 tizedalja nép állott, azaz 40—50 gyalogos. A Kapronczán 1547-ben megmustrált uszkók martalóczokról írja például a mustralajstrom: „Harum wascha Dimiter Kord“, „Harum wascha Rodics Gravics“ stb. Ezeknek 4—4 tizedesük és 40 emberük volt. (Vermerkt die Uskoken zu Kopreneiz durch mich Herberstein gemustert und bezahlt, 1542. juni 29.) A betelepült vlahok harambasáit olykor kalauzoknak is nevezik. Az 1604. évben írják például a Windisch Gräniz-ek vidékére telepített vlahokról: „Haben sich unter solchen herauskumbenen Wallachen vill führnehme

Harumbassa o-ler Weegführer sonderlich der Drugut Aga und andere.“ (Stájerorsz. Itr. Kriegswesen 584. csomó.)

Egyenesen botrányos az, a mit Németh Gyula a *janicsár* szóról ír. Szerinte a „*janicsár a lovas katonaság egy faja*“! Köztudomástól dolog lévén a *janicsár* szónak a jelentése, fölösleges vele tovább foglalkoznunk. Csak azt említjük meg, hogy a törökök példájára a király is tartott a délvidéki végvárakban *janicsár* nevű katonaságot.

N. szerint az *aga* szó „*bizonyos udvari tisztviselők és katonai parancsnokok címe*“. Ez a megfejtés is helytelen. Nálunk az *aga* szón a török lovasok kapitányait (századosait) értették. A török *főagák* és *agák* magyar leveleikben akárhányszor egyszerűen csak kapitányoknak írják magukat. („Mehmed aga kanisai kapitán.“) Épp úgy mint nálunk a kapitányság, egy agaság vagy 50, vagy 100 lovasból állott. Az 1575. évben írja például Pálffy Tamás: „Ingovány városban (Fejérvárott) két besli aga lakik. Egyik Oruchy aga 80-at bír, másik Rezvan aga 100-at (lovast) bír . . . Beslya városban négy besli aga vagyon: Huzain aga 100 beslyával; Ibraym aga 100, Behram aga 100, Ruztam aga 80-at bír . . . Hidvégen besly-aga Musztafa aga 50 beslyával bír“ etc.

A török gyalogságnál a tiszteket *vajdáknak*, *harambasáknak* stb. nevezték. Csakis a *janicsárok* tisztjei viselhették az *aga* címet. A *janicsárok* főagája — mint tudjuk — valamennyi agánál magasabb rangú volt.

Ha egy-egy török *aga* más hivatalt kapott, azért az *aga*-címet is tovább viselte, hogy vitézi volta feledésbe ne menjen. Az 1589. évben írja például a volt végbeli vitéz, Izkender: „Izkender aga, az hatalmas török császárnak záim-ja és az nagys. Szinán pasának tolmácsa.“ Az 1583-ban Breiner követ jelenti Budáról, hogy Haszán aga, a budai basa kapisilar-kihajája hozzá jött. Ugyancsak a követi jelentésekben olvashatjuk: „Il kihalia o maggio domo Hussein aga . . . Il capigilar kihajási principale officiale Jusuf aga“ . . . „En Memhet aga, az hatalmas győzhetetlen császárnak fő kapuczi pasája“ (1614). „En Husszein aga az basaságra másodszor följövendő tekint. és nagys. vezír Aly pasának kaymekámja“ stb.

Hogy az itt nevezett tisztviselők előbb mint *agák* a vitézlkö-rendben szolgáltak, a törökök és a mi követeink jelentéséből kétségtelenül kitűnik. A *bégek* is, ha magasabb politikai vagy udvari állásra vergődtek, új címök mellett a bégségről sohasem feledkeznek meg. Így például Ali bég írja Budáról: „Ali bég az hatalmas császártefter kihajája“ (1614).

Németh szójegyzéke a *besli* vagy *beslia* szóról ezt írja: „lovas testőrség, irregularis lovas katonaság“. Egyik meghatározás sem helyes. A *besli* nevű lovasság nálunk nem volt testőrség, hanem rendes török könnyű lovasság, mely teljesen megfelelt a mi huszár-

ságunknak. A míg a törökországi hadseregekben alig találkozunk a *besli* nevű lovassággal, addig a magyarországi török végházakban az első lovasság a *besli*. Valamint nálunk a huszárok a huszárvarban, úgy a törököknél a *besliák* a *beslia-városban* laktak. A végbeli szokástörvény szerint az elfogott *besliát* huszárral lehetett kiszabadítani. Azaz hogy a huszár egyértékű volt a *besliával*. Meg kell jegyeznünk, hogy nálunk már a török betelepülése előtt voltak *besliák*, a kik a délvidéken szabályjukkal keresték a kenyerüket. Az 1514. évi országgyűlés (Art. 46.) javainak elvesztésével fenyegeti azt, a ki *besliákat* tart. Ugyanez a törvény mondja: „*Besliae cessent et supersedeant a rapinis atque furtis*“.

A *csausz* N. szerint „különféle szolgálatokra használt udvari, polgári vagy katonai alkalmazott“. Ez olyan tág meghatározás, melyben a török birodalom minden tisztsége bentfoglaltatik! A *csauszok* mivoltát közelebbről is meghatározhatjuk. A *csauszok* kurírok, levélmutatók (*tabellarius*), útnyitó kísérők voltak. Néha kisebb jelentőségű ügyekben rendkívüli követekül is használták őket. Hosszúthoty 1566. évi követi jelentésében a *csauszokat* *ductores*-eknek nevezi. Egy szóval a *csauszok* a diplomácia terén szolgáltak. Mivel nyelveket kellett tudniok, jobbára *renegátok* voltak. A nálunk szereplő *csauszok* jó része magyar *pribék* volt. A budai *basák* leveleiben Németh Gyula is olvashatta, hogy a szereplő *csauszok* mint *küldönczök*, *kurírok*, *követek* járnak és kelnek.

A *cselebi* szóról N. ezt írja: „úr, művelt ember“. Nálunk a *cselebi* szó teljesen megfelelt a *deák*, *literatus* szónak. A *deákokról* pedig nem igen állíthatjuk, hogy *urak* voltak. A budai *basák* magyar *íródeákjai* többnyire kiírják nevük mellé a *cselebi* szót.

A *defterdár* N. szerint „*lajstromok*, *telekkönyvek* vezetője“. E meghatározáshoz hozzá kell adnunk, hogy a *defterdár* szó főjelentése nálunk nem ez volt. A budai *defterdárok* magyar nyelvű írásaikban állandóan *kincstartóknak* nevezik magukat. Hujzám bég írja például 1587-ben, hogy ő a hatalmas császárnak *kincstartója* Budán. Mehemet írja 1593-ban: „*En Mehemet cselebi az hatalmas Istennek jó akaratjából török császárnak fő kincstartója Budán*“. A követi jelentések a *fődefterdárt* a *kamara elnökének* (*Kammerpraesident*) írják, a mi megfelelt a *kincstartó* szó jelentésének.

Budán a tisztségek között a *defter-kihája* vagy *defterdár-kihája* is szerepel. Az 1608. évben például Musztafa effendi volt Budán a *defterdár-kihája*. A hivatalos jelentések *praesident*-nek írják őt. Az 1614. évben Ali bég írja magyarul, hogy ő Budán „*az hatalmas császárnak tefter kihájája*“.*

* A *defler* szónak a legközönségesebb jelentése nálunk nem *telekkönyv*, hanem *adórendszer*, *adólajstrom*.

A *defterdár* a kisebb török végházakban a katonai lajstromokat vezette és a zsoldosztást irogatta. Ez a tisztség teljesen azonos volt a magyar végházakban alkalmazott seregdeákok tisztségével. Maguk a budai basák az ilyen *defterdárokat* íródeákoknak is nevezgetik.

A *kihája* N. szerint „ügyvivő, segéd, helytartó“. A budai kihajáknak egész sereg magyar levele maradt ránk, melyekben ők maguk a basa udvara gondviselőinek, azaz udvarmestereknek írják magukat. A budai és a konstantinápolyi követek is állandóan „magister curiae“ és „hofmeister“ néven nevezik a kihajákat. A hazai törökök levelezésében, valamint a követi jelentésekben gyakran előfordul a *kapudsilár kihajási* is, a kit követeink „fő kamarásnak“ írnak.*

N. szerint a *kapudzsi* őrt, udvari szolgálattelvőt jelent. A követi jelentések ellenben igen helyesen ajtónállóknak nevezik a kapudzsikat. Az 1567. évi követi jelentésben olvashatjuk például, hogy a szultán udvari tisztviselői között voltak, „qui vocantur *kapidsiae*, hoc est portarii, quales sunt apud nos *cubicularii*“. A kapudzsik fejét *kapudzsi basának* hívták, a ki Némethi magyarázata szerint „különféle küldetésekre alkalmazott tisztviselő“ volt. Ebből a meghatározásból senki sem tudja meg, mi is volt az a *kapudzsa basi*? A követi jelentések azonban világosan megírják róla: „qui in *kapudsiis* major est et praeest in aula principis, ut apud nostros magister curiae“. (1567.) Izdenczy András rendkívüli követ írja 1641-ben a portáról, hogy mikoron őt a szultán fogadta, a kapudzsik sorfalat álltak. A kapudzsi basák pedig (*brachiis apprehensis honestissime*) bevezették őt a szultán termébe. A fő kapudzsi basa (*supremus kapuczi basa*) pedig megfogá a szultán köntösét és csókra nyujtá neki. Ugyanily szerepet játszanak Budán is a kapudzsik.

Az *odabasa* N. szerint a janicsár csapat parancsnoka“. Ez a meghatározás is nagyon általános. Meg kell tehát mondanunk, hogy az *odalár* a Konstantinápolyban lévő két janicsárkaszárnya egy terme volt. Mindkét kaszárnnyában 60—60 *odalár* volt. Egy-egy *odalár*ban lakó janicsárcsapatot *odának* neveztek. A XVI. században egy-egy *oda* alatt 200—300 janicsárt értettek. Ez a szám azonban később folyton apadt. Az 1643. évben Schmidt Rudolf követünk már azt jelenti Bécsbe, hogy egy-egy *odában* néha tíz janicsár sincsen.**

Az *alajbég* N. szerint „1. lovas ezred parancsnoka, 2. tarto-

* Ezt, valamint a többi török tisztséget végig felsorolja a következő követi jelentés: „Breve e succinta relatione il trattamento che si fa nelli stati di s. m. caes. al gran ambasciatore ottomano Mehmet bassa con il corteggio in 299 persone et 268 cavalli etc. 1665. (Köz. pénz. ltr. 18.599. f. Ugyanitt különféle évekből több ily kimutatás is van s mindegyik megmagyarázza az egyes tisztségeket. Különösen kimerítő a Lista della Corte de Ambasciatore Ottomano 1666.)

** Cs. és kir. áll. ltr. Turcica: Schmidt Rudolf 1643. évi jelentése.

mányi helytartók czeremonia mestere“. E megfejtésre az a megjegyzésünk, hogy a hódoltság korában a törököknek nem voltak ezredeik, tehát ezredparancsnokaik sem lehettek. Az *alajbégek* nálunk a bégek helyetteseiként szerepeltek és szpáhi lovascsapatot vezettek. Rueber kassai generális írja például 1577. decz. 1-én: „Alaj Beg, das ist des Begs von Fülele Obrister Leutenant“. (Hadi ltr. Feldakten, 12. 1.) Ha az alajbég a szpáhikat vezette, a *cseribasa* előtti való tisztséget viselte.

A *rejzkütáb* N. szerint „külügyminiszter s az állami kancellária feje“. Valamennyi követi jelentésünk azt mondja, hogy a *rejzkütáb* vagy *raiskütáb* a nagyvezér mellé rendelt kancellár s nem külügyminiszter volt.

A *mazul* N. szerint hivatalából elbocsátott. Ez a megfejtés helyes, de nálunk a szökevény török alattvalókat is mazuloknak hitták. Az uszkókok például mint mazulok szerepelnek s vajdáikat gyakran mazul vajdáknak hívják. Az 1593. évi hivatalos jelentésben olvasuk: „*Uskoken so Masuln genannt*“. (Stájerorsz. ltr. Kriegswesen 576. csomó, Krabatischer Gränizen Kriegstant.)

A *szpáhiről* N. azt mondja, hogy az „a lovas katonaság egy faja volt“. A *szpáhi* (köztudomás szerint) hűbéres úr volt, a ki hűbértoka arányában bizonyos számú lovas tartozott kiállítani.* A *szpáhi* vörös zászlóval a szultán jobb oldalán küzdöttek. Ez régi kiváltságuk volt. Törökországban a szpáhi a legelőkelőbb lovasok voltak. A végbeli szokástörvény szerint a szpáhi nálunk is egyértékűnek tartatott a magyar úrral, a ki háború idején bizonyos számú lovassal ment a hadba. A végbeli szokástörvény szerint a rab szpáhít magyar úrral lehetett kiváltani. Azaz, hogy a kettőt egyértékűnek tartották.

N. szerint a *tezkeredzsi* „a nagyvezér titkára, a diván jegyzője“. Ez sem szabatos meghatározás; mert igen sokféle *tezkeredzsi* volt. Az 1582. évben például a budai basa a török császár *tezkeredzseit* említi. A követi jelentések a kancellár mellett lévő első, második stb. *tezkeredzsiről* is szólnak. A mi pedig a diván jegyzőjét illeti, azt *divan effendinek* hívták.

A *vezir* N. szerint miniszter! Ehhez a megfejtéshez is sok szó fér. A *vezir* czímet eleinte csak a hét divánülő basa kapta meg Konstantinápolyban. Később már a tartományi basák is megkapták e czímet, bár miniszterek sohasem voltak. Kiváltságuk volt, hogy az ügynevezett *tugdzsik* három lófarkas zászlót vittek előttük. A *vezirbasákat* máskülömben *beglerbégeknek* (bégek bégjének) is hitták.

* Hammer: Des osmanischen Reichs-Staatsverfassung und Staatsverwaltung című kétkötetes munkájában írja: Sipahi oder Lehensgrundherr. Ugyanigy írnak a budai basák is a szpáhi nevű földesurakról.

A követi jelentések rendszeresen így írják: „Vezir oder Beglerbeg“. Maguk a vezirbasák magyarnyelvű leveleikben *beglerfö basáknak* is írják magukat.

A *zaim* N. szerint „nagyobb hűbértokkkal bíró szpáhi“. Ha így volna a dolog, akkor a budai basák minek írják ezt a sorrendet: zaimok, szpáhik, timárlik, ulufedzsik, dzsonglik? Hogy mik voltak a zaimok, arra könnyű felelnünk. A zaimok egy-egy ziametnek, azaz 20.000 oszporán felül lévő hűbérek a birtokosai voltak. Huszár Péter főkapitány 1577-ben a szpáhiról és a zaimokról imígyen ír vala: „Szpáhiak felülhetnek most kétszáz lóval, de ha táborba kell menniök, minden háromezer oszporára egy szolgát kell tartani . . . Zaimok vagynak Fejérvárott 12, kinek mindenike huszezer oszpora timárjánál feljebb vagyon . . . Ezek mind zaimok, ki tiz lóval, ki izenhattal, husszal felülhet, ha valahová kell mennie“. Pálffy Tamás ugyanez évben írja: „Ezek az eszpáhiák közül vagyon főember, hogy ki tizenhat lóval, ki pedig tízzel felül. Az 300 eszpáhia közül oly szegin nem lehet, ki fel nem ül ki három lóval, ki kettővel legalább“. Hadi ltr. Feldakten, 1577. 6. 5. 1.)

A *dizdár* N. szerint „várnagy, várparancsnok“. Bizony a dizdár nálunk csak egyszerű porkoláb volt, a ki a palánknak vagy várnak a kapuját őriztette. Rendszeresen 2—4 dizdár vagy porkoláb volt egy-egy várban. A kisebb és jelentéktelenebb palánkokban azonban csak egy dizdárt találunk.*

N. szerint a *bölügbasi* (*bulyugbasa*) csapatvezető volt. Azt már nem mondja meg, hogy ez a csapat lovas volt-e vagy gyalog? A *buluk* csakugyan csapatot (Rotte) jelent. A buluk-basa (aga) pedig ovás csapatot vezetett s rangja megfelelt a mi hadnagyi tisztünknek.** Az izár nevű török gyalogságnál is előfordul a bulyuk-basa, de itt már tizedesi rangnak felelt meg az állása. Pálffy Tamás írja például 1577-ben: „Izar Alyak kezett vagyon 43 Bulyuk basa, mindenik alatt tiz legény vagyon, mely teszen szám szerint 430 embert“.

A *szidzsillát* szó N. szerint annyit jelentett, mint lajtsrom. Ismeretes dolog, hogy a *csincsilát*, *szicselát*, *csincselát* stb. azon 24 pénznyi adó volt, a mit birság fejében a *kadiának* fizettek s a mi aztán rendes adóvá vált. Hódoltsági városaink számadásaiban számtalanszor szerepel ez az adónem.

A budai basák leveleiben előforduló török szók ezekkel ter-

* A budai basák leveleiben is olvashatjuk, hogy a dizdár és a porkoláb szót vegyesen használják.

** A Lista della Corte de Ambasciatore ottomano című kimutatás a nálunk járt török követsegről írja a többi közt: *Selik bölük basi capitano di cavalleria*.

mészetesen még niucsenek kimerítve. De Németh a többit nem tartotta érdemesnek felvenni a jegyzékbe. Ő tudja, miért. Az *oszpóra*, a *szubasa*, *topcsi*, *príbék*, *mecset*, *hodzsa*, *irez* (*ireis*), *murtát*, *csobán*, *párkán*, *zsebely*, *bajrá*, *kapuzálar kihaja*, *díván*, *oszporgár* stb. stb. szók hol egyszer, hol többször szerepelnek a kötetben, de Németh: szójegyzékében hiányoznak.

A basák, a szandsákbégek és a bégek magyar nyelvű leveleikben magyar szóval írják a tisztségüket is. Rendesen a főhelytartó, helytartó, főgondviselő stb. szókat használják erre. Hogy N. miért mellőzte ezeket, nem tudjuk.

Mivel a budai basák leveleinek második kötetében még több török szó fog előfordulni, jónak láttuk a fentebbi megjegyzéseket megtenni, nehogy a történeti intézményeket a történeti anyag mellőzésével fejtegesse valaki.

TAKÁTS SÁNDOR.

A Magyar Tájszótárhoz.

Régi tartozást akarok leróni.

Midőn a M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottsága (1884-ben) megbízott a MTsz. szerkesztésével, VOLF GYÖRGY — a ki a maga kárán tanult — azt a tanácsot adta nekem, hogy a M. Nyelvőr népnyelvi adatainak kijegyzését ne az első füzetnél kezdjem, hanem az utolsónál, és haladjak visszafelé, mert máskülömben kijegyzek egy sereg hibás adatot, a melyet később helyreigazítottak. Megfogadtam a szavát és így mindig előbb találkoztam a helyreigazítással, mint a hibás adattal. A hibákat a magam példányában kiigazítottam és a lap szélére odajegyeztem, hogy a helyreigazítás melyik kötetnek melyik lapján van. Szerkesztés közben aztán az ilyen helyreigazított adatokkal nem egyformán jártam el; nem is lehetett, mert az esetek mások-mások voltak. Ha okom volt rá, kitettem a helyreigazított adatnak kötet- s lapszámát is és melléje a helyreigazítását (ha pedig nem nyomtatásból vettem, akkor a helyreigazító nevét). Más esetekben csak a helyreigazítás helyét idéztem, mert a ki a hibás adat iránt érdeklődik, ott megtalálja a ráutalást. Eddig tehát rendben van a dolog. Megesett azonban az is, hogy a helyreigazított adat mellett csak azt a helyet idéztem, a hol hibásan van közölve, de nem utaltam arra a helyre, a hol ki van igazítva. Ebből a mulasztásomból a MTsz. legtöbb használójának semmi kára sincsen, mert hiszen a Nyr. hibás adata helyett helyeset talál a szótárban. Azonban egyik-másik kutató szükségét láthatja annak, hogy megnézze az adatot az idézett helyen, s ott aztán a szótárbelitől eltérőt talál, pl *csuszkandik* helyett *csuszkandik*-ot, *jégerfa* h. *gégerfa*-t, *erégl* h. *czégl*-t, *iringál* h. *kringál*-t, *ivik* h. *irik*-et, *kasika* h. *katika*-t, *kurgyász* h. *kungyász*-t stb., vagy azt találja, hogy a szótár székely-

földinek mond olyan szót, a mely a Nyr.-ben többed-magával mint csallóközi van közölve. A legtöbb esetben mindjárt látja a hozzáértő, hogy nem az én adatom hibás; de akadnak esetek, a melyekben nem ilyen kétségtelen a dolog. Azért pótolom most utólag azt, a mit annak idejében elmulasztottam. (Együttal fölhasználom az alkalmat néhány helyreigazítás közlésére is.)

I.*

aszú: *ajszu* . . . Hétfalu, Zajzon Nyr. III. 326 || Vö. IV. 273.
 a z s a g || Az 5. jelentés elé beiktatandó: *zsaszak*.

badár, beszél, lë-beszél: *bészél, le-bészél*, caflat, i. harácsol: . . . Erdőháza Nyr. XI. 285 || Utána beiktatandó: [? talán Zala m. Erdőhát].

bigot: *bagot* uo. || o: *bagot* Tolna m. Paks Nyr. XIX. 431.

bócmány: *bócsmány-alma* . . . Nyr. XX. 323 || o: X. 323.

bocog . . . Zemplén m. Deregyő Nyr. III. 561 || Vö. IV. 46.

bölöm-bika: bolondító csalmatag (Veszprém m. Csetény Nyr. V. 426). — Erre Nyr. XXV. 466 ezt jegyzi meg KIRÁLY KÁROLY: „A Nyr. 5: 426. lapján valami sajtói démon összehabarcolta a *bölömbikát* a fölötte levő sorbeli *bolond petrezselyem*-mel, s az így született csodabogár bejutott az új MTsz.-ba is. Deleatur!“ || A közlő, HALÁSZ IGNÁCZ, a ki teljesen megbízható népnyelvi adatgyűjtőnk közé tartozott, ennek ellenében arról értesített, hogy a *b.* szó helyesen van értelmezve. (Azonban mégis lehet valami köze a csetényi *bölömbiká*-nak a *bolond petrezselyem*-hez, de nem valami sajtói démon „habarcolta“ össze a kettőt, hanem maga a nép, a mely a bolond petrezselymet *bolom petrezsírom*-nak mondja.)

csete-paté: *cseté-paté* . . . Nyr. IX. 141 || Uo. *csaté-paté* is van, de az a közlő értesítése szerint sajtóhiba, azért elhagytam.

cséténye, csétért: *csetér* . . . Zajzon Nyr. III. 326 || Vö. IV. 273.

csuszkond-ik . . . Nógrád m. Nyr. IV. 93 || Vö. 142.

égër: *jéger-fa* . . . Heves m. Bány Nyr. III. 543 || Vö. IV. 23.

[ehítóz-ik] még-ehitüzik . . . Vas m. Órség Nyr. II. 374 || Vö. 576.

ekecselőd-ik: . . . *epecshlöd-ik* [így] Fölső-Csallóköz Nyr. VIII. 333 || o: *epecselöd-ik*, vö. 573.

erégel . . . Csík m. Nyr. VII. 42 || Vö. 139.

fej || Nyr. V. 380: „*fejni*: fejteni: pl. a bort fejtsünk-e?“ — Kérészemre a közlő ezt a példát közölte velem: „Fejünk le a bort.“ Világos, hogy a *fejni* czímszó az ő hibás elvonása; helyesen: *fejteni, lëfejteni*, ez pedig köznyelvi szó, azért nincs meg (köznyelvi jelentésében) a MTsz.-ban.

frakk-levél (frachtbrief) Jász-Nagykún-Szolnok m. Tisza-Sz.-Imre Nyr. VIII. 525 || It *frakk-fevél* van, de ez oly riktó sajtóhiba, hogy szó nélkül kiigazíthattam.

fürd-ik: *feder-ik* [?] Moldva, Klézse Nyr. X. 479 || Helyesen: *fered-ik*, vö. Nyr. XXXI. 203. (Ekkor már az egész MTsz. megjelent volt, azért nem iktathattam be a „Helyreigazítások és pótlások“ közé.)

* Elül a MTsz.-ban levő adat áll, a || után pedig a pótlás vagy (megelőző o: jellel) a helyreigazítás következik.

gérézd || Nyr. IV. 23: „a görög dinnye külső boltozatai“ (Nógrád m.). — A közlőtől azt az értesítést kaptam, hogy ez az értelmezés nem helyes; azért nem vettem föl.

gócsmán, gócsmány . . . Hétfalu, Zajzon Nyr. III. 326 || Vö. IV. 273.

gümböszked-ik . . . Fölső-Csallóköz Nyr. VIII. 333 || Itt *gümböszkedik* van, de ez annyira nyilvánvaló sajtóhiba (vö. *gubbaszkod-ik, göbbszkekéd-ik*), hogy szó nélkül helyreigazítottam.

hármal, háromol: . . . *hármónyi* Zala m. Tapoleza Nyr. VIII. 373 || Vö. 513.

héggy || Nyr. V. 377: *hegybütü* „kerekdeden, nem hegyesen végződő hegyfok“ (Székelység). — Kihagytam, mert az értelmezés helytelen; vö. V. 515. Itt meg (és innen idézve a MTsz.-ban is) *bütü* alkalmasint hiba, bár négyszer fordul elő és mind a négyszer így. *hópistál* . . . Vas m. Órség Nyr. II. 374 || Vö. 576.

iringál Pest m. Kóka Nyr. XII. 381 || Vö. 576.

irtován y: *Orotvány* [szőlő, rét, szántóföld neve] Székelyföld, Mája Nyr. I. 384 || „rét, szántóföld“ kitörlendő; vö. II. 175.

iszkód-ik: *izgód-ik, izgógyunk* Veszprém Nyr. VII. 474 || Vö. 528.

[ív-ik], még-ívik: *még-ném ívik* Abaúj m. Nyr. IX. 231 || Vö. 280.

kacó: *kácó* . . . Pest m. Kóka Nyr. XII. 381 || Vö. 576.

kank || Nyr. V. 377: *kank* „horog“ (Székelység). — Kihagytam, mert hibás adat; vö. 515.

kasika . . . Gömör m. Zabar Nyr. III. 543 || Vö. IV. 23.

kering . . . Hétfalu, Zajzon Nyr. III. 373 || Vö. IV. 273.

kesely || Nyr. V. 377: *késej*: „feketés szőrű“ (Székelység). — Kihagytam, mert az alak is, az értelmezés is hibás; vö. 515.

korog: *korrog* . . . Háromszék m. Nyr. IX. 32 || Vö. 425.

krinta || Pótlások: Nyr. IX. 33, a hol *kvintában* és *kvintáját* kétségtől sajtóhiba, helyesen *kr*—.

kurgyász Veszprém Nyr. VII. 474 || Vö. 528.

legés: *lejső* . . . Pest m. Kóka Nyr. XII. 381 || Vö. 576.

lehetetlen || Nyr. XXIII. 238: *lehetelen* a közlőnek levélbeli értesítése szerint sajtóhiba, azért nem vettem föl.

ókumlál . . . Nagy-Kúnság II. 136 || Vö. III. 282.

petár, pirongat: *poringatni*, sat, 1. si: *sí-lány* . . . K.-Dombó, Darány, Nagy-Dobsza, Istvádi Nyr. XXV. 526 || Nem Baranya m. (a hogy a Nyr. nyomán hibásan van a MTsz.-ban), hanem Somogy m. (l. a Helységnévtárt).

(platyi) || Nyr. IX. 94: *platyi* „fakötés, kis famaradék a tutajnál“ (Szentés, FRIEDMANN BERNÁT közlése). — Utána tudakozódtam NÉGYESY LÁSZLÓNÁL, a ki szentesi születés, de ő azt felelte, hogy a szót nem ismeri és kérdésére azt a választ kapta Szentésről, hogy sohasem hallották. Azért jónak láttam kihagyni.

2. rév: *revét* Háromszék m. Nyr. IX. 425 || Vö. X. 48.

révézetés || Nyr. II. 471: *ráveretes* „szégyentelen“. Kr. *révézetős* (Székelység, KÖRÉSZ KELEMEN közlése). — Nyilvánvaló, hogy *ráveretes* sajtóhiba-halmazat *révézetes* helyett; az értelmezést sem találtam megerősítve sehol; azért kihagytam mindenestül. (Abban a tájszó-közlésben ezen kívül is jó csomó hiba van. Csudáлом, hogy PAAL GYULA, a ki ezeket „Ne áruljunk hamis gyöngyöket“ cím alatt ugyanannak a kötetnek 555/6. lapján ráolvasta a közlőre, a *ráveretes*-t szó nélkül hagyta.)

2. r i s z a : *riszát* . . . Nagy-Kúnság Nyr. II. 274 || Vö. III. 282.
 sarok: *sorokíró, sorok-író* Székelyföld Nyr. XIV. 335 || Így
 találtam a gyűjtő kéziratában; a Nyr.-beli *sarok-író* hiba.
 serül: *ki-sírül* Székelyföld Nyr. II. 39 || Vö. 175.
 síkár: *sikár-fü* Nógrád m. Somos-Ujfalú Nyr. III. 543 || Vö.
 IV. 23.

s ö v é n y || Nyr. XXII. 79: *sövény* „kerítés“ (Palóczság). —
 A közlőtől azt az értesítést kaptam, hogy nem általában „kerítés“,
 hanem csak „élő kerítés“. Azért hagytam ki.

szá l i k a . . . Pest m. Kóka Nyr. XII. 381 || Vö. 576.

sz a p i r o g á z : *Elszapirogázza* [a beszédet]: szaporán beszél;
 sz ő r : *Elveszett szőrín-szán*: szőrín-szálán, nyomtalanul (Tolna m.
 Sár-Sz.-Lőrincz Nyr. III. 87) || LEHR ALBERT közlései (1874). Helyes-
 ségükben nem volt okom kételkedni, azért belekerültek a MTsz.-ba.
 Kár, hogy a közlő nem mindjárt a megjelenésük után, hanem kevés
 híján három évtizeddel később írta csak meg (Budapesti Szemle
 116:476), hogy sajtóhiba csúszott beléjük; helyes alakjuk: *elsza-
 pirnyázza* és *szőrín-szálán*. Ezt a kései helyreigazítást már nem vehet-
 tem figyelembe, mert akkor már régen megjelent az egész MTsz.

sz o k o t a . . . Háromszék m. Nyr. IX. 425 || A római és az
 arab szám közé betoldandó: 32.

t a n ó r o k . . . Szédérjesi-tanárok [dülő-rész] Udvarhely m.
 Rava Nyr. III. 143 || o: -*tanórok*, vö. Nyr. XXX. 42.

t e p e d e l e m || Nyr. II. 471: *tegedelem* „küzdés nyomorral“
 (Székelység). PAAL GYULA azt mondta rá: „Nem ismerem. Talán:
 égedelem?“ (II. 556). A közlő azzal mentegetődzött, hogy *tegedelem*
 sajtóhiba (III. 27), de a helyreigazításával adós maradt. A *g* nyilván
 phelyett való; de nemcsak a sajtóhiba itt a baj, hanem az értel-
 mezés is helytelen. Természetesen kihagytam.

t e s t - á l l ó . . . Pest m. Kóka Nyr. XII. 381 || Vö. 576. — Az
 alakváltozatok közül *těst-álló* kitörlendő.

t u r j á n , t u r j á n y || A Nyr. XXVII. 412. I. levő *turjány* a
 közlő értesítése szerint sajtóhiba *surjány* helyett. Mire ezt megtud-
 tam, az *S* betű már ki volt nyomva.

1. v a r r . . . Dráva mell. Nyr. V. 472 || Utána pótolandó:
 Császár Lajos.

v i z i t k e : *vizitka* Háromszék m. Uzon Nyr. VII. 429 || Utána
 pótolandó: Erdélyi Lajos.

[v ö c s ö k] || A Nyr. XXIII. 463. lapján VEINSTEIN-HEVESS KORNÉL
 ezt írja: „SIMONYI szóbeli közlése szerint a *vöcsök-madár* elnevezés
 Dunántúl is járatos.“ Én azonban SIMONYITól azt az értesítést kaptam,
 hogy V. az ő szavait félreértette; a *vöcsök-madár* elnevezés Dunán
 túl nem járatos. Ez a magyarázata annak, hogy V. adatát nem
 vettem föl.

z s o m b é k : *zsombok* || A Nyr. XXVI. 526. lapján levő értel-
 mezést a közlőtől kapott fölvilágosítás után mellőztem.

(Volt eset arra is, hogy a címzésóban sajtóhiba esett, de ezt
 magából a közleményből — pl. a betűrendből, a példamondat(ok)ból
 vagy a származék(ok)ból — teljes bizonyossággal meg lehetett állapí-
 tani. Ezeknek a felsorolása, azt hiszem, fölösleges pedánság volna.)

II.

Akadtak a Nyr.-ben olyan népnyelvi közlemények is, a melyeknek a honnanvalósága vagy helytelenül, vagy egyáltalában nem volt megjelölve. Nagyobb részüknek később megjelent a helyreigazítása, illetőleg a pótlása; némely esetben azonban magam állapítottam meg, hogy a tájszóközlés honnan való, t. i. a közlőnek korábbi vagy későbbi közléseiből, a melyek mindig ugyanarról a helyről v. vidékről valók voltak. Adataim igazolását itt már nem a cím��szók szerint sorolom föl, mert az kissé sok volna, hanem a Nyr. kötet- és lap-számainak rendjében, a mint következik:

II. 421/2: népmese: Göcsej || Vö. I. 374, 417; II. 42, 370; III. 179.

III. 227/8: népmese: Heves m. Gyöngyös || Vö. I. 282, 334; II. 275, 467; III. 288, 331, 555.

III. 383/4: mesterműszók: Heves m. Csépa || Vö. I. 187, 188; II. 331; III. 286/7, 479.

IV. 181/2: tájszavak: Soprony m. Horpács || A Nyr.-ben hibásan: Somogy m.; vö. X. 264.

IV. 183: tájszavak: Székelyföld || A Nyr.-ben is így; szorosabban: Udvarhely m. Száldobos; vö. IV. 93.

IV. 334: ételnevek: Nógrád m. Litke || Vö. IV. 286.

VI. 320—322: népmese: Veszprém m. || Vö. 573 (földr. mutató).

VI. 416/7: „ötödik kérdés“: Nagy-Kúnság || Vö. II. 135—7, 274; III. 233, 281/2; VI. 413.

VI. 516/7: párbeszéd: Udvarhely m. || Vö. 573.

VII. 325—7: lakodalmi mondókák: Kúnszentmiklós || Vö. 281.

VII. 382/3: csángó gyümölcsnevek: Moldva, Klézse || Vö. III. 93, 144, 192 stb.; IV. 46, 143, stb. stb. (a közlő: ROKONPÖLDI).

VIII. 189: ikerszavak: Mezőtúr || Vö. 138, 143, 357 stb.; IX. 142, 179 stb. stb.

VIII. 286/7: gúnynevek: Békés-Doboz || Vö. 325.

IX. 426/7: tájszavak: Székelyföld || Vö. 574 (földr. mutató).

IX. 527: helynevek: Erdély || Vö. 574 (földr. mutató).

X. 144: helynevek: Mezőtúr || Vö. 575.

X. 286—8, 333—5: ikerszavak: Szatmár m. Nagybánya || Vö. 570.

XI. 285/6: ikerszavak: Veszprém m. Csekút || Vö. 190.

XII. 234: találós mesék: Göcsej || Vö. 576 (földr. mutató).

XII. 332/3: két tájszó: Heves m. Bocs || A Nyr.-ben a közlemény alá „Eger“ (a közlő lakóhelye) van ugyan írva, de a kinek a szavai idézve vannak, az azt mondta: „Hajnal óta gyövnék Bocsró“.

XIII. 92: népbotanika: Zemplén m. Deregnő || Vö. 588 (földr. mutató).

XV. 432, 472/3: tájszavak: Székelyföld || A Nyr.-ben hibásan „Csallóközies“ jelzéssel; vö. XXI. 470; XXV. 45, 96.

XVI. 85, 143/4: szólásmódok és tájszavak: Tokaj || A Nyr.-ben hibásan „Győr m. Bóny“ jelzéssel; vö. XIX. 383, 432; XX. 139, 189, 238, 336, 575.

XXII. 524/5: elbeszélés: Heves m. Sz.-Domonkos || A Nyr.-ben hibásan: Heves m. Szt.-Erzsébet; hiszen az elbeszélés így kezdődik: „A hogy mink széndomonkosiak . . .“

XXVII. 526: tájszavak: Udvarhely m. Ége || A Nyr.-ben hibásan: Cége; vö. 477, 586 (földr. mutató).

SZINNYEI JÓZSEF.

Magyar nyelvtant kérünk!

Tanár vagyok, sőt éppen a magyar nyelv tanára is, de sajnós, egyáltalán nem mondhatom magamat magyar nyelvésznek. Hogy ennek daczára mégis merem e panaszos soraimnak a Magyar Nyelvben való fölvetését kérni, arra az a körülmény bátorít, hogy a magyar nyelvészeti irodalomnak már 10—12 éve mindenkor szorgalmas olvasója, a MNy. minden füzetének pedig valósággal szenvedélyes élvezője is vagyok. Így, ha nem volt is eddig részem e téren az alkotás munkájában, mégis legalább eléggé tájékozottnak merem magamat tartani mindazon kérdésekben, a melyek a magyar nyelvtudományt a legutóbbi 1—2 évtized folyamán foglalkoztatták. Nem hiszem tehát, hogy egészen alaptalan volna az a panaszom, a melynek az alábbiakban kifejezést szeretnék adni. Mert igenis panaszolni akarok; elpanaszolni egyszer nyilvánosan azt, a mi engem (és velem együtt a magyar nyelvtudománynak bizonyára még igen sok barátját) már régóta bánt. Nem lehet tudni, hogy nem lesz-e meg ezen nyilvános föl szólalásomnak előbb-utóbb a maga óhajtott eredménye.

Régóta bánt ugyanis, sőt mélyen szégyenít engem az, hogy nincsen más rendszeres magyar nyelvtanunk, mint azok, a melyeket különféle rangú és rendű tankönyvszerzők a középiskolák III. és a tanítóképzők I. osztálya számára írtak és még egyre írnak. (Hogy ne mondjam: nyírnak vagy ollóznak.) Tehát derék tudósaink, a kik olyan lázas szorgalommal és fényes sikerrel búvárolják a magyar nyelvtudománynak számos részletkérdését, nem voltak eddig képesek más magyar nyelvtant megteremteni, mint legföljebb csak olyant, a mely 13—15 éves gyermekek számára való! Mert hiszen a TMNy., nem is tekintve azt, hogy jó része ma, 20 esztendővel megjelenése után, természetszerűleg már teljesen elavult, tudvalevőleg befejezetlen, s most már valószínűleg örökre is az fog maradni. Pedig nyilvánvaló, tehát nem is szorul bővebb megokolásra, hogy nemcsak gyermekeknek, hanem felnőtteknek, elsősorban persze magyar-szakos főiskolai hallgatóknak, de működő közép- és polgári iskolai tanároknak, továbbá a magyar nyelvünk iránt érdeklődő műveltebb közönségnek is ugyancsak szüksége volna egy olyan kézikönyvre, a melyből a magyar nyelv multjára és jelenére vonatkozó minden fontosabb kérdésben rövid, de határozott fölvilágosítást és további útbaigazítást

találhatna. Hogy mi lehet egy ilyen, a tudomány mai színvonalán álló magyar nyelvtan eddigi hiányának oka, azt nem tudom, nem is kutatom, de magát ezt a szomorú tényt igen sajnálatosnak érzem.

Már-már azt hittem néhány héttel ezelőtt, hogy régi panaszom oka megszűnt, mert megjelent végre egy olyan munka, a mely, ha nem is szerzőjének neve, de legalább címe és terjedelme után ítélve, annak ígérkezett, a mi után én már olyan régen vágyva vágyakozom, de sajnálattal vagyok kénytelen bevallani, hogy ebben a reményemben csalatkoztam. Úgy érzem, hogy mielőtt előterjeszteném fölszólalásom tulajdonképeni tárgyát, kötelességem röviden megokolni, hogy miért nem elégítette ki várakozásomat.

*

Bátor szerzője e munkának: Dr. Kis-Erős Ferencz, a kalocsai polg. tanítónőképző tanára; hosszú címe: A Magyar Nyelv, rendszere- sen vizsgálva a nyelvfilozófia, a finnugor összehasonlító, a magyar történeti nyelvtan és a magyar nyelvjárástan alapjairól; és hosszú címével arányos terjedelme: 605 lap. Mindjárt eleve a legnagyobb elismeréssel kell megemlékeznem a szerzőnek tiszteletreméltó szemlélyéről. Mert valóban a legnagyobb fokú tárgyszeretet és vasakaratú párosult szorgalom kell ahhoz, hogy valaki, a ki nem szakember a nyelvtudomány terén (én legalább nyelvészeti szakirodal- munkban sohasem találkoztam szerzőnk nevével), olyan mű meg- írására vállalkozzék, a milyent maguk a magyar nyelvészek nem tudtak vagy nem mertek eddig megírni. Minerva módjára azonban ma már nem pattanhat elő kész tudós Jupiter fejéből. A tudóssá levésnek természetes rendje ma mindenesetre az, hogy az ember előbb kisebb föladatokat megoldásán edzi erejét, s csak aztán, évek során át folytatott tudományos munkásságnak mintegy koronájául, mer esetleg ilyen föladata is vállalkozni. A szerzőnek e tekintetben nyilván más a véleménye, a mihez persze joga is van, csakhogy akkor e joga gyakorlásának következményeit el kell viselnie. Mert jóakarató dilettáns volta legfeljebb csak könnyen érthetővé teszi munkájának számos fogyatkozását, de korántsem kötelezhet bennün- ket arra, hogy ezeket elhallgassuk.

Mivel ez a munka, előszavának tanúsága szerint, tulajdonképen tankönyvül készült a polgári iskolai tanítóképzők számára, azért megítélésében nemcsak tudományos, hanem paedagogiai szempontok is szóba jöhetnek. Hogy mennyiben felel meg a polgári képzők tantervének vagy tanítási gyakorlatának, azt nem tudom ugyan megítélni, semmiesetre sem helyeselhetem azonban, hogy a szerző olyan tankönyvet szán a növendékek kezébe, a melynek több mint felét a tanár kénytelen lesz kihagyni. Mert hiszen valóságos paedagogiai merénylet volna, a melyet nem vagyok képes róluk föl- tételezni, ha az előadó tanárok több nyelvészeti tudást követelnének meg az ő szegény hallgatóiktól, a kiknek három év alatt öt-hat szakból kell vizsgára készülniök, mint a mennyit annak idején a mi egyetemi tanáraink tőlünk követeltek meg, a kik négy év alatt készültünk két szaktárgyra.

De ez csak mellékes szempont. A fő ok, a miért ki nem elégi- tőnek találom e munkát, az, hogy szerzője, legalább az én vélemé-

nyem szerint, nem volt képes olyan művet összeböngészni, a mely igazán a mai magyar nyelvtudománynak színvonalán áll. Maga az a körülmény, hogy könyve tipikus böngészet (elsősorban Szinyei iskolai nyelvtanaiból — néha még csak az idézett példákat sem változtatva meg! — és NyH.-ából, aztán Simonyi Magyar Nyelvéből, több NyK., Nyr.- és MNy.-beli értekezésből, még Rubinyi Általános Nyelvészetéből is), még nem volna nagy baj, hisz egy ilyenfajta munkától új eredményeket nem is igen kívánhatunk, ha méltányosak akarunk lenni. Csakhogy hasznos tudományos kézikönyvek összeállítása a legnehezebb föladatok egyike, a melynek sikeres megoldására csak igen nagyfokú tudás és szerkesztői ügyesség képesít. E nélkül az összeböngésző kénytelen-kelletlen úgy jár el, mint a hogyan Kis-Erös: a mely fejezetre vonatkozólag jó forrás áll rendelkezésére, azt bőven és részletesen tárgyalja még akkor is, ha elegendő volna a dolog velejét aránylag röviden összefoglalni, a mire nézve pedig nincsen ilyen kényelmesen fölhasználható forrása, az sovány tárgyalásban részesül még akkor is, ha a kérdés elsőrangú fontosságú. Így túlságosan bőven tárgyalja pl. egyebek közt a nyelv eredetének (14—29. l.), a nyelvek osztályozásának (52—64), a helyesírásnak (194—217) kérdéseit, de alig-alig szól valamit pl. a jelentésváltozásokról (egyetlen egy lapon, 38—39). Legjellemzőbb erre nézve talán az, hogy a fonétikának 31 lap jutott könyvében (151—182), az egész magyar hangtörténetnek ellenben, bár hasonlíthatatlanul fontosabb reánk nézve, mindössze 8½ (186—194). Ennek az aránytalanságnak természetesen csak az az egyszerű oka, hogy a fonétikát kényelmesen kivonathatta Balassa könyvéből, míg ellenben a magyar hangtörténeti kutatások eredményeit eddig még senki sem foglalta össze külön munkában. A szerzőnek nem igazi szakember voltát árulja el továbbá az is, hogy nem egy kérdést nem a maga helyén tárgyal. Pl. a jövevényszavak átvételének feltételeit és műveltség-történeti jelentőségét a magyar nyelv jövevényszavainak tárgyalásakor fejtegeti (243—44), a nyelvhelyesség kérdését („a nyelvhelyesség zsinórmértéke“ címén) a magyar nyelvújítás történetével kapcsolatban (264—68), a szófejtésnek általános eszközeit és módjait a magyar szófejtésben (273—75), holott mindezek az általános részbe valók, mert nem különlegesen magyar nyelvi kérdések. A magyar nyelv idegenszerű mondat szerkezeit (255—56), a határozószóknak (347—48), kötőszóknak (362) hibás használatát a szótanban tárgyalja, holott ezek a kérdések nyilván a mondatbanba valók. Az igemódok hibás használatát (460) az egyszerű mondat fájainak tárgyalásakor, holott ez az állítmány körébe tartozik. A *várék*, *várnék*, sőt *ő haraguvék*, *haragudnék*-féle igealakok é hangjainak történetét az alanyi 1. sz. *k* és *m* személyragok tárgyalásakor mondja el (410—411), holott ez csak az idő- és módjelek tárgyalásakor volna helyén.

Kellemetlen benyomást tesz az is, hogy a szerző néha bizonytalanul ingadozó vagy a mai magyar nyelvtudományban egészen szokatlan műnyelvvvel él. A *nyelvtan* szót pl. a bevezető fejtegetésekben nemcsak a „grammatika“, hanem a „nyelvtudomány v. nyelvészet“ jelentésében is használja. (Pl. „A *nyelvtan* helye a *tudományok* között“ 5.). Ez éppen olyan zavaros dolog, mintha valaki a *dal* vagy *eposz* szót a „költészet“ jelentésében használná. Ismét más (t. i. „szerkezet“) jelentésben használja a következő mondatban:

„A finnugor közös vonásokra rá kell találnunk a magyar nyelv *nyelvtanában* és szókészletében is“ (85). Az *-ul, -ül* szerinte *mutató*-rag (66), az orkhoni török nyelvű feliratok az *ugor*-hoz állanak legközelebb (91), a *gy* hang hosszúsága mássalhangzó előtt *elmosódik* (99). Tudtommal a *nyelvkeveredés* (50), az *idegen szó, vendégszó és kölcsönszó* (243—44), *tő és gyökér* (364), *hangváltozás és hangváltakozás* (421) műszavakat sem szokták olyan módon meghatározni vagy megkülönböztetni egymástól, mint a hogy a szerző i. h. teszi. A nem szakembert könnyen félrevezető személyesítések: Az első ok, a melynek hatása alatt a *nyelv élni kezd a beszélő ajkán* (30), tudnunk, kell, *mily változásokat vittek végbe ezek a nyelvek minden egyes hangjukon* (69), *a nyelv mellőzhetőnek tartja a birtokviszony külön megjelölését* (229), *a nyelv ugyanannak a szónak ismétlésével hatásosabban akarja kifejezni az illető fogalmat* (231), *a nyelv arra törekszik, hogy . . .* (232), *a nyelv természetes életszerveibe* kevésbé hatolt be az idegen elem (245), s még több ezekhez hasonló lehetne idézni.

Mindezeknél nagyobb baj azonban az, hogy tárgyi tévedések is sűrűn fordulnak elő e könyvben. A népetimológiáról pl. még most is azt a rég megezáfolt tanítást hirdeti, hogy a nép naiv szóelemzésének terméke (36), a nép legszembeötlőbb nyelvészkedése (37). A hangváltozás okai között elsősorban említi az éghajlatot, „a mennyiben a lankasztó, lágy éghajlat könnyen elősegíti a kiejtésben való hanyagságot, ennek folytán a hangok átalakulását (40. Ezt csak akkor lehetne elfogadni, ha déli népek nyelvében több hangváltozás történt volna, mint északiakéban). *Párisi* helyett *párizsi*-t szerinte a gyors beszéd miatt mondunk (40). A m. *bab* szó a szlovén *baba* átvétele (51. Vö. EtSz.). „A beszélő kényelmetlennek találja, hogy majd mély, majd magas hangokat ejtsen egymás mellett, azért azokat egymáshoz hasonlókká teszi. Ez az eredete az ural-altáji nyelvek hangzóilleszkedésének“ (59). Az örmény és albán nyelvet nyelvcsaládnak mondja (62). A *tükör ü*-je eredetileg rövid volt, de a *tüz* ∞ *tüzet* analógiájára *tükör* alakváltozata is keletkezett (186. Teljességgel képtelen magyarázat). Az *alma* újabbkori, az *almá* pedig régibb szótó (187). A hangzóilleszkedés törvénye „abban áll, hogy a magashangú szóhoz csak magashangú, a mélyhangú szóhoz pedig csak mélyhangú ragok, jelek és képzők járulhatnak“ (188. Vö. e szabályljal pl. *négykor* és *házig, házért, alkalmasint, várék, várnék, apámé, hajlék, arasznyi, adni, szólit* stb.). A képzők eredetileg mind önálló szók voltak (233, ismételve a következő lapon is). A nyelv-érzék az elhomályosult képzés származékvoltát azért nem érzi, mert a régi képző hajdani szerepének érzete kiveszett a nyelvtudatból (235. Ez idem per idem. Az igazi oka az, hogy a képzés alapjául szolgáló szó elavult, vö. pl. *fészék, kérég, tarka, szürke* stb.). A *banya* szerinte perzsa szó (248. Vö. EtSz.). *Fejtető* összerántás útján származott a *fej teteje* szerkezetből (397). Teljesen téves az én véleményem szerint az állítmányhoz közvetve tartozó mondatrészek magyarázata (464—65). valamint a többtagú állítmányról szóló tanítása (467). Hiba az is, hogy a közölt példa néha nem talál a szabályhoz. Azt mondja pl., hogy „alaki csoportokat alkotnak a különböző jelentésű szavaknak egynemű alakjai, a melyekben tehát azonos ragok vagy képzők fordulnak elő“ s példaként idézve van erre (egyebek közt): *lovacska, kavics, házikó* (32). A népetimológia példái között szerepel *fullajtár* < ném. *Vorreiter* (37. Miért volna ez népetimológia?).

Azt mondja: „A szók megeseonkításának esete áll elő, a midőn a beszélő beszéd közben a hangsúlytalan szótagot elnyeli“ s példája ennek: *kisded* > *ded*, *szélhűdés* > *hűdés* (42). Rövid és hosszú mássalhangzók váltakozásának példája egyebek közt *taval* ∞ *tavaly* (190). *Irul-pirul* és *iczi-piczi* példái annak, hogy egy magánhangzón kezdődő szó elé az ikerszó második tagjában egy mássalhangzó járul (231). Ha én magam annyi hibát vettem észre e könyvben (sőt többet, mert nem sorolom föl mind), mennyit találhatnak benne még a szaknyelvészek!

Egyes helyeken igen zavaros, logikátlan, szinte érthetetlen a tárgyalása. Az irodalmi nyelv konzervatív természetéről beszélve pl. helyesen említi a *nyolcz, bolt* (és *kezeit, helyébe*)-féle ejtést, de aztán így folytatja: „A régiebb magyar irodalmi nyelv még így írt [— ez is milyen kifejezés mód: a *nyelv írt!* —]: *tanács, ágyú* mi pedig már *tanács* és *ágyúnak* írjuk is és mondjuk is (48. Mit keres ez itt, ezen a helyen? Ez is az irodalmi nyelv konzervatív természetét akarja bizonyítani?). „Az az átvevő nyelv, a melyben [a szónak] szűkebb jelentése van. Azonban (!) ezen szabály alkalmazásánál már óvatos körültekintés és vigyázat szükséges. Pl. a m. *gyermek* szó előfordul a lengyelben is: *giermek*, de csak *fegyverhordó apród*, tehát szűkült értelemben, a miből világos, hogy a lengyel vette át ezt a szót tőlünk“ (52). Eppen ilyen logika van ebben is: „Müller Frigyes 78 genealógiai nyelvcsaládot [itt közbevetve kérdem: van másféle nyelvcsalád is, mint genealógiai?] sorol föl, de saját szavai szerint több nyelvnél az összetartozást csak feltette, azért (!) szerinte bátran 100 nyelvcsaládot vehetünk fel“ (60—61). Egészen érthetetlen a 49. l. első mondata. Fogel Mártonnak a lapp rokonságról szóló levelét említve nyugodtan így folytatja: „eredetije Upsalában: Orginaali Uppsalan yliopiston kirjastossa“ (77). A kik egyetemi hallgató korukból még tudnak valamit finnül, jót fognak ezen kacagni!

De legyen elég ennyi e könyvről való véleményem megokolására. A MNy. olvasói már ezek alapján is aligha fogják igazságtalannak tartani azt az ítéletemet, hogy Kis-Erős könyve egészében véve nem mondható ugyan teljesen haszontalan munkának, de igen sok a gyöngéje s egyáltalán nem mondható a mai magyar nyelvtudomány méltó képviselőjének.

*

A tudomány mai színvonalán álló nagyobbszabású magyar nyelvtan szüksége tehát még most is változatlanul fönnáll. Kis-Erős könyvének megjelenése egyáltalán nem tette fölöslegessé egy ilyen munkának megjelenését, de sajnos, jó néhány évre lehetetlenné tette azt, hogy egy magán kiadócég ilyennek kiadására vállalkozhassék, még ha akadna is esetleg valaki, a ki megírná. Mi volna tehát ilyen körülmények között a teendő? Ez az, a miért e cikkem megírására tollat fogtam.

Azt indítványozom ezennel, hogy vegye kezébe ezt a nemzeti fontosságú ügyet a Magyar Tud. Akadémia. Ha a magyar nyelvészek között akad valaki, a ki hajlandó is rá vállalkozni, s a kiról föl is lehet tenni, hogy képes lesz e nehéz munka kielégítő elvégzésére, akkor bízza meg vele. Ha nem akad ilyen, amit én valószínűbbnek

tartok, akkor jelöljön ki e célra egy szerkesztőt, s ez, az Akadémia nyelvtudományi bizottságával egyetértően, állapítsa meg előbb a megalkotandó nagy munka főbb irányelveit, s kérjen föl aztán egy-egy magyar nyelvészt egy-egy szakaszának ezek szem előtt tartásával való kidolgozására. Természetesen mindegyik szakaszra nézve azt, a ki az illető tárgykörrel legbehatóbban foglalkozott. Ez volna szerintem most már az egyedül lehetséges módja annak, hogy végre valahára egy igazán tudományos magyar nyelvtan birtokába jussunk, a melynek hiányát ma velem együtt bizonyára még nagyon sokan oly fájdalmasan érezzük.

HALÁSZ PÉTER.

A *fitul*, *finta* szócsalád.*

II.

Kalafinta, csalafinta, csalafurdi.

A *kalafinta* szó értelme SI.-nál „fraus, dolus, fictio, glaucoma; gauklerfinte”; CzF. szerint szintén jelenti: a) „a csalást, törbeejtést, ravaszságot, szemfényvesztést, melyet valaki az által ér el, ha ügyes forgolódásával mások figyelmét kijátszsa” (2); de jelenti b) a személyt is, a ki ezt véghezviszi (1). Ezeket és a Nagybányáról közölt „tétovázó, ügyetlen” jelentésen kívül megtaláljuk Székelyföldön „boronahorog” értelemben is; *kajafintás* pedig nemcsak „hóbortos” (Debreczen), hanem „görbe, ferde” is (különösen edény széle). Szintén valami „horog”-féle jelentés tűnik ki a NySz. következő két adatából: Czegl. Tromf. 1666: „Elég nagy *kalafintát* tűnek az orrodra” és Keresztúri Fels. Ker. 1641: „Talus, talus, vess *kalafintot* az orrára edgy kevéssé”. SzD. szerint „Jól tudja hányni a *kalafintát*” am. „igen tud a kifogáshoz, útvesztéshez, jól ért a cselvetéshez, ravaszsághoz”. Megvan a szólás Pázm. Kal. 640: „Addig ütök vétik a dolgot, addig hányják ide s tova a *kalafintát*, hogy . . .”; Pázm. Luth. V. 112: „Balduinus, csüda mint hánnya it a *kalafintát*”; Zvon. Pázm. P. 125: „Soha bizony vgy nem hányhattia Pázmán vram az *kalafintát*, hogy . . .”. Nem tudom ugyan megjelölni, hogy milyen érzéki cselekvésre vonatkozhatott eredetileg ez a „hányja a *kalafintát*”, szólás, de valószínűnek tartom, hogy a *kalafinta* szó „horog” jelentésben került bele.

Tehát a *kalafinta*-beli *fitntát* az egész összetétel nyilván eredetibb érzéki, „görbe, ferde” és „horog” jelentései alapján bátran azonosíthatjuk az előbb tárgyalt „görbe, ferde” alapjelentésű *finta* szóval.

A *kala* előrész a „görbe, lekonyult” értelmű *kajla* mellékuév változata. A *kajla* (OkISz. 1480) igenévi származéka egy **kajol* igének (vö. MUSZ. és HALÁSZ Nyr. 7, 152), mely a *kajlul* és *kajlad* továbbképzésekben is felbukkan. A **kajol* ige -ó végű igenévét kicsinyítő -s-sel továbbképezve megtaláljuk az OkISz. 1691: „Fejér *kajlós* konya ökör” adatában.

* Az első közleményt l. MNy. XI, 357.

Az *-l* gyakorító igeképző leválasztásával a *kaj*-gyökeret kapjuk meg. A következőkben összeállítom ennek a gyökérnek a származékait, melyek közül több a *j*-s és *j*-nélküli alakok váltakozását is mutatja:

1. *kajács* (Oklsz. 1470) am. ,görbe, horgas, ferde, rézsutos, görbe lábú, lócslábú, formátlan'; MA.: ,brevis' a **kaja* igenév *s*:*cs* képzős kicsinyítője (vö. NyHas.⁵ 86); továbbképzések: *kajácsos*, *kajácsul*;

2. *kajkó*: *kakó*, *kákó* ∞ *gagó*, *gágó* am. ,fahorog; görbe kezű v. lábú stb.' a **kajó* igenév végső *-ó*-jának a kicsinyítő *-kó*-val való helyettesítése útján keletkezett (vö. *csuszó*:*csuszó* MTsz.); *kajkós* am. ,görbe, horgas, kampós';

3. *kajsza* am. ,ferde, görbe; görbe szarvú' az *sz*-es gyakorító igeneve (vö. NyHas.⁵ 82); továbbképzései: *kajszás* am. ,csámpás' (ökör; a „*kaszás* lábú ökör“ kifejezésben is a *kaszás* talán eredetileg *kajszás*-nak hangzott); *kajszos* am. ,ferde, görbe, csámpás'; *kajszol* am. ,kaszál a lábával'; *kajszul* am. ,kitörík';

4. *kajmó* ∞ *gajmó*: *gamó* am. ,kampó, horog; horgas végű bot; ág-bog; nagy láb' a mozzanatos *-m*-mel képezett származék igeneve (vö. NyHas.⁵ 82); a régi nyelvben előfordulnak *kajmócs* és *kajmacs* kicsinyítői is, még pedig ,horgas, kajcsos, uncinus, uncus' jelentésben;

5) *kajcsa*: ,görbe lábú' jelentéssel közli Székelyföldről a MTsz., az Oklsz. 1602-ből székely családnévként idézi; a *kaj*-gyökér **kajos* gyakorítójának (vö. *futos*, *ugros*, *folynos*) *-a* végű igenevére megy vissza; a hangfejlődés: **kajosa* \gt **kajsa* \gt *kajcsa* (származhatott még esetleg úgy is, hogy a **kaja* igenév szóvégi *-a*-ját a *-csa* kicsinyítő váltotta fel);

6. *kajcsókás* am. ,girbe-görbe' Göcsejben (még nincs közölve! uo. *kajács* am. ,görbe'); a *-kás* kicsinyítő képzőbokr leválasztása után maradt *kajcsó* alapszó **kajsó* alakon át fejlődhetett a **kajos* gyakorítóból származó **kajosó* igenévből (vö. *lépcső*:*lépeső*; gondolhatunk itt is arra, hogy a *-csó* kicsinyítő került a **kajó* igenév végső *-ó*-ja helyébe);

7. a *kacsó* (*kocsó*) am. ,manus parvula' főnév a *kajcsó* igenév *j*-nélküli alakváltozata (SZD.: *kacsócska*);

8. a *kajcsos* (már PPl.) am. ,görbe, girbe-görbe; csámpás, botlós lábú' melléknév a *kajcsó* igenév *-s* képzős **kajcsós* származékából fejlődött (vö. *tilos*, *szorgos*, *tekerés*);

9) a *kajcs*: *gacs* am. ,görbe, göresös fa v. kajla, görbe láb; görbület' főnév a *kajcsos* melléknévből elvonás útján keletkezett (esetleg **kajós* \gt **kajos* \gt *kajcs*, mint *vakarós* \gt *vakaros* \gt *vakarcs* Gombocz, MNy. III, 361); SIMONYI sz. egy frequ. ige képzővesztett igeneve (Nyr. 6, 294);

10. a *kacs* (*kocs*, *koecs*) főnevet, melynek a népnyelvből ismert ,vékony növényzár, kocsány, inda, fogódzó hajtás; fattyúhajtás; levél ere; másodrendű finomságú szösz; kendercsomó és kasza v. evező nyelén lévő fogantyú' jelentéseken kívül a régi nyelvben a *kacsóval* azonos ,manicula, manus parvula' jelentése is van, valószínűleg a *kajcsos*-ból elvont *kajcs*-esall kell egyeztetnünk; lehet azonban elvonás a *kacsócská*-ból elváltozott *kacsócská*-ból (vö. NyUSz.) vagy az *-ó* képzős kicsinyítőnek felfogott *kajcsó* \gt *kacsó*-ból; a *kacsos* (\leftarrow *kajcsos*) melléknévnek a NySz. két idézetéből kitünő ,erős kezű' jelentése bizonyára a ,nagy erővel összeszorított, összehörbített kéz' érteleméből fejlődött ki;

11. a *kacsaringós* (*katyaringós*) am. ,kanyargós, sokránózú' melléknév a *kacsaringó* főnév továbbképzése, ennek az előrészt pedig az előbbi *kacs* főnévvel kell egyeztetnünk, míg a második tagja *karingó* am. ,körbeforgó; körforgatú; örvény; fánktészta' (vö. *keringő*);

12. *kacska* (*kocska*) am. ,hibás, összezsugorodott, görbe kezű v. meredt karú; félkezű; balkezű; a kaszanyél görbe fogója' a *kacs* kicsinyítője; vö. *kacskezű* am. ,összezsugorodott kezű v. balkezű' (keletkezhetett a *kacsó* szóvégi *ó*-jának a *-ka* kicsinyítővel való helyettesítése útján is);

13. a *kacsiba*, *gacsiba* (NySz. is!) am. ,görbe, horgas; a kaszanyél bal fogantyúja', *kasziba* am. ,görbe horgas; görbelábú, a ki járás közben egyik lábát a másikkal veri', *kacsarda* am. ,görbe' valamiféle szőkeveredés termékei;

14. a *kajtat* (*kojtat*) am. ,kutat, keresgél; kóborol, kószál, koslat, lőt-fut' igének és a *kajtár* ∞ *kajtor* am. ,kutató; kóborló; nyalánk; csapodár, kicsapongó, buja, pajkos; kártékony' melléknévnek *kajt* (*kajti*) alapszava ,keres, kutat' jelentésben él a Székelyföldön (vö. FISCHER Nyr. 7, 60 és SIMONYI Nyr. 32, 481); ez a *kaj*-gyökérnek műveltető *-t*-vel képezett származéka; a *kajtat* *j*-nélküli változata *katat* am. ,kutat, keresgél' (vö. *sajtó: saló* ∞ *satu* ∞ *sotó* ∞ *сотu* stb.). Nemesak a *kajtat* ∞ *katat* és *kajtár* szavaknál fejlődött a ,görbülés' alapképzetéből ,keresés, kutatás' értelem, hanem a *fit*-gyökből eredő *fitat* (*firtat*) igénél is, mely a ,mutat' jelentésen kívül ,keres, kutat, fürkés, szimatol; SI. quaerere, inquirere, investigare' értelemben is szerepel. S ezt figyelembevéve, az ugyancsak ,keres, kutat, fürkés, szimatol' jelentésű magashangú *fitet* (*fütet*, *fürtet*), *fitél*, *fityész* (*fütész*), *fityerész*, *fitykész* igéket talán szintén a *fit*-gyökhöz vonhatjuk (vö. SZILY, MNy. IV, 80). A *kajt* **kajtorog* gyakoritójából változott el a ,kószál' értelmű *kojtorog* ∞ *kójtörög* ∞ *kujtorog*.

Egy *kalács* alak éppen úgy keletkezhetett a *kajla* ∞ *kala* ∞ képzős származékából *s* ∞ *cs* hangváltozással, mint **kajács*-ból *kajács*. A *kalács-fák* am. ,görbére hajtott deszkák, melyek a malomkerék szárnyait összekötik', *kalács-kerítés* am. ,malomkerék körülete' (Győr m.), *kalác-fa* am. ,korlát, kerítés' összetételek előrésze alighanem ez a *kalács* szó. Ugyanez lehet alapszava még a következő szónak: 1. *kalácsos* am. ,görbe, horgas, lócsös (láb)'; 2. *kalácsol* (össze-) am. ,összekulcsol, -fon'; 3. *kalácsolódik* ∞ *kalátyolódik* (*össze-*) am. ,összefonódik, -kulcsolódik, -tekerődik, -gubanczolódik, öklelődik'. Azonban arra is gondolhatunk, hogy ezek a *kajács* szónak és származékainak a ,torta, placenta' jelentésű *kalács*-csal való vegyülése útján keletkeztek. Ezekkel együtt valószínűleg szintén ide kell vonnunk: 1. *kalancs* am. ,tévelygős hely, útvesztő, labirintus' (*kilinc-skalancs*); 2. *kalancsos*, *kalancsagos* am. ,tévelygős, útvesztős, tekervényes'; 3. *kalancsol* am. ,motosz, kutat, kotorász, kaparász; zakatolva jár ide s tova'; 4. *kalancsolódik* am. ,bonyolódik, össze-vissza akadoz, keresztbe vetődik egymással'.

A **kajló* ∞ **kaló* igenévnek *-csa* képzős kicsinyítője lehet a székelyföldi *kalócsa* am. 1. ,fogas, a melyre a levágott marha húsát aggatják'; 2. ,a szalmatetőt átfogó kettős lécz'; 3. ,rakonczafurma eszköz, a melyen az ácsok házfödéskor a fölhordott zsindelyt tartják'. Az imént említett *kalácsolódik* ige *kalócsolódik* változata is valószínűleg a **kaló* igenévre megy vissza.

A **kajol* igéből eredő mozzanatos **kajlant* igenévi származéka *kalantjü* ∞ *kolantjü* ∞ *kallantjü* (**kajlantó*) am. 1. ,horog, kajmó'; 2. ,sövénytámasztó ágasfa'; 3. ,az árboctfára szegezett kétágú fa'; 4. ,forgó v. rábillenő fazár' (eredetileg bizonyára horogforma!); 5. ,a kerék megakasztója a szövőszékben'; 6. ,marokorsó'; 7. ,hol a gyermekek forgatják egymást'.

A *kalafinta* összetétel azt a ,görbeség' > ,lelki rendellenesség' jelentésávitelt mutatja, a mit a második tagjául szolgáló *fintá*-nál mint külön szónál is látunk. Ugyanilyen átvittel a görbe tárgyakra vonatkozó *kajkó*: *gágó* is mint lelki tulajdonság jelölője az első változatban am. ,esztelen, féleszü, félbolond, bolondoskodó', a másodikban am. ,tátottszájú, ostoba, bamba'. A *kajlá*-nak szintén van a ,görbe, lekonyult' jelentésen kívül ,szeles, vigyázatlan, elhamarkodó, könnyelmű, ferde gondolkodású' értelme; *kajla-neszes* am. ,bolondos' (*neszes* am. ,bolond'); „el van *kajlulva* v. *kajlásodva* az esze" am. ,kissé bolondos'. A *kala-bala* am. ,rendetlen, idomtalan' (Székesfehérvár) összetétel előrészze az átvitt értelemben használt *kajlá*-ból fejlődött, második része pedig az első hatása alatt lett ikerítés útján talán a ,laevus' értelmű *bal* szónak valamelyik elvont jelentésben szereplő származékából, mint a milyen pl. *balos* am. 1. ,ügyetlen, felszég magatartású'; 2. ,süket'; 3. ,hóbortos'; *kala-bala* továbbképzése lehet a halasi és csallóközi *kala-balál* am. ,értelem nélkül össze-vissza beszél'. Valószínűleg az elvont jelentésű *kajla-balá*-ból fejlődött *kajla-bajla*, mely Szeged vidékén az érzéki, nagy lekonyult fülű' jelentést kapta. Átvitt értelemben vált a *kajla* : *kala* a következő összetételek előrészévé: 1. *kala-hajdi* am. ,dologtalan ember'; *kala-hajtyi* am. ,bolondos, hebehurgya'; 2. *kala-kótya* am. ,féleszü, hóbortos, eszelős, szeleburdi'; *kala-kótyos* am. ,szeles, szeleburdi' vö. *kele-kótya*; összerántva *kalótya* (*kalógya*) am. ,szeles, meg gondolatlan, mindenfélét össze-vissza fecsegő, eszelős, hóbortos, féleszü'.

*

Ezek után igen egyszerű a *csalafinta* megfejtése. Jelentései: 1. ,csalfa, csalárd, álnok, furfangos, ravasz, fortélyos'; 2. ,csintalan, dévaj'; továbbképzése *csalafintás* am. 1. ,csintalan'; 2. ,féleszü'. Előrészze a ,fraudo, fallo' értelmű *csal* igének -a képzős igeneve, melylyel a *csere-csala* kapcsolatban, a mesékben szereplő *Csalavér róka* nevében, személy- és családnevekben találkozunk. Második része az átvitt értelemben használt *finta* szó. CzF. is ezt a *fintá*-t keresi a *csalafintában*; ui. a *csalafintának* mint összetett főnévnek és melléknévnek a meghatározásában ezt mondja: „Aki mintegy erkölcsileg *fintán*, sántikálva jár, hogy másokat megcsaljon, rászédjen"; a *finta* am. ,félregörcbült, rendes vonalától elhajlott' szóról pedig azt állítja, hogy „előfordul ezen öszvetételben is *csalafinta*, azaz olyan ember, ki görbe utakon, magát hányvavetve megcsal másokat". S valóban nem lehet RÉTHEI PIRIKKEL M. véleményét (MNy. IV, 245) követve majdnem bizonyosnak tartanunk, hogy a *csalafinta* második része a R. Pr. szerint idegen eredetű *kalafinta* szóból van átvéve, még ha megjegyezzük is, hogy *finta* az olaszban am. ,ravaszság, tettetés'. (CzF. felemlíti az olasz szót, de nem azonosítja a magyar *fintával*.)

*

A régiségből ismeretes *csalafurdi* melléknév a NySz. idézetei alapján (első adat 1641) ,vafer, astutus, versutus; schlau, verschlagen, verschmitzt'-nek értelmezhető; igei származéka uo. *csalafurdiskodik* am. ,argutor; hinterlistig, verschmitzt sein'. Előrése kétségtelenül a *csalafinta*-beli *csala*. Nem ilyen könnyű azonban a második rész eredetét megállapítani.

Com. Jan.-ban találunk egy ,cavillum' értelmű *csapdiság* főnevet. Ennek alapszava az a *csapdi*, *csapodi* melléknév, a mit *csapodár*-ral egyeztetve SzD. jegyez fel a „*csapdi* ember“ kapcsolatban ilyen értelmezéssel: ,magát mindenhez csapó, adó, kenő, fenő, állhatatlan ember'; Sándor I., Told.: *tsapdi*, *tsapzi* am. ,magát mindenhez tsapó, adó, ragasztó'; *tsapodár*, *tsapodi* am. ,scurra, parasitus, assecla mensarum'; a Tsz. 1838. Kemenesaljáról *csapdi*-t ,kicsapó, kicsapongó, szilaj' jelentésben ismeri; somogyi, csallóközi, szegedi közlések szerint (MTsz.) a népnyelvben ma is megvan *csapdi*, *csabdi* ,csapodár, csélescap' értelemben a *csapdiság* és *csapdiskodik* továbbképzésekkel együtt. Ez a *csapdi*, *csapodi*, valamint a népnyelvből ismeretes *csapda*, *csabda*, *csapta* am. 1. ,csapodár, csélescap'; 2. ,csin-talau, pajkos' melléknév nyilván a *csap* am. ,ico, ferio' ige származéka. A szóvégben az a gyakorító -d képző van meg, melyet a *bököd*, *lököd*, *tapod* igékben látunk; ez után pedig a *csapda* alakban az -a (TMNy. 523), a *csapdi*-ban a *zsugori*, *kapari*, *facsari*, *döfi*, *hánya-veti* szavakban szereplő -i igenévképző következik. A *fúr* am. ,foro; bohren' ige ilyen gyakorító d-vel képezett származékához tartozó -i képzős igenévnek tartom a *furdi* alakot is. Tehát a *furdi* rokonságban volna a *furcsa* melléknévvel, a mit a *fura* és *furcsa* szókról közölt fejtegetéseim szerint (MNY. X, 342) a *fúr* ige **furos* gyakorítójának **furosó* igenevével kell azonosítanunk. Ezt a *furdi*-t is a *furcsának* a régi nyelvben előforduló ,ravasz, álnok, csalárd; versutus; listig, verschmitzt, verschlagen' jelentéseivel értelmezhetjük. A *fúr*: *furcsa*, *furdi* jelentésfejlődésének magyarázatát megadtam előbb említett cikkemben. A *csalafurdi* melléknév e szerint a rokonértelmű *csala* és *furdi* igenevek mellérendelő összetétele útján keletkezett.

RÉTHEI PIRIKEL M. (MNY. IV, 243) a *csalafurdi* második tagját, *furdi*-t, a *boufordi* ∞ *bomfordi* am. ,mogorva; otromba; bamba; furcsa stb.' utórészével, *fordi*-val egyezteteti. Ezeknek a szerinte azonos diminutivum comparationis szerepű képzőknél, melyeket egyébként még több más szó végén is felfedez, ,forma, formájú, szerű' jelentést tulajdonít. A képző eredeti alakjául *fordi*-t tekinti, s ennek a tréfás-gúnyos képzőnek véleménye szerint az etymonja vagy valami idegen név, mely nyelvünkben képzői szerephez jutott, vagy a *forma* szó csonka *for*-alakjának tréfás-gúnyos szavainkat leggyakrabban jellemző -di képzővel való megtoldása. RÉTHEI PR. maga utal e származtatás hangalaki nehézségeire. Én általában a „*bomfordi* és társai“ czímen felvett egész szócsoporthoz vonatkozó fejtegetéseit sem hang-, sem jelentéstani szempontból nem tartom meggyőzőknek, s majd még lesz alkalom kimutatni, hogy a *fordi*, *furdi*, *purdi*, *burdi*, *burda*, *berdi*, *berde*, *verdi* stb. végződésű szavakból nem lehet egy közös képzőt kielemeznünk.

PAIS DEZSŐ.

Osztrák.

Keletkezésére vonatkozólag eddig két feltevés van. Az egyik szerint az *osztrák* népnév az Österreich, Ostreich népies módosulata és tulajdonképen az *Osztrákország* tartománynévből van a *Magyarország* > *magyar* stb. irányító sor alapján kikövetkeztetve. (Horger A.: A nyelvtudomány alapelvei 73. l.) A másik nézet az *osztrák* népnévet az *austriacus*-ból származtatja „a deákos *us* végzet elvetésével“ az *ósztriai* hatása alatt. (SzK : MNy : 10 : 462 és vö. NyÚSz. I.) A kérdést csupán az adatok egymásutánja, az *osztrák* szó első fellépése döntheti el. Ezeket az adatokat pedig a nemzetek politikai életével, háborúval foglalkozó régi hírlapokból, vagy történeti könyvek-ből meríthetjük. Vegyük sorra az itt található elnevezéseit az *osztrák* ország- és népnévnek.

A XVII. és XVIII. század magyar történetíróinál az országnév mindig *Austria*, a nép neve *austriai*. Így Pethő Gergelynél (1663) és Kovács Jánosnál (1742 és 1750), Kalmárnál is Prodr. (1770:309).. A pozsonyi Magy. Hirm. Rát szerkesztése utáni és Bartzafalvi előtti időkben (1783—1786) szintén ezekkel a formákkal él. 1784-ben azonban előfordul az *Austria* mint melléknév, *austriai* helyett is: „Ezt az *Austria Kapitány* látván“ (691. l.); u. ez még egyszer u. i.; „Minden *Austria Belgiumban* volt Hadi Sergek“ (692. l.). A bécsi Magy. Kurirban, mely 1787-ben indult meg s messze belenyúlik a XIX. század 20-as éveibe, szintén csak *Austriá*-t és *austriai*-t olvashatni, nemkülönbben az 1806-ban kezdődő Hazai Tud.-ban is. Itt azonban újra előfordul szórványosan 1809-től kezdve az országnév népnév helyett: „Ő Felsege az *Austria Tsászár*“ (I : 243. l.); „az *Austria Armadiának* közepe“ (u. i. 411. l.). Az eddig mindenütt szokásos *austriaiak* plur. helyett sűrűn találkozhatni u. i. az *austriak* alakkal: „az *Austriak* egyszerre 200 ágyúkkal jelennek meg“ (I : 382. l.), u. i. (383. l.) kétszer is „az *Austriak*“. Többször u. i. (a 411. l.): „az *Austriak* vesztése; az *Austriakéi* voltak; az *Austriaknak*,“ sőt u. i. *austriák is*: „az *Austriák* a' tsata mezején.“ 1810—11-es évfolyamokban is fel-felbukkannak ezen többes számok. Egy 1811-beli történetkönyvben, *Napoleon élete* (harmadik, megjobbított kiadás), már sűrűbb az *austriak*, mint a hosszabb forma: „az *Ausztriak* vitézsége“ (86. l.), „az *Ausztriakat*“ (87. l.) „az *Ausztriaknak* (88. l.),

„*Ausztriakkal*“ (23. l.). Épigy még a 21 (itt *Ausztriák*), 16, 88, 89. lapokon sűrűen. De van még *ausztriaiak*, *ausztriaiak* is néhányszor (17, 18, 19, 21. ll.). Minthogy u. i. az *Austria*, *ausztriai* hol *s*-sel, hol *sz*-szel van írva, feltehető, hogy csak ebben az időben kezdik az *sz*-es alakot felkapni. Ezen *ausztriák*, *ausztriaiak*, *ausztriák* alakok nemcsak a *francziák* többesre emlékeztetnek élénken, hanem teljesen azonos képzésűek a következő korabeli népnevekkel: *khinák* (M. Hirm. 1785 : 837. Az harmadik szakasz áll a' *Khinákból*), *persiák* (u. i. 836: a' *Törökökkel*, a' *Persiákkal*); *szerbiák*, *szerbiák*, *szerviák* „tüzességgel megtámadták a' Szerbiákat“ (Haz. Tud. 1809 I : 403); u. i. (a' *Szerbiák* igen nagy kárt vallottak“ u. i. II : 70 és 71: „A' *Szerbiák*, a' *Szerbiákat* stb.“ *szeziák* (u. i. 15: „*Morvák* . . . *Szeziák*, *Oroszok*“).

A purista Rát Mátyás kezdi a M. Hirm. 1780-i évfolyamában az *Austria*, *ausztriai* alakokat magyarosabban *Óstria*, *óstriai*-nak írni: „*Alsó Óstria*ban“ (663. l.), „*Óstria*nak tengeri szélenn“ (373. l.); „*Óstria*i és *Tseh* tartományokbann“ (65, u. így 408, 742. ll. is); többes száma: „az *Óstria*iak . . . oltalmazák magokat“ (408. l.), éppúgy az *ország* szóval kapcsolatban egyetlen egyszer: „nem messze *Óstria ország* szélenn“ (406. l.). Bartzafalvi újra az *ó*-s alakokat írja, csakhogy már *sz*-szel 1786-ban: „*Ósztriához*“ (420. l.), „*Ósztriába*“ (426. l.); „*Ósztriai* Lombardiában“ (411. l.); az 1786. év vége felé már mindig röviden: „*Osztria* felé“ (681. l.), „az *Osztriai* örökös tartományokat (704. l.). Éppígy 726, 744 ll. is. Ezekkel a rövidebb alakokkal 1808-ban találkozunk újra az előbb már említett *Napoleon élete* cz. könyv első kiadásában: „*Osztriának* szándékozik vezetni *Táborának* erejét“ (19. l.), „*Osztriával*“ (27. l.); „az *Osztriai* Had“ (21. u. így 22, 175. stb. ll.). A pluralis népnév is: „*Osztriaiak* előttök minden utakat elfoglaltak (17, 89. l.). De ugyanitt előkerül az *osztriák* többesszám is: „elszánva támadták meg az *Osztriák* a' *Frantzia* sántzokat.“

Ugyancsak 1808-ban, s ugyancsak az imént említett könyvben közvetlenül az *osztriák* többes számú alak után a 18—25. lapig sokszor és kizárólag az *oszttrákok* olvasható: „az *Osztrákok*“ (18. l.) u. i. még kétszer s mindig így, csak a 25. l. „az *Osztrákokkal*“. A könyv egyéb helyein csak *osztriaiak* és a 91—99. lapokon az *oszttyákok* többesszám: „az *Osztyákokat*, az *Osztyákoknak*“ (91. l.), „az *Osztyákok*“ (93, 94. l.) „az *Osztyákokkal*“ (99. l.). Ugyanez azonban egyes számban is: „Az *Osztyák* Had“ (92. l.); „az *Osztyák* Gyalogság“ (93. l.) „Az *Osztyák* Lovasság“ (94. l.). Így egymás mellett vannak ezek a szavak 1813-ban is, a *Mondolat* szótárában, bizonyosan ebből a könyvből kiírva.

Ezekből az adatokból következik:

1. hogy az *oszttrák*, *oszttyák* népnév 1808-ban az *osztriaiak*,

osztriák alakkal egy könyvben fordulván elő, a könyv szerzőjének, illetőleg fordítójának, — amint másutt kimutattam — Farkasfalvi Farkas Ferencznek próbálgatásai. Ezt bizonyítják az *ügynök, lakosztály, szertár*, stb. újszó, továbbá a *Sóvár* (Salzburg), *Sándorvár* (Alexandria) stb. purismusra valló magyarítások;

2. hogy az *osztrák* magában sohasem volt országnév, hanem csak népnév a magyarban, s így az *Osztrákország* elnevezés a *magyar* > *Magyarország*, *török* > *Törökország* stb. „irányító sor” mintájára keletkezett;

3. hogy az *osztrák* népnév nem az Östreich, Ostreich „népies módosulata,” nem is az *austriacus* rövidülése, hanem a *khinák*, *persiák*, *serbiák*, *serbiák*, *sleziák* és a *tirolok* (Nap. él. 20), *nápolyok* (u. i. 15) többszámokkal teljesen azonos képzésű *austriák*, *ausztriák*, *ausztriák* és *osztriák* többszámúnak purista szófaragótól eszközölt önkényes alakítása, alkalmasint ezen tudákos analogizálás szerint: *Bosznia* > *boszniai* > *bosnya* > *bosnyák* > *bosnyákok* = *Austria*, *Óstria*, *Ósztria*, *Osztria* > *austriai*, *óstriai*, *ósztriai*, *osztriai* > *Ostra** > *osztriák* > *osztrákok*.

Hogy az *osztják* alak az *osztriák* többszámúnak purista hóbert-tal véghezvitt alakítása a czélből, hogy a népnév a *bosnyák*, *rusznyák*, *potyák* inyangos sorába jobban beleilljék.

Hogyan terjedt el ez a népnév? Maga a könyv kapós volt a saját korában, három kiadást ért — de mint láttuk, a harmadikból teljesen hiányoznak az ó-s alakok. Az első kiadás tehát ismert volt, s mégis sem 1808 előtt, sem után, egészen a XIX. század 30-as éveig nem akadtam másutt e szó nyomára. 1835-ben a Tzs-ben van szótározva. Ide honnan kerülhetett? Azt hiszem, ugyancsak a *Napoleon életéből*. 1834-ben Farkas Ferencz fordításainak egy-egy példányát a Tudós Társaságnak ajándékozta, köztük *Napoleon életé-t* is. A régi és újabb művekből gyűjtő szótárírók itt találták az *osztrák* szót. (Vö. Tudós Társaság Évk. 1834—1836, III : 30 és 223).

SIMAI ÖDÖN.

* 1801. Per. Nagy László: Mezengy 69: „Híres leszsz Frantz ellen Ostra-Ház pallosa.” Perecsenyi Nagynál később is 1816-ban Galliás-ban: *Ósztra* (55) és *ósztrai* (54. l. stb.).

Szulák, czulák.

Három *szulák* szó van a magyarban. Az egyik *szulák* növény-név (első adat MURM. 114) s jelentései ezek: 1. ‚Clematis, waldrebe, wintergrün‘ (NySz., C., MA.³, PP.¹, SzD., MÁRT. 1807, 1811); 2. ‚Ligusticum, liebstöckel‘ (MURM. 114, Kol. gl.); 3. ‚Convolvulus, winde‘ (NySz., VESZELSZKI, MÁRT. 1807, 1811, 1816 *fulák* a., MTsz.); 4. ‚Loni-

cera, waldliie' (C., NySz., VESZELSZKI, WAGNER-MÁGOCSY). Erről a *szulák*-ról azt tartjuk, hogy a szláv **szulak* (vö. szerb-horv. *slák* ,Polygonum, knöterich; vinca, pervinca stb. MUKL. Slav. el., Nyr. XI, 221, ASBÓTH, Izvj. VII, 4, 281, stb.) ,convolvulus' átvétele. A másik *szulák*, melyre első adatunk a XVII. sz.-ból van (I. KR., NySz.), jelentése ,spina, aculeus, dorn, bienenstachel' (I. MTsz.). Ezt a *szulák*-ot CZF., BUDENZ, MUSz. (ismétli SIMONYI, TMNy. 489, Nyr. XXVIII, 438) a *szárni* igének **szulni* melléalakjából (nb. ilyen alakv. nincs kimutatva) való származéknak tartja (máskép MARIANOVICS, Nyr. XLI, 187, ellene: MNy. VIII, 232). Van egy harmadik *szulák* szavunk is, csakhogy ezt a mi szótáraink *czulák* fejlődött alakváltozata alatt sorolják fel. Ennek a *szulák* > *czuláknak* az eredetét óhajtom a következő sorokban megírni.

Első adatunk e szóra a XIV—XV. század határáról van. A Beszt. szój.-ben olvassuk (540) a szelemen, ágas szavak után ezt: „tulu(m)ptita — *zulach*“. Bár a latin szót nem értjük, a környező magyar szavakból kétségtelen, hogy a magyar szó az ,oszlop, czövek, karó, kapufélfá' jelentésű mai magyar *szulák* > *czulák*. Ez időtől fogva azután a szóra elég szép számmal vannak adataink. Az OkISz. 1685-ből írja: „Ezen szin sindelyes, *szulákokon* álló . . . Poszto Festő ház . . . Tornácza *szulákokon* (igy?) álló“; itt is ,palus, stipes, paxillus, pfahl, pfosten, pflock' a *szulák* jelentése. A NySz. GELEJI KATONÁBól meg ezt idézi: „Nem függesztetünk immár mi a pokolnak kapu *czulákjához*“ (NySz. I. 366), itt a *kapuczulákja* = ,kapufélfá'. KR. szerint is *czulák* a. m. ,karó'. A MTsz. *czulák* alatt ilyen alakváltozatokat közöl: *szulák*, *czuláp*, *czúláp*, *szúláp* (vö. még NyF. XIII, 43 *czúlák*), s jelentését így adja: ,faoszlop, czölöp'. Van a MTsz.-ban *kő-czuláp* ,téglaoszlop' szó is.

Ezt a *culák* szót CZF. a ,tövis, fulánk' jelentésű *szulák*-kal azonosnak tartja. SIMONYI meg azt hiszi, hogy a *czulák* mellett járatos *czuláp* a szláv *stlžpō* ,columna' átvétele (I. Komb. szóalk. 22). Már régebben kifejeztem azt a nézetemet (I. MNy. VIII, 233), hogy a ,tövis, fulánk' jelentésű *szulák*, meg a ,karó, czövek, oszlop, kapufélfá' értelmű *czulák* < *szulák* két külön eredetű szó. Ez utóbbi *czulák* < *szulák*-nak nézetem szerint ez az eredete:

Van a magyarban egy mélyhangú *szil* ige, melynek a MTsz. ilyen jelentéseit közli: ,vág; hasít (abroncsnak való ágat); farag (pl. kapanyelet); gyalul (pl. káposztát)'. Kétségtelen, hogy ez igének származékai a következő szavak: *szilács* (MTsz., *szilács*, *szivács* SI., MTsz.), gyaluhulladék; fűzfavessző hasítvány (szakajtó kötözésre) | *szilak* (SzD.², MTsz.; *szilag* SzD.²; *szilok* MTsz.) ,darab, szelet' | *szilamodik* (MTsz.) ,forgácsolódik' | *sziláncsol* (MTsz.) ,aprit, vékonyra hasogat, forgácsol' | *szilánk* (SI., *sziláng* MTsz.; *szilánkosfa* SzD.²) ,gyaluhulladék; száalka; keskenydarab (szántó föld)' | *szilány* ,szilánk,

forgács' MTsz. | *szilat* ,szelet, darab' MTsz. | *szilony* ,fűzfavesszőből hasogatott abroncskötöző' MTsz. | *szilos* ,szilánkos' MTsz.

A magyar nyelv története folyamán többször megfigyelhetjük, hogy ha egy mélyhangú szó első szótagjában *i* van, hát akkor van olyan alakváltozat is, a melyben az *i* helyén *o-t* (esetleg *u-t*, *a-t* is) találunk; pl. *bimbóz* — vö. DöbrC. 475 *bomboztak*, uo. 482 *bomboznak*; *pirít* — vö. a codexekben *porojt*- l. NySz. | *inkább* vö. a régi nyelvben *jonkább*, l. NySz.; *irgalom* vö. HB. *iorgossun*; *iharfa* vö. *joharfa*, *juhharfa* OklSz., NySz., MTsz.; *ih* vö. *joh*, *juh* MTsz.; *ihász* vö. *johász*, *juhász* OklSz., NySz., MTsz. | *gyovon* ,gyón' vö. *gyivon* MTsz.; *gyilkos* vö. *gyolkos*, *gyalkos* NySz. | *szopik* vö. *szoptat*, *vérszipó* NySz.; *szivárvány* vö. *szavárván*, *szovárvány* NySz.; *szivárkozik* vö. *szovárkozik* NySz. stb. Több példát nem idézek, valamint arról sem szólok, mi ennek a jelenségnek a magyarázata (l. erről MUNKÁCSI, NyK. XXV, 279, 280; SIMONYI, Nyr. XXXVIII, 289, MELICH, A m. tárgyasrag. 18, GOMBÓCZ, NyK. XXXIX, 263). Tény az, hogy a mélyhangú szavak első szótagbeli *i*-je sok esetben a régi nyelvben, vagy ma is a nyelvjárásokban váltakozik *o*-val. Az ilyen *o*-ból válhat *a* is (vö. *szaptat*, *szavárván*), meg *u* is (vö. *juh*, *juhar*).

Azt állítom már most, hogy emlékeinkből a *szil* ,vág, hasít, farag, gyalult' igének is kimutatható a *szol* alakváltozata. A hely, a hol ezt megtaláljuk, a Schl. szój. (1089. szám) következő helye: „colupna — kw lab *zollot* ca ro“. A Beszt. szój.-ben a Schl. szój.-nek megfelelő helyen ezt találjuk: „tulu(m)ptita — *zulach* olv. *szulák*. SIMONYI, a ki a Schl. szój. kiadásában SZAMOTA fejtegetéseit jegyzetekkel kísérte, a Schl. szój. „kw lab *zollot* caro“ értelmezésénél a *zollot*-ról ezt írja: „A magyar szó itt van elrontva s B(esztercei)ben van helyesen írva. Így olvasandó: *szulák*. Maiglan így nevezik Zemplénben s Beregben a faoszlopot, czölöpöt, karót; máshol is nagyon el van terjedve használata, csakhogy így ejtik: *czulák*, *czuláp*, *szuláp*“. Köztudomású rólam, hogy én nem vagyok az íráshibáknak olyan rajongója, mint SIMONYI. Szerintem a Schl. szój. *zollot* adata sem íráshiba, hanem érthető magyar szó, melynek értelme: „vágott, hasított, faragott, gyalult“, s egy *szol* igének *-t* > *-tt* képzős ige-neve (vö. Schl. szój. *varuth*, hýmmel *varrot*, *varrott'*; *viuoth* baynac). Maga a *zollot* nem jelent *szulák* > *czulák*-ot, hanem csakis a *zollot caro* azaz *szollot karó*, mai nyelven „*szilt* (hasított, vágott, faragott, gyalult) *karó*“. A Schl. szój.: „colupna — kw lab *zollot* caro“ korabeli hangzása tehát: „*kü(ü)láb*, *szollot karó*“. S ezzel be van bizonyítva, hogy a mai *szil* igének a régi nyelvben volt *szol*-alakváltozata is. Ebből a *szol* igéből alakult *-ou* > *ó* képzővel egy **szolou* > **szolú* igenév, a melynek a mai *szalu* (első adat Beszt. szój., más adatok: Schl. szój., OklSz., SzD.², Gyarm. voc. 100, KASSAI IV, 357; alakv.: *szalú* MTsz.) ,horgas fejsze, völgyelő gyalu, vájó, vájó kés,

vájó balta, ácsok simító szerszáma' a szabályosan fejlődött alakja. Hogy a *szalu* a *szil* ige származéka, már BUDENZ, az ő MUSz.-ában helyesen állapította meg (ismétli SIMONYI, Nyr. XXXVIII, 289, más-kép, de nem helyesen GOMBOCZ, NyK. XXXIX, 245, SZINNYEI NyH.⁵ 142). Hogy pedig nom. verbale, a mely mai jelentését tapadás útján vette fel, mutatják a népi *szalu-kapa*, *szalu-kés* (MTsz.) kifejezések is.

A *szil* ige *szol* alakjának származékai a **szolák* (vö. *fulák*, *világ*, *virág*) és a **szoláp* (vö. *hasáb*, *hasápos* MTsz.), a melyekből szabályos alakulások a mai *szulák* > *czulák*, illetőleg *szuláp* > *czuláp*. A MTsz. a *czuláp*-ot a *czulák* alakváltozatának tekinti, szerintem ez két külön képzés, az egyik az -ák, a másik az -áb < -áp (vö. *nyaláb*, *hasáb*) képzővel. Jelenteni a *czulák* is, meg a *czuláp* is, hasított, vágott, faragott, gyalult' karót, faoszlopot jelent.

Azt hiszem, sikerült bebizonyítanom, hogy a *czulák* < *szulák*, *czuláp* < *szuláp* a *szil* ,vág, hasít, farag, gyalult' ige régebbi alakjának: a *szol*-nak a származéka. Megjegyzem még, hogy a *szil* ige eredeti magyar ige, melynek pontos megfelelői a finnugorságban is megvannak (vö. vog. *sālum* ,szilánk' | cser, *šulam* ,vág, vagdal, farag, szab' | lp. *š'ňollat*, *š'ňollāt* ,vág' l. SZINNYEI, NyH.⁵ 141, l. BUDENZ, MUSz. is).

MELICH JÁNOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

„A Székelyudvarhelyi-codex egyik forrása“ czímen tartott előadást VARGHA DAMJÁN a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak 1915 október 19-én tartott ülésén. Az elmúlt szünetidő augusztus havában a felolvasó Gyulafehérvárott járt és ott a sok becses kézirat és ös-nyomtatvány tanulmányozása közben jutott — SZENTIVÁNYI RÓBERT könyvtárór útmutatása nyomán — ahhoz az 1509-ben Kölnben nyomott műhöz, melynek czíme: *Fundamentum aeternae felicitatis*. A részletes szövegösszehasonlítás meggyőzte az előadót, hogy ez a munka a Székelyudvarhelyi-codex 128. lapjának (Nyelvémléktár XV. k., 25—53. l.) forrása. Téves a Székelyudvarhelyi-codexnek az az utalása, mely szerint az „örök bodogságnak fundamentomanak“ „III. Inocencius papa“ a szerzője. Ez a munka ugyanis III. Incze művei között sehol elő nem fordul. A *Fundamentum*-mal egybekötve és együtt nyomatva található a nevezett pápának „De contemptu mundi, sive De miseria humanae conditionis“ cz. munkája, melynek forrás-és szerzőutalása vezethette félre NYUJTHÓDY ANDRÁST, a kinek írásában a codex (1526—1528. évből) reánk maradt. A fordítás mindvégig hű ugyan, de a vége felé kevésbé gondos. Ezen a részen több a kihagyás és magyarázó betoldás. A fordító csupán egy önálló pontot hagy el, a „De inani gloria“ címűt. Az eredeti munka és fordítása a kath. hit alapvető igazságait tárgyalja és pedig a katekizmusnak megfelelő kérdések és feleletek módszerében. Így ezt a munkát tekinthetjük a legrégebb magyarnyelvű katekizmusnak. Egyes gondolatok — az idézetek alapján — megtalálhatók T. PELBARTnak „Sermones Quadragesimales, de vitiis“ című művében (vö. PELBART i. m. sermo XXX.

K.-val a Fundamentum XX. pag.: De ebrietate-vel a Székelyudvarhelyi-codexnek 212—215. lapjait). Két téves olvasásból származó iráshibára is rámutatott a felolvasó.

Megkerült a Pozsonyi Codex. Az e néven ismert magyar nyelvelmének 1881 óta nyoma veszett volt. Társaságunk okt. 19-én tartott ülésén SZINNYEI JÓZSEF alelnök jelentette, hogy a nevezett codex eredeti kéziratát a pozsonyi Ferenczrendi könyvtárban MATOSKA I. LIBOR megtalálta, hogy e kézitról a szent Ferenczrend egy másik tehetséges tagja, GABRIEL P. GOTTFRIED behatóbb tanulmányt írt. A tanulmányt, a melyet a bejelentő néhány szóval ismertetett, jövő számunkban közöljük.

Helyreigazítás. A MNy. XI, 37, 129. lapjain „Két természetrajzi szójegyzék“ czímen ERNYEY JÓZSEF és JAKUBOVICH EMIL ismerteti a M. N. Múzeum „Ortus Sanitatis 1517“ és „Herbolarium 1491“ művek példányait s közli a bennök levő XVI—XVII. századi magyar állat- és növényneveket. E magyar bejegyzések nem voltak ismeretlenek régebben sem. Barna Ferdinánd, a Nyr. XIII, 209. lapja szerint, lemásolta volt őket s használatra átadta Fialowski Lajosnak. Hogy Fialowski közölte-e őket valahol, azt persze nem tudom.

ALAPI PÁL.

Szeged szebb lesz, mint volt. TÓTH BÉLA „Szájru! szájra“ cz. szállóige-gyűjteményében ezt olvassuk: „Szeged szebb lesz, mint volt“. Az árvíztól elpusztított Szegeden mondta Ferencz József 1879 márczius 16-án (t. i. a főispán szavaira, hogy Szeged lesz, azt jegyezte meg: „még pedig szebb lesz.“)

Erdekes, hogy az 1838-iki nagy pesti árvíz után a „Rajzolatok“ cz. divatlap április 1-i számában ilyen feliratú cikket látunk: „Pest még szebb lesz, mint volt“. A két mondás egyezését a hasonló körülmények eléggé megmagyarázzák.

F—ó.

A magyar szófejtő kutatások. Az „Ungarische Rundschau“ legújabb száma (IV. évf., 2. füzet, 492—499) hosszabb ismertetést közöl TOLNAI VILMOS tollából a „Magyar Etymologiai Szótár“-ról. Az ismertetés első része összefoglaló képet igyekszik nyújtani az eddigi magyar szófejtő törekvésekről. TOLNAI a magyar szófejtés történetében az EtSz. megjelenéséig három korszakot különböztet meg: 1. A kezdetleges szófejtő kísérletek korszaka 1770-ig, SAJNOVICs felléptéig. Ebbe a korszakba sorolja TOLNAI ANONYMUS szómagyarázatait is, s tulajdonképen e magyarázatokkal kezdődik a magyar szófejtés története. — 2. A nyelvbölcseleti korszak 1770-től 1856-ig, HUNFALVY fellépéséig. Ez a korszak az összehasonlító irány jegyében indul meg (pl. GYARMATHI SÁMUEL), azonban a legszertelenebb nyelvbölcseleti okoskodásokkal végződik (pl. KASSAI JÓZSEF, FOGARASI JÁNOS). — 3. A tudományos elmunkálatok korszaka 1856—1914-ig, az EtSz. 1. füzeté megjelenéséig. Ennek a korszaknak a munkálatait, eredményeit igyekszik a most megjelenő EtSz. megfelelő kritikával összefoglalni.

K. P.

Az -ó, -ő igenévképzőről. MELICH J. a MNy. XI, 118. lapján több példát idézett az -ó igenévképző -a alakváltozatára. Gyűjtését megpótlom a következő adatokkal: ThewrC. 220: nyomoroyz meg h en bennem mynden . . . lelek ellen *wala* gonoz kyzleteketh }

Péld. könyve 55: Masodzer meg kel embernek ez három yelen *valakat* gondolny | KulcsC. 141: merth leel engemet hozyad *fogada* | MURMELLIUS 638: Embernek homlokan *vola* haia (megjegyzem, hogy ez utóbbi példa minden bizonynyal írás- v. sajtóhiba). K. P.

Alaktani adalékok. 1. A mai *-i* nom. possessivum képző (vö. *királyi, városi* stb.) nyelvünk történeti korában lett régiebb *-ē* < *-é*-ből (l. SZINNYEI, NYH.⁵ 95, MELICH, MNY. X, 156, KERTÉSZ, NYK. XLIII, 71). Úgy látszik, a nép nyelvéből köznévből is kimutatható az *-é* alakváltozat. A MNY. X, 381. lapján ugyanis Sopron megyéből, a barbaci tó vidékéről ezt közlik: *nádékasza, nadvágó kiskasza*. Hogy itt a *nádé* am. *nádi*, kétséget nem szenvedhet. Van ilyen *-és* alakváltozat a régiebb nyelvben is. TSEH MÁRTON „Lovak orv. könyvetskéjé”-ben (első kiadás, 1656) olvashatni ilyeneket: „*Télé virága*: winterblumen, *zöld télé*: wintergrün“ (l. Természettud. közl. XXXI, 463). Úgy gondolom, hogy ez adatokban a *télé* am. *téli*. — Említettem, hogy az *-i* régiebb *-ē*-ből fejlődött. Ebből az *-ē*-ből *-e* is lett (vö. a *-féle*: *afféle* stb.), de lehetett *-ö* is. HELTAI, Cancionale A2. lapján olvassuk TINÓDI műveiben ezt: „A *Szeggedő* veszedelemről”, a mi nem más, mint *szegedi*. — **2.** A 3. személyű *-ē* birtokos személyrag *-ös* alakváltozatára eddig is már több példát ismerünk (l. NYK. XLIII, 120, 122, MNY. XI, 121). Álljanak kiegészítésül itt még a következők: MURMELLIUS 629: „occiput — Feinek vtolso *reső*“ olv. *résző* | népnyelvi adat Tud. Gyűjt. 1839, XII, 12: „Hátán házo, kebelében *kenyerő*“.
M. J.

Az 1517-iki magyar levélzáradékhöz. JAKUBOVICH EMILNEK e nyelvemlékünkről írt multkori cikkéhez, illetőleg fényképmásolat alapján tett szövegközléséhez meg kell jegyezmem a következőket: Az első sor első szava: *ez*, a 2. sorbeli *kereziensegnek*, a 4. sorb. *tugiad* és az 5. sorb. *ees* azon mód vannak az én eredeti följegyzésem szerint is, kataloguspéldányomnak 127. lapján; azonban a *kereziensegnek* szó *i*-je és az *ees* szó első vonásai iránt a tárló üvegén keresztül való kijegyzés alkalmával támadt és másolatomban föltüntetett kétséget Jungertl közlése után elejtettem, s amabban az *i* helyetti *t*-t, ebben meg az *ee* helyetti *a*-t ó utána látatlanban elfogadtam; az első *ez* szó kezdő nagybetűjét, meg a *tugiad* szó *u*-ját a MNY. III, 424. lapján nyilván csak sajtóhiba okozhatta. A még fönmaradó két eltérés: a *meg* áthuzásának észre nem vétele, meg a *merth* (e l. *merth*) valóban az én hibáim, de el lehettem rájuk készülve, mert, a mint közlésem alkalmával is megjegyeztem, magához a kézírathoz közvetlenül nem juthattam hozzá s kijegyzésemet pontosan nem ellenőrizhettem.
ZOLNAI GYULA.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

A föl eredete. Ha az ember régi ház helyébe újat akar építeni, akkor előbb le kell bontania a régit. Még ha magától összedült is már, akkor is el kell takarítania a romjait, mert csak úgy csinálhat helyet az újnak. A tudományban elvégre oda is lehet építeni, a hol régi ház áll, vagyis régiebb magyarázat, régiebb elmélet helyébe újat lehet tenni, a nélkül, hogy az ember csak egy szóra is érdemesítené a

neki nem kellő ócskaságot. Vannak esetek, midőn nem is érdemes szóba állani a régibb nézet vagy nézetek vallóival; de legtöbbször mégis csak meg kell okolni, hogy a régít miért tartjuk rossznak, vagy legalább miért jobbnak a magunkét.

Mészöly Gedeon — a kinek nem csekély elmeélre valló, jól megírt czikkeit szeretem olvasni, ha nem helyeselhetem is mindig, a mit mond — az októberi füzetben (340. l.) azt mondja: „A *fē* > *fē* > *fő* szavunkból lett az ablatívusi *-él*-lel a *kívél* ∞ *kívül* > *kül* módjára összevont régi *fél* (l. ÉrdyC.) > mai *fél* > *föl* határozószavunk s ebből lett ‚*vminek a föl-e*‘ meg a *téj-föl* s a *föl* főnév. ‚Nincs az aludtfejen elég *föl*‘ — panaszskodik a gyerek“.

Nekem még az a panaszom, hogy ez alatt a föltevés alatt nincsen elég *al* (hogy im én is fölesapjak nyelvújítónak). Mind e mai napig úgy vélekedtek a nyelvészek, hogy a *föl*, *fél* főnév a *fő*, *fé* szónak *-l*-képzős származéka. Ez a *fő-l* tevés Budenztól származik; elfogadta Setälä is, Szinnyi is (l. az utóbbinak M. Nyelvhasznítás-át, 5. kiad. 124. l.), és tudtommal eddigelé egy hang sem emelkedett ellene. Mészöly az első, a ki mint egy „*rerum novarum studiosus*“ elveti a régít, de még csak egy czáfoló szóra se méltatja. Azt óhajtanám tudni, hogy mi indította Mészölyt a meggyökeresedett nézet elvetésére. Hiszen Budenz és követői elég erősen megtámogatták a *föl*, *fél* szónak származék-voltát a finnugorság nagy erdejéből vágott szálfákkal. Vagy talán éppen az a baj, hogy azok a támasztóoszlopok a finnugorság erdejéből valók? Tudom, hogy Mészölynek „magyar nyelvtörténeti irodalmunk divó módszerét illető némely aggodalma“ van, s ő úgy gondolja, hogy „a finnugor összehasonlító nyelvtudomány eddigi eredményeit nyelvünk alaktanának, hangtanának kérdéseiben gyakran kelleténél is jobban döntőknek tartjuk“ (MNY. XI. 299), de bizonyára mégsem annyira megáltaalkodott, hogy minden erősséget, a mely a rokon nyelvekből való, irgalom nélkül tűzrevalónak ítéljen. Ha pedig valamit elítélendőnek talál, arra ám olvassa rá az igazságot, akár olyan kiméletlenül, mint a hajdani prédikátorok és a „*pilises barátok*“ egymás fejére. A jelen esetben se a régibb magyarázatot nem cáfolja meg, se a magáét nem bástyázza körül bizonyítékokkal. A *személy* nominatívusnak eredeti ablatívus-voltát akarja támogatni a *föl*, *fél* szóval, azért lep meg meg bennünket azzal a leleplezéssel, hogy valamikor ez is ablatívus volt. Elvégre az ablatívusi eredet nem szégyen. Magam is ismerek nominatívusokat, a melyek alantás „*casus obliquus*“-i sorból emelkedtek föl mostani magasabb polczukra (pl. *pofon*, *tele*), és mégis derekasan megállják a helyüket. Bizonyára a *föl*, *fél* nominatívus becsületén se üt csorbát az, ha kiderül róla, hogy valamikor csak altiszti szolgálatot teljesített a nyelvtörténet előtti szavak regimentjében. De ezt nem elég állítani, hanem be is kell bizonyítani. Mészöly

pedig csak állítja, de be nem bizonyítja 1. azt, hogy az ÉrdyC. *feel* alakját *fél*-nek kell olvasnunk (ellentétben az *ee* betűpár hangértékének mostan uralkodó fölfogásával, a melyre nézve vö. SUHAJDA LAJOS cikkét: NyK. XXXI. 85, 202); 2. azt, hogy ez az állítólagos *fél* a *fő*, *fé* szónak *-él* ragos ablatívusa (mert hiszen akár *puszta-l*-ragos is lehetne, a milyennek Simonyi a *ho-l* [„eredetileg a. m. honnan“] alakot tartja, vö. Nyr. XLI. 209); 3. legfőképen azt nem, hogy a *föl*, *fél* eredetileg csakugyan ablatívus volt. Ha erre vállalkozik, tanácsos lesz előbb egy kis ügyet vetnie a *fölött*, *fölül*, *fölé* névutókra és a *föl*-höz való viszonyukra is, nemkülönben a többi névutóra is annak a kiderítése végett, hogy akadnak-e közöttük olyanok, a melyeknek a tőszava eredetileg ablatívus volt.

PARÁDY ARZÉN.

Sulyom. Arany Toldi Szerelmében olvassuk a következőket:

Nem nézi henyén ezt árka megöl Rajmond,
Sőt a lovas népre gyalogival ráront,
Vas sulymot is éjjel, fogas eszközt szórat,
A mi által bénul a lovon járó had. (X. 38).

A harmadik sorban lévő *vas sulyom* szót a költeményhez függesztett glossarium nem magyarázza, pedig nem hinném, hogy mindenki smerje ezt a már régen divatja mult hadieszközt.

Maga a *sulyom* sem ismeretes az egész országban. Vízi növény ez (*Trapa natans*), mely bőven terem a Tisza, Kőrös, Maros holtágaiban, morotváiban. Termése kemény héjú, kis gesztenye nagyságú makk-féle, melynek négy erős, igen hegyes szarva van; ezek olyan helyzetűek, hogyha a *sulymot* földre dobjuk, egy szarva mindig felfelé áll. Ennek a mintájára csinálták a *vas sulymot*; négy éles szög, melyek egyik végükkel össze vannak forrasztva s úgy állanak, mint a tetraeder négy csúcsából a test közepébe vont egyenesek; ennél fogva ha földre dobjuk, három csúcsával rajta áll, negyedike pedig fölfelé mered nagy veszedelmére a gyalogosoknak és lovasoknak. Ezért a visszavonuló hadak szórták akadályul az üldöző lovasságnak, továbbá várak körül is alkalmazták, hogy a réseken betóduló ellenségnek útját megnehezítsék. Így írja SZALÁRDI JÁNOS Regécz ostromáról: „Regécznek külső kerítésének noha már egy darab kőfala kidőlvén, Örsi Zsigmond a várbeliekkel nem vette vala tréfára, azt gondolván hogy mingyárt ostromra kezdenének

menni, nagy sok vas sulymot hányatott vala ki a törésre.“ (Új Nemz. Ktár. 1853. Sirlalm. Krón. 188.) Ilyen vassulymot láthatni egynéhányat a Nemzeti Múzeum régiségtárában a Delhaes-féle gyűjteményben. Németül: Fuszangel, latinul: murices (murex), tribulus (vö. még NySz.).

A vízi sulyom főzve kedves csemegéje a gyerekeknek, íze a gesztenyéhez hasonló, ezért *vízi gesztenyének* is hívják, helyenként *vízi diónak* is. A nyolczvanas években Aradon úgy ültek a *sulymos kofák* az utczáan, mint ma a gesztenyésék.

A Debreczeni Fűvészkönyv a Trapa-n kívül még a Tribulus-t is így nevezi: „*földi Sulyom*, Koldustetű, Királydinnye“ (261. l.). Minthogy a cikk végén, zárójelben sorolja fel e neveket, nem lehetetlen, hogy szintén népi szóval van dolgunk s a Tribulus termése némileg hasonlít is a vízi sulyoméhoz. A Fűvészkönyv szerzői különben a maguk alkotta *szurdants*, a mutatóban *szurdáncs* névvel ruházták fel e növényt.

Tompa is említi a vízi sulymot, de a leírásból világos, hogy akkor maga még nem ismerte. „Az Ördögsekérről“ (Népregék, népmondák első kiadásában 1846) a vándor lápról írja:

Itt nő a kardos sás, a barna buzogány,
Indája itt köt az ötszarvu sulyomnak . . .

pedig sem *indája*, sem pedig *öt szarva* nincsen.*

Van ezen kívül még egy sulyom, de ez sütemény. Sűrűbb csőröge-tésztából sodornak egy háromújjnyi vastag pálczát, ezt 6—8 centiméternyi darabokra vágják, a darabokat két végükön 3 centiméternyire bemetszik, de úgy, hogy a két metszés síkja egymásra derékszögben álljon. Ekkor a bemetszett végeket szarvszerűen szétlapítják s a tésztát forró zsírban kisütik, aztán kis cukorral, kinek tetszik fahéjjal meghintve melegben is, hidegen is feladják. Nagyon jóízű és szapora sütemény, lakodalmaknál azelőtt sohasem hiányozhatott. Tudtommal régebben Debreczenben piacon is árulták, mint a bélest. Arany is említi a Bolond Istókban:

Lesz csőröge, tésztasulyom, pogácsa . . .
A csősz helyeslé a lepényt, kalácsot,
Bélest, pogácsát, sulymot, csőrögét . . .

(Bl. I. 82, 83 és 99).

Nem egészen pontosan írja le Viski Károly szalontai népnyelvi gyűjteményében: „*sujom*: nyílhegy alakú sült tésztaféle.“ (Nyr. 42:455). Ezt a furcsaalakú, négyzarvú süteményt némely Duna-Tisza-közi helyen igen jellemzően *tyúkláb*-nak is nevezik.

A sulyomnak tehát következő jelentése van:

a) *vízi sulyom*: Trapa natans, vízi gesztenye, vízi dió;

* A köt jelentésére nézve vö. MNy. III. 287.

- b) *földi sulyom*: *Tribulus terrestris*, koldustetű, királydinnye;
 c) *vas sulyom*: *Fuszangel*, *murex* (hadiszer);
 d) *tészta-sulyom*, *sulyom*: tyúkláb (sütemény).

TOLNAI VILMOS.

„**Méhser-dió!**“ Érthetetlen, hogy élesszemű, bonyolult kérdéseket megoldó nyelvészek is belebotlanak néha egy szalmaszáliba. Székely István krónikájának Toldy Ferencz-féle kiadásában (Újabb Nemzeti Könyvtár III. folyam, Pest, 1854. 8. hasáb) olvastam régebben a következő részt: „Mert mihelyt a magyarok esmét másodszer Hunniából kijövének, azonhelyt ezek mind németestől a magyarok birodalma alá jutának, kik ónala immár mind elvesztek vala, és semmié löttek vala, de feltámadának, és magokot esmét megesmerteték a németekkel, kikbe Atila idejébe, ha hihető dolog, hetet adtak egy abrak zabon, mint most a törököknél egy itce méz-ser diók.“ Azt hiszem, kevesünk akadt volna meg a világos értelmű szöveg olvasásakor ez utolsó szónál, ha Toldy átiratlanul hagyja s nem teszi hozzá a következő jegyzetet:

„Így kell kétségkívül olvasni a Székelynél így írt szókat: „ég icze meezser dyoc“; de ha azt netán így nem javítjuk: „méz-seren s dión v. diókon, én ugyan helyes értelmét ki nem vehetem.“

Csodálkoztam Toldy furcsa magyarázatan s íme most olvasom a Nyr. XLIV. (1915) 308. l., hogy Székely István krónikája érdekes, régi szavainak legújabb magyarázóját, DÉKÁNI KÁLMÁNT is lépre csalta Toldy dióval izesbített csemegéje, így értelmezvén az eredeti helyesírással idézett fenti szöveget:

„ . . . Magokot esmet megesmertetec a' Nemetekel, kikbe Atila ideiebe, ha hihető dolog, hetet attac eg Abrak zabon, mint most a' Törököknél ég icze meezser dyoc. (143.)* Nehezen érthető s valószínűleg hibásan is van szedve, talán így helyes: „egy i. méhser dión“ (dióval fűszerezett méhser) hét németet adnak most a törököknél“.

Dehogy. Még Székely István idejében sem mérték icczével a diót. Ezt Toldy Ferencz sem mondja. A szöveg sincs hibásan szedve. Az utolsó szó nem lehet más, mint „*díjok*“ = váltásdíjok. Hisz ismeretes, hogy a törökök rabjaikat (manapság hadifogolynak mondjuk) illő váltásdíjon szabadon eresztették; sőt hitre, becsületre is elengedték őket, hogy ennek összegét összekoldulják. Híres vitéért, főemberért többet, hitványért, nevetlenebbért kevesebbet követeltek. A németet akkoriban — úgy látszik — kevesebbre tartották, mint ma. Csúfalkodva azt mondja tehát Székely István, hogy Attila idejében a németből hetet adtak egy abrak zabon, most a törököknél egy icze mézser a díjok.

JAKUBOVICH EMIL.

* T. i. a Krónika ennyedik lapján.

Epe, vese. (Vö. MNy. XI, 361.) Mind a két szónak végső magánhangzóját 3. személyű birtokos személyragnak tartottam magam is. Az előbbiét összehasonlító hangtani és magyar nyelvtörténeti okokból, mint MELICH; az utóbbiét a többi testrésznevek hasonlóságára alapított valószínűség okán kívül azért is, mert emlékezem arra, hogy Horgospatakán, Szolnok-Doboka vármegyében, KALMÁR ELEKTŐL a 80-as években kapott értesülesem szerint, a vesepecsenyét *vespecsenyé*-nek nevezik. Ebben a tájszóban a *vese* testrésznévnek nyilván az eredetibb alakja maradt fenn, s ezt főképp azért mondom el, hogy reá a Magyar Nyelv széleskörű olvasóközönségének figyelmét külön is fölhívjam. Talán újabb adalékot is szolgáltathat valaki a MELICHTŐL is föltételezett személyragtalan *ves* ejtésre.

ZOLNAI GYULA.

Sáp. A címűl irt szó nem valami régi nyelvünkben. TOLNAI VILMOS közli velem, hogy talán JÓKAI „Életemből“ cz. művében (1898) fordul elő először* (I. Nemzeti kiadás 97. köt. 84); magam is meglehetősen új szótárakból tudom idézni. Egyik adatom SIMB. 1902-ben megjelent új szótára, a hol ezt olvasom: „*sáp*: unredlicher gewinn v. antheil; das schabgeld; *sápot ház*, *sápot csinál*: schwänzelpfennige machen“. A másik KELB.^{1, 2}-ben található, a hol ez van: „*sáp*: die provision, das schabgeld; *sápot csinálni*: schwänzelpfennige machen“. Azzal, hogy szótáraink „*schabgeld*“-nek értelmezik a *sáp*-ot, rámutatnak a szó német eredetére. A német eredetet nem rég igen szellemesen magyarázta meg VADÁSZ EDE. Szerinte (I. MNy. XI, 181) az esztergályos és a kerékgyártó mesternyelvben a ,forgács'-nak németül *schab* a neve. Ebből a ,forgács' jelentésű ném. *schab*-ból származtatja ő a magy. *sáp*-ot.

Újabban olyan adatokat találtam, a melyek segítségével a mi *sáp* szavunkat VADÁSZ EDE elmés magyarázatánál helyesebben fejthetjük meg.

Az egyik adat JENŐ és VETŐ „A magyar tolvajnyelv és szótára“ (1900) cz. művében van közölve. E szótár szerint a magyar tolvajnyelvben *sáp* = ,rész', *sápol* = ,részt kér', *sápisto*, *sápiszt* = ,részes, tolvaj', *sápcíher* = ,élősködő tolvaj, részt húzó, csikaró'. A másik nevezetes adatot AVÉ-LALLEMANT, Das deutsche Gaunerthum III, 170., IV, 595. lapjain találom. Az idézett helyeken az van mondva, hogy a bécsi tolvajnyelvben közönséges szó a *schab* s jelentése ez: „*schab*: der antheil der kupplerin oder inhaberin eines absteigequartiers oder bordells an dem gelde, welches die liederliche dirne vom gast erhält, antheil am diebesgewinn“. Ez a bécsi tolvajnyelvi *schab*

* Megvan már 1887-ben is Ballagi Mór és György Aladár „Kereskedelmi Szótár“-ában, valamint Ball. Magyar-Ném. szótárában is 1890-ben.

átment a bécsi köznyelvbe is, s itt általában „hasznos, részesedést, provisiót“ jelent. E jelentésre bizonyíték HÜGEL „Idioticon Viennense“ (1873) cz. műve következő adata: „Der N. hat wieder sein *schaab* (d. h. gewinn) g'macht“. Hogy a bécsi tolvajnyelvi *schab* a ném. *schaben* „mit schneidendem werkzeug reiben, kratzen, radieren“ igével azonos eredetű, AVÉ-LALLEMANT bizonyítja (téves magyarázat HÜGELNÉL).

Ez adatok kétségtelenné teszik, hogy a ném. *schab* > magy. *sáp* eredetileg bécsi tolvajnyelvi kifejezés, innen terjedt a szó a köznyelvbe, a bécsi nyelvből a magyarba. MELEGDI JÁNOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Régi magyar női nevek.*

Laska: 1536. I. 13: Emericus de Thernye . . . amonuit generosam dominam *Laskam*, relictam quondam Benedicti Bagos (Bánó lt. Bpest, Sárosm. hatós.).

Liliom, Lília: 1314: domina *Lilium* filia Comitis Laurency de Nitria (Eszterg. kápt., hit. helyi lt. Caps. 18. Fasc. 8. No. 13.). | 1337. VIII. 18: contra dominam *Lyliaam* Relictam Jaan, filiam Stephani de eadem villa Pyek (Muz. t. a., szepesi kápt.). 1337. IX. 1: domina *Lilya* Relicta Jaan (u. o.). | 1339: domina matrona *lylyum* vocata filia Katheu(!) Relicta Johannis fily wras de Zabady (Muz. gr. Nyáry, veszprémi kápt., Veszprém m.).

Lucia: 1344: quartam puellarem filie sue *Lucia* vocate (Muz. Sibrik, Pál orsz.-bíró, Baranya m.).

Mabel: 1338. X. 11: possessionum dominarum *Mabel* Relicte dicti Johannis fily Martini et Katyeh filie eiusdem (Muz. t. a., veszprémi kápt.).

Mahtelt ~ Mehtild: 1198: Quinta mansio felde . cum uxore . *Mah-telt* . et cum una filia . cupuran (Muz. t. a. kiállítás, Imre kir.,

Sopron m.). | 1344. VI. 15: nobilibus dominabus Margarethe, Elyzabet et Clare filiabus domine *Mehthylde* filie Arnoldi . . . de Gargow (Muz. t. a., szepesi kápt.). [L. *Irmtrud* a. is.]

Mana l. *Bésa* a.

Manga: 1358. III. 19: Item pro domina *Manga* vocata relicta Ladizlai fratris eorum (Nicolai de Megehid. . .) (Muz. t. a., vasvári kápt.).

Manele: 1283 után: unum seruum . . . Johannem nomine, quis idem Johannes habet filiam *Manele* (Muz. t. a. Véghely, váradi-hegyfoki konv.).

Marsa: 1402: relicta Georgy fily Johannis de Vyzzalaý *Marcha* vocata . . . dominam *Marcha* vocatam (Muz. Ocskay).

Margit, Margita: 1282/1351: Item cum vna ancilla filia dicti Poyk *Margita* nominata (Muz. Kövecsesi Dancs, egri kápt.). | 1291: quod Tykur et *Margith* filiam (!) eius andree fily Renoldi, Peche et Pulacha filiabus suis (Muz. t. a., Véghely, vasvári kápt.). | 1351: vna ancilla filia dicti Poyk *Margita* nominata . . . et *Scegenije* filia eiusdem (Muz.

* L. MNy. XI. 280, 327, 365.

Kövecsesi Dancs, Sajó melléke). | 1340—1380: (filia?) olym Thome de Echer *Margÿth* vocata (Muz. gr. Nyáry, I. Lajos, töredék). | 1359. I. 3: domine *Margÿth* vocate consorti Pauli filij Laurencij (Muz. t. a., vasvári kápt.). | 1382: Nicolaus filius Akus de Zenth-*margÿtazonfolua* (Muz. Tallián). | 1421: privilegium . . . capituli ecclesie Strigoniensis super quadam vinea *Margÿtassonsceley* vocata (Eszterg. kápt., házi lt. Lad. 51. Fasc. 2. No. 5.).

Maris stella: 1272. VII. 1: relicta petri . . . de villa Wrs . . . domina *maris stella* (!) nuncupata . . . in quanta scilicet domina *maris stella* (!) (Muz. t. a., almádi konv., Zala m.).

Menne: 1295/1401: domine *Menne* nutriceis condam Ladizlai (IV.) incliti regis Hungarie . . . que dominam Mariam filiam eiusdem regis Stephani (V.), consortem nunc Karoli illustris regis Sicilie, et per consequens Ladizlaum Inclitum regem Hungarie proprio lactavit vbere (Muz. br. Perényi, Agnes királynő).

Mihályka: 1355. VII. 1: Bartholomei de Chemethe ex vna et domina *Myhalka* vocata filia predicti Bartholomei (Muz. t. a., vasvári kápt.).

Mine: 1327/1363. X. 3: nobilis domine relicte Petri filij eiusdem Booth, filie scilicet Nicolai filij dionysi de Bathur *Myne* nuncupate (Muz. t. a., egri kápt.).

Mulád l. *Bésa* a.

Neste: 1390. X. 23: pro Nobili domina *Neste* vocata videlicet consorte Jacobi filij Kolos de Zanto (Muz. t. a., pannonhalmi konv., Komárom m.). | 1399. III. 31: nobilem dominam *Neste* vocatam Relictam condam magistri Jacobi filij Kolos de Koloshaza (Muz. t. a., András vácsi őrkanonok). | 1438: domina *Nesthe* filia dicti farkasij filij Pauli (de Inarch) (Muz. t. a., Eötvös Károly).

Nyusz (*Nyuszt*): 1308: domine *Nuuz* relicte Lukachy de Ayka . . . prefata domina *Nuuz* (Muz. Thaly, Pál hantai prépost, Veszprém m.) | 1438. V. 15: dyonisio se filium dicti pauli filij Karachon ex domina *Nuz* appellata modo simili filia antelati olim farkasy filij pauli propagatum fore (Muz. Eötvös K., Inárcsi Farkas leány, Pest m. vö. még OklSz. *Nyuszt* a.)

Olus: 1348. IV. 28: nobili domine *Olus* vocate . . . filie Comitis Ewginy filij Gyank de Crig (Muz. t. a., szepesi kápt.). | 1359. XI. 6: domina *Olus* filia Euginj (de Krig) (Muz. t. a., szepesi kápt.). l. még *Erzsébet* a. is.

Örömes l. *Bésa* a.

Ötvend l. *Bésa* a.

Pannonia: 1303: comes Pannanus de genere Huntpaznan possessionem suam hereditariam Zelen vocatam . . . donasset . . . filie sue *Pannonia* nomine, vxori videlicet Thome de Nema (Muz. Kubinyi, vácsi kápt.).

Párta: 1330: a parte autem possessionis woja incipendo a quadam arbore piri *parta*-azunkurthuele dicte (Muz. Kende, Pál országbíró).

Peche l. *Margit* a.

Pente: 1463: Ladislai, Jacobi, vincency, Gothardi, Stephani et Lazari filiorum, necnon puellarum *penthe* et . . . (de Sÿthke) (Muz. Bezerédj, kapornaki konv., Zala m.).

Péntek: 1402: nobilium domine Katherine consortis magistri Gyule de Ratolth et puelle *péntek* vocate sororum (Michaelis et Johannis filiorum magistri Nicolai de Haholth) (Muz. Tallián, vasvári kápt.).

Pentüka: 1260/1353. VII. 15: de duabus ancillis suis persul et *pentuka* vocatis . . . ipsius domine *Kepa* (Muz. t. a., vasvári kápt., l. *Kepa*). l. még *Buga* a. is.

Pikur l. *Küne* a.

Pirojta (*Pyrohta*) l. *Czinka* a.

Persül l. *Pentüka* a.

Pogány l. *Barkó* a.

Pönye: 1282/1351: Blasium filium ancille sue *Pujne* nominate... et Baas filio memorate *Pewnye*... et Scegenye filia eiusdem *Pewnye* (Muz. Kövecsesi Dancs, egri kápt.).

Prisca: 1501: *Priscam* relictam condam Stephani fily olim Egidy Wr de eadem Bodoffalwa (Muz. Ocskay).

Proxia: 1277/1374: domina *proxia* filia prenotati dees comitis (de genere Coplyan)... relicta alexandri fily Nicolai de genere Myskouz (Muz. br. Perényi).

Pulacha l. *Margit* a.

Pulna l. *Bésa* a.

Rebeka (*Rebeke*): 1317: Johannis... de Kynis... quandam sororem suam nomine *Rebeke* tradidisset in coniugem (Muz. Bugarin-Horváth, jászai konv.).

Rózsa: 1321. I. 25: dotis sororis uterine predicti magistri Jurk, uxoris comitis Jvne... *Rusa* nominate (Muz. gr. Bethlen Bálint-féle iratok). L. még *Fruzsina* a. is.

Rusyn (*Rusinth*, *Rusinta*): 1314: domina Liliium filia comitis Laurency de Nitria... cum domina *Rusyn* sorore sua (Eszterg. kápt. hit. helyi lt. Caps. 18. Fasc. 8. No. 13., György, a budavári Mária Magdolna egyh. plébánosa). | 1406. V. 1: Gregorio filio Mathe de Jeýke... pro Nobilibus dominabus Elena Jacobi de Rohod, *Rusinth* Michaelis de Gwth consortibus (Muz. t. a., leleszi konv.) | 1512: nobilis domina *Rusynth* vocata consors Detrici de Rayk (hg. Fesztich cs. keszthelyi lt. Zaladiensia 2. fiók, a Batthyány-iratok közt). | 1519: nobilis domina *Rusynth* vocata, consors Detrici de Rayk (gr. Batthyány lt. Köpcesény, 23. 4. 39.). | 1476: puellarumque dorothee et *Rusinta* vocatarum... Gregory Kemen de Egerchegh (= Egerzegh) (Muz.

Tallián). | 1438. I. 19: condam domine *Rusenth* vocate filie olym Cozme de Bede, consortis condam Johannis fily Petri de... Nadalyaperbese (Muz. t. a., Domonkos sopróni főesperes).

Safel: 1300. V. 30: Anianus filius Erdeus de Býliga iobagio... voluntate sororis sue *Safel* vocate (Muz. t. a., tihanyi konv., Zala m.).

Salkó: 1402: *Salko* Alio nomine Clara vocata relicta Mychaelis dicti Kalach de Tilay (Muz. Sibrik, zalavári konv.).

Salome: 1337: nobilis domina *Salomee* vocata filia Symonis de Kých, relicta videlicet Thome de Lanch (Muz. berzeviczi Berzeviczy, Drugeth Vilmos nádor).

Sára: 1393: nobilis puella *Sara* vocate, filie scilicet condam magistri Mykeh de pilyske (Muz. br. Perényi, Zala m.). | 1413: nobilis puella *Sara* vocate filie Nicolai dicti Bagol de Zenthmyhal (Muz. Lippich, zalavári konv.). | 1420: dominam *Sara* vocatam filiam condam Nicolai dicti Bagol de Zenthmyhal (Muz. Tallián). | 1426: nobilis domine *Sara* vocate consortis Balthasar de Bodogazzonfalua, filie videlicet condam Nicolai dicti Bagol de Zenthmyhal (Muz. Tallián).

Sebe: 1331: nobilis domina filia videlicet Stephani de Nempti *Sebe* vocata (Muz. br. Perényi, szepesi kápt.). | 1353: Item Myko, Georgius, Symon et Stephanus ac domina *Sebe* (de Kezeu) (Muz. Kubinyi, eszterg. kápt., Hont m.). L. még *Erzsébet*, *Flóris* és *Jolentha* a. is.

Sebunna l. *Buchunna* a.

Sendel: 1371. III. 7: magistro Johanne filio Salomonis de Salomonuara pro uobili domina *Sendel* vocata sorore sua Relicta videlicet Nicolai fily Stephani de Chatar (Muz. t. a., Széchy Miklós orsz.-bíró).

Stefánia: 1274: terram suam

Oucha uocatam, quam ipsa domina *Stephanja* (relicta Cosme de Bana, filia comitis Samud de genere Thomoy) dixit esse in Wagkuz (Muz. br. Perényi). | 1359: domine relicte Jacobi fily Petri *Stephanja* vocate (de Ganan) (Muz. Kubinyi, Kont Miklós nádor, Hont m.).

Sükete l. *Küne* a.

Szegénye: 1282/1351: Item Koycha filio dicti Poyk, et *Segegye* filia eiusdem (ancille) Pewnye (Muz. Kövecsesi Dancs, egri kápt.).

Szentő l. *Cseperke* a.

Szerető l. *Játék* a.

Szine: 1380. VI. 11: domine *Scine* vocate consorti Hench de Gahanfalua (Muz. t. a., Pál, szepesi kanonok). L. még *Szina* alakv.-ot *Bésa* a.

Szinta: 1304: comite Laurenzio filio Raphayn una cum sua consorte domina *Synta* (Muz. t. a., szepesi kápt.). L. még *Cseperke* a. is.

Szombatka l. *Buga* és *Küne* a.

Szomor: 1361/1364: nobilium puellarum Kanchou, *Zomur* et Kathlen uocatarum, filiarum uidelicet Ladizlai fily Chal de Detreh, Comitatus de Zonuk (Muz. br. Perényi, I. Lajos). | 1364: nobilium puellarum Kancho, *Zumur* et Kathlyn uocatarum, filiarum uidelicet Ladizlai fily Chal de Detreh (Muz. br. Perényi, I. Lajos).

Tajtis l. *Fruzina* a.

(Folytatjuk)

Thuk l. *Játék* a.

Tükör (*Tykur*) l. *Margit* a.

Unus ~ Ünüs: 1304. IV. 17: domina Elysabeth relicta comitis pauli fily lamperti de genere papa . . . quatuor capita hominum, scilicet ancillam suam daraga uocatam, cum duobus flys Chyre, et Iwanka noncupatis, neonon cum vna filia eiusdem daraga vnus uocato (!) (Muz. Oeskey, győri kápt.). | XIV. szd. é. n.: orfanarum suarum Enud et vnus uocatarum filiarum Jurk et filiarum sororis Pauli (de pidur) (Muz. Alapi Salamon, Och comes, szombathelyi várnagy).

Walpurgis: 1438. II. 10: Nobiles puellas Margaretha et *Walpurgis*, vocatas, filias condam pauli Groff de Frahtno (Muz. t. a., Albert kir.).

Venis l. *Jolenth* a.

Veniver: 1302/1347: cum domina *veniuer* filia Markalphi de Chafurd relicta Inok de Beud de genere papa (Muz. Vidos, Miklós nádor, Veszprém m.).

Viola: 1346: nobilis domina *Wyola* (Muz. Szinyei-Merse). | 1355: nobilem dominam *vyola* vocatam filiam Bodolou de Sancto Georgio, consortem Itemery de halastou (Muz. Tallián, Zala m.). | XIV. szd. évnélk.: nobilem dominam *vio-ola* vocatam relictam prescripti Kunch (de Owad) (Muz. Alapi Salamon). L. még *Ivola* és *Jolenth* a. is.

JAKUBOVICH EMIL.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

IX.

(Különféle lapokból.)

40. „Valandovo vidékén elkeseredett csata folyik.“ — „Egyes helyeken a harcz még folyik.“ — „Elfoglalták Üszküb városának legnagyobb részét. A küzdelem még folyik.“ — „A minszki pályaudvarra, a hol most nagy csapatszállítás folyik, egy német léghajó számos bombát dobott.“ — „A „Balkánon legnagyobb stílu katonai operáció folyik Szerbia fölmentésére.“ — „Máris serényen folyik a munka, hogy eltakarítsák a sok akadályt.“ — „Az entente-csapatok

partraszállása szakadatlanul folyik tovább.“ — „Szorgalmas hangya-munka folyik, hogy a magyar föld hosszú időre biztosítva legyen.“ — „Hasonló manipuláció folyik a fuvarlevelekkel is.“ — „Szerbiában most folyik le a véres balkáni dráma epilógusa.“ — „Délutánonként élénk korzózás folyik a várospark gesztenyefái alatt.“ — „És vígan folyik a flórt, mintha nem is lenne háború.“

[Folyik, folyik, folyik. Így folyik ad infinitum. És sohase foly. Mért nem? Hisz ez az ige azok közé tartozik, a melyek hajdan ik-telenek voltak (Molnár A.-nál: fluo, folyok; de még Kresznericsnél, CzF.-nál, Ball.-nál is csak iktelen); azok közé, melyek nem nagyon régóta forognak ik-esen is (Dugonicsnál e mellett: „Oly vékonyan foly, mint a czérnaszál“, ez is „folyik nyála utána“). Ma az ik-es alak leginkább Dunántúl járatos, mint veszik, rogyik stb. vesz, rogy helyett, vagy mellett, de az ország nagyobb részében még az iktelen uralkodik. Mi ebből a következtetés? Az, hogy akármelyikkel élhetünk, nem pedig az, hogy — mint az ujságok — az egyiket nyessük szüntelen, hibásnak tartván, mért, mért se, a másikat (s kedveskedvén Simonyinak, a kinek szótára csak folyik-ot ismer). Nem szükség hosszan bizonyítani, hogy a nép nyelvében mind a kettő forgandó. Íme néhány népdali sor elég:

„Sebesen folyik a Rima lefele“ — de:

„Foly a Nyikó zavarosan“

„Maros vize folyik csendesesen“ — de:

„Lassan foly a Tisza“ stb.

Fontosabb ennél az a tény, hogy legjelesebb és legmagyarabb íróink úgyszólván kirekesztőleg az iktelen alakot használják.

VÖRÖSMARTY: „Hullanak a fegyverrongyok, s az özönbe setéten
Foly vérök.“

„Kis Ticze, a Tisza habjaiból lesietve aláfoly.“

„Azóta foly a munka

Jól, rosszul, mint lehet.“

„Dalt zengedez, és dala oly szomorú,

Oly édes-epedve foly ajkairól.“

PETŐFI: „Mi foly ott a mezőn?

Patakviznek gyöngye.“

„Egy kőhajtásnyira foly tőle a patak.“

„Falu végén foly a patak.“

„Itt foly Sajó . . . oly görbén kanyarog.“

„És mi az emberiség története? Vértólam, a mely . . .

. . . egy hosszában szakadatlan foly le korunkig.“

„Foly a lemenő nap arany vére

Violaszín hegyek tetejére.“

„Ha elesnek, a felejtés árja

Foly sirjukon s neveiken végig.“

TOMPA: „Lenn a lapályon,

Hol gyors patak foly.“

„A síkon dús kalász terem,

Édes must foly a bérczeken.“

„Ajkanak méz beszéde foly.“

„Rózsát hozzon a vad folyondár,

Mely e mohos sirkőre foly.“

„A vadkomló s az iszalag
Hüvös, szagos bolttá *foly* össze.“
„ . . . a fehér liljomok illata
Rá-foly s verődik a tarkák seregére.“

ARANY: „Duna vize lefelé *foly*, nem vissza.“
„Vérök vegyest *foly* a fokon.“
„Nehéz sebben vére *elfoly*“
„Szívfájást kap tőle s mind *elfoly* a vére“.
„ . . . a víz *kifoly* a rosz rosta fonásán“.
„Hogy Kanaán ez a hon, tej-méz *folya* kún pocsolyákban.“
„*Foly* a munka, csak *foly*, ásnak együtt, ásnak“
„És *foly* a legénység csintalan játéka“
„Csúcsán Oroszlánkó lebeg,
S a holdvilággal *összefoly*.“
„Rohannom kell — s a földi boly
Mellettem gyorsan *visszafoly*.“
„Átfogja a karsú leányt,
De reszket ez; csaknem kihull
És *elfoly* ércz karjaibul.“
„Most a hegedű és oboj . . .
Mélóságos zenéje *foly*.“

Nincs tehát ok semmi, hogy az ik-telen alakot mellőzzük; de több is volna arra, hogy éppen ezt fogjuk pártul: a régiség, az élő beszéd, a jó írók példája. S nekem, ha csupa *foly*-lyal fordulnának is fel a hírlapok, eszembe se jutna tiltakozni.

Végül még valamit. Noha egyremegy, akár *folyik*, akár *foly*, mégis különbséget lehetne tenni kettejük közt, olyformán, hogy ha valóságos folyásról van szó, tehát konkrét értelem esetén, az ik-es alakkal élünk; ha pedig képes a kifejezés, az iktelennel. Kiknek, dunántúliaknak, *folyik* van meg nyelvérzékünkben, *érezzük* is ezt a különbséget. Tehát „*folyik* az orra vére“ (ha *folyik*), de „*foly* az orra vére“ (ha *nem* *folyik*). Éppen ezért ütköztem meg az előre-bocsátott idézetekben, mert valamennyiben tropus van. Én nem tudnám ezt *írni*: „vigan *folyik* a fiört“, hanem *foly*, se pl. Aranynak egyik példájában azt, hogy a leány *elfolyik* a legény ércz karjaiból stb. Hanem ez a javaslat maradjon csak — javaslatnak.

LEHR ALBERT.

NÉPNYELV.

Népnyelvi pótlások.*

metszés, meccís: fél hordó, azaz egy hordó kétfelé metszve. Feketepatak, Úgocsa vm.

muta: buta, ostoba. „Mijem *muta* ez a gyerek!“ „Bányi *muta*“: bányai buta. „Korpavárosi (felsőbányai) *muta*.“

napon sült málé: embertrágya (merda). Debreczen.

nevetséges: neveccséges ember: nevetetető, mulattató a beszéddével. Görzsöny.

nyárspola. Alsóór, Vas vm.; *losponya*. Noszlop.; *noszpolya* Mun-

* L. MNy. XI, 378.

kács: majdnem diónagyságú, puha, édes, barna gyümölcs, fán terem. Vö. MTsz *lasponya*.

összemarék: összevetett marok, mintegy edénynek használva. „Ídes anyám! tengerit hoztam a disztónak két összemarikkal. Elíg lessz?” Debreczen.

összesen (öregtől: *özvesen*) = együtt, összevive = (véve). Melléknévként sose hallottam a néptől így: *összes*, hanem csak ekképpen: *valamennyi, valahány*. Debreczen, Szatmár.

össze-vissza: 1. rendetlenül (összehányva), 2. egyre-másra. Leltem az álba tojást, össze-vissza hatot v. hetet. Debreczen.

pap: kenyértésztába szúrt vékony vessző, felől rajta égő zsíros rongy, ez világít a bevetett kemenczébe. „Papot ne felejts tenni” (t. i. az utóljára bevetett kenyértészta tetejébe). A borsajtónak is van papja, t. i. a felső deszka, mely lenyomja a nyomni való már lábbal taposott fürtöket. Debreczen.

parasztszítás malom. „Akkor az *parasztszítás* malom vót, mos(t) műmalom”. Görzsöny.

peczkeli a hürkát: a főzni szándékolt húrka két vigire gyújtószálhoz hasonló kis fácskánál valamivel nagyobb deszkadarabot, forgácsot, szilánkot = peczket alkalmaz, beleszúr, hogy a húrka töte-likje főziskor ki ne essik. Debreczen.

penészes: beteges, csenevész (metaforice). „Ojan penészes az a gyerek, nem tom, mi leli, a doktor se tuggya, mi a baja, csak hálni jár belé a lílek.” Debreczen.

pénzel: pénzzel ellát, pénzt költ rá. „Az a czudar ember, áldott jó felesige van, mégis a szeretőjít, szajháját pízeli”. Debreczen.

pergettyű, másképpen: *zúgattyú*. A gyerek rövid kis vastag pálczán, vesszón lyukat váj, fúr, farag, azon keresztül kettősön áthúz egy kis madzagot s ezt sebesen húzogatja, a vesszőcske pereg és zúgóhangot ad. Debreczen.

perzsel: kissé megég pl. a ruhát a tüzes vasaló. Akkor megperzselődik. Debreczen.

petty: csepp. „Vagy három (víz) petty van előtte az asztalon, hadd töröjjem le”. Szikszó. Abaujvm.

pincéz: hegyi pinczébe járogat. Munkács.

pipasancz: nedv a pipafenekén. Debreczen, Szatmár.

pire, pire, pire. Így csalogatják, hívogatják a csirkéket. Debreczen.

piripijó: kis madár, egy piros ruhás, eleven, futrinka kis lányra is mondják. Csaholez. Szatmár vm.

píllés liszt: finomra őrlt liszt. Debreczen.

popó: turnür. Feketepatak.

prics: szalmával befont favázás ágy, a ház előtt az ereszen belől az oszlopos tornácson, alusznak, hevernek rajta. Máskép u. o. is: *dikó*. Másutt: *gyíkó*. Edelény és sok más helyen.

sétáló; az óra sétálója: az óra ide-oda lógó ingája. Noszlop.

sintér: 1. kutyapeczér, cigány, kinek foglalkozása a kutyák összefogdosása, a hét bizonyos meghatározott napján; 2. állatkinzó. Debreczen.

sógorbácsi: édes anyám fiútestvére. Pápa.

sorék, sork = sarok, szeglet. „E'ferdű't ac cipóm sorka”: félre taposódott, ferde lett, elfordult. „Odatettem a seprűt a *sorékba*”. Nagy-pirit. Veszprém vm.

sudárhajtós: egy gyermekjáték. — A fiúk nagyság szerint összeállanak, egymás kezét erősen megfogják, a legnagyobb fiú el kezd szaladni, utána a láncz s ennek a láncznak utolsó szemét, a legkisebb fiút a legelső fiú — görbe kanyarodással — összefont görcsös zsebkendővel hátulsó részén ütögeti. Noszlop. (Debreczenben *ostorcsapó* a neve.)

süt a hideg (paradoxon) = nagy ereje van a hidegnek, szinte süt, úgy csipi az ember orcáját. Debreczen.

szabógallér: széles, vastag, pántlikaalakú, hosszú, túrós, főtt tészta, mit a kálvínisták kiváltképpen nagyöntéken délben, leves után szoktak enni. Olyankor hús nem kerül az asztalra, még este sem. Ennyiből áll a ref. bójt a legnagyobb ünnepen. Debreczen.

szakadt -: „Nem hagyja az öccsit körmeszakadtaíg v. körömszakadásig.“ „Ordít torkaszakattából.“ Debreczen.

szer = sor, ucca. — Gyepszer. (Gyepszében esik.) Nemesszer. (Nemesek lakják.) Polgárszer. (Polgárok lakóhelye.) Ezek utcák egy sor házzal, de a Polgárszer már két sor házzal egymással átellenben, de: Malomutca. Egy másik elég hosszú, kétsorú utca neve: *Úrköz*. Noszlop.

szerzet: teremtmény. „Óh a szerencsétlen szerzet! még arra is mert vetemedni!“ „Gonosz szerzet ez a fijú (v. ján.)“. „Csúf, fekete szerzet!“ egy erősen barna emberre, de cigányra is. Találós mese: „Zenére termett, fekete szerzet. Mi jaz? Czigány“. Debreczen.

szírt, többese: *szírtok*, gyakrabban: *szírték*. „Nyakszírtúra vágott. Nyakszírtón ütötte.“ (Öreg embertől.) De: „Nyakszírtén van egy nagy seb“. (Fiataltól hallottam.) Debreczen.

szurka-pizskál: pl. a szulmatüzet igazgatja egy karóval; az embert lökdösi, ingerli (bottal, seprűnyéllel). „Szurkapizskáld meg at tüzet! Ugyan ne szurkapizskáld mán azt a gyereket!“ Debreczen.

tálas: üvegajtós szekrény a konyhában s abban az edényt (nemcsak tálat) tartják. (Sok faluban tálat, tányért szép sorjában a konyha v. pítar falára rakják fel.) Debreczen.

tanyahasú: nagyítú, nagyevő, a ki sokat eszik. Debreczen.

tarisznyahitű: (tréfásan) = nem ref. vallású. Debreczen.

táskaleves: túróval v. apró tüdődarabokkal megtöltött, nagyréttű tésztalevés. Csinálják vereshagymával, prézlivel (= megszáritott, apróra tört zsemlye-, kifli-, kalács- v. kenyérmozsával), zsírral, tojással gyúrva is a tésztaját. Debreczen.

téb-lából: előre hátra menve, tétóvázik, nem tudva, mit tegyen. „Nem tudott a (zavart állapotában) semmicsese csinyányi, hanem ott *téb-lából*. Pápa. *téb-láb* (ige). Debreczen.

tüstintet: tettet, színlel, másnak tüntet fel valamit, nem a valódinak. Kinálják evés közben az éppen belépőt. „Köszönöm, nem vagyok éhes, jóllaktam!“ Holott olyan éhes volt a válaszoló, mint a farkas. Erre, a ki jól tudta, miért nem fogadja el a kinálást, így vág neki vissza: „Ugyan ne tüstintezsd magad, hanem újj le és falatozz velünk!“ Csenger. Szatmár vm.

vaczak: haszontalan, értéktelen rossz. „Millen *vaczak* vizes fa, nem ég!“ (A tűzre tett fáról). Pápa.

valag: segg, far (nőé, férfié, lóé, tehéné) (gúnyos). Pápa.

úszató. A gyerekek a vizen át hajítják a kövecset. Ez az úszató. Noszlop.

Id. R. VOZÁRY GYULA.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

56. E. G. úrnak. Önnek van igaza. „Voltál a Dobogókőn?“ a helyes, nem pedig a „Voltál a Dobogókővön?“ A közsóknak, ha -v-hangú tövük van, más a ragozásuk, mint a velők egyforma helyneveknek. Pl. *borostyánkő* és *Borostyánkő*, *kék kő*, *vörös kő* és *Kékkő*, *Vöröskő*, *fehér tó* és *Fehértó* stb. ragozása: *borostyánkövet*, *borostyánkővön*, de *Borostyánköt*, *Borostyánkön* . . . *fehér tavon*, de *Fehértón*.

57. Korbény? Kurganoknak a régi sírdombokat nevezik Oroszországban. TÖRÖK AURÉL azt állítja egy helyütt (Correspondenzbl. d. deuts. Ges. f. Anthr. 1884, pag. 122), hogy a kurgan szónak a Tisza vidékén is nyoma van „*korbény*“ tájszó alakjában, melylyel azonban már nem sírdombot, hanem a talaj egyéb emelkedéseit jelölik meg. A MTsz.-ban ezt a korbényt hiába kerestem. Ismeri-e valaki? L. M.

58. R. S. A budapesti nyelvben közönséges ez a beszédmód: *Uraságod Üllői-út hány szám alatt lakik?* A mire a felelet ez: Ennyi v. annyi *szám alatt*. Ezt a beszédet sült germanizmusnak tartom. Helyesen magyarul ezt kell mondani: *Uraságod az Üllői-út hányadik száma alatt lakik?* A mire a felelet ez: Ennyiedik v. annyiadik *száma* alatt. Tisztelettel kérdem, igazam van-e? Felelet: Igaza van; csakis az Ön használta kifejezés mód a magyaros. SZERK.

59. P. R. RIEDL FRIGYES „Csaba és berni Detre a magyar mondában“ cz. dolgozatában több helyen a „középkori krónikások“ kifejezés helyett ezt használja: „a középkori *krónisták*“, a hún „*krónista*“, hún „*krónistánk*“. Minthogy e szót eddig sehol sem olvastam, kérdem, használható-e? Felelet: A *krónista* szót tudtunkkal más író nem használja, a német *chronist(en)* magyarítása. Szerintünk kerülendő, mert a m. *krónikás* teljesen kifogástalan szó. K. P.

60. J. M. írja: A Vízügyi Közlemények 1912. évi folyamának 97. lapján olvasom: „A régi időben a csatorna táplálása a dunai torkolati zsilip mellett a Dunából történt. Tekintve, hogy a táplálózsilip és az első *böge* feneke mintegy 100 m-rel magasabb volt a Duna kis vizénél . . .“ Tisztelettel kérdem, mi az a *böge*. Acsády műszaki szótárában azt olvasom, hogy *böge* a vízépítésben németül a. m. *Haltung*. Ezzel az értelmezéssel azonban nem tudom a dolog lényegét. Azt is szeretném tudni, mi e szó eredete.

61. P. K. írja: „Mi ez? A Budapesti Közlöny 1915 szept. 23-iki száma a 10. lapon ezt írja: „Néhai Fityeháza községben 1915. évi július hó 25. napján elhalt Németh György volt fityeházi lakos hagyatékának tárgyalására . . .“. Minthogy Fityeháza zalamegyei község s így nem esett az oroszok pusztításának áldozatul, kérdem, hogyan vehette fel ez a *néhai* nevet? — Minden bizonynyal a fenti *néhai* gondatlan fogalmazásból került a község neve elé. K. P.

62. Pogány-magyar rovásírás a fővárosban. *Kérdés*: A fásori református templom kapuzatán sajtáságos jelekből álló díszítmények vannak. Egy helybeli tanítónőképzőben a történelem tanárnője ezekről azt magyarázta, hogy pogány-magyar rovásírás jelei. Való-e ez, és mit jelent a felírás? — *Felelet*: Azok a titokzatos jelek se nem pogányok, se nem rovásírás betűi, hanem a magyar nép fadísztító

művészet elemeiből szeszélyesen összerakott ékítmények, melyeknek semmi egyéb jelentésük nincsen. A ki életében csak egyszer is látott úgynevezett rovásírást, nem nézheti őket betűjeleknek. Pogány tartalmú rovásírás tudtunkkal csak a zilahi Tuhutum-emléken van, melyre boldogult Fadrusz János véste a Somogyi Antal kezéből kikerült, hirhelt Karacsay-codex „táltos-énekeit“. Az emléket leleplezték 1902 szept. 18-án; képe megvan a „Művészet“ cz. folyóiratban (1903, 385. l.).

T. V.

63. **R. F. úrhölgynek.** Két kérdésére íme a válasz: 1. *Fejél.* Ejtik e szót némely vidéken így is: *fej-all.* Látni való, hogy nem egyéb, mint a *fej* és *al(j)* szó összetétele = feje alja vkinek. Az eredetibb *fejal*-ból illeszkedéssel lett *fejel*, mint *idnep* > *innep* > *ünnep* a régi *idnap* szóból, mely szintén összetétel: utótagja a *nap* szó, előtagja pedig, *id-*, az a szótó, mely az *idvesség*-ben is megvan; úgy hogy *idnap* = idvességnap, szent nap. 2. *Fül.* Ősi egyszerű gyökérszó; megfelelői megvannak a többi finnugor nyelvből. Ugyanezt mondhatjuk a *fő* > *fej* szóról is.

M. G.

64. „A Kazinczy-kódex nyelvjárása“ cz. dolgozathoz. Lelkem-ből szól MELICH JÁNOS a MNy. mult füzetében (376—377. l.), mikor a Nyelvészeti Füzeteknek főntebbi című legújabb, 72. számát tudománytalan előadásmódja, fölháborító izlésteleniségei miatt méltán pellengérré állítja. Ehhez csak annyit kell hozzáadnom, hogy a füzetnek ez a szelleme, a melyről már csak a kinyomott szemléivekből szerezhettem tudomást, erkölcsi kényszerrel juttatott arra az elhatározásra, hogy visszalépjek a Nyelvészeti Füzetek szerkesztésétől, noha alig egy-két számmal előbb, a 69-iknél vállaltam volt ezt magamra SIMONYI ZSIGMOND mellett. Nem akarhattam ugyanis fedezetül szolgálni nevemmel ahhoz a hanghoz és módhoz, a mely az egész tanulmányon végig izléstelenkedik. A mint utólag látom, a NyF. szerkesztője aztán a 70. és 71. számú füzetekről is eltávolította nevemet (a nálam levő példányokon legalább így áll a dolog), ámbár ezt nem kívántam tőle.

ZOLNAI GYULA.

65. **Magyar Írók élete és munkái.** A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a „Magyar Írók élete és munkái“ című nagyszabású életrajzi vállalatot, melyet az Akadémia megbízásából néhai SZINYEI JÓZSEF nemzeti múzeumi osztály-igazgató készített, tovább folytatja s a folytatás elkészítésével DR. GULYÁS PÁL egyetemi magántanár, nemzeti múzeumi könyvtárórt bízta meg. A kiegészítő sorozat elsősorban a szépirodalom, hírlapirodalom élő munkásait s a tudományos és gyakorlati élet tollforgató, irodalmilag is működő egyéneit fogja felölelni, a kik még vagy egyáltalán nem kerültek a Szinyei-féle lexikonba, vagy a kiknek e vállalatban megjelent életrajza kiegészítésre szorul. E feladat minél tökéletesebb megoldása elsősorban az írók saját közreműködésétől függvén, a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatala felkéri nemzetünk minden irodalmi téren is működő tagját, hogy életrajzi adatait és irodalmi működésének jegyzékét közvetlenül a szerkesztő címére (Budapest, VIII., Magyar Nemzeti Múzeum) beküldeni szíveskedjék.

66. **Hibaigazítás.** MNy. XI: 356 utolsó sorában *tözsgyökeres* helyett *töszgyökeres* olvasandó.

FELELŐS SZERKESZTŐ: SZILY KÁLMÁN.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XI. KÖTET.

1915 DECEMBER

10. SZÁM.

Árpádkori török személyneveink.*

VII.

4. Ata.

Tör. *ata* [ujg. oszm. csag. krimi, tar. tob. bar. kirk. kaz. RADL.; kún CCum. 113, kipszak HOUTSMA 49; alakv.: kún *atta* CCum. 113; tel. alt. leb. szag. kojb. *ada* RADL.] ,vater; grossvater, vorfah; alter mann, greis'.

Mint személynév, ill. megtisztelő jelző: csag. *ata* 'titre honorifique; les turks donnent le titre d'*ata* aux personnes honorables; c'est ainsi qu'ils disent *hekim-ata*, *seïd-ata*' PAVET DE COURT.; *ata-bek* ,père-prince, titre du chef de la tribu chez les anciens Tartares; chef de la garde et maire du palais sous les Abassides; ministre des princes de la dynastie Seldjukide' BARB. DE MEYN.; *Ata-Baj* ,a turkomanok egy osztálya' VÁMBÉRY, A tör. faj 472.

Az *Ata* szn. (és származékai) nálunk sem ritka az Árpád korban: *Ata* [első adat a XI. sz.-ból, Turul, IX, 114; 1200 táján *Ata comes*, WENZEL, I, 74—5, 77, 79; 1217: „Endus filio *Atha*“ uo. XI, 153; 1258: *Atha*, com. uo. 450; alakv.: 1171: *Atta*, vinitor, uo. I, 67; 1181: *Atta* uo. I, 77] szn. — A személynévből hn.: *Áta* [LIPSZKY, Rep.; alakv.: *Ata* VÁLYI, i. m. I, 72; *Atta* LIPSZKY, Rep.] Baranya m.-ben, *Ata gyarmata* [FEJÉR, IX, 3: 229] Hont m.-ben; — származékok: *Atád* [CSÁNKI, II, 576; alakv.: *Attad*, *Atthad* CZINÁR, Ind., *Attád* LIPSZKY, Rep.] Somogy m.-ben; — *Ataj* [1409: *Athay* FEJÉR, X, 4: 838] Heves m.-ben; — *Atány* [LIPSZKY, Rep.; alakv.: *Átány* CSÁNKI, I, 57] Heves m.-ben; — *Atos* [1138/1329: „*Otus*, servus in villa Bata“ Mon. Strig. I, 91; 1239: *Otus* FEJÉR, IV, 1: 150] szn.; ebből helynév *Atos* [1242: „*Othus*, mansio de generacione Ethuru“ WENZEL, II, 102; 1283: poss. *Athas*, KOVÁCS, Ind.] hn.; *Átosfalva* [LIPSZKY, Rep.; *Atosfalva*

* Lásd MNy. X: 241, 293, 337 és XI: 145, 245, 341.

Pall.-Lex., Székely-Okl. IV, 234] Maros-Torda m.-ben; — *Atófalud* [LIPSZKY, Rep.; *Atófalv* VÁLYI i. m.] Zala m.-ben.

Pusztai alaki egyezés persze még nem teszi a felsorolt régi m. személynévek török eredetét kétségtelenné. Ha az EtSz.-ban röviden érintett feltevésünk, hogy *atya* szavunk *ty*-je másodlagos fejlemény, helyesnek bizonyulna, az sem volna lehetetlen, hogy a felsorolt személynévek, legalább részben, nem török jövevények, hanem a m. *atya* szó eredetibb **ata* alakját őrizték meg (vö. az *Apa* c.).

5. Baj.

Tör. *bai* [ötör. ujj. oszm. csag. stb. RADL.; alakv.: alt. tel. leb. szag. kojb. küär. *pai* RADL.; jak. *bāi* BÖHTL.; csuv. *pujan* PAAS.] 1. ‚reich‘; 2. (kaz., kirg.) ‚der wirt, der ehemann‘; 3. (kirg.) ‚der held, der anführer‘. Összetett tulajdonnevekben gyakori; második tag: ötör. *Tüz-Bai* RADL. Inschr. 437; *Ajaz-Bai* VÁMBÉRY, Gesch. Buch. II, 168; törzsnevekben: *Kara-Bai* [Χαραβόη CONST. PORPH. XXXVII. §.; MHK. 116—7] ‚a besenyők ötödik kerülete‘; *Ata-Bai* ‚turkoman törzs‘ VÁMBÉRY, A török faj 472; *Bölük-Bai* ‚kirgiz törzs‘ uo. 321; — első tag: ötör. *Bai-Apa* RADL. Inschr. 351; *Bai-Boya* HOUTSMA 34; *Bai-Sari* QUATREMÈRE 83; *Bai-Sonkur* VÁMBÉRY, Gesch. Buch. II, 22; törzsi név: *Bai-Ulu* ‚kara-kirgiz nemzetség‘; *Bai-Sojat* ‚altáji törzs‘.

Valószínűleg idetartozó magyar személy-, ill. helynevek: *Baj* [1228/1491: *Boy*, libertinus WENZEL, I, 251] szn.; helynév: *Baj* [CSÁNKI, I, 510, 603, III, 494; WENZEL, VI, 505] helység Bihar, hajdan Szabolcs és Komárom m.-ben. Magyar származékok: *Bajka* [1223: *Baica*, nom. viri, FEJÉR, III, 1: 426; 1275: Egidius, filius *Boyka* WENZEL, XI, 133] szn.; *Bajka* [CSÁNKI, III, 599] helység Sopron m.-ben; — ? *Baja* [-a dem. képzővel; 1183: *Baya* WENZEL, VI, 148; 1234: comitis Bug et *Baya* uo. I, 331; 1274: *Boya* de Mok, Mon. Strig. II, 40; másképp EtSzót. *Bua* c.] szn.; helynév: *Baya* [CSÁNKI, II, 189] Bodrog m.; *Bajád* [1138/1329: *Baiadi*, servi in villis Bela et Doboz, Mon. Strig. I, 90, 92; 1211: *Boyad* WENZEL, I, 120] szn.; helynév: *Bajád* [1263: *Boyad* WENZEL, VIII, 85] hajdan Vas m.-ben; — *Bajon* [1270: *Boyon* FEJÉR, V, 1: 82] szn.; helynév: *Bajon* [CSÁNKI, I, 12, II, 588] Pilis és Somogy m.-ben; — *Baján*, *Bajánháza* [CSÁNKI, I, 388; oláhul *Bonyesty* LIPSZKY, Rep.] Ung m. ben; *Bajánháza* [CSÁNKI, II, 734, LIPSZKY, Rep.] Szatmár és Vas m.-ben; *Bajánlaka* [Sopron m. Oklt. I, 65,

CSÁNKI, III, 599] Sopron m.-ben; — *Bajánka* [1232: terra *Boyanca* WENZEL, VI, 503] hn. Valószínűbbnek tartom, hogy a m. *Baján* szn. a m. *Baj*, ill. *Baja* szn. deminutív származéka, s nem a mong.-tör. *bajan* ‚reich‘ szó átvétele, amely az avarok, mongolok és bolgárokon kívül az altáji tatároknál és kirgizeknél is előfordul személynévként is (vö. KORSCH, Arch. IX, 487). Úgy látom egyébként, hogy *Bojan* szn. a szlávok közt is előfordul (vö. 1080: *Boiano*, fili Setnik, WENZEL, VI, 53). — *Bajcs* [1223: *Nicolao filio Baych*, WENZEL I, 96] szn.; helynév: *Bajcs* [? -cs dem. képzővel = *Baj*? alakv.: 1252: *Boych* CSÁNKI, III, 545; Mon. Strig. II, 659; 1404: *Baychy* CSÁNKI, III, 494] Győr, Komárom és Csongrád m.-ben, vö. CSÁNKI, i. h. és I, 679.

6. Bátor.

Tör. *batur* [oszm. csag. BARB. DE MEYN., VAMB. Stud.; alakv.: kaz., türkm., kirg. *batër*; bask. *bätër* KSz. V, 232; csuv. *pattër* PAAS.] ‚mutig, tapfer; held, kriegler, feldherr‘.

Gyakori személynév: ótör. *Bayatur* Journ. Roy. As. Soc. 1912, 222; *Batur* RADL. Iuschr. 375; *Pattyr*, *Mattyr*, KATANOFF, Alf. ukaz. I, 16, 21, II, 53.

∞ *Bátor* [alakv.: 1138/1329: *Bahatur*, servus, Mon. Strig. I, 91; *Batur* OklSz., Vár. Reg., Mon. Strig. II, 687] ‚a XII. századtól kezdve gyakori személynév.‘ — Helynév: *Bátor* [CSÁNKI, I, 58, 203, 506, 603, 726] Heves, Abaúj, Szabolcs, Bihar és Zaránd m.-ben; *Bátoregyház(a)* [uo. II, 194] Bodrog m.; *Bátorhely(e)* [uo. III, 33] Zala m.; *Bátorfalu* [LIPSZKY, Rep.] Hont m.; *Bátorkeszi* [uo.] Esztergom m.

Mivel a török *batur* mint köznévi is átkerült nyelvünkbe, nem lehetetlen, hogy a *Bátor* szn. egy része (kül. a szolganevek) a m. *bátor* köznévből való s nem a tör. *Batur* szn. átvétele.

7. Inak.

Tör. *Ynak* [kkirg., alt. szag. bar. kojib. kún RADL.; alakv.: csag. *inak*, *inax*, *inay* RADL.] 1. (kkirg., kún) ‚herrlich, schön, treu; 2. der freund, bekannte, gefährte, minister‘. Méltóságnév és személynév: csag. *Inay* ‚der oberbefehlshaber in der provinz nach dem Chane, der jüngere bruder des Chan’s von Chiwa‘ VAMB. Stud.; *inax* ‚der titel der stammältesten der Usbeken bis zur begründung der chanswürde; in Bukhara der höchste mili-

tärrang nach dem Kusch-Begi' BUDAG. Vö. még HOUTSMA 29, MARQUART, Nat. d. Kum. 52.

Valószínűleg idetartozik a mi régi személyneveink közül: *Inak* [1310: *Inok*, nom. viri, Mon. Strig. II, 620] szn.; helynév: *Inak* [1232: „terra *Inok*, que eodem modo Craco dicitur“ WENZEL, VI, 505; 1282: Ketlitzén de *Inach*, FEJÉR, V, 3: 148] hn.; *Inakföldre* [CSÁNKI, III, 612] Sopron m.; *Inaktelke* [uo. V, 361] Kolozs m.

8. Üllő.

A CSÁNKI DEZSŐ szerkesztésében megjelent „Árpád és az Árpádok“ cz. diszmunkában KARÁCSONYI JÁNOS Árpád birtokairól értekezővén, egyebek közt azt a feltevést állítja fel, hogy Árpád fiának, 'Ιέλεχ-nek a nevét a mai pestmegyei Üllő helység neve őrizte meg, amelyet még a XV. században is *Illeu*-nek irtak. MELICH JÁNOS a Századokban megjelent ismertetésében (XLIII, 328) KARÁCSONYI származtatását nem fogadja el; szerinte „Üllő nem lehet = 'Ιέλεχ, mert a magyar *-ll-* általában *-dl-*, *-rl-*, *-gl-*, *-kl-*, *-ll-*-ből ered, a szókezdő *ü* pedig csakis egy *i*-nek s nem *ie*-nek felelhet meg. Üllő legrégebb alakjának **idleu*-nek, **idleχ* kell lennie (vagy *irlech*, *iglech*, *iklech*, *illex*).“ Azt hiszem, az első kifogást ma már maga MELICH sem tartaná döntőnek; hiszen azóta éppen ő mutatta ki, hogy a fonetikai nyúlásoknak milyen nagy szerepe van a magyar hangtörténetben. Ha tehát sikerülne kimutatnunk, hogy a kérdéses személynévnek eredeti alakja **Iliγ* v. **Eliγ* volt, KARÁCSONYI származtatásának mi sem állana útjában.

A X. sz. vége felé Kelet-Turkesztánban új mohamedán dinasztia lép fel: az *Ilik* v. *Älik* kánok dinasztiája.* Az *Ilik* v. *Älik* nem személy-, hanem méltóságnév, a. m. „uralkodó, fejedelem“; ami a név hangalakját illeti, az első szótag magánhangzója kétes: az egykorú pénzeken az *إلك* (= *älik*) és az *إليك* (= *Ilik*) írásmód fölváltva fordul elő. Szerepel ez a méltóságnév a Kutadγu Biligben is: az egyik főszemélyt, az igazságosság megszemélyesítőjét a szerző Kün-Tokty-Älik-nek (Fürst Sonnenaufgang) nevezi; előfordul RAŠID-EDDINNÉL és ABULGHAZINÁL is (*Ilig i Turkän*, MARQUART, Nation d. Kumanen 164). Az első szótag

* Vö. B. DORN, Über die Münzen der Ileke oder ehemaligen Chane von Turkistan. Mélanges Asiatiques, 1884, VIII, 704—5.

ingadozó vocalismusa alapján valószínűnek tartom, hogy a szóban eredetileg zárt *ë* volt: *ëlik* (vö. erre THOMSEN, JSFOu. XXX, 4.)

Megvolt ez a méltóságnév a kazároknál is; IBN FADHLÂN szerint „a király a nyugoti várost lakja s kazár nyelven ملك-nek nevezetik s ugyanöt *bâk*nak is czimezik“ MHK 213 (a 212. lapon sajtóhibával ملك). FRÄHN kiadása szerint ملك csak íráshiba باك (= *bâk*) helyett, de e feltevés FADHLÂN szövegével ellenkezik. A kazár ملك méltóságnévet KUUN GÉZA i. h. *jelek*-nek olvassa, nézetem szerint helytelenül. A szókezdő török *i*-t a HOUTSMA-féle arab-török glossarium is jelzi néha egyszerű *je*-vel is (pl. ايتاق *Inak*, ايتال *Inal* mellett előfordúl az ايتال *Inal* írásmód is; كز is helyesen *ikiz*-nek, s nem *jikiz*-nek olvasandó, vö. kün *egiz*), mi sem áll tehát az útjában, hogy a kazár ملك szót *Ilik*- v. még helyesebben *Ilig*-nek olvassuk. Ezt az olvasásmódot az ujjur *Ilik*, *Ilig* méltóságnévvel való egyezése is javasolja, amire egyébként a MHK. 213 is utal.

Valószínűnek tartom már most,* hogy Árpád második fiának a neve voltaképen személynévnek használt kazár méltóságnév s 'Ιέλεχ CONSTANTINUS tökéletlen átírásában az ujjur-kazár *Ilig* v. *Élig* nevet őrizte meg. Ha meggondoljuk, hogy a kazár kultúra milyen nagy hatással volt a magyarságra, s hogy nemcsak a honalapító apja, *Álmos* (= tör. *Almyš*), hanem maga *Árpád* is török (? kazár) nevet visel (vö. *Arpa chan* VAMB. Gesch. Buch. I, 173), ezt a feltevést nem is mondhatjuk valószínűtlennek. Másrészt az *Üllö* < *Ilig* származtatás hangtani szempontból kifogástalan, s ha KARÁCSONYI feltevései az Árpádcsalád birtokaira vonatkozólag megállják a helyüket (aminek a vizsgálata nem a mi feladatunk), csakugyan nem lehetetlen, hogy *Üllö* helynevünkben egy keleti török méltóságnév lappang.

9. Tárkány.

A török *tarkan* méltóságnévnek és a mi *Tárkány* helynevünknek esetleges kapcsolatával már annyian foglalkoztak (vö. VÁMBÉRY, Magy. Ered. 74, KUUN, Relat. I, 168; PATRUBÁNY, Nyr. XXVI, 241; MUNKÁCSI, uo. 363; NAGY GÉZA, Ethn. XVIII, 334), hogy beérhetjük a legfontosabb adatok felsorolásával.

* Hasonló gondolat FRÖK, Századok 1907, 607.

A török szóra az első adatot MENANDER PROTECTORNÁL találjuk, aki megjegyzi, hogy a keleti török kánnak Bizánczba küldött követe tisztségére nézve *ταρχάν* volt (18. cap.); a dunai bolgárok-nál *Βολίας Ταρχάν* összetételben fordul elő; az ótörök feliratokon: *Boila-Baya-Tarkan, Taman-Tarkan, Ač budun Tarkan, Tarkan-Sayun, Sabra-Tarkan* kapcsolatokban. A csagatajban PAVET DE COURTEILLE szerint: *tarchan*: „on appelle ainsi celui qui est exempt de toutes espèces de charges, qui ne doit aucune dîme pour le butin dont il s'empare, qui entre chez le roi quand il veut, qui n'est soumis à aucune enquête quand il commit une faute“. A mongolban: *darxan* ‚ein in den adelstand erhobener, oder von abgaben befreiter‘ SCHMIDT, 272. A perzsában: *ترخان* vagy *طرخان*, is, cui reges rem molestam non imponunt, quemque ob delictum non puniunt vel reprehendunt‘ VULLERS, I, 432. A kazáni, samarai és simbirski guberniumokban csuvas és tatár vidéken ZOLOTNICKIJ szerint (Kornevoj 274) 32 *Torkan, Tarxan* nevű helység van.

Nálunk *Tárkány* nevű helységek Komárom, Tolna, Heves, Borsod, Zemplén és Bihar megyében vannak (vö. CSÁNKI, I, 55, 181, 364, 625, III, 515, LIPSZKY, Rep.), föltűnő azonban, hogy a *Tárkány* személynévi használatára nincs adatunk (MUNKÁCSI Nyr. XXVI, 363 adatában: „Valentinus de *Tharkan* de Sede Chyk“ a *Tharkan* természetesen szintén hn., s nem szn.). Ez persze a mi *Tárkány* helynevünk török eredetét is kétségessé teszi. BARTHOLD (RADL. Inschr. Neue folge, Anhang 17) megemlíti, hogy a mongol uralom idejében a *tarkan* czímet nemcsak egyes embe- reknek, hanem egész városoknak és vidékeknek is adományozták; s ez a czím adómentességgel járt. Vajjon a mi *Tárkány* hely- ségeink szintén ilyen kiváltságos palócz (kabar, kún, besenyő) községek* voltak?

GOMBOCZ ZOLTÁN.

M U T A T Ó.

Aba X, 300, XI, 341	Aboska XI, 343	Althabarz XI, 251
Abád XI, 342	Ajtony X, 241, 341	Apa XI, 344
Abaj XI, 343	Ákos X, 246	Apád XI, 344
Abod XI, 342	Alap X, 241, XI, 346	Apaj XI, 344
Abony XI, 343	Alattyán X, 248	Apod XI, 344
Abos XI, 343	Álmos X, 242, XI, 146	Apony XI, 344
Abosk XI, 343	Alpra X, 346	Apos XI, 345

* Hasonló gondolat PATRUBÁNY, Nyr. XXVI, 241.

Ártán X, 242	Buga X, 299	Ötömös XI, 147
Ata XI, 433	Cabamus X, 301	Szatymaz XI, 148
Atád XI, 433	Disznó X, 242	Tárkány XI, 437
Ataj XI, 433	Gyalán X, 301	Tas X, 338
Atány XI, 433	Gyolma XI, 151	Tege X, 301
Ató XI, 434	Inak XI, 435	Tepremez XI, 147
Atos XI, 433	Ináncs XI, 151	Teszkenecs XI, 151
Atlamos XI, 147	Itemir XI, 150	Thonuzoba X, 242,
Baj XI, 434	Kaplyon X, 300	243, 300
Baja XI, 434	Karcsa X, 247	Tiván X, 248
Bajád XI, 434	Kartal X, 242, 247	Tolon XI, 247
Baján XI, 434	Kochobur XI, 150	Torontál X, 295
Bajánka XI, 435	Kolbaz XI, 148	Töbörösök X, 341
Bajcs XI, 435	Kurd X, 301	Tömör X, 339
Bajka XI, 434	Kuthen X, 241, XI, 247	Tömörd X, 339
Bajon XI, 434	Oldamur XI, 149	Tömörkény X, 339
Balmaz XI, 148	Oluptulma XI, 151, 346	Törtei XI, 251
Bátor XI, 435	On XI, 252	Turony X, 297
Belér XI, 246	Otuz XI, 252	Turul X, 297
Bese X, 294	Oundu XI, 252	Üllő XI, 436
Biter XI, 246	Örkény XI, 247	Zongor X, 298

A Pozsonyi-codex fölfedezett eredeti kézírata.

Dr. Pintér Jenő irodalomtörténetében a Pozsonyi-codexről azt írja,* hogy ez az egyetlen nyelvemlékünk, melyet a Nyelvemléktár csak egy 1837-ben készült másolat alapján adhatott ki. Volf György, a Nyelvemléktár XIII. kötetének kiadója, ugyanis 1884-ben a Magyar Tudományos Akadémia főtítkársága útján fölkérte az akkori pozsonyi ferenczrendi házfőnököt, Hampi Czirillt a nyelvemléknek sajtó alá rendezése céljából való ideiglenes átengedésére, illetőleg kikölcsönzésére, mire a következő válasz érkezett: „88. sz. T. cz. Főtítkárság! Már az 1881/2-ben tartott országos könyvészeti kiállításra is kéretett az említett Pozsonyi magyar codex; azonban legnagyobb sajnálatunkra nem szolgálhattunk vele, mivel daczára minden kéziratunk átvizsgálása mellett sem akadtunk a jelzett kézíratra, tehát csak ismét sajnálatunkat fejezzük ki, hogy az említett kézíratral nem szolgálhatunk jelenleg sem. Kiváló tisztelettel maradtam Pozsony, 1884. Junius 6. Hampi Czirill sz. Ferenczrendi zárdafőnök.“** Volf György így kénytelen volt a Pozsonyi-codexet a Nyelvemléktár XIII. kötetében a Gyurikovits György hitelesítésével 1837-ben készült és a Magyar Tudományos Akadémia kézírattárában „M. Cod. 4-drét 11. szám“ alatt őrzött másolat alapján kiadni. Az eredeti kézíratra 1837 óta nyoma veszett.

* Dr. Pintér Jenő: A magyar irodalom története (A legrégebbi idők-től stb.). Budapest, 1909. I. k. 193. l.

** Nyelvemléktár. Budapest, 1885. XIII. k. előszavának XIII. l.

Toldy Ferencz irodalomtörténetében értesít ugyan bennünket a Pozsonyi-codexről, leírásából* azonban világos, hogy az eredeti kéziratot ő sem látta. Szerinte a codex 12-edrétű; már Volf kételkedett ezen állítás igazságában, ma pedig abban a helyzetben vagyunk, hogy határozottan tévesnek mondhatjuk.

A sokaig hiába keresett és már elveszettnek hitt értékes nyelvemlék ugyanis újra napfényre került. Felfedezte pedig még 1914-ben a pozsonyi ferenczrendi hittudományi intézetnek egyik volt tehetséges növendéke, Mattuska J. Libor. Az ottani rendtartományi könyvtárban való kutatás alkalmával akadt rá. A magyar irodalomért lelkesedő, szerencsés fölfedező örömmel ujságolta nekem, hogy új nyelvemléket talált és míg Pozsonyban tartózkodott, nagy szorgalommal betűzte a codexet, hogy ismertetést írhasson róla. Mikor e hó elején meglátogattam Malaczkán, a hol jelenleg intézetiünkben a magyar irodalmat tanítja, közösen elhatároztuk, hogy a kéziratot megmutatjuk dr. Szinnyei József egyetemi tanár úrnak és kikérjük tanácsát. Akkor még nem sejtettük, hogy a fölfedezett nyelvemlék a Pozsonyi-codex eredeti kézírata. Erre dr. Pintér Jenő irodalomtörténetének fennidézett lapja tett figyelmessé. Okt. 14-én a Buttykay P. Antal, ferenczrendi tartományfőnök engedélyével magammal hozott codexet megmutattam dr. Szinnyei József, egyetemi tanár úrnak. Ő igen nagy örömmel fogadta a hírt és megbízott, hogy az eredeti kéziratot — a mennyire az idő rövidsége egyelőre engedí — a Nyelvemléktár XIII. kötetében (103—130 l.), az 1837. évi másolat alapján megjelent szövegével összehasonlítva és Volf György annak előszavában írt megjegyzéseit tekintetbe véve, írjak róla ismertetést. Én soraimmal tulajdonképen ezen megbízatásnak teszek eleget.

Mindenekelőtt felelek azon, sokakban bizonyára önként támadó kérdésre: hogyan volt lehetséges, hogy ezen nyelvemlék oly hosszú időn át rejtve maradt, mikor annyian kutattak már a pozsonyi ferenczes rend tartományi könyvtárában — még kéziratok után is? Ennek oka abban rejlik, hogy a nyelvemlék nem különálló mű, hanem egy 1514-ből való nyomtatott latin breviáriumhoz kötött rész. A könyvtár katalógusában is mint latin breviárium (a legújabbban 1574. sz. alatt) szerepelt mindig és az 1837-ben készült másolat sem említi, hogy a nyelvemlék nyomtatott könyv mellé kötve található. Emlékszem magam is, mikor Pozsonyban laktam, hogy többen nézték a könyvet; de valamennyien az első rész nyomtatott betűit csodálták, a második írott rész pedig elkerülte figyelmüket.

A codex (mint Volf György helyesen sejtette) nyolczadrétű, két csattal ellátott, bevont fatáblás, papiros könyv. A nyomtatott rész tartalma: premontrei zsolozsmák és néhány mise-szöveg. Összesen 112 levél. A nyomtatott szövegtől egy üres levél választja el az írást. Maga a barátgót írás 40 levélre terjed.

A codexnek 1837-ben készült másolatához két facsimile is van mellékelve, még pedig a szöveg első oldala és az „wrwnknak zenth thestenek hozzank walo wetelerwl“ szóló imádság kezdete. Volf szerint az eredeti szöveg 49, tényleg azonban 50 oldalas. E tényből azt következtethetné valaki, hogy a codex magyar része két kéz munkája. Lehet, hogy a másoló meggyőződése is ez volt, de már Volf György

* A magyar nemzeti irodalom története (Ő- és középkor), 3. kiad. Budapest, 1862. II. k. 90. l.

fontos okok alapján ezt kétségbevonta és a codex magyar írását három kéz munkájának tulajdonította. S teljesen igaza volt. Az első kéz írása terjedelmének pontos meghatározása is sikerült Volfnak. Tényleg az eredeti kéziratban is 21 lapra terjed. A második kéz írásának terjedelmét azonban már nem mérte ki pontosan. Volf a második kéz írásának kezdetét a 22. lapra teszi; ezen a lapon azonban nincsen írás; csak fenn a lap bal sarkán van egy, a pásztorbot görbületéhez hasonló rajz. Az írás a 23. lapon kezdődik. A Nyelvelméltár XIII. k. 114. l. 14—15. sorában olvasható kifejezés „fordeych az leueleth“ tényleg innenső lap végén áll, de a második írásnak nem 4., hanem a 3. lapja végén. A Nyelvelméltár XIII. k. 120. l. utolsó sora „yay hogh faradek Bor ythlan“ azonban nem lapzáró kifejezés, mint Volf gondolta, hanem a második írás 20. l. 5—6. sorában olvasható. A „Supranotate etc.“ a 23. lapot zárja; utána már csak egy lap következik. A második kéz írása tehát 24 lapra terjed.

Annak igazolására, hogy ezen két írás nem egy kéz munkája, a Volf György által felhozott érvek mellé még a következőket sorozom. Eltérnek a választójel használatában. Az első író csak a sor elején jelzi a szavak elválasztását, a második a sor elején is és végén is. A második írás betűi, ha hasonlítanak is az első írás betűihez, mégis valamivel kisebbek és tömöttebbek; ez az oka, hogy Volf 24 lap helyett 27-et számított. A második író azonkívül cifrázásra hajló nagy készségét árulja el. Nemcsak a nagy kezdőbetűket cifrázza, hanem az első és utolsó sorban majdnem a margó szélére húzza ki a nyújtható betűket; itt-ott két távolabb eső kinyújtott betűt össze is kapcsol. Írásának 8. lapján, a kinyújtott „th“ betűvel kapcsolatban pedig az alsó margóra madarat rajzol. Mindez az első egyszerű és komoly írásból hiányzik; még az egyes imádságok kezdőbetűjét is kis betűvel írja, helyet hagyván mindenütt az esetleg később festendő nagybetűnek.

A második kéz írása után 3 lap latin írás következik, a mely az egyháznak a husvéti időre rendelt, egy kifejezésében módosított antifonájával kezdődik. A harmadik kéz magyar írása 23 lapra terjed. Utána egy üres lap kihagyásával még 8 lap latin írás következik, a melynek utolsó lapja már a bekötési tábla belső oldalára esik. Ez az írás ismét más kéztől ered.

Az egész könyv tehát 153 levélből áll és a következőképen oszlik meg: 224 nyomtatott (latin) szöveg, 2 üres lap, első kéztől való 21 lap magyar írás, 1 üres, illetőleg a fentemlített rajzzal díszített lap, második kéztől való 24 lap magyar írás, 3 lap latin írás, harmadik kéztől való 23 lap magyar írás, 1 üres lap, 7, illetőleg a tábla belső oldalán levő írással együtt 8 lap latin írás.

Az első 21 lap magyar szövegének írója is ismeretes. A 21. lapon ugyanis a következő sorok olvashatók: „ez wegig Irta Az the zegeny Atyad fia Mihal Deak kybowl te zolgalhassad Az erewk Istenth ees My erettwnk imagy, Amen, In Anno Eiusdem Incarnacionis Domini 1520“. Három sor kihagyása után még egy sor írás következett, ez azonban ki van vakarva. A második író neve ismeretlen. Volf György írásának 20. l. 5—6. sorában kifejezett érdekes panaszából: „yay hogh faradek Bor ythlan“ azt következteti, hogy férfi volt. Az írás keletkezésének éve azonban már ismeretes. A második írás utolsóelőtti lapja a következő sorokkal záródik: „Supranotate oraciones ad laudem summi architecti Dei necnon Eius genitricis illibate (egy sor

vakarás után folytatva) finite vero sunt Anno Domini Millesimo Vigesimo et quingentesimo“. Az utolsó lapon az utolsó sor ismét ki van vakarva. A harmadik íróról semmit sem tudunk, munkájának idejét sem ismerjük. Ez azonban természetes. A mindvégig gyakorlatlan írás annyiszor változik, hogy több helyen egyes betűket kell összehasonlítani, hogy eldönthessük, vajjon az egész egy kéznek az írása-e. Feltehetjük tehát, hogy valami jámbor apáca azt írta alkalmoszerűen, hogy a maga imádság-szükségletét kielégítse. Ilyenfajta írásnál pedig rendesen sem nevet, sem keltezését nem találunk.

Volf György megállapítását, hogy a Pozsonyi-codex magyar szövege nem eredeti munka, hanem egyszerű másolat, a maga egészében nem tekinthetem megoldott kérdésnek, mert a felhozott íráshibákra fektetett érvelése nem állja meg a helyét. A Nyelvémléktár XIII. k. 108. l. 16. s. olvasható „leleth“ szót „lelech“ vagy „lelech“ helyett, Volf „kétségtelenül“ Mihály diáknak tulajdonítja; a 118. l. 20. s. előforduló „böychyerth“, „böythyerth“ helyett, pedig szerinte a második író hibája. Ebből ő azt a következtetést vonja, hogy csak egyszerű másolókkal van dolgunk. Szerinte mindkettő rosszul olvasta a másolás alkalmával az előttük készen fekvő magyar szöveget. Pedig nem. Mihály diák írása 9. l. 12. sorában ugyanis „lelech“ van, a második írás 12. l. 15. sorában „böythyerth“ olvasható. Az Akadémia másolója tévesztette össze a „c“ és „t“ betűket.

Mihály deák 21. lapjáról, a „Jesusrol walo tyzen ewth yeles ymadsagh“-ról, egyelőre egyetlen adatunk sincsen, a mely feljogosítana, hogy azt egyszerű másolásnak minősítsük, ha csak azt nem vesszük annak, hogy a nyomtatott könyvekben található bejegyzések a legtöbb esetben másolatok. Ez a kérdés tehát még megoldásra vár.

A második írás vegyes tartalmát, a mely Jézusról és Szűz Máriáról szóló imádságokból és ünnepi evangélium-részletekből áll (lásd: Volfnak a Nyelvémléktár XIII. kötetéhez írt előszavában a Pozsonyi-codexről írt megjegyzéseit), én is másolatnak tartom. A Volf György által felhozott érvek mellett fontosnak tartom még a következőket. Írásában több megkezdett vagy egészen kiírt, áthúzott szót találtam. Például: a 10. l. 8. sorában a „zerzeseböl“ előtt a következő áthúzott szókezdett olvasható „zöze“; a 12. l. utolsóelőtti sorában az „ezeseyerth“ előtt „ese“; a 19. l. 2. sorában a „hullatassoknak“ előtt „hullatassokal“; a 22. l. alulról számítva 3 sorában „eleywkbe“ előtt „eleybe“. És ilyen még több van. Világos, hogy ilyen javítások csak másolótól származhatnak. Másolás alkalmával nem nézte meg jól a szót, hibásan írta, de még idejében észrevette, áthúzta a rosszul kezdett szót és utána helyesen másolta.

A harmadik írást már kezdetleges volta miatt is másolásnak kell tartani. Tartalma imádságok.

Volf Györgynek a Pozsonyi-codex 1837-ben készült másolatáról mondott kritikája teljesen fedi a valót. Bizony, csak nagyjában hű az. Az általa felhozott íráshibák — egy kivételével — mind a másoló rovására esnek. Például: a Nyelvémléktár XIII. k. 106. l. 6. s. „zagattalol“ olvasható, míg Mihály deák 4. l. 5. s. helyesen „zagattatol“-t írt. Ugyancsak az ő írásának 5. l. 8. s. nem „kes“, hanem „Ees“ van; a 7. l. 14. s. nem „Arnyeczka“, hanem „Arnyeka“ van; a „mywelkedetre“ (10. l. 3—4. s.) és az „eztheweredek“ (18. l. 6—7. s.) ilyen forma széjjelválasztása „miwelkedetre“ és „ezthe weredek“

onnan ered, hogy Mihály deák mindkét helyen a sorvégi elválasztásnál kifelejtette a választójelet. A második írás 4. l. 13. s. második szavát a másoló így írja „fogattathnoyek“. Itt is tévedett. Igaz, hogy a „fogattathneyek“ első „e“-je eltér a második írás ismeretlen írója által rendszeren használt „e“ betűjétől és első benyomásra „o“-nak látszik, de hogy ez nem helyes olvasás, arról már a következő lap meggyőz bennünket. Az 5. l. utolsó sorában levő „melyek“ szóban az első „e“ teljesen így van írva. A második írás 18. l. 11—12. s. is nem „zywemnek keresemeth“, hanem „zywemnek keremeseth“ van. Egy hiba azonban, melyet Volf a másolónak tulajdonított, tényleg a kéziratban is előfordul. A második írás 12. l. utolsóelőtti sorában a Nyelvelmlék XIII. k. 118. l. 22. sorában levő „werytekezeseyerth“ tényleg elválasztva fordul elő; a „werytek“ és a „ezeseyerth“ közé esik a szintén külön írt, áthúzott „ese“ hibás szókezdet. A latin szavaknak „ti“-vel (Incarnationis stb.) és „ae“-vel (illibatae) való átíratása szintén az ő találmánya; az eredeti ezeket „ci“-vel és „e“-vel írja.

A másolat ezen hibás szövegére gondolván, igazán örömmel köszöntjük a megkerült codexet, mert erős a reményünk, hogy most már nemsokára a Pozsonyi-codex is hű átírásban jelenik meg a Nyelvelmléktárban.

GÁBRIEL P. GOTTFRIED.

Heltai Gáspár Háló-ja.*

Kézírtos nyelvelmlékeinknél nem csekélyebb fontosságúak legrégibb nyomtatványaink, a XVI. század nyomdai iparának termékei; sőt mivel szerzőik aránytalanul szabadabban írnak a kolostorok könyvmásolójánál és fordítójánál, másrészt pedig technikai tekintetben egy-egy nyomda egyöntetűbb és állandóbb helyesírásra törekedett, nem egy nyomtatvány nyelvtörténeti értéke felül is múlja a vele szinte egykorú kézíratos kódexeket. Sylvester, Dévai Bíró Mátyás, Pesthy Gábor, Benczédi Székely István e tekintetben a legértékesebb emlékeink közé tartoznak. Sorukban a legelsőek közé tartozik Heltai Gáspár is, a ki nemcsak mint könyvnyomtató szolgált a magyar művelődést egy negyedszázadon keresztül, hanem vagy egy tucat munkával mint író is szorgalmas munkása volt a magyar szellemnek, melynek az idegenszármazású férfiú szinte csak felnőtt korában szegődött törhetetlen hívévé s az maradt utolsó lehelletéig. Heltai valódi jelentőségét a XVI. század szellemi életében csak akkor bírjuk valójában méltatni, ha nemcsak a tőle kiadott s fáradhatatlan tollal sajátkezűleg írt művek számát hasonlíthatjuk össze a másokéival, hanem ha a statisztikai áttekintést az ívek, vagy még inkább a nyomtatott lapok számára alapítjuk; ez aztán hatalmasan kiválik mások munkáinak számosságából. Tartalmilag pedig alig van olyan ága az akkori szellemi életnek, a melyet ő egy-egy jelentős munkával ne gyarapított volna.

Ezek közé tartozik a *Háló* is, melyet az egyetlen ismeretes, teljes múzeumi példány után adott ki TRÓCSÁNYI ZOLTÁN a Heinrich-szerkesztette Régi Magyar Könyvtárban. A könyvet János Zsigmond

* HELTAI GÁSPÁR: *Háló*. Kolozsvár, 1570. Kiadta Trócsányi Zoltán. Régi Magyar Könyvtár. 36. sz. Budapest, 1915. M. T. Akadémia kiadása. 8-r. 192 lap. Ára 5 korona.

őhajára és költségével fordította és adta ki Heltai, G. R. Montanus latin eredetije után; voltaképp nem is igazi fordítás, hanem — a kor szokása szerint — inkább rövidített átdolgozás, elől, hátul egy-egy önálló részzel megtoldva. Tárgya a spanyolországi inquisitio borzalmainak tárgyalása Montanus szerint, melyet a segesvári disputa leírása előz meg s egy elmélkedés fejez be Heltai tollából. Heltai a könyv megírása és megjelenése idejében, 1570-ben, már az unitarizmus híve s ezért a többi protestáns felekezetet is kap egy-egy vágást.

Miüket e helyen azonban nem a tartalom érdekeli, hanem sokkal inkább azok a nyelvi tanulságok, melyek a nyomtatványból vonhatók. Heltai gondosan ügyelt arra, hogy kiadványaiban ne legyen más nyomdai helyesírás, mint az övé. Épp e következetesség teszi alkalmassá a XVI. századi magyar nyelv erdélyi vagy általában keleti tájszólásának megismerésére. E szempontból igen hálás lesz e mű részletes feldolgozása. Így például a kiadó külön figyelmeztet a különböző *e* betűk értékére, melyek Heltain kívül csak még Sylvesternél vannak ilyen következetesen jelölve: *é, ê, è* és *e* (előfordul *ê* is, pl. *egész* 218); azonban nem lehet azt mondani, hogy a *Háló* egységesen *í-zó, ö-zó*, vagy *ë(e)-zó* volna, mert egymással mellett előfordulnak ilyen alakok, mint: *ördög* s *ördeg*; *tömlőz*, *tömletz*, *temlecz* és *temlőcz*; *könyörög* és *könyörög*. Különös, hogy a *fél*: *dimidium* is két alakban kerül elő: *fel mázsát* 147 és *fél mázsát* 148. — A jelenidejű melléknévi igenév gyakran *é-t* mutat *ő* helyett: *földnec teremteje* 50 (vö. *vilagnac teremőienec* 54); *íyeszté beszédőckel* 93; *rőckené hevség* 176; *csipteté* 213 sk. mindig így; sőt *eréuel el vőtte* 287. Az ellenkező is előfordul: *é* helyett *ő*, de ezt már sajtóhibának vagyok hajlandó számítani: *emelő* és *felsegité* 301; *el küldő* 307. — Az *ő* hangokat néha régebb *ó*-vel jelöli (a kiadó nem említi): *örőcké* 38; *kőrzettenec* 48; *ördeg* 145, 291; *Kősseg* 222 (ugyanabban a sorban *kösség* is). — Feltűnőek az egymás mellett álló, még erősebben különböző alakok, mint: *riheszt* 111, *rihaszt* 127, *reaszt* 131; *firtót* 109, *firtat* 110; *bodog* és *boldog* 174 (egy sorban!), melyek érdekesen mutatják, hogy valakinek a nyelvtudatában egyidejűleg ugyanazon szónak több változata is megfér. Már az ilyen alakot, mint *büntötés* 236, 256 *büntetés* mellett inkább az író ingadozó ejtésihibájának tudnám be, aki nem érzi eléggé a műveltető képző hangzójának határozottan nyílt *a, e* voltát. Hogy Heltai magyarsága másban is ingadozik, mutatja az a már régen ismert bizonytalansága a tárgyas ragozás használatában, pl. *valami szickratskat vőtéc* 10; *mellyet . . . viszem* 99; *kiket lattyác* 159; *kit . . . meg foktaták vala* 175; *mellyeket . . . eluettéc* 209 stb.

Szóval, a *Háló* szövege igen sok érdekes hang-, alak- s mondat-tani megfigyelésre ad alkalmat s érdemes lesz vele a legkülönbözőbb szempontok szerint részletesen foglalkozni.

A kiadó a legnagyobb gonddal készítette sajtó alá a művet, hogy minden tekintetben az eredeti szöveget hűen és megbízhatóan adja a kutatók kezébe. A bevezetésben beszámol a mű keletkezéséről, forrásáról, tisztázza Heltai szerzőségét, rámutat helyesírásának legfőbb sajátságaira, s a leginkább figyelemreméltó szavakat a mű végén mutatóba foglalja.

Bármilyen gondos is a kiadás, az eredetinek meglehetősen sok sajtóhibája miatt a kutató mégis gyakran kétségben van, kinek

rója fel a hibát: az eredetinek-e vagy az új kiadásnak. A kiadást szinte minden sorban [sic!], [így!], [!] jelekkel tarkázni pedig szintén nem lehetett volna. Ezért az ilyen régi, nyelvelékszerű nyomtatványt voltaképpen csak hasonmásban kellene kiadni, s azt hiszem, hogy ez kevésbé volna fáradságos, mint ennek a sokjegyű és tarka szövegnek szedése és kiadása s talán költségesebb sem volna. Az olvasót pedig fölmentené sok kétség alól, mely így mindenesetre fel kell hogy támadjon benne.

A szómutatóban nem ártott volna a ritkább s elavult jelentésű szavak mellé (*marcana*: vilis; *papaszlár*: sacerdos stb.) az eredeti latin szöveg jelentését is kiírni, hogy ne kelljen olvasás közben minduntalan a NySz.-hoz folyamodni; továbbá az ilyen *cananok*, *hispiátly*, *horcol*-féle szavakat utalással mai alakjukban a maguk helyén is fölvenni, mert az ember természetszerűen ott keresi legelőször.

A kiadó mindenesetre igen fáradságos és gondos munkát végzett s vele a magyar nyelvtörténet művelőinek új, értékes forrást nyitott meg. Kívánatos volna, hogy a RMKönyvtár már eddig is nagyon becses sorozata egyebeken kívül mennél hozzáférhetőbbé tenné nemcsak Heltai, hanem a többi XVI. századi író ritka szövegeit is.

TOLNAI VILMOS.

Grodno elesett.

I.

RIEDL FRIGYES kétségkívül helyesen veszi észre (MNy., okt. füz. 355—7. l.), hogy a németben a metaphorák kopásának folyamata általán előbbre haladt, mint a magyarban. A *stehen*, *liegen*, *fallen* igék halványabbak, nem oly érzéken szemléltetők, mint a magyar *áll*, *fekszik*, *eszik* s ezért alkalmasabbak elvont használatra. Így tehát ha pl. azt mondjuk: „Grodno elesett“, a magyar igére a német elvontabb természetét tukmáltuk, mert a magyar az *eszik* igénél még élő lényre hajlandó gondolni (356. l.).

Az általános észlelést illetőleg teljesen igazat adunk Riedlnek, csak épp ez esetben látnók máskép a „fallen“ ige „kopottságát“. Itt ugyanis, feltevésünk szerint, a német épp annyira, vagy, ha úgy tetszik, csak annyira gondol élő lényre, mint mi. Rámutatiam „Homerus Comparatus“ cz., az EPhK. 1913. évf. 1. és 2. füzetében megjelent dolgozatom 102. k. lapján, a mihez még utalhatok R. Köhler (-J. Bolte, Kleinere Schriften III. 1900, 371—413. ll.) „Um Städte werben in der deutschen volkstümlichen Poesie stb.“, és L. Fränkel, „Um Städte werben und Verwandtes“ (Zeitschrift f. deutsche Philologie, XXII. [1890] 336—354. ll.) cz. régebbi értekezésére, melyek szerint minden várvívó nép — alkalmasint már a legrégebb időkben is (l. „Homerus Comparatus III.“ cz. dolgozatom EPhK. 1915, 379. k. l. 193. jegyzetét) — a várostromot hajadonok megejtéséhez vagy nőül vevéséhez hasonlítja. Azt is tartjuk, hogy a várak és városok nőknek képzelése már az indogermánra visszanyúló jelenség, a minek számos jele van a klasszikus nyelvekben; innen eredhetnek talán a leányt, nőt stb. jelentő (német) városnevek is (Metz l.)* Ha tehát a német „Grodno

* A mi Köhlernek feltűnt, hogy e metaphorát először Magdeburg ostromáról (1629) fedezte fel és Metz-ről is használták (375. l.), mindenesetre hibás úgy felfogni, hogy az ilyen nőt jelentő városnevek voltak volna a kép megteremtői. Legfeljebb közelebb hozták és népszerűsítették.

ist gefallen“-t mond, akkor a „fallen“ mögött nem az elcsúszó vagy térdreeső ember képe van (ez — helyesen érzi Riedl — csakugyan nincs mögötte), hanem a „gefallenes Mädchen“-é, az „(el)-bukott“ vagy „megesett leány“-é.

Mindenesetre kérdés, hogy a magyar „elesett“ szó kifejezhet-e ilyen értelmet. A vár- és hölgy-megnyerés közti párhuzam nyomait mindenesetre nyelvünkben is felfedezhetni véltük (EPHK. 1913, 102/3. l.) és ma is hiszszük, hogy a ki utána járna, többet is találna. A mi a nyelvhasználatot illeti, a NySz. ismeri az *elesik* oly jelentését (pecco, delictum committo; eine sünde begehen), mely a *megesik* egyik jelentésével (labor, pecco; fehlen, einen fehler begehen) egyező. Pázmány például felváltva, egy értelemben használja („el-esett ember“ és „Ha meg-esik és elromol ellenséged“). Viszont a MTsz. a *megesik*-nek az *elesik*-kel egyenlő értékű használatait említi. Kétségtelen azonban, hogy a *megesett* a. m. vitiatum, gefallen (*megesett szűz*) értelemben nem találtam az *elesik* használatát,* noha az ErdyC. 556 b „elesett angyalai“ („Ett *eseenek el* az *keweel angyalok*“ — „gefallener Engel“ l) közel sejtetik az „elesett lányok“-at („gefallenes Mädchen“) is. (V. ö. „meg-esett személy“ és „meg-esett tőlle“ (NySz.) is.)

Igy — ha látjuk is nehézségeit és tudjuk is, hogy csak feltevést adunk — részünkről hiszszük, hogy az „elesett vár“ a bukott hajadonról vett kép alapján áll és talán állhat is tovább — jóllehet esetleg csak mint az *elbukik* és *megesik* értelmileg előkészített s a kép feledésétől megokolt contaminatioja — és mint ilyen érzékeltetheti ezen, nemcsak a németekkel közös, hanem körülbelül nemzetközi metaphorát, talán még a magyar nyelvhasználatnál sem ellenkezve. Mert hiszen *így* nemcsak megbocsátható, de helyes is, hogy hallatán *élő lényre gondoljunk*, a mint ezt Riedl finom érzékkel szükségesnek érezte.

MARÓT KÁROLY.

II.

RIEDL FRIGYES az *elesett* igének ilyen alkalmazását hibáztatva, bizonyítani törekszik, hogy sok kifejezést azért nem lehet éppen úgy alkalmazni a magyarban, mint a németben, mert a német ige gyengébb és halványabb a magyarnál.

Bizonyítékai azonban ugyancsak gyenge lábon állanak. Hogy a német ige gyengébb a magyarnál, azt Riedl azzal bizonyítja, hogy „a német gyakran bővíti az igét, támogatja más kifejezéssel, a mi a magyarban fölös, ott az ige magában elég erős“. Ezt szó szerint elmondhatjuk a magyar igéről is a némettel szemben, miből viszont az következne, hogy a magyar ige gyengébb a németnél. Nincsen-e a magyarban is egész sereg „más kifejezéssel bővített“ ige, mint; észre vesz, számot vet, szemet szúr, szembe ötlök, szemre hány, pártot üt, számon kér, jól esik, szót ejt, szert tesz, ügyet vet, gondot visel s még néhány tucat? S nem lehet-e közülök egyeseket a németben is egyszerű meg nem erősített igével kifejezni, mint: kétségbe esni = verzweifeln, végrehajtani = vollstrecken, félre ismerni = verkennen, helyre hozni = herstellen. Még arra nézve is teljesen megegyeznek egymással a magyar és német igék, hogy a névszóval összetettek legnagyobb részében a főjelentés a név-

* A *megesik* CzF-féle értelmezése „hajadonról vagy özvegyről, kit valaki terhbe ejt“ nem egészen fedi az usust. A fogalom jelentése szabadabb.

szóban rejlik s az ige alig jelent többet holmi igeképzőnél. Ezt legvilágosabban abban láthatjuk, hogy azoknak az egyszerű igéknek, melyek egyes összetettekkel rokonértelműek, alapszava rendszerint az a névszó, melylyel az ige kapcsolatban van. Pl. *kárt* vallani = megkárosodni, *részt*-venni = részesülni, *gondot* viselni — gondoskodni, *szert* tenni = szerezni, *hálát* adni = meghálálni. A németben: *Acht geben* = beachten, *Theil* nemen = *betheiligen*, in *Zweifel* ziehen = *bezweifeln*, *Verzicht* leisten = *verzichten* stb. Semmivel sem meggyőzőbb az, a mit Riedl a német igék elvontabb használatáról hoz fel. Részemről — lehet, hogy beunem van a hiba — sehogy sem tudom megérezni, hogy ezekben a magyar összetett igékben: ügyet-vet, szert-tesz, szót-ajt, hasznot-hajt, a *vet*, *tesz*, *ajt* és *hajt* ige érzékelhetőbb, mint e német összetett igékben: Eindruck machen, Richtung nehmen, in Frage stellen, Anspruch erheben a *machen*, *nehmen*, *stellen* és *erheben* igék. Épp oly kevésbé tekinthetem a *Theil*-nehmen és *gut*-stehen összetételekben a *nehmen* és *stehen* igéket elvontabb értelműeknek a magyar *vesz* és *áll*-nál ezekben: *részt vesz*, *jót áll*. A mi a czimúl használt kifejezést illeti, igaz, hogy *elesett* alig vonatkoztatható másra, mint élőlényre (főleg emberre); de azért elvontabb értelemben is használjuk, ha pl. valakiről azt mondjuk, hogy *elesett* a jutalomtól. Igekötő nélkül pedig vagy más igekötővel nagyon is gyakran fordul elő az *esik* ige elvontan. Pl. jól *esik*, szó *esik* valamiről, *megesett* a helyett: megtörtént, *megesik* a szíve, *átesett* valamely bajon stb. Hogy a magyar fület nem tulságosan sérti, ha a lapok városok s várakról folyton emlegetik, hogy elestek, annak oka alighanem abban rejlik, hogy az *elesett* szó többnyire olyan értelemben fordul elő: valaki harcban halált lelt, elbukott, a mely értelem könnyen átvihető ostromolt várak meghódolására.

Jól mondja Riedl, hogy minden nyelvben sok a kopott kifejezés, különösen sok a színehagyott ige, s ha neki úgy tetszik, hogy a kopás folyamata a németben előbbre haladt, mint a magyarban, lehet, hogy nem is csalódik. Csakhogy a kérdés határozott eldőntése a két nyelv szokincsének, főleg igéinek kimerítő egybevetése nélkül alig gondolható.

TORKOS LÁSZLÓ.

III.

A Magyar Nyelv októberi számában a magyar és német ige különböző természetét fejtegetve, a *Grodno elesett* kifejezést mint idegenszerűt rosszaltam. MARÓT KÁROLY-nak most közölt felfogását a megfelelő német kifejezésről (*Grodno ist gefallen*) német philologusok bírálatára kell bíznom. Multkori elmélkedésem kiegészítéseképp még csak arra utalok, hogy a *Grodno elesett*-féle kifejezések német eredete kitűnik a magyar *esni* és a német *fallen* szavak értelmi köreinek, értelmi elágazásának és árnyéklatainak elemzéséből is.

Az *esni* szót ebben a kifejezésben: *Grodno elesett* germanismusnak tartom, mert az *esni* ige ezen árnyéklatának a magyarban nincs családja, nincs külön értelmi köre, a magyarban idegen, elszigetelt jelenség, míg a németben igenis ennek az árnyalatnak (a vár elesett) is van bő értelmi köre, van gyökere, van elágazása, vannak nagy számmal rokonai. A magyarban csak hozzáuk szakadt idegen, faczér „Zugereister“. Mit akar itt?

Hogy a vár *elesése* idegenszerű kifejezés, kitűnik, ha az *esni* igének magyar értelem-árnyéklatait csoportosítjuk.

1. Az *esni* igének magyar értelmi köre mindenekelőtt a merőleges gyors mozgás lefelé és a mi ehhez hasonlít. Az eső *esik*, a téglá a háztetőről *esik*, az alma a földről *esik*. Ez az *esni* ige ós, eredeti értelme. Átvitt értelemben is használjuk, olyan eseményekre, melyek képzeletünk szerint gondolatban hasonlítanak a merőleges eséshez. Pl. a láz esett (talán a hőmértőre gondolunk?), az árfolyam esett, szíve megesett, betegségbe esett.

Az *esni* igéhez sokféle rokonértelmi ige kapcsolódik. Ilyenek például: *zuhan* = nagyobb mennyiségű folyékony test vagy valami nehéz test *esik*; *hull* = csoportosan, collective *esik*; *potyog* = puha testek (többszörfire egymásután) *esnek*; *csúszik* = ferde felületen *esik*; *süllyed* = bizonyos alapon vagy bizonyos közegben lassan *esik*; *bukik* = fejtől *esik*; *dől* = tömegben vagy megrontva *esik* stb. Ezek közül háromnak, a *bukik*, a *hull* és a *potyog* igének tudtommal nincsen a német nyelvben megfelelője. (Ha Németországban olyan nyelvújítók volnának, mint nálunk, tán megpróbálnák megfelelő szavakat alkotni.)

2. Az *esni* igének van a magyarban (és a németben is) olyan értelmi köre, mely a *latin* kifejezések beszivárgásán alapul, de már teljesen meghonosodott, magyarrá lett. A rómaiak nagyon szerették a koczkázást, mint szerencsejátékot, a koczka *esése* (*casus, cadere*) néha sorsdöntő volt náluk. Innen vannak a *szerencsés eset, érdekes eset* kifejezések. (Ein interessanter Fall.) „Furcsán *esett*, de *megesett* | Hajdanában ez az *eset*“. (Arany László.) Az átvett értelmű kifejezésekben: *jól esett, rosszul esett* szintén még a koczkajáték *esélyei* lapanganak, bár eredetükre már nem gondolunk.

3. A németben a *fallen* értelmi csoportja oly fogalmakat is felfoel, melyekre a magyar nem alkalmazza az *esni* igét. Van különösen sokféle *nem* merőleges esés, melyet a német (akár valódi, akár átvitt értelemben gondolva) a *fallen*-nel jelöl. Der Wagen *fiel*, die Mauer der Burg *fiel* (a magyarban a kocsi, a várfal *nem esik*, hanem *dől*). Átvitt értelemben: Das Stück ist bei der ersten Aufführung *gefallen* (a színmű az első előadás alkalmával *megbukott*). Die Grazer Bank ist *gefallen* (a bank *megbukott*). Sein Sohn ist bei der Matura *gefallen* (fia *megbukott* az érettségén). Der Wert der Häuser *fiel* im Kriege (a telkek értéke csökken a háború idején). Nero besang den *Fall Trojas* (Néro Trója *veszedelméről* énekelt).

Ebbe a német értelem-csoportba tartozik a *die Festung Grodno ist gefallen* — kifejezés is. Ha a győztes katonák az elfoglalt vár falát valóban lerontják, a német ezt mondja: die Mauern der Festung *fallen*, vagy főnévvel: *Fall* der Festung. A magyar azonban azt mondja: falai *ledőlnek* (nem pedig: *esnek*). Ha aztán a német azt akarja kifejezni: „a várat elfoglalták“, akkor ő ugyanazt a *fallen* igét, melylyel a vár falainak valódi lerombolását, döntését kifejezi, ő most már bátran használhatja *átvitt* értelemben, azt mondván: *die Festung ist gefallen*. A *fallen* a németben teljesen megfelel a *faldólés* fogalmának, a magyarban azonban ez *nem* így van: az *esni* igét *nem* alkalmazzuk mint a német a *fallnak*, a várnak *valódi* ledőlésére, tehát *nem* alkalmazhatjuk *átvitt* értelemben sem a várfalnak vagy a várnak elfoglalására, mint a német a maga *fallen* igéjét. Ennek a *fallen* igének értelemköre *nem* vág teljesen össze az *esni* körével. Az utóbb idézett példákban a *fallen*-t *nem* lehet az *esni* igével visszaadni, mert a magyar ige *nem* öleli fel a bukás, dőlés, lerontás, megsemmisülés idéztem fogalom-árnyékait.

Különb is, bármit gondoljunk e kifejezésről: *a vár elesett*, akár helyeseljük, akár nem, kétségkívül egyetértünk abban, hogy gyönyörűen hangzik majd minden magyarnak e mondat: *Szt. Pétervár elesett.*

*

Multkori cikkemben Grodno elestéről egy (ágyú-)füst alatt a főnévvel megerősített elvont igealakok ellen (a minő *tekintetbe veszi felelősségre von, kétségbe von*) is támadást intéztem.

Minden nyelvben vannak ilyen kifejezések. Különös hajlandóságot ilyenekre látok a német nyelvben, a mi nek oka — úgy vélel — abban rejlik, hogy a németben sok az elvont, szintelen (majdnem azt mondanám: már tartalmatlan) *mindenes ige*, melyeket elvont halvány természetűknél fogva könnyen lehet ide-oda tolni; minden főnévhez csatolni. Mennyire elhalványult például a *jönni, venni, vonni* igék eredeti értelme e német kifejezésekben: *in Betracht ziehen, in Betracht kommen, in Betracht nehmen.* (A magyarban is utánoztuk: *tekintetbe venni.*) A mi nyelvünkben is van sok ilyen kifejezés, de úgy hiszem, nem annyi, mint a németben, hol az eredeti értelem elfonnyadása elébbre haladt és a hol aztán már a nyelv mintegy mechanikusan, analógiák szerint, ezen a csapáson haladva, mindig több meg több ilyen vak: ige + főnév összetételeket alkotott. Hogy a németben több az ilyen színehagyott kifejezés, az valószínűnek tünik fel, ha például egy jeles magyar és egy jeles német regény 50—50 lapját összehasonlítjuk: úgy tapasztaltam, hogy a német regényben több ilyen igés összetétel található.

A nyelvújítás óta ezeknek a főnévvel támogatott igéknek száma igen felszaporodott a magyarban, mert német példákat másoltunk vagy német mintára alkottunk ilyen kifejezéseket.

Erre nézve egy-két példát akarok taglalni, egy-két német mintára alkotott illetén kifejezést, melyek megfelelnek a német nyelvnek; magyar másuk azonban idegen természetű rabszolga a mi nyelvünkben.

TORKOS LÁSZLÓ fentebbi kis cikkében (melynek végkövetkeztetésével teljesen egyetérték) felhossa a *jót állani* kifejezést. E kifejezés merő mása a német *gut stehen* szólásnak, melynek a német nyelv talajában igen is vannak elágazó gyökerei, a magyarban azonban nincsenek. A német azt mondja: *die Bulgaren stehen für ihr Land* = a bolgárok megvédik hazájukat, vagy *ich stehe dafür* = kezeskedem róla. A *stehen* tehát kezeskedést fejezhet ki a *gut* határozó nélkül is. Ebbe a német értelemcsoportba tartozik a *gut stehen* szólás is. Ezen szólásnak *gut stehen* nemcsak *stehen*, hanem *gut* szava se vág egybe a magyar fordításnak (*jót állók*) jó szavával. A németben a *gut* kereskedelmi és bankéleti kifejezés is. *Ich habe 1000 Kronen gut bei der Kredit-Bank* = Ezer korona követelésem van a Hitelbanktól. A *gut* szó magában (a *stehen* nélkül is) kezesseget jelent: *Sie sind mir gut dafür* = Ön kezeskedik ezért.

Gyökeretlen kifejezés a magyarban a *felelősségre vonni* is, a német *zur Verantwortung ziehen* mása. A németben a *ziehen* törvényszéki kifejezés is, melyben benn rejlik az „idézés“ fogalma. (Például: *vor Gericht ziehen, zur Strafe ziehen, zur Rechenschaft ziehen, zur Verantwortung ziehen.*) A magyarban a *vonni* igének csak ott van meg az „idézés“ árnyalata, a hol németből való fordítás forog fenn.

Német családból szakadt hozzánk a *kétségbe vonni* is. A *valamié*

vonás a németnek kedvelt kifejezése elvont értelemben is. Pl. *Ins Geheimnis ziehen* = a titokba beavatni, *ins Vertrauen ziehen*, *ins Lächerliche ziehen* stb.

A németnek is van, úgy mint nekünk, a *kétségbe vonás* fogalmára egy egyszerű igealakja: *zweifeln*, kétleni.* A német nyelvnek azonban van egy (cikkkemben tárgyalt) törekvése arra, hogy az igét összetett kifejezéssel helyettesítse: *zweifeln* helyett azt mondja *in Zweifel ziehen*. Ezt a törekvést utánozták azok, a kik a *kétel* szó párjául az összetett németes *kétségbe vonni* kifejezést alkották. Az ilyenforma halvány, gyökeretlen szólásokat rosszalta cikkem.

RIEDL FRIGYES.

* Pl. Aranynál: „Melyet ha valaki, pusztá szómra *kétel*: könyvbe is megírta Illosvai Péter“ (Toldi Sz. IV, 82). A XVIII. század közepéről példát idéz Szty, NyÚSz. II, 500.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A helyesírás hatása az irodalmi nyelv fejlődésére. Sokan vannak, a kik úgy vélekednek, hogy a helyesírás az irodalmi nyelv fejlődésére egészen közömbös dolog s nincs rá semmi befolyással. Már pedig ez, szerintem, egy igen vaskos tévedés! Íme:

1. Az „*a ki*“ egybeírása. ARANY JÁNOS a Koszorú 1865. évi 21. számában Az „*aki*“ az Akadémiában cím alatt egy kis cikket tett közzé, az „*a ki*“ mellett és az „*aki*“ ellen. E cikkből idézem a következő sorokat:

„A legtöbb élő magyar fül arról tanúskodik, hogy *laki* (Újlaki) és *a ki* másként ejtetnek. Az összes magyar alföld, más vidékek nagy részével együtt, az *a ki*-ben olyforma pattantást hallat, mintha kettős *k* volna utána. S hogy ez nem új „korcsosodás“ a nyelvben, mutatja régi írók példája, kik a XVI. század eleje óta, mindenkép igyekeztek e pattanó hangot visszaadni. Hogy többet ne említsünk, némelyek *h*-t irtak az *a*-hoz, így: *ah ki*, mások a *k*-t forma szerint kettőztették, így: *akki*. Megállapodott versmértanunk, egy Vörösmarty kezei közt, hosszúnak vette az ily *a*-t, akadémiánk 48 előtt úgy tanította s a *z* kimaradtát mutató hiányjelt pontosan felrakta nyomtatványaiában. Csak mióta e hiányjelt, merő leírási kényelemből, elhagyogtjuk, azóta kezd némely fül közönyössé válni az *a* pattanó ereje iránt és szokni az egészen rövid ejtéshez“ . . . „De nem mindnyájan jutottunk ennyire. Sokan, a túlnyomó többség, a nemzet zöme, még épen úgy ejtjük ki az *a*-t, mint ejtették azok, kik a XVI. században *ak ki*-t irtak.“ . . . „Az *aki* írás által oly kiejtés kap lábra, mely ellen minden igaz magyar nyelvérzék tiltakozik. Mi legalább, ha provincializmussal sujtatunk, sőt ha egyedül maradtunk is — így végzi ARANY — kimondjuk: hogy négy század irodalmától támogatott és a legszüzibb ajkú magyar nép kiejtésén táplált

provinciális lelkiösmeretünk mind halálig borzadni fog *aki*-nak írni oly szót, melyet így volnánk kénytelenek olvasni: *akki*.”

2. *A cz és c kérdése.* A latin nyelv helyesírásának egy nagy tökéletlensége az, hogy két különböző hangra, a *k*-ra és *cz*-re egy betűje van: a *c*, a mit az utána következő magánhangzó minősége szerint, majd *k*-nak, majd *cz*-nek kell kiejteni.

A magyar nyelv, mely annyi századon át a latin járma alatt nyögött, ezen a helyesírási bajon úgy segített, hogy a magyar *cz* hang leírására, jórészt a XVII. századtól kezdve, előbb a *tz*, utóbb a *cz* összetett betűt alkalmazta, a pusztán *c* betűt meghagyván a latin s belőle származott francia szók számára, tehát válaszfalat emelt a magyar szók és az idegen szók helyesírása közt, úgyhogy mindenki első szempillantásra megláthatta, hogy magyar vagy idegen szóval van-e dolga?

Most e válaszfalat, a melyet, ha nem lett volna meg, föl kell vala építenünk, magunk (vö. Iskolai helyesírás) döntjük le. És miért tesszük ezt? A pusztán *c* szószólói azt mondják: takarékoságból; minek oda két betű, a hol egy is megteszi. Ugyan mennyit takarítottunk meg vele?

A magyar nyelvnek, a legutóbbi összeszámlálás szerint, mintegy 125,000 szója van; ebből 1100 kezdődik *cz* betűvel, tehát nem is egészen 1 százalék; ellenben *sz*-szel 5500, tehát éppen ötször annyi. Miért nem takarékoskodunk az *sz*-nél? A míg valamennyi összetett betűnket, a *cs*-t, *gy*-t, *ly*-t, *ny*-t, *ty*-t, *zs*-t meghagyjuk, miért pusztítjuk ki éppen a *cz*-t? Lám a német az *s* hangot három betűvel, a *cs*-t meg éppen négy betűvel írja, de vajjon jut-e eszébe — pedig ugyan takarékos nép — a régi hagyomány rovására takarékoskodni? És mi magyarok a *cz*-n akarjuk megmutatni, hogy mi is milyen takarékosak vagyunk, éppen ott, a hol ez a spórolás egyenest veszedelemmel jár. Igenis, veszedelemmel!

Ha ugyanis a magyar *cza*, *czo*, *czu* szótagot és a latin-francia *ka*, *ko*, *ku* szótagot egyformán írjuk, az olvasáskor örökösen zavarban leszünk, hogy ezt vagy azt hogyan ejtsük: *arka* vagy *arcza*, *arkuláta* vagy *arczulata*. Ez szükségképen arra fog majd bennünket kényszeríteni, hogy az e fajta latin-francia szókat, valamennyit magyarosan *k* betűvel írjuk. Pedig a hozzánk özönlő ilyenfajta szók száma tömérdek. Gondoljuk csak a *con*-igekötős latin szókra: *kon-skripció*, *konstrukció*, *konsternáció* stb. stb. Ha így minden jöttment vadidegent magyar ruhába bújtatunk (l. Bp. Hírl.) s magyarnak mutatunk be, csakhamar — alig hogy a régít befejeztük — egy új nyelvújításba kell kezdenünk.

Nos hát, nincs-e a helyesírás hatással az irodalmi nyelv fejlődésére?

SZILY KÁLMÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Böge, csege. Ezt a két mesterszót egyre gyakrabban használják műszaki irodalmunkban. (Vö. MNy. XI. 431).

A *böge* szó *megrekedt vizet* jelent, vagyis jobban mondva olyan medret, melyben a víz áll, vagy lassan folydogál. Legelőször VEDRES ISTVÁNNAK „A' túl a' tiszai nagyobb árvizek eltéríthetőségéről egy-két szó“ (Pesten, 1830) című értekezésében olvastam. Itt VEDRES az 1816-iki tiszai árvíz leírásában többek közt a következőket mondja: „Szegedről a' kikindai vásárra hajókön mentek a' kereskedők és mesteremberek s onnét a' „Böge“-tsatornáig szabadon lehetett mindenfelé tsolnakázni.“ E mondatból az tűnik ki, hogy a Béga és Böge szó egyet jelent. Boldogult PÉCH JÓZSEF, ki valaha a Béga-csatorna mérnöke volt, említette, hogy a Béga mentén szokásos szólás: Meujünk fürödni a Bögébe; csolnakázzunk a Bögén stb. Egyes régi térképeken (pl. a WEISS ISTVÁN-féle térképen) a Béga Bege néven szerepel. SZABÓ KÁROLY szerint is (l. Névt. magyar ford. 61 l.) a Bege (szójárásban Böge) latin neve után Bégát jelent (vö. EtSz. *Béga* cz.). Egyébként nemcsak a Béga szerepel Böge vagy Bege néven, hanem más eldugult vagy lassan folyó víz is. ORTVAY (l. Magyarország. régi vízrajza I. köt. 117 l.) Anonymus Beguey-ét, mely szintén a Bégát jelenti (akár a folyót, akár a hasonló nevű várat), a görög πηγὴ „forrás, patak, csermely“ szótól származtatja.

Újabban *böge* szóval a hajózó csatornák két-két vízlépcsője közötti szakaszát jelölik. Sőt, ha a folyókat duzzasztógát és csege segítségével lépcsőzik és mesterséges úton hajózhatóvá teszik, vagyis, mint mondani szokták, csatornázzák, két-két vízlépcső közötti folyószakaszt is bögének neveznek. A szó tehát újabb használatban a hajózás számára *mesterségesen elrekesztett* vizet jelent s a francia *bief*-nek, a német *Haltung*-nak felel meg. A *böge* szó ebben az értelemben a múlt század 80-as éveiben kezdett elterjedni; én a „Hajózás a szárazföldi vizeken“ című munkában (a M. Mérn.- és Épít. Egylet kiadványa, 1885) bukkantam reá először.

A *csege* a „csek, cseke, szege, zege“ szóból származik s tulajdonképpen vízen való átkelőhelyet, vagy vízrekesztéket jelent. (vö. EtSz. *cége* cz.). Már a Pannonia megvételeéről szóló históriás énekekben is előfordul a *csek* szó:

„Az cseken ök csekének
Kelenföldön átkelének.“

Újabbban a *csege* szóval FEKETE ZSIGMOND ajánlatára (l. a Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 1880. évi kötetének 588. lapját) azt az építményt jelölik, mely a csatornában és csatornázott folyókban a hajóknak a vízlépcsőkön való átkelését lehetővé teszi s melyet a német *Kammerschleuse*, a francia *écluse à sas* névvel nevez. Tehát a szó újabb használatban mind a vízen való átkelőhely, mind a vízrekeszték értelmének megfelel. A *csege* szó műszaki irodalmunkban majdnem teljesen kiszorította már a kamarazsilip szót, mely a *Kammerschleuse* szolgai fordítása. BOGDÁNYFY ÖDÖN.

Felelet. *A dualis a magyarban cz. értekezésében* kimutattam, hogy a finnugor nyelvekben a dualis tulajdonképen egyesszám, az egységül felfogott kettőnek nyomatékos egyesszáma; ezért foglalja el a legtöbb fgr. nyelvben az egyesszám a kiveszett dualis helyét, s ez érteti meg a magyarban a páros testrészek nevének egyesszámú használatát, valamint a *félkezem, felszemem*-féle kifejezéseket (MNY. IX : 307—313).

A párnak egységül való felfogására s egyben a dualisnak a magyarban való egykori meglétére újabb bizonyítékot szolgáltat a címűl írt szónak a régi magyar jogi nyelvben való jelentése. Nagyszombat városának 1565-i jegyzőkönyvében Ordódy Kristófnak Szolnokny Balázs ellen való panasztételéről a következőket olvashatni: Ordódy chr(ist)off Zolnoký Balas ellen illýen modon valo *feleleteott* theou, hoğ mykor ez elmult napokban valaminemeo keo feleol Zolnoký Balast biro vram eleýben hývatta volna, Zolnoký Balas hýro vram hazaban Ordody Chroffnak ezt felelte volna, hoğ Ordody Chroffnak nem akarna panazat megh hallany, mert Ordody Chroff týzteossege vezteott ember volna. — Később meg ezt mondja a jegyzőkönyv: *Mely feleletýtt* Zolnoký Balas megh halgatuan, varas theoruenie zerent maganak *feleletre valo napot* ker valla . . . Es mykor wýzza be jewtt volna, Ordody Chroff *feleletýre ezt felele* (MNY. VII. 85). Ez adatokból nyilvánvaló, hogy régi jogi nyelvünkben a *felelet* nemcsak a panaszra adott választ, hanem magát a felperes panaszát is jelentetett.

Más emlékek tanúsága szerint azonban nemcsak 'vád, panasz' jelentése volt a *felelet* szónak, hanem ezzel fejezték ki általában a bírói keresetet, a felperes actióját: Az elmúlt 1611. esztendő Szent-András havának 14. napján *indítottunk* volt ilyen *feleletet* az [incattus]-hoz (felperesi kérelem egy végrendelet érvénytelenítése ügyében. Széll F.: Becstelenítő eljárás . . . Debr. város régi jo 19. l.). — Mi ez *feleletöt* hallván, kérjük vala elő tüle az hivatal levelet (citatiót, Gér. Kár. Csal. III. 319). Az *feleledben* (!) három ezer szálfát *felel*, az hivatalban pedig másfél ezer vagyon írván: a keresetben háromezer, az idéző levélben másfélezer szálfáról van szó (uo. III. 320).

E jogtörténeti emlékek alapján már most a *fél: felel: felelet* szavak elhomályosult jelentésbeli kapcsolata teljesen világos. Hogy a *felelet* szónak mai nyelvünkben csak a kérdésre, felszólításra adott válasz értelme van, az jelentésbeli elszigetelődés eredménye. Még a 16. és 17. század jogi nyelvében a felperes keresete, vádja, meg az alperes védekezése egyformán *felelet*; és ezt természetesnek is találhatjuk azon megállapítás után, hogy a magyar nyelvben ős időktől fogva a párnak a fele nem egy, hanem fél s így a *peres felek* mindegyikének a bíróság előtt való szóbeli vagy írásbeli ténykedése egyformán *felelet*.

Bár a *felelet*-nek ez a kettős jelentése a 16. században már csak a jogi nyelvből mutatható ki, mégis az eddigiek után teljes joggal feltehetjük, hogy e szónak kétirányú jelentése valamikor általános volt és az Árpádkori magyar nemcsak a kérdésre felelt, hanem ha ráérő ideje volt, a szomszédjával is szokott felelgetni (beszélgetni).

A pár egységül való felfogásának a népr nyelvben is egyre újabb bizonyítékaira bukkanok; különösen érdekes ez a hódmezővásárhelyi adat: *Félló*: egyes ló a kocsi előtt. *Félló talyiga*, Apám uram kocsija (MNy. II. 136).

KERTÉSZ MANÓ.

Czötkény, szettyén. A két szó közül *czötkény* az adatok túlnyomó többségében ezt jelenti: „Euphorbia palustris, wolfsmilch, farkasfű, ebtejfű, ebtejkóró‘ (I. NÁTLY, KASSAI IV, 377, V, 251, MTsz., WAGNER-MÁGOCZY, Nyr. XXXIII, 422). A szó MUNKÁCSI, Ethn. IV, 203 és GOMBOCZ, Bulg. türk. Lehnw. szerint egy bolgár-tör. **sütkän* átvétele. Van aztán a magyarban *szettyén* is, a mely szintén „Euphorbia palustris, wolfsmilch, farkasfű, ebtejfű, ebtejkóró‘ jelentésű (I. MÁRT. 1823 *wolfsmilch* a., HARTL. *wolf* a., alakv. *szettyén* Tzs. 1838, CzF., *szettyén* MTsz. ebben: *szettyénbokor*). A két szó: *czötkény* és *szettyén* egymáshoz való viszonyáról már most GOMBOCZ, Bulg. türk. Lehnw. 67. lapján ezt írja: „Eine andere benennung der wolfsmilch, die mit *czötkény* (= **szötkén*) wohl verbunden werden kann, ist: *szettyén* ‚Euphorbia vgl. noch *szettyénbokor* ‚eine perennierende, meterhohe pflanze, mit blauen blüten‘, MTsz.“

Az én meggyőződése az, hogy a *czötkény* és a *szettyén* (alakv. *szettyin*, *szettyén*) két külön szó, s hogy egymás változataiul nem tekinthetők. Okaim erre a következők:

a) Ha a m. *czötkény* csakugyan egy bolg. tör. **sütkän* átvétele, kell, hogy a *szettyén* a *czötkény*-ből fejlődött alak legyen. Fel kellene tennünk, hogy a *szettyén* egykor **szetkin* volt, s hogy a mai *-tty-*előbbi *-tt-*-ből való s ez még régebbi *-tk-*-ből. Igen ám, de a magyarban *-tk-* > *-tt-* hasonulás nincs. Ilyen szavak mint *átkozni*, *sütköt* stb. nem válnak hasonulással nyelvünkben **áttozni*, **szittot* stb. alakúvá.

b) A *czötkény* szó *ö*-je váltakozik *e*-vel, a mely tehát eredetibb *ë*, vö. *czetkény* NÁTYL, KASSAI IV, 377, Nyr. XXVI, 330. Igen valószínű már most, hogy a *szettyín* szó *e*-je eredetileg is nyílt s hogy illeszkedéssel keletkezett *a*-ból. KASSAI IV, 376 lapján (innen MTsz.) ugyanis azt olvassuk, hogy az „Euphorbia palustris“-t *szattyinkóró*-nak (alakv. *szattyinkóró*, uo., *szatyinkóró*, *szatyinkóró* KASSAI V, 251, *szetyinkóró*, *szetyinkóró* uo.) is hívják. Bizonyos dolog, hogy ez a *szattyinkóró*-beli *szattyin* nemcsak jelentésében, hanem hangalakjában is azonos a *szettyín*-nel. A *szattyin* alakváltozat már most teljesen kizárja, hogy a *szattyín* ∞ *szettyin* a *czötkény* szóval azonos eredetű lehessen. A mint a szláv *sračin*-ből a magyarban **szracsin* > **szreccsin* > *szerecsin* > *szerecsén* (az *r* után *e* mindenkor nyílt *e*, l. MNy. V, 392) lett, úgy lett a *szattyín*-ből is *szettyín*. Az *a*-val hangzó alak tehát az eredetibb.

Milyen eredetű lehet már most ez a *szattyín* ∞ *szettyin*? A legvalószínűbbnek a következő magyarázatot tartom:

Az „Euphorbia“-t magyarul általában *ebt* éjfű-nek (l. MÁRT. 1818 *euphorbia* a.), *ebt* éj-nek (l. Magy. Könyvh. 1783, I, 371, MÁRT. 1803 *wolfsmilch* a., Magyar Fűvészk. 284, WAGNER-MÁGOCSY), *kutyat* éj-nek (Magy. Könyvh. i. h., WAGNER-MÁGOCSY) is hívják. Van reá adatunk, hogy a kis kutyát magyarul *szattin*-nak is hívták. HELTAI egyik fabulája ez: „A számárról és *Szattin*-ről. Egy számár látta, hogy az wra igen iázodnéc egy *szattin*-nal . . . És hogy felszeknéc mellette à kutza“ (l. RMK. IV, 43, NySz.). Hogy itt a *szattin* ,kutyát, kis kutyá“-t jelent, kétségtelen. Azt tartom, hogy ez a ,kutyá‘ jelentésű *szattin* van meg KASSAI *szattyinkóró* ∞ *szettyinkóró*, a MTsz. *szettyénbokor* szavában, s jelentése ,*ebte* jfűkóró, bokor“. A szó eredetileg csak összetétel volt, de az előtag ,kutyá‘ jelentése használata kiveszésével tapadással *szettyín*. Hangtanilag a *szattin* > *szattyín* > *szettyín* kifogástalan. Magának a *szattin* szónak eredetét nem tudom.

Csahó? Az OklSz.-ban a többi közt ez van: **Csahó?**: [sciurus: eichhörnchen?] 1406: Alveolum *Chahocherge* [a. m. csahó?] vocatum (Zichy Okm. V. 479). [Vö. MTsz.] **Cserge**: gausape, stragulum, sagum, siparium; zottigte [zottige] juppe, decke, kotzen NySz. 1406: Alveolum *Chahocherge* [a. m. *cserge*?] vocatum (Zichy Okm. V. 479).

Ez idézetből az derül ki, hogy az OklSz. a Zichy-Okmánytár V, 479. lapján közölt 1406. évi *Chahocherge* szavát összetett szónak tartja, s bár sok mindenféle ?-lel látja el e megfejtését, végeredményben mégis csak így elemzi a szót: *csahó* + *cserge* = *Chahocherge*.

Ha a Zichy-Okmánytár V. kötetében az idézett oklevelet megnézzük, azt fogjuk látni, hogy ez oklevélben (l. 477. l.) a váradi káptalan Zsigmond király rendeletéből Szatmár-Németi, továbbá Darócz és Lázár (ma Pusztá-Darócz és Lázári) birtokok között határ-

járást teljesít. Ha meggondoljuk, hogy e helyekhez nem messze van *Csaholcz* falu, melynek régi neve *Csahoucz*, *Csahócz* (l. CSÁNKI I, 472: *Chaholcz*, *Chachoch*, *Chahowcz*; LIPSZKY, Rep.: *Csahócz*), nem lesz merész a feltevésünk, hogy az oklevél „circa quendam alveolum *Chahocherge* vocatum“ (l. Zichy-Okm. V, 479) kitételében a tulajdonnév így elemzendő: *Chahoch* + *erge*, azaz *Csahócz* + *erge*. Kétségtelen helyessé válik ez az elemzés, ha tekintetbe vesszük, hogy ebben az oklevélben ez is olvasható: „penes quendam alveum *Ergepathaka* vocatum“ (Zichy-Okm. V, 478). Igen valószínű, hogy „alveolus *Chahocherge*“, és „alveus *Ergepathaka*“ azonos pataknek a neve, de ez mellékes. A tény az, hogy *Chahocherge* helyes elemzése *Chahoch-erge*, s korabeli olvasása: *Csahócz-erge*. Hogy mi ez az *erge*, arról nem merek nyilatkozni.

MELICH JÁNOS.

Jegelés, jegelni. A hódoltság korában várainknak és kastélyainknak egyik erőssége a vízárók és a folyóvíz volt. Nem volt semmiféle palánkunk vagy vigyázóházunk vízárók nélkül. Mivel a víz télen befagyott, a várak és kastélyok téli időben nagyobb veszedelemben forogtak. E veszedelmet úgy kerülték el, hogy a vízárkok és a folyóvizek jegét felválták. Ezt a mesterséget nevezték *jegelésnek*. Erre a célra voltak várainkban a *jegelő fejszék*, a *jegelő ösztökék*, a *jegelő és jegező karók*. Régi várkapitányaink utasításaiban jobbra megtaláljuk a jegelésre vonatkozó rendelkezést. Paksy János komáromi főkapitány 1552. évi utasítása például azt mondja, hogy Komárom és Pozsony megye népével kell télen a Duna és a Vág jegét vágatnia. Paksy több jelentése maradt ránk, melyekben részletesen ír a jegelés nehéz munkájáról. Más várainkról is elégszer olvashatjuk, hogy a jobbágyokat hajtották fel a vízárkok jegelésére.

Mіндеzt szükségesnek tartottuk előrebocsátani, mivel a *jegelés* szónak jelentését eddig helytelenül magyarázták. A Nyelvtört. Szótár például azt írja, hogy a *jegel* annyit jelent, mint „*jéggel kever, fagyat*.“ A felhozott példák azonban e jelentést nem igazolják. A NySz. ugyanis ezt írja: „Hogyha az Dunát nem jegelnék és nem őrzenék az török nagy rablásokat tenne . . .“ „Az árka jegelésit is alig győzték“. Világos dolog, hogy itt nem jéggel keverésről, hanem a jég felvágásáról van szó!

A *jegelés* szóra igen világos példákat olvashatunk Kemény János Őnéletírásában. Kemény írja például a Szamosról: „*szélesen kijegelték* vala . . . arra deszkákat és sövényeket hordatván és által bocsátván az *jegelésen*“ stb.

ÖDÖNGŐ ÁBEL.

Levente. A NySz. szerint ezt a szót *leventa* alakban Zrínyi használta elsőnek az Obsidio Sigetianában. A NyÚSz. szerint pedig Dugonics volt, ki az újabb irodalomban *leventás*, *leventásdi*, *leventászkodás* formákban felélesztette.

Szarvas G. a Nyr. VI. kötetében (442. l.) kimutatta, hogy egy *Politica Philosophiai Okoskodás*-szerént való rendes életnek példája ez. 1674-ben megjelent munkában rövidebb *levant* (és *leventség*) alakban is olvasható.

Egy képtelen etymologia előrebocsátása után már CzF. helyesen mutatott rá a török *levend* = *volontair*, önkéntes szóra, mint a *levente* rokonára. Szarvas G. pedig bebizonyította (Nyr. VI. 441—444), hogy a Zrinyi-féle *leventa* és a névtelen szerzótől való fenti munka *levant*-je összetartoznak. Az előbbit a horvátból vette át Zrinyi; ott is *leventa* van. Ennek eredetije pedig: a török *levant* (így az oláhban és a bolgárban is!) szintén átvétel a középkori görög nyelvből, melyben *λεβέντης* önkéntes tengerészt és rablót jelent.

Az említett két régi forrás arról tanúskodik, hogy ugyanaz a szó majdnem egy időben két nyelvből került át hozzánk, tudniillik a délszlávból: *leventa* és a törökből: *levant*. Én azonban legújabban találtam két olyan adatot, melyek a török átvételt pár évtizeddel előre viszik. Mind a kettő Bethlen Gábornak 1618-ban írt egy-egy levelében olvasható: „Mi akkor Váraddá voltunk, úgy hittak fizetésre egy néhány *levant* legényeket“ (1618. júl. 4. TörtT. 1879., 747.). „Az otthon való boyerok titkon az Erdélyben futott bojerokat Istenért kérték, valami két vagy harmadfél száz magyar *levantéket*, kiknek itt fizetések nem volt, fogadjanak ígérettel és adománynyal“ (1618. aug. 22. TörtT. 1879., 766.). Ezek az adatok két szempontból érdekesek. Egyik, hogy a törökökkel egyezően önkéntes vitéz a jelentésük, tehát közvetlen átvételek a törökből. A másik, hogy az utóbbiban a maival teljesen összevágó *levantéket* találunk, a mely alatt *levente* nominativusra mutatna, ha nem volna sajtóhiba *levanteket* helyett; csakhogy igen valószínűen az.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Régi magyar női nevek.*

Viracsok: 1329. V. 8: quendam eciam paruulum nomine Gurke, serum, et *Wýrachk* puellulam, ancilam (Muz. t. a., esztergomi keresztesek konventje).

Virág (*Vírád*): 1390. IX. 1: Petrus filius alterius Johannis de Gutha Karcha pro se ipsis personaliter, Mychaele, Elena, Eliza-

beth, dorothea et *wýrag* filys condam predicti Mýchaelis... Elizabeth, dorothea et *wýrad* filys et orphanis (Muz. t. a., pozsonyi kápt., Csallóköz).

Vitna: 1357. X. 6: nobilis domina *výthna* vocata Relicta Thome de Kereztur (Muz. t. a., nyitrai kápt.).

* L. MNy. XI. 280, 327, 365, 423.

Vojlent: 1302/1347: nobili domina *vojlent* filia Stephani de genere verbulchow Relicta videlicet feuldrici de genere papa (Muz. Vidos, Miklós nádor, Veszprém m.).

Zuna l. Bésa a.

Zsuzsánna (*Zsuzska, Zsuzskó*): 1393. I. 5: nobiles puellas Katherina, dorothea et *Suska* vocatas, filias videlicet condam Thome fily dominici de eadem Chalad (Muz. t. a., nyitrai kápt., Nyitra m.). | 1428: nobiles dominas *Susko* dicti Jacobi de Chan et Agnes

vocatas... consortes (Muz. t. a.) | 1435: puellam *Susko* filiam condam fabiani de eadem Nezelew (Muz. Tallián, Zala m.) | 1450: nobilis domine *Susko* vocate... consortis Georgy de Papa (Muz. Bezerédj, Zala m.). 1492: sedecim sessionum Jobagonalium (in possessione Sarosfalwa) annotatorum condam Mathyws Bytho dicti, ac petri fily et domine *Susko* consortis eiusdem (Sárosfai Bittó cs. lt. Bpest, pozsonyi kápt. Pozsony m. Csallóköz.)

JAKUBOVICH EMIL.

II.

A körmendi levéltárból.

„*Szurkos* papirosra ili *szurkosul* irok.“ (Seunyey Albert 1650.)

„Sötét van éjjel, az fákon mynd rajta az nagy *Zuzmaraz*.“ (Francsics Gáspár 1649.)

„Az átkozott negyednapi hideglelés igája alatt vagyok s igazán forgácsosá tett; mert *jártomnyi* erőm sincsen, annyira elcsigázott már... szegény ember szándékát boldog *anya* bírja.“ (Forgách Adám lev. 1647.)

„Thököly ur pedig immár izelítvén az szép falatot és neki örülvén, hogy immár pénzt vertek nevére, nem örömet bocsátáná ki torkából, de átal akadt rajta s nem nyelheti el azt az zsiros falatot, minthogy mindenünnen oda lázadott az török.“ (Széchenyi György érsek 1682.)

„Ha *farkasgubát* vonatunk is érette, de kivonjuk torkából az prédát. (Csáky László 1642.)

„*Formányos* lovakkal el érkeztek volna.“ (Batthyány Borbála lev. 1647.)

„Noha igazán moudom addig nem örömet megyek immár ki, míg fekete legény nem leszek, ha az tarkóm úgy maradna, azt nem bánám, de az meghaladja akaratomat s *köpönyegeskedik*.“ (Csáky László lev. 1640.) — Ugyanez a Csáky írja ez évben az éjjeli utazásáról: „nehezen lett volna *homlok törés* nélkül“.

„Énnekem mostan a fölföldön kellett volna lennem az savanyú vizért; két hete hogy kezdettem italityát s mind förödését s most volnék az *sulyán*.“ (Csáky László 1647.)

„Nyolcz *matring* ezüstöt megküldtem, bizony nem volt magamnak annyi, hanem *Mancsát* kellett meg dézsmálnom, ő tüle vettem négy matringiát. Ha többre leszen szükséged s vagyon csévén való ezüstöd, aminőből az gombkötők szoktak gombot szőni, küldd el, úgy meg csinálom, hogy szintén varrhatni vele mint az török ezüsttel.“ (Poppel Éva 1636.)

„Az ifju asszony ott fekügiék gyermek ágyat.“ (Poppel Éva (1638.)

„Itten némelyek *tri dusenek* mondják az uyavalyát, melyben kínlódik kis lányunk, némelyek pedig *nátha horutnak* mongyák.“ (Széchy Dénes lev. 1639.)

„Aranyat kwlgyen kybol *keosnyeket*(?) chynallyon es zaz zem islogothis kivlgyen Nd.“ (1575. Petronilla asszony lev.)

„En nekem megh kely zeginywlnem.“ (1545. Daniel György lev.)

„Legh előzőr az myt irz az *Karreta* felől avagy az *kochis* felől.“ (Batthyány Boldizsár 1588.)

„Két száz *hetes hayokat* vitetett alá Nándor Fejérvárra.“ (Thurzó György 1615. Ez a hetes hajó a német és a latin hivatalos írásokban számtalanszor előforduló *Siebnerin* nevű hajó.)

„Az kit fonának az *orsósok*... Az vékony-fonyók fonyák azt... Szinte az füléig el fogta az *kozz*.“ (Veszprémy Kata 1623.)

„Oda küldtem Nnak az feykötőhöz és *koronkához* való szerzeszámot.“ (1617. Káldy Zsuzsána)

„Az emberek imide amoda czigázzák az szókat.“ (Czirák M. 1617.)

„Az virginásné azt mondja édes fiam uram, az szerdai bótót senki meg nem bótölte. Talán Baranyai uram is el felejtette meg bótélni.“ (1629. Vesselényi Anna lev.)

„Ebnek eb az fayzattya“. (1641. Sankó Boldizsár lev.)

Fodor = *fuador*. „Negyed fél fodor sónál az birák szedik az vámot és azok tartoznak adni minden esztendőben ki egy fodor sót, ki pedig csak fél fodort.“ (1639. Poppel Éva lev.)

„Bizon bännék szabású.“ (1636.)

„Bár megh pirulna érette orczám.“ (1636.)

„Értettem, hogy sok szép *ívás* vagyon abban az inczédi halas tóban. Az csatári halas tórol ne feledkezzél el, azt is jo volna most megh halasétanod.“ (Poppel Éva lev. 1636.)

„Az hajduk az kapura sem jönnek addig mig reá nem kerül az *kapuságh*.“ (1638. Aláírás nélkül.)

„Es törvényel is imádja magát.“ (Nádasdy Pál 1633.)

„Ugyan azon *górést* ottan nem találtam.“ (Darabos Miklós 1677.)

„Vakmerő emberek *keleteket* csinálnak az Rábán által; mert mire valok az hidak és *emelcsők*, ha az hid mellett utat mutatunk az ellenségnek.“ (Nádasdy Ferencz 1643.)

ÖDÖNGŐ ÁBEL.

III.

II. József 1786-ban adta ki híres rendeletét, a melyben az egész monarchia telekfölmérését megparancsolta. A rendejéhez instructio volt csatolva, „a most előlvétetendő conscriptio“-ra nézve. Ebből íróm ki, FABÓ BERTALAN szíves figyelemztetésére, a következő nyelvtörténeti adatokat, megtoldván őket egy-két megjegyzéssel: *általmérték*: diameter. — Cal.-nál *általosztó*; Apáczaínál *általmérő*, s Mártonnál még 1816-ban is így, de 1818-ban ugyanó nála már a mai *átmérő*. A többi próbálgatásokat l. a Math. műszótárban.

bejelentő és *bemondó*: denunciante. — A mai *följelentő*, Ball. 1843. *ellenvizgyázás*: avagy „controleria“. — Mártonnál *számadás-vizsgálás* és *számadás-bírálás*. Baranya Tiszti Szótárában: *ellenügyelés*. A SZEMERE *ellenörjéből* (NyÚsz.) előbb *ellenörözés*, *ellenörködés*, *ellenörség*. Az *ellenöriz* először Ball. 1891, tehát az eredete nem *ellen* + *öriz*, hanem az *ör* + *öz* mintájára *ellenör* + *öz*. (Vö. CzF: *öriz*.)

feljebb való bíró: iudex appellacionis. — Ma *feljebbviteli* Törv. műsz. *földbirtokos*. — Itt először; szótározva csak 1835-ben (Tzs.).

gazdaviselő — am. a gazdák képviselője. Vö. *személyviselő*

hadbamenés: „A Nemességnek instructiója, hadbamenése.“ — Értelmesebb, mint a későbbi „fölkelés“.

hossz, nem *longitudo*, hanem *linea*. Ugyanígy van Dugonicsnál, a két évvel előbb megjelent „Tudakosság“-ban. Több más kifejezés is bizonyítja, hogy az „Instructio“ fordítója forgatta Dugonics munkáját.

őszvetrás avagy *conscriptio*. — PPB.-nál még 1801-ben is csak *írás*, *megírás*. A régi nyelv az *őszve* + *ír*-t nem ismerte.

pártolás: „méltán lehetne félni a ∞ től“. — Jelentése am. a régi *személyválogatás* (NySz.), vagy a mai *részrehajlás*.

rajzoló vessző és *rajzoló plajbász*. — Ma *rajzón*, NyÚSz.

segélytség am. *segítség*. — Igealakban még SzD.-nál megvan.

A *segély* főnevet 1772-ben vagy ebből vonta el Bessenyei, vagy a *segedelem*ből csinálta a *veszedelem* = *veszély* mintájára.

számadások kivonásai vagy *Extractussai*. — A *kivonat* fn. 1800-ból van először följegyezve.

személyviselő: „A' Tellyes hatalmú *Személy-viselőnek* küldéfe tsak ama Földes Uraknak engedtetik meg, a' kik . . .“. „Az *Arendátor* úgy tekintetik, mint a *Fulajdonosnak* *személyviselője*. — Vö. *személyviselés* NySz. és *képviselő* NyÚSz.: „a székelyeknek *személyeket* és *képeket* viseljük“.

térjség: *extensio*. Nem sajtóhiba, mert négyszer így fordul elő benne. Egyszer pedig: „a mérejt a helynek és földbirtoknak *térj-mezején* kell felvenni, a latin kiadásban: *Dimensio . . . in facie loci et terreni . . . suscipienda est*“. Vö. *terj*, *terjes* NySz. és NyÚSz.

Sz. K.

NÉPNYELV.

Hódmezővásárhelyi szólások.

A lány férhön möhet mijent fölmén neki az annya papucesa.

Az öregnek kicsi köll, | Ha möglükik bukik föl.

Az ördögök pogácsát gyurtak v. dagasztottak rajta.

. . . Ahun a tarhonyát kötölen száríttják. (Hol)?

A nyári ruhája van rajta. (Azért fázik télen pl. a ló.)

A kinek a foga fáj a nyelvit tartsa rá.

Annyárol fú! (a szél, t. i. északról).

A ki a birónak nem köszön, bebukik a küszöbön. (Börtönbe kerül.)

A pénz az Isten piacozán mennyország.

Aluggyunk v. aluggyatok mán! mert a cigán gyerökök eltarisznyázzák az éczczakát.

Ahogy esik, ugy puffan.

Abba a hétbe nem lössz péntök. (Soha.)

Adósságba mén kaszálni (mondják, ha valaki ugy viszi a kaszát a vállán, hogy a kasza hegye lefelé csüng).

Addig öszik, még csak maga alatt nem lát.

Amit az embör nem szeret, a szájából is kiköpi.

A bort pántlikásan köll tőteni (a pohárba).

Áldás békesség: szólítsd fiam hagy mönnyön!

A lusta ló, ha rávágnak, csak int a farkával: — Ráérünk még!

Annyi asszonyt kiküdenek a vásárba, hogy az embör nem tudja közölök kiválasztani a feleségit.

Annyit ér, mint döglött lovon a patkó.

A csapás — (t. i. gyalogút) — csapásnak jó, de áldásnak nem.

Az isten gyózné őket pezón vött máléval.

A korpás könyér a teknyőbe nem szaporít, de az asztalon szaporít (nem olyan fogyós).

Azni köll az agyarnak, | Ha valamit akarnak.

A mák úgy jó, ha szömbehumva vetik.

A keréket hozzá lóhetne támasztani (a setétséghez; a kövér buzaszálhoz).

Bécsbe borotva vót a bátya. (Életlen.)

Bokor a szállása, harmat a takarója.

Bécsi bicska fanyelű, | Ha elveszik mögkerül.

Csak a szele gonosz (másként jó idő van).

Csak né feszígesd mán (= ne beszélj róla).

Csipós tréfája van (pikáns, goromba).

Csak ugy van alávetve (= pl. a kotlónak a nem a maga kötötte csirke).

Csacsi, számár, goromba, | Fölszaladt a toromba.

De sok álló péze van (mondják, ha valaki nem akar helyet foglalni).

Döglött kutyának árokba a helye (a részvét-nyilatkozat egy neme).

Eső mán lösz, csak háztetēj lögyön.

Eső lösz! tapasztanak a verebek.

Elig van a harangozó péz az orrába (nagyon sovány).

Elinná a Krisztus bocskoráról a csatot.

Ez is az ű szele (= munkája).

Élitül is, fokátul is (kettön áll a vásár).

Égy ördög nem bir vele, kettő nem bajoskodik; v. röstel utána jární.

Este is van, sötét is van, az eső is esik, a kis tanyára is mönni kék, az uram halálát is most hozta elő a fene! (tréf. = annyi a dolgom, azt se tudom, melyiket csináljam).

Elsőbb tánczozjon, aztán mondja: Hopp!

Egyenes, mint az S.

Egy kovács nem kovács, két kovács fél kovács, három kovács egy kovács.

Elmérte a farkát (elbizakodott).

Elodzott a möhetnékség (készült, de nem indult).

Égy valláson van vele (egy akaraton).

Elveszött v. eltűnt a szömöm elől, mintha csak kámforrá változott volna.

Fölhúzta a salavárét (földuzta az orrát).

Fölmén mán annak az annya papucesca (kiállaná az anyja kinját).

Fordulj hátul bünös hátú.

Fiad lössz! (mondják a fiatal asszonynak, ha a kis gyermeke előbb ejti ki a papa szót, mint azt, hogy mama).

Fölvött embör (keresett; becsült).

Fiatal embör pénzre fekszik, pénzre kél, mint az ökörbornyú.

Fújja a kását (hortyog).

Gyalog gyüttl! (vágják rá, ha valaki megjegyzi: de melege van pl. a deresnek).

Gyarlandó és esendő az ember, mint a famacska (a négylábú is mögbotlik).

Ha így jár az üdő, délre este lösz (bealkonyodik).

Ha kákával vedzöl is, a ki fizet, az az úr.

Háj, háj, tavalyi háj, az idei még lábön jár (gunyolják a sohajzó embert).

Ha esik, nem ragad, ha nem esik, szikkad (oda se az időjárásnak).

Hasba vállas (potrohos).

Hasba van (a búza; mielőtt a fejét kihányná).

Hazavitte a legényt (a lány; a vőlegény a lakodalom után menyasszonya apjáiékhöz költözik lakni).

Hunczut embörnek adsz te önni, mikor magad öszöl.

Háromféle egy lére (ehetetlen ételek).

Hétfelét egy fazékba, s mind savanyu vót (arra a kérdésre: Mit adtak a vendégnek?).

Háromszáz forintér elkészítették vóna kúcsig (= teljesen, kules átadásig, t. i. az épületet).

Hozátotték az asszont (gyanuba hozták az asszonygyal).

Jó katona, jó gazda (ha a cseléd jó, a gazda is jó).

Jó gyөрököt, szép öregasszont fene látott.

Jól féjjon, kiesik az aranygyürü az újjából (esufolják, a ki nem leli a dolog kezdő végét).

Jakósan, haladósan (ha rosszul is, de szaporán).

Jol tudja a kutyát vezetni (az embereket bolonddá tenni).

Jó vóna most hasítva is (mit valaki korábban könnyelmüen elpazarolt).

Ikróc-pokróc (takarodj!).

Ihanol (ver).

Illik a táncz a rongyosnak, mindön rongya mozog annak. De még jobban a gazdagnak, mindön gombja ragyog annak.

Isten hirivel a fagyon, még ki nem enged nagyon.

Itthon hagyta a csizmát (meghalt).

Káros, bänkodj.

Kitlibe kard nélkül, mezítláb ész nélkül.

Kiesi hiba szép asszonyba nem nagy kár.

Kudusútra mönt (mondják ha valakinek az étel morzsa a légsövébe ment s köhög).

Kiadják a háztul (a lányt; mint menyecskét, férje saját szülei házához viszi).

Kitötte a zászlót (kiállott pl. a ló; nem bírja tovább húzni a terhet).

Kalap alatt hált (mulatni volt és nem aludt otthon az ágyban az éjtszaka).

Kiverte az ág a szömit (a bajok megszelídítették).

Kutyánakvaló kedvem van (rossz).

Kiadta neki füsüt, szappant (mög is mondogatta neki, de mög is verte).

Kiprobálta, mint Patócs a bográcsot (fenekére állt, ha ötet megbírja, akkor csakugyan jó).

Két száraz koró egyet se virágzik (vén újházaspárnak nincs egy gyereke se).

Kint van-e a gerenda? (ha gerendás szoba ablakán virradat előtt kinézünk, az üveg úgy tükrözi, hogy a gerendák a szobán kívül vannak; még lehet egyet aludni).

Kisebb előtt való gyөрök (a legkisebbik gy.-re mondják azzal a csintalan hátsó gondolattal, hogy hiszen lesz annak még majd kisebb testvérkéje).

Külön könyөрön van (egy szobában lakik pl. a szüleivel, de a maga kosztján van).

Kutyarosponon megy (gyalog jár).
 Léhánta a húst magáru (hirtelen lesoványodott).
 Lőhetetlen, hogy a balha köhögjön (= szóbeszéd ez csak
 vagy hazugság).
 Le tartya a szolgát, átok, szitok a gazdát.
 Ló elli a lovat, de abrak az anyja.
 Lősz-ë mán belöed énekszós halott? (kész lesz-e már a munka?)
 Lelköm szotty, kapaszkoggy (na, még egy kicsit szorítsák!).
 Léadta a tejet korpa nélkül (nő; rossz útra tért).
 Lébe vetötte (csak mingyárt használatba fogta).

(Folytatjuk.)

CSORÁN PÁL.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

67. LEHR ALBERT t. munkatársunk a „Hírlapjaink Magyarsága“
 cz. szemléjét, családi gyásza miatt, csak a jövő számban folytat-
 hatja. SZERK.

68. L. Ö. úrnak. Kérdése ez: „Az Arangyelovácz, Knyazsevác,
 Kragujevác, Lyeszkovácz, Milanovácz, Obrenovácz stb. stb. szerb
 helynevek -vác végzete és a mi Vác városunk neve között van-e
 valami etymologiai összetartozandóság? — Felelet: A mi Vác és
 a szerb -vác végü helynevek közt semmi etymologiai összefüggés
 nincs. A fenti szerb nevek -ov ∞ -ev képzős mellékeveknek a szerb
 -ac (= ó-egyh. szláv -ьсь) kicsinyítő képzővel alkotott származékai,
 igyelemezendők: *Kraguj* (= Solyom), *Milan*, *Obren* stb. személynév-
 ből lesz *Kragujev* (= Kraguj-é), *Milanov* (= Milan-é), *Obrenov*
 (= Obren-é) stb., s ezekből tovább képzett kicsinyített alakok: *Kraguj-*
ev-ac, *Milan-ov-ac*, *Obren-ov-ac* stb. (l. különben MIKLOSICH, Denk-
 schriften, Wien, Phil. hist. classe XIV, 2). A mi Vác nevünk MELICH
 J. szerint a cseh *Vaclav*-ból való *Vac* becézé alak átvétele, l. Nyr.
 LI, 97. K. P.

69. A -li végü szavak történetéhez. AMNY. októberi füzetében
 Melich János fölveti a magyarba -li-vel átkerült osztrák-bajor -el ∞ l
 végü szavak kérdését. Az ő érdekes fejtegetését óhajtanám egy-két
 történeti adattal megszerezni. A -li végü szavak divatja ellen, már
 Sándor István előtt egy évtizeddel, felszólt Mátyasi József „Versei“
 ben (1798). Jóízű megjegyzését hadd idézzük kissé bővebben: „Még
 az Aszszony-Nem-is új nyelv szokást veve, | Már jobb izü a' bab ha
Fizol a' neve; | Mert gömbölyü hangja a' Nemzeti Á-nak | Szülés
 gyanánt esne pitzinke szájának . . . | Alig van hazai edény a' konyhá-
 ján, | Még a' gomb-is Olasz vagy Frantz a' ruháján. | Tsak *mantli*,
pantófli, *pufándli*, *vanádli*, | 'S az ördög tudná még a' többit, *minádli*?“
 (148. l.). — A -li végü szavak legnagyobb része német nyelvü ipa-
 rosaink útján terjedhetett el. A „Kolosvár Várossában lévő Mester
 emberek' Müveinek . . . Limitatioja“ (1813) cz. hivatalos árszabásból
 valók a következők: *lájbli* (3), *karszetli* (4), *stibli*, *strupli* (7), *sub-*
rigli (13), *rigli* (14), *szeszli* (17), *rékli* (19), *perli* (22), *muntili*-sák (24).
 Ezek is azt bizonyítják, hogy a XVIII. század végén s a mult szá-
 zad elején nagy számban voltak már nyelvünkben ilyen -li végü
 szók.

PÜTNYOKY IMRE.

FELELŐS SZERKESZTŐ: SZILY KÁLMÁN.

TARTALOM.

	Lap
ANGYAL DÁVID :	Rakos 96
BARSI FRIGYES:	A Kárpátok neve 32
BODOR DÉNES :	Többjelentésű tájszók a háromszéki nyelvjárásban 285
	Tájszók 332
BOGDÁNFY ÖDÖN:	Böge, csege 452
BRENNDÖRFER JÁNOS :	Lehota mint köznév 36
CSEPKÓ GYULA :	Történetíró 35
	Abézol 72
	Csibe 73
	Várdán 73
	Adatok a M. Etymologiai Szótárhoz 87
CSOKÁN PÁL:	Hódmezővásárhelyi szólások I. 460
E. Gy.:	Tréfás nyelvészkedés 173
ERDELYI LAJOS :	A háború mondattanából 207
	Helyreigazítás 360
	A Gyulafehérvári nyelvemlékhez 383
ERNYÉY JÓZSEF:	Két természetrajzi szójegyzék . 37, 80, 131
G. T.:	Sarkantyú = serkentő 80
GÁBRIEL P. GOTTFRIED :	A Pozsonyi-C. fölfedezett kézírata 439
GOMBOCZ ZOLTÁN :	A nyelvtudomány alapelvei 100
	Árpádkori török személynéveink 145, 243, 341, 433
	Titkári jelentés 188
GULYÁS PÁL:	Hogyan fest egy magyar fordítás? 43
	Ötegyháza 225
	A finn-ugor összehasonlító nyelvtudo- mány történetéhez 225
H. J.:	Borgáta 319
HALÁSZ PÉTER:	Magyar nyelvtant kérünk! 400
HELLEBRANT ÁRPÁD:	A nyelvtudományi irodalom 1914-ben 278
HORGER ANTAL:	Ablaktölgy 121, 191
	Czika, cziha 122
	Czérna 123
	Székétlő 174, 230
	És, még 175
	Csempe 230
	Barczaság 239
	Stilustanítás 170
J. M.:	Nyelvtörténeti adatok 83
IVÁNYI BÉLA :	Ajtony 34
JAKUBOVICH EMIL:	Két természetrajzi szójegyzék 37, 80, 131
	Régi m. női nevek 280, 327, 365, 423, 457
	Jobbágy 319
	A „czo ki“ indulatszó 320

JAKUBOVICH EMIL :	Harmadszor az 1517. évi magyar levél- záradékról	360
	Neste	385
	Méhser dió!	421
KAPOSSY JÁNOS :	Régi nyelvmélekeink	120
KEMENES PÁL :	Kluge Fr., Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache	31
	Rákosnak hívták-e magyarul az ország- gyűlést	32, 144
	Rajeci bőr	48
	Sykora?	78
	Czucza?	79
	Barbarász	85
	Adatok a 3. személyű birtokos személy- ragra	121
	Bacson	176
	Rácsel	320
	Czinadóf	321
	Lóhere, sólyom	321
	Szörek	322
	Leveléng	322
	A magyar szófejtő kutatások	416
	Az -ó, -ő igenév-képzőről	416
	Kragujevácz stb. és Vác	463
KERTÉSZ MANÓ :	Föltett szándék	59
	Felelet	453
LEHR ALBERT :	Hirlapjaink magyarsága 41, 87, 136, 183, 235, 284, 331, 375,	426
	Tört czimer	191
	Száj gyüre	319
	Urasága	362
LOISCH JÁNOS ;	Grodno elesett	445
MARÓT KÁROLY :	Czappolódik, czappolódás	33
MELEGDI JÁNOS :	Ujabb adat a szövégi magyar -ó < -och fejlődésre	36
	Pénz	47
	Csensztohova	48
	Czémp	71
	Magyar-német szótárak	77
	Szik(só)	96
	A GömörC. egyik írója	119
	Bord, boret, hord	124
	Czellén	125
	A testrészek neveiről	361
	Alaktani adalékok	417
	Sáp	422
MELICH JÁNOS :	Ujabb adatok a <i>fürisztë</i> -féle alakokra	34
	Heltai fabuláinak egy helyéhez	78
	Valaki	116
	Az Etymologiai Szótárról	138
	Czement	162
	Lant	200
	Barcza, Barczaság, Bärcza	241

	Lap
MELICH JÁNOS :	Czövek 275
	Kubinyi Ferencz kéziratai 324
	Vót = volt 336
	A Gyulafehérvári glosszák egy helyéről 347
	A Kazinczy- és a Tihanyi C.-ről 376
	Pantofli, pántofali 384
	A <i>-li</i> végű idegen szavak 384
	Czötkény, szettyén 454
	Csahó? 455
	Szulák, czulák 412
MÉSZÖLY GEDRÓN :	A köpü szó eredete 15
	Az <i>-ól, -öl = -ül, -ül</i> rag eredete 61
	Verő malaczká 181, 276
	Az <i>óta</i> névutó eredete 193
	<i>Ál, által</i> és <i>-ól, -öl</i> 293
	A személy szó eredete 337
MOBNICH KÁROLY :	Székes-Fehérvár városa levéltárából 182. 369
N. Gy. :	Köpü 144
	A <i>tör</i> magánhangzójához 176
NAGY GYULA :	Jól vasalt kocsi? 276
	Badár 362
NÉGYESY LÁSZLÓ :	A Gyulafehérvári glosszák olvasásához 226
NÉMETH GYULA :	Bolgár-török jövevényszavainkhoz 316
	Nyelvtudomány és archaeologia 377
ÖDÖNGŐ ÁBEL :	Jegelés, jegelni 456
	A körmendi levéltárból 458
PAIS DEZSŐ :	A szóelei <i>a</i> elhagyása 271
	Czümpő, czémp 377
	† Kulcsár Gyula 225
	Csiga, csigolya, Csiglamező 312
	A <i>fitul, finta</i> szócsalád 357, 405
PALKOVICS SÁNDOR :	Tajszók Dunántúlról 185
PARÁDY ARZÉN :	A <i>föl</i> eredete 417
PARÁSZKA GÁBOR :	Kisküküllői tájszók 237, 286
	Gyermekjátékok 333
PUTNOKY IMRE :	Nátly József 20
	Viganó 34
	Medica 48
	Agyagos 74
	Bofána, bufán 126
	Szijat rágni 177
	Mögöttes 230
	Décember 231
	Kikérem magamnak 240
	Néhány szállóigénkről 259
	Adatok a Magyar Etymologiai Szótárhoz 373
	A <i>-li</i> végű szavak történetéhez 463
Q. :	A Nagy Szótárról 172
RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN :	Fakutya 22
	Látogató levél 128
	Szarkaló 176
	Menyez (mennyez), menyezet 231
	Ort híján 232

	Lap
RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN:	Síkság 232
	Levente 456
REXA DEZSŐ:	Visszanyelni 322
	Mögöttes ország 323
	Szólások 325
RIEDL FRIGYES:	Grodno elesett 355, 447
SIMAI ÖDÖN:	Kazinczy Ferencz nyelvújítása . . . 25, 65
	Adatok a Magyar Etymologiai Szótárhoz . . . 40
	Borravaló 74
	Mindenki 74
	Bankár 128
	Táp 128
	Faludi hatása Sándor Istvánra 157, 212, 262
	300, 248
	Nyelvújítási adatok 372
	Osztrák 410
SZEMKŐ ALADÁR:	Baradla 177
	Faló 178
SZENDREY ZSIGMOND:	Tárkányi tájszók 90
SZIGETVÁRI IVÁN:	Koltságos 35
	A Gönczöl szekere a népmesékben . . . 192
SZILY KÁLMÁN:	† Herman Ottó 29
	Löveg, lőszer és lövedék 30
	Baradla 40
	Gyöngy. Tört. és Sam. Agend.? 79
	Két igeképzőnk (-l és -z) történetéhez . . . 97
	Az idegen helynevek a magyar nyelvben . . . 168
	Mindenik, nem pedig mindenki 172
	Fölmerül, kimerül 178
	Kóta 228
	A büntet ige történetéhez 278, 318
	Leveléng 363
	A helyesírás hatása az irodalmi nyelv fejlődésére 450
	Nyelvtörténeti adatok 459
SZINNYEI JÓZSEF:	A magyar tárgyas igeragozás 1
	Hadlaua, teremteve 49
	Hester 172
	Turchucat 239
	A Magyar Tájszótárhoz 395
SZÜCSI JÓZSEF:	Szentmiklóssy Alajos és a nyelvújítás 202, 253
	A színpad nyelve és a „Kritikai Lapok“ . . . 308
	A német és a magyar színpadi nyelv . . . 326
TAKÁTS SÁNDOR:	Török szófejtések 387
TOLNAI VILMOS:	Bánát 39
	Baradla 40
	Barbarász 40
	Adatok a magyar hanglejtéshez 51, 108, 152
	Adatok a M. Etymologiai Szótárhoz . . . 85
	Elmél 179
	Háztűznézni 180
	Tintuk 180
	Czéka 240

	Lap
TOLNAI VILMOS :	Mozi 323
	Elefánt 364
	Sulyom 419
	Heltai Gáspár Háló-ja 443
TORKOS LÁSZLÓ :	Grodno elesett 446
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN :	Fértát 71
	Heltai Gáspár nevérol 77
	Dávid Ferencz nevérol 223
	A Könyvetske az igaz keresztyéni kereszt- ségről 227
	Suhanczár. 233
VADÁSZ EDE :	Sáp 181
VARGHA DAMJÁN :	A magyar codexirodalom forrásaihoz . 76
	A FesteticsC. pálos eredete 119
	A SzékelyudvarhelyiC. egyik forrása 415
VERSÉNYI GYÖRGY :	Tájszók 92
R. VOZÁRY GYULA :	Tájszók 140, 378, 428
ZLINSZKY ALADÁR :	Aldás 191
	Gólétek 191
	Boldog 192
ZOLNAI GYULA :	Az 1517-iki magyar levélzáradékhoz . 417
	Epe, vese 422
	A Kazinczy-kódex nyelvjárása cz. dol- gozathoz 432
ZSINKA FERENCZ :	Nyelvtörténeti adatok 129
HIBAIGAZÍTÁSOK : 48, 192, 240, 336, 432
LEVÉLSZEKRÉNY :	47, 96, 144, 191, 239, 288, 334, 383, 431, 463
NÉPNYELV :	90, 140, 185, 237, 287, 332, 378, 428, 460
ROVÁS :	Nem győz (eleget) hálálkodni. — Lé- tére — (A) kelleténél jobban. (A) sze- génynek 41. — Istenben biz(akod)ni. — Az apák dolgozzanak családaiért. — Párt(ul) fogolt. — Négy hónapja 42. — Révén 43. — Hogyan fest egy gondos magyar fordítás? 43. — Cen- sztokó 47. — Uralni 87. — Méltózza- tik. — Is 88. — Egy héten belül. — Vállán vereget. — Egyszerűen lehe- tetlen. — Gyönyörű 89. — Veszedel- meztet — Támasztó pont. — Vezető cikk 90. — Hová vezet az út. — A határozott névelő 136. — Zsufolásig töltötte meg a templomot. — Az ágyat őrzi. — Magas életkor. — Lenne. — A brosstűjét elloptak 137. — Nem vezet jóra 183. — Köll. — Tárog. — Muszaj 184. — Kedvösöm, legyök. — Iromba 185. — Lendület 235 — Sül- tünk, fáztunk. — Megfészkelődik. — Németország és Ausztria és Magyar- ország 236. — Hazaffy 239. — Támasz- tékpont 240. — A névelő hibás hasz- nálata. — Tisza István gróf miniszter-

Rovás :	elnök 284. — Ellenére 285. — Kiadós 330. — Grodno elesett 355, 447. — Behajóz, kihajóz. — Allítóan, kizáróan 375. — Nem osztja 376. — A Kazinczy- és a Tihanyi-C.-ről 376. — Nyelvtudomány és archaeologia 377. — Foly, folyik 426
TÁRSASÁGI ÜGYEK : 93, 142, 188, 288

NÉV- ÉS SZÓMUTATÓ.

Jelöléseink: (cs) = család- vagy személynév; (e) a szó eredetére, (j) a szokottól eltérő jelentésre figyelmeztet.

Aba, Abád, Abony stb. (e) 342	ARANY JÁNOS 450	Balmaz (e) 148
abajdos 182	árbooz (e) 138	balogos 234
abamantli 182	arczél 62	balvádolás 234
abézol (e) 72	arczélet (e) 337	Bánát 39
ablak-tölgy(e) 121, 191	arczjáték 51	bankár 128
ábrándozik 85	árpásalma 237	bankett 374
ádázó 40	árva esztendő 234	bankó (j) 234
aga (j) 390	asand 234	bankóczédula 234
Agtelek 40	ASBÓTH OSZKÁR 123, 289, 292, 413	bankós 234
agyagos (j) 74	át (e) 293	bányészni 187
ahout 182	Ata, Atád stb. 433 *	Baradla (e) 40, 177
ajta 319	átal (j) 373	barátság 234
Ajtony 34	átıl 294	barbarász (e) 40, 85
a ki egybeírása 450	átkozolódik 234	barcs (e) 139
alajbég (j) 392	Atlamos (e) 147	Barcza (e) 241
alakvegyülés 105	atlasz 373	Bárcza 241
Alap (e) 345	auszczigli 234	Barczaság 41, 240, 241
Alattán (e) 346	auszugális 234	barlog 235
áldás (j) 92, 191	avitt (e) 63	BARTAL ANTAL 201
alig-úr 140	azah: aszó 36	batiz (e) 138
alkalmasint (e) 65, (j) 183	azonáltal 234	Bátor 435
állítóan(?) 375	azonért 234	batyuka 92
ÁLMÁSSY GYÖRGY 150	azon végett 234	bazsalamán 138
Álmos (e) 146	ázsió (e) 138	Bécs: Wien 169
ALSZEGHY ZSOLT 360	BACSÁNYI JÁNOS 206	bécsike 374
által (e) 293	Bácska 372	Béga 452
általír (j) 183	bacza 185	beglerbég 393
általmérték 459	baczon (e) 176	bégyókás 185
Althabarz (e) 251	badár 362	behajóz 375
Anasztasia 385	bagazia 234	BEKE ÖDÖN 65, 80, 116, 294
ANYOS PÁL 261	Baj, Baja stb. 434	bekekecske 192
Apa, Apony stb. 344	baka (e) 140	Beler (e) 246
aprólékos-kereskedő 183	bakator (e) 138	BEÜTHY ZSOLT 168, 288
ARANKA GYÖRGY 70	BALASSA JÓZSEF 21, 49, 57, 62, 110, 117, 296	bertákol 185
aranygaland 234	BALLAGI ALADÁR 163	beslia (j) 390
	BALLAGI MÓR 178	bétetejez 92
		bezget (j) 286

- bige szarvú 370
 bika (j) 87
 birbics 86
 bírok fu. 240
 bisop 87
 Biter (e) 246
 bitó 87
 bizsók 185
 Bod PÉTER 76
 bojóka 92
 boka (j) 87
 boldog (j) 192
 bólogató (j) 185
 bontság 129
 BorbÉLY ISTVÁN 76
 bord? boret? 124
 Borgáta (e) 272, 319
 borics (e) 139
 borralaló 74
 borsos szálló 92
 bosyr? 80
 borzok bőr 370
 böczög 140
 böczörög 185
 böge 431, 452
 börbönze 185
 börcz 185
 BUDENZ JÓZSEF 49, 61,
 118, 200, 293, 313,
 316
 buffogató 16
 bugyi korsó 186
 bugyka, bugykázó 146
 bugyoga 186
 bukló 16
 bulyugbasa (j) 394
 burnyas hajú 370
 butyak 237
 bünbák 334
 bünhet 278
 büntet (j) 278, 318
 c és cz 451
 csahó : Csaholecz 455
 Csajhos 234
 csákó (j) 234
 csákófülű 370
 csalafinta 408
 csalafurdi (e) 409
 csalókáz 186
 csapodi 409
 csárdás (j) 378
 Császár ELEMÉR 76, 157
 császkál 186
 csattanósi 237
 csausz (j) 391
 Csáva hn. 291
 CSEFKÓ GYULA 181
 csege 453
 cseketet 141
 cselebi (j) 391
 csempe (e) 230, 291
 Csensztóhóva 48
 csér (?) 371
 csercsés virág 92
 cserkentő óra 237
 cserreg 237
 csertrank 38
 cseszle (j) 333
 Csetnek 289
 csibe 72
 csicsszopó 237
 csiga 312
 Csiglamező 312
 csigolya 312
 csihárhajú 371
 csimazillatú fű 38
 csincsilát (j) 394
 csincsök 141
 csingál 186
 csira (e) 293
 csira-szarvú 371
 csitkó (j) 334
 csizió (e) 325
 csob, csobog 15
 csoborog 15
 csócsa 333
 csodafa 38
 csókapityóka 237
 csókaszemű 235
 Csokonai 85
 csolafa (?) 39
 csong (j) 371
 csongolyit (j) 286
 csörfös 186
 csőrös (j) 186
 esörtölödni 186
 csubb, csubban 15
 csubhol 15
 csubogtat 15
 csubukol 15
 csucza 79
 csúg (j) 333
 csuhadt farkú 371
 csuhaj (j) 378
 csuhan 237
 csuhos 186
 csujzli 141
 csukahasú 371
 csunmagól 186
 csup (j) 237
 csúri 141
 csüggeszt (j) 372
 csügy 273
 csükked 372
 czámbura 333
 czappolódik 33
 czéferint 186
 czéka 240
 CZELDER MÁRTON 227
 Czellén-Kilián 125
 czémp 71, 277
 czempora 71
 czemna (e) 123
 cziczkány (e) 316
 czigányok hónapja 237
 czilha (e) 122
 czika (e) 122
 czikkely (e) 123
 czinadóf 321
 czötkény 454
 czövek (e) 123, 275
 czubukol 15
 czulák (e) 412
 czuppan 15
 czümpő 277
 Dallam 229
 dängál 186
 DANKOVSKY GERG. 228
 daraboslag 186
 DECSI SÁMUEL 73
 deczbunda 240
 deczember 231
 defterdár (j) 391
 defter-kihája (j) 391
 DÉRÁNI KÁLMÁN 276, 421
 deszkakert (j) 237
 dészű (j) 333
 dida 237
 dikó 429
 dilinka (j) 332
 dilinós 186
 DINGFELDER EDE 361
 disznó 319
 divák 49
 dizdár (j) 394
 Dobogókőn 431
 doncs 237
 DÖBRENTI GÁBOR 229
 döglevé 186

- drángál 186
 duvad (j) 285
 düdődő 141
 ECKHART FERENCZ 387
 égedelem tüze 237
 Eger 195
 egyedütt 186
 el- 217
 elájjom 185
 eldob (j) 186
 elefánt (j) 364
 éles igyekezet (j) 186
 eleven (e) 384
 elfoncsorodik 141
 elhibént 186
 ellát (j) 238
 ellenőriz (e) 459
 elmél 179
 elmogéroz 186
 elmqtyorog 141
 előzően (?) 375
 elromlik (j) 91
 első ház 237
 elvesz (j) 237
 emeletes veréb (j) 186,
 379
 émett (j) 360
 emke ? 379
 epe (e) 361, 422
 eplény 48
 ERDÉLYI LAJOS 17, 227,
 346
 ERDÉLYI LÁSZLÓ 249
 erge (?) 456
 erýr (?) 38, 39
 és: is 175
 esperes (e) 335
 espereslevél 92
 essez (j) 360
 éstér 172, 289
 Ezécciel 126
 Facsar (j) 286
 FADRUSZ JÁNOS 432
 fájin mogyoró 238
 fakutya (j) 22
 FALUDI FERENCZ 74, 157,
 212, 262
 farcsik 312
 farcsuk 237
 FARKAS FER. 129, 412
 farkasguba 458
 fegyvernek 290
 fehérréz 83
 fejel fu. (e) 432
 FEJÉR GYÖRGY 204, 277
 fejes ó keme (j) 186
 FEKETE ZSIGMOND 453
 felelet (j) 453
 félre- 217
 Fene 386
 FENYÉRI GYULA 79
 féreg (j) 333
 fértát 71
 FIALOWSKY LAJOS 416
 fidiliskedik (j) 332
 FINÁLY HENRIK 164
 finta 357
 FIÓK KÁROLY 437
 firka-furka 237
 fizlikol (j) 332
 fitul 357
 fódor 459
 FOGARASI J. 31, 55, 129
 foliáns 334
 foly, folyik 426
 fonálczérna ? 144
 forgon 186
 formányos 458
 fozsitus (j) 332
 földi sulyom 420
 földvágosdi 334
 fölmerül 178
 föltett szándék 59
 furtanasan 237
 futtyogató 16
 fűriszté-félék 34
 fűtyü 16
 GAÁL MÓZES 31
 gaj (j) 333
 galamb (j) 334
 gambaiga 237
 gamfa 237
 gárnér 237
 gazi (j) 379
 gempli 141
 GEORCH ILLÉS 253
 GÉRESI KÁLMÁN 321
 gimnyelv 81
 gíra 47
 gléda (e) 123
 gólét 92, 191
 GOMBOCZ ZOLTÁN 19, 34,
 48, 58, 73, 110, 119,
 176, 228, 230, 316,
 454
 górés 459
 göbbedez 15
 göbbencs 19
 göbönt 15
 göbécz 16
 göbü 16
 görögpap füve 39
 gubateremtő fű 39
 gubbadt 186
 GULYÁS PÁL 432
 gura 237
 guzsalyos (j) 333
 gübben 16
 gübönt 15
 gübö 16
 gübül 15
 gübüöl-fa 16
 gyámbászni (j) 286
 GYARMATHI SÁMUEL 228
 gyertyánbaczu 334
 gyihos 186
 gyorsalkodó (j) 130
 gyorsaságos (j) 130
 gyorsmérget (j) 186
 Gyöngy. Tört. ? 79
 Gyór : Gyóré 64
 gyötreni (j) 335
 Gyula 387
 gyurkó-szilva 380
 gyühelődik 186
 gyüre (e) 319
 Habarál 237
 habri 237
 hadécsol 186
 hadlana 49
 hadranyái 237
 háj (e) 50
 HAJNIK IMRE 275
 HALÁSZ IGNÁ CZ 314
 hamzsol 186
 hangejtés 52
 hanghordozás 54
 hangjegy 229
 hangkép 105
 hanglejtés 51
 hangmenet 115
 hangsiklás 109
 hangsúly 53
 hangszín 52
 hangváltozás 107
 haragodik 380
 harambasa (j) 389
 HARSÁNYI ISTVÁN 125
 HARSÁNYI PÁL 30

- háasztán 237
 hátul : hátul 63
 HATVANI JÁNOS 376
 HAVRÁN DÁNIEL 289
 hazánk szíve 260
 házi bátor (j) 186
 háztűznéni (j) 180
 hazul 61
 HELMECZY MIHÁLY 30
 HELTAI GÁSPÁR 76, 227, 229, 443
 HELTAI JENŐ 323
 HERMAN OTTÓ 16, 29, 181, 192
 HERZFELDER ARMAND DE-
 zső 164
 hester 38, 172
 hetes hajó 459
 hirdet (e) 280
 hiúz : heúz 82
 HOLUB JÓZSEF 282
 homloktörés 458
 hord ? 124
 HORGER ANTAL 100, 118, 241, 410
 horhára fagy 186
 HORNYIK JÁNOS 182
 HORVÁT ISTVÁN 76
 HORVÁT JÓZSEF 263
 hölgyasszony 387
 hőmlőz 380
 HUNFALVY PÁL 151, 251
 hunyicsa 237
 husá = usá 237
 hűwermen ? 82
 ihanol (j) 462
 íj 49
 ILLEI JÁNOS 48, 177, 266
 illetően (?) 375
 IMRE LAJOS 78
 Inak 435
 Ináncs (e) 151
 ipszilon (e) 48
 irt : ort 130
 ismét (e) 175
 istáp (e) 292
 isten szakállá 38
 Itemir (e) 150
 itye-potya 141
 iv 49
 ivándék 49
 JAKUBOVICH EMIL 151, 173, 324, 417
 janicsár (j) 390
 jártomnyi 458
 jegelés (j) 456
 jegyző:jezző 90
 JOANNOVICS GYÖRGY 59
 jobbágy 319
 juhbéfejes 238
 JUNGERTH MIHÁLY 360, 417
 Kaes (e) 406
 kaesiba (e) 406
 kacskaringós (e) 406
 kacsina 90
 kacsó (e) 406
 kacza 92
 kaczolatej 186
 kadarka (e) 293
 kajács (e) 406
 kajla (e) 405
 kajmó (e) 406
 kajsza (e) 406
 kajtár, kajtat (e) 407
 kakas (j) 382
 kakócza 238
 kalács (e) 407
 kalafinta (e) 405
 kalafinty 186
 kalamácsa 238
 kallantyú 408
 KÁLLAY UBUL 319
 KALMÁR ELEK 422
 KALMÁR GYÖRGY 128
 KANYARÓ FERENCZ 77, 223
 káplán (e) 335
 kapubábu 381
 kapudzsi (j) 392
 kapuság 459
 Karab (cs) 130
 Karácson 387
 KARÁCSONYI JÁNOS 436
 Kárpát 32
 Kárpátoktól Adriáig 260
 karréta 459
 kártélyozó 186
 kastat 90
 kaszantol 186
 kaszmatol 186
 katélikus 90
 KATONA LAJOS 182
 katyfal 238
 kátyosfejű 238
 kátyus 238
 KELEMEN BÉLA 319
 kelet (j) 459
 kéllődik (j) 332
 kengyelfutó (j) 90
 képesleg 186
 képzetsor 107
 keringől 90
 kert (j) 238
 KERTÉSZ MANÓ 73, 417
 kesedik baja 186
 keszmetől 186
 kesztharántékos 186
 Ketted 249
 kettyent (j) 186
 kéztől (j) 382
 ki- 217
 kiadós 331
 kidugaszol (j) 186
 kifőzés (j) 92
 kigyófejű (j) 238
 kigyó-rokka 38
 kihája (j) 392
 kihajóz 375
 kikér 240
 Kilincs (cs) 130
 kimárdul 238
 kimerül (e) 179
 kiődik 91
 kipérint 187
 király káposztája 39
 királyné asszonydiny-
 nyéje 81
 királyné asszony ka-
 porja 39
 kireked 91
 KISS ÁRON 109
 Kis-ERŐS FERENCZ 401
 KisFALUDY SÁNDOR 204
 KISS IGNÁCZ 212
 KISS KÁROLY 31
 KISS SÁMUEL 277
 kivégez (j) 217
 Kocsobur (e) 150
 -k. dik ∞ -k. zik 192
 kofapecsenye 238
 kójtat 186
 Kolbaz (e) 148
 KOLLÁRICS JOÁKIM 265
 kollátáz (j) 382
 kolozma 130
 koltságos (j) 35
 korbény ? 431

- KOSUTÁNY TAMÁS 331
 KOSZTOLÁNYI DEZSŐ 43
 kóta 228
 kotok 93
 KOVACHICH MÁRTON 275
 KOZMA FERENCZ 75
 köpecz 17
 köppent 15
 köpü (e) 15
 köpülőfa 17
 kösnyék 459
 kötő: kütő 90
 Kötöny (e) 247
 közel (e) 294
 közelet 337
 KRÄUTER FERENCZ 49
 krónista? 431
 KUBINYI FERENCZ 272,
 324
 kugli stb. 384
 kukoriczaróhögő 141
 kuka idő (j) 186
 kuksi (j) 333
 KULCSÁR GYULA 225
 kunczerál 238
 kunnyog 238
 KUNOSS ENDRE 229
 kural 238
 kurkáló 186
 kurtás 234
 kutyogató 16
 kutyahal 238
 kutyakalangya 238
 GR. KUUN GÉZA 146,
 247, 437
 kúpalajbác 90
 küpü 19
 -l és -z 97
 LACZKÓ GÉZA 323
 lafnya 186
 lalt 200
 lámpásorrú 235
 lant 200
 lapító (j) 238
 lapótya 238
 laskaserítő 238
 LÁSZLÓ ZSIGMOND 108
 látogató-levél 127
 látókép 382
 laut 200
 le- 217
 lecség: locsog 91
 leffedt 187
 LEGÁNYI GYULA 331
 léhog 382
 lehota (e) 36
 LEHR ALBERT 48, 177
 322
 lehúz (j) 237
 lepcsel 238
 lepcsen 287
 lepileső 187
 LESCHKA ISTVÁN 228
 lesmester (j) 187
 létye-lotyáz 141
 leveléng 322, 363
 levéljáger (j) 187
 levente (e) 456
 likasfű 38
 lipityő 93
 lispás 187
 livány 49
 lóg (j) 238
 lovaimak 187
 lőszer, lövedék 30
 löveg 30
 lövöcs 31
 LUKÁCS LŐRINCZ 212
 Macza 187
 maczuka 91
 Madefalva (e) 239
 magyarél 63
 magyaró (j) 93, 238
 magyarós (j) 238
 máj (e) 50
 Marczal (e) 244
 MARÓTHY MÁTYÁS 20
 martilapus 238
 matraguana 91
 MÁTRAY GÁBOR 57, 110
 matring 458
 MATTOSKA LIBOR 416,
 440
 MÁTYÁS FLÓRIÁN 279,
 335
 mazul (j) 393
 medica 48
 még: meg 175
 megint (e) 65
 megkummog 187
 megoszlik (j) 238
 megpukkint 238
 megrögtönöz (j) 231
 méhser-dió! 421
 melák (j) 187
 MELEGDI JÁNOS 277
 MELICH JÁNOS 2, 33,
 36, 59, 122, 172,
 316, 385, 422, 432
 menyéz 231
 menyezel 231
 méregdupé 237
 merevén 187
 mérgődik (e) 280
 MÉSZÖLY GEDEON 80,
 127, 144, 312, 335,
 418
 metszés (j) 428
 mezen ment 187
 mézeskóka 91
 MIKSZÁTH KÁLMÁN 211
 mindenik 172
 minden mi 216
 mindenki 74, 172
 mióltól 199
 mióte 195
 mitőlte 194
 molyh 383
 morz? 80
 mormiczol 187
 mozi 323
 mögöttes 230, 323
 MUNKÁCSI BERNÁT 1,
 140, 146, 194, 317,
 437, 454
 murrog 238
 mustrafa 130
 muszitol 187
 muta (j) 428
 Nádékasza 417
 NAGY GÉZA 437
 NAGY IGNÁC 87
 NÁTLY JÓZSEF 20
 NÉJ. NÁTLY JÓZSEF 147
 naturschutzpark? 240
 NÉGYESY LÁSZLÓ 383
 nehéz idők 48
 nehezítő (j) 238
 nélkül (e) 197, 335
 NÉMETH GYULA 387
 Nemvaló 148
 nemzette nép 347
 Neste 385
 nevetséges (j) 428
 nijjed: nézzed 91
 nóta 229
 női nevek 280, 327,
 365, 423
 nőszőgyűrű 131

- Nusz, nőnév 386
 nünürikél 187
 nyárrag 238
 nyárspola 428
 nyehó 187
 nyivász (j) 333
 nyomaték 57
 nyomdék (j) 238
 nyújtópád 238
 nyűnyög (j) 332
 -ő, -ő igenév-képző 416
 ocsondok 187
 ódabasa (j) 392
 odalár (j) 392
 ó-esztendő (j) 238
 -ól, -öl (e) 61
 oláh eczet 238
 Oldamur (e) 149
 Oluptulma (e) 151
 olyan : oan 238
 Ond (e) 252
 ORCZY LŐRINCZ 86
 ormózat 131
 orsós 459
 ort híján 232
 ortás 131
 osztja nézetét! 376
 osztrák 410
 óta fn. (j) 187
 óta (e) 193
 ottogyél 62
 Otuz (e) 252
 ÓDÖNGŐ ABEL 121
 Örkény (e) 247
 örvényfű 39
 örvészkedik 187
 östör 38, 172, 289
 össze- 217
 összeguzsaradik 237
 összemaszint 187
 Ótegyháza 225
 Ötöd 249
 Ötömös (e) 147
 Ötvend 249
 PAASONEN H. 336
 pacskó 38
 paczak 286
 paczegér 91
 paczilni 91
 Pais Dezső 319
 pajta (j) 286
 palaczkféreg (j) 333
 palánt (j) 286
 palpítal 187
 pamánábó 286
 pánt (j) 286
 pantofli 384
 PÁNTZEL PÁL 25, 65
 pap (j) 429
 papusa 286
 parannyó 286
 paraszt (j) 93
 parasztszítás 429
 párduczos Árpád 260
 párgané 286
 pártolás (j) 460
 patkán (j) 287
 Patró (e) 36, 37
 Patroha (e) 36
 Pásztó (e) 36
 PAULER GYULA 124, 277
 PÁZMÁNY PÉTER 161, 265
 Péch József 452
 pecsenyésdi 237
 Pécs 61, 195
 Pelbárt hida 230
 példa (j) 287
 penderít (j) 287
 penészes (j) 429
 pénz (e) 47
 pepe (j) 91
 peszterna 287
 PÉTZELY JÓZSEF 71
 pícsk 82
 piczke, piczus 287
 pillingó 91
 PINTÉR JENŐ 439
 piopál 187
 pipancs 38
 pipa-sancz 429
 piritófű 80
 pitye 16
 plébános (e) 335
 poczak, poczákás 187
 polgár (j) 93
 PONGRÁCZ LAJOS 260
 popó (j) 429
 pörköl: pelger 91
 prányás 187
 precskel 287
 PROHÁSZKA JÁNOS 23
 pucza 91
 pufákol 287
 puhab 187
 pupujál 287
 purécsa 333
 pusztaság (j) 287
 PUTNOKY IMRE 99
 puttyogató 16
 Rácsel 321
 B. RADVÁNSZKY BÉLA 181
 ragmálódik 187
 RAISZ CHRISTIAN 40
 rajcsi: rajeczi 48
 Rákos 32, 96, 144
 reá : rivá 49
 rebezget 35
 rejzskütáb (j) 393
 rengő szilva 287
 res: rés 91
 RÉTHEI PRÍKKEL MARIÁN 62, 157, 173, 408
 RÉVAI MIKLÓS 55, 128, 157, 265
 rezsnycice 287
 RIEDL FRIGYÉS 431, 445
 rika (j) 334
 rittyó 16
 rosszseb 187
 rotjó 16
 röggeli sugarak 231
 ruczuka 91
 rutén 383
 Sabáczai bankó 96
 SÁGI ISTVÁN 120, 172
 SAJÓ SÁNDOR 170
 SALAMON FERENCZ 47
 Sam: Agend? 79
 Samu nadrágja 142
 SÁNDOR ISTVÁN 76, 157, 228, 262
 sáp (e) 181, 422
 sárfű 38
 sarkantyú (e) 80
 SCHMIDT JÓZSEF 292
 SCHULLERUS ADOLF 241
 SHERSTYÉN GYULA 314
 segély (e) 460
 selma (e) 124
 sem (e) 175
 semmiletteképen 187
 serper 231
 serkentő 80
 sertéshajú 287
 sifitel (j) 332
 sifitikal 287
 síkság 232
 síma (j) 91

- SIMAI ÖDÖN 232
simézó 187
SIMONYI ZSIGMOND 2, 32,
37, 50, 58, 61, 73,
89, 118, 139, 175,
192, 200, 278, 293,
336, 337, 346, 361,
413, 414, 432
sincs (e) 175
sirit (j) 286
sorék = sarok 429
sorkadoz 80
sotat 80
sörény fene 185
SPITZER LEÓ 138
suantzár-ország 233
sudárhajtás 430
suhanczár (e) 233
suhly 16
sulyom (j) 419
SUPKA GÉZA 377
sustya 187
suvad (j) 286
sykora? 78
SZABÓ DEZSŐ 33
SZABÓ ISTVÁN 80
SZABÓ KÁROLY 228
SZABÓ SÁNDOR 296
szabógallér 430
SZÁDECSKY LAJOS 173
száj (e) 50
SZALAY LÁSZLÓ 206
szállóigék 259
szalu (e) 414
számít (j) 93
szapora (j) 91
szaraj (j) 388
száraznap (j) 91
szarka-barát 177
szarka-ló 176
szártekerő 91
SZARVAS GÁBOR 88, 116,
457
SZÁSZ KÁROLY 31, 57
szattin 455
szatyí 142
Szatymaz (e) 148
szavakész 144, 288
GR. SZÉCHENYI ISTVÁN
173
szedech: szedő 36
szederincs 188
Szegyes (cs) 83
Szekeres (cs) 83
székétlő (e) 174, 230
SZEKFI GYULA 275, 387
SZÉLL FARKAS 231, 240,
453
szembeskedik (j) 332
személy (e) 337
szemetlő-szem 230
Szenes (cs) 83
Szennyes (cs) 83
Szent Benedek füve 38
Szent György rózsája
80
Szent János étele 80
SZENTIVÁNYI RÓBERT 227
SZENTMIKLÓSSY ALAJOS
202, 253
szeplet (j) 332
szettyén 454
sziaés (e) 413
szicselát (j) 394
szidzsillát 394
szíjat rág (j) 177
szik 96
SZILÁGYI ÁDÁM 271
szilánk, szilni (e) 413
Szilvás (cs) 83
Szilvagy (e) 272
SZILY KÁLMÁN 23, 65,
73, 79, 120, 139,
162, 177, 202, 233,
337, 347
SZINNYEI JÓZSEF 61, 72,
118, 296, 347, 361,
416, 440
Id. SZINNYEI JÓZSEF 157
színpadi nyelv 308,
326
Szitaszövő (cs) 84
Szivagy (e) 272
szivintani 188
Szivogy (e) 272
szókép 105
szokotál (j) 286
SZONTAGH GUSZTÁV 31
szórend 53
szotyé 16
szökécs (j) 333
szókeplátus 92
SZÖLLŐSSY KÁLMÁN 34
szórek 322
szórszönikdik 188
szószörgős 188
szószöri 188
szpáhi (j) 393
szulák (e) 412
Szupatak (e) 271
szurk 80
szurkapiszkal 430
szülötte föld 347
TAGÁNYI KÁROLY 282
taglejtés 51
(PÉTERI) TAKÁCS JÓZSEF
204
TAKÁTS SÁNDOR 18
talázi 91
támasz 240
tanyahasú 420
tánygyirkó 92
táp 128
Tarczal (e) 244
tarisnyahitű 430
tarkakapaktató 92
Tárkány 437
társél 62
tasli: pof 92
tátas (j) 92
Tátra (e) 244
tatyankas 92
teemény 188
teketóriáz (j) 286
télé virága 437
TELEK JÓZSEF 264
téli: tél 437
Tepremez (e) 147
terjség 460
terumteve 49
teszéri 188
Teskencs (e) 151
teszkeredzi (j) 393
tészta-sulyom 420
tétélőzik 92
TETEMI (P) PÁL 120
tézslakezű 92
THAISZ ANDRÁS 205
THALY KÁLMÁN 179
P. THEWREWK EMIL 86,
331
P. THEWREWK JÓZSEF
259
THOMSEN VILMOS 2
tikimakaim 188
tikkadó gége 287
tiklegény 188
tintuk 180
tócsi 142

- toklász (e) 293
 toklyó (e) 144
 Tolnai Vilmos 30, 77,
 192, 223, 312, 416
 Tolon (e) 247
 topolág 287
 toráta 188
 Tóth Béla 259, 261
 Tökös (cs) 84
 töpik (j) 332
 tóri a hideg 48
 Török Aurél 431
 töróvas (j) 287
 tört címer (j) 191
 Törtel (e) 251
 történetíró 35
 trámbál 188
 trapatyit 287
 Trausch József 77
 Tregényi Ernő 15
 trépek (j) 333
 Trócsányi Zoltán 5, 443
 tugdzsi (j) 393
 turbol 15
 turehucát 239
 turma 238
 tügy 121, 191
 Tügyártó (cs) 84
 tümmedt 188
 tűnik (e) 317
 tüsseg 92
 újjbegy 86
 -ül, -ül (e) 61
 urasága 362
 urmó 287
 usá 237, 287
 Űlló 436
 ütég 31
 Űveges (cs) 84
 -vác 463
 Vác (e) 463
 vaczak 92
 Váczy János 21
 Vadász Ede 422
 vad kék 39
 Vadlövő (cs) 84
 vad rácz 261
 vág hozzá (j) 93
 vagyón fn. 79
 Vak (cs) 84
 valaki (e) 116
 Vámbéry Armin 144,
 150, 176, 247, 313,
 317, 433, 434, 437
 Várdán (e) 73
 Vargha Damján 278,
 337
 Varjú Elemér 226, 346
 varjukószilva 92
 vartyog (j) 286
 Vasalla (e) 271
 vasalt kocsi? 276
 Vasfazékgyártó (cs) 85
 vas sulyom 419
 vaszaros 188
 Vedres István 452
 Véghegy Dezső 179
 velencse 188
 venyige 287
 vereczke 188
 veresszólló (j) 287
 verómalacz 181, 276,
 287
 Verseggy Ferencz 30
 Versényi György 191
 vese (e) 362, 422
 vespecsenye 422
 Veszprém 61
 vétet fn. 85
 vetülló 92
 vezir (j) 393
 vigálós (j) 188
 Vigan 35
 viganó 34
 világkaczugása 287
 világra (j) 287
 Villány (cs) 85
 Virág Benedek 260
 Virasztó (cs) 85
 Visky Károly 120, 420
 Viszota Gyula 204
 vissza- 217
 visszanyelni 322
 Vízajtó (cs) 85
 Wolf György 331
 Vörösmarty Mihály 450
 vörös ördögök 261
 vunigáló 92
 vunyít 92
 Wien 169
 zabakol 15
 zabala (j) 287
 Zádor Béla 10
 zahéjos 188
 zaim (j) 394
 zaklént 188
 zaknasópró (?) 48
 zánk 48
 zavarkodik 142
 Zempléni P. Gyula 31
 zeplény 48
 zerge (e) 316
 zobog 15
 zobukol 15
 zollot caro (j) 414
 Zolnai Gyula 50, 120,
 164, 179, 181, 290,
 360
 zöhhentő 188
 zököd 188
 zöld télé 417
 zubban, zubog 15
 zuborog 15
 zubukol 15
 zuburol 15
 Zúg (cs) 85
 zuhancs 19
 zurboló-fa 16
 zurubol 15

XI. ÉVFOLYAM.

1915 JANUÁR

1. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMARA

*

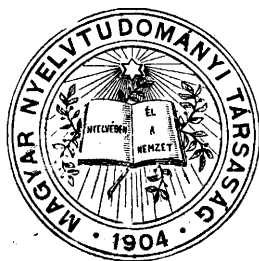
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

101. FÜZET

1915 JANUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1915.

TARTALOM:

	Lap
A magyar tárgyas igeragozás, <i>Szinnyei József</i> -től	1
A köpü szó eredete, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	15
Nátlly József, <i>Putnoky Imr</i> -étől	20
Fakutya, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól	22
Kazinczy Ferencz nyelvújítása, XXXV., <i>Simai Ödön</i> -tól	25
Kisebb közlemények: †Herman Ottó, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Löveg, löszer és lövedék, <i>Sz. K.</i> -tól; Kluge Fr.: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, <i>K. P.</i> -tól	29
Szó- és szólásmagyarázatok: A Kárpátok neve, <i>Barsi Frigyes</i> -től; Rákosnak hívták-e magyarul az országgyűlést? <i>K. P.</i> -tól; Czappolódik, czappolódás, <i>Melegdi J.</i> -tól; Ajtony, <i>Jakubovich Emil</i> -től; Újabb adatok a fűriszté-fele alakokra, <i>Melich János</i> -tól; Viganó, <i>Putnoky Imr</i> -étől; Történetiró, <i>Csefkó Gyula</i> -tól; Koltságos, <i>Szigetvári Iván</i> -tól; Lehota mint köznév, <i>Brenndörfer János</i> -tól; Újabb adat a szóvégi magyar -ó < -och fejlődésre, <i>Melegdi János</i> -tól	32
Nyelvtörténeti adatok, <i>Ernyey József</i> -től és <i>Jakubovich Emil</i> -től	37
Adatok a Magyar Etymologiai Szótárhoz.	39
Hírlapjaink magyarsága, I., <i>Lehr Albert</i> -től	41
Rovás, <i>Gulyás Pál</i> -tól	43
Levélszekrényünk: 1—8.	47
Borítékon: Értesítés. — Jelöléseink magyarázata. — Hangjeleink.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre **10 korona**; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdi (10 korona) fejében jár. Budapest. V., Akadémia-utca 2.

JELÖLÉSEINK MAGYARÁZATA.

Szótárainkra s egyéb forrásművekre hivatkozva, helykimelés okaért következő jelölésekkel élünk:

Ball.: Ballagi Mór szótárai. A zárjelbe tett szám a megjelenés éve.

Bart.: Bartal Antal, A magyarországi latinság szótára, 1901.

Beszt.: Beszterczei szószedet (kiad. Finály H.).

C.: Dictionarium Calepini, 1585 (kiadta Melich, Budapest, 1912).

*Codex*ek: *Apost.*: Apostolok méltósága 1521 (Nyelvelm. VIII.); *BirkC.*:

Birk codex (XV.); *CornC.*: Cornides codex (VII.); *CzechC.*:

Czech codex (XIV.); *DebrC.*: Debreczeni codex XI.); *DomC.*:

Domonkos codex (III.); *DöbrC.*: Döbrentei codex (XII.);

EhrC.: Ehrenfeld codex (VII.); *ÉrsC.*: Érsekújvári codex

(IX—X.); *FestC.*: Festetics codex (XIII.); *GömC.*: Gömör

XI. ÉVFOLYAM.

1915 FEBRUÁR

2. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMARA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

elnök

MELICH JÁNOS

titkár

102. FÜZET

1915 FEBRUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1915.

T A R T A L O M:

	Lap
Hadlaur, terumteve, <i>Szinnyei József-től</i>	49
Adatok a magyar hanglejtéshez, I., <i>Tolnai Vilmos-tól</i>	51
Föltett szándék, <i>Kertész Manó-tól</i>	59
Az -ól, -öl > úl, -ül rag eredete, <i>Mészöly Gedeon-tól</i>	61
Kazinczy Ferencz nyelvújítása, XXXVI., <i>Simai Ödön-től</i>	65
Szó- és szólásmagyarazatok: Czémp, <i>Melegdi J.-tól</i> ; Fértát, <i>Trócsányi Zoltán-tól</i> ; Abézol, Csibe, Várdán, <i>Csefkó Gyulá-tól</i> ; Agyagos, <i>Putnokly Imré-től</i> ; Borraaló, Mindenki, <i>Simai Ödön-től</i>	71
Kisebb közlemények: A magyar codexiródaalom forrásaihoz, —.—-tól; Heltai Gáspár nevérol, <i>Trócsányi Zoltán-tól</i> ; Magyar-német szótárak, <i>Melegdi János-tól</i>	76
Helyreigazítások: Heltai fabuláinak egy helyéhez, <i>Melich János-tól</i> ; Sykora?, Czuczsa, <i>K. P.-tól</i> ; Gyöngy Tört. és Sam: Agend?, <i>Sz. K.-tól</i> ; Sarkantyú = serkentő, <i>G. T.-tól</i>	78
Nyelvtörténeti adatok, <i>Jakubovich Emil-től</i> és <i>Iványi Bélá-tól</i>	80
Adatok a Magyar Etymologiai Szótárhoz	85
Hírlapjaink magyarsága, II., <i>Lehn Albert-től</i>	87
Népnyelv, <i>Szendrey Zsigmond-tól</i> és <i>Versényi György-től</i>	90
Társasági ügyek: LXIV. és LXV. Választmányi ülés; Költségvetés	93
Levélszekrényünk: 9—12.	96
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Fizetők.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-utca 2.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, szíveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

1915. január 31-ig.

Alapítványt fizetett: Horger Antal (I. r. 50 kor.). Összesen (I. 98. füzet) 12'550 kor.

1913-ra tagdíjat fizetett: Csengeri János, Darkó Jenő (II. r.), Dézsi Lajos, Gálos Rezső, Kováts S. János, Majthényi Géza. Összesen (I. 95. füz.) 4494 kor.

1914-re tagdíjat fizetett: Gróf Almásy Dénesné, Boldisár Kálmán, Bökényi Dániel, Brünovszky Rezső, Búzás Dezső, Darkó Jenő (I. r.), Gerencsér István, Géresi Kálmán, Gulyás István, Hornyánszky Gyula, B. Inkey József, Kajtár Jenő, Kardos Albert, Köhalmi Mihály, Katona József István, Kégl Sándor, Komlóssy Imre, Lauschmann Gyula, Majtényi Géza, Munkácsi Bernát, Molnár Kálmán, Nagy Imre, Nagy Lajos, Pais Dezső, Polgár István, Pruzsinszky János (6 k.), Ruisz Gyula, Schmidt Henrik, Simon Dezső, Gróf Széchenyi Bertalan, Gróf Széchenyi Emil, ifj. Gróf Tisza István, Tóth Gyula, Träger Ernő, Vetro Lajos, R. Vozáry Gyula (3 kor.), Zsinka Ferecz. Összesen (I. 98. füz.) 4008 kor.

1914-re fizetett: Debreczen: Ref. főgimnázium Önképző Olvasója, Eger: Kath. főgimnázium, Eperjes: Kir. kath. főgimnázium, Halas: Ref. főgimnázium, Kisszeben: Kegyesrendi gimnázium, Lőcse: Kir. kath. főgimnázium, Mezőtúr: Ref. főgimnázium, Nagyrőcze: All. fels. kereskedelmi iskola, Nagyszeben: All. főgimn., Sepsiszentgyörgy: Ref. Mikó-collegium, Sopron: Magyar Társaság, Guzmics Önképző, Szászrégen: Ev. gimnázium, Szeged: Kegyesrendi főgimnázium, Szentes: All. főgimnázium, Szolnok: All. főgimnázium. Ö 98. füz.) 4435 kor.

1915-re tagdíjat fizetett: Altschul Adolf, Angyal Dávid, gróf Apponyi Lajosné, gróf Apponyi Sándor, Ascher István, Bajza József, Bakó Sándor, Balogh Péter, Balassa József, Baloghy Dezső (5 k.), Baros Gyula, Bártky Zsigmond, Baumgartner Alajos, Bedó Albert, Benő Béla, Berczik Árpád, Berghoffer Károly, Beszkid Miklós, Biró Imre, Bleyer Jakab, Bodola Lajos, Bogdánffy Ödön, Chernel István, Chmylevsky Endre, Concha Győző, Császár Elemér, Csefkó Gyula, Csoma József, Darvas Adolf, Dóczy Imre, Dósa Imre, Ecséri Lajos, Erdős János, Farkas Sándor, Fischer-Colbrie Agoston, Freckay János, Frencz Géza, Gárdonyi Géza, Gehl Ottmár, Goriupp Alisz, Gőnczy Béla, Gulyás Pál, Gyárfás Tihamér, Gyömöreay Vincze, Györgyey Illés, Hazay Olivér, Herzog József, Hodinka Antal, Horger Antal, Horváth János, B. Inkey József, Iványi Béla, Jablonkay Gábor, Jakubovich Emil, Jambrikovic László, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, gróf Károlyi Lászlóné, Kelemen Béla, Kiss-Erős Ferencz, Klinda Teofil, Kodály Zoltán, Kollányi Ferencz, Kovács Sándor, Lauschmann Gyula, Legányi Gyula, Lévay József, Lukács József, Madarassy László, Madzsar Imre, Magyar-Kossa Gyula, Magyar Gyula, Melich János, Mészöly Gedeon, Mohai Lajos, Molecz Béla, Molnár Kálmán, Nagy Ödön, Óvári Ferencz, Paal Gyula, Palkovics Sándor, Pap Illés, Pap Károly, Pápay József, Remenár Elek, Réthelyi Prikkel Marián, Révy Ferencz, Schulek Géza, Somogyi József, Schack Béla, Schmidt József, Szabó Endre, Szabó Imre, Szalay László, Szász Károly, gróf Széchenyi Domonkos, Székely István, Szikrai Odo, Teleki Tiborné, Thallóczy Lajos, Thienemann Tivadar (I. r.), Thirring Lajos, Tomcsányi Móricz, Tóth Károly, Urbányi Karolin, Viszota Alajos, Viszota Gyula, Vurglich Gusztáv, Zalai Mihály, Zoltványi Irén, Zsiros Lajos. Összesen 1100 kor.

1915-re előfzetett: Aszód: Ág. ev. főgimn. tan. könyvtára, Bécs: Geschäftsll. d. Oest. Ung.-Bank., Békéscsaba: Rudolf főgimnázium, Besztercze: közs. polg. fiúiskola, Budapest: Osztrák-Magyar Bank főintézete, Osztrák-Magyar Bank igazgatósága, Első Magyar Általános Bizt. Társaság (10 pld.), Kereskedelmi Bank (10 pld.), Pesti Hazai Első Takarékpénztár (20 pld.), Akadémia Szótári Bizottsága, Angol kisasszonyok intézete, Bernardinum, Egyetemi könyvtár, Egyetem modern Phil. Semin; Ev. főgimn. Gyakorló főgimn., Kegyesr. főgimn., I. ker. főgimn., VI. All. főgimn., X. ker. kőbányai főgimn, József-Műegyetem, Eötvös-collegium, Honvédelmi Minisztérium, Képviselőház könyvtára, Kilián könyvkeres. (4 pld.), II. ker. All. felsőbb leányiskola, Ludovika-Akadémia parancsnoksága, M. Nemz. Múzeum Néprajzi osztálya, II. ker. főreál, Fővárosi könyvtár, Stark könyvkeres., Technologiai Iparmúzeum, M. Tisztviselők Orsz. Egyesülete, Csikszereda: R. kath. főgimn., Csurgó: Ref. főgimn. Czegléd: All. főgimn., Debreczen: Ref. főiskola anyakönyvtára, Bölc. kari Seminarium, Debreczeni Casino, Dés: All. főgimn. Eperjes, g. kel. polg. iskola, Eperjes: Angol kisasszonyok Intézete, Érsekújvár: Közs. kath. főgimn., R. kath. polg. leányiskola, Esztergom: Főgimn. tanári könyvtára, Fogaras: All. főgimn., Gyöng: Főgimn., Győr: Benczés Székház tanári könyvtára, All. polg. fiúiskola (8 kor.), All. főreál, Hajdunánás: Ref. főgimn., Halas: Ref. polg. leányisk., Ipolyság: All. főgimn., Jászapáti: Kir. kath. főgimn., Kassa: All. felsőbb leányisk., All. főreál, Kecskemét: R. kath. főgimn. tan. könyvt., All. főreálisk., Keszthely: kath. főgimn., Kispes: áll. polg. leányiskola, Kisújszállás: Ref. főgimn. könyvtára, Kisvárd: All. polg. leányiskola, Kolozsvár: Ref. collegium, Komárom: Czuczor-Önképzőkör (II. r. 5 kor.), Benczés főgimn. tanári könyvtára, Léva: Irgalmas nővérek, Liptószentmiklós: All. polg. iskola, Lőcse: Főreáliskola, Magyaróvár: Kir. gazd. akadémia könyvtára, Mezőtúr: Ref. főgimn., Miskolcz: Kir. kath. főgimn., Ref. főgimn., Nagy Ákos, Nagybánya: All. főgimn., Nagybecskerek: közs. főgimn., Nagyenyed: Bethlen-főiskola könyvtára, Nagykőrös: Ref. főgimn., Nagyszombat: Ers. főgimnázium, Nagyvárad: Ref. tanítónőképző, Honvéd-Hadapródiskola, Nyiregyháza: Ág. ev. főgimn., Nyitra: Főgimnázium, Orosháza: All. polg. iskola, Pancsova: All. főgimn., Pannonhálma: Sz. Benedekrend könyvtára, Pápa: Benczés főgimn. tan. könyvtára, Pécs: Honvédhadapródisk., Pozsony: Dynamit-gyár, Ág. ev. lyceum, All. polgári fiúiskola, Resiczabánya: Polg. iskola, Selmeczbánya Ág. ev. főgimn., Šepsiszentgyörgy: Mikó collegium ifj. Önképző, Sopron: All. főreál, All. felsőbb. leányiskola, Ev. főgimnázium, Benczés főgimn., Ev. tanítóképző, Honvéd főreál, Szakoleza: Kir. kath. főgimn., Szarvas: Vajda Önképző, Ág. ev. főgimn., Szászváros: Ref. Kún-kollegium Arany-Önképző, Ref. Kún-kollegium, Szatmár-németi: R. kath. Tanítóképző, Ref. főgimn., Szeged: All. főreál, Székelykeresztúr: All. tanítóképző, Székesfehérvár: Cist. főgimn., Szekszárd: All. főgimn., Szolnok: All. főgimn., Szombathely: Prem. főgimn. tan. könyvtára, Törökbecse: All. polg. iskola, Újszentanna: All. polg. fiúiskola, Újtorda: All. elemi iskola, Újvidék: Főgimn. tanári könyvtára (2-25), Ungvár: All. polgári leányiskola, Versecz All. főreál, Vidor Manó, Zenta: Közs. főgimn., Zombor: All. főgimn. Összesen 1595 kor. 25 fill.

codex (XI.); *GuaryC.*: Guary codex (XV.); *GyöngyC.*: Gyöngyösi codex (II.); *HorvC.*: Horváth codex (VI.); *KazC.*: Kazinczy codex (VI.); *KeszthC.*: Keszthelyi codex (XIII.); *KrisztL.*: Krisztina Legenda (VII.); *KulesC.*: Kulesár codex (VIII.); *LázC.*: Lázár Zelma codex (XV.); *LobkC.*: Lobkowitz codex (XIV.); *MargL.*: Margit Legenda (VII.); *MünchC.*: Münchener codex (I.); *NádC.*: Nádor codex (XV.); *PeerC.*: Peer codex (II.); *PéldK.* = Példák könyve (VIII.); *Piry hártya* (XV.); *PozsC.*: Pozsonyi codex (XIII.); *SzékelyudvC.*: Székelyudvarhelyi codex (XV.); *TelC.*: Teleki codex (XII.); *ThewrC.*: Thewrewk codex (II.); *TihC.*: Tihanyi codex (VI.); *WeszprC.*: Weszprémi codex (II.); *WinklC.*: Winkler codex (II.); *VirgC.*: Virginia codex (II.); *VitkC.*: Vitkovics codex (VII.).

CzI.: Czuczor G. és Fogarasi J., A magyar nyelv szótára 1862—74.

DuC.: Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis.

EtSz.: = Magyar etymologiai szótár, Budapest.

Fog.: Fogarasi J. szótárai. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.

FUF.: Finnisch-ugr. Forschungen.

Hierolex.: Hierolexikon, írta Nagy János, 1845.

Kass.: Kassai József, Magyar-diák szókönyv 1833—5.

KB.: Kelemen Béla, Magy. és Ném. kézi szótár, 1912 és 1914.

Kreszn.: Kresznerics Ferencz, Magy. Szótár, 1831.

MA.: Molnár Albert, Dictionarium, 1604, 1611, 1621, 1708.

Márt.: Márton J. szótárai. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.

MNy.: Magyar Nyelv. Kiadja a Magy. Nyelvtud. Társaság.

MSFOu.: Mém. de la Soc. Finno-ougrienne.

MTsz.: Szinnyei József, Magy. Tájszótár. 1901.

Murm.: Murmellius lat.-magy. szójegyzéke. (Kiad. Szamota I.)

MUSz.: Budenz József, Magyar-ugor szótár.

NyÉrt.: Értekezések a nyelvtud. köréből. M. Tud. Akadémia.

NyFüz.: Nyelvészeti Füzetek, szerk. Simonyi Zsigmond.

NyK.: Nyelvtudományi Közlemények.

Nyr.: Magyar Nyelvör.

NySz.: Nyelvtörténeti Szótár, szerk. Simonyi Zs. és Szarvas G.

NyÚSz.: Szily Kálmán, Magy. Nyelvújítás Szótára, 1902, 1908.

OklSz.: Szamota-Zolnai, Magyar oklevél-szótár.

PP.: Páriz-Pápai, Dictionarium, 1708.

PPB.: Páriz-Pápai-Bod szótára, 1767.

Schl.: Schlägeli szójegyzék (kiad. Szamota I.).

SermDom: Sermones Dominicales. Kiadta Szilády Áron, Budapest, 1910.

SimB.: Simonyi Zs. és Balassa J., Magy. és Ném. szótár, 1899—1901.

SI.: Toldalék a Magy.-Diák szókönyvhöz, Sándor Istvántól, 1808.

SzD.: Kisded szótár, Baróti Szabó Dávidtól, 1784 és 1792.

Sziks.: Szikszai Fabriczius szójegyzéke, 1590. (Kiadta Melich J.)

TMNy.: Simonyi Zs. és Balassa J., Tüzetes magyar nyelvtan.

Tsz.: Magyar tájszótár (1838).

Tzs.: Magy. Tud. Társ. Zsebszótára 1835 és 1838.

UgAl.: Budenz József, Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana.

HANGJELEINK.

I. A magyartól eltérő jelek: *t* = magy. *ty* | *đ* = magy. *gy* | *w* = angol *w* ebben: *way* | *θ* = angol *th* ebben: *think* (zöngétlen) | *ð* = angol *th* ebben: *that* (zöngés) | *G, D, B* = zöngétlen *g, d, b* | *š* = magy. *s* | *s* = magy. *sz* | *ṣ̌* = *sj*-forma hang | *ś* = *szj*-forma hang | *ž* = magy. *zs* | *ẓ̌* = *zsj*-forma hang | *ž̇* = *zj*-forma hang | *χ* = német *ch* ebben: *ich* | *χ* = német *ch* ebben: *ach* | *γ* = az előbbinek zöngés párja (újjgörög *γ*) | *l* = olasz *gl* ebben: *figlio* | *ñ* = magy. *ny* | *ɲ* = magy. *n* ebben: *engem*, hang (tkp. = *äygem, háygy*) | *é* = *ěš* (l. fönebb) | *ě* = magy. *cs* | *ẹ̌* = *tš* (l. fönebb) | *ɟ* = *dz* | *ɟ̇* = *dž* (l. fönebb) | *ɟ̇* = magy. *ds* | *ɟ̇'* = *dž'* (l. fönebb) || *a* = német *a* ebben: *hat* | *ā* = magy. *a* ebben: *vas* | *ä* = magy. *e* ebben: *el, erő* | *e* = magy. *ë* ebben: *még* | *i* = mélyhangú *i* (*i* hátrahúzott nyelvvel ejtve) | *ɛ* = mélyhangú *ë* (*ë* hátrahúzott nyelvvel ejtve) | *ə* = tökéletlenül képzett *ë*-féle hang | *ɘ* = tökéletlenül képzett *e*-féle hang. A magánhangzók alatt a *˘* és *˙* jelek az illető hangzóknak a rendesnél valamivel nyiltabb, ill. zártabb ejtését jelentik.

II. Mellékjelek: *˘* rövid (magánhangzó) | *˙* hosszú (magánhangzó) | *˘˘* = orrhangú magánhangzó pl. *ä, ä̇* (francia *entrée*, fin = *ätrē, *fä*) | *˘˙* = főhangsúly, pl. *ne'kem* | *˙˘* = mellékhangsúly, pl. *bol'dogsága*.

Hangjeleink használatának szemléltetésére néhány sornyi közismert magyar szöveget közlünk, átírásban:

hőšvėrtől pi'rošuld dā'stēr. šō'hā̇tvā kō'söntlāk, nā'mzāti nā'dlētünk nā't tāmātō̇jū mo'hā̇!

XI. ÉVFOLYAM. 1915 MÁRCZIUS

3. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMARA

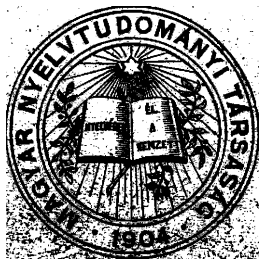
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

103. FÜZET

1915 MÁRCZIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1915.

TARTALOM:

	Lap
Két igeképzőnk történetéhez, <i>Szily Kálmán</i> -tól	97
A nyelvtudomány alapelvei, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	100
Adatok a magyar hanglejtéshez, II., <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	108
Valaki, <i>Melich János</i> -tól	116
Kisebb közlemények: A FesteticsC. pálos eredete, —, —-tól; A GömörC. egyik írója, <i>Melegdi J.</i> -tól; Régi nyelvemlékeink, <i>Kapossy János</i> -tól; Adatok a 3. személyű birtokos személyragra, <i>K. P.</i> -tól	119
Szó- és szólásmagyarázatok: Ablak-tölgy, Czika, cziha, Czérna, <i>Horger Antal</i> -tól; Bord, boret, hord?, Cellén, <i>Melegdi J.</i> -tól; Bofána, bufán, <i>Puhtoky Imrétől</i> ; Látogató-levél, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól; Táp, Bankár, <i>Simai Ödön</i> -tól	121
Nyelvtörténeti adatok, <i>Zsinka Ferencz</i> -tól, <i>Ernyey József</i> -től és <i>Jakubovich Emil</i> -től	129
Hírlapjaink magyarsága, III., <i>Lehr Albert</i> -tól	136
Az Etymologiai Szótárról, <i>Melich János</i> -tól	138
Népnyelv, <i>E. Vozáry Gyulá</i> -tól	140
Társasági ügyek: LXVI. Választmányi ülés 1915 január 12-én; Jelentés a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárának megvizsgálásáról	142
Levélszekrényünk: 13—17.	144
Borítékon: A „Magyar Nyelv“ 1—100. füzete tartalmából.	

A „Magyar Nyelv“ 1—100. füzete tartalmából.

(Tájékoztató a M. Nyelvtud. Társaság új tagjai számára.)

I. KÖTET.

- Arany* „Toldi Estéjé“-nek legújabb kiadása, 10, 60.
Bacsó Gyulától: Az igezőtő szórendje a népnyelvben, 403.
Balassa Józseftől: A M. Nyelvtud. Társaság munkaterve a népnyelvi kutatás terén, 289.
Berczik Árpádtól: A magyar nyelv és a világnyelvek, 385.
Csánki Dezsőtől: Alistál, Felistál, 123.
Erdélyi Lajostól: Nyelvjárásaink ügye és teendőink, 291, 337.
Fabó Bertalántól: A magyar kártya, 266.
Ferencki Zoltántól: Az Apaffy- és Bethlen-család határjáró levele, 181.
Gombocz Zoltántól: A régi magyar ételnevek eredetéről, 160, 254.
Herman Ottótól: A nyék, 24. — Staul, Stál és sora, 359.
Horger Antaltól: A keleti székelység nyelvjárási térképe, 446.
Iványi Bélától: Egy ismeretlen nyelvemlékünk, 213.
Karácsonyi Jánostól: Helynév-magyarázatok, 182, 274.
Kenedi Gézátlól: Száz és több kétség, 236, 283, 332, 380, 426.
Lehr Alberttől: Tárgyatlan igék tárgyas ragozása, 127. — Már nem tárgyas s még nem tárgyatlan igék, 261. — Arany-magyarázatok, 178, 227, 320, 365, 408, 455.

XI. ÉVFOLYAM.

1915 ÁPRILIS

4. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMARA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

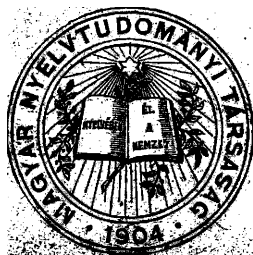
SZILY KÁLMÁN

elnök

MELICH JÁNOS

titkár

104. FÜZET

1915 ÁPRILIS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1915.

XI. ÉVFOLYAM.

1915 ÁPRILIS

4. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMARA

★

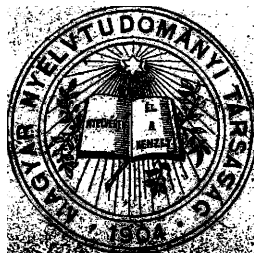
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

104. FÜZET

1915 ÁPRILIS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1915.

Horger Antaltól: Budenz József emlékezete, 193. — Hangyál, hangya és társai, 320.

Heinlein Istvántól: Egy szótáríró kálváriája, 217.

Karácsonyi Jánostól: Pordány, Eugenius = Ödön, Zoltán, 174. — Polgár 228, 362.

Katona Lajostól: Éneket, 316. — Az Érdy-codex egy helyéhez, 465.

Kertész Manótól: A magázás, 400.

Kóssa Gyulától: Régi magyar gyógyszernevek, 322, 369, 424, 471.

Lehr Alberttől: Lét, tét, vét, vit, hit, ét, it, 19. — Ha könnyez vért is, 92. — Pénzüll és atyafisága a népnyelvben, 97. — Számára és részére, 167. — Még egyszer elemmozdító, 355, 477. — Láthatár redivivus, 391. — Arany-magyarázatok, 221, 311.

Melich Jánostól: Révai első magyarázata a Halotti Beszédről, 1, 54. — Megjegyzések a „király“ szóhoz, 24. — Orbáncz, 85.

Mészöly Gedeontól: Két és kettő, 157, 318. — A vány-vény képző eredete, 410.

Pápay Józseftől: Boszti hó, 86. — Pandúr, 248.

Réthei Prikkel Mariántól: Három szócsoport, 241, 289, 344.

Simai Ödöntől: Nyelvújítók a XVII. század közepén 12, 108.

Szeremley Császár Lorándtól: Jelentés-tanulmányok, 337, 385, 445.

Szilády Arontól: Udvariás és társai, 467. — Fudáz, 468.

Szily Kálmántól: Fűrész, 80. — Verseghy leveleiből, 121. — Plájás, 368. — Az atos-etes képző, 468.

Színnyei Józseftől: Pesthy Gábor származása, 49.

Tagányi Károlytól: A polgár szó vitájához, 451.

Tolnai Vilmostól: Maradozó csattanás, 37. — Nyék, 82. — Fakó nyíl, 179. Szipoly, 416.

Trócsányi Zoltántól: „Zenth Paal leweley“ nyelvéről, 406.

Viszota Gyulától: A M. Tud. Társaság Zsebszótára történetéhez, 63.

Wichmann Györgytől: Mar, marj 75. — Ön, 77. — A moldvai csángó mássalhangzók történetéből, 160, 208, 295, 394, 457. — Lak, 276. — Lok, 277.

Zolnai Gyulától: Kettő, 230, 415.

V. KÖTET.

Balassa Józseftől: Cziráda, 35.

Csapodi Istvántól: Szótag-összevonások a nyugati nyelvjárásban, 319.

Csüri Bálinttól: A nyelvjárás-tanulmányozás módszeréhez, 214.

Eckhart Ferencztől: Nándorfejérvár, 311

Gombocz Zoltántól: Aggik, aggódik, 125. — Tyató, 277. — Leb, 323. — A tövégi rövid magánhangzók kérdéséhez, 393.

Herman Ottótól: „Koppantóra“, 168.

Karácsonyi Jánostól: Polgár, 13.

Kertész Manótól: A magyar vezetéknevek eredetéhez, 81.

Kóssa Gyulától: Régi magyar gyógyszernevek, 39, 84, 130, 185, 225, 325, 378, 422, 464.

Lampérth Gézától: A kuruczkor magyar nyelvéről, 97, 145.

Lehr Alberttől: Buvár, 37. — Forbát, 174. — Gyalogra száll, 219. — Unuttei, 360. — Vérszemét néz, 373. — Arany-magyarázatok, 75, 117, 303.

Marót Károlytól: Elmond fűnek-fának, 35.

Melich Jánostól: A „király“ szó eredetéhez, 133. — Nándorfejevárvár, 165, 367. — Péncz, 172. — Néhány magyar népnévről, 292, 337, 385, 433.

Mészöly Gedeontól: A denominális -ék képző eredete, 258.

Molnár Jánostól: Az igekötő helye, 249, 306.

Sági Istvántól: Szeicz Leó tájszógyűjteménye, 237, 285.

Simai Ödöntől: Kazinczy Ferencz nyelvújítása, 170, 205, 264, 313, 352, 403, 448.

Szell Farkastól: Körömszakadtaig tagad, 175,

Szeremley Loránttól: Jelentés-tanulmányok, 7, 63.

Szily Kálmántól: Földi János „Magyar nyelvkönyve“, 228. — Földi János Grammaticájának történetéhez, 371. — Hold, 444.

Szinnyei Józseftől: Főnév-e a főnévi igenév?, 135.

Tagányi Károlytól: Karácsonyi új magyarázata a *polgár* szó eredetéről, 107, 153.

B. Takáts Lajostól: Igeragozás a csanád-apátfalvi nyelvjárásban, 208.

Tolnai Vilmostól: A szólásokról, 193, 241, 396. — Fűfa, 289. — Czinkos, 440.

Trócsányi Zoltántól: Az *t-ző* nyelvjárásról, 345.

Viszota Gyulától: A M. Tud. Társaság nagyszótárának története, 49.

Zolnai Gyulától: A *-nek* viszonyzó személyneges alakjairól, 69.

VI. KÖTET.

Berczik Árpádtól: A magyar szókinés pusztulása, 97.

Csüri Bálinttól: Faludi idylljeihez, 415.

Gálos Rezsőtől: Pörosztó, 321.

Gombocz Zoltántól: Csiribiri, 29. — Hülye, 267. — Szonika, 324.

Harsányi Istvántól: „Az úr gombos kertjében“ 170.

Herman Ottótól: A debreczeni lófogatok, 49.

Horger Antaltól: A szakadati nyelvjárássziget, 197, 306, 378.

Jablonkay Gábortól: A máriabesnyői töredék, 20.

Katona Lajostól: Kőkényfa és szilvafa, 193.

Kóssa Gyulától: Régi magyar gyógyszernevek, 37, 183, 273, 369.

Lehr Alberttól: Nem fogy rajt csodám, 32. — Véresszájú, 359. — Arany-magyarázatok, 166, 284, 390.

Melich Jánostól: A tövégi magánhangzókról 14, 58, 111, 150.

— Névmagyarázatok, 241. — A magyar nyelv szláv jövevényei, 289, 337, 395, 444.

Mészöly Gedeontól: Hosszú, 209. — A „rokon“ szó eredete, 433.

*Rubinyi Mózes*től: Mikszáth nyelve, 69.

Simai Ödöntől: Kazinczy Ferencz nyelvújítása, 25, 73, 123, 219, 259, 316, 355, 451. — Neszmélyesség, 363. — A magyar hónapnevek, 406.

Szily Kálmántól: Hunfalvy Pál emlékezete, 1. — A magyar természettudományi műnyelvről, 145.

Szinnyei Józseftől: Az Árpádkori szövegi *u*-betűk kérdéséhez, 12.

Tolnai Vilmostól: A szólásokról, 105, 247, 299, 345, 385. — Tarhó, tarló, 225.

Trócsányi Zoltántól: A szentek szerepe a magyar nyelvben, 214, 250. — Komjáthy Benedek becsülete, 254.

Vikár Bélától: Derül, borúl, 268.

- Melich Jánostól*: Hibás olvasatok, 66.
Pápay Józseftől: Reguly Antal emlékezete, 97, 145.
P. Theureuk Emiltől: Gyermeeknyelv és gyermeklélek, 392, 433.
Pór Antaltól: Helynév-magyarázatok, 367.
Schönherr Gyulától: A Casanate-Codex magyar glosszái, 249.
Simai Ödöntől: Kassai József mint szótáríró, 219, 264.
Gr. Széchenyi István a magyar nyelvről, 3.
Szilády Árontól: Feze, fész, foszlat, 168. — Miülés, 306.
Szily Kálmántól: A mágnásczím a magyarban, 49, 110. —
 Az „eszély“ történetéhez, 174.
Színnyei Józseftől: A Halotti Beszéd másolat-voltáról, 20.
Tagányi Károlytól: A Gyulafehérvári Glosszák szerzője, 130.
Takáts Sándortól: Jargalás és jargaló, 204. — Látó, 354.
Teleky Istvántól: A kötény és rokonai, 362.
Tolnai Vilmostól: A magyar keresztnevekről, 367.
Váczy Jánostól: Horváth Endre és a nyelvújítás, 193, 241.
Viszota Gyulától: Az „ön“ történetéhez, 78.
Wertner Mórtól: Helynév-magyarázatok, 82, 232, 326.
Zolnai Gyulától: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig, 29, 71, 115. — Egy régi magyar ágyünev, 172. — A csángók eredete, 400.
 Kisebb czikkek, Népnyelvi adatok, Társasági ügyek, Levél-szekerény nemcsak itt, hanem mind a 100 füzetben.

II. KÖTET.

- Balassa Józseftől*: A bakonyalji nyelvjárás (ismertetés), 455.
Csánki Dezsőtől: Helynévcsaládok, 385.
Csapodi Istvántól: A bigebajusz és a természetrajzi műszók, 214.
Dóry Ferencztől: Az aranybulla XVI. századi magyarfordítása, 448.
Fischer Izidortól: „Oly sok viszály után“, 80.
Goldziher Ignácztól: A nyíl, a sors és a szerencse, 375.
Gombocz Zoltántól: A bor, 145, 193. — A tulipán, 263. —
 Magyar szöfejtések, 300. — Kaczagány, 359.
Hellebrant Árpádtól: A magyar nyelvtud. irodalom 1905-ben, 182.
Herman Ottótól: A magyar bajusz, 30. — A nyíl, 199, 241.
Hornvánszky Gyulától: A nyíl szerepe a görög jóslás-ban, 459.
Jakubovich Emiltől: A madi határjáró levél 1404-ből, 152.
Karácsonyi Jánostól: Névmagyarázatok, 176, 273.
Kujáni Gábortól: Zomor János levele 1554-ből, 126. — Drágffy János két nyugtatványa 1514-ből, 161.
Laczkó Gézáttól: A magyar nyelv régi szótárai (ismert.) 399, 433.
Lehr Alberttől: Révén, 16. — Még egy élő képző, melyről keveset tud az irodalom, 69. — „A magyar bajusz“-hoz, 165. — Arany-magyarázatok, 34, 78, 119, 172, 219, 267, 364, 411, 456.
Melich Jánostól: Adatok hazánk honfoglaláskori s X—XII. szá-zadi helyneveinek értelmezéséhez, 49, 97. — A magyar hún-monda néhány tulajdonnévéről, 158. — Velenceze, 212. — Magyar szöfejté-sek, 300.
Pungur Gyulától: A sirály és rokonhangzású társai, 114.
Réthei Prikkel Mariántól: A magyar táncnyelv, 3, 59. — Az úrhatnáság a magyar nyelvben, 251, 289.

- Simai Ödöntől*: Gyöngyösi István nyelvújításához, 313. —
 Márton István nyelvészete, 347, 395.
Spissák Ferencztől: Az amerikai magyarság nyelve, 259.
Szily Kálmántól: Mikes Törökországi Levelei nyelvi szempontból, 337. — Egyelőre, 462.
Sztrokay Lajostól: Miért labancz a labancz? 353.
Takáts Sándortól: Sztronga, 22. — A magyar sóvágók régi műszói, 107.
Tolnai Vilmostól: Szólaszmagyarázatok, 225.
Viszota Gyulától: Az Országgyűlés és az Akadémia a „honosítás” szóról, 362.
Závodszy Leventétől: Három ismeretlen nyelvemlékünk, 209.
Zolnai Gyulától: Gyöngyösi műveinek új kiadásáról, 163.

III. KÖTET.

- Fabó Bertalantól*: Hajnalnóta, 126.
Gombocz Zoltántól: Régi török jövevényszavaink, 17, 62, 105, 153, 213, 250, 357, 395.
Heinlein Istvántól: Takáts Raphael, 447.
Hellebrant Árpádtól: A m. nyelvtudományi irodalom 1906-ban, 275.
Horger Antáltól: Közköpi, 406.
Iványi Belától: Tárczay János levele 1530-ból, 84.
Kardos Alberttől: A Debreczeni Fűvészkönyv nyelve, 438.
Katona Lajostól: Gessner magyar nyelvmutatványa 1555-ből, 436.
Komáromy Lajostól: A magyar nyelv a budapesti elemi iskolákban, 42.
Kornis Gyulától: A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése, 97, 145, 193, 241, 301, 348.
Lehr Alberttől: Síp-ujjú üng, 29. — Kiút, 73. — Nehány ritka szó, 177. — Ük, süv, 225. — Hoz és terem, 263. — Elmemozdító, 318. — Arany-magyarázatok, 81, 128, 228, 414, 459.
Melich Jánostól: Pápai Páriz Ferencz székely szavai, 116. — Az Árpádkori bevezető keresztnevek egy csoportjáról, 165. — Taraczk, 344.
Réthei Prikkel Mariántól: A régi magyar tréfaszók, 289, 337, 385.
Simai Ödöntől: Kónyi János újításai, 122. — Kisfaludy Sándor nyelvújítása, 267.
Szell Farkastól: Csokonainak egy félreértett helye, 231.
Szeremley Császár Lórándtól: A -vá, -vé rag eredete, 77.
Szily Kálmántól: Bálvány-utca, 143. — A Münchener Codex kora, 201. — A Középkorai Műszótár, 233.
Takáts Sándortól: A bankó-só, 79. — A berbécs és a birka, 207.
Tolnai Vilmostól: Vigano, 455.
Váczy Jánostól: A nyelvújító harez a forduló-ponton, 1, 49.
Zolnai Gyulától: Hibás olvasatok és magyarázatok, 280. — Magyar becsületbírói ítélet 1516-ból, 433.

(Folytatjuk.)

XI. ÉVFOLYAM.

1915 MÁJUS

5. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

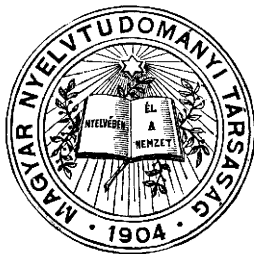
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

105. FÜZET

1915 MÁJUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1915.

T A R T A L O M:

	Lap
Az óta névutó eredete, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	193
Lant, <i>Melich János</i> -tól	200
Szentmiklóssy Alajos és a nyelvújítás, I., <i>Szücsi József</i> -tól	202
A háború mondattanából, <i>Erdélyi Lajos</i> -tól	207
Faludi hatása Sándor Istvánra, II., <i>Simai Ödön</i> -tól	212
Dávid Ferencz nevérol, <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól	223
Kisebb közlemények: Kulcsár Gyula, <i>Pais Dezső</i> -tól; Ötegyháza? A finnugor összehasonlító nyelvtudomány történetéhez, <i>Gulyás Páltól</i> ; A gyulafehérvári nyelvemlék olvasásához, <i>Négyesy László</i> -tól; A Könyvetske Az igaz Kerestyéni Keresztségről, <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól	225
Szó- és szólásmagyarazatok: Kóta, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Székétlő, Csémpé, <i>Horger Antal</i> -tól; Olvasás közben, <i>K. P.</i> -tól; Új szó, <i>P. J.</i> -tól; Deczember, <i>Putnoky Imré</i> -tól; Menyez (mennyez), menyezel, Ort hiján, Síkság, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól; Suhanczár, <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól	228
Nyelvtörténeti adatok <i>Moénich Károly</i> -tól	233
Hírlapjaink magyarsága, V., <i>Lehr Albert</i> -tól	235
Népnyelv, <i>Parászka Gábor</i> -tól	237
Levélszékényünk : 29—39.	239
Borítékon : Ertesítés. — A „Magyar Nyelv“ 1—100. füzete tartalmából.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest. V., Akadémia-uteza 2.

A „Magyar Nyelv“ 1—100. füzete tartalmából.

(Tájékoztató a M. Nyelvtud. Társaság új tagjai számára.)

VII. KÖTET.

- Alexics György*-tól: A katonaságra vonatkozó kölcsönszók az oláhban s a magyar nyelvben, 211.
Csefkó Gyulától: Arany és a határozatlan névelő, 406.
Erdélyi Lajostól: A Halotti Beszéd nyelvjárásáról, 462.
Gombocz Zoltántól: Képzettársulás és jelentésváltozás, 97. — Lengyel, 131. — A szóképekről, 324. — Néhány fegyvernévről, 425.
Gulyás Páltól: Viganó, 132.
Gragger Róbert-tól: Pesti Gábor németországi hatásához, 15. — Humboldt és a magyar nyelv, 311 és 402.
Harsányi Istvántól: Adatok Bartzafalvi Szabó Dávid életéhez és irodalmi működéséhez, 346.

XI. ÉVFOLYAM.

1915 JÚNIUS

6. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMARA

★

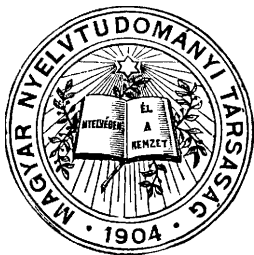
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

106. FÜZET

1915 JÚNIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1915.

TARTALOM:

	Lap
Barcza, Barczaság, Bárca, <i>Melich János</i> -tól	241
Árpádkori török személyneveink, V., <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	245
Szentmiklóssy Alajos és a nyelvújítás, II., <i>Szücsi József</i> -tól	253
Néhány szállóigénkről, <i>Putnoky Imre</i> -tól	259
Faludi hatása Sándor Istvánra, III., <i>Simai Ödön</i> -tól	262
A szóelei <i>a</i> elhagyása, <i>Pais Dezső</i> -tól	271
A magyar nyelvtudományi irodalom 1914-ben, <i>Hellebrant Árpád</i> -tól	273
Szó- és szólásmagyarazatok: Czövek, <i>Melich János</i> -tól; Malačka, <i>Mé-</i> <i>szöly G.</i> -tól; Jól vasalt kocsi? <i>Nagy Gyula</i> -tól; Czümpő: Czémp, <i>Pais Dezső</i> -tól; A büntet ige történetéhez, <i>Szily Kálmán</i> -tól	275
Nyelvtörténeti adatok <i>Jakubovich Emil</i> -tól	280
Hírlapjaink magyarsága, VI., <i>Lehr Albert</i> -tól	284
Népnyelv, <i>Bodor Dénes</i> -tól és <i>Parászka Gábor</i> -tól	285
Társasági ügyek: LXVII. Választmányi ülés febr. 16-án; LI. Főolvasó ülés febr. 16-án	288
Levélsekrenyünk: 40.	288
Borítékon: Értesítés. — A „Magyar Nyelv“ 1—100. füzete tartalmából. — A magyar népnyelv ismerőihez.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. **Előfizetési ára egész évre 10 korona**; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-utca 2.

A „Magyar Nyelv“ 1—100. füzete tartalmából.

(Tájékoztató a M. Nyelvtud. Társaság új tagjai számára.)

IX. KÖTET.

Alexics György-tól: Csángó, 349.

Badiós Ferencz-tól: Gyöngyösi-magyarazatok, 445.

Décsi Lajostól: A Gyulafehérvári Glosszák forrásához, 183.

Erdélyi Lajostól: A Gyulafehérvári Glosszák, 67.

Ernyey József-tól: Szent János áldása, 399.

Gombocz Zoltántól: Philister, 143. — Szülemér, alamár, 143. —

Hangutánzás és nyelvtört., 385. — Czibere, 411. — Csáprág, 412. —

A tárgyas ragozásról, 424.

Horger Antaltól: Két új magyar nyelvtan idegenek számára, 41. — Borjú, gyapjú és csalán, 111. — A -hat, -het képző eredetéhez, 346. — Ádáz, 421. — Mecsérédik, 422.

Horváth Endrétől: A régi büntetőjog néhány nyelvi maradványa, 366.

Iványi Bélától: Nyelvemlékek a gróf Teleki-család gyömrői levéltárában, 442.

Jakubovich Emiltől: XV. századi magyar fohászkodás, 85.

Kertész Manótlól: Muraköz, 127. — A dualis a magyarban, 307.

Kriüter Ferencztől: Adalékok a magyar történeti hangtanhoz, 17, 74, 119.

Leffler Bélától: Gyarmathy Sámuel levele a Stockholmi Tudós Társasághoz, 37.

Lehr Alberttől: Arany-magyarázatok, 15, 212, 272, 314, 360. — Küldött farkas, 76, 467. — Szőlősgazda, 136. — Szórénszálán elveszett, 171. — Zászlót plántálni, 414. — Isten hozott! — De magam is igyekeztem, 415. — Bokázik, 415. — Új -tányi szók, 457. — Negédség, 458.

Melich Jánostól: A magyar tárgyias igeragozás, 1, 58, 105, 152, 207, 248, 297, 337, 392. — Tövik, 181, 365. — Hajó, 181. — Bulesú, 325. — Ajton, Ajtony, 352.

Mészöly Gedeontól: A Döbrentei-codex evangéliumai és a Münchener-codex 433.

Nagy Gyulától: Üsti, 78. — Három pálcza, 233.

Ódöngő Ábeltől: Nyelvtörténeti adatok, 129, 329. — Armiger = fegyveres, 178.

Pais Dezsőtől: A Teobald keresztnévből származó személy- és helyneveink, 31.

Pápay Józseftől: Egy rejtélyes szócsoport, 439.

Ponori Thewrewk Emil: A bögyével bögyözi, 95. — Budapest, 192. — Nyüstyt neki, 286.

Pruszinszky Jánostól: Egy-két megjegyzés, 328. — „Szokás-zavakról“, 286.

Putnoky Imrétől: Unokatestvér, unokahúg, unokaöcs, 33. — Pokolegyháza, 96.

Sági Istvántól: A szóvégi *ë*, *i* történetéhez, 80. — Vetrengés, 96. — A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány, 168. — Csibe, 417. — Misesgrád, 417.

Simai Ödöntől: Kazinczy Ferencz nyelvújítása, 25, 266, 318, 403.

Szigetvári Ivántól: Vajda Péter nyelvészkedéséhez, 88.

Szily Kálmántól: Elnöki megnyitó beszéd, 49. — Helyreigazító adatok Calepinus Latin-Magyar szótárához, 229. — Lakomázás, 277.

Tagányi Károlytól: Gyepü és gypüelve, 97, 145, 201, 254. — Új adat a Vörös-gyurkóról, 222. — A Kis- és Nagy-Sárrét régi neve, 223. — Magocs = Magics = Magdolna, 223. — Az Achtum = Ajton kiejtés történetéhez, 430.

Thienemann Tivadartól: Labancz, 34.

Tolnai Vilmostól: Mesterségek szótára, 117. — Szállók az úrnak, 128. — A régi büntetőjog néhány nyelvi maradványa, 193, 241, 289. — Közmondások lexicona.

Zsirai Miklóstól: Cserény, 48. — Csajkátá, 239. — Szülemér, 239. — Adatok a rábaközi nyelvjárás szókincséhez (Mihályi, Sopron megye.) 425, 464.

A magyar népnyelv ismerőjéhez!

A MNyT. szívesen fogad el bárkitől, bármely vidékről való és bármely terjedelmű magyar népnyelvi gyűjteményt. A beküldött kéziratokat gondosan megőrzi levéltárában (a hol a kutató nyelvészek mindenkor tanulmányozhatják és fölhasználhatják), s az értékebbeket (vagy értékesebb részeit) közzéteszi a MNy. népnyelvi rovatában. Akár közlésre kerülhet a gyűjtött anyag, akár nem, a MNyT. mindenkor értékéhez mért tiszteletdíjat fizet érte a gyűjtőknek. Azonban a következő kéréseket intézi hozzájuk:

1. Lelkiismeretes gondossággal csakis azt jegyezzék föl, a miről biztosan tudják, hogy az illető község vagy vidék népének nyelvében szokásos.

2. A mennyire képesek rá, írjanak le minden szót, mondatot, összefüggő szöveget a valóságos kiejtés hű föltüntetésével s ne az irodalmi helyesírás szerint.

3. A mi szótárba való — *a*) tulajdonképeni tájszavak, *b*) jelentésbeli tájszavak, *c*) alakszerinti tájszavak, *d*) szólások (a példákat lásd alább) —, azt szíveskedjenek egy körülbelül 10½ cm hosszú és 8½ cm széles czédulára írni, *olvasható írással*. (Egy közönséges, nem finom ív papirosnak ¼ részé.) Egy czédulán csak egy adat legyen s minden egyes czédulán legyen rajta a népnyelvi használat helye (vármegye és község) és a följegyző neve. Erre azért van szükség, hogy a beküldött anyagot mindjárt betűsorban lehessen elrendezni.

<p>a) példa:</p> <p style="text-align: center;">← körülbelül 10½ cm →</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; width: 90%; margin: 0 auto;"> <p><i>ajang</i>: restel, szégyell, átal. <i>Ajangottam odamenni.</i> Háromszék m. Árkos. Horger Antal.</p> </div>	<p>↑ kb. 8½ cm ↓</p>	<p>b) példa:</p> <p style="text-align: center;">← körülbelül 10½ cm →</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; width: 90%; margin: 0 auto;"> <p><i>ábrázol</i>: hasonlít. <i>Éppeg az ápjához ábrázol.</i> Maros-Torda m. Kőszvényes. Horger Antal.</p> </div>
<p>c) példa:</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; width: 90%; margin: 0 auto;"> <p><i>akar</i>: akár. <i>Akar így, akar úgy, neköm mindéggy.</i> Udvarhely m. Firtosvárálja. Horger Antal.</p> </div>	<p>↑ kb. 8½ cm ↓</p>	<p>d) példa:</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; width: 90%; margin: 0 auto;"> <p><i>Láttam én már karón varjút!</i> majd alább adod te még, majd megalázódol te még! Brassó m. Brassó. Horger Antal.</p> </div>

4. Egyéb nyelvjárási anyagot (tehát például a szótövek változásaira, ragokra vagy ragozásra vonatkozó följegyzéseket, mondat-tani sajátosságokat, összefüggő szövegeket stb.) egyfolytában és bármely nagyságú papirosra lehet írni, jobb azonban az ilyeneket is a papirosnak csak egyik lapjára írni.

A gyűjtéseket a MNyT. elnökségének tessék beküldeni (Budapest, V., Akadémia-u. 2.), az átvételt a MNy. Népnyelv című rovatában fogjuk elismerni.

A MNyT. ELNÖKSÉGR.

- Heinlein Istvántól*: Széchenyi első fordítója, 461.
Herman Ottótól: Fogatok ügye, 270.
Horger Antaltól: Bába, baba és báb, 116 és 154.
Horváth Jánostól: A „Nyugat“ magyartalanságáról, 61.
Kertész Manótól: Maga, 5. — Az állatok kicsinyeinek neve a magyarban, 293. — Szegény legény, 317.
Komáromy Lajostól: Burjánirtás, 183, 228.
Kóssa Gyulától: Régi magyar gyógyszernevek, 134, 176, 278, 372.
Lambrecht Kálmántól: A magyar szélmalom, 465.
Lehr Alberttől: A részegség kifejezései, 43, 138, 186, 230, 285, 332. — Arany-magyarázatok, 73 és 394. — „A sors és a magyar ember“ néhány kifejezéséről, 143. — Toronyát-Baranyát, 288. — Az állitmány egyezése, 336. — „Többek“ jelenlétében, 367. —
Loisch Jánostól: Láng gyúl a lángról, 133.
Melich Jánostól: Nyüst, 1. — Emlékezés Szamota Istvánra, 49. — Alaktani magyarázatok, 241. — Legrégibb bibliafordításunk történetéhez, 292. — Néhány kelta tulajdonnévről, 421.
Mészöly Gedeontól: Kopoltyú, 145. — Budenz József emlékezete, 178. — Elhomályosult igenevek, 246. — Sirú, sokorú, kökörü, 337 és 385. — A Bécsi codex prologusai, 463.
Moenich Károlytól: Székes-Fehérvár levéltárából, 220, 277, 323, 459.
Nagy Gyulától: A Thaly-nyelvmélek, 269.
Ödöngő Ábeltől: XVI. századi iratokból, 173 és 320. — Göré, csárdák és skárt, 265. — Mazul, 316.
Pais Deszótól: Helynévmagyarázatok. (Rézmál, Kehida, Hóttó, Háshágy, Ortaháza, Kálócza, Tátika, Regede), 166. — Dengeleg és Toldalag, 412.
Pápay Józseftől: Egy kiadatlan debreczeni nyelvemlék, 193.
Simai Ödöntől: Kazinczy Ferencz nyelvújítása, 18, 123, 161, 298, 357, 445. — A „Magyar Hirmondó“ újításai Bartzafalvi előtt, 249. — Bartzafalvi életéhez, 420. — Adatok nyelvünk fejlődéséhez a XVIII. század közepén, 416.
Szigetvári Ivántól: Széchenyi néhány francia kifejezése, 366.
Szilády Árontól: Wien, 229.
Szily Kálmántól: Néhány ismeretlen a Nyelvtörténeti Szótárból, 30. — Személy- és helynevekből lett közzsók, 90 és 135. — Wien 229. — Gyanánt, 216. — Linkábás és az Index vocabulorum, 289. — Nagyobb 351. — A Königsbergi Töredék fölfödözéséhez, 376. — Tamás és Bálint, a Biblia első magyar fordítói, 441.
Tolnai Vilmostól: Erdősi Sylvester János a virágénekekről, 179. — Decsi János Adagiumainak forrása, 223. — Arany Tetemrehívásának „pörosztó“-járól, 451.
Trócsányi Zoltántól: A Murbellius-féle Lexicon magyar tolmácsolásáról, 368.
Váczy Jánostól: Az „egy“ mint határozatlan névelő, 109.
Versényi Györgytől: Linkába, 432.
Viszota Gyulától: Vörösmarty nyelvtani munkássága, 433.
Závodszy Leventétől: Ismeretlen virágének, 458.

VIII. KÖTET.

- Alexics Györgytől*: Fattyú, 365.
Csapodi Istvántól: Tanulni fogtam.— Hályog-műtetek, 93.

- Csüri Bálint*től: A nyelvjárás-kutatás módszertanához, 421.
- Gagyí Jenő*től: XVI. századi magyar levelek, 35.
- Gombocz Zoltán*tól: Thomsen Vilmos, 1. — A magyar magánhangzók történetéből, 97. — A Thomsen-ünnepről és az Emlékkönyvről, 131. — Régi török jövevényszavainkhoz, 401.
- Grammaticustól*: A Magyar Figyelő nyelve, 82.
- Hörger Antal*tól: Esztováta és zarándok, 41. — Rajt, -ról és reá alaktanához, 199. — Bolgár-török jövevényszavaink, 446.
- Horváth János*tól: Ignótus felolvasása a Nyugat magyartalanságairól, 5.
- Kertész Manó*tól: Ludas, 106. — Tündér Ilona. Küldött farkas, 433.
- Kräuter Ferenc*től: Fattyú, 167 és 413.
- Lehr Albert*től: Arany-magyarázatok. Egy szál ingbe, 238. — Anachronismus Arany Toldijában, 285. — Visszaperdül mint a gyűrű, 286. — Üsti, 444.
- Melich János*tól: Fulák, 28, 122, 231. — A tövégek palatalizációjáról, 145. — A jász népnévről, 193 és 262. Pesti lélek = bestye lélek? 326. — A magy. Táttra név eredetéről, 337. — A nájnagyobbféle felsőfokról, 385. — Vác, 133. — Lycei Szójegyzéke, 126.
- Mészöly Gedeon*tól: Rokon, 121.
- Pais Dezső*től: Göcsej, 124. — Szint jelentő melléknevek lapangó kicsinyítői, 300. — A hőke etymológiájához, 367. — Az *uszó* elhomályosult összetételei, 391.
- Ponori Theureack Emilt*től: A rácz és szerb, 240. — Te nem szeretsz Pesten? 384.
- Putnokyi Imrét*ől: Szerb, 33. — Szőke Duna, 72. — Megölő betű, 73. — Budapest, 172 és 287. — János pap országa, 264. — Nyúlhistória, 287. — Szalmaözveg, 367.
- Réthei Príkkel Marián*tól: Ludas, 157. — A borbélyok régi magyar nevei, 262. — Illa berek, 436.
- Rubinyi Mózes*től: Révai m. nyelvtudományi kézikönyve, 54.
- Sági István*tól: A magyar-oláh érintkezések kérdéséhez, 419. — Táttra-Fáttra, 462.
- Simai Ödön*től: Kazinczy Ferenc nyelvújítása, 61, 109, 210, 312, 346. — Földi János Magyar Grammatikája.
- Szily Kálmán*tól: Váránkozik, 34. — A Döbrentei-codex viszonya a Münchenivel, 49. — Németből csinált latin szók a magyarban, 136. — Révai Miklós „Elaboratio Grammatica Hung.”-ja történetéhez, 277. — Kassai József Magyar-Diák szókönyve történetéhez, 278. — A *-kod* és *-kodik* igeképző történetéhez, 328. — Suhancz és suhanczár, 362.
- Szannyei József*től: A magyar ablativus rag eredete, 289. — A mi „nincs meg a M. Tájszótárban”, 389.
- Tolnai Vilmos*tól: Ágról szakadt, fától szakadt, 69. — Feljött a hava, 225. — Föltekeri az eszét, 461. — Erdősi Sylvester nevééről, 462. — János pap országa, 466.
- Trócsányi Zoltán*tól: Nyúl-história, 74, 192. — Suvanczár, 414.
- Veledits Lajos*tól: Adalékok Pápai Sámuel nyelvészetéhez, 17. — Kresznerics Ferenc kéziratái, 59. — Az ünnepnapok magyar nevei, 204, 249, 344.
- Viszota Gyulát*ól: Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozatai, 214, 255, 308, 350.

XI. ÉVFOLYAM. 1915 SZEPTEMBER

7. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

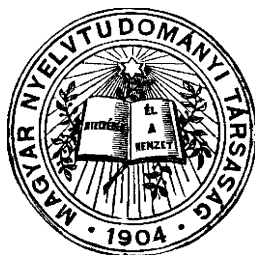
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

107. FÜZET

1915 SZEPTEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1915.

TARTALOM:

	Lap
Csetnek, östör ∞ éstér, <i>Melich János</i> -tól	289
Át, által és -ól, -öl, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	293
Faludi hatása Sándor Istvánra, IV., <i>Símai Ödön</i> -tól	300
A szinpad nyelve és a „Kritikai Lapok“, <i>Szücsi József</i> -tól	308
Csiga, csigolya, Csiglamező, <i>Pais Dezső</i> -tól	312
Bolgár-török jövevényszavainkhoz, <i>Németh Gyulá</i> -tól	316
Szó- és szólásmagyarazatok: Büntet, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Száj-gyüre, <i>Lehr Albert</i> -tól; Borgáta, <i>H. J.</i> -tól; A <i>jobbágy</i> szó ismeretlen alakváltozata; A „czo ki“ indulatszó, <i>Jakubovich Emil</i> -tól; Rácsel, Czinadóf, Lóhere, sólyom, Szörek, Leveléng, <i>Kemenes Pál</i> -tól; Visszanyelni, Mögöttes ország, <i>Reza Dezső</i> -tól; Mozi, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	318
Kisebb közlemények: Kubinyi Ferencz kéziratai, <i>Melich J.</i> -tól; Szólások, <i>Reza Dezső</i> -tól; A német és a magyar szinpadí nyelvrről, <i>Szücsi József</i> -tól	324
Nyelvtörténeti adatok <i>Jakubovich Emil</i> -tól	327
Hírlapjaink magyarsága, VII., <i>Lehr Albert</i> -tól	330
Népnyelv, <i>Bodor Dénes</i> -tól és <i>Parászka Gábor</i> -tól	332
Levélszokrényünk: 41—48.	334
Borítékon: Értesítés. — A „Magyar Nyelv“ 1—100. füzete tartalmából. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság tisztikara és választmánya 1915-ben.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ívnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest. V., Akadémia-uteza 2.

A „Magyar Nyelv“ 1—100. füzete tartalmából.

(Tájékoztató a M. Nyelvtud. Társaság új tagjai számára.)

IX. KÖTET.

Auner Mihály: Két adalék a magyar nyelv tanulására a XV. századból, 419.

Badics Ferencz: Gyöngyösi-magyarazatok, 117.

Chernel István: Benekecske, 314.

Erdélyi Lajos: A Gyulafehérvári Glosszák nyelvjárásához, 30. —

A „Halotti Beszéd“ íráshibái és olvasásuk, 128.

Farkas Gyula: A Döbrentei-codex és Komjáthi Benedek, 225,

XI. ÉVFOLYAM.

1915 OKTÓBER

8. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

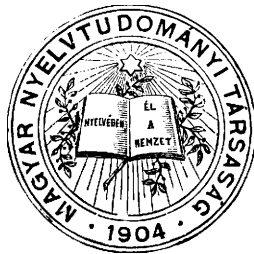
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

108. FÜZET

1915 OKTÓBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1915.

TARTALOM:

	Lap
A személy szó eredete, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	337
Árpádkori török személynveink, <i>V., Gombocz Zoltán</i> -tól	341
A Gyulaféhérvári glosszák egy helyéről, <i>Melich János</i> -tól	346
Faludi hatása Sándor Istvánra, <i>V., Simai Ödön</i> -tól	348
Grodno esesett, <i>Riedl Frigyes</i> -tól	355
A <i>fitul, finta</i> szócsalád, <i>I., Pais Dezső</i> -tól	357
Kisebb közlemények: Helyreigazítás, <i>Erdélyi Lajos</i> -tól; Harmadszor az 1517. évi magyar levélzáradékról, <i>Jakubovich Emil</i> -tól	360
Szó- és szólásmagyarázatok: A testrészek neveiről, <i>Melich János</i> -tól; Badár, <i>N. Gy.</i> -tól; Urasága, <i>Loisch János</i> -tól; Leveléng, <i>Szily</i> <i>Kálmán</i> -tól; Elefánt, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	361
Nyelvtörténeti adatok <i>Jakubovich Emil</i> -tól és <i>Moénich Károly</i> -tól	365
Nyelvújítási adatok, <i>Simai Ödön</i> -tól	372
Adatok a magyar etymologiai szótárhoz, <i>Putnoky Imrétől</i>	373
Hírlapjaink magyarsága, VIII., <i>Lehr Albert</i> -tól	375
Rovás: A Kazinczy- és a Tihanyi-C.-ről, <i>Melich János</i> -tól; Nyelvtudo- mány és archaeológia, <i>Németh Gyula</i> -tól	376
Népnyelv, <i>Id. R. Vozáry Gyula</i> -tól	378
Levélszekrényünk: 49—55.	383
Borítékon: Kérelem. — Fizetők.	

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében „*ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be*“.

Mint hogy azonban a postai megbízás mind a tagoknak, mind a Társaságnak fölösleges költséget okoz, a hátrálékban lévő tagoknak előbb egy teljesen kitöltött utalvány-lappal szolgáltunk, arra kérvén őket, szíveskedjenek az évdíjat e módon beküldeni.

Ha az évdíj október hó 31-ig nem érkezik be, ezt olybá fogjuk venni, hogy az illető tag a díjat postai megbízás útján kívánja befizetni.

1915 szeptember 30-ig.

Alapítványt fizetett: Horger Antal (utolsó r. 150 kor.), Horváth János (200 kor.). Összesen (I. 102. füzet) 12,900 kor.

1914-re tagdíjat fizetett: Csüri Bálint, Fest Sándor, Harsányi István, Kertész Manó (II. r. 6 kor.), Kováts S. János, Maróthi Rezső, Méray Irén, Móritz Dénes, Németh Gyula, Pukánszky Mária, Rexa

Dezső, Riegler Ede, Sarudy Ottó, Trencsény Károly, Ujsághy Géza, Závodszy Levente. Összesen (I. 102. füzet) 4164 kor.

1915-re tagdíjat fizetett: Ágai Adolf, Aldásy Antal, Alexander Bernát, Alexius György, Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Ballagi Aladár, Balogh Jenő, Baloghy Dezső (II. r. 5 kor.), Bán Aladár, Bánóczi József, Barabás László, gróf Batthyány Gyula, Békefi Remig, Beóthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Binder Jenő, Bloch Leó, Bónis Károly, Braun Lajos, Braunné Grünwald Margit, Brisits Frigyes, Búzás Gyöző, Csánki Dezső, Csiúri Bálint, Demeczky Mihály, Dessewffy Arisztid, Dittrich Vilmos, Domanovszky Sándor, Dongó Gyárfás Géza, Dóry Ferencz, Edvi Illés Aladár, Eles József, id. Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Erdélyi Lajos, Erdélyi László, Ernyey József, Erődi Béla, Fejérpataky Kálmán, Fejérpataky László, Ferenczi Zoltán, Finály Gábor, Fischer Károly, Fraknoi Vilmos, Freund Antal, Fuchs Dávid, Fülöp Aron, Gaal Gaston, Gábor Rudolf, Gál Gyula, Gärtner Henrik, Gerencsér István, Glatz Ernő, Goldziher Ignác, Gombássy Imre, Gragger Róbert, Gretzmacher Jenő, Gyomlay Gyula, György Lajos, Gyóry Árpád, Hajas Béla, Hartyáni Zoltán, báró Hatvány Lajos, Heinrich János, Hellebrant Árpád, Heltai Lajos, Hoffmann Frigyes, Hollósy Kálmán, Hómann Bálint, Horváth Cyrill, Horváth Endre, Horváth Jeromos, Hutyra Ferencz, Ilosvay Lajos, Imre József, Jankovich Béla, Jendrássik Ernő, Jónás Károly, Kaiblinger Fülöp, Kardos Albert, Karl Lajos, Karlovszky Geyza, gróf Károlyi Gyuláné, gróf Károlyi Mihály, Kéki Lajos, Kenedi Géza, Keresztes Zsigmond, Kherndl Antal, Kieska Emil, Király György, Kis József, Klein Ede, Klemm Antal, Koch Károly, Kónyi Manó, Kornis Gyula, Kovács János (Budapest), Kozma Andor, Kőnczöl József, König György, Köpe Viktor, Kövesligethy Radó, Krippel Móricz, Kunos Ignác, Kürschák József, Lampért Géza, László Ödön, Lenhossék Mihály, Liebermann Emmánuel, Ligeti Jenő, Lipták Pál, Losonczy Zoltán, Mader Béla, Mágócsy Dietz Sándor, Majovszky Pál, Marczali Henrik, Mártonffy Géza, Martos Ferencz, Medveczky Károly, Méhely Lajos, Mészáros Gyula, Móra István, Nagy Gyula (I. r. 4 kor.), Nagy Károly, Nátly József, Négyesy László, Németh Gyula, Némethy Géza, Nyusztay Antal, Pais Dezső, Pap József, Parászka Gábor, Pauler Ákos, Pecz Samu, Peredi Géza, Petz Gedeon, Philipp István, Preisz Hugó, Pruzsinszky János, Pukánszky Mária, Putnoky Imre, U. Pünkösti Mária, Rábel László, Radó Vilmos, Raffay Sándor, Rajner Lajos, Rákosi Jenő, Rákossy Gyula, Ranschburg Viktor, Rätz István, Ravasz Árpád, Rédey Tivadar, Rhousopoulos Rhousos, Riedl Frigyes, Riegler Ede, Rozsnyay Károly, Róser A. Edvin, Rubinyi Mózes, Ruisz Gyula, Sajó Sándor, Samu János, Sándor Pál, Sarudy Ottó, Schafarzik Ferencz, Sebestyén Gyula, Sebestyén Stetina Ilona, Siegescu József, Simai Ödön, Simon György, Simonyi Zsigmond, Stokka Tankréd, gróf Széchenyi Béla, gróf Széchenyi Bertalan, gróf Széchenyi Emil, gróf Széchenyi Gyula, Szemkő Aladár, Szentiványi Zoltán, Szidarovszky János, Szigetvári Iván, Szilády Aron, Szilágyi Sándor, Szilárdffy Lajos, Szinnye Ferencz, Szolár Ferencz, Sztankó Béla, Szűts Béla, Tagányi Károly, Tajthy Ferencz, Tolnai Vilmos, Tolnay Kornél, Tordai Anyos, Torkos László, Tóth Gyula, Tömlő Lajos, Tóry Gusztáv, Tragor Ignác, Trencsény Károly, Ujfalussy Viktor, Váczy János, Vághó Ignác, Varga Bálint, Vargha Gyula, Varju Elemér, Varsányi Emil, Végh Arthur, Velledics Lajos, Vikár Béla, Viski Károly,

Voinovich Géza, R. Vozáry Gyula (I. r. 5 kor.), Weber Arthur, Wlassics Gyula, Zlinszky Aladár. Összesen (I. 102. füzet) 3224 kor.

1915-re előfizetett: Arad: Kath. főgimn., All. főreál, All. tanítóképző, All. fels. leányisk., Baja: Főgimn., All. elemi iskola, Balassagyarmat: All. főgimn., Balatonfüred: All. polg. fiúiskola, Balázsfalva: Gör. kath. főgimn., Barabás György, Bártfa: All. gimn., Békés: Ref. főgimn., Békéscsaba: All. fels. leányisk., Belényes: Gör. kath. főgimn., Beregszász: All. főgimn., Besztercze: Ev. szász főgimn., Besztercebánya: Kir. kath. főgimn., Ev. algimn., All. fels. leányisk., All. polg. iskola, R. kath. elemi leányisk., R. kath. polg. leányisk., Bonyhád: Ev. algimn., Brád: Gör. kel. román algimn., Brassó: Ev. szász főgimn., Róm. kath. főgimn., Gör. kel. román főgimn., Felsőkeresk. isk., Breznóbánya: Polg. fiú- és leányisk., Budafok: All. pol. iskola. Budapest: M. Mérnök- és Építészegylet, Lipótvárosi Casino, V. ker. áll. főgimn. könyvtára, VII. ker. áll. főgimn., VIII. ker. áll. főgimn., X. ker. All. főgimn. (Tisztvis. telep), Ref. főgimn., Ref. főgimn. önképzőköre, Ev. főgimn. Arany János önképzőköre, László Mihály-féle főgimn., IV. ker. közs. fels. leányisk. és leánygimn., Az orsz. nőképzőegyesület leánygimn., Az orsz. rabbi képzővel kapcsolatos izr. főgimn., Kalazantinum, IV. ker. főreál, V. ker. áll. főreál, VI. ker. áll. főreál ifjúsági könyvtára, VI. ker. áll. főreál tanári könyvtára, VIII. ker. főreál, VI. ker. Izabella-u. Felsőkeresk. isk., II. ker. Ponty-u. Felsőkeresk., isk., Veress Pálné fels. leányisk., V. ker. Honvéd-u. polg. fiúisk., VII. ker. Damjanich-u. polg. fiúisk., VIII. ker. Práter-u. polg. fiúisk., VIII. ker. Homok-u. polg. fiúisk., VI. ker. Váci-körúti polg. leányisk., VIII. ker. Práter-u. polg. leányisk., IX. ker. Mester-u. polg. leányisk., Csáktornya: All. elemi tanítóképző, Csurgó: Ref. főgimn., All. elemi tanítóképző, Debreczen: Ref. főgimn., Kegyesr. főgimn., All. főreál, Déva: All. főreálisk., All. elemi tanítóképző, Eger: All. főreál, R. kath. fels. leányisk., Eperjes: Kir. kath. főgimn., All. tanítónőképző, Erzsébetváros: Főgimn., Felsőlövő: Ev. főgimn., Fiume: All. főgimn., All. fels. leányisk., Gansel Lipót, Gyöngyös: All. főgimn., Győr: All. tanítóképző, Gyulafehérvár: R. kath. főgimn., Hajduböszörmény: Ref. főgimn., Hajós Jenő, Havrán János, Huszár István, Igló: All. elemi isk. tanítóképző, Jászberény: All. főgimn., Kaposvár: Somogy megye könyvtára, Karánsebes: All. főgimn., Karczag: Ref. főgimn., Kassa: Prem. főgimn., Kecskemét: Ref. főgimn., Felsőkeresk. isk., Kiskunfélegyháza: R. kath. főgimn., All. elemi isk. tanítóképző, Kísszeben: Kath. főgimn., Kolozsvár: R. kath. főgimn., Unit. főgimn., All. fels. leányisk., Kovács Gyula (Csillaghegy), Kőrmöczbánya: All. főreál, Kőszeg: Főgimn. tanári könyvtára, Ev. fels. leányisk., Kunszentmiklós: Ref. gimn., Léva: Piarista főgimn., All. elemi isk. tanítóképző, Losonez: All. főgimn., All. elemi isk. tanítóképző, Lőcse: Főreál, All. fels. leányisk., Lugos: Főgimn., Magyaróvár: Piarista algimn., Mákó: All. főgimn., Máramarossziget: Ref. főgimn., R. kath. főgimn., All. tanítóképző, Marosvásárhely: Ref. főgimn., Ref. coll. könyvtára (II. r. 5 kor.), R. kath. főgimn., Ref. elemi és polg. isk., Medgyes: Ev. szász főgimn., Mezőtúr: All. fels. leányisk., Miskolc: Ref. főgimn., Modor: All. elemi isk. tanítóképző, Munkács: All. főgimn., Tanítóképző.

Összesen (I. 102. füzet) 2830 kor. 25 fill.

(Folyt. köv.)

- Gombocz Endre*: A magyar botanikai szótárból, 15. — *Artifolia*, 237.
- Gombocz Zoltán*: Török jövevényszavaink hangtanához, 27. — *Ajtony*, 31. — *Martha* könyve a finnugor-etruszk rokonságról, 185. — *Árpádkori török személyneveink*, 241, 293, 337.
- Gulyás Pál*: A nyelvek egymásra hatásáról, 421.
- Hermann Ottó*: Párbeszéd Hortobágyon, 92. — Az ispilángról 435.
- Horger Antal*: Régi török jövevényszavaink hangtani tanulságaihoz, 7, 107. — A jövevényszavakról, 406.
- Horváth János*: Szomorvymusok a Nemzeti színpadján, 88. — *Nemzeti Színház, helyes magyarság, pesti nyelv, argot, jassz*, 302.
- Jakubovich Emil*: Nyelvtörténeti adatok, 38, 78, 234, 276, 326, 426.
- Kélemer Béla*: Vaczakol, 192.
- Kertész Manó*: A magyar mondat ősi sajátosságairól, 57. — *Véren él*, 233.
- Kräuter Ferencz*: Szervetlen mássalhangzók, 121.
- Lampérth Géza*: Pókaffly és társai, 325.
- Lehr Albert*: A betyárság kifejezései, 45, 90. — *Égi tűz*, 133. — *Csonk*, 175. — *Elibém*, 191. — *Arany-magyarázatok*, 207. — *Vargabetű*, 266, 361. — *Mind elmentek és mind elment*, 316, 446.
- Madzsar Imre*: *Ajtony*, 42.
- Melich János*: Keresztneveinkről, 97, 149, 193, 249, 353. — A tihanyi oklevél egy helyéről, 126. — Az *ly* = *j* történetéhez, 353. — A magyar nyelv ó-francia jövevényszavai, 385.
- Mészöly Gedeon*: Tinódi egyik helyének magyarázata, 1. — A *fattyú* szó eredete, 160, 200.
- Nátlly József*: *Kötöny és Ötömös*, 461.
- Négyesy László*: *Meunyei kecske*, 259.
- Ödöngő Abel*: *Néhány török-magyar katonai szó*, 136.
- Pais Dezső*: *Egy fűzfánév*, 68, 192. — *Uraj és Halmaj*, 131. — „*Sok*“ mint falunév-képző, 255. — *Medve és jegénye*, 268. — *Fura és furca*, 342. — *Agyafűrt*, 414.
- Putnok Imre*: *Ukor*, 48. — *Tátra*, 75. — *Begye*, 96. — *Hunnia*, 177. — *Latin*, 522.
- Réthei Prikkel Marián*: *Veres-gyurkó, veres-györgy*, 355. — *Régi szójátékos szólások az ivásra*, 422.
- Sági István*: *Távészó*, 35. — *Sejteni*, 36. — *Hókusz-pókusz*, 72. — *Hadács*, 144. — *Aglent*, 221. — *Hornyák*, 270.
- Simai Odön*: *Kazinczy Ferencz nyelvújítása*, 167, 306. — *Irodalom*, 229. — *Rabszolga*, 230. — *Síkság*, 230.
- Szily Kálmán*: *Íróház*, 47. — *Szepesség*, 94. — *Avad*, 179. — *Adatok a M. Etym. Szótárhoz*, 236, 282, 331. — *Természetes gyermek*, 239. — *Komolytalan*, 262. — *Mindenki*, 287, 289. — *A Murányi Vénus egy helyéhez*, 362. — *Borralaló*, 432. — *A 100-ik füzet*, 433.
- Szinnyei József*: *Visszatekintés*, 49.
- Tolnai Vilmos*: *Szent János áldása*, 24. — *Hósköltevény*, 33. — *Kelemen Béla új magyar-német szótára*, 217. — *Hunnia*, 240. — *Ujja begye*, 240. — *Közmondások lexikona*, 316. — Az „*Ön*“ történetéhez, 455.
- Trócsányi Zoltán*: *Felcsigázás*, 36. — *Heltai nyelvnek néhány megoldatlan kérdése*, 212. — *Szókezdő j ∞ gy és gy ∞ j változás*, 347.
- Wichmann György*: *Bágyad*, 318.
- Zolnai Gyula*: *Össze*, 33.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság
tisztkara és választmánya
1915-ben.

Elnök: Szily Kálmán.

Alelnök: Szinneyi József.

Titkár: Melich János.

Jegyző: Horger Antal.

Pénztáros: Trócsányi Zoltán.

Budapesti választmányi tagok:

Asbóth Oszkár	Négyesy László
Beöthy Zsolt	Sági István
Erdélyi Lajos	Sebestyén Gyula
Frecskay János	Simai Ödön
Gulyás Pál	Simonyi Zsigmond
Gyomlay Gyula	Tagányi Károly
Horváth János	Tolnai Vilmos
Kertész Manó	Vargha Damján
Lehr Albert	Vikár Béla
Mészöly Gedeon	Viszota Gyula
Nagy Gyula	

Vidéki választmányi tagok:

Csengeri János (Kolozsvár)	Paál Gyula (Maros-Vásárhely)
Dézi Lajos (Kolozsvár)	Pap Károly (Debreczen)
Erdélyi Pál (Kolozsvár)	Pápay József (Debreczen)
Gombocz Zoltán (Kolozsvár)	Réthei Prikkel Marián (Esztergom)
Karácsonyi János (Nagyvárad)	Szilády Áron (Kiskun-Halas)
Kardos Albert (Debreczen)	Zolnai Gyula (Kolozsvár)

XI. ÉVFOLYAM.

1915 NOVEMBER

9. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

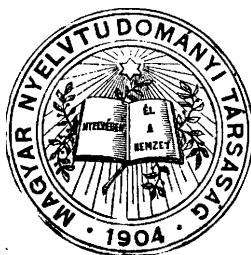
SZILY KÁLMÁN

elnök

MELICH JÁNOS

titkár

109. FÜZET

1915 NOVEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1915.

TARTALOM:

	Lap
Neste, <i>Dr. Jakubovich Emil</i> -től	385
Török szófejtések, <i>Takáts Sándor</i> -től	387
A Magyar Tájszótárhoz, <i>Szinnyei József</i> -től	395
Magyar nyelvtant kérünk! <i>Halász Péter</i> -től	400
A <i>fitul, finta</i> szócsalád, <i>II., Pais Dezső</i> -től	405
Osztrák, <i>Simai Ödön</i> -től	410
Szulák, czulák, <i>Melich János</i> -től	412
Kisebb közlemények: „A Székelyudvarhelyi-codex egyik forrása“, Megkerült a Pozsonyi Codex, <i>Q.</i> -től; Helyreigazítás, <i>Alapi Pál</i> -től; Szeged szebb lesz, mint volt, <i>F-ó</i> -től; A magyar szófejtő kutatások, Az <i>-ó, -ő</i> igenévképzőről, <i>K. P.</i> -től; Alaktani adalékok, <i>M. J.</i> -től; Az 1517-iki magyar levélzáradékhöz, <i>Zolnai Gyula</i> -től	415
Szó- és szólásmagyarázatok: A <i>föl</i> eredete, <i>Parády Arzén</i> -től; Sulyom, <i>Tolnai Vilmos</i> -től; „Méhser-dió!“, <i>Jakubovich Emil</i> -től; Epevese, <i>Zolnai Gyula</i> -től; Sáp, <i>Melegdi János</i> -től	417
Nyelvtörténeti adatok <i>Jakubovich Emil</i> -től.	423
Hírlapjaink magyarsága, <i>IX., Lehr Albert</i> -től	426
Népnyelv, <i>Id. R. Vozáry Gyula</i> -től	428
Levélszekrényünk : 56—66.	431
Borítékon : Értesítés. — Fizetők. — A magyar népnyelv ismerőihez!	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-utca 2.

1915 szeptember 30-ig.

1915-re előfizetett: (l. 108. füz.) Nagykálló: Áll. gimnázium, Nagykanizsa: R. kath. főgimnázium, Nagykároly: Piarista főgimnázium, Nagyikinda: Áll. főgimnázium, Nagyszalonta: Közs. főgimnázium, Közs. polg. leányiskola, Nagyszeben: Ev. szász főgimn., Ev. főreálisk., Nagyvárad: Prem. főgimn., Áll. főreál, R. kath. tanítóképző, Városi közkönyvtár, Naszód: Alapítv. főgimn., Nyíregyháza: Közs. polg. fiúisk., Nyitra: R. kath. fels. leányisk., Pap Kálmán,

XI. ÉVFOLYAM. 1915 DECEMBER 10. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

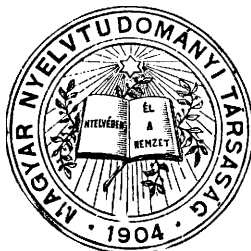
SZILY KÁLMÁN

elnök

MELICH JÁNOS

titkár

110. FÜZET

1915 DECEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1915.

TARTALOM:

	Lap
Árpádkori török személynveink. (Vége), <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	433
A Pozsonyi-codex fölfedezett eredeti kézirata, <i>Gábiel P. Gottfried</i> -től	439
Heltai Gáspár Haló-ja, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	443
Grodno elesett, <i>Marót Károly</i> -tól, <i>Torkos László</i> -tól és <i>Riedl Frigyes</i> -től	445
Kisebbségi közlemények: A helyesírás hatása az irodalmi nyelv fejlődésére, <i>Szily Kálmán</i> -tól	450
Szó- és szólamagyarázatok: Böge, csege, <i>Bogdánfy Ödön</i> -tól; Felelet, <i>Kertész Manó</i> -tól; Czötkény, szettyén, Csahó? <i>Melich János</i> -tól; Jegelés, jegelni, <i>Ódöngő Abel</i> -től; Levente, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól	452
Nyelvtörténeti adatok <i>Jakubovich Emil</i> -től, <i>Ódöngő Abel</i> -től és <i>Sz. K.</i> -től	457
Népnyelv, <i>Csokán Pál</i> -tól	460
Levélszekrényünk: 67—69.	463
Tartalom, Szómutató	464
A czimlap után: A M. Nyelvtud. Társaság Alapító Tagjai 1915-ben.	
Borítékon: A Magyar Nyelvtudományi Társaság munkálatai. — A M. Nyelvtud. Társaság évi közgyűlése.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-uteza 2.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gyula.** *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.*
A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése.
Budapest, 1905. (8-r. 24. l.) Elfogyott.
2. sz. **Szily Kálmán.** *A mágnás-czím a magyarban.* Történeti és népnyelvi tanulmány. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.)
Ára 40 fillér.
3. sz. **Pápay József.** *Reguly Antal emlékezete.* Budapest, 1905.
(8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.

4. sz. **Balassa József.** *A nép nyelvének tanulmányozása.* Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi gyűjtői számára. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.
 5. sz. **Erdélyi Lajos.** *Nyelvjárásaink ügye és teendőink.* Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.
 6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** *A magyar táncnyelv.* Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.
 7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Ára 3 korona.
 8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar helyesírás. (Az Orth. Vng. hasonmásával.) Budapest, 1908. (8-r. 32 l.) Ára 1 korona.
 9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909. (8-r. 36 l.) Ára 40 fillér.
 10. sz. **Kóssa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. Budapest, 1911. (8-r. 54 l.) Ára 80 fillér.
 11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) Ára 40 fillér.
 12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. Budapest, 1910. (8-r. 57 l.) Ára 60 fillér.
 13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. Budapest, 1910. (8-r. 32 l.) Ára 40 fillér.
- 1—13. sz. vászonkötésben 6 korona.
14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyas igeragozás. Budapest, 1914. (8-r. 76 l.) Ára 1 korona.
 15. sz. **Melich János.** Keresztneveinkről. Budapest, 1914. (8-r. 32 l.) Ára 60 fillér.

*

A két legrégebb magyar nyomtatvány. Krakó 1527. Hasonmás-kiadás, Budapest 1912. (8-r. VIII. 64 és 92 l.) Ára 3 korona.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság

felolvasó üléssel kapcsolatos

===== Évi közgyűlést =====

1916 január 18-án d. u. 6 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartja, melyre a Társaság tagjai ezennel meghivatnak.

A felolvasó ülés tárgya:

VISZOTA GYULA-tól: Széchenyi négy első munkájának nyelvééről.

Az évi közgyűlés tárgyai:

Elnöki megnyitó.

Titkári jelentés a Társaság 1915. évi működéséről.

Tisztikar és tizenkét választmányi tag választása.

Pénztári jelentés 1915-ről.

Költségvetés 1916-ra.

A választás eredményének kihirdetése.

Esetleges indítványok.

A közgyűlés berekesztése.

Az alapszabályok 11. § c) pontja szerint: „a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmánynak be kell jelenteni, hogy ez a kérdést alaposan megfontolhassa és véleményét felőle a közgyűlésnek előterjeszthesse. Ha az indítványokat a választmánynak be nem jelentették, tárgyalásuk a legközelebbi közgyűlés napirendjére marad“.

Pápa: Ref. főgimn., Áll. tanítóképző, Pécs: R. kath. főgimn. könyvt., Áll. főreál, R. kath. fels. leányisk., Petroszény: Közs. főgimn., Podolin. Piarista gimn., Pozsony: R. kath. főgimn., Áll. főreál, Áll. fels. leányisk., Áll. polg. leányisk., Privigye: Piarista gimn., Rimaszombat: Prot. főgimn., Rózsahegy: Piar. főgimn., Rozsnyó: Ev. főgimn., Kath. főgimn., Sárospatak: Áll. tanítóképző, Sátoraljaújhely: R. kath. főgimn., Ségessvár: Ev. szász főgimnázium., Sepsiszentgyörgy: Ref. főgimn., Áll. tanítónőképző, Sopron: Lähne-féle főgimn., Magyar Társaság, Stadler Endre, Stein János (Kolozsvár), Sümeg: Realisk., Áll. elemi iskola, Szabadka: Városi m. főgimn., Szamosújvár: Áll. főgimn., Szántav Endre, Szarvas: Ev. tanítóképző, Szászsebes: Ev. algimn., Szatmárnémeti: R. kath. főgimn., Ref. fels. leányisk., Szeged: Áll. fels. leányisk., Székelyudvarhely: Ref. főgimn., R. kath. főgimn., Áll. főreál, Szekesfehérvár: Áll. főreálisk. tanári könyvt., Közs. fels. leányisk., Szentgotthárd: Áll. főgimn., Szentgyörgy: Piarista gimn., Szilágyosmlyó: Püspöki gimn., Tata: Piarista főgimn., Temesvár: Áll. főgimn., Piar. főgimn., Felsőkeresk. isk., Áll. elemi isk. tanítóképző, R. kath. fels. leányisk., Áll. fels. leányisk., Thold Béla, Torda: Unit. gimn., Trencsén: Áll. fels. leányisk., Ujpest: Közs. gimn., Ujverbász: Közs. gimn., Ungvár: Kir. kath. főgimn., Áll. főreál., Urbán Ignác, Vác: Siketnémák Intézete, Veszprém: Piar. főgimn., Vimmerth M. Clarissa, Zalaegerszeg: Áll. főgimn., Zechmeister utóda (Győr), Znióvárallya: Áll. elemi isk. tanítóképző, Zombor: Felsőkeresk. isk., Zsolna: Áll. főreál. Összesen (l. 108. füzet) 3640 kor. 25 fill.

1915 november 15-ig.

Alapítványi kamat: Zolnai Gyula 4 kor.

1914-re tagdíjat fizetett: Adorján Jenő, Dézsi Lajos, Kosztolányi Zoltán, Polczer Dezső. Összesen (l. 108. füzet) 4204 kor.

1914-re előfizetett: Eperjes: Coll. Magyar Társaság. Összesen (l. 102. füzet) 4445 kor.

1915-re tagdíjat fizetett: Gr. Almássy Dénesné, Baltavári Jenő, Barabás Samu, Bárdos Rezső, Baross Lajos, Boldizsár Kálmán, Böckényi Dániel, Brunovszky Rezső, Darkó Jenő, Deák Andor, Erdélyi Pál, Géressy Kálmán, Gulyás István, b. Inkey Pál, Kajtár Jenő, Kégl Sándor, Komjáthy Sándor, Komlóssy Imre, Kováts Gyula, Kováts S. János, Kóhalmi Mihály, Kürtessy Rezső, Létay Etelka, Nagy András, Nagy Gyula II. r. (3 kor.), Nagy Imre, Nagy Lajos, Nemes Károly, Orbán János, Orbán Nándor, Polgár István, Sági István, Szegedy Rezső, Sztompák Mariska, Sztrokay Lajos, Ifj. gr. Tisza István, Vadas Jenő, Versényi György, Vetro Lajos, R. Vozáry Gyula II. r. (5 kor.), Zombory János. Összesen (l. 108. füzet) 3622 kor.

1915-re előfizetett: Arad: Felsőkeresk. iskola, Beregszász: Petőfi-Önk., Debreczen: Ref. főgimn. Önk., Eger: Kath. főgimn., Eperjes: Ev. Coll. könyvtára, Halas: Ref. főgimn., Igló: Ev. főgimn., Kassa: Múzeum, Körmend: Áll. polg. iskola, Lőcse: Kir. kath. főgimn., Nagyrőcze: Felsőkeresk. iskola, Paks: Áll. polg. isk., Sárospatak: Ref. coll. nagykönyvtár, Sopron: Guzmics-Önképző, Szászrégen: Ev. főgimn., Szeged: Áll. főgimn., Kegyesr. városi főgimn., Szekszárd: Eötvös-Önképzőkör., Szentes: Áll. főgimn., Vác: Kegyesr. főgimn. Zalaegerszeg: Áll. felsőkeresk. isk. Összesen (l. főntebb), 3850 kor. 25 fill.

A magyar népnyelv ismerőihöz!

A MNyT. szívesen fogad el bárkitől, bármely vidékről való és bármely terjedelmű magyar népnyelvi gyűjteményt. A beküldött kéziratokat gondosan megőrzi levéltárában (a hol a kutató nyelve-szek mindenkor tanulmányozhatják és felhasználhatják), s az érté-keesebbeket (vagy értékeesebb részeit) közzéteszi a MNy. népnyelvi rovatában. Akár közlésre kerülhet a gyűjtött anyag, akár nem, a MNyT. mindenkor értékéhez mért tiszleletdíjat fizet érte a gyűjtők-nek. Azonban a következő kéréseket intézi hozzájuk:

1. Lelkiismeretes gondossággal csakis azt jegyezzék föl, a miről biztosan tudják, hogy az illető község vagy vidék népének nyelvében szokásos.

2. A mennyire képesek rá, írjanak le minden szót, mondatot, összefüggő szöveget a valóságos kiejtés hű föltüntetésével s ne az irodalmi helyesírás szerint.

3. A mi szótárba való — a) tulajdonképeni tájszavak, b) jelen-tésbeli tájszavak, c) alakszerinti tájszavak, d) szólások (a példákat lásd alább) — azt szíveskedjenek egy körülbelül 10½ cm hosszú és 8½ cm széles czédulára írni, olvasható írással. (Egy közönséges, nem finom ív papirosnak ¼ részé.) Egy czédulán csak egy adat legyen s minden egyes czédulán legyen rajta a népnyelvi használat helye (vármegye és község) és a följegyző neve. Erre azért van szükség, hogy a beküldött anyagot mindjárt betűsorban lehessen elrendezni.

<p>a) példa:</p> <p style="text-align: center;">← körülbelül 10½ cm →</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; width: 90%; margin: 0 auto;"> <p><i>ajang</i>: restel, szégyell, átal. <i>Ajangottam odamenni.</i> Háromszék m. Árkos. Horger Antal.</p> </div>	↑ kb. 8½ cm ↓	<p>b) példa:</p> <p style="text-align: center;">← körülbelül 10½ cm →</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; width: 90%; margin: 0 auto;"> <p><i>ábrázol</i>: hasonlít. <i>Éppeg az ápjához ábrázol.</i> Maros-Torda m. Köszvényes. Horger Antal.</p> </div>
<p>c) példa:</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; width: 90%; margin: 0 auto;"> <p><i>akar</i>: akár. <i>Akar így, akar úgy, neköm mindéggy.</i> Udvarhely m. Firtosvárálja. Horger Antal.</p> </div>	↑ kb. 8½ cm ↓	<p>d) példa:</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; width: 90%; margin: 0 auto;"> <p><i>Láttam én már karón varjút!</i>: majd alább adod te még, majd megalázódol te még! Brassó m. Brassó. Horger Antal.</p> </div>

4. Egyéb nyelvjárási anyagot (tehát például a szótövek válto-zásaira, ragokra vagy ragozásra vonatkozó följegyzéseket, mondat-tani sajátosságokat, összefüggő szövegeket stb.) egyfolytában és bár-mely nagyságú papirosra lehet írni, jobb azonban az ilyeneket is a papirosnak csak egyik lapjára írni.

A gyűjtéseket a MNyT. elnökségének tessék beküldeni (Buda-pest, V., Akadémia-u. 2.), az átvételt a MNy. Népnyelv című rova-tában fogjuk elismerni.

A MNyT. ELNÖKSÉGE.